శ్రీరస్తు.

శ్రీరామచన్ద్రపరబ్రహ్మణేనమః.

శ్రీమదఖండభూమండలమండనాయమాన.

గీర్వాణభాషావైదుషీమఖిలమహా[illegible]

నామశేషమాసుషాణావిన్నైవ.

పరిశ్రమంకృత్వేత్తి.

లాభాయ

శ్రీమాననంతభట్టనామకవిశిరోమణి[illegible]తం.

చంపూభారతమాతతానసోయం.

ఉమారమణసేవాసమాసాదితనిఖిలవిద్యాభిరామేణ.

కురవికులసోమేనరామనామ్నా విదుషావ్యాఖ్యాతః.

సహైవతయావ్యాఖ్యయా.

నే - కృష్ణమాచార్యేణచవిశోధ్య.

విద్యావిలాసమాఖ్యాయాంముద్రాక్షరశాలాయాం.

ఒగ్గులూరు - వేణుగోపాలనాయకేన.

ముద్రాక్షరాంకితః ప్రకటీకృతశ్చ.

౧౮౯౯సం॥

॥ శ్రీగణేశాయ నమః ॥

సవ్యాఖ్యాన చంపూభారత ప్రారంభః.

... సం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజమ్। ప్రసన్నవదనం ధ్యాయేత్ సర్వవిఘ్నోపశాంతయే॥ శారదా శారదాంభోజ వదనా వదనాంబుజే। సర్వదా సర్వదాస్మాకం సన్నిధిం సన్నిధిం క్రియాత్॥ ॥ మంగళశ్లోకః ॥ ॥ భావా ద్రాక్షాస్యన్యాలోకన దాన-గ సారసర్వస్వమ్। తేజఃపరం శివాఖ్యం చిరమవతాన్నాం పురాణదాంపత్యమ్॥ కావ్యప్రకాశికాదిమతజ్ఞ శాస్త్రార్థభావనోదారః। కురుతే ల్యాస్యం చంపూభారతమధి కురవిరామకవిః॥ నందతు నందతు వాసన్న సూయుగ త్రికం లేన। యత్సన్నాననగమనాన్నై వేదంమమతు పాథేయమ్॥ అదూషయ త్కావ్యమిదం నృసింహః కశ్చిన్నిజాఖ్యానుగుణైః స్వవాగ్భిః। సింహో యన్మృగశ్వాపి హి సర్వదాలానాం స్పర్శ్యావృతో దూషణ మాతనోతి॥ అపమూలమనస్వితమతిదురవహం యుక్తిరత్రకల్పితాక్షపారాక్। అపి విదుషో మోహయితుం వ్యాచఖ్యౌ బత స పండితమ్మన్యః॥ తే చ స్ఫుటీకరిష్యంతే తత్ర తత్ర మయాధునా। విదాంకుర్వంతు సుధియో వినామత్సరపుత్సకాః॥ ....

మంగళశ్లోకః॥ యస్యాః స్మరణమాత్రేణ వాగ్విభూతిర్విజృంభతే। సా భారతీ సదా నిత్యం రమతాం మన్ముఖాంబుజే॥ ....

౧॥ కల్యాణం వో విధత్తాం కరటమదధునీలోలకల్లోలమాలా ఖేలల్లోలంబకోలాహలముఖరిత దిక్చక్రవాళాంతరాళమ్। ప్రత్యూహధ్వాంతవేతండరత్న సలతపరిచలత్కర్ణతాళప్రరోహ వ్యాతాంక్షూరాజిపిష్టాదరవివృతఫణాశృంగ భూషాభుజంగమ్॥

అవతరణికా ॥ అథ తత్ర భవాన్ మహాకవి రనంతభట్టః ॥ కావ్యం యశసేఽర్థకృతఇత్యాద్యాలంకారికవచన ప్రామాణ్యాత్ కావ్యస్యానేక శ్రేయస్సాధనతాం కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయేదితి నిషేధస్య అసత్కావ్యవిషయతాంచ పశ్యన్ చంపూభారతాఖ్యం కావ్యం చికీర్షుః॥ ఆశీర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖమిత్యుక్త దిశా ప్రబంధముఖలక్షణం చికీర్షితా విఘ్నపరిసమాప్తిసాధన మిష్టదేవతా ప్రార్థనాత్మకం మంగళమాదౌ నిబధ్నాతి ॥ ౧ ॥ కల్యాణమితి ॥ కరటయోః కుంభయోః సంబంధిన్యాం మదధున్యాం దానజలనద్యాం లోలానాం కల్లోలానాం పృథుతరంగాణాం మాలాసుపఙ్క్తిషు ఖేలతాం క్రీడతాం లోలంబానామళీనాం కోలాహలైః ఝుంకారకలకలైః ముఖరితం శబ్దాయమానం దిశాం దిగ్గజానాం చక్రవాళస్య మండలస్య అంతరాళం మధ్యదేశో యస్య తథోక్తం ॥ నిఘంటుః ॥ కాకేభగండౌ కరటౌ ॥ ... ॥ మహత్సూల్లోలకల్లోలౌ ॥ ... ॥ లోలంబో బంభరశ్వసః ॥ ... ॥ అభ్యంతరం త్వంతరాళం చక్రవాళంతు మండలమితి సర్వత్ర క్రమేణామరః ॥ సతతం పరిచల ద్భ్యాం ॥ ॥ తాడ్యేతేవీజ్యేతేఽఇతి తాళౌ - దలయోర శథదః కణౌ తాళౌ వ్యజనే ఇవ తాభ్యాం

ప్రరోహతాం జాయమానానాం వాతాంకూరాణాం మందమారుతానాం ఆహర్తుం భోక్తుమిచ్ఛా ఆజిహీర్షా - ఆఙ్పూర్వాద్ధరతేః సన్నంతాదప్రత్యయః ॥ ని ॥ అంకూరస్త్వంకురస్తుల్యావితి ద్విరూపకోశః ॥ తయాదరం ఈషత్ - వివృతాని వికసితాని ఫణానాం శృంగాణి అగ్రాణి యైస్తాదృశాః భూషాభుజంగాః ఆభరణసర్పాః యస్యతథోక్తం - భూషాణాం భుజంగానాం తాదర్థ్యస్య శేషత్వవివక్షయా అశ్వఘాసాదివత్సమాసః - ప్రత్నం పురాతనం ॥ ని ॥ పురాణప్రతనప్రత్న పురాతనచిరంతనా ఇత్యమరః - వేతండరత్నం గజశ్రేష్ఠః విఘ్నరాజ ఇతి యావత్ ॥ ని ॥ వేతండకరటీగజ ఇతి త్రికాండశేషః - వః యుష్మాకం కల్యాణం శుభం విధత్తాం కరోత్విత్యాశీః - విపూర్వాత్ దధాతేరాశీరర్థే లోట్ - విఘ్నరాజస్య ఆకంఠం పురుషత్వేపి సర్వస్య గాత్రస్య శిరః ప్రధానమితి - ప్రాధాన్యేన వ్యపదేశా భవంతీతి చ న్యాయాభ్యాం తత్త్వేనసనిర్దేశః - అత్ర లోలేత్యాదౌ వ్యంజనావృత్తేః వృత్త్యనుప్రాసో నామ శబ్దాలంకారః - విఘ్నరాజాశ్రితానాం మధుపవ్యాళానామపి క్రమేణ దిక్చక్రవ్యాపి కోలాహల తత్కర్ణతాళానిలకృతాపహార వర్ణనేన తదాశ్రితానాం సతామఖిలదిగ్వ్యాపివిఖ్యాతిమత్త్వాన్యానపేక్షకాంక్షితార్థసిద్ధిమత్త్వాదికం కైముతికన్యాయసిద్ధమిత్యర్థాపత్త్యలంకార ప్రతీతేః వస్తునాలంకారధ్వనిః - అత్రాదౌ ప్రహ్వస్య కకారస్య కల్యాణమితి త్రిగురుకస్య ప

* కథాప్రారంభః. *

పద్యం ॥ ౧ ॥ తుహినకిరణవంశ స్థూలముక్తాఫలానాం విపులభుజవిరాజద్వీరల
క్ష్మీవిభూషణ్ణామ్ । హసితసురపురశ్రీరస్తి సా హస్తినాఖ్యా రిపుజనదురవాపా

గణస్యచ ప్రయోగాచ్చ వర్ణగణశుద్ధిరభ్యర్హితతమా - తదుక్తం కవికంఠపాశే ॥ శ్లో ॥ అకచటతపయశా అమృతావిషాణదీర్ఘాణీతి ॥ మస్త్రిగుర్భూమిర్దైవతో దివ్యాన్నరసదాయక ఇతిచ ॥ వస్తుతస్త్వత్ర కల్యాణమితి భద్రవాచక ప్రయోగాదవిచార్యైవసా ॥ తదుక్తం ॥ దేవతావాచకాశ్శబ్దా యేచభద్రాదివాచకాః । తేసర్వేనైవ నింద్యాస్స్యుర్లిపితో గణతోపివేతి ॥ స్రగ్ధరావృత్తమేతత్ - మ్రభ్నైర్యానాంత్రయేణ త్రిమునియతియుతా స్రగ్ధరా కీర్తితేయమితిలక్షణాత్ - యత్తు గ్రంథసమాప్త్యర్థం విఘ్నరాజప్రార్థనం కృతమిత్యర్థ ఇతి నృసింహః - తదేవాస్య వ్యాఖ్యానకరణకౌశలమపహసతి - వాచ్యేర్థే లక్ష్యార్థతా సూచకస్య ఇత్యర్థ ఇతి లేఖనస్య వ్యాఖ్యాతృసంప్రదాయవిరుద్ధత్వాదితి ॥ ....

అ ॥ ఇష్టదేవతాప్రార్థనానంతరం కథాం ప్రారంభమాణః ॥ నగరార్ణవశైలర్తుచంద్రార్కోదయవర్ణనై రిత్యాదినా - పరిగణితానాం మహాకావ్యతాప్రసాధకానాం అష్టాదశానామభ్యర్హితత్వేన ఆదిమం నగరీవర్ణనం తావత్ప్రస్తౌతి ॥ ౧ ॥ తుహినేతి ॥ తుహినకిరణస్య చంద్రస్య వంశ ఏవ వంశః వేణురితి శ్లిష్టరూపకం - తస్య స్థూలముక్తాఫలానామితి పరంపరితరూపకం ॥ ని ॥ వంశో వేణౌ కులే వర్గే ఇతి విశ్వః - వేణుషు మౌక్తికోత్పత్తిః లోకప్రసిద్ధా - విపులయోర్దీర్ఘయోః భుజయోః విరాజంత్యాః వీరలక్ష్మ్యాః విభూషణా అతిశయయో

షాం తేషాం కురూణాం నామ రాజ్ఞాం సంబంధినీ - హసితా తిరస్కృతా సురపురస్య స్వర్గస్య శ్రీః శోభా యయా సా - రిపుజనేన ప్రాప్తుమశక్యా దురవాపా హస్తినేత్యాఖ్యా యస్యాస్సా- రాజధానీ ప్రధాననగరీ అస్తి ॥ ని ॥ ప్రధాననగరీ రాజ్ఞాం రాజధానీతి కథ్యత ఇతి శబ్దార్ణవే ॥ మాలినీవృత్తం ॥ ననమయయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకైరితి లక్షణాత్ ॥ ౨ ॥ తామేవ నవభిర్వసంతతిలకాభిః గద్యేన చైకేన విశినష్టి ॥ ౩ ॥ యస్యామితి ॥ యస్యాం హస్తిననగర్యాం ఉదగ్రాయాః ఉన్నతాయాః నృపమందిరాణాం రాజగృహాణాం చంద్రశాలాయాః శిరోగృహస్య వాతాయనం గవాక్షే ॥ ని ॥ చంద్రశాలా శిరోగృహమ్ । వాతాయనం గవాక్షస్స్యాదిత్యుభయత్రాప్యమరః - గతేః గమనస్య వశాత్ అధీనత్వాత్ హేతోః ॥ ని ॥ వశః ప్రభుత్వే హేయత్తేష్వాయత్తత్వప్రభుత్వయోరితి విశ్వః - వపుషి శరీరే మధ్యాత్మికే ప్రకర్షేణ సక్తాం లగ్నాం దీపాగ్రసంబంధినో ధూమస్య మషికాం మషీం దృష్ట్వేతి శేషః - ముగ్ధాః మూఢాః జనాః మోహాదజ్ఞానాత్ శిశిరాంశోః చంద్రస్య బింబే కురంగః హరిణః అస్తీతి వదంతి - అత్ర చంద్రస్య తాదృశమష్యసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః - తదనుప్రాణితశ్చ నాయం కురంగః కింతు తాదృశమష్యేవేతి కురంగే కురంగత్వం నిషిధ్య మషీత్వారోపరూపాపహ్నవాలంకారః-

రాజధానీ కురూణామ్ ॥ ప - ౩ ॥ యస్యాముదగ్రనృపమందిర చంద్రశాలా
వాతాయనే గతివశాద్వపుషి ప్రసక్తామ్ । దీపాగ్రధూమమషికాం శిశిరాంశు
బింబే మోహాత్కురంగ ఇతి ముగ్ధజనా వదంతి ॥ ప - ౪ ॥ గ్రీష్మేషు శీతకర
కాంతకృతోదరాసు యద్గోపురాగ్రిమదరీషు పథాగతస్య । విశ్రామ్యతో రవి
హయస్య విలంబనేషు చిహ్నం లభేయదినసంతతి దీర్ఘభావః ॥ ప - ౫ ॥ య
త్రాంగనావదన యామవతీశ హృష్య చ్చంద్రాశ్మ ధౌతగళిత స్సలిల ప్రవా

తయోరంగాంగిభావేన సంకరః - శ్లో ॥ శుద్ధాపహ్నుతిరన్యస్యారోపార్థో ధర్మనిహ్నవ ఇతి లక్షణాత్ - వసంతతిలకావృత్తం ॥ శ్లో ॥ ఉక్తా వసంతతిలకా తభజాజగౌగ ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౪ ॥ గ్రీష్మేష్వితి ॥ శీతకరకాంతైః చంద్రకాంతరత్నైః కృతః నిర్మితః ఉదరః మధ్యదేశః- యాసు తాసు యస్యాః హస్తినపుర్యాః గోపురస్య పురద్వారస్య అగ్రిమదరీషు ఊర్ధ్వద్వారేషు యః పంథాః చంద్రనిర్గమనమార్గః తేన - గ్రీష్మేషు నిదాఘవాసరేషు ఆగతస్య అత ఏవ విశ్రామ్యతః విశ్రమం కుర్వతః రవిహయస్య సూర్యాశ్వస్య - తస్యైకస్యైవ సప్తత్వేన వ్యవహారః ॥ ఏకోఽశ్వో వహతి సప్తనామేతి శ్రుతేః - విలంబనేషు కాలక్షేపేషు తదీయాయాః గ్రీష్మసంబంధిన్యాః దినసంతతేః దివససమూహస్య దీర్ఘభావః దీర్ఘత్వం చిహ్నం జ్ఞాపకం భవతి - అత్ర నిదాఘదినదైర్ఘ్యస్య నైసర్గికస్య సూర్యాశ్వకాలక్షేప హేతుత్వోక్తేః - హేతూత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా - తథా తాదృశదినదైర్ఘ్యేణ రవ్యశ్వవిశ్రమానుమానాదనుమానాలంకారశ్చ - తయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౫ ॥ యత్రేతి ॥ యత్ర హస్తినపుర్యాం అంగనానాం వదనేనైవ యామవతీశేన చంద్రేణ హృష్యద్భ్యః ద్రవద్భ్యః చం

ప్రాశ్మనాం చంద్రకాంతానాం సౌధేష్వి రాజన్యహర్మ్యేభ్యః గళితః నిర్గళితః సలిలప్రవాహః జలపూరః - బృందారకేంద్రనగర్యాః స్వర్గస్య తత్రత్యజనైస్త్వాదియావత్ - బృహతే ఉత్సవాయ సలిలక్రీడాదిరూపాయేతి తాదర్థ్యే చతుర్థీ - మందాకినీ ఆకాశగంగేతి - మహతీం శ్లాఘ్యామభిఖ్యాం నామ లభతే ॥ ని ॥ అభిఖ్యా నామశోభయోరితి విశ్వః - అత్ర మందాకిన్యాం మందాకినీత్వం నిషిధ్య తాదృశప్రవాహారోపాదపహ్నవః స చ వదనయామవతీశేఖరరూపకానుప్రాణిత ఇతి తయోరంగాంగీభావేన సంకరః ॥ ౬ ॥ దీప్రైరితి ॥ యత్ర నగర్యాం యువానః తరుణ్యః తరుణాశ్చ - పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః - బాలానాం వృద్ధానాంచ రాత్రౌ ప్రయోజనాభావాద్యువాన ఇత్యుక్తం - దీప్రైః విరాజమానైః అగారమణిభిః గృహఖచితరత్నప్రభాభిః దివస ఇవాచరంతీం దివసాయమానాం - నిస్తమస్కామితియావత్ - నిశాం రాత్రిం కృతాంతం జ్యోతిషసిద్ధాంతప్రతిపాదకగ్రంథం విదురితి కార్తాంతికైః జ్యోతిశ్శాస్త్రవిద్భిః - తద్వేదేత్యధికారే వేత్త్యర్థే ఉక్థాదిత్వాట్ఠక్ ॥ ని ॥ స్యుర్మౌహూర్తికమౌహూర్తజ్ఞానికార్తాంతికా అపీత్యమరః - అఖిలస్య అశేషస్య రాత్రిరూపస్య కాలస్య నివేదనాయ విజ్ఞాపనాయ - అభిహితస్య ప్రమాణీకృతస్య - ఘంటామణేః కాంస్యయంత్రస్య - ఘనేన దీర్ఘేణ ఆరవేణ ధ్వనినా

పూః । బృందారకేంద్రనగరీ బృహదుత్సవాయ మందాకినీతి లభతే మహతీమభి
ఖ్యామ్ ॥ ప - ౬ ॥ దీప్రైరగారమణిభిర్దివసాయమానాం నిశ్చిన్వతేమసి
యత్ర నిశాం యువానః । కార్తాంతికైరఖిలకాలనివేదనాయ ఘంటామణేర
భిహితస్య ఘనారవేణ ॥ ప - ౭ ॥ వక్త్రం విలాసమణిదర్పణధార్యమాణం వా
మా హిమాంశురయమిత్యవధార్యయస్యాః । ఆదర్శబింబధృతిరశ్రుతదృష్టపూ

నిశ్చిన్వతే - ఇదానీం రాత్రిరితి విశిష్య జానంతీత్యర్థః - రాత్రావేవ ఘంటానినాదాదీనాం మహత్త్వేన శ్రూయమాణత్వాదితి భావః - అత్ర గృహమణీనాం దివసకరణాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః - తదనుప్రాణితశ్చాయం ఘంటారవేణ రాత్ర్యనుమానాలంకార ఇతి తయోరంగాంగీభావేన సంకరః - యత్తు అభిహితస్యేతి పారమ్యత్వాత్తాడితస్యేతి వ్యాఖ్యాయ యామచతుష్టయద్యోతనాయ ఘంటామణౌ తాడితే సతి ఇదానీం రాత్రిరితి నిశ్చిన్వత ఇతి వ్యాచఖ్యుః - తన్న - తథాపి గతయామచతుష్టయద్యోతక ఘంటామణితాడనానాం రాత్రిసంబంధితాసందేహబాధకాభావేన పునరేవ సంభ్రమస్య దుర్వారత్వాత్ - ఏవం సిద్ధాంతినాం ఘంటాధికారస్య ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వాత్ వృథాకరత్వాచ్చ - ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వాత్ శ్లోకాఖ్యాసో పద్యయాపత్తిశ్చేతి ॥ ౭ ॥ వక్త్రమితి ॥ యస్యాం నగర్యాం వామాః సుందర్యః - విలాసః ప్రకాశః తద్యుక్తేన మణిదర్పణేన ధార్యమాణం - ప్రతిబింబితమితి భావః - వక్త్రం నిజముఖం దృష్ట్వేతి శేషః - అయం పురోవర్తి విశేష్యాపేక్షీ పుంస్త్వనిర్దేశః - హిమాంశుః చంద్రః ఇత్యుక్తప్రకారేణ - అవధార్య భ్రమిత్వేత్యర్థః - తస్య హిమాంశోః ఆదర్శే దర్పణే బింబస్య ధృతిః ధారణం - ఆదర్శం అమావాస్యాపర్యంతం బింబధృతిరితి చ అశ్రుతపూర్వా అదృష్టపూ

ర్వాచేతి - ఆలోచ్యేతిశేషః - ఉభయత్ర గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః - తత్ప్రియోగే పు నఃపౌనరుక్త్యమిత్యాలంకారికాః - తాదృశీం ధియందర్పణగతోఽయం చంద్ర ఇత్యాకారక జ్ఞానం వినివర్తయంతి త్యజంతి - నాయంచంద్రః కింతు నిజముఖప్రతిబింబ ఏవేతి నిశ్చిన్వ ంతి ఇతి యావత్ - విశేషదర్శనజన్య భ్రమోత్తర ప్రత్యయో ఽలంకారః ॥ ౮ ॥ ఆలాపేతి ॥ యస్య నగర్యాం ఆలాపస్య భాషణస్య రాగవిస్తారీకరణస్వరసందోహస్య సంగీతశాస్త్రప్రసిద్ధస్య వా యః కాలః తేనసమంతత్కాలఏవేత్యర్థః - పల్లవితాయాః కుసుమితాయా ఇతి యావత్ - ఆ స్యభాషాసౌరభ్యానుపపత్తేరితిభావః - అంకే ఉత్సంగే వీణాయాః సౌరభ్యేణ పాతినాం ప్రవిశతాం మధుపానాం భృంగాణాం ఆరవేణ సంకులస్య మిశ్రస్యేత్యుభయత్ర విశేషణం - తంత్రీణాం స్వ రస్య గానాత్మకస్య చ ద్వయోః సమితౌ సామ్యే సత్యాం ॥ ని ॥ సమితిస్సంగరే సామ్యే సభాయా మపీతి విశ్వః - తారతమ్యం న్యూనాధిక్యం చతురః నిపుణోఽపి నజానాతి - అత్ర అళిరవసంవలనమ ధుర్యద్వయస్య తంత్రీతారతమ్యాజ్ఞానహేతుత్వా దనేకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగం ॥ శ్లో ॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృతమితిలక్షణాత్ ॥ ౯ ॥ శాలీనతామితి ॥

ర్వాత స్యేతితాదృశధియం వినివర్తయంతి ॥ ప - ౮ ॥ ఆలాపకాలసముపల్లవి
తాంకవీణాసౌరభ్యపాతిమధుపారవసంకులస్య । తంత్రీస్వరస్య సమితౌ తరుణీస్వన
స్య జానాతి యత్ర చతురోఽపి నతారతమ్యమ్ ॥ ప - ౯ ॥ శాలీనతామపిగణయ్య
నఖీసమాజే పశ్చాత్కృతస్య కమితుః ప్రణయప్రకోపాత్ । ముగ్ధాస్సమీక్ష్య
ముకురాయితరత్నభిత్తౌ ఛాయాం క్షణానుతపనం శమయంతి యస్యామ్ ॥ ప -
౧౦ ॥ చిత్రందిదర్శయిషుణా జనితస్య యస్యా మ్మధ్యం విసైవ విధినా మహిళాజ

యస్యాం ముగ్ధాః నవోఢాః - ప్రణయేన ప్రేమ్ణా యః ప్రకోపః తస్మాత్ - సఖీనాం సమాజే సగా యాం - తత్సమక్షమితి కోపస్య దుస్సహత్వోక్తిః - శాలీనతాం అధాష్ట్ర్యం - లజ్జాద్యుచితమా ర్దవమితి యావత్ ॥ ని ॥ స్యాదధృష్టేతు శాలీన ఇత్యమరః - అవిగణయ్య అనాదృత్య - పశ్చా త్కృతస్య పరాఙ్ముఖీకృతస్య - సతు యాతస్యేత్యనేన త్యక్త్వాగమనాసహ తయా ప్రేమాతిశ యోధ్వన్యతే - కమితుః ప్రియస్య ఛాయాం ప్రతిబింబం - ముకురః దర్పణం తదిహాచరంత్యాం ముకురాయితాయాం తద్వత్ బింబగ్రాహిణ్యామితి యావత్ - రత్నమయ్యాం భిత్తౌ కుడ్యే సమీక్ష్య క్షణం అనుతపనం పశ్చాత్తాపం శమయంతి నివారయంతి - తత్రాభిముఖ్యేన దృశ్యమా నత్వాదితి భావః - అత్ర ప్రతిబింబదర్శనస్య పశ్చాత్తాపవారణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - ఏవం పశ్చాత్తాపస్య విషాదాఖ్యసంచారిభావస్య నివృత్తివర్ణనాత్ భావశాంతి రలంకారః - తయోశ్చాంగాంగీభావేన సంకరః - తేనచ నవోఢానాం పత్యుః పరాఙ్ముఖత్వమా త్రాసహత్వప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౧౦ ॥ చిత్రమితి ॥ చిత్రమాశ్చర్యం దర్శయి తుమిచ్ఛునాదిదర్శయిషుణా - శ్యన్తాత్ దృశేః సన్నన్తాదుప్రత్యయః - అతఏవ విధినా విధా త్రా మధ్యం విసైవ జనితస్య యస్యాం మహిళాజనస్య స్త్రీలోకస్య - నితంబః కటిపశ్చాద్భాగః

జఘనంతత్పురోభాగః తావాదీయస్యతథోక్తం॥ ని ॥ పశ్చాన్నితంబ స్త్రీకట్యాః క్లీబేతుజఘనంపురఇత్యమరః - అంగంఅధః యతోయతః యత్రయత్ర యాతిగచ్ఛతి తతః తత్రతత్ర ఉపరిఊర్ధ్వాణాం - కుచావాదీయస్యతథోక్తం - తుంగమంగం ఊర్ధ్వకాయఃఅనుకూలం అధఃకాయానుగుణంయాతి - విధిస్తైభవాదితిభావః - అత్రవిధేరాశ్చర్యవిదగ్ధ్యముపాయాః మధ్యంవినాకృత స్త్రీజననహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - తదనుప్రాణితా చేయం స్త్రీణాంమధ్యంవినాజననాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరూపాతిశయోక్తిః , తదూరం గాంగిభావేనసంకరః - తేనచ తాసాంలోకోత్తరసౌందర్యప్రతీతేరలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ ౧౧ ॥ పంకేరుహాణీతి ॥ యస్యాంపంకేరుహాణికమలాని పరిఖాదౌతానికల్యాణి ఆత్మభాసా నిజసౌందర్యేణకరణేన - అంతఃస్థితిం ప్రాకారాంతర్వాసం విదధతాంకుర్వతాం తత్రవర్తమానానాం అబలాజనానాం స్త్రీజనానాం - అఖిలాన్యాస్యానిముఖానిజేతుం-కిలేతిసంభావనాయాం - పరిఖాంపరియాభూతజలదుర్గాణాం అవతీర్యతీత్వా ప్రాకారభిత్తిమభితఃసాలస్య సర్వప్రదేశేషు - అభితఃపరితఃఇత్యాదినాద్వితీయా - పరివేష్టయంతివ్యాప్నువంతి - అత్రప

నస్య । అంగన్నితంబజఘనాది యతోయతోధ స్తుంగంకుచాద్యుపరియాతితతో
మహాన్ ॥ ప - ౧౧ ॥ పంకేరుహాణిపరిఖామవతీర్యయస్యాం ప్రాకారభిత్తి
మభితఃపరివేష్టయంతి । అంతస్స్థితింవిదధతామబలాజనానా మాస్యాని జేతుమ
ఖిలానికిలాత్మభాసా ॥ గ - ౧౨ ॥ యాఖలుపురాకురుధరాధిపాపరాధసమేధి
తక్రోధేన హలాత్కర్షణశిక్షయా సముత్క్షిప్తదక్షిణక్షితిభాగా తదీయ
భువనభూషణాయమానాం భోగవతీమాత్మనావిజేతుంకిల భాగీరథీపాథఃపథేనా

కజప్రాకారపరివేష్టనస్య అంతఃస్థితాంగనావదనజయఫలకత్వోత్ప్రేక్షణాత్ఫలోత్ప్రేక్షా॥ ౧౨॥యేతి॥యాపురీపురాపూర్వం కురుధరాధిపస్యదుర్యోధనస్యఅపరాధేననిజపుత్రీహరణరూపాబంధనాత్మకేన సమేధితఃప్రవృద్ధఃక్రోధః యస్యతేనహలధరేణబలరామేణ కర్త్రా నిజాయుధేనహలేన కరణేన హఠాత్ బలాత్ - కర్షణాత్మికయాశిక్షయా సముత్క్షిప్తఃఉద్ధృతఃదక్షిణః క్షితేఃభూమేఃభాగఃయస్యాఃతథోక్తాసతీ - అతఏవతస్యబలరామస్య ఇదంతదీయం భువనంపాతాళలోకః - తస్యశేషావతారత్వాదితిభావః - తస్యభూషణమివాచరంతీం భూషణాయమానాంభోగవతీన్నామపురీం ఆత్మనానిజస్వరూపేణజేతుంకిల - జేతుమివేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ని ॥ వార్తాసంభావ్యయోఃకిలేత్యమరః - భాగీరథ్యాఃగంగాయాః ఉత్తరభాగస్థితాయాఃపాథఃపథేనజలమార్గేణఅవతీర్య - కృతప్రస్థానాస్వీకృతప్రయాణేవేత్యుత్ప్రేక్షా - అద్యాపి పరిదృశ్యతేఖలు లోకైరితిశేషః - అత్రబలరామపరిభూతాయాః తంజేతుమశక్తాయాః తత్పక్షజయోద్యోగకథనాత్ ప్రత్యనీకాలంకారః ॥ శ్లో ॥ ప్రత్యనీకంబలవతః శత్రోఃపక్షేపరాక్రమఇత్యుక్షణాత్ - తస్యచఅంగాంగిభావేన సంకీర్ణాభ్యాముత్ప్రేక్షాభ్యాంసంసృష్టిః - తస్యాశ్చవృత్త్యప్రాసేనైకవాచకానుప్రవేశసంకరఇతి ॥ ౧౩ ॥ ఉపేత్యేతి ॥ తాంపత్తవిశేష

విశిష్టాం హస్తినపురీం ఉదారః మహాన్ విక్రమః యస్య తథోక్తః - పాండుర్నామ రాజా కురువంశ్యః ఉపేత్య ప్రాప్య - ప్రజానాం మనః ప్రశాసనాత్ ప్రకృష్టపరిపాలనాద్ధేతోః పల్లవయన్ రసజయన్నిత్యర్థః - యమునానద్యాః గంగాయాః సఖ్యా యః సదృశాః తైః - రాజాహంస్పృభిభ్యస్పృష్టజిత్వటచ్ - తద్వత్ ధవళైరితియావత్ - నినాయ ప్రాపితవాన్ - దుహాపిత్వాన్వయశోభిః స్వకర్మకః శ్లేషసంకీర్ణసద్గుణాలంకారః ॥ శ్లో ॥ తద్గుణః స్వగుణత్యాగాదత్యుత్కృష్టగుణాహృతిరితిలక్షణాత్ ॥ వంశస్థవృత్తం ॥ శ్లో ॥ జతౌతువంశస్థముదీరితం జరావితిలక్షణాత్ ॥ ౧౨ ॥ యమితి ॥ ఇతరేషామాశ్చర్యకారిణ్యాం తపశ్చర్యాయాం అసుస్థానే అలంకర్మీణః సమర్థః ॥ ని ॥ కర్మక్షమోలంకర్మీణః ఇత్యమరః - పరాశరసుతః వ్యాసః నిఖిలానామశేషాణాం అవన్యాం భువి దేశానాం విషయాణాం అవనాయ పాలనార్థం - మనాక్ స్వల్పం నిజజనన్యాః సత్యవత్యాః నిదేశేన ప్రేరణయా అపి నప్రంసితయోజితకరణాభిముఖం మనో యస్య తథోక్తస్సన్ - అత్ర జననీనిదేశే మనాక్ప్రవృత్త్యా అత్యంతాపకరణీయేపి ప్రవృత్తేః మహాత్యస్య

పతిర్య కృతప్రస్థానే వాద్యాపి పరివృశ్యతే ॥ ప - ౧౩ ॥ ఉపేత్య తాం పాండు
రుదారవిక్రమః ప్రజామనః పల్లవయన్ ప్రశాసనాత్ । యశః ప్రకాశైర్యము
నాసఖీసఖైర్నినాయ లోకం సితనామవాచ్యతామ్ ॥ X - ౧౪ ॥ యం పరాశర
సుతః నిఖిలావనీదేశావనాయ నిజజననీనిదేశావనమ్రమనాః మనాగితరాశ్చర్యత
పశ్చర్యాలంకర్మీణః సమానోదర్యస్య విచిత్రవీర్యస్య కుటుంబిన్యామంబాలి
కాయాం కిల జనయామాస ॥ వ - ౧౫ ॥ చిత్రం చరిత్రం జగతీతలేస్య సశ్లాఘ
యామాస నరేషుకోవా । స యత్స్వయం పాండురపి స్వకేన గుణేన రక్తానకరోత్స
మస్తాన్ ॥ ఎ - ౧౬ ॥ అంతర్భవత్కృష్ణమృగాజినాంకైః స్వనిర్మలైర్య

మాత్రభిత్తిరితి సూచ్యతే - సమానోదర్యస్య సహజస్య ॥ ని ॥ సమానోదర్యసోదర్యేత్యమరః - విచిత్రవీర్యస్య శాంతనవశ్యరాజ్ఞః కుటుంబిన్యాం భార్యాయాం అంబాలికాయాం - యం పాండుం జనయామాస - కిలేతి వార్తాయాం - స పాండురితి పూర్వేణ సంబంధః ॥ ౧౫ ॥ చిత్రమితి ॥ చిత్రమాశ్చర్యకరం అస్య పాండోః చరిత్రం జగతీతలే లోకే నరేషుకోవా నరః సశ్లాఘయామాస స్తుతవాన్ - సర్వోపి శ్లాఘయామాసైవేత్యర్థః - యద్యస్మాత్ స రాజా స్వయం పాండుః ధవళోపి తన్నామకోపీతిచ - స్వకేన స్వీయేన గుణేన భావత్యేన ప్రకృతిరంజనాత్మకేనచ - సమస్తాన్ జనాన్ రక్తాన్ అరుణాన్ అనురక్తాంశ్చ అకరోత్ - అత్ర శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసః - తదనుప్రాణిత స్తద్గుణ ఇతి శ్లేష విరోధాభాససంకర తద్గుణయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ఉపజాతివృత్తం - ఇంద్రోపేంద్రవజ్రామిశ్రణాత్ ॥ లక్షణంతు ॥ శ్లో ॥ స్యాదింద్రవజ్రా యదితౌజగౌగః ఇతి - ఉపేంద్రవజ్రా జతజాస్తతోగౌ ఇతిచ ॥ ౧౬ ॥ అంతరితి ॥ అంతః మధ్యే భవన్ వర్తమానః కృష్ణమృగస్య సంబంధి అజినం పాపం తద్వధజన్యం తదేవ అంకః చిహ్నం యేషాం తైః ॥ ని ॥ అజినం పాపముచ్యతే ఇతి త్రికాండశేషః - స్వనిర్మలైః

అముష్యపాండోఃసంబంధిన్యాఃషోడశదానేభ్యఃయాకీర్తిఃతస్యాఃఖండైః - ప్రత్యేకస్మై కళః ఆహృత్యషోడశభిఃకరణైః - ధాత్రా కర్త్రా ఇందుశ్చంద్రః అకారినిర్మితః - కరోతేః కర్తరిలుఙ్ - అయంచంద్రః అబ్ధేఃసముద్రాదుపజనిజాతః ఇతివార్తాప్రవాదః - మృషా మిథ్యైవ - జనేఃకర్తరిలుఙ్- అత్రేందుర్నసముద్రాజ్జాతః - కింతుపాండోఃకీర్తిఖండేభ్య ఇతిచంద్రే సముద్రజన్యత్వంనిషిధ్య కీర్తిఖండజన్యత్వారోపాదపహ్నవభేదః - యత్తు త్రతిలాస్తీర్ణకృష్ణాజినేనసహదానకరణాదంతర్భవదిత్యాది విశేషణం - చంద్రే కళంకా ర్థమితినృసింహః - తత్తుచ్ఛం - కృష్ణాజినదానకీర్తేః కృష్ణత్వే పీత హరిత సువర్ణగారుత్మ తావిదానకీర్తిఖండానాం తత్తద్వర్ణతాపత్త్యామహతీప్రకృతహానిస్స్యాదితి - పురాకిలపాం డుర్మృగయాంమృగరూపధారిణోర్మునిదంపత్యోః పుమాంసన్నిఘ్నన్ననర్థమవిందతేతి భారత కథాత్రానుసంధేయా ॥ ౧౭ ॥ జగ్రాహేతి ॥ కరైఃరాజగ్రాహ్యధనైః పరత్రియాం శత్రుసంపదాం నిగ్రాహ్యనితరాంస్వీకారః తస్మిన్ పరఃఆసక్తః కరేణోఃగజస్యేవ చంక్ర మఃగమనంయస్యతథోక్తః - మత్తగజమందగామీత్యర్థః- సపాండుఃకుంతీం మద్రకన్యకాం మాద్రీంచ ఉభే శకుంతానాంపక్షిణామీశః గరుడః రథోయస్యతథోక్తః విష్ణుః- రమాంల

డశదానకీర్తేః। ఖండైరముష్యేందురకారిధాత్రా మృషాయమబ్ధేరజనీతివా
ర్తా ॥ వ - ౧౭ ॥ జగ్రాహనిగ్రాహపరఃపరత్రియాంకరైఃకరాగ్రేణ
కరేణుచంక్రమః। కుంతీంశకుంతేశరథోయథారమాంసముద్రకాంచీంచ సము
ద్రకన్యకామ్ ॥ గ - ౧౮ ॥ అథకదాచనమృగయోపలాలితహృదయో నరేశ్వ
రోయమశ్వే శశిశ్వేతరోచిషి విజితమాతరిశ్వని విశ్వాతిశాయిని కృతాధిరోహః
పార్శ్వవిధృతవిశ్వకద్రుభిః అనేకవాగురాద్యుపకరణైర్వ్యాధైరనుద్రుతః మృ
దుభద్రవినయాభ్యాం యదుమద్రతనయాభ్యామనురుద్ధః సిద్ధగణగణనీయ మ

హిమ్నాంసముద్రకాంచీంభువంయథా తే ఉభేఇవ - కరాగ్రేణజగ్రాహ ఉపయేమఇత్యర్థః- గృహ్ణాతేఃకర్తరిలిట్ - ఉపమాలంకారః - తస్యచవృత్త్యనుప్రాసేనసహఏకవాచకానుప్రవే శసంకరః ॥ ౧౮ ॥ అథేతి ॥ అథకుంతీమాద్రీపరిణయానంతరం కదాచనజాతుచిత్ - అ యంనరాణామీశ్వరఃపాండుః మృగయయాఉపలాలితమనురంజితం హృదయంయస్యతథో క్తస్సన్ ॥ ని ॥ మృగవ్యంస్యాదాఖేటోమృగయాస్త్రియామిత్యమరః - విశ్వంసమస్తవస్తు జాతంఅతిశేతఇతివిశ్వాతిశాయిని - తాచ్ఛీల్యేణినిః - విజితఃమాతరిశ్వావాయుః యేనతస్మిన్- వేగేనేతిభావః - శశినఃచంద్రస్యేవ శ్వేతంరోచిఃకాంతిర్యస్యతస్మిన్ అశ్వేకృతఃఅధిరోహఃఆ రోహణంయేనతథోక్తస్సన్ - పార్శ్వయోఃసవ్యదక్షిణయోః విధృతాఃగృహీతాః విశ్వకద్రు వఃశునకాయైస్తైః - అనేకానివాగురామృగబంధనజాలం ఆదిర్యేషాంతాన్యుపకరణాని మృగ యాసాధనానియేషాంతైః వ్యాధైఃఆటవికైః అనుద్రుతః పరివృతశ్చసన్ - మృదుభద్రో మంగళకరశ్చ వినయోయయోస్తాభ్యాంకుంతీమాద్రీభ్యాం అనురుద్ధఃఅన్వితస్సన్ - సిద్ధానాం

యోగినాం గణేనగణనీయః మహిమా ప్రభావోస్యాస్తీతి తద్వతః హిమవతో హిమగిరేః మహతీంవిస్తీర్ణాం అటవీతటస్య వీథికాం జగాహే ప్రవిష్టవాన్ - అత్ర గద్యేషు ప్రాయశఏవ వృత్త్యనప్రాసాదయఇతి నేతిశంకితా ఇతి ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర హిమశైలారణ్యేతావదితివా క్యాలంకారే- అతిక్షుల్లకాభిః స్వల్పాభిః మృదుశాఖిరితియావత్ - వనమల్లీమతల్లికాభిః ప్రశస్తారణ్యమల్లికాలతాభిః ॥ ని ॥ మతల్లికామచర్చికేతి ప్రశస్తవాచకేష్వమరః - ఉద్వేల్లితః ఊర్ధ్వంబద్ధఃధమ్మిల్లఃకచభారోయస్యసః ॥ ని ॥ ధమ్మిల్లస్సంయతాఃకచాఇత్యమరః - అవలగ్నేమధ్యదేశేదృఢంలగ్నేబద్ధే కచ్ఛపుటే మధ్యబంధనపట్టాంతరే విచ్ఛురితాప్రవిష్టా ఛురికా స్వల్పఖడ్గవిశేషోయస్యతథోక్తః ॥ వి ॥ కచ్ఛోజలప్రాయదేశమధ్యబంధనపట్టయోరితివిశ్వః నిషంగయోః తూణీరయోః అనుషంగేణ సంయోగేన ధారణేనేతియావత్ - మాంసలితతమాభ్యాంనితాంతపూరితాభ్యాం అంసాభ్యాంభుజాగ్రాభ్యాం లలితఃరమణీయః - గీర్వాణానాం దేవానాం చక్రవర్తినాఇంద్రేణ సమఃవిక్రమః యస్యతథోక్తః - సపాండుః పరేషాంశ

హిమవతోహిమవతోజగాహేమహతీమటవీతటవీథికాం ॥ గ - ౧౯ ॥ తత్ర స
తావదతిక్షుల్లకవనమల్లీమతల్లికోద్వేల్లితధమ్మిల్లః అవలగ్నదృఢలగ్నకచ్ఛపు
టవిచ్ఛురితచ్ఛురికః నిషంగానుషంగమాంసలితతమాం సలలితఃపరనిరాసనపరం
శరాసనవరంకరేకుర్వాణః గీర్వాణచక్రవర్తిసమవిక్రమః క్రమేణవివిధమృగ
వధం విధాతుముపచక్రమే ॥ ప - ౨౦ ॥ భూభుజోన్యసవిధేవిచరంత్యోర్భో
జమద్రసుతయోర్దృశశోభామ్ । జేతుకామమివసర్వసమష్ట్యాప్రాదురాస పుర
తోమృగయూథమ్ ॥ ప - ౨౧ ॥ క్షోణీపతౌమదకలంప్రతికృష్ణసారం తూణీ
ముఖేపతితపాణినఖాంకురేస్మిన్ । ఏణీకులానితరళైర్యమునాజలానాం వేణీమి

త్రాణాం నిరాసనేపరంప్రవణం శరాసనవరంశ్రేష్ఠధనుః - కరే కుర్వాణః దధానస్సన్ - క్రమేణ వివిధానాంనానాజాతీయానాంమృగాణాం వధంహింసాం విధాతుంకర్తుం ఉపచక్రమేఆరబ్ధవాన్ ॥ ౨౦ ॥ భూభుజఇతి ॥ మృగాణాంయూథంకురంగకులం అన్యభూభుజఃపాండోః సవిధేసమీపేవిచరంత్యోః భోజమద్రసుతయోఃకుంతీమాద్ర్యోః దృశచక్షుషియాశోభావైపుల్యనైల్యచాంచల్యకృతసౌందర్యం తాంసర్వేషాంసమష్ట్యామేళనేన సర్వేపి సంభూయేత్యర్థః - జేతుంకామఃయస్యతథోక్తమివేత్యుత్ప్రేక్షా - ప్రత్యేకంతాదృశస్యకామస్యగగనకుసుమప్రాయత్వాత్ - బహూనామప్యసారాణాంసంయోగఃకార్యసాధకఇతిన్యాయాచ్చేతిభావః - పురతఃఅగ్రే ప్రాదురాసఆవిర్బభూవ-అత్రసర్వసమష్ట్యాజేతుకామమివేత్యుత్ప్రేక్షయా కుంతీమాద్రీనయనసౌందర్యంలోకోత్తరమితిప్రతీతేరలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ ౨౧ ॥ క్షోణీతి ॥ క్షోణీపతౌభూనాయకే అస్మిన్పాండౌ - మదకలంమదోత్కటం కృష్ణసారంప్రతి కృష్ణమృగముద్దిశ్యేత్యర్థః - యత్తుమదేనకలంఅవ్యక్తమధురమితి నృసింహః - తత్ మదోత్కటోమదకలఇతి కోశానభిజ్ఞతావిలసితం - తూణ్యాఃముఖే అగ్రేపతితాఃలగ్నాఃపాణేఃహస్తస్య

నఖాః అంకురా ఇవ యస్య తస్మిన్ తథోక్తే సతి - బాణానాం ధాతుమితి శేషః - ఏణీకులాని మృగబృందాని తరళైః చకితచకితైః అక్షివలనైః కటాక్షైః విపినే అరణ్యే - యమునాజలానాం వేణీం ప్రవాహం వితేనుః విస్తారయామాసురిత్యుత్ప్రేక్షా - చకితచకితం ప్రతిదిశమవలోకయన్నిత్యర్థః - అతినైల్యాత్కటాక్షాణాం యామునజలపూరతోత్ప్రేక్షా ॥ ౨౨ ॥ కురంగేతి ॥ ఏషాం కురంగయూనాం సమానా అభిన్నా జాతిః కురంగత్వం యస్య సజాతిః - ఏతజ్జాతీయ ఇతి యావత్ - సమానస్యేతి సూత్రే యోగవిభాగాత్సమానశబ్దస్య సభావః కశ్చిత్ - మృగః - నః అస్మాకం సంబంధినః కులస్య గురోః అమృతదీధితేః చంద్రస్య కళంకం తనుతే కరోతి - ఇత్యుక్తప్రకారాత్ ద్రోహాత్ కోపాదివేత్యుత్ప్రేక్షా - సపాండుః ఇషుభిః కురంగయూనాం తరుణమృగాణాం భీతిం వధకృతాం కురుతే స్మ చక్రే - లట్ స్మ ఇతి భూతార్థే లట్ ॥ ౨౩ ॥ ప్రజవమితి ॥ ప్రకృష్టో జవః వేగో యస్య తం - గమనక్రియావిశేషణం వా - హయమశ్వం గమయతే యాపయతే నృపాయ పాండవే - తతస్తతః తత్ర తత్ర తత్రేతి సార్వవిభక్తికస్తసిః - పతితాః శల్యః శలాకికా ఇవ శలలీశలాకికాః శల్యమృగరోమాణి ॥ ని ॥ శ్వావిత్తు శల్యస్తల్లోమ్ని శలలీ శలలం శలమిత్యమరః - గహనే దురవగా

హాక్షివలనైర్విపినే వితేనుః ॥ ప - ౨౨ ॥ కురంగయూనాం కురుతే స్మ భీతిం గు
రోః కులస్యామృతదీధితేర్నః । సజాతిరేషాం తనుతే కళంక మితీవ రోషాదిషుభిస్స
పాండుః ॥ ప - ౨౩ ॥ ప్రజవం హయం గమయతే తతస్తతః పతితా నృపాయ శ
లలీశలాకికాః । గహనే వనేపి పిశునత్వమాచరన్ గ్రహణే వరాహకులవర్తనీ భు
వామ్ ॥ ప - ౨౪ ॥ వేశంతపంకవిహృతేర్వినివృత్య సద్యః ప్రత్యుద్యతాం ధ్వని
షు మత్సరిణాం హయస్య । భూదార ఏష వనపోత్రవతామతానీద్భూదారశబ్దమస
హిష్ణురివాంతమేషామ్ ॥ ప - ౨౫ ॥ తూణం ప్రధావ్య తురగం స్వయమన్యతో

ఽపి వనే - వరాహాణాం కులస్య యూథస్య యాః వర్తనీభువః - మార్గదేశాస్తాసాం - గ్రహణే విజ్ఞానే విషయే పిశునత్వం సూచకత్వం ఆచరన్ చక్రుః - ఆఙ్పూర్వాచ్చరతేః కర్తరి లఙ్ - అత్రేమా వరాహకులవర్త్మన్యః శలలీమత్త్వాదితి శలలీభిర్వరాహమార్గానుమానాదనుమానాలంకారః - నృపాయేత్యత్ర క్రియాగ్రహణం కర్తవ్యమితి సంప్రదానత్వం - మంజుభాషిణీవృత్తం ॥ శ్లో ॥ నజసాజగౌ భవతి మంజుభాషిణీతి లక్షణాత్ ॥ ౨౪ ॥ వేశంతేతి ॥ భూదారాయస్య స ఏష పాండుః హయస్య ధ్వనిషు హేషారవేషు మత్సరిణాం ద్వేషిణాం అతఏవ సద్యః హేషారవశ్రవణక్షణ ఏవ వేశంతానాం పల్వలానాం పంకే విహృతేః క్రీడాతః వినివృత్య - తాం త్యక్త్వేత్యర్థః - జుగుప్సావిరామేత్యాదినా అపాదానత్వం - ప్రత్యుద్యతాం అభిముఖమాగచ్ఛతాం - వనే పోత్రవతాం వరాహాణాం - భువం దారయతీతి భూదారః - భూదారశబ్దం సంజ్ఞాం అసహిష్ణుః అసహమాన ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - అలంకృఞిత్యాదినా ఇష్ణుచ్ - ఏషాం వనవరాహాణాం అంతం నాశమతానీత్ కృతవాన్ - తనోతేః కర్తరి లుఙ్ - మానినః స్వసామ్యం నామమాత్రేణాపి న సహంత ఇతి భావః - అత్ర అసహనోత్ప్రేక్షాయాః భూదారశబ్దశ్లేషోత్థాపితత్వాత్ ద్వయోరంగాంగిభావేన

సంకరః ॥ ౨౫ ॥ తూర్ణమితి ॥ అసౌపాండుః స్వయంతురగం అశ్వం అన్యతః అన్యస్మిన్ దేశే ప్రథావ్యథావయిత్వా - అగ్రే ముఖభాగే విశాలస్య దీర్ఘస్య కరస్య శుండాయాః ధూననేన చాలనేన దుర్విధత్వాత్ దరిద్రత్వాత్ - శుండాశూన్యత్వాద్ధేతోరితియావత్ ॥ ని ॥ నిస్వస్తుదుర్విధోదీనోదరిద్రఇత్యమరః - సత్యాపితేః యాథార్థ్యేన జ్ఞాపితః ద్విరదభావస్య గజత్వస్య విపర్యయః వైపరీత్యం యేషాం తేషాం - లులాయయూనాం తరుణమహిషాణాం ॥ ని ॥ లులాయోమహిషఇత్యమరః - తేషాంకులం సమూహం పరివారరురోధ - వృణోతేః కర్తరిలిట్ ॥ ౨౬ ॥ ఆకర్ణ్యేతి ॥ అసహ్యాన్ సోఢుమశక్యాన్ ప్రకృతివైరాదితిభావః - క్షితిపస్యపాండోః హయస్య ఆరవానాకర్ణ్య - కుపితాధీర్యేషాం తేవనమహిషాః విషాణం శృంగమితి జాత్యేకవచనం - తిరః తిర్యక్ వ్యాధూయ అంతికేసమీపే యేతరవః తేషు ఆమూలం శృంగాదిభాగపర్యంతం క్షణాన్నిచఖ్నుః నిఖాతవంతః - నిపూర్వాత్ ఖనతేః కర్తరిలిట్ - అథతన్నిఖాతం విషాణం పునః వ్యాకృష్టుముద్ధర్తుంచిరాదపి నశేకుః నశక్తవంతః - శక్నోతేః కర్తరిలిట్ - నైనాత్మనీనమధవాక్రియతేమహాంధైరితిన్యాయాదితిభావః - ప్రహర్షిణీవృత్తం ॥ శ్లో ॥ మ్నౌజ్రౌగస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమితిలక్షణాత్ ॥ ౨౬ ॥

సౌపాండుః తులం పరివవారలులాయయూనామ్ । అగ్రే విశాలకరధూనన దుర్విధత్వా త్సత్యాపితద్విరదభావ విపర్యయాణామ్ ॥ ప - ౨౬ ॥ ఆకర్ణ్య క్షితిపహయారవానసహ్యా నామూలం కుపితధియస్తిరో విషాణమ్ । వ్యాధూయాంతికతరుషుక్షణాన్నిచఖ్నుర్వ్యాకృష్టుం పునరపితచ్చిరాన్నశేకుః ॥ ప - ౨౬ ॥ కురుతేతితతస్సహైవవాసం కులకూటస్థకృతాంత వాహనేన । మదఘూతవిషాణమండలాగ్రే మహిషాఘనిచఖాన మండలాగ్రమ్ ॥ ప - ౨౭ ॥ తన్నచిత్రమవనీప

॥ ౨౬ ॥ కురుతేతి ॥ తతః హేవనమహిషాః యూయంకులేయుష్మత్వం శకూటస్థేశఆదిమేనకృతాంతవాహనేనమహిషేణసహైవవాసంకురుత విదధ్వంఇత్యుక్తప్రకారేణ - ఆజ్ఞాప్యేవేతిశేషః - అతఏవగమ్యోత్ప్రేక్షా - మదేనధూతంకంపితం విషాణమండలస్యాగ్రంయస్యతస్మిన్ - మహిషాణామోఘేసమూహే-మండలాగ్రంకరవాళంనిచఖాన-మహీపానవధీదిత్యర్థః - వృత్తంవైతాళీయభేద ఔపచ్ఛందసికం ॥ శ్లో ॥ పర్యంతేర్యౌతథైవశేషమౌపచ్ఛందసికంసుధీభిరుక్తమితిలక్షణం - శేషం ఉక్తాదన్యల్లక్షణంతథావైతాళీయవదేవేత్యర్థః ॥ ౨౭ ॥ తదితి ॥ అవనీపతేః పాండోః చంద్రహాసస్యఖడ్గస్య పతనం ప్రవేశః తత్ర - చంద్రస్యహాసః చంద్రికా తత్పతనమితిచ - వనస్యఅరణ్యస్యజలస్యచ మధ్యేచర్యయాజీవనేనపోషితేషువర్ధితేషు - పుండరీకానాంవ్యాఘ్రాణాం శ్వేతాంబుజానాంచ నివహేషుసమూహేషు ॥ ని ॥ వ్యాఘ్రేఽపిపుండరీకోనాసితచ్ఛత్రేసితాంబుజఇత్యమరః - మీలనంమృతింముకుళనంచ ॥ ని ॥ మృతిస్సంస్థానిమీలన మిత్యమరః - చకారేతియావత్ - తన్నచిత్రంసర్వస్యస్వాభావికంచేష్టితన్నచిత్రాయేతిభావః - అత్ర చంద్రహాసవనపుండరీకమీలనశబ్దవాచ్యానాంఖడ్గారణ్యవ్యాఘ్రమృతీనాం చంద్రికాజలకమలముకుళనానాం శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవ

సాయమూలాతిశయోక్త్యా రాజ్ఞో వ్యాఘ్రవధస్యాప్యకించిత్కరత్వేన లోకోత్తరమస్య శౌర్యమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః - యత్తు వనాని అసుసంతీతి వన్యాః నద్యః తాసాం పతిస్సముద్రః తత్సంబంధినశ్చంద్రస్య హాసః చంద్రికేతి వ్యాఖ్యాయ వనీపతివ్యతిరిక్త రాజసంబంధి చంద్రహాసపతనస్య పుండరీకమీలనకరణం చిత్రమితి మూలాత్ బహిశ్చిత్రం లిఖితవాన్నృసింహః - తత్తస్యానాఘ్రాతవ్యాకరణగంధస్య నచోద్యాయ - తదస్యాస్త్యస్మిన్నితి మతుబర్థే - అతఇనిఠనావితి ఇని ప్రత్యయే - ఋన్నేభ్యో ఙీబితి ఙీపి చ సతి - వనినీత్యేవ రూపాపత్త్యా ప్రకృతానుపపత్తిః - హతవృత్తత్వాఖ్యదోషాపత్తిశ్చ స్యాత్ - కించ అవనీపతేరితి వ్యస్తస్య సమస్త చంద్ర విశేషణత్వే ఋద్ధస్య రాజమాతంగ ఇతివత్ ప్రయోగతాపత్తిరితి - రథోద్ధతావృత్తం ॥ శ్లో ॥ రాన్నరావిహ రథోద్ధతా లగావితి లక్షణాత్ ॥ ౨౯ ॥ గహనమితి ॥ గహనమరణ్యం అస్తాః నిరస్తాః శరారూణాం ఘాతుకానాం మృగాణాం వ్యాఘ్రాదీనాం వ్రజాః సమూహాః యస్మిన్ తథోక్తం కృతవతాపి - జవేనయుక్తో వాజీ హయః యస్య తేన - అమునా మనుజపేన పాండునా - గిరీశస్యహిమవతః దరీషు శేరత ఇతి తథోక్తాః - మదశాలినః హరయః సింహాః మమృగిరే అన్విష్టాః - వృ

తేస్తతశ్చంద్రహాసపతనం చకారయత్ । పోషితేషు వనమధ్యచర్యయా పుండరీకనివహేషు మీలనమ్ ॥ ప - ౨౯ ॥ గహనమస్తశరారుమృగవ్రజం కృతవతాప్యమునా జవవాజినా । మమృగిరే హరయో మదశాలినో మనుజపేన గిరీశదరీశయాః॥ ప - ౩౦ ॥ విస్ఫారఘోషమవకర్ణ్య వినిర్గతానాం హుంకుర్వతాం తరుణకేసరిణాం గుహాభ్యః । యా కేవలం ప్రథమమాననఏవ భల్లైస్తాం పంచతాం సవిదధే సకలేపి దేహే ॥ గ - ౩౧ ॥ ఏవమశ్రాంతమృగయా పరిశ్రాంత మపరిమితస్వేదశీ

కరకణికిలిట్ - అత్ర దరీశయా మమృగిర ఇత్యుక్త్యా సింహా అప్యస్మాద్భీతాః క్వచిల్లీనా ఇతి శౌర్యోత్కర్షః - అత్ర జవవాజీవజవవాజీ వివేకః - తేన - గహనమివగహనం కామాదిభిర్దుర్గమం - అంతఃకరణం కృతవతా అమునాపి మనోమర్దనం త్రస్యయోగాత్మకస్య జపేన అభ్యాసేన దర్యాం దహరాకాశే శయాః - హరయః అంశవః సీలపీతాదయః మమృగిర ఇత్యర్థాంతర ప్రతీతేస్తు అభిధాయాః ప్రకృతార్థమాత్ర నియంత్రణాత్ - లక్షణాయాః ప్రసక్త్యభావాత్ ధ్వనిరేవ నార్థశ్లేషః - ద్రుతవిలంబితవృత్తం ॥ శ్లో ॥ ద్రుతవిలంబితమాహ నభౌ భరావితి లక్షణాత్ ॥ ౩౦ ॥ విస్ఫారేతి ॥ విస్ఫారఘోషం ధనుష్టంకారం అవకర్ణ్య శ్రుత్వా అతఏవ గుహాభ్యః వినిర్గతానాం హుం నామ శబ్దం కుర్వతాం తరుణానాం కేసరిణాం సింహానాం - యాః పంచతా విశాలతా మృతిశ్చ కేవలం ప్రాధాన్యేన ప్రథమం పూర్వం ఆననే ముఖ ఏవ ఆసీత్ - తాం పంచతాం సకలేపి దేహే భల్లైః బాణవిశేషైః సపాండుర్విదధే చకార - సింహాన వధీదిత్యర్థః - దధాతేః కర్తరి లిట్ ॥ ని ॥ సంఖ్యాభేదే విశాలత్వే పంచతా మరణేపి చేతి విశ్వః - అత్ర శ్లేషభిత్తికయా ఏకస్యాఏవ పంచతాయాః అనేకాశ్రయకథనాదతిశయోక్త్యనుప్రాణితః పర్యాయాలంకారభేదః ॥ ౩౧ ॥ ఏవమితి ॥ ఏవముక్తప్రకారేణ - అశ్రాంతయా నిరం

తరయా మృగయయా మృగయావ్యసనేన పరిశ్రాంతమధికశ్రమయుక్తం - అతఏవ అపరిమితానాం స్వేదస్య శీకరాణాం బిందూనాం నికరైస్సమూహైః కోరకితం వ్యాప్తం - తారకాదిత్వాదితచ్ - ఫాలమూలం నిటలభాగః యస్య తథోక్తం తం పాండుం - తుహినగిరేః హిమవతః దేశేభవాః దేశ్యాః - తత్రభవ ఇతి యత్ - నందనీయః శ్లాఘనీయః మందిమా మాంద్యం యేషాం తే - పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్ - మానసాఖ్యే సరసి యాన్యరవిందాని కమలాని తేషాం మకరందసౌరభస్య పారం అంతం దృష్టవంతః పారదృశ్వానః మాతరిశ్వానః వాయవః ఆశ్వాసం నిద్రాణం నిరస్తశ్రమజలమితి యావత్ - ఆతేనిరే కృతవంతః - తనోతేః కర్తరి లిట్ - యత్తు తుహినగిరిదైశ్యైః హిమవద్వాసిభిః ఆనందనీయైః - మందిమా యేషాంత ఇతి నృసింహః - తదబోధాత్ - పాండోరతుహినగిరిదేశ్యత్వాత్తేన తన్మాంద్యస్యానందనీయత్వానాపత్తేః - విశేషణద్వయేన మాంద్యసౌరభ్యయోరేవ ప్రతీత్యా శైత్యద్యోతకవిశేషణాభావప్రయుక్త న్యూనపదత్వాఖ్యదోషాపత్తేశ్చేతి ॥ ౩౨ ॥ తదితి॥ తదనంతరం తస్మాత్ శ్రమాపనోదాదనంతరం - పరంశత్రుం తపతీతి పరంతపః - ద్విషత్పరయో

కరనికరకోరకితఫాలమాతేనిరే తమాశ్వాసం తుహినగిరిదేశ్యాః నందనీయమం
దిమానః మానససరోరవిందమకరందసౌరభపారదృశ్వానో మాతరిశ్వానః ॥ ౪ -
౩౨ ॥ తదనంతరమసౌ పరంతపః సమంతతః శకుంతరవనిరంతరదిగంతరాత్ అఖి
లమృగశరణ్యాదరణ్యాదుత్ ప్లవమానస్య కస్యచిదను ప్లవనమందీభూతజవచమూ
రోశ్చమూరోస్సరణిమనుసరమాణః తదీయతనూరుహచిత్రబిందునికరైరివ గగన
ముత్పతద్భిః ఖురరజోభిరనుమీయమానతురగగతిః సుదూరమతిపపాత ॥ ౪ - ౩౩॥
తత్ర తావత్కస్మింశ్చిల్లతాగుల్మపరిసరే స నరనాథః పరికథితతరుణిమప్రథితక

స్తాపేరితి ఖిశిఖిత్వాన్నుమ్ - అసౌ పాండుః - శకుంతానాం పక్షిణాం రవైః నిరంతరాణి సాంద్రాణి దిశామంతరాణి యస్మిన్ తస్మాత్ ॥ ని ॥ శకుంతపక్షిశకునేత్యమరః - అఖిలానాం మృగాణాం శరణ్యాత్ నివాసజీవనదానాదినా రక్షకాత్ - తత్ర సాధురితి యత్ - అరణ్యాత్ హిమవద్వనాత్ ఉత్ ప్లవమానస్య ఉత్ప్లుత్య ధావతః అను ప్లవనేన అనుధావనక్రమేణేత్యర్థః - మందీభూతౌ స్తంభితౌ జవచమ్వౌ సేనాయాః ఊరూ యస్య తస్య - కస్యచిత్ చమూరోః హరిణవిశేషస్య సరణిం మార్గం అనుసరమాణస్సన్ - తస్యేమానితదీయాని యానితనూరుహాణి లోమాని తత్సంబంధినాం చిత్రబిందూనాం శబలవర్ణలోమసంస్థానవిశేషాణాం నికరైః పుంజైః స్థితైః గగనముత్పతద్భిః - ఖురాణాం శఫానాం సంబంధిభిః రజోభిః పార్వతీయధాతుధూళిభిః - అనుమీయమానా తర్క్యమాణా తురగస్య గతిర్గమనం యస్య తథోక్తస్సన్ - సుదూరమతిపపాత అతిక్రాంతవాన్ - అతిపూర్వాత్పతతేః కర్తరి లిట్ ॥ ౩౩ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర సుదూరే తావదితి వాక్యాలంకారే - కస్మింశ్చిత్ - లతాగుల్మస్య పరిసరే సమీపే స నరనాథః పాండుః పరికథితేన పరిదృశ్యమానేన తరుణిమ్నా యౌవనేన ప్రథితం ప్రసిద్ధం కళేబరం శరీరం యస్య తథోక్తం - అశిథిలేన సాంద్రేణ రతిసుఖేన సనాథం సంగతం హరిణీచ హరిణశ్చ తయోర్మిథునం ద్వంద్వం నయన

పథన్యనేత్రమార్గస్య అతిథీచకారవిషయీకృతవాన్ - హరిణద్వంద్వందృష్టవానిత్యర్థః॥ ౩౮ ॥ తస్మిన్నితి ॥ నరాణామధిపఃపాండుః తస్మిన్ యస్మిన్హరిణమిథునే పుమాంసంమృగంతస్మిన్నతీక్ష్ణేన బాణేనజఘానహతవాన్ - అసౌబాణనిహతఃవాతాయుఃమృగః ॥ని॥ మృగేకురంగవాతాయుహరిణేత్యమరః - జాతఃఆయుషఃజీవితకాలస్య అంతస్సమాప్తిర్యస్యతథోక్తస్సన్ - మహర్షేఃకిందమనామధేయస్య ఆకారంస్వరూపం సహసాతత్క్షణమేవ ఆలలంబేస్వీకృతవాన్- యత్తుజాతాయురంతమితిపాఠాంతరం - తస్మాలక్కృదభిమత లాటానుప్రాసాలంకారభంగాదుపేక్ష్యమ్ ॥ ౩౯ ॥ తత ఇతి ॥ తతఃఋష్యాకారస్వీకరణానంతరం - కిందమనామధేయంయస్యసఋషిః - కృపయాకారుణ్యేన మందంశూన్యంమనోయస్యతథోక్తస్సన్ - సమ్యక్ దారితాయాఃబాణవిపాటితాయాః తనోఃశరీరాత్ స్యందమానంరుధిరంరక్తంయస్మిన్ తేన - మహతాఅరుషావ్రణేన ॥ని॥ వ్రణోస్త్రియామీర్మమరురిత్యమరః - రుషాకోపేనచ - కల్పరవికల్పంప్రళయార్కతుల్యం మహఃతేజోయస్యతథోక్తస్సన్ - తస్మిన్మహీభృతిపాండౌపత్యౌచ అంభోజదృశాం స్త్రీణాంసంభోగస్య సురతస్యసమ్యగ్భాగస్యసుఖస్యచ సంభేదకంనాశకం

ఽబరంఅశిథిలరతిసుఖసనాథం హరిణమిథునస్య నయనపథస్యాతిథీచకార ॥ ౫ - ౩౮ ॥ తస్మిన్నబాణేనజఘానతస్మిన్ యస్మిన్నరాణామధిపఃపుమాంసమ్। వాతాయురాకారమసౌమహర్షేర్జాతాయురంతస్సహసాలలంబే ॥ ౫ - ౩౯ ॥ తతఃకృపామందమనాఃకిందమనామధేయఃసందారితతనుస్యందమానరుధిరేణ మహతారుషాకల్పరవికల్పమహారుషాతస్మిన్మహీభృతిసంభోగసంభేదకమంభోజదృశాందంభోళిమివసహస్రాక్షుశ్శాపముదస్రాక్షీత్ ॥౫-౩౬॥ తదను తాపసశాపేనభూపేనవిరచితమనస్తాపేనచతురంగబలమివసప్తాంగరాజ్యమపివ్యసృజ్యత ॥ ౫ - ౩౭ ॥

అష్టాంగయోగానవతోన్యరాజ్ఞోప్యష్టాంగమాసీన్నృపరుకందమాన్। గర్భోభవ

శకంశాపం - సహస్రాక్షుఃదంభోళింవజ్రమివ ఉదస్రాక్షీత్ పాతితవాన్ - సృజతేఃకర్తరిలుఙ్ - యథామిథునీభూయక్రీడన్ త్వయాహారితోహం - తథాత్వమపి నిధువనాయవధూముపగచ్ఛన్ మరిష్యసీతిశశాపేత్యర్థః ॥ ౩౬ ॥ తదన్వితి ॥ తదనుఅనంతరం - తాపసస్యకిందమస్య శాపేనవిరచితఃమనసితాపః యస్యతేనభూపేనపాండునా - చత్వారిఅంగాని హస్త్యశ్వరథపాదాతరూపాణియస్యతథోక్తం-బలమివసప్తఅంగానిస్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశరాష్ట్రదుర్గబలరూపాణియస్యతథోక్తం - రాజ్యమపివ్యసృజ్యత-ఉభయమపిత్యాజేత్యర్థః- సృజతేఃకర్మణిలఙ్-భోగమూలంరాజ్యంరాజ్యమూలంబలంభోగప్రతిబంధతాభ్యాంప్రయోజనాభావాదితిభావః - అత్రబలరాజ్యయోఃకేవలప్రకృతయోఃత్యాగక్రియాన్వయిత్వేన కేవలప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితాభేదః ॥ శ్లో ॥ వర్ణ్యానామితరేషాంవా ధర్మైక్యంతుల్యయోగితేతిలక్షణాత్ - ఏవముత్తరత్రాపి ప్రాయేణాత్రాయమలంకారః ॥ ౩౭ ॥ అష్టేతి ॥ అష్టౌఅంగానిరంతఃకరణాదిభిర్యోగాః తత్సాధ్యాః యమనియమాసనప్రాణాయామప్రత్యాహారధ్యాన

ధారణసమాధయో యోగశాస్త్రప్రసిద్ధాః తాన్ అవతః అభ్యసతః - అన్యరాజ్ఞః పాండోః - మృదు కోమలం కందమూలం మృష్టం షడ్రసోపేతం అన్నం ఆసీత్ - వనస్య గర్భః మధ్యదేశః - కేళిసౌధః అజని జాతః - జనేః కర్తరి లుఙ్ - వర్ణసింహాసనతాం జగాహే ప్రాప - సింహాసనమభూదిత్యర్థః - గాహతేః కర్తరి లిట్ - దుర్లభనం సారసారేణ కిం రాజ్యేనేతి జుగుప్సయా తాపసత్వం స్వీకృతవానిత్యర్థః ॥ ౩౮ ॥ అహో ఇతి ॥ నరపతి తాపసయోః పాండుకిందమయోః ఫలం బాణశాపప్రయోగజన్యం సమానరూపం అవిభిన్నాకృతి సత్ ఆచరితం ఆవిర్భూతం - భావే క్తః - అహో ఇత్యాశ్చర్యే - ఇదముత్తరేణైకవాక్యం ॥ తథాహీతి ॥ ౩౯ ॥ బాణేతి ॥ తథాహి తౌ పుభౌ పాండుకిందమౌ బాణప్రయోగేణ శాపప్రయోగేణ చ తాభ్యాం క్రమాత్ నవివక్షితః బాధితావపి విభిన్న దుఃఖకారణావపీత్యర్థః - యతః కారణాత్ సద్యః తత్ - క్షణ ఏవ తాదృశీం రాజ్య మృగరూపత్యాగపూర్వికాం తపస్వితాం మునిభావం శోచ్యత్వం చ ॥ ని ॥ తపస్వీ తాపసే శోచ్య ఇతి విశ్వః - ఉపజగ్మతుః ప్రాప్తవంతౌ - అత ఆశ్చర్యమితి పూర్వేణాన్వయః - కారణభేదే పి కార్యైక్యాదాశ్చర్యమితి భావః - వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం - వృత్తమానుష్టుభం

నస్యాజని కేళిసౌధో దర్భేపి సింహాసనతాం జగాహే ॥ గ - ౩౮ ॥ అహో నరపతితాపసయోః సమానరూపం ఫలమిదమాచరితమ్ ॥ తథాహి ॥ ప - ౩౯ ॥ బాణశాపప్రయోగాభ్యాం బాధితౌ తావుభావపి । తపస్వితాం యతస్సద్యస్తాదృశీముపజగ్మతుః ॥ గ - ౪౦ ॥ క్రమాదతిపతితే చావరోధవధూజనానురోధగుణదాత్రే గణరాత్రే ॥ ప - ౪౧ ॥ అపాకరిష్యన్ననపత్యభావమపత్యభావం భువనం కరిష్యన్ । ఉవాచ దేవీముచితం స పాండురుపహ్వరే జాతు విచారదక్షః ॥ ప - ౪౨ ॥ పరిపాలయతోపి మే మహీం పరిపూర్తిర్న తనూజదుర్గతేః । ప్రజయా హి

ఖేదః ॥ ౪౦ ॥ క్రమాదితి ॥ కించేతి చార్థః - అవరోధవధూజనస్య అంతఃపురస్త్రీజనస్య - అనురోధో నుసరణం స ఏవ గుణః కస్య దాత్రే శస్త్రిభేదేలవిత్రాఖ్యే ॥ ని ॥ దాత్రం లవిత్రమిత్యమరః - సంభోగరహితమితి యావత్ - గణరాత్రే రాత్రిసమూహే క్రమాదతిపతితే - అతిక్రాంతే సతీత్యుత్తరేణైకవాక్యం ॥ ని ॥ గణరాత్రం నిశాబహ్వ్య ఇత్యమరః ॥ ౪౧ ॥ అపాకరిష్యన్నితి ॥ జాతు కదాచిత్ - ఊహే ఉపాయచింతనే దక్షః సమర్థః స పాండుః - న విద్యతే అపత్యం యస్య సో నపత్యః తస్య భావః తం అపుత్రత్వం అపాకరిష్యన్ నిరసితుమిచ్ఛన్ సన్ ఆత్మన ఇతి శేషః - భువనం మర్త్యలోకం చ న విద్యతే పత్యభావః యస్య తథోక్తం - కరిష్యన్ సపతికం కర్తుమిచ్ఛన్ సన్నిత్యర్థః - ఉపహ్వరే ఏకాంతే దేవీం కుంతీం ఉచితమువాచ - పుత్రసంపాదనాయ దేవ్యా సహ ఆలోచితవానిత్యర్థః ॥ ౪౨ ॥ ఆ ॥ స ప్తభిః శ్లోకైరుక్తిప్రకారమేవాహ ॥ పరిపాలయత ఇతి ॥ మహీం పరిపాలయతోపి మే మమ తనూజదుర్గతేః పుత్రదారిద్ర్యాద్ధేతోః పరిపూర్తిః మనోరథపరిపూర్ణత్వం నాస్తి - హి యస్మాత్కారణాత్ - మనుష్యాః ప్రజయానంతత్వాపూర్ణో హి - ఇతి ఉక్తార్థికా అసౌ శ్రుతివర్ణానాం వేదాక్షరాణాం పద్ధతిః పఙ్క్తిః - ప్రజ

యాహి మనుష్యః పూర్ణ ఇత్యేవం రూపా - ప్రథతే ప్రసిద్ధత్వేన వర్తతే - నిరపత్యస్య నిష్ఫలం జన్మేతి భావః - వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం - వృత్తం వైతాళీయం ॥ శ్లో ॥ షడ్విషమేऽష్టౌ సమే కలాస్తాశ్చ సమే స్యుర్నో నిరన్తరాః । న సమాత్ర పరాశ్రితా కలా వైతాళీయేऽన్తే రలౌ గురురితి లక్షణాత్ ॥ ౪౩ ॥ గాత్రమితి ॥ తత్రభవతః పూజ్యశ్చ కుముదైకబన్ధోశ్చన్ద్రస్య సంబన్ధి - అశేషైః బుధైః దేవైర్విద్వద్భిశ్చ ఉపలాల్యం శ్లాఘనీయం - ఏకత్రాస్వాద్యత్వేన అన్యత్ర పావనత్వేన చేతి భావః - గాత్రం కేవలం శరీరమేకమేవ - ఆసమన్తాత్ పాణ్డుః శ్వేతం వర్ణత ఇతి న మన్యే - కింతు గోత్రం చన్ద్రవంశోऽపి ఆపాణ్డు పాణ్డురాజపర్యన్తం వర్తత ఇతి అద్య స్ఫుటం మన్యే - కుత ఏతదత ఆహ - యస్మాదితి - యస్మాత్కారణాత్ - హే యదువీరకన్యే కుంతి త్వం ప్రజాం సంతతిం న లభసే న ప్రాప్నోషి - అత్ర చన్ద్రవంశస్య పాణ్డురాజపర్యన్తస్థితిరూపవాక్యార్థం ప్రతి పుత్రాలాభరూపోత్తరవాక్యార్థస్య హేతుత్వాత్ వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం ॥ ౪౪ ॥ నహీతి ॥ విధిః కర్మకాణ్డశాస్త్రాత్మకం ॥ ని ॥ విధిర్విధానే దైవేऽపీత్యమరః - అసుతానాం అపుత్రాణాం ఫలం స్వర్గాదిరూపం - అతిభృశం న సహ్యతే న ఘట

మనుష్య ఇత్యసౌ ప్రథతే హి శ్రుతివర్ణపద్ధతిః ॥ వ - ౪౩ ॥ గాత్రం న కేవల
మశేషబుధోపలాల్యం గోత్రం చ తత్రభవతః కుముదైకబన్ధోః । ఆపాణ్డు వర్తత
ఇతి స్ఫుటమద్య మన్యే యస్మాత్ప్రజాం న లభసే యదువీరకన్యే ॥ వ - ౪౪ ॥ న
హ్యతీవ విధిరప్యసుతానాం న హ్యతే ఫలమితి శ్రుతిసిద్ధిః । జీవతో మమ యథాహవ
సాధ్యో మీలతోऽపి న తథా పరలోకః ॥ వ - ౪౫ ॥ అహం కిమంబా కిము భీష్టతాప
దేత వేలి మాతుర్ధురితాని పృచ్ఛయా । ప్రలోభతుల్యం ప్రవదన్తమర్భకం ముదా
హసన్ జిఘ్రతి మూర్ధ్ని పుణ్యభాక్ ॥ వ - ౪౬ ॥ నిన్ద్యతే పితృభిస్తైర్నిరప

యల ఇతి ఏవం శ్రుతౌ - వేదే సిద్ధిః ప్రసిద్ధేర్హేతోః - జీవతో మమ పరలోకః శత్రుజనః - ఆహవేన యుద్ధేన సాధ్యః యథా భవతి తథా - మీలతః మ్రియమాణస్యాపి మమ పరలోకః స్వర్గాదిః శత్రుజనశ్చ - ఆహవేన జ్యోతిష్టోమాదియజ్ఞేన యుద్ధేన చ సాధ్యో న భవతి - జాతపుత్రః కృష్ణకేశోऽగ్నీనాదధీతేత్యాదినా సపుత్రస్యైవ వైతానకర్మణ్యధికారశ్రవణాదితి భావః ॥ ని ॥ ఆహవస్సంగరే యజ్ఞ ఆహ్వానేऽపీతి విశ్వః - అత్రాపి వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం - స్వాగతా వృత్తం ॥ శ్లో ॥ స్వాగతేతి రనభాగురుయుగ్మమితి లక్షణాత్ ॥ ౪౫ ॥ అహమితి ॥ హే అర్భక తవ అభీష్టతాయాః ప్రేమ్ణః పదే స్థానే అహం కిం - ఉత అంబా మాతా కిం - త్వత్ప్రేమపాత్రం అహం వా మాతా వేత్యర్థః - ఇతి ఉక్తప్రకారయా మాతుః ధుని అగ్రే తాతస్య పృచ్ఛయా ప్రశ్నేన - ప్రలోభ్యతేऽనేనేతి ప్రలోభనకరం తేన ఫలాదినా తుల్యం తత్తారతమ్యం యథా తథేత్యర్థః - ప్రవదన్తం త్వమేవాభీష్టతాపదం మాతా వేత్యన్యతరద్భాషమాణం అర్భకం శిశుం ముదా హర్షేణ హసన్ సన్ పుణ్యభాక్ భాగ్యవాన్ పురుషః మూర్ధ్ని జిఘ్రతి - అభాగ్యానాం పుత్రముఖావలోకనస్య అతిదుర్లభత్వాదితి భావః - వంశస్థవృత్తమ్ ॥ ౪౬ ॥ నిన్ద్యత ఇతి ॥

నిర్గతం అపత్యమేవ ధనం యస్య సోఽపుత్రః పుమాన్ - తస్తైః లుప్తపిండోదకక్రియతయా దుఃఖితైః పితృభిః పూర్వైః - అవకేశః నిష్ఫలః పాదపః వృక్షః అతిక్రాంతైః అధ్వనీనైః పథికైరివ నింద్యతే నిందతేః కర్మణి లట్ - ఏష నాఽన్యోఽనోయః పుత్రీత్రిస్రుతేః - అపుత్రస్య పితృఋణాపాకరణాయోగాదితి భావః - యుగ్మవిపులా నామానుష్టుభం వృత్తం ॥ శ్లో ॥ యస్యాః సప్తమయుగ్మే స్యాత్ సా యుగ్మవిపులా మతేతి లక్షణం - అస్య చ వక్త్రవిశేషత్వాత్ వక్త్రస్యాద్యాయస్య సామాన్యతో మఘేర్యోన్యస్తు ఖ్యాతమితీతరత్ర తల్లక్షణం బోధ్యమ్ ॥ ౮౭ ॥ కదేతి ॥ నరవాహనేన కుబేరేణ సన్నిభః తుల్యః అహం - తాతే తశబ్దస్య జనకవాచకస్య కల్పభూమిరుహాం కల్పవృక్షాణామివ అర్థీభవితుం వాచ్యభవితుం అర్థీ యాచకో భవితుం చ - కదాపి నార్హామి నోచితః - ధనాధ్యక్షస్య యాచ్ఞాయా ఇవ - అపుత్రస్య తాతేతి వ్యవహారస్యాప్యయోగాదిత్యర్థః - యత్తు అపుత్రస్య స్వర్గాభావేన తత్ర త్యకల్పవృక్షప్రార్థనాదుర్లభేతి - యదపి కుబేరవద్విద్యమానస్యైశ్వర్యం పుత్రాభావాన్నిష్ఫలమితి నృసింహః - తదుభయమప్యనాదరణీయం - నరవాహనసన్నిభ ఇతి సాదృశ్యోపయోగినో విశేషణస్యైవ యథ్యాఖ్యాపత్తేః ఉత్తరశ్లోకేన పౌనరుక్త్యాపత్తేశ్చేతి ॥ ౮౮ ॥

త్యధనః పుమాన్ । అధ్వనీనైరతిక్రాంతైరవకేశీవ పాదపః ॥ ప - ౮౭ ॥ కదా పితాతశబ్దస్య కల్పభూమిరుహామివ । నార్థీభవితుమర్హామి నరవాహనసన్నిభః ॥ ప - ౮౮ ॥ కింభోగవైభవయశః క్షితిజీవితాద్యైరంభోరుహాక్షి నియమైరనఘైస్త్వమేవ । శాపాతిరేకదవపావకశాయినో మే తాపావనోదవిధయే తనయం ప్రసుష్వ ॥ గ - ౮౯ ॥ ఇత్యసంకోచం శోచతః పత్యురగ్రభువి సమగ్రమందాక్షరమణీయ మందాక్షరమణీయంత్రితమిదం వచనం పృథాపి కథయామాస ॥ గ - ౯౦ ॥ పురా ఖలు రాజన్ మమ పితా పితామహసమానస్య నిశాంతమభివసతః కృశాం

కిమితి ॥ భోగః స్రక్చందనవనితాద్యనుభవః వైభవం ఐశ్వర్యం - యశః దానపాలనక్షాత్రజన్యా కీర్తిః క్షితిః భూః రాజ్యమితీయావత్ - జీవితం ప్రాణధారణం పితాన్యాద్యానియేషాం తైరర్థైః - శాపస్య కిందమదత్తస్య అతిరేకః అతిశయః సఏవదవపావకః దావాగ్నిః తస్మిన్ శేత ఇతి శాయినః - తాచ్ఛీలికో ణినిః - మే మమ కిం కార్యమితి శేషః - తాదృగ్విధస్య మే తాపస్య అపనోదవిధయే నిరాసాయ - హే అంభోరుహాక్షి త్వమేవ అనఘైః భర్త్రనుజ్ఞాతత్వేన నిర్దోషైః నియమైః తనయం ప్రసుష్వ జనయ - సువతేః ప్రార్థనాయాం లోట్ - పుత్రసంపాదకభోగస్య శాపేనాపేతత్వాదితి భావః ॥ ౮౯ ॥ ఇతీతి ॥ ఇతి ఉక్తప్రకారేణ అసంకోచం నిర్లజ్జం యథా తథా శోచతః దుఃఖాయమానస్య పత్యురగ్రభువి - సమగ్రేణ మహతా మందాక్షేణ లజ్జయా రమణీయాః మనోజ్ఞాః - మందాః పరిమితాః అక్షరాణి మణయ ఇవ తైర్యంత్రితం సంఘటితం - ఇదం వక్ష్యమాణం వచనం పృథా కుంత్యపి కథయామాస ఉక్తవతీ - కథయతేః లిటి అమాదేశః అస్తేరనుప్రయోగః ॥ ౯౦ ॥ పురేతి ॥ పురా ఖలు హే రాజన్ ॥ ని ॥ నిషేధవాక్యాలంకారానునయామంత్రణేష్విత్యమరః - పురా కన్యాత్వదశాయాం మమ పితా కుంతిభోజః నిశాంతమధివ

నతస్స్వగృహేవర్తమానస్య - ఉపాస్యధ్యాయ్యస ఇతికర్మణాత్వం - పితామహేన బ్రహ్మణా సమాన స్య తపసా కృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదినా కృశాం తనులతామేవ తాం వహతోఽపి తపః కృశస్యాపీత్య ర్థః - దిశాం ప్రాచ్యాదీనాం అంతతౌ సమూహే నిశాంతరవేర్బాలసూర్యస్య కాంతీనాం భృశమం తరంగాణాం ఆప్తానాం తత్తుల్యానామిత్యర్థః - అంగరుచాం దేహప్రభాణాం తరంగపరంపరాం తరళయితుః ప్రసారకస్య - అశాంతం క్రుద్ధం మనో యస్య తస్య మునేర్దుర్వాససః - ఉపాంతే స న్నిధౌ పరిచరణాయ శుశ్రూషణాయ అనుశాసితం పాలితం శైశవం బాల్యమేవ రాజ్యం య యా తాం తథోక్తాం - బాల్యాత్పరిచరణాశక్తామపీత్యర్థః - మాం నియోజ్యాం పరిచారికామక రోత్ - మహతాం సేవాయా దుర్లభత్వాదవిచార్య కులవయశ్శీలాదికమవశ్యం తేషాం సేవనీయ త్వాదితిభావః ॥ ౫౧ ॥ తత ఇతి ॥ తతస్సమయేషు స్నానాద్యవసరేషు - నియోగాత్ జలనయనా ద్యాజ్ఞాప్యాత్ లబ్ధం ప్రాప్తం - మహాంతం యత్నం జుషత ఇతి తథోక్తయా మయా ఆరామ వల్లీః పుష్పలతాః విహాయ - తస్య మహర్షేః దుర్వాససః భ్రూరేవ వల్లీ తాం ప్రతిపాల్య నిరీక్ష్యేత

తనులతాం తపసావహతోపి దిశాంతతిషు నిశాంతరవికాంతిభృశాంతరంగాంగరు
చాం తరంగపరంపరాం తరళయితురశాంతమనసో మునేరుపాంతపరిచరణాయ
మామనుశాసితశైశవరాజ్యామపి నియోజ్యామకరోత్ ॥ ప - ౫౧ ॥ తతో ని
యోగాత్సమయేషు లబ్ధం మయా మహాయత్నజుషా మహర్షేః । ఆరామవల్లీర
పహాయ తస్య భ్రూవల్లిరేవ ప్రతిపాల్యతస్థే ॥ ప - ౫౨ ॥ యథా యథా సేవ
నయత్నజన్మనా నిదాఘితోయేన నిషిక్తమంగకమ్ । తథా తథా వర్ధత తాప
సాంతికే మహావికాసా మమభక్తివల్లరీ ॥ ప - ౫౩ ॥ తపస్వినస్తస్య తపః కృశ
స్య సరూపతామాప్తుమివాశ్రయద్భిః । దినే దినే మేదయనీయరూపైరంగైరశే
షైరతికార్శ్యమాపే ॥ ప - ౫౪ ॥ ఆపాదనేనసమిధామభిషేకవారామభ్యర్చ

నే స్థితం - లిఙ్గతేర్భావేలిట్ - బాల్యోచితపుష్పాపచయం విహాయ తన్నియోగానుదపాదయ మిత్యర్థః - యత్తు నియోగా ఏతి పంచమ్యంతపాఠభ్రమేణ నియోగాదనుజ్ఞావాక్యాదితి నృసిం హః - తత్తుచ్ఛం - లబ్ధమితితు మున్నంతస్య కర్మాకాంక్షయా సాకాంక్షత్వదోషాపత్తేః ॥ ౫౨ ॥ యథేతి ॥ మమ అంగమేవ అంగకం శరీరం సేవనయత్నాత్ మునిసేవానుకూలవ్యాపారాత్ జన్మ య స్య తేన - నిదాఘితోయేన శ్రమజలేన యథా యథా సిక్తం అభిషిక్తం - తథా తథా మహావికా సః వృద్ధిర్యస్యాస్సా - మమభక్తిరేవ వల్లరీ పుష్పలతా - తాపసస్య దుర్వాససః అంతికే సన్నిధౌ అవర్ధత ప్రవృద్ధాభూత్ - రూపకాలంకారః ॥ ౫౩ ॥ తపస్విన ఇతి ॥ తపసా కృశస్య తపస్వినో దుర్వాససః స రూపతాం సారూప్యం ఆప్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - ఆశ్రయద్భిః సేవమానైః - దయనీయం కారుణ్యాస్ప దం రూపం ఆకృతిర్యేషాం తైః - కృశీభూతైరితియావత్ - అశేషైరంగైరవయవైరతికార్శ్యం ఆ పే ప్రాప్తం ఆప్నోతేర్భావేలిట్ ॥ ౫౪ ॥ ఆపాదనేనేతి ॥ తాపసేంద్రో దుర్వాసాః సమిధా మింధనానాం అభిషేకస్య వారాం జలానాం అభ్యర్చనాసుమనసాం దేవపూజాకుసుమానామపి

త్రయాణామాపాదనేనసంపాదనేనహేతునా - అమితామనేకాం శిష్యజనతాంశిష్యభావంమ య్యేవవితన్వన్ విస్తారయన్ నన్ ఏకస్మైవశిష్యత్రయకృత్యసంపాదనాదతిభావః - అంతేసమీ పేమనసీతియావత్ - వసంతంవర్తమానమపిశిష్యమపీతిచకోపంఅపాచకారదూరీకృతవాన్ ప్ర సన్నోభూదిత్యర్థః ॥ ని ॥ ఛాత్రాంతేవాసినౌశిష్యఇత్యమరః ॥ ౫౫ ॥ తతఃకదాచిత్ ఆహ ॥ ఏకామితి ॥ సతపోధనేంద్రఃదుర్వాసాః - తత్రగృహారామేయేకాంసమాంవత్సరం॥ని॥హాయనో స్త్రీశరత్సమాఇత్యమరః - వసన్ సన్ కదాచిత్ పార్శ్వగతాంనికటస్థితాం - ఏకాంపరిజనరహి తాంమాంసమీక్ష్య - సమాధేర్యోగస్యవృత్త్యాఅభ్యాసేనసహ మౌనముద్రాంవాచంయమత్వ వ్రతంసమాపయామాస అవసితవాన్ - ద్వయమపిత్యక్త్వా మాముపాచేత్యర్థః ॥ ౫౬ ॥ వ త్సేఇతి ॥ హేవత్సేపుత్రికుంతిభవత్యాఃసేవానంప్రదాయేనశుశ్రూషావిధినా-సంప్రతీదానీం భృశంప్రసీదామిప్రసన్నోస్మి - ఇత్యుక్తప్రకారేణవ్యాహృత్యఉక్త్వా అనుకంపితంకృపాన్వి తంచేతఃమనోయస్యతథోక్తస్సమునిర్దుర్వాసాః మహ్యంఅత్యర్థంభృశంఅభీప్సితస్యకామితా

నాసుమనసామపితాపసేంద్రః। మయ్యేవశిష్యజనతామమితాంవితన్వన్నంతేవ సంతమపికోపమపాచకార ॥ ప - ౫౫ ॥ ఏకాంసమాంతత్రవసన్కదాచిదే కాంసమాంపార్శ్వగతామవేక్ష్య। సమాధివృత్త్యాసహమౌనముద్రాం సమాప యామాసతపోధనేంద్రః॥ గ - ౫౬ ॥ వత్సేభవత్సేవానంప్రదాయేనసంప్రతి భృశంసంప్రసీదామీతి వ్యాహృత్య సమునిరనుకంపితచేతాః మహ్యమత్యర్థ మభీప్సితార్థాపాదనపరతంత్రంకమపిమంత్రముపాదిక్షత్ ॥ ప - ౫౭ ॥ అపి క్రుధామావసతేరముష్మాన్ మత్వాగురుత్వం వరమంత్రలాభే। అపుష్పవత్యా మపిమేదశాయామామోదభారోధికమావిరాసీత్ ॥ గ - ౫౮ ॥ అధునాతస్యప్ర

ర్థస్యఆపాదనేసంఘటనేపరతంత్రంఆయత్తం - సమర్థమితియావత్ - కమపిఅనిర్వాచ్యం- నతుమంత్రంప్రకాశయేదితిమంత్రనామాప్రకాశనస్మరణాత్ - మంత్రముపాదిక్షత్ ఉపది ష్టవాన్ - దిశతేఃకర్తరిలుఙ్ ॥ ౫౭ ॥ అపీతి ॥ క్రుధాంకోపానాంఆవసతేర్నివాసభూతాద పిఅముష్మాద్దుర్వాససః - వరభూతస్యమంత్రస్యలాభేసతి - గురుత్వమాచార్యత్వం మత్వాజ్ఞా త్వా - క్రుద్ధస్యగురుత్వాస్మరణాత్ - క్రుద్ధేపిశుశ్రూషాతిశయేన ప్రసాదసంపాదనాత్- ఆత్మనిగురుత్వంశైశ్రిష్ట్యంవా మత్వామేమమ అపుష్పవత్యాంపుష్పరహితాయామపి అరజో వత్యామపీతిచ దశాయామవస్థాయాంబాల్యేచ - అతఏవవిరోధాభాసాలంకారః - ఆమోదభా రఃపరిమళాతిశయఃసంతోషాతిశయశ్చ - అధికంఆవిరాసీత్ ॥ ని ॥ ఆమోదోగంధహర్షయో రితివిశ్వః॥౫౮॥అధునేతి॥అధునాఇదానీంశతమఖఃఇంద్రఃమఖంఆదిర్యాసాంతాసుఅఖిలాసుర ఖానాందేవానాంలేఖాసుపఙ్క్తిషుయేయేపరార్థ్యాఃగుణవత్తరాఃతేవక్ష్యమాణాఇంద్రా దయః తస్యమున్యుపదిష్టమంత్రస్య ప్రభావేనసామర్థ్యేన రహసికృతంకారితంసాన్నిధ్యంస మీపస్థితిర్యేషాంతేతథోక్తాః - ధ్యానమాత్రసాధ్యసాన్నిధ్యాఇతిపాఠాంతరం - వికసదతిలస

శంపాయేషాం తేతథోక్తాశ్చ సంతః స్వస్య ప్రత్యేకమాత్మనః అనుగుణాః అనురూపాః గుణానాం శౌర్య ధైర్యాదీనాం గణస్య సంఘస్య విభవస్సమృద్ధిర్యేషాం తాన్ ఆత్మభవాన్ పుత్రాన్ మయి సంపాదయిష్యంతి జనయిష్యంతి ॥ ౫౯ ॥ ఇతీతి ॥ ఇతి ఉక్తప్రకారేణ కృపయా ఆయతం సాంద్రం చేతః యస్య తస్య - మునీనాం నేతుర్నాయకస్య దుర్వాససః అనుగ్రహం వరమంత్రదానరూపం ప్రసాదం - యదుసుతా కుంతీ నృపాయ పాండవే అహర్పతేస్సూర్యసంబంధి నవిద్యతే దశన వ్రణానాం దంతక్షతానాం పీడా దుఃఖం యస్మిన్ తత్ చౌర్యరతత్వాదితి భావః - రతేః సురతస్య సంగమనం ప్రాపణం వినా అభిదధే కథయామాస తదితరత్సర్వమువాచేత్యర్థః - తస్య లోకత్రయనింద్యత్వాదితి భావః - కుంతీ మంత్రపరీక్షణాయ సూర్యమాహూయ బాల్యే లేభే ఇతి భారతకథాత్రానుసంధేయా - ద్రుతవిలంబితవృత్తం ॥ ౬౦ ॥ ఇతీతి ॥ ఇతి ఉక్తప్రకారాం వచనమయీం వాగ్రూపాం సుధామమృతం కిరంతీం సించంతీం యదునృపతేస్తనయాం కుంతీం ప్రశంసమానః శ్లాఘమానః పౌరవాణాం పతిః పాండుః - ప్రకృతస్య మహోత్సవస్య వర

భావేన శతమఖముఖాసు అఖిలలేఖాలేఖాసు యేయే పరాః శ్లాఘ్యాస్తైస్తైః సహ సిక్కృత సాన్నిధ్యాః స్వస్యానుగుణ గుణగణవిభవానాత్మభవాన్ మయి వికసదసుకం పాన్సంపాదయిష్యంతి ॥ ప - ౫౯ ॥ ఇతి నృపాయ కృపాయత చేతసో యదుసుతా మునినేతురనుగ్రహమ్ । అదశనవ్రణపీడమహర్పతేరభిదధే రతిసంగమనం వినా ॥ ప - ౬౦ ॥ ఇతి వచనమయీం సుధాం కిరంతీం యదునృపతేస్తనయాం ప్రశంసమానః । పతిరనుమనుతేస్మ పౌరవాణాం ప్రకృతమహోత్సవ పారదర్శనాయ ॥ ౬౧ ॥ తదనంతరమ్ ॥ వ ॥ ధర్మాత్ప్రాప యుధిష్ఠిరం పవనతో భీమం చ భీమం ద్విషాం జిష్ణోర్జిష్ణుమతీవ ధృష్టమనఘా కుంతీ మునేర్విద్యయా । అన్యా సాపి తయైవ తత్ర నకులం రూపాస్పదం గీష్పతే సచ్చాన్త్రాం సహదేవమప్యజనయ

మంత్రలాభరూపస్య యత్పారమంతః పుత్రసంపాదనరూపః తస్య దర్శనాయ అనుమనుతేస్మ - పుత్రానుత్పాదయే దేవేభ్య ఇత్యనుజ్ఞాతవానిత్యర్థః - పుష్పితాగ్రావృత్తం ॥ శ్లో ॥ అయుజి నయుగరేఫతో యకారో యుజిచ నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రేతి లక్షణాత్ ॥ ౬౧ ॥ తదనంతరమిత్యుత్తరేణ సంబధ్యతే ॥ ధర్మాదితి ॥ తదనంతరం పాండ్వనుమత్యనంతరం అనఘా భర్త్రనుజ్ఞానాన్నిర్దోషా కుంతీ - మునేర్విద్యయా తదుపదిష్టమంత్రప్రభావేనేత్యర్థః - ధర్మాత్ యమాత్ యుధిష్ఠిరం ధర్మరాజం ప్రాప జనయామాసేత్యర్థః - పవనతః వాయోః ద్విషాం శత్రూణాం భీమం భయంకరం భీమం ప్రాప - జిష్ణోః ఇంద్రాత్ అతీవ ధృష్టం అత్యంతధీరం జిష్ణుమర్జునం ప్రాప ॥ ని ॥ జిష్ణురింద్రేర్జునే జైత్రే ఇతి విశ్వః - అన్యా సా ద్వితీయా మాద్ర్యపి తయా కుంత్యుపదిష్ట మునివిద్యయైవ తత్ర తస్మిన్నేవ కాలే - కాకాక్షిన్యాయేన ఏవకారస్యాత్రాపి సంబంధః - నాసత్యయోః అశ్వినోః ॥ ని ॥ నాసత్యావశ్వినౌ దస్రావిత్యమరః - అంతికాత్ సమీపాత్ తథా ౦గత్యాదితియావత్ - రూపస్య సౌందర్యస్య ఆస్పదం స్థానం నకులం

గీష్పతేఃబృహస్పతేః సచ్ఛాత్రంతుల్యం - బుద్ధ్యేతిశేషః - సహదేవమపి అజనయత్ - యత్తు
మునేఃకుంతీమంత్రచతుష్టయంలేభే - తత్రమంత్రత్రయేణ స్వయంపుత్రత్రయం ప్రాప్య -
మాద్రీచతదుపదిష్టేనచతుర్థేనపుత్రద్వయం ప్రాపేతిన్నసింహః - తద్దుష్పాండిత్యవిజృంభిత
మేనమహాభారతవిరుద్ధత్వాత్ - మునేర్విద్యయాలబ్ధైవేతిమూలానంగతేః వరరూపస్య మంత్ర
స్యేతిస్వలేఖనవిరోధాచ్చ - కించబాల్యేపి కేనకర్ణోత్పాదనాత్ప్రకృతన్యూనతాయాదుర్వార
తాపత్తేశ్చేతి - శార్దూలవిక్రీడితవృత్తం ॥ శ్లో ॥ సూర్యాశ్వైర్మసజాస్సతాస్సగురవః శ్శా
ర్దూలవిక్రీడితమితిలక్షణాత్ ॥ ౬౨ ॥ తదన్వితి ॥ తదనుయుధిష్ఠిరాదిజన్మానంతరం - వాసవ
స్యఇంద్రస్యనందనేహర్షేవిషయేనందనవనేచసంభృతాః నియుక్తాఃసంపాదితాశ్చ - పటుగీతి
రేవేణమనోహరగానేనసహితానాం ప్రమదానామప్సరసాం అళయఃపఙ్క్తయఃయేషాంతే ప
టుగీతిసదృశఝంకారసహితప్రకృష్టమదభృంగాశ్చ - సుమనసః దేవాఃపుష్పాణిచ - యథోచి
తంస్వస్వాహర్గక్రమేణదివిస్వర్గేతున్నృత్తవిధింనాట్యమాచరన్ కృతవంతః - భువితునిపతన
మాచరన్ ॥ ని ॥ సుమనామాలతీపుష్పపండితేషుసురేపిచేతివిశ్వః ॥ స్త్రియస్సుమనసఃపుష్పమి

న్న్యాసస్యమరోరంతికాత్ ॥ ప - ౬౨ ॥ తదనువాసవనందనసంభృతాస్పటుగీ
తిరవప్రమదాళయః। సుమనసస్తుయథోచితమాచరన్నిపతనంభువినృత్తవిధిం
దివి ॥ ప - ౬౩ ॥ జన్మోత్సవోమహానేషాం జలమత్యచ్ఛమావహన్। విద్యా
మనన్యసామాన్యాంశ్రీశాంకుంభభువోనయత్ ॥ ప - ౬౪ ॥ స్వస్యచక్రగతిం
సఖ్యుస్స్వయమప్యాశ్రితాఇవ। జవాత్ప్రదక్షిణజ్వాలా జజ్వలుర్యజ్వపావ
కాః ॥ ప - ౬౫ ॥ సామోదోభీమసంభూతి సంభృతాశౌచవత్తయా। సంకుచ
న్నివసంస్పర్శేసమీరోమందమావవౌ ॥ ప - ౬౬ ॥ కన్యకాత్వేపిమయ్యేషా కా

తిపుష్పవాచిత్వేస్త్రీలింగతా - అత్రకేవలప్రకృతాస్పదఃశ్లేషాలంకారః పాఠక్రమానుసారేణ
యథాసంఖ్యాలంకారశ్చద్వయోస్సంసృష్టిః ॥ ౬౩ ॥ జన్మోత్సవఇతి ॥ ఏషాం యుధిష్ఠిరాదీ
నాంమహాన్జన్మోత్సవఃజలమత్యచ్ఛమావహన్ కుర్వంత్సన్ - అన్యేషామసామాన్యాంఅసాధా
రణీమనన్యసామాన్యాం కుంభభువోగస్త్యస్యవిద్యాంశ్లోదయేన జలనిర్మలీకరణాత్మికాంశ్రీ
శాంలజ్జామనయత్ గమయామాస - అనన్యసాధారణ్యభంగాదితిభావః - నయతేఃద్విహకత్వా
ద్ద్వికర్మకత్వం ॥ ౬౪ ॥ స్వస్యేతి ॥ యజ్వనాంయాగవతాం పావకాఃత్రేతాగ్నయః స్వ
స్యసఖ్యుఃవాయోశ్చక్రగతింవర్తులగమనం - స్వయమపి ఆశ్రితాఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - జవాత్
వేగాత్ ప్రదక్షిణజ్వాలాఃసవ్యశిఖాస్సంతః జజ్వలుఃజ్వలంతిస్మ - జ్వలతేఃకర్తరిలిట్ ॥ ౬౫ ॥
సామోదఇతి ॥ సామోదస్సహర్షస్సగంధశ్చ - సమీరఃవాయుఃభీమస్యపుత్రస్యసంభూత్యా ఉ
త్పత్త్యాసంభృతంజాతమాశౌచంఅస్తీతితద్వాన్ తస్యభావస్తత్తాతయాహేతునా - సంస్పర్శే
పరేషాంస్పర్శనేవిషయే - సంకుచన్లజ్జమానఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - మందంశనైః ఆవవౌవాతిస్మ -
వాతేఃకర్తరిలిట్ ॥ ౬౬ ॥ కన్యకాత్వఇతి ॥ ఏషాకుంతీకన్యకాత్వేఅనూఢత్వదశాయామపిమ

యువిషయే కాముకీ అభూత్ - ఇతి ఉక్తప్రకారస్య వృత్తాన్తస్యేతి శేషః - స్మరన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - అహస్కరస్సూర్యః కున్త్యాః ప్రసూతిదివసం ప్రసవదినం ప్రకర్షేణ అదిద్యుతత్ ప్రకాశయామాస - రవిరపి ప్రకృష్టప్రకాశోభూదిత్యర్థః - ణ్యన్తాత్ ద్యుతేర్లుఙ్ - ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యః కర్తరి చఙ్ - చఙి - చఙీత్యత్ర - ద్యుతిస్వాప్యోస్సంప్రసారణమిత్యభ్యాసస్య సంప్రసారణం ॥ ౧౭ ॥ పుష్పాదితి ॥ ఏషా కున్తీ పుష్పాత్ ఋతోః కుసుమాచ్చ ప్రాక్ పూర్వమేవ - ఫలం పుత్రం కర్ణం సుషువే జనయామాస - ఇతి మత్వేతి శేషః - అతఏవ గర్భాత్ప్రేక్షా - పృథాయాః వనే కున్త్యాః సారూప్యే - వీరుధః లతాః ప్రసూనాత్ప్రాక్ - పుష్పోత్పత్తేః పూర్వమేవ పుష్పపృష్ఠభాగ ఏవేతి చ - ఫలే గ్రహయః ఫలధారిణ్యః ఆసన్ - ఫలానామగ్రతః పుష్పం ధృత్వా జాయమానత్వాదితి భావః ॥ స్యాద్రజః పుష్పమార్తవం - స్యాదవన్ధ్యః ఫలే గ్రహిరిత్యుభయత్రాప్యమరః - జన్మోత్సవ ఇత్యాదిభిః పంచభిశ్శ్లోకైః జలనిర్మలీభవనాదివస్తునా తేషాం లోకోత్తరమాహాత్మ్యప్రతీతేర్వస్తునా వస్తుధ్వనిః ॥ ౧౮ ॥ తదన్వితి ॥ తదనుగుణకైశ్చన్ద్రతారాబలాదిభిః అభఙ్గురాయాః అ

> ముకీవ స్మరన్నివ । ప్రసూతిదివసం కున్త్యాః ప్రాదిద్యుతదహస్కరః ॥ ప - ౧౭ ॥ పుష్పాత్ప్రాగేవ సుషువే పుత్రమేషేతి వీరుధః । ఫలేగ్రహయ ఏవాసన్ ప్రసూనాత్ప్రాక్పృథావనే ॥ గ - ౧౮ ॥ తదనుగుణకైరభఙ్గురశుభంయుతావికాసనమయేనమయే ॥ ప - ౧౯ ॥ ప్రజాధిపా సా ప్రథమం యుధిష్ఠిరే సుతేషు తేజస్విషు తేషు పంచసు । ప్రభాకరే పంచతపా ఇవోన్నతే ప్రపాతయామాస విలోచనద్వయమ్ ॥ ప - ౨౦ ॥ తపస్వినీనాం స్తనపాయినస్తే దరక్వణత్కీచకగర్తకర్ణాః । వనే దినాన్తే వసుధేన్ద్రపుత్రా వల్కేషు నిద్రాసుఖమన్వభూవన్ ॥ ప - ౨౧ ॥ క్షుత్పీడయా స్తనరసే కలహం శిశూనాం కున్తీతదాశమ

ష్టేనాయాః శుభంయుతాయాః శుభయోగస్య వికాసనమయే వృద్ధిజనకతాలాభిన్నే సమయే లగ్నవిశేషే ఇతి ఉత్తరేణాన్వయః - ఘటో నీఘటఃత్యాదివద్విధేయకోటావధికావగాహితాయాం న పౌనరుక్త్యమితి సాంప్రదాయికాః ॥ ని ॥ శుభంయుస్తు శుభాన్విత ఇత్యమరః ॥ ౧౯ ॥ ప్రజేతి ॥ అసౌ ప్రజాధిపః పాండుః తేజస్విషు తేషు పంచసు సుతేషు తన్మధ్య ఇత్యర్థః - ఉన్నతే మహతి యుధిష్ఠిరే పంచతపాః పంచాగ్నిమధ్యే తపస్వీ - ప్రభాకరే సూర్య ఇవ - సూర్యస్య అగ్నీనాం పంచసంఖ్యాపూరకత్వస్మరణాదితి భావః - విలోచద్వయం ప్రథమం ప్రపాతయామాస ప్రవేశితవాన్ - జ్యేష్ఠస్యైవ పుత్రాణామభ్యర్హితత్వాదితి భావః ॥ ౨౦ ॥ తపస్వినీనామితి ॥ తే వసుధేన్ద్రపుత్రాః యుధిష్ఠిరాదయః వనే తపస్వినీనాం ఋషిపత్నీనాం స్తనపాయినః స్తన్యరసం పిబన్తస్సంతః దరమీషత్ స్వనత్సు శబ్దాయమానేషు కీచకేషు వేణువిశేషేషు దత్తౌ ఆసక్తౌ కర్ణౌ యేషాం తథోక్తాశ్చ సన్తః ॥ ని ॥ వేణవః కీచకాస్తే స్యుర్యే స్వనన్త్యనిలోద్ధతా ఇత్యమరః - దినాన్తే సాయంకాలే వల్కేషు వల్కలేషు ॥ ని ॥ వల్కం వల్కలమస్త్రియామిత్యమరః - నిద్రాసుఖమన్వభూవన్ అనుభూతవన్తః వనే ధాత్రీస్తన్యతద్గానడోలానామసంభవాదితి భావః ॥ ౨౧ ॥

ష్వితి ॥ కుంతీశిశూనాం క్షుత్పీడయా బుభుక్షాదుఃఖేన హేతునా - స్తనరసవిషయే కలహం శమయితుం వారయితుం తదా కుచౌ కుంభావివ తయోర్వ్యస్తే ఏకం కుచకుంభం ధనంజయయుధిష్ఠిరయోశ్చ భాగం ఏకం సమీరణసుతస్య భీమస్య చ భాగం సంవిభజే విభాగమకరోత్ - సంవిపూర్వాద్భజతేః కర్తరి లిట్ - భీమస్య బహ్వాశిత్వాదితి భావః ॥ ౨౨ ॥ నిశాచరైరితి ॥ మారుతస్యాపత్యం మారుతిర్భీమః - అత ఇఞితీఞ్ - బాల్య ఏవ నిశాచరైః సమం రాక్షసైః సహ - నియోద్ధుం బాహుయుద్ధం కర్తుం - కౌతుకీ కుతూహలవానివేత్యుత్ప్రేక్షా - ఉత్తానే ఊర్ధ్వముఖశయనే నిద్రాయాం - తదవసర ఇతి యావత్ ॥ ని ॥ స్యాన్నిద్రా శయనం స్వాప ఇత్యమరః - ఉదగ్రామున్నతాం ముష్టిం ముకుళితాంగుళికరవిన్యాసం దధౌ ధృతవాన్ ॥ ౨౩ ॥ తత ఇతి ॥ తతః క్రమేణ కతిపయేషు కేషుచిద్దినేషు గతేషు సత్స్వత్యుత్తరేణైకవాక్యమ్ ॥ ౨౪ ॥ పక్ష్మైరితి॥ ఏతే బాలాః యుధిష్ఠిరాదయః ఆత్మనః పితుః పాండోః యోషితి భార్యాయాం - మాతృస్థానా

యితుం కుచకుంభయుగ్మే । ఏకం ధనంజయయుధిష్ఠిరయోశ్చ భాగమేకం సమీర
ణసుతస్య చ సంవిభేజే ॥ ప - ౨౨ ॥ నిశాచరైః సమం బాల్యే నియోద్ధుమివ కౌతుకీ।
ఉత్తానశయనే ముష్టిముదగ్రాం మారుతిర్దధౌ ॥ గ - ౨౩ ॥ తతః క్రమేణ
గతేషు కతిపయేషు దినేషు ॥ ప - ౨౪ ॥ పక్ష్మైరాత్మపితృయోషితి భూమావస్పర్శనం
పరిహరంత ఇవైతే । జానుభిః కరసరోజసహాయైశ్చంక్రమంచ మదకుర్వత బాలాః॥
ప - ౨౫ ॥ ఆదాయ భీమమతిమాంసలముత్తమాంగే హ్యాఘ్రాయ జానుకృత
చంక్రమమాక్రమంతే । బాహాలతైర్వహనాద్విరరామ శశ్వత్కౌతూహలన్ను
తు కదాచన తాపసీనామ్ ॥ ప - ౨౬ ॥ వృద్ధతాపసపురః ప్రసారితం వేణుదండ
మవలంబ్య శైశవే । భావయన్నివ గదాపరిగ్రహం భావినం పవనభూశ్చచార సః ॥

యామితి యావత్ - భూమావఙ్ఘ్రిః పాదైః స్పర్శనం స్పర్శం పరిహరంత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - కరౌ సరోజే కమలే ఇవ తౌ సహాయౌ యేషాం తైర్జానుభిః చంక్రమం గమనం చ మదకుర్వత చమత్కృతవంతః జానుచారం చక్రురిత్యర్థః - స్వాగతా వృత్తం ॥ ౨౫ ॥ ఆదాయేతి ॥ ఆశ్రమాణామంతే సమీపే జానుభ్యాం కృతః చంక్రమః యేన తం - అతిమాంసలం బహుబలం ॥ ని ॥ బలవాన్మాంసలోంసల ఇత్యమరః - భీమమాదాయ గృహీత్వా ఉత్తమాంగే శిరసి - ఆఘ్రాయ తాపసీతాపసీనాం మునిపత్నీనాం బాహులతాభుజలతైర్వ వహనాత్ ధారణాత్ విరరామ శ్రాంతాభూదిత్యర్థః - రమతేః కర్తరి లిట్ - తాపసీనాం శశ్వత్ పునః పునః కౌతూహలం తద్వహనకౌతుకం తు - కదాచన న విరరామ అతిరమణీయత్వాదితి భావః - అత్ర పూర్వవాక్యార్థే వహనవిరమణస్య అతిమాంసలతా హేతుకత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం ॥ ౨౬ ॥ వృద్ధేతి ॥ సపవనభూర్భీమః శైశవే బాల్యే వృద్ధేన స్థవిరేణ తాపసేన పురః అగ్రే ప్రసారితం వేణుదండం అవలంబ్య - భావినం భవిష్యంతం గదాయాః పరిగ్రహం స్వీకారం భావయన్ - అభ్యసన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - చచార అగచ్ఛత్ - చరతేః కర్తరి లిట్ ॥ ౨౭ ॥ మునిసుతైరితి ॥ అమీ యుధి

స్థిరాదయః మునీనాం సుతైర్బాలకైః అవిశేషం తారతమ్యరాహిత్యం జుషంత ఇతి తథోక్తాః తత్తుల్యాస్సంతః - నవాసు శైశవకేళీషు బాల్యోచితక్రీడాసు - వనే మదకలాః మదోత్కటాః - కలభాః గజశాబకా ఇవ - ధూళిభిః పాంసుభిః కళేబరం శరీరం మలినతాం మాలిన్యం ముహుః ఆనయంత ప్రాపితవంతః - పాంసుక్రీడయేతి భావః - నయతిర్దుహాదిత్వాద్ద్వికర్మకః ఉపమాలంకారః ॥ ౨౮ ॥ తత్రేతి ॥ ఆశ్రమభూమిః మృదవః పాంసవః సూక్ష్మరజాంసి యేషు తేషు తత్ర తత్ర ప్రదేశేషు - పాండోః పుత్రాణాం పాదయోస్తలానాం అధఃప్రదేశానాం విన్యసనేన క్షేపణేన హేతునా స్ఫుటాః రేఖాః రేఖాకారాః యేషాం తైః ఛత్రకేతుకలశైః చిత్రవతీ ఆలేఖ్యవతీ వా అభవదితి - గమ్యోత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాత్ ॥ ౨౯ ॥ లీలేతి ॥ తే బాలాః లీలాయుక్తం స్మితం యేషు తైః సృక్కిణోః ఓష్ఠప్రాంతయోః యోగాత్ గళద్భిః బృహద్భిః స్థూలైః లాలాజలానాం పృషతైః బిందుభిః ॥ ని ॥ సృణికాస్యందినీ లాలా - పృషంతి బిందుపృషతావిత్యుభయత్రాప్యమరః - ధుతాని త్యక్తాని ఉల్లేఖనం ఉత్తేజనం రంధ్రసూత్రం చ తా

ప - ౨౭ ॥ మునిసుతైరవిశేషజుషో వనే ముహురమీ నవశైశవకేళిషు । మలిన
తామనయంత కళేబరం మదకళాః కళభా ఇవ ధూళిభిః ॥ ప - ౨౮ ॥ తత్ర తత్ర
మృదుపాంసుషు పాండోః పుత్రపాదతలవిన్యసనేన । ఛత్రకేతుకలశైస్స్ఫుటరేఖై
శ్చిత్రవత్యభవదాశ్రమభూమిః ॥ ప - ౨౯ ॥ లీలాస్మితైస్సృక్కియుగాద్గళ
ద్భిర్లాలాజలానాం పృషతైర్బృహద్భిః । బాలా దధుస్తే హృది మౌక్తికానాం మా
లాధుతోల్లేఖనరంధ్రసూత్రాః ॥ ప - ౩౦ ॥ అత్యంతబాల్యాదమృతాయి
తాభిరన్యోన్యమర్థోక్తిభిరాహ్వయత్సు । న భీమసేనోऽజని పాండుపుత్రేష్వ
ర్థోక్తనామాపి చ పూర్ణనామా ॥ గ - ౩౧ ॥ తదానీమయమంబాలికాసూ
నుః సంక్రందన ఇవ పంచనందనాగమసంపదా తయా ముదమమితంపచాం బభార॥

సియాసాంతాః - మౌక్తికానాం మాలాః హృది వక్షసి దధురివేతి గమ్యోత్ప్రేక్షా ॥ ౩౦ ॥ అత్యంతేతి ॥ అత్యంతబాల్యాద్ధేతోః అమృతవదాచరంతీభిరమృతాయితాభిః - తదర్థస్తు మధురాభిరితి యావత్ - అర్థోక్తిభిః - యుధి - భీమ - అర్జు - ఇత్యాది నామార్ధభాగైః పాండుపుత్రేషు అన్యోన్యమాహ్వయత్సు సత్సు సప్రసిద్ధో భీమసేనః - అర్ధముక్తం నామ యస్య సః అర్థోక్తోऽపి పూర్ణం సంపూర్ణముక్తం నామ యస్య తథోక్తః - అజని అభూత్ - ఏనాపి ప్రత్యయం పూర్వోత్తరపదయోర్లోపో వాచ్య ఇతి సేనపదస్య లోపేన తస్య సర్వార్థబోధకత్వాదితి భావః ॥ ౩౧ ॥ తదానీమితి ॥ తదానీం అంబాలికాయాః సూనుః పుత్రః అయం పాండుః సంక్రందనః ఇంద్ర ఇవ - పంచానాం నందనానాం పుత్రాణాం ఆగమసంపదా లాభైశ్వర్యేణ - పక్షాంతరే నందనే వనే అగమానాం వృక్షాణాం పారిజాతాదీనాం సంపదేతి చ అమితంపచాం అనల్పాం - మితనఖేచేతి మితే ఉపపదే పచేః ఖశ్ - అరుర్ద్విషదిత్యాదినా ముమ్ - ముదం ఆనందం బభార ధృతవాన్ - బిభర్తేః కర్తరి లిట్ - యత్తు అమితం అధికంపచాం బభార వక్ష్యం బభార ప్రాస్తవాని

త్యర్థః ఇతినృసింహః - తత్తస్యనాలంకారోనశబ్దస్యప్రక్రియాత్రవిలిఖ్యతఇతిసూచితం-వ్యాకరణమాధ్యుర్యం విశదయతి - యతఃపచేరేకాచ్త్వాదాముః - కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటీత్యత్ర అనుప్రయోగేభ్యఃశ్చప్రసక్త్యభావాదితి ॥ ౨౨ ॥ పుత్రేష్వితి ॥ క్రమాత్పోషితేషు తేషుపుత్రేషుపంచసువిహరత్సుక్రీడత్సుసత్సు - విలోకయంత్యాఃతాః పశ్యంత్యాఃకుంత్యాః అంతరంగంమనః - మాద్ర్యాస్సపత్న్యాస్తనయానకులసహదేవౌ - యమత్వంఅంతకత్వంయుగ్మజాతత్వంచ ప్రాప్యాపి - ఆప్యాయయామాసతుః ఆనందయేతాం - అత్రాంతకత్వేపినంతోషజనకత్వమిత్యేకోవిరోధః - సపత్నీపుత్రత్వేపితదిత్యపరః యుగ్మత్వేనస్వోపదిష్టవిద్యాద్వారాస్వపుత్రత్వేనచ జననాదవిరోధఇతిశ్లేషప్రతిభోత్థాపితో విరోధాభాసోఽలంకారః॥ ౨౩ ॥ తైరితి ॥ తైర్యుధిష్ఠిరాదిభిః ఋషిపుత్రైస్సహదృఢీకృతాసుత్రిచతురాదిమేళనేనదార్ఢ్యం ప్రాపితాసువనలతాసు ఆదరాత్ పరిచితస్యఆరబ్ధస్యడోలావిధేః డోలాయంత్రస్య పర్యాయలబ్ధంక్రమప్రాప్తం పవమానసూనోర్భీమస్యఆరోహణం అవసానభూమిస్సమాప్తి

ప - ౨౨ ॥ పుత్రేషుతేషుక్రమపోషితేషువిలోకయంత్యావిహరత్సుకుంత్యాః
ఆప్యాయయామాసతురంతరంగంప్రాప్యాపిమాద్రీతనయాయమత్వమ్ ॥ ప -
౨౩ ॥ తైరాదరాద్వనలతాసుదృఢీకృతాసు డోలావిధేఃపరిచితస్యసహర్షిపు
త్రైః ; పర్యాయలబ్ధమసకృత్పవమానసూనోరారోహణం ద్రుతమభూదవసా
నభూమిః ॥ ప - ౨౪ ॥ భీమేనదంతయుగళేవిధృతం యమన్యేవన్యేభమారురు
హురద్రినిభంసగర్భ్యాః । శుండాంప్రగృహ్యవిజయస్స్వయమేవమానీ తంలీల
యారదపథేన సమారురోహ ॥ ౨౫ - ౫ ॥ తదను విధివదుపనీతానాం క్రమే
ణమధురేణ వయసాశిరసాచ విధృతవపుషాం వినయగౌరవ పుషాంసకలాసుక
లాసుకౌశలమున్మీలయతాం తేషాంయశాంసి వలభేదనమదావళస్యధామ్నా

స్థానంద్రుతంఅనకృదభూత్ , అతిమాంసలతయాభీమస్య వనలతాబహుశస్త్రుటితాబభూవురి త్యర్థః ॥ ౨౪ ॥ భీమేనేతి ॥ అన్యే సగర్భ్యాస్సోదరాః యుధిష్ఠిరనకులసహదేవాః భీమేన దంతయుగళేవిధృతం స్తంభితం అద్రినిభంపర్వతతుల్యం అత్యున్నతమితియావత్ - వనేభవం వన్యంగజంయమారురుహుఃఆరూఢవంతః తంవన్యేభంమానీవిజయోఽర్జునః స్వయమాత్మనైవలీలయాఅనాయాసేనశుండాంప్రగృహ్యరదపథేనదంతమార్గేణ ఆరురోహ - మానినామన్యోపజీవిత్వాన్నకించిద్వ్రీడాకరమితిభావః - అత్రమానస్వయం ప్రగృహ్యారోహణంప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్ ॥ ౨౫ ॥ తదన్వితి ॥ తదను విధివద్యథాశాస్త్రంఉపనీతానాంఉపనయనసంస్కృతానాం క్రమేణమధురేణసుమనోహరేణ వయసాయౌవనేన విధృతంపుష్టంవపుర్యేషాంతేషాం - శిరసావినయస్యగౌరవంపుష్ణంతీతితథోక్తానాం - సకలాసుచతుష్షష్టిషు కలాసువిద్యాసు కౌశలంనైపుణ్యమున్మీలయతాం ప్రకటయతాం తేషాం యుధిష్ఠిరాదీనాంయశాంసి విద్యావినయవివేకాదిజన్యాఃకీర్తయః - వలభేదనమదావళస్యఐ

రావతస్యధామ్నః రశ్మేఃనివాసస్యచక్షీరాబ్ధేఃఆకాశగంగాయావా - యుగళం ద్వయమపి యుగపదేకదా ఉల్లంఘయామాసుః అతిచక్రముః ॥ ని ॥ ధామరశ్మినివాసయోరితి విశ్వః ॥ ౧౯ ॥ నవేతి ॥ మునీనాంతతిస్సమూహః నవస్యతరుణిమ్నః యౌవనస్యలక్ష్మ్యై సంపదానందనీయం - మనోహరంకురువృషభస్యపాండోః సుతానాంశరీరంనేత్రయోఃపాత్రంవిషయం కుర్వతీపశ్యంతీసతీతియావత్ - త్రిలోక్యాఃభువనత్రయస్యమోహనాయసంప్రసిద్ధఃకామఃమన్మథోపిస్వస్యవిశిఖఃబాణఇవపంచధావంచప్రకారఃఅభూత్ - కిమితివితర్కఇత్యుక్తప్రకారంపానేతర్కయామాస - ఉత్ప్రేక్షా ॥ ౨౦ ॥ అథేతి ॥ అథఅనంతరం కదాచిత్కస్మింశ్చిత్కాలె అఖిలానాంహరితాందిశాం అంతరేషుమధ్యభాగేషు నిరంతరంసాంద్రంయథాతథా- వలమానైఃవ్యాప్నువద్భిః మలయపవమానైర్దక్షిణవాయుభిః కంపితైశ్చంపకైశ్చాంపేయకుసుమైః సంపాదితస్యసౌరభస్యసంపదానసమృద్ధ్యా అనుకంపితఃపరిమళితఇత్యర్థః - నిలింపానాందేవానాంపంథాఃఆకాశవీథిర్యేషుతేతాదృశనిలింపపథాః - ఋక్పూరిత్యాదినాఅప్రత్యయః - కేసరకుసుమానాంవకుళపుష్పాణాం కేసరశిఖరేషుకింజల్కాగ్రేషు భాసురాభిర్ధూళి

ర్యుగళమపి యుగపదుల్లంఘయామాసుః ॥ ప - ౧౯ ॥ నవతరుణిమలక్ష్మీనం
దనీయం శరీరం కురువృషభసుతానాం కుర్వతీ నేత్రపాత్రమ్ । మునిపతిరితి
మేనే మోహనాయ త్రిలోక్యాస్స్వవిశిఖఇవ కామస్సోపి కింపంచధాభూత్ ॥ ౧౯ -
౨౦ ॥ అథకదాచిదఖిలహరిదంతరనిరంతరవలమానమలయపవమానకంపితచంపక
సంపాదితసౌరభసంపదనుకంపితనిలింపపథాః - కేసరకుసుమకేసరశిఖర భాసుర
ధూళిధూసరదశదిశః - మనసిజవిజయసహకారచతురసహకారపల్లవతల్లజప
రిచర్వణగర్వాయమాణకలకంఠయువకంఠోక్తపథికసందోహ జీవితసందేహాః -
వనదేవతావదనతిలకాయమానతిలకావలికలికాపలితంభావుక నభోవిభాగాః -

శిఖిఃపుష్పరజోభిః ధూసరాఃమలినాః దశదిశోయేషుతేతథోక్తాః - మనసిజస్యమన్మథస్య విజయేవిషయేసహకారఃసాహ్యకరణం తస్మింశ్చతురాణాంసమర్థానాం సహకారాణాంచూతవిశేషాణాం యేపల్లవతల్లజాఃశ్రేష్ఠపల్లవాః ॥ ని ॥ ప్రకాండముద్ఘతల్లజావితిప్రశస్తవాచకేష్వమరః - తేషాంపరితశ్చర్వణేనభక్షణేన గర్వాయమాణానాం దృప్యతాం కలకంఠయువానాంతరుణకోకిలానాంకంఠేన కుహూరవేణేత్యర్థః - ఉక్తఃపథికసందోహస్యపాంథసమూహస్యజీవితసందేహః ఏతేజీవంతివానవేతిసంశయః యేషుతేతథోక్తాః - వనదేవతానాం వదనేముఖేతిలకవదాచరంతీభిస్తిలకాయమానాభిః తిలకావృక్షవిశేషాః తదావళ్యాఃకలికాభిః కుట్మలైఃపలితంభావుకాః ధవళాయమానాఇత్యర్థః - నభోవిభాగాఆకాశప్రదేశాఃయేషుతేతథోక్తాః - మదనఏవహుతభుగగ్నిస్తస్య అంగారైరలాతైస్సదృశానికమలానిరక్తాబ్జాని తాన్యేవభృంగారవః - సూక్ష్మముఖపాత్రవిశేషాః ॥ ని ॥ భృంగారుఃకనకాలుకేత్యమరః - భృంగారకేచపఠ్యతేయంశబ్దః తేషుకోశామధురసఃమకరందః తస్యసంగేనపానేనేత్యర్థః - అరవి

తః జనితః మదః యేషాం తేషాం భృంగాణాం ఆరవవిభవేన ఝంకారసమృద్ధ్యా హేతునా తుంగః - అధికః అరహితానాం అవియుక్తానాం మిథునానాం స్త్రీపుంసానాం శృంగారరసః సంభోగసుఖం యేషు తథోక్తాః - వసంతస్య ఋతోః ఉదయః ఆవిర్భావః యేషు తే చ తే వాసరాః దినాని - సీమంతినీభిః స్త్రీభిస్సహ రతేస్సురతస్య సంబంధినం ఉదంతం వృత్తాంతమపి - దురంతం దుఃఖావసానకం విచింత్య ఆలోచ్య మునిశాపాదితి భావః - రహసి వసంతం వాసంతిక వైభవావలోకనాశక్త్యేతి భావః - తం నృపం పాండుం సముల్లసంత్యాః వికసంత్యాః వాసంతికాయాః మాధవీకుసుమస్య మిషేణ వ్యాజేన హసంతః పరిహాసం కుర్వంత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - అరణ్యమంకః చిహ్నం యస్యాం తస్యాం ధరణ్యాం భువి కమపి అనిర్వాచ్యం వికాసం ప్రకాశం మందం మందం శనైశ్శనైరాపాదయామాసుః చక్రుః - ఉపమోత్ప్రేక్షగూఢకానుప్రాసానాం సంసృష్టిః ॥ ౮౪ ॥ కింశుకస్యేతి ॥ శుకస్య వదనే చుంచౌ రుచిరత్వం సౌందర్యం కిమితి కుత్సాయాం - శుకస్య వ్యాసపుత్రస్య హృదయే వశిత్వం జితేంద్రియత్వమపి కిం - న భవత్యేవేత్యర్థః - మదవల్లోకనే పలాయత ఏవేతి

మదనహుతభుగంగారసదృశకమలభృఙ్గారు మధురసనఙ్గారచిత మదభృఙ్గారవ విభవ తుఙ్గారహిత మిథునశృఙ్గారరసాః - సముల్లసద్వాసంతికామిషేణ సీమంతినీరతేరుదంతం దురంతం విచింత్య రహసి వసంతం నృపం తం హసంత ఇవ వసంతోదయవాసరాః మన్మథమరణ్యాంకధరణ్యాం కమపి వికాసమాపాదయామాసుః ॥ ప - ౮౫ ॥ కింశుకస్య వదనే రుచిరత్వం కింశుకస్య హృదయేఽపి వశిత్వమ్। కింశుకస్య కుసుమే మునదంతీశంసతిస్మ మధుపాళిరితీవ ॥ ప - ౮౬ ॥ కురవకేరవకేళిభృతస్స్వనసమధురమ్మధురమ్మధుపట్పదాః ప్రపురవాపురవార్యమపిస్వయం నృపవనేపవనేరితపాదపే ॥ గ - ౮౭ ॥ అథాస్మిన్నమునాతపోవనకుటీరపరిసరేపటీరగిరిబన్ధునాగన్ధవహస్తనన్ధయేనసన్నిధిన్నీయమానః మద్రజః పరిగ్రహ

భావః - ఇత్యుక్తప్రకారేణ మధుపాళిః భృంగపఙ్క్తిః కింశుకస్య పలాశవృక్షస్య కుసుమే ముకుళం తీ ఝంకుర్వతీ సతీ శంసతిస్మ జ్ఞాపయామాసేవేత్యుత్ప్రేక్షా - శుకతుణ్డకుటిలారుణాని పలాశముకుళాని మునీనామపి మోహనాన్యాసన్నిత్యర్థః - స్వాగతావృత్తమ్ ॥ ౮౬ ॥ కురవక ఇతి ॥ పవనేన వాయునా ఈరితాః కంపితాః పాదపాః వృక్షాః యస్మింస్తస్మిన్ - నృపస్య వనే పాండురాజాశ్రమారణ్యే - కురవకే కుసుమే జాత్యేకవచనం - రవాః ఝంకారాః కేళిః ఇచ్ఛావిహారాంశ్చ బిభ్రతీతి భృతః షట్పదాః భృంగాః సుధయా అమృతేన సమధురాః భారవః యస్య తథోక్తం - అత ఏవ మధురం మధుమకరందం పపుః పిబంతిస్మ - అత ఏవ అనార్యం నిరంకుశం స్వయమపి మదం చ అవాపుః ప్రాప్తవంతః అత్ర స్వయావాప్తౌ కురవకమధుపానవాక్యార్థహేతుకస్య కావ్యలింగస్య యమకేన సహైకవాచకానుప్రవేశ సంకరః - ద్రుతవిలంబితవృత్తమ్ ॥ ౮౭ ॥ అథేతి ॥ అథ వసంతప్రాదుర్భావానంతరం పటీరగిరేశ్చందనాచలస్య బంధునా తదీయసౌరభభరితేనేత్యర్థః - అమునా గంధవహస్తనంధయేన బాలమారుతేన ఆ

స్థితాత్తపోవనస్య పాండోరాశ్రమస్య పరిసరే సమీపే సన్నిధిం స్వసాన్నిధ్యం నీయమానః ప్రాప య్యమాణః మధురజనః పరాగస్య పరిసరస్సంబంధః - తపస్యంతం నిగృహీతేంద్రియం తపఃకుర్వాణమపి కంపురుషం అంతర్మనసి పరితాపస్య సంపదా నస్పృష్ట్వా నలింపేత్ నఘటయేత్ - ఇత్యుక్తమర్థమేకం అర్థాంతరమపి అన్యమర్థంచ అళిగిరా భృంగరవవ్యాజేనేత్యర్థః- బోధయంత్యాం సూచయంత్యామివ స్థితాయాం వనవాసంత్యాం మాధవీకుసుమే - జాత్యేకవచనం - సమున్మిషంత్యాం వికసంత్యాం సత్యాం అయం క్షితిపతిః పాండుః క్షణాదేవ ఇక్షుధన్వనః మన్మథస్య లక్ష్యతాం బాణవిషయత్వం అధ్యరుక్షత్ ప్రాప్తవాన్ - రుహేః కర్తరి లుఙ్ - అర్థాంతరం తు నీయమాన ఇత్యంతముభయత్ర సమం - అంతః అంతపాతుః మద్రాజ్ఞాతః మద్రజః పరిగ్రహః భార్యా ॥ ని ॥ పత్నీపరిజనాదాన మూలశాపాః పరిగ్రహా ఇత్యమరః- తం తపస్యంతం పాండుమపి కం సురతసుఖం ప్రతి తముద్దేశేనేతి యావత్ ॥ ని ॥ మూర్ధ్నిసుఖే ప్పకమిత్యమరశేషః - పరితాపసంపదా నలింపేదితి యోజ్యం - మద్రజా పరిగ్రహ ఇతి పాఠస్తు ప్రామాదికః - ఉభయార్థానుకూల్యాభావాదితి ॥ ౯౧ ॥ పరిహృత్యేతి ॥ య

స్తపస్యంతమపి కమన్తః పరితాపసంపదా నలింపేదిత్యర్థాంతరమప్యళిగిరా బోధయ
న్త్యామివ వనవాసన్త్యాం సమున్మిషన్త్యా మయం క్షితిపతిః క్షణాదేవేక్షుధన్వనో ల
క్ష్యతామధ్యరుక్షత్ ॥ప - ౯౧ ॥ పరిహృత్య తనుం చిత్తే బాణం కామో ముమోచ
యత్ । అన్తరేవాతిరక్తోభూదవ్రణస్తద్బహిర్నృపః ॥ప-౯౨ ॥ కంకేళిదేశముప
యామ్యధునేతి తావత్కంకేళిసంవలనకల్పితచిత్రశోభమ్ । మాద్ర్యైకరేణురివ
సాకమసాకరేణ్వా గాఢం యయౌ కురవకద్రులతానికుఞ్జమ్ ॥ప - ౯౩ ॥ శాపఞ్చ
మృత్యుప్రదమగ్రజాతేస్తాపఞ్చ పత్న్యుస్స్మరజం విలోక్య । దూరేతరస్మిన్ స్మరతే పి

త్ యస్మాత్కారణాత్ కామః మన్మథః తనుం పాండోశ్శరీరం పరిహృత్య విహాయ చిత్తే బాణం ముమోచ ప్రయుక్తవాన్ - ముచేః కర్తరి లిట్ ॥ తత్తస్మాత్ నృపః పాండుః బహిశ్శరీరే అవ్రణః క్షతరహితస్సన్ - అంతరేవ అంతశ్చిత్తఏవ అతిరక్తః భృశశోణితః అత్యనురాగాన్వితశ్చ అభూత్ - శ్లేషమూలాతిశయోక్తిః కావ్యలింగోజ్జీవితేతిసంకరః ॥ ౯౨ ॥ కమితి ॥ అధునా కేళిదేశం క్రీడాస్థానం కం ఉపయామి గచ్ఛామి - ఇతి చింతయన్నితి శేషః - అసౌ పాండుః మాద్ర్యాసాకం తయా సహ కరేణ్వా గజస్త్రియా సాకం కరేణుర్గజ ఇవ ॥ ని ॥ కరేణురిభ్యాం స్త్రీనేభ ఇత్యమరః - కంకేళేః వృక్షవిశేషస్య సంవలనేన మేళనేన కల్పితా కృతా చిత్రా చ శోభా యస్య తం - కురవకద్రుః కురవకవృక్షః సఏవ లతానికుంజః లతాగృహం తం ప్రతి గాఢం యథా తథా యయౌ అగచ్ఛత్ యాతేః - లిటి ధాతోర్ద్విత్వే అభ్యాసహ్రస్వే - ఆత ఔణలః ఇత్యౌత్వే - ఆతోలోప ఇటిచేతి లోపే నిష్పన్నేయం క్రియా ॥ ౯౩ ॥ శాపమితి ॥ అగ్రజాతేః బ్రాహ్మణస్య కిందమస్య సంబంధినం మృత్యుప్రదం శాపం పూర్వోక్తరూపం చ - స్మరాజ్జాతం స్మరజం పత్న్యుః పాండోః తాపం చ సఖీ ఆక్ష్య - ద్వయమపి దుర్నివార్యమిత్యాలోచ్యేత్యర్థః-

తదాసురతేమారేతరస్మిన్ సన్నిహితేనత్యపి ఏకాంతసంగతత్వాదితిభావః - దేవ్యాఃమాద్ర్యాః హృదయండోలాయమానమనంతచింతాక్రాంతమాసీత్ అభూత్ ॥ ౫౪ ॥ చాటుప్రయోగఇతి ॥ చాటూనాంప్రియవాక్యానాం ప్రయోగేభాషణే చతురఃనిపుణః అతఏవసపాండుః ప్రసూనతల్పేకుసుమశయ్యాయాం ప్రతివేశితాయాఃశాయితాయాః తస్యామాద్ర్యాస్సంబంధినః స్మరరాజధాన్యాఃమన్మథమహానగరస్య క్షౌమంప్రాకారం క్షౌమందుకూలం ॥ ని ॥ క్షౌమందుకూలేప్రాకారఇతివిశ్వః - కరంఅంభోజమివతస్యదళేన అగ్రేణ బిభేద శిథిలయామాస ॥ ౫౫ ॥ తత్రేతి ॥ తత్రప్రసూనతల్పేతౌ రాజ్ఞీచరాజాచరాజానౌతౌచ తౌదంపతీ మాద్రీపాండూ మునేఃకిందమస్యసంబంధినశ్శాపస్య పరీక్షితుమిచ్ఛాపరిచిక్షీషాతయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - పరిపూర్వాదీక్షతేఃసన్నంతాత్ప్రత్యయః - అభంగురేణఅతిదృఢేన ఆలింగనమంగళేనపరిరంభసుఖేనతరంగితయోః ప్రవృద్ధయోఃకుచకుంభయోః సంభృతేనపూర్ణేన ఘర్మజలేననిర్మితఃమదనస్యయౌవరాజ్యాభిషేకః యస్మింస్తథోక్తం - అధరితఃతుచ్ఛీకృతః మధురసస్య

దేవ్యాడోలాయమానంహృదయంతదాసీత్ ॥ ప - ౫౪ ॥ చాటుప్రయోగేచతురస్సపాండుః ప్రసూనతల్పేప్రతివేశితాయాః । క్షౌమంబిభేదస్మరరాజధానీక్షౌమంకరాంభోజదళేనతస్యాః॥ ౫ - ౫౫ ॥ తత్రతౌరాజదంపతీమునిశాపపరిచిక్షిషయేవముహురభంగురాలింగన మంగళతరంగిత కుచకుంభసంభృతఘర్మజలనిర్మిత మదన యౌవరాజ్యాభిషేకం - అధరితమధురసమధురిమాధరబింబవిడంబితాంబరచరకుటుంబిజీవనం-అతిజవసంఫుల్ల్యమానధమ్మిల్లవిగళద్వకుళముకుళపునరుక్తపుష్పతల్పం - అవిగణితవీణాగుణక్వణితమణితమసృణితంఅతిచిరప్రముషితమనసమశరసమరమున్మీలయామాసతుః ॥ ప - ౫౬ ॥ ఆయుష్యసంతతిందీర్ఘామావహన్నపికౌరవః । ఆయుషస్సంతతేరంతమాజగామరతేరివ ॥ ప-౫౭ ॥ స్వ

మధురిమామాధుర్యంయేనతేన అధరేణబింబేనేవవిడంబితంఅనుకృతం - అంబరచరకుటుంబినాం దేవానాంజీవనంఅమృతంయస్మింస్తథోక్తం - అతిజవేనఅతివేగేన సంఫుల్ల్యమానాత్ శిథిలాయమానాత్ ధమ్మిల్లాత్సంయతకచభారాద్విగళద్భిర్వకుళముకుళైరశోకపుష్పైః పునరుక్తిద్విగుణీకృతంపుష్పతల్పంయస్మింస్తథోక్తం - అవిగణితంతుచ్ఛితం వీణాయాఃగుణక్వణితం తంత్రీనాదః యైస్తైర్మణితైఃరతికూజితైః మసృణితంనిబిడితం - అతిచిరంమునిశాపప్రభృత్యాతత్క్షణపర్యంతం ప్రముషితంవిస్మృతం అసమశరస్య పంచబాణస్య సమరయుద్ధం సురతమితియావత్ - ఉన్మీలయామాసతుః అనుబభూవతు రిత్యర్థః ॥ ౫౬ ॥ ఆయుష ఇతి ॥ పార్థివఃపాండుః ఆయుషఃఆయుర్నామరాజ్ఞఃజీవితకాలస్యచ సంతతింవంశంసమూహంచ - దీర్ఘాంపుత్రసంపత్త్యావిస్తృతాంఆవహన్ బిభ్రన్నపిసన్నిత్యర్థః - ఆయుషఃజీవితకాలస్య సంతతేస్సమూహస్య రతేరివఅంతంలయమాప్తిం అజగామప్రాప్తవాన్ - రత్యంత సమకాలం తస్యజీవితాంతోభూదిత్యర్థః - శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసాలంకారః ॥ ౫౭ ॥ నృప

స్యేతి ॥ దూరీకృతః నిరాసితః పాశస్య సంసారబన్ధస్య సఙ్గమః సమ్బన్ధః యేన తం ఏకం యమం ఇన్ద్రియనిగ్రహరూపం యోగవిశేషం విహాయ త్యక్త్వా - లతాగృహే వధూం మాద్రీముపేయుషః సఙ్గతస్య నృపస్య పాణ్డోః అజస్రం సర్వదా ఊరీకృతః పాశస్య ఆయుధవిశేషస్య సఙ్గమో యేన తథోక్తః - పాశాయుధధారీ అపరోన్యః యమః అన్తకః సన్నిదధే సన్నిహితోభూత్ - అత్ర శ్లిష్టార్థోద్యమాదనిష్టావాప్తిరూపో విషమాలఙ్కారభేదః - వంశస్థవృత్తమ్ ॥ ౯౮ ॥ ఆలిఙ్గనేనేతి ॥ సర్వ ఏవ కురవః సర్వేపి కౌరవాః సర్వోపి కురవకవృక్షశ్చ - భువి హరిణేక్షణానాం స్త్రీణామాలిఙ్గనేన ఆమోదస్య సన్తోషస్య పరిమళస్య చ గౌరవం అతిశయం బిభ్రతీతి తథోక్తాః అభవన్నితి శేషః - అన్యత్ర గౌరవేణ భృతః పూర్ణః భవతీత్యర్థః - తేషాం కురూణాం తస్య కురవకవృక్షసామాన్యస్య మధ్యం భజతీతి తథోక్తోపి - స పాణ్డుః శ్వేతపుష్పః కురవకవృక్షశ్చ - మద్రరాజతనయాం మాద్రీమాలిఙ్గ్య తదాలిఙ్గనేనేత్యర్థః - తథా అవధిం తాదృశం మరణం - కథన్నిత్యాశ్చర్యే ప్రపేదే ప్రాప్తవాన్ - కురువకస్తరుణ్యాలిఙ్గనేన పుష్ప్యతీతి ప్రసిద్ధిః -

పశ్యదూరీకృతపాశసఙ్గమం యమం విహాయైకముపేయుషో వధూమ్ । అజస్రమూరీకృతపాశసఙ్గమో యమోపరస్సన్నిదధే లతాగృహే ॥ ప-౯౮ ॥ ఆలిఙ్గనేన కురవో హరిణేక్షణానామామోదగౌరవభృతో భువి సర్వ ఏవ । తన్మధ్యభాగపతితోపి స తత్ర పాణ్డురాలిఙ్గ్య మద్రతనయామవధిం ప్రపేదే ॥ ప-౯౯ ॥ నిద్రయా కిలనిమీలితమృతేర్ముద్రయా నిజముదీక్ష్య వల్లభమ్ । ఉద్రవా కరముదస్య విహ్వలా మద్రరాజతనయా రురోద సా ॥ ప-౧౦౦ ॥ తన్నిశమ్య సమేత్య కుమారైస్తాదృశం పతిముదీక్ష్య రుదన్త్యాః । భోజపుఙ్గవభువోప్యశ్రునిపాతైర్భూరపి స్వయమముచ్యత బాష్పమ్ ॥ ప-౧౦౧ ॥ మాద్ర్యా తతోనుమృతయా మహితస్య

అత్రాపి విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపో విషమప్రభేదః - అర్థాన్తరప్రతీతేర్వస్తుధ్వనిరేవ అభిధాయాః ప్రకరణేన నియన్త్రణాల్లక్షణాయాశ్చ బీజాభావాదితి ॥ ౯౯ ॥ నిద్రయేతి ॥ సా మద్రరాజతనయా నిద్రయా కిలేతి సమ్భావనాయాం - నిద్రయేవ స్థితయా మృతేర్మరణస్య ముద్రయా నిమీలితం ముకుళితాక్షం నిజం వల్లభం పాణ్డుముదీక్ష్య విహ్వలా సంభ్రాన్తచిత్తా సతీ కరముదస్య హస్తముద్ధృత్య ఉద్రవా ఉచ్చైశ్శబ్దాయమానా సతీ రురోద - రథోద్ధతావృత్తమ్ ॥ ౧౦౦ ॥ తదితి ॥ తత్ మాద్రీరోదనం నిశమ్య శ్రుత్వా కుమారైర్యుధిష్ఠిరాదిభిస్సమం ఏత్యాగత్య - తాదృశం మృతం పతిముదీక్ష్య రుదన్త్యాః భోజపుఙ్గవభువః కున్త్యాః అశ్రునిపాతైర్బాష్పప్రవాహైః భూరపి స్వయం బాష్పం ఊష్మాణం చ అముఞ్చత ముక్తవతీ - రాజభార్యాత్వాదితి భావః - తప్తాయాం భువి వర్షే ధూమాకృతిరూష్మా భవతీతి తత్త్వం - ముచేః కర్తరి లఙ్ ॥ ని ॥ బాష్పం నేత్రజలోష్మణోరితి విశ్వః - శ్లేషమూలాతిశయోక్తిః - స్వాగతావృత్తమ్ ॥ ౧౦౧ ॥ మాద్ర్యేతి ॥ తయా స్వసఙ్గమేన మృత్యుదాయిన్యా అనుమృతయా అగ్నిం ప్రవిష్టయేత్యర్థః - మాద్ర్యా మహితస్య సంస్తుతస్య రాజ్ఞః సకలాసు క్రియాసు ఔర్ధ్వదైహికీషు - తనయైర్యు

ధిష్ఠిరాదిభిః నిర్వర్తితాసు అనుష్ఠితాసు సతీషు - తౌ జాయాపతీ మాద్రీపాండూ ప్రకాశముజ్జ్వలం మరణభీత్యభావాదితి భావః - సురతోత్సవం సంభోగం దేవత్వప్రాప్తిరూపముత్సవంచ - భూయః పునరపి సుమనసాం దేవానాం పురతస్తు అగ్ర ఏవేత్యర్థః - అన్వభూతాం అనుభూతవంతౌ ॥ ని ॥ సురతం మైథునేపి స్యాద్దేవత్వే సురతా స్త్రియామితి విశ్వః ॥ ౧౦౨ ॥ తదన్వితి॥ తదను పాండుసంస్కారానంతరం నవ్యేన నూతనేన వైధవ్యేన భర్తృరాహిత్యేన బహ్వ్యో వ్యథా దుఃఖాని యస్యాస్తస్యాః పృథాయాః కుంత్యాః పురతః అగ్రే నిర్మర్యాదేన అపారేణ పితృశోకేన విదార్యమాణం భిద్యమానం ధైర్యం యస్య తేన సోదర్యజనేన భ్రాతృలోకేన పరివార్యమాణాయ - హృది మనసి విదితం జ్ఞాతం నిఖిలానాం ధర్మాణాం ఆపత్కాలికానాం జాతం సమూహో యస్య తస్మై - ధర్మాత్ యమాత్ జాతాయ యుధిష్ఠిరాయ మహత్యాం దుష్పారాయామపి విపత్త్యాం ఆపది వైయాత్యేన ధైర్యేణ భవితవ్యం ధీరో భవేదిత్యర్థః ॥ ని ॥ ధృష్టే ధృష్ణుర్వియాతస్స్యాదిత్యమరః - ఇత్యుక్తప్రకారం రాజ్ఞాం నయనిగమన్యసీతిశాస్త్రస్య

రాజ్ఞో నిర్యంతితాసు తనయైస్సకలక్రియాసు। భూయోపి తౌ సుమనసాం పురతః ప్రకాశం జాయాపతీ సురతోత్సవమన్వభూతాం ॥ ప- ౧౦౨ ॥ తదను నవ్యవైధవ్య బహువ్యథాయాః పృథాయాః పురతో నిర్మర్యాదపితృశోక విదార్యమాణధైర్య సోదర్యజనపరి వార్యమాణాయ హృదివిదితనిఖిలధర్మ జాతాయ ధర్మజాతాయ మహత్యామపివిపత్త్యాం వైయాత్యేన భవితవ్యమితి రాజ నయనిగమాంకురం ప్రకాశ్య కాశ్యపాదయో దయోపేతాశ్శతశృంగ మునిపుంగవాః తుంగమపి సౌధశృంగం కులక్రమాగతం కురునగరమేతానవతారయామాసుః ॥ ప - ౧౦౩ ॥ మందమ్మంద ముపేత్య తత్ర సదసో మత్పాండుపుత్రాంకురాః క్వేతి ప్రేమ పురః ప్రసారితకరః కుర్వన్ దృఢాలింగనమ్। స్పర్శంస్పర్శమిమాన్నిజాంకగమితాం

అంకురం అర్థబోధం ప్రకాశ్య ఉపదిశ్య కాశ్యపః ఆదిర్యేషాం తథోక్తాః - శతశృంగే నామ పర్వతే యే ముఖ్యాః మునిపుంగవాః ఋషిశ్రేష్ఠాః తే దయయా ఉపేతాస్సంతః తుంగాని మహాంతి యసౌధానాం శృంగాణి యస్మిన్ తథోక్తం - కులక్రమేణ వంశానుపూర్వ్యా ఆగతం ప్రాప్యం కురునగరం హస్తిపురం ఏతాన్ యుధిష్ఠిరాదీన్ అవతారయామాసుః ప్రాపయామాసుః - తరతేర్ణ్యంతస్య - గతిబుద్ధీత్యాదినా ద్వికర్మకత్వమ్ ॥ ౧౦౩ ॥ మందమితి ॥ తత్ర హస్తిపురే న ప్రసిద్ధః కౌరవః ధృతరాష్ట్రః సదసః ఆస్థానమంటపాత్ మందంమందం శనైశ్శనైః ఉపేత్య ఆగత్య - అంధత్వాదానందపారవశ్యాద్వేతి భావః - మమ పాండోః పుత్రాః అంకురా ఇవ తే క్వ కుత్రేతి వదన్నితి శేషః - ప్రేమ్ణా పురః ప్రసారితౌ కరౌ యేన తథోక్తస్సన్ - దృఢం యథాతథా ఆలింగనం కుర్వంశ్చసన్ - అథ ఆలింగనానంతరం నిజమంకం గమితాన్ ప్రాపితాన్ ఇమాన్ యుధిష్ఠిరాదీన్ స్పర్శంస్పర్శం స్పృష్ట్వాస్పృష్ట్వా ఆదరాత్ పునః పునరుక్తిః - ఆఘ్రాయ ఏవ ముహుర్లోద్వార్భావః - భ్రాతుః పాండుమితి - అధీగర్థేత్యాదినా కర్మణి షష్ఠీ - స్మరన్

సన్ - ఏకసంబంధిజ్ఞానస్యఅపరసంబంధిస్మారకత్వాదితిభావః - చ్యోతద్భిర్ధారాయమాణైర్న
యనాంబుభిర్బాష్పైః శోకంపాండుసంబంధి నదీమాతావర్ధయిత్రీయస్యతథోక్తం - నదీ
మాతృకంవిదధేచకార - శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ || ౧౦౪ || పాండవేష్వితి || దృశాఅం
ధఃఅక్ష్ణోకాణఃసఃధృతరాష్ట్రః పాండవేషు యాదృఢతా - అంగదార్ఢ్యంపరిణాహః ఊర్ధ్వా
ధస్తిర్యగ్విస్తారః ప్రాయఃవయః రూపంఆకృతిఃతనుశ్శరీరంచ తాసాంసంపదఃసమృద్ధిః - ఇ
యత్తామిదమేతావదితిపరిణామవిశేషణం - స్పర్శనంపాండవస్పర్శంవిదధత్కుర్వతా పాణి
నాస్వహస్తేనైవ పరిమమౌమానంకృతవాన్ - మాతేఃకర్తరిలిట్ - అత్రాంధత్వస్య పా
ణికరణకమాననిర్ధారణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - స్వాగతావృత్తమ్ ||
౧౦౫ || దత్వేతి || అంబికాసూనుఃధృతరాష్ట్రః దినేదినేప్రత్యహం యద్యద్వస్తుపాండవా
నామిష్టంకాంక్షితంభవతి తత్తద్దత్వా తేభ్యఇతిభావః - స్వేషాంస్వీయానాంఆత్మజానాం
శతేపిపుత్రశతేపి యావత్ప్రేమఅస్తి తావత్ప్రేమపాండోఃపుత్రేషు ఏకైకస్మిన్ యుధి

భ్రాతుస్సరంకౌరవశ్చ్యోతద్భిర్నయనాంబుభిస్సవిదధేశోకంనదీమాతృకమ్ || ప
౧౦౪ || పాండవేషుదృఢతాపరిణాహప్రాయరూపబలసంపదియత్తామ్ | స్ప
ర్శనంవిదధతైవదృశాంధః పాణినాపరిమమౌధృతరాష్ట్రః || ప - ౧౦౫ || ద
త్వాతత్తత్ప్రత్యహంయద్యదిష్టం యావత్స్వేషామాత్మజానాంశతేపి | పాం
డోఃపుత్రేష్వంబికాసూనురేతే ష్వేకైకస్మిన్ ప్రేమతావద్బబంధ || గ -
౧౦౬ || ఏవంవత్సభావేపి భక్తిమత్సు తేషు నిజపితృవత్సలతాం ప్రసమీక్ష్య
మత్సరేణ దుర్మనాయమానో హృదయాలవాలే సుయోధనో రాధేయప్ర
ధానదుర్బోధన మేధోత్సేధ సవిధధరణీరుహమధిరూఢాం అకుతోనిరోధాం
విరోధవిషవీరుధమేధాంచక్రే || ప - ౧౦౭ || తీవ్రాదయానవిసయాం దధ

ష్ఠిరాదౌబబంధఘటితవాన్ - భ్రాతృవాత్సల్యాదితి భావః - శాలినీవృత్తమ్ || శ్లో || శాలిన్యు
క్తామ్తౌతగౌగోబ్ధిలోకైరితిలక్షణాత్ ||౧౦౬|| ఏవమితి|| వత్సభావేపిబాల్యేపిభక్తిమత్స్వస్వ
స్మిన్నితిభావః - తేషుపాండవేషు ఏవముక్తవిధాంనిజస్యపితుఃధృతరాష్ట్రస్య వత్సలతాంప్రే
మ దృష్ట్వాజ్ఞాత్వా దుర్మనాయమానఃఖిద్యన్ అతఏవ సుయోధనఃదుర్యోధనః మత్సరేణ
అన్యశుభద్వేషేణహేతునా || ని || మత్సరోన్యశుభద్వేషతద్వత్కృపణయోరపీతివిశ్వః - రా
ధేయఃకర్ణః ప్రధానఃముఖ్యః యేషాంకర్ణశకునిదుశ్శాసనానాం దుష్టంబోధనంప్రేరణం
యస్యాస్తాదృశీ మేధా స్వబుద్ధిరేవ ఉత్సేధసవిధధరణీరుహః ఉన్నతాంతికవృక్షః తమధిరూ
ఢాంతస్మిన్వేల్లితామిత్యర్థః - అకుతోనిరోధాంనిరంకుశాం విరోధఃపాండవేషువైరం సఏ
వవిషవీరుత్వత్సనాభిలతా - తాంహృదయమేవఆలవాలం వృక్షమూలవర్తులసేతుః తస్మిన్
ఏధాంచక్రేవర్ధయామాస - అత్రపాండవేషుధృతరాష్ట్రప్రేమదర్శనస్యదుర్యోధనఖేదం
ప్రతితస్యమత్సరంప్రతితస్యవిషవీరుద్వర్ధనంప్రతిచహేతుత్వాదంగాంగిభావసంకీర్ణంసమస్త

వస్తుప్రతిసావయవరూపకమ్ ॥ ౧౦౭ ॥ తీవ్రేతి ॥ తీవ్రః దారుణః ఉదయః ఆవిర్భావః యే షాంతానవినయాన్ దుష్టచేష్టితానిదధతాంకుర్వతామిత్యర్థః - దురహంకృతీనాంనిష్ఫలాహంకారాణాందుర్యోధనఃఆదిర్యేషాంతే షాంఅసుహృదాంశత్రూణాంసంబంధిని పట్టాభిషేకమఖిలష్యతికామయమానేషాలదేశేలలాటే - కుట్టాకభావేముష్టికుట్టనేకుతుకంకౌతూహలంభీమఃకురుతేస్మ ॥స॥కుట్టాకఃపాణికుట్టనఇతిశబ్దార్ణవే- భీమోన మృష్యతిఇతిదుర్యోధనాదయో యావద్రాజ్యాయని రాజాబభూవురిత్యర్థః ॥ ౧౦౮ ॥ పంచధేతి ॥ సప్రసిద్ధఃపవనాత్మజఃభీమఏవపంచ

తాంక్రమేణదుర్యోధనాద్యసుహృదాం దురహంకృతీనామ్ । పట్టాభిషేకమఖిలష్య
తిషాలదేశేకుట్టాకభావకు తుకంకురుతే స్మ భీమః॥ ప ॥ ౧౦౮ ॥ పంచధాప్ర
వహంతీనాంప వనాత్మజఏవసః। కౌరవక్రోధసింధూనాం క్రమాత్సంగమభూర
భూత్ ॥ ....

ఇత్యనంతభట్టస్యకృతౌ - చంపుభారతే - ప్రథమస్తబకః

ధాపంచప్రకారంప్రవహంతీనాంకౌరవాణాందుర్యోధనాదీనాంక్రోధాఏవసింధవఃనద్యఃతాషాంక్రమాత్ ప్రాయేణసంగమభూర్మేళనదేశఃఅభూత్ - యుధిష్ఠిరాదీనాంభీమబలవ్యపాశ్రయత్వాత్తద్విషయక్రోధానామపిభీమఏవపర్యవసానమభూదిత్యర్థః॥ ....

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవింద వందనకందళితానందసాంద్రస్య కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ - చంపుభారతవ్యాఖ్యానే - లాస్యాభిఖ్యానే - ప్రథమస్తబకః......

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

చంపూభారతే - సవ్యాఖ్యానే -

ద్వితీయస్తబకప్రారంభః.

౧ ॥ అవతరణికా ॥ శ్రీవ్రోదయానవినయానిత్యత్ర పూర్వస్తబకే దుర్యోధనా
వినయానాం సామాన్యతః ప్రక్రాంతత్వాత్తాన్విశేషతోస్మిన్ ప్రపంచయతి ॥ ఏకదేతి ॥ ఏ
కదా కదాచిత్ - తుశబ్దో వాక్యాలంకారే - తే సర్వే రాజకుమారాః ధార్తరాష్ట్రాః పాండవా
శ్చ - సుపర్వాణాం దేవానాం సరితో గంగాయాః సలిలేషు విహృత్య జలక్రీడాం కృత్వా సము
త్తీర్ణాః తీరం ప్రాప్తాస్సంతః అనీచభిరున్నతాభిః వీచీభిః తరంగైః ఉత్తాలితేషు తీరం ప్రా
పితేషు ఫేనానాం డిండీరాణాం కూటేషు రాశిష్వివ స్థితేత్యుత్ప్రేక్షా - పటగృహాణాం వాటేషు క
క్ష్యాంతరేషు - పరితః సర్వత్ర గృహీతా మనోహరాశ్చ అంబరాణి వస్త్రాణి పటీరాశ్చందనాః పట

గ॥౧॥ ఏకదా తు తే సర్వే సుపర్వసరిత్సలిలేషు విహృత్య సముత్తీర్ణాః వీచీభిరనీచీభిరు
త్తాలితఫేనకూటేష్వివ పటగృహవాటేషు పరిగృహీతమనోహరాంబరపటీరహారా
శ్యాపహారాః కుశలకుశీలవకులపరిశీలితవిచిత్రవాదిత్రకలశీరవవివశీకృతమనసస్స
మాసామాసుః ॥ ప - ౨ ॥ రహసి నళినతల్పే రత్నపర్యంకకల్పే దినవిరతిసమీ
పే స్వప్యమానస్య భీమః తటభువి కుః మానాత్తాధ్యగ్రైః గంధదర్పైః రతికమల
సతాం యోహణినిదద్రౌ నిదద్రౌ ॥ గ - ౩ ॥ అథ తథాభూతస్య తస్య జిఘాంసయాకు

రాణి దాసీభ్యపహారాః భోజనాని చ తైః తథోక్తాశ్చ సంతః - కలానాం శిక్షాభ్యాసాభ్యాం
నిపుణానాం కుశీలవానాం గాయకానాం ॥ ౨ ॥ గాయకాస్తు కుశీలవా ఇత్యమరః - తేషాం కులేన బృం
దేన - కుశీలవబాలకేలిహారాంతరేణ - పరిశీలితానాం తాడితానాం విచిత్రాణాంచ వాదిత్రా
ణాం చతుర్విధవాద్యానాం వీణావేణుమృదంగతాళానాం కలశీనాం ఘటవాద్యానాంచ రవైః
ధ్వనిభిః వశీకృతం పరవశీకృతం మనో యేషాం తథోక్తాశ్చ సంతః సుఖం యథా తథా ఆసామా
సిరే వస్త్రాంత - దయాయాః శ్చ్యుతిక త్రరిలిత్యామంతా దాసతేర సైరను ప్రభావాగః॥౨॥రహసీతి॥
... ధనాత్ క్రోధపాత్రం భీమః తాదృశైః ... - కుసుమానాం గంధపూ
ర్ణైః పరిమళపరంపరాభిః తరంగైః అలసతాయాః ... తస్య ఆధిక్యం యథా తథా ... ద్యం
... ప్రవిష్టః ... తటభువి గంగాతీరే దినవిరతిసమీ
పే సాయంతనసమయే ... రహసి రత్నపర్యంకకల్పే మణిమంచతుల్యే - నా
... నళినతల్పే పద్మశయ్యాయాం నిదద్రౌ సుష్వాప - నిద్రాం తేః క
... ॥ ౩ ॥ అథేతి ॥ అథ స్వాపానంతరం తథాభూతస్య సుఖసుప్తస్య
... జిఘాంసయా హంతుమిచ్ఛయా కురునరేంద్రనందనేన దుర్యోధనేన చోదితైః ...

శిక్షైః నరేంద్రైర్విషవైద్యైః ॥ ని ॥ నరేంద్రో విషవైద్యేపీతి విశ్వః - నిభృతం గూఢం యథా తథా - ఉపేత్య నియంత్రణపేటికేషు సర్పబంధనమంజూషాసు ఝడితి శీఘ్రం సముద్ఘాటితేషు విన్యస్తేషు సత్స్విత్యుత్తరేణైకవాక్యమ్ ॥ ౪ ॥ సుతఇతి ॥ శ్వసనః వాయుః అశనమన్నం యేషాం తేషాం మిత్రాః సర్పశ్రేష్ఠాః సుతే వాయుపుత్రే భీమే పితుర్వాయోస్సంబంధీ యస్స్వాదిమా అన్నమాధుర్యం తస్య యస్సంప్రదాయః - పారంపర్యేణ సంక్రమణం తస్య శోధితుం పరీక్షితుమిచ్ఛా శుశుత్సా తయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - కారణగుణస్య కార్యే సంక్రమణపరీక్షయేవేతి యావత్ - సమీరసూనుం భీమం సమ్యగుపేత్య జిహ్వానాం బహిః ప్రసారాన్ బహుశః అధికం వితేనుః చక్రుః - ఉపజాతిర్వృత్తమ్ ॥ ౫ ॥ సుప్తస్యేతి ॥ సుయోధనస్య భృత్యైర్ముక్తాః ప్రయోజితాః వాతాశనాస్సర్పాశ్చ - సకలావనదేవతాశ్చ సుప్తస్య తస్య భీమస్య - తుల్యబద్ధః క్రమార్థకః ఇవ వపుషి శరీరే ఆయుషి చ - ఆశిషః దంష్ట్రియాః శుభప్రార్థనాయాశ్చ ద్వయం వితేనుః ప్రత్యేకం

రునరేంద్రనందనేక్షచోదితైర్నరేంద్రైరుపేత్య యుగపదేవ ఝడితి నిభృతం సము
ద్ఘాటితేషు నియంత్రణపేటికేషు ॥ ప - ౪ ॥ సుతే పితృస్స్వాదిమ సంప్రదాయశు
శుత్సయేవ శ్వసనాశనేంద్రాః । సమీరసూనుం సముపేత్య జిహ్వా బహిః ప్రసారాన్ బ
హుశో వితేనుః ॥ ప - ౫ ॥ సుప్తస్య తస్య తు సుయోధనభృత్యముక్తా వాతాశనా
శ్చ సకలావనదేవతాశ్చ । ఆశీర్ద్వయం వపుషి చాయుషి చ ప్రతేనుః పూర్వా నత
త్ర చరమైవ పుపోష వీర్యమ్ ॥ ప - ౬ ॥ మర్మసు దత్తదశనా భుజంగమా మారుతే
ర్వపుషి సుప్తిభూరుహాః । ముష్టిమేయతనవో విరేజిరే మూలికా ఇవ బహిర్వినిర్గ
తాః ॥ ప - ౭ ॥ అన్యేద్యురపి పునరాజీవంతం నిద్రారుణనయనరాజీవం తం
సముగ్ధధీస్స్నిగ్ధ ఇవ సజ్జికేళికాయామారాత్కదాపితకబళనిచోళిత కరాళగర

నివేశయామాసురిత్యర్థః ॥ ని ॥ ఆశీశ్శబ్దః సాహిదంష్ట్రయోరిత్యమరః - తత్ర ఆశీర్ద్వయస్య మధ్యే పూర్వా ప్రథమా సర్పదంష్ట్రా - వీర్యం మారణసామర్థ్యం న పుపోష న రక్షితవతీ - కింతు చరమా ద్వితీయా వనదేవతాశుభప్రార్థనైవ వీర్యం చిరజీవిత్వకరణాత్మకం పుపోష - ఖలజనవిషస్యాంతస్సతో దేవాశ్శివరక్షంతీతి భావః - వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౬ ॥ మర్మేతి ॥ భుజంగమాస్సర్పాః పూర్వోక్తాః మారుతస్యాపత్యం పుమాన్ మారుతిః భీమః తస్య వపుషి శరీరే - మర్మసు ఆయుస్థానేషు దత్తాః నిహితాః దశనాః దంష్ట్రాః యైస్తథోక్తాస్సంతః - బహిర్భాగే ఊర్ధ్వం వినిర్గతాః ముష్టినా మాతుం యోగ్యా మేయా తనుర్యేషాం తాః సుప్తిభూరుహాః శయనవృక్షస్య మూలికాః సూక్ష్మమూలాసీన విరేజిరే - ఉత్ప్రేక్షా - రథోద్ధతా వృత్తమ్ ॥ ౭ ॥ అన్యేద్యురితి ॥ ముగ్ధా మూఢా ధీః బుద్ధిర్యస్య తథోక్తః - సదుర్యోధనః సాక్షాత్సర్పదంశనేప్యమృతత్వ విషదానేన పునస్తచ్ఛింతనాదితి భావః - స్నిగ్ధ ఇవ సుహృదివ కపటమిత్రమితి యావత్ అన్యేద్యుః పరస్మిన్ దినే పునః సర్పదంశనేపి తస్య ఆజీవంతం ప్రాణాన్ధారయంతం నిద్రయా అరుణే నయనే రాజీవే కమలే ఇవ యస్య తం ॥ ని ॥ జీవన్ ప్రసూనరాజీవేత్యప్యమరః - సజ్జికేళికాయాం సహభోజ

నక్రీడాయాం ఆరాళికైస్సూదైః ॥ ౧ ॥ ఆరాళికా ఆంధసికా ఇతి పాచకపర్యాయేష్వమరః - దాపితైః కబళైః గ్రాసైః చోళితేన అంతర్హితేన కరాళేన భీషణేన గరళేన విషేణ - తద్భక్షణేనేతి యావత్ - విహ్వలం విభ్రాంతం - ప్రహ్వాలంబితం శిరః యస్య తథోక్తం - అసహ్యదాం శత్రూణాం హృదయే వక్షసి శూలం తద్వద్దుఃఖజనకమిత్యర్థః - తం భీమం పరిణాహినీభిః ఆయతాభిః రజ్జుభిః పరిణాహ్య బంధయిత్వా - శూలైః ఆయుధవిశేషైః కీలితే - అధోబంధితే నిర్జరసరితో గంగాయాః అంతర్జలే జలమధ్యే నిసర్జయామాస పాతితవాన్ - భృత్యైరితి శేషః ॥ ౮ ॥ తేషామితి ॥ తదానీం తేషాం ధృతరాష్ట్రజానాం దుర్యోధనాదీనాం విషత్తటిన్యాః గంగాయాః తీరే తటే - నీరే జలే చ ప్రవీరం మరుత్సుతం భీమం మారయితుం - క్రమాత్ సారాః - దృఢాః గుణాః సూదాః ఏకత్ర అన్యత్ర రజ్జవశ్చ - సాధనతాం కారణత్వమవాపుః ప్రాప్తవంతః - కారణాన్యభూవన్నిత్యర్థః - సూదైః తీరే విషం ప్రదాస్య నీరే రజ్జుభిర్బంధయిత్వా పాతితత్వాదితి భావః ॥ ౧ ॥ గుణోऽప్రధానే రూపాదౌ మౌర్వ్యాం సూదే వృకోదర ఇతి విశ్వః - సారాః శ్రేష్ఠాః గుణాః శౌర్యధైర్యాదయః తం మారయితుం

ళవిహ్వలం ప్రహ్వాలంబితశిరసం రజ్జుభిః పరిణాహ్య పరిణాహినీభిరసహ్యదాం
హృదయశూలం శూలకీలితే నిర్జరసరిదంతర్జలే విసర్జయామాస ॥ ౭ - ౮ ॥
తేషాం తదానీం ధృతరాష్ట్రజానాం తీరే చ నీరే చ విషత్తటిన్యాః । మరుత్సుతం
మారయితుం ప్రవీరం సారా గుణాస్సాధనతామవాపుః ॥ ౮ - ౯ ॥ తతః పాతా
ళభువి తదాగమనకౌతుకినా వాసుకినా సమ్మానితస్స ధృతిమానితస్తతోऽష్టాసు దిశాసు
తదనుగుణపరిగణనదినగణమత్యయశంకిభిరితరైరపత్యైస్సహ విచిత్య వత్సరిపుఖ
ర్వణ భీమ క్వాసి నిషీదసీతి విషీదంత్యాః కుంత్యాః నవమమపి వాసరమనవమమేన

సాధనతామవాపుః - తస్య తాదృగ్గుణరాహిత్యే తస్మిన్నేవ ధార్తరాష్ట్రాణాం తథా వైరప్రసక్తేరితి భావః - అత్రార్థే గుణానాం దోషీకరణాల్లేశాలంకారః - లేశస్స్యాద్దోషగుణయోర్గుణదోషత్వకల్పనమితి లక్షణాత్ - పూర్వత్ర చ సూదరజ్జ్వోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిః - ద్వయోరప్యేకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః అభిన్నపదబోధ్యనానాలంకారఘటితత్వం తల్లక్షణం - ప్రపంచో మదీయమకరందవ్యాఖ్యాయాం ద్రష్టవ్యః - సారాః విషదాః ॥ ౧ ॥ సారస్తు గరదే దృఢ ఇతి విశ్వ ఇత్యపి కేచిత్ - ఉపజాతివృత్తమ్ ॥ ౯ ॥ తత ఇతి ॥ తతః పాతనానంతరం ధృతిః ధైర్యమస్యాస్తీతి ధృతిమాన్ - స ప్రభంజనభూః వాయుపుత్రః - పాతాళభువి తస్య భీమస్యాగమనేన కౌతుకం కుతూహలమస్యాస్తీతి కౌతుకినా వాసుకినా సర్పరాజేన - సమ్మానితః అమృతకలశప్రదానాదినా బహుమానితస్సన్ అత్యయం స్వమరణం శంకంతే మన్యంత ఇతి శంకిభిః ఇతరైః యుధిష్ఠిరాదిభిః అపత్యైః పుత్రైస్సహ అష్టాసు దిశాసు దిక్షు - ఆపంచైవ హలంతానామిత్యనుశాసనాదాకారాంతత్వం - తాసామష్టదిశామనుగుణముచితం పరిగణనమష్టత్వసంఖ్యా యస్య తం దినానాం గణం అష్టౌ దినానీత్యర్థః - ఇతస్తతో విచిత్య అన్విష్య - హేతి ఖేదే హే వత్స హే రిపూణాం ఖర్వణ తర్జన హే భీమ హేతి సర్వత్ర యోజ్యం - క్వ కుత్ర వా నిషీదసి తిష్ఠసి ఇత్యుక్త్వేతి శే

షః విషీదంత్యాః శోచంత్యాః కుంత్యాః నవమం నవసంఖ్యమపి వాసరం దినం - అనవమం నవసంఖ్యారహితం అవమశ్చాన్యః నభవతీతి తథోక్తం చ - కుర్వన్ సన్ అతఏవ విరోధాభాసః - అమృతమయైః రంజనైః రివ దృశౌ మాతుర్నేత్రే రంజయామాస ఆనందయామాస - జయాదృష్టాభూదిత్యర్థః - ౧౦ ॥ ఆగతస్యేతి ॥ ఆగతస్య పాతాళాదితి శేషః - తస్య భీమస్య సంబంధి - మదాంధశాలానామయుతస్య - దశసహస్రమదగజానామిత్యర్థః - బలం యుక్తస్యావహానాం సంపాదకానాం - పృథాకు పరిషదా సర్పసమాజేన ఉపదాపితానాం ఉపాయనీకృతానాం దశకలశానాం - తత్పరిమితానామిత్యర్థః - పీయూషాణామమృతానాం నిషేవణేన పానేన విశేషితో ఽతిశయితః పరిపోషః వృద్ధిః యస్య తథోక్తం గాత్రం శరీరం కర్తృ - సవిత్ర్యాః జనన్యాః భుజాంతరం ఇవ వక్షః సీవసోదరాణాం చ యుధిష్ఠిరాదీనాం కౌరవాణాం దుర్యోధనాదీనాం చ హృదయే మనస్యపి - క్రమాన్మోదసంపత్ సంతోషసమృద్ధిః విషాదసంపత్ - దుఃఖసమృద్ధిశ్చ తేన మమతుః నమిళతస్స - కుంతీ తమాలోక్యాలింగయ - యుధిష్ఠిరాదయో జహర్షుః - దుర్యోధనాదయశ్చుఖిదురిత్యర్థః ॥ ౧౧ ॥ తదనంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ కాష్ఠామితి ॥ తదనంతరం - ప్రజ్ఞాబుద్ధిరేవ దృక్ నయనం యస్య సః -

సంజనయన్ ప్రభంజనభూరమృతాంజనైరివ దృశౌ రంజయామాస ॥ గ - ౧౦ ॥
ఆగతస్య తస్య మదావళాయుత బలావహానాం పృథాకు పరిషదుపదాపిత దశకలశపీ
యూషాణాం నిషేవణేన విశేషితపరిపోషగాత్రం సవిత్రీ భుజాంతరమివ సోదరకౌ
రవహృదయేఽపి మోదవిషాదసంపదౌ నమమతుః ॥ తదనంతరమ్ ॥ వ - ౧౧ ॥
కాష్ఠాం పరాం కార్ముక కౌశలస్య కాష్ఠాః పరాస్తా నపి తద్యశోఽపి । ప్రజ్ఞాదృగా
రోపయితుం ప్రవృత్తో వ్యజ్ఞాపయద్విష్ణుపదీతనూజమ్ ॥ గ - ౧౨ - సోఽపి కృత్య
విదామగ్రణీరపరేణేవ శరజన్మనా కృపేణ బహుకృపేణ నిరవద్య వీరయశోని

అంధః ధృతరాష్ట్రః తాన్ యుధిష్ఠిరాదీన్ దుర్యోధనాదీంశ్చ కార్ముక కౌశలస్య ధనుర్విద్యానైపుణ్యస్య పరాం కాష్ఠాం నిరవధికోత్కర్షం - ఆరోపయితుం ప్రాపయితుం తేషాం యుధిష్ఠిరాదీనాం దుర్యోధనాదీనాం చ యశః కీర్తిం పరాః ఉత్కర్షభిన్నాః కాష్ఠాః దశాపి దిశః ఆరోపయితుమపి ॥ ని ॥ కాష్ఠోత్కర్షే స్థితౌ దిశీత్యమరః - విష్ణుపద్యాః గంగాయాః తనూజం భీష్మం వ్యజ్ఞాపయత్ విజ్ఞాపితవాన్ - యత్తు పరాః అన్యాః కాష్ఠాః పరరాష్ట్రాణీత్యర్థ ఇతి వ్యసిష్మః - తన్న - తత్కర్తైస్స్వరాష్ట్రవ్యాపనాప్రసక్త్యాపత్త్యాప తత్ప్రకర్షల్వదోషప్రసక్తాత్ - అత్రానేకక్రియాయోగపద్యాత్సముచ్చయాలంకారః ॥ శ్లో ॥ గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఇతి లక్షణాత్ ఇంద్రవజ్రావృత్తం - లక్షణం తూక్తం ॥ ౧౨ ॥ సఇతి ॥ కృత్యవిదాం కర్తవ్యనిపుణానామగ్రణీః శ్రేష్ఠః సభీష్మోఽపి అపరేణ ద్వితీయేన శరే దర్భవిశేషే బాణే చ జన్మ యస్య తేన స్కందే సేనస్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా - కృపస్య బాణజన్మత్వం మహాభారతే ప్రసిద్ధం - బహ్వీ కృపా యస్య తేన కృపేణానామధనురాచార్యేణ పౌత్రాణాం నృపస్య పుత్రాణాం పూర్వోక్తానాం గణం నిరవద్యస్యానింద్యస్య వీరాణాం యశసః ఇమే శూరా ఇతి కీర్తేః నిషద్యాం ఆపణీభూతాం ॥ ని ॥ ఆపణస్తు నిషద్యాయామి

త్యమరః - చాపవిద్యామాపాద్యఅధ్యాపయిత్వాతాంచాపవిద్యాంపునరుక్తయితుం ద్విరావ
ర్తయితుం - దిశిదిశిప్రతిదిశంజైత్రాఃజయశీలాఃగుణాశ్శౌర్యాదయఃయస్యతం పాత్రగణం-
వివిధస్యబహుప్రకారస్యధనురాగమస్యఅస్త్రవేదస్యప్రాణస్యజీవభూతస్య - ఉపదేశ పారంప
ర్యేణవర్ధకస్యేతియావత్ - ద్రోణస్యనామాచార్యస్యచరణయోఃమహతాఅసంఖ్యేనధనస్యనివ
హేనరాశినాసహఉపధీచకార - ఉపాయనంచక్రే - కృత్వస్తీత్యాదినాచ్చావిత్వాందీర్ఘశ్చ॥
౧౩ ॥ సింధ్వితి ॥ తత్రహస్తినపురే పౌరాణాం నికరస్సంఘఃతయోః సింధుజాతస్యగంగాసుతస్య
సముద్రనివహస్యచ కలశీభువోద్రోణస్యఅగస్త్యస్యచ ద్వయోర్భీష్మద్రోణయోః సముద్రా
గస్త్యయోశ్చేతియావత్ ॥ ని ॥ దేశేనదీవిశేషేబ్ధౌసింధుర్నా సరితిస్త్రియా మిత్యమరః-
తాదృశంఉక్తవిధంస్నిగ్ధయోస్సహృదోర్భావం స్నేహమవలోక్య - చిత్రపూరస్య ఆశ్చర్య
రసప్రవాహస్యజఠరేమధ్యే నిమజ్జనంసమాచరత్ చక్రే అత్యాశ్చర్యాన్వితో భూదిత్యర్థః-అ
త్రసముద్రభీష్మయో రగస్త్యద్రోణయోశ్చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయో

ఉద్యాం చాపవిద్యా మాపాద్యతాం పునరుక్తయితుం దిశిదిశి జైత్రగుణం
పాత్రగణం మహతాధననివహేనసహ వివిధ ధనురాగమ ప్రాణస్య ద్రోణ
స్య చరణయోరుపధీచకార ॥ ప - ౧౩ ॥ సింధుజాతకలశీభువోస్తయోస్నిగ్ధ
భావమవలోక్యతాదృశమ్ । తత్ర పౌరనికర స్సమాచర చ్చిత్రపూరజఠరే నిమజ్జ
నమ్ ॥ ప - ౧౪ - కుమారాస్తూర్ణమారుక్షన్ కుంభయోనేరనుగ్రహాత్ । కో
టింకోదండసారస్యగుణిన స్తేగుణాఇవ ॥ ప - ౧౫ ॥ కూలస్థస్యానుకుర్వన్ కు
రుసుతసదసఃకుంభయోనేఃకదాచిత్స్నాతుంమధ్యేజలానాంచిరకృతవసతెస్సింధు
భూవర్ధమానః । ఆదౌపాదౌనిపీడ్యస్ఫుటకమలరుచౌబిభ్రదంతేవసత్వం గ్రా

త్మ్యబ్జజీవితేననిసర్గవిరుద్ధయో స్సముద్రాగస్త్యయోః స్నేహావలోకనాత్మక విభావనాలంకార
భేదేనపౌరాణాంచిత్రపూరనిమజ్జనసమర్థనాత్మకం కావ్యలింగ మంగాంగిభావేన సంకీర్ణమతి
శయోక్తివిభావనాసంకీర్ణంఅతిశయోక్తివిభావనాసంకరస్య విభావనాకావ్యలింగసంకరస్యచ ద్వ
యోః పునరంగాంగీభావసంకరశ్చేతి సూక్ష్మదృశా కలనీయమ్-రథోద్ధతావృత్తమ్ ॥ ౧౪ ॥ కు
మారాఇతి ॥ గుణినశ్శౌర్యాదిగుణవంతః తేపూర్వోక్తాః కుమారాఃయుధిష్ఠిరాదయః కుంభ
యోనేర్ద్రోణస్యానుగ్రహాత్ప్రసాదాత్ - కోదండసారస్య ధనుర్విద్యానైపుణ్యస్య కోటిము
త్కర్షంకోదండసారస్య శ్రేష్ఠచాపస్యకోటింఅగ్రదేశం - గుణాశ్శింజిన్యఇవతూర్ణంసత్వర
మారుక్షన్ ప్రాప్తవంతః-రుహేరాజ్యూర్ధ్వాత్కర్తరిలుఙ్ ॥ని॥ స్యాత్కోటిరశ్రిచాపాగ్రే
సంఖ్యాభేదప్రకర్షయోరితివిశ్వః- శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా - అతఏవగుణినః పూర్వవతఇతిధ
నుష్యపియోజ్యమ్ ॥ ౧౫ ॥ కూలేతి ॥ కదాచిత్ స్నాతుం జలానాంమధ్యే చిరంకృతావసతిరవ
స్థానంయేనతస్య-చిరస్నాయీత్యాగమాదితిభావః- కుంభయోనేర్ద్రోణస్యసంబంధినౌస్ఫుటంకమ
లస్యేవరుక్కాంతిర్యయోస్తౌ పాదౌ- ఆదౌ ప్రథమంనిపీడ్య ప్రణమ్య పీడయిత్వాచ అంతేవ

సర్వంసమీపం స్థితించబిభ్రత్ సింధుభవాభీష్మేణనదీదేశేనచ వర్ధమానః అతఏవకూలస్థస్యాతి
రేవర్తమానస్యకురుసుతసదసః యుధిష్ఠిరాదీనాం సమాజం అనుకుర్వన్విడంబయన్ - కృద్ధో
గాత్యర్థనిషిద్ధీ-కశ్చిద్గ్రాహః మకరఃస్వయమపివిశేషేణ జయోయస్మాత్తస్యఆస్త్రాగమస్య
ధనుర్వేదస్యాంతంపారంవిజయస్యార్జునస్యసంబంధినా అస్త్రాగమేనబాణప్రాప్త్యాఅంతంనాశం
చజగ్రాహప్రాప్తవాన్ - కదాచిద్ద్రోణస్య స్నాతుంకృతగంగావతరణస్య చరణగ్రహణం
కుర్వన్ కశ్చనమకరోర్జునేనబాణేననిహతఇతిపౌరాణికీకథాత్రానుసంధేయా - స్రగ్ధరావృ
త్తమ్ ॥ ౧౮ ॥ తతఇతి ॥ తతఃఅనంతరంసర్వేషాంధనుర్ధరాణాముత్తరాః ఉదీచ్యాఅపి శ్రే
ష్ఠాశ్చేతిచ - శరాసనేషుచాపనైపుణ్యేషువిషయేదక్షిణాఃదాక్షిణాత్యాః సరళాశ్చఅతఏవవిరో
ధాభాసః ॥ ని ॥ ఉపర్యుదీచ్యశ్రేష్ఠేష్వప్యుత్తరఇత్యమరః॥ని॥ త్రిష్వవామసరళారామ పరచ్ఛం
దానువృత్తిషు! దక్షిణఇతివిశ్వః - మహ్యాంద్రుహ్యతఃమమద్రోహంబాల్యేప్రతిజ్ఞాతార్థరా
జ్యప్రదానరూపంకుర్వతః - క్రుధద్రుహేత్యాదినాసంప్రదానత్వం-అతఏవ యుధియద్ధే

హేయా జగ్రాహకశ్చిత్స్వయమపి విజయాస్త్రాగమాంతం మహాంతమ్ ॥ ౫ -
౧౮ ॥ తతస్తే సర్వోత్తరాఅపి శరాసనేషుదక్షిణాః గురుదక్షిణాంకురుత మ
హ్యాంద్రుహ్యతోద్రుపదస్య యుధి బలాద్గృహీతస్య సమర్పణమితి గురుణా
చోదితాః కయాప్యహంపూర్వికయా విమతేషు కృతావజ్ఞసేనంయాజ్ఞసేనం
పురంనిరుధ్య చిరమయుధ్యంత ॥ ౫ - ౧౯ ॥ కృత్తేభల్లైర్ధనుషి సగురుద్రో
హిణస్తస్యజీవగ్రాహేబాహాంచలపరిచలత్ఖడ్గవల్లీసహాయః! పుత్రావల్యాం
సుబలసుహితుఃపూర్వపక్షీభవత్యాం సిద్ధాంతోభూద్దివిభువిచ బుధైశ్శ్లాఘితస్స

బలాద్గృహీతస్యసజీవమానీతస్యద్రుపదస్యరాజ్ఞః సమర్పణమేవగురుదక్షిణాం కురుతేతి- గురు
ణా ద్రోణేనచోదితాఆజ్ఞాపితాస్సంతః అథ కయాప్యనిర్వాచ్యయా అహంపూర్వికయా అ
హంపూర్వమహంపూర్వమితి జ్ఞానేన ॥ ని ॥ అహంపూర్వమహంపూర్వమిత్యహంపూర్వికా
మతేత్యమరః - విమతేషుశత్రుషు విషయేకృతావజ్ఞారచితతిరస్కారాసేనాయస్మిన్ తత్-
యజ్ఞసేనస్యద్రుపదస్యేదంయాజ్ఞసేనం పురంపట్టణంనిరుధ్యచిరమయుధ్యంత- యుద్ధమకు
ర్వన్ ॥ ౧౯ ॥ కృత్తఇతి॥సఃజలమధ్యగ్రాహమారకత్వేనప్రసిద్ధః సవ్యసాచీఅర్జునః గురవే
ద్రుహ్యతీతి ద్రోహిణఃతస్యద్రుపదస్యజీవగ్రాహేజీవతఏవగ్రహణేవిషయే సుబలదుహితుర్గాం
ధార్యాః పుత్రాణాందుర్యోధనాదీనాం ఆవళ్యాంపంక్తౌ పూర్వపక్షభవత్యాం సత్యాం అస
మర్థాయాంసత్యాం - ద్రుపదేనపరాభూతాయామితియావత్ - భల్లైర్ద్రుపదస్యబాణవి
శేషైః ధనుషినిజచాపేకృత్తేఛిన్నేసతి - బాహాయాఃభుజస్య అంచలేఅగ్రేకరేఇతియావత్ -పరి
చలంతికంపమానా ఖడ్గఃవల్లీసైవసహాయఃయస్యతథోక్తస్సన్ - దివిస్వర్గే బుధైఃదేవైః
భువిబుధైఃపండితైశ్చ॥ని॥ జ్ఞాతృచాంద్రీసురాబుధాఇతివిశ్వః-శ్లాఘితఃసంస్తుతఃసిద్ధాంతఃకృత
కార్యఃఅభూత్ - అత్రజీవస్యచిత్ప్రతిబింబస్య గ్రాహేబింబభూతచిదంశత్వేన జ్ఞానేన

యే సాబలేయశతే పూర్వపక్షీభవతిసతి దేహాత్మవాదిమతిసతి - అర్జునః ఇహాముత్ర చ బ్ర
హ్మవిద్భిశ్శ్లాఘితః అభినందితః సిద్ధాంతః అద్వితీయబ్రహ్మభావాత్మకః - అర్థాంతరంతు
ధ్వనిరేవ నశ్లేషః - అభిధాయాః ప్రకృతేనియంత్రణాదిత్యాదేరుక్తత్వాదితి - మందాక్రాం
తావృత్తమ్ ॥ శ్లో ॥ మందాక్రాంతాజలనిపడగ్రైర్మత్స్యానభౌ తాద్గురూచేత్తిలక్షణాత్ ॥౧౮॥
పార్థమితి ॥ తదనుద్రుపదగ్రహణానంతరం తేకుమారాః పార్థమర్జునమేవ పురతోగ్రే
నిధాయ గురోర్ద్రోణస్యసన్నిధౌ నిజంశిరఃభక్తిభిర్వ్యనమయన్ - ప్రణేమురిత్యర్థః-పా
ర్షతఃద్రుపదస్తు పరిభూతత్వాతిరస్కారేణ యాలజ్జాతయా నిజంశిరఃవ్యనమయత్ - అ
వనతవదనోఽభూదిత్యర్థః-నమతేర్ణ్యంతాత్కర్తరిలఙ్ - అత్రకురుకుమారాణాంద్రుపదస్య
చప్రకృతానామేవ శిరోనమనధర్మేణౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదస్తుల్యయో
గితాభేదః - రథోద్ధతావృత్తమ్ ॥ ౧౯ ॥ అథో ఇతి ॥ అథో అనంతరం గురుఃద్రోణః అ
ధిజ్యమారోపితగుణంధన్వ చాపఃయస్యతేన - పురుహూతస్యేంద్రస్యసూనునా అర్జునేన పు
రఃప్రదేశంనీతంప్రాపితం - తరంగితేచకితచకితే అక్షిణీయస్యతథోక్తమ్ - విద్విషచ్ఛత్రుం

వ్యసాపి ॥ ప - ౧౮ ॥ పార్థమేవపురతోనిధాయతే పౌరవాస్తదనుసన్నిధౌ
గురోః । భక్తిభిర్వ్యనమయన్నిజంశిరః పార్షదస్తుపరిభూతిలజ్జయా ॥ప-౧౯॥
అథో గురుర్న్యస్తమధిజ్యధన్వనా పురఃప్రదేశం పురుహూతసూనునా । తరంగితా
క్షంసమవేక్ష్యవిద్విషంవచోగభీరంవదతిస్మసస్మితమ్ ॥ ప - ౨౦ ॥ రేరేక్షత్రి
యసత్తమ పురా మహత్తరమగ్నిదేశ్యమగ్నివేశ్యంముని మస్త్రపరిశ్రమా
యప్రశ్రయేణసహ శుశ్రూషమాణస్త్వం మత్కృతేపితురనంతరం మమా
ధిరాజ్యపదస్య ప్రథమమర్ధంభవతేవితీర్య తతః పరమర్ధమహమనుభవిష్యా

తంద్రుపదమవేక్ష్య - గభీరంగూఢార్థం వచఃవక్ష్యమాణం సస్మితంయథాతథావదతి స్మ-
వంశస్థవృత్తమ్ ॥ ౨౦ ॥ రేరేఇతి ॥ రేరే ॥ ని ॥ తుచ్ఛసంబోధనేతురేరేస్యాదితివిశ్వః - క్ష
త్రియసత్తమవిపరీతలక్షణయాఽక్షత్రియాధమేత్యర్థః - పురా ధనుర్వేదాభ్యాసకాలే - మ
హత్తరమతిశయపూజ్యం అగ్నిదేశ్యమగ్నికల్పం ॥ ఈషదసమాప్తౌ కల్పబ్దేశ్యదేశీయర ఇతిదే
శ్యప్రత్యయః - అగ్నివేశ్యంనామమునిం అస్త్రస్యధనుర్విద్యాయాః పరిశ్రమాయ అభ్యా
సంకర్తుమితి - క్రియార్థేత్యాదినాసంప్రదానత్వం - ప్రశ్రయేణసహ వినయేనసాకం॥ని॥
సాకంసత్రాసమంసహేత్యమరః - శుశ్రూషమాణస్సేవాంకుర్వన్ - త్వం - మత్కృతేమద
ర్థమిత్యర్థః - పితురనంతరంలోకాంతరగతేపితరి మమమత్సంబంధినః ఆధిరాజ్యపదస్య
ప్రథమంపూర్వతనంఅర్ధం అర్ధరాజ్యమితియావత్ - ఆధీతిపూర్వభాగంచ వాచ్యవాచక
యోరభేదాధ్యవసాయేనమానసవ్యథామిత్యర్థః ॥ ని ॥ పుంస్యాధిర్మానసీవ్యథేత్యమరః- భవ
తేతుభ్యంవితీర్యదత్వా పరంద్వితీయమర్ధం అర్ధరాజ్యమితిపరంతనవాక్యమితిచ అహమ
నుభవిష్యామీతి - యదస్తుఉద్ధాయేనప్రకారేణ ప్రత్యశ్రుణుథాః ప్రతిజ్ఞాతవానసి తత్

ప్రతిజ్ఞాం వస్తు - విపరీధిక్ ఇత్యుక్తప్రకారేణ అత ఏవ క్షురప్రాయేణ క్షురకల్పేన విప్రియవచనేన - ప్రధీయసీం మానసీం వ్యథాం వితీర్ణవతా దత్తవతా - కించ - మహార్ణవస్సముద్రః పరిధానమధోవస్త్రం తదస్యా అస్తీతి తద్వతీం - సముద్రపర్యంతామితి యావత్ వసుమతీం భూమిమనుభవతా త్వయా ఆనను - హే ద్రుపద తథా ప్రతిజ్ఞానురూపం నిర్వర్తితం ఆచరితం ఖలు - ఖలు శబ్దః కాకౌ - అదత్త్వైవ కించిదపి మహ్యమనుభూతం త్వయైవ సర్వమిత్యర్థః - అత్ర ప్రతీతమానసవ్యథారూపోత్కటానిష్టావాప్తిసత్త్వేపి శ్లేషమహిమ్నా అర్థరాజ్యరూపేష్టావాప్తివర్ణనాత్ప్రమాలంకారభేదః - సచ ॥ శ్లో ॥ వినా నిష్టం చ తత్సిద్ధిర్యదర్థం కర్తుముద్యమ ఇతి తల్లక్షణే - అనిష్టమంతరేణేష్టావాప్తావేవ తేన భావ్యమితి వాచ్యం - వ్యాజస్తుతివిధయా ప్రాథమిక స్తుతిరూపవాచ్యకక్ష్యాయాం సమాలంకారస్య దుర్వారత్వాత్ - ఏవం స్తుత్యా నిందాభివ్యక్తి కక్ష్యాయాం మానసవ్యథారూపానిష్టావాప్తిప్రతీతేరనిష్టస్యాప్యవాప్తిశ్చ - తదిష్టార్థసముద్యమాదితిలక్షితో విషమప్రభేదశ్చ - ద్వయోశ్చ స్తుత్యా నిందాభివ్యక్తిరూప వ్యాజస్తుతిప్రభేదేన సహైకవాచకానుప్రవేశస్సంకర ఇతి సూక్ష్మదృశా కలనీయం ॥ ౨౧ ॥ ఆబాలేతి ॥ య

మీతి యద్యథా ప్రత్యశృణుథాస్తత్తథా నిర్వర్తితం ఖలు ధిగ్విప్రమితి క్షురప్రాయేణ విప్రియవచనేన ప్రధీయసీం మానసీం వ్యథాం వితీర్ణవతా మహార్ణవపరిధానవతీం వసుమతీం స్వయమేవానుభవతా భవతానను ॥ ప - ౨౧॥

ఆబాలవృద్ధం జలసక్తమేవ జనాస్సమస్తా ద్రుపదం యదాహుః। తస్మాత్త్వయి స్వీకృత తాదృశాఖ్యే కథం నుభజ్యేత నమిత్ర తేజః ॥ x - ౨౨ ॥ ఇతి వ్యాజస్తుతివచనేన పౌరవాంతే భార్గవాంతేవసతా పరిభాషితః పార్షదస్తేన సార్థమర్ధరాజ్యపరివర్తనమాత్రమంగీకృత్య కృత్యవిదాం కకుదస్తో జంభరిపుకుంభ

వ్యస్తాదా బాలవృద్ధం బాలప్రభృతివృద్ధపర్యంతం సమస్తాః జనాః ద్రోర్వృక్షస్య మూలస్థానమాలవాలమితి యావత్ ॥ ని ॥ ద్రుద్రుమాగమా ఇత్యమరః - జలైరుదకైర్యాశైర్ణశ్చ - లడయోరభేదాత్ - సక్తం సంగతమేవాహుః వదంతి స్మ - తస్మాత్కారణాత్స్వీకృతా తాదృశీ ద్రుపదేత్యాకారికా ఆఖ్యానామయేన తస్మిన్ త్వయి మిత్రస్య సఖ్యుః మమేతి యావత్ - సూర్యస్య చ తేజః కథం కేన ప్రకారేణ న భజ్యేత భంగం న గచ్ఛేత్ - నురామంత్రణే - కింతు గచ్ఛేదేవేత్యర్థః - అత్ర ద్రుపదాఖ్యాస్వీకరణస్య మిత్రతేజోభంగహేతుత్వోక్తేః పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - సూర్యసుహృదోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయిమూలాతిశయోక్తి సంకీర్ణం॥ ౨౨ ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ వ్యాజస్తుతివచనేన గూఢనిందా వాక్యేన కరణేన - భార్గవస్య పరశురామస్య అంతేవసతా శిష్యేణ ద్రోణేన కర్త్రా - పౌరవాణాం యుధిష్ఠిరాదీనాం అంతే సమీపే పరిభాషితః భర్త్సితః - కృత్యవిదాం కర్తవ్యేషు నిపుణానాం కకుదః శ్రేష్ఠః అత ఏవ పార్షదః ద్రుపదః తేన సార్థం ద్రోణేన సాకం అర్థరాజ్యస్య పరివర్తనమాత్రం పరిపాలనమేవ-వతుసఖ్యమిత్యర్థః - అంగీకృత్య ॥ శ్లో ॥ సర్వనాశే సముత్పన్నే అర్థం త్యజతి పండితః ఇతి న్యా

యావితిభావః - కృతనిర్వర్తనః పరిత్యాగతన్త్రః - తౌ ప్రసిద్ధౌ జంభరిపుసంభవం అర్జునం కుంభసంభవం ద్రోణంచ - ఉభావపి క్రమేణ ఉపయమం వివాహం ॥ ని ॥ వివాహోపయమౌ సమావిత్యమరః - యమస్య సమీపంచ ప్రవర్తయితుం ప్రాపయితుం సోమశ్చంద్రః ఉమయా పార్వత్యా సహితః సోమః శివశ్చ తయోరివ కాంతిః కోపశ్చ క్రమాత్ - ఆస్యే ముఖే యయో స్తౌ ॥ ని ॥ సోమో లతావిశేషే స్యాచ్ఛశాంకే శంకరేపి చేతి విశ్వః - చంద్రకాంత్యా సనాం రుద్రవత్కృద్ధముఖంచేత్యర్థః - సోమకైః పాంచాలై రంతికే ఉత్సంగే ఉపాస్యౌ ఉపలాలనీయావితిచ - పుత్రీంచ పుత్రంచ పుత్రౌ ద్రౌపదీధృష్టద్యుమ్నౌ - భాగీరథ్యాం వనే తీరారణ్యే ఆవసథం స్థానం యస్య తస్య ॥ ని ॥ స్థానావసథవాస్తు చేతి గృహపర్యాయే ష్వమరః - యాజస్య నామ మునిరాజస్య యాజనేన యాగకారయితృత్వరూపేణ అనుగ్రహేణ ప్రసాదేన పరిజగ్రాహ ఉత్పాదితవానిత్యర్థః - యా తు కుంభజంభరిపుసంభవావితి పాఠాంతరం - యచ్చ వా తద్రీత్యైవ నృసింహ వ్యాఖ్యానం - తదుభయమప్యశుద్ధం - వివాహ ప్రాపకచంద్రకాంత్యా సత్వస్య ద్రౌపద్యాం యమసమీప ప్రాపకరుద్రరౌద్రాస్యత్వస్య ధృష్టద్యుమ్నేచ క్రమేణాన్వయాత్కయథా సంఖ్యాలంకారభంగాపత్తేః - పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషశాస్త్రేణ - పుత్రీ చ పుత్రశ్చ పు

సంభవావుభావప్యుపయమం ప్రవర్తయితుం కృతనివర్తనస్సోమకాంతికోపాస్యౌ
పుత్రౌ భాగీరథీవనావసథస్య యాజస్య మునిరాజస్య యాజనానుగ్రహేణ పరి
జగ్రాహ ॥ ప - ౨౩ ॥ తాతోపి ధర్మతనయం తపనీయపీఠ మారోప్య చ
క్షురివలబ్ధమముం తపోభిః । ఆవర్జితైః కలశవారిభి రభ్యషించ దానంద బాష్ప
సలిలై రవనీం చ పౌరాః ॥ ప - ౨౪ ॥ ఆబిభ్రతో ధరణిమంగదనిర్విశేషం నా

త్రా వితి వ్యాఖ్యేయతయా సోమకై రంతికే ఉపాస్యావిత్యర్థాంతరాప్రసక్త్యాచ సోమ
మోహకాంత్యాస్యావితి పాఠకల్పనాయోగాచ్చేతి ॥ ౨౩ ॥ తాత ఇతి ॥ తాతో ధృతరాష్ట్రోపి త
పోభిర్లబ్ధంచక్షురివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా - శుశ్రూషాదిగుణసంపత్త్యా పరమప్రేమాస్పదమిత్యర్థః - జాత్యంధస్య భాగ్యాత్కదాచిదుత్పన్నే చక్షుష్యత్యంతానురాగాదితి భావః - ధర్మస్య యమస్య తనయం యుధిష్ఠిరం ధర్మస్య ప్రథమపురుషార్థస్య నయం మూర్తం ధర్మమివ స్థితమిత్యపి - ఆత్మా వై పుత్రనామాసీతి శ్రుతేరితి భావః - తపనీయపీఠమారోప్య కనకపీఠే ఉపవేశ్యేత్యర్థః - ఆవర్జితై రానమితైః కలశేషు వారిభిః పుణ్యైర్మంత్రపూతైశ్చ జలై రభ్యషించత్ - పట్టాభిషేకం కృతవాన్ - ఉపసర్గాత్సునోతీత్యాదినా అడ్వ్యవాయేపి షత్వం - పౌరాశ్చ ఆనందేన చిరాత్కాంక్షితలాభజనితేన యాని బాష్పసలిలాని తై రవనీం తద్భాగ్యాం భూమిం అభ్యషించన్ - భర్తుః పట్టాభిషేకే భార్యాయా అపి తదౌచిత్యాదితి భావః - పౌరాస్తదా వనందురితి పరమార్థః - వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౨౪ ॥
ఆబిభ్రత ఇతి ॥ ధరణిం భూమిమంగదేన కేయూరేణ సహ నిర్విశేషం తారతమ్యం యథా యథా ఆబిభ్రతయా హేలయా భుజేన వహత ఇతి ప్రభావోత్కర్షః - వాసవసన్నిభస్యేంద్రతు

ఙ్యస్య అస్యయుధిష్ఠిరస్య నయేన షష్ఠాంశగ్రహణరూపేణోదితాభిః అర్జితాభి రిత్యర్థః
నానామణికనకరౌప్యాదిరూపాణాంధనానామాయతిభిర్లాభైః సమస్తంవస్త్యం గృహమపి॥ ని
నిశాంతవస్త్యసదనేత్యమరః - కౌరవాణాందుర్యోధనాదీనాంకుతుకైః కుతూహలైస్సహ కోశీ
బభూవ ధనభవనీబభూవ ముకుళీబభూవేతిచ - యుధిష్ఠిరస్యతాదృక్సమృద్ధ్యా దుర్యోధనాది
రౌళాభిద్యన్నిత్యర్థః ॥ ౨౬ ॥ కోశోఽస్త్రీకుట్మలేఖడ్గపిధానేధనవేశ్మనీతివిశ్వః - మహాత్మా
మభ్యుదయే ఖలానాంఖేదస్యౌత్సర్గికత్వాదితిభావః - అత్రధనగృహముకుళయో శ్శ్లేషభిత్తి
కాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిసంకీర్ణస్సహోక్తిరలంకారః ॥ శ్లో ॥ సహోక్తిస్సహ
భావశ్చేద్భాసతేజనరంజన ఇతిలక్షణాత్ ॥౨౭॥ పారఇతి॥ అథరాజాధృతరాష్ట్రః ప్రీతః ఖ క్షిప్ర
జారంజనధనార్జనాదిభిస్సంతుష్టోపి - పారేసింధుసముద్రతటపర్యంతం ప్రథితంప్రసిద్ధం - కిం
చ - అహన్యహనిప్రత్యహంవర్ధమానం తంపార్థస్యయుధిష్ఠిరస్యాభ్యుదయమైశ్వర్యం సోఢుం
క్షంతుంఅపటోరశక్తస్య - తదసహిష్ణోరిత్యర్థః - స్వాత్మజస్య దుర్యోధనస్యానురోధా దనునయ
ణాత్ తద్ధబోధానువృత్తేరితియావత్ - అనుజతనుజేయుధిష్ఠిరె యత్ప్రేమతస్యమార్గే

నాధనాయతిభిరస్యనయోదితాభిః । వస్త్యంసమస్త మపివాసవసన్నిభస్య కోశీబ
భూవకుతుకైస్సహకౌరవాణాం॥౨౭॥పారేసింధుప్రథితమథతంప్రత్యహంవర్ధ
మానంసోఢుంపార్థాభ్యుదయమపటోస్స్వాత్మజస్యానురోధాత్ । ప్రీతోరా
జాప్యనుజతనుజప్రేమమార్గేప్రయాతుంమాతుర్దోషాదివబహిరగాదంతరప్యంధ
భావం ॥ గ - ॥ ౨౮ ॥ తదనుసౌబలీజానిరసౌబలీయసామర్షణధర్షితస్సహజవిన
యంధర్మతనయమాహూయకృతావహిత్థోగిరమిత్థముత్థాపయామాస ॥ గ -
౨౯ ॥ వత్స సంప్రతివారణావతంపురముపేత్య వారణాసనగురోరుత్సవంవార

ప్రియాతుంగంతుం మాతురంబికాయాః దోషాత్సురతసమయేవ్యాసరూపావలోకనజుగుప్సా
కృతనేత్రమీలనరూపాద్బహిః నేత్రయోరివేత్యర్థః - అంతర్మనస్యపి అంధస్యభావం అంధ
త్వమగాత్ ప్రాప్తవాన్ - తత్తాదృశంప్రేమతత్యాజేత్యర్థః - పురాకిలసత్యవత్యాజ్ఞయా
అంబికాపుత్రోత్పాదనాయ సంగతావ్యాసేనసార్ధబత్రూపదర్శనజనితజుగుప్సా భ
యకృతలోచనమీలనాత్ జాత్యంధంజనయామాస ధృతరాష్ట్రమితి భారతకథాత్రానుసం
ధేయా - మందాక్రాంతావృత్తం ॥ ౨౮ ॥ తదన్వితి ॥ తదనుప్రేమత్యాగానంతరం - సౌ
బలీగాంధారీజాయాయస్య - సౌబలీజానిః జాయాయానిజ్ఞితేనిజ్ - అసౌధృతరాష్ట్రఃబలీయ
సా మహతాఅమర్షేణద్వేషేణేత్యర్థః - ధర్షితః ఆక్రాంతస్సన్ - సహజః స్వాభావికః
వినయఃయస్యతం ధర్మతనయమాహూయ కృతాఅవహిత్థాఆకారగోపనంయేన తథోక్త
స్సన్ - స్వకైతవపరిజ్ఞానభయేనేతిభావః - ఇత్థంవక్ష్యమాణప్రకారేణ గిరం వాచముత్థాప
యామాస ఉత్పాదితవాన్ - ఉవాచేత్యర్థః ॥ ౨౯ ॥ వత్సేతి ॥ హేవత్సయుధిష్ఠిరత్వంసం
ప్రతిఅద్య వారణావతంనామపురం అనుజైః భీమాదిభిస్సమముపేత్య-వారణస్యగజస్యేవాననంము

ఖంయస్యతస్యవిఘ్నేశస్య-యోగురుఃపితా సదాశివఃతస్యఉత్సవంనైత్యికపాత్రికాదికంవిపదాం వారణాయనిషెవ్య - తత్రవారణావతేవాస్తవ్యస్య నివాసినః పౌరజనస్య భవ్యయా కుశలాన్వితయా గిరాస్తోతుంయోగ్యః స్తవ్యస్సన్ - నిరవధిఅవధిరహితంసుఖంయస్యాస్తాం-వసుధాంభూమిమనుశాధీపాలయ-ఇత్యువాచేతిపూర్వేణాన్వయః ॥ ౨౮ ॥ తస్యేతి ॥ ధర్మజస్యయమస్యసూనుర్యుధిష్ఠిరః ॥ ని ॥ సూనుఃపుత్రేనుజేరవావితివిశ్వః - తస్యకృతావహిత్థస్యతాతస్యపితుఃధృతరాష్ట్రస్య ఆశయందుష్టాభిప్రాయం హృదివిదజ్ఞానన్నపి - అనుక్తమప్యూహతిపండితోజనఇతిన్యాయాదితిభావః - అవిలంబ్యకార్యాకార్యాలోచనేకాలక్షేపమకృత్వా- తథావారణావతీంగచ్ఛామీత్యుక్తప్రకారాంవాచం - అగృహ్ణాత్ జగ్రాహ - ఉవాచేత్యర్థః - యత్ - నన్విదమయుక్తం - గురోరప్యవలిప్తస్య కార్యాకార్యమజానతః ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య కార్యంభవతిశాసనమితిన్యాయాదిత్యతఆహ ॥ తదితి॥ పూరోఃకురువంశ్యస్య రాజ్ఞఃకులంతత్తాదృశేషు అతిదుఃఖకరత్వేనదుర్భరేషు - గురోఃపితుశ్శాసనం ఆజ్ఞాతత్పాలనేషు తత్కారణేషు విషయే - గుణానాంవినయవివేకాదీనాం గణేనకూలంకషం పరిపూర్ణంఖలు - సామాన్యేనవిశే

షణాయవిపదాంనిషెవ్యసహానుజైస్తత్రవాస్తవ్య గిరాస్తవ్యోనిరవధిసుఖమ
నుశాధివసుధామితి ॥ ప - ౨౮ ॥ తస్యాశయం హృదివిదన్నపిధర్మసూనుస్తాత
స్యవాచమవిలంబ్యతథేత్యగృహ్ణాత్ । తత్తాదృశేషు గురుశాసనపాలనేషుకూలంక
షంగుణగణేనకులంహిపూరోః ॥ ప - ౨౯ ॥ ధర్మభూరనుజైస్సాకంతద్గిరాత
త్పురంయయౌ । కర్మచోదనయాజీవఃకాయమన్యమివేంద్రియైః ॥ ప - ౩౦॥
సవినయమథదర్శితంమహీయస్సచివవరేణపురోచనేనశత్రోః । జతుగృహమభ
జంతతత్రపార్థాః జగదివ నూత్నమశేషవస్తు పూర్ణం ॥ ప - ౩౧ ॥ త

షసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః - పూరుర్నామపుత్రః పితుర్యయాతేర్జరాంపరిగృహ్యజుగుప్సితాందశసహస్రవత్సరాన్ స్వతారుణ్యంతస్మైదత్తవానితిభారతకథా - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౨౯ ॥ ధర్మేతి ॥ ధర్మభూర్యుధిష్ఠిరః తస్యధృతరాష్ట్రస్యగిరా తత్పురంవారణావతంప్రతిఅనుజైస్సాకం - జీవఃఅంతఃకరణప్రతిబింబచైతన్యం కర్మణఃప్రారబ్ధస్యచోదనయాప్రేరణయా ఇంద్రియైశ్చక్షురాదిభిస్సహ అన్యంకాయందేహాంతరమివయయౌప్రాప్తవాన్ - ఉపమాలంకారః - తేనహస్తినాపురత్యాగోదేహత్యాగవదతి - దుఃఖాయాభూదితిప్రతీతెరలంకారేణవస్తుధ్వనిః - యుగ్మవిపులావృత్తం ॥ ౩౦ ॥ సవినయమితి ॥ అథవారణావతప్రాప్త్యనంతరం తత్రవారణావతేపార్థాః అశేషైర్వస్తుభిర్భోగ్యైః పూర్ణం- అతఏవమహీయఃరమణీయం - కించ - శత్రోఃదుర్యోధనస్య సచివవరేణమంత్రిముఖ్యేన పురోచనేననామ్నామ్లేచ్ఛేన సవినయంయథాతథా దర్శితంవిజ్ఞాపితం జతుగృహంలాక్షాగృహం - నూత్నంనవంజగత్ - లోకాంతరమివ అభజంత వివిశుః - ఉపమాలంకారః - అత్రశత్రోస్సచివవరేణేత్యుక్తత్వాత్తద్గృహస్యవాసాయోగ్యత్వంధ్వన్యతే-పుష్పితాగ్రావృత్తం

౩౧ ॥ తత్రేతి ॥ తే పార్థాః విదురభృత్యస్య తత్ప్రేషితఖనకస్య భాషితైః వాక్యైః దుర్యోధనో జతుగృహదాహాద్యుష్ఠాన్మారయిష్యతీత్యాదిభిః తత్ర తస్మిన్ జతుధామ్ని లాక్షాగృహే - సౌబలేయానాం దుర్యోధనాదీనాం యచ్ఛతం తస్య మన్యుః క్రోధః స ఏవ హేతుర్యస్య తేన - సౌబలేయః దుర్యోధన ఏవ శతమన్యురింద్రః హేతుర్యస్య తేనేతి చ ॥ ని ॥ శతమన్యుర్దివస్పతిరిత్యమరః - ధనంజయస్య వహ్నేరర్జునస్య చ ప్రాపణేన పూరణేన పరాం సంఖ్యాభిన్నాం పంచతాం మరణం మేనిరే తర్కితవంతః ॥ ని ॥ ధనంజయోర్జునే వహ్నౌ ॥ స్యాత్పంచతా కాలధర్మ ఇతి విశ్వామరౌ - రథోద్ధతా వృత్తం ॥ ౩౨ ॥ శశమయిషురితి ॥ నిభృతః ప్రచ్ఛన్నః సచాసౌ శరారుర్ఘాతుక ఇతి విశేష్యత్వవివక్షయా సమాసః - ఏషాం మంత్రీ సపురోచనః నిగూఢః దుర్విజ్ఞేయః భావోభిప్రాయో యేషాం తాన్ అప్రకాశితవిదురభృత్యభాషితానిత్యర్థః - ఇమాన్ పార్థాన్ అనలేనాగ్నినా ఆవృతే దగ్ధే నికేతే జతుగృహే శమం క్షయం ప్రాపయితుమిచ్ఛుః శశమయిషురపి సన్ దినే దినే ప్రతిదినమేధయితుం వర్ధయితుమితి విరోధః - వహ్నేరింధనీకర్తుమిత్యవిరోధః - అత ఏవ విరోధాభాసాలంకారః - అవసరం సమయం దహనయోగ్యం ప్ర

త్ర తే విదురభృత్యభాషితైః స్సౌబలేయశతమన్యుహేతునా । పంచతామపి పరాం
ధనంజయప్రాపణేన జతుధామ్ని మేనిరే ॥ ప - ౩౨ ॥ శశమయిషురపి ద్విషాం
సమంత్రీ నిభృతశరారురిమాన్నిగూఢభావాన్ । అవసరమనలావృతే నికేతే ప్రతిది
నమేధయితుం ప్రతీక్షతే స్మ ॥ X - ౩౩ ॥ జాతుచిదపత్యైస్సహ భృత్యభావమి
షాదమీషామామిషఫలేషు విషం నినీషంత్యా నిషాదయోషిత ఇవ తస్య పురోచ
నస్య నిద్రాయామపి ద్రాఘిమాణం దాతుకామేన తత్ర సద్మని క్షణదా
యామాశుశుక్షణిం క్షణాన్నిక్షిప్య జననీసోదరజననీచేతరసంవేశసుఖ మషిమం

తీక్షతే స్మ నిరీక్షితవాన్ - పుష్పితాగ్రా వృత్తం ॥ ౩౩ ॥ జాత్వితి ॥ జాతు కదాచిత్ భృత్యభావస్య పరిచారకత్వస్య మిషాద్వ్యాజాత్ అమీషాం పార్థానాం ఆమిషభోగ్యేషు ఫలేషు రసాలాదిషు ఆమిషేషు ఫలేషు మాంసేష్వితి వా ॥ ని ॥ ఆమిషం పలలే క్లీబే త్రిషు స్యాద్భోగ్యవస్తునీతి విశ్వః - విషం తేషు ప్రాపయితుమిచ్ఛంత్యాః నినీషంత్యాః నిషాదయోషితః దుర్యోధనప్రేషితాయాః కిరాత్యా ఇవ - అపత్యైః తత్పుత్రైః పంచభిస్సహ తస్య నిభృతశరారోః పురోచనస్య - నిద్రాయామపి ద్రాఘిమాణం దీర్ఘత్వం దీర్ఘనిద్రాసంజ్ఞం మరణమితి యావత్ - దాతుం కామో యస్య తేన - జనన్యాః కుంత్యాః సోదరజనస్య యుధిష్ఠిరాదేశ్చ నీచేతరమనల్పం సంవేశసుఖం నిద్రాసౌఖ్యం యస్మింస్తాదృశో మణిమయో మంచ ఇవ ఆచరంతీ మషీమంచాయమానా భుజశిఖరయోస్సీమా ప్రదేశో యస్య తేన - నీచేతరసంవేశసుఖహేతురితి వా వ్యాఖ్యేయం ॥ ని ॥ సుఖహేతౌ సుఖే సుఖమితి విశ్వః - భీమం తత్ర తస్మిన్ సద్మని జతుగృహే అశుశుక్షణిం అగ్నిం నిక్షిప్య ॥ ని ॥ శిఖావానాశుశుక్షణిరిత్యమరః - క్షణాదగ్నినిక్షేపకాల ఏవ - అన్యథా స్వేషామప్యగ్న్యాతంకాపత్తేరితి భావః - క్షణదాయాం రాత్రౌ విదురస్య కింకరేణ భృత్యే

న కృతం లింగం నిర్గమనచిహ్నం యస్యాస్తయా సురంగయా బిలేన నిర్జగ్మే నిర్గతం - గమే
ర్భావే లిట్ - అగ్నిదో గరదశ్చేత్యాదినా వహ్నివిషదాతృపురోచనకిరాతో ర్యాతతాయిత్వస్మర
ణాత్ ॥ శ్లో ॥ ఆతతాయినమాయాంతం హన్యాదేవనసంశయ ఇతి స్మరణాచ్చ తద్వధో భీమస్య
నానుచిత ఇతి ధ్యేయం ॥ ౩౪ ॥ పార్థేతి ॥ కృశానోరగ్నేః సప్తాపి శిఖాః పార్థద్విషాం కిరాతీ
తత్పుత్రపురోచనానాం ఏకమేకమేకైకం విగ్రహం శరీరం విభజ్య విభాగం కృత్వా స్వీకృత్య ఆ
స్వాద్య చేత్యర్థః - తృప్తాస్సత్యః స్వశిరసః ఆత్మాగ్రభాగస్య ప్రకంపేణ కంపైః సమీరణపుత్రం
భీమం శశ్లాఘిరే శ్లాఘినం చక్రురిత్యుత్ప్రేక్షా - వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా - శ్లాఘతేః కర్తరి
లిట్ - ఉపజాతివృత్తం ॥ ౩౫ ॥ ప్రపశ్యతామితి ॥ ప్రభాతే ప్రాతః ప్రపశ్యతాం అగ్నిహా
రాత్క్రియామిషలభ్యతే - అత[illegible]వసంక్రమాదాగతం సాంక్రామికం రోగమత్యామయాది
మివ స్థితం - ఆధినా మనోవ్యథయా యస్తాపః తం ఆబిభ్రతాం పౌరస్త్రీణాం అశ్రుభిరేవ - తత్ర జ
తుగృహే అగ్నిసంబంధిన్యాః హారాత్క్రియాయాః బలాద్దాహస్య శాంతిం నిర్వాపణం ఆపాదీ

చాయమాన భుజశిఖరసీమేన భీమేన విదురకింకరకృతలింగయా సురంగయా
నిర్జగ్మే ॥ ప - ౩౪ ॥ పార్థద్విషాం విగ్రహమేకమేకం విభజ్య సప్తాపి శిఖాః
కృశానోః । స్వీకృత్య తృప్తాస్స్వశిరఃప్రకంపైః శశ్లాఘిరే తత్ర సమీరపుత్రమ్ ॥
ప - ౩౫ ॥ ప్రపశ్యతాం పౌరనృణాం ప్రభాతే సాంక్రామికం రోగమివాధి
తాపమ్ । ఆబిభ్రతామశ్రుభిరేవ శాంతిరాపాదిత త్రాగ్ని హారాత్క్రియా
యాః ॥ ప - ౩౬ ॥ తత్రాలయే దగ్ధతనూనథైతాన్నిశ్చిత్య పార్థాన్నిజచార
వాచా । దుఃఖాపదేశేన సుయోధనాద్యాః స్సమోదబాష్పం ససృజుస్సభాయామ్॥
గ - ౩౭ ॥ తావత్సోపి గంధవహసూనురంధతమసబంధురం సక్థిజవసముత్థిత

కృతా - పద్యతేః కర్మణి లుఙ్ - తాదృగ్ధర్మశీలానాం కిమిదమాకస్మికమాపతితం బతేతి పౌరా
రురుదురిత్యర్థః - ఉపజాతివృత్తం ॥ ౩౬ ॥ తత్రేతి ॥ అథ లాక్షాగృహదాహానంతరం నిజా
నామాత్మీయానాం చారాణాం వాచా వాక్యేన - దగ్ధాస్సహమాత్రా పాండవా ఇత్యాదినా త
త్రాలయే జతుగృహే - ఏతాన్ పార్థాన్ దగ్ధాతనుశ్శరీరమేషాంతథోక్తాన్ నిశ్చిత్య - సుయోధ
నాద్యాః తదానీం సభాయాం దుఃఖస్య అపదేశేన వ్యాజేన సమోదబాష్పం ససృజుః ముముచుః
అద్య జాతం నిష్కంటకం అస్మత్సామ్రాజ్యమితి ముముదురిత్యర్థః - యత్తు దగ్ధతనూనేతాన్
పురోచనాదీన్ పార్థాన్ నిశ్చిత్య తత్త్వేనజ్ఞాత్వేత్యర్థ ఇతి - తన్న - పురోచనాదీనాం ప్రకృత
త్వాభావేనైతచ్ఛబ్దేన తత్పరామర్శాయోగాత్ - అన్యథా ఉత్తరగద్యేప్యేతానవతార్యేత్యత్ర
తత్పరామర్శః కిన్న స్యాదితి - ఇంద్రవజ్రావృత్తం ॥ ౩౭ ॥ తావదితి ॥ తావత్సురంగా ని
ర్గమనసమకాలమేవ సః గంధవహస్య వాయోస్సూనుర్భీమోపి అంధతమసేన గాఢతమసా ॥ ని ॥
ధ్వాంతే గాఢేంధతమసమిత్యమరః - బంధురం సాంద్రం - సక్థినోరూర్వోః జవాద్వేగాత్ సము
త్థితేన మరుతా వాయునా ఉత్పాటితానాం ఉన్మూలితానాం తరూణాం విటపేషు శాఖాసు యాః

వసతయః కులాయాః తాసాం విఘటనేన నాశేన సముద్భ్రాంతానామాకాశముత్పతితానాం శకుంతానాం పక్షిణాం కులేన బద్ధః నిర్ధ్వానః కోలాహలరవః యస్మిన్కర్తం అధ్వానమరణ్యమార్గం విలంఘ్యాతిక్రమ్య - కస్యచిత్కాననే కాసారస్య సరసస్తీరే తటే రోధః అధిపరిసరం సమీపే ఏతాన్ కుంత్యాదీనవతార్య ఉపవేశ్య తదీయే కుంత్యాదిసంబంధిని పరిరక్షణే యత్నస్త్వేభ్యస్త్రాణే విచక్షణః కుశలస్సన్ అవతస్థే స్థితవాన్ - జాగరూక ఇతి పారస్త్వనుప్రాసభంగాదుపేక్ష్యః - యత్తు తావత్ దుర్యోధనాద్యానందసమయ ఇతి - తన్న - దుర్యోధనాద్యానందస్యాభిమగమనార్థాస్థితోత్సైకకాలికత్వస్యాసంభావ్యతయా సందర్భవిరోధాత్ - యదప్యర్ధవాభిమనిర్గమనానంతరమితివ్యాఖ్యాంతరం తదపి న - భీమనిర్గమనానంతరం భీమోఽవతస్థ ఇతి సందర్భవిరోధాత్ ॥ ౩౮ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర తరుమూలే తటితః విద్యుత ఇవాభా యస్యాస్సా - జతుగృహేసుఖోతేన అనర్ఘ్యవస్తుకబళనతృప్తేన అతఏవ హుతవహేన అగ్నినా - వనమార్గే తమసాం చూషణాయ ధ్వంసనాయ చోదితా ప్రేషితా శిఖా జ్వాలేవ స్థితా కాపి తరుణీ తం భీమముపాయయౌ ప్రాప - అత్ర జతుగృహసుఖపదార్థహేతుకం కాప్యలింగోరుజ్జీవితా - అగ్నిశిఖాత్వోత్ప్రేక్షేతిత

మరుదుత్పాటితతరువిటపనసవిఘటనసముద్భ్రాంత శకుంతకులబద్ధనిర్ధ్వానమ
ధ్వానం విలంఘ్య కస్యచిత్కాననకాసారతీరతరోరధిపరిసరమేతానవతార్య తదీయ
పరిరక్షణవిచక్షణోఽవతస్థే ॥ వ - ౩౮ ॥ తత్ర కాపి తరుణీ తటిదాభా తముపాయయౌ
జతుగృహేసుహితేన। చూషణాయ తమసాం వనమార్గే చోదితా హుతవహేన శి
ఖేవ ॥ వ - ౩౯ ॥ అధరోష్ఠవిభాగరేఖికా సుదృశోఽస్యా వదనే స్థితా న వా। ఇతి
సౌహృది తస్య సంశయం పరిమార్ష్టుం కిల మౌనమత్యజత్ ॥ వ - ౪౦ ॥ ఏతాం
ప్రశాస్తి భుజవీర్యాద్వనరాజ్యసీమామేకస్స్వయం నరభుజామృషభో హిడింబః।

యోరంగాంగిభావేన సంకరస్య తటిదాభత్వోపమయా సంసృష్టిః - స్వాగతావృత్తం ॥ ౩౯ ॥ అధరేతి ॥ అస్యా భీమం ప్రతి ఆగతాయాః పురోవర్తిన్యా ఇవా - సుదృశః వదనే ముఖే అధరస్య ఓష్ఠస్య ఊర్ధ్వస్య చ ద్వయోః విభజ్యతే నయేతి విభాగార్థే రేఖైవ రేఖికా - అధరశబ్దసన్నిధానాదుపరితనోష్ఠ ఏవోష్ఠశబ్దో వర్తతే అర్థస్య చ ద్విత్వాత్ ద్వివచనమితోష్ఠాధరౌ ద్విత్వేఽత్ర వివృతమితి - సా అస్తి న వా ఇతి ఉత్ప్రేక్షాకారం సంశయం - తస్య భీమస్య హృది పరిమార్ష్టుం కిల నివారయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - సా తరుణీ మౌనమత్యజత్ - ఉవాచేత్యర్థః - అత్ర మౌనత్యాగే తాదృశసంశయవారణఫలకత్వోత్ప్రేక్షయా తన్ముఖకాంతినైగనిగ్యం తథా దృష్టిప్రతిరోధకమితి వస్తు ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః - ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౪౦ ॥ అ ॥ తదుక్తప్రకారమేవాహ ॥ ఏతామితి ॥ నరభుజాం మనుష్యాశనానాం రక్షసాం ఋషభః శ్రేష్ఠః అతఏవ జనానాం వధే హింసాయాం విషయే అంతకేన సమం యమేన సహ - అర్ధాంశం తుల్యభాగం భజతీతి తథోక్తః - హిడింబో నామ రాక్షసః స్వయమేకః అసహాయస్సన్నేవ భుజయోః బాహుబలేనేత్యర్థః - ఏతాం వనరాజ్యసీమాం ప్రశాస్తి రక్షతి - ఏతద్వనస్య రాజేత్యర్థః - ఘోరహిడింబకిత్యుల్వం

అభిన్నం అభిధానపదం సంజ్ఞాశబ్దః యస్యాస్తయా మయా స్వస్రా మా - తస్యాహం భగినీత్యర్థః-
సః హిడింబ ఇతి సంబంధః - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౪౧ ॥ వీతేతి ॥ ఇహ యమతుల్యహిడింబవనే
వీతశంకం గతభయం యథా తథా తిష్ఠతః తే తవ కకుదం ధైర్యం కీదృశం - ఇత్యుక్తప్రకారః - అ
యం చిత్రమాశ్చర్యమేవ లాసకః నర్తకః సో మమ చిత్తమేవ రంగభూః నాట్యదేశః తస్యాం నృ
త్తకౌశలీం నాట్యనైపుణ్యం ఉత్తరంగయతి వర్ధయతి - అత్యాశ్చర్యమత్ర త్వదవస్థానమి
త్యర్థః - రథోద్ధతావృత్తం ॥ ౪౨ ॥ రుధిరమితి ॥ కించ రుధిరం యుష్మద్రక్తం పాతుం
కామః యస్య తథోక్తేన తేన హిడింబేన - వః యుష్మాన్ హంతుం ఈరితా ప్రేరితా అహం - తే త
వ సంబంధిన్యా రూపస్య సౌందర్యస్య సంపదా సమృద్ధ్యా హేతునా అధరం భవదోష్ఠమాధుర్యం
పాతుకామా అస్మి ఇదం తత్ అత్యాశ్చర్యం - యద్యుష్మాన్ హంతుమాగతా అహమపి స్వస్య త్వస
ర్వాంత్వద్రూపసంపదా త్వయి రాగోదయ ఇత్యర్థః - అత్ర విరుద్ధకార్యసంపత్తిరూపో వి
భావనాభేదః - యుగ్మవిపులావృత్తం ॥ ౪౩ ॥ అద్యేతి ॥ కించ అసౌ హిడింబః హే ధీర తే తవ

ఆఖ్యాం శభాగ్జనవధే సముపంతకేన తుల్యాభిధానపదయా స్వస్రా మయా
యః ॥ ప - ౪౧ - వీతశంకమిహ తేద్యతిష్ఠతః కీదృశం కకుదమిత్యయం మమ ।
చిత్తరంగభువి నృత్తకౌశలీ ముత్తరంగయతి చిత్రలాసకః ॥ ప - ౪౨ ॥ రుధి
రం పాతుకామేన తేన వో హంతుమీరితా । అధరం పాతుకామాహ మస్మి తే రూ
పసంపదా ॥ ప - ౪౩ ॥ అద్య తే సవిధమాపతేదసౌ హృద్యమేతదుచితం వచశ్శృ
ణు । మారణం రిపుషు తన్వతా మునా మారణం కురు మహాన్ బలేన సః ॥ ప - ౪౪ ॥
ఉపయామవిధౌ త్వరస్వ మే కృపయా మారశరాశ్శరారవః । దివి వా భువి వా యథేప్సి
తేషు వా రమయే త్వాముపనీయ రంహసా ॥ -౪౫ ॥ ఇత్యేనాం భాషమాణాం రజని
చరపతిః క్రోధలింగైస్స్ఫులింగైర్దగ్ధేవాక్ష్ణోః రభీక్ష్ణం స్ఫుటఘటిత భుజాస్ఫోటి

సవిధం సమీపం ప్రతి అద్య ఆపతేదాగచ్ఛేత్ - అతః హృద్యం మనోజ్ఞం అత ఏవ ఉచితం ఏతద్వ
క్ష్యమాణం వచః శృణు - మమేతి శేషః - రిపుషు శత్రుషు విషయే మారణం వధం తన్వతా కుర్వతా
అమునా హిడింబేన సహ రణం యుద్ధం మా కురు - యతస్స హిడింబః బలేన మహాన్ సర్వోత్తరః-
అత్ర బలాధిక్యేన రక్షాకరణసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం-రథోద్ధతావృత్తం॥
౪౪ ॥ ఉపయామేతి ॥ కించ - హే ధీర త్వం కృపయా దయయా మే మమ ఉపయామవిధౌ
వివాహకర్మణి విషయే త్వరస్వ ప్రవణో భవ - యతః మారస్య మన్మథస్య శరాశ్చ ॥ ని ॥ మా
రో మన్మథః శాస్త్రవానితి విశ్వః - తస్య శరాః బాణాః శరారవః ఘాతుకాః అథ మద్వివాహానంతరం
దివి స్వర్గే వా భువి భూమౌ వా నిత్యం కాంక్షితాసు వా రంహసా వేగేన త్వాముపనీయ తం దేశం ప్రా
పయ్య రమయే క్రీడయామి - స్వస్య కామచారిత్వాదితి భావః - ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౪౫ ॥ ఇ
తీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ భాషమాణాం వదంతీం భీమమితి శేషః - ఏనాం హిడింబాం క్రోధస్య
లింగైశ్చిహ్నైః అక్ష్ణోః స్ఫులింగైరగ్నికణైః - తత్ప్రాయైరీక్షణైరియావత్ - దగ్ధ్వా దహ

న్నివసన్తీత ఇత్యుత్ప్రేక్షా - తృన్నరితత్వాత్ - నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః - అభీక్ష్ణంము
హుస్స్ఫుటైః ప్రకటైః ఘటితయోః అన్యోన్యం సంఘృష్టయోః భుజయోః ఆస్ఫోటైః ఆస్ఫాలనశబ్దైః
వాచాటితాః ముఖరితాః ఆశాః యేన తథోక్తః బభ్రు కపిలవర్ణం కైశ్యం కేశబృందం బిభ్రాణః వ
హన్ రజనిచరపతిః హిడింబః హే దుర్బుద్ధే మూఢ ఇహ మదీయే వనే వససి - మృత్యోర్వక్త్రేణ అర్ధం
జగ్ధః భక్షితః త్వం కః తిష్ఠ - పునః ఇతః పరం క్వ కుత్ర యాసి గచ్ఛసి - ఇతి ఉక్తప్రకారయా గిరా
వాచా మేదురః ముఖరస్సన్ ప్రాదురాసీత్ ఆవిర్బభూవ - స్రగ్ధరావృత్తమ్ - స్ఫుటం యథా తథా
ఘటితస్య సుశ్లిష్టస్య రణ ఇతి శేష ఇతి - తన్న పదాంతరసాపేక్షత్వే సమాసానుపపత్త్యా చ్యుతసం
స్కృతిదోషాపత్తేః - వ్యాఖ్యానసంప్రదాయవిరుద్ధత్వాచ్చేతి ॥ ౪౬ ॥ తస్మిన్నితి ॥ తాదృక్షా
ణి తాదృశాని దుర్బుద్ధే ఇత్యాదీని పరుషాణి నిష్ఠురాణి అక్షరాణి వచనాని యస్య తస్మిన్ తథోక్తే - త
స్మిన్ రక్షసి హిడింబే నేదిష్ఠే సన్నిహితే సతి - అనిలస్యాత్మసంభవః భీమః అపమృత్యుః అకాలి
కమృత్యురివ ఉదస్థాత్ ఉత్థితవాన్ యుద్ధాయ సన్నద్ధోభూదిత్యర్థః - అత్ర నాశ్లీలం కీర్త

వాచాటితాశః । బిభ్రాణో బభ్రు కైశ్యం త్వమిహ వనసి కో మృత్యువక్త్రార్ధజగ్ధో
దుర్బుద్ధే తిష్ఠ యాసి క్వ పునరితి గిరా మేదురః ప్రాదురాసీత్ ॥ ప - ౪౬ ॥ త
స్మిన్ రక్షసి నేదిష్ఠే తాదృక్ష పరుషాక్షరే । అపమృత్యురివోదస్థాదనిలస్యాత్మ
సంభవః॥ ప-౪౭ ॥ వృక్షేణ వృక్షం గిరిణా గిరీంద్రం హస్తేన హస్తం వచసా వచశ్చ
పరస్పరేణ ప్రతిరుధ్య ఘోరం సమీకమేతౌ సముదాదధాతే॥ప - ౪౮॥ స్వసుస్సమ
క్షం స్వయమేవ ముష్ట్యా వలం బిడౌజా ఇవ వజ్రసఖ్యా । హిడింబమేనం యమరాజ
ధానీకుటుంబిముఖ్యం కురుతే స్మ భీమః॥ ప-౪౯ ॥ తదను తిమిరకదంబేనేవ హిడింబేన
నిర్ముక్తాత్ తస్మాదహర్ముఖాదివ వనాత్ సంధ్యయేవ సరాగయా తయా కమలపాలిక

యేతి పరుషవచసా మమ గళత్వశ్రవణాత్ - తత్కర్తనేన హిడింబస్య మరణాత్ కామంగళ
స్ఫురణాయ భీమే అపమృత్యూపమే తన్నలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౪౭ ॥ వృక్షేణేతి ॥ ఏతౌ
భీమహిడింబౌ వృక్షేణ వృక్షం పరస్పరేణ అన్యోన్యేన ప్రతిరుధ్య నివార్య ఇతి పదద్వయం అ
గ్రేపి యోజ్యం - గిరిణా గిరీంద్రం హస్తేన హస్తం వచసా వచశ్చ - ఏవం సమం తుల్యం ఘో
రం దారుణం సమీకం యుద్ధం ఆదధాతే కురుతః - ఉపజాతివృత్తం ॥ ౪౮ ॥ స్వసురితి ॥ భీ
మః స్వయం వజ్రస్య అశనేస్సఖ్యా తద్వదతిసారయేత్యర్థః - ముష్ట్యా ముష్టిఘాతేనైవ న త్వా
యుధేనేత్యర్థః - స్వసుర్భగిన్యాః హిడింబాయాః సమక్షం ప్రత్యక్షే ఏనం హిడింబం బిడౌజాః
ఇంద్రః వలం వలాసురమివ యమరాజధాన్యాం కుటుంబిషు వాస్తవ్యేషు ముఖ్యం కురుతే స్మ
అవధీదిత్యర్థః - ఉపమాలంకారః - ఉపేంద్రవజ్రావృత్తం ॥ ౪౯ ॥ తదన్వితి ॥ తదను
హిడింబవధానంతరం తిమిరస్య కదంబేన సమూహేనేవ హిడింబేన రాక్షసేన నిర్ముక్తాత్ - ఉ
భాభ్యామపి త్యక్తాదిత్యర్థః - ఏవమగ్రేపి, అహర్ముఖాత్ ప్రాతఃకాలాదివ తస్మాద్వనాద్ధిడిం
బారణ్యాత్ రాగేణ రక్తకాంత్యా అనురాగేణ చ సహితయా సంధ్యయేవ తయా కమలపాలిక

యాహిడింబయాసహ నిష్క్రమ్య నిర్గత్య - తపనస్య సూర్యస్య భానవః కిరణాఇవ తే రాజసూనవః పాండవాః శాలిహోత్రస్యనామమునేస్సరసి తత్తీరఇత్యర్థః - వీతిహోత్రస్య అగ్నేరివభాఃకాంతిర్యస్యతం భగవంతం వ్యాసం మునిమాసేవ్య - తస్యవ్యాసస్యనిదేశాదాజ్ఞాయాః - కతిచిద్దినాని తత్రశాలిహోత్రమునిసరస్తీరె అతివాహయాంచక్రుఃగమయామాసుః - అత్ర నిర్మోచనక్రియయావనప్రాంతఃకాలయోః నిర్గమనక్రియయాపాండవరవికిరణానాం చ ధర్మైక్యేన ప్రస్తుతాప్రస్తుతాస్పదం దీపకద్వయం - తథాహిడింబతమఃకదంబయోర్గమ్యమానసైక్యేనహిడింబాసంధ్యయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితరాగేణచ సాధర్మ్యాదుపమాద్వయం - చతుర్ణామేషాంవీతిహోత్రభాసమిత్యుపమయాసంసృష్టిః ॥ ౫౦ ॥ పుత్రమితి ॥ తత్ర శాలిహోత్రసరస్తీరె అనంగాతురా కామపీడితా నక్తంచరీ హిడింబా - పవనభువా భీమేనసహసంగాత్ - సంభోగాద్ధేతోః సర్వైర్గుణైః శౌర్యధైర్యాదిభిః మనోజవసతాంపితృతుల్యత్వం ప్రాప్తం భీమతుల్యమిత్యాయావత్ ॥ ని ॥ అథమనోజవసః పితృసన్నిభ ఇత్యమరః - ఘటోత్కచం నామపుత్రం ప్రాసూత జనయామాస - సఃఘటోత్కచస్తు భోఃపితరః వః యుష్మాకం కర్మసు కార్యసమయేషు స్మృతఏవ స్మృతిమాత్ర సన్నిహితఏవేత్యర్థః - హరేరింద్రస్య శక్తేఃసామర్థ్యస్యాపి ఇంద్రదత్తశక్త్యముక్తశక్త్యాయుధస్యాపీతిచ - ప్రంసనాం చ్యుతింకుర్యాం - ఇతిఉక్తప్రకారేణపితౄన్ యుధిష్ఠిరాదీన్ ప్రత్యుక్త్వా - తయాహిడింబయామాత్రా యుక్తస్సన్ యథాభిలషితంస్వైరంయథాతథా నిర్యయౌ నిర్గతవాన్ - యత్తుసర్వైర్గుణైరుపలక్షితం మనోజవసతాంమనోజవసత్వం ప్రాప్తమితినృసింహః - తత్తస్యఉక్తమోశానభిజ్ఞతా విలసితమేవేతి నాస్మాకమాగ్రహః - శార్దూలవిక్రీడితవృత్తం ॥ ౫౧ ॥ తతఇతి ॥ తతః ఘటోత్కచనిర్గమనానంతరం వనేభవైఃవన్యైః అశనైఃకందమూలాదిభిః ధన్యాఃశ్లాఘ్యాః తేపాండవాః - ధారితాధృతావసుధాయాంభువి సుధాశనాఃదేవాః ప్రాప్తా ఆకారా ఇతి యావత్ - తేషామాకృతిర్వేషః ధైర్యనర్థోక్తాస్సంతః - బకస్యనామాసురస్య బలేనభృత్యామాత్యాదినా ఆక్రాంతాంబకపక్షీకులాక్రాంతామితిచ - అతఏవ ప్రావృషమివస్థితాం ప్రాప్తాం ఏవమగ్రేపి అహన్యహనిప్రత్యహంవర్ధమానా బలినా బకాసురదైత్యే

యయానహాతపనధామఇవ రాజసూనవస్తేనిష్క్రమ్య శాలిహోత్రమునేస్సరసివీతిహోత్రభాసం భగవంతమ్మునిమాసేవ్య తత్రతన్నిదేశాద్దినాని కతిచిదతివాహయాంచక్రుః॥ప-౫౦॥పుత్రంతత్రఘటోత్కచంపవనభూసంగాదనంగాతురా ప్రాప్తంసర్వగుణైర్మనోజవసతాంప్రాసూతనక్తంచరీ। కుర్యాంవస్స్మృతఏవకర్మసుహరేశ్శక్తైరపిస్రంసనామిత్యుక్త్వాసపితౄన్యథాభిలషితంయుక్తస్తయా నిర్యయౌ॥ X - ౫౧ ॥ తతస్తేవన్యాశనైర్ధన్యాః ధారితవసుధా సుధాశనాకృతయః ప్రావృషమివబకబలాక్రాంతాం పాతాళజగతీమివ త్ర్యహం వర్ధమానబలిశోకాం మంగరాజ్యశ్రీమామివ సూర్యతనయానుకూలపరిస్థాం

నయశ్శ్లోకః సయస్యాం తాం - వర్ధమానవైరోచనశోకాంచ పాతాళభువం పాతాళలోకమివ పాతాళే నాగపాశైర్బలేర్బద్ధత్వాదిత్యన్యత్ర భావః - సూర్యతనయాయాః యమునాయాః అనుకూలం తీరే ప్రతిష్ఠా స్థితిర్యస్యాః తాం - కర్ణోచితేషు లనామితిచ అంగరాజ్యసీమాం అంగాఖ్యాం దేశమివ - ఏకచక్రాం తత్సంజ్ఞాం ఏకం చక్రం రథాంగం యస్యాస్తామితిచ - రవిరథస్య సూర్యరథస్య సంబంధినీం అక్షధురంచ క్రావలంబితిర్యగ్దారువిశేషమివ - పురీం క్రమాత్ కతిపయప్రయాణైః రాత్ర్యాప్రాప్య కస్యచిద్గృహమేధినః గృహస్థస్య గృహమధ్యమేత్య సుఖం యథాతథా అధ్యవాత్సుః నవసంతిస్మ - వసతేః కర్తరి లుఙ్ - సస్యార్ధధాతుక ఇతి సస్యతత్వం - అత్ర బకబలాక్రాంతామిత్యాదౌ శబ్దమాత్రసాధర్మ్యాత్ శ్లేషచతుష్టయసంసృష్టిః ॥ శ్లో ॥ ప్రకృతాప్రకృతోభయగతముక్తం చేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యం । శ్లేషోయం శ్లిష్టత్వం సర్వత్రాద్యదద్వయేనాంత్య ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౫౨ ॥ భిక్షామితి ॥ అథ ఏకచక్రపురప్రవేశానంతరం తత్ర ఏకచక్రాయాం భిక్షాం అటద్భిః భైక్షాన్నమార్జయద్భిరిత్యర్థః - పృథాకుమారైః పాండవైః

రవిరథాక్షధురమివైకచక్రాం పురీం క్రమాదాక్రమ్య కస్యచిద్గృహమేధినో గృహ
మధ్యమేత్య సుఖమధ్యవాత్సుః ॥ ప - ౫౨ ॥ భిక్షామటద్భిరథ తత్ర పృథాకుమారైర
ర్ధం విభజ్య పృథగర్పితమన్నరాశేః । ఆకంఠమభ్యవహరన్నఖిలైః ప్రతీతైః పుత్రో
బభూవ మరుతః పునరుక్తపోషః ॥ వ - ౫౩ ॥ తత్ర తత్ర ద్విజైరితైః పృష్టా నాశం
పృథాభువామ్ । ఇత్యూచుర్వయమత్రైవ విద్మస్తేషాంతు సంస్థితిమ్ ॥ ప - ౫౪ ॥
యక్ష్మేణ కేనాపి హతో హిడింబ ఇతి బ్రువాణేషు మిథో ద్విజేషు । ఆకూతగర్భం హసి
తం సగర్భ్యాశ్చక్రుర్ముఖావీక్ష్య సమీరసూనోః ॥ గ - ౫౫ ॥ ఏకదా సాయమం

న్నరాశేః ఆర్జితాదితి శేషః - అర్ధం సమాంశం యథాతథా విభజ్య పృథగర్పితం అన్నరాశిం ఆకంఠం కంఠపర్యంతం అభ్యవహరన్ భుంజానః మరుతః వాయోః పుత్రః భీమః అఖిలైః ప్రతీతైః రవలోకైః పునరుక్తః ద్విగుణితః పోషః మాంసలత్వం యస్య తథోక్తో బభూవ అతిమాంసలో భూదిత్యర్థః - వసంతతిలకా వృత్తం ॥ ౫౩ ॥ తత్రేతి ॥ ఏతే పాండవాః తత్ర తత్ర గోష్ఠీషు ద్విజైః బ్రాహ్మణైః పృథాభువాం పాండవానాం నాశం దాహజన్యం పృష్టాః కిం నష్టా ఇత్యనుయుక్తాస్సంతః వయమత్రైకచక్రాయామేవ తేషాం సంస్థితిం నాశం సమ్యక్ స్థితించ విద్మః జానీమః ఇతి ఉక్తప్రకారమూచుః - అత్ర ప్రవర్తమానానాం కథమస్మాకం నాశవార్తేతి చ భావః - యమ్న విపులా వృత్తం ॥ ౫౪ ॥ యక్ష్మేణేతి ॥ కేనాపి అవిజ్ఞాతనామగోత్రేణ యక్ష్మేణ హిడింబో హతః ఇతి ద్విజేషు మిథః అన్యోన్యం బ్రువాణేషు కథయత్సు సత్సు - సమానే ఏకస్మిన్ గర్భే భవాః సగర్భ్యాః సహజాః యుధిష్ఠిరాదయః సమీరసూనోః భీమస్య ముఖం వీక్ష్య ఆకూతం అభిప్రాయః గర్భే యస్య తథోక్తం హసితం హాసం చక్రుః - నైతే జానంతి త్వయా స హత ఇతి సాభిప్రాయం హసంత స్మేత్యర్థః ఉపజాతిర్వృత్తమ్ ॥ ౫౫ ॥ ఏకదేతి ॥ ఏకదా కదాచిత్ - సాం
యంతనీకాలే గృహస్థస్య గృహాభ్యంతరే - నిరవగ్రహం నిష్ప్రతిబంధం నిష్కపటం ప్రవిష్టాః - [illegible]

ష్పైర్వర్షంతద్వ్యాహూతేవగ్రహేవగ్రహౌసమావిత్యమరః - బాష్పైఃతరంగితంసిక్తంఉత్తమాంగంశిరో
యస్యతథోక్తం - అపత్యంపుత్రంఉత్సంగభువి ఊరుదేశేపత్యుః పురోధాయఅగ్రేకృత్వా
యాతుధానస్యబకస్యఅపరాధాత్ ప్రతికూలాచరణ రూపాత్ యద్భయం తేనమందితంమంద
వంక్రందితంరోదనం ఉత్సృజంతీంకుర్వంతీం - నిశ్శబ్దంరుదంతీ మిత్యర్థఃఅన్యథా నగరమాత్ర
స్యైవతత్ప్రాపత్తేరితిభావః - విప్రస్యనిజావాసదాతురాయతాక్షీం పత్నీం ఉపసృత్యసన్నిధిం
ప్రాప్య - కుంతీవిషాదస్యదుఃఖస్యనిదానం ముఖ్యకారణమప్రాక్షీత్ పప్రచ్ఛ - ప్రచ్ఛతేఃకర్తరి
లుఙ్ ॥సేతి॥ సాపిప్రపత్త్యాస్వీకృపాళుతయాదయాశీలతయాహృదిమనసిగాఢం వ్యాఘ్నవత్ గాఢః
శోకఃశోకాత్మకః యస్యాస్తాం - మహాంతోనల్పసంతాపాత్ ఖిద్యంతీతిభావః తాంకుంతీం ప్రతిగద్గ
దానిదుఃఖితరశ్శానిఅక్షరాణివచనానియస్మిన్ తద్యథాఅవచష్టేఉవాచ - దుఃఖనిదానమితిశే
షః - చక్షతేఃకర్తరిలిట్ ॥ ౫౭ ॥ సాధయేయమితి ॥ ధర్మః పితృఋణాపాకరణరూపః సం
గృహ్యతేఅనేనేతిధర్మసంగ్రహం - పుత్రంసాధయేయంసంపాదయేయం - ఇతిహేతోః మిథు
నం స్త్రీపురుషౌపరస్పరంసందధాతిసంగచ్ఛతే - ప్రజయాపితృభ్యఏషవా అనృణోయఃపుత్రీతి

> తద్గేహేనిరవగ్రహంనిష్పతద్భిర్బాష్పైస్తరంగితోత్తమాంగ ముత్సంగభువిప
> త్యురపత్యంపురోధాయ-యాతుధానాపరాధభయమందితంక్రందితముత్సృజం
> తీమంత్యావసథ్యవిషాదనిదానంవిప్రాయతాక్షీమప్రాక్షీత్ ॥గ- ౫౬॥ సాపితాం
> కృపాళుతయాహృదిగాఢగద్గదాక్షరమాచచక్షే ॥ ప - ౫౭ ॥ సాధయేయ
> మితిధర్మసంగ్రహంసందధాతిమిథునంపరస్పరమ్ । అథయైవచరమనేకజన్మనోఘోరా
> నయోరజనిపాపసంగ్రహః ॥ ప - ౫౮ ॥ అయికింబ్రవీమిపరిపాకమంహసామతి
> భీషణోబకఇతిక్షపాచరః । స్వసురాదరాత్స్వయమివాగతోయమో యమునా

ఖ్యాతేః - ప్రజాభిర్గృహమేధినామితి స్మృతేశ్చ - మహతామపత్యార్థ మేవదారసంగ్రహఇ
తిభావః - అనేకానిజన్మాని పూర్వాణియయోస్తయోరితి బహుతరపాపసంచయ ద్యోతనాయే
దంవిశేషణం - అనయోఃదంపత్యోస్తు చరం కేవలం అథయైవ మనోవ్యథార్థం - పాపంతస్మా
లందుఃఖం సంగృహ్యతేఅనేనేతి పాపసంగ్రహః అల్పాయుఃపుత్రః అజనిజాతః - అత్ర పు
త్రాత్మకధర్మాయ యతమానయోః అల్పాయుఃపుత్రాత్మక పాపావాప్తిరిత్యనర్థాన్తరావిషమ
పరిభేదః - యత్తు ధర్మస్యసంగ్రహం సంపాదనమితి వ్యాఖ్యాయఇతి యన్మిథునసంగ్ర
హాఇతినృసింహప్రలపితం-తత్ న్యాయ్యంపత్యాదిదోషాక్షేపేణమూలోచ్ఛేదిత్వాదుపేక్ష్యం - రథో
ద్ధతావృత్తం ॥ ౫౮ ॥ అయిత్యాది ॥ అయిహేసఖి అంహసాంపాపానాం మహతశ్శేషః - ప
రిపాకందుఃఖాత్మనాపరిణామంకింబ్రవీమి కథంవక్ష్యామి - అనిర్వాచ్యం మద్దుఃఖమిత్యర్థః -
తదేవవిశదయతి ॥ అతీతి ॥ అతిభీషణః అత్యంతదారుణః బకఃబకసంజ్ఞః క్షపాచరోరాక్ష
సః స్వసుర్భగిన్యాఃయమునాయాః ఆదరాత్స్వయంసాక్షాదాగతః యమఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-
యమునాయాః సన్నాంతంతీరారణ్యం అపరిత్యజ్య వర్తతే - మంజుభాషిణీవృత్తం

౪౯॥ మాభూదితి ॥ నః అస్మాకం సర్వేషాం యుగవత్ ఏకకాలం నాశో మాభూత్ - ఇతి హేతోః భీరుభిః భయశీలైః అతఏవ పూర్వైః పురాతనైః పౌరైః ఏతత్పట్టణవాసిభిః జాతు కదాచిత్ - అవసరం ప్రార్థనావకాశం లబ్ధ్వా - అసకృత్ బహువారం ప్రార్థనాభిః ప్రక్లృప్తం నిర్ణీతం ఏకైకస్మిన్నహని ఏకమేకం పుమాంసం తుంగమత్యున్నతం పర్వతకల్పమితి యావత్ - అన్నస్యరాశిం ఏతదుభయరూపం బలిం నిత్యం దినే దినే - తస్మై బకాయ ఇహ ఏతత్పట్టణే జనః వితరతి దదాతి - నిత్యం తస్మై ఇత్యేవ పాఠః - కృత్వా తస్మై ఇతి పాఠస్త్వనన్వయత్వాదుపేక్ష్యః - మందాక్రాంతా వృత్తమ్ ॥ ౫౦ ॥ తాదృశ ఇతి ॥ తాదృశః ఉక్తబలిప్రదానాత్మకః - అతఏవ ప్రళయకాల ఇవ కఠోరః ప్రాణిహింసకత్వాద్దారుణః వాసరః దినః - పరితుష్టాత్ బ్రాహ్మణాద్యబలిం దదాతీతి ప్రియవాక్యశ్రవణేన సంతుష్టాత్ - బకాద్రాక్షసాత్ పారితోషికం ప్రియవార్తాహరదేయద్రవ్యం జిఘృక్షుః గృహీతుమిచ్ఛురివ - మమాలయభూమేః నివాసస్య ద్వారి ద్వారదేశే అద్యశ్వః ప్రాతరితి వర్తమానసామీప్యే వర్తమానత్వనిర్దేశః తిష్ఠతి - తత్తద్గృహవారానుపూర్వ్యా శ్వః ప్రాతః బలిరస్మాభిర్దేయ ఇత్యర్థః - స్వాగతా వృత్తమ్ ॥ ౫౧ ॥ బాలానితి ॥ అయం నరాశనో బకః శ్వా

వనాంతముపలంబ్య వర్తతే ॥ ప - ౪౯ ॥ మాభూన్నాశో యుగపదితి నో భీరుభిర్జాతు పౌరైః పూర్వైర్లబ్ధ్వావసరమసకృత్ప్రార్థనాభిః ప్రక్లృప్తమ్। ఏకైకస్మిన్నహని వితరత్యేకమేకం పుమాంసం నిత్యం తస్మై బలిమిహ జనస్తుంగమన్నస్యరాశిమ్ ॥ ప - ౫౦ ॥ తాదృశః ప్రళయకాల కఠోరో వాసరస్స తు మమాలయభూమేః। ద్వారి తిష్ఠతి బకాత్పరితుష్టాత్పారితోషికమివాద్య జిఘృక్షుః ॥ ప॥ ౫౧ ॥ బాలానివ ప్రవయసోఽపి నరాశనోఽయం భుంజీత చేన్మమ న ఏవ హి పుణ్యపాకః। బాలేన భావ్యమితి తద్బలిషు వ్యవస్థా కంఠే పునః కలయతి క్రకచస్య ఘాటీమ్ ॥ ప - ౫౨ ॥ సంతానమూలమిదమేకమపత్యమాస్తే సంవర్తకాలసహజశ్చ

లోకః యాన ఇవేత్యర్థః - ప్రవయసః వృద్ధానపి భుంజీత చేత్ భక్షయేద్యది సః వృద్ధభక్షణమేవపుణ్యానాం పాకో హి ఫలం ఖలు - తన్మాత్రమపి నాస్తీత్యత ఆహ ॥ బాలేనేతి ॥ తస్య బకస్య బలిషు విషయే బాలేన భావ్యం భవితవ్యం - ఇతి ఉక్తప్రకారా వ్యవస్థా ప్రాచీననిష్కర్షః పునః కంఠే క్రకచస్య కరపత్రస్య ఘాటీం భంగిం కలయతి యోజయతి - ఆవయోర్దంపత్యోర్వృద్ధత్వాత్ తరుణః పుత్ర ఏవాయం తద్బల్యర్థం దేయ ఇతి మహద్దుఃఖమితి భావః - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౫౨ సంతానేతి ॥ సంతానస్య అస్మద్వంశస్య మూలం అవిచ్ఛేదకారణం ఇదం పురోవర్తి అపత్యం పుత్రః ఏకమేవాస్తే వర్తతే - తద్దానాద్వంశోచ్ఛేద ఇతి భావః - నను కదాచిత్ కృపయా బకః పునః పుత్రం దద్యాదిత్యత ఆహ ॥ సంవర్తేతి ॥ స రాక్షసేంద్రశ్చ బకస్తు సంవర్తకాలస్య ప్రళయకాలస్య సహజః సదృశ ఇత్యర్థః - తథా చ ప్రాణిహింసావిహారాణాం కుతః కృపేతి భావః - నను కాలాంతరభావినీమాపదం విచింత్య కిమద్యైవ శోచసీత్యాహ ॥ సంభూయత ఇతి ॥ మహత్యా దుఃఖదుర్భరయా క్షపయా ఏకయైవ రాత్ర్యా - సమయః బలిప్రదానావసరః సంభూయతే సంప్రాప్యతే - ప్ర

భ్రాతాయాంరజన్యామేవబలిర్దేయఇత్యర్థః - అతోనకాలాంతరీణావిపదితిభావః - ఇయము క్తామేమదీయావిపత్తిః హేసఖికథంకేనప్రకారేణసంతీర్యతామతిక్రమ్యతాం - తరతేఃకర్మ ణిప్రాప్తకాలేలోట్ ॥ ౬౩ ॥ ఇతీతి ॥ ఇతిఉక్తప్రకారేణఉదీర్యఉక్త్వా - సరభసమతివేగం అవగాహనంనిమజ్జనం యస్యతథోక్తేనహృదయేనమనసా - సముచ్ఛాలితంతటంప్రాపితం శోకఏవరసఃజలం తస్యపూరంప్రవాహమివస్థితం - నయనయోస్సలిలం విశృంఖలం నిష్ప్రతిబం ధంయథాతథా ఖేలయంత్యైప్రసారయంత్యైతస్యైబ్రాహ్మణపత్న్యై - హేసఖి తేతుభ్యం మమతనయేషుద్వితీయోపిసమరేష్వద్వితీయః అసదృశఃసుతఃభీమఃదీయతే - మయేతిశేషః-సభీమఏ వతస్యబకస్యప్రాణ్యతేజీవ్యతేనేనేతిప్రాణనం యదశనంఅన్నంతద్విషయేబలిర్భవిష్యతి - ఆహా రీభవిష్యతి - తత్ప్రాణానాంనాశనేవిషయేసబలీబలవాన్భవిష్యతీతిచ - అతోమాభైషీఃనత్ర స్యేః - భయేఃకర్తరిలిఙ్ - ఇతిఉక్తప్రకారేణ సానరదేవస్యపాండోః పత్నీకుంతీ ప్రత్యశ్రౌ షీత్ ప్రతిజ్ఞామకరోత్ - ప్రతిపూర్వాత్ శృణోతేఃకర్తరిలుఙ్ - విరోధాభాసశ్లేషయోస్సం సృష్టిః ॥ ౬౪ ॥ అనయోరితి ॥ అథకుంతీప్రతిజ్ఞానంతరం అనయోఃదంపత్యోః బ్రాహ్మణీబ్రా హ్మణయోః - అశ్రుస్రోతఃబాష్పకారణస్యశుచః దుఃఖస్యపదేస్థానేమనసీతియావత్ - శుచఇ

సరాక్షసేంద్రః । సంభూయతేచసమయఃక్షపయామహత్యాసంతీర్యతాంకథమి
యంసఖిమేవిపత్తిః ॥ గ - ౬౩ ॥ ఇత్యుదీర్యసరభసావగాహన హృదయసము
చ్ఛాలితశోకరసపూరమివనయన సలిలంవిశృంఖలం ఖేలయంత్యైతనయేషుద్వి
తీయస్సుతస్సఖితేదీయతే - సఏవతత్ప్రాణనాశనే బలీభవిష్యతిమాభైషీరితిసా
నరదేవమహిషీప్రత్యశ్రౌషీత్ ॥ ప - ౬౪ ॥ అనయోరథదంపత్యో రశ్రుస్రోతః
శుచఃపదే । ఆనందస్యాతిరేకోభూ దాదేశ ఇవతత్ క్షణమ్ ॥ ప - ౬౫ ॥
తమిమంప్రసువారహస్యుదంతం గదితోవాయుసుతోబలావలేపాత్ । మనసా
నబకంలిలేహరాత్ర్యాం మనసాధారితమన్నరాశిమేవ ॥ గ - ౬౬ ॥ అపరేద్యు

తిరాహోశ్శిరఇత్యాదివదభేదేషష్ఠీ - తథాచశుగభిన్నేపదేశబ్దేఇతిచ - ఆనందస్యాతిరేకఃసం తోషాతిశయఃఆదేశః అతిథిరివవ్యాకరణశాస్త్రప్రసిద్ధశబ్దాంతరమివేతిచ - తస్మిన్నేవక్షణేత త్క్షణమభూత్ - వ్యాకరణేనయుష్మదాదిపదేఆదేశఏధయూత్వమాది పదమివ అశ్రుప్రపంచందూ రీకృత్య ఆనందాతిరేక పదమభూదిత్యర్థః-ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౬౫ ॥ తమితి ॥ వాయుసుతఃత మిమంపూర్వోక్తంఉదంతంవార్తాంప్రతి - రహసిప్రసువాజనన్యాగదితఃకథితస్సన్ - బలావలె పాత్ శౌర్యగర్వాద్ధేతోఃబకమసురంమనసానలిలేహనస్పృష్టవాన్ నగణయామాసేతి యావ త్ కింతుఅనసాశకటేనధారితంసంభరితం అన్నరాశిమేవమనసారాత్ర్యాంలిలేహ ఆస్వాదిత వాన్ - శ్వఃపూర్ణాహారో మమభవేదితి సర్వామపిరజనీం ధ్యాయన్నతిష్ఠదిత్యర్థః - లిహేఃక ర్తరిలిట్ - ఉపజాతివృత్తమ్ ॥ ౬౬ ॥ అపరేద్యురితి ॥ అపరేద్యుఃపరస్మిందినే- నిఖిలజనానా మానందకరే - దృష్టిరోధితిమిరవారణాదితిభావః అఖిలజననయనానందకర ఇతి [illegible]

భగవతిదినకరేసూర్యేపీత్యపివాభీమస్యబకావస్కందనసముచ్ఛ్రయతే - మందేహానాంనామరాక్షసానాంకులంబృందమితివాపాఠః అవస్కందయితుంనాశయితుం ఉదయగిరేః శిఖరమధిరూఢేసాత్రి ప్తేసతీత్యుత్తరేణాన్వయః - మందేహానామరాక్షసాః సంధ్యాసు సూర్యంక్షణంనిరుధ్యనశ్యంతీతిశ్రుతిసిద్ధం ॥ ౬౭ ॥ సఇతి ॥ సఃభీమసేనః దధికలశీనాం దధికుంభానాం కులంబృందమశ్నుతేవ్యాప్నోతీతివ్యుత్పత్త్యా - శకంధ్వాదిత్వాత్పరరూపే - పిప్పల్యాదిత్వాత్ -జషిచకులశీప క్తిఃకతాంబిళ్ళ ర్తిత్తిభరఃతాదృశః అన్నస్యరాశిర్యస్మిం స్తథోక్తం - దధికలశీకుల పీవరాన్నరాశిమిలి పారస్తుసుగమః - శకటమధిరుహ్యఅంతకవీరస్య యమస్యయారాజధానీ సంయమనీతస్యాఃశాఖానగరంఉపపట్టణమివస్థితం॥స॥యన్మూలనగరాత్పరం-తచ్ఛాఖానగరమిత్యమరః- బకస్యభవనంయస్మిన్ తద్వనంవివేశప్రాప - ఉత్ప్రేక్షా - పుష్పితాగ్రావృత్తం ॥ ౬౮ ॥ కంకాలేతి ॥ కంకాలానాంశరీరశల్యానాం ఉచ్ఛ్రయేనసమూహేనకల్పితః అంతకపత్న్యాః య

ద్భిః జనానందకరే భగవతిదినకరే మందేహాకులమవస్కందయితు ముదయగి

రిశిఖర మధిరూఢే ॥ వ - ౬౭ ॥ సశకటమధిరుహ్య భీమసేనోదధి కలశీకులశీభ

రాన్నరాశిమ్ । బకభవనవనం వివేశశాఖానగర మివాంతక వీరరాజధాన్యాః ॥

వ - ౬౮ ॥ కంకాలోచ్ఛ్రయకల్పితాంతకవధూశాటీపటీవిభ్రమేతత్రిస్ఫురితద

తదౌపవాహ్య మహిషశ్వాసోగ్రచక్రానిలే । గృధ్రధ్వాంక్షసృగాలఘోషవి

కసద్రక్షోపదానస్తత్రభుంజాన శ్శకటస్థ ఏవసతదాచక్రేమహత్క్ష్వేళితమ్ ॥

వ - ౬౯ ॥ సోపితదిదంనిశమ్యబలిపురుషవిశేషమండితశకటాగమనప్రథమా

వకృతోన్మేషరోషస్సంస్తగుణయన్ గిరికందరమందిరముఖాత్సరభసం నిర్గత్య॥

మసేనాయమాంశాటీపటీవిభ్రమః ఎటగృహావిలాసఃయస్మిం స్తథోక్తే॥ని॥ స్యాచ్ఛరీరాస్థికంకాలఇత్యమరః - తత్ర స్ఫురితపితృపతదౌపవాహ్యస్య యమవాహనస్య మహిషస్య - శ్వాసాఇవ ఉగ్రాశ్చదారుణాశ్చ చక్రానిలాః అవర్తనాయవః యస్మిం స్తథోక్తే - గృధ్రధ్వాంక్షాణాం కంకకాకానాంసృగాలానాం జంబూకానాంచ ఘోరధ్వనిభిః-వికసన్ వర్ధమానఃరక్షసః బకస్యఅపదానాని క్రూరహింసాప్రకటకర్మాణితత్సంబంధిస్తవఃయస్మిం స్తథోక్తే-తాదృగ్ధ్వనివ్యాజతద్విరుదస్తుతేరపిస్ఫురితత్వమిత్యర్థః - తత్ర బకవనే శకటస్థస్సన్నేవ భుంజానః అన్నరాశింభక్షయన్ -సభీమః మహత్ బకహృదయభేదనం క్ష్వేళితం సింహనాదంచక్రే - అత్ర బలిభక్షణక్ష్వేళితాభ్యాంభీమస్యతృణీకృత బకబలావలేపప్రతీతేర్వస్తునావస్తుధ్వనిః- శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౬౯ ॥ సఇతి ॥ సబకోపితదిదంభీమసింహనాదంనిశమ్యశ్రుత్వా-బలినాన్నేనబలవతేతిచపురుషవిశేషేణమహాపురుషేణభీమేనచ-ద్వాభ్యాంమండితేనవిలంబితేన శకటస్యాగమనహేతునా ప్రథమంసింహనాదశ్రవణాత్పూర్వమేవకృతః ఉన్మేషః ఉత్పత్తిర్యస్యతం రోషం క్రోధంద్విగుణయన్ పునరుక్తయంత్సన్ గిరేః కందరంగుహాసైవమందిరంతస్యముఖాత్ ద్వారాత్ సరభసం సవేగం బకాభ్యాఖ్యాసిద్ధత్వబహిరాగత్యే త్యుత్తరేణాన్వయః ॥ ౭౦ ॥ పపమితి ॥ వ్యాత్తాస్య

స్ఫుటాభిః ఉరసి రక్తరేఖాభిః రుధిరలేపధారాభిః కృతాని బిరుదాని జయచిహ్నాని యస్యాః తస్య థోక్తా - తాదృశీ జగతో ఘాతుకత్వేన వధేన యా ప్రశస్తిః శ్లాఘా సా యస్య తథోక్తః - క్రోశతాం వేదనయా రుదతాం మర్త్యానాం బలీభూతానాం అంగఖాదే అవయవభక్షణే త్వరణేన వేగేన పరితశ్చలతోః సృక్విణోః ఓష్ఠప్రాంతయోః లగ్నే అస్థిదండాః వస్థూలే చేతి విశేష్యత్వావివక్షయా సమాసః - దంష్ట్రే దంతవిశేషౌ దధానః యాతుధానః బకః అముం బాహుం అవిగణయన్ అవిచారయన్ ఏనముత్ప్రతీకారం అత్ర మయి విషయే కో వా అపరాధ్నోతి అపరాధం కరోతి - ఇతి ఘుష్యన్ ఘోషం కుర్వన్ సన్ పవనసుతమభి భీమస్యాభిముఖం ప్రద్రవత్ ధావతి స్మ - యత్తు క్రోశతాం మర్త్యస్య భీమస్యేతి లగ్నః పూర్వమేవేతి శేష ఇతి చ నృసింహప్రలపితం - తత్తన్నామానురూపమేవ - యతః ప్రథమే పతత్ప్రకర్షస్య ద్వితీయే చ్యుతసంస్కారస్య చ దోషస్యాపత్తేః - స్రగ్ధరా ॥ ౨౧ ॥ నిజేతి ॥ తౌ ఉభౌ భీమబకౌ నిజాభ్యాం భుజయోర్యుగళీభ్యాం నియంత్రణాభిః బంధనైః - నియమితః నిరుద్ధః యత్నః యస్య తాదృశం పరస్పరమన్యోన్యం యథా తథా

ప-౨౦॥ ఏవం కో వాపరాధ్నోత్యముమగణయన్ బాహుమత్రేతి ఘుష్యన్ వ్యక్తో
రోరక్తరేఖాకృతబిరుదజగద్ఘాతుకత్వప్రశస్తిః క్రోశన్మర్త్యాంగఖాదత్వరణపరి
చలత్సృక్విలగ్నాస్థిదండస్థూలే దంష్ట్రే దధానః పవనసుతమభిప్రాద్రవద్యాతుధా
నః ॥ ప - ౨౧ ॥ నిజభుజయుగళీనియంత్రణాభిర్నియమితయత్నపరస్పరావు
భౌ తౌ । సగళితనయనం నిలింపపఙ్క్తేర్నిరవహతాం నిపుణం నియుద్ధశిల్పమ్ ॥
ప - ౨౨ ॥ పుత్రస్య వాయోర్భుజదౌర్లలిత్యం బకం వనే తత్ర చిరంచరంతమ్ ।
నిస్వేదశాంకామపి రాక్షసస్త్రీనేత్రాభ్రవర్షార్తువిలాసయోగ్యామ్ ॥
ప - ౨౩ ॥ తం వికృష్య పురసీమ్ని నిశీథే తత్క్షణాత్కుణపమర్శనదోషమ్ ॥
మార్ష్టుకామ ఇవ మారుతసూనుర్మాతురంఘ్రిముపసేవితుమాగాత్ ॥

క్త్వా సంతౌ - పరస్పరం బాహుభ్యాం బంధనే ధృతయత్నావిత్యర్థః - నిలింపానాం దేవానాం పఙ్క్తేః సగళితే ఆశ్చర్యేణ శృంఖలితే నయనే యస్మిన్ తథోక్తం - దేవైరాశ్చర్యాత్పరిహృతవిషయాంతరమాలోక్యమానమిత్యర్థః - నియుద్ధశిల్పం బాహుయుద్ధకర్మ - నిపుణం యథా తథా నిరవహతాం కృతవంతౌ - నిర్వ్యూర్వాద్వహతేః కర్తరి లఙ్ - పుష్పితాగ్రా వృత్తం ॥ ౨౨॥ పుత్రస్యేతి ॥ తతః వాయోః పుత్రస్య భీమస్య భుజయోః దౌర్లలిత్యం దర్పః - తత్ర వనే అరణ్యే బకే చ చిరం చరంతం సత్త్వాని భుంజానం బకం రాక్షసం పతిం విశేషంచ - రాక్షసస్త్రీణాం నేత్రాణ్యేవ అభ్రాణి మేఘాః - తేషాం వర్షర్తోర్యో విలాసః వృష్ట్యాత్మకః తస్య యోగ్యాం ఉచితాం - కామపి దశాం దురవస్థాం నిన్యే గమయామాస - భీమబాహుబలేన బకో మమార ఇత్యర్థః నయతేర్దుహాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం - నేత్రాభ్రవర్షర్త్వితి పాఠే నేత్రపదవైయర్థ్యాపత్తేరుపేక్ష్యః - ఉపజాతివృత్తం ॥ ౨౩ ॥ తమితి ॥ మారుతసూనుః భీమః తం నిహతం బకం శవమితి యావత్ - నిశీథే అర్ధరాత్రే పురసీమ్ని నగరద్వారే వికృష్య పాతయిత్వేత్యర్థః - తత్క్షణా

త్కృణపస్య శవస్యమర్శనేనస్పర్శనేన యోదోషః తంమార్ష్టుంశోధయితుంకామోయస్య తథోక్తఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - తుంకామమనసోరపీతిమకారలోపః - మాతుఃకుంత్యాః అంఘ్రిం చరణం ఉపసేవితుమాగాత్ గతవాన్ - నమాతుర్దైవతం పరమితి స్మరణాత్తదంఘ్రి సేవాయాస్సకలదోషనివారకత్వాదితిభావః- స్వాగతావృత్తం ॥ ౭౪ ॥ ఆలోక్యేతి ॥ అశేషైఃపౌరైఃఅహమహమికయాపాత్రితః - ఏతత్ పురసీమ్నివికృష్టం యాతునోబకస్యశవమాలోక్య - ఆశ్చర్యస్యరసస్యయః పూరః ప్రవాహః తస్యపరితోమేళనేన సంగమేన ఫేనిలాభిః ఫేనవతీభిః - ఏకస్మిన్ జలేజలాంతరస్య మేళనేమిథస్సంఘర్షణేన ఫేనోదయాదిదముక్తమితి ధ్యేయం - ఆనందసాగరస్య తరంగాణాంపరంపరాభిఃచేతః పౌరమనః పరవశీక్రియతేస్మ - అత్యాశ్చర్యోయం బకవధోనేనకృత ఇత్యాశ్చర్యేణ పౌరా ననందురిత్యర్థః - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౭౫ ॥ భవనమితి ॥ తత్రపురితదాపాత్రితః మహాజనఃప్రముదితస్సన్ - గృహమేధినః భీమావాస గృహస్థస్యభవనంగృహంఏత్య - ప్రవణీకృతోనమ్రీకృతః మూర్ధాశిరః యేనతస్మిన్ పవనజేభీమే విషయే - అక్షతైస్సహమాశిషంప్రయయుజే ఉదీరితవాన్ - ప్రపూర్వాద్యుజేఃకర్తరిలిట్ - ఉ

ప - ౭౪ ॥ ఆలోక్యయాతు శవమేతదశేషపౌరై రహమ్యాముఖేపరవశీక్రి
యతేస్మచేతః। ఆశ్చర్యపూరపరిమేళనఫేనిలాభి రానందసాగరతరంగపరంపరాభిః ॥ ప - ౭౫ ॥ భవనమేత్యతదాగృహమేధినః పవనజేప్రవణీకృత మూర్ధని।
ప్రయుయుజేసమమాశిషమక్షతైః ప్రముదితఃపురితత్ర మహాజనః ॥ ప - ౭౬॥
నిశిజాతునికేతవేదికాయాం నికటేసుప్తిసుఖంనిషేవ్యపాన్థాన్। పథికోపరరాత్రజాగరూకః ప్రబభాషే గిరమీదృశీంప్రసంగాత్ ॥ ప - ౭౭ ॥ పాంచాలికాంయావమనోరథసాధరత్న పాంచాలికాం హృదిమమేతిమమేతికృత్వా। అ
ద్యస్వయంవరమహాయనృపాఃప్రయాంతి దూతైస్సమం ద్రుపదభూపతి రాజ

ధానీం॥ - దూతైరాహూతాస్సంతః ... ఆహృతస్యప్రత్యుపకారావశ్యకత్వాదితిభావః - ద్రుతవిలంబితవృత్తం ॥ ౭౬ ॥ నిశీతి ॥ జాతు కదాచిత్ పథికఃకశ్చనపాంథఃనిశిరాత్రౌనికేతనస్యపాండవావాసగృహస్య - వేదికాయాఃప్రాంగణవేదికాయాఃనికటేసమీపే సుప్తిసుఖంనిద్రాసౌఖ్యంనిషేవ్యప్రాప్య - అపరరాత్రే అరుణోదయ వేళాయాం జాగరూకః ప్రబుద్ధస్సన్ - ప్రసంగాత్ కథాప్రస్తావాత్ - పాన్థాన్ప్రతి ఈదృశీంవక్ష్యమాణప్రకారాంగిరంవాచంప్రబభాషేఉక్తవాన్ - ఔపచ్ఛందసికం వృత్తం ॥ ౭౭ ॥ పాంచాలికామితి ॥ అద్యనృపాఃయూనాంతరుణానాం మనోరథేషుకామేష్వేవ సాధేషుహస్త్యేషు - రత్నమయీంపాంచాలికాంకృత్రిమపుత్రికాం పాంచాలికాం ద్రౌపదీం॥ ని ॥ పాంచాలికాపుత్రికాస్యాద్వస్త్రదంతాదిభిఃకృతేత్యమరః - మమేయంభవేత్ మమేయంభవేదితి హృదికృత్వా మనసినిశ్చిత్యేత్యర్థః - స్వయంవరఇతిమహాఃఉత్సవఃతస్మై దూతైఃఆహ్వానార్థమాగతైఃదౌవారికైస్సమం ద్రుపదభూపతి రాజధానీంప్రయాంతి - ద్రుపదపురమిత్యర్థః అత్ర సాధరత్న పాంచాలికేతిపరంపరిత కేవలరూపకం - వసంతతిలకావృత్తం ॥

౭౮ ॥ అ॥ తర్హి రాజానః ప్రయాంతు కిమస్మాకం బ్రాహ్మణానాం తత్రేత్యత ఆహ ॥ భోక్తుమితి॥ ద్విజానాంగణో పి భోక్తుం సూపేన సమగ్రం సంపూర్ణం అన్నమపి - దోగ్ధుం అభినవాః నూతనాః ప్రసవాః ప్రసూతిర్యాసాం తాః గా అపి దుహితుః సుతాయాః ద్రౌపద్యాః ఉత్సవకాలే స్వయంవరోత్సవసమయే - వత్సలాత్ దుహితృప్రేమవతః తస్మాత్ ద్రుపదాత్ లప్స్యతే ప్రాప్స్యతే - స్వాగతావృత్తం ॥ ౭౯ ॥ నహీతి ॥ కించ ॥ తత్ర ద్రౌపదీస్వయంవరోత్సవే - హి యస్మాత్కారణాత్ అపార్థతా వ్యర్థత్వం న భవేత్ పార్థో ర్జునో న భవతీత్యపార్థః తస్య భావ స్తత్తా అర్జునస్య భవేదిత్యర్థః - తతః కారణాత్ విజయః గమనమిత్యర్థః - ఉపసర్గేణ ధాత్వర్థో బలాదన్యత్ర నీయత ఇత్యనుశాసనాదితి భావః, సిద్ధిం సాఫల్యం ఉపైష్యతి లప్స్యతే - విజయో ర్జునః సిద్ధిం ద్రౌపదీలాభరూపాం ఉపైష్యతి - స్ఫుటం నూనమితి చ - దధిఘృతసూపసమృద్ధాన్నరాశిలాభాత్ మత్స్యయంత్రభేదనద్వారా ద్రౌపదీ లాభాచ్చేత్యుభయత్ర భావః - హే మహౌజసః ఉత్కృష్టతేజశ్శాలినః వః యుష్మాకం మహత్సుఖం యుగపదేకదైవ సాహిత్యేనేతి చ అస్తు - తత్తస్మాత్ కారణాత్ ద్రుతం సత్వరం ఆగచ్ఛత - వైతాళీయం ॥ ౮౦ ॥ ఇతీతి ॥ ఇతి ఉక్తభాషిణమ్ ॥ ప - ౭౮ ॥ భోక్తుమన్నమపి సూపసమగ్రం దోగ్ధుమప్యభినవప్రసవా

గాః । లప్స్యతే ద్విజగణో పి చ తస్మా ద్వత్సలాద్దుహితురుత్సవకాలె ॥ ప - ౭౯ ॥

నహి తత్ర భవేదపార్థతా విజయస్సిద్ధి ముపైష్యతి స్ఫుటమ్ । యుగపత్సుఖ మస్తు వో మహద్ద్రుత మాగచ్ఛత తన్మహౌజసః ॥ ప - ౮౦ ॥ ఇతి వాచ ముపశ్రుతిం

ద్విజాతే ర్హృదికృత్వా సుధయేవ నిర్మితాం తామ్ । పథి భూసురసంఘ మధ్యభాజః ప్రతి పాంచాలపురం ప్రతస్థిరేతే ॥ గ - ౮౧ ॥ తేపి పునరనేకదినసీమజనపదవన

సీమానః పథి కృతోదయేన భగవతా పరాశరదాయాదేన జతుగృహ పరిచ్యావనేన

వో న పృషత్పతే ర్హర్షః పార్థ తస్య సమున్మిషతీతి గిరానుగృహీతాః సాక్షాత్ప్రరోహతా

ప్రకారా ముపశ్రుతిం వ్యంజనయా భావ్యర్థసూచనీం - అర్జునద్వారా ద్రౌపదీలాభేన సర్వేషాం సౌఖ్య లాభ వ్యంజకామితి యావత్ - అతఏవ సుధయా అమృతేన నిర్మితామివ స్థితాం ద్విజాతేః బ్రాహ్మణస్య తాం వాచం హృదికృత్వా అంగీకృత్యేత్యర్థః - తే పాండవాః పథి మార్గే భూసురసంఘస్య బ్రాహ్మణబృందస్య మధ్యం భజంతి ప్రాప్నువంతీతి భాజస్సంతః - పాంచాలస్య ద్రుపదస్య పురం ప్రతి ప్రతస్థిరే జగ్ముః - ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౮౧ ॥ తేపీతి॥ తే పాండవా అపి అనేకైః దినైః సీతానామతిక్రాంతానాం జనపదానాం దేశానాం వనానా మరణ్యానాం సీమాః భాగాః యైస్తథోక్తాస్సంతః పథి మార్గమధ్యే - పునరపి కృతః ఉదయః సాక్షాత్కారః యేన తేన - శాలిహోత్రాశ్రమే పూర్వం దత్తదర్శనత్వాత్పునరపీత్యుక్తం - భగవతా త్రైకాల్యవేదినా - పరాశరస్య మునేః దాయాదేన పుత్రేణ వ్యాసేన ॥ ని ॥ దాయాదౌ సుతబాంధవావిత్యమరః - వః యుష్మాకం జతుగృహాద్దహ్యమానాత్ పరిచ్యావనేన నిరుపద్రవం నిర్గమనేన - పృషతో ద్రుపదపితా తదపత్యస్య పార్ష తస్య నవః నూతనః మృత్వా పునరుద్ధృతకృత తుల్య

ఇతియావత్ - హర్షః సమున్మిషతి జాయతే ఇతి ఉక్తప్రకారయా గిరా అనుగృహీతాన్సంతః పాఠాత్ మూర్తీభూయ ప్రరోహతా నిర్గమతా భుజయోః ప్రతాప ఏవ అనలః అగ్నిః తేనేవ స్థితేన - ఫల్గునకరవల్లిస్థితేన మహతా అలాతస్య కరధృతకాష్ఠాగ్రాంగారస్య తేజసా - నితాంతస్సీమంతితం పార్శ్వయోర్ద్విధా నిస్సారితం సంతమసం అంధకారః యస్యాం తయా - పదవ్యా వర్త్మ మార్గేణ త్రివిష్టపస్య స్వర్గస్య తటినీం నదీం గంగాం సమయా తస్యాస్సమీపమిత్యర్థః - అభితః పరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా - ప్రావిశన్ - విశతేః కర్తరి లఙ్ - తత్ర ఖలు గంగాయామిత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ ౮౨ ॥ ఇందీవరాదితి ॥ ఇందీవరాత్ నీలోత్పలాత్ - రాత్రౌ తత్రైవ ప్రసుప్తే భృంగ్యః స్థితేరితి భావః - తరంగే తరంగే ప్రతితరంగం అనుప్రవిష్టైః క్రమేణ సంక్రాంతైః అబ్ధిదుహితుర్లక్ష్మ్యాః బింబైః ప్రతిబింబైరివ స్థితైః తరుణీనాం కదంబైః సమూహైస్సమం సహేత్యర్థః - పయసి గంగాజలే క్రీడన్ చిత్రరథో నామ గంధర్వః - పార్థాన్విలోక్య కుపితః క్రుద్ధస్సన్ స్త్రీభిస్సహ ఏకాంతస్థితౌ పరేషామాగమనస్య లజ్జాకరత్వేన క్రోధోత్పాదకత్వా దితి

భుజప్రతాపానలేనైవ ఫల్గునకరవల్లిస్థితేన మహతాఽలాతతేజసా నితాంతసీమంతిత
సంతమసయా పదవ్యా త్రివిష్టపతటినీం సమయా ప్రావిశన్ ॥ తత్ర ఖలు ॥
ప - ౮౨ ॥ ఇందీవరాత్ప్రతితరంగమనుప్రవిష్టైర్బింబైరివాబ్ధిదుహితుస్తరు
ణీకదంబైః । క్రీడన్సమం పయసి చిత్రరథో విలోక్య పార్థాన్ప్రరోధకుపితః ప్ర
ధనం చికీర్షుః ॥ ప - ౮౩ ॥ అస్త్రమాత్మసమనామదైవతం సంప్రయుజ్య సమ-
రే ధనంజయః । తత్ర తస్య రథమగ్రవర్తినం జాతు పాలయసహాయమాతనోత్ ॥
ప - ౮౪ ॥ గంధర్వాణాంపత్యుర్గర్వజుషస్సారసైంధవే తస్మిన్ । పాథసి భంగ
శ్శిశిరో రోధసి భంగస్తు తాపహేతురభూత్ ॥ ప - ౮౫ ॥ నఖ్యస్యలాభాత్స్వపదప్ర

భావః - అత ఏవ ప్రధనం కర్తుమిచ్ఛుః చికీర్షుస్సన్ రురోధ నిరుద్ధవాన్ - అత్ర పార్థావలోకనస్య ప్రధనేచ్ఛాం ప్రతి తస్యాశ్చ తన్నిరోధం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగద్వయం అంగాంగిభావేన సంకీర్ణం - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౮౩ ॥ అస్త్రమితి ॥ ధనంజయోఽర్జునః సమరే చిత్రరథేన సహ యుద్ధే - ఆత్మనా సమం తుల్యం నామ ధనంజయ ఇత్యాఖ్యా యస్య తాదృశం దైవతమగ్నిః యస్య తదాగ్నేయమస్త్రం సమ్యక్ప్రయుజ్య - తత్ర గంగాతటే అగ్రే స్వస్య పురః వర్తత ఇతి తథోక్తం - తస్య చిత్రరథస్య రథం జాతు పాలయస్య లాక్షాగృహస్య సహాయం దగ్ధత్వేన సదృశమిత్యర్థః - అతనోత్ కృతవాన్ - ఆగ్నేయాస్త్రేణ తద్రథం దగ్ధవానిత్యర్థః ॥ ని ॥ ధనంజయోఽర్జునే వహ్నావితి విశ్వః - రథోద్ధతావృత్తం ॥ ౮౪ ॥ గంధర్వాణామితి ॥ గర్వం జుషత ఇతి గర్వజుషః అహంకారాన్వితస్య - గంధర్వాణాం పత్యుః చిత్రరథస్య సురసింధోః గంగాయాస్సంబంధిని సారసైంధవే తస్మిన్పాథసి జలే భంగస్తరంగః శిశిరః శీతలః అభూత్ - రోధసి తటే భంగః పరాజయస్తు తాపహేతుః సంతాపజనకః అభూత్ - అత్ర తరంగపరాజయయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా ఉత్థాపితో విరోధాభాస

ఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః - గీత్యార్యావృత్తం ॥ శ్లో ॥ ఆర్యాప్రథమదళోక్తం యది కథమపి లక్షణం భవేదుభయోః । దళయోః కృతయతి శోభాం తాం గీతిం గీతవాన్ భుజంగేశ ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౨౫ ॥ సఖ్యస్యేతి ॥ సపది తదానీం కుశీలవానాం గాయకానామింద్రః చిత్రరథః - సఖ్యస్య పాండవైస్సహ మైత్ర్యాః లాభాత్ ప్రహృష్యత్ సంతుష్యన్ సన్ - ప్రథమమాదౌ కురునందనానాం పాండవానాం స్వాం స్వకీయాం విశేషేణ నీతిం పురోహితానుగామిత్వాదిరూపాం ప్రాదర్శయత్ బోధితవాన్ - రాజా గచ్ఛేత్ప్రియాణాం తు పురః కృత్వా పురోహితమిత్యాదిస్మరణాదితి భావః - పశ్చాదనంతరం తు అమీషాం పార్థానాం రమ్యాం పదవీం మార్గం చ ప్రాదర్శయత్ దర్శయామాస - ఉపజాతివృత్తం ॥ ౨౬ ॥ ధర్మేతి ॥ అథ మార్గద్వయప్రదర్శనానంతరం - అయం ధర్మాద్యమాద్భవతీతి ధర్మభూః యుధిష్ఠిరః విశ్రుతం జ్ఞానవిజ్ఞాననిధిత్వేన ప్రఖ్యాతం ॥ ౯ ॥ విత్తవిఖ్యాతవిశ్రుతా ఇత్యమరః - ధౌమ్యం నామ బ్రాహ్మణం అధ్వని మార్గే పథ్యే సమీక్ష్య - ప్రాణినాం అహింసకోఽపి సన్ అముష్య ధౌమ్యస్య పాదయోః పీడనం బాధనం నమస్కారం చ - అనుజైస్సహ మాపేధిష్ణమం క్లప్తవాన్ - కృతవాన్ విరోధాభాసః - రథోద్ధతావృత్తం ॥

హృష్యన్ కుశీలవేంద్రః కురునందనానామ్ । ప్రాదర్శయత్స్వాం ప్రథమం వినీతిం పశ్చాదమీషాం పదవీం చ రమ్యామ్ ॥ ప - ౨౬ ॥ ధర్మభూరథ స హేయ్యాదర్శి స్పమం ధౌమ్యమధ్వని సమీక్ష్య విశ్రుతమ్ । ప్రాణినామయమహింసకోఽపి సంపాదపీడనమముష్య క్లప్తవాన్ ॥ ప - ౨౭ ॥ యథాతిథ్యవిధౌ ప్రీతస్స పురస్కురుతే స్మ తాన్ । తథాధ్వగమనే తేపి తం ప్రశ్రయవశంవదాః ॥ ప - ౨౮ ॥ ధౌమ్యస్య సుధామధురిమధౌరేయీభిస్స్వయంవరకథాభిః । ద్రుపదపురసరణిరాసాం ద్విత్రాణ్యభవత్పదానీవ ॥ ప - ౨౯ ॥ భూదేవేష్వతినిబిడేషు మధ్యభాజాం పంచానామపి యుగపత్పృథాసుతానామ్ । పుష్కరద్రుపదపురం పురః పరి

౨౭ ॥ యథేతి ॥ సః ధౌమ్యః ప్రీతః పౌరోహిత్యవరణేన సంతుష్టస్సన్ ఆతిథ్యవిధౌ అతిథిపూజాయాం తాన్ యుధిష్ఠిరాదీన్ యథా పురస్కురుతే స్మ సంమానితవాన్ అగ్రే కృతవాంశ్చేతి చ - ప్రశ్రయవశంవదాః వినయపరాధీనాః తే యుధిష్ఠిరాదయోఽపి అధ్వని మార్గే గమనేవిషయే - తం ధౌమ్యం తథా పురస్కుర్వతే స్మ సమ్మానితవంతశ్చేతి ॥ ౨౮ ॥ ధౌమ్యస్యేతి ॥ సుధామధురిమ్ణః అమృతమాధుర్యస్య ధౌరేయీభిః ధురంధరాభిః ధౌమ్యస్య సంబంధినిభిః తత్కథ్యమానాభిరితి యావత్ - స్వయంవరకథాభిః ద్రౌపద్యా ఇతి భావః - ద్రుపదపురస్య సరణిర్మార్గః ద్వే వా త్రీణి వా ద్విత్రాణి పదానీవ - ద్విత్రిపదపరిమితమార్గ ఇవాభవత్ - ఆర్యావృత్తం - శ్లో ॥ లక్ష్మైతత్సప్తగణా గోపేతా భవతి నేహ విషమే జః । షష్ఠోయన్నలఘూ వా ప్రథమేఽర్ధే నియతమార్యాయాః । షష్ఠే ద్వితీయలాన్నేపరకే ముఖలాచ్చ సయతిపదనియమః । చరమేఽర్ధే పంచమకే తస్మాదిహ భవతి షష్ఠో లః ఇతి లక్షణాత్ ॥ ౨౯ ॥ భూదేవేష్వితి ॥ అతినిబిడేషు అత్యంతసాంద్రేషు భూదేవేషు బ్రాహ్మణేషు - మధ్యభాజాం పంచానామపి - పృథాయాః కుంత్యాః సుతానాం యుధిష్ఠిరాదీ

నాం పురః ప్రదేశే ద్రుపదపురం - యుగపదేకదైవ పుష్పేషు స్ఫురితమభూత్ - తత్ర ద్రుపదపురం దదృశురిత్యర్థః - వక్త్రాబ్జే తేషాం ముఖపద్మే దక్షిణమక్షి నయనం చ - యుగపత్ సరభసం ప్రస్ఫోరస్పందతేస్మ - అత్ర ద్రుపదపురదృష్టిపక్షయో ర్భవనాక్షిచలనయో ర్యౌగపద్యాత్సముచ్చయాలంకారః - గుణక్రియాయౌగపద్యం సముచ్చయ ఇతిలక్షణాత్ - ప్రహర్షిణీవృత్తం ॥ ౩౦ ॥ కుమారికాయా ఇతి ॥ కురూద్వహాః పాండవాః తత్ర పురే ద్రుపదస్య భూపతేః కుమారికాయాః ద్రౌపద్యాః కుచయోః ఉపమాద్రవ్యం సదృశపదార్థం - ఘటమితియావత్ - కుతూహలాత్ ప్రథమం ద్రౌపదీదర్శనాత్పూర్వమేవ అభివీక్షితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - కులాలస్య కుంభకారస్య గేహం సమావిశన్ ప్రావిశన్ ఇతి - వంశస్థవృత్తం ॥ ౩౧ ॥ తామితి ॥ అథ పాండవప్రవేశానంతరం స్మారం మన్మథమయం అతఏవ అద్భుతం యశోదయం స్వస్యావిర్భావమిత్యర్థః - ఆవహంతః కుర్వంత ఇవ స్థితా ఇత్యుత్ప్రేక్షా - సర్వేప్యతికందర్పసౌందర్యశాలిన ఇత్యర్థః - ససైన్యాః భూపాలాః దక్షిణం భుజముదస్య ఉద్ధృత్య - నిబద్ధాని బిరుదాని జయచిహ్నశబ్దాః య

దేశే వక్త్రాబ్జే సరభసమక్షి దక్షిణం చ ॥ ప - ౩౦ ॥ కుమారికాయా ద్రుపదస్య
భూపతేః కుచోపమాద్రవ్యమివాభివీక్షితుమ్ । కురూద్వహాస్తత్ర పురే కుతూహ
లాత్ కులాలగేహం ప్రథమం సమావిశన్ ॥ ప - ౩౧ ॥ తామాగమన్నథ పురీం శ
తశస్ససైన్యాః స్మారం యశోదయమివాద్భుతమావహంతః । భూపాః స్తుతా భు
జముదస్య పఠత్స్వరంగే పద్యం నిబద్ధబిరుదం పటువందిబృందైః ॥ ప - ౩౨ ॥
ద్యావాభూమీ నిరుంధన్ యదుబలరజసాం శ్రేణిభిస్సీరపాణి ర్వేగాదాగాత్సవీరస్స
వినయగురుణా శౌరిణాన్వీయమానః । ఆహారశ్చాయుధం చ ద్విషదపమతయే యేన
సంసేవ్యమానే తే ద్వే హాలాహలత్వం రణభువి వహతో నామసంకృత్యతశ్చ ॥ ప -

స్మిం స్తత్ పద్యం శ్లోకం - జాత్యేకవచనం - అగ్రే పరస్పరముచ్చరద్భిః పటుభిః స్తవనసమర్థైః వందినాం వైతాళికానాం బృందైః స్తుతాః స్తూయమానాస్సంతః శతశః తాం ద్రుపదపురీమాగమన్ ఆగతవంతః - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౩౨ ॥ ద్యావాభూమీ ఇతి ॥ సీరం హలం పాణౌ యస్య తథోక్తస్స సీరః బలరామః - యదూనాం యాదవానాం యద్బలం చతురంగం తస్య రజసాం శ్రేణిభిః పంక్తిభిః - ద్యావాభూమీ అంతరిక్షం భూమిం చ నిరుంధన్ ఆచ్ఛాదయన్ సన్ - స్వస్య వినయేన గురుణా శ్రేష్ఠేన శౌరిణా కృష్ణేన అన్వీయమానః అనుగమ్యమానశ్చ సన్ - వేగాదాగాత్ ద్రుపదపురమితి శేషః - యేన బలరామేణ ద్విషతాం అపమతయే తిరస్కారాయ సమ్యక్ సేవ్యమానే ఉదరేణ కరేణ చ గృహ్యమాణే తే ప్రసిద్ధే - ఆహారః హాలా చ ఆయుధం హలం చ ద్వే అపి - రణభువి హాలాహలత్వం నామతః సంజ్ఞాతః కృత్యతః కర్మణోపి చ ఉభయథాపి వహతః - హాలా మద్యం హలం సీరం తయోర్భావో హాలాహలత్వం కాలకూటత్వం - తత్ర సంజ్ఞాపక్షే పంచవర్ణాత్మకసంజ్ఞాత్వం, చేష్టాపక్షే కాలకూటవన్మారకత్వమితి వివేకః ॥ ని ॥ సురా హాలి ప్రియా హాలా కృషకో లాంగలం హలం । కాలకూటో హాలాహల ఇతి సర్వత్రాపరః - హాలాహలో హలాహల ఇతి చ పాఠః - సి

గ్ధరావృత్తం ॥ ౯౩ ॥ బిభ్రాణ ఇతి ॥ మణిభిఃదీప్రాఃఉజ్జ్వలానికుండలానిబిభర్తీతిభరం-అతఏవ అఖిలేషుఅఙ్గేషుకరచరణాదిషుఅంగాఖ్యజనపదేషుచప్రఖ్యాతంప్రసిద్ధం॥ని॥ అంగంగాత్రాంతి కోపాయ ప్రతీకేష్వప్రధానకే। అంగోదేశవిశేషేస్యాదితివిశ్వః – అతిమనోజ్ఞం రూపం సౌందర్యంయస్యతత్ కర్ణానాంకుత్రోః రాధేయస్యచత్రయం – పార్శ్వయోః సవ్యదక్షిణయోఃఅగ్రేచబిభ్రాణఃసః ప్రసిద్ధోదుర్యోధనః – స్వస్యాత్మనః అనుబింబాయితైః ప్రతిబింబతుల్యైరిత్యర్థః – నవత్యానవదశకసంఖ్యాకైః నవఅధికాయేషాంతైశ్చ అనుజైఃనవాకధినవతిసంఖ్యాకైః దుశ్శాసనాదిభిరిత్యర్థః - పరివృతాఃప్రాంతాః చతుఃపార్శ్వాయస్యతథా క్తస్సన్ సేనాసుఅనుయాత్రికాసుయేదుందుభయఃభేర్యః తేషాంనాదైఃఘోషైః తుందిలంపూర్ణంనభః ఆకాశంయస్యతథాక్తశ్చసన్ ఆసీదత్ఆగతవాన్ అత్రాపిపుష్పదపురిమితిశేషః - శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం ॥ ౯౪ ॥ తదన్వితి ॥ తదనురాజలోకాగమనానంతరం-పరితఃకీర్ణైరలంకృతైఃపుష్పైః తరంగితంవర్ధితం సౌరభంయస్యతత్ మణిమయేషుమహత్సుమ

౯౩ ॥ బిభ్రాణోమణిదీప్రకుండలభరంకర్ణత్రయంపార్శ్వయో రగ్రేచా
తిమనోజ్ఞరూపమఖిలేష్వంగేషుదుర్యోధనః। సేనాదుందుభినాదతుందిలనభాస్స్వ
స్యానుబింబాయితై రాసీదత్సనవాధికైఃపరివృతప్రాంతో నవత్యానుజైః ॥
ప - ౯౪ ॥ తదనుపరితఃకీర్ణైః పుష్పైస్తరంగితసౌరభం మణిమయమహామం
చారూఢావనీంద్రపరంపరమ్। అగురుజనితైర్ధూపైరాలిహ్యమానవితానకం
స్వనితపటహంప్రాపుఃపార్థాస్స్వయంవరమంటపమ్ ॥ ప - ౯౫ ॥ జాగ్ర
త్సోమకకీర్తిసోమనిమిషత్పద్మావకాశాత్యయ ప్రాప్తేందీవరనిత్యవాస ఘటిత
శ్యామప్రభాశ్రీరివ। పాంచాలస్యసుతాతతఃపరిజనైస్సార్ధంపురఃపశ్యతాం రా
జ్ఞాంబుద్ధిమివాధిరుహ్యశిబికాంరంగస్థలీంప్రావిశత్ ॥ ప - ౯౬ ॥ ద్రౌపదీ

మంచేషు ఆసనేష్వారూఢాఃఅధిష్ఠితాః అవనీంద్రాణాం రాజ్ఞాంపరంపరాః పఙ్క్తయో యస్మింస్తత్ • అగురుభిఃజనితైర్ధూపైఃపరిమళధూపైః ఆలిహ్యమానాని స్పృశ్యమానానివితానాని ఉల్లోచాః యస్మింస్తత్తం - స్వనితాశ్శబ్దాయమానాః పటహావాద్యవిశేషాః యస్మింస్తత్ స్వయంవరమంటపం పార్థాఃప్రాపుః . హరిణప్లుతావృత్తం॥శ్లో॥రసయుగహయైర్న్సౌమ్రౌస్లౌగోహరిణప్లుతేతి లక్షణాత్ ॥ ౯౫ ॥ జాగ్రదితి ॥ తతఃజాగ్రతానిత్యప్రకాశేనసోమకానాంపాంచాలానాం కీర్తిరేవసోమశ్చంద్రః తేననిమిషత్సుసర్వదా ముకుళీభవత్సుపద్మేషు అవకాశస్యనివస్తుమాస్పదస్య . అత్యయేన అపగమేనప్రాప్తః యః ఇందీవరేనీలోత్పలేనిత్యవాసస్తేనఘటితాసంపాదితా శ్యామప్రభానీలకాంతిర్యస్యాః తథోక్తా, శ్రీఃలక్ష్మీరివస్థితేతి తద్గుణోత్ప్రేక్షా - పాంచాలస్యసుతాద్రౌపదీ పురఃఅగ్రే పశ్యతాంరాజ్ఞాంబుద్ధిమివ . శిబికాందోలికాం ద్వేఅప్యధిరుహ్యేత్యర్థః. పరిజనైస్సార్ధం సఖీభిస్సహరంగస్థలీంస్వయంవరమంటపం ప్రావిశత్ . అద్యాగచ్ఛద్ద్రౌపదీతి సర్వేషురాజసు త

శాంతఃకరణె సమాగచ్ఛదిత్యర్థః. శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం ॥ ౯౭ ॥ ద్రౌపదీతి ॥ తత్క్షణం ద్రౌపదీప్రవేశక్షణె రంగఏవతటాకేసరసి. ద్రౌపద్యాముఖస్యైవశశినః ద్యుతేస్సంపదేవకౌముదీచంద్రికా తయామహతిమనోజ్ఞేసతె - నృపతీనాంపక్ష్మిణీ ఏవచక్రాః కోకదంపతీత యోర్యుగళంద్వంద్వం. బహుదూరం విజఘటెవియుక్తమాసీత్ - అత్యాదరాద్రాజానో విస్ఫార్యలోచనె తామద్రాక్షురిత్యర్థః- చంద్రికాయాం చక్రవాకావియుజ్యంత ఇతిప్రసిద్ధిః. సమస్తవస్తు వర్తిసావయవరూపకం - స్వాగతావృత్తం ॥ ౯౮ ॥ తామితి ॥ సదసిస్వయంవరమంటపే మహీసురాణాంమధ్యేస్థిత్వేతిశేషః తాంద్రౌపదీం పశ్యతః తస్యవాసవనందనస్య అర్జునస్యసంబంధిని. వామేతరేదక్షిణె మహతిప్రతాపేనశ్లాఘ్యేభుజే. స్ఫురణం స్పందః సపదితత్కాలేప్రకటీభవితుమిచ్ఛోః ప్రకటీబుభూషోః - భవతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః - అన్యచ్ఛ్వావితిపూర్వ పదాకారస్యేత్వం, అంతర్జ్వలస్య ఉద్వల్గనంకిల ఊర్ధ్వముద్ధతి రివేత్యుత్ప్రేక్షా - బభూవ॥శ్లో॥దక్షిణాక్షిపరిస్పందోదక్షిణస్యభుజస్యచ । హృదయస్యప్రసాదశ్చ సద్య

ముఖశశిద్యుతిసంపత్కౌముదీమహతి రంగతటాకె । పక్ష్మచక్రయుగళంనృపతీ
నాంతత్క్షణంవిజఘటె బహుదూరమ్ ॥ ప - ౯౮ ॥ తాంపశ్యతస్సదసితస్యమ
హీసురాణాంవామేతరెమహతివాసవనందనస్య । అంతర్జ్వలస్యసపదిప్రకటీబుభూ
షో రుద్వల్గనంకిలభుజే స్ఫురణంబభూవ ॥ గ - ౯౯ ॥ తావత్సరభసముపేత్య
సాత్యాదాదేష్టుమనాః ప్రద్యుమ్నఇవ ధృష్టద్యుమ్నస్సాయకైస్సాకం సకాశ
ముపనీతం స్వయంవరదిదృక్షయా సపరివారంప్రత్యాసన్నమివపన్నగపతించా
పంపురస్కృత్య కన్యావలోకనధన్యాన్ రాజన్యానేవమవాదీత్ ॥ ప - ౯౯ ॥
బాణేనసంప్రతినృపాఏవిలక్ష్యమెత త్తచ్ఛాయవద్భువినిపాతయితుం పటుర్యః।

స్సంసిద్ధిసూచకాఇతిశాకునాః ॥ మహీసురాణాం సదసిస్థిత్వాతాంపశ్యతఇతివా యోజనా - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౯౯ ॥ తావదితి ॥ తావత్తదాసాత్యాత్ మూర్తీభూయ సరభసము పేత్యఆదేష్టుంవక్ష్యమాణరీత్యావక్తుం మనోయస్యసః తుంకామమనసోరపీతి మకారలోపః - ప్రద్యుమ్నఃమన్మథఇవస్థితః ధృష్టద్యుమ్నఃద్రుపదస్యపుత్రః- సాయకైఃబాణైస్సాకం సకాశంసమీపం ఉపనీతంప్రాపితం - అతఏవ స్వయంవరంద్రష్టుమిచ్ఛయాదిదృక్షయాప్రత్యాసన్నం సన్నిహితం - సపరివారం పరిజనసహితం పన్నగపతింశేషమివస్థితం చాపంపురస్కృత్యఅగ్రేనిధాయ - కన్యాయాఃద్రౌపద్యాఃఅవలోకనేనధన్యాన్ కృతార్థాన్ రాజన్యాన్రాజ్ఞఃఏవంవక్ష్యమాణరీత్యాఅవాదీత్ ఉక్తవాన్ వదేఃకర్తరిలుఙ్ ఉత్ప్రేక్షాద్వయసంసృష్టిః ॥ ౯౯ ॥ అ ॥ ఉక్తిప్రకారమాహ ॥ బాణేతి ॥ హేనృపాః యఃయుష్మాకమన్యతమః కోపాసంప్రతిఅద్యదివిఆకాశేస్థితంఏతల్లక్ష్యంయంత్రవిశేషం-తస్యలక్ష్యస్యఛాయామివతచ్ఛాయవత్ తదనాతపమివేత్యర్థః-విభాషాసేనేత్యాదినాహ్రస్వః- ఛాయాసూర్యప్రియాకాంతిః॥ఇ॥ ప్రతిబింబమనాతపఇత్యమరః - బాణేనభువినిపాతయితుంపటుఃసమర్థః-సఏవన్నృపస్స్వస్వరసా

లం ప్రదర్శ్య ప్రకటీకృత్య - ఇమాం పితచ్ఛాయాసంబంధినీం మౌర్వీం ఆసీమిన - ఇమాం పురోప స్థి
నీం మమాస్యసారం భగినీం ద్రౌపదీం దత్తే పహాసం కుర్యాత్ వనహాత్ - స్వరుర్యా దిత్యర్థః
సవిసస్యపణస్యాపిరోజ్యం - వీర్యశుల్కాం అంనసమలవయశ్శల్యా శుల్కాభావః - అత్ర ద్రౌపదీ
సెంజన్యోః ప్రకృతయోః పాణిగ్రహణధర్మేణౌపమ్యస్యగమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః - య
త్తుచ్ఛాయయమ్లభిలక్ష్యచ్ఛాయాపత్న్యామేవ భవితవ్యాఖ్యానం - అన్యత్ర పాతయితుంస
వేగాసిసమర్థాభావ ఇతి నృసింహః - తన్న - రవిగత్యనుసారిణ్యా లక్ష్యచ్ఛాయయాయాః భగ్న
లక్ష్యపాతస్యచ ద్వానాంతదిక్కల్యస్యకిదాప్యసంభవాత్ భారతవిరుద్ధత్వాచ్చ - తత్ర అధిజ్యధ
నుస్సంహిత బాణేన లక్ష్యభేదనమాత్రస్యైవ శుల్కతయా శ్రవణాదితి ॥ ౧౦౦ ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇ
త్థముక్త ప్రకారేణ ప్రగల్భం సప్రౌఢం యథా తథా ఉదితాః భృష్టద్యుమ్నేనోక్తాః - తాః
మహీపతీనాం పంక్తయః రభసేన వేగేన హర్షేణవా ॥ ని ॥ రభసో వేగహర్షయోరితి వి
శ్వః - పీఠాదుత్థాయ చాపమనుసృత్యసన్నిధాయక పెపిక్యత్వా - చాపమధిరోజ్యాం - ఆదాయ
ర్యర్థః - కృతినియన్త ధనురారోపణవ్యాపారో యేన తమాత్మానం నిజశరీరమేవ - పీడామాత్రం

మౌర్వీమిమామివ వపుర్నిజమేవ హానా కుర్యాత్స్వసారమమ పరిణయమస్య సారకః ॥
ప - ౧౦౦ ॥ ఇత్థం ప్రగల్భముదితా రభసేన పీఠాదుత్థాయ చాపముపస్మృత్య కరె
పిక్య త్వా । ఆత్మానమేవ కృతియత్నమనైపురాత్రిం మౌర్వీలతాం నతు మహీపతి
పంక్తయస్తాః ॥ ప - ౧౦౧ ॥ దృష్ట్వాదరాజకమిదం ద్విజసంఘమధ్యాన్నిర్గ
త్య సంనసెసలిలం పుతే కుమారః । చాపేశ్వరం కరధృతం సమధత్తలజ్జాం భూపేషు భూ

ఆస్సైషు ప్రాపితవత్యః - మౌర్వీలతాం తు ఆతీండం ధనుష్కోటింనానైషుః - నయామాసు ॥
రిత్యర్థః - దుహాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం ॥ ని ॥ ఆతీణః పీడా ధనుష్కోటి స్యేత్యమరః - అత్ర అ
లభ్య ప్రాప్యస్య శరీరమౌర్వ్యోరుభయత్ర ప్రాప్తౌ శరీరమాత్రే నియమనాత్పరిసంఖ్యాలం
కారః - పీడాధనుష్కోట్యోశ్శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇ
త్యనయోరంగాంగిభావేన సంకరః - తస్యచ ధనురారోపణరూపేష్టార్థసముద్యమాచ్ఛరీరపీడావా
ప్తివర్ణనాత్మక విషమప్రభేదస్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః - తస్యచ ధనురారోపణసామ
గ్రీసత్త్వేపి తదనుత్పత్తికథనాత్మకాయావిశేషోక్త్యా పునరేకవాచకానుప్రవేశసంకర ఇతి సూ
క్ష్మదృష్టిభిరాకలనీయం - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౧౦౧ ॥ దృష్ట్వేతి ॥ అథానంతరం ఇంద్ర
స్య కుమారో ఽర్జునః - ఇదం ధనురారోపణాశక్తం రాజకం రాజ్ఞాం సమూహం ద్విజసంఘాయాం దృ
ష్ట్వా - ద్విజసంఘస్య మధ్యాన్నిర్గత్య - ధనుస్సమీపమాగత్యేత్యర్థః - కరేణ ధృతే చాపే ఆరోపి
తజ్యేశ్వరం సమధత్త సంఘటితవాన్ - భూపేషు గుణారోపణమాత్రేణ శక్తేషు లజ్జాం సమధత్త -
వసుధేంద్రపుత్ర్యాం ద్రౌపద్యాం భూరికుతుకం మహాహర్షం చ సమధత్త - అత్ర అర్జున
స్యైకేనైవ శరసంధానవ్యాపారేణ లజ్జాకౌతుకద్వయాత్మకవస్త్వంతరసంధానవర్ణనాద్విశే
షాలంకారభేదః ॥ శ్లో ॥ కించిదారభమాణో శక్యం వస్త్వంతర కృతిశ్చేన ఇతి లక్షణాత్ ॥

౧౦౨ ॥ వీరేణేతి ॥ తేన వీరేణార్జునేన కర్త్రా విశిఖేన బాణేన కరణేన విలూనం ఛిన్నం మూలం ఆదిర్యస్య తత్ - చక్రవద్భ్రమణేన ఉపలక్షితం పతయాళు పతత్ ॥ ని ॥ పతయాళుస్తు పాతుక ఇత్యమరః - అత ఏవ శరవ్యం లక్ష్యయంత్రం తదా అస్మిన్ సమాజస్య రాజ్ఞో జనసంఘస్య వలయే మండలే - అయమర్జున ఏవ దోష్మాన్ సఫలభుజబలశాలీ - ఇతి ఉక్తప్రకారేణ అభిహితా ఘటితా అభినయస్య ఉక్తార్థాభివ్యంజకాత్మకచేష్టాయాః లీలావిలాసః యేన తథోక్తమివేత్యుత్ప్రేక్షా - అబభాసే రరాజ - భాస దీప్తౌ కర్తరి లిట్ ॥ ౧౦౩ ॥ నిష్పతదితి ॥ తదానీం సురాణాం కరయోః అంజలీనాం సంపుటాత్మకవిన్యాసానాం పుంజాత్ సమూహాత్ ॥ ని ॥ తే యుతావంజలిః పుమానిత్యమరః - శేకరా ఇత్యర్థః - కురువీరమభితః అర్జునస్య సర్వపార్శ్వేషు - అభితః పరిత ఇత్యాద్యునా ద్వితీయా - నిష్పతత్ పుష్పవర్షం విక్రమలక్ష్మ్యాః మందహాసః వీరో యం మహాసుభావ ఇత్యానందకృతో దరహాసః - ఇతి ఉత్ప్రేక్షాం బుద్ధిం భ్రాంతిం సకలస్య పశ్యతో జనస్య చేతసి మనసి సందధే ఘటయామాస - భ్రాంతిమదలంకారః - స్వాగతావృత్తం ॥ ౧౦౪ ॥

రిపుతుకంజసుఖేంద్రపుత్ర్యాః ॥ ప - ౧౦౨ ॥ వీరేణ తేన విశిఖేన విలూనమూ
లం చక్రభ్రమేణ పతయాళు తదా శరవ్యమ్ । అస్మిన్ సమాజవలయే త్వయమే
వ దోష్మానిత్యాహితాభినయలీలమివాబభాసే ॥ ప - ౧౦౩ ॥ నిష్పతత్సుర-
రాంజలిపుంజాత్ పుష్పవర్షమభితః కురువీరమ్ । మందహాస ఇతి విక్రమలక్ష్మ్యా
స్సందధే సకలచేతసి బుద్ధిమ్ ॥ ప - ౧౦౪ ॥ పాంచాలపుత్ర్యా ప్రహితాః కటా
క్షాః పాండోస్తనూజం పరితో వవల్గుః । మాంగల్యమాలావతరేదిహేతి మాధ్వీలి
హః పూర్వమివ ప్రోపయాతాః ॥ ప - ౧౦౫ ॥ జననాంతరవారినేత్రసృష్టత్రిప
థా హేమపయోజగుంఫితేవ । వలభైరిభువస్తయాధికంఠం వరచంపకమాలి

పాంచాలేతి ॥ పాండోస్తనూజం పరితః అర్జునస్య సర్వభాగేష్వపి - పూర్వవద్ద్వితీయా - పాంచాలపుత్ర్యా ద్రౌపద్యా ప్రహితాః ప్రేరితాః కటాక్షాః నేత్రాంతదర్శనాని - ఇహార్జునే మాంగల్యా స్వయంవరశుభయోగ్యా మాలా అవతరేదాగచ్ఛేత్ - ఇతి హేతోః పూర్వమేవ ప్రోపయాతాః ఆగతాః మాధ్వీలిహః - భృంగా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - వవల్గుః పరిసస్రుః - ఇంద్రవజ్రావృత్తం ॥ ౧౦౫ ॥ జననేతి ॥ తయా ద్రౌపద్యా జననాంతరే పూర్వజన్మని నాళాయనీ నామని - నేత్రవారిభిః పత్యురలాభశోకేన జాతైః సృష్టాని ఉత్పన్నాని యాని త్రిపథాయాం గంగాయాం హేమపయోజాని కనకకమలాని తైః గుంఫితా సంఘటితేవ స్థితా - చంపకానాం చాంపేయకుసుమానాం మాలికా - వలభైరిభువః అర్జునస్య కంఠే అధికంఠం - విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - వరణే పతిత్వేన స్వీకరణనిమిత్తం - నిమిత్తాత్కర్మసంయోగ ఇతి సప్తమీ - వితేనే నిక్షిప్తా - తనోతేః కర్మణి లిట్ - పురా జన్మని కిల ఇయం నాళాయనీ సమాఖ్యా సత్యర్థం తపస్యంతీ తుష్టేన మహాదేవేన చోదితా దేవేంద్రాహ్వానాయ గంగాతటం ప్రాప్య తదాగమనే విలంబాత్ రురోధ - తద్బాష్పాణి గంగాయాం హేమతామరసాన్యభూవన్నితి భారతకథాత్రానుసంధేయా - య

ద్వ్యపి వనమాలయాశ్చంపకత్వేన కటాక్షాణాం భావితదపేక్షాహేతుకమధుకరతోత్ప్రేక్షా- పూర్వస్మిన్ శ్లోకే విరుధ్యతే - చంపకానాంమధుకరమారకత్వేనప్రసిద్ధేః తథాపి తదానీంతద దానేన పుష్పమాలాత్వేనతదవతరణస్య పూర్వంమధుకరాణామాశాజననేబాధకాభావాన్నక్షతి రితి వేరాహూతమిత్యయం ॥ ౧౦౮ ॥ తదన్వితి ॥ తదనువరణానంతరం మహావీరాణామగ్రే సరః ప్రథమః పార్థునః సమగ్రైస్సకలైః గుణైః సౌందర్యాదిభిః అఖండశింజిన్యాచ శేఖరితాం భూషితాం సమ్యగగ్రయోః కోట్యోర్గుణేనశేఖరితా మిత్యప్యన్యత్రయోజ్యం - నరపతిసు తాంద్రౌపదీమివ - శరాసనంధనుఃలతేవతాముద్వహన్ బిభ్రన్ వివహన్నితిచ - రాజ్ఞాంబలం శౌర్యంచతురంగంవా అవజ్ఞాయతిరస్కృత్య - క్షణేనసభాయాస్స్వయంవరమంటపస్య అంగ ణాన్నిశ్చక్రామనిర్గతవాన్ - అత్రమహావీరాగ్రేసరత్వస్యవిశేషణగత్యా రాజబలానాదరం ప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౧౦౯ ॥ తదాత్వఇతి ॥ తదా త్వేనిర్గమనకాలేఏవ ॥ ని ॥ తదాత్వస్తుతదాకాలఇత్యమరః - ఖల్వితివాక్యాలంకారే - ఖలః

కాపితేనే ॥ గ - ౧౦౮ ॥ తదను సమహావీరాగ్రేసరస్సమగ్రగుణశేఖరితాం
నరపతిసుతామివ శరాసనలతాముద్వహన్ రాజ్ఞాంబలమవజ్ఞాయ సభాంగ
ణాత్క్షణేననిశ్చక్రామ ॥ గ - ౧౦౯ ॥ తదాత్వ ఏవ ఖలు ఖలోయమఖి
లానస్మాన్ విస్మయేన విస్మరన్నస్మైకస్మైచిద్ధితరం విప్రాయ ప్రాయ
చ్ఛదితిద్రుతం ద్రుపదాయ ద్రోహమున్నిద్రయతః కతిచ నరాజన్యాన్
జన్యాగ్రిమ ఖాన్ ప్రతి సులభోన్మేషేణ రోషేణ పరసభసభుజోన్నతై రుపవీ
తైః కంధరమావేష్ట్య పమాయయంయష్టి వామాయంవిష్టరస్యేష్యమిళనచాసై
సైన జాలచాపలంకుర్వాణాన్ ధరణీగీర్వాణాన్ భవతాంపునరాశీరేన జ
యరాసరణాయయా మితి సస్మితం నివర్తయన్నప్యపతికుమారో యథిన

రణానోయం గ్రాహః అఖిలానస్మాన్ విస్మయేనఅతిశయేన విస్మరన్ అగణయన్ సన్ - క స్మైచిదజ్ఞాత కులశీలనామధేయాయేత్యర్థః - విప్రాయద్విజవ్యాజాయేత్యర్థః - తేనద్వి జత్వంవాతస్యకోజానాతీతిభావః - దుహితరంపుత్రీం ప్రాయచ్ఛత్ దత్తవాన్ - ఇతిహే తోః ద్రుతంద్రుపదాయద్రోహమున్నిద్రయతఃప్రకటీకుర్వతః అతఏవ జన్యాయయు ద్ధాయ ఉత్సుకాన్ ఉద్యుక్తాన్ ॥ ని ॥ యుద్ధమాయోధనంజన్యమిత్యమరః - కతిచ నరాజ న్యాన్ రాజ్ఞః ప్రతి సులభోన్మేషః ఉద్రేకో యస్య తేనరోషేణ - స్వీయమౌత్తేజితాన్ నిరుంధంతీతి క్రోధేన సరభసం సవేగం భుజాదస్ఫూర్తైః ఊర్ధ్వమాకృష్టైః ఉపవీతైర్యజ్ఞసూత్రైః కంధ రమావేష్ట్య - ... ప్రతిబంధయాంచ భావః - మమయష్టిహస్త స్యదండస్య అయంపురస్థి ... - మమ ... లక్ష్యం ... కాలేనవచనేన ... - జాలబ్రాహ్మణస్యసంబంధి చపలం ... కుర్వాణాన్ ధరణీగీర్వాణా న్బ్రాహ్మణాన్ భవతాంపునరాశీర్జయ ... వాక్యమేవ జయానాం ... యరాజ్ఞా

త్రైనాసంపాదనాయ - సంపద్యర్థకకరోతియోగాత్ చ్వౌ నికారస్యదీర్ఘః - అలంపర్యాప్తా నతుబాహుబలమిత్యర్థః - వాగ్భిశ్శూరాస్సుజాతయ ఇతి స్మరణాదితి భావః - ఇతి ఉక్త్వేతి శేషః - సస్మితం యథాతథా నివర్తయన్ జాతిచాపలాదితి భావః - అమర్త్యపతేరింద్రస్య కుమారోఽర్జునః సమ్యగారోపితాత్ కోటింసితాత్ ధనుషో గుణాత్ నిరర్గళం నిర్నిరోధం యథాతథా నిర్గళితేన ప్రయుక్తేన శరాణాం నికరేణ యుధియుద్ధే తేషాం ద్రుపదాయ ద్రుహ్యతాం పరేషాం శత్రూణాం దిశిదిశి ప్రతిదిశం కాందిశీకతాం భయాత్పలాయనం అధికమత్యంతం దిదేశ దదౌ - పలాయాం బభూవురిత్యర్థః ॥ ౧౦౮ ॥ తావదితి ॥ తావత్ తదానీం అస్య పలాయమానస్య రాజసంఘస్య జంఘాలతాం పలాయనజవం ॥ ని ॥ జంఘాలోతిజవస్తుల్యావిత్యమరః - అనుకుర్వద్భిరివ స్థితైః రథస్య అర్వద్భిః అశ్వైః అర్ణోజానాం జలజానాం బంధౌ సూర్యే - అపరార్ణవస్య పశ్చిమాబ్ధేః అభ్యర్ణం సమీపం తూర్ణం సత్వరం యథాతథా అవతీర్ణవతి ప్రాప్తవతి సతి - తేనార్ణోజబంధునా నిహితాం నిక్షిప్తామపరామగ్నిని హితే తరాం దీప్తిం ప్రభామివస్థితాం తాం దయితాం ద్రౌపదీమనురంజయన్ అనురాగిణీం రక్తవర్ణాం చకుర్వన్ - ఆ

మారోపితధనుర్గుణనిర్గళశనిర్గళితేన శరనికరేణ తేషాం పరేషామధికం దిశిదిశి
కాందిశీకతాం దిదేశ ॥ గ-౧౦౮ ॥ తావదస్య జంఘాలతామనుకుర్వద్భిరివ రథా
ర్వద్భిరపరార్ణవాభ్యర్ణమవతీర్ణవతి తూర్ణమర్ణోజబంధౌ తేన నిహితాం దీ
ప్తిపమరామివ తాం దయితామనురంజయన్నయమపి ధనంజయస్తామేవ వాసభు
వమాససాద ॥ వ - ౧౦౯ ॥ స్వేదాంబుభిర్నిటిలజైః పదయోస్సవిత్రీమార్ద్రీ
చకార సతయా సహ చాపపాణిః । మోదాంబుభిర్నయనజైస్తమియంచమౌళా వి

యమపేత్యపినా అగ్నిసముచ్చయః ధనంజయః అర్జునః అగ్నిశ్చ - తాం కులాలసంబంధినీమేవ వాసభువమాససాద ప్రాప్తవాన్ - సూర్యస్య కిరణానాం రాత్రావగ్నిప్రవిశనమాగమసిద్ధం - ఉత్ప్రేక్షాద్వయస్య ధనంజయశబ్దశ్లేషమూలాతిశయోక్తేశ్చ అంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౧౦౯ ॥ స్వేదాంబుభిరితి ॥ చాపః పాణౌ యస్యేతి థోక్తః - సః అర్జునః తయా ద్రౌపద్యా సహ నిటలజైః లలాటోత్థైః స్వేదాంబుభిః సవిత్రీం మాతరం కుంతీం పదయోరార్ద్రీచకార సిక్తామకరోత్ - మాతుః ప్రణనామేత్యర్థః - ఇయంచ కుంత్యపి విస్మేరం విస్మయాన్వితం చేతః యస్యస్యేతి తస్మిన్ - కులాలవధూనాం సమాజే సంఘే నయనజైః మోదాంబుభిః ఆనందబాష్పైః తమర్జునం మౌళౌ శిరసి ఆర్ద్రీచకార - తచ్ఛిర ఆజిఘ్రదిత్యర్థః ॥ ౧౧౦ ॥ కువలయేతి ॥ కువలయే ఉత్పలే ఇవ దృశౌ నేత్రే యాసాం తాః స్త్రియః కుచైః కుంభం కుంభశబ్దార్థం ఘటం గజశిరశ్చద్వయమపి జిగ్యుః జితవత్యః - జయతేః కర్తరి లిట్ - సర్వలిటో జేర్గిరితి కుత్వం - ఇతి ఉక్తప్రకారేణ భాషితేన చ నికేనవదంత్యామితి యావత్ - కరివరస్య గజేంద్రస్య శిరః మూర్ధానం శపిన కర్మద్వితీయాంతకుంభపదవాచ్యం - నన్వస్మదీయో ఘటఇత్యేవంచిరం జన్మప్రభృతి తత్షుణాపర్యంతం - ప్రహృష్టం సంతుష్టం మనః యస్యేతి థోక్తః - కులాలపతిః - తుంగౌ [illegible]

న్నతౌ ద్రుపదదుహితుర్ద్రౌపద్యాః కుచౌ దృష్ట్వా నిజమాత్మీయం ఘటమపి ఏవమపకర్షాను కూలవ్యాపారార్థక జిఘాత్వర్థాన్వయి ద్వితీయాంతకుంభపదవాచ్యత్వేనేత్యర్థః - నిశ్చిత్యనితాంతమలజ్జత లజ్జితవాన్ - కువలయదృశః కుంభంజిగ్యుః కుచైరితి కింవదంత్యాం - కుంభౌఘటేభమూర్ధాంశావితికోశాత్కుంభమితిద్వితీయాంతపదస్య గజకుంభవ్యావృత్తిత్వం తదన్వితాపకర్షానుకూలవ్యాపారాశ్రయత్వం సాభ్యాసస్య జిఘాతేశ్చార్థ ఇత్యాత్మీయఘటేఽభిమానకృతౌ హర్షోఽవిచారితరమణీయః - యతః స్త్రీమధ్యపాతిద్రౌపదీకుచయోర్నిజఘటాదప్యున్నతత్వేన దృశ్యమానత్వాదిమమపి తౌ జిగ్యురేవేతినిశ్చిత్య లజ్జితవానిత్యర్థః - మానినామాత్మన ఇవాత్మీయస్యాపి పరాజయో లజ్జాకర ఏవేతిభావః - ద్రౌపదీకుచసౌందర్యం తౌ ద్వావప్యతిశేత ఇతి పరమార్థః - అత్ర ద్రౌపదీకుచావలోకనహేతుకఘటజయనిశ్చయస్య విశేషణగత్యా కులాలలజ్జాహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగద్వయమంగాంగిభావేన సంకీర్ణం - హరిణప్లుతా వృత్తం ॥ ౧౧౧ ॥ అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యుః పరస్మిన్ దినే పాంచాలః ద్రుపదః వ్యాసస్య మునేరుక్త్యా వాక్యేన పురామరాతేశ్శివస్య విదితః వరః ద్రౌపద్యాః నాడా

స్మైరచేతసి కులాలవధూసమాజే॥ప-౧౧౦॥ కువలయదృశః కుంభం జిగ్యుః కుచైరి
తి బాషి లేకరి నరశిరః కర్మేత్యేవం ప్రహృష్టమనాశ్చిరమ్। ద్రుపదదుహితుర్ద్ర
ష్టుం తుంగౌ కులాలపతిః కుచౌ నిజమపి ఘటం నిశ్చిత్యైవం నితాంతమలజ్జత ॥ ప-
౧౧౧ ॥ అన్యేద్యుర్గృహముపనీయ పూజితాంస్తాన్ వ్యాసోక్త్యా విదితవరః పు
రామరాతేః। పంచాపి క్షితిపతినందనాన్ సుతాయాః పాంచాలః పరిణతయే
మమేనే ॥ ప - ౧౧౨ ॥ తామపగమిదృశోత్సవశ్రవణాత్పరమానందమనుభ
వంతీభిరంతఃపురికాభిః పరివృతాం తాం సఖీజనాః మండనమంటపికాముపనీయ ప్ర

యసీజన్మని పంచపతిలాభాత్మకః యేన సపత్నోక్తస్సన్ - పంచాపి క్షితిపనందనాన్ పాండవాన్ నిశిరాత్రౌ గృహం ప్రత్యుపనీయ ప్రాపయిత్వా - సుతాయాః ద్రౌపద్యాః పరిణతయే వివాహాయ అనుమేనే అంగీకృతవాన్ - క్రియాగ్రహణాత్సంప్రదానత్వం - ఇయం జన్మాంతరే నాడాయనీభర్త్రర్థం తపస్తప్త్వా తుష్టేన సదాశివేన నరం వరయేత్యుక్తా - పతిం మే దేహీతి పంచకృత్వో నియతివశేనోక్తవతీ - పంచపతీన్ లభస్వేతి తదుక్త్యా అస్మిన్ జన్మని తావతః పతీన్ లభత ఇతి వ్యాసోక్తి ప్రకారః - ప్రహర్షిణీవృత్తం ॥ ౧౧౨ ॥ తత ఇతి ॥ తతః పరమిదృశస్య పతిపంచకపరిణయాత్మకస్య ఉత్సవస్య శ్రవణాద్ధేతోః పరమం అన్యదుర్లభత్వేన సర్వోత్కృష్టమానందమనుభవంతీభిః ॥ శ్లో ॥ నాగ్నిస్తృప్యతి కాష్ఠానాం నాపగానాం మహోదధిః। నాంతకస్సర్వభూతానాం న పుంసాం వామలోచనా- ఇతి స్మరణాద పత్యవాయబహుపతిలాభస్య స్త్రీణామానందకరత్వాదితి భావః - అంతఃపురికాభిరంతఃపురస్త్రీభిః పరివృతాం ద్రౌపదీం - సఖీజనాః మండనమంటపికామలంకారశాలాముపనీయ ప్రసాధయితుమలంకర్తుమారభంత - ఉపచక్రముః॥ ౧౧౩ ॥ అ ॥ అథ దశభిశ్శ్లోకైస్తదలంకరణం వర్ణయతి ॥ ద్రౌ

పద్మాయితి॥ సఖీ కాచిత్పరిచారికా-ద్రౌపద్యాః పంచానాం పత్నీత్వే విషయే - లిపిం ధాత్రా లిఖితాం క్షురవిన్యాసం ద్రష్టుముత్సుకేవ ॥ ని ॥ ఇష్టార్థోద్యుక్త ఉత్సుక ఇత్యమరః - సీమంతే కేశమధ్యరేఖాయాం శిల్పస్య అలంకరణస్య వ్యాజేన - శిరోజాన్ కేశాన్ వ్యభజత్ - విభాజయామాస- అత్ర కేశమధ్యరేఖాకరణస్య పంచపత్నీత్వబోధకధాత్రలిపిదర్శనఫలకత్వసంభావనాత్ఫలోత్ప్రేక్షా - సీమంతశిల్పవ్యాజేనేత్యపహ్నుతిగర్భా ॥ ౧౧౪ ॥ మృగేతి ॥ తన్వ్యాః ద్రౌపద్యాః మృగమదేన కస్తూర్యా యత్తిలకం ముఖేనైవ శశినా చంద్రేణ కర్త్రా - మహసా తేజసా కరణేన బలాదాహృతాయాః ఆనీయ బందీకృతాయా ఇత్యర్థః - చికురాణాం కేశానాం మిషం వ్యాజం జుషత ఇతి తథోక్తాయాః - అంధకారమస్తమ ఏవ బందీబంధనగృహే నిరుద్ధాంగనా - తస్యాస్సంబంధి అపరాధస్య శాంత్యై నిరాసాయ నమితం నతిం ప్రాపితం అపత్యం పుత్ర ఇవ రరాజ- అపరాధిన క్షమాపణాయ పుత్రాదికం జేతారం ప్రణామయంతీతి భావః - ఉత్ప్రేక్షాలంకారః- పుష్పితాగ్రావృత్తం ॥ ౧౧౫ ॥ అధీతి ॥ నరపతేర్దుహితుః ద్రౌపద్యాః అధినాసికాశిఖరం నాసాగ్రే - విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - ఆకలితం సంఘటితం నవం ముక్తికం కర్తృ - మూసాధయితుమారభంత ॥

ప - ౧౧౩ ॥ ద్రౌపద్యాః పంచపత్నీత్వే ద్రష్టుం లిపిమివోత్సుకా । సీమంతశిల్పవ్యాజేన శిరోజాన్ వ్యభజత్సఖీ ॥ ప - ౧౧౪ ॥ మృగమదతిలకం రరాజ తన్వ్యా ముఖశశినా మహసా బలాహృతాయాః । చికురమిషజుషోఽపరాధశాంత్యై నమితమపత్యమివాంధకారబంద్యాః ॥ ప - ౧౧౫ ॥ అధినాసికాశిఖరమాకలితం నవమౌక్తికం నరపతేర్దుహితుః । శుశుభే ముఖాంబురుహమధ్యచరస్మితహంసికాజనితమండమివ ॥ ప - ౧౧౬ ॥ సుతరాం జనమోదమాదధాతే సుతనోర్మౌక్తికరత్నకర్ణపత్రే । పరిచేతుమివాననేందుసేవాం పరివేషస్య శిశూ సమీపభాజౌ ॥ ప - ౧౧౭ ॥ తాటంకే తరళమణిప్రభా

ముఖమేవాంబురుహం పద్మం తస్య మధ్యే చరంత్యా స్మితేనైవ హంసికయా హంసస్త్రియా జనితం అండం కోశ ఇవ శుశుభే రరాజ - శోభతేః కర్తరి లిట్ - అత్రాపిధావశ్యగుణనిమిత్తాత్స్వరూపోత్ప్రేక్షా రూపకస్యాంగీభావేన సంకరః - ప్రమితాక్షరావృత్తం ॥ శ్లో ॥ ప్రమితాక్షరా సజసైరుదితేతిలక్షణాత్ ॥ ౧౧౬ ॥ సుతరామితి ॥ సుతనోః ద్రౌపద్యాః మౌక్తికరత్నానాం కర్ణపత్రే కర్ణికాఖ్యే కర్ణభూషణే కర్తృణీ - ఆననస్య ద్రౌపదీముఖస్యేవేందోః చంద్రస్య సేవాం పరిచేతుం అభ్యసితుం - సమీపభాజౌ పరివేషస్య శిశూ బాలకావివ - జనానాం మోదం హర్షం సుతరాం ఆదధాతే - కురుతః స్మ - ఆఙ్పూర్వాద్దధాతేః కర్తరి లట్- అత్రాపి వర్తులత్వధావశ్యగుణనిమిత్తా మౌక్తికకర్ణపత్రయోః పరివేషశిశుత్వోత్ప్రేక్షా- ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౧౧౭ ॥ కర్ణభూషణమేవ ప్రకారాంతరేణోత్ప్రేక్షతే ॥ తాటంక ఇతి॥ తరళాశ్చలంతః మణీనాం ప్రభాతరంగాః కాంతిపరంపరా యయోస్తే తాటంకే కర్ణపత్రే ॥ ని ॥ కర్ణికా కర్ణపత్రం చ తాటంకం కర్ణభూషణమితి త్రికాండశేషః - ప్రకటం స్ఫుటం మూర్త

త్వం శరీరం ఉపేత్య లబ్ధ్వా - జాగరూకే ప్రకాశమానే - నయనే విషార్హౌ బాణవిశేషావేవ తయో రంత్యే - చరమే ద్వే వర్ణే తకారావివ తదా తన్వంగ్యాః ద్రౌపద్యాః - ముఖమభితః ముఖస్య పార్శ్వద్వయ ఇత్యర్థః - వ్యభాతాం రేజతుః - భాతేః కర్తరి లఙ్ - నయన విషార్హయో రంత్యే వర్ణే ఇత్యత్ర వాచ్యవాచకయో రభేదాభిమానా న్నవాచ్యవచనత్వ దోషః - బహుదేశలిపిషు తవర్ణస్య మధ్యబిందుకత్వ వర్తుళత్వ దర్శనా త్తత్త్వేన తాటంకయో రుత్ప్రేక్షా - ప్రహర్షిణీ ॥ ౧౧౮ ॥ సఖ్యా ఇతి ॥ సఖ్యాః కస్యాశ్చిత్ యః కరః - అంజనవిధౌ ద్రౌపద్యా నేత్రయోః కజ్జలాలంకరణే - అపాంగభాగం నేత్రాంతపర్యంతం సకృదేకవారమేవ - న తు ద్విత్రివారమిత్యర్థః - గంతుం ప్రాప్తుం అపటుః అశక్తస్సన్ - నయనయో రతిదైర్ఘ్యాదితి భావః - శ్రమం క్షేపమాణసే ప్రాప్తవాన్ - ఆశ్లోకితే కర్తరి లిట్ - సః కరః రేఖావధిః నేత్రాంతసీమాయాః అనవగాహితయా దుర్జ్ఞేయత్వేన హేతునా - పూర్వం ప్రథమం అక్తం కజ్జలలిప్తమేవ - దృశః నయనస్య అంగం ఏకదేశం పునః పునరాలలంబే జగృహే - అత్ర నయనయో స్తాదృగ్దైర్ఘ్య సంబంధేపి సంబంధో క్త్యతిశయోక్త్యుజ్జీవితోయం పునః పునరక్తాంజన భ్రాం

> తరంగే తన్వంగ్యా ముఖమభిత స్తదా వ్యభాతామ్ । మూర్తిం త్వం ప్రకటముపేత్య జాగరూకే వర్ణే ద్వే నయన విషార్హయో రివాంత్యే ॥ ప - ౧౧౮ ॥ సఖ్యాః కరోంజనవిధౌ సకృదేవ గంతు మపాంగభాగమపటుశ్శ్రమమాన శేయః । రేఖావధి రనవగాహిత యాదృగంగం పూర్వాక్త మేవ స పునః పునరాలలంబే ॥ ప - ౧౧౯ ॥ సకలమపి వపు ర్విభూష్య లగ్నా స్వపి సఖీ ర్విపులేక్షణాంబుజాసి । చిరతరమన వేక్ష్య మధ్యదేశం కరధృత కాంచన కాంచిరేవ తస్థౌ ॥ ప - ౧౨౦ ॥ కాంచీక లాపమణిబింబిత పార్శ్వయోషి తౌ కౌశేయప ట్టీరవనీంద్రసుతా బభాసే । ఆ

తిమదర్పాకారశ్చేతి ద్వయో రంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౧౧౯ ॥ సకలమితి ॥ సఖీ కాచిత్ తన్వంగ్యాః ద్రౌపద్యాః సకలమపి వపుః మధ్యాతిరిక్తాఖిలగాత్రం - వసనాభరణాదిభిః విభూష్య అలంకృత్య స్వయం విపులే విశాలే ఈక్షణే అంబుజే ఇవ యస్యాః సా తథోక్తాపి - మధ్యదేశం ద్రౌపద్యాః మధ్యభాగం చిరతరం సురుచిరేణాపి అనవేక్ష్య - కరేణ ధృతా కాంచన కాంచీ మేఖలా యయా సా తథోక్తా సత్యేవ తస్థౌ - చిరతరం తస్థావితి వా యోజనా - అత్ర మధ్యస్య అనవలోకనాసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః - ఏవం విశాలనేత్రరూపసామగ్రీసత్త్వేప్యవలోకనకార్యానుత్పత్తేర్విశేషోక్తిశ్చ - ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః - తాదృశ్ఞ్యాః సంఖ్యాః కాంచీమనం ... మాధ్యస్థిత్య సంబంధో క్తిరూపాతిశయోక్తిరితి ద్వయో రంగాంగిభావేన సంకరః - మధ్యయష్టిమిళ సారాంతర మనవలోకనా ప్రసక్త్యా సందర్భవిరోధాభావ త్తేరుపేక్ష్యం - పుష్పితాగ్రా వృత్తం ॥ ౧౨౦ ॥ కాంచీతి ॥ అవనీంద్రసుతా ద్రౌపదీ - కాంచీకలాపే మేఖలాభూషణే యే మణయః తేషు బింబితా ప్రతిఫలితా - పార్శ్వయోషితాం కౌశేయపట్టీః పటవస్త్రమాలా యస్యాః సా తథోక్తా సతీ ॥ ని ॥ కౌశేయం క్రిమికోశోత్థమిత్యమరః - అగ్రగా

ద్యూతసభాయాం ఆవిర్బభూవ - కించ ఇదానీం సంకటస్యాం నితంబేనిమగ్నాం లీనం వాసశ్శతం వస్త్రశతం - శతశబ్దో౽నేకత్వపరః - నానావర్ణాం దృశాం సూచయంతీ బోధయంతీవ బభాసే - ఉత్ప్రేక్షాలంకారః ॥ ౧౨౧ ॥ ఆతంకేతి ॥ అహం లాక్షా ధామ - పురా పూర్వం వారణావతనివాససమయే - అస్యాః ద్రౌపద్యాః భావిమఖవిష్యత్సు వల్లభేషు పాండవేషు విషయే ఆతంకేన కదాచిదత్ర వనే దగ్ధా భవేమేతి శంకయా - పీడా దుఃఖం అదదాం అకరవం - దదాతేః కర్తరి లఙ్ ॥ ని ॥ రుక్తాపశంకాస్యాతంక ఇత్యమరః - ఏవముక్తప్రకారం విచింత్య స్వయం - భయేనేవ తదా ద్రౌపద్యా అలంకరణసమయే - లాక్షయా అలక్తకేన కృతం ధామ తేజః పాదయోః యేన తన్మాల్ని కరూపకం ॥ ని ॥ ధామ స్యాద్గృహ తేజసోరితి విశ్వః - తన్వ్యాః ద్రౌపద్యాః పాదే పపాత - ప్రణనామేత్యర్థః - రూపకానుప్రాణితేయముత్ప్రేక్షా - ఇంద్రవజ్రా వృత్తం ॥ ౧౨౨ ॥ తస్యా ఇతి ॥ సకలాసు సఖీషు తస్యాః ద్రౌపద్యాః తత్ చికురాద్యంగం వివాహవేషైః పరిణయోచితైరలంకారైః - వేగాత్ ద్రుతం విభూషితవతీషు సతీషు - కుచయోః శిల్పకర్త్రీ అలంకారిణీ సఖీ ఏకైవ - కాలస్య తుషారం అలంకరణేన విలంబనస్య సహనాః యే వృద్ధాః పు

ఏర్భవిష్యదధిగోష్ఠికటీనిమగ్నం వాసశ్శతం జనదృశామివ సూచయంతీ ॥ ప-౧౨౧ ॥
ఆతంకపీడామదదాం పురాహమస్యాద్రుతం భావిషు వల్లభేషు । ఏవం విచింత్యే
వ భయేన పాదే లాక్షాకృతం ధామ పపాత తన్వ్యాః ॥ ప - ౧౨౨ ॥ తస్యాస్సఖీ
షు సకలాస్వపి తత్తదంగం వేగాద్విభూషితవతీషు వివాహవేషైః । కాలక్షమానవ
సవృద్ధపురోహితానాం కోపస్య పాత్రమభవత్కుచశిల్పకర్త్రీ ॥ క - ౧౨౩ ॥
ఏవమలంకృతామేనాం మాలోక్యేవ స్వయమపి సంధ్యారుణిమలాక్షాకృత్యా మం
జనతిలకరంజిత ముఖభాగాం పరిణేతుమివ ప్రతీచీం దిశ ముపగచ్ఛతి భగవతి భా

రోహితాః - దీర్ఘదర్శిత్వద్యోతనాయ వృద్ధత్వవిశేషణం - తేషాం కోపస్య ముహూర్తకాలాతిక్రమశంకాజనితస్య పాత్రమభవత్ - అత్ర ద్రౌపదీవక్షోవృత్తకుచాలంకారకృతవిలంబస్య విశేషణగత్యా పురోహితకోపహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - తాదృశవిలంబాసంబంధేపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్త్యుజ్జీవితమితి - తయోరంగాంగిభావేన సంకరః - వసంతతిలకా ॥ ౧౨౩ ॥ ఏవమితి ॥ ఏవముక్తప్రకారేణ అలంకృతామేనాం ద్రౌపదీమాలోక్యేవ స్వయమాత్మనాపి సంధ్యాయాః అరుణిమా సాంధ్యారుణవర్ణ ఏవ లాక్షాకృత్యం యావకాలంకరణం విరచితం యస్యాస్తథోక్తాం - అంజనస్తిలకశ్చ వృత్తవిశేషా తావేవాంజనం కజ్జలం తిలకమితి శ్లిష్టరూపకం - తాభ్యాం రంజితౌ అలంకృతౌ ముఖస్య అగ్రస్యైవ వదనస్య భాగౌ నేత్రలలాటదేశౌ యస్యాస్తథోక్తాం - ప్రతీచీం దిశం పరిణేతుముద్వోఢుమివ - భగవతి భాసాం తేజసాం నిధౌ స్థానే సూర్యే ఉపగచ్ఛతి ప్రాప్తవతి సతీత్యుత్తరేణాన్వయః - తామాలోక్యేవ భాసాం నిధౌ స్వయమపి తాదృశీం ప్రతీచీం పరిణేతుమివోపగతవతీతి వా యోజనా - అత్ర రూపకద్వయాంగోజ్జీవితపరిణయోత్ప్రేక్షయోః - ద్రౌపద్యాలోకనోత్ప్రేక్షాసాపేక్షత్వాద్ద్వయో

రంగాంగీభావేన సంకరః ॥ ౧౨౮ ॥ తస్యామితి ॥ తస్యాం దౌపద్యలంకరణదివస సంబంధిన్యాం నిషాయాం రాత్రావేవ - నిజస్య ఆత్మీయస్య కులస్య వంశస్య ఉత్తంసానాం శిరోభూషణాయమానానా మిత్యర్థః - పార్థానాం సంబంధినాం ఉత్సవానాం వివాహోత్సవానాం - సాత్వం స్నిష్పత్తిబంధం ఆలోకాయ - అవలోకితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితి సంప్రదానత్వం - హిమాంశితాః రుచయో యస్య తస్మిన్ చంద్రే - ద్యామాకాశం సపది ప్రతం విశతి సతి - ఏతే కుమారాః పార్థాః - అలంకారేణ వైవాహికేన సహితాః స్సాలంకారాస్సంతః - శుభం యథా శుభయోగయుక్తే ॥ ని ॥ శుభంయుస్తు శుభాన్విత ఇత్యమరః - మరకతఖచితైః హరిన్మణిబద్ధైః సోపానైః పురోధోభిః పురోహితైః సరభసం నిహితైః నిక్షిప్తైస్సంవిధానైః సమిత్కుశాదిభిః వైవాహికోపకరణైః సమగ్రాం సంపూర్ణాం - వేదిం వైవాహికీమధ్యరుక్షన్ ఆరురుహుః - అధిపూర్వాద్రుహేః కర్తరి లుఙ్ - స్రగ్ధరావృత్తం ॥ ౧౨౯ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర వివాహవేద్యాం ముహూర్తస్య వివాహలగ్నస్య గుణేషు చంద్రతారాబలాదిష్వివ దీపేషు ద్యోతమానేష్వపీత్యర్థః - ఏవమగ్రేపి ఓజాయమానేషు ఓజాఖ్యశుభయోగవదాచరత్సు ప్రకాశమానేషు చ సత్సు - ఏకత్ర - ఉపమానాదాచార ఇతి క్యఙ్ - అకృత్సార్వధాతుకయోరితి దీర్ఘః

సాంనిధౌ ॥ ప - ౧౨౮ ॥ తస్యామేవ క్షపాయాం సపది నిజకులోత్తంసపార్థో-
త్సవానామాలోకాయే వ సాత్వం స్వశతిహిమరుచౌ ద్యాం శుభం యథా ముహూర్తే ।
సోపానై రధ్యరుక్షన్ మరకతఖచితైర్వేదిమేతే కుమారా స్సాలంకారాః పురో-
ధస్సరభసనిహితైస్సంవిధానైస్సమగ్రామ్ ॥ ప - ౧౨౯ ॥ తత్ర ముహూర్త-
గుణేష్వివ సమంతాదోజాయమానేషు దీపేషు మంత్రవిదాం వచనేష్వివ శబ్దాయ-
మానేషు వాద్యేషు కులపాలికాభిః కుసుమకోరకితైః కనకభూషణై రవికృతస-
హజరామణీయకాం కృష్ణామవిరామాంసకాశే నివేశయామాసుః ॥ ప - ౧౩౦ ॥

అన్యత్ర తు దీప్త్యర్థః - కర్తుః క్యఙ్ సలోపశ్చేత్యుపమానాదాచారార్థే క్యఙ్ - ఓజసోప్సరసో నిత్యమితి సకారలోపశ్చ - ఓజాఖ్యో యోగో జ్యోతిషి ప్రసిద్ధః - మంత్రవిదాం వైవాహికమంత్రకోవిదానాం పురోహితానాం వచనేష్విత్యేవ వాద్యేషు ఘనతతసుషిరానద్ధభేదేన చతుర్విధేషు - శబ్దాయమానేషు - శబ్దం ఏకత్ర వర్ణాత్మకముచ్చారణేన అన్యత్ర ధ్వన్యాత్మకం వాదనేన కుర్వత్సు సత్సు - శబ్దవైరేత్యాదినా కరోత్యర్థే క్యఙ్ ప్రత్యయః - కుసుమైః మనోహరైః మణిభిః కోరకితైః సంజాతకోరకైరివ స్థితైః - తారకాదిత్వాదితచ్ - కనకభూషణైః కటకాంగదాదిభిః - అవికృతమప్రాపితరూపాంతరం సహజం స్వాభావికం రామణీయకం సౌందర్యం యస్యాస్తాం - అవ్యాజసుందరత్వాన్న భూషణైః కార్యమితి భావః - కృష్ణాం ద్రౌపదీమవిరామం పాండవానాం సకాశే సన్నిధౌ - కులపాలికాః కులస్త్రియః నివేశయామాసుః ప్రవేశితవత్యః - అత్ర ముహూర్తగుణానాం దీపానాం శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితేనౌజాయమానత్వేన - వాద్యానాం మంత్రవిద్వచనానాం శబ్దాయమానత్వేన చౌపమ్యస్య

గమ్యత్వాత్త్వేనల ప్రకృతా స్పదస్య తుల్యయోగితా ద్వయస్య సంసృష్టిః ॥ ౧౨౬ ॥ పూతేతి ॥ కుశాంకురైరఖిన్నైః పరిస్తరణవర్భైః పూతాః పరిశుద్ధాః పార్శ్వాశ్చత్వారః యస్యతస్మిన్ – మణిభిః కుట్టిమే బద్ధభూమౌ – వేద్యామితి యావత్ – తస్య ధౌమ్యస్య పాండవ పురోహితస్య పురస్తాదగ్రే ప్రతిబింబః ధౌమ్యప్రతిచ్ఛాయేవ – అనలః వైవాహికాగ్నిః ప్రాజ్వలత్ ప్ర జజ్వాల – పురోహితో దర్భాన్ పరిస్తీర్య వేద్యామగ్నిం ప్రతిష్ఠాపిత వానిత్యర్థః ఉత్ప్రేక్షాలంకారః శ్లోకవృత్తమ్ – పంచమం లఘు సర్వేషు సప్తమం ద్విచతుర్థయోః । గురుషష్ఠం చ సర్వేషామేతచ్ఛ్లోకస్య లక్షణమితి లక్షణాత్ అస్యైవ యుగ్మ విపులాపత్త్రిమితి నామాంతర మితిజ్ఞేయమ్ ॥ ౧౨౭ ॥

ధర్మానితి ॥ హే పార్థాః యూయం అనయా ద్రౌపద్యా సహ ధర్మాన్ శ్రౌత స్మార్తాన్ ప్రజాః పుత్రాంశ్చ బహుం యథా తథా సంచినుత సంపాదయత – చినోతేః విధ్యర్థే లోట్ – ఇత్యుత్తరేత్కారేణ బ్రువాణః వదంత్సన్ ద్రుపద రాజ ఇవ అనలోగ్నిరపి – సచ సచేత్యర్థః – శాఖ్యంతీనాం

పూతపార్శ్వే కుశాంకురైః పురస్తాన్మణికుట్టిమే । ప్రాజ్వలత్తస్య ధౌమ్యస్య ప్రతిబింబ ఇవానలః ॥ ప ॥ ౧౨౭ ॥ ధర్మాన్ప్రజాశ్చ బహు సంచినుతానయేతి శాఖ్యస్సమిచ్ఛటచటాత్కృతిభిర్బ్రువాణః । తామాత్మజాం ద్రుపద రాజ ఇవానలోపి ప్రాదాదివోన్నత శిఖాగ్రకరేణ తేభ్యః ॥ ప ॥ ౧౨౮ ॥ అథ జాతు పాలయ సమర్పణాత్కృతం పరిపోషమస్య వపుషాభివీక్షితుమ్ । స్పృహయాళవః కిల పృథాసుతాః క్రమాత్పరిచక్రముర్హుతవహం వధూసఖాః ॥ ప ॥ ౧౨౯ ॥ కరిన...వసంపదవలేపభరాత్కుచ కుట్మలస్య కురువీరవధూః । కృతనిర్జయేవ పతి

దహ్యమానానాం సమిధాం పాలాశాదీనాం సంబంధిభిః ఛటచటాత్కృతిభిః చటచటశబ్దైః తద్వాక్యేన ఇత్యర్థః – ధర్మాన్ ప్రజాశ్చ బహు సంచినుతానయేతి బ్రువాణస్సన్ – ఉన్నతాః శిఖాజ్వాలా ఏవ అగ్రకరస్తేన – ఉన్నతా శ్రేష్ఠాః శిఖాః కాంతిః రాజముద్రాంగుళీయకం యస్య తథోక్తేన అగ్రకరేణ ఇతి చ – తేభ్యః పాండవేభ్యః తాం ఆత్మజాం ద్రౌపదీం – తస్యా వహ్నేరుత్పన్నత్వాదితి భావః – ప్రాదాత్ దత్తవానిత్యుత్ప్రేక్షా – దదాతేః కర్తరి లుఙ్ – అత్రాత్మజా దానేన ప్రకృతయోరేవ అగ్నిద్రుపదయోరౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాయాః అగ్నేర్దానోత్ప్రేక్షాయాశ్చైకవాచకానుప్రవేశసంకరః – ఉత్ప్రేక్షాయాస్తు అపహ్నవరూపకాభ్యాముజ్జీవితత్వాత్తాభ్యాం అంగాంగిభావేన సంకరః – వసంతతిలకా ॥ ౧౨౮ ॥ అథేతి ॥ అథ పాణిగ్రహణానంతరం పృథాసుతాః ధర్మాదయః – వధ్వా ద్రౌపద్యా సహితాః వధూసఖాస్సంతః – జతునా నిర్మితం జాతుషం – త్రపుజతునోః షుగితి నిర్వృత్తార్థే షుక్ ॥ ని ॥ జతుత్రపుభ్యాం నిర్వృత్తం జాతుషం త్రాపుషం త్రిష్విత్యమరః – స చాసౌ పాలయోగృహం తస్య సమర్పణాత్ భక్షణార్థం ప్రదానాత్ – కృతం జాతమస్యాగ్నేః వపుషః శరీరస్య పరిపోషం మాంసలత్వమభివీక్షితుం – స్పృహయాళవః కిలేతి సంభావనాయాం – కౌతుకిన ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా – తదా క్రమాత్ జ్యేష్ఠానుక్రమేణ అగ్నిం పరిచక్రముః ప్రదక్షిణించక్రుః – మంజుభాషిణీవృత్తమ్ ॥ ౧౨౯ ॥

కఠినత్వేతి ॥ సా సుసువీరవధూః ద్రౌపదీ - కుచకుట్మలే ముకుళితత్వకఠినత్వసంపదా కాంతి స్య సమృద్ధ్యాయా ౨ వలేపభరోఽగర్వాతిశయః తస్మాద్ధేతోః కృతః స్వీకృతః నిజజాయమానః జయః యయా తథోక్తేవేత్యుత్ప్రేక్షా - పతీనాం పాణిభిర్ధృతం పదం చరణం అశ్మనః పాషాణస్య శిరసి ఉపరి నిదధే నిహితవతీ - వైవాహికకర్మన స్తపదాఖ్యమకరోదిత్యర్థః - ప్రమితాక్షరావృత్త మ్ ॥ ౧౩౦ ॥ కన్యయేతి ॥ కన్యయా ద్రౌపద్యా అభ్యుపహుతాః అభిసమీపే హోమాయ కృతాః విధయే లాజహోమాయ శ్రౌవైవాహికకర్మణే లాజాః - పంచానాం పల్లవానాం కరాగ్రైర్విమర్దా త్ పాణిగ్రహణసమయే పీడనాద్ధేతోః బాహురేవ వంశో వేణుః తస్మాద్గళితాః ముక్తాః ముక్తికా ఇ వేత్యుత్ప్రేక్షా - కందళతి ప్రజ్వలతి అనలస్య వైవాహికాగ్నేః రోచిషి జ్వాలాయాం పేతుః - అత్ర విధిలాజానాం ధావళ్యాదిగుణనిమిత్తమౌత్ప్రేక్షయా బాహువంశేతి రూపకాచ ప్రాప్త త్వాత్ ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః - అభ్యుపహృతా ఇతి పాఠాంతర ముక్తార్థస్యలాక్షణి

పాణీధృతం పదమశ్మని శిరసి సా నిదధే ॥ ప ॥ ౧౩౦ ॥ కన్యయాభ్యుపహుతా
విధిలాజాః కందళత్యనలరోచిషి పేతుః । పంచపల్లవకరాగ్రవిమర్దాద్బాహువం
శగళితా ఇవ ముక్తాః ॥ ప ॥ ౧౩౧ ॥ విధిచోదనాసు మణిదీపయష్టికాపరితస్స్ఫు
రత్ప్రతికృతేశ్చ సుభ్రువః । ఉభయోర్వివేచనవిధౌ పురోధసః స్ఖలనం బభూవ న తు
మంత్రతంత్రయోః ॥ ప ॥ ౧౩౨ ॥ బాహుప్రతాప ఇవ సాక్షిణి హవ్యవాహే
సామంతరాజధరణీరివ యాజ్ఞసేన్యాః । కాంతో స సమం క్రమశ ఏవ కరం గృహీ

కత్వాప త్తైరుపేయ్యుష్ - స్వాగతా ॥ ౧౩౧ ॥ విధీతి ॥ విధయే సభూత కర్త్రుకవైవాహికకర్మక రణార్థం చోదనాసు ప్రేరణాసు విషయే - మణిమయీషు దీపయష్టికాసు పరితస్స్ఫురంత్యాః ఫ లంత్యాః ప్రతికృతేః ద్రౌపదీప్రతిబింబస్య - సుభ్రువో ద్రౌపద్యాశ్చ ఉభయోర్వివేచనవిధౌ ఇ యం ద్రౌపదీ ఇయం తత్ప్రతికృతిరితి పార్థక్యేన జ్ఞానవిషయే - పురోధసః ధౌమ్యస్య స్ఖలనం ప్రమా దో బభూవ - మంత్రో వైవాహికకర్మాంగం తంత్రం తదనుష్ఠానం తయోస్తు స్ఖలనం న బభూవ - అత్ర ద్రౌపదీతత్ప్రతికృత్యుభయవివేచనే మంత్రతంత్రద్వయే చ ప్రసక్తస్య ప్రమాదస్య పూ ర్వస్మిన్నేవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః - యత్తు స్ఫురదిందిరా ప్రతికృతేరితి పాఠాంతరం యచ్చ వామణిమయ్యాః దీపయష్టికాయాః దీపస్తంభస్య పరితః ఉపరిస్ఫురంత్యాః ఇందిరా ప్రతికృతేః లక్ష్మీప్రతిమాయాః పూజార్థం నిక్షిప్తాయా ఇతి నృసింహవ్యాఖ్యానం - తదుభయ మప్యశుద్ధం - జగత్పూజ్యాయాః లక్ష్మీప్రతిమాయాః పీఠికాయామేవ స్థాప్యతయా దీపస్తం భోపరివిన్యాసస్య ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వాత్తన్నామకదోషాపత్తేః ఉక్తార్థస్య మహతాం వ్రీడావ హత్వాదశ్లీలదోషాపత్తేశ్చ - కల్యాణమితి మంగళశ్లోకే నైతత్ప్రకృతత్వకథనేన ప్రత్య భిజ్ఞానాత్ - కథం చిత్పరస్థితాయాస్తస్యా ఇతివక్తవ్యత్వే పి గౌరీప్రతిమాయా ఏవ తథాత్వా వశ్యకత్వాచ్చైవానాం తత్రాద్వేషేపి ప్రకృతాయాః ద్రౌపద్యాః ప్రకర్షాప్రసక్త్యాపత త్ప్రకర్షాఖ్యదోషాపత్తేశ్చేతి సుధీభిర్విభావనీయం - మంజుభాషిణీవృత్తమ్ ॥ ౧౩౨ ॥ బాహుప్ర

తాపఇతి ॥ అవనీంద్రస్య పాండోః పుత్రాః యుధిష్ఠిరాదయః - బాహుప్రతాప ఇవ హవ్య
వాహేఅగ్నౌఉభయస్మిన్నపిసాక్షిణిసతి - ద్వయంసాక్షీకృత్యేతి యావత్ - సామంతరా
జానాంశత్రునృపాణాంగణైః రాజ్యస్యైవ - యాజ్ఞసేన్యాఃద్రౌపద్యాఃకరంపాణిం బలించ
క్రమశఃశ్లేషప్రాప్తతంత్రేణ - తాంతథైవమంగళవాంఛయా న మహాకాలమేవగృహీత్వా - హర్షేణయావృ
ద్ధిస్తాంసంతోష సమృద్ధిమితియావత్ - అభజన్ ప్రాపుః - అత్ర బాహుప్రతాపహవ్యవా
హయోస్సాక్షిత్వకరణేన సామంతధరణీయాజ్ఞసేన్యోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసిత కరగ్ర
హణేనచౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాద్వయస్యాంగాంగి భావేనసంకరః - ఏవం తాదృ
శకరగ్రహస్యవిశేషణగత్యా సంతోషసమృద్ధిప్రాప్తిహేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకం కావ్యలిం
గం - ద్వయోశ్చసంసృష్టిః - వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౧౩౩ ॥ పాంచాలేతి ॥ పూజకఃపూజాక
ర్తా - పూజ్యఃపూజార్హఃతయోర్భావంపూజకత్వం పూజ్యత్వంపుష్యత్తథా అతిశయేన పోష
యంతౌ - ఏకఃపూజయన్ అపరః పూజ్యమానఇతియావత్ - సప్రసిద్ధఃపాంచాలరాజోద్రుప
దశ్చసపాండవఃధర్మరాజశ్చతౌద్వౌ - యాతకైఃవివాహకాలదేయద్రవ్యైఃకరదైఃఆఢ్యంభవి

త్వాహర్షేణవృద్ధిమభజన్నవనీంద్రపుత్రాః ॥ ప ॥ ౧౩౩ ॥ పాంచాలరాజశ్చ
సపాండవశ్చపుష్యత్తథా పూజకపూజ్యభావమ్ । ఆఢ్యంభవిష్ణుత్వమకించనత్వం
వ్యత్యస్యతాంతావివయాతకైస్తైః॥౧॥ ౧౩౪ ॥ ఏవమంతరిక్షనిషిక్తలక్ష్యవేధనల
క్షణేనశుల్కనిష్కేణ నిజకంఠనిష్కాయితకన్యా భుజలతాసనాథకంఠసీమ్నే
యానవగంభీరోదరమంతారోపితనివర్తనమతకూవికర్తనతనయా పాయవి

ష్ణుత్వంధనికత్వంఅకించనత్వందారిద్ర్యంద్వేఅపికర్మణీ-తేధనికత్వదారిద్ర్యే- తౌపాంచాలరాజ
పాండవావివవ్యత్యస్యతాంవిపరీతేచక్రతుః వ్యతిపూర్వాత్స్యతేఃకర్తరిలఙ్ - ప్రథమంద్రుపదఃక
న్యాయాతకదానాభ్యాంపూజకోఽకించనశ్చఅభూత్-తదుభయప్రతిగ్రహాభ్యాంయుధిష్ఠిరఃపూ
జ్యఆఢ్యంభవిష్ణుశ్చాభూత్ - పశ్చాచ్ఛ్వశురస్యగురుత్వస్మరణాదకించనస్యైవప్రతిగృహీతత్వాచ్చ
ద్రుపదఃపూజ్యోఽభూత్ - ధనికస్యైవదానసమర్థత్వాజ్జామాతృత్వాచ్చయుధిష్ఠిరః పూజకో
భూదితిసముదాయార్థః - అఢ్యంభవిష్ణుత్వమిత్యత్ర - కర్తరిభువఃఖిష్ణుచ్ఖుకఞా విత్యా
ఢ్యోపపదాద్భువఃఖిష్ణుచిఖిత్వాత్ - అరుర్ద్విషదిత్యాది నాముమి - తస్యభావస్త్వతలా విత్వప్ర
త్యయదరూపం - అనాఢ్యఆఢ్యోభవతీతిఆఢ్యం భవిష్ణుః - నాస్తికించనయస్యేత్యకించన ఇత్యు
భయత్రనిగ్రహః - అత్రద్రుపదయుధిష్ఠిరయోః ధనికత్వదారిద్ర్యయోశ్చవ్యత్యాసీకర
ణేనౌపమ్యస్యగమ్యత్వాత్కేవల ప్రకృతాస్పదతుల్యయోగితాభేదః - అత్రవ్యత్యస్యతాం తా
వివయాతకైస్తైరిత్యేవపాఠః - యాతకైస్తైస్స్వకీయపారాంతరంతుయః తావితీతి పదత్రయా
ర్థాన్వయస్యాసంగతత్వాదిదోషాదుపేక్ష్యం - ఇంద్రవజ్రావృత్తం ॥ ౧౩౪ ॥ఏవమితి ॥ఏ
వముక్తప్రకారేణ అంతరిక్షేఆకాశేనిషిక్తస్యవేశ్యాద్యూర్ధ్వదండే బద్ధస్యలక్ష్యస్యవేధనల
క్షణేనభేదనాత్మకేన -శుల్కేనకన్యాయాఃఅవర్జనార్థంవరదేయేన - నిష్కేణదీనారేణనిజా

త్యేకవచనం - నిజేషు కటకేషు నిష్క్రాయితా భూషణవిశేష వచాదరంతీ కన్యాయాః ద్రౌప ద్యాః భుజలతా యేషాంతాన్ - తాదృశశుల్కారబ్ధ ద్రౌపదీ భుజాలింగితా నిత్యర్థః - సాష్టేశ తేసువర్ణానాం హేమ్ని యురోభూషణే పలే॥ని॥ దీనారేపచనిష్కో స్త్రీత్యమరః - ఏతాన్ ద్రౌపదీ పరిణేతౄన్ కౌంతేయాః నవగంతారః పార్థా ఇతి జానంత ఇత్యర్థః - ఏతాన్ కౌంతేయాన్ అ వగంతారః అవజ్ఞాతారః శిరస్యాతారర ఇతి యావదతివా - అలఏవపదభిమాగణమధ్యే - దు రహంతయా దురహంకారేణ ఆరోపితా ప్రాపితా - నివర్తనే పాండవేభ్యో ద్రౌపద్యా అపర ణే పాండవానాం ద్రౌపదీవివాహఫలాయనే వా విషయే మతిర్నిశ్చయః యేషాంతే - శకునేర్భ గినీ గాంధారి తత్పుత్రాః భాగినేయాః దుర్యోధనాదయః - భాగినేయానాం మాతులాన్ప్రకా రిణీ ప్రకృతిరితి ప్రసిద్ధ్యా శకుని వద్దుర్మతిత్వద్యోతనాయ తేషాంతథా నిర్దేశః - వికర్త నస్సూర్యః తత్తనయస్య కర్ణస్య ఉపాయేషు కార్యాలోచనేషు విధేయైః స్థితైః॥ ని ॥ వికర్తనా

ద్యైస్సహ సంమంత్ర్య సమారబ్ధపూర్వస్య యుద్ధపలాయనాధ్యయన
స్యద్వితీయావృత్తిమివచ్ఛిత్తిం పరిజిహీర్షమాణా ఇవ లేశకుని భాగినేయాః సేనాపు
రస్సర నిస్సాణ నిస్సారిత నిస్స్వన లాలితైః క్ష్వేళితైః ఘోళిత గవాక్షమానగర్వ్యం
ద్రుపదనగరం పునరపి నిరుధ్య నిరుచ్ఛ్వాసయాంచక్రుః - ౪ ॥ ౧౩౪॥ తత్క్షణమే
వత్వరం నిర్గతేషు వివిధైరాయుధైః రశూన్యేషు ద్రుపదసైన్యేషు ॥ - ప ॥
౧౩౫ ॥ పృథాసుతాస్తేపి రథాధిరూఢాస్త్విభావిచార్యైవ పురాన్నిరీయుః ।
శరైర్విభాతుం ద్విషతోపి మూర్ఛాన్ ప్రతస్థ్రుః శ్రమమప్యలక్షానచూర్ణాః ॥ ప ॥

త్యామార్తాండ మిహిరారుణపూషణః - విధేయో వినయగ్రాహీ వచనేస్థిత ఆశ్రవ ఇతిచామరః సహసైః దుశ్శాసనాదిభిః సంమంత్ర్య సమ్యగాలోచ్య - పూర్వం ద్రుపదాయద్రోహకాలే ఆర బ్ధస్య ఉపక్రాంతస్య ఆరబ్ధపూర్వస్య తదానానాదేశైర్వ్యస్తహాపూమపిపలాయితత్వాదితిభావః - యుద్ధేపలాయనస్యైవాధ్యయనస్య వేదస్య ద్వితీయాయాః ఆవృత్తేరభ్యాసస్య విచ్ఛిత్తిం విచ్ఛేదం పరిజిహీర్షమాణాః పరిహర్తుమిచ్ఛంత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - పరిపూర్వాత్ హృన్తం తాల్లటశ్శానచ్ సేనాయాః పురస్సరాత్ అగ్రవర్తినః నిస్సాణాత్ జయదుందుభేః నిస్సారితైః ప్రవర్తితైః నిస్స్వనైః భాంకారైః లాలితైః మిశ్రితైః క్ష్వేళితైః సింహనాదైః - ఘోళితం సరస్తం గవాక్షాణాం మానమేవ కర్వ్యం మాలిన్యం యస్య తత్ - ప్రతిధ్వనిత గవాక్షమిత్యర్థః - కాఠ్యమితిపా ఠేకర్త్య్యే వకాక్ష్యం ప్రతిమిత్యర్థః - ద్రుపదస్య పురం పునరపి నిరుధ్య నిరుచ్ఛ్వాసయాంచక్రుః నిర్ఘం ఘంచక్రుః - నిశ్శ్వాసో ఽపియథాలత్రత్యానాం ననిర్గచ్ఛేత్తథా చక్రురిత్యర్థః ॥ ౧౩౪ ॥ తదితి ॥ తత్క్షణం నిరోధనక్షణకాల మేవ వివిధైః ఖడ్గగదాతోమర శరాసనాదిభి రాయుధైః అశూన్యేషు సహితేషు ద్రుపదసైన్యేషు సత్వరం నిర్గతేషు యుద్ధార్థమాగతవత్సు సత్స్విత్యుత్తరేణా న్వయః ॥ ౧౩౫ ॥ పృథేతి॥ తేపృథాసుతా అపిరథేష్వధిరూఢాస్సంతః శరైర్బాణైః ద్విషతః శత్రూన్ దుర్యోధనాదీన్ మూర్ఛాన్ లవచ్ఛిన్నానిత్యర్థః - తేషాం ద్విషతాం సంబంధినీనాం సుభ్ర

ణాం స్త్రీణాముపలకాన్ చూర్ణకుంతలాన్ అచూర్ణానపి పైత్యేన కుంకుమాది చూర్ణరహితాం శ్చవిధాతుంకర్తుమిన ద్విధావిచార్య ఆలోచ్యైవేత్యుత్ప్రేక్షా - పురాత్ ద్వారపదాన్నిరీయుః నిర్గతవంతః - ఉపజాతిః ॥ ౧౩౭ ॥ శంఖానితి ॥ తేద్వయే ఉభయే పాంచాలాః కౌరవాశ్చ ప్రవీరాః - దివిస్వర్గే అంతరిక్షేచ సీదంతీవ సంతీతి దివ్యోసదః సిద్ధాః యోగసిద్ధాః నారదాదయో దేవయోనివిశేషాశ్చ ఆదయోయేషాం తేషాం - లాలనీయే శ్లాఘనీయే యుద్ధస్య ఆరంభే శంఖాన్ దధ్ముః అపూరయన్ - ధ్మాయతేః కర్తరి లిట్ - భేరీః తాడయంతిస్మ - అతాడయన్ - క్ష్వేళాన్ సింహనాదాన్ చక్రుః అకుర్వన్ - చాపస్య ధనుషః నాదాన్ టంకారాన్వితేనుః చక్రురిత్యర్థః - తనోతేః కర్తరి లిట్ - అత్రానేకక్రియాయోగాత్ సముచ్చయాలంకారః శాలినీవృత్తం ॥ శ్లో ॥ శాలిన్యుక్తా మ్తౌతగౌ గోబ్ధిలోకైరితి లక్షణాత్ ॥ ౧౩౮ ॥ అనయోరితి ॥ అనయోర్బలయోః కౌరవపాంచాల చతురంగయోః యుధ్యమానయోరితి శేషః - మహారథానామవలోకాయ - దర్శనం కర్తుమిత్యర్థః - క్రియార్థోపపదస్య కర్మణిస్థానిన ఇతిసంప్రదానత్వం -

౧౩౭ ॥ శంఖాందధ్ముస్తాడయంతిస్మ భేరీః చక్రుః క్ష్వేడాం చాపనాదాన్వితేనుః ।
సిద్ధాదీనాం దివ్యసదాం లాలనీయే యుద్ధారమ్భే తే ద్వయేపి ప్రవీరాః ॥ ప ॥ ౧౩౮ ॥
అనయోర్బలయోర్మహారథానామవలోకాయ నభోజుషాం సురీణామ్ । సుదృశాంచ
పురస్య సౌధభాజాం వరణస్రగ్విధృతైః న భేదికాభూత్ ॥ ప ॥ ౧౩౯ ॥ ఆసీదతామా
శు ధనుర్ధరాణామాసీదతామ్యత్కరకౌశలానామ్ । క్షణం మిథో బాణగణోపరో
ధాద్వ్రణం న కస్యాపి రణం నవం యత్ ॥ ప ॥ ౧౪౦ ॥ ద్విరదం ద్విరదవస్తురగం

నభోజుషాం గగనభాజాం సురీణాం దేవస్త్రీణాం - జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపధాదితి ఙీష్ - సౌధభాజాం ప్రాసాదాగ్రగతానాం పురస్య సుదృశాం పౌరాంగనానాం చోభయీనాం - విధృతాకరే గృహీతా వరణస్య యుద్ధైవ్యృతానాం పతిత్వేన వరణార్థం స్రక్ - మందారమాలైవేతి తాదర్థ్యే షష్ఠీసమాసః - భేదికా ఇమాస్స్వర్యః వరణస్రగ్ధారణాత్ ఇమాః పౌర్యః తదభావాదితి మిథో భేదానుమాపికా అభూత్ ఇత్యనుమానాలంకారః - తేన పౌరాంగనానాం మర్త్యాతిశాయి సౌందర్యం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః - ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౧౩౯ ॥ ఆసీదతామితి ॥ ఆశు సత్వరమాసీదతాం యుద్ధాయ సన్నహ్యతాం - అతామ్యత్ అవిచ్ఛిద్యమానం కరయోః కౌశలం ధనుర్గ్రహణశరసంధానాదిషు నైపుణ్యం యేషాం తేషాం - ధనుర్ధరాణాం మిథః - అన్యోన్యం బాణగణానాముపరోధాన్నిరోధాద్ధేతోః - కస్యాపి ధనుర్ధరస్య వ్రణం క్షతం నాభూత్ - యద్యస్మాత్కారణాత్ - రణం యుద్ధం నవం నూతనం నవిద్యతే వకారో యస్మింస్తథోక్తమితి చ - రణశబ్దస్య వకారసహితత్వే వ్రణం స్యాదిత్యర్థః - అత్ర చ పద్యేష్వాచ్యవాచకయోరభేదాధ్యవసాయః - బాణైర్బాణానాం నిరోధే శరీరభేదనాయోగాద్వ్రణస్యాప్రసక్తిరితి తత్త్వం - బాణగణోపరోధాద్వ్రణం న కస్యాపి రణం నవం యదిత్యేవ పాఠః - బాణగణాన్నిరుధ్య వ్రణం వినాత్ర రణం మహీయ ఇతి పాఠాంతరేతు - తత్రేతి మహీయ ఇతి చ పదద్వయస్య వైయర్థ్యా

స్వైరర్థకత్వదోషః - ఉక్తస్యార్థస్యాయోగశ్చేతిధ్యేయమ్ ॥ ౧౮౦ ॥ ద్విరదమితి ॥ ద్విరదః గజః తదారూఢ ఇత్యర్థః ఏవమగ్రే - ద్విరదం - తురగః అశ్వః తురగం - రథికో రథారూఢః రథికం పదగః పాదచారి పదగం చ - ఏవమితరేతరం అన్యోన్యమేత్య సంగత్య - దివి అంతరిక్షే నారదస్య మునేర్యో విస్మయః ఆశ్చర్యం తస్య నాకతరుం కల్పవృక్షం - ఆశ్చర్యజనకమిత్యర్థః - రణం యుద్ధం విదధే చకార - రథినం రథికమిత్యాదిపాఠస్తు క్రమభ్రష్టదోషాదుపేక్ష్యః ॥ ౧౮౧ ॥ రజ ఇతి ॥ రజాంస్యేవాంధకారాః రజాంస్యంధకారాణీతి వా - తేషు నృశం నేత్రాణి అంధయత్సు అంధీకుర్వత్సు సత్సు - పాండుపుత్రాః కరైః స్వైః కౌతుకసూత్రం ప్రతిసరః చిహ్నం యేషు తాన్ కరాన్ పరామృశంతః స్పృశంతస్సంతః - ప్రహారాన్ శస్త్రఘాతాన్ పర్యహరన్ పరిహృతవంతః - మిథ ఇతి శేషః - అత్ర నవకౌతుకహస్తస్పర్శేన పాండవానాం స్వత్వానుమానాదనుమానాలంకారః - తథా అసంబంధేపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తిశ్చ - ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః ॥ ౧౮౨ ॥ సోమకేష్వితి ॥ సూర్యసూనోః కర్ణస్య తైక్ష్ణ్యైః శరైః బాణైః సోమకేషు పాంచాలేష్వపసర్పత్సు పలాయమానేషు సత్సు - కులిశం వజ్రం ఆయుధం యస్య తస్య

> తురగో రథికం రథికః పదగం పదగః । ఇతరేతరమేత్య రణం విదధే దివి నా
> రదవిస్మయనాకతరుమ్ ॥ ౫ ॥ ౧౮౧ ॥ రజోంధకారేషు నృశోంధయత్సు క
> రైః కరాన్ కౌతుకసూత్రచిహ్నాన్ । పరామృశంతో యుధి పాండుపుత్రాః ప
> రస్పరం పర్యహరన్ ప్రహారాన్ ॥ ౫ ॥ ౧౮౨ ॥ సోమకేష్వపసర్పత్సు సూర్యసూ
> నోస్సితైశ్శరైః । కూజయామాస కోదండం కులిశాయుధనందనః ॥ ౪ ॥
> ౧౮౩ ॥ తేన జనన ఇవ ప్రథనేపి వృకోదర ద్వితీయేన కరోదరపరికర్మీకృతస్య కా
> ర్ముకస్య వర్మనిర్మాథిభిః శరోర్మిభిర్నికృత్తమర్మాణో భయవిసారిభిస్స్వేదవారి
> భిః పదాన్యేవ యానపదేభిషించంతః సమరాజిరకందళిత పార్థయశశ్చతుర్థచం

ఇంద్రస్య నందనః అర్జునః - కోదండం చాపం కూజయామాస - గుణాకర్షణధ్వనయతిస్మ - సూర్యసూనోస్తత్పుత్రాణామపి తైశ్శితైః తీక్ష్ణైశ్శరైరివ శరైః కిరణైః సోమకేషు చంద్రపక్షవశేషు జలేషు అపసర్పత్సు శుష్యత్సు సత్సు - కులిశాయుధం నందయతి వాహనత్వేనేతి నందనః మేఘః - కస్య ప్రబ్రహ్మణః ఉత్ ఊర్ధ్వమండం బ్రహ్మాండోర్ధ్వభాగం ఆకాశం కూజయామాస - గర్జితైరితి భావః ॥ని॥ కాశ్చిత్తాత్మరవిబ్రహ్మవాతాః మూర్ధ్నిసుఖేష్వకమితి విశ్వః - ఇత్యర్థాంతరేతు న శ్లేషః అభిధాయా ఇత్యాదేరుక్తత్వాదితి ॥ ౧౮౩ ॥ తేనేతి ॥ జనసే జన్మనీవ ప్రథనే యుద్ధేపి ఉభయత్ర చేత్యర్థః - వృకోదరో భీమః ద్వితీయస్సహాయో యస్య - వృకోదరస్య ద్వితీయ ఇతి చ తేనార్జునేన కరస్య ఉదరే మధ్యే పరికర్మీకృతస్య అలంకారీకృతస్య కార్ముకస్య చాపస్య సంబంధిభిః వర్మాణి కవచాని నిర్మథ్నంతీతి తథోక్తైః శరాణామూర్మిభిః పరంపరాభిః నికృత్తాని ఛిన్నాని మర్మాణి ఆయుస్థానాని యేషాం తే - సాబలేయాః కురోర్యోధనాదయః - భయేన విసారిభిః ప్రవృత్తైః స్వేదవారిభిః స్వేషాం పదాని చరణాన్యేవ యానపదే వాహనస్థానే అభిషించంతః పాదచారి

ణస్సంతః — సమరాజిరే యుద్ధప్రాంగణే కందళితమంకురితం పార్థయశ ఏవ చతుర్థీచంద్రస్తత్స్యావలోకనపరిహర్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా — చతుర్థీచంద్రదర్శనమపవాదహేతురితి ప్రసిద్ధం — ముఖం నివర్త్య పరావృత్య లజ్జావశాదితిభావః — కేవలైర్నిరాయుధైః కేవలబాహుభిరుపలక్షితాః — కురుపుటభేదనం హాస్తినపత్తనం ప్రతి — పలాయాంబభూవుః పలాయనం చక్రుః ॥ ౧౮౪ ॥ బీభత్స్వితి ॥ యుధి యుద్ధే బీభత్సోరర్జునస్య చాపేన వివృతేషు ప్రకటితేషు — మహత్సు శ్లాఘ్యేషు కర్మసు క్రియాసు — తస్య ధ్యేయ ఇత్యర్థః — విమతేషు శత్రుషు వీక్ష్య స్థితేషు సత్సు — పృష్ఠం చాపదండపశ్చాద్భాగం ప్రకాశ్య — పృథునా మహతా జవేన వేగేన విలోలాజీవా శింజినీ యస్మిన్ కర్మణి తత్తథా గమనం బాణప్రయోగార్థం ఆకర్షణాన్మండలీభవనాత్ ఏకం దృఢం ఏకం కర్మ — ధార్తరాష్ట్రాః తదా పలాయనకాలే జగృహిరే స్వీకృతవంతః — కుతో విమతేషు వీక్ష్య స్థితేషు సత్సు విలోలః గతాగతం జీవః ప్రాణధారణం యస్మింస్తద్యథా పృష్ఠం దేహపశ్చాద్భాగం ప్రకాశ్య పృథునా జవేన గమనం జగృహురితి వేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా శ్లేషానుప్రాణితా చ — వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౧౮౫ ॥ విజయాదితి ॥ ఏతేషాం పాండవానాం సంబంధినః గుణాశ్శౌర్యాద

> ద్రకలావలోకనపరిహర్తుమివ ముఖం నివర్త్య సౌబలేయాః కేవలైః కేవలబాహుభిః కురుపుటభేదనం ప్రతి పలాయాంబభూవుః ॥ ప ॥ ౧౮౪ ॥
>
> బీభత్సుచాపవివృతేషు మహత్సు కర్మస్వేకం దృఢం జగృహిరే యుధి ధార్తరాష్ట్రాః । వీక్ష్యస్థితేషు విమతేషు విలోలజీవం పృష్ఠం ప్రకాశ్య గమనం పృథునా జవేన ॥ ప ॥ ౧౮౫ ॥
>
> విజయాత్పరమేతేషామృజవోప్యతిభీషణాః । సద్యోగుణాస్సమున్నేమురవనేముస్తు ధన్వనామ్ ॥ ప ॥ ౧౮౬ ॥
>
> తే నివృత్య నగరం సమావసన్భూషితా ద్రుపదరాజపూజయా అప్యశేషజనకేన శౌరిణా జన్యభావముపజగ్ముషా సమం ॥ ప ॥ ౧౮౭ ॥
>
> పార్థ ఏవ సహజేష్వఖిలేషు ప్రాయశో యుధి బలం ప్రథితవ

యః ఋజవః వినయాన్వితత్వాత్ నమ్రదేహా అపి అకుటిలా అపీతి వా — అవక్రా అపీతి చ — విజయాత్పరం కౌరవజయానంతరం అతిభీషణాః అతిభయంకరాస్సంతః సద్యస్తత్క్షణమేవ సమున్నేముః — సమ్యగున్నతిం ప్రాప్తాః ఉన్నమ్రా బభూవురితిచ — ధన్వనాం చాపానాంతు గుణాః శింజిన్యః అతిభీషణా అపి విజయాత్పరమవనేముః అవనమ్రాః అవరోపితా ఇతిచ — ఏతేషాం గుణాః విజయావర్జనాత్ తత్ప్రీత్యా హృద్యతోరితి యావదిత్యపి ప్రాహుః — అత ఏవ శ్లేషప్రతిభోత్థాపితస్య విరోధాభాసద్వయస్య సంసృష్టిః ॥ ౧౮౬ ॥ తఇతి ॥ తే పాండవాః నగరం ద్రుపదపురం ప్రతి నివృత్య యుద్ధాత్ప్రత్యాగత్య — అశేషాణాం లోకానాం జనకేనాపి — జన్యస్య భావముత్పత్తిం పక్షే సఖ్యం చ ఉపజగ్ముషా ప్రాప్తవతా ॥ని॥ జన్యాః స్నిగ్ధా వరస్య యే ఇత్యమరః — శౌరిణా సమం శ్రీకృష్ణేన సహ ద్రుపదరాజస్య పూజయా భూషితాస్సంతః సమావసన్ వసంతి స్మ — ద్రుపదపుర ఇతి భావః అత్రాపి విరోధాభాసః శ్లేషానుప్రాణితశ్చ — రథోద్ధతా వృత్తం ॥ ౧౮౭ ॥ పార్థ ఇతి ॥ అఖిలేషు సహజేషు భ్రాతృణాం మధ్యే ఇత్యర్థః పార్థః అర్జున ఏవ యుధి యుద్ధే బలం

అత్ర నార్కం శాంత్రియకః శ్రీ పవిత్రాం రాజసుతాయా వౌ ప్రసద్యా ఈక్షణవృష్టిః కటాక్షప్రపాతాః - ఆరపస్య అంశం అధికం భాగమివ అన్వభూత్ అనుభూతవాన్ - అర్కకిరణాంశ ఇవాయ స్మరణాదితి భావః - ఉత్ప్రేక్షా - స్వాగతా వృత్తమ్ ॥ ౧౭౮ ॥ వృత్తాంతమితి ॥ అథస రాజవృద్ధః ధృతరాష్ట్రః ఏనం ఆజతుర్గృహ ద్యవన ఆకౌరవపలాయన ప్రసిద్ధం వృత్తాంతం అవకర్ణ్య శ్రుత్వా - క్షత్త్రా విదురేణ అనుజాతైః భ్రాతృభిర్భిమాదిభిస్సహ సకాశం స్వసమీపం ప్రతిఉపనాయ్య హాపయ్య ధర్మాత్మజ మితిభక్తి పరిణామేన యౌవరాజ్యం కం సభి వశ్మీ కృష్ణస్య ధురి అగ్రే ధర్మాత్మజాయ యుధిష్ఠిరాయ - స్వస్య నామ్నః ధృతరాష్ట్ర ఇతిసంజ్ఞాయాః అన్వర్థతాం ధృతరాష్ట్రత్వం రాజ్యధారణమితి యావత్ - అర్ధభావాత్ విభజ్యార్థత్వేన విభాగం కృత్వా దదౌ - అర్ధరాజ్యం దత్తవానిత్యర్థః - వసంతతిలకా వృత్తమ్॥ ౧౭౯॥ తస్మిన్నితి ॥ ఆహితానిసంఘటితానిలక్షణాని ఛత్త్ర చామరాది రాజచిహ్నానియస్మిన్ తస్మిన్ తస్మిన్ నృపసుతే ధ

త్యాః । అన్వభూదధికమీక్షణ వృష్టిరర్క కాంశమివ రాజసుతాయాః ॥ ౫ ॥
౧౭౮ ॥ వృత్తాంతమేనమవకర్ణ్య స రాజవృద్ధః క్షత్త్రా శకాశముపనాయ్య సహానుజాతైః । ధర్మాత్మజాయ ధురికం సభి దోర్ధభావాదన్వర్థతాం మథ విభజ్య దదౌ స్వనామ్నః ॥ ౫ ॥ ౧౭౯ ॥ తస్మిన్నాహితలక్షణే నృపసుతే రాజ్యాభిషిక్తే సతి స్వాన్వయ్యక్షీణి దధుర్య దంబుశిశిరం లిప్తాంగకే సుంకుమైః । రాగం యచ్చ భరాంబభూవుర వహన్ వ్యర్ధి తే వందిభిర్నిష్పందత్వమతస్స్వ దృష్టిరిలితం పౌరాః ప్రవృత్తస్స్ఫుటం........
ఇత్యనంత భట్ట స్యకృతౌ చంపూ భారతే ద్వితీయ స్తబకః.

ర్మరాజే - రాజ్యేఅభిషిక్తే సతి ధృతరాష్ట్రే సతి భావః - యద్యస్మాత్ స్వానిస్వీయాని అక్షీణి నేత్రాణి శిశిరం శీతలం అంబు ఆనందోత్థం దధుః ధృతవంతః - ఏవతస్మిన్ నృపతేకుంకమైః శ్చందనమిశ్రితైః లిప్తాన్యంగానియస్యతస్మిన్ తత్వేసతి - శైషికః కప్రత్యయః - స్వాక్షీణి యద్యస్మాత్ రాగమారుణ్యం అనురాగంచ బిభరాంబభూవుః దధుః - శ్రీహ్రీభృహువాం శ్లువచ్చేతి బిభర్తేరాం శ్లువద్భావాభ్యాస్త్వస్ - భృంగామిత్యభ్యాసస్యఇత్వం - తస్మిన్ నృపసుతే వందిభిః స్తుతిపాఠకైః వర్ధితే స్తుతేసతి - యద్యస్మాత్ స్వావ్యక్షీణి నిష్పందత్వం నిశ్చలత్వం ఉత్సేకాదవికృతత్వ మితి యావత్ అవహన్ వహంతిస్మ - అతః ఉక్తహేతుత్రయాత్ పౌరాః పురజనాః తం ధర్మరాజం స్వే షాం దృష్టిః స్ఫుటరితివి నవ్రః సంభావయంతిస్మ స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షా - పాద అభిషేక కుంకుమానులేప వందివర్ణనైః రాజ్ఞ ఇవస్వ దృష్టేగప్యంబు ధారణరాగభరణావికృతత్వవహన వాక్యార్థానాం హేతుత్వేన కావ్యలింగత్రయో జ్ఞేయః - తస్యాం తేషాం చాంగాంగీభావేన సంకరః - శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥..

ఇతి శ్రీ సదాశివపదారవింద వందనకందళితానంద సాంద్రస్య కురవికుల చంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ చంపూ భారత వ్యాఖ్యా వేలాస్యాం వ్యాఖ్యానే ద్వితీయః స్తబకః.

తృతీయ స్తబక ప్రారంభః.

౧ ॥ పితృవ్యేతి ॥ అథఅర్ధరాజ్యాభిషేకానన్తరంఏషఃపృథాతనూజోధర్మరాజఃపితృవ్యస్యపితృభ్రాతుర్ధృతరాష్ట్రస్య వాచాఇంద్రప్రస్థేవ సేత్యాత్మికయా - పరస్పరస్యస్వేషాం దుర్యోధనాదీనాంచ స్నేహంప్రేమరసం మాతుంప్రమాణీకర్తుమి వేత్యుత్ప్రేక్షా - ఖాండవేతిశబ్దః పూర్వఃయస్యనామనితథోక్తం ప్రస్థంఇంద్ర ప్రస్థం ప్రతీత్యర్థః - ఖాండవ్రో బలసూదనఇతి ఇంద్రపర్యాయేషుశబ్దార్ణవః - హరింకృష్ణం పురోధాయఅగ్రేకృత్వా - బలౌఘైస్సమంయయౌ ॥ ని ॥ కుడుపఃప్రస్థ ఇత్యాద్యాఃపరిమాణార్థకాఃపృథగిత్యమరః- ఉపజాతి వృత్తమ్ ॥ ౨ ॥ తత్రేతి ॥ వనీపకజనస్య యాచకజనస్య మనీషితానాం కామితానాం పూరకాఃసమగ్రంసంపాదకాః పూరోర్నామరాజ్ఞఃకులం వంశోయేషాం - తేచతేఅవనీపాః రాజానఃతఏవసుర సురభయః కామధేనవఃతాసాంగోష్ఠీసమూహః - తస్యాఃగోష్ఠీనేపూర్వతనస్థా

ప ॥ ౧ ॥ పితృవ్యవాచాథపృథాతనూజోహరింపురోధాయసమంబలౌఘైః । పరస్పరస్నేహమివైషమాతుం ప్రస్థంయయౌ ఖాండవశబ్దపూర్వమ్ ॥ ౪ ॥ ౨ ॥
తత్రవనీభవతివనీపకజనమనీషిత పూరకపూరుకులావనీపసుర సురభిగోష్ఠీగోష్ఠీనేదేశేస్మరణ మాత్రకృతసన్నిధానేన సకలశిల్పపారదృశ్వ నావిశ్వకర్మణా స్వేనైవకర్మణానిర్మాపితం కామనీయ కావలోకన విస్మయ భారగురుతరానమరాన్వోఢుమక్షమతయాక్ష్మాతలమవలంబ మానైర్విమానైరివకురువిందమణిమండపైరభ్రంలిహం జంభ రిపునిదేశేనలంభితతన్నామోపపదం పురమధిష్ఠితా

నే ॥ ని ॥ వనీపకోయాచనకోమార్గణోయాచకార్థినౌ - గోష్ఠంగోస్థానకంతత్తుగోష్ఠీనంభూతపూర్వకమిత్యుభయత్రాప్యమరః - తత్రదేశేఇంద్రప్రస్థభాగే - వనీభవత్యరణ్యాయమానేసతి - చిరాద్రాజ్ఞామనావాసాదితిభావః - స్మరణమాత్రేణకృతం సంనిధానంసమీపస్థితిర్యేనతేన - సకలానాంశిల్పానాంగృహాదినిర్మాణ వ్యాపారాణాంపారదృశ్వనాపారగతేన - విశ్వకర్మణాదేవశిల్పినాకర్త్రా - స్వేనస్వీయేనైవకర్మణావ్యాపారేణ - నత్వన్యదీయేనేత్యర్థఃనిర్మాపితంరచితం - అతఏవకామనీయకస్య తత్పురసౌందర్యస్యఅవలోకనేనయోవిస్మయభారః ఆశ్చర్యాతిశయఃతేనగురుతరానతిదుర్భరాన్ అమరాన్ దేవాన్ వోఢుమక్షమతయాఅశక్త్యాక్ష్మాతలంభూప్రదేశంప్రత్యవలంబమానైఃవిమానైఃదేవయానైర్ధివస్థితైఃకురువిందమణిమయైఃమందిరైర్గృహైః- అభ్రంలిహమాకాశచుంబి - జంభరిపోరింద్రస్యనిదేశేనాజ్ఞయా - లంభితంప్రాపితంతస్యేంద్రస్యనామఇంద్రసంజ్ఞా ఉపపదంస్వసంజ్ఞాయాం పూర్వశబ్దఃయస్యతథోక్తంపురాతనరాజభిరితిశేషః - పురమింద్రప్రస్థమధిష్ఠితాయ - తత్రప్రవిష్టాయేత్యర్థః - యుధిష్ఠిరాయనివేద్యస్వపురంగచ్ఛామితివిజ్ఞాప్య-స్వస్యపురేద్వారకాయామపి-ఈదృశీమింద్ర

ప్రస్థసుషుమాసదృశీంసుషమాం కాంతివిశేషం పరీక్షితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా యదునందనేన శ్రీకృష్ణే
నస్యందనేన రథేన ప్రయయే ప్రస్థితం రథమారుహ్య కృష్ణః ప్రస్థితవానిత్యర్థః - యాంతేర్భావే లిట్
స్మరణమాత్రనయనప్రాప్తే నేతి పాఠాంతరం ॥ ౧ ॥ కురువిందః పద్మరాగ ఇత్యమరః ॥ ౩ ॥ ప్రా
ణే ॥ అథ కృష్ణాగమనానంతరం ఉదారః మహాన్ భూమా ప్రభా ప్రాయో యస్య సః - ఏణాజినేన మృగచర్మ
ణా ఘటితం ఉద్గమనీయం యస్య ధౌతవస్త్రద్వయం యస్య కృతం యేన ఉత్తరీయాంతరీయకార్యం యస్య సః -
వీణావినోదరసికో మునిర్నారదః - ప్రాణవదాచరంతీతి ప్రాణాయమానా మహిళా ద్రౌపదీ యేషాం
తాన్ - ప్రాణతుల్యద్రౌపదికానిత్యర్థః ఇమాన్ పాండుపుత్రాన్ అనుగృహీతుమిచ్ఛుః అనుజిఘృ
క్షుస్సన్ - గృహీతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః - క్షోణౌ పాండవావాసభూమౌ ఆవిరాసీత్ సాక్షాద్బభూ
వ - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౪ ॥ తప ఇతి ॥ విభోః ధర్మరాజస్య సభా - తపోనిధేర్నారదస్యాగమనే
న సద్యః స్తబ్ధః శాంతః జనానాం సభాసదాం సూరపంకలకలః యస్యాం తథోక్తాపి - వీణాయాః నా
రవమహత్త్వాత్ రవాన్ తంత్రీనాదాన్ అనుద్రుతాయాః అనుధావంత్యాః భృంగాణాం మా
లాయాః పంక్తేః కోలాహలైర్ఝంకారైః ఘోషితాని ముఖరితాని దిశాంముఖాన్య గ్రభాగాణి

యయుధిష్ఠిరాయ నివేద్య స్వపురేపి సుషుమామీదృశీం పరీక్షితు మివస్యందనేన
యదునందనేన ప్రయయే ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ ప్రాణాయమానమహిళానథ పాండుపు
త్రాన్ క్షోణావిమాననుజిఘృక్షురుదారభూమా । ఏణాజినేనఘటితోద్గమనీయ
కృత్యో వీణావినోదరసికో మునిరావిరాసీత్ ॥ ౨ ॥ ౪ ॥ తపోనిధేరాగమనేన సద్యస్స
భావిభోస్స్తబ్ధజనారవాపి । వీణారవానుద్రుతభృంగమాలా కోలాహలైర్ఘోషితది
ఙ్ముఖాభూత్ ॥ ౨ ॥ ౫ ॥ దృష్ట్వానృపో దేవమునిం విసీతో మౌళిప్రజాం గళాళిమకరం
దబృందైః । సపంకమాధాయ తదంఘ్రియుగ్మే విపంకమాత్మానమయం వ్యతానీత్

యస్యాస్తథోక్తా - అభూత్ - అత్ర శాంతేపి కోలాహలే సభాయాః పునస్తద్వత్త్వకథనాత్పూ
ర్వరూపాలంకారభేదః - పూర్వావస్థానువృత్తిశ్చ వికృతే సతి వస్తునీతి తల్లక్షణాత్ - యద్వా వీ
ణారవానుద్రవణాత్ భృంగాణాం రవసామ్యాత్ సజాత్యభ్రాంత్యేతి నృసింహః - తదబోధాత్ -
యస్తే పాంచాలీమహిళానుధావనమేవలోకసిద్ధం కవికులతుష్టం చ - ఆలాపకాలసముపల్లవితాం క
చిత్ప్రత్యగ్రగంధకారేణాపి సౌరభ్యపాతిమధుపా రవేత్యుక్తం - ఏనంచ వీణారవానను తత్సమ
కామే ప్రగ్రతానామిత్యర్థః - గానమాధుర్యేణ వీణాయాస్సద్యః కుసుమితత్వాదితి వ్యాఖ్యే
యం - అన్యథా ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వదోషాపత్తేః - ఉపజాతిః ॥ ౫ ॥ దృష్ట్వేతి ॥ అయం నృపః ధ
ర్మరాజః దేవమునిం నారదం దృష్ట్వా - వినీతః వినయాన్వితస్సన్ మౌళౌ కిరీటే ॥ ౧ ॥ మౌళిర్మూర్ధకిరీట
యోరితి విశ్వః - ప్రజాం పుష్పమాలికానాం సంబంధిభిః భూళీనాం పరాగాణాం మధూళీనాం
మకరందానాం బృందైః తస్య నారదస్య అంఘ్రియుగ్మే పాదయుగళే సపంకం పంకేన సహితం విధా
య కృత్వా - తం నమస్కృత్యేత్యర్థః - ఆత్మానం విపంకం నిష్పాపం వ్యతానీత్ అకరోత్ - తనోతేర్లుం
గి రిలుజ్ ॥ ౧ ॥ పంకః కర్దమపాపయోరితి విశ్వః - అత్ర నారదస్య నమస్కారకరణస్య విశేషణగత్యా

ష్ప్రపత్వకరణ హేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకం కావ్యలింగ మలంకారః - ఉపజాతిః ॥ ౬ ॥ మే ధ్యామితి॥ మేధ్యాంపవిత్రాం బ్రసీంకుశాదినిర్మితాసనం॥ని॥ వ్రతినామాసనం బ్రసీత్యమరః-అ ధిగతస్య - తతోఽధిష్ఠితస్యేత్యర్థః-విరించేర్బ్రహ్మణస్సూనోః నారదస్య॥ని॥ సూనుఃపుత్రేఽనుజేర వావితివిశ్వః - సన్నిధిఃసమీపమాస్థాయప్రాప్య - ఉదారా మహతీముత్ అనందః యేషాం తే రూణాంయాసాం స్థిరాదీనాంచిత్తాని - తస్యఅద్భుతె ఆకస్మికత్వాదపత్యాశ్చర్య కరేఽగమనే యో హేతుఃకారణంతస్యపరిచ్ఛిదాయాం నిష్కర్షవిషయే - దూరపథేన వర్తనతాం స్థితిమవాపుః స దీర్ఘాలోచనపరాణ్యాసన్నిత్యర్థః - వసంతతిలకా ॥ ౭ ॥ నికుంచితఇతి ॥ నికుంచితె ఆకుంచితెని జేస్వేయేఅంకే॥ని॥ నిజమాల్యేయ నిత్యరోరితివిశ్వః - ధృతా సహితా నికుంచితా మహతీ - పాం చాలికాయాఃద్రౌపద్యాఃవందనవాదః భోపాంచాల్యహంపుథివాదయే ఇతివచఃతస్యశీలమేవశై లీఆచారఃఉచ్చారణమితియావత్ - తస్యాఃమాధుర్యమాకర్ణ్య - నిశ్చేష్టత్వేత్యత్వే మౌ నంతూష్ణీంభావంఅవాప్యతస్థౌస్థితా - అత్రవీణామానస్య పాంచాల్యుక్తిమాధుర్యాకర్ణ నజనితలజ్జాహేతుకత్వోత్ప్రేక్షేత్యుత్ప్రేక్షా - ఉపజాతివృత్తం॥ ౮ ॥ రాజ్ఞేతి ॥ ధాత్రసూను

త్ ॥ ప ॥ ౬ ॥ మేధ్యాంబ్రసీమధిగతస్య విరించిసూనోరాస్థాయసంనిధిము

దారముదాంకురూణామ్ । తస్యాద్భుతాగమనహేతు పరిచ్ఛిదాయాంచి త్తాని

దూరపథవర్తనతామవాపుః ॥ ప ॥ ౭ ॥ నికుంచితేనధృతానిజాంకేని వంచి

కావత్తానమవాప్యతస్థౌ।పాంచాలికావందనవాదశైలీమాధుర్యమాకర్ణ్యనిలజ్జి

తేవ ॥ ప ॥ ౮ ॥ రాజ్ఞామునాసముచితేషుసభాజనేషు పాత్రైశ్చపాణివిధృతైః

ప్రచలైశ్చవేత్రైః । నిర్వర్తితేషురథసేననివర్తితేషుస్థిత్వా మిథోగిరమభాష

తధాత్రసూనుః ॥ ప ॥ ౯ ॥ లాభౌగ్రహాద్యదచ్యావి సాహోదివరతిః ప్రియా ।

యద్వ్యవాహిచయుష్మాభిస్తద్వయం హీనతాంయుదె ॥ ప ॥ ౧౦ ॥ స్వ

ర్యాంరదఃఅము నారాజ్ఞాధర్మరాజేనకర్త్రా. పాణిభిఃపరిజనహస్తైఃవిధృతైః పాత్రైఃపూజా

ద్రవ్యభాజనైఃకరస్థైః - సముచితేషు అర్హేషుసభాజనేషు పూజనేషునిర్వర్తితేషుకృతేషుస

త్సు॥ని॥ ఆనంతనసభాజనఇత్యమరః - కించేతిచార్థః. పాణివిధృతైఃకంచుకిహస్తగృహీతైఃప్రచ

లైర్వేత్రైఃదండైఃసభాయాంజనేషుసభాసత్సురథసేననివర్తితేషు నిస్సారితేషుసత్సు-మిథఃరహ

సిస్థిత్వా॥ని॥మిథోన్యోన్యంరహస్యపీత్యమరః-గిరంవక్ష్యమాణామభాషతఉక్తవాన్ - యత్తన

భాజనానామర్ఘ్యాదిపూర్వకంధనాదిభిర్బహుమానంకృత్వా తేషుయాపిలేషునత్స్వితి - తస్మందం

ప్రక్రాంతనాందపరిత్యాగేన పూజాయాంతేషాంప్రసక్త్యభావాదితి - వసంతతిలకావృత్త

మ్ ॥ ౯ ॥ లాభేతి ॥ హేమురవః - యుష్మాభిఃలాభౌగ్రహాత్ తద్గ్రాహాదిత్యర్థః - అచ్యావిమయు

క్తమిలియత్ - చ్యవతేర్భావేలుఙ్ - కించ - సాహోద్రతిఃస్మరపత్నీ వస్థితా ప్రియా దాఽప

దీన్యవాహిఊఢేతియత్ విపూర్వాద్వహతేఃకర్మణిలుఙ్ - తద్వయంలాభౌగ్రహాము త్తిః దాత్రే

వద్వాహే గృహాణాః మ - వత్తాంటునదేంపౌన్యా యాభనతి - వరేషాంతవద్భ్యంగేత్యాల్పంగేత

సంతస్సంతుష్యంతీతిభావః ॥ ౧౦ ॥ స్వత ఇతి ॥ స్వతః ఆత్మనైవ భాస్వతీ ప్రతిభాశాలినీ మతిః యేషాం తేషాం - అర్థానర్థ చింతనసమర్థ సహజబుద్ధిమతామిత్యర్థః వః యుష్మాకం అన్యస్య సంబంధి అనుశాసనం కర్తవ్యాకర్తవ్యశిక్షణం కుతో హేతోర్వా - వాశబ్దోఽప్యర్థకః - న కుతోఽపీత్యర్థః - తన్నిమతోఽను శాస్మీత్యత ఆహ ॥ మానమితి ॥ కింతు సుహృదాం మిత్రాణాం ఆఖ్యేయే వక్తవ్యే విషయే - సుహృద్ధుర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోరితి నిపాతనాత్సాధుః - మానం కర్తృ వక్తారం కథనసమర్థం జనం - మానం కథనీయం కథనేన సంతప్త మాదిశేత్ కుర్వీత - సుహృదాం కథనీయస్య విషయే అకథనే సతి కదాచిద్విపత్తౌ చ సత్యాం జానతాఽపి తదా కిమితి నోక్తమితి సుహృద్భాయత ఇత్యర్థః ॥ ౧౧ ॥ అష్టమీతి ॥ ఇయం వధూః ద్రౌపదీ - యాజేన మునినా యో మఖః యజ్ఞః తత్కారితపుత్రకామేష్టిరితి యావత్ - తత్సంబంధిన్యాం వేదౌ వేదికాయాం బర్హిషః అగ్నేః ॥ ని ॥ బర్హిశ్శుష్మా కృష్ణవర్త్మా శోచిష్కేశ ఉషర్బుధ ఇత్యమరః - అష్టమీ సప్తాధికా శిఖా కిల జ్వాలా ఖలు - తద్వదతి పవిత్రేత్యర్థః - కిల శబ్దస్సంభావనాయాం - హే పాండవాః యుష్మాయమభ్రసరితా గంగ యా వృతః బహుమానితః అన్వయః వంశః యేషాం తథోక్తాః కిల - చంద్రవంశశ్చ భవదీయో గంగావద

తో భాస్వన్మతీనాం వః కుతో వాన్యానుశాసనమ్ । మానం తు సుహృదాఖ్యేయే
మానం వక్తారమాదిశేత్ ॥ ప ॥ ౧౧ ॥ అష్టమీ కిం శిఖా వధూరియం భాతి యా
జమఖవేదిబర్హిషః । యామ్యమభ్రసరితావృతాన్వయాః పావనాః ఖలు భవత్స
మాగమః ॥ ప ॥ ౧౨ ॥ జాయయా దపతిభిశ్చ కదాచిజ్జాయతే న్న హి దంపతి
శబ్దః । అద్భుతస్య ఖలు తస్య జగత్యామర్థతామనుభవంతి భవంతః ॥ ప ॥ ౧౩ ॥
ఏకస్మై స్పృహయాళూనామిష్టాయ సుధియామపి । కరస్థమేవ బ్రువతే కలహం

తి నిర్మల ఇత్యర్థః - ఏతద్వంశ్యస్య శంతనోర్గంగయా వృతత్వాదిత్యపి చాహుః - భవతశ్చ భవంతశ్చ భవంతః తేషాం తాదృశ్యాః ద్రౌపద్యాస్తాదృశీనాం యుష్మాకం సమాగమః దాంపత్యసంబంధః పావనః అతిపవిత్రః ఖలు - ఉభయవంశశుద్ధత్వాదితి భావః ॥ శ్లో ॥ హిరణ్యా కనకా రక్తా కృష్ణా చైవాథ పింగళా । బహురూపాతిరిక్తా చ సప్తజిహ్వాః ప్రకీర్తితాః ॥ ఇత్యత్ర జిహ్వా శబ్దశ్శిఖాపర ఏవేతి బోధ్యం రథోద్ధతావృత్తమ్ ॥ ౧౨ ॥ జాయయేతి ॥ జాయయా భార్యయా ఏకయా పతిభిర్బహుభిశ్చ ఘి దంపతీతి శబ్దః కదాచిదపి న జాయతే న్న నవ్యవహ్రియతే న్న - కింత్వేకయైవ జాయయా ఏకేనైవ పత్యేత్యర్థః భవంతః ద్రౌపదీ యా యం చ ఉభయే తు - జగత్యాం లోకే అద్భుతేస్య భార్యాయా ఏకత్వేఽపి బహుత్వాత్పతీనామాశ్చర్యకరస్య - తస్య దంపతీశబ్దస్య అర్థతాం వాచ్యత్వముక్తవిధమనుభవంతి - ఆశ్రయంతి ఖల్విత్యర్థః - శేషే ప్రథమ ఇతి భవచ్ఛబ్ద ప్రయోగాత్ప్రథమపురుషః - దంపతీత్యత్ర జాయా శబ్దస్య దంభావః - స్వాగతా వృత్తమ్ ॥ ౧౩ ॥ తతః కిమత ఆహ ॥ ఏకస్మా ఇతి ॥ ఏకస్మై ఇష్టాయ భోగ్యవస్తునే స్పృహయాళూనాం స్పృహాన్వితానాం సుధియాం కర్తవ్యాకర్తవ్యజ్ఞానవిదామపి - కిము తాన్యేషామిత్యర్థః - నిధనావధిం వ

రణాంతం కలహం యుద్ధం కరస్థం హస్తగతమేవ బ్రువతే వదంతి - బుధా ఇతి శేషః ॥ ౧౪ ॥ అ॥
ఉక్తార్థే అనుభూతార్థం దృష్టాంతయతి॥ సుందేతి ॥ పురా పూర్వస్మిన్ కాలే సుందోపసుందౌ నా
మ సహజౌ భ్రాతరౌ - క్వాపి కస్యాంచిత్ సురాంగనాయాం అప్సరసి తిలోత్తమాఖ్యాయాం
సురేషు దేవేష్వివ అభీకౌ కాముకౌ నిర్భీకౌ చ సంతౌ ॥ ని ॥ అభీకః కాముకే ప్రోక్తః శంభౌ చ భయ
వర్జిత ఇతి విశ్వః - అన్యోన్యం ఆహత్య మనోభవేషోః కామబాణస్యైవ - పురేతి కాకాక్షిన్యా
యేన యోజ్యం - ప్రథమమిత్యర్థః - యమస్య లక్ష్యం భేద్యం చ తద్విషయం చ ఆస్తాం అభూతాం -
హతావిత్యర్థః - పురా కిల సుందోపసుందౌ నామ రాక్షసౌ బ్రహ్మణో వరాదనితరవధ్యౌ తద్వధా
య సృష్టాం తిలోత్తమాం కామయంతౌ మహ్యమేవేయం మహ్యమేవేయమితి మిథో విరుధ్య విధ్వస్తా
వితి భారతకథాత్రానుసంధేయా - అత్ర శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితాధికత్వధర్మేణ సురసు
రాంగనానాం - సుందోపసుందలక్ష్యైకత్వేన యమకామబాణయోశ్చౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్ తు
ల్యయోగితాద్వయం అంగాంగిభావేన సంకీర్ణమ్ - ఉపజాతివృత్తమ్॥ ౧౫॥ అ॥ ప్రకృతే వివక్షితా
ర్థమాహ ॥ తదితి ॥ తత్ తస్మాత్ భవతాం భ్రాతౄణాం సంబంధినః శోభనానాం భ్రాతౄణామి

నిధనావధిమ్ ॥ ప ॥ ౧౪ ॥ సుందోపసుందౌ సహజావభీకౌ సురేష్వివ క్వాపి సు
రాంగనాయామ్ । అన్యోన్యమాహత్య పురా యమస్య మనోభవేషోరివ లక్ష్యమా
స్తామ్ ॥ ప ॥ ౧౫ ॥ తత్సౌభ్రాత్రశరవ్యస్య ద్వైధీకరణకేళయే । భవతాం మా
రచాపేషూ భవతాం మా వధూః కృతే ॥ క ॥ ౧౬ ॥ ఇతి రహస్యం తపస్విని దేశం
శుభోదర్కం తర్కయంతస్తే కౌంతేయాస్తస్యైవ సమక్షమసిధారాసగంధాం
సంధామిమామాబబంధుః ॥ క ॥ ౧౭ ॥ ఏతే వయం చాతకా ఇవ జీవనమయం

దం సౌభ్రాత్రం భ్రాతృస్నేహః తదేవ శరవ్యం లక్ష్యం తస్య ద్వైధీకరణం ద్విధా భంజనమేవ కేళిః
క్రీడా వ్యాపారః తస్యై - మారస్య మన్మథస్య చాపః ఇషుశ్చ ధనుర్బాణౌ - వధూః కృతే వధూః ద్రౌ
పదీ తాం నిమిత్తీకృత్య మా భవతామ్ - ద్రౌపదీ నిమిత్తకమాన్మథవికారేణ భ్రాతృస్నేహో మా భ
జ్యత్విత్యర్థః పరంపరితరూపకమ్॥ ౧౬॥ ఇతీతి॥ ఇత్యుక్తప్రకారం రహసి భవం రహస్యం - తపస్వినో
నారదస్య నిదేశం ఆజ్ఞావాక్యం - శుభం సౌభ్రాత్రవర్ధనాత్మకం ఉదర్కః ఉత్తరకాలఫలం య
స్మాత్ తథోక్తం తర్కయంతః భావయంతస్సంతః అత ఏవ తే కౌంతేయాః తస్య నారదస్య సమక్షమే
వ - తమేవ సాక్షీకృత్యేత్యర్థః - అసేః ఖడ్గస్య ధారయా అంచలేన సగంధాం సదృశీం - దుర్లంఘ్యా
మితి యావత్ ఇమాం వక్ష్యమాణాం సంధాం ప్రతిజ్ఞామాబబంధుః నిబద్ధవంతః ॥ ని ॥ సంధా ప్రతి
జ్ఞా మర్యాదేత్యమరః - అత్ర నారద నిదేశస్య శుభోదర్కత్వభావనాయా విశేషణగత్యా ప్రతిజ్ఞా
బంధహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్॥ ౧౭ ॥ ఏత ఇతి॥ ఏతే పంచ ఏకపత్నీకా వయం చా
తకాః పక్షివిశేషా ఇవ - జీవనమయం మిథో విరోధనిరోధేన జీవనహేతుతయా జీవనాత్మకం - ఆయు
ర్జీవనకాలో నేత్యుక్తత్వాదాయురాత్మకమితి వామనః - అన్యత్ర ఉదకవికారం చ॥ ని ॥ జీవనం
జీవితేంబు నీతి విశ్వః - ఏకైకం వర్షం సంవత్సరం వృష్టిం చ అవలంబ్య స్వీకృత్య - అనయా పంచానాం ప

త్స్యైవదౌ్రపద్యాః సమం సుఖేన వత్స్యామః॥౧౮॥ తథేతి॥ తథాభూతేషు ఉక్తప్రతిజ్ఞావలంబిషు ఆస్మాసు - యః అస్మాకమన్యతమః ఇత్యర్థః మిథునేన స్త్రీపుంసాభ్యాం కృతః ఉపవేశః యస్య సః యస్మిం స్తస్మిన్ దేశే దృష్ట్వాపి ప్రవిశేత్ తం పశ్యతి చేదిత్యర్థః - సోయం మిథునోపవేశద్రష్టా అస్మాకమన్యతమః వృజినం పాపం తద్ధర్మనజసతి॥ ని॥ కలుషం వృజినైనోఘ మిత్యమరః - విహాతుం పరిహర్తుం అజినం మృగచర్మ పరిధాయ ధృత్వా - సుకృతసార్థస్య పుణ్యరాశేః సమర్థాపకైః స్వంపావకైః తీర్థైః నదనదీసరోభిః పరిమృష్టాసు పవిత్రాసు అష్టాసు దిక్షు - తాసాం సుహృది శాం త్రిగుణా త్రిరావృత్తా సంఖ్యా చతుర్వింశతిస్తాస్తిస్రో ... తస్యాః అష్టత్వసంఖ్యా యా త్రిగుణసంఖ్యా ... వా - వత్సరాన్ పంచదశేతి ధ్యాత్వా కాలం క్షపయేత్ - సంవత్సరతీర్థయాత్రయా గమయేదిత్యర్థః - ఇత్యుక్తప్రకారాం సంధామాబబంధురితి పూర్వేణాన్వయః॥౧౯॥ రాజేతి॥ మృద్వీ సుకుమారా - మధురేతి యావత్ - కంఠరవ్యగీతిర్గానం యస్యాః తస్యా నారదస్య పాణిః - వీణాయాః గుణతంత్ర్యామివ జాత్యేకవచనం - మహత్యాశ్చ గతం త్రీకత్వేన ప్రసిద్ధేతి భావః - అంగుళీనాం వివశం అస్వాయత్తం రింఖణం ఆరోహణావరోహణాత్మకం స్ఖలనమకరోత్

వర్షమేకైకమవలంబ్య ప్రియయా గృహమేధయా సుఖేన వత్స్యామః॥ గ ॥౧౮॥
తథాభూతేష్వస్మాసు యో మిథునకృతోపవేశే దేశే దృష్ట్వాపి ప్రవిశేత్ సోయం
వృజినం విహాతుమజినం పరిధాయ సుకృతసార్థసమర్థపావకతీర్థపరిమృష్టాస్వష్టాసు ది
క్షు త్రిగుణసంఖ్యాకాన్ వత్సరాన్ క్షపయేదితి ॥ వ ॥ ౧౯ ॥ రాజా నిదేశకృ
దభూదితి ధాతృసూనోరంతర్ముదో నిరవధేరుదమానచిహ్నమ్ । యత్తస్య పాణిరక
రోన్మృదుకంఠగీతేర్వీణాగుణే వివశరింఖణమంగుళీనామ్ ॥ వ ॥ ౨౦॥ తస్మిన్న
భస్సరణిమాక్రమతి మునీంద్రే సాతేషు పంచసు సమం వవృతే మృగాక్షీ । సాంక్రం
దనేషు విటపిష్వివ దానలక్ష్మీర్నాభోభవేషు జయసిద్ధిరివాశుగేషు ॥ వ ॥ ౨౧ ॥
విప్రః కశ్చన తత్ర జాత్వదభుజా వృద్ధ్యత్యచోరైర్హృతా గావో మే నిఖిలా హలో

దితి యాత్ - తందం యుక్తం గవిస్థైవ స్ఖలనం - రాజా ధర్మరాజః నిదేశకృత్ ఆజ్ఞాకారీ అభూత్ ఇత్యుక్తప్రకారాయాః నిరవధేః సంతోషాయాః ధాతృసూనోర్నారదస్య అంతర్మనసి ముదస్సంతోషస్య చిహ్నం జ్ఞాపకమాన అభూత్ - సంతుష్టో నిస్సైవ సంకల్పం గాయంతీతి భావః - అత్ర వివశాంగుళీస్ఖలనేనాంతర్ముదో సుమానాదనుమానాలంకారః - వసంతతిలకావృత్తమ్॥౨౦॥ తస్మిన్నితి॥ తస్మిన్మునీంద్రే నభస్సరణిమాకాశమార్గం ప్రతి - ఉత్పతితే గతే సతీత్యర్థః - సా మృగాక్షీ ద్రౌపదీ పంచసు తేషు పాండవేషు - దానలక్ష్మీః వితరణసంపత్ సాంక్రందనేషు ఇంద్రసంబంధిషు విటపిషు కల్పవృక్షేష్వివ - జయసిద్ధిః మానోభవేషు మదనసంబంధిషు ఆశుగేషు బాణేష్వివ - ఉభయత్ర ఉపపత్తిరిత్యర్థః - సమం అవిశేషం వవృతే వర్తితేస్మ వర్తతే స్మ - ఉపమాద్వయస్య సంసృష్టిః॥౨౧॥ విప్ర ఇతి॥ తత్ర ఇంద్రప్రస్థే జాతు కదాచన నిఖిలాః మే మమ గావః చోరైః హృతా ఇతి - విధినా దైవేన పాణ్డిత్యేన వృతేన వాహాతోస్మి వత్సోపపేషికవత్సమాత్రముని నో హృష్టాతేనా

వశిష్టః-హేరాజన్ హే యుధిష్ఠిర ఇదమిదానీం గుర్వప్రపభూయిష్ఠం రాజ్యం విముంచ త్యజ - వసుధాం రాజ్యం శాస్మి దుష్టనిగ్రహం శిష్టానుగ్రహరూపపాలనం కరోమి-ఇతి సర్వాన్ పాలనసమర్థానపత్యర్థః-నృపాన్ కిం వా పంతో హాసయిసి సర్వేషీ నృశాపివరాన్ సర్వాన్ ఇత్యుపహాసం కారయసి- జయైరితి శేషః-ఇతిఉత్తరప్రకారేణ భుజాపుద్ధృత్య-రోషేణ కట్వ్యక్తిపరుషావాచః యస్యార్థః- శుభః నవిప్రః నృపతేః ధర్మరాజస్య ద్వారం యయౌ ప్రాప్తః ప్రాపాన్ గర్జాంవిక్రీడితం॥౨౨॥దృష్ట్వేతి॥ఉత్థవిప్రాగమనానంతరం విజయోర్జునంమదురస్మిన్ కృతపరిహాసస్సంతం ప్రాహ్ణం దృష్ట్వా ఆసనాదుత్థితముత్థానం కృత్వా ఉత్థాయేత్యర్థః-అంభప్రాశిత్వా పేనత్వానసుస్వభృత్యత్వం మానస్యాగవేష్యు ఇహ ఇహాసిషుణం సహాస్వదుషస్వ-తేనవ గావః అఘునాస్వయమాత్ర జేయమఃగృహంత్రత్యాగచ్ఛేయుః ఇతి ఆశ్వాస్య విశోకం కృత్వా తమిత్యనుష్యతే- పురః ప్రథమం మనసా పశ్చాత్ చోరాన్ ప్రావిశత్ ప్రవివేశ-చింతితవాన్ ఇత్యర్థః ఇతి లోనంతరశ్శాస్త్రాయుధమాదాతుమిచ్ఛన్- స్త్రియా శ్లేత్యాపిధానం ప్రదానత్వం- నృపతేః ధర్మరాజస్య ద్రౌపదీసహితస్య గేహం ఉపవేశ్య గృహం స్వయమాత్మనా ప్రావిశత్ - విశతేః కర్తులుజ్- ఆర్తత్రాణస్వరాసఙ్గమయం ధాత్మీయ

స్మివిధినావతోపి సోఽశిష్యతే। రాజంత్రాజ్యమిదం విముంచ వసుధాం శాస్మీతి సర్వాన్నృపాన్ కిం వాహాసయసీతి రోషకటువాగ్ద్వారం యయౌ భూపతేః ॥ ౨ ॥ ౨౨ ॥ దృష్ట్వా తమ్మధురస్మితో విజయః కృత్వా సనాదుత్థితం నత్వాశ్వాస్య నివేశ్య భృత్యమిహమాం బ్రహ్మన్సహస్వక్షణమ్ । గావ స్తే స్వయమాత్ర జేయురధునేత్యాశ్వాస్య దస్యూన్స్మరః ప్రావిక్షన్మనసాలత స్తున్నృపతేశ్శస్త్రాయగేహం స్వయమ్ ॥ ౨ ॥ ౨౩ ॥ తత్ర తేన గృహేతరస్వినాచ షుషా నృపతిరంగనాసఖః । హీవినాచ సశరం శరాసనం పూర్ణయోస్తపదివిప్రవాసయోః ॥ ౨ ॥౨౪॥ విసర్గలోకసాహిశిఖానివహ్వాకాన్విముక్తజీవాన్విరచయ్య తస్కరాన్ । నితాంత

వేగస్తమోపితిభావః ॥ ౨౩ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర నృపోపవేశగృహే తరస్వినా బలవతాఆర్తత్రాణస్వరావతా వా -బలశౌర్యేతరః క్లీబమితివిశ్వః - సపది ద్రుతం నిశేపే నప్రవాసః పరదేశస్థితిః ప్రస్యవాసః గృహంతయోర్ద్వయోరపి పూర్తమే పూరణార్థం ఏకత్ర తీర్థయాత్రయా అన్యత్ర గోధనసేనేతిభావః - చక్షుషా అంగనాసఖ ద్రౌపదీసహితః నృపతిః ధర్మరాజః జగృహే వృష్ట ఇత్యర్థః-హీనినా సశరం శరాసనం ధనుశ్చ జగృహే గృహీతం- గృహ్ణాతేః కర్మణి లిట్॥౨౪॥విసర్గ ఇతి ॥ అసౌ గృహీతశరాసనః అర్జునః విసర్గలః పురాన్నిష్క్రాంతస్సన్ - స్వకాన్ స్వీయాన్ విశిఖాన్ బాణాన్ నివహస్కరాన్ చోరాన్ ఉభయానపి - విముక్తాన్ త్యక్తాన్ జీవాన్ ప్రాణాన్ యైస్తథోక్తాన్ త్యక్తప్రాణధారణాంశ్చ విరచయ్య కృత్వా ॥౨॥జీవాజీవంలికాభూమిమహా జీవితవృత్తిష్వితి విశ్వః - నితాంతః అత్యంతః వేగః చోరప్రకాలనాత్ త్వరాతైక్ష్ణ్యం చ యస్య సః తాం - ద్విజన్మనో బ్రాహ్మణస్య గవాం పరంపరాం పంక్తిం మివశుచం దుఃఖముభయమపి వర్తయామాస ప్రత్యావర్తితవాన్ నాశితవాంశ్చ - అత్ర బాణానాం చోరాణాం చ శ్లేషమూలికా దాఢ్యపి

విముక్తజీవత్వేన గోపరంపరాయాశ్చ చశ్చనివర్తనేన చాపప్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితా ద్వయస్య అంగాంగిభావేన సంకరః- వంశస్థవృత్తమ్॥౨౫॥ ప్రయాణేతి॥ తదను బ్రాహ్మణగోనివర్తనానంతరం ప్రయాణార్థం తీర్థయాత్రాభ్యనుజ్ఞానార్థం చ ప్రేరితే ఇతి తాదర్థ్యే షష్ఠీసమాసః- పార్థస్య స్వమౌళౌ ఆత్మనశ్శిరసి- వియోగాద్భీరోః త్రస్తస్య తద్విరహమసహమానస్యేతి యావత్ - నరేంద్రస్య ధర్మరాజస్య పవిత్రైః నిర్దోషైర్బాష్పైః నియమాభిషేకః వ్రతస్నానం- అత్రాపి పూర్వవత్సమాసః - తీర్థానాం గంగాదీనాముపగమాత్ప్రాప్తేః ప్రాక్ పూర్వమేవ జజ్ఞే జాత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిసంకీర్ణా చ- ఉపజాతివృత్తం॥౨౬॥ స ఇతి ॥ ధీరా ఖేదదుఃఖవా అవిక్లతా ధీర్మనో యస్య తథోక్తః అత ఏవ సః అర్జునః రాజ్ఞా ధర్మరాజేన అత్యుచ్ఛ్రితేన కృచ్ఛ్రేణ మహతా దుఃఖేన- కల్కస్య పాపస్య మిథునోపవేశదర్శనజనితస్య లంఘనాయ నివృత్తయే- గృహీతా అభ్యనుజ్ఞా న తీర్థయాత్రానుమతిర్యేన తథోక్తస్సన్- ఘనం సాంద్రం వల్కలం పరిధాయ ధృత్వా - మనుష్యధర్మణా కుబేరేణ రాజన్వతీం సురాజవతీం కాష్ఠాం

వేగాదివ గోపరమ్పరాం నివర్తయామాస శుచం ద్విజన్మనః ॥ ప ॥ ౨౫ ॥
ప్రయాణసంప్రేరితే తదను స్వమౌళౌ పార్థస్య జజ్ఞే నియమాభిషేకః । ప్రాగేవ తీర్థోపగమాత్పవిత్రైర్బాష్పైర్నరేంద్రస్య వియోగభీరోః ॥ గ ॥ ౨౬ ॥
స ధీరధీరత్యుచ్ఛ్రితేన కృచ్ఛ్రేణ రాజ్ఞా గృహీతాభ్యనుజ్ఞో వల్కలఘుసంకల్కలంఘనాయ పరిధాయ వల్కమలయానిల ఇవ మనుష్యధర్మణా రాజన్వతీం కాష్ఠాం ప్రతిష్ఠమానః తపః ప్రసాదితస్య భగవతో భవానీవల్లభస్య సాత్త్వికీం కృపామివ భగీరథపథానుసారిణీం తరంగిణీముపగమ్య తత్ర పవిత్రాసు వీచిషు సాయంతననియమాయ ఋచోఽఘమర్షణీః పఠన్మజ్జనమకార్షీత్ ॥ ప ॥ ౨౭ ॥
నాళీకాత్కువలయసంక్రమే స్ఖలిత్వా మగ్నాధః పయసి రమేవ తత్ర కాచిత్ । తం దృష్ట్వా భుజగసుతా మిథో రిరంసుస్సంతుష్టా హృదయమివానయత్స్వగేహం ॥ వ ॥ ౨౮ ॥

ప్రహృష్యహృదిత త్రైషాముత్తరదిశం ప్రతి మలయానిల ఇవ ప్రతిష్ఠమానో గచ్ఛన్- తపసా ప్రసాదితస్య అనుగ్రహం ప్రాపితస్య భగవతో భవానీవల్లభస్య సాంబశివస్య సాత్త్వికమూర్తాం కృపాం దయామివ స్థితాం- భగీరథస్య రాజర్షేః రథపథం రథమార్గమనుసరతీత్యనుసారిణీం తరంగిణీం గంగానదీముపగమ్య ప్రాప్య - సాయంతనాయ సాయంకాలోచితాయ నియమాయ తత్ర గంగాయాం పవిత్రాసు వీచిషు అఘమర్షణీః పాపభంజనీః ఋచః సముద్రజ్యేష్ఠాస్సలిలస్య మధ్యాదిత్యాదీః జపన్ పఠన్సన్ - మజ్జనమవగాహనమకార్షీత్ కృతవాన్- కరోతేః కర్తరి లుఙ్ -ఉపమోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౭ ॥ నాళీకాదితి తత్ర గంగాయాం నాళీకాత్పద్మాత్ - సాయమితి శేషః కువలయం ఉత్పలం ప్రతిసంక్రమే ప్రవేశే స్ఖలిత్వా మధ్యే నిపత్య - పయసి అధః నిమగ్నా రమా లక్ష్మీరివ స్థితా కాచిద్భుజగసుతా నాగకన్యా ఉలూపికా నామ - తం అంతః స్నానాయ మగ్నమర్జునం దృష్ట్వా - మిథః రహసి రంతుమిచ్ఛుః రిరంసుస్సతీ- రమతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః - హృదయం స్వచిత్తమివ స్వగేహం ప్రత్య

నేయత్ ప్రాపయామాస - అత్ర నయనేన మనస్స్పన దేహాద్యన్యగమ్యత్వాత్ తేజోవల ప్రకృతాస్పదాత్మ్యయోగితా - ప్రహర్షిణీవృత్తం ॥ ౨౮ ॥ ప్రహృష్యేతి ॥ ప్రహృష్య గేహే పిషా ఉలూపికా హృది మనసి ప్రహృష్య సంతుష్య - కంపిర్పసమం మన్మథతుల్యం మనుష్యం అర్జునం ఫణినాం సర్ప సంబంధిభిః రత్నైః సంభోగైః సమ్యక్తర్పయితుం ప్రాప్తిం ప్రాపయితుం ఆరేభే ఉపక్రాంతవతి ఆజ్యాస్వాద్ర భోక్తర్తవిట్ - మనుష్యఫణినాం రత్నైరితివారే మనుష్యాణాం ఫణినాం చ సంబంధిభిః రత్నైరిత్యర్థః - తయోరేకస్యాస్సర్పత్వాత్ పరస్య మనుష్యత్వాచ్చేతిభావః - శ్లో ॥ వృ ॥ ౨౯ ॥ భోగాయేతి ॥ తస్యాః భుజగేంద్ర పుత్ర్యాః ఉలూపికాయాః భోగాయ సంభోగసుఖార్థం ఇతి పదత్రయం వాక్యత్రయేః యోజ్యం - ఫూత్కారః సర్పజాతీయ నిశ్వాసః స్ఫుటా సీత్క్రియాసీత్కారః అభూత్ - రంరెసైల్యం తజ్జాతీయం కస్తూరికయా అంకః చిహ్నం అలంకారః అజని ఆసీత్ - ఫణాయాం మణిః పల్లవమయః శేఖరః శిరోభూషణమభూత్ - స్త్రీజనోపలంకారస్యాపి ప్రియానురంజనేన తదుపభోగసాధకత్వాద్భోగాయేత్యుక్తం ఉపజాతివృత్తం ॥ ౩౦ ॥ పాణ్యోరితి ॥ తస్యార్జునస్య పాణ్యోః జ్యామర్శనమార్వ ఘర్షణేన యత్కారి

మనుష్యోపశినాం రత్నైః । సంతర్పయితుమారేభే కందర్ప సమమర్జునమ్ ॥ వ ॥
౨౯ ॥ భోగాయ తస్యా భుజగేంద్ర పుత్ర్యాః ఫూత్కార ఏవ స్ఫుట సీత్క్రి
యాసీత్ । కస్తూరికాంకో జని కంరసైల్యం ఫణామణిః పల్లవశేఖరో భూత్ ॥
వ ॥ ౩౦ ॥ పాణ్యోర్జ్యామర్శకారిన్యం తస్య తత్కుచమర్దనే । తస్యాశ్చ తన్ము
ఖాస్వాదే ఫలాయాభూద్ద్విజిహ్వతా ॥ వ ॥ ౩౧ ॥ సుఖాచ్చక్షుశ్శ్రవస్తన్వ్యా
స్స్మరతే విలాలనం దృశోః । చక్రే మణితవైదగ్ధ్యం తస్య కానన కౌముదీ ॥ వ ॥
౩౨ ॥ శ్లాఘాకమ్రాప్రియరతె శ్శిరసోంతః పథాదధః । చ్యుతో మణి రివారా

న్యంకిణీభూతత్వేన దార్ఢ్యం తత్ కర్తృ - తస్యాః ఉలూపికాయాః కుచయోః మర్దనేవిషయే - తస్యాః ఉలూపికాయాః ద్విజిహ్వతా చ తస్యార్జునస్య ముఖాస్వాదే అధర చుంబనే విషయే చ ఫలాయ అభూత్ - ఉభయోరుభయ ముభయత్రోపకారకమాసీదిత్యర్థః అత్ర అర్జున పాణికారిన్యభుజగకన్యాద్విజిహ్వత్వయోరుభయత్రోప కారకథనేన కుచకారిన్యాధరమాధుర్యయో శ్లోకోత్తరత్వప్రతీతేర్వస్తుధ్వనిద్వయస్య సంసృష్టిః ॥ ౩౧ ॥ సుఖాదితి ॥ చక్షుషీ ఏవ శ్రవసీ శ్రోత్రే యస్యాస్తస్యాః తన్వ్యాః ఉలూపికాయాః దృశోర్నేత్రయోః సంబంధి సురతే సుఖాత్ ఆనందాన్మీలనం కర్తృ - తస్య అర్జునస్య మణితే మురతికూజితేషు వైదగ్ధ్యం చాతుర్యం - కాననే కౌముదీం చంద్రికాం చక్రే తస్యాశ్చక్షుషా ఏవ శ్రోత్రత్వాత్తన్మీలనస్య శ్రోత్రపిధానాత్మకతయా మణితాకర్ణనాయోగాదర్జునస్య తద్వైదగ్ధ్యం నిష్ఫలమభూదిత్యర్థః ॥ చక్షుశ్శ్రవాః కాకోదరః ఫణీ - మణితం రతికూజిత మిత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ ౩౨ ॥ శ్లాఘ్యేతి ॥ తయా ఉలూపికయా ప్రియస్య అర్జునస్య రతే స్సురతస్య శ్లాఘయా అభినందనేకంపాత్ స్థితోః - శిరసోంతః పథాత్ అంతరమార్గాత్ - చ్యుతో మణిః ఫణారత్నమివస్థితః ఆరావాన్ మానతనయః సుఖువే ప్రసూ

తః - ఉత్ప్రేక్షాలంకారః ॥ ౩౩ ॥ ఇత్యేతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ తత్ర నాగకన్యాగృహే - సోఽర్జునః ఏకామేవైకికాం రజనీం రాత్రిమపనీయ గమయిత్వా - తయా స్వకులసంభవానాం సర్పాణాం పృష్ఠస్యమిత్రైః స్పృష్టైః తద్వదతిదీర్ఘైరిత్యావత్ - శ్వాసైస్సమం నిశ్వాసైస్సహ ముక్తస్సన్ ॥ని॥ దర్వీకరో దీర్ఘపృష్ఠ ఇత్యమరః - తటగతః గంగాతీరం ప్రాప్తశ్చస్సన్ అనుచరాననుయాతాన్ త్రికాన్ సమస్తాన్ ద్విజాతీన్ బ్రాహ్మణాన్ స్వస్వవృత్తైః స్వవృత్తాంతేన హేతునా అద్భుతరసైరంతర్వతీః సగర్భానతనోత్ - ఆశ్చర్యపూర్ణహృదయాన్ చక్ర ఇత్యర్థః - తనోత్యేకర్తరి లఙ్ ॥ని॥ అంతర్వత్నీ తు గర్భిణీత్యమరః - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౩౪ ॥ ఉలూపికాయా ఇతి ॥ అయమర్జునః ఉలూపికాయాస్సర్పకన్యాయాః సంబంధిభిః విత్తైః ప్రసిద్ధైః రతౌ దంశనైర్దంతక్షతైః ఉన్మస్తకం మూర్ధానమతిక్రాంతం మోహం విషకృతవికారం - తద్దంతానాం సవిషత్వాదితి భావః - అపనేతుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - ఉదగ్రం మహద్వీర్యం విషవికారవారణశక్తిః యాసాం తాసామోషధీనాం లతామూలికాదీనాం - జన్మభూమిముత్పత్తిస్థానం - ఉమాయాః పార్వత్యాః గురుం పితరం శైలం హిమవంతం ప్రపేదే ప్రాప్తవాన్ - గంగాతటాదితి శే

వాన్ సుఖవేతనయస్తయా ॥ ప ॥ ౩౩ ॥ ఇత్యేకికాం స రజనీమపనీయ తత్ర శ్వా
సైస్సమం స్వకులసంభవపృష్ఠమిత్రైః । ముక్తస్తయా తటగతోఽనుచరాన్ ద్విజా
తీనంతర్వతోఽద్భుతరసైరతనోత్స్వవృత్తైః ॥ప॥ ౩౪ ॥ ఉలూపికాయా రతిదం
శనైస్తైరున్మస్తకం మోహమివాపనేతుమ్ । ఉదగ్రవీర్యౌషధిజన్మభూమిముమా
గురుం శైలమయం ప్రపేదే ॥ ప ॥ ౩౫ ॥ ఫాలస్య పంచవిశిఖాపద దాహకృ
తాం తే హాసస్య దానవపురేష్వవలోకనస్య । శంబాయుధే పశుపతేరపదానపద్యా
గాయంతి సిద్ధమిథునాన్యశృణోత్స తస్మిన్ ॥ ప ॥ ౩౬ ॥ తత్ర స తీక్ష్ణఖురఖు
రపుటవినిమయవిన్యాస చంద్రకితైరవ తారపథైరపి రోమంథ ఫేనశకలతారకి

షః - ఉపజాతివృత్తం ॥ ౩౫ ॥ ఫాలస్యేతి ॥ తస్మిన్ హిమశైలే సోఽర్జునః పంచవిశిఖో మన్మథః ఫాలస్యలలాటనయనసంబంధి - కృతాంతే యమే పదయోస్సంబంధి - దానవపురేషు ఆకాశగతేషు హాసస్య సంబంధి - శంబో వజ్రం ఆయుధం యస్య తస్మిన్నింద్రే అవలోకనస్య సంబంధి - పశుపతేర్యదపదానం ప్రాక్తనం దాహాదికర్మ తస్య పద్యాం - తద్బోధకశ్లోకాన్ పద్యానీతి జాత్యేకవచనం - గాయంతి గానం కుర్వాణాని సిద్ధానాం దేవయోనివిశేషాణాం మిథునాని ద్వంద్వాని అశృణోత్ - సిద్ధదంపతిగీయమానశైవ మన్మథదాహాదిప్రతిపాదకప్రబంధాన్ శ్రుతవానిత్యర్థః - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౩౬ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర హిమశైలే సోఽర్జునః ఖురాస్తీక్ష్ణాః ఖురపుటా ఇవ తేషాం వినిమయన్యాసైః పర్యాయప్రక్షేపైః చంద్రకితైః సంజాతచంద్రాకృతిచిహ్నైః - తారకాదిత్వాదితచ్ - అవతారపథైః అవరోహణమార్గైః - రోమంథాచ్చర్వితగ్రాసపునశ్చర్వణాత్ యత్ఫేనం డిండీరం తస్య శకలైః ఖండైః తారకితైః సంజాతతారకైః ప్రతీరనమేరూణాం తటరుహచ్ఛాయాక్రమాణాం తలేషు మూలభాగేషు ఉపవేశైరపి శయ

నైశ్చ అనుమేయాః తరా - వ్యోహారవృషభస్య స్వైరవిహారాఃస్వేచ్ఛావిహారాః యాసుతాసు - తస్యహిమసైలస్యకటకసరసీషుకంబ సరస్సువృజినానివిశోధ్యపాపాన్యపనుద్య - వనమదావళ లకభై రరణ్యగజపాలకైః దళితానాంభంజితానాం సరళప్రవాళానాం దేవదారుకిసలయా నాంపరిమళైః స్వరభితేనసుగంధవతా - ఉపత్యకాయాంపర్వతాసన్నభూవర్తనా॥ని॥ఉపత్య కాద్రేరాసన్నాభూమి రూర్ధ్వమధిత్యకేత్యమరః - దిసిస్వర్గేభువిచభరణపాలనేవహనేచ కుశ లాభ్యాంసమర్థాభ్యాంమహేంద్రాభ్యాం ఇంద్రేణపర్వతేనచాభ్యాం పరిగృహీతాం భార్యా త్వంప్రాపితాంహరితందిశం ప్రాచీంఅవజగాహేప్రాప్తవాన్ ॥ ౩౭ ॥సంఫుల్లమానేతి॥ తత్రప్రాగ్దిశి - సహర్షః అర్జునఃసంఫుల్లమానానాం వికసతాంనవానాంచకైతకానాం కేత కీకుసుమానాం పాంసవః పరాగాః గర్భేమధ్యేయేషాంతైః - పర్యంతనిర్ఝరాణాం సమీపస్థ ప్రస్రవణానాంజలైః ఫలితఃలబ్ధః అభిషేకఃస్నానంయస్యతథోక్తస్సన్ - మహేంద్రంగిరిం జనకస్యఇంద్రస్యైవఅభిధయానామ మహేంద్రాఖ్యయాహృష్టఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - పాదేపరన్తప్ర త్యంతపర్వతేపచిరంపరిచ చారశుశ్రూషితవాన్ - పరితస్సంచరతిస్మేతిచ॥ని॥పాదాఃప్రత్యంతపర్వతాః

తైప్రతీరస్మేరులలోపపవేశై రగ్యసోయహరవృషభ స్వైరవిహారా సుకట
కసరసీషుప్రజినాని విశోధ్యవనమదావళకలభ దళితసరళప్రవాళసురభిః సోప
త్యకావర్తనాదివిభుఃచ చరణకుశలాభ్యాం మహేంద్రాభ్యాం పరిగృహీతాం
హరితమవజగాహే ॥ ప ॥ ౩౭ ॥ సంఫుల్లమానసకైతకపాంసుగర్భైః పర్యం
తనిర్ఝరజలైః ఫలితాభిషేకః । పార్థస్సతత్రజనకాభిధయేవహృష్టః పాదైవిరం
పరిచచార మహేంద్రమ్ ॥ ప ॥ ౩౮ ॥ నిజనగరనికేతో వాసవిర్విష్ణు సర్వా
స్వపిపరిణయహేతోర్వ్యాపియాత్రాముహూర్తే । జనకపరిగృహీతాసాధిగిర్వా
సతస్యాం కథమపిసనజాతాంకన్యకాంపర్యహైషీత్ ॥ ప ॥ ౩౯ ॥ జలధితటప

త్రిపుర్యాంశరన్ప్రత్యంత పర్వతాఇత్యమరః - అత్రచరణశుశ్రూషాప్రత్యంత పర్వత సంచారయోఃశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తేరుక్తోత్ప్రేక్షానుప్రాణితా ఇతి తత్త్వా స్త్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౩౮ ॥ నిజేతి ॥ వాసవస్యేంద్రస్యఅపత్యం వాసవిఃపార్థఃసః సర్వాసుచతస్రుదిక్షు - పరిణయానాంవివాహానాం హేతౌ అతఏవవ్యాపికస్మింశ్చిత్ - అనిర్వా చ్యశుభదాయినిత్యర్థః - యాత్రాముహూర్తేప్రయాణలగ్నే - నిజనగరాత్స్వీయాదింద్ర ప్రస్థాత్ నికేతఃప్రస్థితస్సన్నపి - సాదిక్ప్రాచీజనకేనేంద్రేణపరిగృహీతా ఊఢాఇతిహేతోః తస్యాంప్రాచ్యాంకథమపికేనాపిప్రకారేణజాతాంకన్యకాంనపర్యహైషీత్ నోఢవాన్ - స్వస్యభావాదితిభావః - పరిపూర్ణాన్వయతేః కర్తరిలుఙ్ - అత్రదైవికస్యకళత్రలాభస్యస్వ స్యాపహేతుకత్వోక్తేర్హేతూత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా ॥ ౩౯ ॥ జలధీతి॥ అయ మర్జునఃరతిపతేర్మన్మథస్య రథంమలయమారుతంకరోతీతితేనాద్రిణా మలయేనలాంఛితా యాం - వివిధాస్సృష్టా గోదావరీకావేర్యాదయోబహువిధాఃతటిన్యః యస్యాంతస్యాందక్షి

ణాస్యాం దత్తచక్షుః తదభిముఖస్సన్నిత్యర్థః - అతఏవ జర్ఝరైః తదాత్మకైః చీరస్య వల్కలస్య శబ్దైః వల్కలజర్ఝరధ్వనిభిరితియావత్ - రాజతాలీవనానాం తాళవిశేష వనానాం సముద్రతీరగానాం రవం జర్ఝరశబ్దం అనుకుర్వన్ సన్ - జలధితటేన సముద్రతీరేపదవ్యా మార్గేణ ఉపలక్షితః ప్రతస్థే ప్రస్థితవాన్ - తిష్ఠతేః కర్తరి లిట్ - మలయమారుతస్య మన్మథరథత్వం మలయమరుదాయోధనరథ ఇత్యాద్యాగమసిద్ధం - మాలినీవృత్తం || ౪౦ || అబ్ధావితి || అసావర్జునః అబ్ధౌం ప్రచారాత్ అతివర్తమానం దృష్టిపథమతిక్రమ్య తిష్ఠంతం పయోధి మాలోకమాలోకితం దృష్ట్వా దృష్ట్వా - ఆభీక్ష్ణ్యే ణముల్ ద్విర్భావశ్చ - ఆశ్చర్యాదితి భావః - తటేన సముద్రతీరమార్గేణేత్యర్థః - తరసా వేగేన గచ్ఛన్ సన్ చోళీనాం చోళదేశాంగనానాం సంబంధిభిః హరిద్రాభిః ముఖమచాలిదిష్టాభిః సురభీన్ సుగంధాన్ సమీరాన్ వాయూననుపలేభే బద్ధవాన్ - చోళదేశం ప్రాప్తవానిత్యర్థః - చోళదేశే స్త్రీణాం ప్రాయేణ హరిద్రాలేప ఇతి ప్రసిద్ధిః - అబ్ధౌం ప్రచారాదతివర్తమాన మాలోకమాలోకమసౌ పయోధిం - తటేన గచ్ఛం స్తరసోపలేభే చోళీహరిద్రాసురభీం స్సమీరానితి శ్లోకః కతిచిత్పుస్తకేషు న దృష్ట ఇతి లిఖితః - ఉపజాతిః ||

వివ్యాజఝ్ఝైశ్చీరశబ్దైరవమయమనుకుర్వన్ రాజతాలీవనానామ్ । రతిపతిరథ
కారేణ గ్రిణాలాంఛితాయాం దిశివివిధతటిన్యాం దత్తచక్షుః ప్రతస్థే || ప ||
౪౦ || అబ్ధౌం ప్రచారాదతివర్తమానమాలోకమాలోకమసౌ పయోధిమ్ । తటేనగ
చ్ఛం స్తరసోపలేభే చోళీహరిద్రాసురభీన్సమీరాన్ || ప || ౪౧ || శైలో గిర్యస్యైశు
రివ భువశ్శాసనాదస్య శేతే వాతాపిం యో జరరదహనే కల్పయామాస హవ్యమ్ ।
క్షోణీనగ్నంకరణమహిమా కోపలేశో యదీయస్తస్యావాసం దిశమథియయౌ
తాపసస్యేంద్రసూనుః || ప || ౪౨ || ధృత్వా ఫలేషు సలిలానికవేర జాయా

౪౧ || శైల ఇతి || యస్యాగస్త్యస్య శాసనాత్ నిదేశాత్ శైలో వింధ్యః శిశురివ భువః గర్భే మధ్యే కుక్షౌ చ శేతే వసతీత్యర్థః - అత్ర వర్తమానార్థకలడ్యోగాదద్యాపి శైలస్తథైవాస్త ఇత్యాజ్ఞాయాః దుర్లంఘ్యత్వం ధ్వనితం - యోఽగస్త్యః వాతాపిన్నామదానవం విప్రభక్షకం జరరదహనే వైశ్వానరాగ్నౌ హవ్యం హవిః కల్పయామాస చక్రే - ఇల్వలదత్తం మేషమాంసరూపిణం తం భుక్త్వా జరితవానిత్యర్థః - యస్యాగస్త్యస్య యదీయః కోపస్య లేశః కణః స సర్వ ఇత్యర్థః - క్షోణ్యాః భూమికాంతాయాః నగ్నంకరణః వివస్త్రీకారః మహిమా ప్రభావః యస్య తథోక్తో ఽభూత్ - క్షితౌ యుభగేత్యాదినా ఖ్యుంగోఽన్యాగాత్ర చిఖితత్వాత్ - అరుర్ద్విషదిత్యాదినా ముమ్ || నగ్నో వాసా దిగంబర ఇత్యమరః - తస్య తాపసస్యాగస్త్యస్య ఆవాసం నిలయం దిశం దక్షిణామథియయౌ ప్రాప్తవాన్ - అత్ర వాక్యార్థత్రయమేకథాత్రయం ప్రసిద్ధత్వాద్గ్రంథగౌరవభయాన లిఖితం - అత్ర శిశురివేతి వాక్యార్థే ఉపమా - ఇతరత్ర వాక్యార్థద్వయే వాతాపిహరణవారాశిపానయోః భంగ్యంతరేణ కథనాత్పర్యాయోక్తిద్వయం - త్రయాణాం చ విజాతీయసజాతీయానాం సంసృష్టిః - మందాక్రాంతా || ౪౨ || ధృత్వేతి || అయమర్జునః ప్రసరి

తో గంగాయాః గుణానాం మాధుర్యధావళ్యాదినా మాహాత్మ్యైశ్చ స్వసహసామ్యం పరీక్షితుమి వేత్యుత్ప్రేక్షా - కవేరజాయాః కావేర్యాః జలాని ఫలేషు ధృత్వా - అభ్రంలిహైః గగనస్పర్శిభిః తటరూఢైః నారికేళైః వృక్షైః తైః నిబిడితాం పూర్ణాం చోళవసుధాం చోళభూమిమాలోక్య అభ్యనందత్ సంతుష్టవాన్ - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౮౩ ॥ కాలేనేతి ॥ కాలేన చిరేణ సంగతతమాం అత్యంతసంజాతాం కటుతాం కాటవమవేత్య సంభావ్య - అథ సుధాయాం కటుత్వసంభావనానంతరం సుధాయాః అమృతస్య రసే మాధుర్యే సుధారసే అమృత ఇతి వా - నిస్పృహాణాం స్వర్గౌకసాం దేవానాం అభ్రంలిహాః ఫలవతః తటనారికేళాన్ - సహ్యాత్మజా సలిలస్య కవేరజా జలస్యైవ అధికాన్ వార్తావహాన్ ॥ని॥ వార్తావహో వైవధిక ఇత్యమరః - వివధః శిక్యద్వయసహితో దండవిశేషః భారవహనసాధనం - తేన హరతి భారమితి ఠక్ - అమంస్త తర్కితవాన్ - మన్యతేః కర్తరి లుఙ్ - చిరం పర్యుషితాని మధురాణి కటూని భవంతీతి ప్రసిద్ధిః ఉత్ప్రేక్షా - కాలేన సంగతతమాం కటుతామవేత్యేతి శ్లోకో బహుషు వదృష్టః ॥ ౮౪ ॥ వారాశీతి ॥ అథ చోళదేశప్రాప్త్యనంతరం వారాం వారీణాం రాశిః సముద్రః తస్మిన్ వాసేన స్థిత్యా జడం శైత్యాన్వితం ॥ని॥ ఆపః స్త్రీభూమ్ని

స్వామ్యం పరీక్షితుమివాభ్రసరిద్గుణౌఘైః । అభ్రంలిహైర్నిబిడితాం తటనారికే
ళై రాలోక్య చోళవసుధామయమభ్యనందత్ ॥ ప ॥ ౮౩ ॥ కాలేన సంగతత
మాం కటుతామవేత్య స్వర్గౌకసామథ సుధారసనిస్పృహాణామ్ । అభ్రంలిహా
న్ఫలవతస్తటనారికేళాన్ సహ్యాత్మజా సలిలవైవధికానమంస్త ॥ ప ॥ ౮౪ ॥ వా
రాశివాసజడమాత్మవపుర్విశోష మానేతుమాతపభరాత్తటముత్తరేణ । లంకా
మివాగతవతీం నిజపౌరవర్గం పార్థో వివేశ నగరీమథ పాండ్యగుప్తామ్ ॥ ప ॥ ౮౫ ॥
మణలూరుపురే సంపద్గుణైర్లూనాలకామదే । జనదృష్టికృతానందో జగామ కురు
కుంజరః ॥ ప ॥ ౮౬ ॥ తత్ర చిత్రాంగదా తేన వ్యూఢా రాజకుమారికా । దర్శ

కావార్వారి సలిలం కమలం జలమిత్యమరః - రోరీతి రేఫలోపః - ఆత్మనో వపుః ఆతపస్య భరాత్ అతిశయాద్ధేతోః విశోషం శుష్కభావం ఆనేతుం ప్రాపయితుం తటముత్తరేణ సముద్రతీరస్యోత్తరభాగే ఉత్తరతీర ఇతియావత్ - ఏనపద్వితీయేతి ద్వితీయా నిజైః పౌరైః రాష్ట్రస్థైః వర్గం యథాతథా ఆగతవతీం లంకామివ స్థితామిత్యుత్ప్రేక్షా - పాండ్యేన రాజ్ఞా గుప్తాం రక్షితాం నగరీం మణలూరాఖ్యాం వివేశ ప్రాప్తవాన్ ॥ ౮౫ ॥ మణలూరేతి ॥ ఇదం ప్రక్షిప్తమపి వ్యాఖ్యాయతే - కురుకుంజరోఽర్జునః - స్యురుత్తరపదే వ్యాఘ్రపుంగవర్షభకుంజరాః ॥ని॥ సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠార్థగోచరా ఇత్యమరః - సంపదాం గుణైః ధనకనకరత్నాదిభిః లూనః నిరస్తః అలకాయాః కుబేరపురస్య మదః సమృద్ధికృతః యేన తస్మిన్ మణలూరుపురే - జనదృష్టిభ్యః కృతః దత్తః ఆనందో యేన తథోక్తస్సన్ జగామ సంచచార - అత్ర పురస్యాలకాతిశాయిసమృద్ధ్యాః విశేషణగత్యా అర్జునసంచారహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౮౬ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర పాండ్యనగర్యాం ద్వయోరర్జునస్యాన్యస్య చ క్రమేణ వర్ణనే వ్యూఢా ద్రాగ్గర్భధా

రణేచ - అనంగం మాన్మథవికారం దదాతీత్యనంగదా - అంగదాభ్యాం కేయూరాభ్యాం రహితా అనంగదేతిచ - చిత్రాంగదానామ రాజ్ఞః పాండ్యస్య కుమారికా తేనార్జునేన వ్యూఢా పరిణీతా ఆసీత్ - ద్వయోః క్రమేణ దర్శనే దౌహృదార్తౌ అనంగదాపి - చకారోప్యర్థకః - స్వయం చిత్రాంగదేత్యాశ్చర్యమిత్యర్థ ఇతి ప్రాహుః - అత్ర అనంగదత్వేపి చిత్రాంగదేతి విరోధాభాసాలంకారః ॥ ౪౭ ॥ ఏలేతి ॥ ఏలాయాః లతాయాః లవంగస్య తరోః పిప్పలికాయాః లతాయాః పటీరస్య తరోః తాంబూలికాయా లతాయాః క్రముకస్య తరోశ్చ దంపతీత్యోర్భావేన దాంపత్యేన రమ్యాం మనోహరాం - లతానాం స్త్రీత్వాత్ తరూణాం పుంస్త్వాచ్చేతి భావః - ఉద్యానభూమి ముపగమ్య ప్రాప్య స పార్థః తయా చిత్రాంగదయా సహ సుఖ్యన్ సుఖమనుభవన్త్సన్ - సుఖదుఃఖితక్రియాయామితి సుఖ్యాతేః కండ్వాదేర్యగంతాల్లటశ్శత్రాదేశః - పితురింద్రస్య పదం స్వర్గం బల్బజేభ్యః తృణవిశేషేభ్యః అమన్యత - తానివానాదృతవాన్ - మన్యకర్మణ్యనాదర ఇతి చతుర్థీ - అత్ర తాదృగుద్యానవిహారసౌఖ్యస్య విశేషణగత్యా స్వర్గతృణీకరణహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకేన కావ్యలింగేన ఉద్యానతరూణాం కల్పవృక్షాధికసౌఖ్యదాయిత్వప్రతీతేరలంకారేణ

నెదౌహృదార్తౌ చ ద్వయోరాసీదనంగదా ॥ ప ॥ ౪౭ ॥ ఏలాలవంగతరుపిప్పలి
కాపటీరతాంబూలికాక్రముక దంపతిభావరమ్యామ్ । ఉద్యానభూమి ముపగ
మ్య తయా స పార్థస్సుఖ్యన్పితుః పదమమన్యత బల్బజేభ్యః ॥ ప ॥ ౪౮ ॥ దివసేషు
శుభంయుగుణమోరకితేద యుతం హృది స్థితమివాత్రిమతీ । అవతార్య సా భువి కు
మారమథా దధ బభ్రువాహన ఇతి ప్రథితమ్ ॥ ప ॥ ౪౯ ॥ అసావహంపూర్వికయా ప్రశంసతాం సుతోదయం శోభనమీశ్వరార్థినామ్ । వదాన్యదాదక్షిణ

వస్తుధ్వనిః॥ ౪౮ ॥ దివసఇతి ॥ అథ సా చిత్రాంగదా ఆత్రిమతీ గర్భధారిణీ సతీ - క్రమేణ దివసేషు శుభంయుభిః శుభాన్వితైః గుణైః వార నక్షత్ర యోగకరణైః మోరకితే సంగత ఇత్యర్థః - దివసే దినే హృది హృదయే ఏవ తు స్థితం దయితం ప్రియమర్జునమివ స్థితం - బభ్రువాహన ఇతి నామ్నా ప్రథితం ప్రసిద్ధం కుమారం పుత్రం అవతార్య జనయిత్వా - అవరోప్యేతి చ భువి - అధునా నిహితవతీ పుపోషేతి చ అసహ్యత్వే భారం భువి నిక్షిపంతీతి భావః - దధౌ తేః కర్తరి లుట్ - అత్ర బభ్రువాహనేర్జునత్వోత్ప్రేక్షయా తదీయశౌర్యధైర్యాది యావద్గుణసంపత్తి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః - అత్ర దుర్బోధ విజృంభితాః నృసింహకుసృష్టయో విస్తరభయాన్న లిఖితాః ప్రమితాక్షరావృత్తం॥ ౪౯ ॥ అసావితి ॥ ఉదారతల్లజః దాతృషు ప్రశస్తః అసావర్జునః॥స॥ మల్లికామచర్చికా ప్రకాండ మద్ఘతల్లజా విత్యుపరః - అహంపూర్వమహంపూర్వ మితి బుద్ధ్యా అహంపూర్వికయా - శోభనం శుభకరం సుతస్య బభ్రువాహనస్య ఉదయం ఉత్పత్తిం ప్రశంసతాం స్తువతాం - కించ - ఈశ్వరం స్వేషాం రాజానమర్థయంతి యాచయంతీతి - ఈశ్వరార్థినాం దక్షిణదేశవాసినాం జనానాం - తేభ్య ఇత్యర్థః - శేషత్వవివక్షయా షష్ఠీ - తం దాయాదం సుతం బభ్రువాహనం దదౌ వేవేతి యోజ్యం - నిసర్గవదాన్యానాం నకిమప్యదేయమితి భావః - అత్రోదారత

ల్లఙ్ఘితవిశేషణస్య ప్రాణేభ్యోఽపి ప్రియతమస్య అజేయస్యాపి పుత్రస్య దానకరణాభిప్రాయగ
ర్భత్వాత్ పరికరాలఙ్కారః - వంశస్థం ॥ ౫౦ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ సోఽర్జునః తత్ర
పాండ్యనగరే కానిచిత్ కతిపయాని దినాని ఉషిత్వా స్థిత్వా - ప్రయామి గచ్ఛామీతి భాషితస్య
వచనస్య అస్మిన్నుక్తస్య - పత్న్యా ఆరావలంబివక్త్రమాననమనుపత్న్యా ప్యాంపతదిత్యర్థః - తథాసతి యా
రమంగళకరత్వాదితి భావః - బాష్పం నయనజలమేవ ఉత్తరయంతీం ప్రత్యుత్తరం కుర్వాణాం - ర
హస్యేకాం తే దృఢం ఆలింగనేన తరంగితైః జనితైః ఉత్తరీయపల్లవస్య మర్మరైర్ధ్వనిభిః సహాధ్యా
యిన్యస్సదృశ్యః సీత్కృతయః సీత్కారాః దుఃఖజనితాః యస్యాః తథోక్తాం ప్రేయసీం చి
త్రాంగదాం - పులకైః జర్ఝరే విషమే కపోలతలే పరిచుంబ్య - కథంచిదతికష్టేన ఉదంచితా కృ
తానుమతిః గమనాభ్యనుజ్ఞా యత్ తస్యాః తథోక్తస్సన్ నిర్గత్య - పాండ్యనగరాదితి భావః - రక్షోభిస్స
హ యుధ్యంత ఇతి తథోక్తైః ఇక్ష్వాకుకులపతేః రామస్య సేనాధ్యక్షైః సేనాపతిభిః అంగదజాంబవదా
దిభిః ఉత్పాటితానాముద్ధృతానాం మలయదర్దురమహేంద్రాణాం శైలానాం సంబంధినాం

దేశవాసినాం తపోవనదాయాదమనుదారతల్లజః ॥ ౪ ॥ ౫౧ ॥ ఇతితత్రదినా
నికాసిచిదుషిత్వా ప్రయామీతి భాషితస్య పత్న్యావలంబిబాష్పమేవోత్తర
యంతీం ప్రేయసీం గహసిద్ధాలింగన తరంగితోత్తరీయపల్లవ మర్మరసహా
ధ్యాయిసీత్కృతిం పులకజర్ఝరే కపోలతలే పరిచుంబ్య కథంచిదుదంచితానుమతి
ర్నిర్గత్య రక్షోయోధిభిరిక్ష్వాకుకులపతిసేనాధ్యక్షైరుత్పాటితానాం మలయదర్దు
రమహేంద్రపాదానాం మూలశిలాతలపరిదృశ్యమాన కరాంగులినఖరేఖావ్యావ
ర్తితకులిశభయోచ్చలితశైల సంస్థానబుద్ధిప్రసన్నివేశావస్థైస్స్థపుటితామటవీం
విలంఘ్య పుత్రీనికారరుషా పులస్త్యాన్వయస్య పురీముల్లంఘయితుం ప్రసారితేన
భువ్రోభుజేనేవ సేతునా కృతసీమంతముదన్వంతమభజత ॥ ౫ ॥ ౫౨ ॥ సమీక్ష్య

పాదానాం ప్రత్యంతపర్వతానాం మూలశిలాతలేషు అధః పాషాణప్రదేశేషు పరిదృశ్యమానాః
యాః కరయోరంగుళయః తాసాం నఖైః రేఖాః తాభిః వ్యావర్తితానివ వర్తితాః కులిశాద్వజ్రాయు
ధాద్భయేనోచ్చలితానాం ఉద్ధూయగతానాం శైలానాం సంస్థానస్య నివేశస్థానస్య బుద్ధిః ఊహః
యేషాం తైః సన్నివేశావస్థైః పర్వతాధారగర్తైః స్థపుటితాం నిమ్నోన్నతాం ॥ని॥ గర్తావటౌ భువ
శ్శ్వభ్రే - స్థపుటం తూన్నతానతమిత్యుభయత్ర చామరః - అటవీం విలంఘ్య అతిక్రమ్య -
పుత్ర్యాస్సీతాయాః నికారేణావమానేన యా రుట్ క్రోధః తయా హేతునా - పులస్త్యాన్వయ
స్య రావణస్య పురీం లంకాముల్లంఘయితుం ప్రసారితేన భువ్రోభుజేనేవ స్థితేన సేతునా - కృతః
సీమంతః మధ్యరేఖా యస్య తముదన్వంతం సముద్రం దక్షిణమభజత ప్రాప్తవాన్ భజతేః కర్త
రి లఙ్ ॥ ౫౨ ॥ సమీక్ష్యేతి ॥ సధనంజయోఽర్జునః రఘువీరేణ శ్రీరామేణ నిర్మితం కారితం - సే
తుం సమీక్ష్య చిత్రమాశ్చర్యమేవాలేఖ్యమితి శ్లిష్టరూపకం - తస్య భిత్తీకృతామధ్యభూతాబ్ధీ
ర్యస్మిన్ తథోక్తస్సన్ ॥ని॥ ఆశ్చర్యాలేఖ్యయోశ్చిత్రమిత్యమరః - దినేశవంశస్య సూర్యవం

శస్యతపసః విచారణే ఇదమేతాదృగిత్యాలోచనే విషయే చేతస్యవకాశం చిరం వితతాన విస్తారితవాన్ - కీదృగ్వా సేనతపః కృతం యదయమీదృక్ప్రభావాభిరామో రామో ప్యస్మిన్నవతతారేత్యాలోచితవానిత్యర్థః - అత్ర తాదృక్సేతుదర్శనజనితాశ్చర్యస్య విశేషణగత్యార్థవివంశతపశ్చరవిచారణం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - తస్య చో త్తరశ్లిష్టాశ్లిష్టపరంపరితరూపకేణ సంసృష్టిః వంశస్థవృత్తం ॥ ౫౨ ॥ అబ్ధావితి ॥ అసావర్జునః అబ్ధౌ వానరైః హనుమజ్జాంబవదాదిభిః పాతితానాం సేత్వర్థమితిభావః - అచలానాం పర్వతానాం సంబంధిభిః - శిలాభంగైః పాషాణఖండైః యే అభిఘాతాః ప్రహారాస్తైః - చిరాత్ప్రభృతి అక్ష్ణా చక్షురింద్రియేణ అంధైః కరేణ ఇంద్రియేణ కుణిభిః కుకరైః పదా ఇంద్రియేణ ఖంజైః - పంగుభిః పయోమానుషైః జలమనుష్యైః వీచీష్వేవ వీధిషు - వేదిష్వితి క్వచిత్పాఠః ఉపనిశ్యేతి శేషః - కీర్త్యమానం గీయమానం న విద్యతే అఘం పాపం యస్మాత్తదనఘం - రఘూణాం ప్రభోః రామస్య వృత్తం చరిత్రం శ్లాఘం శ్లాఘం శ్లాఘిత్వా శ్లాఘిత్వా - ఆభీక్ష్ణ్యే ణముల్ - తథైవ సరుచి

సేతుం రఘువీరనిర్మితం సచిత్రభిత్తిః కృతధీర్ధనంజయః। దినేశవంశస్య తపో విచారణే చిరావకాశం వితతాన చేతసి ॥ ప ॥ ౫౨ ॥ అబ్ధౌ వానరపాతితాచలశిలాభఙ్గాభిఘాతైశ్చిరాదక్ష్ణాంధైః కుణిభిః కరేణ చ పదా ఖంజైః పయోమానుషైః। వీచీవీథిషు కీర్త్యమానమనఘం వృత్తం రఘూణాం ప్రభోః శ్లాఘం శ్లాఘమసౌ తథైవ హరితం ప్రాచేతసీమభ్యగాత్ ॥ ప ॥ ౫౩ ॥ గోకర్ణమేత్య స కులాద్రిసుతాప్రియస్య పుష్పాణి మూర్ధ్ని నిదధే పురుహూతసూనుః। ఆగామినాం నిజశరాసనతాడనానామత్రావకాశ ఇతి సూచయతేవ దోర్భ్యాం ॥ ప ॥ ౫౪ ॥ గోపృష్ఠలగ్నం కులశైలకన్యాసహాయమంతః స్మితతందధానః। ఆశ్చర్యమైక్షిష్ట తమేవ దేవం గోకర్ణవాసం కురురాజసూనుః ॥ ప ॥ ౫౫ ॥ పాపాపమత్యైపరికల్పితో

ద్రప్రాంతమార్గేణ ఉపలక్షితః ప్రచేతసో వరుణస్యేమాం ప్రాచేతసీం హరితం ప్రతీచీం దిశమభ్యగాత్ ప్రస్థితవాన్ - గమేరభిపూర్వాత్కర్తరి లుఙ్ - అక్ష్ణైత్యాదిపదత్రయే - యేనాంగవికార ఇతి తృతీయా - శార్దూలవిక్రీడితం ॥ ౫౩ ॥ గోకర్ణమితి ॥ పురుహూతసూనుస్సార్థః గోకర్ణం నామ శివక్షేత్రం ఏత్య ప్రాప్య - కులాద్రిసితాయాః పార్వత్యాః ప్రియస్య శంభోః మూర్ధ్ని శిరసి ఆగామినాం కైరాతయుద్ధే భవిష్యతాం నిజేన శరాసనేన గాండీవేన తాడనానాం - అత్ర అస్మిన్నేవ భాగే అవకాశః - ఆస్పదం - ఇత్యుక్తప్రకారేణ సూచయతా జ్ఞాపయతేవ స్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా - దోర్భ్యాం హస్తేన పుష్పాణి నిదధే నిహితవాన్ - వసంతతిలకా ॥ ౫౪ ॥ గోపృష్ఠేతి ॥ గోః వృషభస్య పృష్ఠే లగ్నం ఆరూఢం కులశైలకన్యాసహాయం పార్వతీవల్లభం అంతర్మనసి స్మితం దధానః ధ్యాయన్ కురురాజసూనురర్జునః - తం గోపృష్ఠలగ్నమేవ గోకర్ణవాసః యస్య తం గోకర్ణక్షేత్రవాసమితి చ - దేవం సాంబశివం ఆశ్చర్యం యథా తథా ఐక్షిష్ట ఈక్షితవాన్ - శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసః ॥ ౫౫ ॥ పాపేతి ॥ పాపస్య మిథునదర్శన జనితస్య

అపహత్యైనివారణార్థం యః పవిత్రితః ప్రసిద్ధః ప్రభాసనామతీర్థే అభిషేకః స్నానం పరికల్పితః కృతః - అర్జునేనేతి శేషః - సోఽసౌ ప్రభాసతీర్థాభిషేకః సేతుం రామనిర్మితం దృశా చక్షుషా స్పృష్టవతః దృష్టవతః అస్య అర్జునస్య - సాధితుం యోగ్యం సాధ్యం ఫలం పాపాపనోదాత్మకం వినా జాగరితా ప్రబుద్ధో బభూవ ఫలాంతరప్రవణస్సన్నతిష్ఠదిత్యర్థః - సేతుం దృష్ట్వా సముద్రస్య బ్రహ్మహత్యాం తరతీత్యత్ర బ్రహ్మహత్యాపదస్య సర్వపాపోపలక్షకత్వాదితి భావః ॥ ౫౭ ॥ అ ॥ తర్హి నిష్ఫలత్వాపత్తిస్తస్యేత్యాహ ॥ పాపేతి ॥ అర్జునస్య పాపాపనోదే ప్రాక్ ప్రభాసతీర్థాభిషేకాత్పూర్వమేవ - సేతోరవలోకనేన ఫలితే సిద్ధే సతి - పశ్చాత్ప్రభాసతీర్థే నియమాభిషేకః వ్రతస్నానం - సుభద్రస్య శ్రేష్ఠశుభస్య సుభద్రాయాః శ్రీకృష్ణకనీయస్యాః ఆగమే ప్రాప్తౌ హేతురాసీత్ - పాపనాశశ్శుభం వా పుణ్యస్య ఫలం - తత్ర పాపస్యైవాసత్త్వే తన్నాశరూపఫలస్యాసంభవాచ్ఛుభరూపం ఫలం ఘటయతీతి న నిష్ఫలత్వమితి భావః ॥ ౫౮ ॥ తత ఇతి ॥ తతోఽనంతరం ఘనానాం మేఘానాం తత్కాలస్య వా ఆవిర్భవనాదుదయాత్ - భియా భయేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా - యదుకన్యకాయాస్సుభద్రాయాశ్శోభాయశః సౌందర్యేణ కీర్తిశ్శేవమరాళః హంసః - తత్ర ప్రభాసతీర్థే తస్య

> యః ప్రభాసతీర్థే ప్రథితోఽభిషేకః । సేతుం దృశా స్పృష్టవతోఽస్య సోఽసౌ సాధ్యం వినా జాగరితా బభూవ ॥ ప ॥ ౫౭ ॥ పాపాపనోదే ఫలితేఽర్జునస్య ప్రాగేవ సేతోరవలోకనేన । ప్రభాసతీర్థే నియమావగాహః పశ్చాత్సుభద్రాగమహేతురాసీత్ ॥ ప ॥ ౫౮ ॥ తతో ఘనావిర్భవనాద్భియేవ తత్రామలం మానసమస్య భేజే । కర్ణాంతరక్రౌంచపథేన శోభాయశో మరాళో యదుకన్యకాయాః ॥ ప ॥ ౫౯ ॥ స్మృతిపథస్థితయాపి సుభద్రయా జనసమక్షమివాసితుమార్తిభిః । ద్విజకులాని సతత్ర సమత్యజత్సహచరాణి రతీశవశంవదః ॥ ప ॥ ౬౦ ॥ వయసా

ర్జునస్య సంబంధి అమలం మానసం మన ఏవ మానసాఖ్యం సరః ॥ ని ॥ మానసం సరసి స్వాంత ఇతి విశ్వః - కర్ణయోరంతరం మధ్యరంధ్రమేవ క్రౌంచపథః క్రౌంచశైలమధ్యరంధ్రమార్గః తేన ఉపలక్షితః భజేవివేశ - సుభద్రా సౌందర్యం కర్ణాకర్ణికయా శ్రుతవానిత్యర్థః - సముత్ప్రేక్షా సావయవరూపకముత్ప్రేక్షాను ప్రాణితమితి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః - వర్షాకాలే హంసా విహాయ భారతం వర్షం మానసం ప్రవిశంతీతి ప్రసిద్ధిః ॥ ౫౯ ॥ స్మృతీతి ॥ అథ సుభద్రా సౌందర్యశ్రవణానంతరం - స్మృతిపథే సంకల్పే స్థితయాపి - కిముత సమక్షస్థితయేత్యర్థః - సుభద్రయా రతీశస్య మన్మథస్య వశంవదః పరతంత్రః మన్మథవికారాయత్తచిత్త ఇతి యావత్ - అత ఏవ స పార్థః జనానాం సమక్షం ఆసితుం స్థాతుం ఆర్తాః స్వీకృతాభీర్యేన తథోక్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - మహతాం మదనబాధాయా గర్హ్యత్వాదితి భావః - సహచరాణి సయాత్రికాణి ద్విజకులాని బ్రాహ్మణబృందాని - అత్ర ప్రభాసతీర్థే సమత్యజత్ అనుజ్ఞాతవానిత్యర్థః - సంపూర్ణార్తిత్యజతేః కర్తరి లఙ్ - ద్రుతవిలంబితం ॥ ౬౦ ॥ వయసేతి ॥ పాకశాసనిరర్జునః పథి మార్గే వయసా

ఉదకేన పరిపూరితౌ పూర్తిం గమితౌ ఘటౌ కలశౌ - జలపూర్ణఘటావిత్యర్థః - పరిపశ్యన్ సకౌ

రస్థితౌ హస్తగతౌ - కమలాక్షస్య శ్రీకృష్ణస్య కనీయస్యాః స్వసుభద్రాయాం - కుచౌ స్తనావివ కేలయాం మాసకలయోరిబభూవేత్యర్థః - జలపూర్ణకుంభదర్శనం భావి శుభఫలప్రాప్తిహేతురితి భావః - ఉత్ప్రేక్షాలంకారః ॥ ద్విజకులానుజ్ఞానసమయ ఏవేతి స్యోత్తరేణాన్వయః ॥ ౬౦ ॥ చక్రాంగీతి ॥ చక్రం రథాంగమివాంగం యేషాం తేషాం స్త్రియశ్చక్రాంగ్యః - అంగగాత్రకంఠేభ్యో వక్తవ్యమితి ఙీష్ - తాసాం మోదమదః దర్పః - అప్సా నైరంతర్యసంభోగకృతః తస్య పశ్యతోహరాణి ప్రసహ్య చోరాణి - తద్ధ్వాంతత్యసాఖ్యసర్వస్వలుంపకానీతి యావత్ - వాగ్దిక్పశ్యద్భ్యో యుక్తిదండహరేష్వితి షష్ఠ్యా అలుక్ - పశ్యతో హరతీతి యస్స చోరః ॥ ని ॥ పశ్యతోహర ఇతి హలాయుధః - చలంతీనాం శంపానాం విద్యుతాం సమున్మేషణాని విలసనాని యేషు తైః - సార ప్రకాశ ఏవ తాసాం తత్సౌఖ్యమితి రాహుణా పేన నియమనాత్తస్య మేఘైః ఆచ్ఛాదనేన తత్ప్రసక్తేర్ధారతో పహర్తత్వాదితి భావః - పుష్యతాం వికసతాం కైతకానాం కేతకీకుసుమానాం గంధః సింధుస్సముద్ర ఇవ తస్మిన్ స్వైరం శశ్వత్ సంచరద్భిః పుష్పంధయైర్భృంగైః రంధీకృతైః మలినీకృతైరిత్యర్థః - పాఘ్రాధ్మాధేట్ దృశశ్శ ఇతి శప్రత్యయే - పృషోదరాదిత్వాన్ముమి పుష్పంధయ ఇతి సా

పరిపూరితౌ ఘటౌ పరిపశ్యన్ పథి పాకశాసనిః । కమలాక్షకనీయసీకుచౌ కలయామాస కరస్థితావివ ॥ తదానీం ఖలు ॥ వ ॥ ౬౦ ॥ చక్రాంగీమదపశ్యతోహరచలచ్ఛంపాసమున్మేషణైః పుష్యత్కేతకగంధసింధు విలుఠత్పుష్పంధయాంధీకృతైః । మేదస్వీకృతకేకినీకలకలైర్మేఘజ్యారాశాముఖైః పాంథానామపమృత్యుభిః కతిపయైః ప్రాదుర్బభూవే దినైః ॥ వ ॥ ౬౧ ॥ కాలాంబువాహనళికాస్తటిదగ్నివర్తిసంధుక్షితాత్సపది సధ్వనినిస్సరద్భిః । వర్షాశ్మసీసగుళికానికరైః కరాళైర్గ్రీష్మమభియాతి మదవద్ఘనకాలయోధః ॥ వ ॥ ౬౨ ॥ మాధ్వీలిహా

ఘః - మేదస్వీకృతాః సాంద్రీకృతాః కేకినీనాం మయూరాంగనానాం కలకలాః కేకాకోలాహలాః యైస్తైః మేఘంకరాణి మేఘాయమానాని ఆశానాం దిశాం ముఖాన్యగ్రభాగాః యేషు తైః - మేఘర్తిభయమేఘుకఙ్ ఇతి ఖశ్ ఖిత్వాన్ముమ్ - పాంథానాం ప్రోషితానాం అపమృత్యుభిః తత్తుల్యైరిత్యర్థః - కతిపయైస్త్రిచతురైః దినైర్వాసరైః ప్రాదుర్బభూవే ఆవిర్భూతం - భావే లిట్ - శార్దూలవిక్రీడితం ॥ ౬౧ ॥ కాలేతి ॥ ఘనకాలః వర్షాకాల ఏవ యోధః భటః క్షణదీప్తిస్తటిదేవ వర్తిః సాగ్నిరజ్జుస్తయా - సంధుక్షితాత్ సంయోజితాత్ కాలాంబువాహేభ్య ఏవ మేఘరూపం కేరేవ నళికాత్ అయోనాళాయుధవిశేషాత్ - సపది అగ్నిసంయోజనక్షణ ఏవ - సధ్వని సశబ్దంకారం యథా తథా నిస్సరద్భిః నిర్గచ్ఛద్భిః కరాళైః దారుణైః కఠినైశ్చ - వర్షాశ్మనాం కరకాణామేవ సీసగుళికానాం నికరైః సమూహైః ఘర్మం గ్రీష్మర్తుమేవ అభియాతిం శత్రుం అవధీత్ హంతి స్మ - హంతేః కర్తరి లుఙి వధాదేశః - సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకం - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౬౨ ॥ మాధ్వీతి ॥ మాధ్వీలిహాం భృంగేణ మలినీకృతం అగ్రం యస్యాస్సా - నవా కేతకీబర్హరేఖా కేతకీ కుసుమపత్రం రేఖాకృతి ॥ ని ॥ దళేపి బర్హమిత్యమరః - స్మరాద్భియా భయేన

హేతునా - దయితాజనేన ప్రోషితభర్తృకాజనేన - పథికేషు ప్రవాసిషు భర్తృషు పరిమృషిష యేసంప్రేషితా అంచలేదగ్ధాః పత్రికా లేఖ ఇవ - కాంతారసీమ్ని వనప్రదేశే విరురుచేరరాజ - రోచతేః కర్తరి లిట్ - ఆపద్యతి వేగమాగమనాయాం లేదగ్ధాః పత్రికాః ప్రవాసిభ్యః ప్రేష్యత ఇతి ప్రసిద్ధిః - ఉత్ప్రేక్షాలంకారః ॥ ౬౩ ॥ అర్జునేష్వితి ॥ అంబుభృతాం మేఘానాం సంబంధిని అనేహసి కాలేన ష్టాకాల ఇత్యయూవత్ (ని॥ కాలోదిష్టోప్యనేహాపి త్యమరః - సకలేష్వర్జునేషు కకుభవృక్షేషు పార్థేషు చ వికాసిషు ప్రకాశవత్సు సత్సు ముదితేషు సత్స్వపి చ - ధృతస్తాదృశః అర్జున ఇత్యాకారకః శబ్ద స్సంజ్ఞాపదం యేన తథోక్తః ఏకః అర్జున ఏవ అద్రిసీమ్ని రైవతకశైల ప్రదేశే - విశేషాద్భృశం నిశుశోష శుష్కోఽభూదిత్యత్ - తదేతత్ చిత్రం - సుభద్రా చింతయా కృశోఽభూదిత్యర్థః ॥ ని॥ అర్జునః కకుభే పార్థే ఇతి విశ్వః - అత్ర అర్జునత్వేఽపి వార్షికావసరే వికాసాభావ ఇతి విరోధస్య - పార్థత్వేన ప్రమోదాభావ ఇతి శ్లేషేణ ఆభాసీకరణాద్విరోధాభాసః - ఉత వార్షికావసరరూపకారణసత్త్వేఽపి శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా అర్జునే వికాసరూప కార్యానుత్పత్తిరూపా విశేషోక్తి రిత్యుభయత్ర సాధకసామ్యాత్ శ్లేషానుప్రాణితయోస్త

విరురుచే మలిసిక్తతాగ్రా కాంతారసీమ్ని నవకేతకబర్హరేఖా । దగ్ధాంచలె
స్మరశిఖియా దయితాజనేన సంప్రేషితా పథికభర్తృషు పత్రికేవ॥ ప ॥ ౬౩ ॥
అర్జునేషు సకలేషు వికాసిష్వద్రిసీమ్ని ధృతతాదృశశబ్దః । ఏక ఏవ విశుశోష విశే
షాదేతదంబుభృదనేహసి చిత్రం ॥ ప ॥ ౬౪ ॥ వియత్యశేషాసు విదిక్షు విక్షు వి
యోగశిల్పీంద్రవిసర్జితాయాః । కస్యాశ్చ గాత్ర్యాశ్చ తటిత్తతేశ్చ ధనంజయ
స్సంవివిదే న భేదం ॥ ప ॥ ౬౫ ॥ మాన్మథే జ్వలితి వాసవసూనుర్మానసే పరిణయే
యదుపుత్ర్యాః । లాజవాపమివ కర్తుమపేంద్రం తత్సగర్భ్య మథ చిత్త ముపై

త్సందేహాలంకారః ॥ ౬౪ ॥ వియతీతి ॥ వియత్యాకాశే - అశేషాసు సకలాసు దిక్షు విదిక్షు దిక్సంధిషు - వియోగేన సుభద్రా విరహేణ శిల్పీంద్రేణ చిత్రకారకశ్రేష్ఠేన విసర్జితాయాః ఆలిఖితాయాః - తస్యాః గాత్ర్యాస్సుభద్రాయాః తటిత్తాంతతేస్స మూహస్య చ భేదం విశేషం ధనంజయః అర్జునః న సంవివిదే న జ్ఞాతవాన్ - విదేః కర్తరి లిట్ - అత్ర తటిత్తాం సుభద్రాయాః వ్యక్తితో భేదే ప్రతీయమానేఽపి - ఇయం తటిత్ ఇయం సుభద్రేతి విశేషజ్ఞానాభావస్య గుణసామ్యప్రయుక్తత్వాత్ సామాన్యాలంకారః॥ శ్లో॥ సామాన్యం గుణసామ్యేన విశేషానోపలక్షిత ఇతి లక్షణాత్ - ఉపజాతిః ॥ ౬౫ ॥ మాన్మథ ఇతి ॥ అథ వర్షాకాల ప్రాదుర్భావానంతరం వాసవసూనురర్జునః - యదుపుత్ర్యాస్సుభద్రాయాస్సంబంధిని మానసే సంకల్ప విషయే పరిణయే వివాహసమయ ఇత్యర్థః - జ్వలతి మాన్మథే మన్మథవికారాత్మకేఽగ్నౌ లాజవాపం లాజహోమం వైవాహికం కర్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - తస్యాస్సుభద్రాయాః సగర్భ్యం సోదర్యం ఉపేంద్రం శ్రీకృష్ణం చిత్తం మానసం ప్రతి అన్వైషీత్ ప్రాపయామాస - తస్మై ప్రోక్తవివాహావితి భావః - మహావిత్త్వేన స్వీకర్తుం కాన్యయతేః కర్తరి లుఙ్ - లాజహోమస్య వధూసోదరకర్తృ

తత్త్వం ప్రసిద్ధం - చింతితార్థానుకూల్యాయ హరిం సస్మారేతి పరమార్థః - స్వాగతా ॥ ౬౬ ॥ శ్రీ త్యేతి ॥ పురాణః పుమాన్ శ్రీకృష్ణః - అణుమాత్రం అతిసూక్ష్మమిదమర్జునస్య మనః విశ్వంభరం బ్రహ్మాండధారిణం - అతిదుర్భరమితి యావత్ మాం వోఢుం అద్య న సహేత న క్షమేత - హీరవ ధారణే - ఇతీవ ఇత్యాలోచ్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా - తస్య అర్జునస్య మనసః హృదయాత్ అధ్యవరుహ్య దృష్టేః పురతః ప్రాదురభూత్ ఆవిర్బభూవ - భక్తపరాధీనస్య హరేర్నైతదాశ్చర్యమితి భావః - ఔపచ్ఛందసికం వృత్తం ॥ ౬౭ ॥ స్వేతి ॥ తత్ర రైవతకాద్రౌ తస్మిన్ శ్రీకృష్ణప్రాదుర్భావసమయే నా - మిథః నయనానందినోః పరస్పరమవలోక జనితానందవతోః తయోః కృష్ణార్జునయోః స్వస్వస్య ఆన్యోన్యస్య చేష్టాకథయా వృత్తాంతకథనేనైవ నద్యా - ద్వితీయస్య బుభుత్సోః శ్రీకృష్ణస్య గుణం శోషణం జానాతీతి జ్ఞయా న బభూవే న భూతం - భవతేర్భావే లిట్ - వర్షాసు సరిదివ తత్కథావృద్ధ ఇత్యర్థః - చిరాత్సంగమే సుహృదోః స్వల్పాపి అమృతాయత ఇతి భావః - రూపకాలంకారః ॥ ౬౮ ॥ విజయ ఇతి ॥ విజయోఽర్జునః భావం స్వాభిప్రాయం సుభద్రావిషయకం విదుషో జానతః - అత ఏవ మధురం సాకూతం స్మితం యస్య తస్య శ్రీకృష్ణస్య మతేన అనుమ

షీత్ ॥ ప ॥ ౬౬ ॥ అణుమాత్రమిదం సహేత వోఢుం నహి విశ్వంభరమద్య మా
మితీవ । మనసోఽధ్యవరుహ్య తస్య దృష్టేః పురతః ప్రాదురభూత్పుమాన్పురాణః ॥
ప ॥ ౬౭ ॥ స్వస్వచేష్టాకథానద్యా ద్వితీయస్తు గుణజ్ఞయా । న బభూవే తయో
స్తత్ర నయనానందినోర్మిథః ॥ ప ॥ ౬౮ ॥ విజయో మధురస్మితస్య భావం వి
దుషస్తస్య మతేన భిక్షువేషః । కుసుమాస్త్రభయాదివాతిగూఢః కుహరే రైవత
కస్య తిష్ఠతి స్మ ॥ ప ॥ ౬౯ ॥ కథం సుభద్రాకమనీయతాయాః కల్పేత సత్యై
కవిరున్నతోఽపి । చతుర్థమప్యాశ్రమమస్య యేన తాం సాధనీభూయ దిదృక్షతే

తా - భిక్షోః సన్న్యాసిన ఇవ వేషో యస్య తథోక్తస్సన్ - కుసుమాస్త్రాన్మన్మథాత్ భయాదివ రైవతకస్యాద్రేః కుహరే గుహాయామతిగూఢః పరైరలక్షితస్సన్ తిష్ఠతి స్మ ఉత్ప్రేక్షా - ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౬౯ ॥ కథమితి ॥ ఉన్నతశ్చతురోఽపి కవిః సుభద్రాయాః కమనీయతాయాః సౌందర్యం తస్యాః సత్యై స్తుతిం కర్తుమితి - క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ ॥ని॥ స్తవః స్తోత్రం స్తుతిర్నుతిరిత్యమరః - కథం కల్పేత శక్తో భవేత్ న భవేదేవేత్యర్థః - యేన కారణేన చతుర్థమాశ్రమం యత్యాశ్రమోఽపి - అస్యార్జునస్య సాధనీభూయ సుభద్రావాప్తికారణం భూత్వా - తాం సుభద్రాం దిదృక్షతే స్మ ద్రష్టుమైచ్ఛత్ - కిముతాన్యే ఆశ్రమాః తత్రాపి సచేతనాశ్చేత్యర్థః - ఆశ్రమోఽస్త్రీత్యమరశాసనాదాశ్రమశబ్దస్య క్లీబతయా నిర్దేశః - అత్ర అంగనాసంగప్రసంగమాత్రాసహస్యాచేతనస్యాపి యత్యాశ్రమస్య సుభద్రాదిదృక్షయా అన్యేషాం తత్రాపి సచేతనానాం తద్దిదృక్షాయాః కైముతికన్యాయసిద్ధేః అర్థాపత్త్యలంకారాత్మకవాక్యార్థేన కవీనాం సుభద్రాసౌందర్యవర్ణనసామర్థ్యనిషేధసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమితి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః - తేన చ తత్సౌందర్యస్య లోకాతిశాయిత్వప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః - ఉపజాతిః ॥

౨౦ ॥ తదాత్వ ఇతి। శ్రియఃలక్ష్మ్యాః కుక్షిరూపిణ్యాః సహ సృష్టః ప్రకృతేః సుభద్రా
వివాహరూపస్య అగసేః ప్రాప్త్తౌ విషయే - పరిప్లవం చంచలం భవేద్వా న భవేద్వా ఇతి సవి
కల్పమనసమితి యావత్ ॥ న ॥ చంచలం చపలం చైవ పారిప్లవపరిప్లవే త్యమరః - తమర్జునం ప్రతి
హే అర్జున తే సవాశయే అభిప్రాయే యతాకాంక్షితం వర్తతే - తత్ శయే హస్తవఏవ భవేది
త్యుక్తప్రకారేణ బ్రువన్ కథయన్ సన్ - తదాత్వే తదానీమేవ అత్రితటాత్ప్రస్థానం
తీం ద్వారకాం ప్రతియయౌ గచ్ఛతిస్మ - తదాత్వ ఇత్యనేన హరేర్భక్తవాం ఛితానుకూల స్వ
రాపారవశ్యం ధ్వన్యతే ॥ ఏ ॥ ఛందోభిప్రాయ ఆశయః - పంచశాఖశ్శయః పాణిరిత్యుభయ
త్రాప్యమరః ॥ ౨౧ ॥ తదనంతరమితి ॥ తదనంతరం కృష్ణస్య ద్వారకా ప్రాప్త్యనంతరం
అహస్కరస్య సూర్యస్య యో మద స్తేజస్వితా హంకారః తస్య తస్కరం లుంపకం సర్వదృశం మ
హాస్తేజః యస్య తథోక్తః మహాన్ మస్కరీ సన్యాసీ రైవతకం గిరిముపస్కురుతే అలంకరోతి -
తత్రాస్త ఇతి యావత్ - మస్కరో వేణుదండో స్యాస్తీతి మస్కరీ ॥ ని ॥ వేణు మస్కర తేజనా
ఇత్యమరః - తస్య సన్న్యాసినః సమస్కరణం నమస్కారః అస్మాకం శ్రేయసః కారణం సాధకత

స్య ॥ ష ॥ ౨౨ ॥ అథ్వావినా త్రిలటాత్పలిశ్శ్రియః పరిప్లవంతం ప్రకృతే
శుభాగమే। యదాశయే తే శయఏవ తద్భవేదితి బ్రువన్ ద్వారవతీం పునర్యయౌ ॥
౪ ॥ ౨౧ ॥ తదనంతరమహస్కర మదస్కరమహామస్కరీ రైవతకగిరి ముప
స్కురుతే తస్య నమస్కరణ మస్మాకం శ్రేయస్కరణమితి పురోధోజనబోధనా
త్కుతూహలినా హలినా నగర మానీయమానం బహిరపిజ్వలితా విరహానలజ్వా
లే నేవ కాషాయవాస సావకుంఠిత వపుషం సవ్యసాచిశబ్ద మత్సరేణ స్మర వీరే
ణ పరివాసరం భ్రమన్విష్య పన్నగపాండ్యయదుకుమారీణాం కృతేపృథగీరితాం త్రి
శరకాండీమివత్రి దండిం బిభ్రాణం నిజపల్లవకోమళి మనిర్జయశోకా వహ
షేణ పటీరదారుణా పాదుకీభూయ పరిచర్యమాణ పాదయుగళం తం కుహనా

పుం - ఇత్యుక్తప్రకారేణ పురోధోజనస్య పురోహితజనస్య బోధనాత్ కుతూహలమస్యాస్తీ
తి కుతూహలినా హలినా బలరామేణ నగరం ప్రతిఆనీయమానం ప్రాపయమాణం - బహిర
పి కేవలం మనసి ఇతి భావః - జ్వలితా విరహానలజ్వాలే సేవస్థితే నేత్యుత్ప్రేక్షా - కాషాయ వాససా
అవకుంఠితం ఆచ్ఛాదితం వపుర్యస్య తథోక్తం - సవ్యేనహస్తేనాపిసాచీబాణ ప్రయోక్తేత్యర్థ
కేశబ్దసంజ్ఞారూపే మత్సరేణ ద్వేషపితాస్మరేణ మన్మథపీరేణ - ప్రవాసమేవరంధ్రం ప్రహ
ర్తుమివకాశం అన్విష్య విచార్య - పన్నగకుమారికా ఉలూపికా పాండ్యకుమారికా చిత్రాం
గదా యదుకుమారికా సుభద్రా తాసాం కృతే తదర్థమిత్యర్థః ॥ పృథక్ప్రత్యేకమీరితాం ప్ర
యుక్తాం త్రయాణాం శరాః కాండాః దండాఇవ తేషాం సమాహారం త్రిశరకాండీ మివ
స్థితాం త్రిదండీం వైణవీం - పూర్వవత్సమాసః - ద్విగోర్ ఙీప్ - బిభ్రాణం దధతం -
నిజపల్లవస్య కోమలిమ్నః మార్దవస్య నిర్జయేన యశ్శోకస్తస్మాదిత్యుత్ప్రేక్షా - వహష్మేణ

నిర్ద్రవేణపటీరదారుణా చందనకాష్ఠేన పాదుకీభూతాత్పరిచర్యమాణం శుశ్రూషమాణం పాద యోర్యుగళం యస్య తథోక్తం తం కుహనాభిక్షుం మాయాసన్న్యాసినం అర్జునం - యదుబృందేషు సంభ్రమేణ వందమానేషు నమస్కుర్వత్సు సత్సు - ముకుందశ్శ్రీకృష్ణోపి సవినయం యథాకథాఽపా గతస్సన్ - చేతసి పూరణావశిష్టైః స్వసోదర్యాం సుభద్రాయాం ప్రేమరసైరివ స్నిగ్ధైః స్నిగ్ధజ లైః పిచండిలం పరిపూరకం కమండలుం తదీయాం వర్ణనసంబంధిపదం పాదౌ రాధాయ స్వయం గృహీత్వా హే భగవన్ ఇత ఇత ఏహి ఇతి వదన్ ఇతి శేషః - రాజభవనముపనాయ్య ప్రాపయ్య కన్యకాంతఃపు రే నివేశయామాస ఉపమాయా ఉత్ప్రేక్షా చ తుష్టయస్య చ సజాతీయవిజాతీయయోస్సంసృష్టిః ॥ ౭౨ ॥ మార్గ ఇతి ॥ తదనుకన్యాంతఃపురప్రవేశానంతరం స్మరో మన్మథః మార్గే శీఘ్రయా త్రా మార్గే అముష్యకృతే అర్జునార్థం శరత్రయం - బాణపంచకమధ్య ఇతి శేషః - విము చ్య ప్రయుజ్య - ఉలూపీ కా చిత్రాంగదా సుభద్రాస్వను రాగజననాయేతి భావః - శేషం ద్వయం బాణయుగం పునరుజ్జ్ఞితుం ప్రయోక్తుం ఆర్తిలోభః యేన తథోక్త ఇవేత్యుత్ప్రే క్షా - శుశ్రూషితుం అర్జునయతేః పరిచర్యాం కర్తుం సోదరాభ్యాం రామకృష్ణాభ్యాం చోదితా

ధిష్ణ్యం సంభ్రమేణ వందమానేషు యదుబృందేషు ముకుందోఽపి సవినయముపా గతశ్చేతః పూరణావశిష్టైః స్వసోదరీప్రేమరసైరివ తీర్థజలైః పిచండిలం కమం డలుం తదీయపాణౌ రాధాయ భగవన్నిత ఇత ఇతి రాజభవన ముపనాయ్య కన్యా కాంతఃపురే నివేశయామాస ॥ ప ॥ ౭౨ ॥ మార్గే శరత్రయ మముష్యకృతే వి విముచ్య శేషం ద్వయం పునరివోజ్ఝితుమార్తిలోభః । శుశ్రూషితుం యత సోదరచోదితాయాః తస్యాస్స్మరో నయనమేవ శరం వ్యతానీత్ ॥ ప ॥ ౭౩ ॥ వపుషా మధురేణ సుభ్రువో ఘనపా చిత్తభువశ్చ తర్జితః । తప సేవ దినే దినే సోస్తనిమానం జగ్రహే సన్యాసీ ॥ ప ॥ ౭౪ ॥ ప్రతినిశ్శ్వసితే దీర్ఘ

యాః ప్రేరితాయాస్తస్యాస్సుభద్రాయాః నయనం చక్షురేవ శరం వ్యతానీత్ - బాణం చకార - తత్కటాక్షైరిషుచాపరూపైః ఐక్షవేక్షుభేసంధుక్షితాభూదిత్యర్థః - ఉత్ప్రేక్షారూపక యోరంగాంగీభావేన సంకరః - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౭౩ ॥ వపుషేతి ॥ సమస్కరీకపటసన్న్యా సీ మధురేణ కోమలేన మధుమత్తా చ సుభ్రువస్సుభద్రాయాః వపుషా శరీరేణ - చిత్తభు వా మన్మథస్య ధనుషా పౌష్పేణ చ తర్జితస్సంతాపితస్సన్నిత్యర్థః - తపసేవేత్యుత్ప్రేక్షా - కప టసన్న్యాసినః వస్తుతస్తపః ప్రసక్త్యభావాదిత్యర్థః - తనోశ్శరీరస్య తనిమానం కార్శ్యం జగ్రహే గృహీతవాన్ - ప్రత్యహం క్షీణోఽభూదిత్యర్థః - ఏతేన పంచమీ కృశతా నామ మన్మథావస్థోక్తా - ఉరోజ్ఞం నారికేళనాపిత్యత్ర ప్రసక్త్యం - పియపత్త్యశేషాస్విత్యత్ర దృష్టింగం - మాన్మథేజ్వలతి త్యత్ర ప్రసక్తిః - విజయోఽహమగిస్త స్త్యత్ర ప్రత్యాగశ్చ ద్రష్టవ్యః - వైతాళీయం - ౭౪ ॥ ప్రతీతి ॥ అయం పార్థః అర్జునః దీర్ఘం ప్రతినిశ్శ్వసితే నిశ్శ్వాసే సైహాణినా నాసికాం స్పృ శన్ సన్ - ప్రాణాయామస్య మాయయా ధారణాత్మ కస్య తపసః సమాధానం సంప్రబుద్ధి మి

తర్కః - పాయయామాసపాయయామాస - పశ్యతో జనస్యేతి శేషః - అన్యథాత్వైః స్వవికారస్య
అనిర్వృత్త్వాపత్తేరితి భావః - అత్ర నాసికాస్పర్శనక్రియయా ప్రాణాయామసమాప్తిర్న
భొవ్యత ఇతి భ్రాన్త్యుత్పాదనేన మదనసంతాప జనితశ్వాసితరూప మర్మాప్రకాశనాయ పర
వంచనస్య కృతత్వాద్వ్యాజోక్తిరలంకారః - యుక్తేః పరాతిసంధానం క్రియయా మర్మగుప్త
యే లక్షణం - శ్లోకః ॥ ౨౫ ॥ ప్రణవేతి ॥ తపాకపటయతిత్వసమయే ప్రణవస్యోంకారస్య
ఉచ్చారణసమయే - పురఃపురస్తాత్ ప్రసర్పత్ప్రసరత్ యతినః కపటసన్న్యాసినోఽధరోష్ఠం
ఉద్గ్రగతాయా ఆవర్తప్రవృత్తాయాః సుభద్రాయా ముఖం - అధరమిత్యర్థః - ఆస్వాద
యితుం ముహుః ఉజ్జిహానః ఉత్థాయ గచ్ఛన్ ఇతి తెసంప వనాయాం - ఉత్పూర్వాత్ జిహీతే
స్తాప్రైతెృచానశ్ - ఉత్పతిర్వేత్ - భృశామిదిత్యభ్యాసస్యేత్వం - ప్రపాసే - అత్ర అర్జునాధ
రస్య ప్రణవోచ్చారణక్రియానిమిత్తేన సుభద్రాధరోద్దేశ్యక తత్సమీపగంతృత్వోత్ప్రేక్ష
ణాత్ - క్రియానిమిత్తాస్వరూపోత్ప్రేక్షా - ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౨౬ ॥ కన్యేతి ॥ సపర్ధః క
న్యాయాః సుభద్రాయాః కేశపాదపద్మం మృద్నతి ప్రపీడయతి సతి - గాత్రే స్వశరీరే పు

పాణినా నాసికాగ్రం స్పృశన్ । పాయయామాస పార్థోయం ప్రాణాయామసమాప
నమ్ ॥ ప ॥ ౨౫ ॥ ప్రణవోచ్చారణే పురః ప్రసర్పత్ప్రబలా సెయతిన స్తదాధ
రోష్ఠః । ముహురగ్రగతాయాస్సంప్రవృత్త్రీముఖమాస్వాదయితుం కిలోజ్జిహా
నః ॥ ప ॥ ౨౬ ॥ కన్యాకరెమృద్నతిపాదపద్మం పుష్యన్తిగాత్రే పులకాఙ్కు-
రాణి । హా రె హా రె మాధవమాధవేతి హరిస్మృతే రస్య తథా చకార ॥ ౨
౭ ॥ ఏకదా నిర్వర్త్య పరిత్యవసానకృత్యం పతితపమిషుచాపతూరప్రసంత
తక్షణసమంతాత్పతితైః స్వసత్వగుణశకలైరివ స్వేదబిందుభిర్వ్యాకీర్ణాం చామూ

ష్ఠామివర్ధమానాని పులకాంకురాణి - హే హరే హే హరే - హే మాధవ హే మాధవ - ఇత్యు
చ్చారాయాః హరిస్మృతేః విష్ణుకీర్తనం కృత్వేతి ల్యబ్లోపే పంచమీ - అన్యథయాం చ
కారవంచయామాసేత్యర్థః - అత్ర అంకురశబ్దస్య క్లీబత్వేన ప్రయోగశ్చింత్యః అతః పుష్య
త్సు గాత్రే పులకాంకురేష్వితి పాఠో రమణీయః - తత్ర గతానన్యథయాం చకారేతి యోజ్యం
హరిస్మరణార్థత్వాదప్రయోగ ఇతి నన్యూనపదత్వాఖ్య దోష ఇత్యపి ద్రష్టవ్యం - అత్ర హరి
కీర్తనక్రియయా తత్స్మరణానందాత్ మే పులకాంకురా ఇతి సుభద్రాయాః భ్రాంతిము
త్పాద్య తత్పాణిస్పర్శకృత సాత్త్వికవికారరూపమర్మాప్రకాశనాయ తద్వంచనస్య కృతత్వా
ద్వ్యాజోక్తిరలంకారః - ఉపజాతిః ॥ ౨౭ ॥ ఏకదేతి ॥ ఏకదా కస్మింశ్చిద్దినే పరిత్యవసానకృత్యం
భోజనాదికృత్యం నిర్వర్త్య సమాప్య - పరిత్యవసానం భోజనమభ్యవహారశ్చ జగ్ధిశ్చేత్యమరః -
ఘః - క్షణే క్షణే ప్రతిక్షణం ఇక్షుచాపస్య మన్మథస్య క్షురప్రైః బాణవిశేషైః సంతక్షణేన ఛేద
నేన - సమంతాత్పతితైః సత్త్వగుణస్య శకలైః ఖండైరివ స్థితైః - సత్త్వగుణస్య పరిశుద్ధత్వా
చ్ఛుభ్రత్వేన వ్యవహారః - స్వేదబిందుభిర్వ్యాకీర్ణాం వ్యాప్తాం - చమూరోర్మృగాక్ష్యాశ్చాం

మారవీంత్వచం అజినమధ్యాస్య - తత్రోపవిశ్యేత్యర్థః - విశ్రామ్యంతం శ్రమమపనుదంతం తంకుహనాసన్న్యాసినం మాయాయతిం - ధవిత్రేణమృగాజినవ్యజనేన వీజయంతీమృదు పవనంచాలయంతీ॥ని॥ధవిత్రంవ్యజనం తద్యద్రచితంమృగచర్మణేత్యమరః - తైః తైరింగితైః ప్రశస్తాద్యాకారవిశేషైః యతిత్వేనసంశయ్య అయంయతిర్వా నవేతిసందిహ్య - తస్యకపటసన్న్యాసినః తత్త్వస్యయాథార్థ్యస్యజ్ఞాతుమిచ్ఛయా జిజ్ఞాసయా - అనురహసి ఏకాంతేసవినయం యథాతథావక్ష్యమాణ ప్రకారేణవ్యజిజ్ఞపత్ విజ్ఞాపయామాస - విపూర్వాత్ జ్ఞపేః కర్తరిలుఙ్ - ణిశ్రిత్ర్యాదినాచఙిసన్వద్భావాభ్యాసస్య - సన్యత ఇతీత్వం ॥ ౨౮ ॥ తపస్విన్నితి ॥ హేతపస్విన్ - తవఅభ్యాగమాత్ సంభవతీతిసంభవా మేమమప్రీతిః సంతోషః - కన్యాయాయస్మైనంవ్రతం కన్యకాజనోచితాన్య జనసల్లాపానర్హత్వం తస్యఅవకీర్ణిత్వే భంగేవిషయే॥ని॥అవకీర్ణీ క్షతవ్రత ఇత్యమరః - కల్పస్యసురతరోశ్శాఖాయాశ్శాఖామివాచరతీతికల్పశాఖాశిఖాయతే-బహుసల్లాపేచ్ఛాంజనయతీత్యర్థః - ఉపమానాత్కర్తుః క్యఙ్సలోపశ్చేతిక్యఙంతాత్కర్తరిలట్॥ ౨౯ ॥ యదవ ఇతి ॥ యతఇంద్రియసంయమ ఏషామస్తీతియతినః॥ని॥యే నిర్జితేం

రవీంత్వచ మధ్యాస్యవిశ్రామ్యంతంకుహసన్న్యాసినం ధవిత్రేణవీజయం
తీసుభ్రా తైస్తైరింగితైర్యతిత్వేసంశయ్యతస్యతత్త్వజిజ్ఞాసయా సవినయమ
నురహసివ్యజిజ్ఞపత్ ॥ ప ॥ ౨౮ ॥ తపస్విన్నద్యమెప్రీతిస్త్వదాభ్యాగమసంభ
వా । కన్యాయా నావకీర్ణిత్వేకల్పశాఖాశిఖాయతే ॥ ప ॥ ౨౯ ॥ యదవఃఖలుపు
ణ్యరాశయో-యతినామింద్ర తవాంఘ్రిసేవనాత్ । శిరసైకమవాప్య యద్ర
జోమనసాన్యత్పరివర్జ్యతేరజః ॥ ప ॥ ౩౦ ॥ భగవన్నఖిలంవిబుధ్యసేపరమా
ర్థం వద భావినోశుభమ్ । ప్రియతాయతనోభవద్విధాః ప్రతిధానేనహిదివ్యచ
క్షుషః ॥ ప ॥ ౩౧ ॥ అవకర్ణ్యతదేషమాతలితః క్షణమక్ష్ణోః ప్రతివాచ మాప

త్రియగ్రామ [illegible] యతెనశ్చతే ఇత్యమరః - హేయతినామింద్ర యదవః యాదవాః పుణ్యరాశయః ఖలుశరీరధారిణః పుణ్యసమూహాఏవ - యద్యస్మాత్ ధైర్యదుభిః తవఅంఘ్రిసేవనాత్ - పాదపరిచారణాత్ - శిరసాఏకంరజః రేణుంభవత్పదాగ్నమవాప్య - మనసా - చ స్వర్తః అన్యత్ రజఃరజోగుణః తజ్జన్యకామాదివికారఇతియావత్ పరివర్జ్యతే త్యజ్యతే - వర్జతేఃకర్మణిలట్॥సి॥రజస్త్వర్దారవేవెనాసరాగగుణ భేదయోరితివిశ్వః - వాక్యార్థ హేతుకంకావ్యలింగం - అత్రశిరసైకమవాప్య యద్రజఇత్యేవతృతీయఃపాదః - పాఠాంతరేతు అన్యదిత్యస్యఏకమిత్యనేన సాకాంక్షత్వాత్సాకాంక్షత్వదోషాపత్తేః ఉక్తస్వారస్యాయోగాచ్చేతి - వైతాళీయం ॥ ౩౦ ॥ భగవన్నితి ॥ హేభగవన్ యతీంద్ర అఖిలంకాలత్రయవస్తుజాతం విబుధ్యసే జ్ఞాయసే - త్వయేతిశేషః - అతఃమేమమభావిభవిష్యత్ శుభం పరమార్థంయథార్థంయథా తథావద - పరంభృశంఅర్థం ఆర్థశక్త్యాగమ్యమానంః [illegible] నను సర్వజ్ఞత్వం దేవస్యైవకుత ఇత్యతఆహ ॥ ప్రియతా ఇతి ॥ హియస్మాత్ ప్రియతాంజ

లేంద్రియాః జడతో విధారిత్యేషాం తే యతయః – ప్రణిధానేన యోగేన దివ్యం సర్వదర్శి చక్షుః యేషాం తథోక్తా భవంతీతి యోజ్యం – అత్ర యోగవైభవ సంపన్న దివ్యచక్షుష్మత్తా రూప వాక్యార్థేన సర్వావబోధనసమర్థ నాద్వాక్యార్థ హేతుకం కావ్యలింగం ॥ ౮౧ ॥ అవకర్ణ్యేతి ॥ ఏషః అర్జునయతిః తత్ సుభద్రా వాక్యమవకర్ణ్య శ్రుత్వా – క్షణమక్షోర్నిమీలితః మీలితాక్షస్సన్ – కృత్రిమయోగప్రకాశనాయేతి భావః – ప్రతివాచం ప్రత్యుత్తర మాప చే స్వీకృతవాన్ – అయి సుభద్రే బహునోక్తేన కిం – యోషితాం కులే స్వైకైర్నిజైః గుణైః సౌందర్య సౌశీల్యాదిభిః విజయం సర్వోత్కర్షం అర్జునం చ ప్రాప్స్యసి ॥ని॥ విజయస్తు జయే పార్థ ఇతి విశ్వః ॥ ౮౨ ॥ పాదేతి ॥ యః నరః తే తవ పాదాంగుష్ఠనఖం ఫాలే స్వస్యలలాటే విశేషకం తిలకం కుర్యాత్ – ప్రణయకలహాదికృతమానాప నోదనాయపదయోః ప్రణమేదిత్యర్థః – సోపి నరః అర్జునశ్చ స్మరేణ ఆర్తస్సన్ సద్యః ఇదానీమేవ దృశోః భవన్నేత్రయోః ఆమిషం భోగ్యవస్తు – దృశ్యత ఇతి యావత్ – స్యాత్ భవేత్ ॥ని॥ ఆమిషం భోగ్యవస్తుని ఇతి విశ్వః – య ఇదానీం పాదాంగుష్ఠనఖం తే ఫాలే విశేషకం కుర్యాత్ – స త్వయా ప్రణమ్యమానః నరోహం – అపి రేవకా

> దె । బహునా కిమయి స్వైకైర్గుణైర్విజయం ప్రాప్స్యసి యోషితాం కులే ॥ ౮౨ ॥ పాదాంగుష్ఠ నఖం యస్తే ఫాలే కుర్యాద్విశేషకమ్ । స నరోపి స్మరే[ణా]ర్తస్సద్యస్స్యాద్దామిషం దృశః ॥ ౮౩ ॥ ఇతి సా తస్య వక్రిమస్పృశా వచసా శ్రవసా చ విశ్రుతపూర్వైస్తైస్తైర్లక్షణైశ్చ సోయం సంక్రందన నందన ఇతి నిశ్చయమసౌ హృదయపేటికాపుటే నిధాయ భగవన్ భవదభిహితయోర్విజయ

రార్థః – ఇత్యపి యోజ్యం – నరోర్జునే మనుష్యే పీత్యజయః – యత్తు మన్మథబాణ విద్ధస్సన్ మాంసభూత ఏవ భవేదితి భావార్థ మాహ – నృసింహః – తదామిషపదస్య జుగుప్సాదాయకత్వే నాశ్లీలత్వ రూపదోషాపత్తేః తస్యైవ హృద్యం ॥ ౮౩ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ వక్రిమాణం అర్థాంతరగర్భతయా కౌటిల్యం స్పృశతీతి తేన – తస్య కపటసన్న్యాసినః వచసా వాక్యేన చ శ్రవసా శ్రోత్రేణ విశేషేణ పూర్వం శ్రుతైః విశ్రుతపూర్వైః ఆగంతుకజన్మైరితి శేషః – తైస్తైర్లక్షణైః స్వచిహ్నైః ప్రమాణరూపవయశ్శీలాదిభిశ్చ హేతుద్వయేన సా సుభద్రా – అయం కపటయతిః సః ప్రసిద్ధః సంక్రందననందనః ఇంద్రపుత్రోర్జునః – ఇత్యుక్తప్రకారం నిశ్చయమేవ మహితం హృదయమేవ పేటికా తస్యాః పుటే అంతరే నిధాయ బహిరప్రకటయ్యేత్యర్థః – హే భగవన్ భవతా అభిహితయోరుక్తయో విజయనరశబ్దయోః శ్లోకద్వయఘటితయోః క్రమేణ ధర్మిపరతా విశేషనామపరతా చ విజయశబ్దస్య విజయో ధర్మస్సోస్యాస్తీతి ధర్మీ అర్జునః విజయః – అర్శ ఆదిత్వాదజంతః – తత్పరతా తత్తాత్పర్యం – నరశబ్దస్య సంజ్ఞాశబ్ద [illegible] – వః యుష్మాకమితి పూజాయాం బహువచనం – కృపయా కరుణయా భవితా భ[వ]ిష్య భవతేర్లుట్ – ఏవం చ ధర్మిపరతా యుష్మదభిన్నధర్మిపరత్వం రాహిత్యాశ్శిరశ్శితా [illegible] దివదక్షే దేషష్టి – వః యుష్మాకం విశేషనామతా చ అర్థస్తు పూర్వవదిత్యపి బోధ్యం – ఇతి ఉక్త

ప్రకారేణ తస్మై కపటసన్న్యాసినే - ఉక్త్వేతి శేషః - వదనం వ్రీళేన తరళతరే అత్యంతచంచలే నయనే యస్మిం స్తద్యథా తథా అవనమయంతీ సతీ తస్థౌ అతిష్ఠత్ - అత్ర హేతుద్వయే నార్జునత్వానుమానాదనుమానాలంకారః తదుజ్జీవితశ్చాయం నిశ్చయమణిం హృదయ పేటికాపుట ఇతి సావయవరూపకాలంకార ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౮౪ ॥ యమితి ॥ హే సుందరి యం దాసం సేవకమర్జునముద్దిశ్య - ఏవముక్తప్రకారా తవ ఉక్తీనాం వచనానాం భంగీ రీతిః భవతి స దాసోఽర్జునః ఏషోఽహమస్మి - అనుకంపనీయః త్వయా దయనీయః ఇత్యుక్త ప్రకారేణ అర్జునత్వం క్షణం ప్రకాశ్య - చోరయతిః తస్కరమస్కరీ తాం సుభద్రాం కపోలే చుచుంబ - బలదేవాదిభయాత్ క్షణమిత్యుక్తం - వంశస్థమ్ ॥ ౮౫ ॥ స్వేదేతి ॥ తదా చుంబనసమయే పుష్పాస్త్రః మన్మథ ఏవ కర్షకవరః హాలికశ్రేష్ఠః - స్వేదాంబునః పూరేణ ప్రవాహేణ భరితే పూర్ణే స్వస్య కింశుకశిలీముఖేన పలాశబాణేనైవ సీరేణ హలేన కృష్టే తే - కింశుకగ్రహణం సీరత్వారోపయోగి వక్రముఖతాలాభాయేతి బోధ్యం - అస్యాస్సుదృశస్సుభద్రాయాః క్షేత్రే శరీర ఏవ కేదార ఇతి శ్లిష్టరూపకం ॥ని॥ క్షేత్రం కళత్రే కేదారే గాత్రే చేతి విశ్వః - పులకా

నరశబ్దయోః క్రమేణ ధర్మిపరతా విశేషనామపరతా చ తవక్త్రే సయాభవితేతి
వ్రీళతరళతరనయనం వదనమవనమయంతీ తస్థౌ ॥ ప ॥ ౮౪ ॥ యమేనము
ద్దిశ్య తవోక్తిభంగీ స ఏష దాసోఽస్మ్యనుకంపనీయః । ఇతి ప్రకాశ్య క్షణమర్జున
త్వం చుచుంబ తాం చోరయతిః కపోలే ॥ ప ॥ ౮౫ ॥ స్వేదాంబుపూరభరితే
సుదృశస్తదాస్యాః క్షేత్రే స్వకింశుకశిలీముఖసీరకృష్టే । పుష్పాస్త్రకర్షకవరః
పులకచ్ఛలేన శృంగారబీజనికరాన్నిబిడానవాప్సీత్ ॥ ప ॥ ౮౬ ॥ తస్యా
మేవ వధూమిమాం నరజసా సద్యోనుకూలాం రహః పాణౌకృత్య విలోకితోత్సవ
భరో ద్వాభ్యాం హరిభ్యామపి । పౌరేషూభయథా జనేష్వబలతాం ప్రాప్తేషు
పార్థస్తయా జాగ్రత్సారథివిద్యయా సహ రథారూఢః పురాన్నిర్యయౌ ॥ ప ॥

నాం ఛలేన వ్యాజేన నిబిడాన్ శృంగారస్య రసస్య బీజనికరానవాప్సీత్ ఉప్తవాన్ - వపేః కర్తరి లుఙి సిచి వృద్ధిః - సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకం - వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౮౬ ॥ తస్యామితి ॥ తస్యామర్జునత్వప్రకాశక వాసరసంబంధిన్యాం రజన్యాం రాత్ర్యామేవ అనుకూలామిమాం వధూం సుభద్రాం పద్యః ప్రతంర హః పాణౌకృత్య పరిణీయ - ద్వాభ్యామపి హరిభ్యాం ఇంద్రోపేంద్రాభ్యాం విలోకితః దృష్టః ఉత్సవభరః వివాహోత్సవాతిశయః యస్య తథోక్తః స పార్థః - పౌరేషు జనేషు ద్వారకావాసిషు - ఉభయథాపి ద్విధా అబలతాం అవిద్యతే బలరామః బలం శౌర్యం యేషాం తేషాం భావం ప్రాప్తేషు సత్సు ॥ని॥ బలస్సంకర్షణే రక్షోభేదే శౌర్యే నద్వయోరితి విశ్వః - బలదేవస్య యదుభిస్సహ శంభుపూజనాయ సాముద్రం ద్వీపాంతరం ప్రతిగతత్వాదితి భావః - జాగ్రతీ ప్రకాశమానా సారథివిద్యా రథచర్యానైపుణ్యం యస్యాస్తయా తయా సుభద్రయా సహ - రథారూఢస్సన్ - పురాత్ ద్వారకానగరాత్ నిర్య

యానిర్గతవాక్ - ప్రసన్నే భగవతి కిందుష్కరమితి భావః - శార్దూలవిక్రీడితం॥ ౮౭ ॥ఆకర్ణ్యేతి॥ ఇదం సుభద్రాహరణమాకర్ణ్య శ్రుత్వా - పార్థోద్దేశాత్ పార్థముద్దేశం కృత్వా - ల్యబ్లోపే పంచమీ॥ జృంభితానాం యుద్ధాయ సన్నద్ధానాం యదూనాం యాదవానాం క్రోధనస్య భావః క్రోధనత్వం తస్యైవ జాతేః మాలతీకుసుమస్య॥ని॥'జాతిశ్ఛందో ధర్మభేద మాలతీ గోత్రజన్మ స్వి'త్యజయః - మ్లానిమప్రకాశం దాతుం మాధవః కృష్ణః మాధవః వసంతః అభూత్ - సా ప్రసిద్ధా కురూణాం కురువంశ్యానామియం కురవాణాం వృక్షవిశేషాణామియంచ కౌరవీ - ఏకత్ర ఉదంతాత్ - తస్యేదమిత్యణి - ఓర్గుణ ఇతి గుణే వాదేశేచ అన్యత్ర తాదంతాదణిచ - టిడ్ఢాణి త్యాదినా జీప్ సమృద్ధిః సంపత్ - యత్ర కృష్ణే వసంతే చాయత్తా అధీనా - యుద్ధసన్నద్ధాన్యదూన్పాండవపక్షపాతీ కృష్ణో నివారితవానిత్యర్థః॥ని॥'మాధవో మాసి వైశాఖే లక్ష్మీపతి వసంతయోరితి విశ్వః - వసంతే మ్లాయంతి జాతయః పుష్యంతి కురవా ఇతి ప్రసిద్ధం - మాలినీవృత్తమ్॥ ౮౮ ॥ రణేతి ॥ సురపతేరింద్రస్య తనూజోర్జునః రణోత్సాహశాంతే సతి - యదూనామితి శేషః - యదూనాం జడిమ్నా జాడ్యేన యా కీర్తిః ప్రసిద్ధిః తస్యాః ధ్వజలతాం తత్ప్రఖ్యాపనీమిత్యర్థః -

౮౭ ॥ ఆకర్ణ్యేదం జృంభితానాం యదూనాం పార్థోద్దేశాత్ క్రోధనత్వస్య జాతేః।
మ్లానిం దాతుం మాధవో మాధవో భూద్యత్తా యత్తా కౌరవీ సా సమృద్ధిః ॥ వ ॥
౮౮ ॥ రణోత్సాహే శాంతే యదుజడిమకీర్తిధ్వజలతాం ముహుస్స్మారం స్మారం
కపటయతితాం వల్గితకుచమ్। హసంత్యాః ప్రేయస్యా దశనరుచిమిశ్రీకృత
యశాశ్శతాంగేనావిక్షత్సురపతితనూజో నిజపురీమ్ ॥ వ ॥ ౮౯ ॥ తతో ము
హూర్తైః సకలాభినంద్యే కురూద్వహానాం కుశలోదయాయ। సుతం సుభద్రా సు
షువే భిమన్యుం ప్రవీరసూస్సా తమివ ప్రవీరమ్ ॥ వ ॥ ౯౦ ॥ పాంచాలపుత్రీ చ

కపటయతితాం కుహనా సన్న్యాసిత్వం స్మారం స్మారం స్మృత్వా స్మృత్వా - అభీక్ష్ణ్యే ణముల్ వలో కావ్యయేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః - వల్గితౌ కించిచ్చలౌ కుచౌ యస్మిం స్తద్యథాతథా - ముహుః హసంత్యాః ప్రేయస్యాః సుభద్రాయాః - దశనానాం దంతానాం హాసాదావిర్భవతాం రుచేః ధవళకాంతేర్మిశ్రీకృతం సదృశీకృతం యశః యస్యాః తథోక్తస్స్రక్ - శతాంగేన రథేన నిజపురీమింద్రప్రస్థం ఆవిక్షత్ వివేశ - యదవో జడాః అన్యథా యది జానీయుః ఏవం దృశం యతిత్వం తదా బధ్నీయురేవేతి హాసప్రకారః - అత్ర కీర్తిధ్వజలతామితి రూపకేణ దశనరుచిమిశ్రీకృతయశా ఇత్యుపమోజ్జీవితే తిద్వయోరంగాంగీభావేన సంకరః - శిఖరిణీవృత్తం॥ ౮౯ ॥ తత ఇతి ॥ తతః ఇంద్రప్రస్థప్రవేశానంతరం ప్రవీరసూః॥ని॥'వీరమాతా చ వీరసూరిత్యమరః - సా సుభద్రా కురూద్వహానాం కురువంశ్యానాం కుశలస్య ఇహపరసౌఖ్యస్య ఉదయాయోత్పత్త్యర్థం సకలైర్గుణైః చంద్రతారాబలాదిభిః అభినందితుం యోగ్యే - అభినంద్యే శ్లాఘనీయే ముహూర్తే లగ్నే - తం ప్రవీరమర్జునమివ స్థితమభిమన్యుం నామ సుతం సుషువే జనయామాస ఉత్ప్రేక్షా - సా ప్రసిద్ధా ప్రవీరసూః కుంతీ ప్రవీరమర్జునమివేత్యుపమా వేత్యేకదేశత్ర బాధకాభావాత్

ధికసామ్యాచ్ఛద్వయోస్సందేహసంకరః- ఉపేంద్రవజ్రావృత్తం ॥ ౯౦ ॥ పాంచాలపుత్రీతి పతివ్రతానాంపరిధానభావే ప్రాధాన్యకృతః పట్టబంధః పట్టాభిషేకః యస్యాస్తథోక్తా పాంచాలపుత్రీద్రౌపదీచ - పతిభార్గ్నకీవ॥ని॥ స్యుర్భగ్నకాః పతిభువ ఇత్యమరః - స్వాన్ స్వీయాన్ పంచాపిపతీన్ యుధిష్ఠిరాదీన్ సద్యఃపితౄణామనృణాన్ ఋణవిముక్తాన్ - సపుత్రానితియావత్ - అకార్షీత్ ఏకైకస్యాప్యేకైకంపుత్రం జనయామాసేత్యర్థః - ఏషవా అనృణోయః పుత్రీతిశ్రుతేః - పుత్రజననేనపితృఋణాపాకరణ శ్రవణాదితిభావః ఉపమా - ఉపజాతిః ॥ ౯౧ ॥ అథగ్రీష్మర్తుంవర్ణయతి ॥ అథేతి ॥ అథానంతరంవసంతస్య సామంత స్తుల్యాకక్ష్యః ఋతుః గ్రీష్మః తేషాం యుధిష్ఠిరాదీనాంతాదృశం ఉక్తవిధం పుత్రోత్సవమాకర్ణ్య రాజన్యసంబధిత యాక్షత్రియబంధుత్వేనహర్షః తస్మాదివేత్యుత్ప్రేక్షా - గ్రీష్మో వై రాజన్యస్యేతిశ్రుతేః సమాజగామ ॥ ౯౨ ॥ తదానీమితి ॥ తదానీంగ్రీష్మప్రవేశ సమయే భగవాన్ పవమానః దక్షిణమారుతస్తు భీమస్యస్వపుత్రస్యపౌత్రోత్పత్తినిమిత్తం యదాశౌచం జాతం తద్వత్తయా లోకస్యజనస్యభువనస్యచతత్ స్పర్శాయస్పృష్టుమిత్యర్థః - తుమర్థాచ్చభావవచ

పతివ్రతానాం పరిధానభావేకృత పట్టబంధా । పంచాపిసద్యః పతిభార్గివ
స్వాన్ పతీన్ పితౄణామనృణానకార్షీత్ ॥ గ ॥ ౯౧ ॥ అథతేషాం తాదృ
శంపుత్రోత్సవమాకర్ణ్య ఋతుర్వసంత సామంతః రాజన్యసంబంధితయాహర్షా
దివసమాజగామ ॥ గ ॥ ౯౨ ॥ తదానీంభగవాన్ పవమాన స్సుభీమస్యపుత్రో
త్పత్తినిమిత్తాశౌచవత్తయాలోక స్పర్శాయసంకుచన్నివకతిచన దినానిమల
యంగిరింవిహాయపదమేకమపినచచాల ॥ ప ॥ ౯౩ ॥ ఏతేనఖల్వకరుణేన త
పాగమేన జీవాతురద్య మమదేశతఏవదూరాత్ । ఉత్సారితో మధురితీ వరుషా
వనాంతే తత్స్వాగతం పరభృతో నసమాచచార ॥ ప ॥ ౯౪ ॥ శిరీషపత్త్రైః
కురుకామినీనాం శరీరవల్ల్యాస హమార్దవేన । ఉపస్థితాభూదుపమాత దానీంత

సాదితిచతుర్థీ - సంకుచన్ లజ్జమాన ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - కతిచన దినానిమలయగిరిం విహాయ ఏకంపదమపినచచాల నప్రసృతవాన్ - మలయానిలవార్తాపిదుర్లభాభూదిత్యర్థః ॥ ౯౩ ॥ ఏతేనేతి ॥ అకరుణేననిర్దయేన ఏతేనతపాగమేన- గ్రీష్మేణేత్యర్థః ॥ని॥ ఉష్ణ ఉష్మాగమ స్తప ఇత్యమరః - మమఆత్మనో జీవాతుర్జీవనౌషధం మధుర్వసంతః అద్యదేశత ఏవదూరాత్ ఉత్సారితః నిష్కాసితః ఖలు ఇత్యుక్తప్రకారయారుషా కోపేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా - పరభృతః కోకిలః - జాతావేకవచనం - వనాంతేవనమధ్యేతస్యగ్రీష్మస్యస్వాగతం కుశలాగమనప్రశ్నంనసమాచచార నాచరితవాన్ - గ్రీష్మే కోకిలానకూజంతీతి ప్రసిద్ధం - వసంతతిలకా ॥ ౯౪ ॥ శిరీషపత్త్రైరితి తదానీంకురుకామినీనాంపాంచాల్యాదీనాంశరీరవల్ల్యాసహ - శిరీషాణాం కుసుమానాంపత్త్రైః ఉపమాసాదృశ్యం మార్దవేనగుణేన హేతునా ఉపస్థితా ప్రాప్తా అభూత్ - తథాహి - తపసికృచ్ఛ్రచాంద్రాయణాదౌతపే గ్రీష్మే చస్థితానాంసర్వంవస్తుసులభం ॥ని॥ తపస్యాం ద్రా

యణావా స్యాత్ గ్రీష్మే లోకాంతరేఽపి చేతి విశ్వః - అత్ర సాంతానంతయో స్తంత్రేణ నిర్దేశః లింగవివేకస్తు - తపేన వర్షాశ్శరదా హిమాగమ ఇత్యాదిప్రయోగవిజ్ఞేయః - అత్ర గ్రీష్మ చాంద్రాయణాద్యోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ మూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత స్సామాన్యేన విశేషసమర్థన రూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౯౪ ॥ కుర్వీతి ॥ కురూణాం కేళివనేషు మల్లికా కుసుమేషు భ్రమరాణామావళీః పఙ్క్తీః ఋతునా గ్రీష్మేన మధునో మకరందస్య గంధస్య పరిమళస్య చ ద్వయోర్గుప్తయే రక్షణార్థం - అగ్రే కుసుమోపరి జనితా నీలా యష్టయా నిహితాన్యస్త్రా - ముద్రికాముద్రేవ బభావిత్యుత్ప్రేక్షా - వైతాళీయం ॥ ౯౫ ॥ శుభేతి ॥ శుభైర్మనోహారైః సౌరభైః పరిమళైస్సంభృతాని సంపూర్ణాని - శుచౌ గ్రీష్మే భూతా నిజాతాన్యపీతి అవిస్సముచ్చయార్థకః - శుభ్రత్వేన వర్తమానాన్యపీత్యపి విరోధార్థకః అగ్న్యుత్పన్నానిచేతి త్రిధాబోధః - యాని పుష్పాణి భూమౌ పాటలాని పాటలసంజ్ఞాని ॥ని॥ శ్వేతరక్తస్తు పాటల ఇత్యమరః - శ్వేతరక్తాని చాభూవన్ - తాని పాటలకుసుమాని దృశా దృష్ట్వా క్షణం పీతాని దృష్టాని సంతి పింగళాని సంతీతి చ - చిత్రభావమాశ్చర్యకరత్వం శబళవర్ణత్వం అగ్నిత్వం చ కథం న కలయే

పస్థితానాం సులభం హిరస్వమ్ ॥ ప ॥ ౯౪ ॥ కురుకేళివనేషు మల్లికాకుసుమే
షు భ్రమరావళీర్బభౌ । ఋతునా మధుగంధగుప్తయే జతునాగ్రే నిహితేవ ము
ద్రికా ॥ ప ॥ ౯౫ ॥ శుభసౌరభసంభృతాని భూమౌ శుచిభూతాన్యపి యాని
పాటలాని । కలయేయురతీవ చిత్రభావం క్షణపీతా నిదృశా కథం సతాని ॥ ప ॥
౯౬ ॥ సీమంతవిద్యుదవతంసశిరీషచాపం కైశ్యం ఘనోయమితి తైస్సదృ
శాంనజజ్ఞె । తస్యాధ ఏవ నిటిలే సతతం యదాసీత్తత్తాదృశీసలిల శీకరదుర్దినశ్రీ ॥

యః - కింతు యోజయేయురేవేత్యర్థః - శ్వేతానాం పాటలత్వస్య పాటలానాం పింగళత్వస్య చ క్షణాదేవావిర్భావదాశ్చర్యం - అనేకజాతీయరూపాణామేకత్ర మేళనాచ్ఛబళత్వం అగ్న్యుత్పన్నానాం - ఆత్మా వై పుత్రనామాసీతి శ్రుతేః - అగ్నిత్వం చేతి భావః ॥ని॥ శుచిశ్శుభ్రేనుపహతే శృంగారాషాఢయోరపి । గ్రీష్మే హుతవహేపి స్యాదితి విశ్వః - ఆశ్చర్యాలేఖ్యయోశ్చిత్రం ॥న॥ నాత్వగ్నావుదుని స్త్రియామితి హలాయుధః - విరోధాభాససమూలంకారయోః శ్లేషసంకీర్ణయోః స్సంసృష్టిః - ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౯౬ ॥ సీమంతేతి ॥ సీమంతః కేశమధ్యరేఖైవ విద్యుత్ తటిత్ యస్య తత్ అవతంసశిరీషం కుసుమమేవ చాపః ఇంద్రధనుః యస్య తత్ - సుదృశాం కౌరవీరాణాం కైశ్యం కేశబృందం ॥ వా ॥ తద్బృందే కైశికం కైశ్యమితి కేశపర్యాయేష్వమరః - కైర్ఘనైరయం పురోవర్తి విశేష్యాపేక్షయా పుంస్త్వనిర్దేశః - ఘనః మేఘ ఇతి జనైర్జ్ఞాతం - సర్వైరపి జ్ఞాతమేవేత్యర్థః - యద్యస్మాత్ తస్య సుదృక్కేశబృందస్య అధః అధోభాగస్థితఏవ నిటిలే లలాటే - సతతం నిరంతరం తత్తాదృశీ అతిమహతీత్యర్థః - సలిలశీకరైః స్వేదజలబిందుభిః దుర్దినశ్రీః మేఘచ్ఛన్నదినలక్ష్మీః వర్షసమృద్ధిరితి యావత్ ఆసీత్ - తస్మాదితి యోజ్యం - అత్ర సలిలశీకరదుర్దినశ్రియా కేశబృందే మేఘత్వానుమానాదనుమానాలంకారః - సీమంతవిద్యుదిత్యాదిసావయవరూపం మౌక్షీపిప్రతి

తయోరంగాంగిభావేన సంకరః॥౯౭॥ఉష్ణైరితి॥ఉష్ణైరిత్యుష్ణైః ఉష్ణరుచేస్సూర్యస్య కరైః స
మంతాదూష్మాయమాణాని అగ్నికల్పీభవంతి అఖిలానాందిశాంముఖాని యస్మింస్తస్య – ఉప
మానాత్కర్మణి కతశ్చానచ్ – అహ్నఃవాసరస్య సవిధం సమీపంపరిత్యాగంతుం అసీశ్వరా –
అసమర్థేవేత్యుత్ప్రేక్షా – రాత్రిఃస్వస్యకాలేఆగమనసమయేపి అపసర్పదూరంపలాయతేస్మ –
రాత్రౌ రోభవన్నల్పాఇత్యర్థః ॥ ౯౮ ॥ వర్షాస్వితి॥ ఇయంవేణీపరివాహఃవర్షాసువర్షర్తౌ॥ని॥
స్త్రియాంప్రావృట్ స్త్రియాంభూమ్ని వర్షా ఇత్యమరః – అస్మాకంతటప్రదేశానాంఉపాం
తభూమేఃప్రాంతదేశస్యఉన్మూలనంపాతనం త్వరితంయథాతథాకలయతికరోతి. ఇత్యుక్త
పరికారయారుపారోపేన అవలీఢైర్వ్యాప్తైః తీరయోరుభయోర్ద్రుమైః స్వనికటాద్దాత్మస
మీపాత్ అపసారితాశాఖాభుజైర్నిష్కాసితే వేత్యుత్ప్రేక్షా – సరితాంనదీనాంసలిలస్య వేణీ
మధ్యందేశంప్రతిజగామ ॥ ౧౦౦ ॥ దేశేదేశ ఇతి ॥ జడిమానఃశైత్యాన్యేవ కురంగాఃహరిణాః
దినకరస్యసూర్యస్యఏవ భల్లైర్వ్యాధైః॥ని॥ పుళిందాశ్శబరాభిల్లాఃకిరాతాశ్చాన్త్యజాః పృథగిత్రి కాండ
శేషః – తేజోభిఃకిరణైరేవభల్లైః బాణవిశేషైః దేశేదేశే – ప్రతిదేశం – వీప్సాయాం ద్విర్భా

ప ॥ ౯౮ ॥ ఉష్ణైఃకరైరుష్ణరుచేస్సమంతాదూష్మాయమాణాఖిలదిఙ్ముఖస్య।
అగంతుమహ్నస్సవిధంస్వకాలేప్యనీశ్వరేవాపససర్పరాత్రిః ॥ ప ॥ ౯౯ ॥ వ
ర్షాస్వియంత్వరితమస్మదుపాంతభూమేరున్మూలనం కలయతీతి రుషావలీఢైః।
తీరద్రుమైస్స్వనికటాదపసారితేవ మధ్యం జగామ సరితాం సలిలస్య వేణీ ॥ ప ॥
౧౦౦ ॥ దేశేదేశే జడిమకురంగాస్తేజోభల్లైర్దినకరభిల్లైః । ధావంధావం ప్ర
హృతిరాజ్ఞాంధారాగేహంశరణమవాపుః ॥ ప ॥ ౧౦౧ ॥ అంగాంగసంగాసహ

వః – ధావంధావం ధావిత్వాధావిత్వా – ఆభీక్ష్ణ్యేణముల్ – ప్రహరతి సతిరాజ్ఞాం ధారాగే
హంయంత్రధారాగృహం శరణంరక్షకంఅవాపుః – సూర్యైర్గుప్తానాం రాజాత్రదాత్రి
తోవాశరణమితిభావః – అత్రజడిమకురంగాణాం పర్యాయేణతత్తద్దేశత్యాగ పూర్వకం రాజ
ధారాగృహాశ్రయోక్తేః పర్యాయాలంకారస్సావయవరూపకోజ్జీవిత ఇతితయోరంగాంగి
భావేనసంకరః – తేనచరాజధారాగృహాదిరిక్తస్య సర్వస్యాపినిశ్శైత్య ప్రతీత్యాపరిసంఖ్యాలం
కారప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః – మత్తావృత్తంజ్ఞేయం – మత్తామభసగయుక్తేతిల
క్షణాత్ ॥ ౧౦౧ ॥ అఙ్గాఙ్గేతి॥ అంగానాంస్వీయానామంగైః పరకీయైస్సంగం స్పర్శం న
సహంతఇత్యసహానేతపర్తౌగ్రీష్మే – యువతయఃయువానశ్చయువానః – పుమాన్ స్త్రియేత్యే
కశేషః – అన్యోన్యంఅభిముఖాస్సంతఏవ కేచిద్వాచాఅశ్లిష్యైఇతివాఙ్మాత్రేణైవదృఢం
ఆలిలింగుః – తావన్మాత్రమప్యసహంతః కేచిద్దృశాపిదృష్ట్యైవదృఢం ఆలిలింగుః – కేచిన్మన
సైవాలిలింగుః – సర్వత్రఅపిరేనకారార్థః – అత్రయూనాముత్తరోత్తరేషాంపూర్వపూర్వ
వాచికాద్యాలింగనమాత్రాసహత్వేనోత్తరోత్తరం సౌకుమార్యోత్కర్షప్రతీతేస్సారాలం
కారః॥శ్లో॥ఉత్తరోత్తరముత్కర్షస్సారఇత్యుచ్యతేబుధైరితిలక్షణాత్ – సచవాచికాదేరాలిం

గస్యపూర్వపూర్వవర్ణనా త్ప్రతీయత ఇతి వస్తునాలంకారధ్వనిః - పాఠక్రమార్థక్రమౌ బలీ యానితిన్యాయేనద్వయోర్వాచికదార్శనికయోరుత్తరత్వేన మానసికస్య లేఖన మిత్యపి ధ్యేయం ॥ ౧౦౨ ॥ అథకృష్ణార్జునయోః కాళింద్యాం జలవిహారం వర్ణయతి ॥ ఏవమితి ॥ ఏవము క్తప్రకారేణ పచేళిమాం పరిపక్వాం - కేళిమర ఉపసంఖ్యానమితి పచేః కర్మణ్యేళిమచ్ ॥ పరిప క్వం పచేళిమమిత్యమరః - హేళేస్సూర్యస్య మయూఖానాం కిరణానాం కఠోరిమ్ణః ఉగ్రత్వస్య కేళిం చేష్టాం ॥ హేళిరాలింగనే సూర్య ఇతివై జయంతీ - తస్య సూర్యస్య సనూజాయై యమునా యై నివేదయితుం జ్ఞాపయితుం కామోయాసాం తాభిరివస్థితాభిరిత్యుత్ప్రేక్షా - రామాభిః ర మణీభిః నిరంతరాస్సాంద్రాః ఉపాంతాః పార్శ్వాయయోస్తౌ - దృగధ్వని చక్షుర్మార్గే వసంతౌవ ర్తమానౌ మూర్తిభాజౌ సాక్షాత్ స్థితావిత్యర్థః - వసంతరతికాంతౌ మధుమన్మథావివస్థితావి త్యుత్ప్రేక్షా - జయంతజనకస్యేంద్రస్య అనంతరజః అనుజః ఉపేంద్రః శ్రీకృష్ణ ఇతియావత్ - కౌంతేయోర్జునశ్చద్వౌ పరిపాటలైః అరుణైః హంసానాం పక్షివిశేషాణాం పాదైశ్చరణైః దు రవగాహైః దుష్ప్రవేశైః వనజాతైః జలజైః సనాథసహితే పాథసి యమునాజలే - పరిపాటలై

సేతపత్రావమన్యోన్యమెవాభిముఖం యువానః । వాచాపికేచిన్మనసాపికేచిద్ద్ర శాపికేచిద్ద్రుథమాలిలింగుః ॥ ౪ ॥ ౧౦౨ ॥ ఏవం పచేళిమాం హేళిమయూఖకఠో రిమకేళిం తస్యతనయాయై నివేదయితుకామాభిరివ రామాభిర్నిరంతరోపాన్తౌ దృ గధ్వని వసంతౌ వసంతరతికాంతావివ జయంతజనకానంతరజకౌంతేయౌ పరిపాట లహంసపాదదురవగాహవనజాతసనాథపాథసి రోధసి చ విహారైస్తేషాం దినానా మౌపయికమాతిథ్యమాపాదయితుం తామేవ భగవతీం సరితమాపతతాం ॥ ప ॥ ౧౦౩ ॥ కల్లోలజాలకపటేన కళిందపుత్ర్యాః పాదం ప్రతిప్రసృతే పరమస్య పుంసః । తిష్ఠంతి సేపునరిహత్రిజగత్పవిత్రాః సఖ్యః కతీతి సువిలోకితుకామయేవ ॥ ప ॥ ౧౦౪ ॥ తస్యాజలేషు తరుణాంబుదజాతివైరిప్వావర్తజాలమనయోరుభ

హంసస్య సూర్యస్య పాదైః కిరణైః దురవగాహేన దుష్ప్రవేశేన వనజాతేన అరణ్యసమూహేన సనాథే రోధసి యమునాతీరే చ ॥ హంసోవిహంగభేదేర్కే ఇతివిశ్వః - విహారైః క్రీడాభిః తే షాం దినానాం గ్రీష్మవాసరాణాం ఔపయికం యుక్తం ఆతిథ్యం పూజనం - గ్రీష్మావసరోచిత కార్యమితియావత్ - ఆపాదయితుం సంపాదయితుం - తాం స్వరామాభిర్విజ్ఞాప్యత్వేన సంభా వితామేవ భగవతీం సరితం యమునాం ప్రతి ఆపతతాం ప్రాప్తవంతౌ - పతతే రాజ్యుపార్వా త్కర్తరిలఙ్ - ఉత్ప్రేక్షాద్వయశ్లేషాసంసృష్టిః ॥ ౧౦౩ ॥ కల్లోలేతి ॥ కళిందస్య గిరేః పుత్ర్యా యమునయా ఇహ భగవత్పాదే - త్రిషు జగత్సు పవిత్రాః మమ సఖ్యః గంగాః పునః కతిఅ న్యాః కియత్యః తిష్ఠంతి - ఇత్యుక్తప్రకారేణ విలోకితుం ద్రష్టుం కామోయస్యాస్తథోక్తయే వేత్యుత్ప్రేక్షా - కల్లోలానాం మహాతరంగాణాం జాలస్య బృందస్య కపటేన పరమస్య పుంసః శ్రీ కృష్ణస్య పాదం ప్రతిప్రసృతే ప్రసృతం సృపేఃప్రతిపూర్వాద్భావేలిట్ ॥ ౧౦౪ ॥ తస్యా ఇతి॥

తరుణాంబుదానాం కాలమేఘానాం జాతివైరిషు జన్మశత్రుషు - తద్వదతిసీలేష్విత్యర్థః - తస్యాయమునాయాః జలేషు ఆవర్తానాం జలభ్రమాణాం జాలం కర్తృ - వీచ్యస్తరంగా ఏవకరాగ్రాణి తై ర్నివారితస్య రామసీరస్య బలరామహలస్య వ్యావల్గనైః పరిహారైరుపజనితానాం వ్రణానాం సంబంధినాం గర్తానాం నిమ్నభాగానాం శంకాం వితర్కం అనయోరుభయోః కృష్ణార్జునయోః స్వాతాసత్ విస్తారయామాస - ఉత్ప్రేక్షాలంకారః - పురా కిల బలరామోయమునాం కృష్టేన సేవ్యమానాం జలక్రీడార్థమాహూయాయతా మనాగప్యాగతిం హలేనాచకర్షేతి పౌరాణికీకథాత్రానుసంధేయా ॥ ౧౦౫ ॥ మురారీతి ॥ మురారేః కృష్ణస్య నారీణాం ముఖానామేవ పద్మానాం పఙ్క్తిః - జలేయామునేఏవ దుర్గేయాః పద్మానిత్యైస్సహజవేన యోద్ధుం - తిలకానాం విశేషకాణాం అపదేశాత్ వ్యాజాత్ ఖేటకానాం చర్మణాం మండలాని పురః కృత్వా - శస్త్రాభిఘాతవారణార్థమితిభావః - తీరేయమునాతటే అవస్థే అతిష్ఠదివేత్యుత్ప్రేక్ష్యం జకాప్రయోగాద్గమ్యా - భీరుతయాం తరమవతీర్య తూష్ణీం తీరేవతస్థిర ఇత్యర్థః ॥ ౧౦౬ ॥ తాసామితి ॥ తత్రయమునాతటే తాసాం హరిసుందరీణాం విలాసయుక్తం గమనం

యోరతానీత్ । వీచీకరాగ్రవినివారితరామసీరవ్యావల్గనోపజనితవ్రణగర్త

శంకాం ॥ ప ॥ ౧౦౫ ॥ మురారినారీముఖపద్మపఙ్క్తిర్జలేన వేన యోద్ధుం జలదు

ర్గపద్మైః । తీరేవతస్థే తిలకాపదేశాత్ కృత్వా పురః ఖేటకమండలాని ॥ ఉ ॥ ౧౦౬ ॥

తాసాం విలాసగమనం సమవేక్ష్య తత్ర లాల్యత్వహేతురపి లజ్జితచేతనాయాః । వే

గాత్తిరోభవనవిఘ్నతయా మరాళ్యా గర్హ్యా బభూవ నితరాం [illegible]మందిమ శ్రీః ॥

గ ॥ ౧౦౭ ॥ శనైశ్శనైస్తా పునరితమవగాహమానాసు ॥ గ ॥ ౧౦౮ ॥ కాసాం

చిదీప్సయేవ నితంబబింబానిని జా[illegible]దానావలంబితోన్నతిభిరంబుభిః పులి

నమవేక్ష్య - లజ్జితా చేతనా ధీర్యస్యాస్తస్యాః మరాళ్యా హంసాంగనాయాః లాల్యత్వే స్వస్యశ్లాఘనీయత్వే హేతురపి - గతేగమనస్యమందిమశ్రీర్మాంద్యసమృద్ధిః - వేగాత్తిరోభవనేంతర్ధానే విఘ్నతయా ప్రతిబంధకత్వేన హేతునా - నితరాంగర్హ్యా నిందనీయా బభూవ - అత్రగతిమాంద్యస్యగుణస్య దోషత్వకల్పనాల్లేశాలంకారః - తేనచ హరిసుందరీణాం మందయాన సౌందర్యమన్యాదృశమితి ప్రతీతేరలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ శ్లో ॥ లేశస్స్యాద్దోషగుణయోః గుణదోషత్వకల్పనమితిలక్షణమ్ ॥ ౧౦౭ ॥ శనైశ్శనైరితి ॥ తాసుసుందరీషు శనైశ్శనైః భయాన్మందం మందం యథాతథా సరితం యమునామవగాహమానాసు సతీషు ప్రవిశంతీషు పతీషు - ఇతిదముత్తరగద్యత్రయేణాన్వీయతే ॥ ౧౦౮ ॥ కాసాంచిదితి ॥ కాసాంచిత్సురః ప్రవిష్టానాం శతీనాం నితంబబింబానికటిపశ్చాద్భాగమండలాని కర్తౄణి పులినాని ఈప్సయా నిజసాదృశ్యా సహనేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా - నిజస్యస్వీయస్యావకాశస్యదాసేనావలంబితా స్వీకృతా ఉన్నతిః గౌరవం ఉప్లవనంచయేషాం తైః స్థూలోన్నతానాముతః ప్రవేశే జలస్యోత్ప్లవనం ప్రసిద్ధం - అంబుభిః కరణైః నిచోళయాంచక్రు రాచ్ఛాదయామాసుః అత్ర నితంబాభోగాత్ ప్లుతజలకృతపులినాచ్ఛాదనే జలా

నాంస్యావకాశదానజనో్యన్నతిమత్త్వేనపులినసామ్యాసహనితంబబాందన్యంసంపాద్య - తద్దా్వ రాత్తాద్యశనితంబకృతత్వముత్ప్రేక్ష్యతే ॥ (౧౦౯ ॥ అపరాసామితి ॥ ఉపరాసాంకాసాంచి త్ నాభ్యఃకుహరాణీవ నాభిరంధ్రాణి అసూయయాస్వసాదృశ్యద్వేషేణేవేత్యుత్ప్రేక్షా - ఆవర్తానాంజవేనయోఽవలేపః గర్వఃతంబూనాం ఆవర్తీయానాంచూషణాత్ ఒబనంకృత్వేతి ల్యబ్లోపేపంచమీ-అవాలుంపన్ నాశయామాసుః-అవపూర్వాల్లుంపతేఃకర్తరిలఙ్॥ (౧౧౦ ॥ ఇతరాసామితి ॥ ఇతరాసామన్యాసాంకుచాఃకలశా ఇవ స్తనకుంభాఃకుత్రిధాస్వసాదృశ్యద్వేషేణేవేత్యుత్ప్రేక్షా - కనకకోకనదకోశాన్ సువర్ణసౌగంధికముకుళాన్ క్షోభణాత్ నిజాఘాతేన - క్షోభంకృత్వేతిపూర్వవత్పంచమీ-విదళయామాసుఃభిభిదుః ॥ (౧౧౧ ॥ వక్షోజేతి ॥ గ్రహరాజస్యసూర్యస్యపుత్రీయమునా -గ్రీష్మర్తునావినిహితంన్యాసరూపేణనిక్షిప్తం-పితుస్సూర్యస్య సంబంధినంతాపమేవస్వంధనం ॥౧॥ స్వోత్త్రియాందనఇవ్యమరః- వనితాజనానాంహరిసుందరీణాంవక్షోజకుంభానాంకుచకలశానాంనివహాత్ బృన్దాత్ తరళైశ్చలైరూర్మిభిరేవహస్తైరహరత్ జగృహే-హియస్మాత్కారణాత్ అపత్యభాజాంపుత్రవతాంవిభూతిః ఐశ్వర్యమన్యంఅపత్యైతానానిచోళయాంచక్రుః॥౧॥ ౧౦౯॥అపరాసామసూయయేవనాభికుహరాణి

జలచూషణాదావర్తజవావలేపమవాలుంపన్ ॥ ౧ ॥ ౧౧౦॥ఇతరాసాంత్రుధ

వకుచకలశాః క్షోభణాత్కనకకోకనదకోశాన్విదళయామాసుః ॥ ౧ ॥ ౧౧౧॥

వక్షోజకుంభనివహాద్వనితాజనానాంగ్రీష్మర్తునావినిహితంగ్రహరాజపుత్రీ ।

తాపంపితుస్స్వమహరత్తరళోర్మిహస్తైరన్యంనయాతిహివిభూతిరపత్యభాజామ్ ॥ ౧ ॥ ౧౧౨ ॥ సురనాయకానుజమనోవశీకృతౌసుదృశాముక్తైర్నిపుణతాంయయాయయుః । సరసీరుహైర్నళినీలతాస్తథాసకచాన్యమూనివికచానితానియత్॥ ౧ ॥ ౧౧౩ ॥యమస్వసుస్సన్నిధిమేత్యరాత్రిస్వకాంతిచో

రంనయాతినపాప్నోతి-సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ (౧౧౨ ॥ సురనాయకేతి ॥ సుదృశస్సుందర్యఃసురనాయకానుజస్యకృష్ణస్య మనసోవశీకృతౌవశీకరణవిషయే - ముక్తైఃకరణైర్యథానిపుణతాంకౌశల్యంయయుః తథానళినీలతాఃపద్మవల్ల్యఃపద్మనోవశీకృతౌసరసీరుహైర్నిపుణతాంనయయుః- అత్రహేతుమాహ ॥ సకచానీతి ॥ యద్యస్మాదమూనిముఖానిసకచానికేశసహితాని - తానిసరసీరుహాణివికచానికేశరహితానివికస్వరాణీతిచ-లత ఇతియోజ్యం - అత్రసుదృశాంముక్తైరవనళినీలతానాం సరసీరుహైఃహరిమనోవశీకరణనైపుణ్యాభావంప్రతివికాసకేశరాహిత్యయోఃశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయలబ్ధకేశరాహిత్యరూపసాధనవైకల్యవాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమతిశయోక్తిసంకీర్ణం - మంజుభాషిణీవృత్తమ్ ॥ ౧౧౩ ॥ యమేతి ॥ సుదృశామురోజఃకచఇతిజాత్యేకవచనం రాత్రౌస్వకాంతిచోరం - తదానీమేవకమలస్యముకుళనాచ్చౌర్యానుమానాదితిభావః - నళినంపద్మకోశమిత్యర్థః - యమస్వసుర్యమునాయాః సన్నిధింసమీపమేత్య - వారిమధ్యేసంశ్రాగ్రవిశ్యశూలేనివేశ్య - శూర్వా

త్వక్కాంతిచోరశరీరారోపజన్యాత్ పవల్గనన్తే వేత్యుత్ప్రేక్షా - నాళాగ్రశూలకలితేతి రూపకోజ్జీ వితా - యసుస్వామస్సన్నిధిమిత్యేత్యనేనోక్తదండస్యమరణాంతత్వం సూచ్యతే ॥ ౧౧౪॥ వ్యాత్యుక్షికాయామితి ॥ వ్యాత్యుక్షికాయాం అన్యోన్యస్య ముపరికరాభ్యాం జలప్రక్షేపక్రీడాయాం అన్యోన్యం రహస్తైర్వ్యాం వ్యాత్యుక్షీర్జలసేచనమిత్యమరః యద్వా - విపులేక్షణాసు కాంతాసు నఖానాం ద్యోతైః ప్రకాశైః స్వశేషం శరీరం అంభః వర్షన్ - కంసహంతుః కృష్ణస్య కరోపీత్యపి నాపదసముచ్చయః - తస్యాః సరితః యమునాయాః తు శబ్దో వాక్యాలంకారే - ఉదారాం పుహతిం సఖీం గంగామన్యాం అసౌ నిదిదేశ ఇత్యుత్ప్రేక్షా - స్యాయతేః కర్తరి లుఙ్ - నఖద్యోతజవవళక్షం దియతి నిర్వ్యూహనిర్ఘాపఇత్యసిబోధ్యమ్ ॥౧౧౫॥ ఉల్లాసభాజేతి ॥ ఉల్లాసం భజతీతి తద్భాజా ప్రేమాత్కృష్టయా యుక్తేన హరిణా ప్రియాయాః కబర్యాం కేశపాశే కల్హారమాల్యైరక్తాబ్జమాల్యైః కలితే రచితే యోజితే సపత్న్యాః శివక్త్రం అస్యైః అశ్రుభిః అసూయయా యాః హసితాని హాసాస్తైశ్చ ఉత్తంసితం భూషితం అభూదితి యత్ - తచ్చిత్రం - ఏతేన మాల్యేన సపత్న్యా బర్యామలంకరణాద్వ్యాస్మరశ్రుభిః హసితైః శ్వేతవ్యక్తాలంకరణాదిత్యాశ్చర్యం - పరమార్థస్తు సపత్న్యా శివక్త్రం

రింసుద్యశా ముఖరోజః । నాళాగ్రశూలేన లినం నివేశ్యవవ ల్గహర్షాదివ వారిమధ్యే ॥
ప ॥ ౧౧౪ ॥ వ్యాత్యుక్షికాయాం విపులేక్షణాసువర్షన్నఖద్యోతచయైః క్షణం భః ।
సఖీమ్ ఉదారాం సరిత స్తుతస్యాః కరోప్యసౌ నిదిదేశ కంసహంతుః ॥ ప ॥ ౧౧౫ ॥ ఉ
ల్లాసభాజా హరిణా ప్రియాయాః కల్హారమాల్యైః కలితే కబర్యామ్ । అస్యైః అసూ
యాహాసితైశ్చ చిత్రమ్ ఉత్తంసితం వక్త్రమభూత్సపత్న్యాః ॥ ప ॥ ౧౧౬ ॥ గ్ల
హం నిమగ్న గ్రహణేషు కల్పయన్ స్వయం గ్రహీలింగసుఖం యదూద్వహః । స
వర్ణ వర్ష్మా సలిలే తటిత్తనూస్సఖీ దిగృహ్ణాత్ స్పృశ స్తుతానతమ్ । ప ॥ ౧౧౭ ॥

అస్యైః ఉత్తం అర్థైః అసూయాహాసితైః శ్వేతం చ అభూదితి ॥ని॥ అర్థైం సాశ్రుణాం క్లిన్నం చిమితం స్తిమితం సమున్నమ ఉత్తం చేత్యమరః - ఇంద్రవజ్రా ॥ ౧౧౬ ॥ గ్లహమితి ॥ సవర్ణం యమునాసలిలసమానకాంతి వర్ష్మ శరీరం యస్య సః - యదూద్వహః శ్రీకృష్ణః - నిమగ్నస్య జలాంతర్లీనస్య జనస్య గ్రహణేషు - స్వయం గ్రహీలింగసుఖం గ్లహం పణం కల్పయన్ సన్ ॥ని॥ గ్లహో ద్యూతాదిషు పణః ఇత్యమరః - తటిదివ తనుః యాసాం తాః సుదృశః స్పందరీః సలిలే - తదంతరిత్యర్థః - సుఖాదనాయాసాదేవ అగృహ్ణాత్ జగ్రాహ - తాః సుదృశః స్తుతం శ్రీకృష్ణం నాగృహ్ణన్ - గృహ్ణాతేః కర్తరి లఙ్ - అత్ర తటిత్తనూరితి సుదృగ్విశేషణస్య సవర్ణవర్ష్మేతి హరివిశేషణస్య చ సుఖేన గ్రహణయోగాయోగతాత్పర్యగర్భత్వాత్ పరికరద్వయం సజాతీయత్వేన సంసృష్టం - యత్తు సువర్ణ వర్ష్మేత్యపపాఠభ్రమేణ సువర్ణపదముపలం వర్ష్మ యస్యేతి వ్యాచక్షతే - తత్తస్యమూలనిర్జ్ఞాలకస్య న చోద్యం - యతస్తథా విశేషణస్య జలే స్పృష్టగ్రహణాసమర్థత్వాత్ - సుదృశోస్తుతం కుతో నాగృహ్ణన్నిత్యత్ర హేత్వనుక్తేః - హరేస్సుఖగ్రహణాపత్తేశ్చ అసమర్థత్వాద్వ్యపదదోషనిర్ణేతుఃస్వ వ్యాహతత్వాశ్చ్యాద్ధోషాపత్తిరితి - కించ సువర్ణస్య అమలత్వేన సా

ష్యో ఉపమయా అప్రసిద్ధత్వాఖ్యాలంకారదోషాపత్తిరపి - వంశస్థమ్ ॥ ౧౧౭ ॥ స్ఫూ
ర్త్యా కృతైరితి ॥ అంబుషు నిమగ్నైః హరిః స్ఫూర్త్యా కృతైః ముఖమారుతైః అస్థిరం చిహ్నం జలాంతరా
వస్థానసూచకం బుద్బుదం క్వచిదేకత్ర ఉదస్య ఉత్థాప్య - ప్రతివధూం ప్రియాం పత్నీం
వంచయంత్స వంచయన్ సన్ తత్రైవ స్థితో నాంతర్మార్గేణ తత్సన్నిధిం గత ఇతి భ్రామయన్ సన్ యావత్
క్వచిదన్యత్ర నరాంగనాః ప్రస్తుతోచితనిర్దేశోయం ఊరుస్తంభ ఇవ పంచుచుంబ - అత్ర బు
ద్బుదోత్పాదనక్రియయా వరాంగనా ఊరుచుంబనాత్మకమత్ర ప్రకాశనాయ హరిణా సత్య
వంచనం కృతమితీయం యుక్తిరలంకారః - స్వాగతా ॥ ౧౧౮ ॥ క్రీడతోరితి ॥ ఇత్యనయోః పాం
తేన వివాహే - అప్సు జలే బహుమండలీభూయ వలయాకృత్యా అవస్థాయ క్రీడతోః సతోః - కృష్ణయోః
కృష్ణార్జునయోర్యావత్ యమునాతీరసమూహో ॥ ని ॥ కృష్ణాఖ్యాన్యమునిభ్యాం సంబంధసనార్ధనా ఇతి వి
శ్వః - తటిన్యాః యమునాయాః తాటంకే ఇవ రేజతుః - అత్ర గోపవధూభ్యాం గుణనిమిత్తాయ
వతిసమూహయోః కుండలత్వోత్ప్రేక్షా - ఉత్తరత్ర ప్రసిద్ధవర్ణైః అరుణిమయసత్త్వాత్ సౌవర్ణ ప్ర
జాజ్వల్యమానత్వస్య ఇనస్య సింహం - తత్తత్సాహచర్యం సూచయతి - యమునాయాంతే

స్ఫూర్త్యా కృతైః క్వచిదస్థిరచిహ్నం బుద్బుదం హరిరుదస్య నిమగ్నైః । వంచయ
న్ప్రతివధూం క్వచిహ్నస్తా భమంబుషు చుచుంబ వరాంగనా ॥ ౧౧౮ ॥ క్రీడతో
మండలీభూయ కృష్ణయోరప్సు యావతే । తటిన్యాస్తటయోః ప్రాంతే తాటం
కే ఇవ రేజతుః ॥ ౫ ॥ ౧౧౯ ॥ ఇతి చిరం విహృత్యాప్తతీరముత్తీర్ణాభిర్జలమేళన
వ్రీళాదివసంకుచితాత్మభిః సుచేలానమితాభిస్తదంగసంగసంగతశర్మపరత
గిరా నంస్తుత్యపవనచంచలైరంచలైః శ్లాఘమానా నివసనాన్యనిశం పేశలాని
యకాంతిలతా కోరకాణి కనకాభరణాని కామసీయకరుక్తిమాత్రస్య

ఇత్యస్య ద్వివచనాంతత్వేతాదృశశబ్దద్వయోపస్థాపనావశ్యకత్వేన తీర్థశబ్దవత్ కస్యచిత్ -
ప్రకంప్రైరుపస్థాపనే ప్రకృతాన్వయః తస్యైకవచనాంతత్వే ప్రభయాద్వివచనాంతత్వా
త్తాటంకవిశేషణత్వాయోగః - ప్రవర్ణాంతానాం బహూనాం సత్త్వేపి ప్రశబ్దస్యైవ ఉపస్థి
తిరిత్యత్ర నియామకాభావశ్చ - కింబహునా - కథంచిత్ తదుపస్థాపనేపి స్వశబ్దరూపస్యార్థవి
శేషణత్వాయోగేనావాచ్యవచనాఖ్యదోషాపత్తిరితి ॥ ౧౧౯ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ
చిరం విహృత్య జలక్రీడాం కృత్వా ప్రతీరం తటం ప్రత్యుత్తీర్ణాభిః జలానాం లడయోరభేదాన్మౌర్ఖ్యా
ణాం చ మేళనేన సంగత్యా వ్రీళా లజ్జాయా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - సంకుచితః ముకుళితః ఆత్మా మనః
స్వరూపం చ యేషాం తైః - కుచాజలసంగేన స్వల్పీభవతీతి ప్రసిద్ధం - సుచేలానమితాభిః తా
సామంగైః సంగేన సంగలం శర్మ సుఖం యేషాం తాని అత ఏవ నమర్మరం వేష్టనజన్యధ్వనిరేవ గీః వా
క్ తయా సంస్తుత్య - పవనేన చంచలైః అంచలైః ప్రాంతైః శ్లాఘమానాని ఆనందయమానా
న్యవస్థితాని వసనాని వస్త్రాణి నివసితవతీభిః వేష్టితవతీభిః - కాయకాంతేః శరీరశోభాయా ఏవ లతా
యాః కోరకాణి ముకుళానీవ కనకాభరణాని కామసీయకేన సౌందర్యేణ పైత్తకేన పునః కి

మాత్రం తస్య పాత్రాణి కుర్వతీభిః పాత్రయంతీభిః నిసర్గసుందరీణాం కిమనేతైః సౌందర్యమితి తా
దైన్యమర్థ్యం సూచయంతీభిరిత్యర్థః - పాత్రశబ్దాత్ తత్కరోతీతిణ్యన్తాల్లటశ్శతర్యుగితశ్చేతి
ఙీప్. వధూటీభిః కాంతాభిః సహ ॥ని॥ వధూటీ మహిళా భామేతి త్రికాండశేషః తటాటవీం యము
నాతీరకాననం పర్యటతోః స్వైరం సంచరతోః తయోః కృష్ణార్జునయోః అగ్రే పురస్తాత్ దిశి దిశి ప్ర
తిదిశం కృశితః క్షీణీకృతః శిశిరేతరాభీశోః ఉష్ణకిరణస్య ప్రకాశః ఆతపః యేన తథోక్తః అత ఏవ జనస్య
దృశాం నేత్రాణాం కోశీకరణే ముకుళనే దేశికః ఆచార్యః పటుకారయితేతియావత్ - మహ
సాం తేజసాం రాశిః కోపి పుమాన్ ఆవిరాసీత్ ప్రాదుర్బభూవ - కాయకాంతిలతాకోరకా
ణీ వేతి వశబ్ద పాఠః క్వాచిత్కః ప్రామాదికః తతో విత్ప్రియాః పునస్సత్యభావాదితి - యత్తు
తదంగేత్యత్ర కుచరూపాం గేతి నృసింహః తన్న - అగ్రే నివసనస్య సర్వాంగసంబంధిత్వేన సస్వర్ఛని
రోధాపత్తేరితి - ఉత్ప్రేక్షారూపకసంసృష్టిః ॥ ౧౨౦ ॥ ఉన్మిష్యేతి ॥ తస్మిన్నేవ క్షణే తత్క్షణం దేశ
కాలాధ్వగంతవ్యాఇతి కర్మత్వం - యత్నాత్ కృఛ్రాదిత్యర్థః - ఉన్మిష్యోన్మిష్య ఉన్మీల్యోన్మీ
ల్య - వీప్సాయాం ద్విర్భావః పక్ష్మణీ ఇతి శేషః పరిచలితా తేజోభిభూతాదృగ్భగ్నా పూర్వం యథ

పాత్రయంతీభిర్వధూటీభిస్సహ తటాటవీం పర్యటతోస్తయోరగ్రే దిశిదిశి కృశిత
శిశిరేతరాభీశుప్రకాశః జనదృశాం కోశీకరణదేశికః కోపి మహసాం రాశిరావిరాసీ
త్ ॥ ప ॥ ౧౨౦ ॥ ఉన్మిష్యోన్మిష్య యత్నాత్పరిచలితయథాపూర్వశక్త్యా
దృష్ట్యా తన్మధ్యే కించిత్పురుషమనుదితచ్ఛాయమస్తాతపత్రమ్ । అక్ష్ణో
ర్జ్ఞాతేయమోతోర్విదధతమనయోః ప్రశ్రయాశ్చర్యలబ్ధాద్ద్వైరాజ్యాదాకు
లాభూద్యదుకురువరయోస్తత్క్షణం చిత్తసీమా ॥ ప ॥ ౧౨౧ ॥ ముఖైః శిరో వే
పథుభిర్వయః క్లృప్తైర్ముకుందవధ్వాః కృతసూచనా ఇవ । ద్విజాతివృద్ధస్య పథో

భావర్తతేస్మ యథాపూర్వాం - వాస్తవీత్యర్థః శక్తిః వస్తుగ్రహణసామర్థ్యం యస్యాస్త
యాదృష్ట్యా చక్షుషా కరణేన - తస్య తేజోరాశేర్మధ్యే అనుదితా అనుత్పన్నా ఛాయా అనాత
పం యస్మాత్ తథోక్తం - ఉపరితనసౌరప్రకాశనిరోధేప్యధస్తనాగ్నిప్రకాశానిరోధాదితిభావః -
తాదృశం హస్తే ఆతపత్రం యస్య తం - అక్ష్ణోర్నేత్రగోళకయోః బిడాలస్య జ్ఞాతేయం బాంధ
వ్యం విదధతం కుర్వంతం మార్జారసదృశాక్షమిత్యర్థః కపిశాక్షత్వోర్ధ్వగతి భావేక్షణేయాదేశః - అ
క్ష్ణోరితిపారేనేత్రయోరిత్యర్థః - కంచిదనిర్దేశ్యమహిమానం పురుషం వీక్ష్య - అథ యదువరస్య
కురువరస్యార్జునస్య చ ద్వయోశ్చిత్తసీమా మనోదేశః ప్రశ్రయేణ వినయేన ఆశ్చర్యేణ చ లబ్ధాత్ ప్రా
ప్తాత్ ద్వౌ రాజానౌ యస్యాస్తస్యా భావాత్ ద్వైరాజ్యాద్ధేతోః ఆకులా అభూత్ - రాజయ
క్ష్మస్య ప్రాణఘాతుకత్వప్రసిద్ధేరితి భావః - విస్మితౌ వినీతౌ చాభూతామితి తాత్పర్యార్థః స్వభావో
క్త్యుపమయోస్సంసృష్టిః - స్రగ్ధరా ॥ ౧౨౧ ॥ ముఖ ఇతి ॥ ముకుందస్య శ్రీకృష్ణస్య వధ్వాః
కామిన్యః అస్య ఆగచ్ఛతః ద్విజాతివృద్ధస్య వృద్ధబ్రాహ్మణస్య సంబంధిభిః వయసా వార్ధకేన క్లృ
ప్తైః జాతైః ముఖైః శిరో వేపథుభిః శిరశ్చలనకంపైః కృతం సూచనం పార్శ్వోపసర్పణప్రేరణం యా

సాంతధోక్తాఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - అలిపీరవఃఖీలవత్యస్యత్యః ఘన స్తన్యాస్య స్వపార్శ్వయోఃద్విఘ ద్విప్రకారంసహసా అపససుః అగచ్ఛత్ - వంశస్థమ్ ॥ ౧౨౨ ॥ తాభ్యామితి ॥ తతఃతా భ్యాంకృష్ణార్జునాభ్యామాత్మానం శరీరంచఅపంకంనిష్పాపంకర్తుమశూన్యంచవిధాతుం ఉదంచం త్యంకురంతిబహూనిఘర్మతోయాని స్వేదబిందవఃయేషుతైరష్టాభి రఙ్గైఃఫాలభుజవక్షఃపాదైః తస్యదివ్యపురుషస్యపదోఃపాదయోః పురస్తాదగ్రే అవన్యాఃభువరజాంసి రేణవఃరాజస ఓఙ్కారా శ్చస్పృష్టాని - సాష్టాంగంనమశ్చక్రతురిత్యర్థః - అహోఇత్యాశ్చర్యే - జగత్పావనయోర పినర నారాయణయోరాత్మనః నిష్పాపత్వకరణాభిప్రాయ ఆశ్చర్యమితిభావః - అత్రస్వ స్యాంగావనీరజస్పర్శనజన్యసపంకత్వ ప్రియస్యస్యరాజసవి కారాశ్రయణప్రయత్నస్యవాస్వ స్యవిపరీతనిష్పంకత్వనిష్పాపత్వఫలేచ్ఛాజన్యత్వాద్విచిత్రాలంకారః -విచిత్రంతత్ప్రయత్నశ్చే ద్విపరీతఫలేచ్ఛయేతిలక్షణాత్ -నచశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుజ్జీవితఇతి తయోరంగాంగీభావేనసంకరః ॥ ౧౨౩ ॥ పరస్పరేతి ॥ సోఽగ్నిర్వృద్ధబ్రాహ్మణవేషఃపరస్ప రాసఙ్గేన అన్యోన్యమేళనేనయత్ఫలంభోజనంతస్యప్రకర్షేణదాతుమిచ్ఛాప్రదిత్సా - ఏద్దాతే

స్యపార్శ్వయోర్ద్విధాపససుస్సహసాతిభీరవః ॥ ప ॥ ౧౨౨ ॥ తాభ్యాంతత
స్తస్యపదోః పురస్తాదపంకమాత్మానమహోవిధాతుమ్ । స్పృష్టాన్యుదంచద్బ
హుఘర్మతోయైరష్టాభిరంగై రవనీరజాంసి ॥ ప ॥ ౧౨౩ ॥ పరస్పరాసంగఫ
లప్రదిత్సయా స్వజన్మతారాజ్ఞాం వాసరావివ । ఉపస్థితౌ తావుప సృత్య
సంభ్రమాత్స ఆశిషానంతరమేవ మబ్రవీత్ ॥ ప ॥ ౧౨౪ ॥ క్షుత్ప్ర
పీడయతిమామయివీరౌ కుక్షిమేత్యచకితేఽయువాభ్యామ్ । యాచ్యతే తదశ

స్సన్నాద ప్రత్యయః - తయాఉపస్థితౌప్రత్యాసన్నౌస్వస్వీయౌజన్మతారాజన్మనక్షత్రం ఏస్తవవాసరస్సోమవాసరశ్చతౌద్వావివస్థితావిత్యుత్ప్రేక్షా - తౌకృష్ణార్జునౌచ ఉపసృత్యస న్నిధాయఆశిషఃఆశీర్వాదస్య అనన్తరంసంభ్రమాత్సత్వరాత్ ఏవంవక్ష్యమాణప్రకారేణా బ్రవీత్ - సంభ్రమాదుపసృత్యేతివాయోజనా ॥ అథ్వాభోజనమాలస్య మిత్యాదినా భానువారా దేర్జన్మనక్షత్రయోగేప్రత్యేకంఫలశ్రవణాత్తత్ర భోజనఫలప్రదాతృత్వేన కృష్ణార్జునయో స్తత్వేనోత్ప్రేక్షణం - అత్రసఆశిషానన్తరమిత్యత్ర దాశిషానన్తరమిత్య పపాఠభ్రమేణన్య సింహవ్యాఖ్యానంకర్తృవాచకపదాభావేనన్యూనపదత్వాఖ్యదోషాపత్తేరుపేక్ష్యం - వంశస్థ మ్ ॥ ౧౨౪ ॥ క్షుదితి ॥ అయివీరౌహేకృష్ణార్జునౌక్షుత్ జాఠరాగ్నిజని తోదరదాహః యువా భ్యాంయుష్మత్తఃచకితాభీతేవేత్యుత్ప్రేక్షా - కుక్షింఉదరం ఏత్యమాంప్రకర్షేణపీడయతిప్ర బాధితిఃయస్యాన్నస్యపురా అగ్రేతృప్యతి - యేనాన్నేనతృప్తోభవిష్యతీత్యర్థః యావత్పురాని పాతయోర్లడితిలట్ ॥ని॥నికటాగామికేపురేత్యమరః -అనేనమయాఅత్ అశనంఅన్నంఖాణ్డవ వనరూపంబహుయథాతథాభోక్తుంయాచ్యతే - యాచేఃకర్మణిలట్-అత్రక్షుత్పీడాయాః అశనయాచ్ఞాహేతుత్వాద్వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలిఙ్గముత్ప్రేక్షాసంసృష్టం - స్వాగతా

త్తం ॥ ౧౨౫ ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్థముక్తప్రకారేణ స్వస్య దక్షిణం కరం పురతో ప్రసార్య శ్రాన్తః ఆశ్వాసం ప్రార్థయత ఇత్యర్థః - చురాదిణేరనిత్యత్వాదప్రయోగః - తస్య ప్రార్థనస్య ఆయవ్యవచనం యథా వ్యతీతదశనం బహుభోక్తుమిత్యేవం రూపం తస్య పార్శ్వ్యమనుధావీ వేగః యస్యాస్సా - అవిలంబితా నన్తర్యేత్యర్థః - తథాభూతదశనం దాస్యామః ఇత్యుక్తప్రకారా ఘశితిః వాక్యం తు - తాభ్యాం కృష్ణార్జునాభ్యాం సమాలలమ్బే గృహీతా - లమ్బతేః కర్మణి లిట్ - తథాహి సత్సు సజ్జనేషు అర్థనా యాచ్ఞా స్త్రీలిఙ్గేన స్త్రీత్వ అపత్యోత్పాదనం గర్భధారణం వినైవ సద్య ఏవేత్యర్థః ఫలం ప్రసూతే జనయతి - సద్భిః అవిలమ్బితమేవార్థినః కృతార్థయన్తీత్యర్థః - సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౧౨౬ ॥ అథేతి ॥ అథ తయోః ప్రతిజ్ఞానన్తరం ముదా సన్తోషేణ యాచితార్థదాన ప్రతిజ్ఞాజన్యేన ఆత్మనః యథాతథాభావః యాథాతథ్యం అగ్నిత్వమితి యావత్ నః కథితః ఇతి వేదితః యేన సః భగవాన్ బృహద్భానురగ్నిః దన్తపట్యాః అధరోష్ఠస్యైవ యవనికాయాః తిరస్కరిణ్యాః అన్తర్మధ్యే నటత్ ప్రసరత్ స్మితం యయోస్తయోః స్మేరాధరయోరిత్యర్థః దేవకీసుతస్య పృథాసుతస్య చ తయోః కృష్ణార్జునయోః ధురి పురస్తాత్ గిరిదరీషు శైలగుహాసు

నం బహుభోక్తుం యస్య తృష్యతి పురాతిథిరేషః ॥ ప ॥ ౧౨౫ ॥ ఇత్థం స్వ
దక్షిణకరం పురతః ప్రసార్య తస్యార్థితో వచనపార్శ్వ్యనుధావివేగా । తాభ్యాం
తథేత్యఘశితి స్సుసమాలలమ్బే సత్స్వర్థనా ఘనమహో హ్యదమేవ సూతే ॥ గ ॥ ౧౨౬ ॥
అథ ముదా కథితాత్మయథాతథాభావో భగవాన్ బృహద్భానురన్తపటీయవని
కాన్తర్నటత్స్మితయోర్దేవకీపృథాసుతయోర్ధురి గిరిదరీవసతి ధురీణ విభావరీ
చరసరీసృపదివిషదరీశ మేదురీకృత దురీహిత తాండవస్య ఖాండవస్య జగత్కం
టకత్వం చ తత్పరిరక్షణదక్షస్య ఋభుక్షస్తక్షకపక్షపాతం చ విన్నివేద్య యువ
యోః కటాక్షబలేన తక్షణాద్ధి ధక్ష్యామీత్యపేక్షిత విశేషమాచచక్షే ॥ ప ॥
౧౨౭ ॥ భ్రూసంజ్ఞయా యదుపతేః పురుహూతసూనుస్సంతుష్యతో థజగృ
హే సతనూనపాతః । తూణౌ చ గాండివసఖౌ తురగాంశ్చ శుభ్రాన్ క్రాన్తం

వసతిధురీణైః నివాసిభిః విభావ్య చరైః రాత్రిచరైః సరీసృపైః సర్పైః దివిషదరీశైః అసురశ్రేష్ఠైశ్చ మేదురీకృతం సాన్ద్రీకృతం దురీహితానాం లోకోపద్రవాణాం తాణ్డవం ఆవిర్భావః - యస్మింస్తస్య - ఖాణ్డవస్య నామ అరణ్యస్య - జగతః లోకస్య కణ్టకత్వం రోగజనకేన ఖేదజనకత్వమితి యావత్ - తస్య ఖాణ్డవస్య పరిరక్షణే దక్షస్య సమర్థస్య ఋభుక్షః ఇన్ద్రస్య తక్షకే తత్ర వర్తమాననాగరాజే పక్షపాతం చ సన్నివేద్య - యువయోః కటాక్షబలేన సాహాయ్యేనాపి జీవసేన తక్షణాద్ధి ధక్ష్యామి దగ్ధుమిచ్ఛామి - భగిత్ శేషః - ఇత్యుక్తప్రకారం స్వం స్వీయం అపేక్షితవిశేషం కామితార్థం ఆచచక్షే కథితవాన్ - చక్షిఙః కర్తరి లిట్ సాతిశయమితి పారే సహాయం యథాతథేత్యర్థః ॥ని॥ సహాయోఽతిసవస్తుల్యావిత్యమరః ॥ ౧౨౭ ॥ భ్రూసంజ్ఞయేతి ॥ అథ పురుహూతసూనురర్జునః యదుపతేః శ్రీకృష్ణస్య భ్రూసంజ్ఞయా ప్రేరణేన - సన్తుష్యతః కామితార్థప్రతిజ్ఞయా

పరిహ్రియమాణాత్ తనూనపాతః అగ్నేః ॥ని॥ జాతవేదా ...నపాదిత్యమరః - గాండీవస్యనామధ నుషః సఖాయాన హవ ర్తమానౌ గాణ్డివసఖౌ రాజహంసపక్షిభ్యశ్చ ...మాసాని - రూపాణౌ నిషజౌ చతిరనపీత్యర్థః - శుభ్రాన్ శ్వేతాన్ తురగానశ్వాంశ్చ నటతాన్ప్లవంగాకపినా అఙ్కానే యేన యుక్తేన కేతనేనధ్వజేన కాన్తం మనోజ్ఞం - శాకపార్థివాసమాసః - రథం జగృహ్యతు హీతవాన్ - లౌకికసాధనైరలౌకికైర్యోద్ధుమశక్యత్వాదితిభావః ॥ ౧౨౮ ॥ మరుదితి ॥ సఫ ల్గునోర్జునః మరుతః వాయోర్ల నసః మార్గణస్య బాణస్య వైనతేయస్యగరుడస్యచ చతుర్ణాం పక్ష క్తిత్త్యేకం యేజయాశ్చత్వారస్తైర్భ్యః ఆత్మైకీర్తిశాఖైః కీర్తిశఖిరేస్థితైః చతుర్భిరశ్వైరు పాస్యమానం సంయుజ్యమానం తం తాదృగ్వేగవత్త్వేన ప్రసిద్ధం అగ్నిదత్తం రథమారురోహ - ఉ త్ప్రేక్షాలఙ్కారః ॥ ౧౨౯ ॥ దశముఖేతి ॥ అస్యార్జునస్య రథాగ్రకేతనే ఊర్ధ్వచిహ్నత్వే న వర్తమానః సః ప్రసిద్ధో మారుతిర్హనుమాన్ దశముఖస్య రావణస్యనగరే లఙ్కాయాం పురా దాహసమయే అనుభూతం దృష్టం దహనస్యాగ్నేర్హరాత్కారణం బలాద్దాహం పునర్ద్రష్టుమిచ్ఛుః దిదృక్షుస్సన్ అతఏవ సావష్టమ్భాత్ భూమ్యాముపగతః ఆగత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా ఉదచేత్ స్వస్వస్తిన్మ పు

రథం చ నటతాకపికేతనేన ॥ ప ॥ ౧౨౮ ॥ మరుత్సనో మార్గణవైనతేయప్ర

తగ్నయా త్తైరనకీర్తిశాఖైః । చతుర్భిరశ్వైస్సముపాస్యమానం సఫల్గునస్తం

రథమారురోహ ॥ ప ॥ ౧౨౯ ॥ దశముఖనగరే పురానుభూతం దహనసహ

రాత్కారణం పునర్దిదృక్షుః । ఉపగత ఇవ మారుతిస్స తస్మిన్ దధదస్యర

థాగ్రకేతనాంకః ॥ ప ॥ ౧౩౦ ॥ తదనుజావరుదాశ్వత్యాస్సం ... మహా

జయశ్రియః । జఙ్ఘాద్వయధియం తయోర్జనయతస్తదా ॥ ప ॥

౧౩౧ ॥ పవనసఖపృశోదంతవ్యక్ పటుతర టంకృతికంపితాటవీకః కుటిల

మతనుతార్జునః కరాభ్యాం గుణమపి దండమివాస్య గాండివస్య ॥ ప ॥

౧౩౨ ॥ అథ గరుడవలీముఖధ్వజాభ్యా మసుమతి సంహత్య చసన్నా నా

పుష్పితాగ్రావృత్తం ॥ ౧౩౦ ॥ తదితి ॥ సంగ్రామేమయుద్ధే మతస్యార్జునస్యభుజౌ పరితి అను భావన్యాః అనుసరన్త్యాః జయశ్రియః జయలక్ష్మ్యాః జఙ్ఘాద్వయధియం సంభావ నాం తయో అగ్నిదత్తాక్షయతూణీరౌ తదాఖాణ్డవ దాహోద్యోగావసరే జనయామాసతుః - ఉత్ప్రేక్షా లఙ్కారః ॥ ౧౩౧ ॥ పవనేతి ॥ అథసోఽర్జునః పవనసఖస్యాగ్నేః దృశోర్ముదం చ తస్ముమత్సవం విలస్వన్ కరిష్యమాణః వర్తమానసామీప్యేవర్తమాననిర్దేశః - కరాభ్యాం పటుతరయా అతిఘోరయా టం కృత్యా కంపితా అటవీఖాణ్డవారణ్యభాగః యేన తథోక్తస్సన్ - నష్టస్సత్స్యేతి కిఫ్ - అస్యఅగ్ని దత్తస్య కార్ముకస్య గాణ్డీవస్య గుణం జ్యామపి దణ్డం కుటిలం వక్రం అతనుతకృతవాన్ - ఆకర్ష ణేనేతిభావః - అత్ర గాణ్డీవగుణదణ్డయోః కౌటిల్యేతరేతరసామ్యస్యాభ్యస్తత్వాత్ తుల్యయోగితా శ్లేషః - పుష్పితాగ్రావృత్తం ॥ ౧౩౨ ॥ అథేతి ॥ అథసోఽగ్నిః గరుడవలీముఖధ్వజాభ్యాం కృష్ణార్జునాభ్యామనుమతిం ... సజ్జాసత్యహర్షాత్ బడబా అశ్వముఖాకారః ...

మునిశాపహతస్య ఆస్యాత్ ముఖాద్భవతీతి భూరగ్నిః బడబానల ఇవ వలరిపుమణిరిన్ద్రనీలరత్నమివ నీలం శ్యామం ఉద్గతాని ప్రవాళాని కిసలయాని విద్రుమాశ్చ యస్మిం స్తద్వనం ఖాణ్డవం సాముద్రం జలం చ అశితుం భక్షితుం సన్నాహసన్నద్ధోఽభూత్ - శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా ॥౧౩౩॥ శోణేతి ॥ అథ చణ్డతరః అతిభీషణోఽగ్నిః బాణపురస్య బలిపుత్రనగరస్య శోణాఖ్యస్య ఆవృతి వాసనయా ప్రాకారాత్మనా స్వావస్థానసంస్కారేణేవ స్థితయేత్యుత్ప్రేక్షా - అతిమహత్యా శోణరుచారక్త ప్రభయా శిఖయా జ్వాలయా - అస్య వనస్య ఖాణ్డవస్య సమన్తాత్ పరితః కుణ్డలనాం కుణ్డలాకారేణ వేష్టనం కలయన్ కుర్వన్ స్వవృద్ధివర్ధతేస్మ - వర్ధతేః కర్తరి లిట్ బాణపురస్యాగ్నిమయః ప్రాకారః పురాణప్రసిద్ధః తోటకవృత్తం ॥ తోటకవృత్తమిదం భభభాగావితి లక్షణాత్ ॥౧౩౪॥ ప్రథమమితి ॥ పానకేఽగ్నిః షిద్గ ఇవ తస్మిన్ ॥ షిద్గః పల్లవికో విట ఇత్యమరః - ప్రథమమాదౌ పరిరభ్య సంవేష్ట్య ఆశ్లిష్య చ గృహీతః దగ్ధః ఆస్వాదితశ్చ పల్లవః ఓష్ఠపుట ఇవ యేన తథోక్తే సతి - వనరాజేః ఖాణ్డవస్య స్త్రీరితిజ్ఞాత్కారస్యాశ్చిన్నాయికాయాశ్చ ఉపకణ్ఠే సమీపే కణ్ఠదేశే - ఆకులాత్ పాత్ర్యాదన్తక్షతవేదనయా చ సఞ్జాతాకపోతానాం పారావతానాం తేషామివ చ నాద

హహాత్ । వలరిపుమణినీలముత్ప్రవాళం వనమశితుం బడబాస్యభూరివాగ్నిః ॥౫॥
౧౩౩ ॥ శోణరుచా శిఖయాతిమహత్యా బాణపురావృతివాసనయేవ । చణ్
డతరోఽస్య వనస్య సమన్తాత్ కుణ్డలనాం కలయన్ వవృధేఽగ్నిః ॥ ౬ ॥ ౧౩౪॥
ప్రథమం పానకషిద్గపరిరభ్యగృహీతపల్లవోష్ఠపుటే । ఉపకణ్ఠే వనరాజేరు
దగాదాకుల కపోతనాదతతిః ॥ ౭ ॥ ౧౩౫ ॥ క్రమేణ ప్రబలీభవతో భగవ
తః పవమానసఖస్య తమాలాదిషు కేషు చిత్తరుషు పర్ణోచ్చయాయమానై ర్ధూ
మైః కింశుకాదిషు కేషుచిత్ స్తబకాయమానై ర్జ్వాలాకందలైస్తిలకాదిషు

తతిః కలకలరవరాశిః ఉదగాత్ ఆవిర్బభూవ - అత్ర ప్రస్తుతాగ్నివనరాజిశ్లిష్టసాధారణవిశేషణసామ్యాత్ ప్రస్తుతపరిరంభపూర్వకాధరచుమ్బనమణితమనోహరవిట కామినీసంభోగవ్యాపారప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలఙ్కారః సమాసోక్తిః పరిస్ఫూర్తిః ప్రస్తుతేఽప్రస్తుతస్య చేదితి లక్షణాత్ - అత్ర సంభోగస్యాలిఙ్గనపూర్వకత్వం రతికూజితానాం కపోతనాదసామ్యం చ రతిరహస్యే ॥ ఆదౌ రతం బాహ్యమిహ ప్రయోజ్యం తత్రాపి చాలిఙ్గనమేవ పూర్వమితి - తత్ర భావుకకపోతవారి దేత్యాదినా ప్రసిద్ధం రత్యాయాసజనితో హుఙ్కారః మణితమితి ఆర్యావృత్తం ౧౩౫ ॥ క్రమేణేతి ॥ క్రమేణ ప్రబలీభవతః ప్రవర్ధమానస్య భగవతః పవమానసఖస్యాగ్నేః సంబన్ధినీ రీతిరిదం తృతీయాన్తపఞ్చకేఽపి యోజ్యం - తమాలాదిషు కేషుచిత్తరుషు వృక్షేషు నీలదళేషు పర్ణోచ్చయః దళసమూహ ఇవ ఆచరద్భిః పర్ణోచ్చయాయమానైః - ఉపమానాత్క్యఙ్ - లటశ్శానచ్ ఏవమగ్రేఽపి - ధూమైః కింశుకాదిషు కేషుచిత్తరుషు రక్తకుసుమేషు స్తబకాయమానైః పుష్పగుచ్ఛవదాచరద్భిః జ్వాలాకన్దలైః శిఖాజాలైః తిలకాదిషు కేషుచిత్తరుషు రక్తబీజేషు పచేళిమానాం పక్వానాం ఫలానాం బీజాయమానైస్స్ఫులిఙ్గైరగ్నికణైః - హరిచన్దనాదిషు కేషు

చిద్విటపిషుతరుషురక్తత్వక్షు - వల్కలాయమానైః క్వచిత్క్వచిద్వల్కలంవల్కలమప్రియామి త్యమరః - ఆలోకైః ప్రకాశైః సేడవత్సు సపక్షకటరి ధారిషు కేషుచిత్తరుషు పరస్పరంసమీపమాంష షౌభ్యాంతాడనేనయత్రటనంచ చటశబ్దః తిద్వారా పరద్భిః రటనాయమానైః క్షేపసారం జ్వా హానాం సమ్భన్ని భిశ్చటచటాత్కారైః - పరితః సర్వతఃపరీతంవ్యాప్తమపి తద్వనంధూమ్రం - ముహూర్తమల్పకాలం యథాపురందాహాత్పూర్వమివ అపతస్థే అవర్తత ॥అవ్యయంవిభక్తీత్యా దినాసావృశ్యార్థే వ్యయీభావః నావ్యయీభావాదిత్యం - అత్ర క్వచిదాహానవిప్రకృష్టస్వవన స్యపునస్థామాదిభిః పూర్వావస్థాసంపాద నాత్పూర్వరూపాలఙ్కారభేదః పూర్వావస్థానువృత్తి శ్చవికృతేసలిల స్తునీతిలక్షణాత్ - తస్యచోపమాపఙ్క్తికోత్ప్రేక్షితత్వాత్తయోరఙ్గాఙ్గిభావేనసఙ్క రః॥౧౩౬॥ హుతేతి ॥ కాపిమహత్వేనానిర్వాచ్యా ధూమ్యానామపఙ్క్తిః - పాశాయితాద్భి త్ - హుతాశనాదగ్నేః పరిత్రాసాత్పరితోభయాత్ - అచ్ఛలన్త్యాః ఊర్ధ్వం పలాయమానా యాః వనశ్రియః వనలక్ష్మ్యః వేగాత్పలాయనసమ్భ్రమాత్ శ్లథాముక్తబన్ధనాకబరీకేశపాశఇ వేత్యుత్ప్రేక్షా - ఖమాకాశంవ్యానశేవ్యాప్నోతిస్మ ॥ ౧౩౭ ॥ వలయమిలితధూమరేఖాయాః

కేషుచిత్ పచేళిమఫలబీజాయమానైః స్ఫులిఙ్గైర్వ్యాప్తిఖండనాదిషు కేషుచిద్విట పిషువల్కలాయమానైరాలోకైర్నిడవత్సు కేషుచిత్తరుషుపరస్పరపక్షపక్ష తాడనరటనాయమానైః [illegible]షచట చటాత్కారైశ్చసర్వతఃపరీతమపి తద్వనం ముహూర్తంయథాపురమవతస్థే ॥ ప ॥ ౧౩౬ ॥ హుతాశనపరిత్రాసాదు చ్ఛలంత్యావనశ్రియః। కబరీవశ్లథావేగాత్కాపిధూమ్యాఖమానశే॥ప॥౧౩౭॥ వలయంధూమరేఖాయావర్తనిర్వ్యసదాంబభౌ । భావినశ్శరకూటస్యపరితోమా నసూత్రవత్ ॥ప॥౧౩౮॥అస్యైవ గాండీవభృతోభుజవీర్యాత్త్వమల్పంత్రపయా మరుతామపిమన్యమానమ్ । బాహ్వోర్బలంపతపతేతివదన్నివాగ్నిఃస్ఫోటారవం సర్ఘుడితిస్ఫుటయాంచకార॥ప॥ ౧౩౯॥ స్వపార్శ్వయుగ్మజ్వలదగ్నికందళావ

వలయంమణ్డలం దిక్షు ఆకాశేసిద్ధస్తీతిద్యుసదాందేవానాంపర్తన్యాకాశే-వాసినః భావిష్యతశ్శ రమయస్యకూటస్యశాలాయాఃపరితఃయావచ్ఛాలం - మానసూత్రమితిప్రమాణసూత్రమివేత్యు త్ప్రేక్షా - బభౌ వాసఃకూటోద్వయోశ్శాలేత్యమరః॥౧౩౮॥అస్యేతి ॥ భోజనహాలోకః- త్వంమ రుతాందేవానాంమల్లం వీరమిన్ద్రమపిభువిత్రపాయమన్యమానంతృణకల్పత్వేనసంభావయమా నం అస్యగాణ్డీవభృతోర్జునస్యైవ బాహ్వోర్భుజయోర్బలంశౌర్యంపతపత ఉచ్చారయోచ్చార య-ఇత్యుక్తప్రకారేణవదన్బ్రువన్ని వేత్యుత్ప్రేక్షాగ్నిః స్ఫోటైఃవేణ్వాదీనాంపాఞ్జన్యైడ శిస్పైర్యఆరవఃపరపరత్కారస్తంరఘుడితిధ్రుతంస్ఫుటయాంచకారప్రకటితవాన్ ॥౧౩౯॥స్వేతి ॥వనాన్తభాజఃఖాణ్డవవనవాసినఃమహాన్తోరాః అతిస్థూలాయతోన్నతాఃఅజగరాస్సర్ప విశేషాః - ఆంధ్రభాషాయాంకొండచిలువలు స్వయోఃస్వీయయోఃపార్శ్వయోర్యుగ్మేజ్వలన్తః అగ్నేఃకన్దళాఃజ్వాలాగ్రేషాంతథోక్తాస్సన్తః - నిశాతేనాతితీక్ష్ణేనవజ్రేణేన్ద్రప్రయుక్తేనయాని

షితాని - వ్రణాసిత్యర్థః తేభ్యః నిస్సృతాన్యుద్గతాని అసృక్ఛోణితాని యేషాం తేషాం మహీభృతాం పర్వతానాం దశాం అవస్థాం సామ్యమితియావత్ - అయత్నాదయత్నం వినైవ జగృహుః-ఆతాన్యపదశాయాః అన్యత్రాసంభవేనౌపమ్యాక్షేపాదసంభవద్ధర్మనిబన్ధన రూపోనిదర్శనాలఙ్కారః ॥ ౧౪౦॥ తత్రేతి ॥ తత్రదహ్యమానే ఖాణ్డవే స్తమ్బేరమాణాం నికురుంబాని గజబృన్దాని ఇభః స్తంబేరమః పద్మీ - బృన్దం నికురమ్బం కదమ్బకం -ఇత్యుభయత్రాప్యమరః - ఆమూలం కూటాదేశపర్యన్తం అనలార్చిభిరగ్నిజ్వాలాభిః అవలమ్బితాని వ్యాప్తానిద న్తాముసలానీవ తాని యేషాం తథోక్తానిస న్తి ప్రియానురాగేణపరవశతయా పారవశ్యేన హేతునావశాసు కరిణీషు విషయే వితరితుం- సృక్కభాగయోరోష్ఠ ప్రాన్తయోర్విన్యస్తాః అర్ధజగ్ధాః జగ్ధార్ధాశ్చ సల్లకీపల్లవ మయాః కబళా యైస్తథోక్తానీ వేత్యుత్ప్రేక్షా -క్షుణమాక్ష్యన్త అదృశ్యన్త - లక్షతేః కర్మణి లుఙ్ ॥ ౧౪౧ ॥ సవిధేతి ॥ సవిధే సమీపే జ్వలతో౽గ్నేః ఊష్మణః విచిభిః పరంపరాభిః సపదిమ్లానానాం ప్లుష్టానాం కపిత్థానాం నామశాఖినాం (ఆన్నే) వెలగచెట్టు) వృక్షాణాం సమ్బన్ధినః పరిపాకే

నాంతభాజో౽జగరా మహత్తరాః। నిశాతవజ్రక్షతినిస్సృతాసృజాం దశామయత్నాజ్జగృహుర్మహీభృతామ్ ॥ ౫ ॥ ౧౪౦॥ తత్ర నికురుంబాణి స్తంబేరమాణామామూలమనలార్చిభిరవలంబితదంతముసలాని ప్రేమపరవశతయావశాసు వితరితుం సృక్కభాగవిన్యస్తజగ్ధసల్లకీపల్లవకబళానీవ క్షణమలక్ష్యన్త॥ప॥౧౪౧॥ సవిధజ్వలనోష్మవీచిభిస్సపదిమ్లానకపిత్థశాఖినామ్। పరిపాకసితాః ఫలప్రజాః ప్రబభుస్స్ఫోటకబుద్బుదా ఇవ॥ప॥౧౪౨॥నిశకేవలంతమసిదీప్రతనుం నిజజాతిమోషధితరున్నిఖిలమ్। ఇతరే౽వి జేతుమివ లేతరవా౽ఇవ సెపి జజ్వలురతీవ తరా[illegible]॥ ప ॥౧౪౩॥ దృప్తదానవనిశాచరవర్గస్తత్ర గాండీవభృతా నిహతో౽పి। తన్నిషంగయుగబా

ససితాః శ్వేతాః ఫలానాం ప్రజాస్సమూహాః స్ఫోటకస్య మసూరికారోగస్య బుద్బుదాః వ్రణవిశేషా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా- ప్రబభుః - వైతాళీయం॥౧౪౨ ॥నిశేతి ॥ నిశి కేవలం రాత్రావేవ తమసి అపి తమస్యేవ - దీప్రా ప్రకాశమానా తనుః దేహః యస్య తం నిజజాతిం నిఖిలం సమస్తం ఓషధితరుం జ్యోతిర్లతాం విజేతుమి వేత్యుత్ప్రేక్షా ఇతరే తద్భిన్నాః ఖాణ్డవీయాః తరవః దివసే అహన్యపీత్యపి నా కేవలం రాత్రావిత్యర్థస్సూచ్యతే - అతీవ తరాం భృశం జజ్వలుః జ్వలన్తిస్మ - ప్రమితాక్షరావృత్తం ౧౪౩ ॥ దృప్తేతి ॥ తత్ర ఖాణ్డవే గాణ్డీవభృతార్జునేన నిహతః పలాయనసమయే ఖణ్డితో౽పి-దృప్తానాం దానవానామసురాణాం నిశాచరాణాం రాక్షసానాం చ వర్గస్సమూహః తస్యార్జునస్య నిషఙ్గయుగే అక్షయతూణీరయుగ్మే - బాణగణానాం సంబన్ధిన్యా సంఖ్యయా సహ ప్రతిభటత్వం ప్రతివీరత్వం తుల్యత్వం చ అకార్షీత్ చక్రే - కృఞః కర్తరి లుఙ్ సిచివృద్ధిః - అత్ర నిహతస్య ప్రతిభటత్వమితి విరోధస్య తుల్యత్వేనాభాసీకరణాద్విరోధాభాసః - ఏవం తాదృశదానవనిశాచరవర్గస్య హతాః శత్రవః ఖాణ్డవేన న హయోద్ధుమశక్యాః తన్నిషఙ్గబాణగణ సఙ్ఖ్యయా ప్రతిభటత్వ వర్ణనాత్ప్రతిద్వన్ద్వినీ కాలజా[illegible]రణి - ద్వయోశ్శ్లేషైకోక్త్యాపిత త్వాన్నైకకాలికత్వాచ్చ సమ

స్త్రీ) ధాన్యసంకరః స్వాగతా ॥ ౧౪౪ ॥ జ్వాలేతి ॥ కృశానురగ్నిః జ్వాలానాం తాపభరేణ తా పాతిశయేన కుణ్డలితాని కుణ్డలాకృతిం నీతాని అఙ్గాని దేహాః యేషాం సాన్ వ్యోళసారస్య విషరసస్య వప్లుతస్య సేచనేన ఉక్షణేన వృద్ధిః ప్రోతో గుణవచనాదితి జీప్ - శష్కులీః పుచ్ఛాని ... శేషానివస్థితాన్ ఇత్యుత్ప్రేక్షా - సర్పపృథ్వానాం సర్పశ్రేష్ఠానాం ఉరస్సమూహాన్ అ... స్పృక్ వచర్వదదాహేత్యర్థః - చర్వతేః క్తరలిట్ ద్విదోర్జ్వాలకీలాదితి జ్వాలశబ్దః ... సుశానసాత్ త్వేనసిద్ధేశః ॥ ౧౪౫ ॥ తావదితి ॥ తావత్ సహసా ... కన్యానామపర్వరాజన్యర క్షణం కర్తుం రక్షణాయ క్రియార్థత్వాత్ ... చతుర్థ్ ... ద్విపమైరావతమధిరుహ్య అరుహ్య - తదీయమూర్ధ్ని ... రయుధ ... ధారాః - మరుతాం వాహినీం దేవసేనాం సన్నాహయన్ - యుద్ధాయోద్యోజయన్ - బ్రహ్మ ... త్రాపతిరోధనేన ప్రత్యాసూతేన విముక్తైః పరిత్యక్తైః ఆరణ్యకైః ఖాణ్డవదావాహ్వాప్తైః ఘూమైరివస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా - ఆరబ్ధాః కృతాః ఘోరాః ఘోరా. ఆరవాః ... తాః ...

ణగణానాం సంఖ్యాయా పరిత్తభటస్త్వమకార్షీత్ ॥౹॥ ౧౪౪। జ్వాలతాపభరకుండ లితాంగీః వ్యోళసారక్షేపసేవనవృద్ధిః। సర్పపృథ్వపరతీరలిహా ... పవ చర్వ కృశానుః॥ప ॥౧౪౫॥ తావత్తత్ర శకరక్షణాయ సహసా శతకోటిధిర వ్యోమ్నా ఐరావ జ్రేన్యస్య తదీయమూర్ధ్ని మరుతాం సన్నాహయన్వాహినీం। బ్రహ్మో ... తిరో ధసేనవిముక్త ధూమైరివారణ్యజైరాతన్వార నభస్థలీం ఆధన్తైరారబ్ధ ఘోరా రవైః ॥ ౪ ॥ ౧౪౬ ॥ తతస్తైరనేకైర్వాకౌకసాముఖైర్మత్సరేణ సమ వరిసపాత్య మానైశ్శిఖరాణామివవేగాద్ధాపతతాం ... వ్యవాడబకబళితో యమస్తాభిరివ విద్యుత్ప్రకాశ్య ... తేనతద్ ... మినపర్జన్యానా మాసారసర్వాభిసారేణనిర్వాపితే వనాగ్నౌ మునీక్ ...

వ ... స్సభస్థలం గగనప్రదేశం తత్ సారఆచ్ఛాదితవాన్ - ... రరీరిట్ - శార్దూ లవిక్రీడితం ॥౧౪౬॥ తత ఇతి ॥ తతః అనేకైస్తైర్వాకౌకసాం దేవానాముసిభిస్తైః మత్సరేణ ద్వేషేణ - తేషాం కృష్ణార్జునపావకానాం ఉపరిశిరసి నిపాత్యమానానాం ... శిఖ రాణామివస్థితానాం అలఘువవేగాద్దాపతతాం గురుత్వాదితి భావః - వాగశౌపమ్యుద్రేకయం బా డబహవ్యవాట్ బడబానలో పి అస్తాభిః కబళితః భక్షితః - కిముతయాయమిత్యపిశబ్దార్థః - ... విద్యుత్ప్రకాశ్య ... తేనతస్మి ... ర్యర్థః - తర్జయతామివస్థితానాం పర్జన్యానాం మేఘా నాం సంపన్నా ఆసారస్య ధారాసమ్పాతస్య సహ్యాసారేణ సర్వోద్యోగేన నిర్వాపితే శమితే వ నా గ్నౌ ఖాణ్డవవహ్నౌ మనాక్ అల్పం శ్యామాయమానే సతి ధారాసమ్పాత ఆసారః - సర్వాభిసా ర స్సర్వార్థస్సర్వసన్నహనార్థక ఇతి చామరః - శోణాయమానే కోపాదరుణిభవతి ... తథా క్రోధేన అర్జునేన - తస్యాసారసర్వాభిసారస్య ... కర్తుమిచ్ఛా ప్రతిచికీర్షా తయా ... శరకగ ... నైరా

కలితాం సఙ్ఘటితాం శాలాం ఛత్త్రీకృత్య - పునరపి సమ్యగున్నీయమానః ఊర్ధ్వం ప్రసార్యమాణః నిజకేతుః ధ్వజో యేన సః తథోక్తః భగవాన్ ఉషర్బుధః అగ్నిః ఉద్దిదీపే ప్రజజ్వాల శోచిష్కేశ ఉషర్బుధ ఇత్యమరః - శుద్ధసాపహ్నవోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః ॥ ౧౪౭ ॥ తత్రేతి ॥ తత్రాన్తరే తస్మిన్సమయే ప్రోషితః కురుక్షేత్రం ప్రతిప్రస్థితః వల్లభ స్తక్షకః యస్యా స్తస్యా భావ స్తత్తా తయా హేతునా - అశ్వసేనం నామ కుమారం ప్రేమ్ణా నిగీర్య గ్రసిత్వా కణ్ఠే నిధాయైవ యావత్ - దహనస్యాగ్నేరర్చిషాం జ్వాలానాం ఉష్ణస్పర్శస్యాసహిష్ణుతయా సోఢుమశక్త్యా నివృత్య ప్రత్యావృత్య - పునరపి వహాకాశం ప్రతిప్రియా స్త్రీభిః ఘనానాం మేఘానాం ధారాభిరివ స్థితాభిః ఇత్యుత్ప్రేక్షా - పన్నగకన్యకాభిః నాగనారీభిస్సహ వనాత్ ఖాణ్డవవనాత్ ఉత్పతన్తీం తక్షకస్య కుటుమ్బినీం భార్యాం కన్యాకుమారికానార్యోః - స్యాత్కుటుమ్బినీతి విశ్వప్రకాశామరౌ - అపేక్షితానామర్థః - శ్వేతవాహనోఽర్జునః అవిలమ్బితం సత్వరం యథా తథా - శితముఖేన తీక్ష్ణాగ్రే

మాయమానే సశోణాయమానలోచనేన కపికేతనేన తత్ప్రీతిచికీర్షయా
శరకదమ్బైరమ్బరే నిరవలమ్బమాకలితాం శాలాం ఛత్త్రీకృత్య పునరపిసము
న్నీయమాననిజకేతుర్భగవానుషర్బుధ ఉద్దిదీపే ॥ ౫ ॥ ౧౪౭ ॥ తత్రాన్త
తరే ప్రోషితవల్లభతయా ప్రేమ్ణా కుమారమశ్వసేనం నిగీర్య దహనార్చిరుష్ణా
సహిష్ణుతయా పునరపి నివృత్య వియన్తీం ప్రయాన్తీం ఘనధారాభిరివ పన్నగకన్యకా
భిస్సహ వనాదుత్పతన్తీం తక్షకకుటుమ్బినీం అవిలమ్బితమేవ శ్వేతవాహనః శితముఖే
న శిలీముఖేన రసనాయామివ గ్రీవాయామపి ద్విధా విదళయాఞ్చక్రే ॥ ప ॥
౧౪౮ ॥ నభసి కృతే శరకూటే నపపాతాశుగవినున్నమమ్బుముచామ్ । తస్మి
న్ఖాణ్డవదహనే తక్షకపత్న్యాః కబన్ధమేవపరమ్ ॥ ౫ ॥ ౧౪౯ ॥ అథ సకుపి
తస్స్వయం కౌశికోఽపి చకితచకితం వియతి విహితోపసరణం స్వజన నిశ్శోకద

ణశిలీముఖేన బాణేన రసనాయాం జిహ్వాయామివ గ్రీవాయాం కన్ధరాయామపి ద్విధా ద్విప్రకారం విదళయాఞ్చక్రే - విపాటితవాన్ - ఉత్ప్రేక్షోపమయోస్సంసృష్టిః ॥ ౧౪౮ ॥ నభసీతి ॥ శరకూటే బాణమయగృహే నభస్యాకాశే కృతే సతి - అర్జునేనేతి శేషః - ఆశుగైర్బాణైరేవ వాయుభిరితి శ్లిష్టరూపకం - వినున్నముద్ధూతం ఆశుగౌ వాయువిశిఖావిత్యమరః - అమ్బుముచాం మేఘానాం సంబన్ధికబన్ధముదకం తస్మిన్ ఖాణ్డవదహనే నపపాత - పరం కిన్తు తక్షకపత్న్యాః కబన్ధం నిశ్శిరస్కకళేబరమేవ పపాత కబన్ధముదకేన స్త్రీ గతమూర్ధ్నికళేబరే ఇతి వైజయన్తీ - అత్రోభయోః కబన్ధయోః ప్రసక్తస్య నతస్య తక్షకపత్నీకబన్ధ ఏవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలఙ్కారః - స చ కబన్ధశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి తయోరఙ్గాఙ్గిభావేన సఙ్కరః ఆర్యాగీతిః ॥ ౧౪౯ ॥ అథేతి ॥ అథ తక్షకపత్నీశిరశ్ఛేదనానన్తరం కుపితస్స ఇన్ద్రస్స్వయం కౌశికః వ్యాళగ్రాహ్యపి ఇన్ద్రశ్చ సన్నితి చ మహేన్ద్రగుగ్గులూలూకవ్యాళగ్రాహిషు కౌశిక ఇత్యమరః వ్యాళస్సర్ప ఇత్యర్థః వియత్యాకాశే చకితచకితం భీతభీతం విహితం కృతం

ఉపసరణం సన్నిధానం యేన తథోక్తం - నవేసః జనన్యాస్సన్నిధానా శోకేన దయనీయం శోచనీయం హృతవాలం మాతృకణ్ఠలగ్నతయా ఛిన్నపుచ్ఛం తం అహిబాలం సర్పశిశుం అశ్వసేనం పరిగృహ్య - లాలనయా ఆశ్వాసనేన పరితోషమనైషీత్ ప్రాపయామాస - నయతేర్ద్విహిదిత్వేన ద్వికర్మకత్వాత్ కర్తరి లుఙ్ - విరోధాభాసః ॥ ౧౫౦ ॥ సుతమితి ॥ అథ అశ్వసేనాప్యాయనాన్తరం కుపితః క్రుద్ధః సుతమాత్మజమపి తమర్జునమశైషైస్సర్వైస్సహ అభ్యేత్య ఆగత్య ఘోరం యథా తథా అయోధ్యత యుద్ధ్యతే స్మ - సర్వాయుక్తమాత్మజేన సహ యుద్ధమతనుత ॥ శక్ర ఇతి ॥ యద్యస్మాత్ సుతోఽర్జునః దావస్య ఖాణ్డవవనస్య దవదావౌ వనారణ్యవహ్నీ ఇత్యమరః - అగ్నిరస్మిన్నస్తీత్యగ్నిమాన్ తస్య భావస్తత్తాం చ కే - అగ్నినా ఖాణ్డవం దదాహేత్యర్థః - యద్యస్మాచ్చ తక్షకస్య అగ్నిర్నమస్తీత్యనగ్నిమత్ తస్య భావస్తత్తాం - అగ్నిసంబన్ధాభావమిత్యావత్ చకే - సపత్నీకస్యైవ తక్షకస్య ఖాణ్డవరోధకారాత్ప్రతికృతే తేన లబ్ధాశ్రయనాశ్చేత భావః - తథా చ తక్షకఖాణ్డవయోస్తస్యైవ స్వపాలితయోః పిత్రీయత్వాత్ తత్ప్రతీకారేణ మహ త్వస్తిత్వా పుత్రేణ యుద్ధం న్యాయ్యమితి భావః - వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గం ఛలా-

యనీయంహృత వాలంత మహిబాలం పరిగృహ్యలాలన యాపరితోష మనై-
షీత్ ॥ ౧౫౦ ॥ సుతంతమప్యేత్య సురైరశేషైః క్రుద్ధస్తథాయు-
ధ్యత ఘోరమింద్రః । చక్రేసదావస్యచ తక్షకస్య యదగ్నిమత్తాం యదన-
గ్నిమత్తామ్ ॥ ౧౫౧ ॥ వనస్యతస్యోపరి వేవలంతదా సహస్రనేత్రస్య
చ సవ్యసాచినః । నిషఙ్గనీడోత్పతితాని పత్త్రిణాం కులాని కోలాహలకే-
లిమాదధుః ॥ ౧౫౨ ॥ శరాన్విహారాన సిహారదృశ్వనః క్రుత్స్నాత్థా-
యాశువిముంచతస్తతః । కురూద్వహాత్సాధ్వసరోగిణో హరేరభూచ్చికిత్సి-

తః ॥ ౧౫౧ ॥ వనస్యేతి ॥ తదా యుద్ధకాలే సహస్రనేత్రస్య ఇన్ద్రస్య సవ్యసాచినోఽర్జునస్య చ వ్యయోస్సమ్బన్ధీని - నిషఙ్గాస్తూణీరా ఏవ నీడాని కులాయాః తేభ్యః ఉత్పతితాని ఉత్థితాని పత్త్రిణాం బాణానాం ఏవ పక్షిణామితి శ్లిష్టరూపకం - కులాని బృన్దాని పత్త్రిణాం శరపక్షిణాం సమూహః తస్య వనస్య ఖాణ్డవస్య ఉపరి కేవలం ఊర్ధ్వభాగ ఏవ కోలాహలం కేలింకలకలరవం అదధుః చక్రుః - నికేషాం శరకూటభేదనాత్ శస్త్రాణ్యేషాం ప్రసక్త్యభావేన చ సమనమస్యేషాం వేరణ్యోర్ధానః - శ్లిష్టశ్లిష్టఘటితసావయవరూపకమ్ ॥ ౧౫౨ ॥ శరానితి ॥ తతః విహారాన్ తత్సంగ్రామవిహారాన్ సాధకశరన రేమేషాం తానితి చ - అపిః క్రమేణ సముచ్చయే విరోధే చ - శరాన్ బాణాన్ క్రీడాన్ హరీన్ తస్య వేదస్య చ పారమన్తం పశ్యంతీతి పారదృశ్వనః విధాయ ప్రతాప్య ఆశు విముఞ్చతః ప్రయుఞ్జానాత్ కురూద్వహాదర్జునాత్ సాధ్వసం భయమేవ రోగః సోఽస్యాస్తీతి తస్య హరేరిన్ద్రస్య - దూరతరం అతిదూరం అపసర్పణం పలాయనం భిషక్ వైద్యః చికిత్సా భూత్ - చికిత్సా వా నిత్యర్థః భిషగ్వైద్యశ్చికిత్సక ఇత్యమరః - అత్ర పరిస్తుతార్జునేన్ద్రవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుత శిష్యప్రతి భాకరప్రసఙ్గస్ఫురణేన తత్సముచ్చయనవిద్యావిద్వద్వ్యాప్తౌ సమాసోక్తిః - సింహావి

హాశానపి శ్రుతేః పారదృశ్వన ఇత్యత్ర విరోధాభాసశ్చ - ద్వయోశ్చ తిలతణ్డులన్యాయేన స్ఫుటా వగమ్యమాన భేదయోస్సంసృష్టిః - వంశస్థమ్ ॥ ౧౫౩ ॥ జయన్తమితి ॥ జయన్తం స్వస్య జేతారం - జయతేః కర్తరి శత్రాదేశః - ఏకం సుతమర్జునం యుధియద్ధేసోఢుం అక్షమే అసమర్థే - అత ఏవ వలద్వేషిణి ఇన్ద్రే అన్యం జయన్తం నామ సుతం ఈక్షితుం పురీం స్వర్గం ప్రతిగతే సతి పలాయితే సతీతి యావత్ - కృష్ణయోః కృష్ణార్జునయోశ్శఙ్ఖద్వితయం చ పాఞ్చజన్య దేవదత్తయుగ్మమపి - ఘోషస్యైతవాద్వ్యాజాత్ జహాసహసతి స్మేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యఞ్జకాప్రయోగాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా వాద - తయా చాచేతనేనాపి పరిహాసే కిముత సచేతనేన పరిహాస ఇత్యర్థాన్తరాపత్తిరూపార్థాపత్త్యలంకారో వ్యజ్యత ఇత్యలఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిః ॥ ౧౫౪ ॥ తత ఇతి ॥ తతోఽయం శత్రుసూనుః అర్జునః విపరీతే ప్రతిలోమ్యం గతే వర్ణే మకారయకారౌ యస్మిం స్తస్య స్వనామ్నః యమాత్మకతామాపన్నస్య స్వీయస్య మయేతి సంజ్ఞాశబ్దస్య వాచ్యాదభిధేయాదన్తకాదివ స్థితాదిత్యుత్ప్రేక్షా - కృశానోరగ్నేశ్చక్రపాణేశ్శ్రీకృష్ణాదివ ఉభయస్మాదపీత్యర్థః భీతభీతమత్యన్తభీతం - వీప్సాయాం ద్విర్భావః - మయం నామ దానవం రరక్ష రక్షితవాన్ - అత్ర క్రి

రతేరాపసర్వణామ్ ॥ ప ॥ ౧౫౩ ॥ జయన్తమేకం యుధిసోఢుమక్షమేజ
యన్తమన్యం సుతమీక్షితుం గతే । పురీం వలద్వేషిణి ఘోషకైతవాజ్జహాస
శఙ్ఖద్వితయం చ కృష్ణయోః ॥ ప ॥ ౧౫౪ ॥ తతః కృశానోర్విపరీతవర్ణస్వనా
మవాచ్యాదివ భీతభీతమ్ । మయం వనే దైత్య మయం రరక్ష సచక్రపాణేరపి శ
క్రసూనుః ॥ ప ॥ ౧౫౫ ॥ క్షేత్రమప్యధిపతిం కురుపూర్వం సంశ్రితౌ సప
ది దైవబలేన । చర్విత్వా సకలఖాండవమగ్నిస్తత్కృగావభజతాం విఘసత్వమ్ ॥

ష్ణానలయోర్మయం భయదాయకత్వే నౌపమ్యస్యగమ్యత్వాత్కేవలప్రక్ర్యతాస్పదస్తుల్యయోగితాభేదః - ఖాణ్డవదాహసమయే అగ్నేర్భీతః పలాయమానో మయః కృష్ణేన దృష్టః తస్మాద్భయమాశఙ్క్య అర్జునం శరణం గతస్తేన రక్షిత ఇతి భారతీయకథాత్రానుసన్ధేయా ॥ ౧౫౫ ॥ క్షేత్రమితి ॥ పూర్వం కురుర్యస్య తత్ యస్య తమితి చ క్షేత్రం కురుక్షేత్రం - తస్య కురుస్వామికత్వాదితి భావః - అధిపతిః రాజా అర్జునః తస్య కురువంశసంభవత్వాదితి భావః - పూర్వం ఆదౌ కురురితి పదం యస్యేతి వ్యాఖ్యానే శబ్దస్యార్థవిశేషణత్వాద్యోగాదసమర్థత్వాఖ్యదోషః వాచ్యవాచకయోరభేదాభిమానేన కథంచిదుపపాదనేఽపి క్లిష్టత్వాఖ్యదోష ఇతి - తచ్ఛ్రుతమపి సపది ఖాణ్డవదాహసమయే దైవస్య బలేన ఆశ్రితౌ ఏకః ప్రవాసేన అన్యశ్శరణత్వేనేతి భావః - తక్షకస్సర్పరాజః - తస్మైవ తక్షకః రాక్షసశిల్పీ మయశ్చావపి తక్షకౌ తక్షకో నాగవర్ధక్యోరిత్యమరః - సకలం తత్రత్య సర్వస్థావరజఙ్గమసహితం ఖాణ్డవం వనం చర్విత్వా భక్షయిత్వా అగ్నిర్విఘసత్వం భోజనశేషత్వమభజతాం ప్రాప్తవన్తౌ - నదగ్ధావిత్యర్థః అమృతం విఘసో యజ్ఞశేషభోజనవిషయోరిత్యమరః - అత్ర తక్షకద్వయే తదన్యస్మిన్నప్రసక్తస్యాగ్నిదాహస్య తద్ద్వయే భోజనశేషత్వకథనేన తదన్యస్మిన్నేవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలఙ్కారః స్వాగతా ॥ ౧౫౬ ॥ అథేతి - అథ ఖాణ్డవదాహనాన్తే

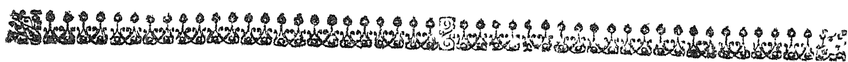
రంస్మిత్వాదరహితం కృత్వా తున్దముదరం పరిపూర్ణం పరిమృశతి సంస్పృశతి - అనస్థాతిరేకాది
తిభావః - కరేణేతి శేషః - మన్దాయితా మన్దాయమానా గతిర్యస్య తస్మిన్ - ఆహారాధిక్యాదితి
భావః - హుతవహో గ్నే ప్రీత్యా సమాపృచ్ఛ్య గచ్ఛామీత్యుక్త్వా త్రిదివం స్వర్గం ప్రతి ఉపయాతే గతే సతి - విజైత్రౌ విశేషేణ జయసమన్వితౌ తౌ కృష్ణౌ - మహతా ఘనానాం మేఘానాం సంబన్ధినా సలిలస్య వర్షోదకస్య సేకేన ఉక్షణేన మహానిభ్యాం నిశ్శబ్దాభ్యాం - జలక్లిన్నత్వేన స్తీతి ప్రసిద్ధం
వ ॥ ౧౫౬ ॥ అథ స్మిత్వా తుందం పరిమృశతి మందాయిత గతౌ సమాపృచ్ఛ్య
ప్రీత్యా త్రిదివముపయాతే హుతవహే । రథాభ్యామ్మానిభ్యాం ఘనసలిల సే
కేన మహతా విజైత్రౌ తౌ కృష్ణా వివిశతురుపాంతం నరపతేః ॥ ౧౫౭ ॥

ఇత్యనన్తభట్టస్య కృతౌ చమ్పూభారతే తృతీయస్తబకః

రథాభ్యాముపలక్షితౌ నన్తౌ నరపతేర్ధర్మరాజస్యోపాన్తం సమీపం వివిశతుః - స్వభావోక్తిరలంకారః స్వభావోక్తిరసౌ చారు యథావద్వస్తువర్ణనమితి లక్షణాత్ ॥ ....*

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిన్దవన్దనానన్దసాన్ద్రస్య కురవికులచన్ద్రస్య రామకవీన్ద్రస్య కృతౌ చమ్పూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే తృతీయస్తబకః ....

చంపూభారతే సవ్యాఖ్యానే చతుర్థస్స్తబకః.

---

౧ ॥ యాత ఇతి॥ తతః యుధిష్ఠిరసమీపప్రాప్త్యనంతరం యదువంశస్య కేతౌ ధ్వజే తద్వత్ప్రఖ్యాపకే ఇతి యావత్ నిజపురీం ద్వారకాం ప్రతి యాతే సతి - రాజ్ఞే యుధిష్ఠిరాయ మయః అసుర శిల్పీ తతః మణిమయీం మణీనాం వా సభాం ఆస్థానశాలాం రచయాంబభూవ - నిర్మాయ దత్తవానిత్యర్థః యస్యాః మణిసభాయాః రుచం శోభాం సమవలోక్య - సుధర్మా దేవసభా శుచా శోకేన తాదృశశోభారాహిత్యజనితేన అధునా అద్యాపి జీవం ఆత్మానం బృహస్పతిం చ గతాగతం యాతాయాతం జుషత ఇతి తథోక్తం వహతే - అత్ర సుధర్మాయాః తాదృగ్దుఃఖకృతజీవయాతాయాతాసంబంధేపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తిః - జీవాత్మబృహస్పత్యోః శ్లేషప్రతిభోత్థితాభేదాధ్యవసాయమూలేతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః జీవః ప్రాణిని గీష్పతావిత్యమరః - వసంతతిలకా ॥ ౨ ॥ తామితి ॥ తామధిష్ఠాస్నుం తత్ర సభాయాం స్థితవంతమిత్యర్థః స్థాస్నుః స్థిరతర ఇత్యమరః - తం ధర్మరాజమభ్యేత్యాగత్య విపంచీరవసారజ్ఞః వీణానాదోపనిషద్వేదీ - చీరం వల్కలం వసతే పరిదధత ఇతి చీరవసాం మునీనాం వరః నారదః మఖం అశ్వమేధం కర్తుమన్వశాత్ ఆదిదేశ ః శాస్తేః కర్తరి లఙ్ ॥ ౩ తత ఇతి॥ తతః నారదనిదేశానంతరం మహాంతం లోకైకశ్లాఘ్యం సత్తంతుం క్రతుం రాజసూయం

> ౧ ॥ యాతే తతో నిజపురీం యదువంశకేతౌ రాజ్ఞే మయో మణిసభాం రచయాంబభూవ । యస్యా రుచం సమవలోక్య శుచాధునాపి జీవం గతాగతజుషం వహతే సుధర్మా ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ తామధిష్ఠాస్నుమభ్యేత్య తం మఖం కర్తుమన్వశాత్ । విపంచీరవసారజ్ఞో నృసంచీరవసాం వరః ॥ ౨ ॥ ౩ ॥ తతో దూరాత్ పురుహూతానుజో నిరన్తరాయమేవ మహాన్తం సత్తంతుమాహర్తుమనసః కౌంతేయస్యోపాంతే రహసి ముహూర్తం సమమంత్ర్య ఉత్సాహప్రభావాభ్యాం మూర్తో మంత్ర ఇవ తత్ప్రహితాభ్యాం గంధవహసుధాంధోధిప

నిరంతరాయం నిర్విఘ్నం యథా తథా హర్తుమనుష్ఠాతుం మనో యస్య తస్య అతఏవ కౌంతేయస్య ఉపాంతే సన్నిధౌ రహసి ఏకాంతే దూరాత్ ఆహూతః పురుహూతానుజః శ్రీకృష్ణః ముహూర్తం క్షణం సమమంత్ర్య ఆలోచ్య - వశీకృతాఖిలనృపేణైవ రాజసూయః కార్యః జరాసంధశ్చాఖిలనృపజేతా జితే తస్మిన్ జితకల్పా ఏవ సర్వే నృపాస్తత్ప్రథమం తజ్జయ ఏవానుష్ఠేయ ఇత్యాలోచన ప్రకారః - తేన ధర్మరాజేన ప్రహితాభ్యాం ప్రేషితాభ్యాం గంధవహో వాయుః సుధాంధసాం దేవానాం అధిపః ఇంద్రః తయోర్నందనాభ్యాం భీమార్జునాభ్యామనుసంధీయమానం అనుసంయుజ్యమానం గమనం యస్య తథోక్తస్సన్ - అతఏవ సాక్షాన్మూర్తీభూతాభ్యాముత్సాహ ప్రభావాభ్యాం ఉత్సాహశక్తిప్రభుశక్తిభ్యాం అనుసంధీయమానో మంత్రః మంత్రశక్తిరివ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా నదీభిస్తటాకైశ్చ ద్వైమాతరాః సస్య జనయితార్యేషాం తేషాం ద్విమాతృకాణాం నదీమాతృకాణాం దేవమాతృకాణాం చ భావేన ద్విమాతృకతయా దేశో నద్యంబువృష్ట్యంబుసంపన్నవ్రీహిపాలి

తః - స్యాన్నదీమాతృకో దేవమాతృకశ్చ యథాక్రమమిత్యమరః - స్వేషాం పాంసూనాం తారం చ సంజరాసంధమనుకుర్వతః ఇడాబయాసః - తస్యాం స్వాహాత్మని తత్త్వానభావ ఇతి ప్రసిద్ధైః సైర్ధనవిధైశ్చ అన్యస్మిన్ దేశాంతరే దుర్లభైః స్వర్ణాదిభిర్ధనైర్ధాన్యైశ్చ సమృద్ధాన్ వస్త్రైస్తాన సుధాభూర్యేషు తాన్ మగధాన్ నామజనపదాన్ అనగారాన్ ప్రవిశ్య - విశృంఖలం ప్రవిశ్యేతి బద్ధ థం యథా తథా తత్తస్మాదితః స్వంతోషితః గిరీణాం శైలానాం వ్రజస్సమూహో గిరివ్రజో నామ మగధరాజ ధానీ చ యేన తథోక్తమపి - శృంఖలాభిః పాదబంధనాయ సయంత్రైః వేదలైః దుఃఖం ప్రాపితం మహీభృతాం శైలానాం రాజ్ఞాం చ కులం బృందం యేన తథోక్తం - జరయా వరమపరయా సాకస్నా మ్నా పిశాచ్యా ఘటితస్సంయుక్తః నవయోజితశ్చ దేహః యస్య తథోక్తమపి - దేదీప్యమానే బలే న సత్త్వేన సంపన్నం సమృద్ధం ఆశానాం త్రస్తానాం దిశాం చ జేతారమపి పరార్ధ్యానాం అపహారే జాగరితారం ప్రవణం మాగధం నైగమికమపి మగధాధిపం చ - విగీతవ్యాపారం గానశూన్యం నిందితకర్మాణం చ ద్వయోర్మాత్రోరపత్యం ద్వైమాతురం మాతురుత్సంఖ్యాసంభద్రపూర్వాయా ఇత్యపత్యార్థే అణ్ ఉత్వం చ - మహారథం ఆత్మానం సారథిం చాశ్వాన్ రక్షన్ యుధ్యతి యో భటః

నందనాఖ్యామనుసంధీయమాన గమనో నదీలతాకైర్ద్విపహత్య కరయాస్వపాల
యితారమివానుకుర్వతో వివిధాన్యదుర్లభవసుధాన్యసమేధితవసుధాన్ మగధా
నవగాహ్య విశృంఖలామోదితగిరివ్రజమపి శృంఖలాక్షేపితమహీభృత్కులం జరా
ఘటితదేహమపి దేదీప్యమానబలసంపదమాశాజేతారమపి పరార్ధ్యాపహారజాగరితా
రం మాగధమపి విగీతవ్యాపారం ద్వైమాతురం మహారథం పృథివీనాథమేత్య ప్రార్థ
నం న నాథ॥ ౫ ॥ ౮ ॥ తత్క్షణమితి తీక్ష్ణయా త్వమష్టాదశకృత్వో దృష్టాపజయోఽస్య
యం పునరితరః కిశోర ఇతి కృష్ణాపభావవ్యవధిర్యహిడింబతకకుటుంబశోకోదయా

స మహారథసంజ్ఞః స్యాదిత్యుక్తలక్షణలక్షితం జరాసంధం పృథివీనాథమేత్య ప్రార్థనయాచితవాన్ - నాథ తేంకర్తరి లిట్ - అత్ర సర్వత్రాపి శబ్దస్య విరోధసముచ్చయార్థద్వయాభిధాయకతయా విరోధాభాసాలంకారః శ్లేషానుప్రాణితశ్చేతి సంకరః - అత్ర పురాకిల కేన చిన్మునినా దత్తం ఫలం ద్విధా ఖండయిత్వా ఖండమేకైకం భుక్త్వా ద్వయోర్మాతృభ్యాం ప్రసూయత్యక్తం శరీరఖండద్వయం జరానామ్నా పిశాచ్యా ఏకీకృతం జరాసంధో భూదితి పౌరాణికీ కథానుసంధేయా - వసుధనధాన్యేతి పాఠే వసూని రత్నాని ధనే వస్త్రే కోశాద్ధనశబ్దః యద్యప్యంభేకానుపాత్రసభంగశ్చేతి బోధ్యమ్ ॥ ౮ ॥ తత్క్షణమితి ॥ తస్మిన్నేవ క్షణే తత్క్షణం అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - హే కృష్ణ త్వం అష్టాదశకృత్వః అష్టాదశవారం - అభ్యావృత్తౌ కృత్వసుచ్ - దృష్టాపజయోఽసి - లోకైరితి భావః - ఇతరస్త్వదన్యో యః పునస్తు కిశోరః బాలస్తీవ్రతీక్ష్ణయా అత్యంతక్షమయా - అతితీక్ష్ణతయేతి పాఠే అతికోపనేనేత్యర్థః ఉభావపి కృష్ణాకృష్ణార్జునావవధీర్య తిరస్కృత్య - హిడింబబకయోః రాక్షసయోస్సంబంధినోః కుటుంబయోః దారాపత్యాదోః శోకస్య ఉదయాదారభ్య - తదుభయవధాత్ప్రభృతీత్యర్థః ప్రవీరజనస్య కీర్తిః శ్రీకర్ణభూషణం స్యా

మూర్తిః శానీవాచరంతీ మూర్తిః కాయమానా కీర్తిర్యస్య తస్య - అతఏవాత్మనస్స్వస్య - భీమస్యే త్యర్థః తత్సైన్యసంఘుఖ్యవిశేష్యత్వాదాత్మస్వశబ్దయోర్వ్యవధానేము ఖ్యవిశేష్యపరత్వాపత్తి రిత్యస్థాప నాచ్చేదిభావః - సమ్ముఖీనం యథా ముఖస్య దర్శనః ఖ ఇతి ఖస్యేనాదేశః ఆభిముఖ్యభాజం - దృఢతరః ప్రగాఢః పరికరబంధః హస్తన్యాసవిశేషః సవ్యదక్షిణపాణ్యోః నికుంచ్య దక్షిణసవ్యభుజాగ్ర ప్రక్షేపన్యసనాత్మకః యస్యతం - పరికరో మధ్యబంధ ఇతి కేచిత్ - జరాసంధం గంధవహనందనో భీమః పంచదశదినాని నియుధ్య బాహుయుద్ధం కృత్వా తేషాం పంచదశదినానాం త్రిభాగస్యేవ పంచకస్య పరిసంఖ్యాభిధాన సంఖ్యాభిధాయకం యత్పదం పంచతేతి శబ్దస్తస్య అభిధేయేన వా చ్యేన - మరణేనేత్యర్థః సహ యోజయామాస సంఘటితవాన్ - మారయామాసేత్యర్థః - సమీర కుమార ఇతి పాఠాంతరం ప్రక్రాంతానుప్రాసభంగాదుపేక్ష్యమ్ ॥ ౫ ॥ హతేతి తస్మిన్ జ రాసంధే హతే సతి దీప్రాః ప్రజ్వలితాః యేన ప్రకాశమానాః త్రయః కృష్ణభీమార్జునాః ఆగామినిభ విష్యతి మఖే రాజసూయే హవ్యమాదాతుమిచ్ఛవః ఆదిత్సవః అగ్నయః ఆహవనీయ గార్హపత్య దక్షి

బారభ్యప్రవీరజనకర్తికా మూర్తికాయమానకీర్తేః ఆత్మనస్సమ్ముఖీనం దృఢతర

పరికరబంధం జరాసంధం గంధవహనందనః పంచదశదినాని నియుధ్య తేషాం త్రిభాగ

పరిసంఖ్యాభిధాన పదాభిధేయేన సహ యోజయామాస ॥ ౪ ॥ ౫ ॥ హతే తస్మి

న్త్రయో దీప్రా హరిప్రస్థముపాయయుః । ఆగామిని మఖే హవ్యమాదిత్సవ ఇవా

గ్నయః ॥ ౪ ॥ ౬ ॥ కృష్ణే గతే యదుపురం క్షితిపానుజానాం జిత్వా దిశః ప్రతినివృ

త్తవతాం చతుర్ణామ్ - కోశే మముః పరమసిప్రవరా గృహీతాః ఖడ్గే బలేన మహతా

నతు హేమపుంజాః ॥ ౪ ॥ ౭ ॥ ఉపాయనత్వేన నృపాయ సర్వైర్దత్తేషు వి త్తేష్వ

ఖాగ్నయ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - హరిప్రస్థం ఇంద్రప్రస్థపురం ప్రతి ఉపాయయుః ఆగతవంతః ॥ ౬ ॥

కృష్ణ ఇతి ॥ కృష్ణే యదుపురం ద్వారకాం ప్రతి గతే సతి - దిశశ్చతస్రః జిత్వా ప్రతినివృత్తవతా మింద్రప్రస్థం పునరాగతానాం చతుర్ణాం క్షితిపస్య ధర్మరాజస్యానుజానాం భీమాదీనాం దోష్ణా ర్బాహ్వోర్మహతా బలేన సత్త్వేన శౌర్యేణ చ గృహీతాః అసిప్రవరాః పరం ఖడ్గశ్రేష్ఠా ఏవ కోశే ఖడ్గపిధానే మముః మిళంతి స్మ హేమపుంజాః ఉపాయనత్వేన తత్తద్దేశ్యరాజదత్తా ధనరాశయ స్తు కోశే ధనగృహే న మముః అపరిమితత్వాదితి భావః కోశోస్త్రీ కుట్మలే ఖడ్గపిధానే ధనవేశ్మని ఇతి విశ్వః - అత్ర హేమపుంజానాం ఖడ్గానాం చ ప్రసక్తస్య కోశ మేళనస్య ఖడ్గమాత్ర ఏవ లీయ మానాత్పరిసంఖ్యాలంకారః సచ కోశశబ్దశ్లేషభిత్తికా బ్ధఖడ్గపిధాన ధన గృహద్వయాభేదా ధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః - వసంతతిలకా ౭ ॥ ఉపాయనత్వేనేతి - సర్వైర్నానాదేశైర్భూపైః రాజభిః అఖిలేషు విత్తేషు ధనేషు నృపా య ధర్మరాజాయ ఉపాయనత్వేన దత్తేషు ఉపహారీకృత్య సమర్పితేషు సత్సు - పార్థస్య పుర్యాః ఇంద్రప్రస్థసంబంధినీ క్షితిర్భూరేవ - వసుంధరేతి వాచకస్య పదస్య వాచ్యభావమభిధేయత్వం వసుం ధరతీతి వ్యుత్పత్త్యా ధనధారణరూపం భజే ప్రాప - సర్వత్ర సర్వైస్సర్వస్వస్యాభిరాజ్ఞే దత్తత్వే

నవసుశ్న్యత్వాదితిభావః - అత్రాపివసుంధరత్వస్యాన్యత్ర నిషిధ్యపార్థ పురభవ్యేస్థాపనా
నాత్పూర్వవత్పరిసంఖ్యాలంకారః అసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిశ్చద్వయోరపి ధర్మరాజ
సంప్రదానకాఖిలనృపకర్తృకసర్వస్వకర్మకోపాయనీకరణాత్మకపదార్థహేతుకకావ్యలింగ
మూలకత్వాదైకకాలికత్వాచ్చసమప్రాధాన్యసంకరః ॥ ౮ ॥ నరదేవమితి ॥ విస్తృతాని
బహూన్యేవసూనివధత్ గృహ్ణన్ ఆనకదుందుభిర్వసుదేవస్య కుమారఃకృష్ణః ఆనకానాంపటహానాం
దుందుభీనాంభేరీణాంస్వనైర్ధ్వనిభిఃద్యామాగాశందళయన్ భిందన్ పూరయన్నిత్యర్థఃయావ
త్ ఆనకఃపటహోస్త్రీ స్యాత్ భేరీ స్త్రీ దుందుభిఃపుమానిత్యమరః - వ్రీడిన్యాః శయనే ...
శ్చక్ భూపాన్ జితవతేత్యర్థః నకులేనసహైవనరదేవం ధర్మరాజమగాత్ప్రాప్తవాన్ - ఔప
చ్ఛందసికమ్ ॥ ౯ ॥ హరిణేతి ॥ తతఃశ్రీకృష్ణాగమనానంతరంసదర్మరాజఃసాక్షాత్ప్రత్యక్షమాయ -
హవిరాదాతుమాగతేనేవస్థితేనహరిణాశ్రీకృష్ణేనకృతాభ్యనుజ్ఞస్సన్ - క్రతుకరణాయేత్యా
ఘంక్రమవేదినాంతత్తత్కర్మతదనుష్ఠానపౌర్వాపర్యవిదాం పురోధసాంపురోహితానాంసమూహైస్స
హ - క్రతుంరాజసూయంఆహర్తుంకర్తుముపక్రమమారంభంప్రచక్రే - క్రమవేదిభిః

ఖిలేషు భూపైః - పార్థస్య పుణ్యైః క్షితిరేవ భేజే వసుంధరా వాచకవాచ్యభావమ్ ।
౮ ॥ నరదేవమగాత్ ... తిచ్యానకులేనైవవసూని విస్తృతాని. దధదాన
కదుందుభిస్స్వరైర్ద్యాంవళయన్నానకదుందుభేఃకుమారః ॥ ౯ ॥ హరిణాసతసః
కృతాభ్యనుజ్ఞో హవిరాదాతుమివాగతేనసాక్షాత్ । క్రమవేదిపురోధసాంసమూ
హైఃక్రతుమాహర్తుముపక్రమంప్రచక్రే ॥ ౧౦ ॥ ప్రాగ్వంశేపృష్ట
మౌతిథ్యాత్ప్రాగ్వంశంపునరావిశత్ - కురీటశిరసాపత్న్యా ... ॥
౧౧॥ఆహూతఃమిచ్ఛ్రసలోహావిరత్ర ... రుచ్యమానలధామతనిర్వపనాంపద్మాల్ ।
జగ్ధాన్పురాజతురేతనఖిత్తిఖండాన్ ... తాని వనవామగురూనజగ్ధాన్ ॥

జామితిపారస్తుషట్కాలాని యతస్యవైతాళీయవిషమపాదస్య కళాధిక్యేన ఛందోభంగాదుపే
క్ష్యః ॥ ౧౦ ॥ ప్రాగ్వంశఇతి ॥ ఉత్తమే ప్రాగ్వంశేహవిర్గృహే ఆతిష్ఠన్నపితివిరోధః ప్రాచాం
కురుయాయత్వాద్దీనాం రాజ్ఞాంవంశాతిగంశ్చేత్యాభాసఃదీక్షితః సకురుకీ ... ధర్మరాజఃకురీరం
శాంతంశిరసియస్యాస్తయాపత్న్యా ద్రౌపద్యాసహ - ప్రాగ్వంశంపునఃహవిర్గృహం పునరా
విశత్ ప్రవిష్టవాన్ ॥ ౧౧ ॥ ఆహూతఇతి ॥ అనలోగ్నిఃఅత్రరాజసూయేరుచ్యమానాస్వాద్యాని
హవిరాహూతుంభక్షితుమిత్యర్థఃఇచ్ఛన్సన్ - పురాలాక్షాగృహదాహనసమయేజగ్ధాన్ భక్షితాన్
నీరూసాతిసారాన్ అతఏవఅజీర్ణాన్ జాఠరాగ్నినా అపక్వాన్ కుష్ఠితాన్ జతునిర్మితస్య
లాక్షాగృహస్యభిత్తినాంఖండాన్ - ఆసమంతాన్నిర్గస్యభూమావమున్యయన్సర్గముద్గిరన్
మునంతస్యాపదేశాద్వ్యాజాత్ వమామ ఉద్గిరతిస్మ ఇత్యుత్ప్రేక్షాసాపహ్నవాచ - అత్ర అగ్నే
రజీర్ణజతుగృహభిత్తిఖండవమనోత్ప్రేక్షాయాస్తృతీయస్తబకేపుత్ప్రేక్షయతిమాయయైతా
పదమిత్యేతి ఖాండవదాహహేతుకాయా అగ్నేరిష్టచ్ఛాయాస్సంభవత్వవిరోధసాహ

ధీగోపరః - వసంతతిలకా ॥ ౧౨ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర రాజసూయే ప్రశస్తైర్ గుణైః హేమామాత్యకృత
ర్త్విభిః జనితం దివ్యాకాశే ధూమస్యచక్రం సమూహం యాకృతిబృందం - నాకస్యస్వర్గస్యపర్యంత
మానాకం దర్వీహామం ప్రోథుమ శక్యం మాపి నేవ ద్రవిణాధనం యేన తేన పావకేన అత ఏవ విబుధా
దేవాన్ప్రతి వేగాన్నిర్యమాణం ప్రేర్యమాణం అహ్వానస్య పత్రవలయం లేఖ్యమిత్యుత్ప్రేక్షా -
ప్రకృతివికృతిభావాభావాత్ తాదర్థ్యే షష్ఠీసమాసః అలక్ష్యేలేన్య దవృశా - లోకైరితి శేషః ॥ ౧౩ ॥
మేదస్వినమితి ॥ విపులస్య అతివిస్తారస్య ఖాండవస్య వనస్య భక్షణేన మేదస్వినం అతిమాంసలం నిజం
దేహం చలయితుమక్షమస్యాసమర్థస్య శిఖినో అగ్నేః అహవనీయస్యేతి యావత్ - ఉద్ధ్యవ ఉద్ధా
యగత్వా ఉత్తరవేదికాయాం సమ్యక్ జ్వలితుం అంతికే ఆహవనీయాయత్తనో ఉత్తరవేదిమధ్యస్థ
త్యర్థః ఆలంబనాయ కేల అవలంబనాయైవేత్యుత్ప్రేక్షా - యూపవరః యజ్ఞీయ స్తంభవిశేషః ప
శుబంధనార్థః అభూత్ వర్తతేస్మ ॥ ౧౪ ॥ బింబేనేతి ॥ కలానాం నాథశ్చంద్రః బిసపుష్పాణాం ప
ద్మానాం బంధోః సూర్యస్య బింబేన సజ్గం మేళనం యథా న విదధ్యాత్ న కుర్యాత్ - తథా తదానీం దే
వాః అగ్నౌ హృదయః అత్యద్భుతానాం హవిషాం విశేషైః ఏవ - న తు చంద్రకళాభిరిత్యర్థః తత్పుష్ట

౧౨ ॥ తత్ర ప్రవర్త్యజనితం దివిధూమచక్రమాలక్ష్యతస్మ విబుధాన్ప్రతి పావకే
న । అనాకమర్వ్యహో హృపిర్ద్రవిణేన వేగా దాహ్వానపత్రవలయం కిల నీయమానం ॥ ప
౧౩ ॥ మేదస్వినం విపులఖాండవభక్షణేన దేహం నిజం చలయితుం శిఖినో క్షమస్య
ఉద్ధ్యమ్య । సంజ్వలితుముత్తరవేదికాయామాలంబనాయ కిల యూపవరో నికే
తహా ॥ వ ॥ ౧౫ ॥ బింబేన సంగం బిసపుష్పబంధోర్నాథః కలానాం న యథా విదధ్యా
త్ తత్ర దేవాస్తత్ర పుష్టదానీమత్యద్భుతానాం హవిషాం విశేషైః ॥ ప ॥ ౧౬ ॥
సర్వేషు వర్ణేష్వపి దాతురస్మాత్స్వం ప్రాప్తవత్స్వర్థమజాతశత్రోః । స వర
ఏకస్తు కదాపి లేభే నార్థం క్రతూనామిహ సార్వభౌమః ॥ ౧౭ ॥ ౧౭ తత్ర నానా

ప్యంలిన్య - రాజసూయికాత్యద్భుతహవిర్భక్షణపూర్ణో దరాణాం చంద్రకళాపాన ప్రసక్త్యభా
వే సార్వత్రికపూర్త బింబతయా చంద్రస్యసూర్యబింబసంగః కళామాత్ర శేషతాభ్యానపరిసజ్యతవి
వేత్యర్థః - అత్ర దేవానాం తాదృశతృప్త్యసంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః తయాచైష
రాజసూయో లోకోత్తర ఇతి వ్యతిరేకాలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౧౬ ॥ సర్వేష్వితి - ఇహ క్రతూ
నాం సార్వభౌమే రాజసూయే - సర్వేషు వర్ణేషు బ్రాహ్మణాదిషు అకారాద్యక్షరేషు చ దాతురస్మా
దజాతశత్రోః ధర్మరాజాదర్థం ధనం అభిధేయం చ స్వం ప్రాప్తవత్సు సత్స్వపి - ఏకః స వర్ణః న
కారస్తు అర్థం ధనం నిషేధం చాభిధేయం కదాపి న లేభే - ఏకో వర్ణో న లేభే ఇతి నేతి చ వర్ణో న్యాజాదా
శుక్లాదౌన్మత్తోర్థం తు వాక్షరే అర్థోభిధేయస్తైవ స్తుపరి యోజిన సమృద్ధిష్విత్యుభయత్రాపి వ్య
మసఃఅత్ర సర్వ వర్ణసులభార్థదాతృరూప సామగ్రీసత్త్వేపి నవర్ణస్యార్థప్రాప్తి రూపకార్యానుత్ప
త్తేర్విశేషోక్తిరలంకారః - న చ కులాక్షరయోర్ధనాభిధేయయోశ్చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసా
యమూలాతిశయోక్త్యుపస్థాపిత ఇతి తయోస్తస్యచాంగాంగిభావే సంకరః ॥ ౧౭ ॥ తత్రేతి ॥

నానాజనపదానాంసమ స్తదేశానాంయేమేదినీవల్లభమల్లాఃరాజశ్రేష్ఠాస్తేషాంమకుటేషు కిరీటే
షుమణనాంకిరణైః కిశలయితే వితతేరంజితేచత్రస్మిన్ యజ్ఞవాటేరాజసూయయాగాలయే౼
త్రిపథగాతనూజేనభీష్మేణపృథాతనూజేనధర్మరాజేనచద్వాభ్యాంనియుక్తః కృష్ణః పురస్పృ
జయేత్యాజ్ఞప్తఃవిరుద్ధాయామాతురపత్రైర్వైమాత్రేయైఃభ్రాతృభిర్గీర్వాణైస్స యజ్ఞపశ్చాత్
తభిమతజతుభవనేవనేఖాండవేసపసేరాజసూయే చతేషుపృథక్ప్రథక్ప్రత్యేకంప్రత్యేకంభిరాధి
తతయాసంతర్పితత్వేన - స్వేనాత్మనాపిఆతిథ్యాయపూజనాయఆమంత్రణేన ఆహూయ
మానేనవీతిహోత్రేణఅగ్నినేవస్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా - జ్వాలతాహోమపాత్రేణపరిష్క్రియమాణ
మలంక్రియమాణంపాణితలంయస్యసఃసహదేవఃనిఖిలానాం భక్తానాంయానికృత్యాని కార్యాణి
కాంక్షితానితన్నిర్వహణేనసంపాదనేనైవధారేణేవేత్యుత్ప్రేక్షా -నిభృతావశ్చలాఅవయవాయ
స్యతం - సర్వస్మాదగ్రపూజనేప్యనుద్ధతమిత్యర్థః సభాయాంసాదుస్సభ్యానాం సాలోకనోజన
స్తస్యలోచనానాం యానిపత్మయుగళానిలేషాంపఙ్క్తిఃపరస్పరవైముఖ్యస్య అనిభిముఖత్వ
స్య - నిర్నిమేషత్వస్యేతియావత్ వదాన్యఃదాతారూపకోమలిమాశరీరసౌందర్యం యస్యతథో

జనపదమేదినీవల్లభమల్లమకుటమణికిరణపల్లవితే యజ్ఞవాటే త్రిపథగాపృథా
తనూజాభ్యాంనియుక్తోవైమాత్రేయైర్భ్రాతృకోర్ధ్వ తుభవనవనసవనేషుపృథక్పృ
థగారాధితతయాస్వేనాప్యాతిథ్యాయనిమంత్ర్యమాణేన వీతిహోత్రేణేవజ్వాల
తాహోమపాత్రేణపరిష్క్రియమాణపాణితలస్సహదేవఃనిఖిలభక్తజనకృత్యనిర్వ
హణధారేణేవనిభృతావయవం సభ్యలోకలోచనపత్మయుగళపఙ్క్తిపరస్పరవై
ముఖ్యవదాన్యరూపకోమలిమానంమహర్షిజనవలయమధ్యమహేంద్రనీలరత్నం
చిరత్నంపుమాంసంసమాసాద్యప్రథమ మర్ఘ్యేణపరిపూజయాంచక్రే॥ప ॥౧౭॥
తావత్ప్రకోపా త్తరళాధరస్యప్రతిక్షితీశా నభయానకస్య। వేదీభువంతత్ర విహా
యవహ్నేశ్చేదీశితుశ్చి త్తమివావివేశ ॥ ప ॥ ౧౮ ॥ సదసీనవికృతోయదచ్యుతో

క్తం నిర్నిమేషదర్శనీయసౌందర్యమిత్యర్థః మహర్షిజనస్యవలయంమండలమేవకటకాభరణంత
స్యమధ్యేమహేంద్రనీలరత్నమిత్యశ్లిష్టపరంపరితరూపకం - చిరంతనంపుమాంసంపురాణపు
రుషం శ్రీకృష్ణంసమాసాద్య అర్ఘ్యేణప్రథమంసర్వేభ్య ఆదౌపరిపూజయాంచక్రే పరిపూజిత
వాన్ రూపకోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః ॥ ౧౭ ॥ తావదితి ॥ తావత్ తత్క్షణమేవప్రకోపాత్కృ
ష్ణస్యాగ్రపూజనజన్యాత్ తరళౌఅధరావోష్ఠౌయస్యతస్య- అతఏవప్రతిక్షితీశానాంప్రతిస్పర్ధి పా
ర్థివానాంభయానకస్యభయంకరస్యచేదీశితుశ్శిశుపాలస్యచిత్తం - వహ్నిఃయజ్ఞీయఃతత్రయ
జ్ఞవాటేవేదీభువమాయతనప్రదేశంవిహాయఆవివేశేవేత్యుత్ప్రేక్షా - పరవృద్ధిమత్సరిణస్తేహి
మానినామిలిన్యాయోదితిభావః ॥ ౧౮ ॥ సదసీతి ॥ యద్యస్మాత్సోచ్యుతఃకృష్ణస్తుశత్రోఃశిశుపా
లస్యపరుషాక్షరమండలేననిష్ఠురవాక్యబృందేనసదసి - మనసీతివావికృతఃరుష్టఃనాభూత్- తత్త
స్మాతారణాత్ తత్పరుషాక్షరమండలము పేత్యశిశుపాలాత్కృష్ణంప్రత్యాగస్య - తస్యక్రి స్థ

స్యశ్రవోభ్యాంకర్ణాభ్యాంబహిః బహుతరాణాంకుండలయోర్నీలరత్నానాంఛ్యోద్వ్యాజాదవ
సత్ అవర్తతేవేత్యుత్ప్రేక్షావ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యాసాపహ్నవాచ - నీచావమానోనమహ
తాంకోపాయేతిభావః - పుష్పితాగ్రా ॥ ౧౯ ॥ అశ్లీలవాగితి ॥ తతఃకల్పాంతతిగ్మకరకల్పం
ప్రళయార్కతుల్యమనల్ప వేగందానవవైరిణఃకృష్ణస్యచక్రంకర్తృ ఇహశిశుపాలకంఠేఅశ్లీల
వాక్ నిష్ఠురవాక్యంసమాప్తిమతీసమాప్తావాసనసమాప్తిమతీవేతిసంద్రష్టుం కామోయస్యతథోక్త
మివేత్యుత్ప్రేక్షా - రణకర్మణివాక్కలహేదమఘోషస్యాపత్యందామఘోషఃశిశుపాలంకంఠే
బిభేద ॥ ౨౦ ॥ ఇతీతి॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణదుష్టా మతిర్బుద్ధిర్యస్యతథోక్తస్యతస్యశిశుపాలస్య
ఆయుషాజీవితస్యకాలేనసహసవనకర్మణిరాజసూయేసమాపితేసమాప్తింనీతేసతినిర్మితమవభృ
థదీక్షాంతెఆప్లవనంస్నానంయేనతథోక్తం ఉపధాత్వేన ఉపాయనత్వేనపూర్వందత్తానిదత్త
పూర్వాణి - స్వస్మా ఇతిశేషఃవిత్తానిధనానిద్విగుణంయథాతథైవగ్రాహితాన్ - గ్రాహి
ణ్యంతాత్కర్తరిక్తః అతఏవఉత్తమర్ణాన్ ఋణప్రదాతౄనివస్థితాన్ తేషామేవదత్త
ద్విగుణగ్రాహిత్వాదితిభావఃసర్వాన్ నృపతీన్ప్రజ్ఞఃప్రస్థాపితవంతం - నిజనగరేభ్య ఇతిశేషః

భూత్సతుపరుషాక్షరమండలేనశత్రోః ।బహిరవనదుపేత్యతచ్ఛ్రవోభ్యాంబహుత
రకుణ్డలనీలరత్నలక్ష్మ్యాత్ ॥ ప॥ ౧౯ ॥ అశ్లీలవాగిహసమాప్తిమతీనవేతిసంద్రష్టు
కామమివదానవవైరిచక్రమ్ । కల్పాన్తతిగ్మకరకల్పమనల్పవేగంకరిరేబిభేదర
ణకర్మణిదామఘోషమ్ ॥ ౪ ॥ ౨౦ ॥ ఇతితస్యదుర్మతేరాయుషాసహసమాపితే
సవనకర్మణినిర్మితావభృథాప్లవన ముపదాత్వేనదత్తపూర్వాణివిత్తాన్యుత్త
మర్ణానివపునర్ద్విగుణమేవగ్రాహితాన్ సర్వాన్నృపతీన్ ప్రస్థాపితవంతంపౌర
వంతిమనుజ్ఞాప్యచైద్యనిధనోత్సవేన సుదర్శనస్యేవపౌరజనలోచనస్యాపిన వా
స్రకసేకార్ద్రీతా ద్రష్టుమనాఇవసనాతనఃపుమాన్ పురీంపురానుభూతకుశస్థ
లీనామానంప్రతస్థే ॥ ప ॥౨౧॥ అన్ధభూపతనయోపిబలౌఘైర్హాస్తినంపురమ

తంపౌరవంపురువంశ్యంధర్మరాజమనుజ్ఞాప్యగచ్ఛామీత్యాపృచ్ఛ్య - సనాతనఃపుమాన్ పురాణ
పురుషఃకృష్ణఃచైద్యస్య శిశుపాలస్యనిధనేనమరణేనయఉత్సవస్తేనసుదర్శనస్యచక్రస్యేవ స్వపు
రద్వారకాయాంజనానాంలోచనస్యాపి - జాత్యేకవచనం - నవాభిరప్రకటితాభిః ఆనందా
శ్రుబిందుభిఃశోణితబిందుభిశ్చ అర్ద్రీతాంసేకంద్రష్టుమనాయస్యతథోక్తఇవేత్యుత్ప్రేక్షా అ
స్త్రమశ్రుశోణితఇతివిశ్వః - పురాకృష్ణావాసాత్పూర్వం అనుభూతంస్వీకృతంకుశస్థలీతినామ
యస్యాస్తాంపురీంఅధునాద్వారకానామానంప్రతిప్రతస్థే ప్రస్థితవాన్ -అనుభవితుమనాఇవేతి
పాఠేపృష్ట్వాపివార్థః- పౌరవంతంపౌరవంతమితిక్వచిత్పాఠఃపౌరాఏవాస్యసంతీతిపౌరవంతంపౌ
రమాత్రశేషమిత్యర్థఃకావ్యర్థవిశేషణత్వాదుపేక్ష్యః॥ ౨౧ ॥ అన్ధేతి॥అసావంధభూపతనయః
దుర్యోధనోపిబలానాంచతురంగాణాం ఓఘైఃబృందైఃహస్తినేననిర్మితం హాస్తినంపురమవా
ప్య -పిఅష్టోధర్మజాన్యైశ్వర్యందృష్ట్వావిస్మయాత్స్వతస్సన్ దుర్విచారాణాందురాలాపినాం

రచనానుకరణేన - బలవంతం సమర్థం సుబలస్యాపత్యం సౌబలం శకునిం ప్రతి గిరం వా
చం వక్ష్యమాణాం చచక్షే ఉక్తవాన్ - చక్షేఃకర్తరి లిట్ - స్వాగతా ॥ ౨౨ ॥ అగ్నేరితి ॥
హే మాతుల మాతుర్భ్రాతః శకునే హేమ సువర్ణం అగ్నేరపత్యం అగ్నిజన్యమితి యద్వాక్యం ఆహుః
జనా ఇతి శేషః - ఏతద్వాక్యం న మిథ్యా నానృతం యతః కారణాదఖిలైః క్షితిపైః రాజభిః ఉపనీ
తం సమర్పితం తేభ్యః కరత్వేనానీతమితి వా విరోధి సౌజ్ఞాతైర్ధర్మరాజస్య మఖే రాజసూయే అను
భూతం దృష్టం తదిదమగ్నిజన్యం హేమ స్మర్యమాణం సదేవ - మయేతి యోజ్యం మేమమచిత్తం స
క్తం దివం రాత్రిం దివం అచతురవిచతురేత్యాదినా నిపాతః దహతి చిత్తసంతాపం జనయతీత్యర్థః
తతో న మిథ్యేతి యోజ్యం - అత్ర కారణగుణా హి కార్యగుణానారభంత ఇతి న్యాయాత్ ఆత్మా
వై పుత్రనామాసీతి శ్రుతేర్వా ప్రసిధ్యమానతాపకత్వప్రతిపాదకోత్తరవాక్యార్థేన హేమ్నో
గ్నిజన్యత్వసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం మనోవ్యథాదాహయోః శ్లేషభిత్తికా
భేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితమితి ద్వయోరంగాంగీభావేన సంకరః ॥ ౨౩ ॥ వల్గది
తి ॥ కించ సభాయాః మణిమయసభాయాః అవలోకే దర్శనసమయే మణిభువి వజ్రకుట్టిమే స్ఖలితం

హాస్యవిలక్షః । సౌబలం గిరమసౌ బలవత్తం దుర్వ్యచారరచనాసు చచక్షే ॥ ప॥ ౨౨॥
అగ్నేరపత్యమితి హేమ యదాహురేతన్మిథ్యా న మాతుల విరోధి మఖేఽనుభూతమ్ ।
తత్స్మర్యమాణమఖిలక్షితిపోపనీతం నక్తం దివం దహతి చిత్తమిదం యతో మే ॥ ప॥
౨౩ ॥ వల్గత్కుచం పరిజహాస సభావలోకే యం ద్రౌపదీ మణిభువి స్ఖలితం యదు
చ్చైః । తత్సాధుజాతమితి వక్తుమివ స్నుషాం స్వాం మత్ప్రాణ వాయురగమద్బహు
త్క్రమణేచ్ఛురాస్తే ॥ ప ॥ ౨౪ ॥ అధునా యుధి సేనాభిర్వ్యధూన్వన్నో ధరాతల
మ్ । నిధాయ నిధనం తేషాం నిగృహ్ణీయామిమాం శుచమ్ ॥ గ ॥ ౨౫ ॥ ఇతి నిగద్య
వ్రీడావ్యథానద్యోస్సంగమే నిమగ్నమేనమభగ్నకైతవబంధుర్గాంధారపతిరుత్తా

స్థలే జలం జలే స్థలమితి భ్రాంతం మాం ద్రష్ట్వేతి శేషః ద్రౌపదీ వల్గంతౌ హాసక్షోభాచ్చలంతౌ కుచౌ య
స్మిన్ తద్యథా తథా ఉచ్చైః పరిజహాస హాసమకరోదితి యత్ - తత్పరిహసనం సాధు ఉచితం జా
తం అభూత్ - ఇతి స్వాం స్వీయాం స్నుషాం పుత్రపత్నీం వక్తుమివ మత్ప్రాణవాయుః - అయం మమ
ప్రాణమయో వాయుః ఉత్క్రమణేచ్ఛుర్నిర్గమనేచ్ఛావాన్ సన్ ఆస్తే పరైరవమానోపమాని
నాం మరణాదతిరిచ్యత ఇతి భావః ॥ ౨౪ ॥ అధునేతి ॥ అతో హేమధునా సేనాభిః చతురంగాభిః ధ
రాతలం భూప్రదేశం విధూన్వానః కంపయన్ సన్ - యుధి యుద్ధే తేషాం విరోధినాం ధర్మరాజా
దీనాం నిధనం మరణం విధాయ కృత్వా - ఇమాం శుచం శోకం నిగృహ్ణీయాం నిరుంధ్యాం - గృహ్ణా
తేర్నిపూర్వాద్విధ్యర్థే లిఙ్ ॥ ౨౫ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ నిగద్య ఉక్త్వా వ్రీడావ్యథే లజ్జా
దుఃఖే ఏవ నద్యౌ తయోస్సంగమే నిమగ్నమేనం దుర్యోధనం ఉత్తారయితుం తీరం ప్రాపయితుం -
అభగ్నస్య అప్రతిహతస్య కైతవస్య వ్యాజవిద్యాయాః బంధుః తత్ర కుశల ఇత్యర్థః గాంధారస్య దే
శవిశేషస్య పతిః రాజా శకునిః - ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఉత్తరం ప్రతివాక్యమేవ ఉత్తీర్య

తేనేనేత్యుత్తరం ప్లవమితి శ్లిష్టరూపకం ఋూదోరబిణ్యాప్ ఆదత్తగృహీతవాక్ - యథా తే రా జ్ఞా ర్వాత్కార్తరిలట్ - శ్లిష్టాశ్లిష్టపరంపరితరూపకమ్ ॥ ౨౬ ॥ జయ్యతామితి ॥ హేవత్స దుర్యోధన తేల్వయేత్యర్థః అర్జునః జేతుం శక్యో జయ్య స్తస్య భావ స్తత్తా తాం కథముపైతి నోపైత్యేవేత్యర్థః - కుతః యస్యార్జునస్య యా భీః భయాత్పలాయితాః ఖాండవదాహసమయ ఇతి భావః హరిముఖాః ఇంద్రాదయస్సురాః నామతః కేవలం నామ్నైవ మరుతః నాభవన్ - కింతు వేగతః పలాయనవేగాదపి మరుతః వాయవః మరుద్దేవే సమీరణ ఇతి విశ్వః - సోర్జున ఇతి యోజ్యం ఉత్తరవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం - రథోద్ధతా ॥ ౨౭ ॥ అపిచేత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ తమితి ॥ అపిచ కించ ప్రకోపాత్ ధృతా భీమా భయంకరా చ గదా అంకశ్చిహ్నం యస్య తాదృశో బాహుర్యస్య తథోక్తం తం భీమం వీక్షితుం - అత్ర జగతి లోకే కే వా శక్నుయుః సమర్థాః న కేపి శక్నుయుః - కుతః యస్య భీమస్య ఆహవే యుద్ధే ఏకైకస్యైవ ముష్టేః హతయే ముష్ట్యా ఘాతాయ బకోసురః బృహద్రథభూః జరాసంధః హిడింబోసురశ్చేతి త్రయః అలం పర్యాప్తాః న భవంతి స్మ - అత్రాపి పూర్వవత్కావ్యలింగం ॥ ౨౮ ॥ తాభ్యామితి ॥ తాభ్యాం భీమార్జునాభ్యాముప

రయితుమేవముత్తరమాదత్త ॥ ప ॥ ౨౬ ॥ జయ్యతాం కథముపైతి తేర్జునో న
త్వయ్యధిభయాత్పలాయితాః । కేవలం హరిముఖా న నామతో వేగతోపి మరుతో
భవన్ సురాః ॥ అపిచ ॥ ప ॥ ౨౭ ॥ తం వీక్షితుం జగతి శక్నుయురత్ర కే వా భీమం ప్రకో
పధృతభీమగదాంకబాహుం । ఏకైకముష్టిహతయే న స భవన్తి నాలం యస్యాహ
వే బకబృహద్రథభూహిడింబాః ॥ ప ॥ ౨౮ ॥ తాభ్యాముపాస్యమానస్య తపస స్తనుజ
న్మనః । వ్యాహృతేపి ప్రసక్తిః కా విశేషాత్త్వాదృశాం రణే ॥ గ ॥ ౨౯ ॥ తథాప్యహం
తు తవ చ తేషాం చ విభవే పరస్పరపరిపణనపదాధిరోహిణి తే క్షణాదక్షమమాణేన జగ
త్సామాన్యతామక్షసంప్రదాయేన తం పరాజయఘంటాపథే సంచారయిష్యామి॥

సేవ్యమానస్య పార్శ్వద్వయే సేవ్యమానస్య స్వయం తపసః తనుజన్మనః యమపుత్రస్య వ్యాహృతే ద్రోహచింతన ఏవ ప్రసక్తిః కా - నాస్తీత్యర్థః విశేషాత్ తత్రాపి తాదృశానిత్వపశ్యంతీతి తాదృశాం లోకైకవీరాణాం సంబంధిని రణే ప్రసక్తిః కా - దూరతోపాస్తేత్యర్థః ఉభయత్రాప్యస్మాకమితి శేషః - అత్ర యుధిష్ఠిరే విశేషణద్వయస్య లోకైకాజయ్యత్వాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః ఏవం ద్రోహచింతనమాత్రస్యాప్యసంభవోక్త్యా రణే ప్రసక్త్యభావస్య కైముతికన్యాయసిద్ధత్వాదర్థాపత్త్యలంకారశ్చ ద్వయో స్తిలతండులన్యాయేన మేళనాత్సంసృష్టిః ॥ ౨౯ ॥ తథాపీతి ॥ తథాపి తేషామజయ్యత్వేపి తేషాం యుధిష్ఠిరాదీనాం విభవే భాగ్యే తవ విభవే చ పరస్పరం పరిపణనం ద్యూతపణః తస్య పదం స్థానం అధిరోహతీత్యధిరోహిణి సతి - పణత్వేన నిర్దిష్టే సతీతి యావత్ అహం తు జగతస్సర్వస్య సామాన్యతాం సాధారణ్యం అక్షమమాణేన అసహతా అనన్యసామాన్యేనేత్యర్థః అక్షవిద్యాయాః సంప్రదాయేన శిష్టానుపూర్వ్యేణ - తం ధర్మరాజం పరాజయ ఏవ ఘంటాపథః రాజమార్గః తస్మిన్ క్షణాత్ సంచారయిష్యామి - ద్యూతేన సర్వము

పహరిష్యామీత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ అనంతరమిత్యుత్తరశ్లోకాన్వయః ॥ విత్త ఇతి ॥ విత్తే సర్వస్వే హృతేసతి - ద్యూతేనేతి శేషః । అనంతరం ధరిత్ర్యాః తే పాండవాః బంధుభిర్ధార్తరాష్ట్రైః పుత్రైరక్షిరపి స్వయం విసృష్టాస్సంతః శుచా ధనస్వజనత్యాగజన్యేన శోకేన వినాశం వా యాయాయుర్గచ్ఛేయుః అథవా లజ్జయా విదేశం పరదేశం వా యాయుః - పరిమ్లానేనాస్యేన మరణమథవా దూరగమన మిత్యుక్తత్వాదితి భావః - అత్ర వినాశవిదేశయోరేకదా గంతుమశక్యత్వాద్వికల్పాలంకారః - విరోధే తుల్యబలయోర్వికల్పాలంకృతిర్మతేతి లక్షణాత్ ॥ ౩౧ ॥ త్వమితి ॥ తతః పాండవానాముక్తద్వయాన్యతరప్రాప్త్యనంతరం త్వంతు నీరరాశిస్సముద్ర ఏవ హరినీలమేఖలా ఇంద్రనీలమయ కాంచీ యస్యాస్తాం మేదినీం భూమిం ఆత్మనా స్వం యాతైస్సోదరైరనుజైస్సదృశతుల్యా సంఖ్యా శతత్వాత్మికా యేషాం తాః సదృశసంఖ్యాకాస్సమాః శతసంవత్సరాన్ కైషికః ప్రత్యయః అపోన్యతరస్యామితి వైకల్పికో ప్రత్యయః సపత్నం నిశ్శత్రుకం అనుభుఙ్క్ష్వ పాలయ - భుజేర్వ్యత్యయే లోట్ - రథోద్ధతా ॥ ౩౨ ॥ ఇత్థమితి ॥ రహసి ఇత్థంకారం ఉక్తప్రకారం ఆలోచనం

ప॥ ౩౦ ॥ అనంతరం॥ విత్తే హృతే ధరిత్ర్యాః తే విసృష్టా బంధుభిస్స్వయం । వినా
శం వా శుచా యాయుర్విదేశం వాథ లజ్జయా॥ ప ॥ ౩౧॥ త్వం తత స్తు సఖమాత్మ
సంయాతైస్సోదరైస్సదృశసంఖ్యాకాస్సమాః నీరరాశిహరినీలమేఖలాం నిస్సపత్న
మనుభుఙ్క్ష్వ మేదినీం॥ గ ॥ ౩౨ ॥ ఇత్థంకారం రహసి కల్పితే తైః తవ దురర్థ్యే తావు
భౌ వ్యనుభావితుం దివ్యచక్షుషాంధేన వసుంధరాధిపతినా నవ మణిమంటపికాప్ర
వేశోత్సవ వ్యాజాదాహూతస్సానుజో ధర్మజః కురుపత్తనముపేత్య బంధుభిర్యా
ప్రత్యుద్గమ్యమానో దుస్తరం భావి వనవాసవర్షమేకైకమేకైకేన ప్రణిపాతేన పు
ణ్యేన సుప్రతరం కరిష్యన్నివ పితృవ్యం ద్వాదశకృత్వః పాదయోః ప్రాణంసీత్ ॥
ప ॥ ౩౩ ॥ ఆవభృథాంబుకణైరివ నూతనై రధిగతామధజాలకమూర్తిభిః స్వకబ

కృత్వేత్యర్థః అన్యథైవంకథమిత్థంసుసిద్ధా ప్రయోగశ్చైవిత్థముపపదాత్కరోతేర్ణముల్ - కల్పితే రహసి శకునిదుర్యోధనాభ్యామితి శేషః । కితవస్యభావః కైతవం తస్మిన్నేవ దురర్థ్యే కుమార్గే ధూర్తోక్తు దేవీ కితవ ఇత్యమరః తౌ ఉభౌ శకునిం దుర్యోధనమపి అనుభావితుమనుసృత్య వేగేన గంతుం - దివ్యంజ్ఞానమయం చక్షుర్యస్య తేన తాభ్యాం దుష్టభావం గమితేనేత్యర్థః - అంధేన వసుంధరాధిపతినా ధృతరాష్ట్రేణ నవాయాం ద్యూతార్థం నిర్మితాయాం మణిమయ్యాం మంటపికాయాం సభాయాం ప్రవేశోత్సవస్య వ్యాజాత్ వ్యాజం కృత్వా - ల్యబ్లోపే పంచమీ ఆహూతస్సానుజః ధర్మజః యుధిష్ఠిరః కురుపత్తనం హాస్తినపురముపేత్య బంధుభిర్యా బంధుసమూహేన ప్రత్యుద్గమ్యమానః క్రియమాణప్రత్యుత్థానస్సన్ - దుస్తరం తరితుమశక్యం భావి నిద్యూతేన రాజా యోనభవిష్యతీవ నవాసే ఏకైకం వర్షం వత్సరం ఏకైకేన ప్రణిపాతేన యత్పుణ్యం తేన సుప్రతరం కరిష్యన్ కర్తుమిచ్ఛన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - పితృవ్యం పితృభ్రాతరం ధృతరాష్ట్రం పాదయోర్ద్వాదశకృత్వః ద్వాదశవారం ప్రాణంసీత్ ప్రణతవాన్ - ప్రపూర్వాన్నమతేః కర్తరి లుఙ్ ॥ ౩౩ ॥ అవభృథేతి ॥ అ

ధర్మా [illegible] నాపహోపవ్యపి సూచనై [illegible] రపభ్ర ధస్య రాజసూయాపభృథస్నానస్య
స [illegible] ంధభిరంబుభిః [illegible] జా [illegible] ధిగతాం సంగతాం స్వస్యైబ
[illegible] స్యుత్ ప్రాపయాస్మ - నవాశ్చర్యి
[illegible] బిందుత స్వత్వ్రేతౌ - మైత్రివిలంబి
[illegible] బాలజనతి చేష్టాయాం నిగూహనం ఆచ్ఛాదనం
యేన తథోక్త సముహావప్తేధృతరాష్ట్రం - అనామయస్య ఆరోగ్యస్య ఆయుక్తైః ప్రశ్నస్య అనుజా
నాం - ధ్రతోచ్చరితాభిరిత్యర్థః వార్తైః అనుకూలత్వ చ్చైతత్ తత్ర బంధుహనామయమిః స్వ
గతా నితిభావః - ధృతరాష్ట్రో రాజసూయస్యావభృథః అనుష్ఠానం తస్య బంధనిపిలాలనాభిః ప్రశం
సాభిః [illegible] త్వా నిపీతం వినయాన్వితం తం ధర్మరాజం సదనాయ గృహ కార్యాయైన సర్గ
వైషిక వాక్ - [illegible] దనికమ్ ॥ ౩౪ ॥ తావితి ॥ తావత్తదానీం తస్మిన్ దినసేమది
యేయాయా స్తేనార్జ్య డిలస్యభేరినాం భటానాం అపరావర్తినాం అంతస్స్మరణస్య హేతుః ద్వా

రింధ్ర్యపదస్యాంతాపిసాసుబలజాపదయోస్సమనీనయత్ ॥ప॥ ౩౪ ॥అనుజాభిరనా
మయాయుక్తైరభినంద్య క్రతులాభలాలనాదిః । సదనాయ సపర్గతం విసృతం స
ధృతా కారనిగూహనో మహీపః॥ ప ॥ ౩౫ ॥ తాపన్మదీయత సుభారిభటానాం సేహా
మున్యైర్మిథః క్రభపిలాకుత్సూహాభజాంశ్వః॥ ఇత్యంత రాహిత[illegible] శిప్రతి
చ్ఛాయం మందాయమానమహాసారవిణానిపేతే ॥ప॥ ౩౬॥ దిగ్దంతం మస్త్రైస్సంత్రై
ర్దిశాపరిశచత్వారి । సర్వాఃపత్రిజాస్తదారాజ్ఞాసమారుక్షద్వృశాతులాం॥ప॥ ౩౭
మచుజాపళినయనప్రర్తనేపునర్మ్మఘవాదిదేవమనుభావగోచరాః ॥ కకుభాంవిశేషుర

విహాపురుకాలోకేసూర్యమండలభేదకా - యాద్ధపరావృత్య వృతశ్శిరోయోగాద్భిప్తిరియఇతి
స్మరణా [illegible] - కురూణాం కురువంశ్యానాం భూభుజాం రజ్ఞాం పాండవానాం ధార్తరాష్ట్రా
ణాం చ మిథోన్యోన్యం వైరం విరోధః ప్రభవితా ప్రకర్షేణ భవిష్యతి - ఇతి హంతోరంతర్మనసి ఆ
హితా సంగతా శుక్ దుఃఖం యస్య తేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా - మందాయమానః క్షీణక్షీణమ్మహస్తేజో
యస్య తేన నరణా సూర్యేణ ప్రతీచ్యాం దిశి నిపేతే పతితం - పతేర్భావేలిట్ ॥ ౩౬ ॥ దిగ్ద ఇతి పత
స్యాం దైన్యం తి మస్త్రైస్తమోభిః దిశానామష్టానాం ప్రబాణాం తన్మధ్య భాగానాం చ చత్వారి
ప్రాంగణ [illegible] పతతి - తదా సర్వాః పత్రిజాః ద్వశా అంధీ భూతయా రాజ్ఞా తులాం ధృతరాష్ట్ర
సాదృశ్యం సమారుక్షత్ ప్రాప్నువన్ - రుహేర్లుఙ్ - ఉపమాలంకారః ॥ ౩౭ ॥ మచు
జేతి ॥ ఉచ్చైః ప్రాంశుత్వం ప్రస్వబాణపతిరత్న ప్రధమశైలాదుదయాత్ రుహాతీతి రోహిణః
తస్మా దాపిర్భూతా స్సంతః - రత్నాంతస్మిన్నేవ క్షణ ఇత్యర్థః - అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - మ
నుజావళ్యాం పత్రిజాబ్యాం తస్య నయనయోర్వర్తనే ప్రచారాయేత్యర్థః - మఘవాఇంద్ర ఆదిర్యే
షాం తే దేవాః ఇంద్రాగ్న్యాదయః తేషాం మనుభావస్య స్వీయత్వస్య గోచరాః విషయాః కకు
భాం విశేషుర్విశేషుః - ఇయం ప్రోద్యమాగ్నేయీ త్యాది నానావిధాగమప్రసిద్ధిరిత్యర్థః - ప్రా

ర్వంతమోభిస్తాసామేకీభూతత్వాదితిభావః - సంజాతాభిః ॥ ౩౭ ॥ అథేతి ॥ [illegible] సంతరం ఉపకార్యామధితిష్ఠతః ఉపవేశశాలాయాం ఏవ [illegible] గమనస్యైత్యర్థః అధి [illegible] స్థానాం [illegible] ద్వితీయా - అస్యదర్శ రాజస్యసందర్శనాయ అనిశమవిరతంయథాతథా [illegible] అత్యంతంబాల్యమిత్రైస్సఖిభిః అశక్యైః [illegible] కతిభిరపి యావత్ [illegible] - తయోః రజన్యోరా [illegible] తుసా [illegible] - తేషాం [illegible] త్వాదస్య [illegible] కించి [illegible] కరాత్రావపి [illegible] యత్ [illegible] ఆయాం [illegible] యాయా లుక్ - అత్రో [illegible] యత్ [illegible] తస్య [illegible] సారమాత్రే [illegible] యమనాప్తి [illegible] లంకారాః ౩౮ ॥ ధర్మజస్యేతి ॥ తతః ప్రథాతే [illegible] రుచి [illegible] కర్తవ్యం కర్మ [illegible] సంధ్యావందనాదినిర్వాహ [illegible] - [illegible] వి [illegible] రాజా [illegible] - [illegible] రక్షువేదిభిశ్చేతి [illegible] యోజనా - [illegible]

[illegible] తాంశుమానవ [illegible] ॥ ౩౯ ॥ [illegible] [illegible] - [illegible] షికించిన్నతయోః రజన్యాః ॥ ౪౦ ॥ ధర్మజన్మా అతః [illegible] తం । సదాం సభాసు [illegible] ॥ ౪౧ ॥ తత్ర చిత్రయా మాసేషు అనల్ప చతురిమజల్పాకేషు సధా [illegible] మధ్యే [illegible] పరికల్పయతః [illegible] నిపామాన్ [illegible] గుణ [illegible] మల ప్రదీపస్య [illegible] నివిశమానస్య [illegible] స్థానా [illegible] యితుం [illegible] న్నిధి [illegible] మధ్యమవర్గ [illegible] నాచ [illegible] సా

భిరిత్యుక్తైవయోజనా ॥ యత్తు చాపాత్మ [illegible] రూపా [illegible] విస్మరింహ వ్యాఖ్యానం పరిష్కృతాసంగతే [illegible] ॥ ౪౨ ॥ అత్రేతి ॥ తత్ర సదాయాం అనల్పానాం మహతాం చతురిమాణాం చాతుర్యాణాం జల్పా [illegible] యావత్ [illegible] వాచాం [illegible] అవివచ్ఛిత్తి [illegible] సదా [illegible] జల్పజిల్పి [illegible] తక్య [illegible] - క్వచి [illegible] అస్థాన [illegible] స్తల్పేషు [illegible] శంకల్ప [illegible] సార [illegible] చాతుర్యా [illegible] [illegible] సమీపే అవితః [illegible] యాపూ [illegible] తేన వేత్ర [illegible] సన్ [illegible] ఉపవి [illegible] ధర్మ రాజస్య [illegible] ప్రతికూల [illegible] యథాతథా [illegible] విశమానః [illegible] స్థానాత్ [illegible] ర్యాత్ [illegible] యితుం చ [illegible] యితుం సా [illegible] సన్నిధిః [illegible] [illegible] మధ్యమవర్గ [illegible] [illegible] యానామ [illegible]

తిసంజ్ఞాశబ్దే నేతియావత్ వాచ్యః ప్రతిపాద్యః గ్రహవిశేషః శనైశ్చర ఇవ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా - శ
కునిర్దుర్యోధనమాతులః ప్రసంగికేనపథా ప్రస్తావనా పారంపర్యేణ దురోదరవిహారే ద్యూతక్రీడా
యాం అవతారం ప్రవేశం అచిరం సత్వరం అభిరోచయామాస కామయామాస - తదభిలాషం జన
యామాసేత్యర్థః ॥ ౪౧ ॥ అథేతి ॥ అథ అనంతరం మహత్యాం సదసి సభాయాం స్త్రీనపుంసక
యోస్సదఇత్యనుశాసనాత్సదశ్శబ్దస్య స్త్రీత్వం అపాసుబలసూనుశ్శకునిః శోభనాకర్తవ్యాకర్త
వ్యకోవిదా మతిః బుద్ధిర్యస్య తథోక్తమపి నియత్యా దైవస్య ఆజ్ఞయా విముహ్య మోహ్యం ప్రా
ప్య ద్యూతమార్గే దురోదరవిహారే ప్రవృత్తం ధర్మసూనుం బహుషు జనపదేషు నానాదేశేషు గ్లహ
త్వం ద్యూతపణత్వం ప్రాప్తవత్సు పదేష్విత్యర్థః - సపది ద్రుతం విజిగ్యే జితవాన్ - జయతేః
కర్తరి లిట్ సన్లిటోర్జేరితి కుత్వం - యద్వా ధర్మసూనుం విముహ్యేతి పారమార్థ్యయోజ్యం జ
నపదానామేవ కర్మత్వం - దుర్లంఘ్యా దైవీ గతిరితి భావః - మాలినీ ॥ ౪౨ ॥ ఏకేనేతి ॥ సుబలభూః
శకునిః ఏకేన అక్షేణ పాశకేన ఇంద్రియేణ చ అక్షం రథాంగే సేనాయాం పాశకేంద్రియయోరపి

సంగికేనపథా దురోదరవిహారే అవతారమచిరాదభిరోచయామాస ॥ వ ॥ ౪౧ ॥ అథస
దసి మహత్యామాజ్ఞయా నియత్యాస్సుమతిమపి విముహ్య ద్యూతమార్గే ప్రవృ
త్తం । బహుజనపదేషు ప్రాప్తవత్సు గ్లహత్వం సపది సుబలసూనుర్ధర్మసూ
నుం విజిగ్యే ॥ ॥ ప ౪౨ ॥ ఏకేనత్సుబలభూర్యుగపద్గ్రహీతుమక్షేణ సర్వవిష
యాన్నృపతేరశక్నోత్ । అస్మాత్పరం జగతి వాచ్యతయాభ్యుపేత్య తిష్ఠేత కిన్ను
పరమాద్భుతవాచకాయ ॥ స ॥ ౪౩ ॥ ప్రతిదేవనమేవమేవ భూషాః ప్రచురా
న్రత్నచయాంశ్చ హేమకోశాన్ । సహజాన్సహజాయయాన్యజిత్వా సతుగాం

పేతి విశ్వః - నృపతేర్యుధిష్ఠిరస్య సంబంధినః సర్వాన్విషయాన్ దేశాన్ శబ్దాదీంశ్చ యుగపత్ ఏక
దా గృహీతుం జ్ఞాతుం చ అశక్నోత్ సమర్థో బభూవ ఇతి యత్ విషయో దేశశబ్దాద్యోరితి విశ్వః అస్మాత్
ఏకాక్షేణ ఏకదా సర్వవిషయగ్రహణాత్ పరమన్యద్వస్తు పరమాద్భుతేతి యద్వాచకం పదం తస్మై
వాచ్యతయా అర్థత్వేన అభ్యుపేత్య అవతిష్ఠేత్ వర్తేత నావతిష్ఠేదేవేత్యర్థః కేచిత్తు పరం ఆ అ
ద్భుతేతి ఛిత్వా ఆ ఇతి యత్ అద్భుతస్య వాచకం తస్మై పరమత్యంత వాచకతయేత్యర్థః ఆకారస్సర్వ
గే బాధ ఈషదర్థే తు విస్మయ ఇతి విశ్వః ఆద్భుతం పశ్యతాం శృణ్వతాం వా ఆ ఇత్యాశ్చర్యాభిలాప
కశబ్దోచ్చారణం ప్రసిద్ధమిత్యాహుః తత్ర పునరుక్తివారణాయ పరశబ్దస్యాత్యంతార్థవర్ణనే
పి తస్యైహీనన్వయాత్ప్రకృతాసంగతిః బహుతర చతురంగబలేన చిరేణాప్యసాధ్యస్య యుధిష్ఠిరస
ర్వదేశాపహారస్య ఏకాక్షేణ పంచభిరపీంద్రియైర్యుగపద సంభావినశ్శబ్దాదిపంచకజ్ఞానస్యేంద్రి
యేణవా సంపాదన రూపస్య పరమత్వస్య అద్భుత ఏవాన్వయస్య గ్రంథకారాభిమతత్వాదితి సుధీభి
రాలోచనీయం ॥ ౪౩ ॥ ప్రతిదేవనమితి ॥ స గాంధారపతిః శకునిస్తు దేవనే దేవనే ప్రతిదేవనం ప్ర
త్యక్షక్రీడాయాం వీప్సాయామవ్యయీభావః ఏవమ ఉక్తప్రకారేణ అస్య ధర్మరాజస్య భూషాః
భూషణాని ప్రచురాన్ బహూన్ రత్నానాం చయాన్ రాశీన్ జాయయా ద్రౌపద్యా సహ అ

సజ్ఞాదీన్నృపాదీంశ్చ జిత్వా హర్షాత్ జగర్జ సింహనాదం చక్రే - ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౪౩ ॥ తత్రాంతర ఇత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ ఘటీతి ॥ తత్రాంతరే యుధిష్ఠిర సర్వస్వజయకాలే బహూనాం పతీనాం వధూటీ భార్యా ద్రుపదజా నః అస్మాకం ఘటీచేటీ జలకుంభాహరణదాసీ అభూత్ ఘటీచేటీనాం బహుపతికత్వాత్ తథోక్తం వరాకీం తుచ్ఛాం ద్రౌపదీం అత్ర పరిషది ఆనయ ప్రాపయ ఇతి ఉక్త ప్రకారాం అగ్రజస్య దుర్యోధనస్య గిరం వాక్యం హరన్ గృహ్ణన్ తదాజ్ఞాం వహన్నితి యావత్ అత ఏవ అవనిం భూమిం అవతీర్ణః ప్రాప్తః సాక్షాద్యమ ఇవ స్థితః సుబలతనయాయాః గాంధార్యాః సూనుషు ద్వితీయ ఏవ ద్వైతీయీకః ద్వితీయాదీకక్ స్వార్థే - జవాత్ సముత్తస్థౌ ఉత్థితవాన్ - ద్రౌపద్యానయనాయేతి శేషః - శిఖరిణీ ॥ ౪౪ ॥ దృష్ట్వేతి ॥ దృష్ట్వా తం ఆగతం వీక్ష్య భియా భయేన సదసి ధావనం ఇతస్తతః పలాయనం ఆచరంత్యాః ఆనతాంగ్యాః ద్రౌపద్యాః కైశ్యే కేశపాశే స దుశ్శాసనః - కరాంగులిం చకార ॥ కరాగ్రేణ వేణిం గృహీతవానిత్యర్థః మహీపస్య ధృతరాష్ట్రస్య పురంధ్రివర్గాః అంతఃపుర స్త్రీసంఘాః వక్షోరుహేషు కుచేషు కరాంగులిం చక్రుః - దుః

ధాఽపతిర్జగర్జ హర్షాత్ ॥ ప ॥ ౪౩ ॥ తత్రాంతరే ॥ ఘటీచేటీ సోఽభూద్బహుపతివధూటీ ద్రుపదజా వరాకీం తామత్రానయ పరిషది క్షిప్రమగ్రజగిరమ్ । హరన్ ద్వైతీయీకస్సుబలతనయా సూనుషు జవాత్సముత్తస్థౌ సాక్షాదవనిమవతీర్ణో యమ ఇవ ॥ ప ॥ ౪౪ ॥ దృష్ట్వా భియా సదసి ధావనమాచరంత్యాః కైశ్యే చకార స కరాంగులిమానతాంగ్యాః । వక్షోరుహేషు చ మహీప పురంధ్రివర్గా నాసాగ్రసీమ్ని సుధియశ్చ నదీసుతాద్యాః ॥ ప ॥ ౪౫ ॥ తత్ర వదుర్మేధాః బలవదాకర్షణోద్భిదురాణి స్వేదపృషంతి వ భూషాముక్తాఫలాని ధారయతశ్చ కురభారాత్కరతలనిష్పీడన నిర్గళితాం కాళిమధారామివ నిర్భరకువలయగర్భకమాల్య రసఝరీమశ్రుభిస్సహ వర్షంత్యాస్తస్యాః పాతివ్రత్యలక్ష్మీ నివాసస్ఫటిక ప్రాకారమివ దుకూలమప్యపహర్తుం ప్రావర్తత ॥

ఖాదితిభావః నదీసుతాద్యాః భీష్మాదయః సుధియః సజ్జనాశ్చ నాసాయాః నాసికాయాః అగ్రసీమ్ని అగ్రదేశే కరాంగులిం చక్రుః అహో దురుల్లంఘ్యతా దైవస్యేత్యాశ్చర్యాదితి భావః ॥ ౪౫ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర సభాయాం దుష్టా మేధా బుద్ధిర్యస్య తథోక్తః దుర్మేధాః నిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయోరిత్యసిచ్ - స దుశ్శాసనః బలవత్ దృఢమాకర్షణేన ఉద్భిదురాణి అంకురితాని స్వేదస్య పృషంతి బిందూని వ స్థితాని భూషాయాః జాలకస్య ముక్తాఫలాని ధారయతః చికురభారాత్ కేశపాశాత్ కరతలేన నిష్పీడనాత్ నిర్గళితాం కాళిమ్నః నైల్యస్య ధారామివ స్థితాం నిర్భరాణి సాంద్రాణి కువలయాని గర్భే మధ్యే యస్య తస్య తాదృశగర్భకస్య తన్మయస్యేత్యర్థః - శైషికః కప్ - మాల్యస్య రసఝరీం మకరందధారాం అశ్రుభిస్సహ వర్షంత్యాః ద్రౌపద్యాః పాతివ్రత్యలక్ష్మ్యాః యో నివాసః గృహం తస్య స్ఫటికమయం ప్రాకారమివ స్థితం దుకూలం ధవళాంశుకం అపహర్తుం ఆకృష్టుం ప్రావర్తత ఉపక్రాంతవాన్ - ఉత్ప్రేక్షా త్రయసంసృష్టిః ॥ ౪౬ ॥ తాదృక్ష ఇతి ॥ స ద్రౌపదీ తా

ద్యూతే తథావిధే పరిభవే అపమానే సముపస్థితే ప్రాప్తే సతి సభ్యేషు భీష్మాదిషు సభాజనేషు వాచంయ
మేషు తూష్ణీం భవత్సు సత్సు - ధర్మసూక్ష్మస్య నిర్ధారణాశక్త్యేతి భావః స్వదయితేషు యుధిష్ఠిరాది
షు విధేః దైవస్య బలం దుర్లంఘ్యమహిమానం ఆధ్యాయత్సు సత్సు చింతయత్సు సత్సు స్యాచ్చింతా
స్మృతిరాధ్యానమిత్యమరః అన్యేషు ఉదాసీనేషు చ అశక్తేషు సత్సు - యదుపతిం శ్రీకృష్ణం ఆర్తి
మతాం దుఃఖవతాం గతిం పరాయణం నిశ్చిత్య నీవ్యాం వస్త్రగ్రంథౌ కరౌ ద్వావపి కుర్వతీ కరా
భ్యాం నీవిం గృహ్ణతీ సతీత్యర్థః ఇహాస్మిన్నవమానసమయే హే హరే మాం త్రాయస్వ రక్ష - హేతిశ్శే
దే ఇతి ఉక్తప్రకారం తదా ఉచ్చైః గళితకంఠం యథా తథా చ క్రందరురోద - శార్దూలవిక్రీడి
తమ్ ॥ ౪౭ ॥ తస్యా ఇతి ॥ అథ సభాయాం క్రియమాణం ఆకృష్యమాణం వస్త్రం యస్యాస్తత్త
స్మాత్ తస్యాః శ్రీకృష్ణం శరణం ప్రపన్నాయాః తన్వ్యాః ద్రౌపద్యాః నితంబాత్ కంసారేః శ్రీకృ
ష్ణస్య కారుణ్యమేవ పయః పయోధిః క్షీరాబ్ధిః తస్య కల్లోలానాం మహాతరంగాణాం మాలా పఙ్క్తి
రివ స్థితేత్యుత్ప్రేక్షా - దుకూలానాం క్షౌమవస్త్రాణాం పఙ్క్తిః సహసా సత్వరం హరిస్మరణక్షణఏ

ప ॥ ౪౬ ॥ తాదృశే సముపస్థితే పరిభవే సభ్యేషు వాచంయమేష్వాధ్యాయ
త్సు విధేర్బలం స్వదయితే ష్వన్యేష్వశక్తేష్వపి । నిశ్చిత్యార్తిమతాం గతిం య
దుపతిం నీవ్యాం కరౌ కుర్వతీ సా చక్రం దతముచ్చైరిహ హరే త్రాయస్వ
మామితి ॥ ప ॥ ౪౭ ॥ తస్యాస్సభాయాం క్రియమాణవస్త్రాస్తన్వ్యా
నితంబాత్సహసావిరాసీత్ । కంసారికారుణ్యపయః పయోధేః కల్లోల మాలే
వ దుకూలపఙ్క్తిః ॥ ప ॥ ౪౮ ॥ హృతే హృతే వాససి హృద్యరూపం వాసోఽంతరం య
ద్వవృధే వరాంగ్యాః । నరస్య తేనైవ న కస్య తత్ర చిత్తస్య నావ్యోఽజని చిత్ర
పూరః ॥ ప ॥ ౪౯ ॥ అదృశ్యస్యాపహారేఽపి వర్ధితానేక వాససః ॥ అంబర

వేలేయాభవత్ - ఆవిరాసీత్ ప్రాదుర్బభూవ - ప్రసన్నే భగవతి కిం దుర్లభమితి భావః ఇంద్రవజ్రా
౪౮ ॥ హృతే హృత ఇతి ॥ యద్యస్మాత్ వరాంగ్యాః ద్రౌపద్యాః వాససి వస్త్రే ఏకైకస్మిన్ హృతే హృతే స
తి - వీప్సాయాం ద్విర్భావః - హృద్యరూపం వాసోఽంతరం అన్యద్వాసః వవృధే ఆవిర్బభూవ - తేన కా
రణేన ప్రత్యపహారం వస్త్రాంతరా విర్భావరూపేణ చిత్రపూరః ఆశ్చర్యరసప్రవాహః తత్ర సభా
యాం కస్య నరస్య సంబంధినః చిత్తస్య నావా తార్యః నావ్యః అగాధః నాజని నాభూత్ - సర్వస్యాప్య
జన్యేన - సర్వేషామప్యాశ్చర్యాన్వితా బభూవురిత్యర్థః ॥ ౪౯ ॥ అదృశ్యస్యేతి॥ అదృశ్యస్య నిసర్గ
సాత్త్వికేన ద్రష్టుమయోగ్యస్య అపహారేఽపి వస్త్రాణామపకర్షణేఽపి - వర్ధితాని హరికరుణయా ఆవి
ర్భూతాని అనేకాని వాసాంసి యస్య తథోక్తస్య తస్యాః ద్రౌపద్యాః మధ్యస్య ఉభయథాపి నిసర్గా
దృశ్యత్వేన అనేకవాసోవర్ధనేన చ ద్వేధాపి అంబరప్రాయతా ఆకాశసామ్యం అంబరాణాం వ
స్త్రాణాం ప్రాయో బాహుళ్యం యస్మిం స్తస్యభావ స్తత్తా బహువస్త్రం చేత్యర్థః ఆసీత్ అంబ
రం వ్యోమ్ని వాససి - ప్రాయో వయసి బాహుళ్యే సామ్యే నిరశనవ్రత ఇత్యమరవిశ్వప్రకాశౌ - సత్తా
మ్మానభంగాయ దురాత్మభిశ్చింతితం దైవేన భజ్యత ఇత్యత్ర ఇదమేవ సాక్షి - యత్ ద్రౌపదీమధ్యాది

పృష్ఠతో దుశ్శాసనేన ద్రౌపద్యాః వస్త్రాపహరణం దైవేన భగ్నమితి - తస్యేతి మధ్యవిశేషణత్వేన పాఠాంతరం వ్యర్థవిశేషణత్వేనోపేక్ష్యం తత్ర దృశ్యత్వవస్త్రప్రాచుర్యయోర్విశేషణగత్యా అంబరప్రాయత్వం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం అన్యవస్త్రాకాశయోర్బాహుల్యసామ్యయోశ్చ భేదేఽపి శ్లేషభిత్తికయా భేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిభేదద్వయేన సంసృష్టిః॥ ౫౦ ॥ చేలానీతి ॥ సః అంధసూనుః దుశ్శాసనః చేలాని ద్రౌపద్యాః వస్త్రాణి చిరం కర్షన్ సన్ తస్యాః ద్రౌపద్యాః నగ్నంకరణః ఏవ స్త్రీత్వకారీ నాభూత్ - కింతు శ్రమాత్ వస్త్రాపకర్షణజనితాత్ స్ఖలిత్వా సః భుభృద్ధరణౌ భువి పతన్ సన్ జనవ్రజానాం జనసమూహానాం దన్తానామావళేః పఙ్క్తేరేవ నగ్నంకరణోఽభూత్ - తం వీక్ష్య పతితం వివృతదంతపఙ్క్తిం జహసుర్జనా ఇత్యర్థః - అత్ర ద్రౌపదీజనదంతావళ్యోః ప్రసక్తస్య నగ్నీకరణస్య జనదంతావళ్యామేవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః ॥ ౫౧ ॥ అథేతి ॥ అథ తథాభూతేన తాదృశేన భూతం తస్మై ద్రౌపదీ చావాత్ తథాపూర్వం తు తాదృశ ఇతి నిశ్చయః - పరుషేణ క్రూరేణ రోషాయాః ద్రౌపద్యాః అభిషంగేణ పరాభవేన యో రోషః

ప్రాయ తత్రాతస్యాః మధ్యస్యోభయథాప్యభూత్ ॥ ప ॥ ౫౦ ॥ చేలాని
కర్షన్ చిరమంధసూనుస్తస్యాస్తు నగ్నం కరణస్స నాభూత్ । శ్రమాత్ స్ఖ
లిత్వా ధరణౌ పతన్ సన్ దంతావళేరేవ జనవ్రజానామ్ ॥ క ॥ ౫౧ ॥ అథ
తథా భూత పరుషరోషాభిషంగరోష కలుషేణ పృషదశ్వజన్మనా పరిషదిభీ
షణమేవం బభాషే ॥ ప ॥ ౫౨ ॥ ఉరసి స్ఖలదూష్మలం మృగాక్ష్యాః స్వమితా
వస్త్రమిదం యథాహమక్ష్ణా । ద్విషతః కచకర్షిణోఽప్యసృగ్రసనేనానుభవే
యమేవమేవ ॥ క ॥ ౫౩ ॥ కించ ॥ సరసి [illegible] చలత్కబంధబంధురేణ మరాజిరే
తామరసచ్ఛదానివ శతమపి విమతానేతాన్ హేమంత ఇవాహం ధార్తరా

తేన కలుషేణ వికృతచిత్తేన పృషదశ్వాద్వాయోః జన్మ యస్య తేన భీమేన పరిషది సభాయాం భీషణం భయంకరం యథా తథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ బభాషే - ప్రతిజ్ఞాతమిత్యర్థః - భాషతేర్వా వెలిట్ పృషదశ్వో గంధవహః - జనుర్జననజన్మాదీత్యుభయత్ర చామరః॥ ౫౨॥ ఉరసీతి॥ సమితౌ సభాయాం మృగాక్ష్యాః ద్రౌపద్యాః ఉరసి వక్షసి స్ఖలత్ పతత్ యథా భవచ్ఛ ఊష్మళం సంతాపాతిరేకాదత్యుష్ణం ఇదమస్రం అశ్రు అహం అక్ష్ణా లోచనేన యథా అన్వభవం అపశ్యం ఏవమేవ అముష్యాః ద్రౌపద్యాః కచకర్షిణః ద్విషతః దుశ్శాసనస్యాపి ఉరసి స్ఖలత్ ఊష్మళం అస్రం శోణితం రసనేన జిహ్వయా అనుభవేయం పిబేయమిత్యర్థః - అత్ర కేవలప్రకృతశ్లేషః - ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౫౩ ॥ కించేతి ॥ కించ చలద్భిః నృత్యద్భిః కబంధైః అశిరస్కైః కళేబరైః జలైశ్చ బంధురే విషమే సరసీవ సమరాజిరే యుద్ధాంగణే విమతాన్ విరోధినః శతం దుర్యోధనాదీన్ తామరసస్య పద్మస్య ఛదాన్ దళానీవ అహం హేమంతః ఋతురివ ధార్తరాష్ట్రా ఇతి శబ్దః నామపరం శేషః అవశిష్టః యస్యాం తాం మహత్యా గదయా ఆపత్తిమాపదం అన్యత్ర మహతా గదేన రోగేణ హిమరూపేణ ఆపత్తిం చ గమయిష్యామి ప్రాపయిష్యామీతి బభాషే ఇతి పూర్వేణ సంబంధః ధార్తరాష్ట్రాః సితేతరాంసే ధార్తరాష్ట్రా

సుతేపిచ - గవో భ్రాతరి విష్ణౌ స్యాద్ధామయే చాయుధే గదః ఇత్యుభయత్ర విశ్వః - అన కేవలయము పమాశ్లిష్టవిశేషణాచ ॥౫౪॥ తత్రేతి॥ తత్ర తస్మిన్ వనసమయే సుత్రామ్ణః ఇంద్రస్య పుత్రః అర్జునోపి ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ప్రతిజజ్ఞే ప్రతిజ్ఞాతవాన్ - ప్రతిపూర్వాజ్జానాతేః కర్తరి లిట్ ॥౫౫॥ ఉత్సేకాదితి ॥ అసౌ రాధాసూనుః కర్ణః అమునా గాంధారపుత్రీభువా దుర్యోధనేన సహ సదసి గ్రామ్యం అసభ్యం వాక్యం బ్రువన్ సన్ కృతాః హస్తాభ్యాం తాళాః శబ్దవిశేషా యస్మిం స్తత్ తథా యద్యస్మాత్ జహాస హసతిస్మ - తతః కారణాత్ యస్యాం నిద్రాయాం దేహినః జంతోః జాతు కదాచిదపి అభ్యుదితతా సూర్యోదయః అభినిర్ముక్తతా తదస్తమయశ్చ ద్వే అపి నైవ స్యాతాం - పునర్బుద్ధ్యతయోః ప్రసక్తిరితి భావః తాం నిద్రాం దీర్ఘాం - మృతిమితి యావత్ - అముం రాధాసూనుం మమ గాండివస్తు నేష్యతి గమయిష్యతీతి ప్రతిజజ్ఞే ఇతి పూర్వేణ సంబంధః సుప్తే యస్మిన్నస్తమేతి సుప్తే యస్మిన్నుదేతి చ - అంశుమానభినిర్ముక్తాభ్యుదితౌ తౌ యథాక్రమమిత్యమరః - అత్ర కర్ణనిధనస్య తాదృశభంగ్యంతరేణ కథనాత్ పర్యాయోక్తిరలంకారః

ప్రశబ్దశేషాం మహాగదాపత్తిం గమయిష్యామీతి ॥ x ॥ ౫౪॥ తత్ర సుత్రామ్ణః పుత్రోప్యేవం ప్రతిజజ్ఞే ॥ ప ॥౫౫॥ ఉత్సేకాత్కృతహస్తతాళమమునా గాంధారపుత్రీభువా రాధాసూనురసౌ జహాస సదసి గ్రామ్యం బ్రువన్యత్తతః । యస్యాం జాత్వపి దేహినో ఽభ్యుదితతా నైవాభినిర్ముక్తతా స్యాతాం ద్వే అపి గాండీవో మమ తు తాం నిద్రామముం నేష్యతి ॥ x ॥ ౫౬ ॥ ఇతి తయోస్తాదృశేన వీరవాదేన సుఖమిహాస్స్వేతి కరతలాస్ఫాలననిదర్శితే సక్థ్న్యేవ తవ మృత్యుస్స్యాదితి సుయోధనం ప్రతి యాజ్ఞసేన్యాశ్శా[illegible]చ భయార్తగంధాభ్యామంధదంపతిభ్యాం యథాపురం రాజ్యం ప్రత్యర్ప్య హరిప్రస్థం ప్రతి ప్రస్థాపితో యుధిష్ఠిరః పునరపి

పర్యాయోక్తం తు గమ్యస్య వచోభంగ్యంతరేణ యదితి లక్షణాత్ - శార్దూలవిక్రీడితమ్॥ ౫౬॥ ఇతీతి - ఇత్యుక్తప్రకారేణ తయోర్భీమార్జునయోః తాదృశేన తథావిధేన వీరవాదేన ప్రతిజ్ఞావాక్యేన అయి ద్రౌపది ఇహ మమ సక్థ్ని సుఖం యథా తథా ఆస్స్వ ఉపవిశ ఇతి కరతలస్య ఆస్ఫాలనేన శబ్దం స్పర్శనేన నిదర్శితే నిర్దిష్టే సక్థ్ని ఊరావేవ తవ మృత్యుః మరణం స్యాత్ భూయాత్ - ఇత్యుక్తప్రకారేణ యాజ్ఞసేన్యాః ద్రౌపద్యాః సంబంధినా సుయోధనం ప్రతి దుర్యోధనముద్దిశ్య శాపేన చ యద్భయం తేన ఆర్తగంధాభ్యాం తిరస్కృతాభ్యాం అంధదంపతిభ్యాం గాంధారీధృతరాష్ట్రాభ్యాం ఆర్తగంధోఽభిభూతః స్యాదిత్యమరః పురేవ యథాపురం ద్యూతాత్పూర్వమివ రాజ్యం ద్యూతనిర్జితం ప్రత్యర్ప్య పునస్సమర్ప్య హరిప్రస్థం ఇంద్రప్రస్థం ప్రతి ప్రస్థాపితః ప్రేషితః అయం యుధిష్ఠిరః కృతః మంత్రః ఆలోచనం ఏవం నికృతాపి తేనాస్మాకం క్షేమం తేన తత్పునర్ద్యూతేన వనం నేష్యామ ఇత్యాకారకం యైస్తైః అమిత్రైశ్శత్రుభిః దుర్యోధనాదిభిః పునరపి ఆహూతమాత్రః ఆకారితస్సన్నేవ న కించిదాలోచయన్నేవ సన్నితి యావత్ - విధినా దైవేన కర్త్రా గళే కంఠే హస్తం నిక్షిప్య నోదనాత్మికా చేష్టా గళహస్తికా తయా కరణేన అర్ధపథాత్ వినివర్తితః ప్రత్యావర్తిత ఇవే

త్యుత్ప్రేక్షితా మేవసభాం ద్యూతశాలాం ప్రత్యాగత్య పునరాగతవాన్ - అత్ర భయార్తగంధ తాయా విశేషణగత్యా రాజ్యప్రత్యర్పణహేతుత్వాత్ కావ్యలింగముత్ప్రేక్షయా సంసృజ్యతే- అంధదంపతిభ్యామిత్యత్ర గాన్ధారీ అంధస్య పత్యుర్భావమనుసరంతీ పట్టైనాక్షిణీపి ధాయయా వజ్జీవమంధా బభూవేతి పౌరాణికీకథానుసంధేయా - ॥ ౫౭ ॥ భూతేతి ॥ బోధవతాం కర్తవ్యాకర్తవ్యకోవిదానాం మధ్యే వరః శ్రేష్ఠోపి ధర్మతనయః భూతేన పిశాచేన అభివిష్ట ఇవ ఉన్మాదిత ఇవ భూయః పునరపి సౌబలేన శకునినా సహ అనార్యైః అసద్భిః జుష్టం సేవితం దేవనవిహారమాధత్త అకరోత్ - యః దేవనవిహార ఏవ ఆద్యక్షరం దే ఇతి ప్రథమాక్షరం విజహాత్ త్యజన్ సన్ పణః గ్లహో యాపి వనవిహారరూపః అభూత్ - తం దేవనవిహారమితి సంబంధః- వాచ్యవాచకయోరభేదాద్విమానాన్నా వాచ్యవచనదోషః ॥ ౫౮ ॥ కితవ ఇతి ॥ కితవే అక్షవిద్యానిపుణే శకునౌ వశం వదాన్ స్వాధీనాన్ పాశకాన్ అక్షాన్ స్వేన స్వీయేన కరేణ కిరతి ప్రచారయతి సతి - విజయేన జయేన అర్జునేన సదా పురస్కృతః అగ్రేకృతోపి పూజితశ్చ సన్నితి చ - స ధర్మరాజః తేన విజయేన పృష్ఠతః కృతః పరాజితః అకృత

కృతమంత్రైరమిత్రై రాహూతమాత్రో యమర్థపథాద్వ్యధినా గళహస్తిక
యావినివర్తిత ఇవ తామేవ సభాం ప్రాపవర్తత ॥ వ ॥ ౫౭ ॥ భూతాభివిష్ట ఇ
వ బోధవతాం వరోపి భూయోపి ధర్మతనయస్సహ సౌబలేన । ఆధత్త దేవనవి
హారమనార్యజుష్టమాద్యక్షరం విజహదేవ పణోపి యో భూత్ ॥ ప ॥ ౫౮ ॥
కితవే శకునౌ వశం వదాన్ కిరతి స్వేన కరేణ పాశకాన్ । విజయేన సదా పుర
స్కృతోప్యభవత్తేన స పృష్ఠతః కృతః ॥ ప ॥ ౫౯ ॥ ఉత్థాయాథ మహీంద్రః
క్షణమపి నరణా స్థాతుమస్యాం సభాయాం తైరర్థిత్వ స్వీకృతాయామితి సహ సహ
జైస్సత్యసంధస్సజానిః । పాణౌ తు క్షత్తుర్న్యధాయ ప్రసువమతితరాం మంతరుత్తప్య
మానాం పద్భ్యాం ప్రాపద్వనాని వ్యధితహృదముంచత్పౌరలోకస్తు వృగ్భాష్పమ్॥
ప ॥ ౬౦ ॥ కాంతారవర్త్మని మృగాః పురతో నిషణ్ణాః కాన్త్యాకృతేస్స ధనుషోపి నిషంగ

వమానితశ్చ అభవత్ - విరోధాభాసః ॥ ౫౯ ॥ ఉత్థాయేతి ॥ అథ పరాజయానంతరం సత్యసంధః సత్యప్రతిజ్ఞః అత ఏవ మహీంద్రః ధర్మరాజః ప్రత్యర్థిభిః శత్రుభిః స్వీకృతాయాం అర్థినః అర్థినం ప్రత్యర్థి స్వీయత్వేన కృతాయామితి చ అస్యాం ధరణ్యాం రాజ్య ఇత్యర్థః క్షణమపి స్థాతుమయుక్తమితి ఆలోచ్యేతి శేషః - ఉత్థాయ అంతః మనసి అతితరాం భృశం ఉత్తప్యమానాం దహ్యమానాం ప్రసువం మాతరం క్షత్తుర్విదురస్య పాణౌ నిధాయ సహజైస్తైః సమర్పయ సజానిః సభార్యస్సన్ సహజైః సోదరైః భీమాదిభిస్సహ పద్భ్యాం పానాభ్యాం పాదచారేణేతి యావత్ - వనాని అరణ్యాని ప్రాపత్ ప్రాప్తవాన్ -వ్యధితం దుఃఖితం హృత్ మనః యస్య సః పౌరలోకః పురజనస్తు వృగ్భాష్పం వనాని అశ్రుజలాని అముంచత్ -దుఃఖాదురోదేత్యర్థః ఆపో నేత్రేః కర్తరిఙ్ - స్రగ్ధరా ॥ ౬౦ ॥ కాంతారేతి ॥ కాంతారవర్త్మని అరణ్యమార్గే పురతః అగ్రే నిషణ్ణాః ఉపవిష్టాః మృగాః హరిణాః ఉత్థాయ స ధనుషోపి శోభం గోధాస్యాస్తీతి నిషంగిణః కాంతాశమప్రధానా ఆకృతిరాకారో యస్య స ధర్మ

రాజస్యవల్కలం చీరం రోమంథేన చర్వితచర్వణేన లోలం చుబుకమోష్ఠాధోభాగః యస్య తేన ముఖేన వక్త్రేణ పటునా స్ఫుటేన మర్మరేణ శబ్దేన చారు రమణీయం యథా తథా జిఘ్రిః చుచుంబుః జిఘ్రితేః కర్తరి లిట్ అథ మర్మరః - స్వనితే వస్త్రపర్ణానామిత్యమరః - అత్ర శాంతాకృతిత్వస్య విశేషణగత్యా చుంబన హేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥౬౧॥ పరాగేతి ॥ పరాగేణ ప్రచురరజసా పూర్ణే పథిమార్గే ఘటస్య ప్రతిమాః సదృశః మనోజ్ఞా రమణీయాః తస్య ధర్మరాజస్య పాదయోః రేఖాః వనదేవతాభిః భక్త్యా ఉపనీతాః ఆనీతాః పాద్యస్య పాదోదకస్య ఉదకుంభాః జలఘటా ఇవేతి తాదర్థ్యే షష్ఠీసమాసః ఉదకస్యోదక ఇత్యాదినా ఉదకశబ్దస్య ఉదాదేశః - జాగ్రలిస్మ రేజుః ఉత్ప్రేక్షా ॥౬౨॥ క్రమేణేతి ॥ సమానా జాయా యేషాం తే సజానయః తే పాండవాః వివిధాసి వనాని క్రమేణ విలంఘ్య అతిక్రమ్య జహ్నోర్నామ మునేః కర్ణశష్కులీవత స్యాం పంథాః కుటిలమార్గః తద్వశేన తత్ర సంచారబలేనేత్యర్థః శిక్షితైః అభ్యస్తైః గతివిశేషైః చక్రగమనైరివ స్థితైః గంభీరైః నిమ్నైః ఆవర్తైః భ్రమైః తద్వ్యాజేనేత్యర్థః ఉపాసికాయాః ఆత్మసేవికాయాః జ

గిణో౽పి । ఉత్థాయ తస్య పటుమర్మరచారుచీరం రోమంథలోలచుబుకేన ముఖేన జిఘ్రిః ॥ ౫ ॥ ౬౧ ॥ పరాగపూర్ణే పథి తస్య పాదరేఖా ఘటస్య ప్రతిమా మనోజ్ఞాః ।
భక్త్యోపనీతా వనదేవతాభిః పాద్యోదకుంభా ఇవ జాగ్రలిస్మ ॥ ౫ ॥ ౬౨ ॥ క్రమేణ తే విలంఘ్య వివిధాని విపినాని జహ్నుముని కర్ణశష్కులీపథవశే శిక్షితైః గతివిశేషైరివ గభీరావర్తైరుపాసితజనతాహృతానిశం సారచక్రాణివదర్శయంతీ కోకనదవదనోదితైరివ కోకకుటుంబికూజితైః కుమారస్య దేవవ్రతస్య కుశలమివ పృచ్ఛంతీం భాగీరథీం పురస్కృత్య తత్ర తాం నిశీథినీం పశ్చాచ్చక్రుః ॥ ౫ ॥ ౬౩ ॥ అపరేద్యురతిమాత్రబుభుక్షితానుయాత్రికసత్రిజనపరిత్రాణాయ పవిత్రైః స్తోత్రైః ప్రసేదుషా చిత్రభానునా దత్తమక్షయ్యమన్నపాత్రం కశ తే నిద

నతాయాః జనసమూహాత్ గ్రామజనేత్యాది నాసమూహార్థే తల్ - ఆహృతాని అపాకృష్టాని సంసారాణ్యేవ చక్రాణి దర్శయంతీమివ స్థితాం కోకనదం రక్తాబ్జమేవ వదనం తస్య ఉదితైః భాషితైరివ స్థితైః ఇస్మాత్ ఉదితైరావిర్భూతైరితీ నరహితః పాఠః సుగమః - రక్తాంబుజేపి కోకనదమితి నానార్థరత్నమాలాయాం - కోకకుటుంబానాం చక్రవాకమిథునానాం కూజితైః శబ్దైః కుమారస్య స్వపుత్రస్య దేవవ్రతస్య భీష్మస్య కుశలం పృచ్ఛంతీమివ స్థితాం భగీరథస్య నామ రాజర్షేః అపత్యం భాగీరథీ గంగాం పురస్కృత్య అగ్రే కృత్వా తీరం ప్రాప్యేతి యావత్ - తత్ర గంగాతీరే తాం నిశీథినీం ప్రథమాం రాత్రిం పశ్చాచ్చక్రుః నయం లిస్మ ॥ ౬౩ । అపరేద్యురితి ॥ అపరేద్యుః పరస్మిన్ దివసే తే పాండవాః అతిమాత్రమత్యంతం బుభుక్షితానాం క్షుధితానాం అనుయాత్రికాణాం సహాయగంతౄణాం అనుయాత్రా ప్రయోజనమేషామిత్యర్థే ఠక్ - సత్రం క్రతురేషామస్తీతి సత్రిణాం యజ్వనాం జనానాం పరిత్రాణాయ బుభుక్షాశమనాయేత్యర్థః పవిత్రైః స్తోత్రైః వైదికైః ప్రసేదుషా ప్రసన్నేన చిత్రభానునా సూర్యేణ దత్తం క్షేతుం శక్యం న నిషత్యక్ష

దివ్యం అన్నపాత్రం కరత్రే నిదధుః ద్రౌపద్యై సమర్పయన్నిత్యర్థః ॥ ౫౪ ॥ వనమితి ॥ తతస్తే షు పాండవేషు కామ్యకం నామ వనమరణ్యమేత్యైవ సత్సు సత్సు భీమస్తు నియోద్ధుం బాహుయుద్ధం కర్తుం కామో యస్య తం ఉగ్రం భయంకరం కిర్మీరనామకం ఉణపః శవమశ్నాతీతి తేషాం తేషామిత్రం రాక్షసశ్రేష్ఠం తస్య రాక్షసస్య ఆహారశ్చ వంతస్య దశామవస్థాం తి ప్రయాగమనక్షణ ఏవ అనైషీత్ అవధీదిత్యర్థః ॥ ౫౫ ॥ తత ఇతి ॥ సభూపో ధర్మరాజః కదధ్వని కాపథ కంటక శర్కరాది సంకులమార్గ ఇతి యావత్ - అలసతాం శ్రమం అబుద్ధ్వా అవిచార్య - మహా బాహుర్వ ద్వా దితిభావః పత్న్యా సార్ధం ద్రౌపద్యా సహ తతః కామ్యకవనాత్ చరన్ నిర్గచ్ఛన్ ద్వైతవనం నామ వనమునీంద్రాణాం సంఘాత్ - సర్వస్య శుభస్య మూలాని ముఖ్యకారణాని మూలాని ... సంగ్రాహ్య లబ్ధ్వా ప్రాప్తవానిత్యర్థః ॥ ౫౬ ॥ తత్రేతి ॥ అథ తే పాండవాః తత్ర ద్వైతవనే ... పతీసుతస్య వ్యాసస్య పాదారవిందం పద్మమివ తస్మాత్ పరిక్షేణవిస్తృత్వరీభిః ప్రసరణశీలాభిః ... రిభ్యః క్వరబిల్కరపి త్వాత్ సుక్ - నఖానాం ప్రభాభిః జటా ఏవ లతాః తాసాం నవప్రసూ

ధుః ॥ ప ॥ ౫౪ ॥ వనం తతః కామ్యకమేత్య తేషు వనత్సు భీమస్తు నియోద్ధుకామః । కి

ర్మీరముగ్రం కుణపాశనేంద్రం ... లబ్ధాహారదశామనైషీత్ ॥ ప ॥ ౫౫ ॥

తతశ్చరన్ ద్వైతవనే స సార్ధం పత్న్యా కదధ్వాలసతామబుద్ధ్వా । మూలాని సర్వస్య

శుభస్య భూపో మూలాని జగ్రాహ మునీంద్రసంఘాత్ ॥ ప ॥ ౫౬ ॥ తత్రాథ తే సత్యవ

తీసుతస్య పాదారవిందాత్ ప్రవిసృత్వరీభిః । నఖప్రభాభిర్నవపుష్పపఙ్క్తిః జటాల

తానాం జన... బభూవుః ॥ ప ॥ ౫౭ ॥ తస్మిన్ ... తాపసయూథనాథే ...

తీమథ్యాజగ్ముషి వాసభూమిమ్ । తేషామతిప్రేమతయాయతానాం శుచా ...

ష్వతివృష్టిరాసీత్ ॥ ప ॥ ౫౮ ॥ ప్రస్రమరలసుధాసారప్రవృష్టేర్వ్యాకృతానా

మ్ । దిశిదిశి విదధానో దీర్ఘదర్శీ తదానీమ్ । కురవకతిమహాస్తంశబ్దమాబిభ్ర

త్కంపం స్తోకః జనయాంబభూవుః జనయంతి స్మ - తత్పాదయోః ప్రసేమూరిత్యర్థః - రూపకాలంకారః ॥ ౫౭ ॥ తస్మిన్నితి ॥ అథ తాపసయూథస్య మునిబృందస్య నాథే తస్మిన్ వ్యాసే ... స ఏవ నక్షత్ర ఇతి శ్లిష్టరూపకం కనిః కామ్యకరేషు త్రైపందితే జలపక్షే ... వాసస్థానమేవ స్వాతిః నక్షత్రవిశేషం ప్రత్యాజగ్ముషి ప్రాప్తవతి సతి - స్వాతినక్షత్రస్య తులారాశిఘటకత్వాత్ తులావృషభయోర్భృగురితి శుక్రస్య తదధిపత్వోక్తేశ్చ వాసభూమిమిత్యుక్తం - శుచా దుఃఖేనైవ అతిప్రేమతయా అనావృష్ట్యా అతికార్శ్యేనేతి చ యుతానాం సహితానాం తేషాం పాండవానాం అక్షిణేవ దేశాంతరేషు అతివృష్టిరాసీత్ స్వాతిగతే శుక్రే ఇవాతివృష్టిరిత్యాదిప్రసిద్ధేరితి భావః - ఆపదిబంధుదర్శనే మహాస్తోపి బాష్పాయంత ఇతి పరమార్థం ... వర్తిసావయవరూపకం - స్వాతీమథ్యాజగ్ముషీత్యేవ పాఠః ఇవకారపాఠస్తు ప్రక్రాంతసావయవరూపకభంగాపత్తేరుపేక్ష్యః ॥ ౫౮ ॥ ప్రస్రమరేతి ॥ ప్రస్రమరయా పరితో వ్యాప్నువంత్యా తన్నాశ్నస్య సాసిలకాంత్యా సాంద్రస్పష్టవర్షరోజాతాంక్ర ప్రవృష్టే వ్యాస ప్ర

వృషపర్వణ్యా ఇత్యణ్ప్రత్యయః - మేఘాన్ దిశిదిశి ప్రతిదిశం - వీప్సాయాం ద్విర్భావః - విదధా
నః సంపాదయన్ దీర్ఘం కాలం త్రయమపి నిరపాయం పశ్యత్యాలోచయతీతి దీర్ఘదర్శనః వ్యాసః - కు
త్సితం యథా తథా రువంతి శబ్దాయంత ఇతి కురవః ఇతి హేతోః కురవ్యాదిలియావత్ మృగయ్యాది
త్వాత్కుః గణపాఠాదంతలోపో నిపాత్యతే - మహాంతం శబ్దం రోదనం కురవేతి సంజ్ఞాపదం చ అ
భిధాత్రి వాచకత్వేన స్వీకుర్వతో పీతి విరోధః తదభిధానా సపీత్యాభాసః - తాన్పాండవాన్ వృత్తవి
శేషాంశ్చ - స్వస్య స్వీయస్య వచనస్య వాక్యస్య క్వాభూమ్యా సహ రువంతి తాన్ స్వాస్థైర్యేణ వాగర్జ
తీతి వ్యుత్పత్త్యాభూ సదృశత్వమావంతః తాదృశస్థైర్యవంతో వేతి వివరణాత్మకస్య విపది ధైర్యమి
త్యాద్యపద్ధర్మ బోధకస్య చ నిపుణిమ్నా కౌశలేన పృథ్వ్యాదిత్వాదిమనిచ్ - అశోకాన్ శోకర
హితాన్ తన్నామకవృక్షాంశ్చ అకార్షీత్ కృతవాన్ - రుదతస్తాన్ ఆశ్వాసితవానిత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥
తస్మాదితి ॥ పార్థోర్జునః తస్మాద్వ్యాసాత్ ప్రతిస్మృతిరితి తత్సంజ్ఞామిత్యర్థః విద్యాం శైలీం ప్రపద్య
లబ్ధ్వా - ధర్మతనయేన ఆలింగ్య విసృజ్యమానః అనుజ్ఞాతస్సన్నిత్యర్థః కృపాజలనిధేః శంభోః చరణా

> తోపి స్వవచన నిపుణిమ్నా తానశోకానకార్షీత్ ॥ ప ॥ ౧౯ ॥ తస్మాత్ప్రతిస్మృ
> తిరితి ప్రతిపద్య [illegible]ద్యామాలింగ్య ధర్మతన[illegible]యేన విసృజ్యమానః । పార్థో హిమాచలమ
> గాత్పరమాస్త్రమాప్తుం శంభోః కృపాజలనిధేశ్చరణార్చనాభిః ॥ ప ॥ ౨౦ ॥ యస్మి
> న్హిమానీభృతి యక్షబృందమంగేషు సర్వేష్వపి మంజులేషు । నఖంపచోష్ణం నలినే
> క్షణానాముర్రోజమేవాతితరాముపాస్తే ॥ ప ॥ ౨౧ ॥ యో వత్సతామేత్య వసుం
> (త్రు) ధరాయా[illegible]నళీ కాంతిపూరాన్ । మనశ్శిలావ ఝరీ మిషే

ణార్చనాభిః పూజాభిః - యద్వా చరణార్చనాభిః కృపాజలనిధేః దయమానాత్ శంభోః సదాశివా
దితి వా - పరమాస్త్రం పాశుపతం ఆప్తుం లబ్ధుం హిమాచలం హిమవంతం ప్రత్యగాత్ గతవాన్ - అ
త్ర పాశుపతాస్త్రలాభ శివచరణార్చనయోః కార్యకారణయోర్ద్వయోరుక్తేః హేత్వలంకారః ॥
౨౦ ॥ యస్మిన్నితి ॥ హిమానీం హిమసంహతిం బిభర్తీతి భృతి యస్మిన్ ఉచ్ఛ్రితశైలే యక్షాణాం దేవ
యోనివిశేషాణాం బృందం - నళినేక్షణానాం కామినీనాం అఖిలేష్వంగేషు మంజులేషు మనోహ
రేష్వపి - నఖాన్పచతి వ్యథయతీతి నఖంపచః ఉష్ణః ఊష్మా యస్మిం స్తథోక్తం మితనఖే చే
తి పచేః ఖశిఖిత్వాత్ అరుర్ద్విషదిత్యాదినా ముం ఉరోజం కుచమంగమేవ అతితరాముపాస్తే సేవ
తే - శీతబాధావిధూననాయేతి భావః - అత్ర నఖంపచోష్ణస్య విశేషణగత్యా కుచసేవనహేతు
త్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గం ॥ ౨౧ ॥ య ఇతి ॥ యో హిమశైలః వత్సతాం గోశిశుత్వమే
త్య స్వీకృత్య - వసుంధరాయాః భూమేః గోరూపధరాయాః రత్నావళీనాం కాంతిపూరాన్ ప్రభా
ప్రవాహాన్ క్షీరాత్మకాన్ నిపీయ తృప్తస్సన్ - దర్వ్యో గుహా ఏవ ముఖాని తైః మనశ్శిలా నామ ధా
తుః తన్మయీనాం ఝరీణాం నిర్ఝరాణాం మిషేణ వ్యాజేన ఉద్గిరతి ఆధిక్యాద్వమతీవేత్యుత్ప్రే
క్షా - పురా వేనే రాజని రాజదోషాన్నష్టా పితా అఖిలజీవనౌషధా పృథ్వీ యయా శప్త్వా వేనం తద్భుజ
మంథనేన జనితాత్పృథోః శరాత్ త్రస్తాం గోరూపధరాం భువం శైలం హిమవంతం వత్సం మేరుం

దోద్ఘారంచకృత్వాగత్వామ్యోషధీశ్చదుదుహుః స్వజీవనపరాణీతిపౌరాణికీ కథాత్రానుసంధేయా ॥ ౭౨ ॥ ఆరోహతఇతి॥ తముక్తవిశేషణవిశిష్టంహిమశైలంఆరోహతఃతస్యాగ్జునస్యస్వేదజలస్యఅణూనాంబిందూనాంరాశిమేవఆననస్యైవపద్మస్యమాధ్వీం మకరందమివ్యుత్తరూపకం - తరసావేగేననిపీయపీత్వా అపహృత్యేత్యావత్ - సమీరకిశోరకఃతరుణ మారుతఃస్వ రేఫభావంభ్రమరత్వంభ్రమరస్యేవరేఫద్వయవత్పదవాచ్యత్వమితియావత్ - సమీరకిశోరకఇతిశబ్దస్యరేఫద్వయవత్త్వాదితిభావః - ప్రకటీచకారస్ఫుటీకృతవాన్ ॥ ౭౩॥ శివేతి ॥ తత్రహిమశైలేపాండవోర్జునఃత్రయాణాంలోకానాంపి త్రోః జననీజనకయోః - శివాశివఇతిచాఖ్యాయయోస్తయోఃమహసోస్తేజసోః ఏకాతనుర్యయోస్తయోర్భావఃఏకతనుత్వంతస్య కారణంతపస్స్థితిజనకత్వేనేతిభావః - అతఏవతథాశివయోరివాత్మనోరపి తదేకతనుత్వంభూయాదితీచ్ఛాయేషాంతైఃతపస్విన్యశ్చతపస్వినశ్చతపస్వినఃతేషాంమిథునైః స్త్రీపుంసైఃమిథఃరహసిఅర్చ్యమానంపూజ్యమానంతపోవనంశివాశ్రమవనంననామసమస్కృతవాన్ - హేతురలంకారఃవంశస్థ

ణవదీముక్తైరుద్గిరతీవతృష్ణా ॥ ౭౨ ॥ ఆరోహతస్తంతరసాసమీర కిశోరకస్స్వేదజలాణురాశిమ్ । నిపీయతస్యాననపద్మమాధ్వీంద్విరేఫభావం ప్రకటీచకార ॥ స ॥ ౭౩ ॥ శివాఖ్యయోరేకతనుత్వకారణంత్రిలోకపిత్రోర్మహసోస్తపోవనం । మిథోర్చ్యమానం మిథునైస్తపస్వినాంతథేచ్ఛుభిస్తత్రననామపాండవః ॥ వ ॥ ౭౪ ॥ తత్రదర్భదళముష్టిమాహరన్సన్నిధాస్యదృషభోపదామివ చిత్తమీశపదయోస్సమాదధత్తుంకారభతదుశ్చరంతపః॥ ప ॥ ౭౫ ॥ చతురస్తపస్స్థితివిశేషవిధౌ చరణంనిధాతుమఖిలేననిజం । సజుగుప్సమాన ఇవశత్రుజితేప్రపదేనతిష్ఠతి భువస్స్మతలే ॥ ప ॥ ౭౬ ॥ భానౌలలాటతపభానుజాలైప్రవిష్టదృష్టింపరితస్తమగ్నిః । భూయోపిభోక్తుం విపినంకమ్ ॥ ౭౪ ॥ తత్రేతి॥ తత్రశివతపోవనేపాండవఃసంనిధాస్యతఃశివప్రసాదనమయోసమీపంగమిష్యతఃఋషభస్యవృషభస్య ఉపదాముపాయనమివస్థితందర్భదళానాంకుశానాం కురాణాంముష్టింముష్టిమితదర్భానిత్యర్థఃఆహరన్‌దీక్షాంగత్వేనసంపాదయన్‌సన్‌ఈశస్యసదాశివస్యపదయోఃచిత్తంమనమాదధత్‌నివేశయన్‌సన్ నాభ్యస్తాచ్చతురిత్తినిషేధః - దుశ్చరంఅనితరానుష్ఠేయంతపఃతప్తుంకర్తుమిత్యర్థఃఆరభతఉపక్రాంతవాన్ - రభతేరాజ్ఞ్వార్యాత్మనేపదశ్రీరిలఙ్ - రథోద్ధతా॥౭౫॥చతురఇతి॥తపసఃసంబంధినాంస్థితివిశేషాణాంఆసనభేదానాంవిధౌ అనుష్ఠానే చతురఃనిపుణఃసోర్జునః - శత్రుభిర్జితేభువఃతలేనిజంచరణంఅఖిలేనయావత్ప్రదేశేననిధాతుంకర్తుంయావత్పదం స్థాపితుమిత్యర్థఃజుగుప్సమానఃకుత్సయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా-ప్రపదేనపాదాగ్రభాగేనతిష్ఠతిస్మ - పాదాగ్రేణభువమాలంబ్యతపశ్చచారేత్యర్థః - ప్రమితాక్షరా ॥ ౭౬ ॥ భానావితి ॥ లలాటంతపతీతిలలాటంతపంభానూనాంకిరణానాం జాలంబృందంయస్యతస్మిన్ అహార్యలలాటయోర్ధ్రుశితపోరితిఖశిత్వాన్ముమ్ - భానౌసూర్యేప్రవిష్టాదృష్టిర్యస్యతథోక్తం-

తం పరితః తస్య చతుఃపార్శ్వేష్విత్యర్థః అభితఃపరితఇత్యాదినా ద్వితీయా - అగ్నిః భూయః పునర పిభోక్తుం భక్షితుం విపినం అన్యద్వనం దిశ దేహి - ఇతి ప్రేమ్ణా స్నేహేన ఉపరుంధన్ ఆవృణ్వన్నితి వేత్యుత్ప్రేక్షా - దృశ్యతే స్మ - లోకైరితి శేషః పంచాగ్నిమధ్యే తపశ్చచారేత్యర్థః ॥ ౭౭ ॥ పంచాగ్నిమధ్యస్థితిం ప్రకారాంతరేణోత్ప్రేక్షతే ॥ తప ఇతి ॥ వాసవిః ఇంద్రస్య పుత్రః సోర్జునః తపసః విధౌ అనుష్ఠానే - ధనంజయత్వేన యద్బాంధవం బంధుత్వం తస్మాదివేతి గమ్యోత్ప్రేక్షా - సర్వాసు దిక్షు చతుర్షు పార్శ్వేషు పావకేన అగ్నినా వేష్టితః బభూవ - అర్జునస్తు అంగ హే హే దినేశ త్వం తం ప్రసిద్ధం వైరిణం నిసర్గవిరోధినం అంగరాజం కర్ణం అజీజనత్ అజనయః - జనిజంతాజ్జనేః కర్తరి లుఙ్ ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యః కర్తరి చఙితి చ్లేశ్చఙ్ ణేరనిటీతి ణిలోపే ద్విత్వే సన్వద్భావే అభ్యాసస్యేత్త్వే దీర్ఘః శేషే ప్రథమ ఇతి భవచ్ఛబ్దయోగాత్ప్రథమపురుషః - ఇతి ఉక్తప్రకారాత్ రోషతః కోపాదివేత్యుత్ప్రేక్షా - దినేశః సూర్య ఏవ చక్షుః దృష్టిం అక్షిపత్ నిహితవాన్ - క్షిప ప్రేరణే కర్తరి లఙ్ - ఉత్ప్రేక్షాద్వయస్య సంసృష్టిః అఙ్గేత్యామంత్రణేవ్యయమిత్యమరః - పంచచామ

దిశేతి ప్రేమ్ణోపరుంధన్నివ దృశ్యతే స్మ ॥ ప ॥ ౭౭ ॥ తపోవిధౌ స పావకేన సర్వదిక్షు వాసవిస్తదా బభూవ వేష్టితో ధనంజయత్వబాంధవాత్ । అజీజనస్త్వమంగ వైరిణం భవానితీవ రోషతో దినేశ ఏవ చక్షురక్షిపత్ ॥ ప ॥ ౭౮ ॥ పారాశరిప్రాపితమంత్రభాగైరారాధయన్ శంకరమంతరంగే । సప్తాపి చర్షీంస్తపసా విజేతుం సప్తత్వమాప స్వయమేక ఏవ ॥ ప ॥ ౭౯ ॥ ఫలపర్ణజలానిలాశనాని ప్రవిహాయ క్రమశస్తపస్యతోస్య । విషయేషు న లోలతాం ప్రపేదే విజయస్యాక్షగుణః

రవృత్తం లఘుర్గురుర్నిరంతరం భవేత్తు పంచచామరమితి లక్షణాత్ ॥ ౭౮ ॥ పారాశరీతి ॥ సోర్జునః పరాశరస్య మునేరపత్యేన పారాశరిణా వ్యాసేన ప్రాపితస్య ఉపదిష్టస్య మంత్రస్య ప్రతిస్మృతివిద్యాయాః భాగైః ఖండైస్సప్తభిః అంతరంగే మనసి శంకరం శంభుం ఆరాధయన్ ధ్యాయన్ సన్ - స్వయమేకోపి సన్ నైవ తపసా ఉక్తవిధేన సప్తర్షీంశ్చాపి మరీచ్యాదీన్ విజేతుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - సప్తత్వం సప్తానాం భావం ప్తయా జటయా సహితత్వం చ ఆప ప్రాప్తవాన్ సప్తోదంతో జటాయుక్తైనాంతస్సంఖ్యాంతరేస్మృత ఇతి సారస్వతః - ఉత్ప్రేక్షాశ్లేషసంకీర్ణో విరోధాభాసః ॥ ౭౯ ॥ ఫలేతి ॥ ఫలాని పర్ణాని జలాని అనిలశ్చ తన్మయాన్యశనాని క్రమశః ప్రవిహాయ - ఫలాశనం కతిచిద్దినాని కృత్వా తద్విహాయ పర్ణాశనం ఏవం క్రమేణ సర్వాణ్యపి త్యక్త్వేత్యర్థః తపస్యతః తపః కుర్వాణః కర్మణో రోమంథతపోభ్యాం వర్తిచరోరితి క్యచ్ లటశ్శత్రాదేశః అస్య విజయస్య అర్జునస్య అక్షాణాం ఇంద్రియాణాం గుణః స్వభావ ఇత్యర్థః - విషయేషు రూపాదిషు విషయే లోలతాం తృష్ణాం న ప్రపేదే న ప్రాప విషయా వినివర్తంతే నిరాహారస్య దేహిన ఇత్యాగమాదితి భావః - తంతు అక్షగుణః జపమాలైవ తరాం గ్రహస్తే లోలతాం చాంచల్యం ప్రపేదే లోలశ్చలసతృష్ణయోరిత్యమరః - అత్ర శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయేనైక్యమాపన్నస్య ఇంద్రియస్య భావ జపమాలాద్వయస్య సంబంధినాః ఉక్తన్యాయేనైక్యమాపన్నాయాః తృష్ణాచాంచల్యాత్మికాయాః లోలతాయాః విష

మేచకరాగ్రిశోభయాత్ర ప్రాప్తావేకత్ర కరాగ్ర ఏవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారోఽనేదా తిశయోక్తిద్వయోర్జీవిత ఇతి సంకరః - ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౪౦ ॥ తపతీతి ॥ మఘోనః ఇన్ద్రస్య తనయోఽర్జునః స్ఖలత్ తదివ పశ్యతీతి తత్తాదృశేన - అసదృశేనేత్యర్థః - తపసా తరుణేం దుర్బాలచం ద్రశిఖామౌళిశిరసి యస్య తం సాంబం దయయా పరవశం పరాధీనం తన్వన్ కుర్వన్ సన్ - ఫలాని వాం ఛితార్థానేవ మాతపనసాదీని శ్లిష్టరూపకం - లిప్సుః గృహీతుమిచ్ఛురిత్యర్థః - ఇతి లిప్స స్నాదుపరిత్యయే సనిమీమేత్యాదినా ఇసి అవ్యాసలోపః - బాహుమునరి ఊర్ధ్వముద్యమ్య ఉద్ధృత్య పాదయోరగ్రమేవ ధరణ్యాం ప్రకర్షేణ నిధాయ తస్థౌ స్థితవాన్ - అత్ర రూపకోత్థాపితోత్ప్రేక్షయా చ స్వ్రచూడస్య ఫలవృక్షోపమా ప్రతీతేరలంకారేణాలఙ్కారధ్వనిః ॥ ౪౧ ॥ నిరుధ్యేతి ॥ వాయుం ప్రాణం నిభృతం నిశ్చలం నిరుధ్య తపస్యతః అస్యార్జునస్య శిరస్సముత్థా ఉత్థితా - నటన్తః స్ఫులిఙ్గా అగ్నికణాః యస్యాం తథోక్తా - దశసు దిక్షు విసృత్వరీ వ్యాపనశీలా - నవా ధూమస్య సన్తతిః పఙ్క్తిః ధనఞ్జయేత్యభిధాం సంజ్ఞాపదం స్ఫుటీచకార - అత్ర ధూమేనాగ్నిత్వనిశ్చయా

కరాగ్ర ఏవ ॥ ప ॥ ౪౦ ॥ తత్తాదృశేన తపసా తరుణేన్దుమౌళిం తన్వన్స్వపా
రవశం తనయో మఘోనః । పాదాగ్రసేపధరణౌ ప్రణిధాయ తస్థౌ ప్రోద్య
మ్య బాహుముపరి వ ఫలాని లిప్సుః ॥ ప ॥ ౪౧ ॥ నిరుధ్య వాయుం నిభృతం తపస్య
తశ్శిరస్సముత్థా దశదిగ్విసృత్వరీ । నటత్స్ఫులిఙ్గా నవధూమసన్తతిః స్ఫుటీచకా
రాస్య ధనఞ్జయాభిధామ్ ॥ ప ॥ ౪౨ ॥ తస్యాథ నారదముఖాత్తపసః ప్రభావం
శ్రుత్వా హరస్త్రిజగతామధిపో దయాళుః । దేవ్యా దృశా[illegible]సూచితతద్దిదృ
క్షో దిత్సన్నభీష్టమపి లుబ్ధకతామయాసీత్ ॥ ప ॥ ౪౩ ॥ హేరమ్బ[illegible]మద ప
జ్కవిశేషకౌ తౌ స్కన్దోపవాహ్య శిఖిపిఞ్ఛకృతావచూడౌ । భూషానదీ తట

దనుమానాలఙ్కారః - ధనఞ్జయశబ్దశ్లేషభిత్తికాలస్థార్జునాగ్న్యభేదాధ్యవసాయాతిశయోక్త్యుజ్జీవిత ఇతి తయోస్సఙ్కరః - వంశస్థం ॥ ౪౨ ॥ తస్యేతి ॥ అథ త్రయాణాం జగతామధిపః దయాళుర్భక్తవత్సలః హరిరస్యాశ్రితసర్వానిష్టానీతిహరస్సదాశివః - నదసి నారదస్య ముఖాత్ వచనాత్ తస్యార్జునస్య సంబన్ధినస్తపసః ప్రభావ శిఖాదగ్న్యుత్థానాదిరూపం మాహాత్మ్యం శ్రుత్వా - దేవ్యాః పార్వత్యాః కర్త్ర్యా దృశా దృక్సంజ్ఞయా కరణేన - సూచితా జ్ఞాపితా తస్యార్జునస్య దిదృక్షా ద్రష్టుమిచ్ఛా యస్య తథోక్తస్సన్ - దేవ్యాస్తద్దర్శనేచ్ఛాం చ జ్ఞాత్వేత్యర్థః - సపది అభీష్టం అర్జునస్య వాంఛితం దిత్సన్ దాతుమిచ్ఛన్ సన్నపి - దదాతేస్సన్నన్తాల్లటశ్శత్రాదేశః సనిమీమేత్యాదినా భ్యాసలోపః - లుబ్ధ ఏవ లుబ్ధకః తస్య భావస్తత్తా తాం లోభం శబరరూపం చ అయాసీత్ ప్రాప్తవాన్ - యాతేః కర్తరి లుఙ్ లుబ్ధో మృగయుకో ... రితి విశ్వః - విరోధాభాసః ॥ ౪౩ ॥ హేరమ్బేతి ॥ తౌ దేవీమహాదేవౌ హేరంబస్య గజాననస్య గణ్డయోః కపోలయోః మదపఙ్కమయౌ విశేషకౌ తిలకౌ యయోస్తౌ - స్కన్దస్య కుమారస్య ఔపవాహ్యః రాజవాహనః స చాసౌ శిఖీ మయూరః తస్య పిఞ్ఛేన కృతః అవచూడః శిఖాభూషణం యయో

స్తౌ॥ రాజవాహ్యస్తూపవాహ్యః - శిఖావళశ్శిఖీ కేకీత్యుభయత్రాప్యమరః - భూషానద్యాశ్శిరోభూషణగఙ్గాయాః తటయో స్తరూణాంఛదైః పర్ణైః క్లిప్తైవ స్త్రియయో స్తౌ - కోదణ్డః ధనురనయోర స్తీతి కోదణ్డినౌ - కుహనాకిరాతౌ మాయయా శబరదమ్పతీ సన్తౌ వ్యరుచతాం రేజతుః - స్వీయే నైవపరికరేణ మహానామభీష్టసిద్ధిర్న తు తత్ర పరాకాంక్షేతిభావః ॥ ౭౮ ॥ శబరత్వేతి ॥ శబరత్వం కిరాతభావం జుషతే సేవతే ఇతి జుషః వరస్య పుంసః పరమపురుషస్య శమ్భోః శస్య శకారస్య వరత్వాల్లవబయోరభేదాత్ ముఖ్యత్వం ప్రాథమ్యేనావస్థానమితియావత్ - తజ్జుషత ఇతి జుషః పుంసః పుల్లిఙ్గస్య వరస్య వరేతి భగవద్వాచకశబ్దస్యేత్యపి బోధ్యం - శశిఖణ్డాత్ చన్ద్రశకలవాచకశశిఖణ్డశబ్దాత్ శకారస్య సంవిధానం సంఘటనన్న అభూత్కిమిత్యుత్ప్రేక్షా - యద్యస్మాత్ భగవతశ్శమ్భోర్మస్తకే శిరసి భూషణమ్ ఏషః శశిఖణ్డః తదా శమ్భోః శబరభావధారణసమయే - శిఖణ్డస్య పిఞ్ఛస్యావమూఢస్య భావః శిఖణ్డత్వం భజతి స్మ ప్రాప్తవాన్ - శశిఖణ్డః శిఖణ్డతామాపన్న ఇతి స్మాద్విస్పష్టశకారః శశిఖణ్డశబ్దాదివృత్తిత్వసంస్కారేణ వరశబ్దస్యాప్యాదిభాగంగతః వబయోరభే

తరుచ్ఛదక్లిప్తవస్త్రౌ కోదండినౌ స్వరుచితాం కుహనాకిరాతౌ ॥ ప ॥ ౭౮ ॥
శబరత్వజుషో వరస్య పుంసశ్శశిఖండాన్న శకారసంవిధానం । భజతిస్మ తదా శి
ఖండభావం భగవన్మస్తకభూషణం యదేషః ॥ ౪ ॥ ౭౯ ॥ తదానీమేవ రజతగి
రిశిఖరాన్నిర్గచ్ఛంతౌ కిమేతదితి సాంశయికైరపి తదనుసరణోచితవేష విరచ
నానుకూలైః ప్రథమకులైః పరివార్యమాణౌ - సముచ్ఛలితలాఙ్గూలమిత స్తతో
ధావద్భిః దూరతః । శ్రమవిదారితవదనలమ్బమానరసనాగ్రనిపాతినీ ఫేనకణి
కాకణికాభిర్వనపద్ధతిం శుద్ధతరీం కుర్వద్భిః భృశతశ్శ్వసితకమ్ప్యమానావయవైః
స్తైస్తైః తేషు వనగుల్మేషు శ్వాపదానన్విష్యాన్విష్య హుంకారమాచరద్భిర్విశ్వాని
గమవిశ్వకద్రుభిరవిముచ్యమానపార్శ్వభాగౌ - దీపకమృగాయమాణనిజహరి
ణశాబకపార్ష్ణిభాగానుధావనౌ - ప్రశమితతుహినజడిమోద్వేగేనభావినిపదే పదే
వనదేవతాభిరర్ప్యమాణసురతరుప్రసవాస్తరణేన హిమవతః కటకేషు విలా

సముపజీవ్య కుహనాకిరాతభగవద్వాచకం పుల్లిఙ్గం శబరశబ్దం ఆవిశ్చకారేతి సముదితమర్థాన్తరం - అత్ర శశిఖణ్డస్య శిఖణ్డభావభజనేన హేతునా మాయాశబరేశవర్ణానుమానాదనుమానాలంకారః వాచ్యవాచకయోరభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి తయోరఙ్గాఙ్గిభావేన సంకరః శ్లేషోపచ్ఛన్దసికం ॥ ౭౯ ॥ తదానీమితి ॥ తదానీం కిరాతవేషధారణక్షణ ఏవ - రజతగిరేః కైలాసస్య శిఖరాన్నిర్గచ్ఛన్తౌ - ఏతద్భగవతోః కైరాతరూపధారణం కిం - కుతో వేతి సాంశయికైః సంశయాపన్నమానసైరపీత్యపిః నిశ్చిత్యైవ కార్యాణాం కర్తవ్యత్వేపి కిం వా భవేత్ భగవదనుసరమేవ పరమో లాభ ఇతి భక్త్యతిశయం పారిషదానాం ధ్వనయతీతి ధ్యేయం స సంశయమాపన్న ఇతి రకిరస్యైకషతీకాతేశః - తయోః కపటశబరదమ్పత్యోః అనుసరణోచితస్య వేషస్య కైరాతస్య రచనయా నిర్మాణేన అనుకూలైః అన్యథా తైస్సన్నద్ధతయా భగవతి ప్రాతికూల్యమేవేతి భా

షః - ప్రియసఖానాం కుతైః పరివార్యమాణౌ - పరిచర్యమాణౌ వితిపాఠాన్తరే పూజ్యమానావిత్యర్థః సమ్యగుచ్చలితమున్నమితం లాఙ్గూలం యస్మిన్ కర్మణి తద్యథా ఇతస్తతః ధావద్భిః - దూరం చారేణ యః శ్రమస్తేన విదారితాద్వివృతాత్ వదనాద్వక్త్రాత్ లమ్బమానాయాః రసనాయాః జిహ్వాయాః అగ్రాత్ నిపాతిభిః - నిపతనశీలాభిః తాళ్చిలికోచినిః - సృణికాయాః లాలాజలస్య కణికాభిః బిష్టభిః సృణికాస్యన్ది నీలాలేత్యమరః - వసేపద్ధతిం మార్గం శుద్ధతరం కుర్వద్భిః అతివితాన్తిం కుర్వద్భిః అభూతలబ్ధా వేచ్ఛ్వాః - దృఢతరైరతినిబిడైః శ్వసితైః నిశ్వాసైః కమ్పమానాః అవయవాః పార్శ్వోదరాదయః యేషాం తైః - తేషు తేషు వనగుల్మేషు కుఞ్జేషు - శ్వాపదాన్ మృగవిశేషాన్ అన్విష్యాన్విష్య - వీప్సాయాం ద్విర్భావః - హుఙ్కారమాచరద్భిః హుఙ్కుర్వద్భిః విశ్వైస్సమస్తైః చతుర్భిరితి యావత్ - నిగమైర్వేదైరేవ విశ్వకద్రుభిః శునకైః మృగయాకుశలైః శ్వావిశ్వకద్రుర్మృగయాకుశల ఇతి శునకపర్యాయేష్వమరః అవిముచ్యమానౌ సంగమ్యమానౌ పార్శ్వభాగౌ యయోస్తౌ - దీపకమృగః కిరాతాదిభిస్సాజాత్యప్రేమ్ణా మృగాగమనాయ వర్ధితో మృగః తద్వదాచరన్ దీపకమృ

సంసంచరమాణౌ కావేతావదృష్టపూర్వౌ వనమస్మదీయమాక్రమత ఇతి రో
షకషాయితతయా నివారయితుకామైరపి తేజోవిశేషప్రతిహతోత్సాహైర
స్యైశ్శబరయువభిః కేవలమవలోక్యమానౌ జటావల్లరీమూలపల్లవముకుళీభ
వదఞ్జలిభిస్తపస్విపుఞ్జైర్నభసి విమానవేగం నిరుధ్య హర్షాశ్రుభిస్సమభివృష్య

మాణౌ - క్వజన్తాల్లుటశ్శానచ్ అలఙ్కృతౌ దీపకం స్యాత్ మృగేనా మృగవఞ్చక ఇతి హలాయుధః - సచాసౌ నిజహరిణశాబకకేళీకరభూషణకురఙ్గశిశుః తస్య పార్ష్ణిభాగం పశ్చాత్ఖురపృష్ఠదేశమనుస్మృత్య ధావనం సత్వరగమనం యయోస్తౌ - అనుధావ్యమానపార్ష్ణిభాగావితి పాఠస్తు మృగయాసంప్రదాయవిరుద్ధత్వాదుపేక్ష్యః - భావినిభవిష్యతి పదేపదే ప్రతిపాదవిన్యాసస్థానం వనదేవతాభిరర్ప్యమాణం న్యస్యమానం సురతరుప్రసవైః కల్పవృక్షకుసుమైరాస్తరణం యస్మింస్తథోక్తేన - అతఏవ ప్రసమితః నిరస్తస్తుహినజడిమా హిమశైత్యేన ఉద్వేగః పీడా యస్మింస్తేన - హిమవతో గిరేః కటకపథేన నితమ్బదేశమార్గేణ సవిలాసం యథాతథా సఞ్చరమాణౌ - పూర్వం కదాచిదప్యదృష్టావదృష్టపూర్వౌ ఏతౌ కిరాతదమ్పతీ కౌ కుత్రత్యౌ - కించ - అస్మదీయం వనం ఆక్రమతః ఆగచ్ఛతః ఇత్యుక్తప్రకారేణ రోషేణ కషాయితతయా కలుషితత్వేన హేతునా - నివారయితుం వనాన్నిస్సారయితుం కామో యేషాం తథోక్తైరపి - తేజోవిశేషేణ దుర్నిరీక్ష్యప్రకాశేన ప్రతిహతః భగ్న ఉత్సాహః నివారణోద్యోగః యేషాం తైః - అన్యైర్వాస్తవైః శబరయువభిః కిరాతదమ్పతిభిః కేవలం భృశమవలోక్యమానౌ భయాదాశ్చర్యాన్నివారణాశక్తేశ్చేతి భావః - జటా ఏవ వల్లర్యః లతాస్తాసాం మూలే పల్లవముకుళం కిసలయద్వయసంపుటమివ భవత్ సంపద్యమానః ముకుళీభవన్ అఞ్జలిర్యేషాం తైః మస్తకన్యస్తాఞ్జలిభిరిత్యర్థః తౌ యాతావఞ్జలిః పుమానిత్యమరః - తౌ కరావిత్యర్థః - తపస్వినాం మునీనాం పుఞ్జైః - భువీతి శేషః నభసి విమానవేగం నిరుధ్య మరుద్భిర్దేవైశ్చ - ఉభయతో భయైర్హర్షాశ్రుభిస్సమం ఆనన్దబాష్పైస్సహ అభివృష్యమాణాః ఉదీర్యమాణాః పాత్యమానాశ్చ

యస్యాశబ్దాఃజయవిజయాభవజగదీశ్వరఇత్యాదయఃయయోస్తౌ - జగతఃఆదిమౌప్రథమౌ దమ్పతీమాయాకిరాతౌ - సవినయంయథాతథాఉపాసీనస్యఉపవిష్టస్య - శునాసీరఇంద్రస్తత్సుతస్యఅర్జునస్యతపోవనసీమానంశనైశ్శనైరాసీదతాం ప్రాపతుః ॥ ౮౬ ॥ తత్రఖల్విత్యాత్తరేణాన్వయః ॥ ఆపాదేతి ॥ ఆపాదంపాదపర్యంతంలమ్బిన్యో జటాయస్యతంఆతపమాత్రం భక్షఃఆహారఃయస్యతంఊర్ధ్వభవన్తౌ ఉపరిష్టాత్ప్రసృతౌభుజౌయస్యతం ఉదారేణమహతాఅప సాకృశమఙ్గంశరీరంయస్యతంఏనంకురువీరమునీంద్రమర్జునమునీన్ద్రందృష్ట్వా అనుగృహ్య-సానుగ్రహందృష్ట్వేత్యర్థః - భవస్యశమ్భోఃపత్న్యాఃభవాన్యాఃపార్వత్యాఃఇన్ద్రవరుణభవేత్యాదినానుక్ - సుతవత్సలతాపుత్రవాత్సల్యంత్రేధాత్రిప్రకారంబభూవ - కుమారగణనాథయోరివఅస్మిన్నపిపుత్రవాత్సల్యంచకారేత్యర్థః ॥ ౮౭ ॥ క్షోదయన్నితి॥అథకోపేనకుటిలఃక్రూరః కోపిఅనిర్దేశ్యఃవనకోలఃవరాహఃవరాహస్సూకరోఘృష్టిఃకోలఃపోత్రీకిరిఃకిటిరిత్యమరః - ఖురాణాంశఫానాంపాతైర్న్యాసైఃమహీం భువంక్షోదయన్చూర్ణయన్సన్ - క్షోభయన్నితిపాఠః

> మాణజయశబ్దౌతౌ[illegible]చాదిమౌదంపతీసవినయముపాసీనస్య శునాసీరసుతస్యతపోవనసీమానంశనైశ్శనైరాసీదతామ్ ॥ తత్రఖలు ॥ ౮౬ ॥ ఆపాదలమ్బి జటమాతప మాత్రభక్షమూర్ధ్వస్వభవద్భుజముదారతపఃకృశాఙ్గమ్ । దృష్ట్వానుగృహ్యకురువీరముని[illegible]మేనం త్రేధాబభూవసుతవత్సలతాభవాన్యాః ॥ ౮౭ ॥ క్షోదయన్నథ మహీంఖురపాతైః కోపికోప కుటిలోవనకోలః । ఘురఘుర్ఘురణఘోణ ముపాగాత్కుత్రమభువత్కురు[illegible] ॥ ౮౮ ॥ తంవీక్ష్యరౌద్రవపుషం మృగశాబకేషు త్రాసాద్విశత్సుకటిలమ్బిత వల్కభాగాన్ । పర్యాకులేకలకలైరపిపక్షిజాలేపార్థోనివృత్య నియమాజ్జగృహేశరాసమ్ ॥ ౮౯ ॥ మునిరేషయదాభ్యయాద్వరాహం ముఖరజ్యాలతికోజవాజ్జి

తేప్యుక్తఏవార్థః ఘురఘురంభయఙ్కరంఘురఘురణంఘురఘురేతిశబ్దః యస్యాంతాదృశీఘోణాప్రోథంనాసికాధోభాగఃయస్మింస్తత్తథా- కురుసూనోరర్జునస్యాశ్రమభువఃకుటీఃఆశ్రమమధ్యభాగంప్రతిఉపాగాదాగతవాన్ -కుతోపీతిశేషః-గమేఃకర్తరిలుఙ్ ॥౮౮॥తమితి॥రౌద్రం దారుణంవపుర్యస్యతథోక్తంతంవనవరాహంవీక్ష్య- మృగశాబకేషుబాలమృగేషుత్రాసాద్భయాత్కటీష్వాంలమ్బితాన్ వల్కస్యవల్కలస్యభాగాన్ భఙ్గీభూతప్రదేశాన్ విశత్సు - తత్రనిలీయమానేషుసత్స్విత్యర్థః పక్షిణాంజాలేసమూహేపికలకలైశ్శబ్దైఃపరితః ఆకులేవ్యాకులేసతి -నియమాన్నివృత్యసమాధింవిరమ్య,జుగుప్సావిరామేత్యాదినాపఞ్చమీ-శరాసనంచాపంజగృహేగృహీతవాన్ - ఆర్తత్రాణస్యతపసోప్యుత్తమత్వాదితిభావః ॥౮౯॥ మునిరితి॥ఏనం వరాహంహంతుమిచ్ఛుఃజిఘాంసుఃఅతఏవముఖరాశబ్దాయమానాజ్యాగుణోలతికేవయస్యతథోక్తఃఏషమునిరర్జునఃయదాజవాత్ అభ్యయాత్ వరాహాభిముఖమాగతవాన్ - తదైవధనుస్సహాగమూకృష్యఅనుయాయినాంసహచరాణాంవర్గైస్సహాభిధావన్ వరాహోగిరిశాత్రవాన్ శబ

తేః కపటకిరాతో దద్యశరలక్ష్యత - మునినేతి శేషః - ప్రచ్ఛన్నసిరమ్ ॥ ౯౦ ॥ మాముఞ్చేతి ॥ హే జాల్మ అసమీక్ష్యకారిన్ మయియానన్త్రర్భ శ్రేఅనాథావితే అస్మిన్ వరాహే బాణం మా ముఞ్చ - అపేహి అన్యతో గచ్ఛ - ఇత్యుక్తప్రకారం కిరాతనేతుః కపటశబరనాయకస్య వచః మనసో లక్ష్యం విషయం న కుర్వన్ అకుర్వాణస్సన్ - నఘర్ధస్య నశబ్దస్య సుప్సుపేతి సమాసః - సోర్జునః వరాహం అస్త్రస్య బాణస్య లక్ష్యం శరవ్యం చకార ॥ ౯౧ ॥ శిలీముఖాభ్యామితి ॥ యుగపదేకదా కిరాతేశ్శివ రాహస్య తనౌ శరీరే కోలః పోత్రీ కిరిః కిటిరిత్యమరః - సముజ్ఝితాభ్యాం ప్రయుక్తాభ్యాం కిరాతసవ్య సాచినోః కిరాతార్జునయోః శిలీముఖాభ్యాం బాణాభ్యామాయుః - సహోదరాభ్యాం భ్రాతృభ్యాం పైతృకం పిత్ర్యం ధనమివ సమం యథా తథా విభజ్య విభాగం కృత్వా తేనాదభుజ్యత భుక్తం - భుజేః కర్మణి లఙ్ వంశస్థం ॥ ౯౨ ॥ తత ఇతి ॥ తతో వరాహవధానన్తరం - శివేన బాణప్రయోగాద్ధేతోరితి వా - కుపితోపి కురుప్రవీరః అర్జునః తపసా శాన్తతయా శమప్రధానత్వేన హేతునా - నాతిపరుషమీషత్క్రూరం యథా తథా వివక్ష్యమాణప్రకారేణ ఉవాచ ॥ ౯౩ ॥ అస్మిన్నితి ॥ హే

ఘూంసుః । శబరోదద్యశరదాధ్ధాపక్ ధనురాత్తస్య సహానుయాయివర్గైః ॥

ప ॥ ౯౦ ॥ మాముఞ్చ బాణమనన్యవృత్తే తస్మిన్నపేహి జాల్మేతి కిరాతనేతుః । వచస్స లక్ష్యం మనసో న కుర్వన్ వరాహమస్త్రస్య చకార లక్ష్యం ॥ ప ॥ ౯౧ ॥ శిలీముఖాభ్యాం శివసవ్యసాచినోస్సముజ్ఝితాభ్యాం యుగపత్కిటేస్తనౌ । సమం విభజ్యాయురభుజ్యత క్షణాత్సహోదరాభ్యామివ పైతృకం ధనం ॥ గ ॥ ౯౨ ॥ తతః కుపితోపి కురుప్రవీరస్తపశ్శాన్తతయా నాతిపరుషమేవముపాచ ॥ ప ॥ ౯౩ ॥ అస్మిన్ మామవసథమాపతితే మయాప్రాగ్లక్షీకృతే శబర యత్ప్రహృతం త్వయా తత్ । శాపస్య వా ధనుష ఏవ శతథాపి సోఢం మయాద్య తపసా చ భుజోష్మణా చ ॥ గ ॥ ౯౪ ॥ ఇతి తస్యముసెరన్తర్దర్పరసపరీవాహవేణీమివ వాణీమాకర్ణ్య క్షోణీధరధన్వాపి సస్మితం ప్రత్యబాభీత్ ॥ ప ॥ ౯౫ ॥ మృదుబుద్ధిరజ్గ వచ సైవలక్ష్యసె మృగహింసనం విపినసె

శబర మమ ఆవసథం ఆశ్రమం ప్రత్యాపతితే ఆగతే కించ మయా ప్రాక్పూర్వమేవ లక్షీకృతే శరగోచరీకృతే అస్మిన్ వరాహే త్వయా ప్రహృతం తాడితమితి యత్ - తదపరాధకరణం మమ శాపస్య వా శపప్రతే - అథవా ధనుషః వా శతపి వర్తతే - అన్యతరేణైవ వధ్యం త్వాం హన్తుం శక్నుయామిత్యర్థః - కిన్తు తథాపి మమ తపసాపి అద్య సోఢం క్షాన్తం - లోపభయాదితి భావః - భుజోష్మణా చ బాహుబలేనాపి సోఢం - స్త్రీబాలానాం బర్బరాదీనాం వ్యధస్య లజ్జాకరత్వాదితి భావః యద్వాస్మాదితి శతస్మాదితి వా యోజ్యం ॥ ౯౪ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారాం అన్తర్మనసి దర్పరసస్య పరీవాహః ఉపయుల్యాది బహో ఛ్వాసోఽపరీవాహ ఇత్యమరః - తస్య వేణీం ప్రవాహమివస్థితాం తస్య మునేరర్జునస్య వాణీం వాక్యమాకర్ణ్య - క్షోణీధరధన్వాపి క్షోణీధరో మేరుః ధనుశ్చాపో యస్య స శివోపి - సస్మితం యథా తథా ప్రత్యభాణీత్ ప్రత్యుక్తవాన్ - ప్రతిపూర్వాద్భణతేః కర్తరి లుఙ్ ॥ ౯౫ ॥ మృదుబుద్ధిరితి అఙ్గ హే అర్జున ఇఙ్గేత్యాభ్యామన్త్రణే వ్యయమిత్యమరః - త్వం వచసైవ మృదుర్వా కోమలో బుద్ధ్యా స్వత

ఖ్యో క్తోలక్ష్యసేదృశ్యసె - నతుశీలేనేత్యర్థః - యతోవిపినసీమని ఈదృశంఏవంవిధంమృగహింస నంశబరస్యస్వకీయఃధర్మః కులధర్మ ఇతిబుద్ధ్యా ద్విద్వద్భిశ్శతశఃబహువిధంపఠ్యతే - ఉతతపో ధనస్యస్వధర్మ ఇతిపఠ్యతేవా - శతశ ఇత్యుభయత్రయోజ్యం- వద బ్రూహీత్యత్రవాక్యార్థః కర్మ - పఠతేఃకర్మణిలట్ - మఞ్జుభాషిణీ ॥ ౯౬ ॥ తదితి ॥ తత్ తస్మాన్మృగహింసనస్యశబరధ ర్మత్వాద్ధేతోఃస్వకులస్యశబరకులస్య ఆచారాద్ధర్మాదపరిముచ్యతే - తమత్యజత ఇత్యర్థః జుగు ప్సావిరామేత్యాదినా అపాదానత్వం - మహ్యంమాంప్రతీత్యర్థః - అయుక్తంకులశీలానుచితం మృగహింసనంకరోతీతి కారిణాత్వయాపి - తపసివబాహావపిఉభయత్ర అహోపురుషికా ఆత్మో త్కర్షాభిమానః అహోపురుషికాదర్పాద్యాస్యాత్సమ్భావనాత్మనీత్యమరః - కియద్దూరంప్ర కాశ్యతే ఇతికాకుః - కించిదపినప్రకాశనీయేత్యర్థః - పరిత్యక్తకులధర్మాణాంకిం నామతపఃకిం నామబాహుప్రతాప ఇతిభావః ॥ ౯౭ ॥ సందృశ్యత ఇతి ॥ హేమునే యత్ తవతపఃజన్తూనాంప్రా ణినాంహింసనవిధౌవధకర్మణివిషయే - దృఢంయథాతథాబద్ధఃకక్ష్యఃమధ్యబన్ధనపట్టః యేనతత్

మనీదృశం। శతశస్స్వధర్మ ఇతిపఠ్యతేబుధైశ్శబరస్యవావదతపోధనస్యవా ॥

గ ॥ ౯౬ ॥ తత్స్వకులాచారాదపరిముచ్యతేమహ్యమయుక్తకారిణావిత్వయా

కియద్దూరంప్రకాశ్యతేతపసిబాహావహ్యాహోపురుషికా ॥ ప ॥ ౯౭ ॥ సందృశ్య

తేతవతపఃఖలుశుద్ధమోతద్యజ్జన్తుహింసనవిధౌదృఢబద్ధకక్ష్యం। అస్తామిదంభుజ

బలంచమృగాత్యయేస్మిన్ సాహాయ్యకంయదుపజీవతిమేశరస్య ॥ ప ॥ ౯౮ ॥ ఈ

దృశీంవచనరీతిమహాస్యస్మేహిసాంత్వయకియానసిమేత్వం। అక్ష్ణికించిదరుణిమ్ని

జగత్యామన్తకోపిమదతీవబిభీయాత్ ॥ గ ॥ ౯౯ ॥ ఇతిశంకరస్యాహఙ్కారవాదె

ఖ్యో క్తందృఢసన్నద్ధమిత్యర్థః తదేతత్తవతపఃశుద్ధంనిర్దోషంనత్ సందృశ్యతేఖల్వితికాకుః - న సందృశ్యతఏవేత్యర్థః - కించేతిచార్థః యత్తవభుజయోర్బలంఅస్మిన్మృగస్యవరాహస్యఅత్యయే హింసాయాంవిషయే - మమసంబన్ధినఃశరస్యసాహాయ్యకంత్వత్కృతసహాయకృత్యం ఉపజీవతి అపేక్షతఇత్యర్థః - తత్ ఇదంతవభుజబలమపిఆస్తాంతిష్ఠతు - ధిగితియావత్ - మయ్యేవముక్త్వా తిష్ఠాణంనహన్యాదేవత్వద్బాణోవరాహమిత్యర్థః ॥ ౯౮ ॥ ఈదృశీమితి ॥ హేమునే కింబహునా ఈదృశీంశాపస్యవేత్యాదిప్రకారాంవచనానాంరీతిమహాస్యక్ త్యజన్త్యక్ ఏహిూనదీపభాగమాగ చ్ఛ - హ్యాంత్వయఅపరాధినంత్రాయస్వమామిత్యనునయ - మేమాంప్రతీత్యర్థః - త్వంకియా నసి - తృణప్రాయ ఇత్యర్థః - యతఃమమఅక్ష్ణిలోచనేకించిదీషత్ అరుణిమాయస్యతథోక్తే - మనాక్కోపాయమానేసతీత్యర్థః - కోపాదితిభావః - జగత్యాంలోకేఅన్తకోమృత్యుః రపిమత్ మత్తఃఅతీవభృశంబిభీయాత్ త్రస్యేత్ కిముతాన్య ఇత్యర్థః - అత్రఅన్తకస్యాపిమల్లోచనశో ణిమ్నాభయోత్పత్తౌకిముతభవాదృశాంక్షీణసారాణామిత్యర్థాన్తరస్యకైముత్యేనసిద్ధేరర్థాప త్తిః-ఏవంలోచనారుణ్యమాత్రేణాన్తకత్రాసరూపవాక్యార్థస్యసాన్త్వవాదకరణంప్రతిహే తుత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగంచ- ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసఙ్కరఃస్వాగతా॥

౯౯ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ శంకరస్యకపటశబరస్య సంబన్ధినా అహఙ్కారవాదేనతి రస్కారవాక్యేనసాతఙ్కః కిమయంజగద్విలక్షణోభవేదితిసవితర్కః సన్నాషాఢో ॥ని॥ రుక్తాపశఙ్కాస్వాతఙ్క ఇత్యమరః - కురుకులస్యశశాఙ్కః చన్ద్రోర్జునః పునరపి కామప్యవాచ్యాంగిరంవాచంప్ర తంవక్ష్యమాణప్రకారేణఅఙ్కురయామాసఉవాచేత్యర్థః ॥ ౧౦౦ ॥ యస్మాదితి ॥ హేవనేచర కులాధమఆరణ్యకాపశద - దృష్ట్వాస్వాంస్వజనస్యకిరాతాదేఃమనఃపులకయన్హర్షయంత్సన్ యస్మాత్కారణాదేవముక్తప్రకారంజల్పసివదసి - తస్మాదుపాన్తజుషఃసమీపవర్తిన్యాఃకిరాత్యాఃత్వత్పత్న్యాఃతాటఙ్కంకపోలస్యమిత్రంసహచారిణంనసహసె - కపోలంతాటఙ్కభూషితంనక్షమస్వాపివేత్యర్థః - అసంశయంధ్రువం- త్వన్మరణేనతద్వైధవ్యంజనయసి - త్వామహ్యహంనిహన్మీతివాపరమార్థః - వీరరసానుగుణ్యేన ప్రస్తుతికోర్థోయం - వాస్తవార్థస్తు హేవనేచరయస్మాదేవంమృదుబుద్ధిరజ్ఞత్వాదినాకులాధమోతి జల్పసిమృగహింసనేనత్యక్తకులధర్మతయాకులాధమత్వేనమాంకథయసఇత్యర్థః - తస్మాత్కిరాత్యాస్తాటఙ్కమేవ ఏకంతాట

నసాతఙ్కఃకురుశశాఙ్కఃపునరపిగిరంకామప్యేవమఙ్కురయామాస॥ ప ॥౧౦౦॥
యస్మాద్వనేచరకులాధమజల్పసిత్వమేవమ్మనఃపులకయన్స్వజనస్యదృష్టః । త
స్మాదసంశయముపాన్తజుషఃకిరాత్యాస్తాటఙ్కమేనసహసేనకపోలమిత్రమ్॥ప॥
౧౦౧॥ తాదృగ్వచశ్శ్రవణదాహిమునేర్నిశమ్య సర్వేగణాహృదిరుషానిజిఘాంస
వోపి । దేవ్యావిలోక్య వదనంస్మితగర్భగణ్డంతూణార్ధకృష్టవిశిఖేనకరేణత
స్థుః ॥ ప ॥ ౧౦౨ ॥ అథఖిల్లమల్లకురువల్లభావుభౌపరిఫుల్లభల్లకుల శల్యప

ఙ్కమాత్రంకపోలమిత్రంతద్భూషణంనసహసేకిం - త్వద్వీరవాదమపీదృశంతద్భూషణంకరోషీత్యర్థః - అథతాటఙ్కంకపోలమిత్రంనసహసేఏవ - కింతుత్వద్వీరవాదమేవేత్యర్థః - తదాకర్ణనకౌతుకిన్యాకర్ణావరణభయాత్తత్త్యాజ్యసేఇతిభావః - అత్రభగవతఃపరిహాసేపిసనానుచితః అపికుశలినీప్రేతావాససఖీసహవాసినఃప్రమథపతయఃకశ్చిజ్జీర్ణఃసుఖీకిముశాక్వరః । అపిచసుల భాఖిఞ్జాస్యాత్ జగత్త్రియనాథహేనక్షులశిథిలప్రాన్తఃకిన్తేగజాజినకమ్బళ ఇత్యాదావిల్లా శాదిభిర్మాహేశ్వర స్తుతిషుతస్యాపిదర్శితత్వాదితి॥ ౧౦౧ ॥ తాదృగ్వచ ఇతి॥ తాదృగుక్తవిధం శ్రవణేదహతీతితద్దాహికర్ణకఠోరం- తాచ్ఛీలికోణినిః- మునేరర్జునస్యవచోనిశమ్యసర్వేగణాఃప్రమథాఃరుషా కోపేనహృదిమనసినిహన్తుమిచ్ఛవఃనిజిఘాంసవోపిసన్తః - స్మితంగర్భేమధ్యేయయోస్తౌస్మేరౌగణ్డౌకపోలౌయస్యతత్ - దేవ్యాఃపార్వత్యాఃవదనంవిలోక్య - తూణాత్ నిషఙ్గాదర్ధంకృష్టఃవిశిఖఃబాణఃయేనతేనశరేణఉపలక్షితాస్తస్థుః - దేవ్యాఅపరాధభయాదితిభావః -అత్రపుత్రవత్సలదేవీస్మేరాననావలోకనస్య విశేషణగత్యాగణానాంబాణమోచనౌదాసీన్యంప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమలఙ్కారః ॥ ౧౦౨ ॥ అథేతి ॥ ఖిల్లమల్లః ప్రాప్త[illegible]తశ్రేష్ఠఃకురువల్లభోర్జునశ్చ ఉభౌపరిఫుల్లైఃఅతిప్రకాశైర్భల్లానాంబాణవిశేషాణాంకులాన్యేవమహాశల్యానీఅగ్రాణిపల్లవానీవేత్యుపమా - ఏకత్రప్రేఙ్ఖాన్యత్రప్రభావాతిశ

యం చ ధ్వనయతి - తైః స్థగితాచ్ఛన్నా అవలోకనసరణిర్వీక్షణమార్గః యాభ్యాం తథోక్తౌ సన్తౌ భయంకరః జవః శరాదానాదౌ లాఘవం యస్మిం స్తథోక్తం సమరం యుద్ధం వితేనతుః చక్రతుః - మఞ్జుభాషిణీవృత్తమ్ ॥ ౧౦౩ ॥ శ్లథేతి ॥ ఏషోర్జునః శ్రవణేకర్ణే ఆలమ్బినా జపస్యాక్షసూత్రేణ జపమాలికయా ఘుర్ణ్ణాత్ శ్లథాః శిథిలాః బన్ధాః బన్ధనాని యేషాం తాదృశాః గరుతః - కజ్జ్వలాదివత్తాన్ని యేషాం తైర్బాణైః - ప్రమథేశం కపటశబరం తదీయం ప్రమథేశసంబన్ధి ప్రతిమామయం లిఙ్గమర్చారూపం ప్రసూనపుష్పైరివ అవాకిరదాచ్ఛాదితవాన్ - అత్ర అపుష్పమయానాం బాణానాం పుష్పమూర్ధ్వా పాదకో భగవతః ప్రభావాతిశయ ఇతి ధ్వననాదలఙ్కారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౧౦౪ ॥ నరుషీతి ॥ హరే శబరే సరుషీవ నవ స్తుతిః క్రుద్ధ ఇత్యర్థః - సశరం యథా తథా విక్రుష్టచాపే సతి - శైలస్యసుతాపి పార్వత్యపి శైలవచ్ఛైలపుత్రా ధీరత్వం సూచయతి - జాతాశఙ్కా కిం సత్యం ప్రహరతీతి వితర్కః యస్యాస్తథోక్తా సతీ మఘవత్సుతస్యార్జునస్య మఙ్గళాయ క్షేమార్థం యాతః ఇషురితి శ్రుతిం మనసా జజాప దధ్యౌ - పుత్రవాత్సల్యస్య తస్మిన్ పూర్వముక్తత్వాదితి భావః - యా

ల్లవైః । స్థగితావలోకనసరణిం దివౌకసాం సమరం భయఙ్కరజవం వితేనతుః ॥
ప ॥ ౧౦౩ ॥ శ్లథసంధిగరుద్భిరేష బాణైః శ్రవణాలమ్బిజపాక్షసూత్రఘుర్ణా
త్ । ప్రమథేశమవాకిరత్తదీయం ప్రతిమాలింగమివ ప్రసూనపుష్పైః ॥ ప ॥
౧౦౪ ॥ నరుషీవ హరే వికృష్టచాపే సశరం శైలసుతాపి జాతశఙ్కా । మఘ
వత్సుతమంగళాయ దేవీ మనసా యాత ఇషుశ్రుతిం జజాప ॥ ప ॥ ౧౦౫ ॥ ససంభ్ర
మాకృష్టధనుర్గుణోపి శంభుః కృపామ్బునిధిరిన్ద్రసూనౌ । సంబన్ధమాత్రాన్న
తిచిచ్ఛిదేహే చక్రే పరార్ధ్యాన్కతిచిచ్చబాణాన్ ॥ ప ॥ ౧౦౬ ॥ విగాహ్య శం
భుం విజయస్య బాణాః పునః పదత్వం పుపుషుర్న దృష్ట్యోః । నరాదుదారాదధి

త ఇషుశ్శివతమా శివం బభూవ తే ధనుః - శివా శరవ్యా యా తవ తయా నో రుద్ర మృడయేతి శ్రుతిః - అర్థస్తు రోదయతి జగద్ద్రోహిణ ఇతి హే రుద్ర తే తవ యా ఇషుః బాణః శివతమా అతిశయశుభప్రదా బభూవ - యత్తే ధనుశ్శివం బభూవ - యా తవ శరవ్యా లక్ష్యం శివా బభూవ - తయా ఇష్వా తేన ధనుషా తయా శరవ్యయా చ నోస్మాన్ మృడయ సుఖయ - సమారయేత్యర్థః ॥ ౧౦౫ ॥ ససంభ్రమేతి ॥ ససంభ్రమం యథా తథా ఆకృష్టధనుర్గుణోపి ఇన్ద్రసూనావర్జునే విషయే - కృపామ్బునిధిః శమ్భుః కతిచిత్ బాణాన్ దేహే అర్జునశరీరే సంబద్ధమాత్రాన్ స్పృష్టప్రాయాన్ కతిచిద్బాణాన్ అపరార్ధ్యాన్ లక్ష్యచ్యుతాన్ చక్రే ॥ ని ॥ అపరాద్ధపృషత్కోసౌ లక్ష్యాద్యశ్చ్యుతసాయక ఇత్యమరః - అత్ర దయాసముద్రత్వస్య విశేషణగత్యా శరాణాం స్పర్శమాత్రలక్ష్యచ్యుతికరణద్వయం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం ॥ ౧౦౬ ॥ విగాహ్యేతి ॥ విజయస్యార్జునస్య బాణాః శమ్భుం విగాహ్య ప్రవిశ్య పునః దృష్ట్యోః పదత్వం నేత్రవిషయత్వం న [illegible] న పుష్యన్తి స్మ - అన్తర్హితా బభూవురిత్యర్థః - తథా హి మార్గణాః యాచకాః బాణాః [illegible] దాత్ మహతః [illegible] - తల్లబ్ధైస్త్వతిల్లబ్ధాపేక్షా [illegible]

స్వాగతా

ణం కిరాతం చ అభిగమ్య ప్రాప్య - ప్రకాశం లోచనగోచరత్వం చ నయామ్నిఖిలు - సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోర్థాన్తరన్యాసః శ్లేషసంకీర్ణః ॥ ౧౦౭ ॥ నిస్స్వ ఇతి ॥ నిషఙ్గయోస్తూణీరయోర్యుగళే నిస్స్వే బాణధనశూన్యే సతి - నితరామమర్షక్రుద్ధః సోర్జునః - కుటిలం అత ఏవ శశిఖణ్డస్య శిరస్థస్య మిత్రం సదృశం సహవర్తి చ వ్రణం సర్వం కరిష్యంత్సన్నితి - వర్తమానసామీప్యే వర్తమానకాలత్వం - వేగాత్పార్ష్ణిభ్యాం గుల్ఫాధోభాగాభ్యాం ప్రముక్తా వసుధాభూర్యేన సతథోక్తః పాదాగ్రమాత్రావస్థితస్సన్నిత్యర్థః - ఉన్నతత్వాచ్ఛివస్యేతి భావః - యత్తురు ద్రష్టి తదేశం ప్రతిధావన్నిత్యర్థః ఇతి నృసింహః - తన్న - పార్ష్ణిత్యాగేన ధావనలక్షణాయా ముక్తస్వారస్యాయోగాత్ - ప్రత్యుత అర్థమన్తర్వేద్యర్థం బహిర్వేదిమినోతీతి న్యాయే - వేదిబహిర్భాగయోర్మధ్యదేశస్యైవోక్తార్థస్యైవ లక్షణీయత్వాత్ - దేవ్యాః పార్వత్యాః పురస్సమక్షమేవేతి కారుణ్యోక్తిః - చాపేన గాణ్డీవేన గిరౌ కైలాసే శేతే ఇతి గిరీశం శమ్భుం శిరసి మూర్ధ్ని ప్రజహార తాడితవాన్ - శూరాణాం యావజ్జీవితం రణోత్సాహ ఇతి భావః ॥ ౧౦౮ ॥

గమ్యలుబ్ధేన మార్గణౌఘేన నిఖిలు ప్రకాశమ్ ॥ ప ॥ ౧౦౭ ॥ నిస్స్వే నిష
ఙ్గయుగళే నితరామమర్షీ చాపేన మూర్ధ్ని గిరిశం పురఏవ దేవ్యాః । పార్ష్ణిప్రము
క్తధరణిః ప్రజహార వేగాత్కుర్వన్వ్రణం సకుటిలం శశిఖణ్డమిత్రం ॥ ప॥౧౦౮ ॥
ధనుషాభిహతాత్సముత్థితైర్ధరకన్యారమణస్య మస్తకాత్ । విపులైరివ రక్తశీ
కరైర్వినిపేతే మణిభిః ఫణాభృతాం ॥ ప ॥ ౧౦౯ ॥ దేవస్య తస్య జగతాం జనకస్య
చిత్తే పార్థప్రహారజనుషః ప్రమదామ్బురాశేః । భూషాభుజి నితట భువి ద్వీపవ

ధనుషేతి ॥ ధనుషా గాణ్డీవేన అభిహతాత్ ధరకన్యారమణస్య పార్వతీపతేః మస్తకాచ్ఛిరసః సముత్థితైరుద్గతైః ఫణాభృతాం భూషాసర్పాణాం మణిభిశ్శిరోరత్నైః విపులైర్మహద్భిః రక్తశీకరైః శోణితబిన్దుభిరివేత్యుత్ప్రేక్షా - వినిపేతే నిపతితం - పతతేర్భావే లిట్ - యత్త్వత్ర అర్జునస్య ప్రహారేణ రుధిరస్రావాత్ తచ్ఛిరస్థసర్పరూపభూషణమణయోపి స్యాపతన్నితి ఇవకారస్య సముచ్చయబోధకత్వమాహ నృసింహః - భువి మహతా రక్తపాతస్య లోకమాత్రాశ్రియస్స్వరోక్తేః అగ్రే అర్జునస్య జగదీశ్వరప్రసాదరూపశ్రియో వర్ణనాసంగత్యా తదీయశివవిద్వేషవిలసితమేవైతదితి నాస్మాకం చోద్యావకాశః - వైతాళీయం ॥ ౧౦౯ ॥ దేవస్యేతి ॥ జగతాం సర్వలోకానాం జనకస్య పితుః అత ఏవ తస్య దేవస్య శమ్భోశ్చిత్తే మనసి - భూషాభుజ్యాః శిరోభూషణభూతగఙ్గాయాః తటభువి తీరదేశే శిరోరూపే - ద్వీపవత్ప్రియస్య వినాయకస్య బాల్యేయా వప్రక్రియాం తటోత్ఖాతక్రీడాః తాభిః ఉదితః జనితః ప్రమదస్సన్తోషః పార్థేన ప్రహారాత్ గాణ్డీవతాడనాత్ జనుః జన్మ యస్య తస్య - ప్రమదస్యైవామ్బురాశేస్సముద్రస్య నంబన్ధి కణః సూక్ష్మలేశో భూత్ - తతోప్యత్ర పుత్రవాత్సల్యాధిక్యాదతివేలం దేవస్తుష్టో భవదిత్యర్థః - యత్తు భూషణరూపేణ వర్తమానాయా గఙ్గాయాస్తటభూతే స్వశిరస్యేవ వినాయకస్య గజాననత్వాత్తదీయవప్రక్రియాయా ఏకం చిదపి వేవనా న జాతేతి తాత్పర్యమితి నృసింహః - తత్ తదీయశివవిద్వేషతాం

షితమేవ - యతః పార్థప్రహారవేదనాయాః ప్రసక్తిశూన్యాయాః విఘ్నేశవప్రక్రియా వేదనాధిక్యవర్ణనాద్వాత్సల్యరస సంవిధానసంరమ్భిణః కవేస్తాత్పర్యానురోధిత్వాత్ ప్రమదశబ్దే నవేదనాలక్షణాయాం ముఖ్యార్థబాధాదిహేతుత్రయాభావాచ్చేతి ॥ ౧౧౦ ॥ సఇతి ॥ సః ప్రహారసాధనం గాణ్డీవదణ్డోఽపిఖాణ్డవే తద్దాహకాలే ఇత్యర్థః - తక్షకస్య వధ్వాః వధే సాధనతయా చిరం బహుకాలాదస్మాకం కులస్య విరోధీ శత్రుః ఇతిహేతోః క్రోధనైః క్రుద్ధైః తస్య దేవస్య శమ్భోః జటా ఏవ వనం తస్మిన్ కుటుమ్బిభిః నివాసిభిః కుండలిభిః సర్పైర్భక్షిత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - తత్క్షణం ప్రథమప్రహారక్షణ ఏవ నాలక్ష్యత నదృష్టః - అర్జునేనేతి శేషః - భగవతః ప్రభావాత్ సోఽప్యన్తర్హితోఽభూదిత్యర్థః - లక్షతేః కర్మణి లఙ్ ॥ ౧౧౧ ॥ తత ఇతి ॥ తతః గాణ్డీవస్యాప్యన్తర్ధానాద్ధేతోః అయం బాణచాపతిరోధానం దైవవిపర్యః దైవప్రాతికూల్యం కిం ఉత అముష్య కిరాతస్య మాయా ఇన్ద్రజాలికం కిం - ఉభయత్ర కింశబ్దో వితర్కే - ఇత్యుక్తప్రకారేణ చిన్తాయాః పరతన్త్రేణ పరాధీనేనాపి - ధైర్యేణ సుఖరుః ఖేవా అవికృతచిత్తత్వాత్ కేనదత్తహస్తః కృతావలమ్బ

త్రిభాల్యేవ ప్రక్రియాభిరుదితః ప్రమదః కణోఽభూత్ ॥ ౪ ॥ ౧౧౦ ॥ సగాణ్డీవదణ్డోఽపి ఖాణ్డవే తక్షకవధూవధసాధనతయా చిరమయమస్మత్కులవిరోధీతి క్రోధనైస్తస్య దేవస్య జటావనకుటుమ్బిభిః కుండలిభిర్భక్షిత ఇవ తత్క్షణం నాలక్ష్యత ॥ ౪ ॥ ౧౧౧ ॥ తతోఽయం దైవవిపర్యయః కిమముష్య మాయా కిమితి చిన్తాపరతన్త్రేణాపి ధైర్యదత్తహస్తేన హసతా దురాత్మన్నేవమర్జునం నిర్జిత్య యశ ఆర్జితుమిచ్ఛసీతి కృతతర్జనేన సితవాహనేన వృషవాహనం ప్రతి నియోద్ధుమారేభే ॥ ౫ ॥ ౧౧౨ ॥ పరుషే మునిముష్టితాడనే పతితే లుబ్ధకవామవక్షసి । శిథిలా జగళుః కిరాతికాయాస్సితగుంజామణిహారయష్టయః ॥ ౫ ॥ ౧౧౩ ॥ ఉపవాసకృశే భృశమ్మునేరురసి స్వీకృతముష్టిమార్దవః । ప్రజహార హ

ఉత్సాహః మరణోద్యమో యస్య తేన - హే దురాత్మన్ దుఃఖగమ్యః ఆత్మా స్వరూపం యస్యేతి చ తిష్ఠ తిష్ఠ - ఏవం బాణచాపతిరోధాపనేనేత్యర్థః అర్జునం నిర్జిత్య యశః కీర్తిమార్జితుం సమ్పాదయితుమిచ్ఛసీతి కాకుః - త్వదిచ్ఛా నిష్ఫలైవేత్యర్థః - ఇత్యుక్తప్రకారం కృతం తర్జనం భర్త్సనం యేన తేన సితవాహనేనార్జునేన వృషవాహనం శివం ప్రతి నియోద్ధుం తేన సహ బాహుయుద్ధం కర్తుమిత్యర్థః - ఆరేభే ఉపక్రాన్తం - రభతేర్భ్యావెలిట్ ॥ ౧౧౨ ॥ పరుష ఇతి ॥ పరుషే అతికఠినే మునేరర్జునస్య ముష్టితాడనే - లుబ్ధకస్య మాయాకిరాతస్య వామవక్షసి వక్షో వామదేశే దేవ్యాస్సంబన్ధిని పతితే లగ్నే సతి - శిథిలాః శ్లథాః కిరాతికాయాః పార్వత్యాః సంబన్ధిన్యః సితగుఞ్జామణిమయ్యః హారయష్టయః సరాః జగళుః గళన్తిస్మ అర్ధనారీశ్వరస్య దేవస్య వక్షో వామదేశార్ధే పీవక్షసోనతిరేకాదితి భావః - ఔపచ్ఛన్దసికం ॥ ౧౧౩ ॥ ఉపవాసేతి ॥ హరోఽపి ఉపవాసేన అనశనవ్రతేన కృశే మునేరర్జునస్య ఉరసి అస్యార్జునస్య హృద్గతం మనసి స్థితం స్వమాత్మానం పీడనాత్ ప్రహారవ్యాఘాతాత్ పరిహర్తుం మోచయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - స్వీకృతం ముష్టౌ తత్ప్రహార ఇత్యర్థః

మూర్ధవంశైథిల్యంయేనతథోక్తస్సన్ ప్రజహారతాడితవాన్ ॥ ౧౧౪ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణపరస్పరంముష్టిప్రహారైరేవవృష్ట్యావర్షేణ పరిమృష్టౌక్షాళితౌవనకుసుమపరాగమయోభస్మమయశ్చఅఙ్గరాగఃయయోస్తౌ ఏకేనబాహునాజటాసుసరభసంగృహీత్వా అపరేణబాహునావలయితంవేష్టితంకణ్ఠనాళంయాభ్యాంతౌ - పరస్పరమిత్యత్రాపియోజ్యం - తౌశబరతపోధనౌకిరాతార్జునౌమహత్యాం అధిత్యకాయాంహిమశైలోర్ధ్వభూమౌయదా ఆపతతాంపతతస్మ - తదాతావదేవాయం ఉర్వీధరపతిర్హిమవాన్ఝడితిసత్వరం ఘటితంపిహితంద్వారంయాసాంతాసాం - తత్పతనక్షోభాదితిభావఃసర్వత్ర దరీణాంకన్దరాణాంగర్భేషు మధ్యేషునిరుద్ధైసిద్ధానాం దేవయోనివిశేషాణాం మిథునైర్ద్వన్ద్వైర్నిబద్ధాఉదీరితాః హాహాకారాఃయస్మింస్తథోక్తః - తీరయోర్వనేషుదూరముత్సర్పిణీనాంవ్యాప్నువతీనాంవీచీనాంతరఙ్గాణాంవేగేనఉత్పాటితాన్యున్మూలితానిఆకృష్టానిచమునిజనానాంపర్ణశాలాః సహస్రాణియేనతాదృశఃసురస్రవన్త్యాఃగఙ్గాయాఃపూరఃయస్మింస్తథోక్తః - దర్వీకరాణాంసర్పాణాంవి భోఃశేషస్యకన్ధరోపిపీడనాత్పరిహర్తుంస్వామివాన్యహృద్గతం ॥ క ॥ ౧౧౪ ॥ ఇతిపరస్పరముష్టి

ప్రహారవృష్టిపరిమృష్టవనకుసుమ పరాగభస్మాంగరాగౌసరభసమేకేనబాహు
నాజటాసుగృహీత్వా అపరేణవలయితకంఠనాళౌతౌశబరతపోధనౌ యదామ
హత్యామధిత్యకాయామాపతతాం - తదాఝడితిఘటితద్వార దరీగర్భనిరుద్ధసి
ద్ధమిథున నిబద్ధ హాహాకారఃతీరవనదూరోత్సర్పివీచీవేగోత్పాటితా కృష్టముని
జనపర్ణశాలాసహస్ర సురస్రవంతీపూరః దర్వీకరవిభుకంధరాకుర్వీకరణ పటు
తరభారోయముర్వీధరపతిరాసీత్ ॥ ప ॥ ౧౧౫॥ అవాఙ్ముఖత్వేననిపాత్యశంభు
నాసముజ్ఝితోయం దదృశేవిమోహితః। తవాద్యజా మాతరిమేదశామిమాం
నివేదయేత్యద్రిమివబ్రువన్గ్రహః॥ప॥ ౧౧౬ ॥ పార్థస్యతస్య భుజయోః పరమో

రాణాంగ్రీవాణాంకుర్వీకరణే భుగ్నీకృతౌ పటుస్సమర్థఃభారఃయస్యతథోక్తశ్చాసీత్ - యత్తూక్తవిధేయత్రయస్యఉపసర్జనత్వేనన్యసింహఃప్రలపితవాన్ తదవిమృష్టవిధేయాంశత్వదోషాపత్తేరుపేక్ష్యం ॥ ౧౧౫ ॥ అవాఙ్ముఖత్వేనేతి॥ శంభునాకిరాతవేషిణాఅవాఙ్ముఖత్వేననిపాత్యఅధోముఖంయథాతథానిపాత్యపాతయిత్వేత్యర్థః - నముజ్ఝితస్త్యక్తఃబాహుభ్యామితిభావః అతఏవవిశేషేణమోహితోమూర్ఛాంగమితోఽయమర్జునః - హేఅద్రేతవజామాతరికన్యాభర్తరిశమ్భువిషయే - మేమమఇమాందశాంఅవస్థాంనివేదయవిజ్ఞాపయ ఇత్యుక్తప్రకారంఅద్రింహిమగిరింప్రతిగ్రహఃబ్రువన్ కథయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - దదృశేదృష్టఃతత్రత్యైరితిశేషః ౧౧౬॥ పార్థస్యేతి ॥ అసౌపరమేశ్వరఃశమ్భుఃయుధియుద్ధేతస్యపార్థస్యభుజయోర్వీర్యంవిలోక్య - విస్మయమానంచేతఃయస్యతథోక్తస్సన్ అతఏవ చాపేనగాణ్డీవేనయద్వ్రణంతస్మిన్ సురనదీకణైఃగఙ్గాజలబిన్దుభిస్సేకేఉక్షణవిషయేశఙ్కాంవితర్కమపి ఉత్సృజన్నగణయంత్సన్ ఆర్ద్రప్రణశీతజలసేకస్యాతివేదనాకరత్వమపిఅచిన్తయన్నితియావత్ - ఉత్తమాఙ్గంశిరఃయు

హురకమ్పయత్-శ్లాఘయామాసేత్యర్థః - అత్ర యద్ధేతాదృగ్భుజవీర్యవిలోకనజనితవిస్మ
యస్య విశేషణగత్యా తథావిధశిరఃకమ్పనహేతుత్వాత్కావ్యలిఙ్గభేదః ॥ ౧౧౭ ॥ తథావిధ ఇ
తి ॥ తథావిధః అవాఙ్ముఖం పతిత ఏవ అసౌ అర్జునః చిరాదాచరితః కృతః చేతనాయాస్సంజ్ఞాయాః
స్వాగతాచారః సుఖాగమనక్రీడాయాయస్మిం స్తథోక్తస్సన్ శనైరుత్థాయ - పురతః అగ్రే
ఘణ్టానాం గ్రైవేయాణాం ఘుణఘుణాత్కారస్య సహచరేణ మిత్రేణ - తన్మిత్రితేనేతియావత్
కణ్ఠస్య గర్జితేన హుఙ్కారరవేణ - కర్ణయోః కల్పితస్సుధారసస్య అమృతస్య మోక్షః వర్షం యేన
తస్మిన్ క్షేమమహోక్షే వృషభరాజే నిషేదివాంసం సమాసీనం భుజయోర్మూలాభ్యాం కక్షాభ్యాం ప్రసా
రితస్య గిరిజాయాః పార్వత్యాః పాణియుగళస్య నఖాఙ్కురాణాం ధోరణ్యా పఙ్క్త్యా ద్విగుణీకృతైః
హారమణిభిః ముక్తైః రమణీయం వక్షః యస్య తథోక్తం - పారిషదానాం గణస్య ప్రమథసమూ
హస్య అఞ్జలీనామేవ కమలానాం వనస్య మధ్యే రాజహంసవదాచరన్తం రాజహంసాయమానం -
క్యజన్తాల్లటశ్శానచ్ - మార్దవభరితేన అతిమృదునా శార్దూలచర్మణా నిర్మితస్య పల్యయనస్య వా

శ్వరోఽసౌ వీర్యం విలోక్య యుధి విస్మయమానచేతాః । చాపప్రణేసురనదీకణ
సేకశంకామపృత్స్పృజన్ముహురకమ్పయదుత్తమాఙ్గమ్ ॥ ౪ ॥౧౧౭ ॥ తథా
విధ ఏవాసౌ చిరాదాచరితచేతనా స్వాగతాచారశ్శనైరుత్థాయ - పురతో ఘం
టాఘుణఘుణాత్కారసహచరేణ కంఠగర్జితేన కర్ణయోః కల్పితసుధారసమో
క్షే మహోక్షే నిషేదివాంసం - భుజమూలప్రసారితగిరిజాపాణియుగళ నఖా
ఙ్కురధోరణీద్విగుణిత హారమణిరమణీయవక్షసం - పారిషదగణాఞ్జలికమలవ
నమధ్యరాజహంసాయమానం మార్దవభరితశార్దూల చర్మనిర్మితపల్యయన ప
ర్యఙ్కోపరిభాగతిర్యగర్పితైకచరణపల్లవసంవాహన పరేణ శిలాదకుమారేణ
చ దర్పదుర్లలననివారణాయ ముఖబన్ధన కనకశృఙ్ఖలేన నిరుధ్య ముహుర్ము
హుః కరపుటాస్ఫాలితకకుదశృంగేణ భృఙ్గిణా చాలక్ష్యమాణోభయ పక్షభా

గేణ పృష్ఠాస్తరణస్యైవ పర్యఙ్కస్య శయనస్య ఉపరిభాగే - పల్యయనపల్లవేతి పాదే పల్యయనం ప
ల్లవమివేత్యుపమితసమాసః - తిర్యగర్పితస్య న్యస్తస్య చరణః పల్లవ ఇవ తస్య సంవాహనే మృదుమ
ర్దనే పరేణ వ్యాపృతేన శిలాదకుమారేణ నన్దికేశ్వరేణ చ - దర్పాత్ దుర్లలనస్య ఉత్ప్లవనస్య నివా
రణాయ ముఖే వక్త్రే బధ్యత ఇతి బన్ధనేన కనకమయేన శృఙ్ఖలేన ఖలీనేన నిరుధ్య ముహుర్ముహుః
కరపుటేన పుటీకృతహస్తేన ఆస్ఫాలితం ఆశ్వాసార్థం పరామృష్టం కకుదస్య శృఙ్గం ఉపరిభాగః యేన
తేన భృఙ్గిణా ప్రమథవిశేషేణ చ ద్వాభ్యామాలక్ష్యమాణౌ ఉభౌ పక్షభాగౌ పార్శ్వదేశౌ యస్య తం
ఆలక్ష్యమాణోభయపక్షభాగం - గాఙ్గీ వదన్తా తాడనేన పరిపీడితం చూడాయాం శశినం శిఖాచన్ద్ర
మాశ్వాసయితుం అవతరద్భిః స్రావద్భిః ఉడూనాం నక్షత్రాణాం నికరైః రివస్థితైః సురతరు
కుసుమానాం వర్షైః అవకీర్యమాణం వ్యాప్యమానం - జటాః అస్య కుశాశ్చ రాజిధరస్తీతి తద్ధరైః తైః
కైరాతస్య యూథధారిభిః ఏవ చతుర్భిః ఆమ్నాయపురుషైః వేదపురుషైః పరితః పత్యమానః కిర్యా

మానః శతరుద్రీయం రుద్రాధ్యాయ ఏవ బిరుదప్రబన్ధః యస్య తథోక్తం - సవిధం సమీపం యథా తథా అమ్బరే ఆకాశే అవలమ్బమానైః అవతరద్భిః తుమ్బురుః ప్రభృతిః ఆద్యో యేషాం తైః సురాణాం వైణికైః వీణాశిల్పైః గన్ధర్వైః ఉపవీణ్యమానాని వీణాభిర్గీయమానాని భక్తానాం జనానాం మార్కణ్డేయాదీనాం రక్షణాత్మకం యత్ అపదానం ప్రాక్తనచారిత్రం తస్య ప్రకరణాని - నాటకం చ ప్రకరణమిత్యాదినా ప్రసిద్ధదశరూపకాన్యతమాని యస్య తథోక్తం - కర్ణపూరీకృతాయాః కర్ణావతంసీకృతాయాః తమాలమఞ్జర్యాః తాపిఞ్ఛగుచ్ఛస్య మధుసంమకరన్దస్య మిషేణ - సాత్త్వికాన్తరీభూతామివ స్థితాం కృపాం కటాక్షాత్ వర్షన్తం - ప్రజ్వలద్భిః ప్రకాశమానైః అత ఏవ నూతైః ఐశ్వర్యరత్నైరివ స్థితైః పరిస్ఫారపన్నగానాం భూషణీభూతసర్పాణాం ఫణాసు రత్నైరనురజ్యమానాః శోణాయమానాః అవయవాః యస్య తం - అవతంసశశికలాయాః భూషణచన్ద్రఖణ్డాత్ పరిగలితానాం ప్రస్రుతానాం కిరణానాం ధారాయాః పఙ్క్త్యాః పాతేన యచ్ఛీతం రదనహిమ్ముతయా తత్సహనాశక్త్యైవేత్యుత్ప్రేక్షా - దన్తానాం పటోధర ఏవ పటస్తస్య గర్భమధ్యే న స్థి

తం గాణ్డీవదణ్డతాడనపరిపీడితం చూడాశశినమాశ్వాసయితుమివ తత్రద్భి
రుడునికరైరివ సురతరుకుసుమవర్షైరవకీర్యమాణం - జటాభసితకుశచీరధారిభి
స్తైరేవ చతుర్భిరామ్నాయపురుషైః పరిపఠ్యమానశతరుద్రీయబిరుదప్రబన్ధం
అమ్బరే సవిధమవలమ్బమానైస్తుమ్బురుప్రభృతిభిస్సురవైణికైరుపవీణ్యమాన
భక్తజనరక్షణాపదానప్రకరణం - కర్ణపూరీకృతతమాలమఞ్జరీమధుమిషేణ
కటాక్షాత్సాత్త్వికకృపామివ వర్షన్తం ప్రజ్వలద్భిః పరిస్ఫారపన్నగఫణారత్నై
ర్నూతైరైశ్వర్యరత్నైరివానురజ్యమానావయవం అవతంసశశికలాపరిగలితకిరణ
ధారాపాతశీతాసహిష్ణుతయేవ దన్తపటగర్భవర్తినా స్మితేన సూచితహృదయప్ర
సాదం భగవన్తం మహాదేవముద్వీక్ష్య - పక్ష్మతటరుహనిమేషవిటపిసముత్పాటన
పటుభిః ప్రమోదాశ్రుపూరైర్నదీమాతృకాయమాణపులకప్రరోహః సవినయ
ముపసృత్య పాదారవిన్దయోస్సహస్రకృత్వః ప్రాణంసీత్ ॥ ప ॥ ౧౧౮ ॥ స్వామి
న్నయా జడధియా త్వయి దేవదేవే వా చాశరేణ ధనుషా దృఢముష్టినా చ । య త్తే

తదితివ ర్తినాస్మి తేన - తన్మిషేణేత్యర్థః - సూచితః జ్ఞాపితః హృదయే మనసి ప్రసాదః అనుగ్రహ ఏవ నైర్మల్యం యస్య తం భగవన్తం మహాదేవముద్వీక్ష్య - పక్ష్మణోరేవ తటయోః రుహాః నిజాయన్త ఇతి తేషాం నిమేషాణామేవ విటపినాం వృక్షాణాం సముత్పాటనే పటుభిః నిర్నిమేషీకరణసమర్థైరిత్యర్థః - ప్రమోదాశ్రుపూరైః ఆనన్దబాష్పప్రవాహైః నదీమాతృకాయమాణాః నదీజలవర్ధితా ఇవాచరన్తః పులకాఙ్కురాః యస్య తథోక్తస్సన్ - సవినయం యథా తథా ఉపసృత్య పాదారవిన్దయోః మహాదేవపాదపద్మయోః సహస్రకృత్వస్సహస్రవారం ప్రాణంసీత్ ప్రణామమకరోత్ - నమతేః కర్తరి లుఙ్ ॥ ౧౧౮ ॥ స్వామిన్నితి ॥ హే స్వామిన్ మహాదేవ దేవదేవ త్వయి విషయే జడధియా మూఢబుద్ధినా మయా కర్త్రా - శరణేన వా చాశరేణ ధనుషా దృఢముష్టినా ... కరణేన చ ...

ధం యదాగః అపరాధః తేతవ త్వాం ప్రతీతి యావత్ అకారి కృతం తత్ చతుర్విధమాగః కరుణార్ణవే నదయాసముద్రేణ అతఏవ భవతా అద్య క్షన్తవ్యం ॥౧౧౯॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ విజ్ఞాపయన్తం తం ఉమాపయన్తం - పారిజాతస్య పల్లవతల్లజస్య శ్రేష్ఠకిసలయస్య ప్రతిమల్లస్య ప్రతివీరస్య - తత్సదృశస్యేతి యావత్ - పాణితలస్య పరామర్శనేన ప్రముషితా నిరస్తా వ్రణైర్నిజశరకృతైర్వేదనా యేషాం తాదృశాన్యఙ్గాని యస్య తం - ప్లవఙ్గో హనూమాన్ కేతనే యస్య తమర్జునం ప్రతి అనఙ్గశాసనో మహాదేవో ప్యేవం వక్ష్యమాణవిధయా అవాదీదుక్తవాన్ - వదతేః కర్తరి లుఙ్ ॥ ౧౨౦ ॥ యథేతి ॥ హే ప్రవీర తవ సంబన్ధినా యుధి తృతీయేన అపరాధేన చాపకృతేన యథా తుష్టో భవామి - తథా మహత్యా భక్త్యా తపసాం విభూత్యా సమృద్ధ్యా తరూణాం ప్రసూనైరర్చనయా వా తుష్టో న భవామి - శౌర్యాదన్యస్మిన్ శూరాణామభ్యర్హితతమమితి భావః ఉపేన్ద్రవజ్రావృత్తం ॥ ౧౨౧ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారం సుధాయా అమృతస్య మాధుర్యాః మధురత్వస్య ధురీణం భారవహం - వచనమభిధాయ ఉక్త్వేత్యుత్తరేణ సంబధ్యతే ॥ ౧౨౨ ॥ తదితి ॥ విభురనిర్వాచ్యమహి

చతుర్విధమకారి రణే తదాగః క్షన్తవ్యమద్య భవతా కరుణార్ణవేన ॥ x ॥ ౧౧౯ ॥

ఇతి విజ్ఞాపయన్తమేనం పారిజాతపల్లవతల్లజప్రతిమల్లస్య పాణితలస్య పరామర్శనేన ప్రముషితవ్రణవేదనాఙ్గం ప్లవఙ్గకేతుమనఙ్గశాసనోప్యేవమవాదీత్ ॥ ప
౧౨౦॥ యథా తృతీయేన యుధి ప్రవీర తవాపరాధేన భవామి హృష్టః । తథా న భక్త్యా తపసాం విభూత్యా తరుప్రసూనార్చనయా మహత్యా ॥ x ॥౧౨౧॥ ఇతి సుధామాధురీధురీణం వచనమభిధాయ ॥ప॥ తత్క్షణాదేవ నరిషూనపి తాంస్తాన్సన్నిధాప్య విభురస్త్రమపి స్వమ్ । పాణ్డవాయ ధనురాహతిరీతేః పారితోషికమివ ప్రదిదేశ ॥ ప ॥
౧౨౩॥ తస్యాథ పాశుపతలాభదురాపదీప్తైరక్ష్ణస్స మక్షమపరిప్లవపక్ష్మపఙ్క్తేః ।
ఆశ్చర్యవృత్తిరఖిలైరనుగామిభిస్స్వైరన్తర్దధే స భగవానమృతాంశుమౌళిః ॥

ఇత్యనన్తభట్టస్య కృతౌ చంపుభారతే చతుర్థస్తబకః

మాశమ్భుః శివ ఏవ - నత్వన్య ఇత్యర్థః ధనుః గాణ్డీవం - తానేవ తానేవ ఇషూన్బాణానపి నానాజాతీయాన్ - పాణ్డవాయ అర్జునాయేత్యర్థః సన్నిధాప్య దత్వా ధనురాహతేః గాణ్డీవతాడనశైల్యాః పారితోషికం పరితోషేణ సంతోషేణ దత్తం యత్ వస్తు తదివేత్యుత్ప్రేక్షా - స్వమస్త్రం పాశుపతాస్త్రం ప్రదిదేశ దదౌ దిశతేః కర్తరి లిట్ ॥ ౧౨౩ ॥ తస్యేతి ॥ అథ పాశుపతదానానన్తరం - ఆశ్చర్యా వృత్తిః చరిత్రం యస్య తథోక్తః - తత్తాదృగపకారిణి కారుణ్యస్య కుత్రాప్యదృష్టచరత్వాదితి భావః - అమృతాంశుమౌళిశ్చన్ద్రచూడః స భగవాన్ మహాదేవః - పాశుపతస్య నామాస్త్రస్య లాభేన దురాపా శత్రుభిర్దుర్నిరీక్ష్యా దీప్తిః ప్రభా యస్య తథోక్తస్య - అపరిప్లవాః నిమేషోన్మేషరాహిత్యదచఞ్చలాః పక్ష్మణాం పఙ్క్తయో యస్య తథోక్తస్య తస్యార్జునస్యాక్ష్ణోః సమక్షం పురఏవ - అఖిలైః స్వైః స్వీయైః అనుగామిభిర్భృత్యైః ప్రమథైస్సహ అన్తర్దధే అన్తర్హితవాన్ ॥

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిన్దవన్దనకన్దళితానన్దసాన్ద్రస్య కురవికులచన్ద్రస్య రామకవీన్ద్రస్య కృతౌ చమ్పూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాఖ్యానే, చతుర్థస్తబకః

చంపుభారతవ్యాఖ్యానే పంచమః స్తబకః ప్రారంభః ।

౧ ॥ అథేతి ॥ అథ పాశుపతలాభానంతరం - సంపిధేన మహాపేయేల ఫాల్గునామునియస్తైః కృతా శీః అమరపతేరింద్రస్య సంబంధి - ధృతం శాసనం స్వర్గం ప్రత్యాగంతవ్య మిత్యాజ్ఞారూపం యేన సంధో క్తైః - ఇంద్రాజ్ఞాపరతంత్ర ఇత్యర్థః - అత ఏవ స పార్థః రయేన వేగేన జితపవనః వాయుర్యే న తం రథమైంద్రం మాతలినా ఇంద్రసారథినా సహితః సమాతలిస్సన్ అధిరుహ్య ముదా దివం స్వ ర్గం ప్రతిపత్సే - భగవదనుగ్రహాత్ ఉత్తరోత్తరశ్రేయస్సూరకత్వాదితి భావః - అత్రేం ద్రాజ్ఞా స్వర్గగమనయోర్హేతుహేతుమతోః ఉక్త్యా హేత్వలంకారః - పుష్పితాగ్రా ॥ ౧ ॥ నాకమితి ॥ నాకం స్వర్గమేత్య అనుసా అంకితః చిహ్నితః దోర్బాహుర్యస్య తేన ఫల్గున ఇతి స్వం నా మ బ్రువతా కథయతా ఆనందనేన పుత్రేణార్జునేన - దివిషదాం దేవానాం నాయకః ఇంద్రః అతి హృష్టస్సన్ పదయుగ్మే జగృహే గృహీతః - అర్జునోహమభివాదయ ఇతి వదన్ ఇంద్రం ప్రణనామే

ప ॥ ౧ ॥ అథ సంధితశపోదనైః కృతాశీరమరపతేర్ధృతశాసనస్స పార్థః । రయ
జితపవనం సమాతలిస్సన్ రథమధిరుహ్య ముదా దివం ప్రతస్థే ॥ ప ॥ ౨ ॥ నాకమే
త్య ధనురంకితదోష్ణా నాయకో దివిషదామతిహృష్టః । నామ ఫల్గున ఇతి బ్రువతా
స్వం నందనేన జగృహే పదయుగ్మే ॥ ప ॥ ౩ ॥ పాణినా పరిమృశన్ ముహురింద్రః పక్ష
ష్మలీకృతజయంతమహేర్ష్యః । ఆదరేణ ధురి నాకిగణానామాసనార్ధమధిరోప
యతి స్మ ॥ ప ॥ ౪ ॥ సదసి వసతి తస్మిన్ సార్వభౌమే కురూణాం కపటశబరబాణైః క
ల్పితార్ద్రవ్రణేపి । నిఖిలసురవధూనాం నేత్రసంఘాస్సమేతా నిశితకులిశక
ల్పాసర్ద్దయం సన్నిపేతుః ॥ ప ॥ ౫ ॥ ఆస్థానసీమ్ని తనయాద్రిరిపోర్నయద్ధమా

త్యర్థః - స్వభావోక్తిః - స్వాగతా ॥ ౩ ॥ పాణినేతి ॥ ఇంద్రః అముం ప్రణతమర్జునం పాణినా ప రిమృశన్ ప్రత్యగ్రశబరవ్రణస్థానేషు సంస్పృశన్ అతఏవ పక్ష్మలీకృతా ప్రవృద్ధా జయంతే నామపుత్రే మహతీ ఈర్ష్యా అసూయా యంకి హేతెనేత్యాత్మికా యస్య తథోక్తస్సన్ - నాకి నాం దేవానాం యే గణాస్సంఘాస్తేషాం ధుర్యగ్రే ఆదరేణ ప్రేమ్ణా ఆసనస్యార్ధం అర్ధాసనం అధిరో పయతి స్మ - తత్రోపవేశితవానిత్యర్థః - అత్రార్జునస్యాధికగుణౌ గతిబద్ధిత్వాత్ నాక ర్ష్యత్వం - అనేకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగం ॥ ౪ ॥ సదసీతి ॥ తస్మిన్నైంద్రే సదసి సభాయాం వసతి పత్రమానేకపట శబరస్య భగవతః బాణైః కల్పితాన్యార్ద్రాణి నూతనాని వ్రణాని యస్య తథోక్తేపి - కురూణాం సార్వభౌమే అర్జునే నిశితేన తీక్ష్ణేన కులిశేన వజ్రేణ సదృశాస్తత్కల్పాః ఈషదసమాప్తౌ కల్పప్ ప్రత్యయః నిఖిలానాం సురవధూనాం అప్సరసాం నేత్రసంఘాః కటాక్ష బృందాని సమేతాః మిళితాస్సంతః నిర్దయం యథా తథా సన్నిపేతుః న్యపతన్ - సప్రేమసాంద్రం పశ్యంతి స్మేత్యర్థః - స్వార్థమాత్రపరాయణానాం కుతః పరానుకూల్యచింతేతి భావః - అత ఏవ విరూపఘటనాత్మకో విషమప్రభేదః - మాలినీ ॥ ౫ ॥ ఆస్థానేతి ॥ ఆస్థానసీమ్ని సభాయాం తన

యాదర్శనాత్ గిరిశేనకపటకిరాతేనసహయుద్ధమాకర్ణ్య - హర్షేణవికసత్ పూర్యమాణంమనోయస్యలస్యమఘోనఇంద్రస్యఅఖిలేఅంగే అవయవే ప్రసరతాంప్రరోహతాంపులకానామేవాంకురాణాం అక్ష్ణాంసహస్రత్రయంనేత్రసహస్రమేవ సంఖ్యయాఅవయవేతయస్ - విఘ్నఃప్రరోహప్రతిబంధకంబభూవ - నేత్రేషులోమాభావాదితిభావః॥ ౬ ॥ ఆజ్ఞయేతి॥ జయంతఇంద్రపుత్రఃపితుఃఇంద్రస్యాజ్ఞయా అమర్త్యానాందేవానాంసమాజాత్ సంఘాత్ తంవిజ్ఞయమర్జునంవారణేంద్రమైరావతంఅధిరోప్యవై జయంతంఇంద్రప్రాసాదం॥ని॥స్యాత్ప్రాసాదో వైజయంతఇత్యమరః ప్రోపకరణేష్వమరః -స్వనితానిసంజాతస్వనాని మంగళవాద్యానివీణావేణ్వాదీని యస్మిన్ తత్తథా తౌరకాదిత్యాదితచ్ అనయత్ ప్రాపితవాన్ స్వాగతాః ॥ ౭ ॥ ఆనతస్యేతి ॥ అథవైజయంతప్రాప్త్యనంతరం ఇంద్రస్యపురంధ్రీకుటుంబినీశచీపదయోరానతస్యప్రణతస్యజిష్ణోరర్జునస్య ఆశిషఃవత్సచిరంజీవేత్యాదేః అనుపదంఅనంతరం - పారిజాతకుసుమస్యేతిజాత్యేకవచనం - పరాగైఃఫాలసీమనిలలాటదేశేలలా మరక్షాతిల

కర్ణ్యహర్షవికస్మనసో మఘోనః । అంగేఖిలే ప్రసరతాంపులకాంకురాణామ
క్ష్ణాంసహస్రత్రయమేవబభూవవిఘ్నః॥ ప ॥ ౬ ॥ ఆజ్ఞయాపితురమర్త్యసమా
జాదగ్రతస్స్వనితమంగళవాద్యమ్ । వారణేంద్రమధిరోప్యజయంతో వైజయం
తమనయద్విజయంతమ్ ॥ ప ॥ ౭ ॥ ఆనతస్యపదయోరథజిష్ణోరాశిషో నుపదమిం
ద్రపురంధ్రీ । పారిజాతకుసుమస్యపరాగైః ఫాలసీమ్ని లలామ చకార ॥ ప ॥
౮ ॥ పునఃపునస్తత్రపులోమపుత్ర్యాః జయంతశంకాందధతస్స్వకాంత్యా।
నరస్యమౌర్వీకిణపీవదోష్ణోర్నామగ్రహేణుస్ఖలనన్న్యరౌత్సీత్ ॥ ప ॥ ౯ ॥ పి
తురివాస్త్రికలాందివిగాయకాత్ప్రకకులాద్భృతకంధరవృందయః। పరిహృతామ

కంచకార - లోకోత్తరస్యపుత్రస్యదృష్టిదోషవారణాయరేణుభిర్మాతరస్తిలకం లలాటేకుర్వంతీతిప్రసిద్ధిః॥ ౮ ॥ పునఃపునరితి ॥ తత్రవైజయంతేస్వస్యకాంత్యాసౌందర్యేణహేతునా పునఃపునఃజయంత ఇతిశంకాంవితర్కందధతఃకుర్వతఃనరస్య అర్జునస్యదోష్ణఃబాహ్వోర్వారుభయోఃమౌర్వ్యాశం జిన్యాయఃకిణఃవ్రణగ్రంథిఃస ఏవపులోమపుత్ర్యాఃశచ్యాః నామ్నోర్జయంతేత్యర్జునేతిచాఖ్యయోఃగ్రహణేషు ఆమంత్రణార్థంస్వీకారేషువిషయేస్ఖలనం జయంతం దృష్ట్వార్జునేతి అర్జునంజయంతేత్యాకారసామ్యకృతవైపరీత్యాహ్వానంన్యరౌత్సీత్ని వారితవాన్ - అత్రార్జునస్యబాహుద్వయేసవ్యసాచిత్వకృతకిణవత్త్వరూపవిశేషదర్శనాదర్జునేజయంతసందేహనివృత్తేర్నిశ్చయాంతఃసందేహాలంకారః - యత్తున్యకార్షీదిత్యపపాఠేభ్రమేణస్ఖలనంనిషేధంన్యకార్షీద్వ్యతానీత్ ఇతినృసింహఃతన్న - స్ఖలనశబ్దస్యనిషేధార్థకత్వే నకేనాప్యనుశాసనాద సమర్థత్వదోషస్య కథంచిత్క్లేశసంపాదనే అప్రయుక్తత్వదోషస్యచాపత్తేరితి - న్యరౌత్సీదితినిపూర్వాద్రుధేఃకర్తరిలుఙ్సిచివృద్ధౌరూపం॥ ౯ ॥ పితురితి ॥ పికానాంమోహినాంకులేన ఆదృతఃస్వీయరవాదవ్యతిమధురో యమితిపేశ్రూయమాణః

కంఠరవస్యోదయఆవిర్భావఃయస్యాసౌపుంశారీరఇత్యర్థః - అతఏవపరిహృతం ల్యక్త్వా ఆప్యాయితంయేన తేనదివ్యజనేనసురజనేనఆవృతఃసోఽర్జునః దివిస్వర్గే గాయకాత్ చిత్రసేనాత్ గీతకళాంసజ్జీతవిద్యాం పితురింద్రాదస్త్రకళామివపరిశీలఅధీతవాన్ - ఉభయస్మాదు జయంచప్రాప్తఇత్యర్థః -అత్రప్రకృతయోరస్త్రగీతవిద్యయోరర్జునకర్తృకాధ్యయనధర్మేణౌపమ్యాత్తుల్యయోగితాభేదః ద్రుతవిలంబితం ॥ ౧౦ ॥ తమితి॥ తత్రస్వర్గే కదాచిదూర్వశీనామసురాంగనాఽర్జునమేత్యరహఃకర్మణిసురతవిషయేస్వయంభగ్నః విఫలితఃకామః మనోరథఃయస్యాస్సా తథోక్తాసతీ - కోపాత్ మనోరథవిఫలీకరణజన్యాత్ అయేపృథాపత్యహే అర్జునతవాభిధేవల్ల్వాన్మేవక్ష్మీబత్వంనపుంసకత్వం నపుంసకలింగతాంఏహి ప్రాప్నుహి - అపత్యశబ్దస్యనపుంసకత్వాదితిభావః - ఇత్యుక్తప్రకారేణశశాప - నపుంసకఇవకామయమానాయాంసిపేదాస్న పుంసకోభవేతిశాపందదావిత్యర్థః ॥ ౧౧ ॥ తదితి ॥ అథహరిరింద్రఃతత్ ఊర్వశీశపనంశ్రుత్వాహే వత్సఅయంశాపఃచిత్రసేనేనగంధర్వేణ ఉక్తాయాః ఉపదిష్టాయాః విద్యాయాఃగీత

తదివ్యజనావృతః పరిశీలనగీతకలామపి ॥ ప ॥ ౧౦ ॥ తమూర్వశీతత్రకదాచి
దేత్యస్వయంరహఃకర్మణిభగ్నకామా । అయేపృథాపత్యతవాభిధేవక్ష్మీబత్వమే
హీతిశశాపకోపాత్ ॥ ప ॥ ౧౧ ॥ తచ్ఛ్రుత్వాహరిరూచేతంశాపోఽయంవత్సతే
ముదే । చిత్రసేనోక్తవిద్యాయాస్సహకృత్వాభవేదితి ॥ X ॥ ౧౨ ॥ కదాచి
దస్త్రశిక్షాసమాప్తౌ సురసమక్షం గురుదక్షిణాత్వేన విపక్షకులక్షపణం భిక్షమా
ణేనసహస్రాక్షేణస్వమస్తకాదాకృష్యశిరసి నిక్షిప్తకిరీటోఽయం వశ్యాశ్వ
మాతలిపరికలితరథ్యే నందనమందపవనానుసందీయమాన కేతనస్పందనేనస్యం
దనేననిర్గత్యవిలంఘిత దూరవియత్పథఃపాథోధిధౌరక్షఃకులకోలాహలస్వీకృత

స్వసహాయత్వాపిరాటాంతఃపురేకన్యకాయాః ఉపదేశయోగ్యతాం సంపాదిన రూపసాక్షాత్కారేణతవముదేసంతోషాయైవభవేదితితమర్జునంప్రత్యూచేఉక్తవాన్ - అజ్ఞాతవాససంవత్సరభోగ్యోఽయంనాన్యథేత్యనుగృహీతవానిత్యర్థః - బ్రాహ్మీఃక త్రరిలిటీవచ్ఛావదేశోఽన్యసిశాదేశః ॥ ౧౨ ॥ కదాచిదితి ॥ అథకదాచిత్ వశ్యాశ్వైతాః అస్త్రాగమ్యాయస్యసోఽయమర్జునఃఅస్త్రశిక్షాయాఃఅస్త్రవిద్యాధ్యాపనస్య సమాప్తౌసత్యాంగురోర్దక్షిణాత్వేన దక్షిణారూపేణవిపక్షకులస్యనివాతకవచకాలకేయాఖ్యరాక్షసబృందస్యక్షపణంవధంభిక్షమాణేనయాచమానేనసహస్రాక్షేణ్యతేనేంద్రేణ బహువ్రీహౌసక్థ్యక్ష్ణోరితిషచ్ - స్వస్యమస్తకాచ్ఛిరసః ఆకృష్య అవముచ్య - అత్ర త్వార్థత్వేకిరీటస్యైవకర్మత్వం - శిరసినిక్షిప్తంన్యస్తంకిరీటం యస్యతథోక్తస్సన్ - మాతలినాఇంద్రసారథినాపరికలితాః సంయోజితాఃరథ్యాః రథవాహాఃయస్మిన్ తేన - నందనస్యసంబంధినామందపవనేనసుఖమారుతేన అనుసంధీయమానం సంయోజ్యమానం కేతనస్యధ్వజపటస్యస్పందనంచలనం యస్మిన్ తేనస్యందనేన ఇంద్రరథేననిర్గత్యప్రస్థాయ విలంఘితఃదూరశ్చవియత్పథః ఆకాశమార్గఃయేనతథోక్తస్సన్ - పాథాంసిజలానాంనిధౌస

ముద్రే రతైః కులానాం రాక్షసబృందానాం కోలాహలైః కలకలధ్వనిభిః నిబిడీకృతః స్వల్పీకృతః అంతర్ధాపిత ఇతియావత్ - వీచీనాం సాముద్రీణాం రవః యస్మిన్ తత్ - రసాతలకుహరస్య పాతాళబిలస్య ముఖం అగ్రభాగం ద్వారమితియావత్ - నిరుధ్య రణస్య ప్రస్తావం ప్రసంగం ధనుష్టంకారాదికం వితస్తరే విస్తారితవాన్ - స్తృణాతేర్విపూర్వాత్కర్తరి లిట్ - అత్ర విపక్షక్షపణే ఉపక్షిణాత్వేనారోపస్యేంద్రసుఖోపయోగార్థదరూపగురు పక్షిణాయాస్తత్రానుపయోగాచ్చ పరిణామాలంకారః ॥ ౧౩ ॥ తావదితి ॥ తావత్తదానీమేవ అనాకర్ణితపూర్వస్యాపూర్వమశ్రుతస్య గాండీవస్య సంబంధినః విస్ఫారస్య టంకారస్య ॥ని॥ విస్ఫారో ధనుషః స్వాన ఇత్యమరః ॥ శ్రవణాత్ అహంపూర్వికయా అహంపూర్వమహంపూర్వమిత్యహంకారేణ - యుగపదేకదా అభిషేణయతః యుద్ధాయ సేనయా సహ గచ్ఛతః ॥ని॥ యత్సేనయాభిగమనమరౌ తదభిషేణనమిత్యమరః - అభిషేణశబ్దాత్తత్కరోత్యర్థే ణిజం తాల్లటశ్శతృప్రత్యయః దివిషదాం దేవానాం అవధ్యభావాత్ హంతుమశక్యత్వాద్ధేతోః అధ్యాతం అచింతితం మరణం యైస్తాన్ నిర్గతోపా

వీచీరవం రసాతలకుహరముఖం నిరుధ్య రణప్రస్తావం వితస్తరే ॥ ౫ ॥ ౧౩ ॥
తావదనాకర్ణితపూర్వగాండీవవిస్ఫారశ్రవణాదహంపూర్వికయా యుగపదభిషేణయతో దివిషదవధ్యభావాదధ్యాతమరణాన్ క్షురప్రైర్నిస్త్రింశిత విపరాఙ్ముఖరసః కృతప్రియాస్త్రైః శస్త్రైస్త్రిమోటీశో నివాతకవచాన్ నిప్రవాతకవచానేవ విరచయ్య నభసి ప్రమాదపతితేన పతంగపరివేషేణేవ స్ఫటికప్రాకారేణ గుప్తిమతో హిరణ్యపురాత్ విదితబంధుజనవృత్తాంతతయా రోషాదభిగమ్య కలహాయమానాన్ కాలకేయానపి కాలగేహాతిథీన్ ప్రథమం పాశుపతేన మంత్రపూర్వం నిమంత్రయాంచక్రే ॥ ౬ ॥ ౧౪ ॥ అవాయయనేయాశ్శరదత్ర

తః వాయుః యస్మిన్ తాదృశం కవచం యేషాం తథోక్తాన్ అపితన్నామ్నశ్చ - త్రికోటీశః త్రికోటిసంఖ్యాన్ రాక్షసాన్ క్షురప్రైః బాణవిశేషైః క్షిప్రం సత్వరం పిక్షిప్తానిత్యానద త్తానవిపరాణిరం ఘ్రాణియస్తాత్తస్మాదురసః వక్షసః కృతం ప్రియాణం నిర్గమనం యైస్తైః ప్రాశస్త్యైర్వా యుగైః కృష్టో వాతః యస్మిన్ తాదృశం కవచమేషాం తాదృశాన్ విరచయ్య కృత్వా హత్వేతియావత్ నభస్యాకాశే ప్రమాదాత్ పతితేన పతంగస్య సూర్యస్య పరివేషేణేవ స్థితేన స్ఫటికమయేన ప్రాకారేణ పరితో గుప్తిః రక్షణం అస్యాస్తీతి గుప్తిమతః హిరణ్యపురాత్ కాలకేయనగరాత్ విదితః జ్ఞాతః బంధుజనానాం నివాతకవచానాం వృత్తాంతః వధరూపః యైస్తేషాం భావస్తత్తా తయా హేతునా - రోషాత్ అభిగమ్య కలహాయమానాన్ యుద్ధం కుర్వాణాన్ శబ్దవైరేత్యాది నా క్యజంతాల్లటశ్శానచ్ - కాలకేయానపి కాలకేయసంజ్ఞాంశ్చ రాక్షసాన్ పాశుపతేన అస్త్రేణ మంత్రపూర్వకం వైదికః తదుచ్చారణం పూర్వం యస్మిన్ తత్తథా కాలస్య యమస్య గృహస్యాతిథీన్ నిమంత్రయాంచక్రే అతిథిత్వేన ఆహ్వానం కారయామాసేత్యర్థః - తాన్ అవధీదితియావత్ - ౧౪ ॥ అవాయ్యేతి ॥ సః నివాతకవచకాలకేయహంతా జిష్ణుః అర్జునః వాయుసానే ఘంటాల

ద్యుతిమయోర్యోఃఅహాయనేయోఃఅతిస్థిరా ఇత్యర్థః - శరదీఋతౌఅభ్రపఙ్క్తిః మేఘమా
లాఃఅవిద్యమానః అస్తమయఃయాసాంతాః నిత్యప్రకాశా ఇత్యర్థః - తారాశ్చదైతేయా
నాంపూర్వోక్తానాంద్వయానాం సంహారాద్భవంతీతితథోక్తాఃకీర్తిః దివ్యాకాశేప్రతిష్ఠాపయ
తిస్మ - వ్యతిరేకసంసృష్టమాలారూపకం॥౧౪॥హతేతి॥హతాఃరిపవఃప్రాదైత్యాయేనతంవినివృత్తం
పునరాగతవంతంతమర్జునమవేక్ష్యసురైస్స హతుష్యతఃహరిహయస్య ఇంద్రస్యస్వాంగ్ఖ్యయం
అంగంశరీరంనయనవారిభిఃఆనందబాష్పైరనాప్లుతం అసి క్తంతిలమాత్రమపినదృశ్యతేసన్నిష్టం
స్వయమితిశేషఃస్వకమిత్యత్రస్వయమితిపాఠోమనోజ్ఞః ఇంద్రస్యసర్వాంగీణలోచనత్వాదితి
భావః - అత్రహతరిపుప్రత్యాగతార్జునావలోకనహర్షస్య ఇంద్రాంగేంద్రియాదృశ్యత్వానం
దాశ్రుసిక్తత్వహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం - ద్రుతవిలంబితం॥౧౫॥ పురీతి॥
అప్సరసాంమనసే పంచశరంపస్మథవికారందదాతీతి పంచశరదఃసవిజయోఽర్జునః సురాణాం
మతిభిఃస్తోత్రైఃప్రసరత్సుఅంకురత్సుపులకేషుఅవమగ్నాః లీనాఃతైరంతర్హితాఇవ - భుజ

పంక్తీరవిద్యమానాస్తమయాశ్చతారాః। దైతేయసంహారభవాస్పజశ్చర్ది వి
ప్రతిష్ఠాపయతిస్మకీర్తీః ॥ ప ॥ ౧౪ ॥ హతరిపుంవినివృత్తమవేక్ష్యసంహాదిహా
యస్యసురైస్సహతుష్యతః। నయనవారిభిరంగమనాప్లుతంనదదృశేతిలమాత్రమ
పిస్వకమ్ ॥ ప ॥ ౧౫ ॥ పురి[illegible]రసువిప్రసరత్పులకావమగ్న భుజచాపకి
ణాః। మనసేసపంచశరదోఽప్సరసాంతవతిస్మ పంచశరదో విజయః ॥ ప ॥ ౧౬ ॥
తస్యవృత్తిమభిగమ్యరోమశాద్ధర్మజోఽపి ముదితస్సహానుజైః। ప్రాప్తతీర్థ ము
నిసేవనఃక్రమాత్పావనం బదరికావనం యయౌ ॥ ప ॥ ౧౭ ॥ తత్ర బ్రహ్మప
రాయణైర్మునిగణైస్సంసేవ్యమానాన్తికౌ సద్ర్యంచౌయమినౌనిరీక్ష్యనరం
నారాయణంచాఖ్యయా। అంగేనాసిశమాంతరేణ మహతీమేకాంతమాంసం

యోశ్చాపేనకిణా యశ్యథాక్తస్సన్ వజ్రమాయుధమస్యాస్తీతివజ్రిణః ఇంద్రస్యపురిస్వ
ర్గే పంచశరదఃపంచవత్సరాన్ వసతిస్మ - ప్రమితాక్షరా ॥ ౧౬ ॥ తస్యేతి॥ ధర్మజఃయుధిష్ఠి
రోఽపిఅనుజైర్భీమాదిభిస్సహరోమశాన్మునేః జ్ఞాతాత్ అర్జునవృత్తాంతాత్ తస్యార్జునస్య వృ
త్తింస్వర్గేనివాసం అధిగమ్యజ్ఞాత్వాముదితస్సన్ క్రమాత్ ప్రాప్తంతీర్థానాం గంగాదీనాం
మునీనాంవ్యాసాదీనాంచసేవనం భజనంయేనతథోక్తశ్చసన్ పావనం నరనారాయణాశ్రమ
త్వేనజగత్పవిత్రంబదరికావనంయయౌ ప్రాప్తవాన్ - రథోద్ధతా ॥ ౧౭ ॥ తత్రేతి ॥ త
త్రబదరికారణ్యేబ్రహ్మ జగదధిష్ఠానమాత్మాభిన్నమేవపరం అయనం గతిర్యేషాంతైర్మునీనాం
గణైఃసమ్యక్సేవ్యమానం అంతికంసమీపదేశఃయయోస్తౌ - సహాంచతఇతిసద్ర్యంచౌ అవినా
భావినౌ॥ని॥యస్సహాంచతిసద్ర్యఙ్ఞ్స ఇత్యమరః - ఆఖ్యయానామ్నానరంనారాయణంచనర
నారాయణాఖ్యావిత్యర్థః యమినౌమునీనిరీక్ష్య - సహార్థఃయుధిష్ఠిరఃఅంతరేణఅంతర్గతేన
అజ్ఞేనమనసాంతరేణ మహతీంమహాంతంమితం అనిశంసర్వదాసంస్పృశన్ నమ్యగ్వ్యాప్నువన్ -

బహిర్భవైర్బాహ్యైరష్టభిః అంగైరేవాంగకైః కరచరణ భుజవక్షోలలాటైః పరామన్యాంతః
మాంభూమింపస్పర్శస్పృష్టవాన్ - సాష్టాంగంప్రణనామేత్యర్థః - శార్దూలవిక్రీడితం॥౧౯॥
విలోకనైరితి ॥ తదాప్రియాణసమయేపార్థివః ధర్మరాజఃభవస్యసార ఏవాధ్వామార్గస్త
స్మిన్ గచ్ఛంతీతిభవాధ్వ గానాందేహినాంవిశ్రమశాఖిభిః ఛాయావృక్షైఃసంసారదుఃఖహారిభి
రిత్యర్థః యావత్ - తయోర్నరనారాయణయోర్విలోకనైర్వీక్షణైరవధూనితఃనిరస్తఃక్లమఃవనవా
సాతిదుఃఖాయాసఃయస్యతథోక్తస్సన్ తపోవనేబదరికావనేనివాసమూలంజ్యస్వీకృత్యవివా సేన
హీనరాజ్యభ్రంశేనయద్దుఃఖంతస్మాద్విరరామతదుఃఖంతత్యాజేత్యర్థః జుగుప్సావిరామేత్యా
నాపాదానత్వం - హేతురలఙ్కారః-వంశస్థమ్ ॥ ౨౦॥ ఏకదేతి॥తత్రబదరికావనేఏకదాచిత్ మా
రుతేనస్నుషాయాంపుత్రపత్న్యాంవత్సలతయాప్రేమ్ణావేత్యుత్ప్రేక్షా- పురతఃఅగ్రదేశంప్రతి
నీతం ప్రాపితం అటవ్యాంపర్యటనేనసంచారేణయాః ఖేదసంపదఃశ్రమసమృద్ధయఃతాసాం
అసాసహింఅసహమానంతన్నాశకమితియావత్ సాసహివావహిత్యాగినాయజ్ఞుగం తాస్మి- ప్రి

స్పృశన్ శాఖ్యైరష్టభిరంగకైరపి పరాంపస్పర్శపార్థఃక్ష్మామ్॥ ప ॥ ౧౯॥
విలోకనైర్విశ్రమశాఖిభిస్తయోర్భవాధ్వగానాం పరిధూనితక్లమః । నివాసమూ
లంబ్యతపోవనేతదా వివాసదుఃఖాద్విరరామపార్థివః ॥ గ ॥ ౨౦ ॥ ఏకదాత
త్రస్నుషావత్సలతయేవమారుతేనపురోనీ[redacted]మటు విపర్యటనఖేద సంప
దామంధంకరణమళికులచేత సామాసేచన కమష్టాంకమపికల్హార ముకుళమాదా
యక్వలభ్యేత పునరేతాదృశమితి సూచిత తర్ష యాపాంచాల్యా రహసియా
చితః పాండుదశ్వఃక్షణంవిచింత్యతద్విచి చీషయాదిశ ముదీచీంప్రతస్థే ॥ ప ॥
౨౧ ॥ క్షిప్రంవిలంఘ్యగిరిశైవలినీవ నానిగచ్ఛన్నసౌపథిదదర్శకపిమ్మహాంతమ్ ।
దృగ్భ్యామవంతమరిపట్టణదాహకాలేనిద్రాంభయా దుపగతామివ కుంభక

ర్ణయః - అళికులస్యచేతసాంమనసాంఅంధంకరణంఅతిమోహనం ఆఢ్యసుభగేత్యాదినాఖ్యునిఖి
త్వాత్ అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముమ్అష్టాంనేత్రాణాంఆసేచనకంతదాసేచనకం॥ని॥తృప్తేర్నా
స్త్యంతోయస్యతద్దర్శనాదిత్యమరః విగళితవేద్యాంతరత్వేన దర్శనీయమిత్యర్థః-కమసౌరభ్యసాం
దర్యాభ్యామనిర్వాచ్యమహిమానంకల్హారముకుళంరక్తాబ్జకోశమాదాయ-ఏతాదృశంఅన్యత్ పు
నఃక్వకుత్రలభ్యేత ప్రాప్యేతఇత్యుక్తప్రకారేణహర్షేణసూచితః జ్ఞాపితఃతర్షఃకల్హారముకుళే
అభిలాషఃయస్యాస్తయా పాంచాల్యాద్రౌపద్యారహసియాచితః ఏతాదృశంపునరన్యదాదా
యదీయతామితి ప్రార్థితః పృషదశ్వస్యవాయోరపత్యంపాండుదశ్వఃభీమః క్షణంవిచింత్యకు
త్రేమానిభవేయురిత్యాలోచ్య తేషాంవిచినేతుం అన్వేష్టుమిచ్ఛయావిచిచీషయా ఉదీచీం
దిశం ఉత్తరాంప్రతిప్రతస్థే - సౌరభానుసారేణేతిభావః ॥ ౨౧ ॥ క్షిప్రమితి ॥ అసౌభీమఃగి
రీన్ శైవలినీర్నదీః వనానిచక్షిప్రంవిలంఘ్యగచ్ఛన్ సన్ అరేఃరావణస్యలంకాయాఃదాహకా
లేకుంభకర్ణాత్ - తంత్యక్త్వేత్యల్యబ్లోపేపంచమీ - భయాదుపగతాందామోమాభూదితి

శరణం ప్రాప్తామివ స్థితాం నిద్రాం దృగ్భ్యాం నేత్రాభ్యామవంతం రక్షంతం నిరంతరం ని
ద్రాయమాణమిత్యర్థః మహాంతం శౌర్యధైర్యాదిభిః శ్లోకోత్తరం కపిమాంజనేయం పథి మార్గే
దదర్శ ॥ ౨౨ ॥ కించేతి చార్థః ॥ అస్మాభిః అభీః అదృష్టచరసత్వదర్శనేపి గతభీస్సన్ గభీ
రం నిష్ఠురం యథా తథా అభాణీత్ వదతి స్మ ॥ ౨౩ ॥ ఉక్తిప్రకారమేవాహ ॥ కఇతి ॥ హే
అవినీతబుద్ధే అశిక్షితబుద్ధే - మధ్యేమార్గం శయనస్య గర్హ్యత్వాదితి భావః - త్వం కః -
పదవీం మార్గం నిరుధ్య నిద్రాసి అపేహి అన్యతో గచ్ఛ - గమనే విలంబం న సహే - హిడింబం
హంతీతి హిడింబహా తస్య మమ క్రోధః మార్గనిరోధజన్యః భుజామయమద్యాహం హే మూఢ శవవత
నూం శరీరమపి ఉద్యంతీ ఉన్నమంతీ గదా ఆయుధం యస్యాం తథోక్తాం ఉత్పద్యమానరోగాం చ
కుర్యాత్ ॥ గ ॥ గదో ద్రావిష్టః స్యాద్ ఆమయే చాయుధే గదే ఇతి విశ్వః అత్ర హిడింబహంతురితి వి
శేషణస్య తాదృశస్య మమ భవాన్ కిం న యానిత్యభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః సచోద్య
ద్గదత్వేన ఉద్యదాయుధత్వోద్యద్రోగత్వయోః శ్లేషభిత్తికయా భేదాధ్యవసితేన భుజాత

ర్ణాత్ ॥ గ ॥ ౨౨ ॥ కించ అభీరసౌ గభీరమభాణీచ్చ ॥ ప ॥ ౨౩ ॥ కస్త్వం నిరు
ధ్య పదవీమవినీతబుద్ధే నిద్రాస్యపేహి న సహే గమనే విలంబమ్ । క్రోధో భుజామి
యమమాద్య హిడింబహంతురుద్యద్గదాం తవ తనూమపి మూఢ కుర్యాత్ ॥ ప ॥
౨౪ ॥ ఇత్థం గిరా కించిదుదీక్ష్య తస్య లాంగూలమాత్రేతరళః కపీంద్రః । కోపా
రుణాక్షం కురువీరసేనం స్వాపారుణాక్షస్స్వయమేవమూచే ॥ ప ॥ ౨౫ ॥ భద్ర
స్వస్త్యస్తు తుభ్యం చిరమిహ జరయా నిద్రయా ప్యాతురోఽహం ప్రత్యుత్థానాది
కర్మణ్యపటురవయవైరస్మి తస్మాత్త్వమేవ । జాత్యావస్థానరీత్యాపి చ విపినప
థే ప్రాప్తతిర్యక్త్వమేనం వాలాగ్రే మాం వికృష్య ద్రుతమభిలషితప్రాప్తయే

స్వారోపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితా భేదస్యోజ్జీవక ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః॥
౨౪॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్థముక్తప్రకారయా తస్య భీమస్య గిరా వాచా లాంగూలమాత్రే పుచ్ఛ ఏవ న
తు దేహమాత్రే న వా మనసీత్యర్థః తరళః చపలః ప్రబోధసూచనాయేతి భావః స్వాపం స్వాపేన ని
ద్రయా న తు కోపేనేత్యర్థః అరుణే అక్షిణీ యస్య తథోక్తః - కపీంద్రో హనుమాన్ కోపేన అ
రుణాక్షం సేనం కురుసింహం కించిదుదీక్ష్య దృష్ట్వా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఊచే ఉక్తవాన్ ॥
౨౫ ॥ భద్రేతి ॥ హే భద్ర శుభశీల తే తవ స్వస్తిః తుభ్యం స్వస్తి శుభమస్తు - చిరం బాహుకాలి
కయా జరయా చరమవయసా నిద్రయాపి ఆతురః రుగ్ణః - అత ఏవ అహమిహ ఇదానీం అత్ర వా
ప్రత్యుత్థానాదౌ కర్మణి అర్హణే అవయవైః కరచరణాదిభిః అపటుః అశక్తోఽస్మి - యతః త
స్మాత్ త్వమేవ జాత్యా జన్మనా అవస్థానరీత్యా స్థితివిధయాపి చ విపినపథే ప్రాప్తం తిర్య
క్త్వం తిర్యగ్యోనిత్వం వానరత్వమితి యావత్ - సాచిత్వేన వర్తమానత్వం చ యేన తం ఏనం మాం
వాలాగ్రే వికృష్య మద్వాలాగ్రమన్యతోఽపసార్యేత్యర్థః - అభిలషితస్య వాంఛితార్థస్య ప్రా
ప్తయే ద్రుతం సాధయ గచ్ఛ - ఇత్యుక్తప్రకారేణ ఊచ ఇతి పూర్వేణాన్వయః - హిడింబహం

తురితిస్వబలప్రఖ్యాపనాత్తాదృగ్బలంయదితవ - తర్హివాలాగ్రంచాలయసిచేజ్జానీయాంత దితిహాసరసోత్రానుసంధేయః ॥ ౨౭ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారం ఉక్తః హనుమతేతిశేషః ఏషఃభీమః పరిఘంగదాంధరణౌనిధాయ - వల్కలంవల్కలంచదృఢంపరిధాయసంవేష్ట్య - భు జేఅర్గళేఇవతాభ్యాంతం హనుమతోవాలంక్రష్టుమేవనశశాకనశక్తవాన్ - కిముతాపసార యితుమితిభావఃసఃప్లవంగోహనుమాంస్తువాలస్థయా ఘనతయామాహాత్మ్యేన అస్యభీమస్య మనశ్చకర్ష - స్వస్యనాగాయుతబలస్యాపి వాలాగ్రమాత్రచాలనాశక్త్యాదుర్విజ్ఞేయమస్య మాహాత్మ్యమితివిస్మితోభూదిత్యర్థః ॥ ౨౮ ॥ తదన్వితి ॥ విస్మయస్యలోకోత్తరానుభావ దర్శనజన్యస్య వ్రీళస్య అహంకారభంగజన్యలజ్జాయాశ్చపారదృశ్వనా అంతగామినా- తదు భయసాంద్రేణేతియావత్ - మాతరిశ్వసూనునాభీమేన హేమహానుభావత్వం వాసవలోక వాసిషుదేవేషు - తన్మధ్యఇత్యర్థఃకోదేవఃఅసిఇతిపృష్టః కపీనాంకుంజరఃశ్రేష్ఠః హనుమానా త్మానంప్రభం జనేనవాయునాఅంజనాయాంనామవానర్యాంసంజాతం-జానకీజాయాంయస్య తస్యజానకీజానేఃశ్రీరామస్య హృదయరంజకంచిహ్నాహ్లాదకంలేఖానాంలిఖితపత్రాణాం వా

సాధయేతి ॥ ప ॥ ౨౭ ॥ ఇత్యుక్తఏషపరిఘంధరణౌని ధాయవల్కలంద్రృఢంచప రిధాయభుజార్గళాభ్యాం । తంక్రష్టుమేవనశశాకసతుప్లవం గోవాలస్థయా ఘనతయాస్యమనశ్చకర్ష ॥ X ॥ ౨౮ ॥ తదనువినయవిస్మయవ్రీళపారదృశ్వ నామాతరిశ్వసూనునాత్వంవాసవలోకవాసిషు కోసీతిపృష్టఃకపికుంజరః స్వమం జనాయాంప్రభంజనేనసంజనితం జానకీజానేర్హృదయరంజకలేఖవాహకంవ్యా జహార ॥ X ॥ ౨౯ ॥ సబహుమానంతస్యవచన మాకర్ణ్య ॥ ప ॥ ౨౯ ॥ ప్రీతేన తేనపునరప్యధిపః కపీనా మూచేతథాయది భవానథ నార్థ యేహం । కర్తుంత మంనయనయోఃపథి తావకీనాం తత్తాదృశీముదధిపల్వలతాఃపవిత్రాం ॥ ప॥ ౩౦ ॥

హకంనేతారంవ్యాజహారఉక్తవాన్ ॥ ౨౯ ॥సబహుమానమితి॥ తస్యహనూమతఃవచనంపూర్వో క్తంసబహుమానంయథాతథాఆకర్ణ్యేత్యుత్తరేణసంబంధః ॥౨౯ ॥ ప్రీతేనేతి॥ప్రీతేనఅతిసం తుష్టేనభీమేనహేకపిశ్రేష్ఠ-భవాన్ తథాయదిరామదూతశ్చేత్ తర్హి తత్తాదృశంఅనుపమంఉ దధేస్సముద్రస్యపల్వలతాయాఃపల్వలభావస్యసవిత్రీంజననీం - స్వస్యాతిమహత్త్వేనతస్యాత్య ల్పత్వసంపాదయిత్రీమితియావత్ తావకీనాంతవసంబంధినీం యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాం ఖఞ్చేతిఖఞి తవకమమకావితితవకాదేశః - ఖస్యేనాదేశశ్చ - తనుంశరీరంపునఃఅధునానయ నయోఃపథిమార్గే కర్తుంద్రష్టుమితియావత్ అహమభ్యర్థయేయాచే -ఇతికపీనామధిపః ఊచేఉ క్తః - కరణేలిట్ ॥ ౩౦ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తోయంహనుమాన్ హేఃయావిలాసేనైవ - న తుయత్నేనేత్యర్థః - నిజైరాత్మీయైరంగైఃప్రవృద్ధస్సన్ విరుద్ధాయామాతురపత్యస్యవైమా త్రేయస్యమాతృసపత్నీపుత్రస్యతస్యభీమస్యైవమార్గంనరురుధే- ననిరుద్ధవాన్ - కింతుద్యుస దాంస్వర్గవాసినామపిమార్గంరురుధే - అత్రహనూమతోంగవృద్ధేర్భీమదివిషదుభయమార్గ

రోధ హేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకంకావ్యలింగం- తథాద్వయోర్మార్గయోః ప్రకృతాప్రకృత యోఃరోధ రూపధర్మైక్యద్దీపకాలంకారశ్చ - తయోరభిన్నపదబోధ్యత్వాదేక వాచకా నుప్రవేశసంకరః ॥ ౩౧ ॥ త్రస్తస్యేతి ॥ సమానాఅభిన్నాజాతిఃధర్మఃపక్షయుక్తత్వతత్త్వ రూపఃయస్యసఃసజాతిఃన ఇతిశంకావితర్కోస్యాస్తీతితచ్ఛంకీనఃమత్వర్థీయ ఇనిఃమైనాకస్యగి రేఃయస్సంశయః కిమయంమాద్యక్షశ్చిత్పర్వతోవానవేత్యాత్మకఃతస్యకుఠార ఇవాచరితః కుఠారితఃతన్నివర్తకఇతియావత్ - ఉపమానాదాచారార్థక్విబంతాత్కర్తరిక్తః - పక్ష యోర్ద్వయోరపిలోపః అదర్శనంయస్యతథోక్తం తస్యహనుమతోవపుః అత్యద్భుతమదీక్ష్య త్రస్తస్యభీతస్య అతఏవఅస్యభీమస్యమోహేచిత్తవిభ్రమేసతినయనయోర్యుగ్మంయథాముకు ళీబభూవమీలితమాసీత్ - తథాబోధేమోహక్షయే సతికరయోర్యుగ్మమపి ముకుళీబభూవ అంజలీబభూవేత్యర్థః - అత్రాపితత్త్వాద్వ్యగ్రవపుర్దర్శనస్యన యనయుగకరయుగముకుళ నంప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం- తస్యచనయనయుగకరయుగయోః శ్లేషభి

ఇత్యుక్తోయంప్రవృద్ధోంగైః శైలయూరురుధే సిజైః । వైమాత్రేయస్య త
స్యైవమార్గంనద్యుసదామపి ॥ ప ॥ ౩౧ ॥ త్రస్తస్యతద్వపురుదీక్ష్యసజాతిశం
కినైనాకసంశయకుఠారిత పక్షలోపమ్ । మోహేయథానయనయోర్ముకుళీ
బభూవబోధేతథైవకరయోరపియుగ్మమస్య ॥ ప ॥ ౩౨ ॥ ప్రమోదాత్పరిపు
ష్యద్భిఃప్రతిక్షణమథాంగకైః । భీమేనాప్యుదపాదీవభ్రాతుర్వృద్ధి విడంబ
నా ॥ ౩౩ ॥ గ ॥ సవినయమేవంవ్యజిజ్ఞపచ్చ ॥ ప ॥ ౩౪ ॥ ప్రార్థ్యమాన పదప
ద్మానంచిరాత్పశ్యతఃపథిభవంతమగ్రజమ్ । విస్మయాంబునిధిరేషమేధునావీరవర్య
భవతాపిదుస్తరః ॥ ప ॥ ౩౫ ॥ రాఘవస్యసహజావపిత్వయిప్రేమవృత్తిరపి

త్తికాభేదాధ్యవసితముకుళనేనౌపమ్యస్యగమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్ప దస్యతుల్యయోగితాభే దస్యచద్వయోఃపూర్వవత్సంకరః ॥ ౩౨ ॥ ప్రమోదాదితి ॥ అథభీమేనాపిప్రమోదాత్ ప్రతి క్షణంపరిపుష్యద్భిః వర్ధమానైఃఅంగైరేవాంగకైఃభ్రాతుర్హనుమతఃవృద్ధేర్విడంబనా అను కరణంఉదపాదిఉత్పాదితేవేత్యుత్ప్రేక్షా - ఆనందసాంద్రోభూదిత్యర్థః - ఉత్పూర్వాత్పద ద్యతేఃకర్మణిలుఙ్ ॥ ౩౩ ॥ సవినయమితి ॥ ఇదముత్తరేణసంబధ్యతే ॥ ౩౪ ॥ ప్రార్థ్య మానేతి ॥ చిరాత్ ప్రార్థ్యమానంమయాకాంక్ష్యమాణంపదయోర్భవదీయయోర్దర్శనం యస్యతం అగ్రజంజ్యేష్ఠంభవంతం పథిపశ్యతఃమేమమఏషఃవిస్మయఏవాంబునిధిః హేవీరవ ర్యభవతా సముద్రలంఘనచణేనాపి అధునాదుస్తరఃతరితుమశక్యః - ఆకస్మికంభవద్దర్శన మత్యాశ్చర్యకరమిత్యర్థః ఏవంసవినయంయథాతథావ్యజిజ్ఞపత్ విజ్ఞాపితవాన్ - అత్రా కస్మికకాంక్షితార్థ సిద్ధివర్ణనాత్ప్రహర్షణాలంకారః ॥ ని ॥ ఉత్కంఠితార్థసంసిద్ధిర్వినాయ త్నంప్రహర్షణమితిలక్షణాత్ రథోద్ధతా ॥ ౩౫ ॥ రాఘవస్యేతి ॥ యతఃహేవీరత్వంయామి నీచరాణాం రాక్షసానాంవధాత్మకే ఉత్సవేవిషయే - లక్ష్మణాత్సౌమిత్రేః అధికమంశం

భాగంఅగ్రహీఃగృహీతవానసి-అతఃకారణాత్ త్వయివిషయేరాఘవస్యశ్రీరామస్యపీతిఃప్రేమ-సహజాత్ భ్రాతరంలక్ష్మణమపేక్ష్యేత్యేతిల్యబ్లోపేపంచమీ - అధికావర్తత ఇతిమేమమమతిఃనిశ్చయః - అత్రోత్తరవాక్యార్థస్యపూర్వవాక్యార్థంప్రతిహేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః తేనాస్యలక్ష్మణాదప్యధికబలవత్త్వప్రీతేరలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ ౩౬ ॥ ఆర్యేతి ॥ హేఆర్య ఉగ్రంపరుషంమమమత్సంబంధివాగ్రూపం అపరాధంక్షమస్వఇతి - ఉక్త్వేతిశేషః - చరణయోరానతంప్రణతంఅవరజంభీమం చుబుకేఓష్ఠాధోభాగేగృహీత్వా - హనూమాన్ శిరసి జిఘ్రన్ చుంబన్సన్ ముముచేగమనాయాలుజ్ఞాతవాన్ - అపిన్త్వర్థః - భీమస్తుఅముష్యహనుమతః విరహంనసహతఇత్యసహనస్సన్ అశ్రుబిందూన్ ముముచేనవర్ష - జిఘ్రన్ హనూమానశ్రుబిందూనానందబాష్పాణిముముచే ఇతియోజనా - తథాసతిభీమోపీత్యేకకర్తృకక్రియాన్వయసముచ్చాయ మోపిశబ్దస్స్వరసతాంభజతఇతికేచిత్ ॥ ౩౭ ॥ గచ్ఛతఇతి॥ అథగచ్ఛతఃఅస్యమారుతేః పథిమార్గేగంధమాదనంనామకులాచలఃగాఢయా అవిచ్ఛిన్నయా

కేతిమేమతిః । యామినీవరవధోత్సవేయతోలక్ష్మణా దధికమంశమగ్రహీః ॥
ప ॥ ౩౬ ॥ ఆర్యక్షమస్వమమవాగపరాధముగ్రమిత్యానతంచరణయోశ్చుబుకే
గృహీత్వా । జిఘ్రన్ శిరస్యవరజంముముచేహనూమాన్ భీమోప్యముష్యవి
రహాసహనోశ్రుబిందూన్ ॥ ప ॥ ౩౭ ॥ గచ్ఛతోస్యపథిమారుతేఃపురోగంధమా
దనమభూత్కులాచలః । వానరేంద్ర ఇవగాఢవీక్షికావాసనాధిరవిముక్తదృ
క్పథః ॥ ప ॥ ౩౮ ॥ అలకేశయోషిదలకేశయైస్సుమైస్సురభిం ప్రమోద సురభిం
సభస్సదామ్ । శిఖరేసతస్యమహతీముదగ్దిశోమణిదర్పణీమివదదర్శవాపికాం ॥
ప ॥ ౩౯ ॥ యత్సౌధీవస్యయశసీవగృహీతదేహాదృష్ట్వాభయాదవగతేనతిహాం

వీక్షికయాదర్శనధారయాయాః వాసనాన్వంస్థారాస్తాభిరవిముక్తఃదృశోఃపంథాః నయనవిషయత్వంయస్యతథోక్తః వానరేంద్రఃహనుమానివేత్యుత్ప్రేక్షా - పురోగ్రేభూత్ తంద్రష్టవానిత్యర్థః గంధమాదనమస్యే చేత్య నుశాసనాద్గంధమాదన శబ్దస్య క్లీబత్వం - రథోద్ధతా ॥ ౩౮ ॥ అలకేశేతి ॥ సఃభీమఃతస్యగంధమాదనస్యశిఖరే అలకానామపురీతదీశస్యకుబేరస్యయోషితాం అలకేశేరత ఇతిశయైః శయవాసవా సిష్వ కాలా దితిసప్తమ్యా అలుక్ - సుమైఃసౌగంధికైఃసురభింగంధిలాం - సభస్సదాందేవానాంప్రమోదస్యజలక్రీడావిజన్యస్యసురభింకామధేనుం అత్యానందదాయినీమిత్యర్థః ఉదీచ్యాఃదిశఃఉత్తరస్యాఃదిగంగనాయాఃమణిమయీందర్పణీంముకురఇవస్థితాంమహతింవాపికాందదర్శ -ఆరుణ్యానైర్మల్యగుణనిమిత్తామణిదర్పణత్వోత్ప్రేక్షా - యత్తుస్నానసమయేకుబేరాంగనాలకగళిత కుసుమైస్సురభింమనోజ్ఞాం ॥ ని ॥ సుగంధేచమనోజ్ఞేచవాచ్యవత్సురభిస్స్మృతమితివిశ్వః ఇతిన్నసింహః - తన్నస్వీయసౌగన్ధికాన్యపేక్ష్యకౌబేరాంగనాలకకుసుమైర్మనోజ్ఞత్వోక్త్యౌపత్తప్రికర్షాఖ్యదోషాపత్తేరితి - మంజుభాషిణీ ॥ ౩౯ ॥ యత్సౌధీతి ॥ అథసభీమఃగృహీతదేహామూర్తిమతీయత్సౌధీవస్యతుజ్ఞే

రస్యయశసికీర్తావివస్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా - హంసానాం యాథేకులేదృష్ట్వా ఆత్మానంవీక్ష్యభయాదపగతేషలాయితేసతి - కష్టేబాహుమూలేనివేశితావిన్యస్తాగదాయేనతథోక్తస్సన్ - తోయంసౌగంధికదీర్ఘికాజలంవిగాహ్యప్రవిశ్యఫుల్లానివికసితాని అఖిలానిసికలానిసౌగంధికపల్లకానాంరక్తోత్పలానాంకులానిపుంజాని అలావీత్ అపచితవాన్ - లునాతేః కర్తరిలుఙ్ - అత్రోత్ప్రేక్షయాకుబేరస్యభావిపరాభవప్రతీతేరలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ ౪౦ ॥ తదాత్వఇతి ॥ ని ॥ తదాత్వస్తుతదాకాలఇత్యమరః - తస్యాఃకల్హారసరస్యాఃరక్షిణఃపాలయితారః అలసపరిజాల్మత్వంకః ఆయుషఃఅగ్రభూమిం ఆరురుక్షసి ఆరోఢుమిచ్ఛసి - ఇత్యుక్త్వేతిశేషః సమంతతస్సర్వతః నిరుంధానాన్ నిరోధంకుర్వాణాన్ అన్వర్థతాయాః క్రోధవశేతినామ్నోవయవార్థత్వస్యకోపపరాధీనత్వస్యేతియావత్ - అవలంబితయాస్వీకారేణేతిగమ్యోత్ప్రేక్షా - లోహితానాంఅరుణీభూతానాంలోచనానాంప్రతిబింబైః తామవచితపల్లకాంసరసీంపునరపిసౌగంధికైఃరక్తాబ్జైః రంతర్వ్యాప్తాంసగర్భాంతత్పూర్ణామివేతియావదిత్యుత్ప్రేక్షా -

సయాథాకక్షేవివేశితగదస్సవిగాహ్యతోయంఫుల్లానిపల్లకకులాన్యఖిలాన్యలావీత్ ॥ గ ॥ ౪౦ ॥ తదాత్వఏషతద్రక్షిణఃకస్త్వంసాహసిన్నాయురగ్రభూమిమారురుక్షసీతిసమంతతోనిరుంధానాన్ అన్వర్థతావలంబితయాలోహితానాంలోచనానాంప్రతిబింబైస్తాం సరసీం సౌగంధికాంతర్వ్యాప్తామివకుర్వతః క్రోధవశాన్నామయాతుధానాన్ నఖీమారంహసానముపబృంహితసింహనాదశ్చిరముపోషితస్య పరిఘస్యపారణాంపరికల్పయాంచక్రే ॥ ప ॥ ౪౧ ॥ రక్షస్స్వకార్తనదీమహాద్రేర్విష్వక్స్రవంతీవియతిస్థితానాం । ఘూర్ణత్తటీధాతుఝరీతిబుద్ధేఃకరావలంబంకలయాంచకార ॥ ప ॥ ౪౨ ॥ పర్వతస్యాగ్రవస్తుభ్యః

పర్వతః క్రోధవశాన్నామయాతుధానాన్ రక్షోవిశేషాన్ నఖీమారంహసావేగేనసముపబృంహితఃవర్ధితస్సింహనాదోయేన తథోక్తస్సన్ చిరముషితస్యవధపారణారహితస్య పరిఘస్యగదాయాఃపారణాం ఉపవాసానంతరభోజనం - పరికల్పయాంచక్రే - అవధీదిత్యర్థః - గమ్యవాచ్యోత్ప్రేక్షయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౪౧ ॥ రక్షఇతి ॥ రక్షోభ్యఃక్రోధవశేభ్యస్స్రుతామహాద్రేఃగంధమాదనస్యవిష్వక్పరితఃపతంతీప్రవహంతీరక్తనదీశోణితప్రవాహఃవియత్యాకాశేస్థితానాం దేవారీణాంప్రేక్షకాణాం స్యందమానాఃతటీషుప్రపాతేషుధాతవఃగైరికాదయఃయస్యాంతథోక్తా - ఝరీనిర్ఝరఇతిబుద్ధేఃభ్రాంత్యాకాయాఃకరావలంబం సుఖగ్రాహ్యత్వంకలయాంచకారఘటయతిస్మ - నిర్ఝరభ్రమంజనయామాసేత్యర్థః అతఏవభ్రాంతిమదలంకారః ॥ ౪౨ ॥ పర్వతస్యేతి ॥ నఖీమఃపర్వతస్యగంధమాదనస్య అగ్రేశిఖరేవస్తుభ్యః మణికుంజపుంజాదిభ్యఃహయేతిల్యబ్లోపేపంచమీ - ప్రవస్తుంఅన్యత్రగంతుంనేచ్ఛతీంఅనభిలషంతీం - నఞర్థస్యనశబ్దస్యసుప్సుపేతిసమాసః - దృశందృష్టింమహాయత్నాత్ అతికష్టాత్ ఉత్థాయఅహ్నాత్యఉపత్యకాంఅద్రేరాసన్నభూమిం ఉపాసీదత్ ప్రాప్తవాన్ - ద్వ(?)సస్థాయే

త్యనేనపశ్యతాగ, వస్తునాం లోకోత్తరప్రతీతేర్వస్తునా వస్తుధ్వనిః ॥ ౪౩ ॥ తదానీమితి ॥ తదానీముపత్యకాప్రాప్తిసమయ ఏవ ఇతి శేషః భ్రాతృషు యుధిష్ఠిరాదిష్వపి - కమలపాలికాయాః హిడింబ్యాస్సూనోః ఘటోత్కచస్య స్కంధభాగం భుజాగ్రమేవ శిబికాం ప్రియయా ద్రౌపద్యా సహ అధిరుహ్య - తస్య గంధమాదనస్య కటకభువం నితంబప్రదేశమేవ ఆగతేషు ప్రాప్తవత్సు సత్సు - మూర్తస్య శరీరధారిణః అనురాగస్య భ్రమందహాసితతథా క్తాం ఆరుణ్యాది లిభావఃతాం వికసితాం కుసుమసంహతిం కల్హారబృందం రహసి ప్రమదాం ప్రతి ఆదరేణ ఉపదాముపాయనమకరోత్ - క్ష్మాభీమోద్యేత్యాధ్యాయంతో యుధిష్ఠిరాదయః చింతామాత్రసన్నిహితేన ఘటోత్కచేన గంధమాదనం నీతా ఇతి భారతకథానుసంధేయా ॥ ౪౪ ॥ సరసీతి ॥ ధార్తరాష్ట్రేణ దుశ్శాసనేన ధార్తరాష్ట్రైః నీలహంసైశ్చ ఆకులీకృతే ఊర్మిమతి కౌటిల్యవతి తరంగవతి చ అళివత్ అలిభిశ్చ భాసురే అస్యాః వరతనోః ద్రౌపద్యాః కచే కేశేష్వపీతి జాత్యేకవచనం - సరసి కల్హారవాపికాయామివ తయా కుసుమసంహత్యా ఊషే ఉషితం - వసతేర్భావే

> ప్రవస్తుం నెచ్ఛతిం ద్విశమ్। ఉత్థాయ సమహోత్సాత్సాదుపాసీదదుపత్యకామ్ ॥
> గ ॥ ౪౩ ॥ తదానీమితి శిష్వపి భ్రాతృషు కమలపాలికా సూనోః స్కంధభాగ
> శిబికామధిరుహ్య తస్యైవ కటకభువ మాగతేషు సత్సు మారుతి రాదరేణర
> హసితాం వికసితాం కుసుమసంహతిం మూర్తానురాగభ్రమదాం ప్రమ
> దాం ప్రత్యుపదామకరోత్ ॥ వ - ౪౪ ॥ సరసీవ కచేష్వస్యా ధార్తరాష్ట్రై
> కులీకృతే। ఊషితయా వరతనోరూర్మిమత్యళిభాసురే ॥ గ ॥ ౪౫ ॥ అథక
> దాచిదాఖేటాయ ఘోరాటవీమటతి తస్మిన్ స్వకద్విషి జటో నామ దుర్భటస్సురారిరు
> టజమేత్య వేదికయా సైతానతనూనపాత ఇవ దయితయా సహ త్రీనపి తాన్ స్వ
> రాజస్కంధమానీయ జవాత్ కేనచిదపరిచితపథేన ప్రతస్థే ॥ వ ॥ ౪౬ ॥ గతా

లిట్ - శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా - ఇమాం సరూపశబ్దవాచ్యత్వాత్సారూప్యోపమామతే తిలకయిత్వాద దీపరూపోపమేతి వ్యవజహార ॥ ౪౫ ॥ అథేతి ॥ అథానన్తరం కదాచిత్ తస్మిన్ స్వకద్విషి భీమే ఆఖేటాయ మృగయాం కర్తుమితి - క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ - తతః గంధమాదనస్య పార్శ్వే అటవీం పర్యటతి పరితస్సంచరతి సతి - దుర్భటః అతిదుష్టః దుర్జటః ఇతి వా పారుష్యాతికౌటిల్యా నాదుష్కరేశ జటో నామ సురారిః రాక్షసః ఉటజం యుధిష్ఠిరపర్ణశాలామేత్య - దయితయా ద్రౌపద్యా సహ త్రీనపి తాన్ స్వరాన్ యుధిష్ఠిర నకుల సహదేవాన్ వేదికయా సహ వైతానాన్ యజ్ఞీయాన్ తనూనపాతః ఆహవనీయ గార్హపత్య దక్షిణాగ్నీనివ స్కంధం భుజాగ్రమానీయ ప్రాపయ్య కేనచిద్దుర్జ్ఞేయేన అపరిచితేన వైదేశికేన పథేన మార్గేణ - ఋష్యారిత్యాదినా సమాసాంతోఽచ్ - ప్రతస్థే ఉపమాలంకారః ॥ ౪౬ ॥ గతేతి ॥ తత్ర గంధమాదనవనే గతం నిర్గమనం చ ఆగతమాగమనం చ గతాగతమితి నపుంసకద్వంద్వైకవద్భావః తస్మిన్ గతాగతే చేత్యర్థః - క్రమాత్ సన్నివిక్షితః తత్ర ఆగతే ఘటోత్కచేన గతే జటేన చ స్వాం తేష్వ

తస్య రాజ్ఞః యుధిష్ఠిరస్య పదయోరర్పణానాం విన్యాసానామలాభేన అప్రాప్త్యా యాశ్శు
ముఖితం యాతద్వనం పతత్రిణాం జటాసురగతిక్షుబ్ధపక్షిణాం నాదైః కలకలవ్యాజేనేత్యర్థః రో
దితిస్మ - రురోదేవేత్యుత్ప్రేక్షా సాపహ్నవా చ - మహతాం పాదస్పర్శస్యాభాగ్యదుర్లభత్వా
దితి భావః ॥ ౭౭ ॥ వనమితి ॥ కశ్చనే నిష్క్ర[...]ఖలభూయిష్ఠ ఇతియావత్ సభాంతే సురోధనస
భాయాం వనం యాతుమిచ్ఛోః యియాసోః యస్య ధర్మసూనోః యుధిష్ఠిరస్య జటాసు జటాధా
రణవిషయే రోధః నేమాస్త్వదుచితా ఇతి నిషేధః న బభూవ - కింతు విజృంభంతీ కరుణా శోకరసః
యస్మిన్ తస్మిన్ వనే గన్ధమాదనే తస్య ధర్మసూనోః జటాసు కంటకశాఖాసు రోధః ఆకర్షణం
జటాస్మారుతోర్న నిషేధశ్చ అజని బభూవ ॥ని॥ జటా సటా యయారిశాఖా యయామితి విశ్వః అత్ర సటా
శాఖయోః నిషేధాకర్షణయోశ్చ జటారోధశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయో
క్త్యా అచేతనస్యాపి వనస్య కారుణ్యాధాయిని ధర్మరాజజటాధారణే సచేతనస్యైవ దురోధనా
దేః కారుణ్యానుదయేన లోకైకవిలక్షణం దౌరాత్మ్యమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః - జ

గతే తత్ర ఘటోత్కచేన జటేన చ స్కంధధృతస్య రాజ్ఞః । పదార్పణాలాభవశు
చావనం తత్పతత్రినాదైరివ రోదితిస్మ ॥ ప ॥ ౭౭ ॥ వనం యియాసోః కరి[...]భాం
తే జటాసురోధో న బభూవ యస్య । వనే విజృంభత్కరుణే పి తస్య జటాసురోధో
జని ధర్మసూనోః ॥ ప ॥ ౭౮ ॥ నీత్వా కేమద్య వనసీమని దూరమేతాన్ తత్రైవ హ
న్మి సహసేతి ధియైవ తిష్ఠన్ । ఆలక్ష్యతాయమమరారిరనుష్ణజంఘో గంతుం ప
దాత్పదమపి క్షితిపానుభావాత్ ॥ ప ॥ ౭౯ ॥ మధ్యేమార్గం వనాంతాన్మదగ
జగమనే మారుతౌ సమ్ముఖేస్మిన్ సార్ధం తేనాథయోద్ధుం ధృతరభసమనాస్తీవ్రద
ర్పప్రసారః । దైత్యస్త్రాన్ రాజపుత్రాన్ క్షితితలమనయద్బాహునాస్కం

టాసురోధో ఇత్యావృత్త్యా అథో వనగమనానంతరం జటాసురః తస్య ధర్మసూనోః జటాసు విష
యే రుధ్యతే అనేనేతి రోధః నిషేధకః కర్షకశ్చాజనీతి కేచిత్ - అత్రాప్యలంకారధ్వనిశ్చ పూర్వ
వత్ ॥ ౭౮ ॥ నీత్వేతి ॥ క్షితిపస్య ధర్మరాజస్య అనుభావాత్ మాహాత్మ్యాత్ అతిభారాత్మ
నా పరిణతాత్ పదాత్ పదమేకం నిక్షిప్యేత్యర్థః పదమపరం గంతుం నిక్షేప్తుం అనుష్ణే మందీ
భూతే జంఘే యస్య సోయమమరారిః జటాసురః అద్య వనసీమని ఏతాన్ సుదూరం బహుదూ
రం నీత్వా ప్రాపయ్య కిం కార్యం - అత్రైవ దేశే సహసా హన్మీతి ధియా ఆలోచనే
న తిష్ఠన్నివాలక్ష్యత దదృశే - తత్రత్యైరితి శేషః లక్షితేః కర్మణి లఙ్ ఉత్ప్రేక్షా ॥ ౭౯ ॥ మ
ధ్యే ఇతి ॥ అథ మధ్యేమార్గం మార్గమధ్యే వనాంతాత్ మదగజగమనే అస్మిన్ మారుతౌ సమ్ముఖే అ
భిముఖమాగతే సతీత్యర్థః తేన సార్ధం మారుతినా సహ యోద్ధుం ధృతః రభసః వేగః హర్షో వా యేన తా
దృశం మనో యస్య సః తీవ్రః తీక్ష్ణః దర్పస్య అహంకారస్య ప్రసారః స్ఫురణం యస్య సః దైత్యః జటా
సురః స్కంధమధ్యాత్ బాహునా తాన్ రాజపుత్రీం చ రాజపుత్రాంశ్చ రాజపుత్రాన్ ద్రౌ
పదీయుధిష్ఠిరాదీన్ క్షితితలం భూమిం ప్రత్యనయత్ ప్రాపయత్ - సః అనిలభూః పునస్తమ

స్తక్రోధాంధః కోపేన కలుషస్సన్ అరత్నిసీమ్నా నిష్కనిష్ఠముష్టిహతేన దారుణం భయంకరం తస్య జటాసురస్య శీర్షం శిరః క్షితితలమనయత్ - తచ్ఛిరశ్ఛేదేత్యర్థః స్రగ్ధరా ॥ ౫౦ ॥ నిపేతుష ఇతి ॥ నికృత్తః ఛిన్నః మూర్ధా శిరః యస్య తస్య నిపేతుషః నిపతతః తస్య జటాసురస్య తత్కాయస్య సంబంధినా తేనేతి యావత్ - నితాంతేన అతిమహతా భారేణ వనాంతభూమిః నిజైః ప్రతీకైః అవయవైః అముష్య జటాసురస్య పాపినః సంగే స్పర్శవిషయే సంకుచంతీ జుగుప్సమానేవేత్యుత్ప్రేక్షా - దూరం బహుదూరం నిమ్నా గర్తీభూతా అభవత్ ॥ ౫౧ ॥ నిష్కంటకేతి ॥ సర్వావనావనిః గన్ధమాదనారణ్యభూమిః అస్మిన్ జటాసురే నిహతే సతి - భీమేనేతి శేషః నిష్కంటకా కంటకరహితా నిశ్శత్రుకా చ అభవత్ - సా పార్షదీ ద్రౌపదీ తు ప్రీతేః ఆనందస్య ఉన్నత్యా అతిశయేన ఉత్కంటకా ఉత్థితశత్రుకా ఉద్గతరోమాంచా అభవత్ - అత్ర హతేపి శత్రౌ సశత్రుకత్వవిరోధస్య సరోమాంచత్వేనాభాసీకరణాద్విరోధాభాస ఏకః - ఏవం నిసర్గాత్కంటకినోఽరణ్యస్య కంటకరాహిత్యవిరోధస్య నిశ్శత్రుకత్వేనాభాసీకరణాద్విరోధాభాసోఽపర

ధమధ్యాతోఽక్రోధాంధోఽరత్నిసీమ్నా సపునరనిలభూర్దారుణం తస్య శీర్షమ్ ॥ ప ॥
౫౦ ॥ నిపేతుషస్తస్య నికృత్తమూర్ధ్నో నితాంత భారేణ వనాంతభూమిః । ని
మ్నాభవద్దూరమముష్య సంగే నిజైః ప్రతీకైరివ సంకుచంతీ ॥ ప ॥ ౫౧ ॥ నిష్కం
టకాభవత్సర్వావనిర్హతేఽస్మిన్వనావనిః । ఉత్కంటకాభవత్ప్రీతేరున్నత్యా సా
తు పార్షదీ ॥ ప ॥ ౫౨ ॥ తతస్తే శ్వేతాద్రిం చిరమధివసంతః కురువరాస్సితా
శ్వస్య ప్రాప్త్యా ముదమనుబభూవుర్నిరవధిమ్ । కథాశేషీకారాత్త్రిదశరిపు
వర్గస్య బహుధా ధనుర్బ్రహ్మోజ్ఝిత్వం శతమఖభుజే స్థాపితవతః ॥ ప ॥ ౫౩ ॥
తమనుక్రమభాషితేశయుద్ధం సబహూకృత్య చలాచలేన మూర్ధ్నా । నృపతిస్స

ఇతి ద్వయోస్సజాతీయయోస్సంసృష్టిః ॥ ౫౨ ॥ తత ఇతి ॥ తతః అనంతరం గంధమాదనారణ్యాత్ - శ్వేతాద్రిం హిమగిరిం చిరం అధివసంతః తత్ర బహుకాలముషితవంత ఇత్యర్థః - ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇత్యాధారస్య కర్మత్వం - తే కురువరాః యుధిష్ఠిరాదయః త్రిదశరిపూణాం దేవశత్రూణాం నివాతకవచాదీనాం వర్గస్య సంఘస్య కథాశేషీకారాత్ నామమాత్రావశేషీకరణాత్ నిర్మూలనాదితి యావత్ - శతమఖస్య ఇంద్రస్య భుజే ధనుష ఏవ బ్రహ్మణః వేదస్య ఉజ్ఝిత్వం త్యాగం బహుధా అనేకధా స్థాపితవతః - కుత్రాపి యుద్ధప్రసక్త్యభావేన ధనుషా ప్రయోజనాభావాదితి భావః - సితాశ్వస్య అర్జునస్య ప్రాప్త్యా ఆగమనేన - స్వర్గాదితి భావః నిరవధిమనవధి తాం ముదమానందమనుబభూవుః అనుభూతవంతః శిఖరిణీ ॥ ౫౩ ॥ తమితి ॥ స నృపతిః ధర్మరాజః అనుక్రమం యథాక్రమం భాషితం కథితం ఈశేన సాంబేన సహ యుద్ధం యేన తథోక్తం తమర్జునం చలాచలేన కంపితేన ॥ ని ॥ చలం లోలం చలాచలమిత్యమరః మూర్ధ్నా శిరసా బహూకృత్య అభినందయిత్వా నితాంతం హృష్టః తుష్టస్సన్ అనఘైశ్చలుళ్ళిస్స హహిమాం శ్రేడ్తైస్తవ సంప్రీతిస్స్వవృత్తత్ ఆగళత్ వాక్ - వక్త్రతేః కరిభుజ్జ్ఞోపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౫౪ ॥ స చేంద్రే ౨ ॥

నరేంద్రపుత్రాః ధర్మరాజాదయః యాజ్ఞసేన్యాద్రౌపద్యాసహానియమైః ప్రకర్షితైః కృశాంగాస్సంతః తత్ర ద్వైతవనే తపోధనానాం నేత్రాణి కేవలం లోచనాన్యేవ నజహుః - అతిసుకుమారాపి తేకథం వయమివదుశ్చరం తపశ్చరంతీత్యాశ్చర్యేణ ముహుర్ముహుర్నయన త్రస్థన యా ఇత్యర్థః - కింతు నేదీయసీనాం సమీపస్థితానాం వనవీరుధాం లతానాం నేత్రాణి చ లోచనాన్యపి చ జహుః ఆహరార్థమితిభావః ॥ని॥ నేత్రంనాడ్యాం తరోర్మూలే లోచనే వసనేపచేత్యభిధానాత్ లోచన మూలానాం నేత్రశబ్ద శ్లేష భిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా అచేతనానామప్యాశ్చర్యాధాయకత్వే కిముత సచేతనానా మిత్యర్థాంతరాపత్ప్రతీతేరలంకారే ణాలంకారధ్వనిః ॥ ౧౪ ॥ తదన్వితి ॥ తదనుత దనంతరం - కదాచిదితిశేషః - ఖలుదుష్టః మానస్చిత్తపముస్త్ర తిరస్త్రీతిఖలమానీసన్ప్రసిద్ధః కురున్నృపతేర్ధృతరాష్ట్రస్యతనూజః దుర్యోధనః - సద్యాంధనకనకమణికరితురగాది రూపాం సామ్రాజ్యస్య ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యస్య లక్ష్మీం సంపదం స్వీయాం ప్రాప్తాం కార్స్న్యస్యదారిద్ర్యస్య ఉన్నతిరతిశయోయైస్తేషాం అధిపాండుసుతైః

హజైస్సమం మహాత్రైర్వ్యవృత్తద్వైతవనం నితాంత హృష్టః ॥ ప ॥ ౧౪ ॥ నరేంద్రపుత్రాస్సహయాజ్ఞసేన్యాన కేవలం త్రతపోధనానామ్ । నేత్రాణిజహుర్నియమైః కృశాంగానేదీయసీనాం సపిరుధాంచ ॥ ప ॥ ౧౫ ॥ తదను ఖలమానీ సర్వసామ్రాజ్యలక్ష్మీం ప్రచికటయిషురేషాం ప్రాప్తకార్శ్యోన్నతానామ్ । కురునృపతితనూజో ఘోషయాత్రాపదేశాదభజతబలసంఘైరావృతస్తం వనాంతమ్ ॥ ప ॥ ౧౬ ॥ కర్ణానిలైస్తత్ర కరివ్రజానాంపుత్సు సర్వే చమూరజస్సు । రజస్తు చిత్తే త్రిశమస్య రాజ్ఞో బలాదివాదంచల నోపపత్తౌ ॥ప॥ ౧౭ ॥ తత్ర రజ్జునహానస్యాపావినస్థానసూచనకృతీ ఇవాంగదే । ధారయన్భుజ

ర్మ రాజాదిభ్య ఇతినంపద్దానస్యసంబంధస్త్వవివక్షయాపష్ఠీ ప్రచికటయిషుః ప్రదర్శయితుమిచ్ఛన్సన్ వికటయతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః - ఘోషయాత్రా యోగోపసిజగోకులనిరీక్షణార్థప్రయాణస్య అపదేశాత్ వ్యాజాత్ బలానాం చతురంగాణాం సంఘైరావృతశ్చసన్ తంవనాంతం ద్వైతవనం అభజత్ ప్రాప్తవాన్ - ఖలుమానీతపారః ఖలుశబ్దోనైరర్థక్యాదుపేక్ష్యః మాలిని ॥ ౧౬ ॥ కర్ణేతి ॥ తత్ర ద్వైతవనే సర్వేపిచమ్వాస్సేనాయాస్సంబంధినురజస్సుపరాగేషు కరివ్రజానాంగజ సంఘానాంకర్ణయోరనిలైర్వ్యాయతీభూతైశ్చలనజనైర్యైః చేత్సు అపగచ్ఛత్సు సత్స్వపి అస్య రాజ్ఞః దుర్యోధనస్య చిత్తే త్రితంరజః పరాగస్తు రాజసగుణశ్చ బలాత్ రాజాశ్రయబలాదివేత్యుత్ప్రేక్షా - అచంచలం నదేవతస్థౌ - కర్ణస్యరాధేయస్యానిలైః ప్రేరకైః రాజ్ఞశ్చిత్తే త్రితమిత్యపి యోజయంతి కేచిత్ - అత్రోత్ప్రేక్షోత్ప్రేక్షయోః - రాగరజోగుణయోః రజశ్శబ్ద శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ మూలాతిశయోక్తిసాపేక్షత్వాదుభయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౧౭ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర ద్వైతవనే కౌరవః దుర్యోధనః భాగ్యసంబంధైర్వర్ధిష్ణుతః రజ్జుబంధ సాధైర్బాహునస్యబంధనస్య స్థానసూచనం వ్యాజేన నిర్దేశం కుర్వాణే ఇవాంగదే స్థితే

త్సేప్రితిషు - అంగదకేయూరభుజయుగేన ధారయంత్సన్ సైనికానాం ప్రతిశఃవిబభాజపం క్తి బంధాంశ్చకారేత్యర్థః - సమ్యగాత్మానంపాండవాఃపశ్యంత్వితి త్వాశయాదితిభావః - అత్రాం గదధారణంకటకమకుటాదిధారణస్యాప్యుపలక్షణం - రథోద్ధతా ॥ ౫౭ ॥ అభ్రంలిహ స్యేతి ॥ తదనుఅసౌదుర్యోధనః అభ్రంలిహస్యఆకాశస్పర్శినః అత్యున్నతస్యేతియావత్ వట భూమిరుహఃవటవృక్షస్యతలే అధఃప్రదేశస్థిత్వా - సంగీతభంగిషుగానవిశేషేషురసికంసుశిక్షి తం - సురాధిపస్యేంద్రస్యగాయకంచిత్రసేనంబంధువర్గైస్సహ ఆకారయన్ ఆహ్వా యన్నిత్యేత్యేప్రితిషు - వీణాశిల్పినాంవైణికానాంగీతరీతింసంగీతభంగిం అశృణోత్ శ్రుత వాన్ - శృణోతేఃకర్తరిలఙ్ ॥ ౫౮ ॥ తావదితి ॥ తావత్తదానీంతస్యధార్తరాష్ట్రస్యదు ర్యోధనస్యచేష్టితస్యపాండవతిరస్కారరూపస్యరౌక్ష్యంపారుష్యంనిరీక్ష్య - నితరాంక్రుధాకో పేనఅంధస్య సుధాంధసాందేవానాం పతేరింద్రస్యనిదేశేన ఆజ్ఞయావనావనీదేశేద్వైతవన భూభాగేఅవతీర్ణః ప్రవిష్టఃతూర్ణంసత్వరం యథాతథావిధృతాసిబాణాః కృపాణాఃఖడ్గాః

యుగేన కౌరవసైనికాన్సవిబభాజపఙ్క్తిశః ॥ ప ॥ ౫౭ ॥ అభ్రంలిహస్యవ
టభూమిరుహస్యతలేసస్థిత్వాశృణోత్తదనువైణికగీతరీతిం । సంగీతభంగిరసికంస
హబంధువర్గైరాకారయన్నిహసురాధిపగాయకేంద్రం ॥ ౫ ॥ ౫౮ ॥ తావత్తస్యధా
ర్తరాష్ట్రస్యచేష్టితరౌక్ష్యంనిరీక్ష్య నితరాం క్రుధాంధసుధాంధః పతినిదే
శేనవనావనీదేశవతీర్ణస్తూర్ణంవిధృతకృపాణబాణచాపకలాపతనుత్రాణసేన
శ్చిత్రసేనశ్చిరక్షుధితస్తరక్షుశ్చమూరుతతిమివధినుమామునిపార్య క్ష్వేళ
యాలోలయాంచక్రే ॥ ప ॥ ౬౦ ॥ భటేషుధావత్సుభయేనకర్ణః క్రుధా
హసన్కుంజరమంజుచారః । కరేణవిస్ఫారితకాళపృష్ఠోజగామశత్రుంజగదేక

చాపాఃకలాపాఃతూణ్యః తనుత్రాణికవచానిచయయాత్తాదృశసేనాయస్యతథోక్తఃచిత్రసే నోనామగంధర్వరాజః అమూందుర్యోధనసంబంధినీంచమూంచిరాత్క్షుధితః బుభుక్షితఃతర క్షుర్మృగాదనోనామమృగవిశేషః (శివంగీతిభాషాయాం) చమూరుతతింహరిణసమూహమివ క్ష్వేళయాసింహనాదేనలోలయాంచక్రే ఆకులీకృతవాన్ ఉపమాలంకారః-యత్తుతరక్షుస్సిం హఃక్షతిస్సింహః-తన్న - జరఠజ్వలనజ్వాలతాప్యపగతశంకసమాగతాపిపురః-కరిణామరిణాహరిణా హరిణాఽహన్యతాంతుకథమిత్యాదినాసింహస్యహరిణవధోద్యమమాత్రేప్యుపహాసప్రతిబోధనాత్ లోకవిద్యోభయవిరుద్ధదోషాపత్తేః - తరక్షుస్తుమృగాదన ఇతివ్యాఘ్రవిశేషపర్యాయత్వే నకోశదర్శనాచ్చేతి ॥ ౬౦ ॥ భటేష్వితి ॥ కుంజరస్యగజస్యేవమంజుర్మనోజ్ఞఃచారఃగమనం యస్యసఃజగతిఏకఃముఖ్యఃసచాసౌవీరశ్చేతివైశేషికవిశేషణవిశేష్యభావాత్సమాసః - కర్ణఃరా ధేయఃభటేషుకౌరవసైనికేషుభయేనధావత్సుపలాయమానేషు - హసన్ ఏతావదేవభవతాం శౌర్యమితిపరిహసన్సన్ కరేణవిస్ఫారితఃటంకారితః కాలపృష్ఠంనామధనుర్యేనతథోక్తశ్శ సన్ - క్రుధాశత్రుంచిత్రసేనంప్రతిజగామ ప్రత్యుద్యయౌ ॥ ౬౧ ॥ స్వేతి ॥ సకర్ణ

స్వేనస్వీయేననామ్నాసమానం అభిన్నంనామకర్ణ ఇతిసంజ్ఞాయస్యతస్మిన్ ఆవయవశ్రోత్రే నటన్ ఆకర్షణమోచనాభ్యాంచలద్గుణఃమౌర్వీయస్యతస్మాత్ ధనుషఃచాపాత్ చ్యుతైః ప్రయుక్తైఃసాయకైర్బాణైర్యుధి యుద్ధే దేవగాయినాంగంధర్వాణాంగళితలేకంఠప్రదేశే ఏకంకేవలంయథాతథావర్తత ఇతివర్తినీం॥ని॥ ఏకేముఖ్యాన్యకేవలాఇత్యమరః అతిరక్తతాంఅత్యంతంముఖారాగాదిరాగమాధుర్యంఅతిశోణితత్వంచ అఖిలేవపుష్యపిచకార - సకలంశరీరంరుధిరాప్లుతంచక్ర ఇత్యర్థః - అత్రగళమాత్రవర్తినోతిరక్తత్వస్యాఖిలవపుర్వ్యాప్తిపర్యవసానాత్పర్యాయాలంకారః - పర్యాయోయదిపర్యాయేణైకస్యానేకసంశ్రయ ఇతిలక్షణాత్ - స చగానమాధుర్యశోణితయోః రక్తశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ మూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతితయోస్సంకరః - రక్తఃకంఠవిశేషేస్యాదనురాగేరంజితే॥ని॥ వాచ్యవన్నారుణౌక్లీబంమంఞమేరుధిరేపిచేతివిశ్వః - నటద్గుణాంకర్ణే వికసత్ర్యంజనామితి లింగవిభక్తిపరిణామేనయోజనీయ మిత్యపిప్రాహుఃమంజుభాషిణీ ॥ ౯౦ ॥ గగనఇతి ॥ కింపునేశ్వరః చణ

వీరః ॥ ప॥ ౯౧ ॥ స్వసమాననామ్న్యవయవేనటద్గుణాద్ధనుషశ్చ్యుతైః ప్రయు
ధిదేవగాయినాం । అతిరక్తతాంగళతలైకవర్తినీమఖిలేవపుష్యపిచకారసా
యకైః ॥ ప ॥ ౯౨ ॥ గగనేశరవ్యలయతశ్శ్రవోంచలాద్గళితాపిదూరమవ
తంసమంజరీ । పునరున్నమయ్యరిపుపక్షవాయుభిఃపురతోభవత్కలహభోజినో
మునేః ॥ ప ॥ ౯౩॥ హస్తైఃప్రవీణైరఖిలేపికర్ణేసుధాంవిముంచన్సురగాయివ
ర్గః । అయుక్తమేతత్పునరత్రకర్ణేవిహారవర్షంవిససర్జఘోరం ॥ గ ॥౯౪॥
తదనువిశ్వాతిశాయి మోవిశ్వావసుకుమారస్య శరగణేనసహజవక్త్రతేక్ష్ణతేషణబం
ధ ఇవధావతిరాధేయేక్రందత్సుకురుబృందేషుచ సర్వైరపిగర్వేణగంధర్వైరభిష్టూ

యతశ్శ్లాఘాభిఃకంపయతేః అతఏవకలహభోజినోమునేః నారదస్యశ్రవోంచలాత్ శ్రోత్రాగ్రాత్ దూరంగళితాపి అవతంసమంజరీభూషణగుచ్ఛః ఉన్నమయ్యఊర్ధ్వంప్రసర్పద్భిః ఇషూణాంకర్ణభాణానాంయేపక్షాఃకంకపత్రాణితేషాంవాయుభిః పునఃపురతఃనారదస్యాగ్రే అభవత్ అవర్తత - అత్రకర్ణావతంసమంజర్యాఃగళితాయాఃపునర్నారదాగ్రేభవనాసంబంధేపిసంబంధోక్తిరూపాయా అతిశయోక్తేః లోకోత్తరంకర్ణయుద్ధమితిప్రతీతేః రలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౯౩ ॥ హస్తైరితి ॥ సురగాయివర్గః గంధర్వసంఘః ప్రకృష్టావీణాయేషుతైఃయుద్ధనిపుణైశ్చహస్తైరఖిలేసర్వస్మిన్ కర్ణేశ్రోత్రే సుధాంగానామృతం విముంచన్ వర్షన్నపి అత్ర కర్ణేఽస్మిన్నేకస్మిన్ శ్రోత్రే రాధేయేచఘోరంవిహారానాంబాణవిశేషాణాంవర్షం ససర్జ వవర్షేతియత్తదేతత్పునరయుక్తం - అత్రసుధావర్షకాద్ధస్తాద్బాణవర్షవర్షనాద్విరూపకార్యోత్పత్తిరూపోవిషమప్రభేదః - రాధేయశ్రోత్రకర్ణశబ్దశ్లేష భిత్తికాభేదాధ్యవసాయ మూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతిద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః - ఉపజాతిః॥౯౪ ॥ తదన్వితి ॥ తదనువిశ్వంధనుర్ధరప్రపంచం అతిశేతఇతివిశ్వాతిశాయినఃవిశ్వావసు కుమారస్యశ్రీ

షేణస్వశరగణేన సహ జవకృతే వేగార్థం కృతః పణబంధో యేన తాదృశే ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - రాజే యోక్త్రేపి ధావతి సతి - కురుబృందేషు కౌరవవ్యూహేషు క్రందత్సు రుదత్సు సత్సు - సర్వేగంధర్వ భటాః అపి స్త్వర్థః గర్వేణ ఉపలక్షితా ఇతి శేషః ఆయోధనధరణిమధ్యభాజం యుద్ధభూమధ్యవర్తినం సుయోధనం రశ్మిభిః పాశైరవబధ్య - నిర్జరపథమాకాశం ప్రతి రభసపర్వమమందమనైషుః ప్రాపయామాసుః రభసవర్జం హర్షశూన్యమితి దుర్యోధనవిశేషణమితి కేచిత్ ॥ ౬౫ ॥ నయత్స్వితి ॥ వైరిషు శత్రుషు గంధర్వేషు అముం దుర్యోధనం నాకమార్గం ఆకాశమార్గం ప్రతి నయత్సు సత్సు విపినే అరణ్యే విషాదం దుఃఖం భజంత ఇతి తద్భాజాం తేషాం కురూణాం కౌరవాణాం ముఖాని కర్తౄణి - తత్తాదృశి అనదృశే వ్రీళాభరే లజ్జాతిశయే సత్యపి ఉత్తానభావం ఊర్ధ్వతయావస్థానం న జహుః న ముముచుః దుఃఖేన ముఖాన్యవనమ్య ముహుర్ముహురపశ్యన్ దుర్యోధనమిత్యర్థః అత్ర నమనకారణస్య లజ్జాభరస్య సత్త్వేపి తదనుదయవర్ణనాద్విశేషోక్తిరలంకారః ॥ ౬౬ ॥ తస్యేతి ॥ విశేషేణ గళితైః బాష్పాంబుభిః పంకిలే కర్దమవతి మార్గే ఆరణ్యకే - ముంచటేవే

స్సుయోధనమాయోధనధరణిమధ్యభాజం రశ్మిభిరవబధ్య గర్జంతో రభసవర్జమని
ర్జరపథమనైషుః ॥ ప ॥ ౬౫ ॥ నయత్స్వముం వైరిషు నాకమార్గం విషాదభా
జాం విపినే కురూణామ్ । తత్తాదృశి వ్రీడభరేపి తేషాముత్తానభావం న జహుర్ము
ఖాని ॥ ప ॥ ౬౬ ॥ తస్యాస్తఃపురసుభ్రువో విగళితైర్బాష్పాంబుభిః పంకిలే మార్గే మం
దితవేగపాదగతయో వక్షస్స్థలత్రాణయః । ఆజగ్ముస్తమజాతశత్రుమజహత్కా
రుణ్యమంఘ్రిద్వయే కుర్వంతో నమితం హ్రియైవ పురతో దత్తార్థసాహ్యం శి
రః ॥ గ ॥ ౬౭ ॥ సగద్గదమేవమభిదధుశ్చ ॥ ప ॥ ౬౮ ॥ సంద్రష్టుం తవ పాదమూల

కటియస్యాస్తాదృశి పాదయోర్గతిః గమనం యాసాం తాః వక్షసి స్తనం తత్ర పరిహరంతౌ పాణీ యాసాం తాః ఉభయత్ర దుఃఖాతిరేకాదతి భావః తస్య దుర్యోధనస్య అంతఃపురే సుభ్రువః స్త్రియః - తం ఆత్మీయభర్తృకృతరాజ్యభ్రంశం తథాపి అజహత్ అవిచ్ఛిద్యమానం కారుణ్యం దీనానుకంపారూపం యస్య తం అజాతశత్రుం ధర్మరాజం ప్రతి ప్రస్తుతోచితనిర్దేశోయం - పురతః ప్రథమతః పూర్వమేవ హ్రియా లజ్జయా భంగజన్యయా నైసర్గికయా చ దత్తం అర్థం సాహాయ్యం సహాయకృత్యం యస్య తథోక్తం శిరః అంఘ్రిద్వయే తత్పాదయుగ్మే కుర్వంతః ప్రణమంత్యస్సత్యః ఆజగ్ముః ప్రాపుః శరణంగతా ఇత్యర్థః అత్ర అజహత్కారుణ్యస్య కౌరవస్త్రీణాం ధర్మరాజప్రాప్తిహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౬౭ ॥ సగద్గదమితి ॥ కించ సగద్గదం సదుఃఖం స్ఖలద్వాక్యం యథాతథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ అభిదధుః విజ్ఞాపయామాసుః తా ఇతి శేషః ॥ ౬౮ ॥ విజ్ఞప్తిప్రకారమేవాహ ద్వాభ్యాం ॥ సంద్రష్టుమితి ॥ అధునాత్రాస్మిన్నహని హే దేవ స్వామిన్ తవ పాదమూలం సమ్యగ్ద్రష్టుం సర్వైర్బంధుభిరస్మదాదిభిస్స మమాగతం భ్రాతరం యుష్మదనుజం దుర్యోధనం - వనతలే పాపః దురాత్మా కశ్చన దివిషదాం గాయకః గంధర్వః హాతోక్లేశేన వినా అపరాధరూపకారణలేశం వినాపి - హఠహ్రాంతే స్వర్గే - స్స

షంబద్ధ్వానిశ్శంకైర కృతోభయైర్నిజభక్తైర్గంధైరుచ్చకైర్గంభీరం యథాతథా ఉపవిష్టః వీణాగానేన సహ స్తుతస్సన్ అభ్రమాకాశం పరిలినయతి - ఓదనం పక్త్వా భుజ్క్తే ఇత్యాది వద్వర్ధ్యాద్యథ సైన్యనంనకర్తృత్వం - శార్దూలవిక్రీడితం ॥ ౯౯ ॥ తదితి ॥ తత్రస్థాత్కారణాత్ హే పరిదమానకీర్తే వర్ధమానయశః లక్ష్మ్యైవ - త్వత్తుల్యస్యకరుణాకరస్యాన్యస్యలోకే దుర్లభత్వాదితి భావః పాదం శరణం రక్షితారం గతానాం ప్రాప్తానాం స్నుషాణాం ప్రాప్తవధూనాం నః అస్మాకం - కంఠస్య భువి దేశే మంగళసూత్రికాయాః మాంగల్య సూత్రస్య వాస్తవ్యతాం నైరంతర్యేణ స్థితిం దాతుం ప్రసీద అనుగ్రహం కురు ॥ ౨౦ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారం దీనస్వభావం సైన్యం పురోభాయ అగ్రేకృత్వా - సర్వైః స్వమితి యావత్ తాభిర్దుర్యోధనాంతఃపురికాభిర్నివేదితస్య విజ్ఞాపితస్య రాజ్ఞః ధర్మరాజస్య నిదేశేన! ఆజ్ఞయా నిర్గత్య పర్ణశాలాంతః బహిరాగత్య - సత్వరమనుసృత్య ధావతాం కోపేన భ్రూః దండ ఇవ తమివ కోదండం చాపమపి తం చ తం చేత్యర్థః - కుటిలీకుర్వతాం వక్రం కుర్వతాం ఏకత్ర భృకుటీరచనేన అన్యత్ర గుణాకర్షణేన చేతి

మధునాస సైన్యస్సమం బంధుభిర్దైవ ప్రాప్త రమాగతం వనతలే లేశేన హేతోర్వ్యనా । పాపః కశ్యన గాంధ మోదవిష బాంహహంత బద్ధ్వాద్యథం నిశ్శంకైరుపవిష్టతో నిజభక్తైరభ్రం నయత్యుచ్చకైః ॥ ప ॥ ౯౯ ॥ తదద్య నః కంఠభువి స్నుషాణాం తవ ప్రసాదం శరణం గతానాం । వాస్తవ్యతాం మంగళసూత్రికాయాః ప్రసీద దాతుం పరిథమానకీర్తే ॥ X ॥ ౨౦ ॥ ఇతి తాభిర్దీనభావం పురోధాయ నివేదితస్య రాజ్ఞో నిదేశే చ నిర్గత్య సత్వరమనుధావతాం భ్రూ దండమివ కోదండమపి కోపేన కుటిలీకుర్వతాం భీమప్రభృతీనాం క్ష్వేళితవిస్ఫారాభ్యాం తత్క్షణం వియదఖిలం వికస్వరనిజగుణమాసీత్ ॥ ప ॥ ౨౧ ॥ క్వగాయకాయాయదము సాత్తవీణాః క్వచాపధుర్యాః కురువంశభూపాః । అహో బారణే చాపలమిత్యశంవేః స్వమూలకం వాపరమూలకం వా ॥ ప ॥ ౨౨ ॥ వృషాంకమూలా వ్రణచి

భావః భీమః ప్రభృతిరాదిర్యేషాం తేషాం భీమార్జున నకుల సహదేవానాం క్ష్వేళిత విస్ఫారాభ్యాం సింహనాద చాపనాదాభ్యాం ఉపలక్షితేన తత్క్షణం - ధర్మరాజాజ్ఞాక్షణ ఏవేత్యర్థః అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా అఖిలం వియత్ ఆకాశం వికస్వరః పరివృద్ధ నిజః స్వీయశ్చ గుణః శబ్దః యస్మిన్ తాదృశమాసీత్ ॥ ని ॥ నిజమాత్మీయనిత్యయోరితి విశ్వః - శబ్దగుణకమాకాశమితి తార్కికాః అర్జునస్త్వేవముపాచేరిక్వ చిత్పుస్తకేషు పాఠః ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ॥ ౨౧ ॥ క్వేతి ॥ ఉపాత్తా హస్తే ధృతా వీణా యైస్తే అనాఘ్రాతచాపగంధా ఇత్యర్థః గాయకా యాయజూకాః క్వ - చాపధుర్యాః ధనుర్ధరకాః కురువంశభూపాః వయం క్వ - అతః రణే యుద్ధే ఈదృశం నః యుష్మాకం చాపలం ధృష్టత్వం స్వం స్వీయాలోచనమేవ మూలం యస్య తథోక్తం తత్ఫలం వా - ఉత పరం పరాలోచనం మూలం యస్య తథోక్తం వా అహో ఇత్యాశ్చర్యే - అవివేకకృతత్వాదాశ్చర్యం - నేపథ్యవీణాభిజ్ఞాన కంఠోక్తా శస్త్ర ... కం యాచన్ఖిత్యర్థః ఉపేంద్రవజ్రా ॥ ౨౨ ॥ వృషేతి ॥ వృషాణాం

కస్యశంభోరపి మహాశిరసి వ్రణేన చిహ్నం దదాతీతి దాయాదో జనః అర్జునః అస్మిన్ కానవే వసతి - ఇత్యుక్తప్రకారేణ వార్తావృత్తాంతః హే గాయకాః భవతాం కర్ణే కించిత్ స్వల్పమపి న పాతన ప్రవిష్టవతి - భవద్భిర్నశ్రుతేత్యర్థః - యద్యస్మాత్ ఈదృశం బద్ధ్వా భ్రాతుర్న్యాయనరూపం సాహసం అవిచారితకృత్యం అతను ధ్వేకురుధ్వే - తస్మాన్నపహాతేతి యోజ్యం - అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థం ప్రతి హేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః ॥ ౨౩ ॥ భ్రాతేతి ॥ కించ అస్యానీయమానః సః భ్రాతా దుర్యోధనః అధునా న విసృజ్యతే చేత్ న త్యజ్యతే యది - యుష్మాభిరితిశేషః అత్ర అస్మిన్నపరాధవిషయే మేమమ గాణ్డీవశ్చాపః శోఘా సన్నహ్యతు ఉద్యుక్తో భవతు - యథా మహేన్ద్రః దేవేంద్రః స్వగుణాః స్వీయ యోర్బాహ్వోః కీర్తిం దానవశత్రు జన్యాం స్వయమేవ వీణాం పరిగృహ్య గాయేత్ స్తువీత - మద్గాణ్డీవో యుష్మాకం నిశ్శేషీకరోతీత్యర్థః - అత్ర ఇంద్రకర్తృక వీణాగానరూపాప్రస్తుతకార్యవర్ణనేన గంధర్వవధస్య ప్రస్తుతస్య ప్రతీతేః కార్యనిబంధనాప్రస్తుతప్రశంసాభేదః - ఉపజాతిః ॥ ౨౪ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ విజయస్యార్జు

నదాయాదోవసే జనో౽స్మిన్ వసతీతి వార్తా । న పాతకర్ణే భవతాం న కించిద్యదీదృశం సాహసమాతనుధ్వే ॥ ౬ ॥ ౨౩ ॥ భ్రాతాధునా సౌనవిసృజ్యతే చేత్తథాత్ర సన్నహ్యతు గాండివో మే । యథా మహేంద్రః పరిగృహ్య వీణాం స్వబాహుకీర్తిం స్వయమేవ గాయేత్ ॥ ౫ ॥ ౨౪ ॥ ఇతి విజయస్య వీరవాదేన పునరపి వివర్తమానైః ర్వీణామంసేషు నిబధ్య బాణాసనమేవ కరే కూజయద్భిర్న భశ్చరైః సైన్యమహో షాంసకలవైమానిక పరిషదం గరుహా వితీర్ణ నిద్రాభంగో మహాన్ సంగరో౽భూత్ ॥ ౭ ॥ ౨౫ ॥ గంభీరగాండీవగుణాద్గళితైః పృషత్కైర్గండస్థలేహృది భుజే గమిత వ్రణాస్తే । గర్వం విహాయ చకితా గగనాంతరాళే గంధర్వభావసదృశం గమనం వితేనుః ॥ ౭ ॥ ౨౬ ॥ వీణాం స్వమస్తౌ విజయేన కృత్తౌ గంధర్వసైన్యా

నస్య వీరవాదేన పునరపి నివర్తమానైః ప్రత్యాగచ్ఛద్భిః అంసేషు భుజశిఖరేషు - వీణామితి జాత్యైకవచనం నిబధ్య - బాణాసనం చాపమేవ - నతు వీణామిత్యర్థః కరే కూజయద్భిః గుణాకర్షణేన టంకారయద్భిః తైర్నభశ్చరైః సమం గంధర్వైస్సహ - ఏషాం భీమాదీనాం - సకలానాం వైమానికానాం దేవసాధ్యాదీనాం పరిషదస్సభాజస్య అంగరుహేభ్యః రోమభ్యః - నితీర్ణః దత్తః నిద్రాయాః భంగః ఉద్బోధః యేన తథోక్తః అత్యాశ్చర్యాత్పులకరోమాంచ ఇత్యర్థః మహాన్ సంగరః యుద్ధమభూత్ ॥ ౨౫ ॥ గంభీరేతి ॥ గంభీరస్య మహతః గాండీవస్య ధనుషః గుణాత్ మౌర్వ్యాః గళితైః ప్రియుక్తైః పృషత్కైర్బాణైః గండస్థలే హృది వక్షసి భుజే చ - గమితాని ప్రాపితాని వ్రణాని యేషాం తథోక్తాః తే గంధర్వాః గర్వం యుద్ధాహంకారం విహాయ చకితాః భీతాస్సంతః గగనాంతరాళే ఆకాశమధ్యే గంధర్వభావస్య అశ్వత్వస్య సదృశం అనురూపం గమనం - పలాయనమిత్యర్థః వితేనుః చక్రుః ॥ ౧ ॥ వాజివాహార్వగంధర్వేత్యశ్వపర్యాయేష్వమరః - అతః గకారస్య జహానామాత్వేన గ్రహణాచ్ఛేకానుప్రాసః ॥ ౨౬ ॥ వీణా ఇతి ॥ విజయేనార్జునేన కృత్తాః ఛిన్నాః అత

గ్లాన

ఏవగంధర్వసైన్యాత్ గళితాః సమస్తాః శిలీముఖాగ్రాన్ధ్వస్తాః నిపేతుః పతంతిస్మ - భువీతిశేషః - పరంతునారదస్యమునేః హస్తాగ్రే వీణా కేవలం మహత్త్వైకస్యైకా - దివి ఆకాశే ఆయుష్మతి అభిజ్ఞానతిదదృశే దృష్టా - లోకైరితిశేషః - దృశేః కర్మణిలిట్ - అతిశయోక్తిః ॥ ౭౭ ॥ ఏతావతీతి ॥ సురగాయకానాం గంధర్వాణాం పాండవానాంచ ఉభయేషాం సంబంధినీ మార్గణానాంచారే సంచారణశక్తిః సామర్థ్యం ఏతావతీతి యుధియుద్ధే స్పష్టీ బభూవస్పష్టాభూత్ - హియతః తేషాంగంధర్వాణాం శరకులాని బాణబృందాని లక్ష్యమాత్రం యయుః శరవ్యంప్రాపురేవ - నతుతద్భిత్త్వా తదంతికపూరయయురిత్యర్థః - ఏషాంపాండవానాం శరకులానితులక్ష్యం విభిద్య అంతమేతత్స్వీయాపం ప్రతిస్రన రాయయుః అగతాని - తథాస్పష్టీబభూవేతియోజ్యం - అత్రలక్ష్యప్రాప్తిమాత్రేణలక్ష్యస్యైవ నపునరందితాగమనాభ్యాంచగంధర్వపాండవబాణసంచారణశక్త్యోః స్వల్పత్వమహత్త్వానుమానాదనుమానద్వయసజాతీయత్వేనసంసృష్టం - ఉత్పతితాబాణాః అధఃపునః పతంతి - అధఃపతితాశ్చపునరున్నత్పతంతీతితత్త్వం ॥ ౭౮ ॥ తత్రేతి ॥

ద్గళితాని పేతుః ఆయుష్మతీ కేవలమాలులోకే హస్తాగ్రవీణాదివినారదస్య ॥ ౫ ॥ ౭౭ ॥ ఏతావతీతియుధిమార్గణచారశక్తిః స్పష్టీబభూవసురగాయకపాండవానాం । తేషాం యయుశ్శరకులాని హి లక్ష్యమాత్రం లక్ష్యం విభిద్యపునరాయయురంతమేషాం ॥ ౪ ॥ ౭౮ ॥ తత్రశక్రసుతస్యతాదృశంవిక్రమమభినంద్యకృతసంధానేనగంధర్వరాజేనసమర్పితం పౌరుషపరిహీనమిదంనపురస్కరణీయమితిబంధనమిషేణ పశ్చాదుపనీతబాహుయుగళం సుయోధనమాదాయ తేభీమాదయో వసుధాధిపస్యసంనిధిమధిరోపయామాసుః ॥ ౫ ॥ ౭౯ ॥ తంవీక్ష్యతత్రతరుమావరణం భజంతి సా పార్షదీసవిధవల్లిపరంపరాసు । హాసైః కరాంగుళిబిలాదసకృద్గళద్భిరాకాలికీంకుసుమపఙ్క్తిమివవ్యతానీత్ ॥ ౫ ॥ ౮౦ ॥ వీరవార్త్తై

తత్రతస్మిన్యుద్ధేతాదృశమసదృశం శక్రసుతస్య అర్జునస్యవిక్రమంపరాక్రమం అభినంద్యశ్లాఘిత్వా - కృతంసంధానం సంధిర్యేనతేనగంధర్వరాజేన చిత్రసేనేనసమర్పితం ప్రత్యర్పితం - పౌరుషేణశౌర్యేణపరిహీనం శూన్యం ఇదంభుజయుగళంనపురస్కరణీయంనాగ్రేస్థాపనీయం - ఇతిహేతోః బంధనస్యగంధర్వకృతస్య మిషేణవ్యాజేనపశ్చాత్పృష్ఠతః ఉపనీతంప్రాపితంబాహ్వోర్యుగళం యేనతథోక్తమవస్థితమితిగమ్యా సోపహ్నవైతత్ప్రేక్షా - సుయోధనమాదాయ - తేభీమాదయః భీమార్జుననకులసహదేవాః వసుధాధిపస్యరాజ్ఞోయుధిష్ఠిరస్యసన్నిధింసమీపంప్రతిఆరోపయామాసుః ప్రాపయామాసుః ॥ ౭౯ ॥ తమితి ॥ సాతథాతైరపకృతత్వేనప్రసిద్ధా పార్షదీద్రౌపదీతరుంవృక్షం ఆవరణం భజంతీకుర్వంతీసతీ - తత్రరాజ్ఞస్సమీపేఏంతుర్యోధనంవీక్ష్య - కరస్యవక్త్రేసహితస్య అంగుళీనాంబిలాత్ మధ్యాత్ అసకృద్బహువారంగళద్భిః ప్రసరద్భిః హాసైః సవిధవల్లీనాంసమీపలతానాం పరంపరాసుపఙ్క్తిషు ఆకాలికీం అనార్త్తవీంకుసుమపఙ్క్తింవ్యతానీత్ జనయామాసేవేత్యుత్ప్రేక్షా భ్రూశంజహాసేత్యర్థః

మహతామవమంతారో ద్వైపాదవమానం భజంతి మరణాదప్యధికమితిహాసప్రకారః ॥ ౭౦ ॥ వీరేతి ॥ హేవత్స త్వం వీరాణాం లోకైకశూరాణాం కురుపూరుప్రభృతీనాం వ్రాతైః బృందైః త్రిభువనతలేపి విశ్రుతే ప్రసిద్ధే నః అస్మాకం సంబంధిని అస్మిన్ కులే వంశే చాంద్రే - బహుభిర్నవోత్తరనవత్యా అనుజైః సహ సంభూయ ఉత్పద్య - కించ ఆధిపత్యం ప్రభుత్వమపి ఆసితః చతురంగబలసమేతోపి సన్నిత్యర్థః - నీచైర్హీనైర్గంధర్వైః ప్రణీతం ప్రాపితం ఏవం పరిదృశ్యమానప్రకారం భంగం పరాభవం ఇదానీం - కిమితి జుగుప్సాయాం - భజసే ప్రాప్నోషి ఇతి కాకుః అనుచితమిత్యర్థః - కుతః హి యస్మాత్కారణాత్ రాజన్యానాం రాజ్ఞాం పరైః పరిభవః తిరస్కారః కీర్తేః రాజయక్ష్మా క్షయరోగః కీర్తినాశక ఇత్యర్థః - మందాక్రాంతా ॥ ౭౧ ॥ ఇత్థమితి ॥ నరకేన ఉదారేణ యుధిష్ఠిరేణ ఇత్థముక్తప్రకారం నిగద్య ఉక్త్వా - బకవిద్విషతా భీమేన బంధాత్ గంధర్వకృతాత్ విమోచ్య మోచయిత్వా విసృష్టః అనుజ్ఞాతః సదుర్యోధనః చ్యుతం మానం మృగయమాణః విచిన్వన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా అతినమ్రస్సన్ - వాచంయమేన లజ్జయా

త్రిభువనతలే విశ్రుతేనః కులేస్మిన్ సంభూయత్వం బహుభిరనుజైరాస్థితోప్యా
ధిపత్యం । ఏవం భంగం కిమిహ భజసే వత్స నీచైః ప్రణీతం రాజన్యానాం పరపరిభ
వో రాజయక్ష్మా హి కీర్తేః ॥ ప ॥ ౭౧ ॥ ఇత్థం నిగద్య నరకేన యుధిష్ఠిరేణ బంధా
ద్విమోచ్య బకవిద్విషతా విసృష్టః । మానం చ్యుతం మృగయమాణ ఇవాతిన
మ్రో వాచంయమేన నయయా మహతా బలేన ॥ ప ॥ ౭౨ ॥ యం ప్రాయం
బహుమిచ్ఛంతి జనా జీవితుముత్సుకాః । ఉపావిశత్తమేవాసౌ పథి ప్రాణాన్స
ముజ్ఝితుం ॥ ప ॥ ౭౩ ॥ తస్మిన్వ్రతే స్వపనలబ్ధసురారిసాహ్యస్వాగతనోత్త
దసుబంధుతయా నిషిద్ధః । తస్మాద్వనాత్పునరపి ప్రతిపద్య ధైర్యం ఘుష్యద్బలో
నివవృతే కురురాజధానీం ॥ ప ॥ ౭౪ ॥ తత్ర ఖలు ॥ కదాపి మాబంధయగాయ

పరిహృతఘోషితవాద్యరవేణ మహతా బలేన సహాయయా గతవాన్ - అత్ర మానచ్యవనస్య విశేషణగత్యా పరిహృతసేనాదుందుభినిస్సాణాదిశబ్దమానయానం ప్రతి హేతుత్వాత్ కావ్యలింగముత్ప్రేక్షాసంకీర్ణం ॥ ౭౨ ॥ యమితి ॥ జీవితుముత్సుకాః చిరజీవనేచ్ఛవః జనాః యం ప్రాయం వయః బహుమనేకవార్షికమిచ్ఛంతి - తమేవ ప్రాయం నిరశనవ్రతం ప్రాణాన్ సముజ్ఝితుం త్యక్తుమసౌ దుర్యోధనః పథి మార్గే ఉపావిశత్ ప్రవిష్టవాన్ - ప్రాయోపవేశంచక్రే - విశేః కర్తరి లుఙ్ ॥ని॥ ప్రాయోవయసి బాహుళ్యే తుల్యానశనమృత్యుష్వితి వైజయంతీ - అత్ర ప్రాయశబ్దశ్లేషభిత్తికాలబ్ధవయోనిరశనవ్రతద్వయాభేదాతిశయోక్త్యా దీర్ఘజీవనహేతోరేవ నద్యో జీవననాశకత్వరూపస్య వ్యాఘాతాలంకారస్యోజ్జీవనాత్ ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః - స్యాద్వ్యాఘాతోన్యథాకారి తథాకారి క్రియేత చేదితి లక్షణాత్ ॥ ౭౩ ॥ తస్మిన్నితి ॥ తదను దుర్యోధనః తస్మిన్ వ్రతే ప్రాయోపవేశే స్వపనే స్వప్నే లబ్ధం అసురాణాం అలంబుసాదీనాం సాహ్యం యుద్ధసాహాయ్యం యేన తథోక్తస్సన్ - బంధుతయా బంధుసమూ

హానతనోస్త్యాగే విషయే నిషిద్ధః నివారితశ్చ సన్ ధైర్యం ప్రతిపద్య - తస్మాద్వనాత్ ద్వైతాఖ్యాత్ - పునరపి ఘుష్యద్భిః శబ్దాయమాన చతురంగస్సన్ - కురురాజధానీం హాస్తినపురం ప్రతినివృత్తే ప్రత్యాగతవాన్ ॥ ౮౪ ॥ తత్ర కురురాజధాన్యాం ఖల్విత్యుత్తరేణ సంబధ్యత ఇతిదం క్వాచిత్కం గద్యముత్తరత్రాథశబ్దేన సందర్భవిరుద్ధమపి వ్యాఖ్యాతం ॥ కదేతి ॥ అథ కురుపత్తన ప్రాప్త్యనంతరం అభిమానీ మానధనః అత ఏవ సదుర్యోధనః హా ఇంద్రక్షతేఽపరం కదాపి గాయకైః గంధర్వైః మాం రిమాబంధయ ఇతి అమృతవన్మధురాయమాణైః అమృతాయమానైః హవైర్యరాజ్యపురోడాశాదిభిః ఇంద్రం సంప్రీణయన్ సంతోషయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - పౌండరీకం నామ క్రతుం యాగమాజహార కృతవాన్ ॥ ౮౫ ॥ భూపఇతి ॥ సః తాదృగపకారిణ్యపి కరుణాకరత్వేన ప్రసిద్ధః భూపః ధర్మరాజోఽపి తాం వనభువం ద్వైతవనప్రదేశం ప్రవిహాయ - కిమ్మీరస్య రక్షసః నాశేన భీమకృతేన ముదితస్య తుష్టస్య అకుతోభయస్యేతి యావత్ తాపసస్తోమస్య మునిసంఘస్య స్వాధ్యాయఘోషైః వేదాధ్యయనకోలాహలైః ముఖరీ

కైర్మామితీవ హవైరమృతాయమానైః । సంప్రీణయన్నింద్రమథాభిమానీ
స పౌండరీకం క్రతుమాజహార ॥ వ ॥ ౮౫ ॥ భూపోఽపి తాం వనభువం ప్రవిహాయ
భేజే భూయస్స కామ్యకతపోవనమండలాని । కిమ్మీరనాశముదితాఖిలతాపసౌఘ
స్వాధ్యాయఘోషముఖరీకృతదిఙ్ముఖాని ॥ వ ॥ ౮౬ ॥ మృదుభిర్వనవల్లికంద
మూలైర్విహితాతిథ్యవిధిస్స తత్ర పార్థః । స్థితిమాచరతిస్మ హృష్టచేతాస్తృణ
బిందోర్వచనే తపోవనే చ ॥ వ ॥ ౮౭ ॥ ప్రసూతయా సదసి పట్టపటీరసంఖ్యా
స్సైషా సమాగతవతీతి సకౌతుకాక్ష్యః । వేణీధరాముటజసీమని యాజ్ఞసేనీం వి

కృతాని శబ్దాయమానాని అఖిలదిశాం ముఖాని అగ్రభాగా యేషాం తాని - కామ్యకే నామ వనే తపోవనానాం ఆశ్రమాణాం మండలాని సమూహాన్ భూయః భేజే పునః ప్రాప్తవాన్ ॥ ౮౬ ॥ మృదుభిరితి ॥ తత్ర కామ్యకతపోవనేషు సపార్థః ధర్మరాజః మృదుభిః కోమలైః ప్రీతిపూర్వం దత్తైర్వా - వనవల్లీనాం కందైః గ్రంథిభిః మూలైశ్చ విహితః కృతః అతిథ్యవిధిః అతిథిపూజా యస్య తథోక్తస్సన్ - తత్ర తైర్మునిభిరితిశేషః తృణబిందోర్నామ మునేర్వచనే అత్ర స్థేయమిత్యాజ్ఞారూపే - తపోవనే తత్రాశ్రమే చ హృష్టచేతాః స్థితిం ఆజ్ఞాపాలనం వాసం చ ఆచరతిస్మ కృతవాన్ - ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౮౭ ॥ ప్రసూతేతి ॥ యా ద్రౌపదీ సదసి ద్యూతసభాయాం అసంఖ్యాః పట్టపటీః కౌశేయాని ప్రసూతా అజనయత్ - సైషా ద్రౌపదీ సమాగతవతీ - ఇత్యుక్తప్రకారేణ సకౌతుకాని ద్రష్టుముత్సుకాని అక్షీణి యాసాం తాః గృహిణ్యః మునిపత్న్యః ఉటజసీమని పర్ణశాలాయాం వేణీధరాం దుశ్శాసనవధపర్యంతం ధృతవేణీం - వల్కలం వస్తే పరిధత్తే నియమాయేతి వల్కలవసానాం అత ఏవ యాజ్ఞసేనీం ద్రౌపదీం విస్మిత్య ఆశ్చర్యం ప్రాప్య దదృశుః - అసంఖ్యేయకౌశేయజనన్యా అప్యహో నియమాయ వల్కలధారణమిత్యాశ్చర్యేణ అపశ్యన్నిత్యర్థః - అత్ర పట్టపటీజనన్యా వల్కలధారణస్య విశేషణగత్యా సాశ్చర్యదర్శనంప్ర

తిహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౮౭ ॥ తదితి ॥ తంతమివపశ్యంతీతితాదృశః కఞ్ప్రకరణే — క్విపిచాప్యఇతిక్సే — ప్రశ్చేత్యాదినాషత్వే — షఢోఃకస్సితికత్వే — ఆదేశప్రత్యయయోరితిషత్వం — ఆసర్వనామ్న ఇతిదీర్ఘశ్చ — తస్మిన్వక్ష్యమాణ ప్రభావేనానదృశే అస్యాఃద్రాపఠ్యాఃకరే-వివిధంవనేభవంచేలప్తైవతక్షీక విశేషణవిశేష్యభావాత్సమాసః — కందమూలమేవప్రాపహారమశనందాతుం — మునీనాంధర్మదారాఃధర్మపత్న్యఃలజ్జైవపయోధిస్తస్యతలంఅధోభాగం అధిమమృశుఃస్పృశంతిస్మ — అతిలజ్జితాబభూవురిత్యర్థః — యస్యప్రపదీకరస్యస్పర్శానుభావః మాహాత్మ్యంతస్మాత్ అవిరతంఅక్షయంయథాతథాఉదితైరావిర్భూతైఃదివ్యైరమానుషైఃపాయసైః పరమాన్నైరేవ — నతుశాకపాకాదిభిరిత్యర్థః — కించిత్ అతిస్వల్పమపిభాండంఅర్కదత్తంపాత్రంవనాంతే అతిథిజనస్యతనుంశరీరంఅన్యథాకించిత్ప్రవిరుద్ధః అర్థఃఉపహాస్త్రాత్మకఃయస్యాస్తథోక్తాపతనోత్ చక్రే — తత్తాదృశ ఇతిసంబంధః — అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య లజ్జాపయోధిమజ్జనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః అన్యచాత్యోదార్యన

స్మిత్యనల్పలవసాందదృశుర్గృహిణ్యః ॥ ౫ ॥ ౮౮ ॥ తత్తాదృశైకదేశస్యావివి
ధవనభవకందమూలోపహారందాతుంలజ్జాపయోధేస్తలమధిమమృశుర్ధర్మదా
రామునీనాం । యస్యస్పర్శానుభావాదవిరతముదితైః పాయసైరేవదివ్యైః
కించిద్భాండంవనాంతేతనుమతిథిజనస్యాతనోదన్యథార్థాం ॥ ౫ ॥ ౮౯ ॥ దిశి
దిశిమృగయాసు తేషుయాతేషుజాతుస్వయముటజమవాప్తస్సౌమకేంద్రాత్మ
జాయాః । లపనశశిమహిమ్నాలంఘయామాస వేలాంతరళితమకరాంకస్తత్క్ష
ణంసింధురాజః ॥ ౫ ॥ ౯౦ ॥ తతఃక్రందంతీంకురరీమివనిందంతీమేనాంపురస్తా
దధిరోప్యసూతకరతోత్త్రదండాధ్యాపితవేగతంత్రపారీణరథ్యేన ఘనతగతజ్జఘ

ణాన్యాత్మకోదాత్తాలంకారేణ సహైకవాచకానుప్రవేశసంకరః— స్పర్శానుభావావిరతాన్నోదయయోర్హైతుహేతు మతోరుక్త్యాత్మకేనహేత్వలంకారేణచాప్యుక్తఏవసంకర ఇతిచప్రాహుః ॥ ౮౯ ॥ దిశిదిశీతి ॥ జాతుకదాచిత్ తేషుయుధిష్ఠిరాదిషుమృగయార్థై — మృగయాంకర్తుమితి — క్రియార్థేత్యాదినాచతుర్థీ — దిదిశిప్రతిదిశంయాతేషుగతేషుసత్సుఉటజంపర్ణశాలాంస్వయమవాప్తః ప్రాప్తఃసింధురాజస్సైంధవఃసముద్రశ్చ ॥౫॥ దేశేనదవిశేషేఽబ్ధౌసింధుర్నాసరితిస్త్రియామిత్యమరఃఏకత్రసింధుర్దేశఃఅపరత్రసరిదితివివేకః — సోమకేంద్రాత్మజాయాఃద్రౌపద్యాః లపనంముఖమేవశశీచంద్రస్తస్య మహిమ్నాప్రభయాతత్క్షణంసద్యఃతరళితః మకరాంకఃమన్మథఃయస్యతథోక్తస్సన్ ఆకులితగ్రాహచిహ్నశ్చవేలాం మర్యాదాంకూలంచలంఘయామాస అతిక్రాంతవాన్ — తాంబలాద్గృహీతవానిత్యర్థః — అత్రచంద్రచంద్రికయా ఆకులితగ్రాహంసముద్రస్యకూలలంఘన రూపమర్థాంతరంధ్వనిరేవనశ్లేషః — సర్వత్రాద్యద్వయేనాంత్యఇతితన్నిషేధాత్ మాలినీ ॥ ౯౦ ॥ తతఇతి ॥ తతఃగ్రహణానంతరంకురరీం ఉత్క్రోశపక్షిణీమివక్రందంతీంనిందంతీంకిమనుచితమేవంకరోషిధిక్త్వామితి

కుత్సమానానాం ద్రౌపదీం పురస్తాద్రథస్య పూర్వభాగే అధిరోప్యోపవేశ్య - సూతస్యాప్యరథేఃకరేతోత్రదండేనకశయా అధ్యాపితస్య శిక్షితస్య వేగస్యైవ తంత్రస్య శాస్త్రస్య పారీణాః పారంగతాః అశ్వా ఏవ తత్రైవయాః - రథస్య ప్రౌఢాధోరోధ్వాఃఅశ్వాః యస్య తేన - ఘనతస్య అతిమహాపసప్తాంద్రౌపద్యాః జఘనపయోధరస్య నితంబస్య కుచయోశ్చ భారస్య ఆక్రమణేన వ్యాప్త్యా నినితేనౌనమిత్రీకృతః భుగ్నీకృతః పూర్వభాగో గ్రదేశో యస్య తస్య భావస్తత్తా తయా హేతునా - పాన్థానాం మార్గస్థానాం పథికానాం దర్శనస్య శంకయా ... నాథ మొనవానికుబ్జీభూయమా స్వభూయ భావతాం ... మానే నేవస్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా - శతాం గేనరథేన నిమిషేణ క్షణమాత్రకాలేన చూషితః అతిక్రాంతః పరిణాహః విశాలః ... అరణ్యమార్గః యేన తం ... రథం సైంధవః బుద్ధిశ్చేత్యర్థః ఆశ్రమపదం ప్రతిప్రస్థాపితా త్రీత్య ప్రాప్య - నిశముత్రాశ్రితాప ... ద్రౌపద్యా వార్తాసైంధవేన అపహరణరూపాయేనలేన - అతఏవదావేన వనాగ్నినా ఆక్రాంతేన వసుధీ తేనేస్థితేనేత్యుత్ప్రేక్షా - పూర్వేణ

నపయోధరభారాక్రమణవినమ్రీకృతపూర్వభాగతయా పాథేయవర్త్మశంకయాచకిత కుబ్జీభూయ ధావతా రథేన వనిమిష చూషితపరిణాహమవనీపథం
జయద్రథం పునరప్యాశ్రమపదమాశ్రిత్య నిశమితవ్రపదావాత్రైనదావాత్రైనే
వపూర్వజేన నియుక్తౌ జటారికిరీటా[illegible]నారోపవిద్రుమలతాకిసలయైరివలోచనైశ్శరాసనమాకీర్య మృగయానివృత్తమాత్రేణ చరణేన ద్రుతమన్వద్రవతాం॥ ౯ ॥

౯౧॥ తత్ క్షణాదేవ కర్ణపూరవనకుసుమసౌరభజిఘ్రుచ్ఛింజినీకేన ధనంజయేనపవత్రాకృతఃధృతత్రాసతయా విద్యామివ వినయవిపర్యయః కృష్ణాం విముచ్య కృ

జ్యేష్ఠేన యుధిష్ఠిరేణ పూర్వమాగతేనేతి భావః - నియుక్తౌ ప్రేరితౌ జటారిర్భీమః కిరీటీ అర్జునశ్చ ఉభౌరోష ఏవ విద్రుమలతా తస్యాః కిసలయైః పల్లవైరివస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా - లోచనైః శరాసనం చాపం వికీర్య సైంధవ వధాయ క్రోధారుణం దృష్ట్వేత్యర్థః మృగయాయాః నివృత్తమాత్రేణ ఆగతేనైవ నచక్షణం విశ్రాంతేనేత్యర్థః - చరణేన ద్రుతమన్వద్రవతాం అన్వధావతాం - ఉత్ప్రేక్షాత్రయస్య సజాతీయస్య సంసృష్టిః ॥ ౯౧ ॥ తదితి ॥ తత్ క్షణాత్ అనుధావన క్షణాదేవ కర్ణపూరస్య కర్ణావతంసస్య వనకుసుమస్య సౌరభం పరిమళం జిఘ్రంతీ శింజినీ మౌర్వీ యస్య తేన ఆకర్ణాకృష్టధనుర్గుణేనేత్యర్థః - ధనంజయేన అర్జునేన పత్రాకృతం పుంఖపర్యంతమగ్నబాణీకృతః అతఏవదుర్మేధాః దుష్టబుద్ధిః సః సైంధవః ధృతస్త్రాసః భయం యేన తస్య భావస్తత్తా తయా హేతునా - కృష్ణాం ద్రౌపదీం వినయవిపర్యయః వినయరాహిత్యం విద్యామివ విముచ్యేత్యర్థః - కృతపలాయనస్సన్ పునః స్వతో వ్యగ్రే ప్రధావితేన మాగధస్య జరాసంధస్య విరోధినా భీమేన రురుధే నిరుద్ధః రుధేః కర్మణి లిట్ - యత్తు సాపత్రపీకృత ఇత్యపపాఠం కల్పయిత్వా లజ్జాన్వితతయా కారిత ఇతి - వినయవిపర్యయః వినయరహితః పురుష ఇతి చనృసింహః ప్రలలాప ॥ తదభోభాత్ - కర్ణపూరేత్యర్జున విశేషణవైయర్థ్యాపత్తేః పర్యయశబ్దేన వ్యుత్ప

త్త్యంతరంవినా తద్వ్యతోబోధాయోగాత్ - వృత్త్యంతరేచక్లిష్టత్వదోషాపత్తేశ్చేతి -
సపత్రనిష్పత్రాదతివ్యథన ఇత్యనేనకరోతియోగేడాచ్విధానాత్సపత్రాకృత ఇతిరూపమ్ ॥
౯౨॥కచ ఇతి॥ మారుతిర్భీమఃకరోరేఅతినింద్యచారిత్రేకర్మణితరస్యనక్తస్య-అతఏవకచేకేశేజా
త్యేకవచనం-శిఖాయామితివాగృహీత్వాభువిపాతితస్యశత్రోః సైంధవస్యనమ్యక్తాడనేవిషయే
ఆత్మనఃపాణౌవామంపదంచసచ్ఛాత్రయామాసహేఖ్యాయినంచక్రే - పాణినాపాదేనచతా
డితవానిత్యర్థః ॥ ౯౩॥సౌవీరేతి॥అథతాడనానన్తరంసౌవీరోదేశవిశేషఃతస్యభర్తుఃరాజ్ఞఃసైం
ధవస్యమూర్ధ్నిపవమానభువాభీమేనకర్త్రాక్షురేణబాణవిశేషేణకరణేనక్లృప్తాః నిర్మితాఃపం
చచూడాఃశిఖాః తాఃసపివాంబూనిజలానితైరస్తర్మనసిశామ్యతఃనిర్వాణంగచ్ఛతః స్మరశ
రాణాంయేఅనలాఅగ్నయః తత్పంచకస్యఇంగాలేభ్య-సిక్తాంగారేభ్యఃయేధూమకలికాఃకుట్మ
లాకృతిధూమాఃఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - విరేజుః ॥ ౯౪ ॥ విమతమితి ॥భూపఃధర్మరాజఃఅనుజాభ్యాం
భీమార్జునాభ్యాంనీతంనికటం ప్రాపితం కేశైర్యోభారః కేశసంచయశ్చతస్మిన్ హృతేనత్యపి -

తపలాయన స్సదుర్మేధాఃపురఃప్రధావితేనమాగదవిరోధినారురుధే॥ వ ॥౯౨ ॥
కచేగృహీత్వాభువిపాతితస్యకరోరచారిత్రపరస్యశత్రోః । సంతాడనేమారు
తిరాత్మపాణేస్సచ్ఛాత్రయామాసపదంచవామం ॥ వ ॥ ౯౩ ॥ సౌవీరభర్తురథ
మూర్ధ్నిపంచచూడాః క్లృప్తాఃక్షురేణపవమానభువావిరేజుః । ఇంగాలధూమ
కలికాఇవశామ్యతోంతస్సాంబుభిస్స్మరశరానలపంచకస్య ॥ వ ॥ ౯౪॥ విమ
తమనుజనీతంవీక్ష్యభూపస్స్మితాస్యః కృతనతిశిరసంతంకేశభారేహృతేపి। త్వదసు
హరణమార్గేదుశ్శలైవార్గళానఃక్వచిదపి కురుమైవంకుత్సితేత్యుత్ససర్జ ॥ వ ॥
౯౫ ॥ దీనధీస్సతపసాహిమశైలేదృక్పథంపురహరాద్గ్రహయాళోః । ఆదదే
వరమథోవిజయాద్వావంతరేణయుధిపాండవరోధం ॥ వ ॥ ౯౬ ॥ పార్థాశ్చకృ

కృతానతిఃనమ్రీభూతఃనమస్కారశ్చయేన తాదృశంశిరఃయస్యతథోక్తం - లజ్జాభయాభ్యామితి
భావః - విమతంశత్రుంసైంధవంవీక్ష్యస్మితంమందహాసఃఆస్యేముఖేయస్యతథోక్తస్సన్ - హే
కుత్సితనింద్యవఃఅస్మాకంతవ అసూనాంప్రాణానాంహరణమేవమార్గస్తస్మిన్ తత్ప్రవృత్తావి
త్యర్థఃదుశ్శలాత్వత్పత్నీ అస్మద్భగినీచయాసైవఅర్గళాప్రతిబంధికాతస్యైవధవ్యభయాన్న
త్వాంనిహన్మ ఇత్యర్థః -క్వచిత్ ఇతఃపరంకుత్రాపిఏవంకుత్సితంపరదారాపహరణాదిమాకురు -
తత్రదుశ్శలాయాః ప్రతిబంధకత్వాసంభవాత్సద్యోహన్యారేవేతిభావః - ఇత్యుక్త్వేతిశేషఃఉ
త్ససర్జ విసృష్టవాన్ - అత్రవినాపినమనకారణంకేశభారంతదుత్పత్తివర్ణనాద్విభావనాలం
కారః - మాలినీ ॥ ౯౫॥ దీనేతి ॥ అథఅనంతరందీనాఖిన్నాధీర్మనోయస్యతథోక్తస్సైంధవః
హిమశైలేతపసాహేతునాదృక్పథంచక్షుర్విషయత్వంగ్రహయాళోర్గ్రహీతుః - స్పృహిగృ
హీత్యాదినాఆళుచ్ -పురహరాత్ శంభోఃద్వావిజయాజయమర్జునంచాంతరేణవినా- యుధియు
ద్ధే పాండవానాంశిష్టానాంచతుర్ణాంరోధంనిరోధమాత్రమేవవరంఆదదేస్వీకృతవాన్ - అర్జునే

స్యదేవైరప్యజేయత్వాత్తత్సహితానాం రోదమాత్రమప్యశక్యమేవేతిభావః స్వాగతా ॥ ౯౬
హార్దాఇతి ॥ హార్దాశ్చదర్మరాజాదయోఽస్త్రప్రాప్త్యాత్ కష్టాత్ సైంధవకృతాత్ ఉత్తీర్ణానాం
త్కృష్ణాంపార్థదీండాస్ప్రదీంహే రేః సూర్యప్రకాశికా ఃకురాఇవజంబురుద్ధ్వజారికాం॥ ని॥ హాళి
కాలింగనేసూర్యఇతివిశ్వః - హేమంతాద్యృతోర్ముక్తాంగతహిమబాధామివ్యర్థపద్మినీమివపా
ప్యరేమిరేచిక్రీడుః - ఉపమాలంకారః ॥ ౯౭ ॥ తత్రేతి ॥ తత్రాంతరేతస్మిన్నేవసమయే
కదాచిత్రాతౌజ్వలితవర్ణం ఉజ్జ్వలాకాంతివపుర్యస్యసఃఉజ్జ్వలాంశురశరీరశ్చ భానాంపతి
స్సూర్యఃశబ్ధికఘటాదిపదమివ-అంగేషుజనపదవిశేషేషుకరచరణాదిషుచకర్ణంరాధేయంశ్రోత్రంచఅవాప్య - కృతంనమస్కారణంనమస్కారఃయేనతథోక్తాయతస్మైకర్ణాయ ఆశిషఃచిరంజీ
వేత్యాదేరాశీర్వాదస్యయవీయసీంకనిష్ఠాం - తదనంతరామితియావత్ - గాంవాచంవత్స్య
మాణాంప్రేమ్ణాపుత్రవాత్సల్యేనప్రతిజగాదఉక్తవాన్ శ్లిష్టవిశేషణయముపమా ॥ ౯౮ ॥
ఉక్తిప్రకారంత్రిభిరాహ ॥ అహమితి ॥ అయివత్సహేపుత్రఅహంఅహ్నాః దినస్యఅధినా

చ్ఛాద్రిదుత్తీర్ణాంపార్థదీంప్రాప్యరెమిరె। హేమంతాత్పద్మినిముక్తాంహాళిరే
వకరాంకురాః ॥ ప ॥ ౯౭ ॥ తత్రాంతరెజ్వలితవర్ణవపుఃకదాచిదంగెషుశబ్ద
ఇవకర్ణమవాప్యరాతౌ । భాసాంపతిఃకృతనమస్కరణాయతస్మై ప్రేమ్ణాశిషః
ప్రతిజగాదయవీయసీంగాం ॥ ప ॥ ౯౮ ॥ అహమహరధినాథోనుగ్రహాన్మే ప్ర
భాయామయిజననమగాస్త్వంవత్సకోశోగుణానాం । తదిదమిహరహస్యంశా
సనంగృహ్యతాంమేతనయకుశలయోగెతాతపాదాయతన్తే ॥ ప ॥ ౯౯ ॥ ము
ఖసంధానవిశ్లేషముక్తైకవచకుండలె । తవైతేభూషణేశోభాంతన్వాతేపరదుర్ల
భాం ॥ ప ॥ ౧౦౦ ॥ ఏతానియాచకమిహద్విజవేషగూఢమ్మాఽబ్ధ కామమమరాధి
పతింకృథాస్త్వం । అజ్ఞాపథాత్ఖలుసిచెదణుమాత్రమస్మాద్వ్యథోభవిష్యసిసు

ధిఃసూర్యఃగుణానామౌదార్యాదీనాం కోశోరాశిఃత్వంమేమమ అనుగ్రహాత్ప్రభాయాంతు
న్యాంజననముత్పత్తింఅగాఃప్రాప్తవానసి - జాతోసీత్యర్థః తత్తస్మాత్ మత్పుత్రత్వాద్ధే
తోఃరహస్యేకాంతేభవంరహస్యం ఇదంవక్ష్యమాణంమేశాసనం ఆజ్ఞాఇహేదానీంగృహ్యతాం
త్వయేతిశేషః-నన్వస్త్వష్టసిద్ధికిమితికథయసీత్యతఆహ॥తనయేతి॥ తనయానాంకుశలస్యక్షేమస్యయో
గేసంఘటనేవిషయేతాతపాదాఃపూజ్యాఃపితరఃయతంతే ఉద్యోగంకుర్వంతి - సామాన్యేనవిశే
షసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ ౯౯ ॥ ముఖేతి - అయివత్సముఖేత్యుపలక్షణమంతస్యాపి-త
థాచఆద్యంతాభ్యాంసంధానవిశ్లేషాభ్యాం చధారణమోచనాభ్యాంచముక్తైరహితే-సహజత్వా
ద్విశ్లేషయాద్యంతదేశేవర్తితసంయోజనవియోజనేచేత్యర్థః - కవచేంకుండలంచఉభేఏతేభూష
ణేపరైర్దుర్లభాంతవశోభాంతన్వాతేకురుతః-అత్రముఖసంధానేత్యాదిపదార్థస్యవిశేషణగత్యా
అనన్యసామాన్యశోభాకరణహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౧౦౦ ॥ ఏతానీతి ॥ అయివత్సఏతాని
సహజకవచకుండలానియాచకంయాచిష్యమాణం - అకేనోర్ద్బవిష్యద్బాధమర్ణ్యయోరితిక్త

ర్యోగేషష్ఠీప్రతిషేధః - అత్రయాచకంసంతపంతినృసింహప్రలపితంచ్యుతసంస్కారదోషా దుపేక్ష్యం - ద్విజవేషేణబ్రాహ్మణరూపేణగూఢం ప్రచ్ఛన్నం నిజరూపస్యయాచ్ఞానర్హత్వా దితిభావః - అమరాధిపతిమింద్రంత్వమిహవచకుండలయాచ్ఞావిషయేంద్రకాపంమాకృథాః మాకురు - వైపరీత్యేకాహానిరిత్యతఆహ। ఆజ్ఞేతి ॥ అస్మాకాజ్ఞాపన్నాత్ మన్నామ్నానమూర్ధ్నాదణు మాత్రంఅత్యల్పమపిన్యలసిచేత్ లంఘయసియది - అహాంకారిసాహాంకుర్వన అన్యాయానేవవ ధ్యఃహంతుంశక్యోభవిష్యసి ॥ ౧౦౧ ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇష్టమమిత్రప్రాపారాంతాంవాచంకవచ కుండలానింద్రాయమాదేహీత్యాత్మికాం నిశమ్య శ్రుత్వా - రాధేయఃకర్ణఃహర్షాత్ప్రచిత స్మితఃకృతదరహాసస్సన్ ప్రతిభాషితంప్రత్యుత్తరం అంజలినాసంపుటసమస్కారేణసహ ఆద దేజగ్రాహ - సనమస్కారంప్రత్యుక్తవానిత్యర్థః ॥ ౧౦౨ ॥ తవేతి ॥ హేఆర్యతవఆర్య మాఇత్యాత్మకేశబ్దేదాతృపుత్రకస్యతాతశ్చవాచకేప్రథితేప్రసిద్ధేసత్యపి - అర్థిజనేషు యాచకేషువిషయేమమదానంమాస్త్వితినిషేధరూపేణానన్విత్యాత్మకేమార్గేవాక్యరూపే

ఖినరణేరిపూణాం ॥ ప ॥ ౧౦౧ ॥ ఇత్థంనిశమ్యతాంవాచం రాధేయోరచిత
స్మితః । హర్షాదంజలినాసాకమాదదేప్రతిభాషితం ॥ ప ॥ ౧౦౨ ॥ తవార్యేతి
తిప్రథితేపిశబ్దేమమార్యమేత్యర్థిజనేషుదానం - నిషేధరూపేనిదధాతిమార్గే
పదంకథంవాభవదీయజిహ్వా ॥ ప ॥ ౧౦౩ ॥ సతతంసదర్థిసదనేబహుదాతుం
సకుతూహలస్యపురుషస్యజగత్యాం । ఉదకోర్మికాకరధృతైవవిభూషాకనకో
ర్మికాపరమంగులిభారః ॥ ప ॥ ౧౦౪ ॥దివసేశయఃకులశయఃప్రతికర్తుం
ధృతలాలసాభవతినార్థిషుదైన్యం । ప్రతిపాదయేన్నతుకథంపురుషస్యప్రతికూల

భవదీయజిహ్వాపదంపాదన్యాసం ఉచ్చారణాత్మకంకథంపేత్యాశ్చర్యే -నిదధాతినిక్షిపతి -దా నంమాకుర్వితికథంవదసీత్యర్థః -అత్రనిషేధరూపకార్యోత్పత్తేఃవిరూపఘటనాత్మకొవిషమప్రభేదః - యఃకామయేతదానకామామే( )జాస్యైరిత్యసావా ఆదితోర్యమాయఃఖలునైద దాతిసోర్యమేతిశ్రుతిః ॥ ౧౦౩ ॥ సతతమితి ॥ కించహేఆర్యజగత్యాంలోకేసతాం సాధూనాం అర్థినాంయాచకానాంసదనేసభాయై - బహుఅపరిమితమర్థందాతుంకుతూహలేనసహితస్య సకుతూహలస్యపురుషస్యకరేధృతా ఉత్సర్గార్థంనిహితాఉదకస్య ఊర్మికావారిధారైవవిశే షేణభూషాభూషణం - కనకమయీఊర్మికా అంగులీయకంతుపరంకేవలంఅంగుళీనాం భారఃభారహేతుర్హి -అత్రదానస్తుత్యాతన్నిషేధనిందాప్రతీతేర్వ్యాజస్తుత్యలంకారః॥ని॥ఊ ర్మికాత్వంగుళీయేస్యాద్వీచిభంగితరంగయోరితివైజయంతీ- సుమంగలీవృత్తం - సజసా స్సగౌయది సుమంగలీయదితిలక్షణాత్ ॥ ౧౦౪ ॥ దివసేతి ॥ హేదివసేశసూర్యయిశ్శయఃపా ణిః - పంచశాఖశ్శయఃపాణిరిత్యమరః - అర్థిషుయాచకేషుదైన్యందారిద్ర్యంప్రతికర్తుం పరాకర్తుంధృతలాలసః మహాభిలాషఃయేనతథోక్తఃనభవతి - ఖల్వితివాక్యాలంకారే - సఃశ య స్తుప్రతికూలోవైపరీత్యం గతౌవర్ణౌశకారయకారౌయస్మింస్తస్యనిజనామ్నః పదస్య

యశశ్శబ్దస్యార్థం కీర్తిం పురుషస్య కథంచేవ ప్రవాహేణ ప్రసర్తః - సా [illegible] హైరాకపరః ప్రయ
స్తము ద్రో పిరసాతల ఇత్యభియుక్తోక్తేరదాజుః కదాపి న భవే[illegible]త్తరేపిథాసః - వృత్తం
పూర్వోక్తమేవ ॥ ౧౦౪ ॥ తర్హి కీర్తిరేవమాస్త్విత్యత ఆహ ॥ యశ ఇతి ॥ ఆత్మవతాం దే
హభృతాం యశః కీర్తిరేవ జన్మనః ఫలమితి హేతోః ఇదం యశః యత్నస్య భరాత్ అతిశయాదే
షితవ్యం కాంక్షణీయం యతః జగల్లోకః అపరైర్గుణైః శోభితైః గుణానాం ధైర్యశౌర్యగాంభీర్యా
దీనాం గణైర్భూషితమపి అయశస్వినం కీర్తిశూన్యం పురుషం నాద్రియతే నాపేక్షతే - ప్రియః
ప్రజానాం దాతైవ న పునర్ద్రవిణేశ్వర ఇత్యుక్తత్వాదితి భావః - అత్రోత్తరవాక్యార్థస్యోక్త
వాక్యార్థజనావశ్యకహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః - ప్రమితాక్షరా ॥ ౧౦౫ ॥ వ్యాపృతా ఇతి ॥
కించ - వితరణోపనిషత్సు దానవిద్యాంతేషు వ్యాపృతాః పరిశీలకాః దానమాహాత్మ్యసారసర్వ
స్వవిద ఇతి యావత్ విపశ్చిదధీశాః పండితశ్రేష్ఠాః లుబ్ధ ఏవ లుబ్ధకః తం కృపణం చ కుణపం చ ద్వా
వపి స్పర్శనేన దానేన చ రహితౌ శూన్యావిత్యుక్తప్రకారాత్ హేతోః సమానౌ మిథస్తుల్యౌ వ్యా

వర్ణనిజనామపదార్థమ్ ॥ ప ॥ ౧౦౪ ॥ యశ ఏవ జన్మఫలమాత్మవతామిదమే
షితవ్యమితి యత్నభరాత్ । అపి భూషితం గుణగణైరపరైః కయశస్వినం న జగ
దాద్రియతే ॥ ప ॥ ౧౦౫ ॥ వ్యాపృతా వితరణోపనిషత్సు వ్యాహరంతి హి విప
శ్చిదధీశాః । స్పర్శనేన రహితావితి హేతోర్లుబ్ధకం చ కుణపం చ సమానౌ ॥ ప ॥
౧౦౬ ॥ దృష్ట్వైవ నీపకజనే వదనం స్మితేన దానాంబునా కరతలం యశసా దిశశ్చ ।
శుభ్రీకరోతి వివశస్స్వయమేవ దాతా కస్తాదృశం ప్రతినివర్తయితుం క్షమేత ॥
ప ॥ ౧౦౭ ॥ వాంఛామనాప్తే నవనీపకేన సహాసవః ప్రాదాత్రజనస్య యాంతి । తదవ్యా

హరంతి కథయంతి - హి ప్రసిద్ధౌ ॥ ని ॥ స్పర్శో నా మారుతే స్పర్శ దానయోః స్పర్శనం తథేతి వైజయం
తీ - లుబ్ధో కీర్తిర్జితవన్న పిమృతకల్ప ఏవేత్యర్థః - అత్ర స్పర్శనస్య శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితస్య
సామ్యకథనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగముపమయైకవాచకానుప్రవేశసంకీర్ణం ॥
౧౦౬ ॥ దృష్ట ఇతి ॥ దాతా వనీపకేజనే దృష్టే సతి ॥ ని ॥ వనీపకో యాచనకో మార్గణో యాచకా
ర్థినావిత్యమరః స్వయం పరికృతైవ - న తు కారణాంతరేణేత్యర్థః వివశః పరవశస్సన్ స్మితే
న వదనం దానాంబునా కరతలం యశసా దిశశ్చ శుభ్రీకరోతి - తాదృశం ప్రకృత్యా దాతారం ప్రతి
నివర్తయితుం దానాద్వారయితుం కః క్షమేత శక్నుయాత్ - న కోపీత్యర్థః - అత్ర వాక్యా
ర్థత్రయేణ దాతుర్దాననివర్తనాశక్యత్వసమర్థనాత్కావ్యలింగభేదః కేవలప్రకృతానాం వదనక
రతలదిశాం ధవళీకరణే నౌపమ్యగమకే తుల్యయోగితాభేదశ్చైకవాచకానుప్రవేశసంకీర్ణః ॥ ౧౦౭
వాంఛామితి ॥ కించ దాతృజనస్య అసవః ప్రాణాః వాంఛాం మనోరథం అనాప్తేన అప్రాప్తేన వనీ
పకేన సహ యాంతి నిర్గచ్ఛంతి - మరణాదప్యధికా జాయత ఇతి అకీర్తిరిత్యర్థః - సంభావితస్య చాకీర్తి
ర్మరణాదతిరిచ్యత ఇత్యుక్తత్వాదితి భావః - తత్తస్మాదద్యేదానీం శక్రస్యేంద్రస్య అర్చనయా కా
మితపూరణాత్మికయా పూజయా హేతునా - ధృతాః అసవః యస్య తస్య మే - ధార్మికవచనం

డలత్వానేకశాఖాంతరేశత్రు విజికరిష్యమాణఃవధపరమః అలికామ్యలాభః హారవదధారణా -అ తుఖ్యకాంపారణం కర్తవ్యమితిప్రసిద్ధేరితిభావః ॥ ౧౦౯ ॥ యదితి ॥ కించ -చింతామణిర్నా మరామహదేవ్యాదివత్ కామితార్థదం రత్నం - సః యస్యేంద్రస్య గేహాస్థానమంటపస్య ప్రతిహారభూతలేద్వారాగ్రదేశే శిలాబద్ధ పాషాణః కల్పకాః కల్పవృక్షాః యస్యేంద్రస్యసంబం ధినః ఆరామస్యవందనస్యవృత్తిద్రుమాః ఆవరణవృక్షాః - పాపసిద్ధా సురభిః కామధేనుః హోమ స్యవయపాగ్ని హోమాత్రిస్య ధేనుర్గౌరితి తాదర్థ్యే షష్ఠీసమాసః భవతీతియథాయోగం యోజ్యం - తాదృక్ చింతామణికల్పవృక్షకామధేనుమాన్ మఘవా ఇంద్రః ఉపేత్యమాం ప్రతి అగత్యయాచ కిచేత్ భిక్షతే యదితత్ స్వేంద్రస్య కామనాం మనోరథం సంపూర్యత్రైలోక్యస్థానాం భువనత్ర యేవ వర్తమానానాం చ జనానాం జాత్యా నాంయాంపటనత్ సభూతస్యైః ఉపర్యగ్రభాగే స్యాంచ త్రేయ - పిషః ఉక్తప్రకారః మమ మనిశ్చయః నిష్కర్షః - అత్ర చింతామణ్యాదీమతోపేం ద్రస్యయాచ్ఞాప్రసంగేన త్రైరప్యపూరణీయో యో మనోరథః తత్పూరణస్య త్రైలోక్యవదాన్యోప

శత్రార్చనయాధ్యతానోర్యావీవధో మపరమోహలాభః ॥ ప ॥ ౧౦౯ ॥ య
ద్వైహప్రతిహారభూతలశిలా చింతామణిః కల్పకా యస్యా రామవృతిద్రుమాశ్చ
సురభిస్సా హోమధేనుః పునః । తాదృగ్యాచతిచేదుపేత్యమఘవా సంపూర్యత
త్కామనాం త్రైలోక్యస్థవదాన్యసంసదుపరిస్యా మేషమేనిశ్చయః ॥ ప ॥
౧౧౦ ॥ వీక్ష్యవంధ్యవచనోపిగుణజ్ఞోవిస్మయాంబునిధివీచిషుమగ్నః । పద్మ
బంధురితివామనమేనంపాటలస్మితరుచిర్గిరమూచే ॥ ౫ ॥ ౧౧౧ ॥ అయి వత్స భ
వతాభాషితం క్షమమేవస్థూలలక్షాణామ్ ॥ ౧౧౨ ॥ అమూదృశంతవమతం పునర

ర్థితనత్వహేతుత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం - శార్దూలవిక్రీడితం ॥ ౧౧౦ ॥ వీక్ష్యే తి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ వాదినం వదంతమేనం కర్ణం వీక్ష్య - వంధ్యం నిష్ఫలం మా పూరయ మనో రథమింద్రస్యేత్యాత్మకం వచనం యస్యతథోక్తోపి - గుణజ్ఞః నతు గుణమేవ దోషత్వేన జ్ఞాతే త్యర్థః - అతఏవ విస్మయస్య ఆశ్చర్యస్యైవాంబునిధేః వీచిషు తరంగేషు మగ్నః అతఃస్మితఇ త్యర్థః - పద్మానాం బంధుస్సూర్యః పాటలాశ్వేతరక్తా అధరవ్యాపనాదీషదరుణా స్వతఃశ్వేతేతి యావత్ - స్మితస్య రుచిర్యస్య తథోక్తస్సన్ గిరం వచ్యమాణాం వాచం ఉక్తవాన్ - బ్రా హ్మణ ఇవ వర్తనిటివచ్యాదేశః - అత్ర గుణజ్ఞత్వస్య అతివిస్మయహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకేన కా వ్యలింగేనాంగేన విస్మయాంబునిధీతిరూపకం సంకీర్ణం - తస్య వచనస్యైవ ఫల్యరూపప్రతిబంధ కత్వేపి తదుత్పత్తివర్ణనాత్ మికయా విభావనయాసంసృష్టిః - స్వాగతా ॥ ౧౧౧ ॥ అయి ఇతి॥ అయివత్స హేపుత్ర భవతః తవ సంబంధిభాషితం వచనమపి ఆత్మవధమంగీకృత్యేంద్రస్య వాంఛాం పూరయిష్యామీత్యాత్మకం స్థూలలక్షాణాం బహుప్రదానాం తు మమ పపస్నమేవ - భవాదృ శానామితిశేషః ॥ ౧౧౨ ॥ అమూదృశమితి ॥ హేపుత్ర అమూదృశం ఉక్తవిధం - అదసోప్య శోయోగేత్యదాద్యస్య దీర్ఘయోః అదసోసేర్దాదుదోమః ఇతీదస్య మాత్వం అస్య చోత్వం చ - తవ

మతం ప్రాణాత్యయేప్యనుజ్ఞ నీయం తావన్మతం మమ మానససంచారిణాం ప్రణయినాం కృత్యమిత్యర్థః నిదేశావశేషః ఆజ్ఞావాక్యశేషః ఏవసంధా ప్రతిష్ఠితా కీర్తిప్రాంథాంగత్వం తీం - పంథా నిత్యమితి నపుంసకత్వం పంథా దేశశ్చ - తత్పురుష - సాంకేమితి సాధ్యమానాదికః నిర్మిమీతే కరోతి - నిదేశశేషం కించిద్వస్త్విత్యర్థః ॥ ౧౧౩ ॥ అపవేతి "అపనాం క్షాత్రో స్మృతశ్చేత్యర్థః ఇతిదం వ్యాఖ్యాతం ॥ త్వమితి ॥ హే వత్స త్వం తు నాసీరస్య ప్రణయిన్ (?) వృద్ధశ్రవాశ్చ నాసీర ఇత్యమరః - మనీషితస్య కామితస్య పూరణాత్ పూర్వమేవ చ యత్ పూర్వ దేవానాం సురద్విషాం గర్వనిర్వాపణే శమనే ధూర్వహతయా భారవాహిత్వేన హేతునా కులిశం వజ్రాయుధమపి చిరాదారూఢరసం కాంతుమిచ్ఛంతం తం సుప్తం తంధారాణాం కోటీనాం శతం యస్య తత్ ఖ్యాతం - అతస్త్వం మమ త్వదీయాంశత్రిం నామ అయుధమాధత్స్వ గృహాణేత్యుపకారత్వాదితి భావః - ఇతి నిదేశావశేషపథపాంథాం నిర్మిమీత ఇతి పూర్వేణాన్వయః ॥ ౧౧౪ ॥ తత ఇతి ॥ తతః పథా ఇంద్రాత్ వృత్తి

పిమమరనసాం నిదేశావశేషకథపాంథాం నిర్మిమాతే ॥ గ ॥ ౧౧౩ ॥ త్వం తు

నాసీరస్య మనోరథప్రార్థనా పూర్వమేవ పూర్వదేవ గర్వనిర్వాపణ ధూర్వ

హతయా కులిశమపి చిరారూఢరసం కాంక్షత జగ్ధు రితధారాశతమాలస్వతిం తదీ

యాంశక్తిమాధత్స్వేతి ॥ గ ॥ ౧౧౪ ॥ తత స్తదేతత్పరమంగీకృత్య పశ్యతి స్తనూజస్య

సమక్షమచిరేణ సమరీచిమాలీ చరమాచలశిఖర పరిశీల్యమానం విహారమిహాపి సమాచ

చార ॥ ప ॥ ౧౧౫ ॥ కతిపయదినేష్వేవ తతో మరుతాం పతిరస్య దసితనయం బా

నోరేత్యార్థి చాటుభిరాకులే । కవచమతులం వా చాయా చ స్వేకిం చ మమ దేహా

యమపి తథేత్యుక్త్వా శక్తిం తతో జగృహే ద్రుతామ్ ॥ ప ॥ ౧౧౬ ॥ సకారమేతేవహ

గృహ్ణాయామితి పరం భృశమంగీకృత్య పశ్యతః తనూజస్య కర్ణస్య సమక్షం ప్రత్యక్షమేవ - సః మరీచిమాలీ సూర్యః చరమాచలస్య అస్తగిరేః శిఖరే పరిశీల్యమానం క్రియమాణం విహారం క్రీడాం అస్తమయమితి యావత్ - ఇహాకర్ణపురోభాగేపి అచిరేణ సత్వరం సమాచచార కృతవాన్ - అంతర్హిత వానిత్యర్థః ॥ ౧౧౫ ॥ కతిపతి ॥ తతః అనంతరం కతిపయాని కానిచిద్దినాని యస్మిన్ కాలే తస్మిన్ కాలే ఏవ అతిగతేసతి - మరుతాం దేవానాం పతిరింద్రః అర్థినాం యాచకానాం చాటుభిః ప్రియవాక్యైః తైః ఆకులే సాంద్రే సదసి సభాయాం - స్త్రీనపుంసకయోశ్చసద ఇత్యమరశాసనాన్న పుంసకత్వం - భానోస్సూర్యస్య తనయం కర్ణమేత్య అతులం సహజత్వాదసదృశం కుండలాభ్యాం సహితం సకుండలం కవచం వా చా దేహీతి ప్రార్థయతి కయా ఆయాచత్ విశేషేణ యాచితవాన్ - యాచతేః కర్తరి లఙ్ - అయం కర్ణోపి ఆదరాత్ తథా దాస్యామీత్యుక్త్వా తతః యాచమానకవచకుండలాదింద్రాత్ ప్రసిద్ధాం లోకోత్తరాం శక్తిమాయుధవిశేషం జగృహే గృహీతవాన్ - హారిణీవృత్తమేతత్ - రసయుగహయైర్న్సౌ మ్రౌ స్లౌ గో యదా హరిణీ తదా ॥ ౧౧౬ ॥ సకారమితి ॥ ఏతేదం కరణార్థం వేష్టనేన కారంనాపర గృహ్ణాయామితి పరం భృశం - స్వామిత్వానీ తేన తథాస్తు మమహా

తుః రిపూణాం శస్త్రాణి ఇత్యుక్తప్రకారాత్ అమర్షభారాత్ సమోహాతిశయాదివేత్యుత్ప్రేక్షా। శస్త్రస్య అస్త్రధారయా అంచలేన సముత్కృత్య ఉత్పాట్య దంశనకర్ణవేష్టనే కవచకుండలే బిడౌజసే ఇంద్రాయ పదదౌ ప్రదత్తవాన్ - తనుత్రం వర్మ దంశనం - కుండలం కర్ణవేష్టనం - ॥ని॥ బిడౌజాః పాకశాసన ఇతి సర్వత్రాప్యమరః ॥ ౧౧౭ ॥ నిశమ్యేతి ॥ తత్కర్ణస్య సహజకవచకుండలదానం నిశమ్య శ్రుత్వా హ్రియా లజ్జయా చ్యుతైః గళితైః తాదృగ్దానస్య తత్రాప్యసంభవాదితి భావః - చిరాదార్ద్రితైః త్యాగేన వితరణేన యే యశోభరాః కీర్త్యతిశయాః కల్పవృక్షీయాస్తైరివ స్థితైః సుపర్వభిర్ముక్తైః ఉప్తైః కల్పతరోః కుసుమైః తస్య కర్ణస్య అంగం కేవలం శరీరమేకమేవ సుగంధినాభవత్ - కింతు అంగాశ్చ అంగాఖ్యా జనపదా అపి కర్ణపాల్యాః సుగంధయః మనోహరగంధాః అభవన్ అతిమహతీ పుష్పవృష్టిరాసీదిత్యర్థః ॥ని॥ అంగం గాత్రాంతికోపాయప్రతీకేష్వప్రధానకే । అంగో దేశవిశేషే స్యాదితి విశ్వః అసంబంధే సంబధరూపాతిశయోక్తిః - వంశస్థం ॥ ౧౧౮ ॥ జాగ్రతీష్వితి ॥ తస్య కర్ణస్య సర్వేష్వవయవేషు కరచరణాదిషు జాగ్రత్స్వపి

తో రిపూణామేత్యమర్షభారాదివ శస్త్రధారయా । సుతోరవేర్దంశనకర్ణవే
ష్టనే స్వయం సముత్కృత్య దదౌ బిడౌజసే ॥ ప ॥ ౧౧౭ ॥ నిశమ్య తత్కల్పత
రోర్హ్రియాచ్యుతైశ్చిరార్ద్రితైస్త్యాగయశోభరైరివ । సుపర్వముక్తైః కుసు
మైర్న కేవలం తదంగమంగాశ్చ సుగంధయోఽభవన్ ॥ప॥ ౧౧౮ ॥ జాగ్రత్స్వపర్వా
వయవేషు తస్య కర్ణస్య కర్ణః పునరర్థిసాత్స్వాం। హిరణ్మయీం యద్వితతార భూ
షాం తన్నామసామ్యం ధ్రువమత్ర హేతుః ॥ప॥ ౧౧౯ ॥ ఆపృచ్ఛ్య తం తదను నాక
పతిస్సుధర్మామాసాద్య సిద్ధమరుదప్సరసాం సమాజే । ప్రాశంసదస్య చరితం సవిధే
సురభ్యా రోమంథమప్యవిగణయ్య నిశమ్యమానం ॥ ప ॥ ౧౨౦ ॥ తావత్స్వార్థా

ద్యమానేషు సత్స్వపి - కర్ణః పునః శ్రోత్రమేవ స్వాం స్వీయాం హిరణ్మయీం కాంచనీం - దానా దినాయనేత్యాదినా నిపాతః భూషాం కుండలం అర్థినే ఇంద్రాయ వితతార దత్తవాన్ - ఇతి యత్ అత్ర కుండలదానే తస్య కర్ణస్య నామ్నా కర్ణ ఇతి సంజ్ఞయా యత్ సామ్యం తుల్యత్వం స్వస్యాపి కర్ణ ఇతి నామధారణం హేతుః ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షా - యద్యపి కరచరణాదిభిరపి వదానం కృతం - తథాపి తదస్యాపి తుల్యం ఇదం త్వధికమిత్యుత్ప్రేక్షితమితి ధ్యేయం - అత్రోత్ప్రేక్షోత్ప్రేక్షయా తన్నామసామ్యమాత్రస్యాపి తథాదానహేతుత్వే కిముత వక్తవ్యం తద్దానస్య నైసర్గికత్వమిత్యర్థాపత్తిప్రతీతేః అలంకారేణ అలంకారధ్వనిః ॥ ౧౧౯ ॥ ఆపృచ్ఛ్యేతి ॥ తదను కవచకుండలదానానంతరం నాకస్య స్వర్గస్య పతిః ఇంద్రః తం కర్ణం ఆపృచ్ఛ్య గచ్ఛామీత్యుక్త్వా సుధర్మాం దేవసభామాసాద్య ప్రాప్య సిద్ధానాం నారదాదీనాం దేవయోనివిశేషాణాం వా మరుతాం దేవానామప్సరసాం చ సమాజే సంఘే అస్య కర్ణస్య చరితం తథావిధం దానచారిత్రం సవిధే సమీపే సురభ్యాః కామధేన్వాః రోమంథం చర్వితచర్వణమపి అవిగణయ్య దూరీకృత్య - నిశమ్యమానం శ్రూయమాణం యథా స్యాత్ తథా ప్రాశంసత్ ప్రకర్షేణ స్తుతవాన్ - శరీరముత్కృత్య దానస్యా

ష్యాల్పస్య సంభవాదితి భావః ॥ ౧౨౦ ॥ తావదితి ॥ తావత్ తదానీం తే పార్థా అపి కామ్యకస్య వన
స్య సీమాం హిత్వా భూమిబుధానాం బ్రాహ్మణానాం సంఘైరనుయాతాః సంతః - పూర్వంపిస్సృ
తాన్ మార్గవశాదినా అసేవితాన్ తీర్థానాం పుణ్యసరసాం వ్రాతాన్ సమూహాన్ అవగాఢుం
తత్ర స్నాతుమిత్యర్థః - పునరపి ద్వైతవనం నామ అరణ్యం వధ్వా సాకం ద్రౌపద్యా సహ అవా
పుః ప్రాప్తవంతః - మత్తమయూరవృత్తం - వేదై రంధ్రైర్మ్తౌ యసగా మత్తమయూరమితి
లక్షణాత్ ॥ ౧౨౧ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర ద్వైతవనే కదాచిత్ హో మహాభాగాః మహానుభావాః పా
ణ్డవాః మమ హోమస్య సాధనం అగ్నిమథనద్వారా కారణమరణిమపహృత్య అయం హరిణః కు
రంగః ఇతో మార్గాద్ధావతి హాహేత్యతిఖేదే ఇత్యుక్తప్రకారం ఆశ్రమస్య ద్వారి అగ్రదేశే బా
ష్పాయమాణస్య రుదతః కస్యచిదగ్రజన్మనః బ్రాహ్మణస్య శోకస్య నివారణాయ చాపం చక్రీ
కృత్య గుణాకర్షణేన కుండలీకృత్య - అనుధావతః ద్రుతమనుగచ్ఛతః తాన్ పార్థాన్ - పార్శ్వ
యోరుభయోర్యా లతాః తాసాం తాడనేన సంఘర్షణేన అనుషక్తం లగ్నం నవానాం కిసలయానాం

స్తైః పునః కామ్యకసీమాం హిత్వా సంఘైర్భూవిబుధానామనుయాతాః । తీర్థ
వ్రాతాన్ స్విన్న ప్రతపూర్వానవగాఢుం వధ్వా సాకం ద్వైతవనారణ్యమవాపుః ॥
౫ ॥ ౧౨౧ ॥ తత్ర కదాచిదాశ్రమద్వారి హా మహాభాగా మమ హోమసాధనమ
పహృత్య హరిణో యమితో ధావతీతి బాష్పాయమాణస్య కస్యచిదగ్రజన్మనశ్శో
కనివారణాయ చక్రీకృత్య చాపమనుధావతస్తాన్ పార్శ్వలతాతాడనానుష
క్తనవకిసలయజాలముత్ప్లవనవేగపవనబహిర్జ్వలద్వహ్నిశిఖాకందళాంకు
రమివ అరణిం విషాణయా బిభ్రాణః కతిషుచిత్పదేషు గ్రహణకేషు విద్రు
రాసద ఇవ విచిత్రగతిః సోఽపి కృష్ణసారో దూరమాకృష్య స్వయమంతరధాత్ ॥ ౫ ॥
౧౨౨ ॥ తదను - లలాటంతపనఖంపచహేళిధూళిభ్యాం ద్యావాపృథివీభ్యాముద
న్యావధాన్యమహిమ్ని దిన యౌవనే ప్రకృతమర్థమివ పానీయమపేతవతో విచి
న్వద్భిరనుజైస్సహ కస్యచిద్విశాలస్య వనసాలస్య మూలభువం తచ్ఛాయామండలజ

జాలం బృందం యస్మింస్తం - అతఏవ ఉత్ప్లవనైరూర్ధ్వలంఘనైః యో వేగస్తేన యః పవమా
నః వాయుస్తేన బహిర్జ్వలంతః - వహ్నిశిఖానామగ్నిజ్వాలానాం కందళాః అంకురాః యస్మిం
స్తథోక్తమివ స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా అరణిమగ్నిమథనదారుం విషాణయా శృంగేణ బిభ్రాణః - క
తిషుచిత్పదేషు పాదన్యాసేషు గ్రాహ్యః అనాయాసేన గృహీతుం శక్య ఇవ - కతిషుచిత్పదేషు దు
రాసదః దుర్గ్రహ ఇవ - విచిత్రాః ఆశ్చర్యాః గతయో యస్య సః సోఽపి దుర్జేయః కృష్ణసారః
కురంగః దూరం దేశమాకృష్య లాభాశయా నీత్వా స్వయమంతరధాత్ అంతర్హితవాన్ ॥ ౧౨౨ ॥
తదన్వితి ॥ తదను కృష్ణసారాంతర్ధానానంతరం - లలాటంతపః తీక్ష్ణః లలాటంతపః నఖాన్ పచతీతి న
ఖంపచః శిరఃపాదదాహిన్యావిత్యర్థః హేళిస్సూర్యః ధూళిః రజః యయోస్తాభ్యాం ద్యావాపృథివీ
భ్యాం - ఉదన్యాయాః పిపాసాయాః నివ ధాన్యః ధాతా మహిమా ప్రభావః యస్మింస్తస్మిన్

అతితృష్ణాజనక ఇత్యర్థః ॥౧౨౨॥ ఉదన్యా తు పిపాసా తృడిత్యమరః - దినస్య అహ్నః యౌవనే మధ్యభాగే - మధ్యాహ్నకాల ఇతి యావత్ - పరిశ్రతమర్థం అరణిమివ హారిణమివ వాపానీయం జలమపి ఇత స్తతః విచిన్వద్భిరన్వేషద్భిః అనుజైర్భీమాదిభిస్సహ పాండవః ధర్మజః - విశాలస్య విస్తీర్ణస్య కస్యచిద్వనే సాలస్య వృక్షస్య మూలభువం మూలదేశం ప్రతి తస్య వనసాలస్య ఛాయామండలః అనాతపబింబ ఇవ శనైశ్శనైః గత్వా ఆతపత్రమాస్య ఛందం మందం ఉపససర్ప సమీపం గతవాన్ - అత్ర ఛాయామండలపాండవయోశ్శనైశ్శనైర్మూలోపసర్పణేనౌపమ్యాత్ తుల్యయోగితాభేదః - అస్య చ అరణిజలయోరన్వేషణే నౌపమ్యగమకః తుల్యయోగితాభేదేన సంసృష్టిః ॥౧౨౩॥ తత్రేతి ॥ తత్ర వృక్షమూలే కమలగంధిభిః పద్మసౌరభవాహిభిః అనిలైర్వాయుభిరుచ్యమానాం - అత్రాత్తేపగ్మనీతిసూచ్యమానామిత్యనుమానాలంకారః - ఆశాం దిశం ప్రతి సలిలాయ ఉదకమానేతుమితి - క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ - గతేషు భీమాదిషు చతుర్షు చిరాయితేషు చిరాదప్యనాగతేషు సత్సు - అథ క్షితిభుజా ధర్మరాజేన పరితప్య - కిమేషామత్యాహితం యతోద్యాపి నాగచ్ఛంతీత్య

వపాండవశ్శనైశ్శనైరుపససర్ప ॥ ప ॥ ౧౨౩ ॥ తత్రానిలైః కమలగంధిభిరు
చ్యమానామాశాం గతేషు సలిలాయ చిరాయితేషు । భీమాదిషు క్షితిభుజా పరితప్య
భేజే తేషాం పదానుసరణాదథ కాపి వాపీ ॥ ప ॥ ౧౨౪ ॥ తస్యాస్తటే కమలినీదళ
పాత్రపాణీంస్తాన్ పంక్తిశో నిపతితాన్ సమవలోక్య వీరాన్ । బాష్పాంబుభిః ప్రథ
మదర్శితమార్గయేవ తన్వా నృపస్య ధరణౌ సహసా నిపేతే ॥ ప ॥ ౧౨౫ ॥ స నృపతి
ర్ధృశేధికవత్సలస్సపది మూర్ఛితధీర్నిభృతాంగకః । స్వయమపి ప్రవిభజ్య తదా
దశామనుభవన్నివ తామనుజాశ్రితాం ॥ ప ॥ ౧౨౬ ॥ నాసావిలోభనపటూ

సుతప్య - తేషాం భీమాదీనాం సంబంధినాం పదానాం పాదనిక్షేపస్థానానామనుసరణాదనుసృత్య గమనాత్ - తత్కృత్వేతి ల్యబ్లోపే పంచమీ వా - కాపి ఇయమేతాదృశీతి దుర్జ్ఞేయా వాపీ దీర్ఘికా భేజే ప్రాప్తా భజతేః కర్మణి లిట్ ॥ ౧౨౪ ॥ తస్యా ఇతి ॥ తస్యాః వాప్యాస్తటే తీరే కమలినీదళాని పద్మపత్రాణ్యేవ పాత్రాణి జలభాజనాని పాణౌ యేషాం తాన్ పంక్తిశః నిపతితాన్ - మృత్వేతి శేషః తాన్ భీమాదీన్ వీరానవలోక్య - బాష్పాంబుభిః ప్రథమం పూర్వం దర్శితః ఉపదిష్టః మార్గః నిపతనరూపః యస్యాస్తథోక్తయేవ స్థితయేత్యుత్ప్రేక్షా - నృపస్య ధర్మరాజస్య తన్వా శరీరేణ ధరణౌ భువి సహసా దుఃఖవేగాత్ త్వరం నిపేతే నిపతితం - పతతేర్భావే లిట్ ॥ ౧౨౫ ॥ స ఇతి ॥ అధికం వత్సలః భ్రాతృవాత్సల్యవాన్ అత ఏవ సపది తత్క్షణ ఏవ మూర్ఛితా ధీశ్చేతనా యస్య సః అత ఏవ నిభృతాని నిశ్చలాని అంగాని యస్య సః తథోక్తః - శైషికః కప్రత్యయః స నృపతిః అనుజైర్భీమాదిభిరాశ్రితాం దశాం మరణావస్థాం ప్రవిభజ్య సమాంశం విభాగం కృత్వా - స్వయమప్యనుభవన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - దదృశే దృష్టః - తత్రత్యైరితి శేషః భ్రాతౄణాం సాముదాయికే వస్తుని సమాంశహారిత్వస్మరణాదితి భావః - దృశేః కర్మణి లిట్ - ద్రుతవిలంబితం ॥ ౧౨౬ ॥ నాసేతి ॥ తత్ర తదా నాసాయాః ఘ్రాణస్య విలోభనే తృష్ణాజననే పటూన్ సమర్థాన్ నవాన్

పద్మానాంగంధాన్ ఆదాయ - మధుపై రళిభిఃఉపసేవ్యమానాః, తిమిరందోర్భిః - వనేవాపికా
యాఃపూర్వోక్తాయాఃకల్లోలమల్లానాంశ్రేష్ఠతరంగాణాంసంబంధినః పవనాఃవాయవః - అ
ముంమూర్ఛితంధర్మరాజంవర్ధిష్ణుఃపునఃప్రాప్తిశీలాచేతనాసంజ్ఞాయస్యతథోక్తంకలయాం
బభూవుఃచక్రుః - అత్రవాయూనాంగుణసమృద్ధివిశేషగత్వాన్నృపచేతనాసంఘటనహేతు
త్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం - ఆధ్రాయేతిపాఠస్త్వసంగతార్థః తాత్పర్యార్థంచింతా
ర్థలక్షణయాయోజ్యః ॥ ౧౨౭ ॥ తతఇతి ॥ తతఃచేతనాప్రాప్త్యనంతరంధర్మసూనుఃధర్మ
రాజఃకించిదుద్గమ్యఉత్థాయ - క్షణాత్ ఉత్థానక్షణఏవేత్యర్థః దిశఃపరితఃశూన్యశూన్యాః
విలోకయమానఃఆత్మప్రియభ్రాతృరహితత్వేనాత్యంతంసర్వార్థశూన్యత్వేనపశ్యన్ సన్ -
శనైశ్శనైరుపసృత్యసమీపంప్రాప్య - శోకేనచంచలేనసకంపేనకరాంచలేనఅగ్రహస్తేన
తాన్భ్రాతౄన్భీమాదీన్ పర్యాయవృత్త్యాక్రమశఃపరామృశ్యసంస్పృశ్య - దురవతరాంఅవ
తరితుమశక్యాంతాంసరసీంవాపీం - వనేవిహంగానాంపక్షిణాంమృగాణాంచపానస్యసౌకర్యా

న్నవపద్మగంధానాదాయతత్రమధుపైరనుసేవ్యమానాః । వర్ధిష్ణుచేతనమ
ముంవనవాపికాయాః కల్లోలమల్లపవనాఃకలయాంబభూవుః ॥ ౫ ॥ ౧౨౭ ॥ త
తఃక్షణాదేవకించిదుద్గమ్యపరితశ్శూన్యశూన్యాదిశోవిలోకయమానఃశనైశ్శనై
రుపసృత్యశోకచంచలేనపాణినాతాన్భ్రాతౄన్పర్యాయవృత్త్యాపరామృశ్యవన
విహంగమృగపానసౌకర్యాయదురవతరాంతాం సరసీంపరిపూరయితుమివబాష్ప
ధారామభివర్షన్ ధర్మసూనురేవంవిలపితుమారభత ॥ వ ॥ ౧౨౮ ॥ వీరాభవ
ద్భిఃవిదేవపరంపరాపిమారితరామ్ప్రతినరాన్తగిరాంప్రవృత్తిః హాహాదశేయ

యసౌలభ్యాయసుతరాంసుఖేనావతరితుంశక్యామివేత్యుత్ప్రేక్షా - పరిపూరయితుమివేతిపా
ఠాంతరం - బాష్పధారామభితోవర్షన్ ఏవంవక్ష్యమాణప్రకారేణవిలపితుంపరిదేవితుమారభ
త - ఉపక్రాంతవాన్ ॥ ౧౨౮ ॥ వీరాఇతి ॥ హేవీరాఃభీమాదయఃభవతాంయుష్మాకంవి
పదిమరణేవిషయేదేవానాంపరంపరాసమూహోపిమారితరాం అత్యంతందూరేభవతి అత్యంత
మశక్తేత్యర్థః - కిముతజన్యయథాదామృత్యవ్యపకర్ష ఇత్యేవంతాదవస్థాయాముత్తరహ్యాం
నరాణాం దేవపరంపరాయాః అన్యాన్మనుష్యాదీన్ప్రతిగిరాంప్రవృత్తిః కిమవధిష్ఠేతివాక్ప్రసర
ణంనాస్త్యేవ - దేవానామేవతథాత్వేతదితరేషాంకావార్తేత్యర్థః - తథాపిఇహాత్రఅద్య
జానీమఃయుష్మాకం ఇయందశామరణావస్థాకుతః కస్మాజ్జనాదపతిత్ప్రాప్తా - హాహాతాత్వ
శ్చర్యేఖేదేవా - కించమామంతరేణమయావినాభవతామిదంప్రయాణంపరలోకయాత్రా
కేమితికుత్సాయాం అనుచితమేవేత్యర్థః సమసుఖదుఃఖభాగినస్సర్వథైవత్యాగానర్హత్వాదితి
భావః - అత్రదేవానామాపత్కారణాశక్తత్వేకిముతమనుష్యాణామితికైముత్యేన అర్థాంతర
సిద్ధ్యాత్మకేవ అర్థాపత్త్యలంకారేణమరణహేతోఃప్రసక్త్యభావేపితద్వర్ణనాత్మకవిరా
పసోజ్జీవనాత్ద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః - యత్తుభవతామాపదివిషయేమారితరే ప్రప

పాతంపరికల్ప్య రక్షితుమశక్యేతి వ్యాఖ్యాయచ అతఏవపరాన్నరాన్ప్రతిగిరాం ప్రవృత్తిఃనా స్త్యేనేతివిలిఖ్య - దేవానామప్యశక్తంమనుష్యారక్షంలీతివక్తుమవకాశ ఏవనాస్తీతిభావమా హన్నృసింహాః - తత్ హాహాదశేయమితిత్యతీయవాక్యార్థేనవీరా ఇతిభీమాదినిర్దేశేనచనలగత మసంగతమేవేతిరసికాఏవాకలయంతు - పరంతుస్వయం ద్రావిడేనాపిహాహాత్యస్యకటుకత్వే త్యాంధ్రభాషాయాంవివరణంస్వస్య సాహితీపారీణతాం ప్రథయతీతి ॥ ౧౨౯ ॥ దైవమితి ॥ దయయావిహీనంకృపయా శూన్యంఅతఏవదైవంవిధిఃకఠోరచరితందారుణకర్మ - యతఃయ దైవతంమాతుఃముఖస్యఅనభిజ్ఞౌఅద్రష్టారౌ - తయోర్బాల్య ఏవతస్యాభర్తృనుమృతత్వాది తిభావః - మాద్రయస్సుతౌనకులసహదేవౌశాంతారసీమని అరణ్యదేశేకందాంకురాణిచఫ లానిచభక్షయిత్వాభుక్త్వా - మయాసహచరితుమపినసేహే ఏతావన్మాత్రమపితత్త్వాదృశమ హాభోగినోర్నక్షమఇత్యర్థః - పరేషామాదేహపాతంనశామ్యతీమత్సరః క్షత్రియాణామితిభావః- త ద్దైవమితియోజ్యం - అత్రోత్తరవాక్యార్థేనదైవస్యదారుణకర్మత్వసమర్థనాత్కావ్యలిం

మిహప్రోక్ష్యకుతోవత్స్యామామంతరేణభవత్తాలకమిదంప్రయాణం॥ప॥౧౨౯॥
దైవంకఠోరచరితందయయావిహీనంమాద్రీసుతావహహమాతృముఖానభిజ్ఞౌ।
కందాంకురాణిచ ఫలానిచభక్షయిత్వా శాంతారసీమనిమ యాచరితుంనసే
హే ॥ ప ॥ ౧౩౦ ॥ స్వయమవ్రణఏవ యోభవాన్వ్రణమాధత్తహరస్యమస్త
కే। వ్రణమాయయుషః పార్థ తస్యతేవిదధాతిస్మమృధంవిసైవకః॥ప॥ ౧౩౧॥ వత్స
ద్వేషిణియుద్ధజీవన భుజప్రఖ్యాతిధేమారుతే కర్ణాకర్ణి కయానిశమ్యభవతా
ప్రాప్తామవస్థామిమాం। శోకేనానిశమేకచక్రనగరీభాజాంచబాష్పాయితుం
స్వస్రీయైస్సహసాబలస్యచముదాకోస్యేషకాలోప్యభూత్ ॥ ప ॥ ౧౩౨ ॥మ

గభేదః - అత్రదౌనకులసహదేవావధికృత్యరాజ్ఞో విలాపః వయస్తారతమ్యకృతప్రేమతార తమ్యప్రయుక్తఇతిధ్యేయం॥ ౧౩౦ ॥ స్వయమితి ॥ హేపార్థ యఃభవాన్ మృధేస్వయంఅ వ్రణఃవ్రణరహితస్సన్నేవ - హరస్యశంభోర్మస్తకేశిరసివ్రణంఆధత్తఅకరోః - భవచ్ఛబ్ద యోగాత్ శేషేప్రథమఇతిప్రథమపురుషః-తస్యతాదృక్ప్రభావస్యతేతవఆయుషివ్రణంఅయుషాం తమిత్యర్థః - మృధంయుద్ధంవిసైవకఃవిదధాతిస్మ అచింత్యమహిమాహిసపుమానిత్యర్థః - అత్రస్వయమవ్రణఏవయోభవానిత్యేవపాఠః యోరణఇతిపాఠేమృధమిత్యనేన పర్యాయభం గాఖ్యదోషఃపార్థలఇతిసిద్ధాంతానుసారేణత్వమిత్యనుషంజనీయత్వే అధత్తేతిప్రథమపురుషానుప పత్తిశ్చేతి - వైతాళీయమ్ ॥ ౧౩౧ ॥ వ॥ ద్వేషిణిద్వేషిణిదింబాదిభిస్సహనియుద్ధమేవబాహు యుద్ధమేవజీవనంవృత్తిర్యయోస్తాదృశౌభుజౌయస్యతస్యసంబుద్ధిఃఏతాదృశభుజ - హేప్ర ఖ్యాసిద్ధేకీర్త్యావాసహేమారుతే వత్సభీమభవతాప్రాప్తామిమామవస్థాం కర్ణాత్కర్ణాంతరప్రా ప్తిఃకర్ణాకర్ణి కాతత్తజ్జ్ఞానాకర్ణనపారంపర్యంతయానిశమ్యశ్రుత్వా - ఏకచక్రనగరింభజం తీతితద్భాసినాంశోకేనచ - సాబలస్యశకునేస్వస్రీయైర్భాగినేయై ర్దుర్యోధనాదిభిస్సహముదా

హర్షేణచ బాష్పాణినేత్రజలానికారయితుంబాష్పాయితుం - ఏతాస్త్రోదయితుమేతాస్త్రోదయితుంచేత్యర్థః ఏషః కాలః కోపివిపరీతః అభవత్ ఆసీత్ - అత్ర శోకః స్వాంతకబకాంతకనాశజన్యః మోదః స్వవైరమూలనిర్మూలనజన్య ఇతివివేకః అత్ర భీమావస్థాకర్ణనస్య విశేషణగత్యా బాష్పోదయహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ ౧౩౨ ॥ మయీతి ॥ కించ మయ్యపిఇహఅసూన్ ప్రాణాన్ విముంచతిసతి - సాపతివ్రతాతిలకత్వేన ప్రసిద్ధాయాజ్ఞసేనద్రౌపదీనః అస్మాకం అబుద్ధా అవిజ్ఞాతాగతిర్యయాతథోక్తా - అజ్ఞాతాస్మద్వృత్తాంతాసతీత్యర్థః - సాపేక్షత్వేపిగమకత్వాత్సమాసః - నః అస్మాకం అబుద్ధా అజ్ఞాయమానాగతిర్యస్యాస్తథోక్తాసతీవా - క్త స్యచవర్తమానఇతిషష్ఠీ - అతఏవశ్వాపదానాంమాంసాదమృగవిశేషాణాం ఆమిషంమాంసంభక్ష్యంవాభవేత్ - తైర్భక్ష్యేభవేదిత్యర్థః - హేతిఖేదే - హేకుంతీహేమాద్రి మాతరౌయువయోర్ద్వయోర్వనభూమిరేవ - పుత్రాణామస్మాకంప్రసూతేః జననస్యవిపదః మరణస్యచద్వయోఃపదత్వాంస్థానత్వంప్రపేదే ఇత్యత్రాపియోజ్యమ్ ॥ ౧౩౩ ॥ కూటేతి ॥ కూటస్థం

య్యప్యసూనిహవిముంచతియాజ్ఞసేనీసాశ్వాపదామిషమబుద్ధగతిర్బ[illegible]ః । హా
మాద్రికుంతియువయోర్వనభూమిరేవపుత్రప్రసూతివిపదోఃపదతాంప్రపేదే ॥ ౧౩౩ ॥
కూటస్థశీతకర కుక్షిగతంకురంగంకుర్వన్స్వజాతికృతకోపరసాతిరేకమ్ । కోదండమప్యగణయన్కులిశాస్త్రసూనోః క్వాసౌస్థితోబతమృగః కులహానయేనః ॥ ౧౩౪ ॥
ఇత్థంవిలప్యనృపతౌస్వయమప్యమీషామంతస్యహేతురిదమిత్యుదకంసరస్యాః । పాతుంప్రవృత్తవతికోపివృమాన్ధృశ్యోగంభీరమాహగగనస్థితఏవవాచమ్ ॥ ౧౩౫ ॥

రాజన్మదుక్తిసరణేః ప్రతివాక్యదానం

శస్యాదిమంశీతకరస్యచంద్రస్యకుక్షిగతంమధ్యవర్తమానంకురంగం - స్వయాస్వీయయాజాత్యాకురంగత్వేనకృతః కోపరసస్య అతిరేకఃయేనతథోక్తం - మామప్యవిగణయ్యాయంమజ్జాత్రయవంశోచ్ఛేదంకిమితి కరోతీతికోపోద్రిక్తంకుర్వన్సన్కులిశాస్త్రస్యవజ్రిణః సూనోరర్జునస్యకోదండంగాండీవమపి అగణయన్తిరస్కుర్వన్సన్ - కులిశాస్త్రేతిఇంద్రనిర్దేశాత్ పుత్రవత్సలస్యఇంద్రస్యవజ్రాయుధమప్యగణయన్నిత్యపిబోధ్యం - అసౌఅరడిహర్తామృగః నః అస్మాకంకులహానయేవంశచ్ఛేదంకర్తుమితి - క్రియార్థత్వాదినాచతుర్థీ - బతేతిఖేదే - వనమృగఇతిపాఠః ఉదర్కపత్రైః వతంసితకుత్రస్థితః నజానేఇతియోజ్యం - ఖేదమోదయోః ప్రస్తావేన్యూనపదకురురాజన్యయాధిష్ఠిరవత్పురః త్రలాపపట్యావ్యాఖ్యానయోః నృసింహస్మదీయయోః తమ్యాంవ్యయమేవ ఆకలయంతురసికాఇతినోఘాటితంగ్రంథవభియేతి ॥ ౧౩౪ ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్థముక్తప్రకారేణనృపతౌధర్మరాజే విలప్యఇదమేతత్సరస్యుదకం అమీషాంభీమాదీనాం భ్రాతౄణామంతస్య మరణస్యహేతుః - ఇతినిశ్చిత్యేతిశేషః స్వయమపిసరస్యాఃవాప్యాః ఉదకంపాతుంపీత్వామర్తుమిత్యర్థః ప్రవృత్తవతిఉద్యుక్తేసతి - అదృశ్యః అతఏవకోపి అచింత్యమహిమాపుమాన్గగనేస్థితస్సన్నేవవాచంగంభీ

రంయథాతథా ఆహ ॥ ౧౩౫ ॥ తదుక్తిప్రకారమాహ ॥ రాజన్నితి ॥ హేరాజన్ మమసంబన్ధిన్యాః ఉక్తీనాంప్రశ్నానాంసరణేఃపద్ధత్యాః ప్రతివాక్యానాం దానంసంఘటనం ఉపేక్ష్య ఉత్తరాణ్యనుక్త్వేత్యర్థః - దేవోబ్రహ్మాపిఅత్రసరసిజలంపాతుంనేష్టేనశక్నోతి - అతఃఏతేత్వదనుజాఃఅవలేపాద్గర్వాత్ మదీయంవచఃఅవమత్యఅనాదృత్య - పీతమంబుజలంయైస్తథోక్తాస్సన్తః - సపదిజలపానక్షణఏవదీర్ఘనిద్రాంమరణంబిభ్రతి - మృతాఇత్యర్థః ॥ ౧౩౬ ॥ తదితి ॥ తత్తస్మాత్కారణాత్ ప్రత్యుదీర్య ఉత్తరాణ్యుక్త్వా - మదుక్తిసరణేరితిశేషఃఅత్ర సరస్యాంజలంపిబఇత్యుక్తప్రకారేణవక్తుః భాషమాణస్యదివిచరస్యయక్షస్యప్రశ్నాన్ కోమోదతఇత్యాదీన్ప్రతిఅపాయధిష్ఠిరఃసైన్యైఃస్వైరేవనదేవతానాం బహుమతైఃతాభిర్బహుమన్యమానైః - పూర్వవన్నిష్ఠాపష్ఠ్యా - పటుభిరుత్తరైఃప్రతివాక్యైః॥శ్లో॥పంచమేహనిషష్ఠేవా శాకంపచతిస్వేగృహే । అనృణీచాప్రవాసీచసవారిచరమోదతే ఇత్యాదిభిః - పయోధిస్సముద్రఃస్వైస్తరంగాణాంకులైర్బృన్దైః ఇన్దోశ్చన్ద్రస్యకరాన్ కిరణాన్ ప్రతీవప్రతీవ

దేవ్యా పేక్ష్యజలమత్రనపాతుమీష్టే । ఏతేమదీయమవమత్య వచోఽపలేపాత్
పీతాంబవస్సపదిబిభ్రతిదీర్ఘనిద్రామ్ ॥ ప ॥ ౧౩౬ ॥ తత్ప్రత్యుదీర్య జలమత్రపిబేతివక్తుః ప్రశ్నానసావివిచరస్యపటూత్తరైస్స్వైః। ప్రత్యుద్యయాఽబహుమతైర్వనదేవతానా మిన్దోఃకరానివతరఙ్గకులైఃపయోధిః ॥ తదనంతరం ॥ ప॥ ౧౩౭ ॥ కటిలంబితవల్కలోజటాలఃకమనీయస్మితధౌతయజ్ఞసూత్రః । కుశబర్హావతంసితస్సదేవఃకురురాజస్యపురోఽవతీర్యతస్థౌ ॥ ౪ ॥ ౧౩౮ ॥ సతుతత్రలోకాలీత్రేనరాకాశశినమివాకారయతానిజేనతేజసాకుట్మలీకృతకరకమలయా

త్యుద్యయాప్రత్యుజ్జగామ - ఉత్తరాణ్యువాచేత్యర్థః - ఉపమాలంకారః - అత్రతత్ప్రత్యుదీర్యజలమత్రపిబేత్యేవపాఠః అత్రతత్ప్రత్యుదీర్యసలిలంనిపిబేతిపాఠేసత్రసలిలమితిసాకాంక్షత్వదోషః - తత్ప్రత్యుదీర్యసలిలంనపిబేపాఠేప్రత్యుదీర్యసలిలంపిబ - అన్యథానపిబేతివ్యాఖ్యేయత్వేపిక్లిష్టత్వన్యూనపదత్వాఖ్యమధికందోషద్వయమితి ॥ ౧౩౭ ॥ తదనంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయః - కటీతి॥ కటౌఊరూపరిభాగేలంబితంధృతంవల్కలంయేనసఃజటాలఃజటావాన్ కమనీయంమనోజ్ఞంస్మితంయస్యసచాసౌధౌతయజ్ఞసూత్ర ఇతివైవక్తికవిశేషణవిశేష్యభావాద్బహువ్రీహిగర్భఃకర్మధారయః - కుశబర్హై ఃశిరసిభూషితఃసఃఉక్తప్రకారేణప్రసిద్ధఃదేవఃయక్షాకృతిర్యమః అవతీర్య - గగనాదితిశేషఃతస్థౌస్థితవాన్ ॥ ౧౩౮ ॥ సఇ ఃదేవః త్రలో సర శీతేనఅతిశ్రాన్తేన - నశ్యాతిశాయినేత్యర్థఃరాకాణాంపూర్ణిమారాత్రీణాంశతం ంయతాఆహ్వాయతా - అతిథవశేనేత్యర్థఃనిజేనతేజసేవేత్యుత్ప్రేక్షా - కుట్మలీకృతంముకులీకృతంకరాంకమలేఇవతయోర్యుగళంయస్యతథోక్తం - సాంజలిబంధమిత్యర్థః అత్మసంభవంపుత్రంతంధర్మరాజంప్రతిప్రేమ్ణాఅనురాగేణమేదురంపూర్ణంయథాతథాఆవివక్ష్యమాణప్రకారేణఅవాదీత్ ఉ

_క్తవాన్ - వదేఃకర్తరిలుఙ్ ॥ ౧౩౯ ॥ ఉక్తప్రకారమేవాహ॥ అయేఇతి ॥ అయేవత్స హే పుత్రత్వంమాంధర్మంయమంత్వత్పితరంఅవేహిజానీహి - కించనిమజ్జనేనడుర్యోధనాదినావితీర్ణందత్తంప్రాపితమితియావత్ - వివిధంబహువిధంవిపినక్లేశంవనవాసదుఃఖంఅనుభవతఃతవభావంస్వభావం - బోద్ధుంధర్మంలంఘతేవానవేతిపరీక్షితుమిచ్ఛుఃబుభుత్సుః -బుధ్యతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయఃఏవంభవదనుజవివర్తికరణేనప్రకారేణ ఆచరితంఆచరితవానస్మి - తత్తస్మాద్బహుధాఅనేకప్రకారంభవతశ్శీలేనస్వభావేనచ - సమంజసేనసముచితేన భవతస్సంబంధినా ప్రశ్నానాంమదీయానాముత్తరేణప్రతివాక్యేనచ - ద్వాభ్యాంప్రసేదివాన్ ప్రసన్నోస్మి - తస్మాత్ప్రసన్నత్వాద్ధేతోఃమమఅనుగ్రహేణ ప్రసాదేనస్వప్నాత్ నిద్రాతఃప్రతినివృత్తైః ప్రబుద్ధైరివేతియావత్ - భూయఃపునరుత్థితైఃలబ్ధజీవితైరిత్యర్థః - అనుజన్మభిఃభ్రాతృభిస్సహత్రయోదశంశరదంసంవత్సరంసర్వమపీత్యత్యంతసంయోగేద్వితీయా - వేషాంతరంఅన్యవేషఃసన్నాస్యసావితిఃతద్వంతంభవంతంకోవ్యతినిపుణోపిననజానీయాత్ మాబుధ్యేత్ ఇత్యుక్త

_గమాత్తసంభవం ప్రేమమేదుర మేవ మవాదీత్ ॥ ౫ ॥ ౧౩౯ ॥ అయొవత్స ంధర్మమవేహినంప్రతివిమతజనవితీర్ణ అవివిధవిపినక్లేశమనుభవతో భావంబుభుత్సురేవమాచరితం - తద్బహుధాపరీక్షితేన భవతశ్శీలెన చసమంజసెనప్రశ్నో త్తరెణచప్రసెదివానస్మి - తస్మాన్మమానుగ్రహాత్స్వప్నాత్ప్రతినివృత్తైరివభూయోప్యుత్థితైరనుజన్మభిస్సహత్రయోదశంశరదంరూపాంతరవంతం భవంతం కోపిన జానీయాదితివరంతమరణించవిస్మయవిస్తారితనయనపరిస్పందనాయని జనందనాయప్రతిపాద్యసపుమానంతర్దధే ॥ ప॥౧౪౦ ॥ తత్రాప్యశోభగవతో వచసానికామమాసాద్య మోదభరమాశ్రమమాగతానాం । ప్రాప్తాగసేర్ద్విజవరస్యశుచైవసాకమంతంజగామసమయోపిమహ.......... *

ఇత్యనంతభట్టస్వకృత చంపూభారతేపంచమస్తబకః

దిగంతరలుఠత్కీర్తిరనంతకవికుంజరః । ప్రాజ్ఞైస్తుల్యాంసరస్వత్యాః ప్రాజ్ఞైషీచ్చంపుభారతం॥ ఉన్మీలదంబుజకదంబకసౌరభీణాముత్ప్రత్యదీశమకుటతటినీసఖీనాం ॥ అచాంతవైరియశసామమృతోర్మికాణాం వాచామనంతసుకవే ర్వహుధైవమూల్యమ్ ॥ .... *

ప్రకారంవకంచతది - మృగవేషేణాత్మనాపహృతంఅరణించ - బ్రాహ్మణస్యేతిశేషఃవిస్మయేనాశ్చర్యేణవిస్తారితంవిస్మృతత్వేనకారితంనయనయోః పరిస్పందసంనిమేషోన్మేషవ్యాపారః యస్యతస్మై - ఆశ్చర్యనిశ్చలాక్షాయేత్యర్థః నిజాయనందనాయపుత్రాయధర్మరాజాయ ప్రతిపాద్యదత్వా - సపుమాన్ దివ్యపురుషఃఅంతర్దధేఅభిరతగ్నిర్భవాన్ - అత్రనాంఖితాభ్యాం

భ్రాతృజీవనారణిలాభాభ్యామధికస్య అజ్ఞాతవాససంవత్సరేపరదుర్జ్ఞేయవేషాంతరలాభవర స్యవర్ణనాత్ప్రహర్షణభేదః - వాంఛితాదధికార్థస్యసిద్ధిం చాహుః ప్రహర్షణమితిలక్షణాత్॥ ౧౮౦ ॥ తదితి ॥ తత్తాదృశః అనుత్తమస్య - ప్రభావాదితిశేషః భగవతః యమస్య వచసా వరదా నవాక్యేన - నికామమత్యంతం మోదభరం సంతోషాతిశయమూహాద్య ప్రాప్య - ఆశ్రమం ప్రతి నిజమాగతానాం ప్రాప్తానామమీషాం పాండవానాం సంబంధీ - మహాన్ ద్వాదశవార్షికత్వేన విస్తీర్ణః సమయః వనవాసశపథోపి - ప్రాప్తః తేభ్యః లబ్ధః అరణిర్యేన తస్య ద్విజవరస్య బ్రాహ్మణ శ్రేష్ఠస్య శుచా సాకం దుఃఖేన సహైవ అంతం సమాప్తిం జగామ - నిస్తీర్ణ ప్రతిజ్ఞా బభూవుః పాండవాః నిస్తీర్ణదుఃఖశ్చ బభూవ బ్రాహ్మణ ఇత్యర్థః అత్ర పాండవవనవాసశపథ బ్రాహ్మణదుఃఖయోస్సమా ప్తిప్రాప్త్యా సహభావస్య సహృదయరంజకస్య వర్ణనాత్సహోక్తిరలంకారః - సహోక్తిస్సహభావ శ్చేద్భాసతే జనరంజన ఇతి లక్షణాత్ ఏవం తయోః ప్రకృతయోస్సమాప్తిగమనేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వా త్తుల్యయోగితాభేదశ్చ - ద్వయోరనయోః అభిన్నపదబోధ్యత్వాదేకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః ॥

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య కురవికులచంద్రస్య
రామకవీంద్రస్య కృతౌ చంపూభారతవ్యాఖ్యానేలాస్యాఖ్యానే॥ ....

పంచమస్తబకః,

షష్ఠస్తబకప్రారంభః

ప॥ ౧ ॥ తదను తే భరతాన్వవధాత్రయా చ రమహాయనలంఘనకాంక్షిణః ।
అతిచిరం రవిభాగ్నవివర్ధితాననుచరానివ తామటవీం జహుః ॥ గ ॥ ౨ ॥ తదన్వా
మాత్రదనుచితవచన సాహసాధిగతవాహసాధి వపుషం సపయషమాదరదమునశ్మ

అస్మింస్తబకే అజ్ఞాతవార్షికవృత్తాంతం వర్ణయతి ॥ ౧ ॥ తదన్వితి ॥ తదను వనవాససమయని స్తరణానంతరం - న్యవధాయాః ఆచ్ఛాదనస్య - వేషాంతరస్యేతి యావత్ ఆశ్రయాత్స్వీకా రాత్ ॥ని॥ అన్తర్ధావ్యవధే త్వాచ్ఛాదనపర్యాయేష్వమరః - చరమస్య అంతిమస్య హాయనస్య అ జ్ఞాతవాససంవత్సరస్య లఙ్ఘనం యాపనం కాంక్షంత ఇతి కాంక్షిణః - అతఏవ తే భరతాః ధర్మ రాజాదయః అతిచిరమాద్వాదశసంవత్సరం రవేషు ప్సార్యస్య సంబన్ధినా భాగ్ధేన అక్షయాన్నపా త్రేణ - వివర్ధితాన్ పోషితాన్ అనుచరాన్పరిచరానివ - తామటవీం ద్వైతవనం తాంశ్చ తాంచేత్యర్థః - జహుః త్యజుః - అత్ర అజ్ఞాతవాసకాంక్షయాః విశేషణగత్యా అనుచరా టవీత్యాగహేతుత్వాత్పదార్థహేతుక కావ్యలిఙ్గస్య పరిజనాటవ్యోః ప్రకృతయోస్త్యాగేనౌప మ్యగమకస్య తుల్యయోగితాభేదస్య చ ద్వయోరఙ్గాఙ్గీభావేన సంకరః - ద్రుతవిలంబితవృత్తం ॥ ౨ ॥ తదన్వితి ॥ తదను తయభయత్యాగానంతరం అభిపాండవాః తస్యాన్యస్య అనుచితేన తం ప్రతి

వక్తుమనర్హేణేత్యర్థః వచనసాహసేన వాక్యపారుష్యేణ హేతునా - అధిగతం ప్రాప్తం వాహ
వాహః అజగరా నామ సర్పవిశేషాస్తదధిపస్య శ్రేష్ఠాజగరస్యేవ వపుర్యస్య తం - అగస్త్యశాపప్రా
ప్తాజగరభావమిత్యర్థః - నహుషం నామ రాజానం - ఉదిరేభిదవస్యాదిరస్యదము నసోర్గ్నేర్జఠరా
నలస్యేతియావత్ - శమనాయ నివారణార్థం - చతుర్ణామర్ణవానాం సముద్రాణాం వా
రి కాంక్షత ఇతి కాంక్షిణః - చతుస్సముద్రజలపాయిన ఇత్యర్థః పారికాంక్షిణో మునేరగస్త్య
స్య కోపేన ఉదితాదుచ్ఛాపాత్ అజగరత్వప్రాపకాదేన ఉపదేశసముద్రాదుత్తరైః
తత్ప్రశ్నప్రతివాక్యైరేవ ప్లవైరతిక్లిష్టరూపకం - ఉత్తార్య తారయిత్వా - శాపాన్మోచ
యిత్వేత్యర్థః తస్మాద్విధిదుర్విలసితప్రాప్తాజగరభావాన్నహుషాదేవ విస్తారితం అశోచనీయ
త్వేన కారితం నిజం చ విధేర్దైవస్య దుర్విలసితం వనవాసదుఃఖజనకం యయా తథోక్తయా - మహా
నామపి దుర్లంఘ్యైవ దైవగతిరతో మయాపి న శోచనీయమేతదితి ధైర్యావలంబిన్యేత్యర్థః - త
యా వరారోహయా ద్రౌపద్యా సహ దుస్సహస్య అచ్ఛాదయితుమశక్యస్య నిజస్య ధామ్నస్తేజసః పి

మనాయ చతురర్ణవవారికాంక్షిణః పారికాంక్షిణః కోపోదితశాపోదధేరుత్త
రైరుత్తార్య తద్విస్తారితనిజవిధిదుర్విలసితయా తయా వరారోహయా సహ - దు
స్సహనిజధామపిధానైర్వైదగ్ధ్యమభ్యసితుం కామా ఇవ మాత్స్యనగరస్యానతిసమీపపి
తృవనగామినీం శమీం వృక్షమభజన్ ॥ప॥౩॥ క్రమేణ మత్స్యేన్ద్రపురోపకణ్ఠే కరా
ళమాపుః పితృకాననం తే । వధూద్రుహాం భావిని సూతజానాం వధే ప్రవేశస్య ది
దృక్షయేవ ॥ ప ॥ ౪ ॥ శమీతరౌ తత్ర నిధాయ శస్త్రాణ్యమీ తదన్తర్జ్వలద

ధావేశ ఆచ్ఛాదనే విషయే వైదగ్ధ్యం కౌశలం అభ్యసితుం కామా ఇచ్ఛావన్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా
మాత్స్యనగరస్య విరాటపురస్య నాతిసమీపే ఈషద్దూరదేశే విద్యమానం పితృవనం శ్మశానం గచ్ఛతీతి త
ద్గామినీం - తత్ర వర్తమానామిత్యర్థః ॥ని॥ శ్మశానం స్యాత్పితృవనమిత్యమరః - శమీం నామ వృక్షం అ
భజన్ ప్రాపుః - అత్ర - వృషాకపిశ్శమీగర్భో హవ్యవాహో ప్రమాశన ఇతి ధనఞ్జయకోశా
దాలోకే - శమీగర్భాదగ్నిం మన్థతీతి వేదే చాగ్నేశ్శమీగర్భత్వేన ప్రసిద్ధ్యా తద్గర్భతయా జనే తే
జస్తిరోధానాభ్యసనహేతుత్వముత్ప్రేక్షితం - అజగరశ్శయుర్వాహస ఇత్యభి ॥ని॥ సప్తార్చిర్ద
మునాశ్చిత్రః - తపస్వీ తాపసః పారికాంక్షీ వాచంయమో మునిః - వరారోహా మత్తకాశినీతి
చ క్రమేణ సర్వత్రామరః ॥ ౩ ॥ క్రమేణేతి ॥ తే పాణ్డవాః క్రమేణ గమనపర్యాయేణ పాద
చారేణ వా ఉపలక్షితాః - వధ్వై ద్రౌపద్యై ద్రుహ్యన్తీతి తద్ద్రుహాం ఉత్తరత్రేతి శేషః - సూ
తజానాం కీచకానాం సంబన్ధిని - భావిని భవిష్యతి వధే ప్రవేశస్య - పదస్థానస్యేత్యర్థః ద్రష్టు
మిచ్ఛా దిదృక్షా తయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - మత్స్యేన్ద్రపురస్య విరాటనగరస్యోపకణ్ఠే సమీపే కరాళం భ
యంకరం పితృకాననం శ్మశానం ఆపుః ప్రాపన్ ॥ ౪ ॥ శమీతి ॥ అమీ ప్రవీరాః పాణ్డవాః
తత్ర శ్మశానే - శమీతరౌ శమీవృక్షస్యాన్తర్మధ్యే జ్వలతోఽగ్నేస్తుల్యం తత్కల్పం - శ
స్త్రమాయుధానీ జాత్యేకవచనం - నిధాయ సన్నిధాప్య - అన్యం స్వాభావికాదితరం వేషం పన్నా

సాదికమివ - ఉచ్చైరున్నతాని ధ్వజాని యస్మిం స్తత్ విరాటస్య పురం జగాహే ఆవివేశ। అత్ర వేషాన్తరవిరాటపురయోః శ్లేషభిత్తికయా స్వీకారగ, వేశయోరభేదాధ్యవసితేన గాహనేనావ మ్యస్య గమ్యత్వాత్ కేవలప్రకృతాస్పద స్తుల్యయోగితాభేదః ॥౫॥ సమత్వమితి ॥ ధర్మసూనుర్యుధిష్ఠిరః ఉత్కర్షనికర్షే అపకర్షే చ ద్వయోః - స్వస్వీయయోః సమత్వమవిక్రుతచిత్తత్వం సందర్శయిష్యన్ ప్రదర్శయితుమిచ్ఛన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా క్రమేణ సన్న్యాసవిశేషేణ పరమః హంసః పరమహంసాశ్రమీ - పర్యాయేణ శ్రేష్ఠహంస ఇతి చ భూత్వాపి - సద్యస్తత్క్షణమేవ కఙ్కత్వం కఙ్క ఇతి సంజ్ఞాం గృధ్రభావం చ ఆపద్యత ప్రాప్తవాన్ ఉత్ప్రేక్షా శ్లేషద్వయోర్జీవితో విరోధాభాసః ॥ని॥ హంసో మహాఙ్కర్మన్ద్విపృష్ఠదేశువాస్కారఇతితేశ్వః - ఉపజాతివృత్తం ॥ ౬ ॥ పురేతి ॥ కృష్ణా ద్రౌపదీ - తథావిధం సన్న్యాసవేషం నృపం ధర్మరాజం వీక్ష్య - పురా ద్రౌపదీహరణసమయే అర్జునస్య యతిత్వమివ అన్యస్యాపి ఏతద్యతిత్వమపి - అపరాం సభద్రాన్యాం కామపి కాంచిత్ సపత్నీం మమ సంపాదయేత్కిన్ను ఇతి శఙ్కాం సంభావయామాస - ఉపమో

గ్నికల్పం । జగాహిరే వేషమివాన్యముచ్చైర్ధ్వజం విరాటస్య పురం ప్రవీరాః ॥ ప
౫ ॥ సమత్వముత్కర్షనికర్షయోస్స్వం సందర్శయిష్యన్నివ ధర్మసూనుః । క్ర
మేణ హంసః పరమోఽపి భూత్వా కఙ్కత్వమాపద్యత సద్య ఏవ ॥ ప ॥ ౬ ॥ పురార్జు
నస్యేవ యతిత్వమేతదస్యాపి కామప్యపరాం సపత్నీమ్ । సంపాదయేత్కిన్న్విమమి
తి కృష్ణా తథావిధం వీక్ష్య నృపం శశఙ్కే ॥ ప ॥ ౭ ॥ త్రిదండకాషాయకమణ్డ
లూజ్జ్వలో జపస్ఫురద్దన్తపటో యుధిష్ఠిరః । ఉపానహం దారుమయీం పదా
స్పృశన్నవాప తత్సంసది మేదినీశ్వరమ్ ॥ ప ॥ ౮ ॥ దృష్ట్వా సముత్థితో మాత్స్యో వి
ధృతప్రశ్రయవిస్మయః । తత్పాదపాంసుం ఫాలాన్తే చక్రే తం పునరాసనే ॥

జ్ఞై వితఉత్ప్రేక్షాలఙ్కారః ॥ ౭ ॥ త్రిదణ్డేతి ॥ తః త్రిభిర్దణ్డైః బద్ధదణ్డస్త్రిదణ్డః కాషాయం వస్త్రం కమణ్డలుశ్చ త్రిభిరుజ్జ్వలః శోభితః ఇత్యర్థః - జపేన ప్రణవజపేన స్ఫురన్తౌ చలన్తౌ దన్తపటౌ ఓష్ఠౌ యస్య సః యుధిష్ఠిరస్సన్న్యాసాకృతిః - దారుమయీం ఉపానహం పాదుకాం పదా పాదేన స్పృశన్నారూఢస్సన్ - సంసది సభాయాం వర్తమానం మేదినీశ్వరం విరాటభూపం ఉపాసదత్ ప్రాప్తవాన్ - అత్ర యత్యాశ్రమిణః పునర్గార్హస్థ్యయోగ్యత్వాయ త్రిదణ్డసన్న్యాసస్వీకారః - ఏకదణ్డసన్న్యాసపరిగ్రహేణ మహాప్రత్యవాయస్మరణాత్ - అతఏవ రావణార్జునాదీనాం తద్ధారణం తత్పరిగ్రహణం చావిగీతత్వేన తత్ర తత్రోపన్యస్తమిత్యభిధేయం - ఇదం పద్యద్వయం మూలక్రమే సందర్భవిరుద్ధత్వాద్ద్వ్యత్యయేన వ్యాఖ్యాతం - వంశస్థవృత్తం ॥ ౮ ॥ దృష్ట్వేతి ॥ తం సభాగతం యుధిష్ఠిరసన్న్యాసినం దృష్ట్వా - ధృతౌ ప్రశ్రయవిస్మయౌ వినయాశ్చర్యే యేన తథోక్తః అతఏవ సముత్థితః ప్రత్యుత్థితః మాత్స్యో విరాటః తస్య సన్న్యాసినః పాదయోః పాంసుం రజః ఫాలాన్తే శిరసి చక్రే - శిరసా నమస్కృతవానిత్యర్థః - తం పునస్సన్న్యాసినం తు ఆసనే సింహాసనే చక్రే ఉపవేశితవానిత్యర్థః - అత్ర నమస్కృత్యుపవేశనక్రియయోర్యౌగపద్యా

త్సముచ్చయాలంకారః ॥ ౯ ॥ సర్వైరేతి ॥ అర్వాగుర్విరప్రాప్తస్థాన స్తరంబుస్తావికాః తహిడిమ్బాదయశ్లేషా [illegible] సమః శోణాధరాయాం ప్రావద్యా లోలుప స్యాస్తస్యసూతసూనోః [illegible] - ప్రాణానిలాన్ వారయితుం పారణాం కిం గుంకిలే త్యుత్ప్రేక్షా - దర్వ్యాశ్లిష్టయాయు క్తః కరేస్వకరస్పృష్టత్వేన అవర్జితస్సూచితః సూపస్య భావః పాచకత్వమేవ - సూదయతీతి సూపస్థాన మారకత్వం యేనత థోక్తస్సన్నిత్యస్య పరంప రితరూపకముక్తోత్ప్రేక్షాసాపేక్షమితిద్వయోరఙ్గాఙ్గీభావేన సంకరః - ఇన్ద్రవజ్రావృత్తం ॥ ౧౦ పితురితి ॥ పరిపూజ్యం సమ్యక్పూజనీయం పితుర్వాయోస్సఖాయం సుహృదమగ్నిమిత్యప్రస్తుతోచి తనిర్దేశః - పితృసఖస్య పితృకల్పత్వాత్ పూజ్యత్వోక్తిః - అత్రపితుస్సఖాయమిత్యస్య వ్యావర్తకవిశేషణత్వేన పరిపూజ్యమిత్యస్య హేతుగర్భితస్సలభః - తతః పితుస్సఖాయం అతఏ వపరిపూజ్యమిత్యేవ యోజనా - పరంతు బాలానుజఘృక్షయాలథా క్తమితి జ్ఞేయం దినేదినేప్రతి దినం పదైశ్శుష్కైస్తైః తృప్తిముపనేతుమిపేత్యుత్ప్రేక్షా - సూదస్యేవాకృతిర్యస్యసఃసవృకోదరః

ప ॥ ౯ ॥ సర్వైరగర్వానహసోధభీమోదర్వీకరావర్జితసూపభావః । శోణాద
రాలోలుపసూపసూనోః ప్రాణానిలాన్నాగయితుం కిలేవ ॥ ప ॥ ౧౦ ॥ పితుస్స
ఖాయం పరిపూజ్యమేధైర్దినేదినేతృప్తిమిహోపనేతుం। సూదాకృతిస్సోపియయా
విరాటం వృకోదరో వృత్తశరావపాణిః ॥ ప ॥ ౧౧ ॥ కులశైలశృఙ్గ ఇవజఙ్గమో
తదాకురుకుఞ్జరేచలతికమ్పనమ్ముహుః । వసుధైవతస్యనపురస్యకేవలంవహాతిస్మ
కీచకభుజాప్యదక్షిణా ॥ప॥౧౨॥మహానసేపతరతోజనస్యసపతిఃకృతః - మహానసే
వతరతోమాత్స్యం స్వాదుఘుకర్మసు ॥ ప ॥ ౧౩ ॥ స్త్రీత్వేనయోగః ఖలువీరగ

వృకోదరఃభీమోపివృత్తంవర్తులంశరావంవిస్తృతాస్యంపాత్రంపాణౌయస్యతథోక్తస్సన్ - వి రాటంనృపంయయౌప్రాపఉపజాతిః ॥ ౧౧ ॥ కులశైలేతి ॥ జఙ్గమేచరేమలశైలస్యశృఙ్గేశిఖ రఇవస్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా కురుకుఞ్జరేకౌరవశ్రేష్ఠేభీమేసూదాకృతౌచలతిఅగచ్ఛతిసతి- తదాతస్మి మనసమయేతస్యవిరాటస్యపురస్యసంబన్ధినీవసుధాభూమిరేవ కేవలంభృశంకంపనంముహుఃసవహా తిస్మనాబిభ్రేత్ - కింతు - అదక్షిణావామాకీచకస్యభుజాబాహురపికమ్పనంవహతిస్మ - తస్య భావిమరణసూచకత్వేనేతిభావః - అత్రవిరాటనగరభూకీచకభుజయోరుభయోః సేనాపమ్యస్యగమ్య త్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితా ఖదఃమఞ్జుభాషిణీ ॥ ౧౨ ॥ మహానస ఇతి॥సఃమహాన్ భీమః - మహానసేపాకస్థానేఅవతరతఃవర్తమానస్యజనస్యపాచకస్యపతిఃకృతఃప్రభుఃకృతస్సన్ - మాత్స్యనేత్యర్థాల్లభ్యతే - అతఏవరతఃతస్మిన్ననురక్తస్సన్ స్వాదుషుచ్యేషుకర్మసుపాకేషు మాత్స్యంవిరాటమసేవతసేవితవాన్ -రుచ్యైఃపాకైస్తర్పయామాసేత్యర్థః-ఆదిపాదావృత్తిర్య మకభేదః ॥ ౧౩ ॥ స్త్రీత్వేనేతి ॥ స్త్రీత్వేనయోగస్సమ్బన్ధః స్త్రీరూపధారణమితియావత్ - వీరాణామస్మాదృశాంగర్హ్యఃనిన్ద్యః - పుంస్త్వేనయోగఃపుంరూపధారణంచఅన్తఃపురేవాస స్యవిఘ్నఃప్రతిబన్ధకఃఖల్విత్యుభయత్రావధారణే - ఇతిహేతోరివేత్యుత్ప్రేక్షా - అవశ్యం

పరికృతోపయోగిత్వేన ఉర్వశీశాపేన చానివార్యం యథా తథా భవితుం యోగ్యం భావ్యం - షణ్ఢ
త్వం స్త్రీత్వపుంస్త్వాభ్యామన్యత్ నపుంసకత్వం ఆదాయ స్వీకృత్య - పార్థః అర్జునోపి మాత్స్యం
జగామ విరాటం ప్రాప్తవాన్ ॥ ౧౪ ॥ కృతేతి॥ తాళం కాంస్యనిర్మితవాద్యవిశేషః నర్తకత్వ
సూచకః పాణౌ యస్య సః అసౌ బృహన్నలాఖ్యషణ్ఢత్వధారీ అర్జునః - నృపస్య విరాటస్య గృహభువి
కృతా వసతిర్యేన తథోక్తస్సన్ - కన్యాః ఉత్తరాప్రభృతీః మధురైః రళిభిర్ముఖరః మలయగిరేస్స
మ్బన్ధీ మారుతప్రరోహః వాతాఙ్కురః లతాః మల్లికాదీరివ నర్తయతిస్మ నాట్యమకారయత్ -
తచ్ఛిక్షితవానిత్యర్థః - ఉపమాలఙ్కారః పుష్పితాగ్రావృత్తం ॥ ౧౫ ॥ మమేతి ॥ అసౌ వి
రాటః మమ ధ్వజే అఙ్కస్య మీనస్య సంజ్ఞాం మత్స్య ఇతి నామ బిభర్తి - ఇత్యుక్తప్రకారాత్
ప్రేమ్ణః భరాత్ అతిశయాత్ ఉపేతః ఆగతః ప్రసూనధన్వా మన్మథ ఇవ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా - మా
ద్ర్యాస్సుతో నకులోపి మత్స్యేన్ద్రం విరాటం ప్రతి ఆగత్య - మూర్ధ్నా ననామ నమస్కృతవాన్
అత్ర మత్స్యానామిన్ద్ర ఇతి వ్యుత్పత్తేరుభయత్ర తుల్యత్వేపి ఏకత్ర శ్రేష్ఠమత్స్యః అన్యత్ర త

ర్హ్యః పుంస్త్వేన చాన్తఃపురవాసవిఘ్నః। ఇతీవ షణ్ఢత్వమవశ్యభావ్యమాదాయ
పార్థోపి జగామ మాత్స్యం ॥ ప ॥ ౧౪ ॥ కృతవసతిరసౌ నృపస్య కన్యాగృహభువి
నర్తయతిస్మ తాళపాణిః । మధుకరముఖరో లతావనాన్తే మలయగిరేరివ మారుత
ప్రరోహః ॥ ప ॥ ౧౫॥ మమ ధ్వజాఙ్కస్య బిభర్తి సంజ్ఞామసావితి ప్రేమభరా
దుపేతః। ప్రసూనధన్వేవ సుతోపి మాద్ర్యాః మత్స్యేన్ద్రమాగత్య ననామ మూ
ర్ధ్నా ॥ ప ॥ ౧౬ ॥ తం పశ్యన్నకులం రాజా తన్త్రీకుర్దృజ్నిమేషణే। నిజాం మ
త్స్యేశ్వరాభిఖ్యాం నినాయ ప్రకటార్థతామ్ ॥ ప ॥ ౧౭ ॥ కశాం కరేవ బిభ్రా
ణం శశాఙ్కకులభూషణం। మన్దురాపతిమాతేనే తం దురాపపరాక్రమం॥ప॥౧౮॥

న్నామకదేశాధిప ఇత్యర్థభేదో గ్రాహ్యః - దేశభేదే ఝషే మత్స్య ఇతి శబ్దార్ణవే ॥ ౧౬ ॥ త
మితి ॥ తం నకులం పశ్యన్ - అతఏవ దృశోర్నేత్రయోర్నిమేషణే మీలనే విషయే తన్త్రీకుః ప్రమా
దశీలః నిమేషరహితస్సన్నితి యావత్ - నిజాం మత్స్యేశ్వరః మీనశ్రేష్ఠ ఇత్యాత్మికాం అభిఖ్యాం సం
జ్ఞాశబ్దః తాం ప్రకటః స్ఫుటః అర్థః - సురమత్స్యావనిమిషావితి కోశప్రసిద్ధ్యా నిమిషత్వరూపః య
స్యాస్తస్యాః భావః తత్తా తాం అన్వర్థనామత్వమితి యావత్ - త్వతలోర్గుణవచనస్యేతి పుంవ
ద్భావః - నినాయ ప్రాపయామాస ఇత్యుత్ప్రేక్షా వ్యఞ్జకాప్రయోగాద్గమ్యా - అథవా నకు
లావలోకనప్రాప్తనిమేషరాహిత్యస్య తాదృగన్వర్థతాప్రకట్యప్రాపణహేతుత్వాత్ప
దార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గం ఇత్యేకత్ర కవిసంరమ్భనిర్ణాయకాభావాత్ ద్వయోస్సందేహస్సఙ్క
రః ॥ ౧౭ ॥ కశామితి ॥ సః విరాటః శశాఙ్కస్య చన్ద్రస్య యత్కులం వంశః తస్య భూషణం దురా
పః శత్రుభిః ప్రాప్తుమశక్యః పరాక్రమః యస్య తం - కశామశ్వతాడనీం కరే బిభ్రాణం - ప్ర
కృతికస్స్వీయాశ్వశిక్షణనైపుణ్యద్యోతనాయేదం విశేషణం అతఏవ పరికరాలఙ్కారః - ఏవం స
ర్వత్ర బోధ్యం - తం నకులం మన్దురాయాః వాజిశాలాయాః పతిమాతేనే చక్రే - అత్ర శశాఙ్క

లిదురాపేతిద్విత్రికయోరావృత్త్యాలాటానుప్రాసః ఉక్తసంకరస్య పద్యస్య స్వపార్థాలఙ్కారయోః కావ్యప్రకాశోక్త దిశా ఏకవాచకానుప్రవేశసఙ్కరం ॥ ౧౭ ॥ అస్మ్యేతి ॥ ఏతద్బో బృన్ద ంకలిపయైర్దినైరస్మాకంతిరోధివసతెరజ్ఞాతవాసస్య అన్తస్యసమాప్తేర్హేతుసిభవితాభవిష్య తి - ఇత్యుక్తప్రకారంజానతేవస్థితేసేత్యుత్ప్రేక్షా - పృథుకౌతుకేనచరమేణసర్వేషాంకని ష్ఠేనపాణ్డోస్సుతేనసహదేవేన - చకారోప్యర్థః తస్యరాజ్ఞః విరాటస్యసంబన్ధిగవాంబృన్దంక్ర కర్షేణజుగుపేరక్షితం - గోపాయతెరర్మణిలిట్ - సహదేవోగోపవేషః విరాటనివేశనత ద్గోకులంరరక్షేత్యర్థః ॥ ౧౮ ॥ ఆగతేతి ॥ నగరవాసేపట్టణనివాసేవాఞ్ఛయాఆగతావిపినస్య దేవతేవస్థితేత్యుత్ప్రేక్షా - పార్షదీద్రౌపదీ - కేళ్యాఃక్రీడార్థంపుష్పమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా పూర్వసాపేక్షేసఙ్కరః - దన్తమయంకల్పితంకేశసంస్కారకయన్త్రవిశేషంబిభ్రతీసతీ॥సి॥ ప్రసాధనకల్పితికేత్యమరః - సైరంధ్రీత్వసూచకమిదంవిశేషణం - నృపస్యవిరాటస్యవధూం సుదేష్ణాంప్రత్యుపాగమత్ ఆగతవతీ - ఉక్తసంకరపరికరయోస్సంసృష్టిః - రథోద్ధతా ॥ ౨౦॥

అస్మత్తిరోధివసతేస్సవితాన్తహేతురేతద్దినైఃకతిపయైరితిజానతేవ । పాణ్డో స్సుతేనచరమేణచతస్యరాజ్ఞోబృన్దంగవాంప్రజుగుపేపృథుకౌతుకేన ॥ ప ॥ ౧౯ ॥ ఆగతానగరవాసవాఞ్ఛయాదేవతేవవిపినస్యపార్షదీ । కేళిపుష్పమివ దన్తకల్పితంబిభ్రతీనృపవధూముపాగమత్ ॥ ప ॥ ౨౦ ॥ సైరన్ధ్రీరూపభా జోస్యాజాతిసైన్యాన్నతంశిరః । సుదేష్ణాయాస్తుతాందృష్ట్వాసున్దరీంప్రీడ గౌరవాత్ ॥ ప ॥౨౧॥ వనభువఇవమాధవోదయశ్రీరన్నుపవరోధవధూ షితో । సాఅనుషిణమఖిలాళిరాలసన్త్యైరలపుకరో త్తిలకైరపేచ్ఛసైన్యైః ॥ గ॥౨౨ అనన్తరంస్వవశా అద్భుతకల్ప స్వాన్తరసోత్పాదనచణమధిక శోభానాటన

సైరంధ్రీతి ॥ సైరంధ్ర్యాశ్శిల్పకారికాయాఃరూపమాకారంభజతీతిభాజః అస్యాః ద్రౌపద్యా శ్శిరఃజాతేఃసైరంధ్రీకులస్యసైన్యాదపకర్షాద్ధేతోఃనమ్రంనమ్రమభూత్ - సుదేష్ణాయాఃవిరా టపత్న్యాఃశిరస్తు - తాంసున్దరీంఅతిప్రస్తుతోచితసర్వేశ్వదౌపదీందృష్ట్వాప్రీళగౌరవాల్లజ్జా తిశయాద్ధేతోస్స్థలమభూత్ ॥సి॥ సైరంధ్రీపరవేశ్మస్థాస్వవశాశిల్పకారికేత్యమరః అత్రోభ యోశ్శిరసోస్సమసౌషమ్యస్యాప్యుత్ప్రేక్షా తుల్య యోగితాభేదస్యనమనహేతునమనయోరుక్తి రూపహేత్వలఙ్కారస్యచద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసఙ్కరః ॥ ౨౧ ॥ వనేతి ॥ అసౌసై రంధ్రీరూపధారిణీద్రౌపదీ - మనుజపతేర్విరాటస్యావరోధయోషితః అన్తఃపురాఙ్గనాఃమాధ వోదయశ్రీర్వసన్తాభ్యుదయలక్ష్మీః - వనభువఃవనసీమాఇవ - అఖిలాభిరాళిభిస్సఖీభిః అళిభిః రళిభిశ్చలాలసైస్సైరనివఅలివత్సైస్సైరిభ్యశంపేక్షణీయైఃతిలకైశ్చిత్రవైరవృక్షవిశేషైశ్చ - వి సవిన్నేఅనుసానరంజకపుకరోదేకశ్చాకార - శ్లిష్టసాధర్మ్యే వయమాలోపమా - పుష్పితాగ్రావృత్త మ్ ॥ ౨౨ ॥ అనన్తరమితి ॥ అనన్తరంసర్వేషాంవిరాటస్యదారాణామనన్తరం - స్వవశాస్వాయత్తా నతుపరతన్త్రేత్యర్థః - శిల్పకారికాపిచ - అతఏవపాఞ్చాలసుతాద్రౌపదీ - అద్భుతాక్లిష్ట

కృతాలఙ్కారస్స్వభావాలఙ్కారతా యుధిష్ఠిరత్వంఆదృతంకఙ్కృతం ప్రసాధనీచ యస్మిం స్తథోక్తం ప్రసాధనీకఙ్కతికేతికోశః కఙ్కతశబ్దాత్స్వార్థే కప్రత్యయేటాపిచ - ప్రత్యయస్థాత్కాది నా కాత్పూర్వస్యాత ఇత్వేచ కఙ్కతికేతి గ్రాహ్యం - అత ఏవ శిరసీపకఙ్కతమవోఢమూర్ధజ ఇతిమాఘప్రయోగః - అత్యన్తంరసానాం మాధుర్యాదీనాం షణ్ణాం శృఙ్గారస్య చ ఉత్పాదనేన ప్రసిద్ధం తచ్ఛ్రుణం - ఏకత్ర అలఙ్కరణనైపుణ్యాదన్యత్ర పాకనైపుణ్యాచ్చేతి భావః - తేనవి తృష్ణ ఇత్యుప్పణపావితి ప్రసిద్ధార్థేచణప్ - అధికశోభయా నాటనేనాట్యశిక్షణే పాటవం సామ ర్థ్యం యస్మిం స్తథాకం - శేశరసి అధికం శోభాయాః భూషణమాల్యాద్యలఙ్కరణజన్యాయాః నాటనేన యోజనే పాటవం యస్మిం స్తథోక్తమితిచ - ఆశ్రితం గన్ధర్వాణాం మత్స్యానాం స్వపతీ నాం కులం బృన్దం యస్మిం స్తథోక్తం - ఆకలితమాశ్రితం గోత్రాయాః గోబృన్దస్య అన్త రం మధ్యదేశః యస్మిం స్తథోక్తం - ఆకలితం గోత్రాన్తరం మాలినీత్యన్యనామ యస్మిం స్త థోక్తమితి చ ॥ని॥ గోత్రా గోనిచయే భూమ్యాం నావో క్లీ కులసంజ్ఞయోరితి మేదినీ - అత ఏవ పం

పాటవమాశ్రితగన్ధర్వకుల మాకలితగోత్రాన్తరం పఞ్చధారూపముదఞ్చ
యన్తీ హాఞ్చాలసుతా పఞ్చాపిపతీననుయాతవతీ ॥ ౨౩ ॥ విమతానపి తైర్జి
త్వా విహాసమివ దాయకః । అక్షేష్వకురుతావృత్తిమవనీన్ద్రేణ ధర్మభూః ॥౧॥
౨౪ ॥ ఏవం తైస్తైస్స్వకృతైర్యస్సంపాదితం శిరః కంపం వయస్యకృతమివసంతతమ

నుభవతా తేన మహీపతినా బహుమానితాః పృథాసుతాః యథా విహాసఖేదం తథా

చ తథా పంచ ప్రకారం రూపం సైరంధ్రీ వేషం ఉదంచయంతీ ప్రకటయంతీ సతీ - పంచాపి పతీన్ రూపాంతరమాపన్నాన్ యుధిష్ఠిరాదీన్ అనుయాతవతీ విడంబయతిస్మ - ఆర్తా ర్తే ముదితా హృ ష్టైత్యాదినా పతివ్రతానాం పతిసమానధర్మ స్మర[illegible]తిభావః - అత్ర స్వవశేలి విశేషణ[illegible] ఖ్యాతికాభేదాధ్యవసితపఞ్చవిధరూపోదఞ్చనసామర్థ్యాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరస్య శ్లేషభి త్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యాశ్చాఙ్గాఙ్గీభావేన సఙ్కరః ॥ ౨౩ ॥ విమతానితి ॥ ధ ర్మభూర్యుధిష్ఠిరః తైరపి అక్షైరేవ విమతాన్ దుర్యోధనాదీన్ జిత్వా - విహాసం తేషాం రాజ్య భ్రంశం దాయకః వితరిష్యమాణ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - అవనీన్ద్రేణ విరాటేన సహ అక్షేషు పాశకే షు అక్షక్రీడాయామితియావత్ - ఆవృత్తిం పౌనఃపున్యేన ఖేలనమకురుత చక్రే - విహాసం దా యక ఇత్యత్ర - అకేనోర్భవిష్యదాధమర్ణ్యయోరితి కృద్యోగషష్ఠీ ప్రతిషేధః ॥ ౨౪ ॥ ఏవ మితి ॥ ఏవముక్తప్రకారం సైవస్స్వీయైస్తైస్తైః కృత్యైః అక్షక్రీడాపాకనాటనాశ్వగోపాల నైః సంపాదితం శ్లాఘాసుఘటితం శిరసః కమ్పం - వయస్యాచరణేన కృతం శిరః కమ్పమివ సన్తతమను భవతా తేన మహీపతినా విరాటేన బహుమానితాస్సన్తః పృథాసుతాః యుధిష్ఠిరాదయః - విహా సేన రాజ్యభ్రంశేన యః ఖేదః తం యథా నాజ్ఞాసిషుః విసస్మరుః తథా తేషామిదం తదీయం పృథా సుతసంబన్ధి స్వరూపం యుధిష్ఠిరత్వాదికమపి - ఇతరే జనాః పౌరజానపదాశ్చ నాజ్ఞాసిషుర్న జాన న్తిస్మ - జానాతేః కర్తరి లుఙ్ - అత్ర పాణ్డవానాం తదితరేషాం చ తత్తదజ్ఞానేనోపయుక్త్యస్య

గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః ॥ ౨౧ ॥ అథేతి ॥ అథానన్తరమేకదా కదాచిత్ తత్ర విరాట
నగరే - మదనోత్సవస్య సురతార్థం ఆసవాయ మద్యమాహర్తుమితి - క్రియార్థత్వాదినా
చతుర్థీ సుధేష్ణాయాః విరాటపత్న్యాః ప్రేషణేన హేతునా - వాసవస్యేన్ద్రస్యాయతనేన గృహే
ణ సదృశం వాసగృహం కేళీగృహం ప్రత్యాగతాం - కౌరవాధమస్య దుశ్శాసనస్య కేశాకర్షణేన యః పరిక్లేశః
ఆకర్షజనితదుఃఖం తస్మాదివేత్యుత్ప్రేక్షా - వివర్ణేన గతశోభేన మలినేనేతి యావత్ - వాససా
స్త్రీణావకుణ్ఠితమాచ్ఛాదితం అఙ్గం యస్యాస్తాం - నఖానామేవ శశినాం చన్ద్రాణాం పరమ్పరా
యాః పఙ్క్త్యాః సేవనే లాలసతయా అనురాగేణేవేత్యుత్ప్రేక్షా - ప్రపదస్య పాదాగ్రస్య సమ్ము
ఖీనే అభిముఖే లోచనే ఏవ నీలోత్పలే యస్యాస్తాం - పాతివ్రత్యేన పాదాగ్రనిహితదృష్టిమిత్య
ర్థః - రాజీవశఙ్కయా పద్మభ్రమేణ అనువ్రజతా అనుసరతా రాజహంసేనేవ స్థితేనేతి భ్రా
న్తిమదుజ్జీవితోత్ప్రేక్షా - రాజతేన రజతవికారేణ భాజనేన పాత్రేణ రాజితం దీప్తం కరాఞ్చలం
అగ్రహస్తః యస్యాస్తాం పాఞ్చాలసుతాం ద్రౌపదీం విలోక్య - పఞ్చేషవః బాణాః పుష్పమయాః

తదీయమపి స్వరూపమితరే జనాస్తత్ర నాజ్ఞాసిషుః ॥ గ ॥ ౨౨ ॥ అథైకదా తత్ర
సుధేష్ణాయాః ప్రేషణేన మదనోత్సవాసవాయ వాసవాయతనసదృశం
వాసగేహమాగతాం కౌరవాధమకరపరిక్లేశదుఃఖాదివ మలినవాససావగుణ్ఠితా
ఙ్గీం నఖశశిపరమ్పరాసేవనలాలసతయేవ ప్రపదసమ్ముఖీనలోచననీలోత్పలాం
రాజీవశంకయానువ్రజతా రాజహంసేనేవ రాజతభాజనేన రాజితకరాంచ
లాం పాఞ్చాలసుతాం విలోక్య పఞ్చబాణావఞ్చితవివేకో మఞ్చాదుపసృత్య కిం
చిదాకుఞ్చితమౌళిః కీచకో వాచమువాచ ॥ ష ॥ ౨౩ ॥ ఇదమేవ హి సద్మ భద్ర
భద్రం యదిహానన్తవ మార్దవజ్ఞమఙ్ఘ్రిః । అయమప్యహమస్మి ధన్యధన్యో

యస్య తేన మన్మథేన వఞ్చితః అపహృతః వివేకః కృత్యాకృత్యవిచారః యస్య సః - అత ఏవ కీచకః సు
ధేష్ణాభ్రాతా - మఞ్చాచ్ఛయనాదుపసృత్య సమీపమాగత్య - కిఞ్చిదాకుఞ్చితః అవనమితః మౌ
ళిః శిరః యేన తథోక్తస్సన్ - గృహీతవినయస్సన్నిత్యర్థః - వాచం వక్ష్యమాణాం ఉవాచ - అత్ర
కేవలోత్ప్రేక్షాయాః రూపకోత్ప్రేక్షాయాః సఙ్కరరూపకాఙ్గాఙ్గిభావసఙ్కరస్య భ్రాన్తిమదు
త్ప్రేక్షాసఙ్కరస్య చ త్రయాణాం సంసృష్టిః ॥ ౨౩ ॥ ఇదమితి ॥ హరిణస్యకురఙ్గస్యేవాక్షిణీ
యస్యాస్తస్యాస్సమ్బుద్ధిః హే హరిణాక్షి ద్రౌపది - ఇదం సద్మ నిలయగృహమేవ - మద్గృహ
మితిశేషః - భద్రభద్రం అత్యన్తశుభసంపన్నం - నాన్యదిత్యర్థః - హి ఏవకారార్థే - యతః
యద్గృహమిహానన్తవ అంఘ్రిః మార్దవం సౌకుమార్యం జానాతీతి తద్జ్ఞం - భవచ్చరణన్యాస
ధన్యమిత్యర్థః కించ - అయమహమపి ధన్యధన్యః అత్యన్తభాగ్యవానస్మి - ఉభయత్ర వీప్సా
యాం ద్విర్భావః - యత యోఽహం తవ అపాఙ్గస్య నేత్రాన్తభాగస్య గోచరః - విషయోఽస్మి
త్వత్కటాక్షవీక్షితోఽస్మీత్యర్థః - అత్ర ద్వితీయచతుర్థవాక్యార్థాభ్యాం ప్రత్యేకధన్యత్వాతిశ
యసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకకావ్యలిఙ్గద్వయసంసృష్టిః ... ॥ ౨౪ ॥ న

తేతి ॥ కించ హే నతగాత్రి ఘనస్తనభారనమ్రీకృత్యాంగయష్ట్యా తాదృగ్రకాదాగమేన స్వాయమా హాత్రాగమనేన - మాం మోదస్య సన్తోషస్యైవ గిరిరుపత్యకామూర్ధ్ని ప్రవేశం నయసే ప్రాపయసే - సాన్ద్రీకృతసంతుష్టిం కరోషీత్యర్థః - తత్తస్మాదేవ హేతోః ఈదృశసన్తోషదాయకస్య వసతి వా సరః మమ దీయానాం చిరపుణ్యానాం అనేకజన్మసుకృతానాం యః ఫలస్య ఉదయః ఉత్పత్తిః తస్య శ్రియాం సమృద్ధీనాం వై జననః ప్రసూతిదివసః భవతి - ఘటో నీలఘట ఇత్యాదివద్విధేయకోటావధిక్షావగాహనాన్న బోధానుపపత్తిః - సూతివాసరో వై జనన ఇతి కర్మధారయసమాసశబ్దః పక్షేఽవసా దేరవ్యపలక్షక ఇతి ధ్యేయం - ఫలాంకురేఽపి పాలేప్యుక్త ఏవార్థః - అత్రాపూర్వోత్తరవాక్యార్థ హేతుకం కావ్యలింగం ॥ ౨౮ ॥ అన్వర్థేతి ॥ మాలినీతిరాత్రిపద్యాస్యైరంధ్రీరూపాయాః నామ - కించ హే మాలిని - తే త్వదీయాయాః అభిధాయాః మాలినీతి సంజ్ఞాశబ్దస్య అన్వర్థతా మాలాస్యాస్తీతి వ్యుత్పత్తిసిద్ధిః మాలారూపో వయవార్థః - కచేషు కేశేషు - తదిత్యత్రానుషజ్యతే అధునా కుతః హేతోః నజాగర్తి న స్ఫురతి - అథవా మాల్యాధారణే విచారో న కార్య ఏవేత్యర్థః

హరిణాక్షి త్వదపాఙ్గగోచరో యః ॥ ప ॥ ౨౭ ॥ నతగాత్రి యదాగమేన మాం
నయసే మోదగిరేరధిత్యకాం । చిరపుణ్యఫలోదయశ్రియాం దివసో వై జననస్త
వేషమే ॥ ప ॥ ౨౮ ॥ అన్వర్థతా మాలిని తేఽభిధాయాః కుతో న జాగర్త్యధునా
కచేషు । తస్యాః ప్రతిపాదితవర్ణ్యపఙ్క్తేరర్థో హి వాలంకరణం హ్యమీషు ॥ ప ॥
౨౯ ॥ బాహ్వోరనఙ్గదత్వస్య బాలే తే కారణే ఉభే । ఏకం తయోస్తు లావణ్యా

హీయస్మాత్కారణాత్ తస్యాస్తవ సమ్యక్ ప్రతిపందిలోమం యథా లఘానీలిమా ఇత్యేవముదితానాం వస్త్రానాం ఉక్తానామతిశరాణాం పంక్తేః నీలిమేత్యాల్మికాయాః అర్థః స్యైవమేవ - అమీషు కచేషు అలంకరణం భూషణం భవతి - తత్తస్మాదితి యోజ్యం - నిసర్గసుందరాణాం భారాయైవ భూషణానీతి భావః - అత్ర మాల్యాకుతో న స్ఫురతీత్యుక్తస్యైవ నైల్యసత్తా విచారణే న అక్షిప్తత్వాదాక్షేపాలంకారః - అపి చ స్వయం కస్య ప్రతిపాదితో విచారణాదితి ॥ ౨౯ ॥ బాహ్వోరితి ॥ కించ - హే బాలే తవ బాహ్వోరనఙ్గదత్వస్య అనఙ్గదత్వం కారణం తత్పురుషఇత్యనంగ దా - అఙ్గదాభ్యాం కేయూరాభ్యాం రహితౌ అనఙ్గదౌ చ తయోర్భావః అనఙ్గదత్వం తథావిధస్య తస్య - కారణే అపి ఉభే ద్వే భవతః - కే తే ఇత్యత ఆహ - ఏకమితి - తయోః కారణయోర్మధ్యే ఏకం కారణం తు లావణ్యం శోభాతిశయం - ముక్తాఫలేషు ఛాయాయాః తరళత్వమివాన్తరా - ప్రతిభాతి యదఙ్గేషు తల్లావణ్యమిహోచ్యతే ఇతి సరుక్తా - అవగమ్యతే ఇత్యేవ మేతి శేషః - అథావలావణ్యరూపకారణసత్త్వాదుచితమేవైకవిధసంగత్వమనయోరితి భావః ఇతరద్ద్వితీయం కారణం గర్భధారణం తు నావగమ్యతే ఇతి పరిహాసోక్తిః - అత్ర దర్శనే దోహ్యా స్వాభావ్యయోర్దాసీదనంగదేతిత్రాసిత సంబంధే గ్రస్థకృతై లావణ్యాగర్భధారణయోః శ్లేషభిత్తి భేదాధ్యవసితేనాఙ్గదత్వే కారణత్వోపన్యస్తత్వాత్ ఇతరద్ గర్భధారణమితి వ్యాఖ్యానే శాస్త్రస్ఫుచోద్యాన క్షోభః - అత్ర యద్యప్యఙ్గదహత్యేపి లావణ్యకారణత్వం వక్తుం శక్యం -

తథాపి - నకాన్తమపినిర్వ్యాజంవిధాతివనితాసనమిలిరసికజనసమాజప్రసిద్ధ్యాఉద్దీపనవిభావవి
ధయాశృఙ్గారే భూషణధారణస్యావశ్యకత్వావశ్యకత్వా దుక్తసైన్యసగ్ధారణస
త్రకారణత్వంగ్రన్థకృదభిప్రేతమిత్యేయం - అత్రలావణ్యానఙ్గదానమోస్త్వితి హేతుమ
తోక్త్యా హేత్వలఙ్కారస్యవినాపి కారణంగన్ధధారణం అఙ్గదరాహిత్యరూప కార్యస్య వర్ణ
నాద్విభావనాయాశ్చ అఙ్గదరాహిత్యానఙ్గదానయోః శ్లేషవిత్తి కాభేదాశ్యవసాయమూ
లాతిశయోక్త్యేశ్చతిస్రణాంసంసృష్టిః - యత్తుమన్మథప్రదానవివకారణద్వయమితి - మన్మ
థప్రదానాం గదరాహిత్యయోః క్రమేణకారణద్వయ మితిచాన్యథా వ్యాఖ్యానం -
తత్రిత మేమన్మథప్రదస్యలావణ్యాస్యానఙ్గదాన కార్యే పరిణత్వేనపికస్యకారణస్యకార్యద్వ
యోత్పాదనాసమర్థత్వేనచక్త్వద్వా హేత్వార్థన్యథప్రిదత్వంనిష్కారణమేవేత్యర్థః తథాచలేవ
బాహురలంకారంవినాపిమన్మథోద్రేకకరణఇతి - త్వలియేభూకేథ ర్త్రరాహిత్యం అఙ్గదాది
ధారణాభావే కారణం - మయిభర్తరినలిదిమర్థ మఙ్గదధారణంనర్హతి మిత్యపృష్టవానిచభావా

మితరస్మావగమ్యతే ॥ ప ॥ ౩౦ ॥ అరమ్యభావంభజతేజగత్యాం మహే మనిం
చిద్వికలోపిలోకః । నిరీక్ష్యసేత్వంనిఖిలేనహాలేమదేహ్యసహోనాపి మనోజ్ఞ
మూర్తిః ॥ ప ॥ ౩౧ ॥ నవపల్లవస్తన్వినవిద్రుమశ్చతామ్రౌ ధరోయంత
వబిమ్బమేవ । చన్ద్రోయదస్యాత్తవవక్త్రమేతచ్చ న్ద్రస్యబిమ్బం సహజంహి

ద్ధావాహాన్యసింహాః - తత్క్రింకేనసంగతమితిసహృదయాఃవాకలయన్తుపరంత్వేదృశస్యాప్యతిశు
రూపస్యచమూభారతస్యవ్యాఖ్యానే ప్రవృత్త్యాసర్వతోబలవతీంమన్యామహేస్వాత్మ సంభావ
నామితి॥౩౦॥ అరమ్యేతి ॥ కించహేబాలేజగత్యాంలోకెలోకఃజనఃగ్రజ్జే మహిరసరణావహ - క
స్మింశ్చిదిలిశేషః - కించిదీషన్మాత్రేణాపివికలఃన్యూనస్సన్ - అగమ్యస్య అనూన్ద రస్యభావమర
మ్యత్వంవిరూపత్వంభజతేప్రాప్నోతి - త్వంతుఅఖిలేనయూవలామహోనాంగేన హీనాపిహ
న్యాపిసతీ - మనోజ్ఞామూర్తిశ్శరీరంయస్యాస్తథోక్తాసంద్రుశ్యసే - నిరీక్ష్యసఇతివాపాఠః -
ఉభయత్రఅపిఏవార్థః - మయేతిశేపశ్చ -అత్రా రమ్యత్వకారణయాపన్మధ్యవైకల్యస్య
త్వోరుద్ధరమ్యత్వసాధకత్వేనవర్ణనాద్వ్యాఘాతాలంకారః - యావన్మధ్యవైకల్యసంబంధే
పితత్సమ్బంధరూపాతిశయో క్తిర్వ్యక్తా విలఇతిద్వయోరంగాంగీభావేనసంకరః - తేనలోకైపరీక్ష
ణంభవదీయలావణ్యమితివ్యతిరేకాలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ ౩౧ ॥ నేతి ॥ కించహేస్వతామ్రికి
అరుణతివాయమధరఃనపల్లవఃనవిద్రుమశ్చ - కింతుబిమ్బంబిమ్బఫలమేవఇత్యుపమేవేతిచ -క
థమితిచేదాహ ॥ చంద్రఇతి ॥ తవైతద్వక్త్రంముఖంచంద్రస్స్యాద్యదిహింవద్భాసే - త
ర్హి చంద్రస్యైవబిమ్బంమణ్డలంబిమ్బఫలంచసహజంనాన్యస్యేత్యర్థః - అత్ర ముఖచంద్రయో
శ్చభేదేపిఅభేదాతిశయోక్తిరేకా - అస్మిన్నేవవాక్యార్థేముఖస్యబిమ్బవత్తాసహజకత్వసిద్ధ
యేముఖాచంద్రఃయదిస్యాదిత్యుత్ప్రేక్షాత్మకసంభావనాలంకారః - ద్వయోరప్యేకవాచకానుప్ర
విష్టేశసంకరః - తేనచయుక్త్యసన్యాయరూపేణాధరేవిద్రుమత్వపల్లవత్వేనిషిధ్య బిమ్బత్వ

రోపరూపాయాః హేత్వపహ్నుతేరుజ్జీవనాదనయోరంగాంగీభావేన సఙ్కరః - ఇదంతు రహస్యం మణ్డలబిమ్బఫలయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాయా మతిశయోక్తేస్సత్త్వాదేవ హేత్వపహ్నుతేః ప్రాచుర్యే తయోరంగాంగీభావసంకరస్యైవోక్త సంకరోజ్జీవితత్వాత్ సంకరయోరేవద్వయో రంగాంగి భావేన సంకర ఇతి - యస్సంకరోజ్జీవితత్వాత్ సఙ్కరయోరంగాంగీభావేన సంకర ఇతి - యత్తు బిమ్బశబ్దస్య శ్లిష్టార్థత్వాదుత్తరార్థే నార్థాంతరన్యాసరూపేణతస్య మణ్డలార్థకత్వసమర్పణమేవ కరోతీత్యుత్తరార్ధావతరణికాం న్యసింహయాజి లిలేఖ - తత్తస్యానాలంకారోత్ర లిఖ్యత ఇత్యత్ర వ్యంజనాగమ్యమలంకారవైభావ్యం విశదయతీతి ॥ ౩౨ ॥ కాంతేఇతి ॥ కించ హే కాంతే తవ వదనం సంముఖం సరసిపద్మాకరే కమలానామావలీషు పంక్తిషు - తస్య ధ్యేత్యర్థః - స్రష్టుం నిర్మాతుం పురా సృష్టికాలే ధాత్రా బ్రహ్మణా విస్మృతమేవ - పశ్చాత్కమలసృష్ట్యనంతరం విచింతితవతా అసృష్టైవాహో మాలినీముఖం కిమిత్యేతాస్వేవ సృష్టానీత్యాలోచితవతా - అతఏవ ధాత్రా విరచితః నిర్మితః హంసపాదః విస్మృతమన్యత్ర నిర్మా

తులోకె ॥ ప ॥ ౩౨ ॥ కాన్తేత్వాననమిదం కమలావలీషు స్రష్టుం పురా సరసి వి
స్మృతమేవ ధాత్రా । పశ్చాద్విచింతితవతా తదుపాంతభాగే సంలక్ష్యతే విరచి
తః ఖలు హంసపాదః ॥ ప ॥ ౩౩ ॥ కూపస్య తీరే నివసన్న పాయం కో వా న ధత్తే వ
దకోమలాఙ్గి । త్వన్నాభికూపస్య వసన్ని తీరే నదృశ్యతే సంప్రతి మధ్యభాగః ॥ ప
౩౪ ॥ అక్షీణవక్త్రశశి సేవనలాభతోషాదాశ్లిష్టతామివ మిథో రజనేస్త్రియా

యా అత్రైతద్విస్మృతమితి సూచకో లిపివిశేషః హంసానాం పాదన్యాసశ్చ తాసాం కమలావళీనాం ఉపాంతభాగే సమీపదేశే సందృశ్యతే - లోకై రితి శేషః - తదుపాంతభాగే విరచిత ఇతి వా యోజనా - ఖల్విత్యవధారణే - అత్ర విస్మృతి సూచకలిపివిశేషస్య హంసచరణన్యాసస్య చ ద్వయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితః - కమలావళ్యాః ధాతుర్విస్మృతమాలినీముఖరహితాః హంసపాదవత్త్వాదిత్యనుమానాలంకార ఇతి ద్వయోస్సఙ్కరః ॥ ౩౩ ॥ కూపస్యేతి ॥ కించ - హే కోమలాంగి కూపస్య తీరే నివసన్ నివాసం కుర్వాణః కో వా జనః - అపాయముపద్రవం ఉత్పతనం న ధత్తే న ప్రాప్నోతి - సర్వోపి ధత్త ఏవేత్యర్థః - వదేత్వం బ్రూహి - వాక్యార్థః కర్మ - సామాన్యేనోక్తమర్థం విశేషేణ సమర్థయతి ॥ త్వదితి ॥ హి యస్మాత్తవ నాభేరేవ కూపస్య తీరే వసన్ మధ్యభాగః సంప్రతి న దృశ్యతే - మయేతి శేషః - అత్రార్థాన్తరన్యాసేన నాభేరతి గాంభీర్యప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః - అతఏవాత్ర నాభివర్ణనమాత్రేతాత్పర్యాన్నారమ్యభావమిత్యనేన పౌనరుక్త్యం - త్వన్నాభికూపస్య వసన్ హి తీర ఇత్యేవ పాఠః - తత్పక్షే నివాసీతి పాఠే తీరపదార్థస్య తటపదేన పరామర్శే పర్యాయభంగాఖ్యదోషః ఇతి ॥ ౩౪ ॥ అక్షీణేతి ॥ కించ - హే మాలిని త్రేధా త్రివిధం విభజ్య భంగీకృత్య రచితాం అతఏవ అక్షీణస్య సర్వదా పూర్ణస్య వక్త్రశైస్యైవ శశినః సేవనం భజనం తల్లాభేన యస్తోషస్సంతోషః - తస్మాత్ మిథో న్యోన్యమాలింగితామాశ్లిష్టాం రజనేః రాత్రిసంబంధినీం త్రయాణాం యామానాం సమాహారః త్రి

యామామివస్థితాం వేణీం కేశపాశం - సింహాసంహననం వరాంగరూప సంపన్నం కంథన్యం అద్య
వియుక్తా - త్వయైవ శేషః ఊహయితుమనః మాతుం - లోకైరితి భావః వహసే - ప్రోషితేభ
ర్తరి వేణీధారణస్మరణాత్ అత్ర ఇయం కేనచిద్ధన్యేన వియుక్తా - వేణీధారణాదిన్యను మా
నాలంకారః - క్రియా మత్యోత్ప్రేక్షయా సంసృష్టః ప్రథమ చతుర్థయోః మకారః
పూర్వార్ధపశ్చార్ధద్వ యస్యాన్యే వశరిగణనాత్ రాత్ర్యస్త్రీ యామత్య మితిష్షేర
ప్యాహ ॥ ౩౫ ॥ సుదతీతి ॥ శోభనాదన్తాయస్యాస్తస్యాస్సమ్బుద్ధిః హేసుదతి - బహు
నాసాం ద్రేణపరాగేణరజసాధూసరామలినాపిత్వం - హరస్యశమ్భోః కోపేనతత్ప్రసారింఘా
లనయనానలే నేత్యర్థః దహ్యమానాయాః స్మరతనోర్మన్మథశరీరస్య సంబన్ధి సంధూమస్యలవైః
లేశైః ఆనిలం ఆవృతం అఖిలం అఙ్గం యస్యాస్తథోక్తా రతిః మన్మథపత్నీవ అధునా మదీయం
మనః అపహరసి - అత్ర ద్రౌపద్యాస్తథావిధపత్న్యుపమయా కీచకస్య హరకోపదహ్యమానమద
నోపమాయాః తయా దతస్యైవ అస్యాపి సన్నిహితాయురవహనస్య చ ప్రతీతేరలంకారేణాలం

మామ్ । త్రేధా విభజ్య రచితాం వహసే వ్యవేణీం కం సీమ్నా సంహననే మూహాయి
తుం వియుక్తమ్ ॥ ప ॥ ౩౫ ॥ సుదతి బహుపరాగధూసరాపి త్వమపహరస్యదు
నా మనో మదీయమ్ । రతిరివ హరకోపదహ్యమానస్మరతను ధూమలవావిలా
ఖిలాఙ్గీ ॥ ప ॥ ౩౬ ॥ త్వాముల్లసద్బిమ్బఫలాధరామ్ మామప్యనఙ్గాశుగమ
ర్దితం తం తే । విశఙ్కమస్మిన్విజనే ప్రదేశే పద్మాననే పాతుమయం హి కాలః ॥
గ ॥ ౩౭ ॥ ఇతి తాదృశం తస్య వచనమాకర్ణ్యాపి చిత్తే చమ్పకమఞ్జరీ చఞ్చరీ

కారవస్తుద్వయధ్వనిః - అర్థాః ప్రోక్తాః పురా తేషామర్థ వ్యఞ్జకతోచ్యతే ఇతి కావ్యప్రకా
శే త్రివిధస్యాప్యర్థస్య వ్యఞ్జకత్వప్రతిపాదనాద్వ్యఙ్గ్యస్యాలంకారస్య వస్తువ్యఞ్జకత్వం నానుప
పన్నం - పుష్పితాగ్రావృత్తం ॥ ౩౬ ॥ త్వామితి ॥ వివక్షితం చార్థమావేదయతి - కించ -
హే పద్మాననే మమ ఉల్లసత్ బిమ్బఫలమివ అధరో యస్యాస్తాం త్వాం పాతుం - త్వదధరమా
స్వాదితుమిత్యర్థః - తే తవ అనఙ్గాశుగైర్మన్మథబాణైర్మర్దితం పీడితం మామప్యస్మిన్ విజనే
ప్రదేశే ఏకాంతే విశఙ్కం నిశ్శఙ్కం యథాతథేతి పదద్వయం పూర్వత్రాపి యోజ్యం - పా
తుం రక్షితుమయమేవ కాలః - హి రేవకారార్థః - ఆహో దేశకాలానన్యత్వాదేనమాలావి
త్యవమోర్భాగ్యమనన్యాదృశమితి భావః - అత్ర బిమ్బాధరత్వానఙ్గాణపర్దనైకాంతైః త
త్తాలేపానావసరత్వపమర్థనాదనేకపదార్థహేతుకస్య కావ్యలింగస్య బిమ్బాధరేత్యుపమాయాః
శ్లేషభిత్తికాలబ్ధపానరక్షణాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తేః ఉక్తక్రియాద్వయయోగ
పద్యాత్మకసముచ్చయస్య చ చతుర్ణామేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౩౭ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యు
క్తప్రకారేణ తాదృశం స్మరవిరహార్త తం తస్య కీచకస్య వచనమాకర్ణ్య శ్రుత్వాపి అపినాకర్ణసఙ్గ
తిర్ధ్వన్యతే - చిత్తే స్వైవచమ్పకమఞ్జర్యాః చమ్పకగుచ్ఛస్య చఞ్చరీకః భృఙ్గ ఇవాచరతీతి చఞ్చ
రీకాయమాణః భూరీభూతశ్చంచరీయాపత్ - పఞ్చశరస్య మన్మథస్య సంబన్ధీ వికారః యస్యాస్స

ధోక్తాపాఙ్క్తాలీద్వారపదీ - స్మరరాగస్యమన్మథవికారస్యైవతిమిరస్యకౌముదీంచంద్రికాం తన్నిరసనీమితిపరంపరితరూపకం-ఇమాంవక్ష్యమాణాంగిరంవాచంఉదీరయామాసఉక్తవతీ-అత్ర శ్రావ్యత్వ చనాకర్ణనరూపసామగ్రీసత్త్వేపిస్మరవికారానుదయవర్ణనాత్మక విశేషోక్త్యాస్మ రవికారవ్యక్తారితవాక్యార్థనసమర్థనాత్మకపదార్థహేతుక కావ్యలింగోజ్జీవనాత్తయోరం గాంగిభావేనసంకరః రూపకేణసంసృష్టః - తేనచలోకోత్తరమస్యాఃపాతివ్రత్యమితిప్రతీతేరల అలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ ౩౮ ॥ అన్తఃపురేష్వితి ॥ అయికీచకఅన్తఃపురేషువిహరన్నన్తః పురస్త్రీభిస్సహక్రీడన్ త్వం - సైరంధ్రయేదాస్యైస్పృహయసితాంకామయసిఇత్యేతత్ సైరంధ్రీస్పృహణంవిశేషేణగర్హ్యంనిన్ద్యం-తత్రదృష్టాంతయతి ॥ రమ్యేష్వితి ॥ రమ్యే షులోకోత్తరమకరందసౌరభాదినామనోజ్ఞేషు - కల్పస్యవృక్షస్యకుసుమేషుచరన్ రసాననుభ వన్ ద్విరేఫః భ్రమరః - పితృవనద్రుమస్యశ్మశానవృక్షస్యగుచ్ఛకాయాంపుష్పగుచ్ఛేరజ్యేతఅ నురక్తోభవేత్కిం - నరజ్యేతైవేత్యర్థః - అత్రసైరంధ్రీశ్మశానతరుమఞ్జర్యోర్లోకనిన్ద్య

త్వాయమాణ పఞ్చశరవికారాపాఙ్క్తాలీగిరమిమాంస్మరరాగతిమిర కౌముదీ
ముదీరయామాస ॥ ప ॥ ౩౮ ॥ అన్తఃపురేషువిహరన్నయికీచకత్వంసైరన్ధ్రి
మెస్పృహయసీతివిగర్హ్యమేతత్ । రమ్యేషుకల్పకుసుమేషుచరన్ద్విరేఫోర
జ్యేతకింపితృవనద్రుమగుచ్ఛకాయామ్ ॥ ప ॥ ౩౯ ॥ ప్రీతాయ్యతేచపల
తాపతివత్నిషుయాహరాత్ । ఇష్టార్థసిద్ధేఃప్రాగేవదిష్టాన్తందోగ్ధి సాన్య
తాం ॥ ప ॥ ౪౦ ॥ గన్ధర్వాస్సన్తిమేకాన్తాబాధతేయాన్ స్మరోనిశం। స్వా
భిఖ్యాంస్వాస్త్రసంఖ్యాంచవహన్తీతేర్ష్యయాకిల ॥ ౪౧ ॥ దోష్మత్తామవ
తంసాస్తేస్వరూపస్యైవకేవలమ్ । గోపాయన్త్యప్రమాదేనపరేభ్యోమాంచ

త్వేనబింబప్రతిబింబభావాత్దృష్టాన్తాలంకారః - చేద్బింబప్రతిబింబత్వందృష్టాన్తస్తదలం కృతిరితిలక్షణాత్ ॥ ౩౯ ॥ ప్రీతాయ్యలఇతి ॥ కించ - హేకీచకయాచపలత్రాపరాంగనాను రక్తిఃపతివత్నీషుపతివ్రతాస్వపివిషయేహరాద్బలాత్ప్రీతాయ్యతేసఙ్క్రామ్యతే - నృభిరిత్యర్థా ల్లభ్యతే - సాపతివ్రతావిషయకతృష్ణాఇష్టస్యకామితార్థస్యసిద్ధేఃప్రాక్పూర్వమేవ-వి ష్టాన్తంమరణందోగ్ధి జనయతి - అనుచితకర్మారమ్భస్యమృత్యుద్వారేణపరిగణనాదితిభావః - అత్రేష్టార్థసముద్యమాదనష్టావాప్తివర్ణనాత్తృతీయ విషమప్రభేదః - పతివత్నీపతివ్రతేతి స్త్రీభేదేషు - దిష్టాన్తఃప్రళయోత్యయఇతిమరణపర్యాయేషుచామరః ॥ ౪౦ ॥ ననుపతివ త్నీషులోలత్వంమృతిదాయకమస్తుసైరంధ్ర్యాంత్వయిసాధారణాయాంలోలత్వేనకాపి మమహానిరతఆహ ॥ గన్ధర్వాఇతి ॥ కించ - హేకీచకమేమమగన్ధర్వాఃగంధర్వసంజ్ఞాః కా న్తాఃపతయస్సన్తి - యాన్పతీన్స్వస్యఅభిఖ్యాంశోభాంస్వస్యఅస్త్రాణాంబాణానాం సంఖ్యాంపఞ్చత్వంచవహన్తి-ఇత్యుక్తప్రకారయాఈర్ష్యయాకిలేతిసంభావనాయాం- అప్రమేయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - స్మరఃమన్మథఃఅనిశంసర్వదాబాధతే -తథాచాహమపిపతివత్నీ

తిమయిలోలత్వము క్తఫలంజనయత్యేవేతిభావః ॥౨౧॥ నను [illegible] మస్మి [illegible] జేశఇత్యుక్త త్వాదిహాద్య కాతచ్చింతేత్యతఆహ ॥ దోష్మతామితి ॥ [illegible] మహాబల శాలినాంఅవతంసాశ్శిరోమణయః - లోకోత్తరబాహు [illegible] ఇతియావత్ - [illegible] గంధర్వాః - వరేభ్యోస్త్వేషాంరూపమాకారమేవ దేవ [illegible] రక్షన్తి - పరైర్వృత్యాననభవంతీత్యర్థః - అజ్ఞాతవాసనమయా [illegible] తసహాసవంతః - ప్రశంసాయామినిః అనపేక్షతే అప్రమాదేనపరేభ్యో దుశ్శీలేభ్యో [illegible] భ్యః మాంచమామపిగోపాయంతి - మత్పతయోప్యత్రైవ రమానాఇత్యర్థః ॥ ౨౨ ॥ ననుసింహబలంమాంవరాకాస్తేకింకుర్వంతీత్యతఆహ ॥ తవేతి ॥ కించ - [illegible] తస్మాత్ తేషామత్రైవ వర్తమానత్వాత్తే తోరక్షకాః - అస్మిన్ [illegible] అనుచితేఽస్మిన్ పథిమార్గే పరదారాభిమర్శనరూపే - అద్యస్వాసంప్రతిస్థాస్యసేయఃసంచరిష్యసిచేత్ - సంప్రతిపూర్వాత్తిష్ఠతేఃకర్తరిక్తిజివిమధ్యమః లక్ష్మీ తేమత్పతయో [illegible] స్తుఃదృతా ప్రుథు

మాసినః ॥ ౨౩ ॥ తదద్యపథివాస్మిన్ సం ప్రతిస్థాస్యసియది । తేతు త్వాంచారయిష్యన్తి దత్తే శపెద్యత్ర క్రుద్ధః ॥ ౨౪ ॥ । [illegible] షి సామహీ షీమరూణాంశేముషీమతీ । సద్యోనివృతేత స్మాచ్చిత్తవృత్తి [illegible] నః ॥ ౨౫ ॥ యథాయథాస్యాభావన్త్యారిష్ణ జేనపదోర్యుగమ్ । తథాతథారుసారు ణ్యంతస్యాథ త్తదృశోరపి ॥ ౨౬ ॥ కృష్ణాతత స్తేనకృతా స్తభాసా కేశేగృహీతా భువిపాతితాసా । పర్యాయబద్ధోద్యమవిక్రమాభ్యాం పదాభ్యాంతరాత్మా [illegible]

క్రోధమైత్తధో [illegible] స్తః - [illegible] పురాణానుసారిణీమార్గే [illegible] యిష్యన్తి - మారయిష్యన్తీత్యర్థః ॥ ౨౫ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ [illegible] అతఏవశేముషీమతీసదసద్వివేచకత్వేన ప్రశస్తబుద్ధిమతీ - ప్రశంసాయామ్మతుప్॥ [illegible] ప్రజ్ఞా శేముషీమతిరితిబుద్ధిపర్యాయేష్వమరఃసారురూణాంమహిషీకృతాభిషేకపత్నీదేవ్యాదిః॥ కృతాభిషేకామహిషీత్యమరః - ఆత్మనఃస్వస్యచిత్తవృత్తిరివస్మాత్ [illegible] [illegible] పెపక్ష్యమివా - నివృత్తేప్రతినివృత్తసతి - వర్తతేఽకర్తరిలట్ - అత్రదేవ్యాదేశ్చ త్తవృత్తేశ్చప్రకృతయోఃకీచకాన్నివృత్త్యా సాదృశ్యస్యాప్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః ॥ ౨౫ ॥ యథేతి ॥ భావన్త్యాఃకీచకభయాత్ ద్రుతంగచ్ఛన్త్యాఃఅస్యాఃదేవ్యాఃపదోః పాదయోర్యుగం ద్వన్ద్వంరింఖణెనస్ఖలనేన పృష్ఠతగమనేదృశ్యతేయావత్ అరుణ్యంయథాయథాఅస్త్ అబిభ్రత్ - తథాతథాతస్యకీచకస్యదృశోర్యుగంనేత్రద్వన్ద్వమపి - రుషాకోపేనవా మృష్య వదీరయతిమాంవరాకీత్యాత్మకేనఅరుణ్యమాధత్త - అత్రాపిపాదయోర్నేత్రయుగయోః అరుణ్యధారణెనౌపమ్యస్యగమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదఃతుల్యయోగితాభేదః ॥ ౨౬ ॥ కృష్ణేతి॥తతః కోపోదయానన్తరంకృతాస్తస్వయమస్యైవభావఃరూపంయస్యతేనకీచకేన - కేశే ఇతిజాత్యేకవచనంగృహీతాభువిపాతితాసాకృష్ణాద్రౌపదీ - పర్యాయేణక్రమేణబద్ధౌ స్విక్రి

[illegible] ప్రాంతిస్పృతాభ్యాం - [illegible] పరిత్యజ్య [illegible] - ప్రథమం [illegible] పశ్చాత్ [illegible] - క్రుద్ధాః కిం కిం న కుర్వంతీతి భావః ॥ ౨౬ ॥ ప్రహా [illegible] చేతనా - తదా ప్రహారాత్ కీచకతాడనాద్భృత్యే వే [illegible] - [illegible] జీవ ధాతౌ అంతరధ [illegible] అంతర్హితా భూత్ - [illegible] కేనచిత్ కేశాగ్రతే [illegible] - చిరాయ ఉద్ధ [illegible] బహిరాగత్య [illegible] కీచకప్రహారమూర్ఛితా చిరాత్ [illegible] వతీత్యర్థః ॥ ౪౭ ॥ తదన్వితి ॥ తదనుసే [illegible] లనా [illegible] - ధరాతలస్య భూమిప్రదేశస్య పరాగేణ యః ధూసరిమా [illegible] కాంతిర్యస్యాస్తస్యా భావస్తత్తా తయా - [illegible] తేజః యస్యాస్సా మహౌషధిలతా జ్యోతిర్లతేవ స్థితా [illegible]

[illegible] ॥ ౪౮ ॥ ప్రహారభీత్యేవ [illegible] చిద్యాస్తార [illegible] ఉద్గమ్య [illegible] ప్రహ [illegible] మాసద్య [illegible] ॥ ౪౯ ॥ తదను [illegible] ధరాతలపరాగధూసరితః [illegible] మహౌషధిలతేవ - [illegible] ప్రతి [illegible] నగిరప్రణ [illegible] ధామివ [illegible] మభిజగామ ॥ ప ॥ ౪౯ ॥

[illegible] దేవ్యా [illegible] చరజ్జనః । నయనాంబ్వి ముము [illegible] చ [illegible] యస్యాస్సా చమరీ నామ మృగీవ స్థితా - [illegible] మతిప్రష్టిమివ స్థితాం [illegible] రక్షితారం అలభమానా [illegible] తదేవ భవనం సుధేష్ణా [illegible] పురం ప్రతిమస్త [illegible] మభిజగా [illegible] - [illegible] ॥ శ్లో ॥ అతివృష్టి రనావృష్టి [illegible] ఇతి ॥ ౪౯ ॥ దృష్ట్వేతి ॥ [illegible] దృష్ట్వా - [illegible] కీచకతాడనరూపః యేన తథో [illegible] దేవ్యాస్సుధేష్ణా [illegible] పరిజనః - నయనాంబుః బాష్పం విముముచే ఏవ వర్ష - కించన [illegible] చేత్యర్థః - సుధేష్ణాభయాదితి భావః ॥ ౫౦ ॥ [illegible] ॥ [illegible] విత్యర్థః - [illegible] విశేషేణ [illegible] తయాంత్ర విశేషః యస్మిన్ కర్మణి తత్ తథా [illegible]

...స్థానే [illegible] యాని [illegible] ఇత్యర్థః [illegible]
వస్త్రం వసానం వధతం - [illegible]
[illegible] లరాజముపస్థితమిత్యర్థః - [illegible]
[illegible] యథా [illegible] ॥ ౫౦ ॥ [illegible]
[illegible] ఏవ [illegible] ఇతి [illegible]
[illegible] దుఃఖార్తాభ్యాం [illegible] - [illegible]
ముకుళానీవ [illegible] - అతఏవ [illegible] - [illegible]
వం వ్యసనం కిం - కుత ఇత్యర్థః [illegible]
తథా ఉవాచ ॥ ౫౧ ॥ కిమితి ॥ [illegible] - [illegible]
[illegible] - తాడనమాత్రపరత్వాం [illegible] - [illegible]
[illegible] - అపత్రపా లజ్జా నామకా [illegible]

[illegible] తు కించన భాషితం ॥ వై ॥ ౪౯ ॥ [illegible]
భీమ [illegible] ధ్యానస్థ [illegible]
[illegible] పరివీత [illegible] ॥ వై ॥ ౫౦ ॥ [illegible]
[illegible] బాష్ప [illegible] బుద్ధ్వా [illegible]
వ్యసనం [illegible] ఉవాచ [illegible] ॥ వై ॥ ౫౧ ॥ [illegible]
దుఃఖ [illegible] సర్వ [illegible]
[illegible] తాడనమాత్రపరత్వాత్ ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] సభాస్తరే । [illegible]
౫౩ ॥ బుభుక్షితేన జీవ [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] - సర్వత్ర కింశబ్దో నిన్దార్థః ॥ ౯ ॥ కిం [illegible]
[illegible] - సర్వం [illegible] - అత్ర [illegible]
[illegible] ॥ ౫౨ ॥ [illegible] ॥ [illegible]
కీచకో మాం స తాడ - [illegible]
[illegible] విరాటస్య సభాస్తరే ఆస్థానమండపమధ్యే - [illegible]
[illegible]
[illegible] భావః ॥ ౫౩ ॥ బుభుక్షిత ఇతి ॥ [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible] - [illegible]

మయేరజ్కాభావభృతఃతన్యత్కల్యాణంఖలు - అన్యథాఅజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞాభఙ్గాప త్తేరితిభావ ఇత్యపి ప్రాహుః - పాలనభోజనార్థ కాద్భ్యజేస్సన్నత్తాల్లటి బుభుక్షుతఇతిరూపం - అత్ర క జ్కాస్వమారణ కాంక్షయోఃసన్నాన్యసదారోపేక్షయోశ్చాప రూపయోర్ఘటనవర్ణనాల్పమాల జ్కాగద్వయంతత్ర ప్రథమః కజ్కాయత్యోఃశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ మూలాతిశయో క్త్యనుప్రాణితఇతిద్వయోరఙ్గాంగిభావేనసజ్కరఃఅన్యచగ్లానిత్యన్యచవిక వాచకానుప్రవేశ సజ్కరఇతిసూక్ష్మదృశాకలనీయం ॥ ౫౪ ॥ తస్యేతి ॥ కించ - హేవీరఘుష్యస్తేంమామపేక్ష్య తవసః ధర్మ రాజస్యైవాజ్ఞేవపస్థాఃమూర్ధ్నితస్మిన్క్ష - ప్ఠ లనంపరిమాదంవినా అజస్రంసతతం చరతా - లజ్జాజ్ఞామిాషదప్యనుల్లంఘ్యవ ర్తమానేనేతిసముదాయార్థః భవతా ప్రయోజక కర్త్రా - అతఏవఉదాసీనత్వేనేతిశేషః ఉక్తైర్దుశ్శాసనకీచకాదిభిః అహంకచేకేశేషునిశ్శజ్కం నిస్సంశయం యథాతథాపరామర్శాయగ్రాహయితవ్యాఖల్వితికాకుః - త్వయాపితాదృ శేన అజ్ఞాతవాసభంగభీత్యాఙ్గప్రేప్సిపవర్తమానాహమపేక్షణీయైనకిలేతిసాకోశోక్తిః - అ

జ్కాభావభృతోథునా ॥ ష్ణ ॥ ౫౪ ॥ తస్యైవాజ్ఞావధేజస్రంచరతాస్థలనంవి

నా । భవతాఖల్వనిశ్శజ్కంపరామర్శ్యకచేష్వహమ్ ॥ ప ॥ ౫౫ ॥ దుశ్శాస

నాదప్యధికాపరాధఃసూతాత్మజోయంననిహన్యతేచేత్ । ఆద్యేకచగ్రా

హిణినాశితేపినమియాపావేణిమవేహిమాంచ ॥ ప ॥ ౫౬ ॥ అయంబలీయాని

తిభేమశ్చేదన్యత్రమాంక్వాపినయస్వభీరుం । అజ్ఞాతవాసేప్యనుమాయమా

త్రాపిజ్యేష్ఠానుసారితాయాఃతదుపేక్షితద్రౌపదీ కేశపరామర్శోపేక్షయాశ్చకారణస్యకా ర్యస్యచానురూప్యవర్ణనాద్వితీయసమప్రభేదః - యత్తునిశ్శంకాపరామృశ్యే ఇత్యపపాఠే భ్రమేణనిశ్శంకాస్వశాకచేష్వహమ్ పరామృశ్యేనతిత్యుత్తరేణైక వాక్యతయావ్యాఖ్యాతవా న్నృసింహః - తత్తస్యైవాసంబంధప్రలాపినోహృద్యం - పరంతూక్తపాఠోపిమృశతౌణిజ ర్థమంతర్భావ్యనిశ్శజ్కంగ్రాహయిష్యఇతికర్మణిలటిసంగమనీయః ॥ ౫౫ ॥ కింబహునేతి వివక్షితార్థమాహ ॥ దుశ్శాసనాదితి ॥ హేవీరదుశ్శాసనాత్ దుర్యోధనానుజాదపి అధికఃసపా దతాడనేనగురుఃఅపరాధః కేశగ్రహణరూపః యస్యతథోక్తోఽయంసూతాత్మజః కీచకఃన నిహన్యతేచేత్ నహింస్యతేయది - త్వయేతిశేషఃఆద్యేప్రథమేకచగ్రాహిణిదుశ్శాసనేనాశితే మారితేసత్యపి - వేణీందుశ్శాసనవధావధిపూర్వంబద్ధాంమాంచఉభేఅపినమరి ఆయయిఃయదా స్తథోక్తే అవేహిజానీహిదుశ్శాసనేహతేపితద్వధాయ బద్ధాంవేణీం మక్ష్య లేతుకీచకవధేనైవమోక్ష్యే మిత్యర్థః ॥ ౫౬ ॥ అయమితి ॥ కించ - హేవీర-అయంకీచకః బలీయాన్క మత్తఃబలిష్ఠఇత్యుక్తప్రకారాత్ తనమఃశ్చేత్ నిశ్చయోస్తి - తర్హి భీరుంప్రతభజ్గభయ శీలాంమాంఅన్యత్రఇతోన్యస్మిన్క్వాపికుత్రచిత్కీచకదుష్టేయేదేశేనయస్వ - తందేశం ప్రాపయేత్యర్థః - నన్వజ్జేకృత్యాపిప్రతిభజ్గం అజ్ఞాతవాసప్రతిభజ్గభయేనాత్రైవస్థాస్య కామిత్యతఆహ హియస్మాత్కారణాత్ అజ్ఞాతవాసేఅనుభూయమానేఅనుష్ఠీయమానేసత్యపి-

కులపాలికానాంకులస్త్రీణాం - తాభిరిత్యర్థః శీలంసదాచారః రక్ష్యం - తత్తత్రయోజ్యం - రమణీజనానామితిపాఠేన ప్రాసనత్వేపివిశేషపరతాశ్రయణేనలక్షణాత్ దోషః-నిష్ప్రయోజనలక్షణాయాంనేయార్థత్వదోష ఇత్యాలఙ్కారికాః- అత్ర శీలసంరక్షణావశ్యకత్వవాక్యార్థేనదౌర్పద్యాఅన్యత్రనయనసమర్థనాత్కావ్యలిఙ్గభేదః ॥ ౫౭ ॥ శ్రుత్వేతి॥ఇత్యుక్తప్రకారాంవధ్వాఃదౌర్పద్యాఃగిరంవాచంశ్రుత్వా - స్వపసేననిద్రయాఉపనీతంప్రాపితం ... సత్రేశోణత్వమారుణ్యంరుషా కోపేనపునరుక్తయశశ్విగుణీకుర్వతః తస్యభీమస్యఅధరోష్ఠమపినిర్గమిష్యతాంబహిరాగామినాంహ్రీరాక్షరాణాంపరుషవచనానాంఆవశ్యాపఙ్క్తేర్విమర్దనాత్సఙ్ఘట్టనాద్యాశఙ్కాభయంతయేవేత్యుత్ప్రేక్షాఉదవేపత-చకమ్పే-రుషైవేఽధావః-అత్రోష్ఠశబ్దస్యనపుంసకత్వంమృగ్యమితి-తస్యాధరస్సముదవేపతేతిపాఠస్సమంజసః-వేపతేఃకర్తరిలఙ్॥ ౫౮ ॥అతఃపరంశ్లోకద్వయంసందర్భశుద్ధ్యై వ్యుత్క్రమేణవ్యాఖ్యాయతే ॥ హిడింబేతి ॥ అయేఽన్విహిడిమ్బకిర్మీరౌఅసురౌబృహద్రథాత్మభూఃజరాసంధః బకాసురఃలెఅవ్యేషాంతేషాందురా

నేరక్ష్యంహిశీలంకులపాలికానాం ॥ ౫ ॥ ౫౭ ॥ శ్రుత్వావధూగిరమితిస్వప
నోపనీతంశోణత్వమక్షిపునరుక్తయతోరుషాపి । తస్యాధరోష్ఠముదవేపతని
ర్గమిష్యత్క్రూరాక్షరావళివిమర్దనశఙ్కయేవ ॥ ౫ ॥ ౫౮ ॥ గదాపిసాత్వస్తు
మోగధీరానియుద్ధమాత్రమ్మయినిర్మమాణె । క్వమేఘవాహః క్వమరాళవా
హఃక్వతార్క్ష్యవాహఃక్వమహోక్షవాహః ॥ ౫ ॥ ౫౯ ॥ హిడిమ్బకిర్మీరబృ
హద్రథాత్మభూబకాదిహత్యాస్తరతస్త్రిపాద్బుధౌ । నిమజ్జనాయైవ భుజ
స్యమేఽధునాసృజన్యముంకీచకసూదనోద్యమం ॥ ౫ ॥ ౬౦ ॥ తథాప్యేదా

త్మ్యనాంహత్యాః వధాత్ తరతఃతీర్ణవతః-తత్కర్తరితియావత్ - మేమమసంబన్ధినఃభుజస్యత్రిపాత్సుద్రవధజన్యాలఙ్ఘ్యాబ్ధిఃసముద్రస్తస్మిన్మజ్జనాయమజ్జయితుమేవేత్యర్థః - తు
మ ... సంప్రదానత్వం - అధునాఅముంకీచకస్యక్షుద్రస్యసూదనేమారణవిషయేఉద్యమం
ఉ ... సృజసిజనయసి - తత్రాద్యక్షలీనాంహన్తర్మమాతలఙ్ఘాకరణనీచస్యకీచకస్య హననమి
త్యర్థః అత్రకీచకహననలఙ్ఘాబ్ధిమజ్జనయోః హేతుహేతుమతోరుక్తిరూపోహేత్వలంకారః
త ... హత్యానాంమహాసముద్రత్వరూపణాత్మకైకదేశరూపకేణసంసృష్టః త్రిపాంబుధావి
తి ... రూపకేణోజ్జీవితత్వేతిరహస్యం - యత్త్వత్రహత్యాతరతఇత్యవిసర్గపాఠభ్రమేణ
హత్యాహననేనతరతతీర్ణవతఃత్రిపాంబుధిమితివిభక్తిపరిణామేనానుషజ్యత ఇతీన్నసింహప్రలపి
తం - తత్తస్యనచిత్రంయతస్తథానుషంజనేభీమస్యత్రిపాంబుధేఃక్షుద్రవధజన్యస్య పూర్వంన
... త్యాపత్తేర్కష్టదోషాపత్తెరితి - పంశస్థం ॥ ౫౯ ॥ తదేవకీచకవధతుచ్ఛత్వంద్యం
... ॥ గదేతి ॥ గభీరామహాసారాఅతఎవసాప్రసిద్ధాగదాపిస్థితు అస్త్రామిత్యే
... హేతన్విమయినియుద్ధమాత్రంబాహుభ్యామేవయుద్ధంనిర్మమాణేకుర్వతిసతి -
మేఘవాహఃఇంద్రఃక్వ - కుత్రభవేదితిసర్వత్రయోజ్యం - మరాళవాహఃబ్రహ్మాక్వ - తా

త్యావా హిమాద్రిష్ణుకీర్త్వ - మహిమాక్షవాహః మహేశ్వరః కిస్వ - సర్వేపిభీతాః పలాయంత ఏవేత్య ర్థః - అత్ర విసైవగదాంబాహుయుద్ధమాత్రేణైవేంద్రాదీనాం పలాయనవస్తునాకాగ నాకీచకస్యేత్యర్థాన్తరావత్త్యాత్మకార్థావృత్త్యలంకారప్రతీతేర్వస్తునాలంకారధ్వనిః - ఇం ద్రవజ్రా ॥ ౬౦ ॥ నను తర్హి - సింహోబాజంబుకమాకమాగతమపిత్యక్త్వా సీహాన్తి స్వపదన ర్వాః కృచ్ఛ్రగతోపి వాఞ్ఛితిజనస్సత్వానురూపం ఫలమితిన్యాయమేవాంగీకరోషి - సేత్యాహ ॥ త థాపీతి ॥ తథాపికీచకవధస్యాజ్ఞాకరత్వేపీత్యర్థః - ఏతస్మిన్ కీచకసూదనేవిషయే ఔదాస్య మువేయౌ మేమమ - అనౌపయికమయుక్తమేవ - హీయసస్తాత్కారణాత్ క్షోదీయానతిక్షు ద్రోపి - కులస్త్రీభ్యాద్రుహ్యతీతికులస్త్రీద్రుక్ - మహీయసాం మహాత్మనాం - బలశా లినామితియావత్ - వధ్యః హన్తవ్యః - దారాపహర్తురాతతాయిత్వేన తద్వధస్య కరణీయత్వే నచస్మరణాదితిభావః - తస్మాదౌదాస్యమనౌపయికమేవేతిభావః సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూ పోర్థాంతరన్యాసః - యత్తు - తథాపి - యద్యపీత్యర్థః ఏతస్మిన్ కీచకే స్మో అతిబలశాలినః ఔ

స్యమేతస్మిన్నౌపయికమేవమే । క్షోదీయానపి వధ్యో హి కులస్త్రీద్రుజ్మ
[redacted] ॥ ౫ ॥ ౬౧ ॥ అయమేతన్వ్వికింబహునా ॥ వ ॥ ౬౨ ॥ తస్యాస్య
జాయావనితాంఘ్రిమస్త్రాంచూర్ణేనకర్పూరమయాంగరాగాం । అక్షీర్తి
మప్యవ్యఖిలప్రసేత్రా మలజ్జ్యారిప్యేమమవీరలక్ష్మీం ॥ వ ॥ ౬౩ ॥ వీరశ్రీ
యశ్శిల్పమిదంమయోక్తంయథార్థభావాదనుభూయసద్యః । సైరంధ్రి

కాన్యం అనపాయకం అపాయప్రదం నభవత్యేవ - తథాపివధ్యత ఏవేత్యర్థాన్తరన్యాసేనాహ తథాహి - మహీయసాం అభిమానిత్వేన శ్రేష్ఠానాం క్షోదీయాన్ వరిష్ఠోపి బలవానపీత్యర్థః ॥ ని ॥ శ్రే ష్ఠః క్షోదిష్ఠః ప్రేష్ఠగరిష్ఠా ఇత్యమరః - ఇతిన్ససింహస్య వివరణం - తత్రస్యాపహారాదసందర్భః పరి లాపశీలస్యనచోద్యం - పరంతుకోశమప్యపాకయాంచక్ర ఇత్యాగృహ్ణీమః - యతః శ్రేష్ఠః క్షో దిష్ఠః ప్రేష్ఠగరిష్ఠస్థవిష్ఠబంహిష్ఠాః - క్షిప్రక్షుద్రాభీప్సితపృథుపీవరబహుప్రకర్షార్థా ఇ క్షోదిష్ఠః శ్రేష్ఠోపిష్ఠక్షోదిష్ఠాదిశబ్దానాంప్రకృష్టక్షిప్రప్రకృష్టక్షుద్రాద్యర్థకత్వేన క్రమేణావగా తానాంపర్యాయతాస్ఫురణాదితి - క్షుద్రశబ్దాత్ప్రకర్షార్థే ఇయసునితి ఫలోపపూర్వస్స. హిరాన్ని ష్పన్నస్యశబ్దస్య ప్రకృష్టక్షుద్రార్థకత్వమవ్యాజసిద్ధం ॥ ౬౧ ॥ అయమేఇతి॥ అ తన్విహేదాప్రియబహునోక్తేనకింకార్యమిత్యుత్తరేణయోజ్యం ॥ ౬౨ ॥ తస్యేతి॥ మమసం ఘిసంవీకలక్ష్మీంతస్యకీచకస్య అసృజాశోణితేనయావకితౌ సంజాతలాక్షౌ అంఘ్రీపాదౌయస్యా స్తథోక్తాం - కించ తస్య అస్థ్నాం కీకసానాం చూర్ణేన కర్పూరమయః అంగరాగః విలేపనం య స్యాస్తథోక్తాం - అపిచ తస్య అకీర్త్యా అపకీర్త్యైవమష్యా అంజనేన అఖిలిప్తే అభ్యక్తే నేత్రే యస్యాస్తథోక్తాంచ - అలంకరిష్యే ॥ ౬౩ ॥ వీరేతి ॥ అయేకన్వే - ఇదముక్తవిధం మయోక్తం కథితం వీరశ్రియశ్శౌర్యలక్ష్మ్యాస్సంబంధిశిల్పమలంకారం యథార్థభావాత్ సత్యత్వం యథాతథాల్ అనుభూయసమ్యగనుభూయాత్వం సద్యః - సైరంధ్రికాయాశ్శిల్పకారిణ్యాయాస్సంబంధినా ఆచా

తేన అస్త్రనాలంకరణహాసేనాపి సోపహాసేన ప్రహాసపిమాం పౌరాణ సహసారేచ్ఛ్యాపరణిశా షంవిధరిష్యరితిసాధుః - అపేహి - జాహి - స్వానుగూపచేష్టాయాం పే స్త్రీకాల్యాద్యాదితి భావః॥౬౪॥ త్వయేతి॥ కించేతిచార్థః॥త్వయాపున స్స్వార్థ ప్రత్యుత్పన్నా ప్రస్వయసేవాప రాగ శౌగచ్ఛం లోకవకటాక్షాణాం వైలై ప్రసారైః స్మహస్మితం పూర్వం యస్యాస్తయావాచా స్త్ర వక్రీడాం సాగరం వభం విఘాతుం త స్త్రం - అయం తాం పురంధ్రిపోన త్రతశాలా- అముష్యకేవక స్యసం కేతభూః క్రియతాం॥ అముష్య క్రీడామిత్యాయోజనాత త్త్రా ౭గ ౬ం హానిష్యామితి ౨౩౩ ౬౫॥ఇతీతి॥ఇత్యుక్తప్రకారేణాశ్వాసితవతః-దుఃఖాపనోదనం కృతవతః పత్యుర్భయస్యానుమత్యా నిదేశేన - పునరాగత్యైనై పత్యుర్భవనమఙ్కా రశాలాం అధిశయానో నత్ర నిద్రాయమాణ నాయాస్తస్యాః వేపద్యాః - చేతస్త్విత్తాత్ పలాయమానస్య భయభరస్య - సావిభావరీరా త్రిరపిసహచరీ అభయా త్రిబభూవ - ద్వయమప్యగచ్ఛదిత్యర్థః - అతపివతుల్యయోగితాక్షే పః ॥ ౬౬ ॥ అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యుః పరస్మిన్ దినే చపలః కామమలచిత్తస్స కీచకః పునరేత్య

స్త్రాచారవినోదనేపితవానుసారేచ్ఛు మవేహి మాం త్వం ॥ ప ॥ ౬౪ ॥ త్వయా పునశ్చస్మితపూర్వం వాచా ప్రత్యుప్తస్త్వవరః కాత్కుషైలైః । క్రీడాం విధా తుం క్రియతామముష్యసంకేతభూస్త్రాండవమండపోఽయం ॥ ౫ ॥ ౬౫ ॥ ఇ త్యాశ్వాసితవతః పత్యురనుమత్యా పునరాపత్యైనై పత్యు భవనమధిశయానో౽ర స్యాశ్చేతసః పలాయమానస్యభయభరస్యాపి విభావరీసహచరీబభూవ॥ప॥౬౬ ॥ అన్యేద్యురేత్యచపలః పునరబ్రవీత్తాం సుభ్రు ప్రసీదమయి తుల్యని శరహాత్రే । కేశిషు హార్దకలహేషు చ కేశకృష్టిం పాదాహతిం చ దదతీ కురు వైరశుద్ధిం ॥ప॥ ౬౭ ॥ పంచ సంతు ధవాస్తేభ్యో ముంచ భీతిం మయి స్థితే । పంచవ క్త్రేవ నేద్య ష్టే కించ రేయః పరేమృగాః॥ప॥౬౮॥మస్తకే౽ంజలిపద్మస్యమమసం ప్రతిమాసిని ।

ద్రౌపదీసమీపమాగత్య తాం ద్రౌపదీం ప్రతి అబ్రవీత్ - వక్ష్యమాణప్రకారేణోవాచ - హేసు భ్రు సుందర భ్రూ తత్త్వే తుల్యస్యనికారస్యావమానస్య - పాత్రే మయి విషయే - ప్రసీద - తుల్యాని కారం కథయతి ॥ కేళిష్వితి॥ కేళిషు సురతబన్ధ విశేషేషు హార్దేన ప్రేమ్ణా కలహేషు చ క్రమేణ కేశానాం కృష్టిమాకర్షణం - పాదాభ్యామాహతిం తాడనం చ - దదతీ కుర్వతీ సతీ వైరస్య పూర్వ స్మిన్ దినే కేశగ్రహాదిజన్యశుద్ధిం నిర్యాతనం కురు ॥ ౬౭ ॥ నను క్తమేవ పంచమే పతయస్సం తి తే చ నక్షమంత ఇత్యత ఆహ ॥ పఞ్చేతి ॥ అయి తన్వి తే తవ పంచ ధవాః పతయస్సంతు - తిష్ఠంతు నామ - మయి సింహబలే స్థితే సతి తేభ్యః పతిభ్యో భయం ముంచ త్యజ తత్ర దృష్టాంతయతి ॥పఞ్చే తి ॥ వనే పంచవక్త్రే సింహే దృష్టే సతి - పరే మృగాః వ్యాఘ్రాదయః చరేయుః కిం న చరేయురే వేత్యర్థః - తథా చ మాం దృష్ట్వా తే పలాయేయురేవేత్యర్థః ॥ ౬౮ ॥ మస్తక ఇతి ॥ హే మాని నినం ప్రతిమమమస్తకే శిరసి - అంజలిపద్మస్యత్వత్ప్రసాదార్థం బద్ధస్య - ప్రసాదస్య శంసినం సూచక మిషావంత్వచ్చరణం పద్మ సహచారిణం ప్రియచ్ఛ శిరసి నిధేహి ॥ ౬౯ ॥ ఇత్థమితి॥ ఇత్థ

ముక్తప్రకారేణ అతివేలంనిర్మర్యాదంయథాతథాప్రలపంతం అనర్థకంభాషమాణం॥ ని॥ ప్రలాపోఽనర్థకంవచ ఇత్యమరః - ఏనంకీచకంప్రతిజుగుప్సయాఅరుచ్యాయన్ముఖస్యసంకోచీకరణంతిర్యక్కరణం - తస్మిన్ త్రపాలజ్జైవహేతుర్యస్యతత్తస్యభావస్తత్తా - తామభినయంతిసాకుంతీస్నుషాద్రౌపదీత్రపాకామేనాభిభూతావ్యాప్తైవ - నవస్తుతోవ్యాప్తేత్యర్థః - కించిదత్యల్పం - ఇదంవక్ష్యమాణంవచనముదశ్రుయాంచకార - ఉవాచేత్యర్థః॥ ౭౦॥ అయీతి॥ అయిభద్రే హేశుభశీలఆరుద్రంశివమభివ్యాప్య ఇదంజగల్లోకంక్షుదయితుంస్వయవికారేణతుచ్ఛంకర్తుం - అనిద్రాణాయజాగ్రతేశంబరద్రుహఃమన్మథస్యసంబన్ధినేశాసనముద్రాణాయఆజ్ఞాచిహ్నాయకోవాజనోద్రుహ్యతి - తత్కోవాలంఘయతి - నకోఽపీత్యర్థః - క్షుధద్రుహేత్యాదినాసంప్రదానత్వం॥ ౭౧॥ ననుతర్హి కిమితినిరాకరోషీత్యత ఆహ॥ కింత్వితి॥ కింతుతచ్ఛాసనస్యానుల్లంఘ్యత్వేఽపివస్తుతేవస్తునిమాన్మథేవికారవిషయేవిశేషస్తారతమ్యం ఇయానేతావానేవ॥ ౭౨॥ విశేషంప్రపంచయతి॥ స్త్రీతి॥ స్త్రీ

ప్రసాదశంసినంపాదంప్రయచ్ఛసహచారిణం॥క॥ ౬౯॥ ఇత్థమతివేలంప్రలపంతమేనంప్రతిజుగుప్సయాముఖసంకోచీకరణేత్రపాహేతుస్తామభినయంతీ సాకుంతీస్నుషాత్రపాభిభూతేవవచనమిదంకించిదుదశ్రుయాంచకార॥ క॥ ౭౦॥ అయిభద్రజగదిదమారుద్రంక్షుదయితుమనిద్రాణాయశంబరద్రుహశ్శాసనముద్రాణాయద్రుహ్యతికోవాజనః॥ క॥ ౭౧॥ కింత్వియానేవవస్తుతేవస్తునివిశేషః॥ ప॥ ౭౨॥ స్త్రీపుంసయోర్భావనటౌమిథోయాపూర్వాస్తయోర్వ్రీడతిరఃపటేన। చిరాయతేస్పష్టయితుంస్వరూపం పరస్తుతన్నోత్సహతేఽనుమంతుం॥ ప॥ ౭౩॥ కింబహునా॥ గీర్భిస్తవాద్యచతురాభిరుద

యాఃపుంసశ్చస్త్రీపుంసయోర్మిథః అన్యోన్యంభావౌఅభిప్రాయావేవనటౌనాట్యపాత్రేయాభవతఃతయోర్ద్వయోర్మధ్యేపూర్వాఃప్రథమాః స్త్రీభావనటఃస్వరూపమాకారంస్పష్టయితుం ప్రకాశయితుంవ్రీడంలజ్జైవతిరఃపటస్తెరయవనికాతేనచిరాయతేవిలంబయతిపరః పుంభావనటస్తుస్వరూపంస్పష్టయితుంతత్ వ్రీడాతిరఃపటేనవిలంబనం అనుమంతుమంగీకర్తుంనోత్సహతేనక్షమతేతుల్యేప్యనురాగేపరఃపుమాన్ లంఘతేవేలాం స్త్రీత్వనిచ్ఛురివసమనుభవస్తీనస్పష్టతేమనాగపీత్యేతావానేవవిశేషఇతిపూర్వేణయోజ్యం॥ ౭౩॥ కింబహునేత్యుత్తరేణాన్వయః॥ గీర్భిరితి॥ అయిభద్రబహునోక్తేనకిం కార్యంచతురాభిర్నిపుణాభిస్తవగీర్భిర్వాక్యైఃపశ్చసత్తథనాఇత్యాదిభిఃత్వదవాప్తేర్భవత్ప్రాప్తేరంగత్యస్యవిఘ్నఃప్రతిబంధకంమేమదీయంగంధర్వైఃపతిభిఃప్రతిభిర్దణ్డనాత్ భయంఅప్యుదస్యతేనిరాక్రియతే - తస్మాద్భయనిరాకరణాద్ధేతోఃక్షీణే అతిసాంద్రేతమస్యంధకారేస్మిన్ తెసతిరతిసౌఖ్యస్యభరాయాతిశయార్థం నర్తనగేహమధ్యం భజస్వ - ప్రాప్నుహితదావయోస్సంకేతస్థానమిత్యర్థః - త్వదవాప్తివిఘ్నఃమమదీయేనగంధర్వేణదణ్డనభయమప్యచతురాభిః - నతుధీమసన్నిధానసమయఇత్యర్థఃగీర్భిరుదస్యతే

సబలేనేత్యర్థః తస్మాద్వృథాత్మకత్థనాద్ధేతోః - తమసిదీపే మోఘే మహేన్ద్రపురుషాకారావమాపన్నే సతి తేనసతి శేషముఖయత్ర సమమిత్యపి ప్రాహుః ॥ ౨౪ ॥ తథేతి ॥ కింశాస్త్రం నగేహే తల్పస్య శయ్యాయాః - అంతసీమానం చరమప్రదేశం తల్పస్యదారసౌఖ్యస్య అంతసీమానం చ ॥ ని ॥ తల్పం శయ్యాట్టదారేష్విత్యమరః - ఉపేయుషః ప్రాప్తవతః తేతవల్లీలాం క్రీడాంతదైవతినవాని - కరవాణి కారయాణీత్యంతర్భావితణ్యర్థశ్చ గ్రాహ్యః - యథా భూయస్సుందరాణామప్యంతఃపురికాజనానాం చ వక్త్రాణి నపశ్యేః నాలోకయేః తథైవేతి యోజ్యం - సర్వాతిశాయిసౌఖ్యలాభాన్తరణాచ్చేతి భావః అత్ర నవపుష్పశయ్యేతి పాఠాంతరం ॥ ౨౫ ॥ ఏవమితి ॥ ఏవముక్తప్రకారస్యమృగాక్ష్యాః ద్రౌపద్యాస్సంబంధినో వచనస్యైవమాక్షికస్య మధునః ఖ్యాద్రపటలీభూతౌ మధుచ్ఛత్రీకృతౌ కర్ణపుటౌ యస్య సః ॥ ని ॥ మధుకోశో మధుచ్ఛత్రం మధుపాత్రం ద్రపటలం చేతి హలాయుధః - అలిమధురంతద్వచనమాక్షికస్యేత్యర్థః - అత ఏవ ప్రమోదఏవ అర్ణవేన ముద్రే జలమానుషాయమాణం సీరమనుష్యవదాచరత్ హృదయం మనః యస్య తథా

స్యతే మే గంధర్వపండనభయం త్వదవాప్తివిఘ్నః । తస్మాద్విబస్వరతిసౌఖ్యధరా
యరాత్రౌ ధీమాన్స్థితేతమసి న స్తనగేహమధ్యం ॥ ప ॥ ౨౪ ॥ తస్మైవల్లీలాంత
వవానితత్ర తల్పాంతసీమానముపేయుషస్తే । భూయో యథాంతఃపురికాజ
నానాం వక్త్రాణిపశ్యేరపి సుందరాణాం ॥ గ ॥ ౨౫ ॥ ఏవం మృగాక్ష్యా వచనమా
క్షికస్య ప్రద్రపటలీభూతకర్ణపుటః ప్రమోదార్ణవజలమానుషాయమాణహృ
దయస్సదనమాసాద్య సమాలంభనపూర్వేణ సలిలావగాహేన విరజీకృతాంగో
యమంతరివ బహిరప్యవలిప్తస్తతః పరం భగవతి నిజతనయ ప్రజావత్యా మనో
రథసిద్ధిం సంపాదయితుమివ కమలబంధౌ చరమసింధౌ నిమగ్నే నిరుధ్యమానది

క్తం ఆనందసాంద్రహృదయ ఇత్యర్థః - సదనం గృహమాసాద్య ప్రాప్య పూర్వం సమాలంభ్య గంధరజోభిరంగానాముద్వర్తనం నామసంస్కారో యస్య తేన సమాలంభనపూర్వేణ సలిలావగాహేన స్నానేన విరజీకృతం నిర్మలితమంగం యస్య తథోక్తః - అంతర్మనసీవ బహిః శరీరేఽపి - అవలిప్తః చందనసేనావలిప్తః గర్వితశ్చాయం కీచకః - తతః పరం స్నానాలేపనానంతరం భగవతి కమలబంధౌ సూర్యే నిజతనయస్య కర్ణస్య ప్రజావత్యాః భ్రాతృజాయాయాః ద్రౌపద్యాః మనోరథస్య కీచకవధరూపస్య సిద్ధిం సంపాదయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - చరమసింధౌ పశ్చిమసముద్రే నిమగ్నే అస్తంగతే సతీత్యర్థః - ధ్వాంతేఽంధకారే నిరుధ్యమానః తిరస్క్రియమాణః దివిషదాం దేవానాం అధ్వా అంతః ఆకాశప్రదేశః యేన తథోక్తే సతి ధ్వాంతే తత్కదమ్బక ఇతిహాస స్సింధౌ బలిధా విధిపూర్వానుష్ఠానైరూపాద్యుపేత్యః - సంభృతాని సమ్యక్ గృహీతాని సంభోగస్యసంవిధానాన్యుపకరణాని స్రక్చందనతాంబూలాదీని యేన తథోక్తస్సన్ నిర్వర్తితం కృతం రాజ్ఞో విరాటస్య భోజనపరివేషణకృత్యం భుక్తిపాత్రే శాకాన్నాదిసమర్పణం యేన తేన పవమానసూనునా భీమేన పూర్వం ప్రవిష్టం పరివిష్టపూర్వం తత్ - ద్రౌపద్యా సంకేతత్వేన నివేదితం యత్ తదే

వేత్యర్థః - నర్తనగేహం రంగమండపం అగాహత ప్రవిష్టవాన్ - అత్ర ప్రస్తుతభావే సంకీర్ణాన్యపరంపరితరూపకద్వయస్య శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితావలేపేనాస్తర్భ్యాహ్యయో రారోపవమ్యగమకస్య తుల్యయోగితాభేదస్యచ సౌరభసంపాదనో త్ప్రేక్షాయాస్సిస్తైబన్ధాదిత్యేకవ్యఙ్జనాప్రవృత్తిరూపవృత్త్యనుప్రాసస్యచ్ఛేకానుప్రాసస్య చార్థాలంకారశబ్దాలంకారాణాం సజాతీయవిజాతీయానాం సంసృష్టిః ॥ ౭౬ ॥ క్వేతి ॥ అసౌ కీచకః - హే మాలిని - త్వం సాలభఞ్జికా స్తమ్భకృత్రిమపుత్రికేవ - స్త్యాత్మాం భఞ్జికాస్తమ్భేలేప్యేనాఙ్ఞ లికారికేత్యమరః - స్తమ్భస్యపార్శ్వగా పార్శ్వస్థైవ తిష్ఠమానాసతి క్వాసి కుత్ర వర్తసే ఇత్యుక్తప్రకారేణ వదన్సన్నిత్యర్థః - భీమస్యతల్పాస్తంశయ్యాయాః స్పర్శనం ప్రతిశనైశ్శనై రాసాదప్రాప్తవాన్ - ఉత్ప్రేక్షా ॥ ౭౭ ॥ తతఇతి ॥ తతశ్శయ్యాసమీపప్రాప్త్యనన్తరం - వల్లవోఽజ్ఞాతవాసే వల్లవనామా భీమోఽపి స్త్రైణస్య స్త్రీభావస్యసముచితేన కణ్ఠస్వరేణ ఉపలక్షితస్సంకీచకం ప్రతిమృదులం సుకుమారం యథాతథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారం జగాద ...

విషదత్వాంతే ధ్వాంతే సంభృతసంభోగసంవిధానః కీచకో నిర్వర్తితరాజభోజనపరివేషణకృత్యేన పవమాననన్దనేన ప్రవిష్టపూర్వం తదేవ నర్తనగేహమగాహత ॥ ప ॥ ౭౬ ॥ క్వ సాలభఞ్జికేవాసి మాలిని స్తమ్భపార్శ్వగా । ఇత్యసౌ భీమతల్పాంతమాససాద శనైశ్శనైః ॥ గ ॥ ౭౭ ॥ తతస్స వల్లవోఽపి స్త్రైణసముచితేన కణ్ఠస్వరేణ మృదులమేవం జగాద ॥ ప ॥ ౭౮ ॥ వధూశతమనాదృత్యమామపేక్ష్య యదాగతః । [illegible]బహిర్గతప్రాణం మన్యతే మే మనోఽధునా ॥ గ ॥ ౭౯ ॥ ఏవముక్తవతే వృకోదరాయ కీచకః పునరపి వాచం మృదుపదాముపదాం విదధే ॥ ప ॥ ౮౦ ॥ గన్ధర్వానపి [illegible] తృణాయమత్వా మత్ప్రియాం కలితవిధయో [illegible] తిష్ఠసే యత్ । దేవత్వాదపి సుతను త్వయాధునా మే మత్యర్థ్యం త్వాం

కారేణ జగాదఉవాచ ॥ ౭౮ ॥ వధ్వితి ॥ హే కీచక త్వం మామపేక్ష్య కామయిత్వా వధూశతం శతసంఖ్యాకవనితా అనాదృత్య ఉపేక్ష్య యద్యస్మాదాగతోఽసి - తత్తస్మాత్ మేమదీయం మనః అధునా బహిర్గతాః మయ్యేవసక్తాః ప్రాణా యస్య తథోక్తం నిష్ప్రాణం ప్రియప్రాణం చ మన్యతే తర్కయతి - అత్ర వధూశతత్యాగపూర్వకాగమనేన బహిర్గతప్రాణత్వానుమానాదనుమానాలంకారః ॥ ౭౯ ॥ ఏవమితి ॥ ఏవముక్తవతే వృకోదరాయ భీమాయ పునరపి మృదూని కుటిలాని పదాని యస్యాస్తాం వాచం కీచకః ఉపదాముపాయనం విదధే చకార ॥ ౮౦ ॥ గన్ధర్వానితి ॥ ఏవముక్తవతే వృకోదరాయ - హే సుతను సుగాత్రి త్వం దయితాన్ ప్రాణప్రియాన్ గన్ధర్వానపి తృణాయ మత్వా - తృణమివ మత్వా అనాదృత్య - మన్యకర్మణ్యనాదరతృణాదిచతుర్థీ మత్ప్రియం మాం కలితవిధయో [illegible] గాఢం యద్యస్మాత్ ప్రతీక్షసే తత్తస్మాన్మదీయం మత్యర్థం త్వం మమ్యభావః దేవత్వాదపి మహత్తరమతిశ్లాఘ్యం త్వయాధునాక్లృప్తం కృతం హిరవధారణే - వా క్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౮౧ ॥ సురేతి ॥ కించ హే సుతను త్వయా సురేభ్యః అగ్నికత్వం

యస్మింస్తస్మిన్ కాపదేశ్యా నే మహ్యాం విలీనేఽదత్తే సత్యపి తవ కృత్యస్య కార్యస్య శేషః అస్త్యేవ హి
హారవధారణే - నత ఇత్యత ఆహ ॥ కురుష్వేతి॥ మేరోస్సకాశాద్రే రధికే కుచే మాం కురుష్వ -
ఆలింగస్వేత్యర్థః - సుధాంగ్యూమివ, తామపేక్ష్య మాధుర్యాతిశయితి భావః - అధరోష్ఠం పాయయ
పిబతేర్ణ్యన్తాత్కర్తరి లోట్ - దేవేభ్యోఽధికస్య తవ అధికా నా సాహాయ్యావశ్యకత్వాదితి భావః -
అత్రాలింగనాధరపాన ప్రార్థనావాక్యార్థాభ్యాం కృత్య శేషాస్తిత్వసమర్థనాదనేక
వాక్యార్థ హేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౮౧ ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్థముక్తప్రకారేణ సాంత్వవచ
నానాం ప్రియవాక్యానాముదయేన ఉచ్చారణేన సహితం యస్మిన్కర్మణి తత్తథా అర్ధమజ్జ్యం శయ
నాథనాభాగమారోఢుమానమితా ఈషదావర్జితా పూర్వార్ధకాయో యేన తస్య శతకోః
కీచకస్య ధాత్రా దత్తాం లిఖితామాయుషా లిపిం శిథిలయన్ మార్జయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - సః
భీమః నిటిలసీమ్ని శత్రోః ఫాలదేశే ముష్ట్యాహతిం తాడనం చకార ॥ ౮౩ ॥ గమ్భీరేతి ॥ అథ
గమ్భీరం సుఖదుఃఖయోరవికృతం చేతః యస్య సః అతఏవ స కీచకోఽపి తుశబ్దో వాక్యాలంకారే

జగతి మహత్తరం హి కృత్యం ॥ వ॥ ౮౧॥ సురాధికత్వేఽపి వదవిలీనో మహ్యాం తవా
స్త్యేవ హి కృత్యశేషః । కురుష్వ మేరోరధికే కుచే మాం సుధాధికం పాయయ మాం
చాధరోష్ఠం ॥ వ ॥ ౮౨ ॥ ఇత్థం ససాంత్వవచనోదయమర్ధమా
రోఢుమానమితపూర్వతనోస్స భీమః । ముష్ట్యాహతిం నిటిలసీమ్ని చకార శత్రో
ర్ధాత్రాయుర్లిపిం శిథిలయన్నివ ధాత్రా దత్తాం ॥వ॥౮౩॥ గమ్భీరచేతాస్స తు కీచకోఽపి గం
ధర్వబుద్ధ్యా ప్రతిహర్తుమేనం । సద్యో భవిత్రా [illegible] దశాయాం స్వాధా
రణీమేవ బబన్ధ ముష్టిం ॥ వ ॥ ౮౪ ॥ జవం ధజంతౌ జయతర్షవంతౌ రుషం వ
హంతౌ రుధిరం కిరంతౌ । పరస్పరఘ్నతౌ పటుశబ్దవంతౌ నియుద్ధమంతౌ నితరామ
శాంతౌ ॥ వ ॥ ౮౫ ॥ అత్యేతి తావవమపీర వాదమపీత్కశ్లాఘన చాటు

గంధర్వస్తాడితవానేష మాలినీపతిర్గంధర్వ ఇతి బుద్ధ్యా నిశ్చయేన ఏనం గంధర్వం భీమం సద్యః ప్రతిహ
ర్తుం ప్రతిహర్తుం భవిత్ర్యాః భావిన్యాః శవతాదశాయాః స్వస్యావస్థాయాః అపీత్యేవకారో
వ్యర్థః సాధారణీం సమానాం సర్వదానీమే నాంతదానీమన్యామిత్యర్థః ముష్టిం బబన్ధ బద్ధ్వా కా
ముష్టిం బధ్నామి రియం తే మర్త్యా ఇతి ప్రసిద్ధమ్ ॥ ౮౪॥ జవమితి॥ తౌ భీమకీచకౌ జవం బలవేగం ధజం
తౌ - జయేతర్షవంతౌ కామినౌ - రుషం క్రోధం వహన్తౌ రుధిరం కిరన్తౌ - క్షతేభ్యః ప్రసారయ
న్తౌ - పరస్పరం పటవః పరుషాశ్శబ్దాః దారయామి - మారయామీత్యాదయోఽనయోస్సంతీతి
తద్వన్తౌ అశాన్తౌ అత్రాన్తౌ సన్తౌ నితరాం నియుద్ధవన్తౌ బాహుయుద్ధశాలినౌ బభూవ
తుః - నియుద్ధకేళిం నిస్సర్వ్య విరంత ఇతి పాఠేఽనుప్రాసస్యైక పాఠభఙ్గాఖ్యదోషాపత్తేర్న స్వీ
కారోఽస్య కంకుడం బాధాచోప్రపేక్ష్యః ఏవం పటుశబ్దవన్తౌ వికృత్యాత్ర పటుః శార్దూలైన్ద్రాది త్వేవ పాఠో
గమ్యతే - అన్వయార్థాత్యేతి తౌ రావమిత్యుత్తరశ్లోకేన సంబద్ధ్యసిరోభాం క్తేః ॥ ౮౫ । అత్యే
తితౌ రావమితి ॥ ...

విగతాత్మకత్థనం - వీక్ష్య కాంక్షాపేక్షకాంక్షాం శ్లాఘనాని చాటుగుంఫాః ప్రియవాక్యసందర్భాశ్చ న విద్యంతే యస్మింస్తత్తథోక్తం తదానీం తద్ద్వేషస్య విజనత్వాదితి భావః - అనుచ్చాః అనుద్ధతాః నిస్వానాః యస్మింస్తథోక్తం - న విద్యంతే హుంక్రియాః హుంకారాః యస్మింస్తత్క్రమం - తైష్టికః కప్. అత ఏవ తత్ - భీమకీచకసంబంధి - నియుద్ధం బాహుయుద్ధం పూర్వం న భూతం కదాఽపి న జాతమభూతపూర్వం జగద్విలక్షణం సత్ అభూత్ అత్ర అశ్వోళితారావేత్యాద్యనేకపదార్థేన తస్మిన్ యుద్ధస్య జగద్వైలక్షణ్యసమర్థనాదనేకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౬౭ ॥ శిలీముఖైరితి ॥ చిత్తజస్య మన్మథస్య చాపే ధనుషి పుష్పే చ జుష్టైస్సంహితైః ప్రీతైశ్చ శిలీముఖైర్బాణైరపి సరళీభిశ్చ ॥ని॥ అళిబాణౌ శిలీముఖావిత్యమరః - దత్తాని కృతాని రంధ్రాణి బిభన్నిజాంగే దక్షదమీరజాతేన భీమేన వాయుసమూహేన చ విధూనితః కంపితోఽపి స కీచకః వేణువిశేషశ్చ ॥ని॥ వేణవః కీచకాస్తే స్యుర్యే స్వనంత్యనిలోద్ధతా ఇత్యమరః - కించిదపి న చుకూజ న దధ్వానైవ మమారేత్యర్థః - అత్ర శిలీముఖకృతరంధ్రవాయుధ్మాననరూపసామగ్రీసత్త్వేఽపి కూజనానుదయవర్ణనా

గుంఫం । అనుచ్చనిస్వానమహుంక్రియాకమభూతపూర్వం తదభూన్నియు
ద్ధం ॥ ౬౭ ॥ ౬౮ ॥ శిలీముఖైశ్చిత్తజచాపజుష్టైర్దత్తాని రంధ్రాణి బిభన్నిజాంగే ।
సమీరజాతేన విధూనితోఽపి స కీచకో నైవ చుకూజ కించిత్ ॥ ౬౮ ॥ ౬౯ ॥
తస్మిన్ హతే నిపతితే బకవైరిముష్ట్యా రంగేణ తేన సమకంపి చలత్పతాకం । పా
ర్థాచ్చిరేణ పరిశీలితముత్తరాద్యైః కన్యాజనైరభివిడంబయతేవ నాట్యం ॥ ౬౯ ॥
౭౦ ॥ తదను తత్ర మ[illegible] పిష్టతయా కృతం తస్య దస్యోస్తరసం తరసా విలోక్య ప్ర
హారవతా ప్యార్త[illegible]శ్లాఘాపూర్వమాఘ్రాతభుజః కురువ్యాఘ్రో నిర్గత్య య
థాపురమవికృతమానసో మహానసోదరం ప్రవిశ్య సుఖేనాధిశిశ్యే ॥ ౭౦ ॥ ౭౧ ॥ని

త్య శ్చాయావిశేషోక్తిశ్చ చిత్తజచాపాదిశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుపప్రాణితత్వాత్తయోరంగాంగిభావేన సఙ్కరః ॥ ౬౮ ॥ తస్మిన్నితి ॥ బకవైరిణో భీమస్య ముష్ట్యా తత్ప్రహారేణేత్యర్థః హతే అత ఏవ తస్మిన్ నిపతితే సతి తేన ప్రసిద్ధేన రంగేణ నర్తనమండపేన ఉత్తరా విరాటపుత్రీ ఆద్యా యేషాం తైః కన్యాజనైః పార్థాదర్జునాచ్చిరేణ పరిశీలితమభ్యస్తం నాట్యమభివిడంబయతా సర్వతోఽనుకుర్వతేవేత్యుత్ప్రేక్షా - చలంతీ పతాకా యస్మింస్తత్తథా సమకంపి కంపితం - కంపతేర్భావే లుఙ్ ॥ ౬౯ ॥ తదన్వితి ॥ తదను తత్ర మండపే నర్తనశాలాయాం పిష్టతయా పిష్టాకారేణ కృతం భీమేన ఘటితం దస్యోశ్శత్రోస్తస్య కీచకస్య తరసం మాంసం విలోక్య ప్రహర్షవతా ప్రహారవతా పార్షత్యా ద్రౌపద్యా తరసావేగేన శ్లాఘాపూర్వం యథా తథా ఆఘ్రాతౌ చుంబితౌ - భుజౌ - యస్య సః తథోక్తః రేవ తదభీష్టదాయకత్వాదితి భావః - కురువ్యాఘ్రః కౌరవశ్రేష్ఠః భీమః నిర్గత్య నర్తనమండపాద్బహిరాగత్య పురేవ యథాపురం కీచకవధాత్పూర్వమివ అవికృతం హర్షాదనుద్రిక్తం మానసం యస్య సః తథోక్తః స్వస్య కీచకవధస్య కించిత్కరత్వాదితి భావః - మహానసస్య పాకగృహస్య ఉదరం మధ్యం ప్రవిశ్య సు

శైనాధిశిశ్యే - శయితవాన్ శీఙః కర్తరి లిట్ ॥ ౯౯ ॥ నిహత్యేతి ॥ మాలినీ ద్రౌపద్యపి తత్ర రంగే శత్రుం కీచకం నిపాత్య పాతయిత్వా భీమేనేతి శేషః భీత్యేవ నన స్తుతో భయేనేత్యర్థః - చలః అగ్రపాణిః హస్తాగ్రం యస్యాస్తథోక్తా సతీ చక్రన్ద - రురోద - క్రన్దేః కర్తరి లిట్ - తత్ ద్రౌపదీరోదనం నిశమ్య కిమత్యాహితం కిమత్యాహితమితి బ్రువాణాస్సన్తస్తస్య సర్వేప్యవరజా అనుజాస్సమేయ సమాగతవన్తః ॥ ౧౦౦ ॥ విలోక్యేతి ॥ అమీ కీచకానుజాః మృత్యోరివద్విపస్య గజస్య పిధానపిండం తృణచ్ఛన్నకబళమివ స్థితమితి రూపకోజ్జీవితోత్ప్రేక్షా - తం భ్రాతరం కీచకం విలోక్య ఆత్తశోకాస్సన్తః జ్యాయాన్ జ్యేష్ఠః కీచక ఇవ తాం స్థలీం రంగప్రదేశం నిజేన ఆపీనబాష్పేణ శోణితేన చ - గుల్ఫద్వయసీం గుల్ఫప్రమాణాం విదధుః - తత్ప్రమాణబాష్పజలాం చక్రురిత్యర్థః - ప్రమాణే ద్వయసజ్దఘ్నఞ్మాత్రచ ఇతి ద్వయసచ్ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినా ఙీప్ - అత్ర కీచకస్య తదనుజానాం చ రంగే గుల్ఫప్రమాణాస్రసంపాదనే నౌపమ్యస్యాగమ్యత్వాత్ తుల్యయోగితాభేదః - బాష్పశోణితయోరస్రశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుజ్జీ

> పాత్యమాలిన్యపి తత్ర శత్రుం చక్రన్ద భీత్యేవ చలాగ్రపాణిః । నిశమ్య తత్కిం
> కిమితి బ్రువాణాస్సర్వేపి తస్యావరజాస్సమేయుః ॥ ప ॥ ౧౦౦ ॥ విలోక్య
> తం భ్రాతరమాత్తశోకా మృత్యోర్ద్విపస్యేవ పిధానపిణ్డం । జ్యాయానివామీ
> విదధుస్స్థలీం తామస్రేణ గుల్ఫద్వయసీం నిజేన ॥ మా ॥ ౧౦౧ ॥ తతస్తేషాం
> పరవిపత్తినిమిత్తమియమేవేతి రోషరూషితచేతసో నివేశితశవపిణ్డభారస్యమా
> రుత్తైర్భీమముష్టిభిరివ నారికేళఫలైరుపరుధ్యమాన పార్శ్వస్య చరమవిమానస్యాన్తం
> ర్ధదారుణీసంధానితాం కౌన్తేయసీమన్తినీం తిమిరముదిరసౌదామినీభిః కరదీపి
> కాభిర్దీప్యమాన చంక్రమావకాశేన పథా పితృవనముపనీయ స్వకీయవివేకసం

చిత ఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః - (అత్రేదం చింత్యం - జ్యాయానివేత్యనేన సాదృశ్యస్య వాచ్యతయా వ్యంగ్య సాదృశ్యక తుల్యయోగితాభేదకథనే వ్యాఖ్యాతుస్తాత్పర్యం మృగ్యమితి) ॥ (౧౦౧ ॥ తత ఇతి ॥ తతస్తే కీచకానుజాస్సోదరస్య కీచకస్య విపత్తేర్మరణస్య నిమిత్తం - కారణమియం ద్రౌపద్యేవ - ఇత్యుక్తప్రకారేణ రోషేణ క్రోధేన రూషితం కలుషీకృతం చేతో యేషాం తథోక్తాస్సన్తః నివేశితో నిక్షిప్తశ్శవపిండః కీచకమాంసగ్రంథిర్యేన భారో యస్మింస్తస్య - మారుత్తైర్దేహభారిభిర్భీమస్య ముష్టిభిస్తత్ప్రహారైరివ స్థితైర్నారికేళఫలైః రుధ్యమానాస్సంగతాః పార్శ్వప్రత్యవరోధా యస్య తస్య చరమవిమానస్య శవరథస్యాన్తస్స్తమ్భదారుణీ సంధానితాం బద్ధాం కౌన్తేయసీమన్తినీం ద్రౌపదీం తిమిరసైన్యముదిరస్య మేఘస్య సౌదామినీభిస్తటిద్భిః కరదీపికాభిర్దీప్యమానశ్చంక్రమస్య గమనస్యావకాశో యస్మింస్తేన పథా మార్గేణ పితృవనం శ్మశానం ॥ నిశ్మశానం స్యాత్పితృవనమిత్యమరః - ఉపనీయ ప్రాపయ్య స్వకీయయా వివేకసంపత్త్యా సహామహత్యాం చితాయామత్యాక్షుః - హాపయామాసుః ॥ ని ॥ ఘనజీమూతముదిరజలముగ్ధూమయోనయః ఇత్యమరః - తటిత్సౌదామినీ విద్యుచ్చంచలా చపలా అపి - ఇత్యమరః - అత్ర ద్రౌపదీః వేకస . . .

స్త్యాగక్రియాయాం సాహిత్యవర్ణనాత్సహోక్తిరలంకారః ॥ ౯౨ ॥ తావదితి ॥ తావత్స ద్యపివచకితచకితాఽతిభీతా విషాదాద్విహదీహా హేత్యతిఖేదే - హేనాథలోకరక్షకజగతః ప్రాణభూత జీవితరూప - విపత్సమయబన్ధో క్రమేణ హే ప్రియజగత్ప్రాణ ద్వయోర్భవతీతి వాయుపుత్ర ని॥జగత్ప్రాణసమీరణావితి వాయుపర్యాయేష్వమరః - విపద్ఘటజసైంధవక్రతాయాస్స మయేబ న్ధో ఇతిచ - త్వం సంప్రతి రసవతీం అనురాగిణీం కాంతారాం ప్రియాం భాషారమాం గౌరీరూపాం అన్య త్ర కాంతారాం రుచ్యాం రసవతీం మధురాదిషడ్రసధారిణీం పాకక్రియామితిచ పరిగృహ్య పరిణీ య స్వీకృత్యచ - ముగ్ధాం సప్రౌఢాం మూర్ఛితాంచ - ఇమాంమాం కథం న గణయసి - నాద్రియ సే ఇత్యుక్తప్రకారముచ్చైస్తారమరోదీత్ రురోద - రుదేః కర్తరి లుఙ్ - అత్ర ప్రస్తుతజగదీశ్వ రప్రార్థనయా ప్రస్తుతభీమప్రార్థనాద్యోతనాత్ప్రస్తుతాఙ్కురాలంకారః - ప్రస్తుతే నప్రస్తుతస్యద్యోతనే ప్రస్తుతాఙ్కురఇతిలక్షణాత్ ॥ ౯౩ ॥ తత్రేతి ॥ అథతత్రచితాయా ముష్యా ద్రౌపద్యాః రుదితస్వనైః రోదనధ్వనిభిర్జవాదాకారితః - ఆహూతో మారుతిర్భీమః స

పత్యాసహమహత్యాంచితాయామత్యాక్షుః ॥ ౪ ॥ ౯౨ ॥ తావదేవ చకితచకితా హా
నాథ జగత్ప్రాణ భూతవిపత్సమయబన్ధో సంప్రతి కాంతారరసవతీం పరిగృహ్య
ముగ్ధామిమాంకథంనగణయసీత్యుచ్చైరరోదీత్ ॥ ౫ ॥ ౯౩ ॥ తత్రాస్యా
రుదితస్వనైరథజవాదాకారితో మారుతిస్సక్ష్వేడ్వాయుబలాదలాతమహసామి
షల్లక్షైర్మిలనైః । ధ్వాన్తైర్గారుడభిత్తిభఙ్గిపిశునైర్వ్యోఘం ద్విషాం ధావితుం
జ్యేష్ఠస్యాధ్వనివిద్యదృష్టిమకరోద్దోర్దర్పసిద్ధాంజనైః ॥ ౬ ॥ ౯౪ ॥ నిపాతితా
న్ప్రేక్ష్య సనిరత్యత్ర సూతాన్పృథీరస్సుమనాయతేస్మ । ఉత్పాతముద్రా

క్ష్వేడ్ వరూరోవ్వస్సంబంధిసాహావాయోరతి వేగజనితస్యబలాదేః పల్లక్షైరత్యల్పైః ప్రాప్తైః దుర్లక్షై రితి దూరాత్ అలాతస్య హస్తధృతాంగారకాష్ఠస్య మహసాం తేజసాం మిలనైః కాంతిభిరుపలక్షి తః ఉరువేగజనితవాయుబలజాజ్జ్వల్యమానాలాతతేజోవిశిష్టస్సన్నితియావత్ - ద్విషాముపక్షే పకానామోఘంగణంగారుడభిత్తేర్గరుడస్యభఙ్గిః రీతిః తస్యాః పిశునైస్సూచకైః తద్వదతినిబి డైశ్చ్యామైరిత్యర్థః - ధ్వాన్తైరన్ధకారైరపి జ్యేష్ఠస్యకీచకస్యాధ్వనిమరణరూపే ధావితుంవే గాద్గన్తుం దోర్దర్పైర్బాహుబలైరేవసిద్ధాంజనైః దివ్యైరప్రతిహతదృష్టి లోచనేయస్యతథో క్తమకరోత్ - కీచకమిలితదశపథాదిసర్వావధీవిల్యర్థః - రూపకమోపమానస్పష్టిః - అ త్రసక్ష్వేడ్వాయుబలాదలాతమహసాసంధుక్షితానలకణమిశ్రితాః - వాయుబలాదసుకణం ప్రతిషేధనసంధుక్షితాప్రజ్వలితా అలాతమహసాఉపలక్షిత ఇతిపూర్వస్మాదనతిరిక్తార్థకస్యగ మకయథాశ్రితసారస్తుబహుసమూలవస్తుకేమద్యష్టత్వాత్ క్లిష్టత్వదోషదుష్టత్వేఽపివ్యా ఖ్యాతమితిధ్యేయం - శార్దూలవిక్రీడితం ॥ ౯౪ ॥ నిపాతితానీతి ॥ సపీరోధిమస్స్వనాఽత్మనా తత్ర స్మశానేనిపాతితానలవిభూతానాప్తస్య ముక్షిమిత్తస్యముద్రాంచిహ్నం బ్రువతా సూచయతా న్యపిత్రా వాయునాఽరణ్యతలేనిగూఢాః ఉత్పాటితానీతాః కాలాః తాలవృక్షసస్తి

త్ర్యాక్షసూతాపపకీచకాన్నిర్దహ్య పునాయితేన్య - సంతుష్టచిత్తోభూదిత్యర్థః - శత్రుక్షపణికర్మేషికరణాదితిభావః - అత్ర సుపాతితోపకీచకవిలోకనస్యవిశేషణగత్యాసంతుష్టచిత్తత్వహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం తాలాని వేత్యుత్ప్రేక్షయాసంసృష్టమ్ ॥ ౯౫ ॥ ౫౦

గర్వేతి ॥ తత్రశ్మశానేగంధర్వాత్ - భీమాత్ భీరుష్వత ఏవేతరే మజ జనేషు విష్వగభితః పలాయనపరేషుసత్సు విముక్తో భీమేన మోచితోబంధః ఉపకీచకకృతః యస్యాస్సాకృష్ణా తౌ ద్రౌపదీ - కీచకరిపుర్భీమశ్చ తౌ ద్వావన్యోన్యం కృతా ప్రశంసా స్తుతిః భవానేవవీరః - భవత్యేవవీరపత్నీత్యాదిరూపాయాంతథోక్తౌ సంతౌ పునర్నగరం విరాటపురం ప్రత్యభ్యాగమతాం - ఆగతవన్తౌ - గమేరభిపూర్వాత్ కర్తరి లుఙ్ - అత్ర గన్ధర్వభయస్య విశేషణగత్యాజనానాం పలాయనహేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః ॥ ౯౬ ॥ తతఇతి ॥ తతో ద్రౌపదీభీమయోః పురప్రవేశనానంతరం క్షణాదేవసన్ధ్యాయాః ప్రాప్తః కాలికాయాస్సంబంధినా అరుణిమ్నా అరుణకాన్త్యా కరమ్బితేన వ్యాప్తేనామ్బరమణేస్సూర్యస్య బిమ్బేన పరిచుమ్బ్యమానేన సంయుజ్యమానే అతఏవ నశమ్యాయాధస్యేం ద్రప్రస్థాస్వపి తత్తత్తాలానివారణ్యతలే విరుగ్ణాః ॥ ప ॥ ౯౭ ॥ గన్ధర్వభీరుషుజనేష్వితరేషు తత్ర విష్వక్పలాయనపరేషు విముక్తబంధా । కృష్ణా చ కీచకరిపుశ్చ కృతప్రశంసౌ । వన్యోన్యమభ్యగమతాం నగరం పునస్తౌ ॥ ౫ ॥ ౯౮ ॥

తతః క్షణాదేవసంధ్యారుణిమకరంబితేనాంబరమణిబింబేనపరిచుంబ్యమానే శంపాయుధహరిదంగణపరిసరే రుధిరవీచిముచాపిశితపిండేన కృతానుషంగం రంగవిడంబయతి సతి శుచానిరస్తమాలిభిర్నిర్గలితవాక్యైస్త్యక్తసమస్తపదతనుభిర్నిఖిలైరపిపౌరైర్నృపతిసిలయద్వారం నిబిడితమభూత్ ॥ ప ॥ ౯౯ ॥ వధ్వాస్తదానుం డలశోనివిష్టారుంధధ్విశాశారురుదుర్విలాపైః । మహత్సుదుఃఖేష్వపి జృంభితేషు మాలిన్యహాలంభనమప్రశద్భిః ॥ ప ॥ ౧౦౦ ॥ తస్మిన్దినే సన్నిధిమాగతాపాన

స్య హరిదంగణపరిసరే ప్రదేశే పరితో రుధిరస్య వీచీర్ముఞ్చతి తస్మిన్ చాపిశితపిండే నకీచకమాంసముద్గేన కృతోనుషంగస్సంబంధో యస్మింస్తథోక్తం రఙ్గం నర్తనమండపం విడమ్బయతి - అనుకరోతిసతి - శుచాదుఃఖేననిరస్తామాలిరుష్ణీషాది శిరోభూషణం యైస్తైః నిర్గలితాస్త్యక్తావాచో యైస్తైః వాచంయమైః నిష్పన్దాని స్పందరహితాని త్యక్తవ్యాపారాణి వపూంషి యేషాం తైః నిఖిలైరపి పౌరైః నృపతేర్విరాటస్యనిలయస్య గృహస్యద్వారం నిబిడితం సాంద్రీకృతమభూత్ - పౌరాస్సర్వేనృపమాశ్వాసయితుం రాజగృహమగుస్సరిత్యర్థః ॥ ౯౯ ॥ వధ్వాఇతి ॥ తదావధ్వాః పౌరస్త్రియః మండలశోవలయాకారేణనివిష్టాస్సత్యః మహత్సుదుర్భరేషుదుఃఖేషుజృంభితేష్వపి - మాలిన్యాః ద్రౌపద్యాః ఉపాలమ్భనం నిందామప్రశద్భిర్గంధర్వభయాదితిభావః - ఆశారుంధద్భిః దిగన్తవ్యాపిభిర్విలాపైః పరిదేవనైరుపలక్షితారురుదుః - అత్ర ఉపాలమ్భనహేతోః కీచకవధస్యసత్త్వేఽపితదనుదయవర్ణనాద్విశేషోక్తిరలంకారః ॥ ౧౦౦ ॥ తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్దినే కీచకవధదినే సన్నిధిం ప్రత్యాగతా - సా కీచకమాతయిత్యత్వేన ప్రసిద్ధా కృష్ణాకేకయరాజపుత్ర్యాస్సుదేష్ణాయాః దృశం నేత్రం ...

కాయాంజనకాష్ఠస్యార్పణయావినాఽపివిన్యసనంవినైవ అశ్రుకణైర్బాష్పబిన్దుభిర్మ ఏవ రామనల్పాంతత్పూర్ణామితియావత్ అకార్షీత్ చక్రే ఇయ మేవమద్భాంత్యాశాంమ్య త్యురతితయాబాష్పాయితమిత్యర్థః - అత్రాన్యకారణమష్టానశలాకావిన్యసనంవినాఽ పితియుపయనత్వనాద్విభావనాలంకారః ॥ నన ॥ తావదితి ॥ తావత్తావత్కాలేనయుధిష్ఠి రాముఖపూదిర్యేషాంతేపాండవాఅపివాంఛజాతేనభిషేనైవవాయ నమూహేనవ్యాధూతా నాంసిహతానాంకమ్పితానాంచ - కీచకానాంసూతజానామేనవేణు విశేషాణామితిపూర్వ వచ్ఛిష్టరూపకంకులేనబృందేనఆకులఃసంకులఃఘోటీభాగోఽగ్రదేశోయస్యతంనిర్యన్త్యాత్రి యాంనయనవారిణావైరిపదీబాష్పేణైవ ఝర్యాత్ప్రస్రవణేనపరీతంవ్యాప్తంసంకేతం అజ్ఞా తవాససంవత్సరశపథమేవశైల మధిరుహ్యాపరిజ్ఞాని స్త్రీత్యనిశశ్వసుఃనిశ్వసితవంతఃకృచ్ఛ్రాదు త్తీర్ణావిశ్రమ్యదీర్ఘంనిశ్వసన్తీతిప్రసిద్ధం - సమస్తవస్తువిషయరూపకం - యత్తునంకే తోన్నతమండప ఇతిన్యసింహః - ఉవబోధనాద్విశేషణద్వయాసాఙ్గత్యాపత్తేః ॥ ౧౦౦ ॥

కృష్ణాదృశం కేకయరాజపుత్ర్యాః ॥ మషీశలాకార్పణ యావినాపిమందిరేతరా మశ్రుకణైరకార్షీత్ ॥ ప ॥ నన ॥ తావద్యుధిష్ఠిరముఖా అపివాతజాతవ్యా ధూతకీచకకులాకులఘోటిభాగం । నిర్యత్ప్రియానయనవారిఝరీపరీతం సంకే తశైలమధిరుహ్యనిశశ్వసుస్తే ॥ ప ॥ ౧౦౦ ॥ తదనువిదితవార్తాధార్తరా ష్ట్రోతిభూమ్నా శుభగుణచరితేభ్యస్సూతజానాంశతస్య । వసతిమరిజనానాంమ త్స్యభూపాలపుర్యాం ప్రభురముమురలక్ష్యైర్హేతుభిర్నిశ్చికాయ ॥ ప॥ ౧౦౧ ॥ అన్యేద్యురంగేశ్వరసౌబలాభ్యామాస్థాయగోష్ఠీమధిపఃకురూణాం భీష్మాదిమాన్బంధుజనాన్విలోక్యగంభీరమేవంగిరమాబభాషే ॥ ప ॥ ౧౦౨ ॥ భో

తదన్వితి ॥ తదనుపాండవానామజ్ఞాతవాసపరిజ్ఞానేస్వరణానంతరం ధార్తరాష్ట్రోదుర్యోధ నః - శుభాగుణాఃగూఢసంచరణేంగితజ్ఞానాదయః చరితానియథార్థ ఎక్తృత్వాదీనిచ తేషాంతేభ్యశ్చైభ్యస్సూతజానాంశతస్యసంబంధిని విదితావిజ్ఞాతా వార్తావధవృత్తాన్తో యేనతథోక్తస్సన్ భూమ్నాభృశమయంమన ఏవముకురందర్పణంతస్మిన్ లక్ష్యైఃసంక్రాంతైర్నిశ్చితైరితి యావత్ హేతుభిర్వ్యాప్యమానైః కీచకశ్లాఘనీయ సౌందర్యతద్వధాదిభిః మత్స్యభూపాలపు ర్యాంవిరాటనగర్యాంపరిజనానాంపాండవానాంవసతింనివాసంనిశ్చికాయనిశ్చితవాన్ - చినో తేఃకర్తరిలిట్ - విభాషాచేరిత్యభ్యాసాత్పరస్యకుత్వంఅత్రశుభగుణచరితేభ్యఇతివిశేషణస్యా త్రైకాలికతదుక్తీనాంయథార్థాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరస్య హేతుభిఃపాండవస్థిత్యనుమానస్య చద్వ్యదోరంగాంగిభావేనసంకరః-మాలినీ ॥ ౧౦౧ ॥ అన్యేద్యురితి ॥ పరస్మిన్ దినేకురూణామధిపః దుర్యోధనఃఅంగేశ్వరసౌబలాభ్యాంకర్ణశకునిభ్యాంసహగోష్ఠీమాస్థాన మాస్థాయప్రాప్యభీ ష్మఃఆదిమఃఅగ్రగఃయేషాంతాన్ బంధుజనాన్విలోక్యఏవంవక్ష్యమాణప్రకారేణ గిరంవా క్యంగంభీరమభిప్రాయబభాషే, ఉక్తవాన్ ఇంద్రవజ్రావృత్తం ॥ ౧౦౨ ॥ భోభోఇతి ॥ భో

జోద్వాహబంధుజనాః - అథసత్యార్థనామాజ్ఞాతాః॥ ౧॥ సుదేష్ణాయాస్తాదంగేహాద్వైభాఖ్యాతస్తమకః ఇదంవక్ష్యమాణంపాణ్డవస్యత్రాతస్సంభవతాంపదితంయదాప్రాగ్జ్ఞాతంకిమితిపరిపృచ్ఛే - సాత్ర తిఖలుమాత్స్యనృపతేఃకీచకోనామవిరాటస్యాలః కామవ్యసనిజ్ఞాతనామగోత్రాం కామినీంకామయమానస్సన్నదృశ్యైర్గంధర్వైస్తస్యాఃకీచకకామితకామిన్యాఃపతిభిఃపంచభిర్గంధర్వైర్నిశిరాత్రావనురహసిపి కాంతేన్వసంఖ్యాయాః పంచత్వస్య పదంవాచకంపంచత్వశబ్దస్సాభిధేయంవాచ్యంమరణమితియావత్ - అనీయతప్రాపితః - నడుతేఃకర్మణిలఙ్ - పునరపి హతేఽపికీచకఇత్యర్థఃతస్యైకామిన్యైక్రుధ్యంతీత్యనిచ్ఛితాతాపాద్రూపాద్రోహంకుర్వంతస్తస్యకీచకస్యానుజాఅపితథైవతత్పతిభిఃపంచతామనీయంతేత్యర్థఃఇత్యుక్తప్రకారాఇయం కాచిదేకాకింపద స్త్రీజనవాదఃకర్ణాదేకస్యశ్రోత్రాత్కర్ణమన్యస్యశ్రోత్రమధిరోహాప్రాప్నోతి-ఏవంచేదుక్తవృత్తాంతస్సత్యశ్చేదిత్యర్థఃసాకీచకకామితకామినీచతుష్పథేచతుర్మార్గమేళనదేశేయోమండపస్తస్యస్తంభసాలభంజికాకృత్రిమపుత్రికేవసర్వేషాంజనానాంకరేణపరామర్శస్యస్పర్శనస్యభాజనంపాత్రంపాంచాలదుహితాద్రౌపదీభవతి - అసంశయం- తస్యాః

జోవిదితంకింభవతామపిదంసప్రతిఖలుమాత్స్యనృపతేరేకామపి కామినీంకామయమానఃకీచకోనిశితస్యాఃపతిభిరదృశ్యైః పంచభిర్గంధర్వైస్సురహసిస్వసంఖ్యాపదాభిధేయమనీయత - తస్యైపునరపిద్రుహ్యంతః స్తదనుజాఅపితథైవేతికాచిదియంకిం వదంతీకర్ణాత్కర్ణమధిరోహతి - ఏవంచేదసంశయంసాచతుష్పథమండపస్తంభసాలభంజికేవసర్వకరపరామర్శభాజనంపాంచాలదుహితా - తే పునరజ్ఞాతవాసినః పరేతపతిపవమానపాకశాసనాశ్వినాంపారస్త్రైణేయాస్తస్యాఃపతివిడంబకాః - తేష్వపిద్వితీయేనైవబాహుబలశాలినావధూప్రహారంనిహంత్రాభవితవ్యం - అహోసర్వత్రవిశృంఖలమమీషాండౌశ్శీల్యం ॥ ॥

తథాహి॥ ప ॥ ౧౦౩ ॥ దేశేజరాసంధముఖైర్వ్యరుంధన్వనేపికిర్మీరహిడింకామిన్యాః పతివిడమ్బకాఃభర్తారఇతిప్రవాదభాజస్తేపునర్గంధర్వాస్తుఅజ్ఞాతఃవాసఃయేషాం స్త్రీత్యజ్ఞాతవాసినఃపరేతపతేర్యమస్య పవమానస్యవాయోఃపాకశాసనస్యేంద్రస్యఅశ్వినోరాశ్వినేయయోశ్చపంచానాంపరస్త్రియాఃకుంత్యామాద్ర్యాశ్చపుత్రాఃపారస్త్రైణేయాఃయుధిష్ఠిరభీమార్జునసకులసహదేవాః - కల్యాణ్యాదిత్వాడ్ఢకినఙాగమః - అనుశతికాదిత్వాదుభయపదవృద్ధిః - భవంతిఅసంశయం - తేష్వపిబాహుబలశాలిన్యాద్వితీయేనభీమేనైవవధైప్రద్రుహ్యంతీతిద్రుహంకీచకానాంనిహంత్రామారకేణభవితవ్యం అసంశయం- అమీషాంపాండవానాండౌశ్శీల్యందుస్స్వభావస్సర్వత్రస్వదేశేపరదేశేచవిశృంఖలంనిష్ప్రతిబంధకం- అహోఆశ్చర్యే ॥ ౧౦౩ ॥ తథాహీత్యుత్తరశ్లోకావతారః ॥ దేశఇతి ॥ దేశేస్వదేశేస్థానస్థితాస్సంతఃజరాసంధోముఖమాదిర్యేషాంతైరాజభిస్సహవ్యరుంధన్ విరోధంచక్రుః - రుధేఃకర్తరిలఙ్ - వనేస్థితాస్సంతోఽపికిర్మీరహిడింబముఖైర్వ్యస్సహవ్యరుంధన్ బహూనాం గూఢేని

వాసే అజ్ఞాతవాసేపి చ స్థితాస్సంతస్సూతపుత్రైః కీచకైస్సహ వ్యరుంధన్ అతః అన్యైస్సహ కలహం వినా క్వను కుత్ర వా స్థితాః న కుత్రాపీత్యర్థః - అత్ర సర్వత్ర కలహాసహభావం ప్రతి వాక్యార్థత్రయస్య హేతుత్వాదనేకవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౧౦౪ ॥ అత్రేతి ॥ వేషాంతరమన్యో వేషస్సన్యాసాదిః కఞ్చుకమాచ్ఛాదకం యేషాం తైః అత ఏవ పంచభిః తైరకించనైర్దరిద్రైః పాండవైః అత్రాస్మిన్నేవ మత్స్యనగరే స్థిత్వా వృద్ధః మందప్రజ్ఞ ఇతి యావత్ అత ఏవ వంచితః ఖలు రామస్త్రిణా - ఇత్యభిధాయ ఏవముక్త్వా సుయోధనో రాధేయేన కర్ణేన సహ హాకృతహస్తతాళస్సన్ వల్గతీ ఉన్నమతీ భుజయోశ్శిఖరే అగ్రభాగౌ యస్మింస్తత్తథా ఉచ్చైస్తారం జహాస - హసితవాన్ అత్ర వృద్ధభావస్య విశేషణగత్యా వంచనాహేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః ॥ ౧౦౫ ॥ సంక్షోభ ఇతి ॥ తతః పాండవాః విరాటపురే గూఢం వసంతీతి హేతోః మత్స్యనృపతేర్నగరస్య విరాటపురస్య సంక్షోభేన అతి - అస్మాభిరితి శేషః - స్వయం రోద్ధుం నిర్గతాన్ మహతామాశ్రయరక్షాపరతంత్రత్వాదితి భావః - తాన్ పాండవాన్ దృష్ట్వా అవకీర్ణా

బహుకైతవైః । గూఢే నివాసేపి చ సూతపుత్రైః క్వను తాస్సైకలహం వినాస్యైః ॥
॥ ౧౦౪ ॥ అత్రైవ స్థిత్వా వేషాంతరకంచుకైరకించనైరేతైః ఖలు వంచి
తో వృద్ధో విరాట ఇత్యభిధాయ సుయోధనో రాధేయేన సహాకృతహస్తతాళో వ
ల్గద్భుజశిఖరముచ్చైర్జహాస ॥ తతః ॥ ప ॥ ౧౦౫ ॥ సంక్షోభేన నగరస్య మత్స్య
నృపతేరోద్ధుం స్వయం నిర్గతాన్ దృష్ట్వా తానవకీర్ణనో వితనుమాగచ్ఛాధునా
త్వం పురః । ఇత్యుక్తం కురుభూభుజా సదసి గాం హర్తుం త్రిగర్తేశ్వరస్తస్యైవా
పపురీం దినావధిరివార్యమ్ణః ప్రతీచీం దిశం ॥ ౫ ॥ ౧౦౬ ॥ తత్ర దత్తేక్షేన పురం
వ్యగ్రతరస్యైవ తేన కాల్యమానం క్వచిదరుణతయా నిమగ్నజమదగ్నికుమారో
ష్ణనిశ్వాసవేగవిలులితవీచీప్రపంచమివ శమంతపంచకం క్వచిన్నిలితయామదకం

సౌభాగ్యాజ్ఞాతవాసవ్రతాన్ వితనుమః కుర్మః కించ అధునా హే సుశర్మన్ త్వం పురః పూర్వాం గచ్ఛ గవాహరణాయేతి భావః - ఇత్యుక్తప్రకారం కురుభూభుజా దుర్యోధనేన సదసి సభాయాముక్తః త్రిగర్తో నామ దేశవిశేషః తస్యేశ్వరస్సుశర్మా తస్య విరాటస్య గాః ధేనూః హర్తుం తస్యైవ పురీం విరాటపురం అర్యమ్ణస్సూర్యస్య సంబంధినా అవధిస్సాయంకాలికగతిరిత్యర్థః ప్రతీచీం దిశమివ ఆప ప్రాప్తవాన్ సుశర్మాత్మపురం సూర్యోస్తం చాపతురిత్యర్థః - ఆప్నోతేః కర్తరి లిట్ - అత్ర సుశర్మదినావధ్యోః ప్రాప్త్యసాదృశ్యస్య గమ్యత్వాత్ తుల్యయోగితాభేదః - శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౧౦౬ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర సాయంకాలే క్వచిదేకత్ర అరుణతయా ఆరక్తవర్ణత్వేన నిమగ్నస్య జమదగ్నికుమారస్య పరశురామస్య ఉష్ణానాం - క్షత్రియేషు కోపాతిశయభావః నిశ్వాసానాం వేగేన విలులితాః ప్రవృద్ధాః వీచీప్రపంచాః తరంగపరంపరా యస్మింస్తథోక్తం శమంతపంచకం కురుక్షేత్రే పరశురామసహతక్షత్రియరుధిరమయహ్రదపంచకమివ స్థితం - క్వచిన్నిలితయా మదేన కస్తూరీనాం దర్శవతాం వేదజ్ఞానాం గజానాం శుణ్డాగ్రైర్విధూనితాః కచ్చు

తాః విటపమాలాః శాఖాపఙ్క్తయో యస్మింస్తథోక్తం - తమాలకాననం తాపిచ్ఛవనమివస్థితం - క్వచిద్ధవళతయా మందరేణ గిరిణా మథనాత్ విక్షేపితాన్యుత్థాపితాని ఫేనానాం కూటాని రాశయో యస్మింస్తథోక్తం క్షీరోదస్య కలశాబ్ధేర్మధ్యమివస్థితం ఉన్నమితాని లాఙ్గూలాని యేన తత్ ఉద్గమితాః ఉత్పాదితాః హుంకారాః యేన తత్ ఉల్లిఖితా ఉత్క్షిప్తా ధూళిశ్రేణ్యేన తత్కం ఉద్దామాస్తారాః ఘంటానాం గ్రైవేయాణాం రవా యస్మింస్తత్ గామేవ ధనం దక్షిణేన పురం పురస్య దక్షిణభాగే వ్యగ్రతరం గ్రహణే౽తిప్రవణం సైన్యం యస్య తేన సుశర్మణా త్రిగర్తేశ్వరేణ చాల్యమానం నోద్యమానం నిశమ్య శ్రుత్వా సేనాయాం కుంభికులస్య గజబృందస్య బృంహితానాం గర్జితానాం ఆరంభైః రవక్రమైః మందిరాగ్రేషు సౌధశిఖరేషు సింహప్రతిచ్ఛందానాం కృత్రిమసింహానాం బృందస్య ముఖాని కందరాణీవ తేషాం మానసనియమం విభిందన్ ప్రతిధ్వనయన్నిత్యర్థః - అనుకూలైః పవమానైర్వాయుభిః పురో౽గ్రే నాటితాః పటాః యేషు తైః రత ఏవ వైరిభటానాం శత్రుయోధానాం జీవితస్య ఆహరణాయ ఆహర్తుమితి తుమర్థాచ్చ భావవచనాదిత్యపాదానత్వం - వైవస్వతం యమమాహ్వయద్భిరివస్థితైః కేతుదండైర్ధ్వజైః పరిపాటితః ఛన్నః గగ

దూలవేదండశుండావిధూనితవిటపమాలమివ తమాలవనం క్వచిద్ధవళతయా మం
దరగిరిమథనవిక్షేపితఫేనకూటమివ క్షీరోదమధ్యమున్నమిత లాఙ్గూలముద్గమిత
హుంకారముల్లిఖితధూళికముద్దామ ఘంటారవం గోధనం నిశమ్య సేనాకుంభికు
లగంభీరబృంహితారంభైర్మందిరాగ్రసింహప్రతిచ్ఛందబృంద ముఖకందరమా
ననియమం విభిందన్ననుకూలపవమానపురోనాటితపటైర్వైరి భటజీవితహరణా
య వైవస్వతమివాహ్వయద్భిః కేతనదండైః పరిపాటితగగనతటినీతటవిటపివా
టో విరాటో౽పి రణప్రయాణారభటీమాటీకత ॥ ౧౦౭ ॥ సంఖ్యాయయా
నేషు సమారురుక్షౌ కేళిస్పృశాం కీచకబాంధవానామ్ । అశ్వప్రసంగే౽ప్యభిధీయ
మానో గంధర్వశబ్దో గరళాయతే స్మ ॥ ౧౦౮ ॥ సభ్యైశ్చసూతైశ్చ తురంగి

నతటీనాం ఆకాశగఙ్గాయాః తటయోర్విటపినాం వృక్షాణాం వాటస్సమూహో యేన తథోక్తః విరాటో౽పి రణప్రయాణస్య ఆరంభం సన్నాహమాటీకత ఆచరితవాన్ ఉత్ప్రేక్షాతిశయోక్తి సంసృష్టిః ॥ ౧౦౭ ॥ సంఖ్యాయేతి ॥ సంఖ్యాయ యుద్ధం కర్తుమితి క్రియార్థత్వాదినా చతుర్థీ - యానేషు వాహనేషు గజాదిషు సమారోఢుమిచ్ఛౌ సమారురుక్షౌ సత్యేవ కేళిః క్రీడా తాం స్పృశంతీతి తథోక్తానాం కీచకబాంధవానాం సూతాత్మజసంబంధినాం వీరాణాం - అశ్వానాం ప్రసఙ్గే ఆరోహణప్రస్తావే౽పి కిముత మాలినీప్రస్తావ ఇత్యపిశబ్దార్థః - గంధర్వ ఇతి శబ్దః అశ్వస్యాపి వాచకం పదం గరళాయతే స్మ కాలకూటతుల్యో౽భూదిత్యర్థః - వ్యజస్తాత్కర్తరి క్యఙో గేలట్ - వాజివాహో౽ర్వగంధర్వా ఇత్యశ్వపర్యాయత్వేన ప్రసిద్ధో౽పి హృదయశల్యాయమానాం మాలినీపతీనేవ సత్వరముపస్థాపయన్ గంధర్వశబ్దస్తేషాం గరళప్రాయో౽భూదిత్యభిప్రాయః - ఉపమోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః - ఇంద్రవజ్రావృత్తమ్ ॥ ౧౦౮ ॥ సభ్యైరితి॥

సవీరః విరాటస్స భైక్ష్యస్సహాయైః సాధుభిశ్చ సూతైః పాచకైశ్చ - తురంగిభిః అశ్వారోహైశ్చ గోపైః గోపాలకైశ్చ - విజ్ఞాపితః క్రమేణ నివేదితః వీర్యభూమా శౌర్యాతిశయః యేషాం తాన్ తేషామేవ ప్రత్యేకం తైరా సంవత్సరం పరిచితత్వాదితి భావః - పార్థాన్ యుధిష్ఠిరభీమనకులసహదేవాన్ ఇంద్రద్విరద ఐరావతః దన్తాన్ చతుర ఇవ పురోధాయ అగ్రేకృత్వా శత్రుం సుశర్మాణముపరోధరుద్ధవాన్ ॥ ౧౦౯ ॥ తృణేతి ॥ తదా సుశర్మణో నిరోధనసమయే ... కులాని సహదేవస్య ... త్రైగర్తానీకానీ నైవయోమార్గ ... తస్మాద్ధేతోః ... స్వగాత్రిసత్తృణతుల్యమపి త్రిగర్త భూపస్య సుశర్మాణం తృణకల్పమపి తృణప్రాయం యథాతథా వేత్యపిరతైః వికారార్థః ఉపేక్ష్య అనాదృత్యైవ సహసా సత్వరం మాత్స్యస్య విరాటస్య చమూః సేనాయాః సమీపమాప్తః స్వజీవనాదపి స్వపాలకే ప్రేమాతిశయాదితి భావః - ఔపచ్ఛందసికం వృత్తమ్ ॥ ౧౧౦ ॥ మౌర్వీతి ॥ అథ మౌర్వ్యా జ్యయా శింజితస్య ఏవ కుశాన్తైరఙ్కితైః సంయుక్తైః కరైః యయోస్తౌ బద్ధావ జ్ఞి... పజ్ఞి... శోవస్థానం యాభ్యాం తౌ మాత్స్య త్రిగర్త వసుధాధిపయోః విరాటసుశర్మణోః అనీకౌ సైన్యే ఆధ్మాతానాం ముఖవాయుపూరితానాం శంఖానాం నిస్వనః ధ్వనిరేవ ప్రణవప్రణాదః ఓంకారోచ్చారణం యస్మిం స్తథోక్తం ఆయోధనం యుద్ధమేవ అధ్యయ

ఖిశ్చగోపైశ్చవిజ్ఞాపితవీర్యభూమ్నః । దంతానివేంద్రద్విరదస్సపార్థాన్ధీరః
పురోధాయరురోధశత్రుం॥ ప ॥ ౧౦౯ ॥ తృణకల్పమపి త్రిగర్తభూపంతము
పేక్ష్యైవతదాగవాంకులాని । సహదేవవిలోకమాత్రహార్షాత్సహసా మాత్స్య
చమూసమీపమాపుః ॥ ప ॥ ౧౧౦ ॥ మౌర్వీకుశాంకితకరావథబద్ధపజ్ఞి మా
త్స్యత్రిగర్తవసుధాధిపయోరనీకౌ । ఆధ్మాతశంఖనినదప్రణవప్రణాదమాయో
ధనాధ్యయనమద్భుతమారభేతాం ॥ ప ॥ ౧౧౧ ॥ మత్స్యేంద్రమందిరమహా
నసభక్ష్యబృందస్వచ్ఛందభక్షణరహస్యవదావదేన। భ్యోశారవేణవలశ్యతదారి
పూర్ణాంచి త్తంనకేవలమకంపిపశోదశాపి ॥ ప ॥ ౧౧౨ ॥ ఉవయేసమరస్యసై

నం వేదపారం అద్భుతం యథాతథా - ఆరభేతామారబ్ధవంతౌ - రభతేఃకర్తరి లిట్ ప్రణవ ప్రధానమితి పారేతాదృశ ప్రణవః ప్రధానం ప్రథమపఠనీయం యస్మిం స్తద్యథాతథేతి క్రియావిశేషణం - సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకం ॥ ౧౧౧ ॥ మత్స్యేంద్రేతి ॥ మత్స్యేంద్రస్య విరాటస్య మందిరే యన్మహానసం పాకస్థానం తస్మిన్ భక్ష్యాణాం పంచ విధానాం బృందస్య స్వచ్ఛన్దం యథేచ్ఛం యథాతథా భక్షణస్య రహస్యం మర్మ - తజ్జనితాం తస్సారబలమితి యావత్ - తస్య వదావదేన వక్త్రా తత్ర బహ్వానేన భుక్తం కథమన్యథా సైన్యం నాదత్త ఇతి భీమేన ... స్వాచ్ఛం ద్యసూచకేన ఇయావత్ అత ఏవానుమానాలంకారః - వలస్య భీమస్య ... వేణ సింహనాదేన తదారిపూర్ణాం చిత్తం కేవలం మనవివనాకమ్పి నకమ్పితం కింతు దశాపి దిశః అకమ్పిషత - కమ్పతేః కర్మణి లుఙ్ - అత్ర రిపుహృదయానాం దశదిశాం చ కమ్పనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః - పూర్వోక్తానుమానేన సంసృష్టః ॥ ౧౧౨ ॥ ఉదయేతి ॥ ఉభయోః సేనయోః ...

త్రైగర్తానాం సైనికానాం వీరాణాం ॥ ని ॥ సేనాయాం సమవేతా యే సైన్యాస్తే సైనికా ఇ
త్యమరః - అసిధేనవః ఖడ్గాః యద్యపి ఛురికా చాసిధేనుకేత్యమరకోశే చ [illegible] ఖ
డ్గవిశేషే ప్రసిద్ధిః తథాఽపి యద్ధప్రకరణేన సామాన్యపరత్వం - యథాఽత్రైవ పాథశబ్ద
స్య అర్జునే ప్రసిద్ధస్య ప్రకరణేన యుధిష్ఠిరాదిపరత్వం - [illegible] తస్య అసిధే
నురితి సంజ్ఞా [illegible] సంబంధినః అపత్యార్థకస్య ధేనురిత్యుత్తరభాగస్య వాచ్యం - గోకులం గ్రహీతుం
సశస్త్రసంఘాతతయా గ్రాహయితుం [illegible] రక్షితుం మాత్స్యైః పాలయితుం
చేత్యర్థః - వవల్గుః [illegible] - ఉభయేషాం ఖడ్గైర్యుధ్యత్సైన్యైః [illegible] - ఔపచ్ఛందసికం ॥
౧౧౩ ॥ తావదితి ॥ అథ దశభిస్సూర్యాస్తమయం వర్ణయతి - తావత్తదానీమేవ - అమ్బ
రపథాదాకాశమార్గాత్ ఆమనీకధరణిం మాత్స్యత్రైగర్తయోః భూమిం అధిగంతుం ఆరాచ్ఛ
తః శమనస్య యమస్య కాసరాద్వాహనమహిషాత్ కాందిశీకః భయాత్పలాయిత ఇవేత్యుత్ప్రే
క్షా అహర్ధీశస్య సూర్యస్య తురంగః రథాశ్వః దూరమయాసీత్ గతవాన్ అస్తంగతస్సూర్య ఇత్య
ర్థః ఆయాతేః కర్తరి లుఙ్ - అశ్వమహిషయోర్వైరం నైసర్గికం వైరమితి ప్రసిద్ధం - స్వాగతావృత్తం

నికానాముభయేషామసిధేనవో వవల్గుః । నిజనామపదావరార్థవాచ్యం నిఖిలం
గ్రాహయితుం చ రక్షితుం చ ॥ ప ॥ ౧౧౩ ॥ తావదంబరపథాదధిగంతుం స్తో
మనీకధరణిం శమనస్య । కాసరాదహరధీశతురంగః కాందిశీక ఇవ దూరమయాసి
త్ ॥ ప ॥ ౧౧౪ ॥ పాటలీకృతపయోధరపఙ్క్తిః ప్రాదురాస శనకైరథ సం
ధ్యా । వాసరస్య రజనేరపి సీమ్నోర్మధ్యభాగకురువిందశిలేవ ॥ ప ॥ ౧౧౫ ॥
సంధ్యా బభౌ సా సమరేభటౌఘైర్బింబం విభిం ద్యా [illegible] తిథీతిభారాత్ । వివస్వతా వి
ద్రవతా విసృష్టా దివస్థలే దీప్తిరివాగ్నిదేయా ॥ ప ॥ ౧౧౬ ॥ నభః పయోధే
ర్నవవిద్రుమశ్రీః - క్రమేణ సంధ్యా క్రశిమానమాప । ఉద్యోస్ప్రమోసై రుథ

౧౧౪ ॥ పాటలీకృతేతి ॥ అథ సూర్యాస్తమయానంతరం పాటలీకృతా శ్వేతరక్తీకృతా పయో
ధరాణాం మేఘానాం పఙ్క్తిః [illegible] యయా సా సంధ్యా వాసరస్య అహ్నః రజనేరపి రాత్రేశ్చ ద్వయో
స్సంబంధినోః సీమ్నోః అవధిపరిచ్ఛేదకదేశయోః మధ్యభాగే కురువిందశిలా పద్మరాగమణిరివేత్యు
త్ప్రేక్షా శనకైః క్రమేణ ప్రాదురాస - ఆవిర్బభూవ ॥ ౧౧౫ ॥ సంధ్యేతి ॥ సా - ఏషా [illegible]
తా సంధ్యా సమరే యుద్ధే భటానామపరావర్తినాం [illegible] మండలం విభి
ద్య నిపాటయేత్యుక్తిప్రకారాత్ [illegible] భయాత్ [illegible] విద్రవతా పలాయమానేనే
వ వివస్వతా సూర్యేణ అగ్నయే దేయా రాత్రిపాతవ్యా అతఏవ దివస్థలే ఆకాశే విసృష్టా [illegible] దీ
ప్తిః ప్రభేవేత్యుత్ప్రేక్షా - బభౌ [illegible] అత్ర సూర్యప్రభాయా రాత్రావగ్నౌ ప్రవేశ
నమాగమసిద్ధం తథా చ శ్రుతిః - అగ్నిం వావ ఆదిత్యస్సాయం ప్రవిశతీతి ॥ ౧౧౬ ॥ నభ ఇతి ॥ న
భః ఆకాశమేవ పయోధిః సముద్రః తస్య నవానాం విద్రుమాణాం శ్రీః [illegible] రూపకం
[illegible] ఉభయైరసి [illegible] విభజ్య సమం విభాగం

కృత్వా విలోచనాని స్వస్వనేత్రాణి నీతా ప్రాపితేవేత్యుత్ప్రేక్షా - క్రమేణ క్రశిమానం కృశత్వ మూపజగామ - సనాశేత్యర్థః అత్ర లోచనానాం ప్రకాశాహాదారుణ్య గుణ నిమిత్తా నంధ్యా ప్రాపణోత్ప్రేక్షా పూర్వోక్తరూపకేణ సంసృష్టా ॥ ౧౧౬॥ ధ్వజినీతి ॥ ధ్వజినీభ్యాం సేనాభ్యాం ఉభాభ్యాం జనితం కరితురగరథపత్తిపదఘట్టనోత్థితం రజ ఏవ అంధకారం ధ్వాంతం బాంధవేన సాజాత్యకృతేన యః కౌతుకాదిరేకః హర్షాతిశయః తస్మాద్ధేతోః పరిరబ్ధుం ఆలింగితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా పరమార్థః వాస్తవికః అంధకారసంఘః తమోరాశిః రణచత్వరం యుద్ధాంగణం జగాహే ప్రవివేశ - అత్ర రజస్తమసోః అంధం కరోతి లోకమితి వ్యుత్పత్తిసిద్ధం సాజాత్యకృతబాంధవమితి ధ్యేయం సోపచ్ఛందసికం ॥ ౧౧౭ ॥ సజ్కోచ్యేతి ॥ అత్ర అంధకారే ఏకేషు కతిషు చిత్ పతత్రిషు పక్షిషు పక్షౌ సంకుచితౌ సంకోచ్య ముకుళయిత్వా సంవిశత్సు నిద్రాయమాణేషు సత్స్వపి కులాయేష్వితి భావః అపరే కతిచిత్పత్రిణః బాణాశ్చ ॥ ని ॥ పత్రిణౌ శరపక్షిణావిత్యమరః పక్షౌ విస్తార్య వితాన

యైరసీకై ర్విభజ్యనీ తేవవిలోచనాని ॥ ప ॥ ౧౧౬ ॥ ధ్వజినీజనితం రజోంధకా రంత్వరితం బాంధవకౌతుకాతిరేకాత్ । పరిరబ్ధుమివాంధకారసంఘః పరమార్థో రణచత్వరంజగాహే ॥ ప ॥ ౧౧౭ ॥ సంకోచ్యపక్షౌ నె కేషు సంవిశత్స్వ పిప తత్రిషు । విస్తార్య పక్షౌ నపరే విచేరుస్తత్ర పత్రిణః ॥ ప ॥ ౧౧౯ ॥ శరవర్షభయే నతత్ర యుద్ధే సకలేకంకకులేగతేపి దూరం । ప్రమదం దధదేక ఏవ కంకః వరిబభ్రామ సభీమపక్షపాతః ॥ ప ॥ ౧౨౦ ॥ అన్యోన్యఘట్టసవిఘట్టభవైః స్ఫులింగై రాజిస్థలేతిమిరకర్దమభాజియోధాః । ఆగామినీషు సమితిష్వధికం విధాతుమాసన్ప్రతాపనవబీజమివావపంతః ॥ ప ॥ ౧౨౧ ॥ నలినీశబింబపథచారమలబ్ధ్వా నభసి భ్రమత్సు నవవీరసురేషు । కరపల్లవోపరినిపీడ్యమృగాక్ష్యః, కలహాయనక్తమశపంతసురాణాం ॥ ప ॥ ౧౨౨ ॥ రరాజ హైమీ రథకేతురాజీ రజ్యత్వ

యిత్వా తత్రైవ విచేరుః సంచరంతిస్మ - శ్లేషసంకీర్ణో విరోధాభాసః ॥ ౧౧౯ ॥ శరేతి ॥ తత్ర యుద్ధే తద్దేశ ఇత్యర్థః - శరవర్షభయేన బాణసంపాతభయేన సకలే కంకానాం గృధ్రాణాం కులే దూరం దేశం గతేసత్యపి ప్రమదం సంతోషం ప్రకృష్టరణగర్వం చ దధత్ వహన్నేవ ఏకః కంకః ధర్మరాజః యుధిష్ఠిరశ్చ భీమేన భయంకరేణ పక్షయోః పాతేన గమనేన భీమస్య పక్షపాతేన సహాయకరణేన చ సహితః సభీమపక్షపాతస్సన్ పరితస్సర్వత్ర బభ్రామ సంచచార అత్ర ఏకోపి పూర్వవద్విరోధాభాసః - సోపచ్ఛందసికం ॥ ౧౨౦ ॥ అన్యోన్యేతి ॥ యోధాః ఉభయే భటాః అన్యోన్యస్య పట్టసేభ్యః ఖడ్గవిశేషేభ్యః పట్టసానామితి వా - విఘట్టేన సంఘర్షణ విఘట్టాద్భవంతి జాయంత ఇతి భవైః స్ఫులింగై రగ్నికణై రుపలక్షితాః ఆగామినీషు సమితిషు యుద్ధేషు అధికము పచయం విధాతుం తిమిరం తమ ఏవ కర్దమం పంకం భజంతీతి భాజి ఆజిస్థలే యుద్ధక్షేత్రే ప్రతాపస్య నవం బీజం ఆవపంతః న్యస్యంత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా ఆసన్ బభూవుః - అత్ర తిమిరస్య పంకత్వేన రూపణేన ఆజిస్థలస్య కేదారత్వరూపణం ప్రతీతేరేకదేశవర్తి రూపకాలంకారః ॥ ౧౨౧ ॥ నలినీ

తి ॥ నవాః వీరాః అపరావర్త్యమృతభటా ఏవ సురాస్తేషు దేవభూయం గతేషు యోధేష్విత్యర్థః । నలినీశస్య సూర్యస్య బింబే పన్థాః బిమ్బపథస్తస్మిన్ చారం గమనమలబ్ధ్వా అప్రాప్య తదా సూర్యస్యాస్తంగతత్వాదితి భావః - నభసి ఆకాశ ఏవ భ్రమత్సు సత్సు సురాణాం మృగాక్ష్య అప్సరసః కలహాయ రాత్ర్యా సహ వాగ్యుద్ధం కర్తుమితి క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ - కరోపల్లవా వివతౌ పరినిపీడ్య మిథో మేళయిత్వా నక్తం రాత్రిం ఆశపత అస్మద్భోగాయ దృహ్యాస్తికె యచ్ఛిరం విలమ్బస ఇత్యాదిపరుషవాచో వదన్నిత్యర్థః - సూర్యమండలగమనానుసారేణ తేషాం స్వర్గప్రాప్త్యా యావన్నక్తం తదసంభవాదితి భావః - అత్ర నవవీరసురాంగనావిలమ్బాసంబద్ధేపి తత్సమ్బన్ధోక్తిరూపాతిశయోక్తేస్సురాంగనానాం రాత్రిశపనాసమ్బన్ధేపి తత్సమ్బన్ధరూపాతిశయోక్తేశ్చ ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః - సుమఞ్జరీవృత్తం ॥ ౧౨౨ ॥ రణాజేతి ॥ అభ్రకీర్ణైరుత్క్షిప్తైః రక్తకణైర్యోధానాం రుధిరబిందుభిః రజ్యన్తః అరుణాయమానాః పటాః పతాకావస్త్రాణి యస్యాస్సా హైమీ కాంచనీ రథేషు కేతూనాం రాజీ పంక్తిః యుద్ధాద్భుతమాలోక్య ద్రష్టుమర్ధమార్గాత్ మార్గమధ్యాన్నివృత్తా పునరాగతా చరమా సన్ధ్యా సాయం

టారక్తకణైః ప్రకీర్ణైః । ఆకర్ణ్య యుద్ధాద్భుతమర్ధమార్గాద్ద్రష్టుం నివృ
త్తా చరమేవ సంధ్యా ॥ ౪ ॥ ౧౨౩ ॥ తత్ర తావదరిశరనికృత్తనిజమత్తగజ
ప్తిరథపత్తిచయనవరక్తసిక్తం రణచత్వరమనుభూయ భూయసా రోషేణ సంవ
ర్తసమవర్తిసమమూర్తిర్హృది నర్తితధూర్తధార్తరాష్ట్రశాసనవార్తస్త్రై
గర్తః శైవత ఇవ మత్స్యచక్రవర్తినమాహర్తుం ముహూర్తాదుపావర్తత ॥
వ ॥ ౧౨౪ ॥ మానినామచరమోఽథ సుశర్మా మధ్యవర్తిన మనీకపయోధేః ।

తనసంధ్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా - రరాజ ॥ ౧౨౩ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర యుద్ధే తావదితి వాక్యాలంకారే అరీణాం శరైః నికృత్తానాం ఛిన్నానాం నిజానాం చేతి విశేషణద్వయం చతురంగేష్వపి యోజ్యం మత్తానాం గజానాం సప్తీనాం అశ్వానాం రథానాం సర్వత్ర తదారూఢానాం చేత్యపి - పత్తీనాం పదాతీనాం చ యాని కులాని బృన్దాని తత్పంక్తీనాం సంబంధిభిః నవైః రక్తైస్సిక్తం ఆర్ద్రీకృతం రణచత్వరం యుద్ధాంగణమనుభూయ దృష్ట్వా భూయసా మహతా రోషేణ సంవర్తసమవర్తినా ప్రళయకాలాంతకేన సమా మూర్తిః శరీరం యస్య తథోక్తః రోషభీషణాకృతిరిత్యర్థః - హృది మనసి నర్తితా పునఃపునస్స్మర్యమాణా ధూర్తస్య వఞ్చకస్య ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్యోధనస్య శాసనవార్తా ఆజ్ఞావాక్యం యేన తథోక్తః త్రిగర్తానాం నామ జనపదానాం రాజా త్రైగర్తః సుశర్మా శైవతః మత్స్యగ్రాహీవ మత్స్యచక్రవర్తినం విరాటం మీనశ్రేష్ఠం చ ముహూర్తాత్ అల్పకాలాత్ ఆహర్తుం గ్రహీతుం ఉపావర్తత - సమీపమాగతవాన్ శ్లిష్టాశ్లిష్టవిశేషణోపమాన్వయస్య వృత్త్యనుప్రాసస్య చైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౧౨౪ ॥ మానినామితి ॥ అథ విరాటసమీపాగమనానంతరం మానినాం ప్రశస్తమానానాం అచరమః ప్రథమః సః సుశర్మా సంముఖః విరాటస్య సమ్ముఖస్సన్ అనీకస్య సైన్యస్యైవ పయోధేః మధ్యవర్తినం రిపుం విరాటం జ్యాయా ధనుర్గుణేన నే

కు కేతిపత్స్వరంబాదంత నైషీత్ - హ్రియయామాసరు ఇతి తత్క్షణమేవ అపత్రపయాలజ్జ
యాసహబంధంఅనైషీత్ - అతిలజ్జితంచ కేత్రిమాన భంగాదితి భావః - నయతేర్ద్వికర్మ
కాత్ కర్తరిలుఙ్ అగ్రిదండగుణబంధనవ్యాపారేణైవఏకేనలజ్జాబంధనస్యాప్యన్యస్యోత్పత్తి
వర్ణనాద్విశేషాలంకారభేదః స్వాగతావృత్తం ॥ ౧౨౪ ॥ భూపఇతి ॥ భూపేవిరాటే యు
ధియుద్ధేపరాభవస్యపదేస్థానేఅపహృతేసతి యావత్ ధర్మసూనోర్యుధిష్ఠిరస్య భ్రూరేవవల్లి
స్తస్యాః కంపః ఆజ్ఞానూచక ఏవకలికా కోరక స్తాం అవతంసయన్ శిరోభూషణీకుర్వన్
తదాజ్ఞాంశిరసావహన్నిత్యర్థః - అతఏవప్రసిద్ధః మరుతఃవాయోఃకుమారఃభీమఃబలాచ్ఛత్రు
సైన్యానిమథ్నన్ భఞ్జయన్ సన్ హ్యాస్యంవిరాటంవిమోచ్యబద్ధాన్మోచయిత్వాతస్యవిరాట
స్యైహాంతదీయానాంపశూనాంబంధనావస్థాంరిపవేసుశర్మణేవితతారదత్తవాన్ - అత్రభ్రూవల్లికం
పే ఆరోప్యమాణాయాఃకలికాయాఃఅవతంసీకరణోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః - బంధన
కర్తుర్బద్ధనమిత్యనురూపసంఘటనాత్సమాలంకారేణాఙ్గిత్వేనశ్లేషః - అత్రేదంచిన్త్యం-యు
త్రఆరోప్యమాణస్యసామర్థ్యోపయోగిత్వాభావేనవిషయతాదాత్మ్యాపేక్షణం - తత్ర్రైవ

సద్యః కీచకఘాతినీంబంధమనైషీత్సజ్యయారిపుమపత్రపయాప ॥ ప ॥ ౧౨౪ ॥
భూపేపరాభవపదేయుధి ధర్మసూనోర్భ్రూవల్లికంపకలికామవతంసయన్
సః । ప్రఖ్యాతబలానిరిపవేమరుతఃకుమారోహ్యాస్యం విమోచ్యవితతారదశాంపశూ
నాం ॥ ప ॥ ౧౨౫ ॥ విరాటసైన్యేహుమిషత్సుయుద్ధే త్రిగర్తనేతుర్దృఢ
బంధనాయ । కోదండయుక్తోగుణఏవతత్ర కర్తాచజజ్ఞేకరణంచజజ్ఞే ॥ ప ॥
౧౨౬ ॥ తస్యాంనిశాయాంతుతమఃకదంబకంనిమీలనోన్మీలనయోర్ద్వయోర్య

రిణామఇతిప్రసన్నేపద్యగజ్జేనపీడితేమదీరేక్షణేత్యుదాహృతం - అత్రకలికాయాస్సాధ్యేదేవావ
తంసీకరణరూపక్రియోపయోగిత్వేనపరిణామాలఙ్కారత్వకథనేమూలంమృగ్యమితి॥౧౨౫॥విరా
టేతి ॥ యుధియుద్ధేవిరాట సైన్యేహుమిషత్స్వయంకర్తుమశక్త్యాతూష్ణీంపశ్యత్సుసత్సు
త్రిగర్తనేతుస్సుశర్మణఃదృఢబంధనాయకోదండేనచాపేనయుక్తస్సహితఃకోదండే యు
క్తఃయోజితశ్చగుణఃభీమఏవమౌర్వ్యేవేతిచ - కర్తాకారకశ్చజజ్ఞేఅభూత్ కరణంశ్రేష్ఠసా
ధనంచజజ్ఞే - భీమోవనుగుణేనౌర్వ్యాసుశర్మాణంబబంధేత్యర్థః - అత్రకర్తుర్నామ్నాఖ్యాతేనాభిహి
తత్వాత్ప్రథమా - కరణస్యఅనభిహితత్వాత్తత్రతృతీయాచేతిధ్యేయం అత్రైకస్యైవ త
త్రైవగుణస్యకర్తృత్వంకరణత్వంచాశ్చర్యమితిభావః - అతఏవవిరోధాభాసఃగుణశబ్దశ్లే
షోత్థాపితకాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతితయోరంగాంగిభావేనసఙ్కరః॥
ని॥గుణోఽప్రధానేరూపాదౌమౌర్వ్యాంసూదేవృకోదరఇతివిశ్వః ॥ ౧౨౬ ॥ తస్యామితి ॥ త
స్యాంనిశాయాంరాత్రౌతమసఃకదమ్బకసదృశాంలోకనేత్రాణాం సంబంధినోఃనిమీలనస్య ఉ
న్మీలనస్యచద్వయోరపిసమానరూపంఏకవిధమేవసలంబనమేతదిలిన స్తుపరిచ్ఛేదజ్ఞాన శూన్యత్వ
రూపంయథాసంపదౌసంఘటయాంచకార - తథాతస్యాంనిశాయాంయుద్ధమపిమాత్స్యస్య ఏ

రాటస్య సుశర్మణశ్చ ద్వయోరపి సమానరూపమేవ ఫలం బంధనరూపం సంపేదే - అత్ర ప్రతియోద్ధయోః ప్రకృతయోస్సమానఫలసంధాయకత్వేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్ తుల్యయోగితాభేదః - వృత్తం తు ఇంద్రవంశావంశస్థమిశ్రితోపజాతిభేదః - స్యాదింద్రవంశా తతజై రసంయుతైరితీంద్రవంశాలక్షణం - వంశస్థలక్షణం తూక్తమ్ ॥ ౧౨౮ ॥ విమానితఇతి ॥ వాయుభువా భీమేన విమానితః - బద్ధ ఇతి యావత్ దయాళునా కరుణాశీతేన ధర్మభువా ధర్మరాజేన విరాటతః విరాటాత్ మోచితః అనుజ్ఞాపితః తదానీం తస్య స్వపరిభూత్వాదితి భావః సః సుశర్మా పామి అర్ధాంశేషం యస్యాస్తయా అర్ధావశిష్టయేత్యర్థః తయా రజన్యా రాత్ర్యేవ యథాఽఽగతం యస్మాదాగతః తం దేశముద్దిశ్యేత్యర్థః వ్యజిన్యా సమం సేనయా సహ నిరగాత్ నిర్గతవాన్ - వంశస్థం ॥ ౧౨౯ ॥ వ్యాకృత్తేతి ॥ వ్యాకృత్తం ఛిన్నం శీర్షాం శిరఏవ కరకః కమండలుః యస్య తథోక్తః విమలాశ్శుభ్రాః అస్థీన్యేవ దంతాః యస్య తథోక్తః రక్తహ్రదానీ ఏవ అంశుకాని కాషాయవస్త్రాణి ధరతీతి తద్ధరః రథకేతుః ఏవ దండః యస్య తథోక్తస్సేనా తస్యాత్ ధృతశ్రమః యుద్ధోపరమ ఏవ అంతరింద్రియనిగ్రహః యేన తథోక్తః ఆజిరంగః యుద్ధదేశః స్వయమపి కంకాద్యుపఘ్నిరాత్ చరేత్

థా। యద్ధలితయోర్మాత్స్యసుశర్మణోస్తస్మాత్సమానరూపం ఫలమేవశం దధౌ ॥ ప॥ ౧౨౮ ॥ విమానితో వాయుభువా విరాటతో విమోచితో ధర్మభువా దయాళునా । తయా రజన్యైవ ససామిశేషయా సమం ధ్వజిన్యా నిరగాద్యథాగతమ్॥ ప ॥ ౧౨౯ ॥ వ్యాకృత్తశీర్షకరకో విమలాస్థిదంతో రక్తహ్రదాంశుకధరో రథకేతుదండః । సేనాక్షయాద్ధృతశమస్స్వయమాజిరంగః కంకాదివాప చరమాశ్రమసంప్రదాయం ॥ ౪ ॥ ౧౩౦ ॥ తదను ముహుర్ముహుర్వ్యాలజమేవ కేవలమవలోకమానావలజ్జాననదిశాయాం మోజాయమానేన చంద్రమసా ప్రసూతైర్మదకరటిఘటావిషాణాగ్ర ప్రతిఫలన శతగుణితధవళిమవీచిభిర్మరీచిభిర్దళిత రణవి

మాశ్రమస్య సన్యాసస్య సంప్రదాయమాచారమాప ప్రాప్తవానివేత్యుత్ప్రేక్షా - సమస్తవస్తువర్ణనా వయవరూపకోజ్జీవితేతి ద్వయోరజ్గాజ్గీభావేన సంకరః ॥ ౧౩౦ ॥ తదన్వితి ॥ తదనయా యుద్ధోపరమానంతరం సుశర్మాగమనానంతరమిత్యర్థః - వలలం భీమమేవ కేవలం ముఖ్యం యథా తథా ముహుర్ముహురవలోకమానాపశ్యంతీ విరాటస్య చ మాత్స్యేనాపి వలజానపస్య ఇంద్రస్య దిశాయాం ప్రాచ్యాం ఆపంచైవ హలం తానామితివాసుర్యనుశాసనాదాకారాంతత్వం - ఓజాయమానేన ఓజస్విబద్ధవత్పరః చంద్రమసా చంద్రేణ ప్రసూతాభిః ప్రకటితాభిః మదసహితాయాః మదయుక్తాయాః కరిఘటాయాః గజబృందస్య విషాణయోర్దంతయోరగ్రాణేషు ప్రదేశేషు ప్రతిఫలనైః సంక్రమణైః శతగుణితాః శతశబ్దోఽనేకత్వపరః అన్యథా తత్ప్రత్యగజవిషాణానాం శతత్వనియామకాభావాద్ధావళ్యపరంపరాసు శతగుణితత్వోక్తౌ హేత్వనుపన్యాసేన నిర్హేతుకత్వదోషాపత్తిరితి ధ్యేయం - తథా చ అనేకధా ఆవృత్తా ఇత్యర్థః - ధవళిమ్నా శైత్యేన వ్యాప్తా వీచయః పరంపరాః యాసాం తాభిః మరీచిభిః కిరణైర్దళితా నిరస్తా - రణే విమర్దైనమిథస్సంఘర్షణేన యా

ఋదదశాదరవస్థాత్రిమరూపాయస్యాస్తథోక్తా సతీప్రతినివర్తనేన సుశర్మణ ఉపరోధాత్ప్రత్యాగమనేన హృష్యన్మహోక్షాత్ సంతుష్యతః గోధనాద్వేగేన గమనత్వరయా ప్రస్నుతానాం క్షరితానాం క్షీరాణాం ధారాపాతైః శీతలితాస్సంజాతశైత్యాః సికతాః యస్యాంతథోక్తాయాం పదవ్యాం మార్గే పక్ష్మణాం నేత్రపుటలోమ్నాం పఙ్క్తిఘునిలీనేన సంలగ్నేన సమరభువియుద్ధభూమౌ రేణూద్ధూళిర్భారేణ అతిశయేనైవ భారేణేతి శ్లిష్టరూపకం - నయనయోర్నిమీలనశిల్పేము కుళనవ్యాపారే విషయేకల్పితా బహ్వీసాహాయ్యకముద్రా సహాయతాకరణం యస్యాస్సయా నిద్రయా ఉపలక్షితాం తాం యామినీం యుద్ధరాత్రిం అపరో ఽర్ధః పశ్చార్ధః ఉత్తరభాగః - అప రస్యార్ధే పశ్చాద్భాగే వర్తవ్య ఇతి అపరశబ్దస్య పశ్చాద్దేశః - తస్య సీమామంతభాగం ప్రత్యనీవహత్ ప్రాపయామాస - తాం రాత్రిం గమయామాసేత్యర్థః - ణిజంతాద్వహతేః కర్తరి లుఙ్ చ్లిలు జితిచ్ ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యః కర్తరి చఙితి చ్లేశ్చఙి చఙి చేతి ద్విత్వే సన్వల్లఘుని చఙ్పరేనగ్లోప ఇతిప

మర్దశ్రమదదశావిరాటస్య చమూః ప్రతినివర్తనహృష్య మాణగోధనవేగప్రి
స్నుతక్షీరధారాపాత శీతలితసికతాయాం పదవ్యాం పక్ష్మపఙ్క్తినిలీనేన సమర
భూరేణుభారేణ లోచనయోర్నిమీలనశిల్పే కల్పితబహుసాహాయ్యక ముద్రయా
నిద్రయా తాం యామినీం పశ్చార్ధసీమాం ప్రత్యనీవహత్ ॥ ....
ఇత్యనంతభట్టస్యకృతౌ చంపూభారతే షష్ఠస్తబకః

దిగంతరలు ఠత్కీర్తిరనంతకవికుంజరః ।
ప్రశస్తుల్యం సరస్వత్యాః ప్రశస్తి షిచ్చంపూభారతం ॥

స్వద్భావే సన్యత ఇత్యభ్యాసాకారస్యేత్వే దీర్ఘోలఘోరితి తస్య దీర్ఘే చావీవహదితి రూపం - ఆ త్రిముహుర్ముహుర్వలల మేవ - పశ్యంతీతి విశేషణస్య విరాటమోచన సుశర్మబన్ధన సామర్థ్యాభి ప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః - అలంకారః పరికరస్సాభిప్రాయే విశేషణ ఇతి లక్షణం - వల లమేవపశ్యంతీ వలశాసన దిశాయామిత్యత్ర వలేతి వర్ణద్వయస్య అవ్యపేత వ్యపేతత్వాత్కావృత్తి త్రియణాచ్ఛేకానుప్రాసః - ద్వయోశ్చకావ్యప్రకాశికోక్తదిశా ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరః విషాణాంగతేతి శతగుణితేతి చణకారస్యత్రిసారమావృత్తేర్వృత్త్యనుప్రాసః అన్యచోక్తసంకరే ణాసంసృష్టిః ॥

ఇతి శ్రీ సదాశివపదారవిన్ద వన్దనకన్దళితానన్ద సాన్ద్రస్య కురవికుల
చన్ద్రస్య రామకవీన్ద్రస్య కృతౌ చమ్పూభారతవ్యా
ఖ్యానేలాస్యాఖ్యానే షష్ఠస్తబకః ॥

సప్తమస్తబకప్రారంభః-

౧ ॥ ఆరూఢ ఇతి ॥ పరేద్యుర్దక్షిణగోగ్రహణదివసాత్పరస్మిన్దివసే అర్కబింబే సూర్యమండలే ద్యామాకాశమారూఢే ఉపద్యూరమాకాశే సతి కురూణాం సార్వభౌమః దుర్యోధనః - పార్థాద్ధర్మరాజాత్ ఏకాం గోత్రాం భువం అహృత్వా అదత్వా తేన అహృత్వా బిభ్రదపి సర్వా ఉర్వ్యాస్తా చ్ఛలతోఽపి నమ్మిషేధః - మత్వా భ్రాతృరాటాదపీత్యపిరుభయత్రాఽప్యధ్యాహార్యః - కమపరాధలవం మమ పశ్యసీత్యాదావివ గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః - అన్యాం గోత్రాం భువం గోసమూహం చ ॥ సి ॥ గోత్రా గోనివయే భూమ్యామితి వైజయంతీ - హర్తుం తస్య పురం విరాటస్య పట్టణం ప్రతి సైన్యైశ్చతురంగైః సాకం ॥ ని ॥ సాకం సత్రా సమం సహేత్యమరః - ఆగాత్ ప్రాప్తవాన్ - ప్రాయోధనవతామేవ ధనేత్యస్యాగరీయసీ - పశ్యతో మేదివ్యయానస్తం లక్ష్యయప్రివణం ధనుర్లిప్సి సిద్ధేరితి భావః - అత్ర భూగోబృందయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా దుష్ప్రాపధనవతామంధనేత్యక్షేతి వస్తునః ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః - శాలిని

వ ॥ ౧ ॥ ఆరూఢే ద్యామర్కబింబే పరేద్యుస్సాకం సైన్యైస్సార్వభౌమః కురూ
ణాం । పార్థాదేకాం బిభ్రదాహృత్య గోత్రాం మత్వాన్యదన్యాం తత్పురం హ
ర్తుమాగాత్ ॥ వ ॥ ౨ ॥ సుదూరమార్గశ్రమవిహ్వలాంగీ సేనా సమస్తా ధృత
రాష్ట్రసూనోః । ఆభీరవాటాంతికమేవ తస్థౌ సద్యో నిరుద్ధేవ తదాఽఽజ్యగంధైః ॥
క ॥ ౩ ॥ తావత్తస్య పాదాతం సర్వాభిసారేణ గాహంగాహం గవాం వ్రజం వ్ర
జగృహే ప్రజగృహే ॥ వ ॥ ౪ ॥ దండాఽఽఘాతే ధీయమానేఽపి దోహార్థైర్దుగ్ధం
భూయో దోహశేషం వహంత్యః । ఘోషాద్గావో నిస్సరంతి స్మ యత్నాద్గోభ్యా

వృత్తం ॥ ౨ ॥ సుదూర ఇతి ॥ సుదూరేణ అతిదూరేణ మార్గేణ మార్గగమనేత్యర్థః - యశ్శ్రమస్తేన విహ్వలాని శ్రాంతాని అంగాని యస్యాస్తథోక్తా అతఏవ సమస్తా ధృతరాష్ట్రసూనోర్దుర్యోధనస్య సేనా ఆభీరవాటస్య గోపపల్ల్యా అంతికే సమీపే ఏవ తస్థౌ గోపపల్ల్యాస్సంబంధిభిరాజ్యగంధైః ఘృతపరిమళైః సద్యః ఆగమనక్షణ ఏవ నిరుద్ధేవేత్యుత్ప్రేక్షా - తస్థౌ అతిష్ఠత్ - పరిమళాఘ్రాణస్య శ్రమాపకత్వం ప్రసిద్ధం ॥ ౩ ॥ తావదితి ॥ తావత్ - తదానీమేవ పాదాతం పాదచారిబలం వ్రజగృహే గోపపల్ల్యాం గాహంగాహం ప్రవిశ్య ప్రవిశ్య సర్వాభిసారేణ సర్వోద్యోగేన గవాం వ్రజం గోబృందం ప్రకర్షేణ జగృహే జగ్రాహ ॥ ౪ ॥ దండేతి ॥ దోహార్థైః దుర్యోధనభటైర్దండైర్గలగుడైః రాహతే తాడనే ధియమానే కృతే సత్యపి దోహాచ్ఛేషం అవశిష్టం భూయః బహుళం దుగ్ధం క్షీరం వహంత్యః ఊధస్వితి భావః అతఏవ గావః యత్నాత్ అతికష్టాదిత్యర్థః - ఘోషాత్ గోపపల్ల్యాః నిస్సరంతి స్మ నిర్జగ్ముః - ఘోషః గోపపల్లీ తుసంక్షోభ జనితహుంభారావశ్చేతి చ ॥ సి ॥ ఘోషస్సంకులనిర్ధ్వానగోపాలాభీరపల్లిష్వితి విశ్వః - యత్నలేశం అల్పమపియత్నం విన్యైవ నిస్సరంతి స్మ - జాతఇత్యర్థః - అత్ర ఘోషాత్ గోనిస్సరణమాంద్యస్య దోహావశి

ష్టజహుశ్శిరధారణేన సమర్థనాత్పదార్థ హేతుకంకావ్యలింగం ఏవముత్తరవాక్యార్థే య త్నరూపంకారణంవినైవ ఘోషనిరస్సరణరూపకార్యవర్ణనాద్విభావనాలంకారః - అయం చగోకులసంకులారావయోః ఘోషశబ్ద శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాఽతిశయోక్త్య నప్రాణిత ఇతిద్వయోరనయోరఙ్గాంగిభావేనసంకరః - అస్యచపూర్వవాక్యార్థ కావ్యలింగ స్యస్ఫుటావగమ్యపై లక్షణ్యాత్సంసృష్టిః ॥ ౫ ॥ ఇత స్తతఇతి ॥ ఇతస్తతఃపరితస్సంభ్రమంభ యేనభ్రమనేయుషీణాం ప్రాప్తానాంగోపాంగనానాంకుచయోర్దర్శనేన హేతునానిషాది నాంగజయన్తృణాంప జ్క్తేః నిజానాంగజానాంహస్తినాంమస్తకేమూర్ధ్ని కుంభద్వయ ఇతియావత్ - సృణిమఙ్కుశంవిధాతుంశ్లథో నిర్వ్యాపారోపాణిహస్తోయస్యాస్తథోక్తాఆసీ త్ - గజకుంభయోర్వర్తైకవృత్తిత్వపీనత్వాదిలక్షణసంప త్తికృతగోపాంగనా కుచభ్రమా న్నిషాదినఃనఖోచితయోరనయోరాఙ్కుశః పాత్యఇత్యాలోచ్యతంత్రపరిజహ్రు రిత్యర్థః- అతఏవఉక్త భ్రాంతేర్విశేషణగత్యాఅఙ్కుశప్రహారత్యాగహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం భ్రాంతిమదుజ్జీవితమితితయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥ ౬ ॥ భీమేతి ॥ మత్స్యపు

ఘోషోయత్నలేశంవినైవ ॥ ప ॥ ౫ ॥ ఇతస్తతస్సంభ్రమ మేయుషీణాం

గోపాంగనానాంకుచదర్శనేన । నిషాదిపఙ్క్తిర్నిజహస్తిమస్తకేస్సృణిం విధా

తుంశ్లథహస్తిరాసీత్ ॥ ప ॥ ౬ ॥ భీమసేనభిషజాశమితోరోదక్షిణేరుఝటితిమ

త్స్యపురస్య । ఉత్తరేప్యుదభవత్సతుపార్శ్వేపక్షవాతఇవకౌరవబాధః ॥ ప ॥

౭ ॥ వృత్తంనివేదయితుమేత దతీవవేగాదాధావ్యకశ్చిరథగోపయువావి వి

గ్నః । రిఙ్ఖత్పదాఃక్షితిప తేరవఘోషసీమ్ని స్వస్యాఽపిగావిముముచేన్నృపసూను

రస్యదక్షిణదేశేసవ్యేతరపక్షేచయఃకౌరవబాధః గోగ్రహణరూపఃభీమసేనేనై వభిషజావైద్యే నఝటితిసత్వరంశమితః వారితఃచికిత్సితశ్చసకౌరవబాధఃపక్షవాతః వాయురోగవిశేషఇవమత్స్య పురస్య ఉత్తరేపార్శ్వేఽపిసవ్యపక్షేఽపిఉదభవదావిర్బభూవ - ఏకస్మిన్పక్షేశాంతస్యపక్ష వాతస్యాపరస్మిన్నుదయఃప్రసిద్ధః - ఉపమాలంకారః - స్వాగతావృత్తం ॥ ౭ ॥ వృత్తమి తి ॥ అథఉత్తరగోగ్రహణానంతరంకశ్చిద్గోప యువానతువృద్ధోబాలోవాద్వయోరపి గతివేగ స్యాసంభవాదితియువేత్యుక్తం- వివిగ్నఃఅతిదుఃఖితస్సన్ ఏతద్వృత్తంకౌరవైర్గోగ్రహణంని వేదయితుంజ్ఞాపయితుం అతీవభృశంవేగాత్ ఆధావ్యధావిత్వా ఘోష సీమ్నిగోకులేరింఖం తిప్రస్ఖలంతిపదానిపాదన్యాసాశ్చయాసాంతాఃక్షితిపతేర్విరాటస్యగాః ధేనూరినస్వస్యా ఽత్మనోగాఃవాచోఽపిధేనూరపీతిచ - నృపసూనోరుత్తరస్యగోష్ఠ్యాంసభాయాంవిముముచే త్యక్తవాన్ ఉక్తవాంశ్చేత్యర్థః- అత్రప్రకృతానామేవధేనూనాంవాచాంచ శ్లేషభిత్తికా లధ్యైక్యత్వాగోద్గిరణద్వికస్ఖలత్పాదన్యాసగద్గదశబ్దకత్వైకధర్మా భ్యామౌపమ్యస్యగమ్యత్వా త్తుల్యయోగితాభేదః ॥ ౮ ॥ స్వర్గేషుపశువాగ్వజ్రదృగ్నేత్రఘృణిభూజలే - లక్ష్యదృష్ట్యాస్త్రి యాంపుంసీత్యమరకోశాస్తేషూనాంవాచాంచ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయో

క్త్వా వ్యసనైకవాచకానాం ప్రవేశేన సంకీర్ణాః ॥ ౮ ॥ ఔదాస్యమితి ॥ హే కుమార ఉత్తర ఇద మౌదాస్యముదాసీనత్వం ఉపేక్షేతి యావత్ - కిం - కుత ఇత్యర్థః - కురవః దుర్యోధనాదయః అఖిలాస్తే తవ గాః ధేనూః గృహ్ణంతి అపహరంతి ఆజిషు యుద్ధేషు పరైః రన్యైః దుష్ప్రాపం దుర్లభం యశః ఆప్తుం లబ్ధుం తవ దోష్ణోః అయం సమయః - అవసరః - కేకయానందనాం దేవీం సుదేష్ణాం త్వన్మాతరం మహతీనాం వీరప్రసువాం వీరమాతౄణాం మూర్ధన్యత్వ గ్రభాగేషు కురు - సర్వోన్నత్యం ప్రాపయేత్యర్థః - రథం ద్రాక్ సత్వరం ఝటితి - ఆరోహ - ధనుశ్చ గృహాణ అభ్యమిత్రీణతాం శత్రూన్ ప్రతిగమనం ధత్స్వ స్వీకురు - యో గచ్ఛత్యలం విద్విషితః ప్రతి ॥ ౫ ॥ సోభ్యమిత్రో భ్యమిత్రియోప్యభ్యమిత్రీణ ఇత్యపీత్యమరః - అభ్యమిత్రాచ్ఛ చేతి చ కారాదనువర్తమానం ఖప్రత్యయః - అత్రైక స్యైవ భవోత్తరస్య కర్తృకారకస్యస్థాపనాద్యనేకక్రియాన్వయిత్వాత్ కారకదీపకం నామాలఙ్కారః - క్రమికైకగతానాం తు గుంభః కారకదీపకం - ఇతి లక్షణాత్ ॥ ఉక్త ఇతి ॥ ఇత్థముక్తప్రకారేణ వధూనాం అంతఃపుర స్త్రీణాం పురతః సమక్షమిత్యర్థః

గోష్ఠ్యాం ॥ ప ॥ ౮ ॥ ఔదాస్యం కిమిదం కుమార కురవో గృహ్ణంతి గాస్తేఖిలా
స్తద్దోష్ణోస్సమయో యశోజిషు పరైర్దుష్ప్రాపమాప్తుం యశః । దేవీం కేకయ
నందనాం కురు మహావీర ప్రసూమూర్ధసు ద్రాగారోహ రథం గృహాణ చ ధనుర్ధత్స్వా
భ్యమిత్రీణతాం ॥ ప ॥ ౯ ॥ ఉక్తోఽయమిత్థం పురతో వధూనా
ముల్లాసయన్ శ్మశ్రులవాన్నఖాగ్రైః । కించిన్మణి స్తమ్భవియోజితాంగో గి
రం దధేఽన్తఃపుర మాత్రధీరః ॥ ప ॥ ౧౦ ॥ తథా భుజం విక్రమయేయ నేతం
యన్తా యది స్యాదహమేయ యాల్లోకః । షష్ఠోఽపి నః కశ్చన పాణ్డవో ఽభూ
దిత్యత్రసేయుః కురవో యథాతే ॥ ప ॥ ౧౧ ॥ ఇదం నిశమ్యాస్మిత లాఞ్ఛితోక్తి
స్తత్రోత్తరాకేశకృతాప్రణున్నా । బృహన్నలాం సారథిం కృత్య దక్షాం

ఉక్తః గోపయమానేతి శేషః అంతఃపుర మాత్రే అంతఃపుర ఏవ న తు యుద్ధ ఇత్యర్థః ధీరోఽయ ముత్తరః నఖాగ్రైః నఖాగ్రైః శ్మశ్రూణాం ఊర్ధ్వోష్ఠోపరిలోమ్నాం లవాన్ కుటిలాగ్రభాగాన్ ఉల్లాసయన్ ఉన్నమయన్ కించిత్ దీషన్మణిమయేన స్తమ్భేన వియోజితం విశ్లేషితమంగం యేన తథోక్తశ్చ సన్ ఉత్యక్తత దవలమ్బశ్చ సన్నితి యావత్ గిరం వక్ష్యమాణాం దధే ఉక్తవానిత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥ తథేతి ॥ ఇహ ఇదానీం యోద్ధుమిచ్ఛోః యుయుత్సోః మే మమ యంతా కశ్చిత్సారథిః - తదా పలాయమానస్య మమ నిరోధకః కశ్చిదితి చ - యది స్యాత్ భవేచ్చేత్ తదాఽహం ఏతం మదీయం భుజం మగ్భుజపార్శ్వం ఏతం మన్నియంతారమితి చ - తథా విక్రమయేయం ప్రతాప శాలినం కారయేయం - తే గో గ్రాహకాః కురవః నః అస్మాకం షష్ఠోఽపి కశ్చన పాండవః షండా కృతిః కశ్చిదితి చ - అభూజ్జాతః - ఇత్యుక్తప్రకారేణ యథా త్రసేయుః బిభియుః తథేతి యోజ్యం ॥ ౧౧ ॥ ఇదమితి ॥ తత్ర తదానీమిదముత్తరవాక్యం నిశమ్యాస్మితేన లాంఛితః అలంకృతః ఓష్ఠః యస్యాస్తయాస్మేరాధరయేత్యర్థః - ద్రౌపద్యా కరోతి భూర్యా సాక్షేపకేశకృతాసైరంధ్ర్యాప్ర

ఋనస్మై సారథ్యే నిపుణా జ్ఞాపూర్వా బృహన్నలేతి ప్రేరితా ఉత్తరా విరాటపుత్రీ బృహన్నలా
షండా ప్రేమార్జునం సారథిత్వే సారథ్యే దక్షం నమభ్యర్థాం భాత్రే ఉత్తరాయ నివేద్యంచ
నాం బృహన్నలామానయతిస్మ ఉత్తరసమీపం ప్రాపయామాస ॥ ౧౨ ॥ అథాన్యేతి ॥ ఇం
ద్రనందనః అర్జునః - తాం సంపదం లోకేతః పురస్త్రీసభాం అవాప్య అదృశ్యః ఉత్తరాదిభిరనుగృహీ
తస్సన్ నృపాత్మజమ్ ఉత్తరం పూజయితుం నమస్కర్తుం చ మస్తకం శిరశ్చ నితంబినీనాం పురస్త్రీ
యః హాసయితుం హాసం కారయితుం చ జృంభకం కిమపి చంపద్యం క్రమాత్ ఆచారాత్సంప్రదా
యాచ్చ అవాగవనమ్రీకవమేత త్వారద్యం పరోమిత్యాది వా గృహీతం చ యథా తథా బభార
ధృతవాన్ - యద్వా వ్యవలింగపక్షే ఊర్ధ్వా ఽ ధోభాగ సవ్య దక్షిణభాగేషు విపరీతం యథా త
థా బభారేత్యర్థః - అత్ర శింజానముపేనకర్తృకస్యైవ పటీత్యేన పద్యాభ్యాం వాక్యభేదేన తం త్రి
ణగృహీతాభ్యాం క్రమేణాన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః - యథాసంఖ్యం క్రమేణైవ క్రమికా
ణాం సమన్వయః - ఇతి లక్షణాత్ - ఏవం రాజకుమారపూజనాంతఃపురాంగనాహాసక్రియ
యోర్యౌగపద్యాపత్తమాత్సముచ్చయాలంకారశ్చ ద్వయోస్సంసృష్టిః - వంశస్థం ॥ ౧౩ ॥ షం

ఢాత్రే నివేద్యా ఽ నయతిస్మ తైః నాం ॥ ప ॥ ౧౨ ॥ అవాప్య తాం సంస
దమాదృతః క్రమాదవాగ్భారద్వయమింద్రనందనః । నృపాత్మజం పూజయి
తుం చ మస్తకం నితంబినీహాసయితుం చ కంచుకం ॥ ప ॥ ౧౩ ॥ షణ్డోపి తేజ
సా తత్ర సారథ్యసదృశాకృతిః । నకాసాం పౌరదృష్టీనాం చకార సామాన ఫల్గు
నః ॥ ప ॥ ౧౪ ॥ తం సారథిపదే కృత్వా సథాతారమివేశ్వరః - పరసేనాం హ
సన్నేవ ప్రథయ్యామిత్యమన్యత ॥ ప ॥ ౧౫ ॥ మాలినీత్యాదృశః పత్యుమర్జునోస్తం

పజితి ॥ షండః నపుంసకో ఽ పి ఫల్గునః అర్జునః కాసాం పౌరదృష్టీనాం పురవాసిజననేత్రా
ణాం తేజసా సారథ్యస్య సదృశీ అనురూపా ఆకృతిర్యస్య సః తథోక్తస్సన్ న చకార సామానసన్స్ఫురతిస్మ -
సర్వాసామపి తథా స్ఫురతిస్మ యివేత్యర్థః - అత్ర తేజసా సామర్థ్యౌచిత్యసమర్థనాత్పదార్థ
హేతుకం కావ్యలింగం ॥ ౧౪ ॥ తమితి ॥ స ఉత్తరః అర్జునమీశ్వరశ్శంభుః ధాతారం బ్ర
హ్మాణమివ సారథేః పదే స్థానే కృత్వా సారథిం విధాయేత్యర్థః - పరేషాం కౌరవాణాం త్రిపురదాన
వానాం చ సేనాం హసన్ హాసం కుర్వన్నేవ హాసమాత్రేణైవేతి యావత్ - ప్రదగ్ధ్యామి దగ్ధాం క
రిష్యామి ఇత్యుక్తప్రకారమమన్యత - తర్కితవాన్ ఉపమాలంకారః ॥ ౧౫ ॥ మాలినీతి ॥ మాలి
నీ ... పదీతాదృశః క్లీబత్వేపి సారథ్యోచితవేషస్య సంబంధి నం హూహాంతప శ్లాఘ్యంతముక్తవిధం
... యేఉద్యమం ఉద్యోగం వాజమన్నం దేయం ద్రవ్యమస్యాస్తీతి వాజినే - సోమాయవాజిన్వ
... విశిష్టసోమదేవతాయా ఇత్యర్థః - శ్యామాకచరుణా నిర్వాపం శ్యామాకతండులాన్న పాత్ర
... యాగమిత్యర్థః - జజ్ఞే లక్షయామాస అత్ర సోమాయవాజినే శ్యామాకచరుం నిర్వ
... స్తైశ్చాభి యావితి శ్రుత్యా శ్యామాకచరుద్రవ్యవాజిన్వగుణవిశిష్టసోమదేవతా
... గస్య షండత్వేలిన్న ... త్వవిధానాద్బ్రణస్య సామస్త్యైకత్వ ... త్వాపస్య అర్జునస్తదుస్య

మోహిషం దత్త్వా నివర్తితా తాః ... పూర్వగత్వాత్ స్వోత్ప్రేక్షితం పయా పక్షిణ ఇత్త్వనిష్పత్తిః సౌవాయి రా జ్ఞాతవాసనమాప్త్య నిమాస ప్రతతే కలంకారేణ లంకారధ్వనిః ॥ ౧౬ ॥ అకృత్రిమకాననేతి॥ నవిద్యతే కృత్రిమతంతుశాయః యేషాం తాని నద్వ్యలక్షితపత్రేషాం భగవత్యాః ఉత్తరస్వయ మేవోత్పన్నత్వాదితిభావః - పాండవోక్తమహాయాః ద్రౌపద్యాః వసనాని దుశ్శాసనాపహృతవ స్త్రాణి అద్యకురూణాం వశేనంతి తాని వస్త్రాణి ఇహ అపహృత్యనః అస్మభ్యం దిశ ప్రయచ్ఛ - ఇత్యుక్త ప్రకారేణ కన్యాః ఉత్తరాద్యాః కుతూహలిన్యః అపూర్వవస్త్రకౌతూహలవత్యః సత్యః తంగయుద్ధ సన్నద్ధముత్తరం అభ్యయాచంతే యాచితవత్యః ॥ ౧౭ ॥ తదితి ॥ తస్మిన్ సైన్యవధజనితక్షణం ఉ త్తరయా త్రోటుణం ఉవతత్పురం విరాటనగరం యూలాయాతవోగణతప్రత్యాగమయోః రథ సేనవేగేన సహితానాం సరభసానాం రాజ్ఞః విరాటస్య సంబంధినాం లేఖావాహానాం పత్రికానె త్యూకాణాం ముఖైః ర్వచనైః శ్రుతేన జ్ఞాతేన పలలిస్య ... భుజయోః వలేపస్య గర్వస్య పరాక్రమ స్యేతి యావత్ - వృత్తాంతేన మోదమానం సంతుష్యత్ పూదకులం పాచకబృందం యస్మిం స్త థోక్తం అయం పావనః వీరపత్నీత్వస్య వీరజననీత్వస్య చ ద్వయోః ఉపగత ... ప్ర

తంరణోద్యమం । శ్యామాకచయనిర్వాపం ... జ్ఞైసోమాయనాదిసె ॥ ॥౧౮॥

అకృత్రిమకౌశ్యాదివశ్లోకురూణాం పాండోస్నుషాయాః పనానినస్త్ర - అహృత్య నస్తానిదిశేతి కన్యాస్తమభ్యయాచంత కుతూహలిన్యః ॥ ౧ ॥ ౧౭ ॥ తస్మిన్ యాత్రాయాతనరభసపరా... లేఖావాహముఖాచ్ఛ్రుతవల్గుభుజావలేప స్తుత్రా స్తమోదమానసూదకులం పరపత్నీ వీరజననీతి ఉభయగపత్నిసిద్ధేర్ద్వ్యాసనో వాసరోయమితి కాత్యాయనీ స్తూయమానసుధేష్ణం ఉపస్తకతల విన్యస్తహస్త పల్లవవృద్ధవల్లవమోషిద్భయయాచనావచనప్రతిశబ్దదానదక్షగవాక్షమా త్రోపలక్షితం కుమారప్రియాణాం కోలపరిహార్యమాణ మాతుల శాలాస్తఃపురవ ధూటీనవవిలాపఘోషం తత్పురమాసీత్ ॥ వ ॥ ౧౮ ॥ లాజాఖ్యవశిష్ట లక్షనా

సిద్ధేః కిఞ్చేతేః వై జననః ప్రసూతిదివసః ఉక్తప్రకారేణ కాత్యాయనీ నిజసేనసహ్యస్తూయ మానా సుధేష్ణా యస్మిం స్తథోక్తం దక్షిణగోగ్రహే విరాటస్యోత్తరస్య ... పితా వి జయసంభావనాదితిభావః॥ ని ॥ కాత్యాయన్యా గద్వృద్ధాయా కాషాయవనాభ వేత్యమరః - మస్తక తలే శిరసి విన్యస్తౌ పాణీ కామాథవాం నిహితౌ హస్తౌ పల్లవావివ యాభిః స్తాసాం వృద్ధానాం వల్లవయో షితాం గోపాంగనానాం సంబంధినాం అభయస్య యాచనావచనానాం ప్రార్థనావాక్యానాం ప్రతిశబ్దదానే ప్రత్యుత్తరదానే ప్రతిధ్వనిదానే చ దక్షైః సమర్థైః గవాక్షైః ఏవ గవాక్షమాత్రైః ఉ పలక్షితం దృశ్యమానం ఉత్తరం వినా సర్వేషామపి వీరాణాం విరాటేన సహగతత్వాత్ ప్రతిశబ్దా ... మానాన్ గవాక్షాన్ వినా ప్రత్యుత్తరదాయకస్య కస్యాప్యభావాదితిభావః - కుమారస్యోత్త రస్య ప్రియాణాం కాలే పరిహార్యమాణః అమంగళాశంకయా విస్సృజ్యమానః మాతులశతస్య కీచకశత స్యాంతః పురే వధూటీనాం భార్యాణాం సంబంధినః నవస్య విలాపస్య భర్తృశోకరోదనస్య ఘో

షః కోలాహలః యస్మిన్ స తథోక్తం ఆసీత్ ॥ ౧౭ ॥ లాజేతి ॥ లాజానాం పౌరాంగనానాం సమాజస్య సమూహాః రథే స్థితాయ రాజ్ఞః విరాటస్య కుమారాయోత్తరాయ లాజాః శుభార్థాః సమాచారప్రాప్తాః అభితో వవర్షుః ఇతి తథోక్తస్య గృహీతుమిష్టానాం జిఘృక్షితానాం గృహ్ణాతేస్సన్నంతాత్కర్మణి క్తః - ద్విషదంశుకానాం కౌరవవస్త్రాణాం మూల్యం క్రయద్రవ్యమివేత్యుత్ప్రేక్షా ఆశిషమాశీర్వాదం యుతా వ్యతానీద్విసారయామాస ॥ ౧౮ ॥ ఆలేఖ్యేతి ॥ స ఉత్తరః ఆలేఖ్యే చిత్రే ఇవ తత్తైః యుధ్యమానత్వేన లిఖితైః పురుషైః ఉపేతాం సంగతాం ప్రతోళీం చతుష్పథమండపం రాజపథే రాజమార్గే ఆలోకయన్ దృష్ట్వాపి సర్వాణ్యపి యుద్ధానీతి తత్ర యత్సన్నిత్యర్థః - రథే నిబద్ధాన్ ఘోటాన్ అశ్వాన్ సదంతీం ప్రేరయంతీం పోటాం స్త్రీపుంసలక్షణాం బృహన్నలాం పురస్కృత్య పురాత్ప్రతస్థే యయౌ ॥ ౨౦ ॥ తదన్వితి ॥ తదనూత్తరనిర్గమనానంతరం దక్షిణాయాః దిశః ముఖాత్ అగ్రభాగాత్ మలయాద్రితిర్యావత్ - ఉదయమానః ఆవిర్భవన్నిత్యర్థః తథోక్తిః - పవమానో వాయుః బృందారకైః దేవైః ముక్తానాం సుశర్మవిజయసమయే ప్రసారితానాం మందారకుసుమానాం వర్షేణ మందాయితః - క్షీణోద్ధామం గంధః స

> సమాజో రాజ్ఞః కుమారాయ రథస్థాయ । ముదాశిషం మూల్యమివ వ్యతానీ
> జ్జిఘృక్షితానాం ద్విషదంశుకానాం ॥ ప ॥ ౧౮ ॥ ఆలేఖ్యదత్తైః పురుషై
> రుపేతామాలోకయన్ రాజపథే ప్రతోళీం । ఘోటాన్నుదంతీం సరథే నిబ
> ద్ధాన్ పోటాం పురస్కృత్య పురాత్ప్రతస్థే ॥ గ ॥ ౨౦ ॥ తతోనుదక్షిణదిఙ్ముఖా
> దుదయమానః పవమానో బృందారకముక్తమన్దారకుసుమవర్షమన్దాయితధా
> మగన్ధం వలలస్య చికురబంధమాఘ్రాయ నిశితస్య జయోత్సవం విజ్ఞాపయితుమవస
> రం విచిన్వన్నివ విరాటకురునందనయోస్స్యందనసమీపే మన్దమన్దమస్పన్దత ॥ ప ॥
> ౨౧ ॥ ప్రస్థాపితేభ్యః పరభూపతిభ్యస్స్వజాతివర్గాస్సులభో రణేస్మిన్ । భవిష్య

హానసలగ్నః యస్య తథోక్తం వలలస్య చికురబంధం ధమ్మిల్లం ఆఘ్రాయ స్పృష్ట్వేతి సారభ్యోక్తిః నిశి రాత్ర్యాం తస్య భీమస్య స్వపుత్రస్య జయోత్సవం విజ్ఞాపయితుం అవసరం యుక్తకాలం విచిన్వన్ ప్రతీక్షమాణ ఇవ విరాటనందనస్య ఉత్తరస్య కురునందనస్య అర్జునస్య ద్వయోః స్యందనస్య రథస్య సమీపే మందం మందం అస్పందత చలతి స్మ గుణత్రయసమృద్ధః పవమానః కూలం ప్రవృత్త ఇత్యర్థః - అత్ర దక్షిణదిఙ్ముఖాదుదయమాన ఇతి విశేషణస్య భీమవిజయవృత్తాంతవిజ్ఞాపనాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః - తేన వశుభసూచకపవనమాన్ద్యే విజయవృత్తాంతవిజ్ఞాపనఫలకావసరప్రతీక్షోత్ప్రేక్షయా ఉక్తత్వోత్ప్రేక్షానుప్రాణనాద్వయోరంగాంగీభావేన సంకరః ॥ ౨౧ ॥ ప్రస్థాపితేభ్య ఇతి ॥ శతమన్యవః క్రతవః యస్య తస్య ఇంద్రస్య సూనోరర్జునస్య ॥ నీ ॥ మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధీత్యమరః - శతాంగే రథే శాటీ ధ్వజపటః అస్మిన్ రణే యుద్ధే ప్రస్థాపితేభ్యః ప్రస్థాపనాస్త్రేణ నిద్రాం ప్రాపితేభ్యః పరభూపతిభ్యః శత్రురాజేభ్యః సమానాః అభిన్నాః జాతిర్వస్త్రత్వరూపా యేషాం తేషాం వర్గాః సమూహాః సులభాః భవిష్యతీతి హేతోః హృష్టేవేత్యుత్ప్రే

తో - ననర్త ప్రవృత్తిమన్ - అనుకూలవాతేన చచాలేత్యర్థః - భవిష్యత్ఫలసూచనపరా తేఽపి
యోగ్యాః గమ్యత్వాత్ పాతః ॥ ౨౨ ॥ జలమితి ॥ తతః కురూణామనీకః కౌరవసైన్యం జలేమత్స్యాన్
మీనాన్ దధానో ఽపి స్థలే మత్స్యాన్ వైరాటీంశ్చ విలోకితుమగతోఽబ్ధిరివేత్యుత్ప్రేక్షా -
దదృశే ఉత్తరార్జునాభ్యామితి శేషః - అత్ర కురుసైన్యస్య సముద్రత్వోత్ప్రేక్షా యా
దారుణత్వ దురవగాహత్వ వస్తు ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ౨౩ ॥ సేహ ఇతి ॥ తత్ర
తదానీం జిష్ణురర్జునః అరేర్దుర్యోధనస్య సంబంధినీం విస్తృత్వరీం సర్వతో వ్యాపినీం
సేనాయాః ధూళింపరాగం సేహే సహమతేన - తథాహి మానినాం ప్రశస్త మానవతాం పుం
సాం పురుషేణ పరేషాం ఆగః అపరాధః పరాగః ధూళిశ్చ నసహ్యతే నక్షమ్యతే సామాన్యేన
విశేషసమర్థనరూపో ఽర్థాంతరన్యాసః ధూళిపరాపరాధయోః శ్లేషభిత్తికా భేదాధ్యవ
సాయ మూలాతిశయోక్త్యా అంగాంగీభావేన సంకరః ॥ ౨౪ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర తదానీమరీ
ణాం కౌరవాణాం సైన్యమవలోకితుః పశ్యతః ఉత్తరస్య నిజవేశ్మ నిస్వగృహమివరణయుద్ధదేశే ఽపి
స్త్రీయామాగోష్ఠీకానస్థైవ బుజని అవిజ్ఞాభావ - యిత్యస్మాద్భీ తద్యంత దూరే పాస్త్రీ తిసస్య

విలోక్య నర్తనస్య స్థానభూతాజ్జ్ఞాతిశలమన్యుహాన్తోః ॥ ప ॥ ౨౨ ॥ జలేమత్స్యాన్ ద
ధానో ఽపి స్థలే సుత్స్యాన్విలోకితుం । అగతోఽబ్ధిరివానీకః కురూణాం దదృశే
తతః ॥ ౨౩ ॥ ప ॥ సేహే జిష్ణుర్న తత్రారేస్సేనాధూళిం విస్తృత్వరీమ్ । ప్రా
యేణ మానినాం పుంసాం పరాగో న హి సహ్యతే ॥ ప ॥ ౨౪ ॥ తత్రారిసైన్య
లోకితురుత్తరస్య స్త్రీగోష్ఠీకాజనిరణే నిజవేశ్మనీవ । భీశ్చ క్షమా క్షుల్లకారే ఽయ
నం విమూర్ఛాబుద్ధిం చ వేపథుకుజౌ వపురానశే యత్ ॥ ప ॥ ౨౫ ॥ వ్యాతన్వనుత్
రవజ్జ కెవిరచయన్ తాలున్యహా శోషణం వృష్టిరక్ష్ణివిపర్యయన్ విపులయన్
ద్యాం ధార్తరాష్ట్రైరసై । సేనాయా[illegible]త్వరయన్ ధన[illegible]యగుణ స్వ[illegible] న

త్ర స్త్రీలింగేన పరితియతేవ ఉత్తమానసెహ్రిపోన్తిస్య అత్రులవారీబాష్పథా బాష్పయనవాన శె ఏ
శేషేణ మూర్ఛాబుద్ధిం అనశే - వేపథుః కమ్పః వివరుజారోగః వపుశ్శరీరం అనశే ప్రాప్తేతి సు
త్రయోజ్యం - అత్రానేకవాక్యార్థేన స్త్రీగోష్ఠీసముదయసమఫలనాత్వాల్లింగ భేదః ॥
౨౫ ॥ భీశ్చేత్తమానసే ఇత్యుక్తం తామేవ పరిష్కరోతి ॥ వ్యాతన్వన్నితి ॥ గర్జంకురవం
కుత్సితరవం రోదనమితియాపత్ కురవకవృక్షం చ వ్యాతన్వన్ విస్తారయన్ కిసలయ కమ్పమానయపి
వర్ధయంశ్చ - తాలుని కాకుదే జిహ్వాం జలాహారం శోషణం నిద్రాపత్వం తిరచయన్ క్కుర్వన్
అక్షినేత్రే వృష్టిర్బాష్పవర్షాని వివర్ధయన్ ద్యామాకాశే తిరయ శోత్రం ఆకాశంగా
ధార్తరాష్ట్రాణాం దుర్యోధనాదీనాం నీలహంసానాం చ - కలహంసానామిత ధార్తరాష్ట్రైః ఏ
లాహలైః విపులయన్ విస్తారయన్నిత్యర్థః - ధనఞ్జయస్య అర్జునస్య గుణస్య గాండీవస్య
వ్యాధిః ధనఞ్జయస్యాగ్నేః గుణస్య ఉష్ణస్పర్శస్య చ సేనాయామంభుజసెపి - ప్రకోట్యారోపితా దో
అన్యత్రసమీపస్థానే చేతివివేకిత్వర యన్ అంతః అప్రభరం గోపితాశాహ్యో వృద్ధ్య కమ్పయన్ తే

విధుం కుర్వన్ మాత్స్యసుతే ఉత్తరే త్రాసభయం క్రమాత్ షణ్ణాం ఋతూనాం చరితం వసంతా దిబహుతుషట్క-చరిత్రం చకార ప్రకటయతి స్మ - అత్ర కురవనిస్తారకరణాదీనాం కురవవృత్తరో ధనాద్యోః శ్లేషభిత్తికయా అభేదాధ్యవసితానాం షడృతుధర్మాణాం ప్రకృతాత్మతయా క్రమే ణ విన్యాసాద్రత్నావల్యలంకారః ॥౯॥ క్రమికం ప్రకృతార్థానాం న్యాసం రత్నావలీం విదుః ఇతి లక్షణం - స చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి ద్వయోరం గాంగిభావేన సంకరః ॥ ౨౯ ॥ అథేతి ॥ అథ భయపీడితానంతరం రథాదవప్లుత్య లంఘిత్వా పురకం నిజం ప్రతి - పలాయమానో యముత్తరః పశ్చాత్ పృష్ఠతో నుధావ్య ఉత్తరస్యాభిముఖం ధా వనేన త్రుభ్యస్స్వపృష్ఠప్రదర్శనాదుత్తరేతి భావః - కచేషు కేశేషు గృహీతవతే ఆత్మానమితి శేషః॥ ఫల్గునాయ అర్జునాయ ఫల్గునా నిస్సారేణ కణ్ఠస్వరవేణ హీనస్వరేణేతి యావత్ ॥ ౯ ॥ వాచ్యవ త్ఫల్గు న్యసారం చేతి శబ్దార్ణవే - ప్రముషితాని అస్ఫుటాని అర్ధవర్ణాని శబ్దార్ధభాగాః యస్మిం స్తథోక్తం అర్ధ-ప్రమృష్టనీలపీతాదివర్ణకం చ అత ఏవ ప్రోక్తనం పురాతనం చిత్రమాలేఖ్యమి

బర్హిః కిమ్పయిస్త్రాసో మాత్స్యసుతే చకార చరితం షణ్ణాం ఋతూనాం క్ర
క్రమాత్ ॥ X ॥ ౨౯ ॥ అథ రథాదవప్లుత్య పురం ప్రతి పలాయమానో యము
త్తరః పశ్చాదనుధావ్య కచేషు గృహీతవతే ఫల్గునాయ ఫల్గునా కణ్ఠరవేణ ప్రోక్తన
చిత్రమివ ప్రముషితార్ధవర్ణం వచనమేవమవాదీత్ ॥ వ ॥ ౨౭ ॥ కిం వా చికీ
ర్షసి హంత బృహన్నలే త్వం పశ్యైనమాశు కురురాజబలాని । సద్యో నివ
ర్తయ రథం సమరేచ్ఛయా ఉలం నేష్యామ్యహం నిజగృహాన్ప్రవశేషమాయుః ॥
వ ॥ ౨౮ ॥ గాః కాలయంతు సహ వత్సకులైరశేషైర్ఘోషాన్దహంతు కురవః ప్ర
కంతు గోపాః । మహ్యం పలాయనమహోత్సవమేవ దేహి ప్రాణేషు కించిద
పి మే గురుతాం న వేత్సి ॥ వ ॥ ౨౯ ॥ చాతుర్ముఖం మమ పురః స్ఫురదేవ లిప్తం త్వ

ఙ్క్షి [illegible] వచనం వాక్యం ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ అవాదీత్ ఉక్తవాన్ శ్లిష్టవిశేషణయా వస్థా సరూపోపమేతి వద్ద్వయోరయోర్యోనః॥౨౭॥ కిమితి ॥ హే బృహన్నలే త్వం కిం వా ప్రాణాపహారిత్వ త్వాం చికీర్షసి కర్తుమిచ్ఛసి హంత ఖేదే అమూని పురోవర్తీని కురురాజస్య దుర్యోధనస్య బలా ని [illegible] వీక్షస్వేత్యర్థః - [illegible] అపారత్వాదితి భావః రథం న ద్యః ఇ దానీమేవ నివర్తయ - పురాభిముఖం కురు - సమరేచ్ఛయా యుద్ధవాంఛయా అలం పర్యా ప్తం అవశేషం అగతావశిష్టమాయుః నిజగృహాన్ ఏవ నేష్యామి గమయిష్యామి యద్వాజ్జీవిత నా శో మా భూదిత్యర్థః॥౨౮॥ గా ఇతి॥ కురవః దుర్యోధనాదయః గాః ధేనూః అశేషైః సర్వైః వత్సానాం కులైర్బృందైస్సహ కాలయన్తు నయన్తు ఘోషాన్ గోపపల్లీర్దహంతు గోపాః పరిహరంతు హే బృహన్నలే త్వం మహ్యం పలాయనమేవ మహోత్సవమేవ దేహి మమ ప్రాణేషు విషయే గురుతాం గౌరవం కించిదపి ఈషన్మాత్రమపి న వేత్సి న జానాసి [illegible] శ్లోకైః పశ్చాదిభ్యః ప్రాణా ఏవ మే గరీ యాంసి [illegible] దత్త్వా ఇతి భావః॥౨౯॥ చతు

కంటకో చ ఉత్క్రాంతే తస్య యోక్త్రం గచ్ఛ నోత్సుకస్య మమ మాతుః ఖండరకః పురుషః అగ్రే ఉగ్రప్రవర్తితి - చక్షుషో౽బలాద్ధ మిదం పశ్యామీత్యర్థః - హే కృపాళో కరుణాశీల బృహన్నలే తస్యాః మాతుస్సవిధం సమీపం త్రిలోకీం నయ ప్రాపయ - ఏవం చేదితి యోజ్యా - దీనా౽ద్య ఉక్తిమనన్యాన్ నవధత్వం పదోపాయేత్యాలంకారికాః - మమ మోక్షస్య హే యావంతి కనకాని సంతి తావద్భిరేవ కనకైస్స చిత్రీ మన్యాతా త్వామభిషేక్ష్యతి - తవాభిషేకం కరిష్యతీత్యర్థః పుత్రదాత్రే కిం న దేయమితి భావః ॥ ౩౯ ॥ ఏతావతీ చేద్భీతిః తదా కిమిత్యాగతో౽సీత్యత ఆహ ॥ చిత్ర ఇతి ॥ అహం చిత్రే యుద్ధం విలోక్య చాపలాత్ తద్వదే తదపీతి భ్రమాత్ ఏత్యా౽౽గత్య తత్ర చిత్రే అసద్భిః అవిద్యమానైః అచేతనత్వాదితి భావః - ఇహ వాస్తవయుద్ధే ఉద్యద్భిః జృంభమాణైః క్ష్వేళాభిః వీరాణాం సింహనాదైః హేషితైః అశ్వానాం కోలాహలైః బృంహితైః గజానాం ఘీంకారైర్వ్యక్షిప్తః ప్రాణసంశయమాపన్నో౽స్మీత్యర్థః - భ్రాంతస్య సర్వత్రైవ నానుకూలా ప్రవృత్తిరితి భావః - అత ఏవ విషమాలంకారః అనర్థోత్పత్తిరూపః ॥ ౩౧ ॥ యథేతి ॥ అహం భూతలం త్యక్త్వా ఉచ్ఛ్రితం రథం యథా ఆరుక్షం ఆరూఢవానస్మి ఆహ్వారావ

తర్కిణ్ణే తస్య నయ తన్న నిధం కృపాళో। యావన్తి సన్తి మమ కోశగృహే సకోశి
తావద్భిరేవ కనకై రభిషేక్ష్యతి త్వామ్॥ ప ॥ ౩౦ ॥ చిత్రే యుద్ధం విలోక్యాహం చా
పలాదేత్య వక్షిప్తః। తత్రా సదసిహేయాద్యద్భిః క్ష్వేళా హేషితబృంహితైః ॥ ప ॥
౩౧ ॥ యథా౽హం భూతలం త్యక్త్వా రథమారుక్షముచ్ఛ్రితమ్। తథా హ్యంత
రం ముక్త్వా కణ్ఠం ప్రాణో౽ధిరోహతి ॥ ౮ ॥ ౩౨ ॥ ఇతి బహువిధ్వంసవదన్తం ప్ర
నిపతన్తం తం నృపసుతమపరాజ్ఞకరపుటేన ముహురాస్ఫాలయన్ సస్మితం తరకమ
మత్స్యపతిసుతో౽పి ప్రవర్తయామాస ॥ ప ॥ ౩౩ ॥ ఉదితో౽సి విరాటభూ
పతేరుదరాద్భద్ర కథం త్వమీదృశః। ప్రివయామపి యః కుతూహలాత్ స్వశస్త్రై

త్రహేః కతరిలుజ్ తథా ప్రాణిమమేతి శేషః హృదః వక్షసః అంతరం మధ్యభాగం ముక్త్వా ఉదరం హృదంతరాదున్నతం అధిరోహతీవేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యంగ్యా సంప్రయోగాద్గమ్యా కంఠగతప్రాణో౽హం జహీమాం పలాయనాయేత్యర్థః ॥ ౩౨ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్థం బహు నిస్సారవాక్యం పిలప్య వదతో ప్రపతన్తం నమస్కుర్వన్తం తం నృపసుతం ముత్తరం అపరాంగే ప్రస్తకరపుటేన ముహురాస్ఫాలయన్ మాభైషీరితి సశబ్దం పరామృశన్ సన్ అమర్త్యేంద్రస్య సుతః అర్జునో౽పి గిరం వాచం సస్మితం ప్రవర్తయామాస ఉవాచేత్యర్థః ॥ ౩౩ ॥ ఉదిత ఇతి ॥ హే భద్ర విపరీతలక్షణయా అభద్ర కులాధమేతి యావత్ ఈదృశః రణభీరుః త్వం విరాటభూపతేః మహావీరస్య ఉదరాత్ గర్భాత్ కథముదితో౽సి జాతో౽సి కథం శబ్దో౽త్రాశ్చర్యే కారణగుణాః హి కార్యగుణానారభన్తే ఇతి ప్రసిద్ధేర్విరుద్ధత్వాదాశ్చర్యం - ప్రివయా అతిస్పర్ధో౽పి యో విరాటః పరేషాం శత్రూణాం సైన్యైస్సహ ఆధునా త్వం తవ పృథక్ భావేపీత్యర్థః ॥ కుతూహలాద్భుత్య తే హి రవఖాలనే - అత్ర శ్లాఘ్య గ్రహణధీరాగిద్ర గ్రహణధీరహా ... నాస్వరు

ద్ధ గార్యోత్పత్తిరూపోవిషమపరిభేదః - వైతాళీయమ్ ॥ ౩౪ ॥ సారథ్యావితి ॥సారథౌపయిగే తంభయంశాత్రవం యస్యతథో క్తే సత్యపిరథిరథిక స్త్వంసంగతేయుద్ధేరి పుభ్యః శత్రుభ్యః బి భేషియదిత్రస్యసిచేదిత నవశ త్రుంజయత్రాస్తేంపిఅన్యత్ వస్తుభుజం బాహుపరితాపంభ జంతీతితద్భాజాంమత్స్య భువాంపిత్యవంశ్యానాం కేకయభువాం మాతృవంశ్యానాంద్వయేషామపి మానస్యక్ర స్తనం భేదః కిమితికాకుః - త్వత్సలాయనముభయ కులాకీర్తికరమిత్యర్థః-పునః కిమితిపాఠస్తుపునశ్శబ్దేన అన్యదివిలక్షయిత్వా కథంచిద్యోజ్యః - స్వాగతావృత్తమ్ ॥ ౩౫ ॥ విస్తార్యేతి ॥ సంసది అంతఃపుర స్త్రీసభాయాంవిశ్రుంఖలంనిర్గరోధంవీరవాదంపష్ఠో పినఃపాండవః కశ్చనాగత ఇత్యాదివీరాలాపంవీరస్యేవవాదమితిచవిస్తార్యఉద్ఘుష్య - అద్యయుద్ధాత్పలాయి తవతః తవకస్సుః అంతఃపురేషు హసతాంఏతావదేవతవవీర్యమితిపరిహాసంకుర్వతాం అబలాజ నానాం సంబంధినాంపురుషాణాః వల్లనానాం - హాసక్షోభజనికేకస్వనానాం ఆచార్యఉప దేష్టా భవితాభవిష్యత్యేవనతునభవిష్యతీత్యర్థః - యుద్ధేపలాయిత్వాగతంవీక్ష్యసకుచక్షోభంహా సిష్యంతీతి సముదాయార్థః - అత్ర స్త్రీణామేవతథాహా సేకియుత పురుషాణామిత్యర్థాం

సైర్యరథునా ఒ పియుక్త తే ॥ ప ॥ ౩౪ ॥ సారథౌగతభయేఽపి రథిత్వం సఙ్గ రేయదిబిభేషిరిపుభ్యః మత్స్యకేకయభువాంభుజభాజాంమానస్య స్తనమితో పికిమన్యత్ ॥ ప - ౩౫ ॥ విస్తార్యసంసది విశ్రుంఖలవీరవాదం యుద్ధాత్పలా [illegible]యితవతోద్యతవాఙ్క్షప్సుః అన్తఃపురేషుహసతామబలాజనానా మాచా ర్యఏవభవితాసు చవల్లనానామ్ ॥ ప ॥ ౩౬ ॥ కియద్విషామంశుకమాహృతం తేనమోదరేణేతిసఖీభిరుక్తౌ మానోత్తరాయాఃశ్వశమ్ ఉత్తరాయాః కిముత్త రంబ్రూహితదుత్తరత్వమ్ ॥ ౩౭ ॥ జరఠోజనకోపిమాతులాశ్చ్యుతమస్మ స్తమ గుస్త్వమేకకః । యదియాసినథైర్యమత్ర తేనపశేరాష్ట్రమిదంభవిష్యతి॥ప ॥ ౩౮ ॥ తదిదంవిజహీహిసాధ్వసంకురుపాణౌత్యజతాంకురుష్వపి । తనమత్స్య పతే

తరాక్షేపధ్వానపత్యలంకారః - తద్భావస్తునాపరితియతఇతివస్తునాలంకారధ్వనిః ॥ ౩౬ ॥ కి యదితి ॥ హేఉత్తరతేతవసమోదరేణఉత్తరేణద్విషామంశుకం వస్త్రాణీజాత్యేకవచనం- కియత్ కిమ్మాత్రంఆనీతంఆహృతం ఇత్యుక్తపరికారంసఖీభిరుక్తేపరిశ్నేకృతేసతిభృశం మానేన ఉత్తరాయాః శ్రేష్ఠాయాః మానయుక్తపరితివాక్యాయా ఇతివాఉత్తరాయాస్త్వదను జాయాః ఉత్తరంప్రతివాక్యంకిం - భవేదితిశేషః - తత్ ఉత్తరాయాః ప్రతివాక్యంహే ఉ త్తర - త్వంబ్రూహివ - దత్వాత్సలాయనంమానధన మచ్ఛిష్యాద్వారామమాప్యకీర్తికరమితి భావః ॥౩౭ ॥ జరఠఇతి ॥ కించేత్యర్థః - తవజనకః విరాటః జరఠః అతివృద్ధః - మాతు లాస్త్వన్మాతృభ్రాతరః కీచకాః అంతంనాశంఅగుర్గతాః ఇణ్కతర్గరిలుఙ్ త్వంచ ఏకకః నిస్సారఏకశ్చ అల్పార్థేకన్ అతఃఅత్రయుద్ధేధైర్యంనయాసియదిన ప్రాప్నోషి చేత్తర్హి ఇదంరాజ్యంమాత్స్యం తేతవపశేపరిభుత్వేనభవిష్యతినస్థాస్యతి - నకేవల [illegible]

నాం మానహానిం రిపుకృతరాజ్యహానిం చ సహతే స్మేత్యర్థః ॥ ౯౭ ॥ తదితి ॥ తత్తస్మాత్పలాయనస్య భీ
యస్య వా బహుదోషాకరత్వాద్ధేతోరిత్యర్థః - ఇదం సాధ్వసం భయం విజహీహి - త్యజ హా
తేర్వ్యాపూర్వాల్లోట్ మధ్యమపురుషైకవచనం సాకారస్యేత్త్వం - ప్రణోఽప్రియతాం కార్ముకం ధను
గృహాణేత్యర్థః ... పరోఽధ్వనాం వ్యాపివిషయే ... ప్రియతాం ... - దురూన పిప్రుణ క
ప్రత్యేకభావమిత్యర్థః - ధైర్యం ... మితి ... ॥ ౯౮ ॥ ... తా ... ప్రియత్వేపి ప్రియతా
... కేపి చేతి విశ్వః - కించేత్యర్థః - ... నాం జనపదానాం మీనానాం చ పతేః ప్రి
... - ... యాత్ ... ఘుషితాః ... పూర్వరూపం చ - తేత వాహి
నీనాం సేనానాం నదీనాం చ ... అగ్రదేశే ... సంచారః ... ఖలు రామం
త్రణ ॥ ని సేనాశ్చ ... వాహిన్యః ... అత్ర పూర్వార్ధే ... క్రియాయా
... నాం ... - ఉత్తరార్ధే ... ప్రతీత్వ వాహినీనాం ... సంచారయో రనురూప
... లంకారః - శ్లేషభిత్తికా మూలాధ్యవసాయాతిశయోక్త్యుజ్జీవిత ఇ
... - అన్యదనయోర్వ్యక్తమేనస్పష్టిః - ఏకవ చ కౌనత్ర వేశ

స్తువాహినీ వ ... ఖలు వల్లనం ... ॥ ౮ ॥ ౯౯ ॥ ఇత్యాశ్వాస్య పిత్ర్య
... టవీ ... అటవీ ... సమాటీకే కిరీటశ్... చాపనిషఙ్గౌ జయల
క్ష్మీ ... యోగ్యతాం సంపాద యిలుమితఖిడ్గి తిపణ్డ ... ఖణ్డలసు
తోనిజ ... వలగణవల్లవిలథా ... తేనైవ సుథేష్ఠాపత్యేనకల్పితసారథ్య
శిల్పం ... రథమధియ... జాన ... పూ ... డబావహ్నిరి... నైన్యస్యసంము
ఖీనో ... ॥ ౯ ॥ ౧౦౦ ॥ సంఖ్యే ... యమేత్య కౌరవబలం తత్సవ్యసాచీ

సంకరోహా - వైతాళీయం ॥ ౧౦౦ ॥ ఇతీతి ॥ ఇతి ఉక్తప్రకారేణాశ్వాస్య పిశోకం కృత్వా కమి
లిశేషః - ఉత్తరమిత్యర్థః - పిత్ర్యవనస్య శ్మశానస్య సంబంధి అటవీతటం అరణ్యప్రదేశము
పేత్య శమీవిటపినః శమీవృక్షస్య కోటేః అగ్రాత్ సమాటీకి తాన్ సమాసీతాః కిరీటఃఇం ద్రద
త్తః శంఖః దేవదత్తం చాపం గాండీవః నిషంగౌ అక్షయతూణీరౌ తేసర్వే యేనతథోక్తః ... జ
యే లక్ష్మ్యాః పరిణయనస్య పాణిగ్రహణస్య యోగ్యతాం సంపాదయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - ఖండి
తస్త్యక్తః షండభావః నపుంసకత్వం యేనసః అయమాఖండలసుతోర్జునః నిజస్య తత్వ స్యస్వ
రూపస్య పాండవత్వాపే ర్వ్యాకరణేన వివరణేన హేతునా శతథా శతప్రకారం జల్లవితము
త్పన్నం థాష్ట్యం ధృష్టత్వం ధైర్యమితి యావత్ తత్ - యస్య తథోక్తేన తేనైవయః ప్రథ
మం రథికస్తేనైవ యస్తథాభీతః తేనైవేతి వా అర్థః సుధేష్ణాపత్యేన ఉత్తరేణ కల్పితం సారథ్య
శిల్పం సారథివ్యాపారః యస్మిం స్తం రథమధిరుహ్య ఆశు జాసనపన్నసైన్యస్య శత్రుసేనాయాః బ
డబావహ్నిః బాడబానలః వారినిధిపూరస్య సముద్రప్రవాహస్యేవ సంముఖీనః అభిముఖం వర్త
మానః బభూవ ఉపమోత్ప్రేక్షయోః సంసృష్టిః ॥ ౧౦౦ ॥ సంఖ్యేతి ॥ సవ్యసాచీ అర్జునః సంఖ్యా
మతీతం సంఖ్యాతీతం అసంఖ్యేయం తత్ కౌరవబలం పురోగ్రే ఏత్యప్రాప్య శరం భోరసి శిరసి త్ర

ణదాయక ఇత్యర్థః - చాపే గాండీవే సాచీభవంతీం తిర్యక్ప్రసరంతీం ప్రశంసాదృష్టిం చిదీప
దేవ నతు పూర్ణామిత్యర్థః - విదధే అకరోత్ - అసంఖ్యేయమపి పరబలం మమ గాండీవస్య కి
యాన్విషయ ఇతి ఈషదాలోకనాభిప్రాయః - అతఏవ పరికరాలఙ్కారః - తాదృశీ
త్యుక్తం ప్రపఞ్చయతి ॥ పార్శ్వేత్యేతి ॥ పార్శ్వత్యాగౌర్యాః స్నేహయోః స్ఫురితస్య ప్రేష్ణశ్చద్వయే
నాద్రుణాం నిజస్య పత్స్వనత్రస్య శకలంఖండం స్వయమాత్మనా స్యస్యస్య సికిమ్పష్యపి ప్యఆదరాం
రుక్తిః నత్వస్యైవ న్యాసయిత్వేత్యర్థః - చికిత్సేత్యంకృత్తం ప్రణం యస్మింస్తాదృశం శిరః యస్య
స దేవశ్చక్షుః పరిపియం గాండీవం శ్లాఘతే కిము తాన్య ఇత్యర్థాపత్తిరూపేణ వాక్యార్థేన కౌరవబ
లానాదరసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకకావ్యలింగార్థాపత్త్యోరంగాంగిభావేన సంకరః -
శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౮౧ ॥ నభసీతి ॥ అతో దేవదత్తో గ్రస శంఖే - నభస్యాకాశే ప్ర
కర్షేణ ప్రసారి వ్యాపి లం - నరేణార్జునేన సదత్తం ఆధ్మానేన జనితం ధ్వనితం - ద్విపతేర్యాభ
వేత్తః దధానేనతి - ద్విరదాః గజాః ముముహుః సంభ్రాన్తాః భూపాః - అశ్వాః మూర్ఛాః
మూర్ఛాం గతాః - రథినః రథికాః చమూభిరేభ్యుభ్య నిస్సభటాశ్చ బిభ్యుస్త్రస్తాః - దేవదత్త

పురస్త్వాపేతాద్యశికిచి దేవవిదధే సాచీభవన్తీం దృశమ్ । పార్శ్వత్యా నిజ పత్స్వన
త్రిశకలం స్నేహద్వయ[illegible]ర్యస్యాయంస్య స్యన్యప్యచిరేస్సవ్రణ శిరా దేవ్యోపి
యం శ్లాఘతే ॥ ప ॥ ౮౧ ॥ నభసి ప్రవిసారి దేవదత్తే నంభ త్రిధ్వని ఆంత
తా దధానే । ముముహుర్ద్విరదా ముమూర్ఛురశ్వారథినశ్చ చమూభిరేభటాశ్చ బి
భ్యుః॥ప ॥ ౮౨ ॥ పర్యాయేణాస్య గాణ్డీవవాతిజ్యాపి మోర్వయోః స్థర్వయు
ద్ధమారభ్యకృత్యమానం సమాపయత్ ॥ గ ॥ ౮౩ ॥ అధకరతలద్వయమణ్డపకృ
తతాణ్డవస్య గాణ్డీవస్య విస్ఫారేణ పాణ్డవేయమితి నిశ్చిత్య లీలాని స్తీర్ణదుస్తరసం

ఘోరపేణ చలిరంగమపి కౌరవబలమున్మాదితమభూదిత్యర్థః - అత్ర మోహాదన్యేకక్రియాయోగా
గపద్యాత్సముచ్చయాలంకారః - ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౮౨ ॥ పర్యాయేణేతి ॥ అథ ప్రకోష్ఠ
యోర్హస్తమూలయోః పాలితా ఆకర్షణేన ప్రవేశితా జ్యా మౌర్వ్యయస్యః అస్య అర్జునస్య
గాండీవః చాపః గంధర్వైః శ్చిత్రసేనాదిభిస్సహ యుద్ధం ఆరభ్య పర్యాయేణ క్రమేణ కృతం మహా
నం నామ వ్రతం సమాపయత్ త్యజతిస్మ అర్జునో గాండీవం టంకారితవానిత్యర్థః - గంధ
ర్వైః యుద్ధప్రభృతిభిః త్రాపితుర్ధ్వాభావాపలభావః - అత్ర గాండీవగుణటంకారస్య మౌనవ్రత
సమాప్తిరూపేణ ధనాత్పర్యాయోక్తిరలంకారః ॥ ౫ ॥ పర్యాయోక్తం తు గమ్యస్య వచో భంగ్యంత
రేణాశ్రయ ఇతి లక్షణాత్ ౮౩ అథేతి ॥ అధకరతలయోర్ద్వయమేవ మండపస్తస్మిన్కృతం తాండవం
నాట్యం యేన తాదృశస్య మహాసవ్యాపారః గస్యస్య అర్జునస్య సవ్యసాచిత్వాదితి భావః - గాండీవ
స్య విస్ఫారేణ టంకారేణ ॥ ని ॥ విస్ఫారో ధనుషః స్వాన ఇత్యమరః - అయం పురోవర్తీ పాండవోర్జు
న ఇతి నిశ్చిత్య అనుమాయ అయం అర్జునః లీలయా నాయాసేన నిస్తీర్ణః అతిక్రాంతః దుస్తరః తరి
తుమశక్యః సంధా అజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞా వనంసిఃథుస్సముద్రః యేన పథ్యోక్తస్సః పునరపి నిర్బద్ధం నిరో

ఖం రాజ్యామేతి శేషః అగతేఃఇత్యుక్తప్రకారయా అధృష్యయా దుర్నివారయా నిజయా ఈర్ష్యయా మానసవికారేణ గుణేషు దోషారోపాత్మకేన రూపాః కలుషాః విపక్షాశ్శత్రవః తమర్జునం పూర్వపక్షోపన్యాసాః సిద్ధాంతం గ్రంథకర్తృభిమతార్థమివ యుద్ధాయ రోద్ధుం దూషితుం చేతి తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితి సూత్రేణ చతుర్థీ - పర్యవారయన్ సర్వతో నిరుంధంతిస్మ - అత్ర గాండీవటంకారేణ అర్జునానుమానాదనుమానాలంకారః - శ్లేషఉపమార్జునానాం తుకపరివారణ సమర్థనాత్మక కావ్యలింగోజ్జీవకాద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః అత్ర కరతలద్వయమండపేతి పరంపరితరూపకేణ సంధాసింధురితి కేవలరూపకేణ సిద్ధాంతమిత్యుపమయా చ సంసృష్టిః - ఉపమయా చార్జునస్య ప్రాబల్యం కౌరవదౌర్బల్యమోః ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిరిత్యపి ప్రాహుః ॥ ౮౪ ॥ విజయస్యేతి ॥ తతః పరివారణానంతరం పరస్పరస్పర్ధినః స్పర్ధ్యాధికాః విమతానాం శత్రూణాం ఇషవః బాణాః విజయస్యార్జునస్య రథే - జగతాం భీతికరాః భయజనకాః అహీనాం సంఘాస్సర్పసమూహాః జనమేజయస్య పారిక్షితస్య రాజ్ఞః సర్పయాగవేద్యామివ వహ్నౌ కుండ ఇవ నిపేతుః - అత్రాప్యుపమయా కౌరవబా

ణాసింధుకయం పునరపి నిబద్ధమాగత ఇత్యధృష్యయా నిజేర్ష్యయా చ రూపాణి పక్షాః పూర్వపక్షాస్సిద్ధాంతమివ యుద్ధాయ తం పర్యవారయన్ ॥ ౮౪ ॥ విజయస్య రథే తతో సపే తుర్విమతానామిషవః పరస్పర స్పర్ధిః । జనమేజయయాగవేదిమధ్యే జగతాం భీతికరా ఇవాహిసంఘాః ॥ ౫ ॥ ౮౫ ॥ జమ్బూద్వీపోపితనరోజగదేకవీరో జన్యం సమారభత జృంభయితుం మహీయః । ప్రత్యర్థిరక్తతటినీస్నపనైశ్శరాణాం భేత్స్యన్నివాధపితృకాననవాసదోషమ్ ॥ ౫ ॥ ౮౬ ॥ చలదశ్వరథస్తు ప్రోత్థరేణుపాంసువరణస్రజ్జ్మధుభిః ప్రశమయతా స్తిమ్ । సుఖదృష్టరణాయ

తానాం పద్మాకరత్వప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః - ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౮౫ ॥ జమ్బ్వేతి ॥ అథ జగత్యేకః ముఖ్యః వీరః సైవ పైశికవిశేష్యభావాత్సమాసః - జమ్బూద్వీప ఏవ ప్రస్యతనయో ర్జునోపి శరాణాం నిజబాణానాం పితృకాననస్మశానేవాసేన యో దోషః అశుచిత్వరూపః తం ప్రత్యర్థినాం శత్రూణాం రక్తతటినీషు శోణితనదీషు స్నపనై రభిషేచనైః భేత్తుం క్షాళితుం ఇచ్ఛన్ భేత్స్యన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - మహీయః శ్లాఘ్యం జన్యం యుద్ధం జృంభయితుం ప్రకటయితుం సమారభత - ఉపక్రాంతవాన్ ॥ ౮౬ ॥ చలదితి ॥ చలద్భిర్ధావద్భిరశ్వైః రథైః ద్విపైః ఉత్థా ఉద్ధూతాః రేణవః పాంసవః వరణస్రజాం స్వయంవరార్థపుష్పమాల్యానాం మధుభిర్మకరందరసైః శాంతిం క్షయం ప్రణీయ ప్రాపయ్య స్వయం సుఖమనావరణం యథాతథా దృష్టః రణః యాభిస్తథోక్తాః యథా భవేయుః తథా సురవామాః అప్సరసః గగనే ఆకాశే సమేయుః మిళంతిస్మ అత్ర యుద్ధే నిశ్చిత్య నూతనవల్లభప్రాప్తిం గృహీతవరణస్రజో గగనే సంజగ్మురిత్యర్థః అత్ర రణరేణోర్వరణమాల్యరసక్షయానుపపత్తేరపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తే రర్జునస్య హని ష్యమాణవీరభటానామసంఖ్యేయత్వరూపవస్తువ్యంజికాయాః రసక్షయణమోహోక్తేః తు హేతు

మతోరుక్తిరూపస్యాపహ్నవాలంకారస్య చ ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౪౭ ॥ కౌంతేయేతి ॥ అథ కౌంతేయస్యార్జునస్య సంబంధినః కర్ణద్వితయస్య శ్రోత్రయుగ్మస్య ఉపకణ్ఠాభ్యాం సమీపాభ్యామేవ మౌహూర్తికాభ్యాం జ్యౌతిషికాభ్యాం ఆవేదితా జ్ఞాపితా జైత్రయాత్రా యేషాం తైరాకర్ణాకృష్టగుణముక్తైరిత్యర్థః - సవ్యసాచిత్వాత్కర్ణద్వయేత్యుక్తం ఆసమంతాద్వ్యాప్తాని తిర్యఙ్నిశల్యాని బాణాగ్రాణి యేషాం తైః భల్లైః బాణవిశేషైః కుబేరస్యాశా ఉత్తరదిక్ వైరిణాం కౌరవాణాం ఆశాగ్రహణతృష్ణా చ ద్వయమపి రురుధే నిరుద్ధా భగ్నా చ । అత్ర కుబేరదిశః కౌరవతృష్ణాయాశ్చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితేన రోధేనాన్వయస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః ॥ ౪౮ ॥ ఉద్ధారేతి ॥ తదా సమీకే యుద్ధే తేన శక్రసుతేన అర్జునేన ధనుషి గాండీవే చక్రీకృతే గుణాకర్షణేన మండలీకృతే సతి మార్గణానాం బాణానాం సంబంధిషు ఉద్ధారః నిషంగాదాదానం సంధిః స్థానం పరిముక్తిః ప్రయోగః తాసు తిసృషు క్రియాసు - నిర్ధారణసప్తమీ - తాసాం మధ్య ఇత్యర్థః ఆద్యే ఉభే ప్రథమద్వయే ఉద్ధారసంధాన క్రియే ద్వే అపి అంతిమయా మోచనక్రియయా సహ సాయుజ్యమేకీభావమాపతుః - ప్రాప్తే ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా

ఖ్యాభవేయుస్స్వరవాభూః ఖగనేతధానమేయః ॥ ప ॥ ౪౭ ॥ కౌంతేయకర్ణ-
ద్వితయోపకణ్ఠమౌహూర్తికావేదితజైత్రయాత్రైః । ఆశాతతశల్యైర్వ్యరురు-
ధ స భల్లైరాశాం కుబేరస్య చ వైరిణాం చ ॥ ప ॥ ౪౮ ॥ ఉద్ధారసంధిపరిముక్తి-
షు మార్గణానామాద్యే ఉభే అపి తదా తిసృషు క్రియాసు । సాయుజ్యమాప-
తురివాంత్యమయా సమీకే చక్రీకృతే ధనుషి శక్రసుతేన తేన ॥ ప ॥ ౪౯ ॥ యు-
ద్ధసీమ్ని భృతగర్వవిప్రుషో మూర్ఛితాన్ కటకనిస్సృతాంబునః । తత్ర లక్ష్య-
మకరోత్స కుంజరాన్ తస్య తాత ఇవ శైలసంచయాన్ ॥ ప ॥ ౫౦ ॥ కాండై-
రపాతయదథః కరిమండలానాం శుండాః ప్రచండతరదోర్ద్యుతిపాండుసూనుః నిద్రా

లాఘవాతిశయాదలక్ష్యే ఆదానసంధానే శరాణాం మోచనమేవ సర్వైర్దదృశే ఇత్యర్థః ॥ ౪౯ ॥ యుద్ధేతి ॥ కటావేవ కటకౌ కుంభస్థలాభ్యాం నిస్సృతాని నిర్గతాని అంభాంసి మదజలాని యేషాం తథోక్తాః అన్యత్ర నితంబాన్నిస్సృతనిర్ఝరోదకాః అత ఏవ భృతాః గర్వస్య అహంకారరసస్య విప్రుషః బిందవః యైః తథోక్తాన్ ఇవ స్థితానిత్యుత్ప్రేక్షా - తత్ర యుద్ధసీమ్ని రణభువి మూర్ఛితాన్ వ్యాప్తాన్ కుంజరాన్ గజాన్ సః అర్జునః తస్యార్జునస్య తాతః పితా ఇంద్రః శైలానాం సంచయాన్ సమూహానివ లక్ష్యం శరవ్యం అకరోత్ గజానవధీదిత్యర్థః - ఉపమోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః - యత్తు భుజగర్వవిప్రుషాం ఉచ్ఛ్రితానిత్యపపాఠే భ్రమేణ భుజయోర్గర్వవిప్రుషాం గర్వాతిశయానామిత్యర్థః - ఉచ్ఛ్రితాన్ ఉన్నతానితి నృసింహప్రలపితం తత్కింకేన సంగతమితి సహృదయా ఏవ కలయంతు రథోద్ధతా వృత్తమ్ ॥ ౫౦ ॥ కాండైరితి ॥ ప్రచండతరా అతిభీషణా దోషా బాహూ యస్య సః ॥ ని ॥ భుజబాహూ ప్రవేష్టో దోః ఇత్యమరః - పాండుసూనురర్జునః నిద్రాస్యతాం అగ్రే స్వాపనాస్త్రేణ శయనం ప్రాప్యతాం సైన్యా

లానాం వైరిమహీపతీనాం శత్రురాజానాం పృథూః స్థూలా యతాః ఉపధానానాం బర్హాణాం పఙ్క్తీః శిరోభాగక్షిప్యతూలాది నిర్మితయన్త్రవిశేష ఉపధానం ఉత్పాదయన్ జనయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా। యుధి యుద్ధే కాణ్డైః బాణైః ॥ ని ॥ కాణ్డో స్త్రీ దణ్డబాణార్వవర్గావసరవారిషు ఇత్యమరః - కరిమణ్డలానాం గజబృన్దానాం శుణ్డాః కరాన్ అధః భూతలే అపాతయత్ - పాతితవాన్ ॥ ౫౧ ॥ విశాలేతి ॥ మహాన్తః కరిణో గజాః - దేహస్య మధ్యే విజయస్య అర్జునస్య అస్త్రేణ బాణేన దత్తం కృతం విశాలం విస్తీర్ణం రన్ధ్రం దధానాః సన్తః స్కన్దస్య కుమారస్వామినః శక్త్యా నామాయుధేన క్షతా రన్ధ్రితా మేఖలా మధ్యదేశః యస్య తస్య క్రౌఞ్చస్య నామపర్వతస్య లీలాం విభ్రుః - స్వీచక్రుః - అత్ర అన్యలీలాయా అన్యత్రాసమ్భవేన తత్సదృశలీలాక్షేపాదసమ్భవద్ధర్మాసమ్బన్ధనిబన్ధనో నిదర్శనాలఙ్కారః ॥ ౫౨ ॥ ఆధోరణస్యేతి॥ ఏకా కాచిత్ సురవధూః వ్యోమాఙ్గనా దివమాకాశం ప్రతి ఉత్పతితే కబన్ధే సతి ఆధోరణస్య గజారూఢస్య శిరసా అర్జునబాణచ్ఛిన్నేనేతి శేషః - అర్ధమార్గే మార్గమధ్యే సన్ధానం సమ్బన్ధం భజతి ఇతి తద్భాజి కబన్ధే అపమూర్ధకళేబరే కస్మింశ్చిత్ స్రజం వరణమాల్యం న్యస్య నిక్షిప్య నవసురభా

స్వతాం నిఖిలవైరిమహీపతీనాముత్పాదయన్నివ పృథూరుపధానపఙ్క్తీః॥ ప॥ ౫౧ ॥
విశాలరన్ధ్రం విజయాస్త్రదత్తం దేహస్య మధ్యే దధతో మహాన్తః। స్కన్దస్య శక్త్యా క్షతమేఖలస్య క్రౌఞ్చస్య లీలాం కరిణో విభ్రుః ॥ ప ॥ ౫౨ ॥
ధోరణస్య శిరసా పతతార్ధమార్గే సన్ధానభాజి దివముత్పతితే కబన్ధే। న్యస్య స్రజం సురవధూరథ బద్ధహాసా తస్మాద్భియా దిశి పలాయత దూరమేకా ॥ ప ॥ ౫౩॥
తుఙ్గా గజాశ్చ జవనాస్తురగాశ్చ వీరా యోధాశ్చ తేన సహతా భువమాశు జగ్ముః। నిరన్ధ్రాస్యతో నిబిడమత్ర నరేన్ద్రసఙ్ఘాత్ప్రాగేవ సమ్యగవకాశజిఘృక్షయేవ॥ ప॥ ౫౪ ॥
గఙ్గాసితా రవిసుతాప్యసితా పిశఙ్గీ చక్రే తయోస్సహచరీ చ పురా విభా

న్త్యేతి భావః - అథ నిక్షేపానన్తరం బద్ధం హాసం యేన తస్మాదచేతనత్వేన గతసల్లాపాత్ తస్మాత్ ఉక్తవిధకబన్ధాత్ భియా భయేన దివి ఆకాశే దూరం పలాయత - ధావతి స్మ - అత్ర హాసజన్యభయస్య విశేషణగత్యా పలాయనహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకకావ్యలిఙ్గస్య భ్రాన్తిమదుజ్జీవితత్వాద్వయోస్సఙ్కరః - యత్తు గతప్రాణం దృష్ట్వా లజ్జావతి బభూవేత్యర్థః ఇతి నృసింహః తదనాఘ్రాతశృఙ్గారగ్రన్థస్య తస్య న చోద్యం త్రాసేన సఞ్చారిణా జోదయస్య లోకశాస్త్రభయవిరుద్ధత్వాదితి ॥ ౫౩ ॥ తుఙ్గా ఇతి ॥ తుఙ్గా ఉన్నతాః గజాశ్చ జవనాః జవాధికాః తురగా అశ్వాశ్చ వీరాః శౌర్యశాలినః యోధాశ్చ తేన అర్జునేన సహతాః హతాశ్ఛిన్నాస్సన్తః అత్ర యుద్ధభూమౌ నిబిడం సమ్బాధం యథా తథా నిరన్ధ్రాస్యతః అగ్రే ప్రస్థాపనాస్త్రేణ శయిష్యతః నరేన్ద్రాణాం రాజ్ఞాం సఙ్ఘాత్ ప్రాక్ పూర్వమేవ సమ్యగసమ్బాధం యథా తథా అవకాశస్య శయనస్థలస్య గ్రహీతుమిచ్ఛయా జిఘృక్షయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - భువం ప్రత్యాశు జగ్ముః సమ్బాధే సతి నరేన్ద్రాపేక్షయా సుబలానామవకాశస్య దుర్లభత్వాదితి భావః ॥ ౫౪ ॥ గఙ్గేతి ॥ పురాస్త్ర

ష్టి కాలే విధాత్రా) బ్రహ్మణా గంగా నామ సితా శ్వేతా తటినీ నదీ చ (క్రే) సృష్టా - రవిసుతా యమునా నామ అసితా నీలా తటిన్యపి చ (క్రే) - తయోర్గంగాయమునయోః సహచరీ సఖీ సరస్వతీ నామ పిశంగీ పింగళా గౌరాదిత్వాత్ జీష్ - తటినీ చ (క్రే) - రుచా కాన్త్యా శోణా రక్తా కాచిత్ తటినీ స చ (క్రే) ఇతి కిల ఉక్తప్రకారార్థే తౌ రివేత్యల్పే) ష్టా - అర్జునేన బాణానామాళిభిః పఙ్క్తిభిః అసృక్సరితాం రక్తనదీనాం శతం వితేనే సృష్టం - అత్ర గంగా సితా రవిసుతాప్యసితా పిశంగీ చ (క్రే) తయోస్సహచరీ చ పురా విధాత్రే) త్యేవం పూర్వార్ధేన ద్వితీయార్ధం లపారేత విరించిరితి వ్యత్యయితో నుషంగః - చ (క్రే) ఇత్యస్య స్థలత్రయే కతరస్యైక ప్రకర్మణి చ ప్రయోగమాశ్రిత్య అన్వయాయోగశ్చ - యద్యపి శోణో నదః విధా (త్రా) సృష్ట ఏవ - తథాపి న స నదీ అత ఏవ శోణా రుచా తటినీత్యుక్తమ్ ॥ ౫౫ ॥ కర్ణేతి ॥ తతః యుధి యుద్ధదేశే ఇదం సర్వం త్రయోజ్యం క్షేత్రా ధేయే క్వ కుత్రా) స్త ఇత్యుక్త ప్రకారస్య గవేషణస్య అన్వేషణస్యాపి విషయే పాత్రే పలాయితే సతి యావత్ - గాంధారనాథే పునః శకునౌ తు నిగళ స్త అన్యత్ర యాతుం వ్యలీకః శాం భ్ర మః పా) చ్యావా ప్రతీచ్యాదిజ్ఞానం యేన తథోక్తే సతి దుర్యోధనేపి వికలితం ఛిన్నం ఛత్రం యస్య తథోక్తే స

(త్రా) । శోణా రుచా న తటినీతి కిలార్జునేన బాణాళిభిశ్శతమ[illegible]సృక్సరితాం వితేనే ॥

ప ॥ ౫౫ ॥ కర్ణే క్వేతి గవేషణస్య విషయే గాన్ధారనాథే పునర్నిగళ స్తంభృత దిగ్భ్ర

మే వికలితచ్ఛత్రే పి దుర్యోధనే । ద్రోణేపి క్షపితధ్వజే కృతధనుర్భఙ్గేపి శల్యాత్మ

జే మూర్ఛాలేసతి తస్సు తెపి యుధి సామన్తాంకురాణాం చమూః ॥ ప ॥ ౫౬ ॥ వీ

ణామునీన్ద్రో) విజయస్య యుద్ధం నీరన్ధ్ర) భావేన నిరీక్షమాణః । ఆనన్దజైరశ్రుభి

రేవ చ (క్రే) హస్తార్పితై రాహ్నికకృత్యమభ్రే) ॥ ప ॥ ౫౭ ॥ విస్మయార్ణవవి

భావరీవిభుం వీక్ష్య వీక్ష్య విజయస్య విక్రమం । ఉత్తమాఙ్గమఖిలాప్సరోగణైరూ

తి (ద్రో) ణేపి క్షపితం నాశితం ధ్వజం యస్య తథోక్తే సతి తస్య (ద్రో) ణస్య ఆత్మజే అశ్వత్థామ్న్యపి కృ తేః ధనుషః భంగః భేదః యస్య తథోక్తే సతి సరితః గంగాయాస్సుతే భీష్మేపి మూర్ఛా సత్యేతి మూర్ఛాలే సతి సామన్తాంకురాణాం సేనా చమూః మహ్నాం నాభూత్ అత్ర పలాయనాద్య నేక క్రియా యోగపద్యాత్సముచ్చయాలంకారః - శార్దూలవిక్రీడితం ॥ ౫౬ ॥ వీణేతి ॥ వీణాప్రియో మునీన్ద్రః వీణామునీన్ద్రః నారదః శాకపార్థివాదిత్వాత్సమాసః - విజయస్యార్జునస్య యుద్ధం నీరన్ధ్రభావేనావిచ్ఛేదేన నిరీక్షమాణః పశ్యన్ సన్ అభ్రే) ఆకాశేహస్తయోరర్పితైర్హస్తాభ్యాం గృహీతై రిత్యర్థః - ఆనందాజ్జాతైరానందజైః అశ్రుభిర్బాష్పజలైరేవ ఆహ్నిభవం ఆహ్నికం కృత్యం మధ్యాహ్నస్నాన సంధ్యావందనాది కార్యం చ (క్రే) అసంబన్ధే సంబన్ధరూపాతిశయోక్తిః - ఇంద్రవజ్రా ॥ ౫౭ ॥ విస్మయేతి ॥ విస్మయః ఆశ్చర్యమేవార్ణవస్సముద్రః తస్య విభావరీవిభుం చంద్రమితి పరమ్పరితరూపకం - అత్యాశ్చర్యప్రవర్ధకమిత్యర్థః విజయస్యార్జునస్య విక్రమం వీక్ష్య వీక్ష్య ఆదరాద్ద్విరుక్తిః సామనోరథభంగాద్వ్యోషితేనప్రసిద్ధా ఊర్వశ్యపి అఖిలానామప్సరసాం గణైస్సహ ఉత్తమాంగం శిరః అకమ్పయత్ - శ్లాఘయా

మానేత్యర్థః - అత్రాపి శ్లిష్టపదత్వాద్విద్వేషపక్షే ఉగ్రస్యాపి శ్లాఘనీయ సుఖానైర్వృతి
త్యర్థాంతరాశ్లేషాదర్థాపత్త్యలంకారః - రథోద్ధతావృత్తం ॥ ౫౯ ॥ వపురితి ॥ వప్తు
ర్నిజదేహం అస్త్రేభ్యః అర్జునబాణేభ్యః సాత్కృత్య వత్తామపి తనతాం తదధీనపదసేచేతి సాత్రిప్ర
త్యయః సుభటానాం శూరీభూతానాం వరణార్థం స్రజేమాలాం కలుషమితి క్రియార్థత్వాద్వినా
చతుర్థీ - కులిశాయుధస్య ఇంద్రస్య శాఖీ కల్పవృక్షః కుసుమానాముద్యమే సక సలక్షణానిప
ల్లవాన్యపి విబుధవారవధూభ్యః అప్సరోభ్యః దత్త్వా తేషుపతాం ప్రసవశాఖి ప్రవాలమవాప ప్రాప్త
వాన్ ॥ ని ॥ ప్రసవశాఖీ శాఖీ ... ఇత్యమరః - అత్ర కల్పవృక్షస్య స్వల్పశాఖిత్వాత్సంబంధే
పి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః - తయాచార్జునవిహతారివీరాణాం అసంఖ్యేయత్వప్రతీతే
రలంకారేణ వస్తుధ్వనిః సుమంగలీవృత్తం ॥ ౬౦ ॥ బాహ్వోరితి ॥ తతోఽపి బాహ్వోర్ద్వయోః ప్రకీర్ణ
ణాన్ప్రష్టాని ముక్తాని కుసుమాని యస్య తథోక్తస్య తస్యార్జునస్య బాహ్వోస్సవ్యసాచిత్వప్రసిద్ధ్యా వసా
స్త్రస్య మహిమాతిశయేన నిఖిలారిపూర్ణాం పృతనాం సేనాం యుద్ధాదవతీర్ణాం ప్రాప్తం స్వయం స్వయం
త్రమమపనేతుం నివారయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - నిద్రాయతేస్మ శశ్వ - అత్రోత్ప్రేక్షోత్ప్రే

ర్వ్యాశీనభసి సావ్యకమ్పయత్ ॥ వ ॥ ౫౯ ॥ వపురస్త్రైస్సాత్కృత వత్తాం సు
భటానాం వరణస్రజే విబుధవారవధూభ్యః । కుసుమాన్యయే కిశలయాన్యపిదత్వా
తేషు పతాం ముపాప కులిశాయుధశాఖీ ॥ వ ॥ ౬౦ ॥ బాహ్వోస్సప్రకృష్టకుసుమ
స్యతతో నిబాహ్వో ప్రస్వాపనాస్త్రమహిమాతిశయేన తస్య । నిద్రాయతేస్మ
పృతనా నిఖిలారిపూర్ణాం యుద్ధావతీర్ణామపనేతుమివ ... స్వాం ॥ గ ॥ ౬౦ ॥
తతస్సభీభత్సుస్సపది సత్సమానీత నిజవధూ పరిభవానురూపఫలప్రదిత్సయేవ సారథి
నావిద్విషామపహారిత వివిధపరిధానో గురుప్రభృతిష్వమీషు నివాస్వాపో మా
భూదితి కృపయా మన్యమాన ఇవ పునరపి తదస్త్రం ఝటితి దేవస్సంజహార ॥ ప ॥ ౬౧ ॥

ప్రస్వాపనాస్త్రమహిమాతిశయం ప్రత్యాహర్తోరపి అర్జునేరణ ప్రమశామకస్య సురతరుకు
సుమవర్షణస్య హేతుత్వోక్తిరూప ప్రౌఢోక్త్యలంకారేణోజ్జీవితేతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సం
కరః ॥ ౬౦ ॥ తత ఇతి ॥ తతః సభీభత్సురర్జునః పరిషది సభాయాం సపత్న్యా గానీతః ప్రాప్తి
తః యో వధూపరిభవః ద్రౌపదీతిరస్కారః వస్త్రాపహారరూపః తస్య అనురూపస్య అనుగుణస్య
ఫలస్య ప్రదాతుమిచ్ఛా ప్రదిత్సా తయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - సారథినా ఉత్తరేణ విద్విషాం కౌరవా
ణాం అపహారితాని వివిధాని నానాజాతీయాని పరిధానాని అధోవస్త్రాణి యేన తథోక్తస్సన్ అయ
మ్బ్వాపరిధానశబ్దోత్ర పరితో ధత్త ఇతి వ్యుత్పత్త్యా వస్త్రమాత్రపరః తేన ఉత్తరీయాదేస్సత్వేకి
మితి ధ్వజపటికకలాకైః క్లిష్ట కౌపీనకృత్యా ఇత్యుత్తరగ్రంథో న విరుధ్యత ఇతి ధ్యేయం అమీషు
పురోవర్తిషు గురుప్రభృతిషు ద్రోణాచార్యాదిషు విషయే కృపయా దయా అపి న స్వాపః నిద్రా మా
భూత్ తస్య మహాదోషత్వస్మరణాదితి భావః - ఇత్యుక్తప్రకారం మన్యమానః ఆలోచయన్నివే
త్యుత్ప్రేక్షా ఝటితి దేవస్తదస్త్రం ప్రస్వాపనం పునరపి సంహార - ఉపసంహృతవాన్ - ఉత్ప్రే

ఖ్యాస్త్వయోః సంసృష్టిః ॥ ౬౧ ॥ అథేతి ॥ అథాస్త్రోపసంహారానన్తరం పరిమీలనముద్రయా ముకుళనావస్థయా అరుణితాః సఞ్జాతారుణ్యాః దృశః నేత్రాణి కరాఞ్చలైః అగ్రకరైః పరిమృజ్య సంఘృష్య పటుజృమ్భణాత్ జృమ్భాకరణాద్ధేతోః ప్రకటితాని వివృతాని ఆస్యాని వక్త్రాణి బిలానీవ తైరుపలక్షితా కురురాజచమూః దుర్యోధనసేనా చిరాత్ ప్రబుబుధే ప్రబుద్ధా బుధ్యతేః కర్తరి లిట్ - స్వభావోక్తిరలఙ్కారః - ద్రుతవిలమ్బితవృత్తమ్ ॥ ౬౨ ॥ పూర్వేతి ॥ తస్య అర్జునస్య నిఖిలబాణాః పూర్వం ప్రథమతః ప్రయోగేణ ముదితా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా ద్విషత్సు దీర్ఘాం మోహనిద్రాం వదుః మరణం చక్రురిత్యర్థః అహమేకం తు అమునా అర్జునేన పశ్చాత్ సర్వేభ్యో వ్యసనాన్తరం ప్రయుక్తమిత్యుక్తప్రకారాద్రోషాదివేత్యుత్ప్రేక్షా - ప్రస్వాపనమస్త్రం ద్విషత్సు తాదృశం దీర్ఘాం తాం నిద్రాం నవితతార నదదౌ మాలిని ఏవ ప్రాణాత్యయేనాపి ప్రభోః కృత్యం నిర్వహన్తీత్యర్థః - ప్రస్వాపనాస్త్రేణ నైకోపి హత ఇత్యర్థః - ఉత్ప్రేక్షాద్వయస్యాఙ్గాఙ్గిభావేన సఙ్కరః ॥ ౬౩ ॥ సఇతి ॥ స ధార్తరాష్ట్రః దుర్యోధనస్తు సమితి యుద్ధే విరాటసుతేన ఉత్తరేణ అపనీతే చేలే అన్తరీయోత్తరీయే యస్మిం స్తథోక్తం వపుః నిజశరీర

అథ దృశః పరిమృజ్య కరాఞ్చలై రరుణితాః పరిమీలనముద్రయా । ప్రకటితా
స్యబి పరిజృమ్భణాత్ప్రబుబుధే కురురాజచ ॥ ప ॥ ౬౨ ॥ పూర్వ
ప్రయోగముదితా ఇవ తస్య బాణాః నిద్రాం ద్విషత్సు దదురేవ దీర్ఘామ్ ।
పశ్చాత్ప్రయుక్తమమునాహమితీవరోషాత్ప్రస్వాపనం తు వితతార న తాం ద్విషేం
తాస్ ॥ ప ॥ ౬౩ ॥ పురనుశోచ్య ధార్తరాష్ట్రస్స విరాటసుతాపనీ
తచేలమ్ । కులిశభృదనుజీవిదత్తబన్ధాఙ్కుశలమమన్యత ఘోషవాటయా
త్రామ్ ॥ ప ॥ ౬౪ ॥ పరాఞ్చికర్తుం వదనాన్యనీశాః పశ్చాద్ద్విష
లేనానఘస్యమర్త్యః । నిరీక్ష్య నగ్నాన్నృపతీన్ స్త్రియా తాన్నిమీలనాజ్ఞం

మనుశోచ్య దృష్ట్వా పరిక్షిప్య కులిశభృతః ఇన్ద్రస్య అనుజీవిభిః భృత్యైః గన్ధర్వైః దత్తః బన్ధ ఏవాస్యాఙ్కుశం ఘోషవాటయాత్రాం గోకులయాత్రాం కుశలం క్షేమం అమన్యత - తత్రాప్యవమానకరీయం యాత్రేతి సమ్భావితవాన్ అత్రోభయపార్శ్వో ఘోషవాటయాత్రేత్యత్ర కుశలేతరరూపానర్థోప్యుక్తివర్ణనాత్ స్వమపి ఘోష- ఏవం తత్ర బన్ధస్య దోషస్యాపి గుణత్వేన వర్ణనాల్లేశాలఙ్కారః ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసఙ్కరః - పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥ ౬౪ ॥ పరాఞ్చీతి ॥ అచ్యుతః అప్సరసః నగ్నాన్ వివస్త్రాన్ నృపతీన్ దుర్యోధనాదీన్ నిరీక్ష్య హ్రియా లజ్జయా అత ఏవ ఖిన్నాః సత్యః అత ఏవ వదనాని ముఖాని పరాఞ్చి పరాఙ్ముఖాని కర్తుం పశ్చాత్ పృష్ఠభాగే ... బహుల ... సమ్బాధేన హేతునా అనీశాః అశక్తాః సత్యః నిమీలనం నిమేషం నజానాతీతి నిమీలనాజ్ఞం నిమేషశూన్యమిత్యర్థః - నయనం నేత్రద్వయం స్వీయం నినిన్దుః నిన్దన్తి స్మ - అత్ర నగ్ననృపావలోకనస్య లజ్జాం ప్రతి తస్యాశ్చ వదనపరాఙ్ముఖీకరణం ప్రతి హేతుత్వాత్ ... కావ్యలిఙ్గద్వయమఙ్గాఙ్గిభావేన సఙ్కరః

ణాం ఏవం పాఞ్చాల్యాః స్వభాగస్య మర్దనస్య వదనపారాఙ్ముఖ్యకరణాశక్తిం ప్రతీతస్యాశ్చ నేత్రనిమీల నాద్యమంత్రితద్విలసరాహిత్యస్యానేత్ర నిందనం ప్రతి చ హేతుత్వాదుక్తవిధమేవ కావ్యలిఙ్గ త్రితయమఙ్గాఙ్గిభావసఙ్కీర్ణం అత్ర చ ప్రాథమికం సమ్మర్దనపారాఙ్ముఖ్యకరణాశక్త్య సంబంధేపి సంబన్ధోక్తిరూపయాతిశయోక్త్యా సహైకవాచకానుప్రవేశేన సఙ్కీర్ణం త్రయా ణామపి సఙ్కరాణాం పునః అఙ్గాఙ్గిభావేన సఙ్కర ఇతి సుధీభిరనుసన్ధేయమ్ ॥ ౬౫ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యు క్తప్రకారం సగ్నభావేన స్త్రీరాహిత్యేన స్థాస్నుభిః తిష్ఠద్భిః వస్త్రశూన్యాభిరిత్యర్థః తను భిః స్మరీశైః పరిభవ ఽ ద్యుః అజ్ఞానకృతావమానసమ్బన్ధ్యాస్త్రీ లిఙ్గేన స్త్రియా చ సంభృతాం స హ తాం భోదనః త్రాసేన భోగానస్థాః అనుభూతించ అభిదధానాః జ్ఞాపయంతస్స్వబలము ఖా తుగాణం ధార్త్యాః పుత్రాః దుర్యోధనాదయః ధ్వజపటానాం శకలానైః క్లృప్తం నిర్మితం కౌపీనకృత్యా యేపతథోక్తాస్సన్తః స్వాం స్వీయాం పురీం హస్తినపురం ప్రత్య గచ్ఛన్ ప్రత్యాగ తాః అత్ర స్వీస్వ స్వాజ్ఞానకృతావమానాను రూపత్వాదనుమానాలంకారః - మాలినీ వృత్తం ॥ ౬౬ ॥ తదన్వితి ॥ తదను కౌరవగణేనానంతరం హరితాం దిశాం మంగళేషు ప్రాంగణే

నయనం నిర్యయుః ॥ వ ॥ ౬౫ ॥ ఇతి పరిభవం త్రస్యసంభృతాం భోగము క్త్రాంతసభి రభిదధానాస్థాస్నుభిః సగ్నభావే ధ్వజపటశకలానైః క్లృప్తకౌపీనకృత్యాస్స్వబ లము హాత్యపుత్రాః స్వాం పురీం ప్రత్యగచ్ఛన్ ॥ గ ॥ ౬౬ ॥ తదను హారిదఙ్గణ విశ్రుష్టలిస్త్రీమిత్రనిజయక్ష రక్షోనిజాయుధనిక్షేపం లేషు భూతకుటుమ్బేషు న రుధిరాఞ్జలిపానతృప్తికలికిలిత మనుభవితుకామ ఇవ పునరపి పితృవనమేత్య తరుని హితశస్త్రసంభారః పురాప్సరస్తేషు గుణేష్వావామే పతివరణా ద్భుత దర్శ నం ప్రతిపన్నే తే ఇత్యుపాలబ్ధుం కృతసాన్నిధ్యాభ్యాం క్లైబ్యసారథ్యాభ్యాం ఉత్సా యః తానుషఙ్గినః కురుకుఞ్జరో భూమిఞ్జయమేవం జగాద ॥ వ ॥ ౬౭ ॥

మువిశృఙ్ఖలం నిర్భయం బంధకం యథా తథా విశ్రమితః వ్యాప్తః నిజం శఙ్ఖరవః దేవదత్తనినా దః యస్య సః - నిజానాం స్వీయానాం యథానాం నిక్షేపం న్యాసం గతేషు తేషు భూతానాం పిశాచానాం కుటుమ్బేషు నవైః రుధిరాఞ్జలిపానైః తృప్తైః కిలికిలితం కలకలధ్వనితం అనుభవితుం శ్రో తుం కామో యస్య తథోక్త ఇవ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా - పునరపి పితృవనం శ్మశానం ఏత్య తరౌ శమీ వృక్షే నిహితః న్యస్తః శస్త్రాణామాయుధానాం సంభారః సమూహః యేన తథోక్తః పురా పూర్వం రాట నగరాత్ విహారయాత్రాసు గతేషు గుణేషు ఆవాం గోప ఏవ తవ సంబంధిసోదరశౌర్యసూచనం దర్శనం ప్రతిపన్నే తే ఇత్యుక్త్వా ప్రకారము పాలబ్ధుం నిందితుం కృతం సాన్నిధ్యం యాభ్యాం తథోక్తాభ్యామి వస్థితాభ్యామిత్యుత్ప్రేక్షా క్లైబ్యం నపుంసకత్వం సారథ్యం చ తాభ్యాం భూయః పునరపి క్షిప్తః అను షంగం జనసంబంధః యస్య సః కురుకుంజరో దుర్యోధనః భూమింజయ ఇత్యుత్తరసైన్యవనామానం రాజకుమారం తం ప్రతి ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ జగాద ఉక్తవాన్ ఉత్ప్రేక్షాద్వయస్య సంసృష్టిః ॥ ౬౭ ॥ ఉక్తిప్రకారం ద్వాభ్యామాహ ॥ కుమారేతి ॥ హే కుమార ఉత్తర కేశపాశం శిథిలకచ భారం క్రో

శీకురుబన్ధమిత్యర్థః - ముఖే అశ్రుణః బాష్పస్య పాతమార్గం ధారాపతనం మార్జయ - దో
ష్ణి నిజబాహౌ చాపం తూణ్యా సహితం సిషజ్జ్ఞణసహితం విధేహి - విక్షిప - నిధేహి పటూనాం కౌరవాణాం శు
కానాం రాశేరుపరి ఆస్వ ఉపవిశ రథికత్వేన తిష్ఠేత్యర్థః ॥ ౭౮ ॥ బద్ధానేతి ॥ ధైర్యం బద్ధా
న - చిత్తే స్థాపయ - జఙ్గమానాం విరాటాదీనాం గోష్ఠ్యాం సభాయాం మాత్మానమేవ అరీణాం
కౌరవాణాం జయస్య హేతుం వద (బ్రూ)హి - మాతుః పృథాయాః సుగ(ప్రే)వా పితుర్వా రాట
స్యవా నమన్త్రిణాం వాన్ధురిమ మతః స్వస్య పాండవత్వాపేగన్ధం లేశమపి మా ప్రకటయ నచ సేఙ్గి
తాభ్యాం మాజ్ఞాపయ ఇతి - జగాదేతి పూర్వేణాన్వయః ॥ ౭౯ ॥ గన్ధో గన్ధక ఆమోదే లేశే సం
బన్ధగర్వయోరితి విశ్వః ॥ ౮౦ ॥ అథేతి ॥ అథ అర్జునో త్వం సంప్రతి తథా యుధా భవతో త్రం
సపద్యం తథా కరిష్యామీత్యర్థః ఇత్యుక్తప్రకారమభ్యుపగమ్య అఙ్గీకృత్య అజపంకేన రక్తక
దీయమానారుణితాస్సంజాతాః క్ష్ణ్యాః నేమిరాశాశ్చ (క్రా)న్తాయాః పట్టికాయే పాన్తై రథ
పివస్విషతామశాత్వాదికై దుర్నిమిత్తజనై ర్యరలాతచక్రైరఙ్గారచక్రైరివస్థితైరవేత్య

కుమార కురుకేశపాశం ముఖే (శ్రు)ణో మార్జయ పాత మార్గమ్ । తూ
ణ్యా సమం దోష్ణి విధేహి చాపం రాశేరుపర్యాస్వ రథే పటూనామ్ ॥ ప ॥ ౭౮ ॥ బ
ద్ధాన ధైర్యం వద గోష్ఠ్యామాత్మానమేవారిజయస్య హేతుమ్ । మాతుః పితు
ర్వా ధురి మన్త్రిణాం వా మా తత్త్వగన్ధం మమ సూచయేః । ॥ ౭౯ ॥ అథ తథే
త్యభ్యుపగమ్య తూర్ణం జవజాగ్రూరుణిత నేమిరేఖైర్దుర్నిమిత్తైరలాత చక్రైరివ
పరిభ్రమద్భిశ్చక్రైః స్యన్దనేనాశతాఙ్గేన పథి గచ్ఛన్న(గ)నర ఘోటకఖుర
పుటఘట్టన (త్రు)టితధరణీతలోచ్ఛలితరజోభారాక్రమణవిసమ్రిక్షపక్ష్మణాపి
కురుకులజైత్రో యమితి విస్మయబలవిస్తారితేన చక్షుషా బహుమానమపి
దృశ్యమానో బహుభిరాపిబద్భిః పౌరైరనుగమ్యమానో యముత్తరో కూబ
ర ఇవాలకాం స్వాం నగరీం ప్రవిశ్య పరస్పరోపభుజ్యమానవసురనవాదిత్ర

త్రైరిణా - పరిభ్రమద్భిశ్చక్రైః రథాఙ్గైస్సన్క్రీడతా గచ్ఛతా శతాఙ్గేన రథేన ఉపలక్షితః ॥ ౮౧ ॥
శతాఙ్గస్యన్దనో రథః - చక్రం రథాఙ్గం తస్యాన్తే నేమిస్త్రీ స్యాత్ప్రధిః పుమానితి సర్వత్రా
మరః - పథి మార్గే నగరగామిని గచ్ఛన్న(గ)రాణాం రథపురోయాయినాం ఘోటకానాం
మశ్వానాం ఖురాః పుటాగ్రైః కట్టనేనసంఘర్షణ (త్రు)టితాయాః విదారితాయాః ధర
ణ్యాః భూమేస్తలాదుచ్ఛలితస్య ఉద్గచ్ఛతో రజోభారస్య పరాగపుంజస్య ఆక్రమణేన వినమ్రా
కృతపక్ష్మణాపి ఆయమస్య (ద్రా) జకుమారః కురుకులస్య దుర్యోధనాదివృన్దస్య జైత్రః ఇ
త్యుక్తప్రకారేణ విస్మయబలేన ఆశ్చర్యాతిశయేన విస్తారితేన వ్యాప్తేన చక్షుషా చక్షురింద్రియే
ణ బహుమానం సాదరత్వేన (గే)స్థితామపి అనాదృశ్యమానో బహుభిరాపిబద్భిః నిరీక్షమాణైః
పౌరైరనుగమ్యమానః అయముత్తరః స్వాం స్వీయాం పురీం నలకూబరః కుబేరపుత్రః అలకాం
తత్పురీమివ ప్రవిశ్య పరస్పర మనోజ్ఞన్యండుపమర్దనసేనాగుణితః ద్విరావృత్తః వన్దినాం స్తుతి

పారకాణాం వాదిత్రాణాం వీణావేణుమృదంగతాళానాం చ ఘోషః సంకులశబ్దః యస్మింస్తథోక్తేన మహతా విస్తీర్ణేన రాజమార్గేణ ఉపలక్షితః పితుర్విరాటస్య సభాస్థానమండపమభిజగామ ప్రాప్తవాన్ ॥ ౨౦ ॥ తానీతి ॥ జయినః విదక్షిణగోగ్రహజయశాలినః పుత్రస్య తస్య ఉత్తరస్య పశ్చాదితి శేషః అపరాహ్ణ ఇత్యర్థః తాని పుష్పాణ్యేవ తే ధూపా ఏవ తే కేతవ ఏవ తే మణితోరణాద్యాః కా ఏవ పురోపచారా బభూవుః - జయద్వయస్యైకకాలత్వేపి విలక్షణ్యాభావాదితి భావః ॥ ౨౧ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర ఆస్థానమండపే అవనీంద్రః విరాటః ప్రణతం నమ్రం ద్వయోర్వర్ణైరాద్రితై సిస్తైః ప్రథమం రోదన జన్యైర్బాష్పైః పశ్చాచ్ఛత్రుశరక్షతి జన్యైర్వ్రణైశ్చ ఆర్ద్రీంకృతం తనుత్రం కవచం ॥ ౨ ॥ అస్రమశ్రుణి శోణితే ఇతి విశ్వః - కుమారం ఉత్తరం ఆజౌ యుద్ధే ద్విషతాం సుశర్మణాం బంధనే నయః ... తం భజత ఇతి భాగ్యమపి దోర్భ్యాం బాహుభ్యాం ప్రమోదాద్ధేతోః దృఢం యథాతథా ఆలిలింగ ఆలింగితవాన్ ప్రేమ పరవశా సగణయంతి నిజం శ్రమమితి భావః ॥ ౨౨ ॥ పార్థ ఇతి ॥ పార్థోర్జునోపి రథస్య గర్భాత్ మధ్యాత్ పట్టాంశుకం క్షౌమవస్త్రం ఉపానీయ ఆదాయ ఆత్మసూనోః అభిమన్యోః పాణిగ్రహార్థం మంత్ర

ఘోషేణ మహతా రాజమార్గేణోపలక్షితః పితుస్స[illegible]మభిజగామ ॥ వ॥ ౨౦ ॥
తాన్యేవ పుష్పాణి త ఏవ ధూపాస్త ఏవ కేతవస్తే మణితోరణాద్యాః । పుత్రస్య తస్యా
పి పురోపచారా బభూవురగ్రే జయినః పితుర్యే ॥ వ ॥ ౨౧ ॥ తత్రావనీంద్రః
ప్రణతం కుమారం [illegible]ద్వర్ణైరాద్రితనుత్రమాజౌ । దోర్భ్యాం ద్విషద్బ
వ వక్షేద భాగ్య[illegible]పి ప్రమోదాద్దృఢమాలిలింగ ॥ వ ॥ ౨౨ ॥ పార్థోప్యుపా
నీయ రథస్య గర్భాత్ [illegible]న్యస్థితాయై పితురుత్తరాయై । ప్రాదత్త పట్టాంశుక
మాత్మసూనోః పాణిగ్రహార్థం కిల మంత్రివాసః ॥ ॥ ౨౩ ॥ ఆచేటమన్య
మఖిలం పటమాసుధేష్ణమన్తః పురాయ విభజ్య దదౌ కుమారః । సైరంధ్రియే న
తు మలీమసవాససేపి సంచిన్త్య తా[illegible]బహుపటప్రభవావలగ్నాం ॥ వ ॥ ౨౪ ॥ వినార్జు

వాసః కిలేతి సంభావనాయాం కన్యానిశ్చయకాలికవస్త్రమిదమిత్యుత్ప్రేక్షా పితుః పార్శ్వే స్థితాయై ఉత్తరాయై దదౌ ॥ ౨౩ ॥ ఆచేటమితి ॥ సః కుమారః ఉత్తరః అన్యం ఉత్తరాయై అర్జునదత్తాదితరం అఖిలం పటం వస్త్రం వస్త్రాణీత్యేకవచనం - అసుధేష్ణం సుధేష్ణామారభ్య ఆచేటం దాసీజనపర్యంతం అంతఃపురాయ అంతఃపురజనాయేత్యర్థః - దదౌ - మలీమసం మలినం వాసః వస్త్రం యస్యాస్తథోక్తాయా అపి సైరంధ్ర్యై ద్రౌపద్యై తాం ద్రౌపదీం బహూనాం పటానాం ప్రభవః ఉత్పత్తిస్థానం అవలగ్నం మధ్యదేశః యస్యాస్తథోక్తాం సంచిన్త్య స్మృత్వా న దదౌ పటం కంచిదితి శేషః - అనుచితత్వాదితి భావః - అత్ర బహుపటోత్పాదకత్వేన ద్రౌపదీమధ్యచింతనస్య విశేషణగత్యా తస్యై వస్త్రదానప్రతిషేధహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౨౪ ॥ వినేతి ॥ సమాజేన సభాయాం అర్జునం వినా అర్జునస్య అగ్రజాః పాండుసుతాః ధర్మరాజభీమనకులసహదేవాః అర్జునోక్తవేషాం

భగవన్నాస్త్ విస్మిత్యవిస్మిత్యా ఆశ్చర్యంగత్వా కర్తేత్యాది రాజ్ఞో రుక్తిః - విలోక్య దృష్ట్వా సూనుము త్తరం విరాటః నిజానన్ద వినృత్యస్య ఉపవేశ్య చికురేషు మూర్ధనీత్యర్థః - జిఘ్రిత్వా సజగాద - వక్ష్యమాణ ప్రకారేణోక్తవాన్ ॥ ౭౫ ॥ నిహత్యేతి ॥ పార్థాన్ పాండవాన్ శాన్తాకారానకస్మాత్ పాత్యపాతయిత్వా దుర్యోధనాదీనితి భావః - నిస్పృహస్త్వం శత్రుశూన్యత్వం ఏషాం ప్రాప్తానాం కౌరవాణాం కంఠే హేవత్సత్వం ఏకకః ఏకవీరగదూతాయ పేకం రవిఐరరోధీనిఘ ఇవాచరసి - పార్థాన్ స్తుపంచాపిమిళిత్వా తథాభవం తినతుంత్రత్యేక మిత్య హాయిత్యాదిశయ స్తత్వేత్యర్థః - అతఏవవ్యతిరేకాలంకారోవ్యజ్యతే - ఉపమాన మానగా ఖ్యాతి - ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౭౬ ॥ సవ్యమితి ॥ కిం చ హేవత్స ఉత్తరా యాశ్శీల్వద్ధినీశ్యాః సవ్యం బృహన్నళాతో నూపనంగురుం నాట్యాచార్యం సమాగిరాతుం అనన్వేషితుం తస్యాగురుశ్రోషం వాసయితుమిత్యర్థః - కన్యాసుఉత్తరాప్రభృతీషు విషయేషు నృత్తేన జనిత తే సహజీవనస్య బృహన్నళావాసరస్యయోగేనయత్నః లవ న్తిలాభిఃకత్ దాతుం చ తాద్రుశీమ స్తరెసంపరిహారె యుద్ధే హూతంబృహన్నళామపిసం రక్షకురూన్ దుర్యోధనాదీన్ కథమి

సంహాణ్డుపుత్రాన్ సమా సన్మిత్యవి స్మిత్యవిలోకయ న్తమ్ । జిఘ్రేన్విరాటస్సుకత రేషుసూనుం జగాదవిన్యస్య నిజానన్ధే ॥ ౫ ॥ ౭౫ ॥ నిహాత్య పార్థాన్ శాన్తాశిసిస్పృహస్త్వమేయం ప్రామ్ కల్లో దుర్యోధనస్సైవత్స పూర్వపాంత్వమేకకః ॥ ౬ ॥ ౭౬ ॥ సవ్యంగురుం భువిసమాగితుము త్తరాయాపసం సూతమపితాద్బృశి సంపరిహారె । జన్మఫలజీవ సయోగిఫలంచదాతుం కన్యా సన్తు సమేత్య కురూన్వ్యజేష్ఠ్యాః ॥ ౭ ॥ ౭౭ ॥ ఇతిపరిమోదచక్షుర్లేన పాణినాపరామృశ్యచ రమాజ్ఞం పునః పునర యుజ్ఞానాంయతాతాస్య పాదేష్టీ రూపిత్రా పాపరివాహాని ముఖమవస్థాతుమసారయన్నవపిలిత కన్ధరాగ్ర రసేవం విజ్ఞాప యామాస ॥ ౮ ॥ ౭౮ ॥ రోదశిపరసారస్వ తం మయూరచక్రే ఘోరద్విషామ్ ।

త్వాశ్చర్యవ్యజేష్టాః జితవానసి - అత్ర గురుశోకవారణస్య నూపరక్షణస్య సూరోనన స్త్రీదానస్య కౌరవజయేనసహ క్రమేణాన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః - తద్వాభోజనమాలస్యం విద్యావ స్త్రీంవరాంగనా పృత్యుశ్చేతిక్రమాజ్జన్య యోగరా మధవగవాదః - ఇజ్యోతిషికాః ॥ ౭౭ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ ప్రమోదేనసంతోషేణ చంచలేనకమ్పమానేన పాణినాచరమాం గంపృష్ఠభాగం పునఃపునః పరామృశ్యపునః పునరయం యుజ్ఞాహాండపృచ్ఛకేతాతాయపితే విరాటాయ - సుధైష్ణాయాః అపత్యం పాదేష్టీయః ఉత్తరెపిత్రాపాదక్షైయవవావాహ స్త న్య అర్థిమ ఖమవస్థాతుం అపారయన్న శక్నువన్నివేత్యర్థః హ్రియా శీత్యావ్యాసర్గతా కంధరా గ్రీవాయేనసఃధోక్తస్సన్ ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ గిరం జ్ఞాపయామాసవిజ్ఞాపితవాన్ ॥ ౭౮ ॥ రోదఇతి ॥ హే తాతమయా రోదసోః దివిభువి చ ప్రసారివ్యాప్తవత్ ॥ ని ॥ జ్యావాభూమిరా చరోదసీ ఇత్యమరః - ధ్వనితం సింహనాదం రోదనం చ వ్యాప్తం - ధనుర్భృగ్రే చక్రే స్పరం రో

తేః కపటాటవీటిట్ - ఉత్సాహోద్వయాచ్చేతి భావః మేమమ వేగే పరాక్రమే పలాయనే చ సన్నాహః ఉద్యోగః యావానస్తి తావాన్ వేగసన్నాహః తత్ర శత్రూణామగ్రే ప్రదర్శితః. మయేతి యోజ్యం ॥ ౭౯ ॥ అహమితి ॥ ఇంచ అస్మిన్ కరణే అహమేక ఏవ నాన్యః కశ్చిదిత్యర్థః - అపరైరన్యైర్వీ రననుష్ఠితాం అకృతాం అనుచితత్వాత్ స్వస్వైకకరణీయాం చేత్యర్థః రథిత్వే సారథిత్వే పత్తిత్వే చేత్యర్థః పురస్సర్పణప్రవేశయోః యుద్ధే పలాయనవ్యాహరణయోశ్చేతి వివేకః - కర్తృతాం అధికారం రచయామి స్మ అకరవం రథీ సారథిః పాదచారీ చాభవమిత్యర్థః - అత్ర వాచ్యకర్తృ యాం అనేకసాధ్యకర్మత్రయే ఏకస్య ప్రవృత్త్యా పరైరనుష్ఠితత్వసమర్థనాత్ కావ్యలింగభేదః ॥ ౮౦ ॥ అపార్థమితి ॥ హే దేవ స్వామిన్ బహునోక్తేన కిం ॥ కిమపి నేత్యర్థః - యద్యస్మాదాహవే యుద్ధే అరాతిషు శత్రుషు విషయే మే మమ సంబంధికర్మ యుద్ధం సారథ్యం చ అపగతః అర్థః ప్రయోజనం యస్మాత్ తథోక్తేన పార్థేన రహితం చ నాసీత్ - తస్మాత్ కారణాత్ పురోఽగ్రే విజయం జయం అర్జునం చ ఆదాయ నిన్యస్య ఇమాం పురీం ప్రతిఘనః ఆగాం - ఆగతవానస్మి కర్మ నిష్ఫలం చేత్ పార్థేన సహ చేష్టితం స్యాదితి యమేవేత్యర్థః ॥ ౮౧ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్ర

యావానస్మే వేగసన్నాహస్తావాంస్తత్ర ప్రదర్శితః ॥ ౮ ॥ ౭౯ ॥ అహమేవా
రణే తస్మిన్నన్యైరననుష్ఠితామ్ । రథిసారథిపత్తిత్వే రచయామి స్మ కర్తృతామ్ ॥
౮౦ ॥ దేవ కిం బహునా ॥ ౯ ॥ అపార్థం కర్మ మే నాసీదాహవే యదరాతిషు ।
పురో విజయమాదాయ పునరాగాం పురీమిమామ్ ॥ ౮౧ ॥ ౧౦ ॥ ఇతి తాదృశీం త
స్య వచనచాతురీం నిశమ్య దురోదరవిహారపరిహారవేదనామప్యవిగణయ్య తరళితే
న రసశ్లాఘయా మనసా యతీంద్రే వాసరవిరామశంసినం యామశఙ్ఖరవమాక
ర్ణ్య యథోచితం సభాస్తారాన్ విసృజ్య మేదినీపతిర్మోదేన సుధేష్ణా ప్రాసాద
మాససాద ॥ ౯ ॥ ౮౨ ॥ సుతావలోకేన నరేన్ద్రసుభ్రువస్స్వభావాఖిలాస్త్ర

కానాం తాదృశీం శబ్దశక్తిమూలవ్యంజనయా వా సహార్థపరికాశినీం వచనానాం చాతురీం నైపుణ్యం నిశమ్య శ్రుత్వా యతీంద్రే యుధిష్ఠిరే దురోదరవిహారే ద్యూతక్రీడాయాం పరిహారేణ విహారోత్తరపరిశంసాం బృహన్నలాప్రశంసయా కుపితవిరాటకృతపాశకతాడనేన యా వేదనా తామప్యగణయ్య - అనాదృత్య తరళితేన చంచలితేన శరసా శ్లాఘయా మనసా ఆనందతి సతి మేదిన్యాః భూమేః పతిర్విరాటః వాసరవిరామస్య సాయంకాలస్య శంసినః సూచకస్య యామానాం చతుర్ణాం సంబంధినం శఙ్ఖరవమాకర్ణ్య సభాస్తారాన్ సభాజనాన్ యథోచితం తత్తదర్హోపచారం యథా తథా విసృజ్య అనుజ్ఞాప్య మోదేన పుత్రజయజన్యసంతోషేణ ఉపలక్షితస్సుధేష్ణాయాః ఉత్తరస్య మాతుస్సంబంధినం ప్రాసాదం సౌధం ఆససాద ప్రవివేశ పుత్రేణ సహేతి శేషః ॥ ౮౨ ॥ సుతేతి ॥ సోదరాణాం కీచకానాం అత్యయాన్నాశాద్ధేతోః చ్యుతాని గళితాని అఖిలాని నిశ్శేషాణి బాష్పజలాని యేషు తథోక్తేషు నరేంద్రసుభ్రువస్సుధేష్ణాయాః విలోచనయోః అంగాః అంగాఖ్యా జనపదా ఇవేత్యుపమితసమాసః - ఉపమాప్రియపారాత్ - తేషు అతివృష్టిసంఘటే సప్తధే

సుతస్యోత్తరస్యావలోకనేన దర్శనేనైవ విభాండకాపత్యస్య ఋశ్యశృంగస్యసుసర్వైజృంభిత
నఆవిర్భావేనైవాచరితం తద్విజృంభితాయితం క్యజంతాత్కర్తరి క్తః - ఋశ్యశృంగాగమనేన
అంగదేశేష్వివ ఉత్తరావలోకనేన సుధేష్ణానేత్రయోరానందబాష్పవృష్టిరాసీదిత్యర్థః
ఋశ్యశృంగాగమనస్య మహావృష్టిభవనం లోకప్రసిద్ధం అత్రానందబాష్పవృష్టి సులోక
లోకనయోః కార్యకారణయోరుత్ప్రేక్షాత్వాలంకారః తస్య చోపమయా సహైకవాచకానుప్ర
వేశసంకరః - వంశస్థం ॥ ౮౩ ॥ అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యుః పరస్మిన్ దివసే ఆత్మజస్య ము
ఖాత్ పవనాదభిమానం కంకాదిసంజ్ఞానాం పాండవానాం యాథార్థ్యం తత్త్వం పాండవత్వం యు
ధిష్ఠిరత్వాదికం అవగమ్య జ్ఞాత్వా చకితచకితః నానాప్రకారాభిః భీతభీతః - విస్మయాన్వితా
నః - కుటుంబ్యైకకళత్రపుత్రాదినా సహ సచివాః మంత్రిణః పురస్సృత్య సభాం ప్రత్యాగతః
విరాటః నామాంతరాణాం కంకవలలాదీనాం సంజ్ఞానాం సంగోపనాత్ సాంగత్యాయ వేష్యత్వే
త్రైకం హాయనం సంవత్సరం అనుపసర్పద్భిః సమీపమనాగచ్ఛద్భిః సైన్యైః సైన్యైః ప్రత్యేకం
స్వైర్నైః వేషైః గూఢైః పరిత్యక్తం స్వాభావమాపన్నైః ప్రాప్తవతా సోదర్యజనేన అనుజజనేనపి

పర్వాప్తసోదరాత్మజాత్ । విలోకనాజ్జ్యేష్ఠవృష్టిసంపదే విభండకాపత్యనిజృ
మ్భితాయితమ్ ॥ ౫ ॥ ౮౩ ॥ అన్యేద్యురాత్మజముఖాదమీషాం యాథార్థ్య
మవగమ్య చకితః కుటుంబ్యైనసహాసచివాః పురస్సృత్య సభాం మాగతో విరా
టో నామాంతరసన్నిధానాత్ వర్షంచైకమనుపసర్పద్భిః సైన్యైః సైన్యైః స్వ
వేషైః పరిత్యాసన్నసోదర్యజనేన సముపాస్యమానస్య యుధిష్ఠిరస్య చరణౌ నలిన
సౌమ్యౌ పలితంభావుకేన మౌళినా మరాళయువకేళిముల్లలయాంచకార ॥ ౬ ॥
౮౪ ॥ తదానునోదస్మిన్ హార్దిరిష్టాలపస్నుతో క్షతక్షతిసోమ్ము ముగ్రమ్ । మా

మాదిభిరనియంత్ సముపాస్యమానస్య సేవ్యమానస్య యుధిష్ఠిరస్య చరణౌ ఏవ నళినే పద్మే తయోః
పలితంభావుకేన వళీభూతశిరోరుహాణా భగేన ... నాఖిలికిత్వాగ్రహద్వర్ణపదత్వాద్వినామ
మ్ - మౌళినా శిరసా మరాళయువానః తరుణహంసస్య కేళిం లీలాం ఉల్లలయాంచకార ప్రకాశ
యామాస - పరిణామోక్త్యాసనః - అత్రాన్యలీలాయా అన్యత్రాసంభవేన తత్సదృశలీ
లాం కేళిం స్వదర్శనాలంకారః - చరణనళినమౌళిరూపకయోర్విశిష్టస్య కేళిరంగాంగీభావేన
సంకరః - సచోత్ప్రేక్షయా సంసృష్టః ॥ ౮౪ ॥ తదేతి ॥ తదా విరాటపరిమానసమనోజ్ఞ
యమన్యసులః ధర్మరాజస్మిన్ అస్యపాండవరిష్టాధాకశ్యస్యహేతునా లక్షక్షతిహేతుకస్య వాహన ప్ర
కాశనహేతుర్యస్యతం ఉగ్రంధియంకరం మహేంద్రసూనోరర్జునస్య దృశినేత్రే శోణే మా
నం విరాటే క్రోధేనారుణ్యం సనోదసిరత్వావాంకించ అక్షక్షతిసోమలంచిజకృతహాశక పరిహాస
జన్యము గ్రం క్షతకర్ణావృతామాధ్యేన భయపద్మరం మాత్స్యస్య విరాటస్య చిత్తేనలి మానం భయాం
భోర్వ్యరూపమాలిన్యం మనోద- అతాన్నిష్టనవిరాటాభ్యాం ధర్మరాజస్మిన్ తస్మై మర్మశ్యే సతదంతః
పురోసాదానుసాన్నాలంకారః - ధర్మరాజస్మిత స్థానీయస్యాప్యస్యాలజ్జనసలరోషనానుసన్నిరాట

మానసమాలిన్యత్యాగపూర్వకం వైశద్యప్రాప్తిరూపసర్గాలంకారస్య సునాంగాంగిభావేన సంకీర్ణత్వేన ప్రతీయమానత్వాదలంకారేణాలంకారధ్వనిః ఏవమాపాతప్రతీతసకాన్యోః రజోగుణవిరాజితయోరనయోరలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యయోరంగాంగిభావేనసంకరశ్చ అగ్యచోక్తవ్యం స్వాసమానాలంకారసాపేక్షత్వాద్ద్వయోరన్యలక్ష్యాలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యయోరంగాంగిభావేనసంకర ఇత్యలంప్రపంచేన॥౨౫॥ మాత్స్య ఇతి ॥ తతోనంతరం మాత్స్యః విరాటః ప్రముదితస్సన్ తుష్టస్సన్ కౌరౌ శ్రీకృష్ణే అఖిలబంధునైవ స్నేహనమేయుషి ప్రాప్తవతి సతి విశాంపతే చంద్రతారా బలా విగుణసంపత్త్యా శ్లాఘ్యే అభిమన్యావసదేకస్మిన్ శిరీషస్యకుసుమాదపి మృద్వీం సపదమారాం కన్యాముత్తరాం పార్థసూనోరభిమన్యోః ప్రథమాశ్రమస్యబ్రహ్మచర్యస్యసీమాశిలాముపధివా శప్యపసంఅతనుతప త్రై అభిమన్యస్సేతకన్యాం ప్రాయచ్ఛదిత్యర్థః ॥ అత్ర శిరీషకుసుమసుకుమారాయాః పరుషపరమాశిలాత్వవర్ణనాద్విరూపఘటనాత్మకవిషమప్రభేదః - ఏవం పత్నీత్వస్యవ్యంగ్యస్య బ్రహ్మచర్యస్యసీమాశిలాత్వేనరూపాంతరేణకథనాత్పర్యాయోక్త్యలంకారః ద్వయోశ్శైకవాచకానుప్రవేశసంకరః॥౨౬॥ తథేతి ॥ సుదేష్ణాజాయామయస్యాశ్చసుదేష్ణాజానిస్స

హోదరీమాసోర్కాశోకమాశ్మమాత్స్యకస్యాభిత్తైపిచనీలిమాసక్ ॥ ౭ ॥ ౨౫ ॥
మాత్స్యస్స తతః ప్రముదితో మహితేభిమన్యకన్యాం కౌరౌ సమేయుషి అఖిలబంధువశైసేతి మృద్వీం శిరీషకుసుమాదపి పార్థసూనోస్సీమాశిలామతనుత ప్రథమాశ్రమస్య॥౭॥౨౬॥ తథోపచారం విదధత్సుదేష్ణాజానిస్స పార్థేష్వమాత్యవేషు । తమేవగాన్ధారపతిం యథా తే జానీయురత్యంతకృతోపకారమ్॥౭॥౨౭॥ అథోల్లాస్యమహాసేతారి హరిమాత్స్యపుర్యాం యా । మన్దారప్రముఖాన్కల్పాః క్లావసన్త ఇవ నన్దనాత్ ॥ ఇత్యనంతభట్టసుకృతౌ చంపూభారతే సప్తమస్తబకః

విరాటస్సమాత్యవేషు కృష్ణేన సహితేషు సమాత్యవేషు పార్థేషు ధర్మరాజాదిషు విషయేఉపచారం పూజాం తథా విదధత్ చక్రే యథా తే సత్కృష్టాః పార్థాస్తం ద్యూతేన సర్వస్వం హృత్వా తాదృగ్దుః ఖదాయినం గాంధారపతిం శకునిమేవ అత్యంతకృతః ఉపకారః యేనతథోక్తం జానీయుః భావరేయుః శకునినా రాజ్యాదభ్రంశనే ఈదృశ్విరాటోపచారస్యప్రసక్త్యభావాదితి భావః - అత్ర శకునేరపకారస్య గుణత్వవర్ణనాల్లేశాలంకారః - ఏవం విరాటేనోపకృతానాం శకునా ప్రపకారసంభావనాదనుమిత్యలంకారః ద్వయోశ్చపూర్వవత్సంకరః క్వ విరుద్ధభిన్న దేశస్థం కార్యహేత్వోరసఙ్గతిరితిలక్షణం - లేశలక్షణం తూక్తం ॥ ౨౭ ॥ అథేతి ॥ అథ విరాటోపచారానంతరం హరిః శ్రీకృష్ణః ఏతాంస్తురూన్ వ్యాక్షిప్య రాధీక్ష్య ఉల్లాస్యసంతోషయిత్వా మాత్స్యపురాత్ మందారప్రముఖాః కల్పాః సురవృక్షాః ఉల్లాస్య కిసలయకుసుమాదిభిః ప్రకాశయిత్వా వసన్తః మాధవః నందనాదివ యయావిత్యర్థః పూర్ణోపమాలంకారః॥

ఇతి శ్రీమదాశ్రిత పారావార విష్ణువస్తుసకల ... సన్త సాన్ద్రశ్రీరామకవిశుల ... రాజ ... సుకృతౌ చంపూభారత వ్యాఖ్యానే ... సప్తమస్తబకః

అష్టమస్తబకప్రారంభః

౧ ॥ తావదితి ॥ తావత్తదానీం ప్రకోష్ఠస్య కూర్పరాధోభాగస్య జ్ఞానత అగ్రభాగే హస్తస్థితియాసత్ ॥ ని ॥ ప్రకోష్ఠః కూర్పరాదధః ఇత్యమరః - కూర్పరో బాహుమధ్యగ్రంథిః పికాం జ్యాం శింజినీం యుధియుద్ధేన తత్కాలేంచ ఇష్వాలామాకర్షణవిమోచనాభ్యామితి భావః కర్తుర్ణామపరామన్యాం జ్యాం భువం ॥ ని ॥ జ్యామౌర్వీమాతృభూమిషు - ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః - భుజభువి బాహుదేశే స్థానస్స్థిరతరాం కర్తుం చ కౌతుకవలాకులూ హలవత్తా పాణ్డోస్సుతేనగ్నరాజ్ఞే ఆహూతాశ్చారసచివాదిద్వారా ఆకారితాః క్షితిపాః రాజానః తత్ర దేశ్యాః ఉన్నతైస్సైన్యద్విపైస్సేనాగజైరుపలక్షితాః విరాటనగరం ప్రాపృద్వాసరాణాం వార్షికదినానాం సంచయాస్సమూహాః ఘనైర్మేఘైరుపలక్షితాః మహాదేవ్రిస్తటంతటమివ ప్రాపుః - ఉపమాలంకారః - యత్త్వత్ర ప్రకోష్ఠాంగణఇత్యత్ర ప్రకోష్ఠేవిస్తృతకరే ఇత్యమర ఇతి నృసింహోక్తో శలేఖనం తదబోధాత్ - యతః ప్రకోష్ఠేవిస్తృతకరే హస్తోముష్ట్యాతు బద్ధయా సరత్నిప్స్యాదరత్నిస్తు నిష్కనిష్ఠేనముష్టినా ఇత్యాదినా విస్తృతకరే ప్రకోష్ఠే అస్తి బద్ధయా ము

> ౧॥ ప ॥ తావత్పాణ్డుసుతేన కౌతుకవతా కస్తుప్రకోష్ఠాంగణే జ్యామేకాం యు
> ధి నర్తకీం భుజభువి స్థానస్స్థిరస్యాపరామ్ । ఆహూతాః క్షితిపా విరాటనగరీం
> సైన్యద్విపైరున్నతైః ప్రావృడ్వాసరసంచయా ఇవ ఘనైః ప్రాపుర్మహా
> దేవ్రిస్తటమ్ ॥ ౨ ॥ ప ॥ సేనానాం యావతీః పార్థో యుద్ధాయాక్షౌహిణీర్దధౌ ।
> ధార్తరాష్ట్రశ్చతసృభిస్తావతీరధికాః పునః ॥ ప ॥ ౩ ॥ ఉక్త్వాథ నృత్తాన్త
> ముపావేశల్యం పార్థస్తతోభానుసుతస్య యుద్ధే । ఆక్షేపవాచా హృదయం బి

ష్ట్యాపునహస్తః రత్నిః నిష్కనిష్ఠేనముష్టినా అరత్నిరితి మానవిశేషనిర్ణయాయైవ తత్ర ప్రకోష్ఠగ్రహణాత్ తదర్థనిర్ణయస్త్వస్మల్లిఖిత ఏవేతి స్పష్టం కోశార్థకోవిదానామిత్యలమనదావేశేన ॥ శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౨ ॥ సేనానామితి ॥ పార్థః ధర్మరాజః యుద్ధాయ యుద్ధం కర్తుం క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ - యావతీః సేనానామక్షౌహిణీః యత్సంఖ్యాకాక్షౌహిణీస్సేనా ఇత్యర్థః - దధౌ సంగృహీతవాన్ చతసృభిరధికాస్తావతీస్సప్త సేనానామక్షౌహిణీః ఏకాదశేత్యర్థః - ధార్తరాష్ట్రః దుర్యోధనః దధౌ - అత్ర ధర్మరాజాక్షౌహిణీనాం సప్తత్వం ప్రసిద్ధ్యాగ్రాహ్యమితి న న్యూనపదత్వదోషః - అనుష్టుప్ఛందః ॥ ౩ ॥ ఉక్త్వేతి ॥ తతః ఉభయోస్సేనాసంగ్రహానంతరం పార్థః ధర్మరాజః ఉక్తః అథ నివృత్తాన్తః ఉపచారమస్మై నస్వేనదుర్యోధనస్య సాహ్యకరణవరదానరూపః యేన తథోక్తః శల్యః ప్రకృతిమాతులమాత్రేపోపకస్స్వమానమంతాత్ క్షేపః నిందా యస్యాస్తయా యా వాచా ప్రతిపాదకవాక్యేన వ్యథయాం ॥ ౪ ॥ [illegible]

భానుసుతస్యకర్ణస్యహృదయంమనః వక్షశ్చనితక్షన్ ఛిన్దన్సన్ అన్వర్థతాం శల్య ఇతి సార్థ
కనామకత్వంఆచరకురుష్వ - అత్ర నఇతిశేషః చరతేః ప్రార్థనార్థాయాంలోట్ ॥ ౧ ॥ వా
పురసిశల్యంశఙ్కు - ర్నాత్యాయుధవిశేషపర్యాయేష్వమరః - ఇత్యుక్తప్రకారేణ ఉవాచప్రతి
జ్ఞాతదుర్యోధనసాహాయ్యస్యశల్యస్యప్రతిజ్ఞాభఙ్గభయేనతావన్మాత్రంక్షమయాచదిత్యర్థః - మ
హాత్మాత్మ్య విపత్తావపిపరేభఙ్గాస్సంరక్షణీయా ఏవేతిభావః - యత్తుమాతా స్త్రితు లాతవా
ర్జునేనసామ్యంయస్యేతివ్యుత్పత్తిసిద్ధామన్వర్థతామాచరేత్యస్యార్థః మాతులసంజ్ఞాయా
ఏవానృసింహః - తన్న - ఆయుధసాదృశ్యత - క్షణబోధస్య వితక్షన్నితిపదస్య స్వారస్యభఙ్గాప
త్తేః - పరంతుమాతులాఇతితంత్రేణఖేవమాత్రిత్యాహోకర్ణతవఅర్జునేనతులాసామ్యం -
మా - నాస్తీఇత్యుక్తప్రకారయాఆక్షేపవాచేలిహోజయితుంశక్యమితి ప్రాహుః ॥ ౪ ॥ అ
థేత్యాద్యుత్తరేషైవాక్యం - భద్రాయేతి ॥ అథయుధిష్ఠిరప్రార్థనానన్తరం శల్యః సంగ
రః ప్రతిజ్ఞాయస్యతథాక్తోపీత్యపిరప్రియక్తో ఏకమపరాధంసమపశ్యనీత్యాదావివ రాజ్ఞో
మద్రాధిపశ్శల్యఃభగిన్యాః అపత్యేషుభాగినేయేషు ధర్మరాజాదిషువత్సల తయా ప్రేమాతి

తక్షనన్వర్థతామాచరమాతులేతి ॥ ౫ ॥ అథభాగినేయవత్సలత యాసత్యసం
గరస్త్వథేప్రతిశ్రుత్య ॥ ౪ ॥ ౭ ॥ భద్రాయతవమాంవిద్ధి భద్రాముచ
మితిబ్రువన్ । మద్రాధిపోయయౌసాక్షాత్సత్రాగ్దుర్యోధనాన్తికం ॥ త
దనన్తరం ॥ ౭ ॥ ౯ ॥ సాహ్యంహియుద్ధేనరసీరుహాక్షం వరీతుకామస్య వ
మానః ఆజాత శత్రోరవతంసయన్ తుఙ్గధ్వజాంద్వారవతీమ
యాసీత్ ॥ ౫ ॥ ౬ ॥ తత్రచిరదృష్టస్యకురుకుఞ్జరస్యకుఞ్జ రకుమారకో
మలచఙ్క్రమవిలాసస్యతస్య విలోక యవీథీషుజనా స్పృష్ట్విబభూవుః ॥ ౭ ॥
॥ హేతుంసుభద్రా రణేతదీయాంయత్తత్త్వశుద్ధింహృదికుర్వతీనామ్ । ౫

భానుసూర్యసుతస్య హృదయమాక్షేపవాచాతక్ష్యామీతి అభ్యుపగమ్యఅఙ్గీకృత్యప్రతిశ్రు
త్యేతిపాఠేప్యేషఏవార్థః - హేపార్థతవభద్రాయమాంనిద్రాంమఙ్గళతీతి తథోక్తంప్రతి
వణంవిద్ధిజానీహిఇతిబ్రువన్సన్ పార్థాద్ధర్మరాజాత్ దుర్యోధనస్యఅన్తికం సమీపం
ప్రతిద్రాఘీయస్తరంయయౌగతవాన్ ఉటానప్రాసః ॥ ౯ ॥ తదనన్తరమిత్యుత్తరేణాన్వ
యః ॥ సాహ్యయేతి ॥ తదనన్తరంశల్యగమనానన్తరంవజ్రాభేరింద్రస్యసూనురర్జునః నరసీ
రుహాక్షంశ్రీకృష్ణంయుద్ధేసాహ్యాయవరీతుంకామోయస్యతస్యఅజాతశత్రోఃధర్మరాజ
స్యగాంవాచంఉక్త్వాకామవతంసయన్ శిరసికుర్వన్సన్ తుఙ్గాన్యున్నతానిధ్వజాని య
స్యాంతాంద్వారవతీంద్వారకానగరంప్రత్యయాసీత్ ప్రాపయాతేఃకర్తరిలుఙ్ - వరీతుకా
మోవలసైరిసూనురిత్యర్జునవిశేషణతయాపాఠాన్తరం ॥ ౬ ॥ తత్రేతి ॥తత్రద్వారకా
యాంకుఞ్జరకుమారస్యకరికలభస్యేవకోమలఃసుకుమారః చఙ్క్రమవిలాసఃగమనవిలాసః యస్యత
స్యోక్తస్య గాణ్డీవస్య కుఞ్జరస్యార్జునస్య విలోకనాయఅవలోకితుమిచ్ఛద్ జనాః వీ

భిమురజ్ఞీ బభూవుః ॥ ౭ ॥ హోతుమితి ॥ సుభద్రాయాః హరణే హోతుం తస్యార్జునస్య ఇచ్ఛాం తదీయాం యతిత్వశుద్ధిం నైర్మల్యాం విపరీతలక్షణయా కపటయతిత్వమిత్యర్థః హృది మనసి కుర్వతీనాం ఆలోచయన్తీనాం అతఏవ సగవాక్షాణాం మార్గైః రంధ్రమార్గైః కృతం వీక్షణం అర్జునదర్శనం యాభిస్తాసాం స్త్రీణాం ద్వారకాజనానాం ముఖైస్సైవ వేన్దోశ్చంద్రస్య స్మితమేవ చంద్రికా అభూత్ - అయమేవ కపటసన్యాసీ సుభద్రాం అపహృతవానితి స్మేరాననా బభూవురిత్యర్థః - అత్రార్జునస్య కపటసన్యాసచిహ్నస్య తదవలోకనయోర్వ్యాపారణాగత్యా హాసన హేతుత్వాదనేకపదార్థహేతుక కావ్యలింగస్యాపరం పరితః రూపకేణ సహైకవాచకానుప్రవేశన సఙ్కరః ॥ ౮ ॥ దౌవారికైరితి ॥ తత్ర తత్ర స్థానే దౌవారికైర్దత్తమార్గః - ద్వారపాలైర్దత్తమార్గస్సన్ సః ప్రవిష్ట ఇత్యర్థః - సార్జునో నికేతస్య మధ్యే శయనస్య గృహస్య మధ్యే సుభద్రాయ యానస్యాస్పదకః - శౌరేః శ్రీకృష్ణస్య సంబంధితస్మాత్ శ్రీకృష్ణచరణాత్ స్యందిన్యాః ప్రవహంత్యాః సింధోః గంగాయాః చ్యుతస్య గలితస్య కూర్మస్యేవ శోభా యస్య సః ఉక్తం తమితి స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా చరణస్యోపధానం ఉపబర్హణం వస్త్రాలంకృతపాదాత్ తస్య మీపం ప్రాప్త

వాతాయనమార్గైః కృతవీక్షణానాం స్త్రీణాం ముఖేన్దోః స్మితచంద్రికాభూత్ ॥ ౬ ॥
౮ ॥ దౌవారికైస్తత్ర సదత్తమార్గో నిద్రాయమానస్య నికేతమధ్యే శౌరే
రుపాగాచ్చరణోపధానం తత్స్యందిసింధుచ్యుతకూర్మశోభం ॥ ౭ ॥ ౯ ॥
యస్యాన్యమాలింగనదే ప్రణమన్నమాస్యేతి ఘర్షరాద్యా హాసనతో యోధిసౌహృద్య
దృష్టః । తేనైనిమేషితుమిత్యాత్తకదాంచ ధ్యానస్తుత్య స్తత్ర నిజ నస్యపిప
మానాం ॥ ౮ ॥ ౧౦ ॥ నిమీలనాంచితనేత్రయుగ్మో నిష్పన్దదేహో యోనితరాం బభా
సే । స్వధ్యానశైలీసుఖమాస్థితానాం తపస్వినాం సంఘమివానుకుర్వన్ ॥
౯ ॥ ౧౧ ॥ దేవీ కుచాగ్రైరురవేపథుర్ప సైనస్య త్రస్తత్తంకపోలఫలకే మకరో యస్టి

కాన ॥ ౯ ॥ యస్యేతి ॥ యాని సా ఉక్తే సాహస్రం సహస్రయుతాం అసీ యా చివ్యాయామః - అత్ర మోఘార్థవిషయబాధమస్యాయాయోరతిశ్రీకృదోషపక్షిప్రతిభాషణః - అతఏవ ప్రథమం అర్జునా ఖ్యా త్వామేవ మహత్య ఆగత్య యస్యశారాః మాతేన్మిరసః సవిధేయమిమే అదిహాలినవిధం విధ కృతశైవ్ల ఉపాదానం - లిప్తవతదామాసః సుమాన్వహాస్యకృతరాష్ట్రస్యసుతః సురోధ్వధనః నిజేమానసి తస్య శౌరేః పత్రతేక చేపిద్వయోః వక్రిమాణాం కౌటిల్యం తత్తారతమ్యమితి యావత్ - వరీష్టతురుత్స్వ శబ్దాం దౌస్యస్యందధానఇవేత్యుత్ప్రేక్షారజే ॥ ౧౦ ॥ నిమీలనేతి ॥ నిమీలనేన నిమీలనేన అ ఞ్చితం సఙ్గతం నేత్రయోర్యుగ్మం యస్య తథోక్తః నిష్పన్దః నిశ్చలః దేహః యస్య సః యస్యార్జునస్య స్వస్య ఆత్మనః ధ్యానశైల్యా విగళితవేద్యాన్తరయా ఖ్యాసంధానే యత్సుఖం బ్రహ్మానందః తదా స్థితానాం ప్రాప్తవతాం తపస్వినాం యోగినాం సఙ్ఘం సమూహం కుర్వన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా నితరాం బభా సే ॥ ౧౧ ॥ దేవీతి ॥ దేవ్యాః రుక్మిణ్యాః కుచాగ్రే యస్య శరీరస్పందనం తియంగ్యమక పోలఫలక స్తస్మిన్ సత్యస్య ఘనసహసమ్మర్దః ఘుర్ఘణేన మజ్జుమేనిక్తం తంకిస్సమకరః సుకరాస్సరి

భానుసుతస్యకర్ణస్యహృదయంమనః పతుశ్చనితక్ష్ణచ్ఛిన్దన్సన్ అన్వర్థతాంశల్య ఇతిసార్థ కనామకత్వంఆచరకురుష్వ - ఆత్మనఇతిశేషః చరతేః ప్రార్థనార్థాయాంలోట్ ॥ ౨ ॥ వా పురసిశల్యంశఙ్కుర్నిత్యాయుధవిశేషపర్యాయేష్వమరః - ఇత్యుక్తప్రకారేణ ఉవాచప్రతి జ్ఞాతదుర్యోధనసాహాయ్యస్యశల్యస్యప్రతిజ్ఞాభఙ్గభయేనతావన్మాత్రంతేమయాచదత్తమిత్యర్థః - మ హాత్మానాం విపత్తావపిపరేభఙ్గాస్సంరక్షణీయా ఏవేతిభావః - యత్తుమానాస్తైతు లాతవా ర్జునేనసామ్యంయస్యేతివ్యుత్పత్తిసిద్ధామన్వర్థతాంమాచగేత్యన్వర్థత్వమాతులసంజ్ఞాయా ఏవానృశంస్యం - తన్న - ఆయుధసాదృశ్య - క్షణబోధస్వనితత్వన్నిరుపదస్యస్వారస్యభఙ్గావ పత్తేః - పరంతుమాతులాఇతితత్రైణభేదమాత్రత్యావాకర్ణతదర్జునేనతుల్యాసామ్యం - మా - నాస్తీతి ఇత్యుక్తప్రకారయాఆక్షేపవాచేతి కౌరవజయితుంశక్యమితి ప్రాహుః ॥ ౪ ॥ అ థేత్యాద్యుత్తరశ్లోకవాక్యం - భద్రాయేతి ॥ అథయుధిష్ఠిరప్రార్థనానన్తరం సత్యైకసఙ్గ రః ప్రతిజ్ఞాయస్యతథోక్తోపిశ్యపిరప్రియమప్తోక్తమపరాధంసంమమపశ్యనీత్యాదావివ యోజ్యాతి మద్రాధిపశ్శల్యః భగిన్యాః అపత్యేషు భాగినేయేషు ధర్మరాజాదిషు వత్సలతయా ప్రేమాత

తక్షసన్వర్థతాం మాచరమాతులేతి ॥ ౫ ॥ అథభాగినేయవత్సలతయాపత్యసం
గరస్తథేతిప్రతిశుశ్రావ ॥ ౪ ॥ ౭ ॥ భద్రాయతవమాంవిద్ధిభద్రాముచ
మితిబ్రువన్ । మద్రాధిపోయమాసాద్య సభద్రస్సుర్యోధనాన్తికం ॥ త
దనంతరం ॥ ౭ ॥ ౯ ॥ సాహ్యంహియుద్ధేనరసీరుహాక్షం వరీతుకామస్య వ
[illegible]మానుః అజాతశత్రోరవతంసయం[illegible]తుంగధ్వజాంద్వారవతీమ
యాసీత్ ॥ ౫ ॥ ౬ ॥ తత్రచిరదృష్టస్యకురుకుఞ్జరస్యకుఞ్జగకుమారకోమ
లచఙ్క్రమవిలాసస్యత[illegible]విలోక[illegible]యవీధీముజవాస్యక్ష్మీబభూవుః ॥ ౭ ॥
॥ హేతుంసుభద్రా[illegible]రణేతదీయాంయతిత్వాశుద్ధింహృదికుర్వతీనామ్ । ౫

భానుసూర్యసుతస్య హృదయమాక్షేపవాచాతక్ష్యామీతి అభ్యుపగమ్యఆజ్ఞాం కృత్వప్రతిశ్రు త్యేతిపాఠేప్యేషఏవార్థః - హేపార్థతవభద్రాయమాంనిద్రాందుఃఖ్యతీతి తథోక్తంప్రి యణంవిద్ధిజానీహిఇతిబ్రువన్సన్ హార్థాద్ధర్మరాజాత్ దుర్యోధనస్యఅన్తికం సమీపం ప్రతిద్రాఘిష్ఠత్వరంయయౌగతవాన్ లాటానుప్రాసః ॥ ౯ ॥ తదనన్తరమిత్యుత్తరేణాన్వ యః ॥ సాహ్యయేతి ॥ తదనన్తరంశల్యగమనానన్తరంపరం శ్రేయంద్రస్యసూనురర్జునః నరసీ రుహాక్షంశ్రీకృష్ణంయుద్ధేసాహ్యాయవరీతుంకామోయస్యతస్యఅజాతశత్రోఃధర్మరాజ స్యగాంవాచంఉక్త్వార్థకామవతంసయిన్ శిరసికుర్వన్సన్ తుఙ్గాన్యున్నతానిధ్వజాని య స్యాంతాంద్వారవతీంద్వారకానగరం ప్రత్యయాసీత్ ప్రాపయాతేఃకర్తరిలుఙ్ - వరీతుకా మోవలసైరిసూనురిత్యర్జునవిశేషణతయాపాఠాన్తరం ॥ ౬ ॥ తత్రేతి ॥ తత్రద్వారకా యాంకుఞ్జరకుమారస్యకరికలభస్యేవకోమలఃసుకుమారః చఙ్క్రమవిలాసఃగమనవిలాసః యస్యత స్య[illegible]లోకనాయసకలంవిలోకితుమిత్యర్థః [illegible]జనాః వీ

వనివాపదేశం సమ్యగ్వీక్ష్య సన్నతః - అత్ర తాదృక్పరోపకణ్ఠదర్శనస్య విశేషణగత్యా ఆనంద హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలిఙ్గం ॥ ౧౪ ॥ దృష్ట్వేతి ॥ అథ కృష్ణార్జునగమనానన్తరం దృష్ట్వా పాండవాన్విలోక్య నివృత్య పునరాగత్య వదతః కథయతః సఞ్జయస్య సఞ్జయాత్ పాణ్డవసత్త్వజిజ్ఞాసయా ప్రేషితాదితి శేషః - యుధియుద్ధే విషయే పాండవానాం ధర్మరాజాదీనాం సంబన్ధినం ఉగ్రం భయంకరం ఉత్సాహం వీరరసం నిశమ్య శ్రుత్వా కురువంశస్య కేతురివ కేతుస్తద్వత్ప్రఖ్యాపక ఇత్యర్థః ధృతరాష్ట్రః కురూణాం సంబన్ధీ వంశకేతుః వేణుకాణ్డబద్ధః ధ్వజ ఇత్యపి - మణిమయే సౌధతలే నివాసం కుర్వన్నపి సర్వాన్తైర్వినాపి యుధిభిర్వినాపి భృశమకమ్పత - కమ్పితవాన్ అత్ర పుత్రవిపత్తిభయకృతస్య ధృతరాష్ట్రకమ్పస్య తత్పూర్వాచ కౌత్వాతికధ్వజకమ్పస్య చ ద్వయోః పరికృతత్వాత్ చలపరికృతాస్పదః శ్లేషాలఙ్కారః తద్బహిరవస్థానశీతమారుతగమనరూపకారణాభావేపి కమ్పనరూపకార్యోదయవర్ణనాద్విభావనాలఙ్కారశ్చ ద్వయోరభిన్నపదబోధ్యత్వాదేకవాచకానుప్రవేశసఙ్కరః ॥ ౧౫ ॥ పాణ్డోరితి ॥ పాణ్డోస్సుతాయ ధర్మరాజాయ వసుధాం భూమిం ప్రవిభజ్య అర్ధాంశం విభాగం కృత్వా దాతుమిచ్ఛోః వి

సుఖేన్ద్రపురోపకణ్ఠం శౌరిశ్చ శక్రతనయశ్చ సమ్ప్రతస్థౌ ॥ ప ॥ ౧౪ ॥ దృష్ట్వా
నివృత్య [illegible] యుధి పాణ్డవానాముత్సాహముగ్రం ధనఞ్జయతో నిశమ్య । వా
తైర్వినాపి మణిసౌధతలే నివాసం కుర్వన్న కమ్పత భృశం కురువంశకేతుః ॥ ప ॥
౧౫ ॥ పాణ్డోస్సుతాయ వసుధాం [illegible] విభజ్య దిత్సోః ప్రజ్ఞాదృశో రహసి సాన్త్వప
థోపదిష్టం । దుర్యోధనస్తు వచనం న చకార కర్ణే కర్ణస్వామేవ [illegible] సంసద [illegible]
కార ॥ గ ॥ ౧౬ ॥ తదను దినే దినే సముపచీయమాన నానావిధనరపతికులచతురఙ్గబ
లకలకలానపి అభిభవద్భిః కఙ్కకాకసాలావృక [illegible] కదమ్బకరటైః కటూకృత
నికటయోః కురువిరాటపుటభేదకయోః కతిపయదినైరేవ పఙ్క్తిషు వీరాః

తోస్మి ప్రజ్ఞాదృశః అన్ధస్య ధృతరాష్ట్రస్య సంబన్ధి రహసి సాన్త్వపథేన సామమార్గేణ ఉపదిష్టం బోధితం వచనం తు దుర్యోధనః కర్ణే శ్రోత్రే రన్ధ్రే యే చ న చకార - నాఙ్గీకృతవాన శ్రావితవాంశ్చేత్యర్థః - కింతు స్వం స్వకీయం మధురం వచనమేవ కర్ణే చకార ధృతరాష్ట్రం దూరీకృత్య కర్ణేన దుర్మన్త్రిణా సహ దురాలోచనం కృతవానిత్యర్థః ॥ పరేతి తల్పాహితగతాయుషోన రాహిత్తం న గృహ్ణన్తి యుపాబ్జరీరిక । మిత్యభియుక్తా ఇతి భావః ॥ ౧౬ ॥ తదన్వితి ॥ తదను దినే దినే సముపచీయమానానాం అగత్యసఙ్ఘీభవతామిత్యర్థః - నానావిధానాం క్షత్రియమ్లేచ్ఛకిరాతాదిజాతీనాం నరపతీనాం రాజ్ఞాం మత్స్యబృన్దస్య యాని చతురఙ్గాని బలాని కరితురగరథపదాతిరూపాణి తేషాం కలకలాన్ కోలాహలరవానపి అభిభవద్భిరాచ్ఛాదయద్భిః కఙ్కానాం గృధ్రాణాం కాకానాం సాలావృకాణాం శునాం జమ్బుకానాం సృగాలానాం రటితైః ఘోషైః ॥ ని ॥ సాలావృకాః కపిక్రోష్టుశ్వాన ఇత్యమరః - కురుపుటభేదనే హాస్తినపురే విరాటపుటభేదనే మత్స్యపురే చ ద్వయోః కటూకృతాః కర్ణకఠోరీభూతాః నికటాః సమీ

పదేశాఃయయో స్తథోక్తయోస్సతోః కతిపయైస్స్వల్పకాలైస్తైర్దేవపిసైన్యస్తు పక్షమాసాదిరి త్యర్థః పఞ్చవీరాః ధర్మరాజాదయః కురూణామిమాం కౌరవీం సామ్రాజ్యలక్ష్మీమధివీక్ష్య స్థాతుం అవశిష్యేరన్ ఖలు - తతోన్యేసర్వేపివీరానశ్యన్తీత్యర్థః - ఇత్యుక్తప్రకారాయాం కిం వదన్త్యాం లోకప్రవాదే ॥ ౧ ॥ కింవదన్తీజనశ్రుతిరిత్యమరః - ప్రవహన్త్యాం సర్వత్ర నర్తమానాయాం సత్యాం క్షీణంధైర్యం యస్యసతథోక్తః క్షితిపతిర్ధర్మరాజః సహోదరాణాం భీమాదీనాం సమక్షే శ్రుత్వాత్మనః స్వతిరోధానత్ - దీనేనదుఃఖగద్గదేనఅక్షరేణ వాక్యేనఉపలక్షితః సరసీరుహాక్షం శ్రీకృష్ణం ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణఆచచక్షే- ఉక్తవాన్ చక్షతేః కర్తరిలిట్ ॥ ౧౮ ॥ ఏతావతఇతి ॥ హేకృష్ణ ఏతావతః ఇయతస్సంఖ్యాకాన్ బంధుజనాన్నిహత్య రణే ఘాతయిత్వా లబ్ధయా అనయాభువా రాజ్యేనేత్యర్థః - కింప్రయోజనం కిమపీత్యర్థః - సకందమూలానినిర్ఝరాణిజలప్రవాహసహితాని స్తింపాతు మిళితకంఖాశేషః- తానిపూర్వమధితానివనానిఅరణ్యాని అధ్యాసీమహి వసనసంతికేన స్థేయమేవేత్యర్థః - సుహృతాం స్వసుఖమేవపరసుఖాత్ప్రియఇతిభావః ॥ ౧౯ ॥ సంతాపేతి ॥ సర్వం నానావిధమ

> తనసామ్రాజ్యలక్ష్మీమధివీక్ష్య స్థాతుమవశిష్యేరన్నితి కింవదన్త్యాం ప్రవహన్త్యాం క్షితిపతిః క్షీణధైర్యో దీనాక్షరేణ సహోదరసమక్షే సరోరుహాక్షం హేకృష్ణ మాచచక్షే ॥ ప ॥ ౧౮ ॥ ఏతావతో బంధుజనాన్నిహత్య కిం లబ్ధయా కృష్ణ భువానయా మే । సకన్దమూలాని సనిర్ఝరాణి సకిమ్మ మధ్యాపి వనాని తాని ॥ ప ॥ ౧౯ ॥ సంతాపకాలేన నిరుద్ధవాష్పః పరిస్ఫురద్బాష్పనిరుద్ధకణ్ఠః । జిహ్వాం విహాయ వ్యజనం ముహుర్మే దృష్టిం మమారోహతి చిత్రమేతత్ ॥ ప ॥ ౨౦ ॥ శిక్షాసిన్ధౌ ... తరస్వి బందుజనానాం । తమాలశాఖానిభశాఖవిమానాన్తాక్షాన్తిరాకమ్పనాద్యా యమసాదధీతే ॥ ప ॥ ౨౧ ॥ ఆనన్దయత్రీ మమ

పిఅభ్యః జలానమ్యక్తపదేబిసంతాపః తస్యకాలే గ్రీష్మేదానదివర్తమానేసరిసర్వమఖేః- అద స్తాల్పతతోహిత్యేవప్రసిద్ధిః - నదూర్ధ్వమిత్యర్థః - అద్యప్రకృతేతుతస్మిన్ సర్వపిబం జిహ్వాంవిహాయత్యక్త్వామేముహుర్దృష్టింఊర్ధ్వంస్థితాం ముహుః సతునిస్పృహత్వస్థః ౫ సహోదాహలీతియత్తదేతచ్చిత్రం బంధుకాశమనుచింతయతస్సంతాపేనముహ్యతిజిహ్వా బాష్పాయతేచ దృష్టిరిత్యర్థః-అత్రజలాభోగమనకారణాసంతాపకాలవిరుద్ధతాదూర్ధ్వగమనకార్యోత్పత్తివర్ణనాద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపోవిషమప్రభేదాలంకారః ॥ ౨౦ ॥ గళఏతి ॥ హేకృష్ణ ఇదానీంతాం తకాంతిః సంతాపహతమ్లాన ప్రభామయసామనూర్మ్యంరం ॥ ౧ ॥ స్త్రియాం మూర్ఛాస్తనస్తనూరీర్షమగః - సిశంలః ప్రసరంపః సమారాః వాయుప్రాయేత్కస్యైజా నాంకణాస్తాభాః వ్యజనానీవస్త్రైః నటంగః కమ్పమానాః పటాః పతాకాః యేషాంతేభ్యః నగరధ్వజేభ్యః ఆసమ తాత్కూర్చ్యనంవేపథుమేవాద్యాగుణః వేపమధీతే - అభ్యస్యతి తద్వదస్యాం తం వస్తుతఇత్యర్థః । బంధుపనిత్తచింతనాదితిభావః ॥ ౨౧ ॥ ఆనన్దయిత్రీమితి ॥ హేకృష్ణ

అఖిలస్యజగతః ప్రాణిమాత్రస్యఆనన్దయిత్రీమానన్దంకుర్వతీంస్వాంస్వీయాంమతిం తవఙ్గా నసిషమాం(?)ప్రాప్తిగుణం మోహాత్ రాజ్యలోభకృతాదజ్ఞానాత్ విహాయబన్ధుపరిణాశాద్ధేతోః బహుదుఃఖస్యదోగ్ధ్రీయుజనయిత్రీయుబహిః బాహ్యైర్మైత్రమాప్త్యై భూమ్యై స్పృహయామి ఇచ్ఛామియతస్తతో మాంఙ్గ్ - నిన్ద్యోఽహమిత్యర్థః - అత్ర బన్ధునాశాఙ్గీకారపూర్వకం రాజ్యకాఙ్క్షావాక్యార్థేన ఆత్మనిన్దనసమర్థనాద్వాక్యార్థ హేతుకం గాఽవ్యలిఙ్గమ్॥౨౨॥గ తిరితి॥హేగరుడధ్వజఅస్యాః ప్రకృతాయాః మేమదీయాయాః విపదఃబన్ధుక్షయరూపాయాః విధూతయేనివారణాయత్వయావినాత్వత్తోఽన్యాగతిః అధునా నాస్తి - వనానలస్య దావాగ్నేః అచిరతలయేనజాజ్వలామణ్డలేనావృతా వేష్టితాస్థితిర్యస్యాఃశ్యమ్యగ్యాశ్నిశు స్తస్యవలాకకాస్యా ఘనాన్ మేఘంవిహాయేతిల్యబ్లోపేపఞ్చమీ - శరణంరక్షకంకింతద్వన్నాస్త్యేవేత్యర్థః - అత్రసమానోపమేయవాక్యార్థయోర్ద్వయోరాకారవిద్యమానత్వరూపైకసామాన్యకత్వాత్ప్రతివస్తూపమాలఙ్కారః ॥ ౨ ॥ వాక్యయోరేకసామాన్యప్రతివస్తూపమామతేతి-లక్షణాత్ - వంశస్థం ॥ ౨౩ ॥ బహుభిరితి ॥ కుకురాఃయాదవవిశేషాస్తేషామధిపేతిసంబుద్ధిః- హేకృష్ణబహుభి

స్యజనైర్తస్తైః క్షమాంస్వామపహాయ మోహాత్ । బంధుప్రణాశాద్బహుదుఃఖ దోగ్ధ్ర్యైబహిఃక్షమాయై స్పృహయామ్యధిజ్ఞామ్ ॥ ౬ ॥ ౨౨ ॥ గతిర్నమే న్యాగరుడధ్వజత్వయావినాధునాస్యావిపదోవధూతయే।వనానలార్చిర్వలయా వృతస్థితేర్వలాహకాత్కిం శరణంమృగీదృశః ॥ ౭ ॥ ౨౩ ॥ బహుభిఃకిమిహా పరైః ప్రలాపైర్బహిరన్తశ్చవదామితుల్యభావః । కుకురాధిప బంధుభిరద్య మహ్యంకురుసన్ధింకురువంశభూతయే త్వమ్ ॥ ౮ ॥ ౨౪ ॥ ఇతి బ్రువన్తం యదునాయకోఽగ్రిమో యుధిష్ఠిరం యోగిభిచిన్త్యవైభవః । మహీపతేయద్భవతాసమీరితం మహాత్మనాం యుక్తమిదం భవాదృశామ్ ॥ ౯ ॥ ౨౫ ॥నరిదాత్మజశాసి

భిః అన్యైరపైః ప్రలాపైర్నిరర్థకవచనయిరిహఇదానీంకిం ప్రయోజనం-నకిమపీత్యర్థః బహిర్బాహ్యేఅన్తర్మనసిచశక్త్యోవ్యంజనాయాంచేతివా - తుల్యఃఅభిన్నఃభావఃఅభిప్రాయఃయస్మిన్ తద్యథాతథావదామికథయామికృత్యంకథయామి -కురువంశస్యభూతయేశ్రియసేమహ్యమైబన్ధుభిస్సహసంధిత్వంకురుఔపచ్ఛందసికం ॥ ౨౪ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణబ్రువంతంవదంతంయుధిష్ఠిరంప్రతియోగిభిస్స్వాత్మనిచిన్తలయవద్భిర్విచిన్త్యం ధ్యేయంవైభవంమాహాత్మ్యంయస్యతథోక్తఃయదునాయకశ్శ్రీకృష్ణః హేమహీపతేయుధిష్ఠి రభవతాయత్సమీరితంకథితం ఇదంవచనంభవాదృశాంత్వత్తుల్యానాంమహాత్మనాం యుక్తమ్ ఏతదేవఇత్యబ్రవీత్ అత్రమాహాత్మ్యస్యవంశశ్రేయః ప్రవణతాభిప్రాయగర్భత్వాత్ పరికరాలంకారః - ఏవంమాహాత్మ్యసమ్యగ్వచనయోరనురూపఘటన వర్ణనాత్సమాలంకార శ్చద్వయోస్సంసృష్టిః ॥ ౨౫ ॥ నరిదితి॥కింతుహేయుధిష్ఠిరనః కౌరవఃదుర్యోధనః నరిదాత్మజేన శ్రీస్త్యేణశాసితః సన్మార్గేఽప్రవర్తితోఽపిసన్ దుర్ధర్షంఅసన్మార్గాన్నిజహాతినత్యజతి ఇత్యుక్తిప్ర

కారేణ అధునా చింతయతః సంధికార్యమాలోచయతః మమ హృది మనసి సిద్ధిస్సంధిసాఫల్యం సంశయే భవేద్వా న భవేద్వేతి సందేహే శేతే వర్తత ఇతి శయా భవతీతి ద్రాఘ్యం అత్ర కురుపితా మహాభీష్మ శాసనలంఘనవాక్యార్థస్య సంధిసిద్ధి సంశయాస్పద హేతుకం కావ్యలింగం॥౨౬॥ ప్రయత ఇతి ॥ తథాపి యద్యపి సిద్ధిస్సంశయాస్పదా తథాపీత్యర్థః - హే నృప యుధిష్ఠిర ప్రయతాని లోభమోహాదిభ్యో నిగృహీతాని ఇంద్రియాణి చక్షురాదీని యేషాం తైః మహాత్మభిః పణాయితస్య స్తుతస్య ॥ని॥ ఈశితః స్తవనాయితపణాయిత ప్రణుతపనితపణితానీతి స్తుతపర్యాయేష్వమరః తేతవ సంధేః లబ్ధయే లాభాయ ధురోర్యధనాదిభిన్న హేతి శేషః - ప్రయుతే ఉద్యోగం చేక్రియా - కార్యోద్యోగః క్వచిత్కుత్రచిత్కార్యే విషయే ఫలతి సిద్ధిం కరోతి క్వచిత్తు న ఫలతి విషః క్వచిత్ఫలాభావః - ప్రవిఘాతః కార్యకర్తుః దోషస్య శీకరో లేశోఽపి న హి న భవత్యేవ - యత్నే కృతే యది న సిధ్యతి కోఽత్ర దోష ఇతి న్యాయాదితి భావః - అత్రోత్తరవాక్యార్థత్రయేణ సంశయాస్పదసిద్ధి ప్రయత్న సమర్థనాదనేకవాక్యార్థం హేతుకం కావ్యలింగం ॥ ౨౭ ॥ ఇత్థమితి ॥ ఆశ్రితాః రక్షతీతి రక్షికాః కేలీలాయాః విలాసస్య మూలం కషః పారదృశ్వా తత్పరిపూర్ణ ఇతి యావత్ హరిః కృ

> తోఽపి సన్న దురక్ష్వం నజహాతి కౌరవః । ఇతి చింతయతో మమాధునా హృది సిద్ధి
> ఖలు సంశయే శయానే ॥ ప ॥ ౨౬ ॥ ప్రయతేతథావినృపసంధిలబ్ధయే ప్రయతే
> న్ద్రియైర్మునిపణాయితస్య తే । ఫలతి క్వచిన్న ఫలతి క్వచిత్క్రియా ప్రవిఘాతు శేష
> న హి దోషశీకరః ॥ ప ॥ ౨౭ ॥ ఇత్థంనిగద్య మధురస్మితవీక్షమాణో భీమ
> స్య వక్త్రమపి దారుకనీతమగ్రే । ఆరుహ్య రత్నరథమాశ్రితరక్షిలీలాకూజ్ఞు
> షో హరిరగాత్కురురాజధానీమ్ ॥ ప ॥ ౨౮ ॥ అవలోకయన్నథ పురః ప్రతో
> లికామని మేష పౌరజనతానిరన్తరామ్ । మృదురానతేషు స దురాసదః పరైర్య
> దురాజ వేషవిదురాలయం యయౌ ॥ ప ॥ ౨౯ ॥ తమసాంకులాని సకలాని ద

ష్వాః ఇత్థం ఉక్తప్రకారేణ నిగద్య ధర్మరాజం ప్రత్యుక్త్వా భీమస్య వక్త్రం ముఖమపి మధురం సుకుమారం స్మితం యస్మిన్ తత్తదా ఈక్షమాణస్సన్ అత్ర దరహాసాభీమస్య అనభిమతస్సంధిరితి సూచయతి - అథ అగ్రే దారకేణ సారథినా నీతం ప్రాపితం రత్నమయం రథమారుహ్య కురురాజధానీం హస్తినగరం అగాత్ - ప్రాప్తవాన్ ॥౨౮॥ అవలోకయన్నితి ॥ అథ హస్తినపురప్రాప్త్యనంతరం ఆనతేషు ప్రణతేషు విషయే మృదుః కృపార్ద్రః పరైః రానతేభ్యః వైరిభ్యశ్శత్రుభిర్దురాసదః ప్రాప్తుమశక్యః ఏషః సః యదురాజః శ్రీకృష్ణః అనిమేషయా కృష్ణావలోకనార్థం అనిమిషనేత్రయా పౌరజనతయా పురవాసిజనసమూహేన నిరంతరాం సంబాధాం పురః హస్తినపురస్య ప్రతోళికాం రథ్యాం అవలోకయన్ సన్ విదురస్యాలయం గృహం ప్రతియయౌ గచ్ఛతి స్మ లాటానుప్రాసః - మంజుభాషిణీ॥ ౨౯ ॥ తమసామితి ॥ మహత్ లోకోత్తరం మహః తేజః యస్య అతఏవ సః శ్రీకృష్ణః దర్శనేన సతి సద్య ఏవ సకలాని తమసాం పాపానాం అంధకారాణాం చ కులాని బృన్దాని ॥ ని ॥ తమూర్ధ్వకారేణ స్వభావావఘుశో కేసు జ్ఞాంతరేణ ఇతి [illegible] శమయన్ నాశయన్

సంగతః తతః హస్తినపురే విదురస్య మందిరం గృహమభీశుమాంస్తు వ్యాప్య చరమాద్రేః రత్నశైలస్య శం [illegible] వివేశ ప్రవివేశ అత్ర కృష్ణసూర్యయోః ప్రవేశే నౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్ కేవల [illegible] తాస్పద స్థూలస్య గిరితా భేదః - అభీశుమాన పీతవాససః కృష్ణస్య రూపకాలంకారః - పరంతు వాక్య భేదమాత్రం ।। ౩౦ ।। కంసేతి ।। కంసస్య వైరిణి శ్రీకృష్ణే గేహం గృహం ప్రవిష్టే సమేయుషి ప్రాప్తవతి సతి అతిశయితాన్ సర్వాన్ ప్రాజ్ఞాతం అతిశయితం ఉక్తం తుష్టిర్విదురస్య మనస్య సంతోషస్య వృత్తం నాట్యం వృద్ధిరితి యావత్ ।। ౧ ।। మదో రేకసిద్ధిరేవ చ మహాపర్వ గదదానయోరితి విశ్వః - పురా రైవతస్య సంబంధినః సంధ్యాయాం భవస్య సాంధ్యస్య - తాండవవిధేర్నాట్యక్రియాయా అనులేపాగపర్వణం సమీపాగం సంపృష్టం గమయితుం స్త్రైణమాస - ఆనందసాంద్రో భూరాది [illegible] - గతబుద్ధిత్వాదినా అనికతర్హి కిమర్హ్యాంగం ఉపమాలంకారః - తస్య తు స్థాతి సాదా స్యబిత్యాదౌ దండినాపదివిధానాత్ - స్వాగతావృత్తం ।। ౩౧ ।। విరతేతి ।। అహ్నా దినస్య విరతేః సాయంకాలస్య ఉచితం కరణీయం శుద్ధిం పావనం నిర్మితకర్మ సంధ్యావందనాదికమాధాయ కృత్వా పితృష్వసుః కుంత్యాః సకాశే సన్నిధౌ వసతా వర్తమానస్య వసుదేవభువః శ్రీకృ

ష్ణస్య తేన తత్సద్య ఏవ [illegible] మహామహాః । స వివేశ తత్ర విదురస్య మందిరం చర
మా [illegible]ద్రేరమభీశుమానివ ।। ౨ ।। ౩౦ ।। కంసవైరిణి సమేయుషి గేహం తుష్టి
దాతిశయితం ముదవృత్తం । సంధి సాంద్రమయితస్మ పురా రైవతస్య [illegible]వి
ధేరవలేపమ్ ।। ౨ ।। ౩౧ ।। విరతేరుచితం విశుద్ధిమహ్నావిధిమాధాయ పితృ
ష్వసుస్సకాశే । వసతో [illegible]స్తైవ సా సమాప్తా వసుదేవాత్మభువః కథానతా
న్తాః ।। ౩ ।। ౩౨ ।। అథవిరతాయాం నిశీథిన్యామినసృదాకధాయాం [illegible]
తిషు తాగతా [illegible] వసుదీపేషు విజృంభితేషు శకునిఖిరవవంగిభిః కలకలే
షు విరసితేషు సరసీషు వనయనేషు గతేషు చక్రీకేష్విన పౌరజనేషు మాస్పదావ

ష్ణస్య సాసకాశే వేశరాత్రిరేవ సమాప్తా నితరాం భవాత్ - తాస్తాః కథాస్తు రిపుశ వాక్యాంనస మాప్తాః అభవన్ నవారాంతశేషః శ్రీకృష్ణకుంత్యోరిత్యర్థః - చిరాద్ద్రష్టయోరిష్టజనయోస్సఖేమసల్లాపస్యాగాదత్వాదిత్యర్థః - ఔపచ్ఛందసికం ।। ౩౨ ।। అథేతి ।। అథ నిశీథిన్యాం రా(త్రౌ) నివృత్తాయాం [illegible] సల్లాపేన గతాయాం సమాప్తాయాం సత్యాం ద్వయోరపి సహా [illegible] యోస్సత్యోరిత్యర్థః - ఏవమగ్రేపి - పృథాసుతకథయా మిళిత దేనా షి సంబంధిక దా [illegible] కథ్యమానాయామితి శేషః - తారకాణాం నక్ష(త్రా)ణాం [illegible] షు [illegible] దీ[illegible] శ్లోకాయేషాం [illegible] [illegible] తేషు విజృంభితేషు ప్ర[illegible]లేషు [illegible] [illegible] సెషు [illegible] తేషు [illegible] గేష్విన పౌరజనేషు ఉత్స లాస్యా [illegible] రాజమందిరాద్రాజ్ఞః ధృతరాష్ట్రస్య మందిరాత్ మహోత్పలకమ లాప్రేషవిదురస్య మందిరం ప్రతి ఆగతేషు [illegible] వచస్యా [illegible] లోచన శ్రీకృష్ణః ప్రాచీన

?రుదయశైలస్య అంశాస్తటాదివపర్యాంకాచ్ఛయనాదుత్తస్థౌ - ఉత్థితవాన్ అత్ర స్ర
గాకథాని శిథిలదీహాదీనాం ప్రకృతానామేవ విరత్యాదినా భవేణౌపమ్యస్యగమ్యత్వాత్ కేవల
ప్రకృతగోచరాణాం తుల్యయోగితాలంకారసంసృష్టిః ॥ ౩౩ ॥ సమాప్యేతి ॥ అథ ఉత్థానానంత
రం ఆలజ్యాకృతాని నిత్రావసరపర్యస్తవస్త్రభూషణాదీనాం యథాపూర్వం అవస్థాపనేన విభూ
షితాని అంగాని యస్య తథోక్తః సజాతః శ్రీకృష్ణః సంధ్యాయాం ప్రాతః కాలికాయాం
ఔపయికం యుక్తం కృత్యం వందనాదికం సమాప్య కృత్వా సంధేః కురూణాం పాండవైః సహ సం
ధానస్య ఔపయికం కృత్యం ధృతరాష్ట్రే విన్నపాలోచనమపి సమాపయిష్యన్ కరిష్యమాణ
స్సన్ విదురస్య హస్తమాలంబ్య గృహీత్వా నికేతాచ్ఛయనగృహాత్ మందం సవిలాసం యథా తథా ని
రగాత్ బహిరాగతవాన్ - తమసాంకులానీత్యాది శ్లోకపంచకం గద్యమేకంచ బహుషు మూలపు
స్తకేషు సందర్భవిరుద్ధక్రమం దృష్టం యథాసందర్భానురోధం వ్యాఖ్యాతమితి ధ్యేయం ॥
౩౪ ॥ తదన్వితి ॥ తదను శయనగృహనిర్గమనానంతరం నిఖిలం అహ్నః వాసరస్య ఆరంభే ఆదా

రాజమందిరాత్ మహోత్పలం ప్రతీవ విదురమందిరం విరోచన ఇవ కమలలోచనః
ప్రాచీనగిర్యజ్ఞాదివ పర్యజ్ఞాదుత్తస్థౌ ॥ ౫ ॥ ౩౩ ॥ సమాప్య సంధ్యౌ
పయికం స కృత్యం సమాపయిష్యన్ ధరాజ్ఞ ... । అలంకృతాంగో విదురస్య హ
స్తమాలంబ్య మందం నిరగాన్నికేతాత్ ॥ ౪ ॥ ౩౪ ॥ తదను నిఖిల మహారాత్ర
ష్యకృత్యమవసాయ్య బాలాతపేన వలాహక ఇవ ఘుసృణమసృణితేన పటీరపజ్కేన
చర్చితకళేబరః పజ్కేరుహాశజ్కీసీభిరజ్గులిలిఖిత రాజహంసరాజిభిరవకృష్య
మాణేనేవ పీతాంబరభాగేన పరిచుంబిత ప్రపదపల్లవో నిజోదరాన్తరనవకాశత
యా బహిర్నిర్గతైర్జగదండశిశుభిరివ ముక్తాఫలైః ప్రత్యుప్త మేఖలా ముఖ
భాగో వసాన హేమ స్తన సమయయోరప్యవినశ్వరం లక్ష్మీ లీలాకమల ముపశ్లోకితు

ప్రాతఃకాల ఇతి యావత్ యత్కృత్యం స్నానసంధ్యావందనాదికం తదవసాయ్య సమాప్య
బాలాతపేన వలాహకః మేఘ ఇవ ఘుసృణేన కుంకుమేన మసృణితేన మిశ్రితేన పటీరపంకేన చర్చి
తం లిప్తం కళేబరం దేహః యస్య తథోక్తః పంకేరుహమగుణక కమలమితి శజ్కంతే ఇతి శంకిసీభిః అం
చలే అంతభాగే లిఖితాభిః చిత్రితాభిః రాజహంసానాం రాజిభిః పంక్తిభిరవకృష్యమాణేన అ
ధో నియమానేనేవ స్థితేన పీతాంబరస్య భాగేన ప్రాంతదేశేన పరిచుంబితం స్పృష్టం ప్రపదం పాదా
గ్రం పల్లవమివ యస్య తథోక్తః నిజస్య ఉదరస్య కుక్షేః అంతర్మధ్యే న విద్యతే అవకాశః యేషాం
తేషాం భావస్తత్తా తయా హేతునా అసంఖ్యేయత్వాదితి భావః - బహిర్నిర్గతైర్జగదండానాం
బ్రహ్మాండానాం శిశుభిరివ స్థితైః ముక్తాఫలైః ప్రత్యుప్తః సంఘటితః మేఖలాయాః కాంచ్యాః
ముఖభాగః అగ్రదేశః యస్య తథోక్తః వసాన సమయే హేమ స్తన సమయే చ ద్వయోరపి అవినశ్వరం అ
క్షీణశోభమిత్యర్థః - ప్రభావాదితి భావః - లక్ష్మ్యాః నష్టస్థితాయాః లీలాకమల ముపశ్లోకితుం
స్తోతుమాగతేన దినమణేస్సూర్యస్య బింబేనేవ స్థితేన కౌస్తుభేన రత్నేన దేదీప్యమానం భుజాంతరం వ

ష్టః యస్య తథోక్తః దనుజపరిషదః రాక్షసకులస్య ఉత్పాతేన దుర్నిమిత్తేన రక్తపరివేషేణేవ స్థితే న పద్మరాగమయేన కేయూరేణ అఙ్గదేన ఉత్పాతాలాతచక్రరక్తపరివేషాభ్యామివ కేయూరాభ్యామితి పాఠాన్తరం. పరిమండితౌ అలఙ్కృతౌ భుజౌ దండావివ యస్య తథోక్తః నగరాత్ ద్వారపర్యంతమాగత్య సుయోధనేన ఖలేన దుర్వాసితాయాః నివాసానర్హీకృతాయాః నగర భువః హస్తినపురభూమేః స్పర్శనం పరిహర్తుమివ ద్వారి ద్వారప్రవేశనే తు ప్రాఙ్గణ ఇత్యర్థః సవినయం యథా తథా ఉపగతేన దారుకేణ సంయోజితే సంఘటితే - మణిమయపాదుకే యస్య తథోక్త కించిదవనమితః వినయాత్ ప్రహ్వీకృతః పూర్వకాయః యేన తేన విదురేణ వితీర్యమాణః దీయమానః హస్తావలమ్బః యస్య తథోక్తః గురుర్ద్రోణః కృపశ్చ ద్వౌ ప్రముఖౌ ప్రధానౌ యేషాం తైః గృహసంస్థైః బ్రాహ్మణకులైః ప్రతిపాద్యమానాం క్రియమాణాం జయాశిషం శిరసా ప్రతిగృహ్ణానః శిరోవనతిపూర్వకం స్వీకుర్వాణః కుశలప్రశ్నైః కోరకితః సంజాతకోరకః ప్రవర్ధిత ఇతి యావత్ - మోదః సంతోషః యయోః తాభ్యాం కురురాజదేవవ్రతాభ్యాం ధృతరాష్ట్రభీష్మాభ్యాం యత్తు కురురాజః దుర్యోధన ఇతి - తన్న - సుయోధనాదిభిశ్చతుర్భిరధ్యాసితపూర్వమితి ఉత్తరగ్రంథేన సందర్భవిరోధాత్ - సదనాభిగమనాయ నిజగృహం ప్రతి ఆగంతుమితి తు మధ్యాచ్ఛభా

మాగతేన దినమణిబింబేనేవ కౌస్తుభేన దేదీప్యమానభుజాంతరో దనుజపరిషదు త్పాతరక్తపరివేషేణేవ పద్మరాగకేయూరేణ పరిమణ్డితభుజదణ్డో ద్వారి నిర్గత్య సుయోధనదుర్వాసితాయా నగరభువస్స్పర్శనం పరిహర్తుమివ సవినయముపాగతేన దారుకేణ సంయోజితమణిపాదుకః కిఞ్చిదవనమితపూర్వకాయేన విదురేణ వితీర్యమాణహస్తావలమ్బో గురుకృపప్రముఖైర్ద్విజసంఘైః ప్రతిపాద్యమానాం జయాశిషం శిరసా ప్రతిగృహ్ణానః కుశలప్రశ్నకోరకితమోదాభ్యాం కురురాజదేవవ్రతాభ్యాం సదనాభిగమనాయ సంప్రార్థ్యమానశ్చిరతరావసరం ప్రతిపాలయతామక్షౌహిణీపతీనామఞ్జలివనజావలీమవలోకనేన సంభావ

యన్ చ నాదితి చతుర్థీ - సమ్యక్ప్రార్థ్యమానః చిరతరమత్యంతవిలమ్బేన అవసరం సమయం ప్రతిపాలయతాం నిరీక్షమాణానాం అక్షౌహిణీపతీనాం అక్షౌహిణీసంఖ్యసేనానాయకానాం అఞ్జలీనామేవ కమలవనానాం ఆవలిం పఙ్క్తిం అవలోకనేన దర్శనేన సారతేజఃప్రసరణాత్మకేన సంభావయమానః బహుమన్యమానః ముకుందః శ్రీకృష్ణః వందినాం స్తుతిపాఠకానాం బృన్దైః పరితః పఠ్యమానైః కంసాదీనాం ఖలానాం విజయస్య సంబంధిభిః బిరుదావళీభిర్వ్యాప్తే బధి ధై బన్ధురేణ వ్యాప్తేన శబ్దాయమానేనేతి యావత్ మంగళకుసుమానాం ఆచారార్థం వికీర్ణపుష్పాణాం గంధసంపదా పరిమళసమృద్ధ్యా అంధీకృతానాం పుష్పంధయానాం మత్తానాం భృంగాణాం ఝంకారైః సహచరైః మిశ్రైః వాదిత్రాణాం వీణావేణుమృదంగకాహళాదీనాం ఘోషైః కోలాహలైః యస్మిన్ తథోక్తేన మేఘగర్జనం యథా తథా సమున్మిషంతీభిః స్ఫురంతీభిః సౌదామినీభిః విద్యుద్వత్స్థితాభిః కనకమయీభిర్వేత్రలతాభిః కంచుకివృతాభిః ఆకులీకృతేన నిస్సా

క్రియమాణ ప్రేక్షకపౌరసంకులితేన మహతాపి స్త్రీజనేన రాజపథేన ఉపలక్షితః చతుర్భిస్సుయోధ
నః ఆదిర్యేషాం తైః దుర్యోధనదుశ్శాసనశకునికర్ణైః పూర్వమధ్యాసితం ఉపవిష్టం అధ్యాసిత
పూర్వం సభామంటపమాస్థానాంశనైశ్శనైరవజగాహే - ప్రవివేశ ఉత్ప్రేక్షాసంసృష్టిః - ఏత
ద్గద్యస్యాదౌ అన్యేద్యురితిపాఠోసంగతార్థత్వాదుపేక్ష్యః ॥ ౩౫ ॥ ద్వారమితి ॥ అథహరౌ శ్రీ
కృష్ణే ద్వారం ప్రతిసమేయుషి ప్రాప్తవతిసతి తత్ర ఆస్థానమండపే నరపతిర్దుర్యోధనః సహసా
ఆసనాత్వరం గోష్ఠ్యాస్సమాజాత్ సవైరస్సభైర్యస్సహంపూషణిసూర్యే పూర్వాచల ముదయశైల
మారూఢే గిరిం ప్రాప్తవతిసతి పద్మానాం పంక్తిః అనేకైః షట్పదగణైర్భృంగైస్సహసౌరభ్యపూరః
పరిమళప్రవాహ ఇవ ఉదతిష్ఠత్ ప్రత్యుత్థితవాన్ పూర్ణోపమాలంకారః - ఏతచ్ఛ్లోకం బహుకా
మమూలపుస్తకేషు నదృష్టమితిపద్యం లిఖితం ॥ ౩౬ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర అస్థానే తరసా ద్రుతం
ఉపనీతేన విభావతి ప్రాపితే అతితుంగే అత్యున్నతే రత్నమయే ఆసనే రచితః కృతః ఉపవేశః యేన సః అ
యం పురాణః పుమాన్ పురాణపురుషః శ్రీకృష్ణః అగ్రభువి పురోహితైః ప్రదిష్టాం నివేదితాం పూ
జాం అర్ఘ్యపాద్యాదిం ఉపాదత్త స్వీకృతవాన్ ॥ ౩౭ ॥ సభేతి ॥ తత్ర తదానీం సభాయాః అం

యమునామాముకుందో వందిబృంద పరిపర్యమాణ కంసాదివిజయబిరుదావళీప్రబ
ద్ధబంధురేణ మజ్జితకుసుమసంపదంధీకృత పుష్పంధయఝంకారగహనతర వా
దిత్రఘోషేణ మేఘవర్ణమున్మిషస్తిభిస్సౌదామినీభిరివకనక వేత్ర లతాభి
రాకులీకృతేన మహతా రాజపథేన సుయోధనాదిభిశ్చతుర్భిరధ్యాసిత పూర్వం స
భామంటపం శనైశ్శనైరవజగాహే ॥ ౩౫ ॥ ద్వారం సమేయుషి హరావథ
తత్ర గోష్ఠ్యాస్సవైరస్సమం నరపతిస్సహసోదతిష్ఠత్ । పూర్వాచలాగ్ర
యిణి పూషణి పద్మపంక్తిస్సౌరభ్యపూర ఇవ షట్చరణైరనేకైః ॥ వ ॥ ౩౬ ॥ త
త్రాతితుంగే తరసోపనీతే రత్నాసనే యం రచితోపవేశః । పురోహితైరగ్రభువి
ప్రదిష్టాం పూజాముపాదత్త పుమాన్ పురాణః ॥ వ ॥ ౩౭ ॥ సభాంతరేత
త్ర సమగ్రకాంతిం సంవీక్ష్య సంవీక్ష్య సరోరుహాక్షమ్। నరేంద్రవర్గం నగరీజ
నేషు న కస్యవా భూన్నయనప్రమోదః॥ ౩౮ ॥ భద్రాసనాదుపనతం పదపల్ల

తరే మధ్యే నమగ్రాం సంపూర్ణాం కాంతిం సౌందర్యం యస్య తం సరోరుహాక్షం శ్రీకృష్ణం సంవీక్ష్య సంవీ
క్ష్య ఆదరాద్వీరుక్తిః - నరేంద్రేణ దుర్యోధనేన వర్జం యథాతథా తదితరేషు నగరీజనేషు పౌరా
ణాం మధ్యే ఇత్యర్థః - కస్యవాజనస్య నయనప్రమోదః నేత్రానందః నాభూత్ - తమేకం వి
నాసర్వస్యాప్యభూదిత్యర్థః - పాండవపక్షపాతిమోహారేః దివ్యాకృతయా తన్నిరీక్షణం నతస్యా
నందకరమితిభావః - యత్తు నరేంద్రవర్జం ధృతరాష్ట్రవర్జమితి వ్యాఖ్యాయ అంధత్వాన్న త
స్యానందో భూదితి భావ ఇతి - తన్న - దర్శనానందయోస్సమానకర్తృకత్వబోధకసంవీక్ష్యేతి ల్యబం
తేన తత్రోభయత్ర ధృతరాష్ట్రస్య ప్రసక్త్యభావస్ఫురణాదిత్యలం విస్తరేణ ॥ ౩౮ ॥ భద్రేతి ॥
పింఛరాదర్శీ మధురస్వభావః పద్మనాభౌ యస్య స శ్రీకృష్ణః భద్రాసనాత్ రత్నసింహాసనాత్

ఉపనతంఅధఃప్రసారితంతదైవ పల్లవే ఇవతయోరగ్రంభాగంపుటగతేనమీనపక్షిణ్ తేనవిదురేణసంవాహా
యతిమృదుమర్దయతిసతిసామాజికేనభ్యేబుధజనేదత్తోకిమేషకథయిష్యతీతిసావధానాకర్ణ
యత్యతథోక్తేసతిచప్రజ్ఞాదృశంనృపమంధంధృతరాష్ట్రంప్రతిఅభాషత ఉక్తవాన్ -వక్ష్యమా
ణప్రకారేణేతిభావః ॥ ౩౯ ॥ అలైర్వైరితి ॥ హేభరతర్షభ హేధృతరాష్ట్ర అలైర్వైః పంచషై
రహోభిర్వ్యాససైరథియుద్ధం - యద్యద్ధేచంద్రస్యేవంకులంనంక్ష్యత్ - నాశంగమిష్యత్ అ
న్యోన్యకలహాదితిభావః - అవేక్ష్యజ్ఞాత్వాఅధునాఅస్మిన్ సమయేవిధాతుంకర్తుం యోగ్యం
విధేయం- అన్యథాఅకృతేనాపితేనప్రయోజనాభావాదితిభావః-తవసుతైర్దుర్యోధనాదిభిస్స
హపాండవానాంసంధిం అన్యోన్యానుకూల్యంవిధాతుంతేతవసకాశంసమీపంప్రతిఅహంప్రా
ప్తోస్మి॥౪౦॥శతేనేతి॥ హేగాంగేయకీర్తే స్తవ్యకీర్తే ధృతరాష్ట్ర తవపాండుభవానాంపుత్రాణాం
శతేనసహకుంతీకుమారాన్ ధర్మరాజాదీన్ కళిందజాయాయమునాయాఃకల్లోలానాంమ
హాతరంగాణాంజాలేనసమూహేనసహగంగాయాస్తరంగాఃవకుశలస్యఅన్యోన్యక్షేత్రస్యఉద
యాయఆవిర్భావాయసంధస్స్వసంధింకురుఅతోప్రసమాయాకురుపాండవానాందౌర్మర్జల్యై

వాగ్రంసంవాహయత్యగ్రపతేవిదురేదయార్ద్రః। సామాజికేబుధజనేస్సతిచ
ప్రజ్ఞాదృశంనృపమభాషతపద్మనాభః ॥ వ ॥ ౩౯ ॥ అలైర్వైర
హోభిరథియుద్ధమవేక్ష్యనంక్ష్యచ్చాంద్రంకులంతవసుతైస్సహ పాండవా
నామ్। సంధింవిధాతుమధునాసమయేవిధేయంప్రాప్తోహమస్మిభరతర్షభతే
సకాశమ్ ॥ వ॥ ౪౦ ॥ శతేనసంధత్స్వ సుతేసూభవానాం కుంతీకుమారాన్
కుశలోదయాయ। కల్లోలజాలేనకళిందజాయాగంగాతరంగానివగాంగేయకీ
ర్తే ॥ వ ॥ ౪౧ ॥ పాదారవిందేప్రణతైశ్శిరోభిశ్శతం శతం సాదర
మర్పయంతః। పాండోఃకుమారాశ్చ భవంతమేవం విజ్ఞాపయంతిస్మ వినీతి
పూర్వం ॥ వ ॥ ౪౨ ॥ జాతావనేత్వయమమీభవదఙ్కభూమౌ। వృ
ద్ధింగతాశ్శిరసిశాసనమాదధానాః। విస్తీర్ణసఙ్గరకానామ వయా

ష్యప్రసాదస్తత్రతేరలంకారేణవస్తుధ్వనిః॥౪౧॥ పాదేతి ॥ కించపాండోఃకుమారాధర్మరాజాద
యఃభవంతంత్వాంప్రతిపాదారవిందేశిరోభిఃశతంశతంప్రత్యేకంశతసంఖ్యాకైఃప్రణతిఃనమస్కా
రాన్ సాదరంయథాతథాఅర్పయంతఃకుర్వంతస్సంతఃవినీతిఃవినయఃపూర్వాయస్మిన్ తత్తథా
యథాఏవంవక్ష్యమాణప్రకారేణఃవిజ్ఞాపయంతిస్మవిజ్ఞాపితవంతఃముక్తశ్లోకేనేతిభావః - యత్తుశతం
శతందశసహస్రమితి - తన్నతథాసతిసంఖ్యార్థేద్విబహుత్వేస్తఇత్యనుశాసనాత్ప్రణతీరితి
బహువచనాంతవిశేష్యవాచకానురోధేనశతశతానీత్యేవప్రయోగస్స్యాత్ - వింశత్యాద్యాస్స
దైకత్వఇత్యనుశాసనాచ్చనతథాఉక్తవ్యాఖ్యానవిరోధఇత్యపిధ్యేయం ॥ ౪౨ ॥ జాతాఇతి ॥
వనేజాతాఃఉత్పన్నాఃభవతఃతవఅంకభూమౌఉత్సంగదేశేవృద్ధింగతాఃశాసనం అజ్ఞాం భవదీ
యాంశిరసిఆదధానాఃబిభ్రాణాఃని శీర్ణాఃఅతిక్రాంతఃనంగరఃవనవాసాజ్ఞాతవాసవ్రతి

జ్జైవపయోనిధిస్సముద్రః యైస్తథోక్తాఃఅమీ ఏవంభూతాఃవయంత్వయాఅద్య యథాత్ర శంఅవనేఃభూమేఃఅవనేరక్షణేవారారాజ్యేవేతియావత్ స్థాప్యాఃస్థాపితుమర్హాఃవనేవాస్థాప్యాః - ఉభయమపిత్వదధీనమిత్యర్థః - పితాత్రిజ్ఞాయాఃదుర్లంఘ్యత్వాదితిభావః ॥ ౮౩ ॥ బాల్యేత్యాది॥ వనాంతెఅరణ్యామధ్యేజనుర్జన్మయేషాంతెషాంమమపాదీయాః నాంపాండవానాంరక్షణవిధౌపా షణక్రియాయాంవిషయేఏకాపిధాత్రీఉపమాతానఒభూవ - ఇత్యుక్తప్రకారంశ్లోకంఉప మాత్రభావకృతమేవఅనిశంహృదయేదధానఃత్వంతస్యాఃధాత్ర్యాఃభూమేరుపమాతుశ్చఅర్థా మపిసంప్రతీదానీంనదిత్ససిదాతుంనేచ్ఛసీతికాకుః - కింతుదిత్స స్యేవేత్యర్థః - అత్రవనేధా త్రిమాత్రభావశోచనస్యస్వనపేక్ష్యంఅర్థదాధాత్రీదానావశ్యత్వహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - తచ్చోపమాత్ర్యభూభ్యోర్ధాత్రీశబ్దశ్లేషభిత్తికాలబ్ధాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశ యోక్త్యజ్జీవితమితియోరంగాంగీభావేనసంకరః* ధాత్రీస్యాదుపమాతాపిభూమిరామలకీచసే తినానార్థరత్నమాలాయాం - ఇతివిజ్ఞాపయంతిస్మేతిప్రపూర్వేణాన్వయః॥౮౪ ॥ ఇతీతి॥ ఉ క్తప్రకారంబ్రువాణంపాండవవిజ్ఞాపనాంకథయంతమేనంయదువీరంశ్రీకృష్ణంప్రతిన్పృపతిః

వ్యస్థాప్యాయథాంశమవనేరవనే! వ్ననేవా ॥ ప ॥ ౮౩ బాల్యేవనాన్త జనుషాంమమపాణ్డవానామేకాపిరక్షణవిధౌనబభూవధాత్రీ॥ ఇత్యేవశోకమని శంహృదయేదధానస్తస్యాస్తథార్థమపినంప్రతిదిత్ససిత్వమ్ ॥ ప ॥ ౮౪ ॥ ఇతి బ్రువాణంయదువీరమేనంనిశ్వస్యదీర్ఘన్నృపతిర్బభాషే । వ్యరంసిషుర్వ్యర్థమ ముంవిముఞ్చవిముఞ్చవత్సేత్యనుశాస్యశౌరే ॥ ప ॥ ౮౫ ॥ మధుమథననిమీలి తామనేత్రామనసిఖిలపుత్రవత్సలాసా । ముఖముహుమునవేక్ష్యమూర్ఛసూ నోర్ముదమధిగామధునాబయాదధామి ॥ ప ॥ ౮౬ ॥ స్వయమపినవిబుధ్యతే

ధృతరాష్ట్రః దీర్ఘంయథాతథానిశ్వస్యహేవత్సదుర్యోధనఅముంవ్యర్థ్యందుర్గ్రాహపాండవవై రరూపంవిముంచవిముంచత్యజత్యజేత్యాదరాద్వీరుక్తిఃఇత్యుక్తప్రకారేణానుశాస్యశిక్ష యిత్వాహేశౌరేశ్రీకృష్ణఅహంవ్యరంసిషంవిరతవానస్మిశౌరిన్నో స్త్రీత్యర్థఃఇతిబభాషేఉక్తవాన్॥ ౮౫ ॥ మధ్వితి ॥ కించహేమధుమథన - మధునామదైత్యనాశకకృష్ణ - సాప్రసిద్ధామమజననీ అఖిలకామమయిపుత్రేవత్సరాఖిలుదయాఖస్య స్యైకముస్రిత్రేహ్యాసేవిషయేనమీలితాముకుళి తనేత్రాభూతాయయాపుత్రవాయినిమునీంద్రేమీలితాక్ష్యోజనన్యాఅహమంధత్వేనజాతఇ త్యర్థః-మూర్ఛన్యస్యతోఽవివేకినిపరైర్పొధితమఙ్గో ముఖ్యసూనోర్దుర్యోధనస్యముఖమునవే క్ష్యధునాఅధికాఽనిరవధింముదంఆనందందధామిధారయామీతత్రాద్భుగ్గాఃఖాదాంధ్యాదఃదుః ఖాయతెపుత్రస్యమూర్ఖ్యమిత్యర్థః - అత్రకింఉత్తరవాక్యార్థేన పుత్రవాత్సల్య సమర్థనా త్వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగం- ఉతఆంధ్యస్యదోషస్యైవసంతోషజనకత్వేనగుణత్వవర్ణ నాల్లేశాలంకారః - ఇత్యుభయత్రసాధకసామ్యాదేకత్రబాధకాభావాచ్చద్వయోస్సందేహసం కరః - పుష్పితాగ్రవృత్తమ్ ॥ ౮౬ ॥ ధృతరాష్ట్రఃపుత్రమౌర్ఖ్యంవిశదయతి ॥ స్వయమితి ॥

అయంసుతోదుర్యోధనఃస్వయమాత్మనాపినవిబుధ్యతే - శోభనాశోభనకార్యాకార్యాణివేచికామతిః ఆగామిగోచరబుద్ధిఃయస్యతస్యజనస్యభీష్మవిదురాదేర్వ్యవహారపినన్యాయోస్తి- నాస్తీత్యర్థః అతఃహేగుణగణవారిధే శ్రీకృష్ణకురుకులస్యకుశలమేవాంకురస్తస్యఅభివృద్ధ్యైత్వమేవగతి ర్నాన్యఇత్యర్థః - తథాచత్వమేవనయథయాచ్యాం ఇదానీంసంధింఘటయేతిభావః-వృత్తంతు పూర్వముక్తమ్ ॥ ౮౭ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారంబద్ధాంజలౌరాజనిధృతరాష్ట్రేసిద్ధాన్తిత వతిప్రకృతకార్యంనిశ్చిత వతిసతినిజస్య ఆసనస్యరత్నపీఠస్యఅర్ధేమధ్యేనివేశితంసమీప్తంకరతలం యేనతస్యభావస్తత్తాతయా హేతునాకించిదున్నమితేనవామభుజస్యశిఖరేణఅగ్రభాగేనగం డమండలేవామకపోలమధ్యేనికుంచితంప్రవేశితంమకరాకృతికుండలంయస్మింస్తత్తథాకర్ణ్యా తివృష్ణ్యవచలనేనతిర్యగ్భావ ఏతేనసైన కందర తిత స్యజాతః - కాంచన పటస్యపీ తాంబరస్య-మర్మరారవః మర్మరేతి శబ్దఃయస్మింస్తత్తథావతీషత్కించిత్ కంధరాం గ్రీవాంవినివర్త్యఅభ్యావర్త్యేత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ ౮౮ ॥ క్లృప్తేతి ॥ కంసవైరీశ్రీకృ ష్ణఃకరవిభూషావాకర్ణనకృతాఃహస్తాభ్యాంతాళాఃమిదస్తాడనానియస్మింస్తత్తథాక్లృప్తంనిర్మితం

సుతోయంసుమతిర్నస్యాత్తజ్జోలినాపివా । కురుకులకుశలాంకురాభివృ ద్ధ్యైగుణగణవారినిధేగతిస్త్వమేవ ॥౪॥ ౮౭ ॥ ఇతిసిద్ధాన్తితవతిబద్ధాంజలౌరా జని జాసనార్ధనివేశితకరతలతయాకించిదున్నమితవామభుజశిఖరేణగణ్డమణ్డ లసమజ్జితమకరకుణ్డలంకటిచలనతిర్యక్పరికాఞ్చ్ నపటమర్మరారవమీషత్కంధ రాంవినివర్త్య ॥ వ ॥ ౮౮ ॥ క్లృప్తస్మితంరవిభువాక్యలిహస్తతాళంమస్తాన సేనఘురిదూషితసంధిపక్షమ్ । కర్ణోపకణ్ఠచలితాధరమాతులాంగంకౌరవ్యమాహ కురుసంసదికంసవైరీ ॥ వ ॥ ౮౯ ॥ వృద్ధానుతేభ్యఃపృథివీంతదీయాంపునర్ది శేతిబుద్ధివతోగురోర్నః । అశృణ్వతఃకౌరవకేకథంవాసంభూతిరేషాశశినో న్వవాయే ॥ వ ॥ ౯౦ ॥ తత్తాదృశంత్రిభువనహత్తపవంశవృత్తంపూరుర్ధవా

స్మితంయేనసఘురిఅగ్రదుస్సానసేనవాత్రితాతిహూషితఃనిందితస్సంధిపక్షః సంధికార్యంయస్యతంత థస్యశ్రోత్రస్యఉపకంఠేమూలేచలితః గూఢనంగీతదూషణేనకమ్పితోధరోయస్యతాదృశం మాతులస్యశకునేరాస్యంవక్త్రంయస్యతథోక్తంకౌరవ్యందుర్యోధనంసభాకురుసంసదికౌరవసభా యాంకృష్ణస్సాంసత్యామితిశేషః - ఆహవక్ష్యమాణప్రకారేణఉవాచ ॥ ౮౯ ॥ వృద్ధేతి ॥ హేకౌరవదుర్యోధనవృద్ధానుతేభ్యఃధర్మరాజాదిభ్యః తేషామిమాంతదీయాంనతుత్వదీయామిత్య ర్థః-పృథివీంభూమింద్యూతేనాహృతాంపునః ప్రతిజ్ఞాప్రకారంవశప్రయచ్ఛఇత్యుక్తప్రకా రేణబుద్ధితః కథయతఃగురోఃపితుర్గాంవాక్యమశృణ్వతఃఉల్లంఘయతస్తేతవ సంబంధిని ఏషాపి తాజ్ఞోల్లంఘినీసంభూతిర్జన్మశశినశ్చంద్రస్యఅన్వవాయేవంశేకథంచేత్యాశ్చర్యే అభూదితి యోజ్యమ్ ॥ ౯౦ ॥ తదితి॥హేకౌరవదుర్యోధనతత్తాదృశం అనుపమంఅతిపవిత్రమహత్ శ్లాఘ్యం తవసంబంధినోవంశస్యవృత్తంచరిత్రంగ్రాహ్యయేనపూజ్యాయాపాకపాండ్యాత్తా[illegible]సపూరు

ర్నామరాజా చంద్రవంశ్యః పితుర్వ్యయాతిరితి ప్రజ్ఞా జీర్ణా జరా యేన తథోక్తస్తస్మై నవవయసః యౌవ
వనం దదౌ తస్మై ఇతి శేషః కాలాంతరేయుం తత్తిష్ఠత్వాద్యస్మిన్ కిమేవ పశ్చాత్ప్రవ్రజిత అహంత్యక్తస్మిన్ ॥ భ
రతానామపి ధీరః అసదృశస్త్రైర్యశాలీ అత ఏవ అయం దేవవ్రతో భీష్మః పితుశ్శంతనోర్మత్స్యదేశస్య ప్రాలా
భవంతో హేతోః ద్వితీయమాత్రమంగార్హస్థ్యం దారపరిగ్రహమపి యావత్తృణవత్ త్యక్త్వా
వత్యక్త్వా ఇహ దాసీమాత్రచరిత్రేణ నతు యదా కదాచిదాయాత్రయస్తత్రవేత్యర్థః ॥ ౧౧॥ నను
నాక్త్వా జయేనాహ ॥ కితవేతి ॥ కించ హే కౌరవ కర్ణ శకుని కితవస్య అక్షవిద్యాసిద్ధస్య శకునేరు
త్రిభిః దుర్యోధనస్య కిసలితః సంజాతపల్లవః ఉత్పన్న ఇతి రూపత్ * కిసాలయంకిసల యుక్తిసా
లంకిసలంకిసమితి శ్రీహర్షః సః పాండవసర్వస్వాపహారణవిషయకస్త్వత్ప్రసిద్ధః తవ సంబంధీ
మనోరథః కామస్తదా ఫలభాక్ భవేత్ యది కైరాతే హరిసంపన్నేన అర్జునేన పాతితం తాడితుం
నివేశితం ధనుః గాండీవం హరస్య మస్తకాచ్ఛిరసః పునః సోన్మజ్జేత్ నోత్థితం యద్యపి వా
భవేదితి సంబంధః గాండీవమేవ తేభ్యస్సర్వస్వం ప్రదాత్ కింత్వయమితి భావః అత్ర కిసలితస్య
ఫలితత్వరూపేణ మనోరథస్య వృక్షత్వారోపప్రతీతేరేకదేశవర్తి రూపకం మంజుభాషిణీ ॥ ౧౨ ॥

నవవయాః పితా త్రజీర్ణః । త్యక్త్వా ప్రమం పితృకృతే దేవవ్రతో ద్వితీయం దేవ
వ్రతో యమిహ స్థలధీరధీరః ॥ ప ॥ ౧౧ ॥ కితవత్రిభిః కిసలితస్య కర్ణయోస్త
ఫలో భవేత్తవ తదా మనోరథః । హరినన్దనేన యది పాతితం ధనుః స్మరమస్తకా
త్పునరున్మజ్జేత్ ॥ ప ॥ ౧౨ ॥ వంశః కురూణాం మహితో యమస్మిన్
ధర్త్రుః కళంకం చతురాఖిబుద్ధ్యా । ఏకత్ర కోటౌ రజనేరధీశః పరత్ర మన్యే పరు
షో భవాంశ్చ ॥ ప ॥ ౧౩ ॥ బన్ధాపవిష్టం న శృణోషి వక్త్రసన్ధానమస్మిన్నత వా
ద్యదోషః । గన్ధర్వరాజేన కృతం వనాన్తే బన్ధం ప్రవర్త్య క్షతవతాం హి తేషామ్ ॥ ప ॥
౧౪ ॥ ఇతి గదితవతి భగవతి కౌరవజనస్య యోధసేనాపతిరమితమము జాగార ॥ ౧ ॥

వంశ ఇతి ॥ అయం కురూణాం వంశః మహితః లోకైకపూజ్యః యద్యపి తథాపి తస్మిన్ వంశే
తత్ర కోటౌ ఆదిభాగ ఇతి యావత్ కళంకం కర్ణ హన్తుం అపవాదం చ ధర్త్రుః రజనేరాత్రేరధీశః
చంద్రశ్చ పరత్ర కోటౌ అంత్యభాగే కళంకం అపవాదం చ హన్తుం ధర్త్రుః పరుషః నిర్దయో భ
వాంశ్చ ద్వౌ చతురౌ నిపుణౌ ఖిల్విత్యమన్యే కళంకో నాపవాదయోరిత్యమరః ॥ ౧౩ ॥ బంధాపవిష్ట
మితి ॥ హే వత్స శిశుపతే క్షత్త్రవ్యాఘ్ర నత్వం బంధుపరస్త్వం వాక్యోపదిష్టం బోధితం సంధానం
సంధిం న శృణోషి నాంగీకరోషీతి యత్ అస్మిన్ సంధ్యనంగీకార విషయే అద్యతన దోషః
అపరాధః న భవతి కింతు వనాంతే ద్వైతవనప్రదేశే గంధర్వరాజేన చిత్రసేనేన కృతం బంధం త్వదీ
యం ప్రసనేము క్షతవతాం మోచితవతాం తేషాం పాండవానామేవ దోషః భవతి అత్ర క్రమే
ణ దోషగుణయోర్బంధహర్త్రోః సంధ్యనంగీకారం బంధమోచనయోర్గుణదోషత్వస్య పర్యనాల్లేశాలం
కారద్వయమంగాంగిభావేన సంకీర్ణం అత్రాపి శృణోషిత్యత్ర కరోషిత్యేవ పరతని యుక్తం
ఉపస్థాపూర్వస్థదోషాపత్తేరితి ॥ ౧౪ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ భగవతి శ్రీకృష్ణే

గ॥ తవ తిష్ఠతు త్వత్పతిసతీర్థో వితనః కుపితస్సుయోధనః దుర్యోధనోపి ఇమాం వక్ష్యమాణాం గిరం వాక్యముచ్చాగాదుక్తవాన్ ॥౫౫॥ అయ ఇతి ॥ నన్దో నామ కశ్చిద్గోపాలః తస్య నన్దనః పుత్రః తస్య సంబుద్ధిః హే నన్దనన్దన - హే కృష్ణేత్యామన్త్రణం గోపాలానాం మధ్యప్రసిద్ధిమనురుధ్యేతి ధ్యేయం - విరాటతనయయా ఉత్తరయా అభిమన్యువేవ త్తయా ఆశ్రయః వివాహరూపః తల్లాభేన కేవలం తల్లాభమాత్రేణ స్త్రీమూలకాశ్రయోపజీవనేనేత్యర్థః విరాటతనయః ఉత్తరః తనేరుః ఏవాశ్రయః తల్లాభేనేతి వా ॥ ఉభయథాపి మాధ్యోద్ఘాటనం - కృతకృత్యం మన్యమానానాం ఆత్మానం కృతార్థం సంభావయతాం ఆత్మమానే ఇ స్వేతి ఖిఖిషిత్వాదరుధ్విషదిత్వాద్వినామున్ - కుంతిభువాం ధర్మరాజాదీనాం చ అత్ర కుంతిభువామితి పాఠస్త్రైణయత్వప్రకాశనోక్తిః అనుక్షణం బహుభిరక్షౌహిణీపతిభిః రావేద్యమానాం విజ్ఞాప్యమానామఞ్జలిధోరణీం నమస్కారపరమ్పరామవలోకితుమపి అలబ్ధః అవసరః అవకాశః యైస్తేషామస్మాకం చ ఉభయేషాం సంభాషణం సంస్థితేం వా కీదృశం - అనుచితమేవేత్యర్థః వ్రీబలానాం దుర్బలైస్సహ సన్ధే - ర్లోకవేదోభయదూషితత్వాదితి భావః - తవ మాతృకృత్యం కిం వా - మయా దేయం దాతవ్యం కిం వా ఉద్ధృత్య విధాప్రి

౫౬ ॥అయే నన్దనన్దన కేవలం విరాటతనయా[illegible]యలాభేన కృతకృత్యం మన్యమానానాం కుంతీభువాం చ బహుభిరక్షౌహిణీపతిభిరనుక్షణమభ్యావేద్యమానామఞ్జలిధోరణీమవలోకితుమప్యలబ్ధావసరాణామస్మాకం చ కిం వా సంభాషణం కిం వా తవ మాతృకృత్యం కిం వా మయా దేయమీదృగ్విధం తు ఘాయాసమపి భూయాయ యథాగతం గన్తవ్యమితి ॥ప॥ ౫౬ ॥ ఆకర్ణ్యైతచ్చకితచేతసి నమ్రవక్త్రే కిరీటిన్యపి ధాయన్నృపతౌ కరసంపుటాభ్యామ్। మత్వా స్వజాయమధువైరిణమప్యలంఘ్యం గోష్ఠ్యా జవేన నిరగాత్కురురాజసూనుః ॥ ౪ ॥ ౫౭ ॥ తదను దనుజారాతిరేష రోష స్మితలేశరూషితాధరస్తాదృశేన రోషస్యానలేపవచనేన నిఃశేషయా విహస్తాస్మదానిరస్తాశ్లేషసమస్తానపిన

తాకం యస్మిం స్తథోక్తం యుధాయాసం నిరర్థకశ్రమం అవధాయ యత్నాత్త్వా యథాగతం ఆగమనం యథానిష్ఫలం తథా త్వద్గన్తవ్యం త్వయేతి శేషః - ఇతి గిరముజ్జగారేతి పూర్వేణాన్వయః అత్ర స్త్రైణోపజీవనకౌస్తేయార్థగోపాలదూత్యవస్తునా త్వదీయ మాతృత్వం త్వదనుగుణమేవేత్యమూపసిద్ధటనాత్మకసమాలఙ్కారప్రతీతేర్వస్తునాలఙ్కారధ్వనిః॥ ౫౬ ॥ ఆకర్ణ్యేతి॥ తత్ దుర్యోధనస్య దురుక్తం ఆకర్ణ్య చకితం చేతః యస్య తస్మిన్ అత ఏవ నృపతౌ ధృతరాష్ట్రే - కరాభ్యాం సంపుటే ఇవ తాభ్యాం కర్ణౌ పిధాయ ఆచ్ఛాద్య వచనానిమిత్తం వక్త్రం యస్య తథోక్తే సతి - కిం కర్తవ్యతామూఢ్యేనేతి భావః కురురాజసూనుర్దుర్యోధనః అలఙ్ఘ్యం లోకత్రయే కావ్యనతిక్రమణీయం మధువైరిణం శ్రీకృష్ణమపి కిము తాన్యానిత్యర్థః - తృణాయ మత్వా తృణమివ అనాదృత్యేత్యర్థః - మన్యకర్మణ్యనాదర ఇతి సంప్రదానత్వం - జవేన వేగేన గోష్ఠ్యాస్సభాతః నిరగాన్నిర్గతవాన్ సమూర్ఖాణాం నక్వాపి వివేకావకాశ ఇతి భావః ॥ ౫౭ ॥ తదను దుర్యోధననిర్గమనానన్తరం ఏష దనుజారాతిః శ్రీకృష్ణః తాదృశేన నిఃశేషసన్త్యాగనిర్గత్యాదిఘనతరేణ దుర్యోధనస్య లేపవచన

వచనేన సాహంకారవాక్యేన యో రోషః క్రోధః తేన యః స్మితలేశః హాసలవః తేన రూషితః వ్యాప్తః అధరః యస్య తథోక్తస్సన్ ధియా తత్రియ లోకమాత్రవిపత్తిభయేన విహస్తాన్ వ్యాకులాన్ ముఖాసన్తోషేణ నిరస్తాన్ త్యక్తాన్ తచ్ఛబ్దాన్యానితి యావత్ సమస్తానపి సభాస్తారాన్ సభ్యాన్ పురస్తాదగ్రే నిరీక్ష్య దృష్ట్వా పునరపి వాచం ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ జగాద ఉక్తవాన్ ॥ ౫౮ ॥ అధరేతి ॥ అథ నాథ రాధేయజా తృష్ణేన కిం కార్యం - తటినీభువా భీష్మేణాపి కిం - మాత్రేవ సతా వర్తమానేన మయాపి కిం అస్మాభిస్తు పార్థాయ ధరిత్రీ న దాప్యత ఏవేత్యర్థః - పరంతు సాదుర్బా వాక్యత్వేన ప్రసిద్ధో గన్ధవహస్య వాయోస్సూనోః భీమస్య గదైవ పార్థాయ ధర్మరాజాయ ధరిత్రీం భూమిం దాతుం దాపయితుం ప్రభవేత్ - సమర్థో భవేత్ ॥ ౫౯ ॥ శౌరేరితి ॥ శౌరేః కృష్ణస్య వాచమాకర్ణ్య సాధ్వసేన భయేన ఆక్రాన్తం చేతః యేషాం తే సభాస్తారాః సభ్యాః యథోపదేశం జోషంభావం తూష్ణీమవస్థానమేవ ఉత్తరం ప్రతివాక్యమితి వ్యస్తరూపకం - వధుః చక్రుః - భీతాస్సర్వే న కించిదవదన్నిత్యర్థః ॥ని॥ తూష్ణీం జోషం భవేన్మౌనమిత్యమరః ॥ ౬౦ ॥ బహిరితి ॥ సః గోప్తా ఏవ నిర్గతః ధృతరాష్ట్రసూనుః దుర్యోధనః బలేన చతురఙ్గసైన్యేన వా అన్వితః

భ్రాతౄణాం పురస్తాన్నిరీక్ష్య పునరపి వాచమేవం వ్యాజహార కథ॥ ప ॥ ౫౮ ॥ అథ రాధేయజా
కిం తటినీభువా కిం మయాధునా కిం వరతాపి మాత్రే । పార్థాయ దాతుం ప్రభవేద్ధ
రిత్రీం గదైవ సా గన్ధవహస్య సూనోః ॥ ప ॥ ౫౯ ॥ శౌరేస్తాం వాచమాకర్ణ్య సా
ధ్వసాక్రాన్తచేతసః । జోషంభావం సభాస్తారా యయుః పథ్యముత్తరమ్ ॥ ప ॥
౬౦ ॥ బహిస్స సమ్మతైర్బలావళిప్తైస్త్రిభిస్సహాయైర్ధృతరాష్ట్రసూనుః । గన్ధ
ర్వరాజే సకృతాం దశాం స్వాం గదాగ్రజన్మానమియేష నేతుమ్ ॥ ప ॥ ౬౧ ॥ శ్రు
త్వా తత్కుపితో హరిస్స్వయమసావేకోపి సర్వాత్మకస్తైరాత్తైర్నవభిర్గ్రహైర్ని

ర్గత్వైతైః త్రిభిస్సహాయైః కర్ణశకునిదుశ్శాసనైస్సహ సమ్మంత్ర్య ఆలోచ్య గదస్య యాదవస్య అగ్రజన్మానం జ్యేష్ఠం శ్రీకృష్ణం గన్ధర్వరాజే చిత్రసేనే సకృతాం స్వాం స్వీయాం దశాం బద్ధావస్థాం నేతుం ప్రాపయితుం ఇయేష ఇచ్ఛతి స్మ - తం బద్ధుమాలోచితవానిత్యర్థః - సర్వలోకముఖాం హిందోరాత్మం ఖలానామితి భావః ॥ ౬౧ ॥ శ్రుత్వేతి ॥ సర్వేషాం ప్రాణినాం ఆత్మా ఆత్మకః జీవరూపః - సర్వం చరాచరాత్మకం ప్రపఞ్చం ఆత్మా స్వరూపం యస్యేతి వా - సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి శ్రుతేః - అత ఏవ స్వయమేకోపి అసౌ హరిః శ్రీకృష్ణః దుర్యోధనదురాలోచితం శ్రుత్వా దుర్యోధనాదానంతర్యామిత యావత్ రశూన స్వాపిలితాపః - కుపితః క్రుద్ధస్సన్ తారాగ్రహైస్సూర్యాదిభిః నవభిర్గ్రహైః సూర్యాదిభిః తైః తైః ర్హ్యారోపితైః సైన్యైః ఎమినాగ్రైః సాగరైః క్షీరోదాదిభిః నిబిడితాం సాంద్రితాం అత ఏవ కంటక ప్రజాపాయాం ద్వతాం భూధరాణాం కటకమ కుటాదీనాం మజ్జరీం సమూహమస్థితాం జగతాం లోకానాం పఙ్క్తీం సమూహం సభాయాః అచిరం ప్రాజ్జణం జుష్ఠ ఇతి జుషాం సజ్యానాం దృశాం నేత్రాణాం పంక్తిరేనఘు స్త్వైః రాజమార్గంః ప్తింక్ శ్శ్రా హాం ఆగే వేగేన ప రవూనాం క్షేత్రనిషయాః మఇయూచట

అవనోత్ - చవేరీ - విశ్వరూపం సద్యః ప్రదర్శితవానిత్యర్థః - ఉపమాలఙ్కారః - శార్దూల విక్రీడితమ్ ॥ ౭౨ ॥ తస్మిన్నితి ॥ అఙ్గుష్ఠమాత్రే - అఙ్గుష్ఠమాత్రః పురుష ఇత్యాది శ్రుతిప్రసిద్ధాఙ్గుష్ఠపరిమితమానే తస్మిన్ సర్వాత్మకే శ్రీకృష్ణే పరబ్రహ్మణి వేనిర్మలే ముకురే దర్పణ ఇవ సర్వం చరాచరాత్మకం ప్రపఞ్చం పశ్యన్తి స్మ తైరాశ్రిత యాస్వతాః సిద్ధానాం విద్యాధరాణాం చ దేవయోనివిశేషాణాం సురాణాం చ నికరాః బృన్దాని పుష్పాణాం వృష్టిం వర్షం వ్యముఞ్చన్ - సకలమానిజనస్యాం దర్శితం మోహాన్ధకారం వ్యముఞ్చత్ భీష్మస్య బాష్పాణి ఆనన్ద బాష్పాణి వ్యముఞ్చత్ - క్షత్తా విదురః అక్ష్ణోః పక్ష్మణోః కమ్పం నిమేషోన్మేషరూపం వ్యముఞ్చత్ కురుపురే హాస్తినగరే జనతా జనసమూహః కుర్యోర్థనేప్రేమావిర్భావముఞ్చత్ ప్రేమత్యాగః ॥ ని ॥ అపస్థానం తు గచ్ఛన్ స్తేసతో వర్ణోపివిముఞ్చతీతి న్యాయాదితి భావః - అత్రానేకక్రియాయోగ పద్యోత్పాదనముచ్చయాలఙ్కారః - అత్ర సురనికరః పుష్పవృష్టిం వ్యముఞ్చదిత్యేవమాదౌ తు ఇతి చైవ పరస్మైపదం యథాశ్రుతపాఠే తు కర్తృకర్మక్రియాణాం విభిన్నసంఖ్యాకత్వేన ప్రక్రమభఙ్గాఖ్యదోష ఇతి ధ్యేయమ్ ॥ స్రగ్ధరా ॥ ౭౩ ॥ అస్యేతి ॥ అస్య విశ్వరూపిణః ఆపుంసః ప్రథమపు

ఖచితాంశ్శైలైర్వనైస్సాగరైః పేటీభూషణమఞ్జరీమివధృతాం కుక్షౌ జగన్మణ్డ
లీం జఙ్ఘామతనోత్స భాజిరజాహఃకం దృక్పం క్షిప్త్వాపథే ॥ ప ॥ ౭౨ ॥ తస్మిన్నఙ్గుష్ఠ
మాత్రే నవ ఇవ ముకురే వీక్ష్య సర్వం ప్రపఞ్చం పశ్యన్తి స్మ రాస్సిద్ధవిద్యాధరసురనిక
రాః పుష్పవృష్టిర్వ్యముఞ్చన్ । సాన్ద్రం మోహాన్ధకారం సకలమునిజనస్స
మ్మ దాశ్రూణి భీష్మః క్షత్తాక్ష్ణోః పక్ష్మకమ్పం కురుపురజనతా ప్రేమ గర్వోథనే
పి ॥ ప ॥ ౭౩ ॥ అస్యాట్టహాసధ్వనిరావిపుంసా విశృఙ్ఖలం వ్యోమ్ని విజృమ్భమాణః
దిక్పాలసాధావలిజాలకానామధ్యాపకత్వం బిభరాంబభూవ ॥ ప ॥ ౭౪ ॥ సంస్తూ
యమానచరితస్య జనైస్త్రిలోకీసాధారణీకృతకృపస్య హరేః ప్రసాదాత్ । చక్షు

రుషస్య శ్రీకృష్ణస్య అట్టహాసధ్వనిరుచ్చైర్హాసకః కిలశబ్దః వ్యోమ్ని ఆకాశే విశృఙ్ఖలం నిష్ప్రతిబన్ధం యథా తథా విజృమ్భమాణస్సన్ దిక్పాలానామిన్ద్రాదీనాం సాధావళీషు చార్మప్రేపంక్తిషు జాలకానాం గవాక్షాణాం అధ్యాపకత్వం అధ్యయనాచార్యత్వం బిభరాంబభూవ వహతి స్మ - తాని ప్రత్యధ్వనయన్నిత్యర్థః - భీశ్రీతాల్యో నాగ్నుం బాహ్యవాగ్భ్రోన్యాసః ॥ ౭౪ ॥ సంస్తూయమానేతి ॥ జనైర్లోకత్రయవాసిభిస్సంస్తూయమానాని కీర్త్యమానాని చరితాని యస్య నిగ్రహశిష్టానుగ్రహరూపాణి యస్య త్రయాణాం లోకానాం సమాహారః త్రిలోకీ - ద్విగోః స్త్రియాం ఙీప్ - తస్యాం సాధారణీకృతా అవైషమ్యాత్ ప్రసారితా కృపా దయా యేన తస్య ఆసవ ఏవ హరేః శ్రీకృష్ణస్య ప్రసాదాత్ సః అన్ధత్వేన ప్రసిద్ధః భూమిపాలః ధృతరాష్ట్రోపి చక్షుష్మతాం సనేత్రాణాం ధురంధరీతిం చక్షుష్మత్తామపి యావత్ మహూర్తమల్పకాలం సమధిగుహ్య ప్రాస్య భూయః తాదృశ్యం మహిమానం భగవతో దృష్ట్వా పునరపి తథా చక్షుషం దీ తే. వతతార అపత్రాన్త్వాజా అన్ధో బభూవేత్యర్థః - ఆజన్మనః అన్ధస్య దనవలోకనపరలోకస్య చాదృష్టజగన్మయం భగ

వంతేంపునరవ్యావలోకనస్య ఉ జుగుప్సి తత్వా తి భావః - అత్ర త్రిలోకీశ్యానివి శేషణస్యత త్వాద్వ్యగపరాధియోర్వ్యవనబరత్వేపి భ్రాతారాజస్యచమూర్ధానో చిత్యాభి ప్రాయగర్భత్వా త్పరికరాలంకారః ॥ ౮౪ ॥ ఓజ ఇతి ॥ హేమాధవ శ్రీకృష్ణ తవత్వదీయం ఇదం విశ్వాత్మకం వి శ్వభయంకరంచ ఓజోరూపం ఉపసంహరసంక్షిప ఇతి ఉక్తప్రకారేణ గురుః ప్రోణః భీష్మ స్వ ద్వాపురోగమా ప్రధానా యేషాం తేషు యుష్మత్సు ఉచ్చైశ్శబ్దాయమానేషు సత్సు కుశేశయ సదృశ ముఖే ఇతి అక్షిణీ యస్య సః కృష్ణః ॥ శతపత్రం కుశేశయమితి కమలపర్యాయేష్వమరః - ని మేషేణ క్షణేనైవ ఘోరాకారం జగద్భయంకరం రూపం విశ్వాకారం విహాయ గోపీనాం గోపాంగనా నాం దృశాం నేత్రాణాం కుతుకహేతుః కౌతూహల కారణం చతుర్భుజాదివిశిష్టమాకార మవాపప్రాప్తవాన్ - పునస్త్వే భగవానిందు గ్రథం మహతామితి భావః - అత్ర గోపీదృక్కుతుక హేతుత్వవస్తునా అతిమాధానాం తామసానామేవ నయనానందకరం కిముతాన్యేషామితి వ్యాపత్యలంకారపతీతేర్వస్తునాలంకారధ్వనిః ॥ ౮౫ ॥ తత ఇతి ॥ తతః ఉక్తరూపస్వీకారా నంతరం తాదృశం లోకః అత ఏవ నిరుపమానం అసదృశం తస్య భగవతః మహిమానం ప్రభావం అను

> స్పష్టాం తాం సమధిగమ్య ధురం ధరామూర్తిం భూయ స్తతోప్యవతతారసభామిహా
> లీ ॥ ౧ ॥ ౮౫ ॥ ఓజ స్తదేవముపసంహరమాధవేతి యుష్మత్సు సత్సు గురుభీష్మ పు
> రోగమేషు । ఘోరం విహాయ నిమిషేణకుశేశయాక్షో గోపీదృశాం కుతుకహేతు
> మవాపరూపం ॥ ౪ ॥ ౮౬ ॥ తతస్తాదృశం ని రుపమా నంతస్యమహిమాన మను
> భూయచరితార్థోమునిసార్థ స్సముపస్థిత్య శాంతమూర్తింతమేవమస్తౌషీత్ ॥ ౪ ॥
> ౮౭ ॥ భగవన్ మహా త్మ భీ ప యోగిభిరవిదితప్రభావాయతస్మై భవతేనమః ॥ ౨ ॥
> ౮౮ ॥ దుగ్ధాంబురాశితనయాఽయనయోర్ద్వయేన తుల్యాకృతిత్వమహిమాసమిహోప
> గంతుం । మత్స్యత్వమేత్య భువి యస్సురవైరిణీతాం మధ్యేసముద్రమనవీనగవీ

భూయస్వ్పష్టోచరితార్థః మునీనాం సార్థః సంఘః శాంతా లోకలోచనానందకరీమూర్తిర్యస్య తథోక్తం తం శ్రీకృష్ణం వినయవక్ష్యమాణప్రకారేణ అస్తౌషీత్ స్తుతవాన్ స్తౌతేర్లుఙ్ ॥ ౮౬ ॥ భగవన్నితి ॥ హేభగవన్ శ్రీకృష్ణ మహాత్మ బ్రహ్మాత్మకానుసంధానాత్తదైక్యావా ప్త్యా ఆత్మా చిత్ప్రతిబింబః జీవః యేషాం తథోక్తైః బ్రహ్మాణి మనో లయజనకః సాంఖ్య తారకామన స్కారనామస్థః ప్రసిద్ధః యోషామస్తీతి తైః యోగిభిరపి అవిదితః అజ్ఞాతః ప్రభావః సామర్థ్యం జగజ్జ న్మాదికర్తృత్వం యస్య తథోక్తాయ తస్మై భవతే తుభ్యం నమ ఇయి ఇదమగ్రిమదశశ్లోకైస్త్యైకవాక్యం ౮౭ ॥ దుగ్ధేతి - హేభగవాన్ దుగ్ధాంబురాశితనయాయాః లక్ష్మ్యాః నయనయోః ద్వయేన తుల్యా ఆకృతిర్మూర్తిర్యస్య తస్యభావస్తత్వమేవమహిమావిలాసః - తం ఉపగంతుం ప్రాప్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - మత్స్యత్వం మీనరూపం ఏత్య స్వీకృత్య భువిలోకే సురవైరిణా సోమకేన నీతాః అపహృతాః అనవీ నాః అకృత్రిమాః గవీః శ్రుతివాచః మధ్యే సముద్రం సముద్రస్య మధ్యే విచిక్యే అన్విష్టవాన్ - చి ఞ్ చయనే తస్మాత్పూర్వాత్కర్తరి లిట్ ॥ ౮౮ ॥ మాధవేతి ॥ హే భగవాన్ జలధేః క్షీరసముద్రాత్సు

క్షీరాబ్ధేః దేవానాం జీవాతుం జీవనౌషధం అమృతం ఉద్ధమయితుం జనయితుం కమఠస్య కూర్మస్యే
వాకృతిః రూపం యస్య తథోక్తస్సన్ హిమాంశోశ్చంద్రస్యాపి మార్గం రుణద్ధీతి తద్రుద్ధం తారము
న్నతముపేక్ష్య ధత్తః - మంథానశైలం మంధరాద్రిం అంగే విష క్తం సంబద్ధం భజంతీతి భాగ్భిః పీనాం
క్షీరాబ్ధి తరంగాణాం కణైః లేశైః సదృశం చరమకాయే పృష్ఠే బిభ్రాణద్భగవాన్ భవ తేజఃక
ర్తావిలిట్ ॥ ౨౦ ॥ దంష్ట్రేతి ॥ కిటేః వరాహస్యైవ వేషం రూపం ధరతీతి ధరస్య వరాహరూపి
ణః యస్య భవతః దంష్ట్రాయాః అగ్రే వర్తత ఇతి వర్తీ కువలయాంకురస్య నీలోత్పల దళస్యే
వ శోభా యస్య తథోక్తం భూమండలం భూమండలం ఊర్ధ్వం ప్రసృత్వరాయాం
గచ్ఛంత్యాం బకావళీ ఛాయాం పంక్త్యా అవలీఢస్య సక్తస్య ప్రావృట్పయోదపటలస్య వారి కణసం
ఘమండలస్య లీలాం బభార - బకో నామ కొంగ ఇతి ప్రాహుః ఉక్త ఏవార్థః - అత్రాన్యలీలాయా అన్య
త్రాసంభవాదసంభవద్ధర్మ సంబంధ నిబంధనోనిదర్శనాలంకారః - యత్తు వరాహదం
ష్ట్రాయాశ్శుభ్రత్వాత్ భూమేశ్చకృష్ణత్వాత్ తథా దృష్టాంతోక్తిరితి నృసింహః - తత్త
స్యానాలంకారికతాం స్ఫోరయతి - బింబప్రతిబింబత్వం దృష్టాంత స్తదలంకృతి రిత్యుక్తల
ర్వివిక్తే ॥ ప ॥ ౧౯ ॥ మంథానశైలమపి మార్గ రుధం హిమాంశోర్వీచీ కణైస్స
దృశమంగవిషక్త భాగ్భిః । కాయే బభారచరమే కరినాకృతిర్యో జీవాతుముద్గమ
యితుం జలధేస్సురాణాం ॥ ప ॥ ౨౦ ॥ దంష్ట్రాగ్రవర్తి కిటివేషధరస్య యస్య భూ
మండల ం కువలయాంకుర కోమలాభం ఊర్ధ్వ ప్రసృత్వర బకావలి కావలీఢ ప్రా
వృట్పయోదపటలస్య బభార లీలామ్ ॥ ప ॥ ౨౧ ॥ ఇందిర్యేష మదగజస్య హి
రణ్యనామ్నో భేదం రసస్య పిశితస్తబకావలీనాం । జిజ్ఞాసమాన ఇవ మోధృతసిం
హ భావ స్తంబాదదైత్యనఖరే స్తమురస్య బాంక్షీత్ ॥ ప ॥ ౨౨ ॥ యాచ్నా
ప్రతారణవశావధి యజ్ఞవాటం యో వామనత్వమవలంబ్య బలిం నిగృహ్ణాన్ । యోక్షం
క్షణస్య అత్ర ప్రసక్త్య భావాత్ అభవద్వస్తు సంబంధ ఉపమాదర్శనిదర్శనేతిలక్షణస్య యథో
క్తానుగామిత్వాచ్చేతి ॥ ౨౧ ॥ ఇందిరేతి ॥ యో భగవాన్ ఇంద్రస్య ద్విషః శత్రోః హిర
ణ్యేతి నామ యస్య తస్య హిరణ్యమితి హిరణ్యకశిపురితి నామైకదేశే నామగ్రహణం మదగజస్యేతి రూ
పకం పిశిత స్తబకావలీనాం మాంసపిండప జ్క్తీనాం సంబంధి నః రసన ఆస్వాదస్య భేదం విశేషం జిజ్ఞా
సమానః - జ్ఞాతుమిచ్ఛన్నివేత్యుత్ప్రేక్షోక్త రూప శాను ప్రాణితాధృతః సింహస్యేవ భావః
రూపం యేన స తథోక్తస్సన్ స్తంబాత్ ప్రహ్లాద స్పర్ధయా హిరణ్య కశిపు సదిస్స్తంభాదుదేత్య ఆప్తి
భూతాయ నఖరైర్నఖై స్తైస్త హిరణ్యనామక మదగజం ఉరసి వక్షసి అభాంక్షీత్ భంజితవాన్ - భం
జేః కర్తరిలుజ్ - అద్భుత ॥ ౨౨ ॥ యాచ్నేతి ॥ యో భగవాన్ యజ్ఞవాటాయాం
అధి యజ్ఞవాటం యాచ్నయా త్రిపదమాత్ర భూభిక్షయా ప్రతారణస్య వంచనాయాః పశ్చాత్
పారతంత్ర్యాద్ధేతోః బలిం నామ దానవం నిగృహ్ణాన్ నిగ్రహిష్యన్నితి వర్తమాన సామీప్యే వర్త
మాన నిర్దేశః - వామనరూపం ॥ ని ॥ ఖర్వో హ్రస్వశ్చ వామన ఇత్యమరః - అవలంబ్య స్వీ

కృత్యస్వమాత్మా నమివనతాం దుఃఖం ఖర్వతమం అత్యంతహ్రస్వం జతాం సుఖం చ స్వీయపద
క్రమం పాదవిన్యాసమివ ఉన్నతం అత్యంతదీర్ఘం అతతాన అకరోత్ - ఆజ్ఞప్రార్థ్యాత్ర మో
తేఃకతజారోట్ అత్ర ప్రకృతయోర్భగవచ్ఛరీరసజ్జనదుఃఖయోః అతిహ్రస్వకరణేన తత్పదక్రమ
దుఃఖయోః అత్యున్నతీకరణే సౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్ కేవలప్రకృతగోచరతుల్యయోగితా భేద
ద్వయస్య సంసృష్టిః ॥ ౨౩ ॥ సృష్టావితి ॥ యస్య భగవతః పరశురామరూపిణః సంబంధిషు ఆహవే
షు యుద్ధేషు కరే తాండవితః నర్తితః కుఠారః పరశుర్నామాయుధవిశేషః - పురా ప్రాథ
మికాయాం సృష్టౌ మురారేః శ్రీమహావిష్ణోః సంబంధిని ముఖే భుజే ఊరౌ పదే చ ఏషామ్ ఇ
త్యర్థః - ప్రాణ్యంగత్వాద్ద్వంద్వైకవద్భావః ద్వితీయం అంగం భుజః పదం ద్విజత్వాపాదకత్వం
క్షత్రియాణాం జననమితి యావత్ - అభజత్ ప్రాప - కిమ్వితి స్ఫుటార్థేన అవ్యయానామనేకా
ర్థత్వాభిమానాత్ అన్యథా కథం నః క్షత్రియాణాం దృశ్యేరన్నిత్యర్థః ఇత్యుక్తప్రకారసం
శయేతేర్థాంతరమత్రేతి వ్యుత్పత్త్యా సంశయం అర్థాపత్తిజ్ఞానం నిక్షత్రియాన్యథానుపప
త్తికల్పితం - అశేషస్య జనస్యైవ న తు యస్య కస్యచిదిత్యర్థః చక్రే బ్రాహ్మణోస్య ముఖమా

సతాం స్వమిష్ఖర్వశమం సుఖం చ స్వీయం పదక్రమమివోన్నతమాతతాన ॥ వ ॥
౨౩॥ సృష్టౌ పుర ముఖభుజోరుపదే మురారేరంగం ద్వితీయమభజత్కిము వం
ధ్యాభావం । ఇత్యేవ సంశయమశేషజనస్య చక్రే యస్యాహవేషు కరతాండవితః
కుఠారః ॥ స ॥ ౨౪ ॥ శ్వశ్రూర్మునేరజని యస్య పదాబ్జధూళిర్యత్కృతిష్ట
మీశధనురాపశరవ్యకృత్యం । యస్మాద్భియాబ్ధిరపి కంపమకంపమాగాదస్య

సీత్ - బాహూ రాజన్యః కృతః - ఊరూ తదస్య యద్వైశ్యః - పద్భ్యాం శూద్రో అజాయ
తేతి శ్రుత్యపేక్షయా నిక్షత్రియాన్యథానుపపత్తేర్హేతోర్బలీయస్త్వాచ్చ వేదప్రమా
ణ్యజ్ఞానేన బాధత్వాత్ ప్రతీకవిని రంకుశన్యాయస్యైవ వశరణీకరణీయత్వాచ్చ ఏవమాఘుక్తా
వ్యే యమునావర్ణనప్రస్తావే యదుక్తం బలీయానితిహేతు రాగమాదపూరయత్వా జలధిం న
జాహ్నవీ - గాంగౌఘనిర్భరస్మిత శంభుకందరాసవర్ణావర్ణాః కథమన్యథా స్యాదిత్యుక్తం-
పాయమనేనేత్యర్థః - ఇత్యలం ప్రసక్త్వా మప్రసక్త్యా అత్ర క్షత్రియకుల నిర్మూలనస్య భగవ
ద్భుజవంధ్యత్వరూపేణ వర్ణనాత్పర్యాయోక్త్యలంకారస్యార్థాపత్తిప్రమాణాలంకార
స్య చ ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౨౪ ॥ శ్వశ్రూరితి ॥ యస్య భగవతః రాఘవరూ
పిణః పదాబ్జస్య ధూళిః మునేః గౌతమస్య శ్వశ్రూః పత్నీ జననీ అభూత్ తత్సృష్టౌ ముక్తశా
పాపతి మగచ్ఛదిహాల్యేత్యర్థః - యేన భగవతా కృష్ణం ఈశధనుః శరవ్యస్య లక్ష్యస్య కృత్యం భం
గం ఆప - భగ్నమాసీదిత్యర్థః - భియా భగవతః - భీయా అబ్ధిః స్తావృశగాంభీర్యశాలీ కంపం ఆగ్నే
యాస్త్రప్రయోగకాలే క్షోభం అకంపమపి ఉపాయచింతనకాలే నైశ్చల్యం యదనిస్తరంగీ
భూయాచాంచల్యం చ అగాత్ ప్రాప్తవాన్ - హా స్త్రైణార్థే సంభితవాజీవిహీనో హా హా

ద్ధతిమితిసేతుమాహాత్మ్యే = హస్తేనహసంజ్ఞయేత్యర్థః - యస్యభవతఃపత్రి కాంచి ఘనసఃభోజ నశేషః విభీషణ ఏవఅభూత్ - తదితరేసర్వేపి రాక్షసానిహతా ఇత్యర్థః - అత్రతృతీయ పాదవాక్యార్థే విరోధాభాసేనపర్యాయోక్తాలంకారత్రయస్య ఇతరవాక్యత్రయార్థఘ టకస్యసంసృష్టిః ॥ ౭౫ ॥ హన్యామితి ॥ యస్యజలరామరూపిణః సంబంధినోఃముసల లాంగల యోర్నాయుధయోః యుధిరిపూన్ అహమేవహన్యాంమారయేయం అహమేవహన్యాం ఇత్యు క్తప్రకారంవివాదః కలహఃఅభూత్ - యస్యఅంబరంనిజాయాఃరుచేః సితాయాఃప్రతిప క్షః విరోధీవర్ణః అసితరూపంయస్యతథోక్తం యస్యషష్ఠంసంస్కారణం అన్నప్రాశనసం స్కారం ఆసవపానంసురాపానమాహుః లోకాఇతిశేషః - గర్భాధానసీమంతపుంసవన జాత కర్మనామకరణాన్నప్రాశనచౌలోపనయనాదీనాం షోడశకర్మాణాం అన్నప్రాశనం షష్ఠమితితత్త్వేననిర్దిష్టమితిధ్యేయమ్ ॥ ప ॥ ౭౬ ॥ యయితి ॥ యఃకృష్ణరూపీభవాన్ పూ తనాయాః కంసప్రేషితాసుర్యాః సంబంధినస్తన్యస్యస్తనక్షీరస్యపాన సమయే సతిప్రాణా న్పూతనాయాఇతియోజ్యం పరమంతత్కాలౌచిత్యాదతిశ్రేష్ఠం ఉపదంశవ్యఞ్జనవిశేష

స్సత్రిణోవిఘసయేవ విభూషణోభూత్ ॥ ప ॥ ౭౫ ॥ హన్యా[illegible]ం యుధిరి
పూనహమేవహన్యామిత్యేవయస్య సలలాంగలయోర్వివాదః । యస్యామ్బరంని
జరుచిప్రతిమల్లవర్ణంయత్షష్ఠసంస్కారణమాసవపానమాహుః ॥ వ ॥ ౭౬ ॥
యస్తన్యపానసమయేసతిపూతనాయాః ప్రాణానపిప్రపిబదేపర మోదంశం ।
నాకాధిపస్యవనభూరపి[illegible]నసద్యోనారీముదేపదనఖంపచధూళిరాసీత్ ॥ ప ॥
౭౭ ॥ వార్యస్తపోధనవరేణ్యమనఃఖలీనైస్తృణ్యాయ్యహుఃకబళయంజగదా
ర్తిరూపాం । నీచాన్విధాతుమసురాన్ జశృంగభూల్యాన్యోహాదుదేష్యతిచ
యః కుహనాతురంగః ॥ ప ॥ ౭౮ ॥ ఏతైస్తవైర్హృష్టమనా యథార్థైః

మపిప్రతిబధ్ధేద క్రేబతేత్యాశ్చర్యేచరమేతి పారేజాజనావ సానికేత్యర్థః నాకాధిపస్య ఇంద్రస్యాఃవనభూః నన్దనవనప్రదేశః నార్యాఃసత్యభామాయాఃముదేసంతోషంకర్తుమితిక్రి యార్థేత్యాది నాచతుర్థీ -యేనకృతాసద్యఃక్షణఏవనఖంపచాపారిజాతహరణప్రవిష్టసౌరతేజ సా అత్యుష్ణాధూళిఃయస్యాంతథోక్తాఆసీత్ ॥ ౭౭ ॥ వార్యఇతి ॥ తపోధనానాం వరేణ్యాని వీతమోహాన్వే నశ్లాఘ్యానిమనాంస్యేవ ఖలీనానివక్త్రిబంధనాయోయం త్రాణితైర్వార్యః గ్రాహ్యఃజగతః లోకస్య ఆర్తిరూపాంపీడాత్మికాం తృణ్యాంతృణసంహతింముహుః కబళ యన్నాశయన్ కుహనాతురంగఃకపటాశ్వరూపీహరిః భవాన్ కోపాత్ నీచాన్ఖలాన్ అ సురాన్ అసురాంశాన్ మ్లేచ్ఛాన్ నిజశృంగాభ్యాంతుల్యాన్ తద్వదప్రసిద్ధాన్నష్టానిత్య ర్థః విధాతుంకర్తుముదేష్యతికల్యంతే ఆవిర్భవిష్యతిసర్వత్రయచ్ఛబ్దస్యతస్మై భవత ఇతిపు రాణగద్యగ తేనాన్వయాత్తత్రతత్రశేషే ప్రథమఇతిప్రథమపురుషఇతిధ్యేయం ॥ ౭౮ ॥ ఏతైరితి ॥ ఏతైఃగు కవిభార్తైః యథార్థైఃసత్యైఃఏతైరిత్యర్థః - హృష్టంసంతుష్టంమ

నోఽయమస్యేతి వా పాఠః । మందస్మితస్య దరహాసస్య శ్రియా కాంత్యా మధురోఽధరోష్ఠో యస్య సః పీతం వాసో వస్త్రం యస్య సః కృష్ణః అథ మునిసంఘస్తోత్రానంతరం పీఠాత్ మేఘశాబః తరుణమేఘః మేరోర్నితంబాత్ కటకాదివ ఉదస్థాత్ ఉత్థితవాన్ ఉత్ప్రేక్షాసంశ్లిష్టతేయం శార్దూలవిక్రీడితమ్ ఉపమాలంకారః ॥ ౭౯ ॥ ఆస్థానాదితి ॥ కైటభస్య నామ దైత్యస్య రిపుః కృష్ణః ఆస్థానాత్ సభాయాః ॥ ని ॥ సభాసమితిసంసదః ఆస్థానీ క్లీబమాస్థానం స్త్రీనపుంసకయోః సదః ఇత్యమరః బహిః నిర్గత్య తం భగవంతం ప్రసిద్ధం గాంగేయం గంగాసుతం భీష్మం స్త్రీభిర్భాగినేయం అలింగ్య భూపం ధృతరాష్ట్రం పశ్చాత్ సంపృచ్ఛ్య సందేశం పరిత్యజ్య ఇతరాన్ భూపాలాన్ సర్వాన్ కురూన్ నాముదత్తాదీన్ - ఆపృచ్ఛ్య గమన ప్రశ్నం కృత్వా విదురం మూర్ధ్ని అతిచిరేణ ఆఘ్రాయ పరిచుంబ్య పుత్ర తద్వాత్సల్యాత్ సత్వరం - హయైః రశ్మిభిః సైన్యాదిభిర్యుక్తం శతాంగం రథం ఆరూఢస్సన్ విరాటనగరం ప్రతి అంతర్మనసి పాండవాన్ స్మరన్ సన్ - యయౌ ప్రతస్థే - శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౮౦ ॥ స్లో ॥

మందస్మితశ్రీమధురాధరోష్ఠః । పీఠాదుదస్థాదథ పీతవాసా మేరోర్నితంబాదివ మేఘశాబః ॥ వ ॥ ౭౯ ॥ ఆస్థానాద్బహిరేత్య కైటభరిపుర్గాంగేయమాలింగ్య తం పశ్చాద్భాగినేయం పరిపృచ్ఛ్య భూపమితరానాపృచ్ఛ్య సర్వాన్ కురూన్ ఆఘ్రాయాతిచిరేణ మూర్ధ్ని విదురం యుక్తం శతాంగం హయైరారూఢో యయౌ విరాటనగరీమంతః స్మరన్ పాండవాన్ ॥ వ ॥ ౮౦ ॥ శ్రుత్వా తతః ప్రమతం పురుషోత్తమాత్తే ఫేనాయమానరణసన్నహనాబ్ధిపూరాః । ఆరాధయన్విధివదస్త్రిగణం శ్మశానే పీతాంబుమంతమివ కాంతిమిషేణ ధూమ్యామ్ ॥ అత్రాంతరే ॥ వ ॥ ౮౧ ॥ తతః పరం జహ్నుకుమారికాయాస్తటీవనే కృత్యవిదాం పురోగా । పృథా పదస్యంతమవాపకర్ణాం కర్ణాం ప్రవృత్తి స్తన కించన

తతః కృష్ణాగమనానంతరం - పురుషోత్తమాత్ శ్రీకృష్ణాత్ హాస్తినపురాగతాదితి శేషః పరస్య శత్రోః దుర్యోధనస్య మతం సూచ్యగ్రం న ప్రదాస్యామి పాండవేభ్యో భువస్తల మితి పక్షం శ్రుత్వా ఫేనాయమానం - అతిప్రవర్ధమానం రణసన్నహనం రణోద్యోగ ఏవ యుద్ధోద్యోగ ఏవ అబ్ధిపూరః సముద్రప్రవాహః యేషాం తథోక్తాః తే పాండవాః కాంతిమిషేణ స్వరూప వ్యాజేన శ్మశానే పీతాంబుమంతం ధూమ్యాంచితా ధూమసంవలితమంతం ఉద్గిరంతమివ స్థితం అస్త్రిణామాయుధానాం గణం విధివత్ యథాశాస్త్రం ఆరాధయన్ - పూజయామాసుః ఆరాధ్వా ప్రత్యేకం - చికర్తురిత్యర్థః అత్ర వర్ధమానరణసన్నాహస్య విశేషణగత్యా స్వేష్ట దేవతాభూతాస్త్రపూజన హేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః - ఏవం తమివేతి సాపహ్నవో త్ప్రేక్షయా రణసన్నహనాబ్ధి పూరే ఇతి రూపకేణ చ సంసృష్టిః ॥ ౮౧ ॥ అత్రాంతరే అస్మిన్నేవ కాలే ఇత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ తత ఇతి ॥ తతః పరం ఆయుధారాధనానంతరం కృత్యవిదాం కర్తవ్యకోవిదానాం మధ్యే ఇతి నిర్ధారణ షష్ఠీ పురోగా శ్రేష్ఠా సద్భావకున్తీ - ఒహ్నుకుమా

రిత్తాయాః గంగాయాః ఉటీవనేటీరోదా నేతపస్యంతంతపః కుర్వంతం కర్ణంపుత్రం అపా ప - అస్యాఃప్రవృత్తిః ఆగమనవార్తాతు కించిదీషదపికర్ణంతస్య శ్రోత్రంనావాప - యోగాభ్యాసేష్వపి లీనస్యమనసఃసంబంధాభావాదితిభావః ॥ ౭౨ ॥ కమనీయేతి ॥ కవచస్యసహజస్య ఉత్కర్తనేన ఇంద్రాయ హాతుముత్పాటనేన కర్కశాని వ్రణకిణైః పరుషాణి అంగాన్యేవాంగకానియస్య తస్యా త్రైకమనీయః లోకైకమనోహరః యశోభరఃకీర్త్యతిశయః యస్య తచ్ఛ్రియా కించతనూజె అత్రశ్చాభ వేతప్ర కర్షేన నలినాత్ కమలాదపిమృదులంసుకుమారంనవేం ద్రపత్యాస్యోః పుత్రాభ్యాః నయ నంచిరేణ నతుక్షణ మిత్యర్థః - నంచ చార పుత్రవాత్సల్యాత్పునః పునరపశ్యదిత్యర్థః - ప్రేమవశాదాత్మవ్యథామచింతయంతీతి భావః యత్తుతత్ర గంగాతరంగేక వచోత్కర్తనేనేతిన్యసింహ వ్యాఖ్యానం తన్న ఉక్తస్వారస్యాయోగాత్ ప్రత్యుత దూరాన్వయః కవచోత్కర్తనే గంగాతరంగేవృత్తిత్వప్ర తీత్యాపత్తిశ్చేత్యాద్యనుసంధేయం - అత్రతాదృఙ్మృదులనయనతాద్వ్యతిరేకాలంకారయో

స్స్యాః ॥ ౫ ॥ ౭౨ ॥ కమనీయయశోభరేతనూజేకవచోత్కర్తనకర్కశాంగకే
పి । నలినాన్మృదులంనరేంద్రపత్న్యానయనంతత్రచిరేణసంచచార ॥౫॥౭౩॥
సతత్రపూతఃపరమాభిషేకైస్తపోవనానేతపనస్యసూనుః । శ్రోత్రేవితేనేశు
చిమక్షమాలాం నేత్రేచరాజ్ఞీంనికటంప్రపన్నాం ॥ ౫ ॥ ౭౪ ॥ వినతేఽపద
యోరనంతరంవిహితాశీఃపరిరభ్యతంసుతం । పరిహర్తుమువాచపంచతాముభ
యీంధర్మసుతాదిసూనుషు ॥ ౫ ॥ ౭౫ ॥ అయివత్సరవేరనుగ్రహాద
జనిష్టాహమయిభాగ్యమర్థినాం । తనురక్షణమాత్రకారిణౌతవరాధాధిరథౌనజ

ఘటనాయహ వైరూప్యాద్విరూపఘటనాత్మకొవిషమప్రభేదః - పుత్రవాత్సల్యయశోభర సమర్థితకరిణాలింగ మృదునయనసంచారాత్మక కావ్యలింగభేదశ్చద్వావపి ఏకవాచకానుప్రవేశసంకీర్ణౌ ॥ ౭౩ ॥ సయితి ॥ పరమైఃపావనైరభిషేకైర్గంగాస్నానైఃపూతఃపవిత్రః తత్రతీరేతపస్యణా పఃతపనస్యసూర్యస్యసూనుఃకర్ణఃతపసఃఅవసానేసమాప్తౌశుచింశుద్ధాంమాలాం అక్షమాలాంజపమాలికాంశ్రోత్రేవితేనేనిహితవాన్ నికటంసమీపంప్రపన్నాంగతాం రాజ్ఞీంరాజపత్నీం కుంతీంచనేత్రేవితేనేఅపశ్యదిత్యర్థః ॥ ౭౪ ॥ వినతేతి ॥ రాజ్ఞీపద యోఃవినతేః ప్రణామాదనంతరంవిహితాకృతా ఆశీఃవత్సచిరంజీవేత్యాది యయాతథోక్తా సతీతంసుతంకర్ణంపరిరభ్య ఆలింగ్యధర్మసుతాదిషుయుధిష్ఠిరాదిషుసూనుషుపుత్రేషువిషయే ఉభయీంద్వివిధాం పంచతాంపంచత్వసంఖ్యాం మరణంచపరిహర్తుం ఉవాచవక్ష్యమాణప్రకారేణావదత్ - కర్ణేనసాంగత్యేతేషాంషట్త్వసంఖ్యాలాభేకావధ్యత్వంచభవతీతిభావః॥ ౭౫॥ అయీతి ॥ అయివత్సపుత్ర అర్థినాంయాచకానాం భాగ్యంత్వంమయిరవేస్సూర్యస్యఅనుగ్రహాత్ప్రసాదాత్ అజనిష్టాఃజాతోసి - జనేఃకర్తరిలుఙ్ - తనోఃరక్షణమాత్రం బాల్యేత్వచ్ఛరీరపోషణమేవకురుత ఇతి కారిణౌరాధాచఅతిరథశ్చ సూతదంపతీద్వౌ - తత

జిహ్మే భీరుత్వ త్రిస్థానం - సభవతః - వృత్తం పూర్వోక్తమేవ ॥ ౫౯ ॥ జహీతి ॥ హేవత్స త్వం రాధాతనయత్వబుద్ధిం దుర్యోధనే సౌహృదేనసఖ్యేనసహైవజహీహి త్యజ - ధర్మతనూజః - ధర్మరాజః ముఖ్యః ప్రథమః యేషాంతాన్ ధర్మరాజభీమార్జుననకులసహదేవాన్ సహోదరాన్ సోదరాన్ ధర్మాదనపేతయా ధర్మ్యయా మేమదీయ యాంవాణ్యావా చాసహగృహాణ అంగీకురుమద్వాక్యంయుధిష్ఠిరాదౌ సాభ్రాత్రంచనాతిక్రమణీయమిత్యర్థః- అత్ర రాధాతనయత్వ బుద్ధిదుర్యోధన సౌహృదయోస్త్యాగేన - వాణీ యుధిష్ఠిరాది సోదర్య యోర్గ్రాహ్యత్వేన చౌపమ్యస్యగమ్యత్వాత్తుల్య యోగితాద్వయస్యాంగాంగిభావేన సంకరః॥ ౬౦ ॥ యస్మా ఇతి ॥ హేవత్స యస్మై కస్మైచిదనాత్మబాంధవాయ ఇంద్రాయ ప్రార్థనాయాః - తుల్యః కాలః - యస్మిన్ కర్మణి తత్తథాయాచ్యానమకాలమేవసహజం[illegible]ం దదాతీతిరథోక్తః - త్వం సాక్షాత్ జననా దేవమాతుః మమసంబంధినిసుకరతమే అత్యన్తాయాసేనకర్తుంశక్యేన తు కవచదానఇవ ప్రోత్కర్తనదుఃఖసాధ్యయితియావత్ - నిదేశే అజ్ఞాయాం విషయేమందస్యభావం మాంద్యంమాకృథాః - మమసుతరామితి పారేనిదేశ కరణకవచ దానయో

స్మభూః ॥ ౫ ॥ ౫౯ ॥ జహీహిరాధాతనయత్వబుద్ధింసహైవదుర్యోధనసౌ
హృదేన। గృహాణవాణ్యాసహ ధర్మ్యయామేసహోదరాన్ ధర్మతనూజము
ఖ్యాన్ ॥ ౬ ॥ ౬౦ ॥ యస్మైకస్మైచనత్వం సహజకవచదః ప్రార్థనాతు
ల్యకాలంమాతుస్సాక్షాన్నిదేశే మమసుకరతమేమాకృథామాంద్యభావం । పారా
ఙ్ముఖ్యంవిధత్తేగురుజనవచనానుష్ఠితౌ యస్యచేతో ధిక్ఛబ్దస్యాభిధేయంజగ
దిదమఖిలందోగ్ధికస్మై సుఖేన ॥ ౭ ॥ ౬౧ ॥ ఇతిదశనకిరణవ్యాజాదతత్స్ఫుర

రక్షితంతదంశం స్తన్యం ప్రకాశయంత్యా ఇవకుంత్యా నిదేశం కర్ణదేశాధ్వ స్సుకరత్వ దుష్కరత్వప్రతీతి దౌర్లభ్యమితిధ్యేయం - కించయస్యచేతః గురుజన వచనస్య మాతుః పితుర్వా ఆజ్ఞాయాః అనుష్ఠితౌ కరణే విషయే పరాఙ్ముఖస్య భావంపారాఙ్ముఖ్యం ఔదాసీన్యం విధత్తేవహతితస్మై పుత్రాయ ఇదమఖిలంజగత్ - ధిగితిశబ్దస్య అభిధేయంఅర్థం నిందాం సుఖేనవిశృంఖలమిత్యర్థః- దోగ్ధి కరోతి ॥ ౬౧ ॥ ధిక్చ్ఛబ్దస్యనిందయోరిత్యమరః-యత్త్వత్ర శ్లోకే యస్మై కస్మై చనపురుషాయేంద్రాయేత్యర్థ ఇతివ్యాఖ్యాయ ఇంద్రస్యస్వభర్తృత్వాన్నామ్నా తద్గ్రహణమయుక్తమితి తథావ్యపదేశ ఇతినృసింహః - తన్న అయివత్సరవేరనుగ్రహాదితిమూలా సాంగత్యాపత్తేః రవేరపితద్భర్తృత్వేనతస్యాపి తత్ర నామ్నావ్యపదేశానౌచిత్యాదితి ॥ ౬౨ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారం అంతస్తనగర్భే చిరాద్రక్షితంనిహితంతస్య కర్ణస్యఅంశంభాగం స్తన్యం స్తనక్షీరందశన కిరణానాందంత కాంతీనాం వ్యాజాత్ ప్రకాశయన్త్యాః బహిః ప్రసారయంత్యా ఇవస్థితాయా ఇత్యుత్ప్రేక్షా సాపహ్నవా చ కుంత్యాః నిదేశం ఆజ్ఞావాక్యంకర్ణదేశే శ్రోత్రమార్గే అధ్వనీనంగచ్ఛంతం విధాయకృత్వాతచ్ఛ్రుత్వేత్యర్థః - సముచితం ఉభయలోకశ్లాఘ్యం ఉత్తరంప్రతివాక్యం అఖిలినా

సాకంబబంధ సాంజలిబంధం ప్రత్యుక్తవానిత్యర్థః ॥ ౮౯ ॥ భోజేతి ॥ భోజానాం యాదవవిశేషాణాం అన్వవాయః వంశః భువనే ప్రథితః ప్రఖ్యాతః కురూణాం కులం చ తథా భువనే ప్రథితం - హే అంబ మాతః అస్మిన్ ద్వయే భోజవంశే కురువంశే చ క్రమేణ తవ జన్మ ఉత్పత్తిః ఉపయమోత్సవః వివాహశ్చ ద్వౌ చేత్ అభూతాం యది తర్హి త్వయి ఉచితజ్ఞః కర్తవ్యజ్ఞో విదః భావః - అభిప్రాయః జాగర్తి స్ఫురత్యేవ గుణానాముభయవంశశుద్ధి నియతత్వాదితి భావః - అత ఏవ అనుమానాలంకారః - ఉభయవంశశుద్ధ్యా ఉచితజ్ఞత్వానుమానాదితి ॥ ౯౦ ॥ తతః కిమత ఆహ ॥ అంగేతి కర్ణః శూరజనానాం అగ్రే సరః అగ్రేసరేణ తత్వయా హే మదీయం అంగస్య శరీరస్య అంగదేశస్య చ ద్వయం పరిపాలనీయం భుజాభ్యామితి భావః - ఏవముక్తప్రకారేణ ఉక్త్వేతి శేషః - యః దుర్యోధనః తత్ అవిగద్వయం హే మమ వశే అధీనత్వేన వితతాన అకరోత్ - మదధీనం కృతవానిత్యర్థః - తస్య తాదృగుపకారిణః తథావిశ్వస్తస్య దుర్యోధనస్యాపి సఖ్యముపేక్షణీయం కిం నానాదరణీయమేవేత్యర్థః - అత్ర తాదృగు

నీనం విధాయ సాకమంజలినా సముచితముత్తరం బబంధ ॥ ప ॥ ౮౯ ॥ భోజాన్వవాయో భువనే ప్రథితః కులం కురూణాం చ తథా త్వయస్మిన్ । తవాంబ జన్మోపయమోత్సవౌ చేత్ త్వయ్యేవ జాగర్త్యుచితజ్ఞభావః ॥ ప ॥ ౯౦ ॥ అంగద్వయం మే పరిపాలనీయమఙ్గ త్వయా శూరజనాగ్రగేన । ఏవం వశే మే వితతాన యస్తత్ తస్యాపి సఖ్యం సముపేక్షణీయం ॥ ప ॥ ౯౧ ॥ పరస్య లోకస్య గతే ర్హి విఘ్నం కృతఘ్నతామేవ వదంతి సంతః । సా నః స్పృశేన్మామధునా యథా త్వం తథా ప్రసీదాంబ కృపార్ద్రచిత్తా ॥ ప ॥ ౯౨ ॥ ఇతివాదినో రవిసుతస్య మానసం న నివర్తతే స్మ ధృతరాష్ట్రనందనాత్ । అపి తు స్వకీయతనయాన్మహాభుజాదనవాప్యకామమియమేవ కేవలమ్ ॥ .... ౙ

ఇత్యనంతభట్టసుకృతౌ చంపుభారతే అష్టమస్తబకః.

ప్రకారవిశ్వాస సహాకాంక్షేన దుర్యోధనసఖ్యానుపేక్షణీయత్వ సమర్థనాత్కావ్య లింగభేదః కస్యేతి పాఠోపి ప్రసంగాదుపేక్ష్యః ॥ ౯౧ ॥ పరస్యేతి ॥ సంతః జనాః పరస్య లోకస్య స్వర్గస్య కృతముపకారం హంతి స్మరతీతి కృతఘ్నః తస్య భావః కృతఘ్నతా తామేవ నాన్యమిత్యర్థః - విఘ్నం వదంతి సా కృతఘ్నతా - అధునా మాం యథా యేన ప్రకారేణ న స్పృశేత్ న ప్రాప్నుయాత్ తథా హే అంబ దయార్ద్రచిత్తా సతి త్వం ప్రసీద - అనుగ్రహేణ కృతఘ్నతా నివృత్తిరితి తస్యాం ప్రాయశ్చిత్తస్యాప్యస్మరణాదితి భావః ॥ ౯౨ ॥ ఇతీతి ॥ ఇతి వాదినః ఉక్తప్రకారేణ వదతః రవేః సుతస్య కర్ణస్య మానసం మనః ధృతరాష్ట్రస్య నందనాత్ దుర్యోధనాత్ న నివర్తతే స్మ - న న్యవర్తి అపి తు కింతు ఇయం కుంత్యేవ కామం మనోరథం కేవలం ఏకమపీత్యర్థః - అనవాప్య అలబ్ధ్వా మహాన్భుజః - తద్బలం యస్య తస్మాత్ స్వకీయాత్తనయాత్ కర్ణాత్ నివర్తతే స్మ మంజుభాషిణీ॥ ....

ఇతిశ్రీసదాశివపదారవిన్దవన్దనకన్దళితానన్దసాన్ద్రస్య కురవికులజన్మ రామకవీన్ద్రస్య కృతౌ చమ్పూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాఖ్యానే అష్టమస్తబకః.

నవమస్తబకప్రారంభః.

౧ ॥ ప ॥ అథోభయే తే కురవః పారణాయ స్వనామధేయోపపదం ప్రసిద్ధం । క్షేత్రం వ్యగాహంత నిరుద్ధపార్శ్వాః శ్వేతాంగమాతఙ్గతురఙ్గరథ్యైః ॥ ప ॥ ౨ ॥ హిరణ్వత్యాస్తత్ర త్రిదశవినుతాయాస్తటరుహప్రసూనాన్యాంగంధైః స్మరదిత పథఖేదాః కరిఘటాః । కృతజ్ఞత్వేనేవ స్వయమపి మదాంభోఘలహరీర్దదుస్తస్యై బహ్వీరతిసురభిగంధీః ప్రియసఖీః ॥ ప ॥ ౩ ॥ అస్మజ్జన్మభువస్సమానభిధయా సప్తాపి సిన్ధూనిమాన్నేష్యామో వయమద్య శోషణమితి స్ఫీతాభ్యసూయా ఇవ సేనాసైంధవపంక్తయః ఖురపుటైర్దీప్రైః క్షురప్రోపమైర్భూమేరుల్లిఖితాత్స్థలాదజనయన్ భూయో రజోమండలమ్ ॥ ప ॥ ౪ ॥ తేషాం కురూణాం

౧ ॥ అథేతి ॥ అథ కుంతీగమనానంతరం తే ప్రసిద్ధాః ఉభయే కురవః పాండవా ధార్తరాష్ట్రాశ్చ రణాయ యుద్ధం కర్తుమితి క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ శ్వేతాంగైః రథ్యైః మాతంగైః గజైః తురంగైః అశ్వైః యోధైః పదాతిభిశ్చ నిరుద్ధాః సంవృతాః పార్శ్వాశ్చత్వారః - యేషాం తథోక్తాస్సంతః స్వేషాం నామధేయం కురు రితి నామ శబ్దః ఉపపదం పూర్వపదం యస్య తేన కురుక్షేత్రమితి ప్రసిద్ధం - వ్యవహృతం క్షేత్రం కురుక్షేత్రం - వ్యగాహంత వివిశుః ॥ ౨ ॥ హిరణ్వత్యా ఇతి ॥ తత్ర కురుక్షేత్రే కరిణాం గజానాం ఘటాః బృందాని త్రిదశైర్దేవైర్వినుతాయాః స్తుతాయాః హిరణ్వత్యా నామ నద్యాః తత్రత్యాయాః తటరుహాణాం యాని ప్రసూనాని కుసుమాని తేషాం గంధైః మథితః నిరస్తః - పథఖేదః మార్గశ్రమః యేషాం తథోక్తాస్సంతః కృతజ్ఞత్వేన ఉపకారాదిస్మరణేన హేతునా స్వయమపి అతిసురభిః భృశం ఘ్రాణతర్పణాః గంధాః యాసాం తాః అతిసురభిగంధీః బహ్వీః అనేకాః మదాంభోఘః దానజల సముద్రస్య లహరీః లక్షణయా ప్రవాహాన్ తస్యై హిరణ్వత్యై ప్రియసఖీః - దదురివేత్యుత్ప్రేక్షా - శిఖరిణీవృత్తమ్ ॥ ౩ ॥ అస్మదితి ॥ తత్ర సింధునామ దేశభవాః సైంధవాః అశ్వాః సేనా తేషాం పంక్తయః అస్మాకం జన్మభువః సింధుదేశస్య అభిధయా నామ్నా తుల్యాన్ తన్నామకానితి యావత్ ఇమాన్ సప్తసింధూన్ సముద్రాన్ సపీవ యం అద్య శోషణం నేష్యామః ఇత్యుక్త ప్రకారేణ స్ఫీతా ప్రవృద్ధా అభ్యసూయా కోపః యాసాం తాః తథోక్తా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా దీప్రైః ఉజ్వలైః క్షురప్రైః ఖడ్గభేదైః ఉపమా సాదృశ్యం యేషాం తైః ఖురాః పుటానీవ తైః ఉల్లిఖితాత్ నిష్పిష్టాత్ భూమేస్స్థలాత్ భూయః బహుళం రజోమండలం ధూళిమండలం అజనయన్ ఉత్థాపయంతిస్మ ॥ ౪ ॥ దేశేన దశేక్షత్ర

సి క్రీడనం సకీతి స్త్రియామితివిశ్వః - శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౪ ॥ తేషామితి ॥ తేషాంకురూణాంపాండవధార్తరాష్ట్రాణాంకలహస్య యుద్ధస్య ఉదయాత్ప్రాక్ ఆరంభాత్పూర్వమేవ అశేషాః ఆశాందిశస్స్వవశే విధాతుం కర్తుం రథస్వనానాంకరిబృంహితానాంచ అన్యోన్యంమహీయసాం దుర్నివారఃకలహః ఆసీత్ - రథనేమిఘంటాగజకోలాహలైర్దశాపి దిశః సాంద్రా బభూవురిత్యర్థః అత్ర దిక్పరిపాలనవ్యాపనయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యాసంసర్గజాదోషగుణాభవంతీతిప్రసిద్ధత్వాద్దృశ కౌరవసంబంధిత్వే కృతాశేషరాజ్యాభిలాషహేతుకకలహోత్ప్రేక్షాప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః॥౫॥ నామ్నేతి॥అపికించేత్యర్థః స్యందనబృందస్యరథకట్యాయాః పాళిషుఅగ్రేషుకలితాః ఘటితాః ఊర్ధ్వాః దండాః యేషాంతే ఉద్దండాః కేతవః ధ్వజాః హేగ్రహాః సూర్యాదయః నః యుష్మాకం మధ్యే నవమస్యగ్రహస్య కేతోస్సమతాం సామ్యంనామ్నానామమాత్రేణసోఢాస్మ హేతుం తాస్త్వహాసహేకర్తరిలుట్ - తుంగత్వహాన్నత్వంతునసహామహే నతుసోమహి - వణిత్యత్ర పరోజ్యౌ - నహేఃకర్తరిలిజ్ ఇత్యుక్తప్రకారయాతిరుషాభృశంక్రోధేనసన్నాహధుర్యాః

కలహోదయాత్ ప్రాక్ రథస్వనానాంకరిబృంహితానాం। ఆశామశేషాంస్వవ
శేవిధాతుమ న్యోన్యమాసీత్కలహోమహీయసాం ॥ ౪ ॥ ౫ ॥ నామ్నా
వోనవమగ్రహస్యసమతాం సోఢాస్మహేనాపయంతు జత్వంవస హామహీత్య
తిరుషాసన్నాహధుర్యాఇవ । ఉద్దండాఅపికేతవో దదృశిరేస్థానంగ్రహాణామ
తిక్రమ్యస్యందనబృందమౌళికలితామధ్యేనభస్వత్పథమ్॥ ౪ ॥ ౬ ॥ మహీపతీనాం
పటమన్దిరాణిమార్గం సురాణాంలిలిహుశ్శిరోభిః। వయంహిదూష్యాణిశుచీభ
వేమేత్యభ్రాపగావారిమిమంక్షయేవ ॥ ౫ ॥ ౭ ॥ తతఃక్షణాదేవవిశాలనిర్మితవీథీ
సహస్రవిరాజమానం విశఙ్కటవిపణివివిధ పణ్యాహరణవిమర్దసహస్రయుక

రణోద్యుక్తాఇవేత్యుత్ప్రేక్షా గ్రహాణాంనవానామపిస్థానం మండలమతిక్రమ్య మధ్యేనభస్వత్పథంమహావాయుపథం మహావాయుపథస్యమధ్యే దదృశిరేదృష్టాః - లోకైరితిశేషః - ఉక్తోత్ప్రేక్షానుప్రాణితాతిశయోక్త్యలంకారః - అసంబంధేసంబంధరూపః ॥ ౬ ॥ మహీపతీనామితి ॥ మహీపతీనాంభూభుజాంరాజ్ఞాంపటమయానిమందిరాణికర్తౄణిహి యస్మాత్కారణాత్ వయందూష్యాణిఅపరిశుద్ధానిదూష్యేతిసంజ్ఞాంవంతిచ॥ని॥ దూష్యాద్యంవస్త్రవేశ్మనీత్యమరః-తస్మాత్కారణాచ్ఛుచీభవేమపరిశుద్ధానిభవేమఇతిఅలోచ్యేతిశేషః - గంగాయాః వారిణిమిమంక్షయామంక్తుంస్నాతుమిచ్ఛయేవేత్యుత్ప్రేక్షా శిరోభిశ్శిఖరభాగైః సురాణాం మార్గమాకాశంలిలిహుఃపస్పృశుః అత్రాప్యతిశయోక్తిఃపూర్వవత్ ॥ ౭ ॥ తతఇతి ॥ తతఃరాజ్ఞాం పటమందిరనిర్మాణానంతరంక్షణాదేవవిశాలంవిస్తీర్ణంయథాతథానిర్మితానాంరచితానాం వీథీనాం సహస్రైః నీరాజమానం విశఙ్కటాసువిశాలాసు విపణిషుపణ్యవీథిషువివిధానాంనానాజాతీయానాంపణ్యానాం క్రయ్యవస్తూనామాహరణగ్రహణసమయేవిమర్దంసంమర్దంసహం

తే ఇతితత్పురుషః క్రయికలోకాః క్రేతృజనాః యస్మిం స్తథోక్తం విటానాం కులేన బృందేన అనుసార్యమాణేనవారవిలాసినీజ నేనవేశ్యాజనేనసనిబిడాస్సాంద్రాః వేశవాటాః వేశ్యానివాసా యస్మిం స్తథోక్తం విశిఖాః బాణాః కృపాణాః ఖడ్గాః కుంతాశ్శక్తయః ప్రముఖాః యేషాం తాదృశానాం వివిధానామాయుధానాం సంస్కారేణోత్తేజనరూపంపరవశైః ప్రవృత్తైః యోధైస్సంబాధం సంకులం తత్ ప్రసిద్ధం కురుక్షేత్రం కురునగరస్య హాస్తినపురస్యమిత్రం తుల్యంబభూవ ॥ ఉపమాలంకారః ॥ ౭ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర తావ త్తదానీమేవదుశ్శాసనస్యఅగ్రజః దుర్యోధనః హేభగవన్ భీష్మత్వం వివాహోవిషయేవిముఖః పరాఙ్ముఖోపి ఉపశస్థుషిసన్నిహితే అస్మిన్ వీరాణాంభుజ వినోదకాలే బాహుపరాక్రమక్రీడాసమయే మదర్థం మమకృతేప్రత్యర్థినః పార్థివాన్ శత్రురాజాన్ ప్రత్యర్థినాంపాండవానాం సంబంధినఃపార్థివాన్ సహాయాన్ సతఃప్రత్యర్థీన ఇతిచనిహంతుంపృతనాయాః సేనాయాః ఆధిపత్యలక్ష్మీం ఉపయచ్ఛస్వప్రతిగృహాణస్వ ఇతివిజ్ఞాప్యపితామహస్యభీష్మస్యచరణయోః ప్రణిపపా

లోకవిటకులానుసార్యమాణవారవిలాసినీ ఘనసిబిడవేశవాటంవిశిఖ కృపాణకున్తశక్తిప్రముఖ వివిధాయుధసంస్కారపరవశయోధసంబాధం తత్కురుక్షేత్రంకురునగరమిత్రంబభూవ ॥ గ ॥ ౭ ॥ తత్రతావద్దుశ్శాసనాగ్రజోభగవన్నుపశస్థుషివీరభుజా వినోదకాలేత్వం వివాహవిముఖోపి మదర్థం ప్రత్యర్థిపార్థివాన్నిహంతుం పృతనాధిపత్యలక్ష్మీ ముపయచ్ఛస్వే తివిజ్ఞాప్యపితామహస్యచరణయోః ప్రణిపపాత ॥ వ ॥ ౮ ॥ దుర్యోధనేవిశతిమౌళిభువాపదంస్వాం శూరాగ్రణీస్వచరమస్సురసింధుసూనుః । అర్ధక్షణాదరిభటాం స్త్రిదివేవిధాస్యన్నధ్యక్షతాపదమనీకినీనాం ॥ వ ॥ ౧౦ ॥ పార్థాశ్చతే ద్రుపదనందన మాశుచక్రుస్సేనాన్యముద్ధతవిరోధివనానిదగ్ధుమ్ । వహ్నింప్రతాపకపటాన్నిజజన్మకాలేన క్షంభుజేవహతి యస్సతతజ్వాలంతమ్ ॥ గ ॥ ౧౧ ॥ అథసద

తనమస్కారోవాన్ ॥ ౮ ॥ దుర్యోధనఇతి ॥ శూరాణామగ్రణీముఖ్యశ్రేష్ఠః అచరమఃప్రథమస్సురసింధుసూనుఃగాంగేయఃభీష్మః దుర్యోధనేమౌళిభువాకిరీటప్రదేశేనస్వాంస్వం స్వీయంపదం చరణం విశతినమస్కుర్వతిసతి - అర్ధక్షణాత్ క్షణార్ధాత్ అరిభటాన్ త్రిదివేస్వర్గే విధాస్యన్ కరిష్యన్ హనిష్యన్నితియావత్ అనీకినీనాంసేనానాం అధ్యక్షతాపదం ప్రభుత్వస్థానమవిశత్ - ప్రవిష్టవాన్ - సేనాధిపతిర్బభూవేత్యర్థః - విశేషకవర్ణాలిరియం ॥ ౧౦ ॥ పార్థాఇతి ॥ తేపార్థాశ్చద్రుపదస్యనందనం ధృష్టద్యుమ్నంసేనానీరితిసేనానీః తంసేనాన్యం సేనాధిపతింఆశుచక్రుః - యః ధృష్టద్యుమ్నఃనిజస్యజన్మనః వహ్నికుండాదుత్పత్తేః కాలేన క్షంజ్వలంతంవహ్నిం మన్నిముద్ధతాన్ - గర్వితాన్ విరోధినఃశత్రూనేవ వనానిదగ్ధుంప్రతాపస్యకపటాత్ వ్యాజాత్ భుజేవహతితం ద్రుపదనందనమితియోజ్యం అపహ్నవాలంకారః ॥ ౧౧ ॥ అథేతి ॥ అథసదసిసభాయాం ఆత్మానంసారథించాశ్వాన్ రక్షన్య

ధ్యతియోనరః - సమహారథసంజ్ఞస్స్యాదిత్యుక్తలక్షణలక్షితానాంమహారథానాం పరిగణనకథాయాంసంఖ్యాప్రసంగే అయంకర్ణః జామదగ్న్యస్య బ్రాహ్మణశాపాదిపరాభూతః అర్ధరథః ఇత్యుక్తప్రకారం జాహ్నవీయేన భీష్మేణనిహ్నుతం తిరస్కృతం పౌరుషంశౌర్యంయస్య తస్య భావస్తత్తా తయా హేతునారోషశబ్దేనతత్కార్యంలక్ష్యతే భ్రుకుట్యాదినాచిహ్నితం వదనస్యరోచిస్తేజః యస్యతథోక్తః అహర్పతేః సూర్యస్యసూనుః కర్ణః తస్యభీష్మస్య అవధిమరణమేవ నిజాయాః హేతేః ఆయుధస్యసంబంధినః అధారణస్య అగ్రహణస్యాపి సాధారణంతుల్యం అహ్నాయసత్వరంప్రతిజజ్ఞే భీష్మనిధనపర్యంతమాయుధంన ధారయామీతి ప్రతిజ్ఞాతవానిత్యర్థః ॥ ని ॥ అవసానేపరిచ్ఛేదే సీమ్ని కాలేచలెవధిరితిరత్నమాలాయామ్॥ ౧౨ ॥ మితి ॥ ఇదంకర్ణప్రతిజ్ఞాతంప్రతిపద్యశ్రుత్వాఖిద్యమానం దుఃఖాయమానంమానధనంసుయోధనం దుర్యోధనంహేవత్సదుర్యోధనమాభైషీః కర్ణదుష్ప్రతిజ్ఞాతః భయంమాప్నుహి మహాన్ శ్లాఘ్యః భుజః బాహుపరాక్రమః యేషాంతాన్ రిపుమహీజజః శత్రుభూపాన్ సంక్షే

ప్సిమహారథపరిగణనకథాయామర్ధరథోయ మితిజాహ్నవీయేననిహ్నుతపౌరు
షతయారోషచిహ్నితవదనరోచిరహ్నాంపతి సూనురహ్నాయతస్యా
వధిమేవనిజహేతేరధారణస్యాపిసాధారణంప్రతిజజ్ఞే ॥ గ ॥ ౧౨ ॥ ఇదంప్రతి
పద్యఖిద్యమానంమానధనంసుయోధనంవత్సమాభైషీర్మహాభుజానపిరిపుమహీ
భుజస్సంఖ్యేఖరతరవిశిఖముఖైఃఖాదయామీతిపితామహఆశ్వాసయామాస ॥
౧౩ ॥ తదనన్తరం॥ వ ॥ అథప్రవగాతనయపార్షతనందనాభ్యామగ్రవనాతి
లకితౌధృతకార్ముకాభ్యామ్ । ఉచ్చావచంనిజనిజంబిరుదంవహన్తోయుద్ధాయత
స్తురుభయేపికురుప్రవీరాః॥ వ ॥ ౧౪ ॥ జేతాపురా[illegible]పురాం జలజాతయో
నింపత్రిస్వరాగ్రజమివప్రథమోగ్రహాణామ్ । అగ్రేవిధాయయదునాయకమా

యుద్ధేఖరతరేణ అతితీక్ష్ణేనవిశిఖముఖేనబాణేనైవవక్షత్రిణఖాదయామి - ఛిందామీత్యర్థః ఇత్యుక్తప్రకారేణపి తామహఃభీష్మఆశ్వాసయామాస ॥ తదనంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ ౧౩ ॥ అథేతి ॥ ధృతంకార్ముకంధనుర్యాభ్యాంతాభ్యాం అభ్రాపగాతనయేన భీష్మేణపార్షతనందనేన ధృష్టద్యుమ్నేన చాభ్యామగ్రవనౌ అగ్రదేశేతిలకితాః అలంకృతాః ఉభయేపికురుప్రవీరాః కౌరవాః పాండవాశ్చ ఉచ్చావచమనేకవిధంనిజనిజంప్రత్యేకంస్వీయంబిరుదంజయచిహ్నం ఛత్రచామరాదివహంతస్సంతః యుద్ధాయ యుద్ధంకర్తుంతస్థుః - సన్నద్ధాబభూవురిత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ జేతేతి ॥ తదాయుద్ధారమ్భకాలే వీరఃపార్థః అర్జునః ఆత్తంగృహీతం తోత్రంఅశ్వతాడనంయేనతథోక్తంయదునాయకంశ్రీకృష్ణంపురాత్రింపురాణాంజేతాజయీసదాశివః జలజాతయోనింబ్రహ్మాణమివగ్రహాణాం ప్రథమఃసూర్యఃపతత్రీశ్వరస్యగరుడస్య అగ్రజంఅనూరుమివ అగ్రేరథస్యఅగ్రభాగే విధాయకృత్వాసారథీకృత్యేతి యావత్ రథీరథమారూఢస్సన్ ప్రధనభూమింయుద్ధదేశం అవాపప్రాప్తవాన్ ఉపమా

ర్వాయసంసృష్టిః॥ ౧౫॥ సంచిత్యేతి ॥ సమరసీమని యుద్ధదేశే భీష్మ ముఖ మహారథస్య తస్య బలం భుజనస్య హానిం తద్వయం సంచిత్య ఆలోచ్య సంతాపి నః ఖిన్న్యః శక్రసూనోః అర్జునస్య చక్షుర్నేత్రం అధికం బాష్పాకులం మోచ - ముఖమిందురివ ముఖేందుః అధికం శ్వసితం మోచ - మనః అధికం ధైర్యం మోచ కరతలం అధికం చాపం ముమోచ - అధిక్యమేకత్రద్వయే బహుత్వం అన్యత్ర శ్రేష్ఠత్వమితి వివేకః - శక్రసూనోరితి చతుర్ష్వపి సంబంధః అత్రానేక క్రియాయోగః పద్యార్థస్య ముఖ్యత్వాత్ ॥ ౧౬ ॥ వలేతి ॥ తత్ర తదానీం వపుః జీవ స్వామినః కృష్ణః తైః తైః అధ్యాత్మాద్యనేకైః వచోభిః గీతావాక్యైః చిరేణ అర్జునస్య విషాదం తీక్ష్ణం త్యక్త్వా హస్తన్యస్తాస్త్రబంధనః జాతరాగః క్రోధవశాత్ అసహనీయం అసాధారణం ఖాండీవ మస్య సర్వశాత్రవ నాశకమిత్యర్థః - శరాసనం గాండీవం సంగ్రాహయత్ గ్రాహయతిస్మ ॥ ౧౭ ॥ దేవవ్రతేతి ॥ దేవవ్రతస్య భీష్మస్య సంబంధి ... ఆ

తతో త్రిం పార్థో రథీ వద రణభూమి మహా వీరః ॥ ప ॥ ౧౫ ॥ సంచిన్త్య భీష్మ ముఖ బద్ధ జనస్య హానిం సన్తాపి స్సమరసీమ నిశాంక సూనోః । భాష్పాకులం చక్షుః అధికం శ్వసితం ము ఖేన్దు ధైర్యం మనః కరతలం చ ము[illegible]చ చాపం ॥ ప ॥ ౧౬ ॥ వలారిసూనుం వపు దేవపూర్వ మస్త్వాభోక్తీ రా త్యావ్యధిరేణ తైస్తైః । అసాస్యం పావకజాత రాగ్నే రగాత్రి హయత్త త్రిపుర శరాసనం ॥ ప ॥ ౧౭ ॥ దేవవ్రతస్య జయ కేతన చిహ్న తాళ శ్యామ ప్రభావళిర దృశ్యత దూరదీర్ఘా । స ఖ్యాస్య తస్య నమరే భుజ వీర్య లక్ష్మీం న వీక్షితుం రవిసు తేవ నభో ధిరూఢా ॥ ప ॥ ౧౮ ॥ యుద్ధార మ్భ భటా ర్భటీపి తునతా ముద్దామ యన్నస్తదానిస్సాణాది మజైత్రి వాద్య నినదాని ఘూర్ణాత శబ్దాన్తరాః । క్రాన్తిం త్తేస్తుమివాతి దూర వదవీసం పాది తా మప్యథో రేవాలా శైల మహా గుహా సు విపిరూర్వ్యాక్ప్రాసు భా రాధరైః ॥ ప ॥ ౧౯ ॥ సంగ్రామ మధురుద్ధి ర త్రవణ దేవాస్య క్వేక వాటఘటిత

శ్యామ తాజయ కేతనే జయధ్వజే చిహ్న తాళస్య తాళ్యకృతిలా ఛ్ఛాయస్య శ్యామ ప్రభాణాం నీల కాంతీనాం ఆవళిః పరంపరా సమరే యుద్ధే సఖ్యుః గంగాయాః సుతస్య భీష్మస్య భుజవీర్యలక్ష్మీం న వీక్షితుం తుం నభః అధిరూఢా రవిసుతా యమునేవ అదృశ్యత అలోకై రితి శేషః ఉత్ప్రేక్షా ॥ ౧౮ ॥ యుద్ధేతి ॥ తదా యుద్ధారమ్భ భటానాం మూర్ఖాట్యాః శౌర్యవ్యాపారస్య పిశునతాం సూచకం ఉద్దామ యంత్రం ప్రకట యంతః ఉద్దామతాని ఆత్మప్రాపితాని శబ్దాంతరాణి అన్యశబ్దాయైః నిస్సాణః జయభేరిః ఆదిః యేషాం తేషాం జైత్రాణాం జయూనవహానాం వాద్యానాం నినదాః శబ్దాః అతిదూరయా పదవ్యా మార్గేణ గమనే సత్యర్థః - సంపాదితాం ప్రాప్తాం క్రాంతిం శ్రమం శ్లేష్టుం పరిహర్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా ధారాధరైః శ్లేష్మ ప్రైః వ్యాప్తాసు అష్టదేశస్వభ్రస్యహేలాశైలపాత్రి వారాక్రిత వ్య మహాలీషు గుహాసు వివిశుః ప్రవిశంతిస్మ - ఉత్ప్రేక్షా సాహిత్యా అసంబంధే సంబంధరూపా తిశయోక్తిః - శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౧౯ ॥ సంగ్రామేతి ॥ దేవాస్యా

దయః సర్వే సంగ్రామే దుర్దుధీనాం ధీరాణాం రవశ్రవణేన ధాం కారా కర్ణనే సగృహీతికవాస్తై స్సగృహీతాః కృత్వా ఆజౌ యుద్ధే వీరాన్ పౌరుషశాలినః అభిషేక్తుం నందనవనాత్ ప్రసూనానాం పుష్పాణాం చయం రాశిం మహ్యాదాయ గృహీత్వా విహాయః ఆకాశమభజన్ ప్రాపుః ॥ ౨౦ ॥ సరిత ॥ మఘువాన్ ఇంద్రః ప్రముఖః యేషాం తే సురాః మిథోఽన్యోన్యం విమర్దాత్ తోఽఘర్మజలేః స్వేదేనతిరస్కృత్య జలం అంగకేభ్యః అపయాతే వ్యస్సకలం విశ్వే షంయధాత ధావ్యవనేతుం స్వే పూర్ణస్వాయంమయతోఽపి వాయుప్రేరితేవాశ్చేతిచ - అత్ర నిగృహీతా నితాశ్వసంతాని వ్యజనాని సైన్యస్తథోద్ధాః బభూవుః యుద్ధసహాధ్వనా మెవస్వేదసైన జవాసాంత ధాసిస్రోద్ధోఽక్త్యాత్ధోత్తమిత్యేయమ్ ॥ ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౨౧ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర తదా సంకుర సేనే ప్రహేస్య నుశేసచాపస్వే త్రచా పౌచసగర్జితౌ సనసిం హనా దౌసస్తనితౌ చతౌ ఉభయోరిపుగణౌ శతుప్ర ఇంగ్షరౌ పుష్కరావర్తకౌ శేపూర్వమరుతా ప్రాగ్వాయునా పశ్చిమమరుతాపరాగ్వాయునా చ ప్రచోదితౌ ప్రేరితౌఘనాఘనౌ మేఘనాఘనౌ మేఘావివ శసైన్యసైన్యసంగతౌ బభూవతుః ఉపమా

తాస్సగృహీత్వా । ఆదాయ నందనవనాదపి షేక్తుమాజౌ వీరాన్ ప్రసూనచయమప్యభజన్ విహాయః ॥ వ ॥ ౨౦ ॥ సలిఘుమ్నజలేమిథో విమర్దాత్ స్వకలంతద్వ్యపసేతుమంగకేభ్యః । మఘువత్ప్రముఖాస్సురా బభూవుర్మరుతో విస్వాయ పూర్ణతాశ్వసన్తాః ॥ వ ॥ ౨౧ ॥ తత్ర తౌ రిపుగణౌ శసైన్యసైన్యసజ్జితౌ సఘనసింహగర్జితౌ । పూర్వపశ్చిమమరుత్ప్రచోదితౌ పుష్కరావఘనాఘనావివ ॥ వ ॥ ౨౨ ॥ ధావత్స్యందనకేతనాంశుకమరుద్వ్యాధూతమందాకినీబిందూనామపి సైన్యకుంజరఘటాశుండాసముత్థాయినాం । దానామ్భఃపృషతామపి స్ఫుటశరత్తారాకృతిస్పర్ధినాం భేదం గాహయితుం శశాక గగనే భృంగానురోధక్రమః ॥ వ ॥ ౨౩ ॥ ఆసాద్య ద్వీపమాహవే రదపథేనారుహ్య లీఢా సినాయస్తారం విని

లంకారః - రథోద్ధతా ॥ ౨౨ ॥ అథ పవభిర్గజయుద్ధమాహ ॥ ధావదితి ॥ స్ఫుటయోః శరది తారాణాం నక్షత్రాణాం ఆకృత్యా స్వరూపేణ సహస్పర్ధంత ఇతి స్పర్ధినాం మిథ్యోభయత్ర విశేషణం ధావతాం వేగేన గచ్ఛతాం స్యందనానాం రథానాం కేతనేషు ధ్వజేషు అంశుకానాం పతాకాపటానాం సంబంధిభిర్మరుద్భిర్వాయుభిర్వ్యాధూతానాం చ్యావితానాం మందాకిన్యాః ఆకాశగంగాయాః బిందూనామపి సేనాసు సమవేతానాం సైన్యానాం కుంజరఘటానాం గజబృందానాం శుండాభ్యః కరైః సముత్థాయ్యంత ఇతి సముత్థాయినాం తథాత్వేనినః - దానామ్భసః మదజలస్య పృషతాం బిందూనామపి ఉభయేషాం మిథో భేదం వైలక్షణ్యం గ్రాహయితుం జ్ఞాపయితుం జనానాం మిలితేషు - గగనే భృంగానామనురోధక్రమః అనుసరణరీతిః శశాక సమర్థోఽభూత్ ॥ అత్ర తాదృశోభయబిందూనాం భృంగాణాం శరణేనమిథో వైలక్షణ్యస్ఫురణాద్విశేషకాలంకారః - వైశేష్యస్ఫూర్తౌ విశేషకయితి లక్షణాత్ నచ తారాకృతిస్పర్ధిదామి త్యుపమయోర్జ్ఞాపితఇతి ద్వయోరఙ్గాఙ్గిభావేన సంకరః ॥ శార్దూలవిక్రీడితం ॥ ౨౩ ॥ అసాద్యేతి ॥ అహవేయా

ద్ధేద్విపంశత్రుగజమాసాద్య సన్నిధాయరథపథేనసంతతమార్గేణ రుష్యాతితీక్ష్ణేనఅసినా ఖడ్గేన యంతారంగజారూఢంవినిపాత్య పాతయిత్వా అట్టహాసి తేనసహితం యథాతథా సా ట్టహాసితంస్కంధే గజస్యస్థితిం విధాయకుంభయోరాస్ఫాలనంసశబ్దంకరస్పర్శం కరోతీతి కారిణం రిపుభటంశత్రుయోధందృష్ట్వాకస్యాశ్చిద్దివౌకస్త్రియాః దేవాంగనాయాః సంబంధినోః కఠినయోః కుచౌకుంభౌ వివతయోః అఖండాఅవిచ్ఛిన్నా కండూఃఖర్జూః అభవ త్ - అయంచైతయోరుచితోన్యకర ఇతిస్పృహ్యత్యుక్తాభూదిత్యర్థః - అత్రతాదృగ్వీరద ర్శనస్యవిశేషణగత్యా కుచకండూదయ హేతుకస్య కావ్యలింగస్య కండ్వాసంబంధేపిసంబంధ రూపాతిశయోక్తేశ్చద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః - వృత్తంపూర్వోక్తమేవ ॥ ౨౮ ॥ కశ్చి దితి ॥ కశ్చిద్గజఃప్రతిభటేన రిపువీరేణశస్త్రాఅసినాకత్తేనకరణేనకరేశుండాయా మామూల భాగంమూలదేశపర్యంతంవిలూనేచిన్నే సత్యపినమితః నమ్రీకృతః అగ్రకాయః పూర్వకా యఃయేనతథోక్తస్సన్ నిషాదినాయంతుః హస్తాత్ త్రస్తంగళితంసృణిం అంకుశంరదనేన దంతేనక్షిప్రంసత్వరం పరిగృహ్య ఆదాయతస్మైతస్మై మూర్ధాయుభయోరప పీతిశేషః - త

> పాత్యసాట్టహాసితంస్కంధేస్థితిమ్ । కుంభాస్ఫాలనకారిణం రిపుభటం
> దృష్ట్వాదివౌకస్త్రియాః కస్యాశ్చిత్కుచ కుంభయోః కఠినయోఃకండూరఖ
> ణ్డాభవత్ ॥ న ॥ ౨౮ ॥ కశ్చిద్గజఃప్రతిభటేనకరేవిలూనేప్యా మూలభాగమసి
> నానమితాగ్రకాయః । క్షిప్రంపరిగృహ్యరదనేననిషాదిహస్తాత్ స్రస్తంసృణిం
> పునరదాత్కుశలాయతస్మై ॥ ప ॥ ౨౯ ॥ భసితలేపసితౌకరి కావుభౌయుధిశ
> రస్పరదత్తరదౌయుతౌ । హరిగవేక్ష్యవహత్యపివాహనే సరభసన్నిదధేకలాద్దృ
> శః ॥ ప ॥ ౩౦ ॥ భగ్నైకదంతముసలః ప్రతిదంతిఘాతాత్కుమ్భాగ్రలగ్న
> కుటిలాఞ్చితచంద్రరేఖః । కశ్చిద్గిరీశసమతాంకలయన్ కరీంద్రస్సా రూప్య

స్మైనిషాదినేపునరదాత్ దత్తవాన్ - అత్రాంకుశదానసంబంధేపి సంబంధరూపాతి శ యోక్తిః ॥ ౨౯ ॥ భసితేతి ॥ భసితస్యభస్మనః లేపేనసితౌ శ్వేతౌభూతౌ యుధియుద్ధేము శేవరస్పరందత్తౌరదౌదంతౌయాభ్యాంతౌ ఉభౌగజౌఅవేక్ష్యచతు ర్ణాంతత్వేనతన్ముఖ మవ లోక్యేత్యర్థః హరిరింద్రఃపవహతి ఆత్మనాధిరూఢేపివాహనే ఐరావతేనకలాః దృశఃనేత్రాణి సహస్రంసరభసంయథాతథాని దధేనిహితవాన్ మమైరావతః కింతత్రగతఇతిభ్రాంతిఃభయా త్కమత్రనాస్తీతిసత్వరంతమాలోకితవానిత్యర్థఃభ్రాంతిమదలంకారః ॥ ౩౦ ॥ భగ్నేతి॥ ప్రతిదంతినశ్శత్రుగజస్యఘాతాద్దంతప్రహారాత్ భగ్నంభిన్నం ఏకదంతోముసలమివయస్య సఃకుంభస్య అగ్రేఉపరిభాగేలగ్నాదృశ్యాకుటిలావక్రా అంచితాశోభనచంద్రరేఖా తదాకృతి ర్వ్రణమంకుశః చంద్రరేఖేవేతివాయస్యసః కశ్చిత్కరీంద్రః గజశ్రేష్ఠఃగిరీశస్యశమ్భోః స ర్వతేంద్రస్యచ సమతాంసామ్యరూపం ఔన్నత్యేనతౌల్యంచకలయన్ స్వీకరిష్యమాణస్సన్ వర్తమానసామీప్యేవర్తమానవన్నిర్దేశః - గణాధిపతేర్విఘ్నరాజస్య సారూప్యంభజతీతి భాగివే

త్యుత్ప్రేక్షావిశేషః క్రమముక్తిరత్ర వివక్షితేతి ధ్యేయం - ఉత్ప్రేక్షాశ్లేషౌ చ సాపేక్షౌ వితేతి తయోస్తస్యాశ్చ అంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౨౭ ॥ కశ్చిదితి ॥ దుస్సాధః అసాధ్యః రోధః నివారణం యస్య తథోక్తః అతఏవ కశ్చిత్కరికలభః తరుణగజః దూరం యథా తథా ధూతః పరాస్తః అంకుశః యేన తథోక్తస్సన్ యదధివేగాన్నిర్గత్య స్వబలాదతిక్రాన్తః - అరినృపతిబలే శత్రుసైన్యే స్వస్వంసీయం స్వామినం యన్తారం యత్ర అపాతయత్ పాతితవాన్ తత్ర అరినృపతిబలే స్కన్ధే స్వీయే అధిరూఢం గజచర్యాసైపుణసాహసాదిరితి భావః - విమతం శత్రుయన్తారమపి స్వం స్వీయం సైన్యం నీత్వా ప్రాపయ్య తదా ఉక్తప్రకారమాధత్త చక్రే తత్రాపాతయదిత్యర్థః - ఇత్థముక్తప్రకారేణ విఘ్నమనుతే ఆత్మానమితి విఘ్నమన్యం పండితంమన్యమూర్ఖం నిషాదిసార్వం త్రోః ద్వయంమపి స్వీయం పరకీయం చ జనానాం సర్వేషాం హాసస్య పాత్రం విదధే చక్రే మదాన్ధో నవరేషామేవానను కూలం చేష్టతే - కింతు స్వేషామపీతి భావః - అత్ర దుస్సాధరోధత్వాదినా యన్తృపాతనసమర్థనాత్కావ్యలిఙ్గభేదద్వయేన వాక్యార్థరూపేణ యన్తృద్వయపరిహాసనసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుక కావ్యలిఙ్గస్య

భాగివగణాధిపతేర్విరేజే ॥ ప ॥ ౨౭ ॥ కశ్చిన్నిర్గత్య వేగాదరినృపతిబలే పాత
యత్స్వామినం స్వం తత్ర స్కన్ధాధిరూఢం విమతమపి తథాధత్త నీత్వా స్వ
సైన్యమ్ । ఇత్థం దుస్సాధరోధో యదధికరికలభో దూరధూతాఙ్కుశస్సన్ వి
ఘ్నంమన్యం నిషాదిద్వయమపి విదధే హాసపాత్రం జనానామ్ ॥ స ॥ ౨౮ ॥ హ
స్తేన హస్తమథ దన్తయుగేన దన్తౌ కర్ణౌ చ కర్ణయుగళేన పదే పదాభ్యా
వాలేవాలమభిహత్య చ వారణౌ ద్వౌ తుల్యాఙ్గయుద్ధమతిశిక్షితమాధదాతా
మ్ ॥ వ ॥ ౨౯ ॥ నిషాదినో దన్తిశిరస్యధోముఖా నిపాతితాఙ్గా గుడసృత్తా
డనైః । వ్యధావనోదాయ మదస్య సౌరభైర్వినమ్య జిఘ్రన్త ఇవాలిలోకి

అసంబన్ధే సంబన్ధరూపాతిశయోక్తిశ్చైకవాచకానుప్రవేశసఙ్కరః ॥ స్రగ్ధరావృత్తమ్ ॥ ౨౮ ॥ హస్తేనేతి ద్వౌ వారణౌ గజౌ హస్తేన హస్తం శుండయా శుణ్డాం అభిహత్య ప్రహృత్య అథా విశేషః అథ అనన్తరం ఇదమగ్రే సర్వత్ర యోజ్యం దన్తయుగేన దన్తౌ దన్తయుగమభిహత్య ఇదమపి తథైవ యోజ్యం కర్ణయుగళేన చ కర్ణౌ పదాభ్యాం చ పదే పాదౌ వాలేన వాలం ఏవమత్యన్తం శిక్షితం తుల్యం అవిశేషమఙ్గైర్యుద్ధమాదధాతాం అకురుతాం ఆదధాతే ఇతి వర్తమానార్థ లఙనప్రాప్తస్సంబన్ధో విరోధాముపేక్ష్య - స్వభావోక్తిః ॥ ౨౯ ॥ నిషాదిన ఇతి ॥ నిషాదినో గజారూఢాః గుడస్య ప్రతిగజకరగృహీతదణ్డస్య తాడనైః తస్మిన్ గజస్య శిరసి కుమ్భోపరి అధోముఖం నిపాతితాన్యఙ్గాని ఊర్ధ్వకాయాః యేషాం తథోక్తాః - వ్యథాయాః దణ్డతాడనవేదనాయాః అపనోదాయ వారణాయ తామపనేతుమితి తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితి చతుర్థీ - మదస్య దానజలస్య సౌరభం పరిమళం వినమ్య ప్రహ్వీభూయ జిఘ్రన్త ఇవ వెత్యుత్ప్రేక్షా అళిలోకి శేద్ధృష్టాః జనైరితి శేషః - వంశస్థం ॥ ౩౦ ॥ తీక్ష్ణైరితి ॥ తీక్ష్ణైః ప్రహ్వత్తి

వాంశ(స్త్రూ)ణాం ఖడ్గైర్బాణవిశేషైః అపహృతాని భిన్నాని శిరాంసి యేషాం తేషాం హస్తిపానాం గజారోహాణాం శరీరాత్ ఉత్క్రాన్తాః నిర్గతాః ప్రాణాత్మకాః వాతాః వాయవః కరిమదపయసాం సౌరభీం పరిమళపరమ్పరాం ఉద్వహన్తస్సన్తః దివి ఆకాశే సమ్మర్దభాజాం సురసుదృశాం అప్సరసాం కపోలస్థలయోః కుచౌ కలశావివ తయోశ్చ స్వేదవారికణాం శ్రమజలానాం ప్రవాహం పాయం పాయం పీత్వా పీత్వా తాలవృన్తస్య వ్యజనస్య కృత్యం చక్రుః - అత్ర అస్య కృత్యస్య అన్యత్రాసంభవేన తత్సదృశకృత్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధ నిబంధనో నిదర్శనాలంకారః - అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిశ్చైక వాచకానుప్రవేశేన సంకీర్ణౌ - స్రగ్ధరా ॥ ౩౧ ॥ అశ్వావితి ॥ ఉభౌ అశ్వౌ అగ్రపాదౌ పూర్వపాదౌ ఉత్క్షిప్య ఉద్ధృత్య యుద్ధే అభిముఖీభవన్తౌ సన్తౌ స్వోత్సవీయా సాదినౌ తౌరంగికౌ ॥ ని ॥ అశ్వారోహాస్తు సాదినః ఇత్యమరః - పరస్పరస్య ఉపరిశరీర ఇత్యర్థః - హేత్యోః అన్యోన్యాయుధయోః పాతాత్ త్రాతుం రక్షితుం తం పరిహర్తుమితి యావత్ - ఊర్ధ్వాః సాదితిరోధానాయ ఊర్ధ్వీకృతః కాయః యాభ్యాం తౌ తథోక్తావివేత్యుత్ప్రేక్షా తస్థతుః స్థితవంతౌ

రే ॥ వ ॥ ౩౦ ॥ తీక్ష్ణైః పత్రైర్ధారాభిః ఖడ్గైరపహృతశిరసాం హస్తిపానాం శరీరా
దుత్క్రాన్తాః ప్రాణవాతాః కరిమదపయసాం సౌరభీముద్వహన్తః పాయం
పాయం కపోలస్థలకుచకలశస్వేదవారిప్రవాహం చక్రుస్సమ్మర్దభాజాం
విసుర సుదృశాం తాలవృన్తస్య కృత్యం ॥ వ ॥ ౩౧ ॥ అశ్వావుత్తస్థతురగ్ర
పాదావుత్క్షిప్య యుద్ధాభిముఖీభవన్తౌ । పరస్పరస్యోపరి హేతిపాతాత్సా
దినౌ త్రాతుమివోర్ధ్వకాయౌ ॥ వ ॥ ౩౨ ॥ ఏకైవ వైరిభటఖడ్గవరస్య
ధారాధారాసు పఞ్చసు సతీష్వపి కంచిదశ్వం । స్కంధే విభిద్య తదసానితరై
ర్దురారోహాణ జగ్రాహ నాల్పమపి తత్క్షతజాంబులేశం ॥ వ ॥ ౩౩ ॥ సమరభు

౩౨ ॥ ఏకేతి ॥ వైరిభటస్య శత్రువీరస్య యః ఖడ్గవరః ఖడ్గశ్రేష్ఠస్తస్య ధారా తీక్ష్ణాగ్రం ఏకైవ స్వయమేకాపి సతి కంచిదశ్వం శాత్రవం పఞ్చసు ధారాసు తీక్ష్ణాగ్రేషు ఆస్కందితాదిగతివిశేషేషు చ సతీష్వపి ॥ ని ॥ ధారాస్త్వగ్రే ద్ప్యసంతత్యాం సైన్యాగ్రే శ్వగతేష్వపి సైజయంతి - స్కంధే గ్రీవామూలదేశే విభిద్య భిత్త్వా ఇతరైర్దురారోహాణ ప్రాప్తుమశక్యేన పాతుం దుర్లభానితి యావత్ - దుర్లభం అపం అపాం సమూహః నేమతానితి వాతస్య అశ్వస్యాల ఘ్రాణ ప్రాణా పఞ్చజగ్రాహ గృహీతవాన్ కించాత ఏవ తస్యాశ్వస్య క్షతజమేవ అమ్బు రక్తజలం తస్య లేశం లవం అల్పమిషదపి న జగ్రాహ జుగుప్సితత్వాదిత్యుత్ప్రేక్షా యా - దితిచ భావః - అత్రైకస్యాః ధారాపంచకవదశ్వ భేదవర్ణనాత్కారణా సాకల్యేపి కార్యోత్పత్తిరూపోత్పత్తిరూపో విభావనాభేదః ఏవం లోకైకదుర్లభబలవత్వాదిన గ్రాహిహిత్యాజుగుప్సితరక్తాంబుత్యాగస్య అనురూపాత్స్వమాలంకారశ్చ ద్వయోరపి శ్లేషోజ్జీవితయోస్సంసృష్టిః ॥ ౩౩ ॥ సమరేతి ॥ సాదినః తౌరంగికస్య భూషణానాం కనకమకుటాదీనాం యే మరకతమణయః

గారుత్మతాని తేషాంభాసాం శ్యామపరిభాణాంమధ్యంగచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతిమధ్యగస్తాభిః శ్యామీభూతఇత్యర్థః కశ్చిదశ్వస్సకలానాం బహూనాంభటానాం అపరావృత్త్యా మృతానాం విషయైకార్త్స్న్యేనమసజసైన్యైః చంచలాత్కాన్తిమత్త్వాత్ అతఏవఛిన్నః ముక్తబంధనః హాహాః రథ్యః యస్మాత్స్యాద పత్తాంనేతుః సూర్యస్య శతాంగాద్రథాత్ సమరభువి యుద్ధదేశేని పతితః రథ్యః రథాశ్వ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా సేరరాజమాలినీ ॥ ౩౪ ॥ అయోధనేతి ॥ ఆయోధనాఙ్గణజుషాం యుద్ధదేశే గతానాం మస్సృగాపగానాం రక్తనదీనాం మావర్తగర్భేషు జలభ్రమిమధ్యేషుపతితాః హయానామశ్వానాంకుణపాః శవానిమండల చంక్రమేషుచక్రాకారగతివిశేషేషు విషయేపూర్వం శిక్షాకాలేవిహితం అభ్యస్తంవిహితపూర్వంశిక్షావిశేషం ఉపావర్తనాః స్వీకుర్వాణా ఇత్యుత్ప్రేక్షా - సంబభ్రమః భ్రమంతిస్మ ॥ ౩౫ ॥ అక్షైకేనపదాతియుద్ధమాహ ॥ ధన్వీతి ॥ స్వస్యస్వస్యసంబన్ధినాం స్వీయానామితివా అస్త్రాణాం

విబభాసేసాదినో భూషణానాం మరకతమణిభాసాం మధ్యగః కశ్చిదశ్వః। సకల
భటవిమర్దైశ్చ్యుతశ్చ్యుతాలాధ్భిన్నవాహోన్ని పతితఇవరథ్యో నేతురహ్నశ్శతాం
గాత్ ॥ ప ॥ ౩౪ ॥ అయోధనాఙ్గణజుషామస్సృగాపగానామావర్తగర్భపతి
తాః కుణపాహయానాం సంబభ్రముర్విహితపూర్వముపాదధానాశ్శిక్షావి
శేషమివమండలచంక్రమేషు ॥ ప ॥ ౩౫ ॥ ధన్వీధానుష్కమారాదసిభృతమసి
మాన్కుంతినంకుంతధారీ చక్రాస్త్రంచక్రిహేతిర్గదినమపి గదాపాణిరన్యో
న్యమేత్య। స్వస్వాస్త్రాణాంప్రయోగే దృఢపరిచితయోర్హంతృవధ్యత్వశైలీసా
ధారణ్యే ప్రతిష్ఠామథి విదధురవిబాధ్యంద్వయోధాగ్రగణ్యాః ॥ ప ॥ ౩౬ ॥ ధృ
ష్టద్యుమ్నోత్కృత్తమర్మాణమగ్రే దృష్ట్వాహాహాశబ్దదీనాంస్వసేనాం। ఘో

ఆయుధానాంప్రయోగే ప్రహారణవిషయేదృఢా అవిస్మృతా పరిచితిః అభ్యాసోంతయోక్తాః అతఏవ అబాధ్యంద్వంద్వం అనురూపమన్యోన్యయుద్ధాతథా యుద్ధ్యంతీతిద్వంద్వయోధాః తేషామగ్రగణ్యాః శ్రేష్ఠాః ధన్వీధనుర్ధరః అసిమాన్ ఖడ్గధరః అసిభృతంఖడ్గధరం - కుంతధారీ కుంతినంచక్రం హేతిరాయుధం యస్యసః చక్రాస్త్రంగదాపాణౌయస్యసః గదినమపి అన్యోన్యం ఆరాత్సమీపమేత్య పదత్రయమిదం ప్రథమాంతద్వితీయాంతద్వయపరంచకేపి యోజ్యం ఇత్థంద్వంద్వీభూయేత్యర్థః హంతృత్వశైల్యాః హింసాకర్తృత్వస్వభావస్య వధ్యత్వశైల్యాః హింసాశ్రయత్వస్వభావస్య చద్వయోరపి సాధారణ్యేతుల్యభావేప్రతిష్ఠాంస్థితిం అవిదధుః చక్రుః పరాఘ్నంతః హింస్యమానాశ్చ భవన్నిత్యర్థః - అత్రైకైకస్మిన్ హంతృత్వవధ్యత్వరూపానేకగుణయోగపర్యాయాత్సముచ్చయభేదః - స్రగ్ధరావృత్తమ్ ॥ ౩౬ ॥ ధృష్టేతి ॥ తతః - ధృష్టద్యుమ్నేన పాండవసేనానాయకేన ఉత్కృత్తానిభిన్నాని మర్మాణి ఆయుఃస్థానానియస్యతథోక్తాం అతఏవహాహాశబ్దైః దీనాంస్వీయాంసేనామగ్రే దృష్ట్వాభీష్మః ఘోరః దారుణః ఘోషః టంకారః యస్యాస్తథోక్తాం కోదండస్య చాపస్య

జ్యాం గుణం ఆమృశన్ టంకారయన్ సన్ పార్థసైన్యం పాండవసేనాం ప్రావిశత్ ప్రవిష్ట వాన్ అత్ర తాదృగ్వీర సేనావలోకనస్య తథా భీష్మప్రవేశం ప్రతి హేతుత్వాత్స్వభావార్థహేతు కం కావ్యలింగమ్ - శాలినీ ॥ ౩౭ ॥ ససింహేతి ॥ సింహనాదేన సహితే ససింహనాదే సమ్ప్రహారే సంగ్రా యామిషుమాలే భీష్మే ప్రథమమేవ చాపం ధనుః సమాకృష్య విముక్తైః ప్రయుక్తైః శరైః ఇషుభిః రాజ్ శమూహాన్ ఆవరీతుం వారయితుం ప్రవృత్తే అభ్యుత్థితే సతి అప్సరోభిః వరాన్ పతీన్ వరీతుం వవలే ఏవ హా వృతం నలితేర్భావే లిట్ - అప్సరోభిః ప్రథమం వరాన్ వరీతుం వవల ఇత్యపి ప్రాహుః తతః పూ ర్వం మహావీరాణాం నాశాభావాదితి భావః - అత్ర భీష్మపరాకారణాప్సరోవరవరణక్రియ - యో ర్యౌగపద్యాత్సముచ్చయః ॥ ౩౮ ॥ పృథేతి ॥ తస్య భీష్మస్య వృషత్కవర్యాః బాణశ్రేష్ఠాః పృథక్పృథ క్ప్రత్యేకం ఏకైకశ ఇతి యావత్ పృథాసుతానాం పాండవానాం పృతనాంతరాలే [illegible] మధ్యే స హస్రం ద్విపాన్ గజాన్ సహస్రం తురగాన్ అశ్వాన్ ఉభయత్ర తదారూఢానితి ధ్యేయం సహస్రం భటాన్ పదాతీంశ్చ పతితాన్ నిహతాన్ అకార్షుః చక్రుః ॥ ౩౯ ॥ సింధోరితి ॥ జమదగ్నిసూ నోః పరశురామస్య ప్రాణాన్ స్విలిహ్యాంస్స్పృశ్యధిక్ అపారా ఇమే తాపసీయా ఇతి ప్రవిముక్తవ

దణ్డజ్యామాస్పృశన్ ఘోరఘోషాంకో హాద్భీష్మః ప్రావిశత్పార్థసైన్యం ॥
ప ॥ ౩౭ ॥ ససింహనాదే సరితః కుమారే చాపం సమాకృష్య శరైర్విముక్తైః
రాన్వ్రక్రితుం ప్రథమం ప్రవృత్తే వరాన్వరీతుం వవలేప్సరోభిః ॥ ప ॥ ౩౮ ॥ పృ
థాసుతానాం పృతనాంతరాళే పృథక్పృథక్తస్య వృషత్కవర్యాః । ద్విపాంస్స
హస్రం తురగాంస్సహస్రం భటాంస్సహస్రం పతితానకార్షుః ॥ ప ॥ ౩౯ ॥ సి
న్ధోస్సుతస్య విశిఖైర్జమదగ్నిసూనోః ప్రాణాన్స్విలిహ్యధిగితి ప్రవిముక్తపక్షైః -
కృత్తాన్యకూణి రిపువిరోధికులాని కశ్చిత్ క్షిప్రజవేన జగృహే యుధి భూతవర్గః ॥ ప ॥
౪౦ ॥ దేవవ్రతే దళితవైరిణి దృష్టమాత్రే సారథ్యమాత్రకరణే కృతసంగరోపి ।

పక్షైః తత్ప్రాణాం స్త్యక్తవక్షైః అతిదృఢస్వరైః శరైరితి యావత్ విశిఖైర్బాణైః ర్యధికృత్తాని ఛి న్నాని విరోధికులాని శత్రుసంఘాన్ కశ్చిదేకః భూతవర్గః పృథివ్యాదిపంచకం దేహ ఇతి యావత్ - జవేన అముంచత తత్యాజ మముచురిత్యర్థః - కశ్చిదన్యః భూతవర్గః పిశాచబృందః జవేన జగృహే గృహీతవాన్ విరోధికులానీతి యోజ్యం - ఆహారార్థమితి భావః ॥ ని ॥ భూతం క్ష్మాదౌ పిశాచాదౌ న్యా య్యే సత్యోపమానయోరితి వైజయంతీ ॥ ౪౦ ॥ దేవేతి ॥ దళితా నిహతాః వైరిణః శత్రవః యేన తథో క్తే అత ఏవ దేవవ్రతే భీష్మే దృష్టమాత్రే స్పృష్టే సత్యేవ నతు విలమ్బాదిత్యర్థః సారథ్యమాత్ర కరణే సారథ్యస్యైవ కరణేన తు యుద్ధకరణ ఇత్యర్థః - కృతః సంగరః ప్రతిజ్ఞా యేన తథోక్తోపి ము రభిత్ శ్రీకృష్ణః రథస్య అర్జునరథస్య మూలే కేవలం మూలభాగ ఏవ చక్రం రథాంగం నాతిసంభ్ర మయాంచకార - భృశం న భ్రామితవాన్ కింతు రథస్య మధ్యేపి చక్రం సుదర్శనం అతిసంభ్రమ యాంచకార - భీష్మవధాయ చక్రాయుధం గృహీతవానిత్యర్థః ॥ ని ॥ చక్రం సైన్యే రథాంగే చ రథాంగే దయరాష్ట్రయోః - శస్త్రభేదే చ పుమాంశ్చక్రవాక ఇతి వైజయంతీ - అత్ర ద

శితవైరిభీష్మావలోకనస్య విశేషణగత్యా శ్రీకృష్ణస్య ప్రతిజ్ఞాత్యాగపూర్వకచక్రభ్రామణహే తుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౮౧ ॥ అరీతి ॥ అరిమండలస్య శత్రుమండలస్య ఖండనైః ఛేదకైః అముష్య భీష్మస్య వృషత్కైః బాణైః అవకీర్ణాః విదారితాః అవనీపతయః శత్రుభూపాః రుషా కోపేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా అముష్య జననీం గంగాం నిజానాం రుధిరాపగావలీనాం రక్తనదీసమూహానాం అధివిన్నాం కృతసాపత్న్యకాం చక్రుః - తాం బహుసపత్నీం కాం చక్రురిత్యర్థః - బహవో రక్తప్రవాహాః ప్రసస్రురితి సకమార్థః - సాపత్న్యాదన్యత్ పరం దుఃఖం స్త్రీణామితి భావః - అత్రాత్మహంతారం భీష్మం సాక్షాత్ ప్రతికర్తుమశక్తానాం శత్రూణాం తద్వియజననీదుఃఖజనకోద్యోగవర్ణనాత్ ప్రత్యనీకాలంకారః - ప్రత్యనీకం బలవతశ్శత్రోః పక్షే పరాక్రమ ఇతి లక్షణాత్ - ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౮౨ ॥ తదన్వితి ॥ తదను అనంతరం కల్పాంతే ప్రళయకాలే రుద్రస్య బంధుః సదృశః అయం సింధుసూనుః భీష్మః సమరే యుద్ధే నశిలీముఖీనానామభిముఖమవస్థితానాం వైరిభటానాం సంబంధినాం ప్రాణానాం పరిమోక్షణే త్యాజనే ఉన్ముఖా

మూలేన కేవలమహో ఖురభిత్త్రధన్యమధ్యే చ చక్రమతిసంభ్రమయాంచ
కార ॥ ప ॥ ౮౧ ॥ అరిమణ్డలఖణ్డనైః వృషత్కైరవకీర్ణా రుధిరాపగావలీనాం।
అవనీపతయో రుషా నిజానామధివిన్నాం జననీమముష్య చక్రుః ॥ గ ॥ ౮౨ ॥ తద
నుసమరసమ్ముఖీనవైరిభటప్రాణతతిమోక్షణోన్ముఖశిలీముఖప్రస్థానసమయ
సమాపృచ్ఛనపాత్రీకృతకర్ణపుటైర్వలవైరినగరవాస్తవ్యవారవిలాసినీజనపాణి
పఙ్కేరుహపరిగళితపారిజాతప్రసవసమాపతితచఞ్చరీకపుఞ్జమఞ్జుగుఞ్జితవ్యఞ్జి
తభేదచికురబన్ధైః వేగాపతితవిశిఖవిఘట్టనవిపర్యస్తమకుటవిప్రకీర్ణవివిధముక్తా
ఫలశఙ్కావదాన్యరణశ్రమవారిశీకరనికరకోరకితనిటిలభాగైః రోషాతిరేకవ్యతిక
రితదశనావళీదంశనపునరుక్తరక్తిమాధరైరయా తేన రాజ్ఞాం శిరోభిః కల్పాంతరు

ణాం ప్రవణానాం శిలీముఖానాం బాణానాం ప్రస్థానసమయే ప్రయాణకాలే సమాపృచ్ఛనస్య ప్రశ్నస్య పాత్రీకృతాని సమ్ముఖీకృతాని కర్ణపుటాని యేషాం తైః వలవైరినగరే స్వర్గే వాస్తవ్యానాం నివసతాం వారవిలాసినీజనానాం అప్సరసాం పాణిపంకేరుహైః కమలైరివ తాభ్యాం పరిగళితైః పారిజాతప్రసవైః స్వభావసమాపతితానాం సహాగతానాం చంచరీకపుంజానాం భృంగసమూహానాం మంజునా మనోహరేణ గుంజితేన ఝంకారేణ వ్యంజితః ప్రకటితః భేదః మిథో వైలక్షణ్యం యేషాం తథోక్తాః చికురబంధాః ధమ్మిల్లాః యేషాం తైః వేగేనాపతితైర్గతైః విశిఖైర్బాణైర్విఘట్టనేన సంఘాతేన విపర్యస్తేభ్యః విషమితేభ్యః మకుటేభ్యః కిరీటేభ్యః విప్రకీర్ణానాం గళితానాం వివిధానాం ముక్తాఫలానాం శంకాయా ఊహస్య వదాన్యైః దాతృభిః స్తద్దాభిః తిదాయిభిరిత్యర్థః రణాదుద్భూతాత్ యః శ్రమః తత్సంబంధినా వారిశీకరనికరేణ స్వేదజలబిందుబృందేన కోరకితః సంజాతకోరక ఇవ స్థితః నిటిలభాగః ఫాలదేశః యేషాం తైః రోషాతిరేకేణ కోపాతిశయేన వ్యతికరితయా సంఘటితయా దశనావళ్యా దంతపంక్త్యా యద్దంశనం తేన పునరుక్తః ద్విగుణిత

తైః రక్తిమా ఆరుణ్యం యస్య తాదృశః అధరః అధరోష్ఠః యేషాం తైః అయుతేన దశభిః సహస్రైః రాజ్ఞాం శత్రుభూపానాం శిరోభిః వసుంధరాం భూమిం బంధురయాంచకార విషమితాం చక్రే - దశసహస్రాణి శత్రూనవధీదిత్యర్థః ॥ ౪౩ ॥ సద్య ఇతి ॥ సద్యస్సు తేన భీష్మేణ జనితైః రణే మహావీరాన్నిహత్య నిర్మితైః నవానాం దేవానాం దేవభూయం గతానామితి యావత్ - వర్గైర్బృందైః స్వస్మిన్ స్వీయే ధామ్ని నివాసే స్వర్గే సాంద్రే నిబిడే సతి సంకుచితా స్వల్పీభూతా స్థితిః ఆవాసః యేషాం తేషాం స్వర్లోకసాం దేవానాం సా ప్రసిద్ధా హూంకృతా అనివార్యా - కుశికనందనస్య విశ్వామిత్రస్య కోపముద్రా త్రిశంకుస్వర్గసృష్టిరూపకోపచిహ్నం స్వయం ఆత్మభిరేవ కామ్యా అభిలషణీయా అజని అభూత్ అత్ర దేవానాం స్వర్గస్థితిసంకోచాసంబంధేపి త్రిశంకుస్వర్గకామనా సంబంధోపి చసంబంధోక్తిరూపమతిశయోక్తిద్వయమంగాంగిభావేన సంకీర్ణం ॥ ౪౪ ॥ భీష్మస్యేతి ॥ పితుశ్శంతనోర్ముదే సత్యవతీలాభరూపసంతోషాయ కన్యాజనస్య పాణిపీడాం వివాహం త్యక్తవతః విసృష్టవతోపి తస్య భీష్మస్య సురాణాం సంఘాః పుష్పవర్షేణ అతిసంతానానాం అపత్యానాం సంతానాఖ్యసుర

ద్రుబంధుస్సృష్టసూనరయం వసుంధరాం బంధురయాంచకార ॥ వ ॥ ౪౩ ॥
సద్యస్సు తేన జనితైర్నవదేవవర్గైః స్వాద్రే స్వధామ్ని సతి సంకుచితస్థితీనామ్ । స్వర్లోకసామజని సా స్వయమేవ కామ్యా కూలంకషా కుశికనందనకోపముద్రా ॥ ప ॥ ౪౪ ॥
భీష్మస్య కన్యాజనపాణిపీడాం పితుర్ముదే త్యక్తవతోపి తస్య । సఙ్ఘాత్సురాణామతిపుష్పవర్షైః సంతానలాభో జనితోద్య చిత్రం ॥ ప ॥ ౪౫ ॥
ఇత్థం విధాయ దినమేకమసౌ సమీకం పాశ్చాత్యభూధరముపేయుషి పద్మబంధౌ । ప్రత్యర్థినామివ చకార బలాపహారం వ్యస్యాపి చాపశిఖరాదవరోపితజ్యః ॥ X ॥ ౪౬ ॥
ఇతి నవదినాని నవసవాని భుజవిలసితాని ప్రకాశ్య

వృక్షపుష్పాణాం లాభః అజనీతి యత్ తదేతద్భార్యాభావేపి సంతానలాభః విశేషాపేక్షీ నపుంసకత్వనిర్దేశః విచిత్రం ॥ ని ॥ సంతానస్సంచయే గోత్రే పుత్ర్యాదవత్యే సురద్రుమ ఇత్యమరః - అత్ర సంతానకారణదారపరిగ్రహాభావేపి తల్లాభవర్ణనాచ్ఛ్లేషప్రతిభోత్థాపితో విభావనాలంకారః ॥ ౪౫ ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్థముక్తప్రకారేణ అసౌ భీష్మః ఏకం దినం యావద్దివసమిత్యర్థః - అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - సమీకం యుద్ధం విధాయ పద్మబంధౌ సూర్యే పశ్చాద్భవం పాశ్చాత్యం భూధరం అస్తశైలం ఉపేయుషి ప్రాప్నువతి అస్తంగతే సతీతి యావత్ - ప్రత్యర్థినాం శత్రూణాం బలస్య సామర్థ్యస్య అపహారం నాశమివ చాపశిఖరాత్ ధనుష్కోటితః అవరోపితా స్రంసితా జ్యా గుణః యేన తథోక్తస్సన్ స్వస్య ఆత్మనః బలస్య సైన్యస్య అపహారం శిబిరప్రవేశనమపి చకార ॥ ని ॥ బలం శక్తిర్బలం సైన్యమితి యాదవః అత్ర శత్రూణాం భీష్మస్య చ బలాపహారేణ శ్లేషభిత్తికాలబ్ధైక్యే నౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్ తుల్యయోగితాభేదః ॥ ౪౬ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ నవదినాని నవసవాని దినే దినే అభినవాని భుజయోర్విలసితాని యుద్ధక్రీడాః ప్ర

కాశ్యపకిశోరస్య ప్రదేశేఽపి అహ్నాదినే భగవతి వివస్వతి సూర్యే వియదాకాశం నిజధ్వజచిహ్నస్య తాలస్య ప్రమాణం చిహ్నమాత్రం ప్రమాణే మాత్రచ్ - ఆరోహతి సతి సమరమేవ వర్షాసమయః తస్మిన్ శిఖండినామ మయూరేణ తద్వదుల్లాసభాజా ఇత్యర్థః - గాండీవధన్వనార్జునేన పురస్కృతం శిఖండినం ప్రసమీక్ష్య దృష్ట్వా అయం శిఖండీ పూర్వజన్మకాలే స్త్రీ స్త్రీపూర్వః అమునా స్త్రీపూర్వేణ శిఖండినా సహ న యోద్ధవ్యం యుద్ధం న కర్తవ్యం ఇత్యాలోచ్య విశేషతో నిషిధ్య తేన సహ యుద్ధం విహాయ హస్తతలేన నిరస్తః త్యక్తః ధనుషః లస్తకః మధ్యం యేన తథోక్తః ॥ నిగలస్తకస్తు ధనుర్మధ్యమిత్యమరః - విశిష్టవాచకానాం సతి విశేషణే విశేష్యమాత్ర పరత్వాన్ ధనుశ్శబ్దవైయర్థ్యం - ప్రథమమాదౌ సంహితః బాణాకర్షణసమయ ఇతి యావత్ స్వస్య జిష్ణోః ఆత్మనః దూరమపసరణస్య ఏకస్థానం తముపసర్పణస్య కరణేన హేతునా ను ప్రతియోధయేత్యర్థః ప్రోషితం జిష్ణునా గాండీవగుణేన పశ్చాదనంతరం అతిదూరం నిష్కాసితైః నిస్సారితైః జయస్య సూచకస్య పిశాచైర్బాణవిశేషైః రాధివ సావసానం సాయం కాలపర్యంతం విదారి

దళమిహ్న పునరసౌ నిజధ్వజచిహ్నమాత్రం వియదారోహతి భగవతి వివస్వతి
సమరవర్షాసమయే శిఖండినా గాండీవధన్వనా పురస్కృతం శిఖండినమభి
వీక్ష్య స్త్రీపూర్వోఽయమమునా సహ న యోద్ధవ్య ఇతి నిషిధ్య హస్తతలనిర
స్తధనుర్లస్తకః ప్రథమం స్వదూరాపసరణకరణకుపితేన జిష్ణునా పశ్చాదతి
దూరనిష్కాసితైర్జయపిశాచైరివ సాయం విదారితకళేబరః ప్రయా
నితాంతతాంతశ్శాంతమనాః శాంతనవోఽస్వాస్థ్యనిహితరమాకాంతస్సుభట
లోకసముచితాం శయ్యాం క్రమాదధిశిశ్యే ॥ వ ॥ ౭౨ ॥ పార్థేన కుటిలపి నిఖా
తపుంఖానాం బాణానాముపరి పితామహశ్శయానః । బహుశోణితబిలవాంత
రక్తబిందుధారాణాం ఘన ఇవ శక్రగోపవర్షీ ॥ వ ॥ ౭౩ ॥ సంవీక్ష్యేతి ప్రశ

తంకళేబరం శరీరం యస్య తస్య శావస్తత్తాతయాని తాంతం తాంతః గ్లానిం ప్రాప్తః శాంతం ప్రాణిహింసాంతః విరతం పునః యస్య తథోక్తః అతఏవ శాంతనవో భీష్మః స్వాంతే మనసి నిహితః ధ్యాతః రమాకాంతః విష్ణుమూర్తిర్యేన తథోక్తస్సన్ సుభటలోకస్య మహావీరజనస్య సముచితాం శయ్యాం శరమయీం క్రమాత్ శనైః అధిశిశ్యే శేతేస్మ ॥ ౭౨ ॥ పార్థేనేతి ॥ పార్థేన అర్జునేన కుటిలే భూమౌ నిఖాతాః పుంఖాః బాణమూలభాగాః యేషాం తేషాం - శైఖికః కిమ్ బాణానాముపరి శయానః వ్రణబిలేభ్యః బాణక్షతరంధ్రేభ్యః వాంతాః నిస్సరంతః రక్తబిందవః యస్య తథోక్తః పితామహో భీష్మః ధారాణాముపరి శక్రగోపాన్నామ రక్తకీటాన్ - ఆంధ్రే పట్టుపురుగు - వర్షతీతి వర్షీ ఘనః మేఘ ఇవ బభ్రాజ ఉపమాలంకారః ప్రహర్షిణీవృత్తం ॥ మ్నౌజ్రౌగస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమ్ ॥ ౭౩ ॥ సంవీక్ష్యేతి ॥ తత్ర యుద్ధభువి శరేషు శయితం తమిమం భీష్మం సంవీక్ష్య సంక్రమాద్దేహాత్ దేహాంతరప్రాప్తేః భవతీతి సాంక్రామికం గుణప్రతివచనాస్యః ప్రాప్నువన్నితి వేత్యర్థః

యితంతమిమంశరేషు సాహ్యామికంగుణమివ ప్రతిపద్యమానః । భాస్వానపిస్వ
యముపాత్తకరోష్మశాంతిః పాశ్చాత్యసాగరశరేషుశయానో నిరాసీత్ ॥ ౯ ॥

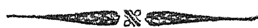
టీ ॥ జగతివినుతకీర్తేర్జామదగ్న్యస్య శిష్యైకబలితరిపువర్గే కాలధర్మం
యియాసౌ । బహుసురవరలాభాదబ్ధకామోత్సవానాం శ్వశురమరణదుఃఖా
[illegible]ర్వధూనాంబభూవ ॥ ౯ ॥ ౧౦ ॥ పతితేయధివాహినీసుతే పతదస్త్రద్విష్టా
చాపివాహినీ । ప్రథమంపరితాపముచ్ఛ్రితం పటువేశ్మానియయాతతఃపరం॥

ఇత్యనంతభట్టస్యకృతౌ చంపుభారతే నవమస్తబకః

స్వయమపి ఉపాత్తాస్విస్వతాకరోష్మణః భుజప్రతాపస్యకిరణౌష్ణస్య చశాంతిః ఉపరతిర్యస్య తథోక్తః భాస్వాన్ సూర్యః పాశ్చాత్యసాగరస్యపశ్చిమాబ్ధేశ్శరేషు బాణేషుజలేషుచేశయానశ్శయానః అసీత్ ॥ ౯ ॥ శరోదన్వాంతరే బాణేశరందధ్నిజలేపిచేతివిశ్వః ॥ టీ ॥ జగతీతి ॥ జగతివినుతా సంస్తుతాకీర్తిర్యస్య తథోక్తేకబలితః నాశితః రిపూణాంవర్గస్సంఘః యేనతథోక్తేజామదగ్న్యస్య పరశురామస్య శిష్యే భీష్మే కాలధర్మం పంచత్వం యాతుంప్రాప్తుమిచ్ఛయి యాశౌసతిప్రపన్న ఇతిపారాంతరం - బహూనాంసురాణాం దేవభూయంగతానాం భటానామేవవరాణాంపతీనాంలాభాత్ప్రాప్తేః లబ్ధః కామోత్సవస్సంభోగః యాసాంతాసాంస్వర్వధూనామప్సరసాం శ్వశురస్యభర్తృపితుర్మరణేనయద్దుఃఖంతత్ బభూవ అతోప్సరసాంతాదృశదుఃఖా సంబంధోపిసంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః - మాలినీవృత్తం॥౧౦॥ పతితఇతి ॥ వాహిన్యాఃగంగాయాస్సేనాయాశ్చసుతేభీష్మే యుధి యుద్ధభువిపతితేసతి - ద్వివిధాకౌంవియా ప్యాడవీయాపివాహినిసేనా - పతంతిగళంతి అశ్రూణివాష్పాణి యస్యాస్తథోక్తాసతి ప్రథమమాదౌ ఉచ్ఛ్రితంమహాంతంపరితాపంయయౌ - తతః పరం పశ్చాద్వేశ్మానియాప్యాణియయౌ వైతాళీయం॥

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిన్దవన్దన కన్దళితానన్దసాన్ద్రస్యకురవికుల చన్ద్రస్యరామకవీన్ద్రస్యకృతౌ చమ్పుభారతవ్యాఖ్యానేలాస్యాఖ్యానే నవమస్తబకః.

దశమస్తబకప్రారంభః,

౧ ॥ ప ॥ అపరేహనికౌరవశ్చమూనామధిపత్వేపరికల్ప్య కుంభయోనిం । పుర
తోనిజగావభీష్మపాతాద్రుదితో మ్లానదృశాంనరాధిపానాం ॥ ప । ౧ ॥

౧ ॥ అపరఇతి ॥ అపరేహనిపరస్మిన్దినేకౌరవః దుర్యోధనః కుంభయోనింద్రోణంచమూనాం అధిపస్యభావః అధిపత్వంతస్మిన్ పరికల్ప్య కృతమధిపం కృత్వేతియావత్ - భీష్మస్యపాతాత్ పతనేన మ్లానేస్తూలీ[illegible]తేదశానేత్రేయేషాం తేషాంనరాధిపానాంస్వపక్షస్థానాంపుర

తః। అగ్రే నిజగాదేత్యుక్తవానితమితి శేషః। ద్రోణం ప్రతీత్యర్థః - ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౨ ॥ కుమ్భేతి ॥ కు
మ్భోద్భవేతి ఉత్పత్త్యా జన్మనా ప్రసిద్ధః మునివృషభః మునిశ్రేష్ఠః అగస్త్యః విన్ధ్య ఇతి సంజ్ఞా యస్య
తం క్ష్మాధరం శైలమివ - లోకే తాదృశీ విధా ప్రకారః కుమ్భోత్పత్తిరూపః యస్య తథోక్తః త్వమ
పి నిజమహసా స్వతేజసేతి పూర్వత్రాపి యోజ్యం - యుధి భూభృతః శైలాన్ శత్రురాజాంశ్చ
స్తమ్భయిత్వా ॥ ని ॥ భూభృన్నరేన్ద్రశైలేష్వితి విశ్వః - జీవగ్రాహం గృహీత్వా జీవన్తం
గృహీత్వేత్యర్థః - ధర్మసూనోః శరణాగతాన్ దత్త్వాపి కర్మాత్వం ॥ ని ॥ సమూలాకృతజీవేషు
హస్తేషు ఇత్యాగ్రిహం ఇతి ణముల్ - కషాదిత్వాదనుప్రయోగః అత ఏవ లజ్జయా వినమితవదనం
కింపదస్యాగ్రమేవ ప్రచారం గమనం విదధతం కుర్వన్తం పాద - ణమితి యావత్ ధర్మసూ
నుం ధర్మరాజం మే మహ్యం లీలయా అధునా అర్పయ ఇతి జగాదేతి పూర్వేణాన్వయః ఉప
మాలంకారః - స్రగ్ధరావృత్తం ॥ ౩ ॥ ఉచితమితి ॥ గుహేన స్కన్దేన సన్నిభః తుల్యః విక్ర
మః యస్య సః ఉచితజ్ఞః అత ఏవ ఏషః గురుర్ద్రోణోపి - తదానీం గోష్ఠ్యాం సభాయాం తదిదం

కుమ్భోత్పత్త్యా ప్రసిద్ధో మునివృషభ ఇవ క్ష్మాధరం విన్ధ్యసంజ్ఞం లోకే తాదృగ్విధ
స్త్వం యుధి నిజమహసా భూభృతస్స్తమ్భయిత్వా । జీవగ్రాహం గృహీత్వా
వినమితవదనం లజ్జయా ధర్మసూనుం పద్భ్యామేవ ప్రచారం విదధతమధునా లీ
లయా మేర్పయేతి ॥ ప ॥ ౩ ॥ ఉచితం తదిదన్నిశమ్య గోష్ఠ్యాముచితజ్ఞః కరము
న్నమయ్య కించిత్ । గుహసన్నిభవిక్రమస్తదానీం గురురేషోపి కురూద్వహం బ
భాషే ॥ ప ॥ ౪ ॥ కర్తుం హి శక్యమఖిలం నృపవాంఛితం తే ధర్మాత్మజే పరి
వృతేపి ధరాధినాథైః । శౌరిప్రణున్నహయహేషితశబ్దమిశ్రో న శ్రూయతే
యది నరస్య శరా…ఘోషః ॥ ప ॥ ౫ ॥ …ద్వాస్త్రవిద్యాసహవాససాఖ్య సంకేతభూ
మౌ పితస్య వాచం। ప్రత్యుద్యయౌ తాం పరిషద్గతానాం తిర్యక్ప్రచారశ్మి రసోన్న

దుర్యోధనోక్తం ఉదితం వాక్యం నిశమ్య - కరం కించిదున్నమయ్య ఉద్ధృత్య కురూద్వహం దు
ర్యోధనం ప్రతిబభాషే - ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౪ ॥ కర్తుమితి ॥ హే నృప దుర్యోధన ధర్మాత్మ
జే ధర్మరాజే ధరాధినాథైః రాజభిః విరాటాదిభిః పరివృతేపి - శౌరిణా కృష్ణేన ప్రణున్నా
నాం చోదితానాం హయానాం అర్జునరథ్యానాం హేషితశబ్దేన మిశ్రః మిళితః నరస్యార్జు
నస్య శరాసనఘోషః గాండీవగుణటంకారః న శ్రూయతే యది - అస్మాభిరితి శేషః తదా తే నృప
సంబంధి అఖిలం కాంక్షితం ఉక్తరీత్యా తత్సమర్పణరూపం కర్తుం శక్యం హిః ఖ్యాతౌ - పా
ర్జునస్య తస్య గ్రహణం దేవానామపి అశక్యమితి భావః ॥ ౫ ॥ సద్వేతి ॥ సర్వాసాం అస్త్రవి
ద్యానాం సహవాసేన యత్సాఖ్యం తస్య సంకేతభూమిః పరినిర్దిష్టస్థానం - తస్యాపీత్యపి నాకి
నా లాస్యస్యైశ్వర్యభాజనస్య దుర్యోధనస్యోద్దేశ్యతే - తస్య ద్రోణస్య సంబంధినీం తాం వాచం సార్జున
స్సదస్సు రాజస్య గ్రహణమశక్యమిత్యాత్మికాం ప్రతి పరిషద్గతానాం సభాస్థితానాం పాలకానాం
తిర్యగ్దృక్ప్రచారః శ్లాఘాకాంక్షావిప్రత్యుద్యయా - ఉభయోనస్తరంగస్తన్మయ్యశ్లాఘయోమూ సున్న

స్యేనభవ్యా ఇతి భావః ॥౬॥ అథేతి ॥ అథ ద్రుపదజః ధృష్టద్యుమ్నః ద్రోణశ్చ తౌ ఉభౌ పాండవకౌరవసే నాపతీ-బద్ధః ఆయతః విస్తీర్ణశ్చ సముత్సాహః యుద్ధోద్యమః యాభ్యాం తథోక్తౌ సన్తౌ అత ఏవ రథైరశ్వైర్గజైశ్చ సంవృతౌ సంతౌ యుద్ధాయ యుద్ధం కర్తుం -తుమున్నర్థే సంప్రదానం- నిరగచ్ఛతాం నిర్గతవంతౌ ॥౭॥ నామేతి ॥ అపి-కించ తౌ ఉభౌ పాండవకౌరవీయా రాజ్ఞాం వర్గౌ సంఘౌ క్ష్వేళితేన సింహనాదేన సహితౌ సక్ష్వేళితౌ బిరుదైశ్ఛత్రచామరాది రాజ్యచిహ్నైః సహితౌ సబిరుదౌ మహాంతౌ అట్టహాసేన ఉద్ధతహాసేన సహితౌ సమహాట్టహాసౌ ఆస్ఫాలితౌ సశబ్దం హస్తస్పృష్టౌ అంసశిఖరౌ భుజశిరోగ్రౌ తాభ్యాం సహితౌ సాస్ఫాలితాంసశిఖరౌ వల్గనేన ఝంపనగమనేన సహితౌ సహవల్గనౌ చ సన్తౌ - నామాంకురాంకితైః భీష్మేతి వర్ణచిహ్నైః నదీసుతస్య భీష్మస్య బాణైః పూర్ణైః రంగే యుద్ధభువి అవతేరతుః ప్రవివిశతుః ॥౮॥ అక్షౌహిణీరితి ॥ ఏకత్ర ఏకస్మిన్ దేశ ఏవ గాఢం నిబిడం సంఘాతభావం మిళితాః అవనివల్లభయోః ద్వయోః ధర్మరాజదుర్యోధనయోః సంబంధినీనాం వాహినీనాం సేనానామక్షౌహిణీః అక్షౌహిణీసంఖ్యాబృందాని - సుతరాం అసోఢ్వా అక్షాన్త్వా ఉపరి సముత్పతంతీ సా యుద్ధభూమిరేవ స్థితేత్యుత్ప్రేక్ష్యా సాంద్రా రజః పటలికా ధూళిపటలం॥

॥ప॥౬॥ అథ ద్రుపదజద్రోణౌ రథాశ్వగజసంవృతౌ । బద్ధాయతసముత్సాహౌ యుద్ధాయ నిరగచ్ఛతాం ॥ప॥౭॥
నామాంకురాంకితనదీసుతబాణపూర్ణే రఙ్గేవతేరతురుభావపి రాజవర్గౌ । సక్ష్వేళితౌ సబిరుదౌ సమహాట్టహాసౌ సాస్ఫాలితాంసశిఖరౌ సహవల్గనౌ తౌ ॥ ప ॥ ౮ ॥
అక్షౌహిణీరవనివల్లభవాహినీనామేకత్ర గాఢమిళితాస్సుతరామసోఢ్వా । సా యుద్ధభూమిరుపరి సముత్పతన్తీ సాంద్రా రజఃపటలికా సమదృశ్యతాభ్రే ॥ ప ॥ ౯ ॥
భేరీరవే గగనవాహిని సబాహులీలాం ద్రోణస్య వీక్షితుమమోభిరదృష్టపూర్వాం । మధ్యే విసృజ్య దివి జృంభిదోవకాశం తస్థే స్థిత త్రిదశకిన్నరయక్షసిద్ధైః ॥ ప ॥ ౧౦ ॥ తత స్తైనరేన్ద్రా

తులంకరితురగావివపదఘట్టనజన్యం అభ్రే అకాశే అదృశ్యత-లోకైరితి శేషః ॥ ౯ ॥ భేరీతి ॥ భేరీరవే విజయదుందుభిఝాంకారే గగనే వాహిని ఆకాశే వ్యాప్నువతి సతి - పూర్వం కదాచిదప్యదృష్టాం అదృష్టపూర్వాం ద్రోణస్య చాపాచార్యస్య బాహ్వోర్లీలాం యుద్ధవిలాసం వీక్షితుం మనో యేషాం తైః త్రిదశైర్దేవైః కిన్నరైర్యక్షైః సిద్ధైశ్చ జృంభిదః ఇంద్రస్య అవకాశం మధ్యే విసృజ్య దివ్యాకాశే అధితః తస్థే స్థితం తిష్ఠతేర్భావే లిట్ ॥ ౧౦ ॥ తత ఇతి ॥ తత స్తైసన్యేపి నరేంద్రాః రాజాన ఏవ పన్నగా ఇతి శ్లిష్టరూపకం ॥ నరేంద్రో విషవైద్యేపీతి వైజయంతీ ... ఘాయాః భూమేః పతేర్వినిహితః విధృష్టః నామజానుబాహుః తస్యాః తథోక్తాస్సంతః ఏకత్ర ... పరాక్రమాణదార్ఢ్యయాస్యత్ర సర్పస్తనాదేతి భావః - క్ష్వేళితం సింహనాద ఏవ మంత్రః సర్వవాక్సంధనవిద్యావిశేషః తము దీర్ఘప్రకటయ్య - తూణీరః నిషంగ ఏవ పేటకః సర్పబంధనపేటికా తస్మాత్ - సముద్ధాపితాన్ బహిర్నీతాన్ జీవాయాః గుణస్యాకర్షణేన జీవనస్యాకర్షణే అసహా రసోళిష యే సముజ్జౌలాస్వరాయేషాం తాన్ ॥ ని ॥ జీవాజీవస్తికామార్గో ... ప్రా

జిగీషవస్తావిత్యపరః - పరుషం నిష్ఠురణం యథాతథా భీషణేన భయంకరేణ విషేణ దిగ్ధాన్ లిప్తాన్ పరుషేణ భీషణేన దిగ్ధాన్ సంగతాన్ వినతాతనయేన గరుత్మతా సహ నిబద్ధా స్పర్ధా కలహః యేషాం తాన్ ఏకత్ర వేగాదన్యత్ర నిసర్గాచ్చేతి భావః - తక్షకః కర్తా రః ముఖం జనకః యేషాం తాన్ తస్మిన్ తాన్ తక్షకః నాగరాజః ముఖం యేషాం తానితి చ ॥ ని ॥ తక్షకో నాగవర్ధక్యో రిత్యమరః ॥ ని ॥ ముఖం తు త్రిదమే ముఖ్యే ఇతి నైజయంతీ - బాణానేవ పన్నగాన్ సభస్యాకాశ ఏవ భువి చిరాయ నత్తయంతస్సంతః పరస్పరమన్యోన్యం పరిపంథినాం శత్రూణాం ప్రాణమేవ పవమానం వాయుం అపీప్యన్ పాయయంతి స్మ - తైరితి శేషః - బాణపన్నగైరిత్యర్థః - పిబతేర్ణిజంతాల్లుఙి చఙి ॥ ని ॥ లోపః పిబతేరీచాభ్యాసస్యేత్యుపధాలోపః - అభ్యాసాకారస్య ఈకారశ్చ సమస్తవస్తువతి సావయవరూపకమ్ ॥ ౧౧ ॥ కలశీతి ॥ అథ కలశీతనయే ద్రోణే స్వం స్వీయం కార్ముకం ధనుః వలయీకుర్వతి సంహితశరం గుణాకర్షణేన మండలీకుర్వతి సతి - వైరిధన్వియూనాం తరుణశత్రుధనుర్ధరాణాం చాపదణ్డా ఏవ యుధి యుద్ధదేశే ధృతజీవాః ధృతజీవానః లగ్నమౌర్వీకాశ్చ జనానాం ప్రేక్షకానాం దృక్పథేషు నేత్రమార్గేషు కేవలం ముఖ్యా

స్సర్వేపి నసు భాతలః హితవామ జానుధాగాః స్యోతితమన్ద్రి ముదీర్య తూణీరపే

టకసముత్థాపితాన్ జీవాకర్షణపముపజా తత్వరాన్ పరుషభీషణవిషదిగ్ధాన్

వినతాతనయనిబద్ధస్పర్ధాన్ తక్షకముఖాన్ బాణపన్నగాన్ నభో భువి చిరాయ

నర్తయన్తః పరస్పరం పరిపన్థినాం ప్రాణపవమానమపీప్యన్ ॥ ప ॥ ౧౧ ॥ కల

శితనయేన కార్ముకం స్వం వలయీకుర్వతి వైరిధన్వియూనాం । యుధి కేవల

మేవ చాపదణ్డా ధృతజీవా జనదృక్పథేష్వతిష్ఠన్ ॥ ప ॥ ౧౨ ॥ విధాతృసృష్టిం వి

పరీతరూపాం విధాతుముద్యుక్త ఇవైష వీరః । శరాభివర్షేణ చకార రాజ్ఞామూ

ర్ధ్వం కబన్ధాని శిరాంస్యథస్తాత్ ॥ ప ॥ ౧౩ ॥ తావద్ఘోషైః స్వైర్వలయితసవి

ధేపి నతు వైరిధన్వియువాన ఇత్యర్థః - చాపా ఏవ సజీవా న పశ్యన్ నతు తద్ధారిణ ఇతి నిష్కర్షార్థః అత్ర ధన్విషు ధన్వసు చ యత్ర ప్రాప్తస్య సజీవత్వస్యైకత్ర ధన్వసు నియమనాత్పరిసంఖ్యాలఙ్కారః అసంబన్ధే సంబన్ధరూపాతిశయోక్తిశ్చ - తయోరేకవాచకానుప్రవేశేన సంకరః - ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౧౨ ॥ విధాత్రితి ॥ ఏష వీరః ద్రోణః విధాతుః బ్రహ్మణః సృష్టిం ఊర్ధ్వశిరోధః కబంధరూపాం - విపరీతం వ్యత్యస్తం అధశ్శిరః ఊర్ధ్వకబంధీకృతం రూపం ఆకారో యస్యాస్తథోక్తాం విధాతుం కర్తుముద్యుక్త ఇత్యుత్ప్రేక్షా - శరాణాం బాణానామభితో వర్షేణ రాజ్ఞాం వైరిణాం కబంధాని నిశ్శీర్ష కళేబరాణి ఊర్ధ్వం చకార - శిరాంసి అధస్తాచ్చకార - శరైః హతితే ము శిరస్సు సన్నృతుః కబంధాస్సత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥ తావదితి ॥ తావత్తదానీం వళక్షైః శ్వేతైర్ఘోషైః అశ్వైర్వలయితః వలయాకారేణ సంవృతః సవిధః సమీపదేశః యస్య తస్మిన్ శతాంగే రథే తస్థివాంసం స్థితం నృపతిం ధర్మరాజం జిఘృక్షుః గృహీతుమిచ్ఛుః అత ఏవ భల్లానారినామబాణానాం వృష్టిర్వర్షముచః భారద్వాజః ద్రోణః పరిధేః పరివేషస్య మధ్యసీమ్ని స్థితం శీతాంశుం

సం త్ర్యజిష్ణుతుగ్రసితుమిచ్ఛుః అతఏవ ఘోరాః దంష్ట్రా యస్యాస్తాసాం రోచిషి తేజాంసి శిలా కార్షితాని సర్వాసు దిక్షు లోమలలసంకులం యథా తథా అసా - పరిసారయన్ సింహ కారాహుమూతాపస్యాః కుమారో రాహురివ అభియయాసమీపం పాప్ర వాన్ - ఘోరా స్వర్వాసుదిక్ష్వితి భల్లవృష్టి ప్వాశియోజ్యం - పూర్ణోపమాలఙ్కారః - స్రగ్ధరా ॥ ౧౪ ॥ తద స్వేతి ॥ తదను తస్య ద్రోణస్య ఇమే తదీయాః మార్గణాః బాణాః తే షాం గణస్య అభిఘాతేన పరిత్యా హృత్యా వివర్తితాని వ్యావర్తితాని ముఖాని శల్యాగ్రాణి యేషాం తైః నిజైః శిలీముఖైః బాణైః స్వహ దూరముపయాతాన్ పలాయితాన్ మాతరిశ్వతనయః మారుతిః భీమః వైశ్వానర తనయః అగ్ని ర్నిభవస్సృష్టద్యుమ్నః ఆశ్వినేయ తనయౌ ఆశ్వినపుత్రౌ నకుల సహదేవౌ తేభ్యః పరే యేషాం తాన్ త్రీన్ పతిం ధర్మ రాజం గతఃఽన్తిరథినః ద్రోణాత్ పాలయితా పాన్ వీరాన పత్యా - స్తవం గాహూన్ మార్గతోసౌ నిష్పందాన్ సినిర్నివారాదుర్నిరోధారథస్య చర్యాగమనం యస్య తం రథస్యేవ పర్యాయస్యేతి పతంచీతి పతిగ్రహణ ప్రవణం ఆచార్యం ద్రోణం నగేంద్రః శైలశ్రేష్ఠః నదీ ప్రవాహమివ - మాధవేన శ్రీకృష్ణేన ధావ్యమానాస్తురంగాః యస్మిన్ స్యందనే తేన రథేనప

తేఽస్త్రవాఙ్గసంశ తాశ్వైర్బాణైర్ద్యాజిష్ణుర్నిపపతిభియయౌ భల్లవృష్టిర్వి
ముఞ్చన్ । దంష్ట్రారోచిష్మ్యాకాస్తుములమవకిరన్దిక్షు సర్వాసు ఘోరా
శ్శీతాంశుస్తవ్యసిష్ణుసితమివ పరితస్సింహికాయాః కుమారః ॥ ౫ ॥ ౧౫ ॥ త
దను తదీయమార్గణౌఘాభిఘాత నివర్తితముఖైర్నిజశిలీముఖై స్సహదూరముప
యాతాన్మాతరిశ్వ వైశ్వానరాశ్వినేయతనయప్రభృతీన్ క్షితిపతిరథినః ప్రవీ
రానవనీపతిస్సమాదవధావ్యమానతురఙ్గేణ తాఙ్కేనస్వవఙ్కేతనోనగేన్ద్రో
నదీప్రవాహమివనిర్నివారరథచర్యంతమాచార్యముపరురోధ ॥ ౬ ॥ ౧౬ ॥
నవయుద్ధకృతస్తస్య ద్రోణయుద్ధేఽవ్యభూన్మనః । సర్వాపిజనతాశ్రేయః
కాంక్షతేహ్యుత్తరోత్తరం ॥ ౭ ॥ ౧౭ ॥ దాతాగృహీతా చ ధనఞ్జయో వేత్యు

పలక్షితః అతఏవ ప్రసిద్ధ ఉపరురోధరుద్ధవాన్ - ఉపమాలంకారః ॥ ౧౬ ॥ నవేతి ॥ నవేన నూతనా సహమానపాత్రవిశేషేణ చ యుద్ధం కరోతీతి నవ్యశః - తస్య అర్జునస్య మనః మనోరథ ఇత్యర్థః ద్రోణేన సహమాన పాత్రేణ చ యుద్ధే వివర్ధితే అభూత్ - హి యస్మాత్ సర్వాపిజన సమూహః ఉత్తరాదుత్తరం శ్రేష్ఠాత్ శ్రేష్ఠతరం ఉపర్యుపరితి వా శ్రేయః కాంక్షతే - సామాన్యేన విశేషస మర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః శ్లేష భిత్తికాభేదాధ్యవసాయ మూలాతిశయోక్త్యుత్థ ఇతి తయో రంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౧౭ ॥ దాతేతి ॥ యస్య గాండీవస్య దాతా చ ధనంజయః గృహీతా పరిగ్రహీతా చ ధనంజయో వాధనంజయః పతేత్యర్థః - వాహ్యాద్విశేషోఽపమయోరివార్థే చ సముచ్చయే ఇత్యమరః - విశేషణే రూపరోగ్యసంజ్ఞితి తత్త్వం ॥ని॥ ధనంజయయోర్నుర్నేవహ్న విత్యమరః - ఇత్యుక్తప్రకారః ఉద్దామః మహాన్ శబ్దః యతేకటిన్యాతే ఇతి శబ్దః యశఃభువనే అస్తిప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః - తస్య స్వధనుషః గాండీవస్య సంబంధిభూయాన్ గమ్భీరః విస్ఫార ఘోషః గుణటఙ్కా

రఃద్విషతామసహ్యఃఘోషుమహశ్శత్యఃకర్ణకఠోరస్సన్నితియావత్ విజృమ్భతేస్మ - ధనంజయస్యా
వితిద్విషపనాన్తపాఠస్తుదాత్తప్రతి గృహీత్రోర్ద్విత్వేనప్రతీత్యాద్యాయకః కవివివక్షితవిరో
ధాభాసాస్ఫోరకత్వాదుపేక్ష్యః ॥ ౧౭ ॥ నామ్నేతి ॥ ఏషాంకఙ్కానాంనామకఙ్క ఇతిసంజ్ఞాప్తే
మమసమ్బన్ధినఃపుణ్యకీర్తేఃజ్యాయసఃజ్యేష్ఠస్యధర్మరాజస్యమాత్స్యపుర్యాంవిరాటనగరేనగ
రత్రావస్థానసమయఇత్యర్థః - ఇష్టంకాంక్షితంఆసీత్ ఇత్యుత్ప్రేక్షాహేతోరివేత్యుత్ప్రేక్షా - ఏ
షోఽర్జునఃగాణ్డీవాదుత్థైఃప్రియాస్త్రైర్బాణైఃహతానాంవిద్విషాం క్రవ్యైర్మాంసైః కఙ్కాన్
గృధ్రాన్ పర్యతార్ప్సీత్ - తృప్యతేఃపరిపూర్వాల్లుఙిసిచివృద్ధిః - శాలినీ ॥ తదన్వితి ॥ తదను
సవ్యసాచినోర్జునస్యశరాణాంవీచీభిఃపరమ్పరాభిః వీచీకృతాక్షీణీభూతాభుజయోః - దంభవి
జృంభాదర్పాటోపితంయస్యతథోక్తః కుమ్భసంభవఃద్రోణఃపండబాసుఃసూర్యశ్చరమగిరేరస్తశై
లస్యకటకసీమానంనితమ్బప్రదేశమివ స్వయమపిసమరాఙ్గయుద్ధంకర్తుం- క్రియార్థోత్త్వా
త్తుమునాచతుర్థీ - పరిగృహీతేషుసంవిధానేషుసాధనానాంమధ్యఇత్యర్థః - తూణీరమాత్రమేకం
నిషఙ్గమేవప్రతిభటానాంశత్రుభటానామున్ముఖంఅభిముఖంవిదధానైఃకుర్వాణైఃప్రస్థం

త్తామశబ్దోభువనేషుయస్య । విస్ఫారఘోషోఽనుషఙ్గ్య భూయాన్విజృమ్భతే
స్మ ద్విషతామసహ్యః । ప ॥ ౧౭ ॥ నామ్నైవమే జ్యాయసః పుణ్యకీర్తేరాసీది
ష్టంమాత్స్యపుర్యామితీవ । గాణ్డీవోత్థైరేషబాణైర్హతానాంకఙ్కాన్క్రవ్యై
ర్విద్విషాంపర్యతార్ప్సీత్ ॥ x ॥ ౧౮ ॥ తదనుసవ్యసాచిశరవీచీచీకృతభు
జదమ్భవిజృమ్భః కుమ్భసంభవస్సపరాయ పరిగృహీతేషుసంవిధానేషు తూణీర
మాత్రమేవప్రతి భటోన్ముఖంవిదధానైరోఘైస్సాకంచణ్డ[illegible]శ్చరమగిరా
రివస్వయమపికటకసీమానమాసీదత్ ॥ ప ॥ ౧౯ ॥ అన్యేద్యుర్ద్రోణపక్షాద్దిత
నృపతవసనేతస్థివద్భిస్త్రిగర్తైరాహూతేన్యత్రయోద్ధుంగతవతివిజయేకృష్ణక్లృప్త
ప్రశంసే । ప్రాప్తస్తైర్ధార్తరాష్ట్రైః పరిబృఢమభజన్వీలఖీకైరనీకైర్ద్రావజ్యా

త్ర కార్యసహాయమానైరిత్యర్థః - మోఘైస్సాకంభవైస్సాకంకటకసీమానంశిబిరప్రదేశం
ప్రతిఆసీదత్ ప్రాప్తవాన్ ॥ని। కటకంవలయేసానౌరాజధానీనితమ్బయోరితివైజయన్తీ - అ
త్రప్రకృతయోరేవభారద్వాజభాస్కరయోః శ్లేషభిత్తికాభేదైక్యకటకసీమాప్రవేశసామ్య
స్యగమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః ఏవంకుమ్భసంభవఃతత్పరిమితజలాదిస్తస్యశరవీచిభిః బహుత
తరజలతరఙ్గాంతర్హితత్వమనురూపమిత్యనురూపఘటనాత్సమాలంకారశ్చ - ద్విపదా
స్వంవృష్టిః ॥ ౧౯ ॥ అన్యేద్యురితి ॥అనేద్యుఃపరస్మిన్దివసేప్రాతః ద్రోణేనసంచోదితస్య త్రి
గర్తైస్సహార్జునస్యయుద్ధఘటనమితిప్రేరితస్యనృపస్యదుర్యోధనస్యవచనేతస్థివద్భిస్తద్భిఃఅతఏవ
త్రిగర్తైస్సంశప్తకైర్యోద్ధుంఆహూతేనకృష్ణేనక్లృప్తాప్రఘటితాప్రశంసాయస్యతాదృశే
స్యతోగచ్ఛేయమితినిజప్రతిస్థిరస్యతస్మిన్ అతఏవవిజయేఽన్యత్రగతవతిసతి - తే
ర్ధార్తరాష్ట్రైర్ధార్తరాష్ట్రైః[illegible] అర్జునరహితత్వాత్[illegible] - [illegible] - అ

సైన్యైః ఇష్టైర్నిహతశేషాం పాండవానాంబలంచతుర్ంగవమరాః పృథగ్విశేషాఃబలవన్తో విప్రాః
స్వయూథైః స్వజాతీయసంఘైస్సహ దావజ్వాలేనశూన్యంవనమివ అభజన్ ప్రాప్తవంతః॥
౧౫॥ ద్వయోర్జ్వాలకీలావిత్యుపమా - జ్వాలనేతిపుం స్త్వనిర్దేశః - ఉపమాలంకారః ॥౨౦॥
భారద్వాజ ఇతి ॥ ఆపికించేత్యర్థః - తస్మిన్మహానిమరుప తేర్ధ్వ్యోర్థనస్యవాయ్వాఖ్యశమశ్వానుద్రగ్
రాజగ్రహణ రూపంవిధాస్యన్ కిరప్యన్ అత పివరం ద్రస్యపరశ్చిదస్య అన్వే ... చాంసే
ఏకతానః అనన్యస్యః భారద్వాజః ధర్మసూనోః రక్షణాయరథం అధిరథమాత్రరథస్య
మీపే ॥ ౧ ॥ అభితఃపతితఇత్యాదినాన్వితియా స్పష్టార్థా శ్రీకృష్ణార్జునాభ్యాం స్థాపితసేనః తే
విధిశఃపరిసిద్ధః ఋజుయోఃమధ్యదర్శః యస్యతస్మిన్ సత్యజిదభిధానేపాఞ్చాలే ఉద్గంతస్సు
శీఘ్రగాః క్రోధాగ్నికణాయస్మాత్ - దృష్ట్వా ఏకోత్రయోర్యుగ్మం సింహాయతః ... ప
క్షామిత్యర్థః - ఏకఃఅర్జునరహితాద్వా పరిత్యక్తసన్నిత్యర్థః - పరిత్యక్తప్రతియోద్ధా
శత్రుసేనాయాఃకుక్షింమధ్యభాగం - అవిశత్ప్రవిష్టవాన్ - ప్రగ్రథరాద్వాయమ్ ॥ ౨౧ ॥

తేజసాన్యం వనమివ వమరానల్ల వ ప్రస్వయూథైః ॥ ప ॥౨౦ ॥ భారద్వాజోపి
తస్మిన్మహాసంకుల తేర్వాప్య తార్థంవిధాస్యన్ రథ్యాన్ స్వైః తానోరథమ
ధిసకమాత్రాశ్రితేధర్మసూనోః । కృష్ణార్జునాభ్యాంరక్షణాయపరిధింభజదేవస్యజిత్యా
త్స్వవలింగదృష్ట్వోరు గ్మంసింహాయపరిభటు పృతనాకుక్షిమూవిత్రవేశః ॥ ప ॥
౨౧ ॥ విద్ధ్వాచిరేణయుగమాత్రమహస్యరథ్యాన్ సిద్ధానితేనసరుషాగురు
[illegible] । తస్యార్థరజ్జ్ఞధువిసత్యజితో త్రయాంగంబాహ్వోంబు ధిస్యహాసా
తయాథిష్ఠిరస్య ప ॥ ౨౨ ॥ ఉభ్యయార్థ్వరథయాత స్మిన్ స్మకరంనన మాగ
తే । పాథస్యపశ్యతో గ్రేతం పారిణా అపిభాపరన్ ॥ ప ॥ ౨౩ ॥ తమాత్ర
ద్వేషిపేనాజలధికబళనాత్యుంభయోనిత్వకేః స్పష్టికతత్కంస్వై యామిమకు

విద్ధ్వేతి ॥ రథ్యాన్ ద్రోణరథాశ్వాన్ - అహాస్యవిహాయ - యుగమాత్రం అశ్వానాంధ
జాహ్యసన్నికర్షారువిశేషమేవ - విద్ధ్వానిర్భిద్యచిరేణాపి దూరాసితేనవ్యాకులీకృతేన - అతిఖనవ
రుషాసక్రోధేనగురుణా ద్రోణేనసిస్సృత్తం భిన్నంతస్యసత్యజితః ఈ త్రయాంగింశిరః - ...
ఘోవియుద్ధ ఖూమా ॥ ౧ ॥ రంగోరణతలేరాగ ఇతివిశ్వః - యుద్ధక్షేత్రస్యహాస్యాంబు ధిస్యహాస
హాత - యుద్ధ్వేతిహాలో ... తిద్వాదవేత్యః ॥ ౨౨ ॥ ... తస్మిన్ ద్రోణే - ...
స్ప్రయామకాత్యాన్వయా - ... , జైత్రే ... - స్వామిక
ఇతియావత్ - తందోర్ణా ... పాథస్య యుధిష్ఠిరస్యహారిణాపి - ...
రం ఆవరణ్ ... - సమాగతాదస్యేత్యర్థః - ...
మః ... - ...
...
...

స్వకీయాంకతుంభయోరాక్రమ్య అగ స్త్రాఖ్యావేనఘటోత్ తత్వాదయాః కేతుకాః - స్పష్టి కతుణా కురుకవరికురుహాలినబాషి తస్యేత్యుక్తో స్వేరోత్ర క్తరూపకానుపాతితా - ద్రోణస్యాస్య వం వరిలిపేగాష్ - అర్థోత్య ఆగతః - సోపానతిసారాంతరంభిమోరథ్యా అమణ ధ్యాతా హంబస - వ ధ్యాతేఃకితణారిజు - యద్రవదతనఘవద్విద్ధ్యుమ్నాః సూతంసారథిః సూదయాశానజాహ్ - వక్రజాకావ్విమోహితౌ నకులస్సహదేవశ్చ - కోదండ కేతుదండంచవ్యాయసుపిశకలివకి వః విప్రవశః - స్రగ్ధరా ॥ ౫౨ ॥ తత ఇతి ॥ తతః అనంతరం - తావత్ శము క్తవిధం - మం ఖురుబద్ధ బాణేన క్షిప్తం అభిముఖంఖరాఘరవవిద్యా - ఊర్ధ్వతనయా అతిరోధేన - రణేమ త్తః ... సంభావి ... - ... నాగ ... వాహా ... - అధికూర్ధస్య - కర్ణతా నా ... [illegible] ... యాస్య ... నిర్యా ... ధ్యాతాయి ... పరిణతానాం సంజా తానాం ... తానాం ... రణ కేతుదండతాపటానాం సహస్త్రైః వ

తు ఇతి సార్ ... ప్రేస్ప ... ధీరోఽ గధ్యాన మధ్యాద్వి ఉదకను భవ ... సూరం కోదండ కేతుదండద్వాగ్ర మపిశంబిచక్ర తురగా ... ప్రతా ॥ ౫౮ ॥ అథస్త్ర ... శంకుంభసంభవస్యాగ్రిమంగమథి వీక్ష్య రౌద్రి ... తనలయాకర్ణాతాశసమీకణ సమ్య గ్గి పరిణత చక్రివాతగర్భ ... విద్రుమ ... కేతు పతాకా పటసహస్ర పర్యాని ... సమీరసా... ... శంఖ ... ఘంటాభరణ ... తపటిరి కృతాట్టహా ... ప్రబోజ వాని నిబిడసురసమూహ సమాకార్ంతః గగనమాటప సంధిబద్ధ స్థిరీకర ... దత్తా యతేంద్ర నీల స్తంభాని వకుండా దండా ... ముస్న ... యమానాని సమస్తానిహా స్త్రికాని పురస్తాగ్ విస్తార్య రణమత్తో భగద త్తస్సు ... మహా ... భిదు ద్రావ ॥ వ ॥ ౫౯ ॥ ఘోరా లేఖియా ... లేదతి సువ్రిలిసే దూరేసన ... బలాని ॥ పరశ్వ థా స్త్రైపతితే

... సమర స్త్రైవసాగరస్య ఆరతానాం భ్రమిణాం సత్వంవదాని పరిభ్రమంత్యర్థాః ... యానిఘవహూటాని తేషాం శోభాస్యే స్తధోక్తాని - సకలాసదిశాం ముఖాన్యగ్రో వ్యావ ఘంటా ... మహామాగాః ... జాంఘిక ... వేగేన ... ఘంటాభరణానాం రణితైః ఘణఘణ ... బారా ... నిర్ఘోష ... ఇత్యర్థః ఆష్టానాం లోకపాలానామింద్రాదీనాం ... అమరావత్యాదిముఖ్యానాయై స్తధోక్తాని నిబిడైః ... సురాణాం సమూహైస్సం ... ప్రత్యాకాంతస్య గగనస్యై వమంటపస్య సంధిబంధేషు స్థిరీకరణాయ ... సంపాదనార్థం ... ఆయతాంశ్చ ఇంద్రనీల స్తంభాసమస్తితాణ - కుండాః దండాః ... ॥ ని ॥ కుండాకారిక ... ఇతివిశ్వః ఉచ్చమయమానాని ఊర్ధ్వంప్రసారయంతి ... సమస్తాని హా స్త్రికాని ... పురస్తాత్ విస్తార్య - హఠాత్ బలాత్ భీమం అభిదుద్రావ వధాయ ... ॥ ౫౯ ॥ ఘోరా ఇతి ॥ ఘోరా ... - సువ్రితి ... - అభియాతే ... త్రా ... ప్తైన

తి - ద్విషతాంబలాని చతుర్విధాని - పరశ్వధ ఇత్యస్త్రే॥ అ - థపరశురామోయమ్ - పతిలేష్వి
ష్టేరితి - పశ్చిమస్యనదీనాంపత్యుస్సముద్రస్య - జలానీవదూరే - అపసృతాః అపచక్రముః - అం
బుభూరాజ ఇతిపాఠేఽపమాయా ... గాత్స్యాదోషాపత్తిః - పరశ్వథోస్యాస్తీతి పారశ్వథః పర
శురామః అశనాఽఽనితాన్మత్వర్థీయ ... - తస్యాస్త్ర ఇత్యర్థః - తేనన్యాసపదత్వాభావ
దోష ఇత్యపి ప్రాహుః - పురాకిలపరశురామేణ పిత్రేదత్తాయాం క్షితౌ స్థితిం జుగుప్సమానేన
వాసదేశాయార్థితోబ్ధిస్తత్పరశ్వథపరిక్షిప్తస్సుదూరమపససారేతి పౌరాణికాః॥ ౨౮ ॥ కేతూ
నితి॥ అథ కేతూన్ పాతయతః రథాన్ శ్లథయతః శిథిలాన్ కుర్వతః - ఘోటానశ్వాన్ పాటయతః
విదారయతః - దంతావళాన్ గజాన్ కృంతతః ఛిందతః - విద్విషాం ద్విషాం జాన్ గదయా విభి
ద్య - భీమః తం సుప్రతీకం భగదత్తగజం - తు శాతే సంగ్రామాంగణే యుద్ధదేశే క్షత్త్వారిక్షోణి
తోదకానాం లహరీషు పతితరంగేషు సంలక్ష్యమాణాం పరిదృశ్యమానాం స్వకాం ఛాయాం ప్రతిబింబ
మేవ ఛాయామాత్రం సహాయః యస్య తథోక్తం - విదధే చక్రే - తదితరాంస్సర్వానప్యవధీదిత్య
ర్థః - అత్ర సుప్రతీకభిన్నసర్వగజవధస్య స్వచ్ఛాయమాత్రతత్సహాయకత్వరూపేణ వర్ణనాత్స

ఞ్జాని పత్యుర్నదీనామివ పశ్చిమస్య ॥ ప ॥ ౨౮ ॥ కేతూన్పాతయతో రథాన్ శ్లథ
యతో దన్తావళాన్ కృంతతో ఘోటాన్పాటయతో వి భిద్య గదయా భీ
మో విద్విషాం । సంగ్రామాంగణ రక్తవారిలహరీ సంలక్ష్యమాణస్వక
చ్ఛాయామాత్రసహాయమేవ విదధే తం సుప్రతీకం తు శాత్ ॥ ప ॥ ౨౯ ॥ పా
దాగ్రహస్తరదనప్రతిఘాతలీలాభగ్నారిరక్తమసృణో భగదత్తదన్తీ । ఆలక్ష్య
త క్షితిభృతస్తటనక్రకర్మశ్యాలిప్తగాత్ర ఇవ గైరికకర్దమేన ॥ ప ॥ ౩౦ ॥ త
దనుకరటిమల్లం తత్ర పీఠ్యాపతంతం దళితపరబలంతం దంతకుంతైర్వహంతం । చ

శ్చ్యాయోక్తిరలంకారః - శార్దూలవిక్రీడితం ॥ ౨౯ ॥ పాదేతి ॥ పాదాగ్రైరగ్రహస్తైశ్చతు
ర్భిః హస్తేన శుండయా గదనాభ్యాం దంతాభ్యాం చ ప్రతిఘాతలీలయా ప్రహారక్రియయా భగ్నా
నామరిదంతినాం శత్రుగజానాం రక్తైవ మసృణః లిప్త ఇత్యర్థః - భగదత్తస్య దంతీ సుప్రతీకః -
క్షితిభృతోద్రేః - సైకప్రకర్మణి ఉత్థాతకేళ్యాం - గైరికస్యరక్తధాతువిశేషస్య కర్దమేన
పంకేన - ఆసమంతాల్లిప్తం గాత్రం యస్య తథోక్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - ఆలక్ష్యత దదృశే - లో
కైరితిశేషః - లక్షతేః కర్మణి లజ్ - యత్త్వత్ర పాదానామగ్రహస్తానాం శుండాగ్రాణాం
రదనానాం చ ప్రతిఘాతేనేతి యచ్చ పాత్రైర్వగైరికాణాం మనశ్శిలానామితి వ్యాఖ్యానుసారేణ ॥
ని ॥ ధాతుమనశ్శిలాద్యద్రేర్గైరికం తు విశేషతః ఇత్యమరకోశలేఖనం న్యసింహస్యత త్తన్న్య
విజ్ఞం మన్యస్వవచోద్యం - అగ్రహస్తస్యైక్యే రదనయోర్ద్విత్వం గైరికమనశ్శిలయోర్విజా
తీయత్వంచానుభవతాం సహృదయానాం పరంప్రసిద్ధి విరుద్ధత్వాఖ్యోదోషస్తు హృదయం ధు
నోతి ॥ ౩౦ ॥ తదన్వితి ॥ తదను తత్రయుద్ధభూమౌ గతః కుంతః ఆయుధవిశేష ఇవ తం - వ
హంతం అత ఏవ దళితం విదారితం పరబలం శత్రుసైన్యం యస్మిం స్తత్తథా - ఆపతంతం ఆగచ్ఛంతం

తంకరటిమల్లంగజశ్రేష్ఠం సుప్రతీకం - వీక్ష్య సంగరే యుద్ధవిషయే - చకితా భీతా హృదయస్య మనసః ప్రవృత్తిరవస్థా యస్య తస్య - వాయుసూనోర్భీమస్య - జంఘయోః జనకస్య వాయోర్గుణః గమనవేగః తస్య సమృద్ధిః - ఆవిరాసీత్ జాతా - పలాయితోఽభూదిత్యర్థః - అత్ర తాదృశసుప్రతీకావలోకనస్య పలాయనహేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః - ధావతో వాయుసూనోరితి పాఠాంతరం ॥ ౨౯ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ సుప్రతీకేన సంక్షుభితాయాః నిజాయాః ధ్వజిన్యాస్సేనాయాః కోలాహలస్య సంకులారావస్య సమాకర్ణనేన ఆకులం వ్యాకులం మానసం యస్య సః - వాసవసూనురర్జునః - మహద్భిరిషుభిర్బాణైః నిషూదితేభ్యః నిహతేభ్యః అవశేషాణాం సంశప్తకానాం నామ త్రిగర్తానాం గణస్య దూరం నిరాసే విషయే ప్రయుజ్యమానస్య వాయవ్యాస్త్రస్య [illegible]దర్ధం వేగం విభజ్య - నిజాయ రథాయ - వితీర్ణ వాక్ దత్తవానివేత్యుత్ప్రేక్షా - తూర్ణం సత్వరమాసాద్య సమీపం ప్రాప్య నిర్వేలాని అపారాణి భుజయోర్గర్వస్య దర్పస్య ఉద్వేలసితాని దుశ్చేష్టితాని యయోస్తౌ - కుంభజాతః ద్రోణః కిరాతరాజః భగదత్తః తౌ ద్వావపి నిరుధ్య - చిరేణ యోధయామాస యుద్ధమకారయత్ - తౌ స్వాత్మనేతి శేషః - ద్రోణభగదత్తావిత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥

చితహృదయవృత్తేస్సంగరే వాయుసూనోర్జనకగుణసమృద్ధిర్జంఘయోరా
రాసీత్ ॥ ౯ ॥ ౨౯ ॥ ఇతిసుప్రతీకసంక్షుభితనిజధ్వజినీకోలాహలసమాకర్ణనా
కులమానసో వాసవసూనురర్జునః నిషూదితావశేష సంశప్తకగణదూరనిరాస
ప్రయుజ్యమానవాయవ్యాస్త్రవేగార్ధం విభజ్యనిజరథాయ వితీర్ణవానివ తూ
ర్ణమాసాద్య నిర్వేలభుజగర్వదుర్విలసితౌ తౌ కుంభజాతకిరాతరాజౌ నిరుధ్య చిరే
ణ యోధయామాస ॥ ప ॥ ౩౦ ॥ తతః ॥ మనశ్చ పార్థస్య రథం చ భ[illegible]ం మదావళేంద్ర
స్య కరే ప్రవృత్తే సారథ్యచాతుర్యవశేన శౌరేర్భగ్నస్తదైవ మనోరథోఽభూత్
ప ॥ ౩౧ ॥ పార్థస్య తస్య కదను ప్రహితావభాయ భగ్నం యయావధిశరైర్భగ

తత ఇత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ మన ఇతి ॥ తతః అర్జుననిరోధానంతరం - పార్థస్యార్జునస్య మనశ్చ రథం చ - భంక్తుం భంజయితుం - మదావళేంద్రస్య సుప్రతీకస్య - కరే శుండాయాం ప్రవృత్తే వ్యాపృతే సతి - శౌరేః శ్రీకృష్ణస్య సారథ్యే చాతుర్యవశేన నైపుణ్యప్రాభవేన - సః అర్జునమనోరథభంగవిషయకః - తస్య సుప్రతీకస్య మనోరథ ఏవ భగ్నోఽభూత్ మనశ్చ భగ్నమభూత్ రథశ్చ భగ్నోఽభూదితి చార్థః - ఆగచ్ఛతస్తస్య మార్గాదన్యతో రథం గమయామాసేతి పరమార్థః అత్ర పార్థమనోరథభంగార్థముద్యతస్య సుప్రతీకస్య మనోరథభంగవర్ణనాదనర్థోత్పత్తిరూపో విషమప్రభేదః - మనసః రథస్య కామస్య చ త్రయాణాం మనోరథశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౩౧ ॥ పార్థస్యేతి ॥ తదను సుప్రతీకశుండాప్రహారవ్యసనానంతరం - తస్య పార్థస్య అర్జునస్య రథాయ ॥ ని ॥ పథ కర్తుమిమిక్రియార్థైత్యాదినా చతుర్థీ ప్రహితా ప్రేరితా భగదత్తస్య శక్తిర్నామ యః థ ధిమా నిష్టర్యైః శరైః గర్జనబాణైః స్ఫుగం చ్ఛేదం యయౌ - శక్తి స్త్రాణమస్యాం - భగ

కంపరాజయం యయావిత్యపి పాఠః - యద్యస్మాత్ తస్యాః భగదత్తశక్తేః - ప్రస్థానకర్మణః అర్జునవధార్థం ప్రయాణస్య సమయే - భయం భంగజన్యం దదాతీతి తద్దాయి - నాగస్య సర్పస్య గజస్య చ ॥ ని ॥ గజేపి నాగమాతంగావిత్యమరః - దర్శనం సమీపే సతు కించిద్దూరగమనానంతరమిత్యర్థః - అజాయత అభూత్ - తస్మాద్భంగం యయావిత్యన్వయః - అత్ర నాగదర్శనస్య హేతోః భంగస్య హేతుమతశ్చ ద్వయోరుక్తేర్హేతురలంకారః - నాగశబ్దశ్లేషభిత్తికాబద్ధ సర్పగజద్వయాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః శశసర్పవృకాదీనాం దర్శనాచ్ఛకునమాశ్రయాదితి శాకునాః ॥ ౩౨
అథేతి ॥ అదశక్తిభంగానంతరం - తేన భగదత్తేన - హరేరింద్రస్య సుతాయ - అర్జునం హంతుమితి పూర్వవచ్చతుర్థీ ముక్తం ఆత్మానం విష్ణుః దైవం యస్య తథోక్తం - స్త్రం వైష్ణవాస్త్రం - విష్ణోర్బ్రహ్మప్రార్థనయా ఉద్ధ్వాపితాత్ప్రదత్తం - ముకుందః శ్రీకృష్ణః స్వయం హృది కృత్వా వక్షసా గృహీత్వా - అర్జునం తతో మోచయిత్వేతి యావత్ - తత్ వక్షసా గృహీతమిదం వైష్ణవాస్త్రం - వనమాలయా సహ వాస్తవ్యః వికత్రవా సీయః కుటుంబీ గృహీ తస్య భావస్తత్తా తాన్వితయా సహస్థితిం - అనైషీత్ ప్రాపయామాస - తదస్త్రం వనమాలేవ కృష్ణస్య వ

దత్తశక్తిః । ప్రస్థానకర్మసమయే భయదాయి తస్యా నాగస్య దర్శనమజా
యత యత్సమీపే ॥ ప ॥ ౩౨ ॥ అథ తేన హరేః సుతాయ ముక్తం హృది కృ
త్వా స్వయమాత్మదైవమస్త్రం । తదిదం వనమాలయా ముకుంద స్సహవాస్త
వ్యకుటుంబితామనైషీత్ ॥ ప ॥ ౩౩ ॥ సఫల్గునస్తత్ర చకార బాణైశ్చికీర్షు
మంత్యాక్షరవర్జితం స్వం । కులాచలప్రవరమప్యరాతేః కరేణుమాద్యక్షర
యోగశూన్యాం ॥ ప ॥ ౩౪ ॥ మదపంకలలామగంధిఫాలం మఘ్నసత్యాసురరోన్న
పాత్యశేషం । పృథురాంముదమాదఘైత తోసా పృథివీ గంధవతీతి గౌతమోక్తేః ॥

క్షణికా చిన్నాలాభాదిత్యర్థః వజ్రదత్త ప్రాయత్తాం - వహ్నౌ తైలతాం హిమం దహనతా మాయాతి యస్యేచ్ఛయేత్యాగమాదితి భావః - ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౩౩ ॥ సఫలి ॥ సఃఫల్గునః అర్జునః - స్వం ఆత్మానం - తత్ర తదానీం అంత్యాక్షరేణ ఫల్గునేతి నామని అంతిమవర్ణేన - నకారేణేతి యావత్ - వర్జితం రహితం ఫల్గు - అసారమిత్యర్థః ॥ ని ॥ వాచ్యవత్ఫల్గ్వసారం చేతి యాదవః - చికీర్షుం కర్తుమిచ్ఛుం - కించ కులాచలాత్ హిమవదాదేరపి - పీవరం పృథులం - అరాతేః శత్రోః భగదత్తస్య - కరేణుం గజం సుప్రతీకం - ఆద్యక్షరస్య కకారస్య యోగేన సంబంధేన శూన్యం రేణుం ధూళిశ్చిన్నమిత్యర్థః - చకారత్ర ఫల్గునకరేణుశబ్దయోస్తదర్థయోశ్చ అభేదాభిమానాన్నావాచ్య వచనత్వదోషః అత్ర ఫల్గునస్యాంత్యాక్షర రాహిత్యచికీర్షా సుప్రతీకస్య స్వస్మై ప్రహతద్విరుద్ధాద్యాక్షరశూన్యత్వప్రాప్తేర్విషాదనం నామాలంకారః ॥ శ్లో ॥ ఇష్యమాణవిరుద్ధార్థసంప్రాప్తిస్తు విషాదనమితి లక్షణాత్ ॥ ౩౪ ॥ మదేతి ॥ తతః సుప్రతీకవధానంతరం - ఆశా మఘవతః ఇంద్రస్య సూనుగర్జనః

మదపంకేన కస్తూర్యా యల్లలామ తిలకభూషణం తస్య గంధో స్యాస్తీతి గంధి ఫాలం ఫాల తలం యస్యా తథోక్తం - అతఏవ అశేషభగదత్తస్య - శేషకాం శిరఃనిపాత్యపాతయిత్వా భువీతి శేషః - పృథివీ భూమిః గంధః అస్యా అస్తీతి గంధవతీ - ఇత్యుక్త ప్రకారా యాః గౌతమస్య నైయ్యాయికస్య ఉక్తేర్వాక్యస్య పృథులాం మహతీం ముదం - ఆదధే చకార - తదుక్తిం ప్రత్యక్షప్రమాణసిద్ధామకరోదిత్యర్థః - అత్రైకత్రవిలసత్కస్తూరీతిలక ఫాలభగదత్తశీర్షపాతేనసర్వత్ర తస్యాః గంధవత్త్వబోధక గౌతమోక్తి ప్రమోదకరణా సంబంధేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః - ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౨౪ ॥ భగదత్త ఇతి ॥ భగదత్తే - మత్తేనదంతినా సుప్రతీకేనసహ - వధంయాతే ప్రాప్తేసతి - పాండునందనాః యుధిష్ఠిరాదయః - సత్యజితః పాంచాలస్యనాశేన ద్రోణకృతేన సంశ్లోకః తస్మాదార్తిం వ్యథాం యాతాః - అత్యజన్ త్యక్తవంతః - శత్రూణాంవ్యసనేనమహదస్మాత్త్వ్యసనంనిరస్యతే ఇతిభావః ॥ ౨౫ ॥ తదన్వితి ॥ తదనునామ్నా అరుణే తేజసి సూర్యే - సంధ్యయా సాయం కాలికయా తన్త్ర్యా గతేనాపి తయావత్ - ద్వాపృశే అరుణపతి ॥ ని ॥ అరుణాభాస్కరేపిస్యాద్వర్ణ

ప ॥ ౨౪ ॥ భగదత్తేవధంయాతే సహమత్తేనదంతినా । సత్యజిన్నాశశోకార్తాఃత్యజన్పాండునందనాః ॥ X ॥ ౨౫ ॥ తదనునామ్నా రుణేతేజసి సంధ్యయాపిహితాద్య శేకలశయోనిస్స్వయం నామ్నాగురురక్షిన్యర యాపిహితాద్యస్విధ స్త్రిభిరేవాంగైర్విగళితేనబలే నానుగమ్యమానస్తాద్విశే౽స్య మహారథమివహాస్యతాముపగతమావాసంశనైశ్శనైరావవృతే ॥ ప ॥ ౨౬ ॥ శిబిరమేత్య తస్మైసుయోధనస్మితశర త్రణపూరితకంచుకం । మృదులమంచగతంకలశోద్భవం విరచితాఞ్జలిరేవమభాషత ॥ ప ॥ ౨౭ ॥ మహారథస్త్వంమమ వాంఛిత

ఖేదేసతు త్రిష్విత్యమరః - కలశయోనిద్రోణః - స్వయంనామ్నాగురురపి వ్యథయాపరాభవయుక్తో నాపిహితాద్యస్విధగురుః మత్సరస్సన్నిత్యర్థః - త్రిభిరంగైః తురగరథపదాతిభిరేవ విశిష్టేన అపాంగ్రేణతురీయాంగస్య గజరూపస్యభీమేన భగ్నత్వాదితిభావః బలేన అనుగమ్యమానస్సన్ తస్మిన్కాలేభవంతాద్వాద్విశికం ॥ ని ॥ తత్కాలేతుతదాత్వంస్యాదిత్యమరః - స్వస్యస్వీయంమహారథంయుధిష్ఠిరగ్రహణవిషయకమివ- దూష్యతాంనిష్ఫలత్వాన్నింద్యత్వం పత్రిమయత్వంచ ఉపగతంప్రాప్తం ఆవాసంశిబిరంప్రతి - శనైశ్శనైరావవృతేప్రత్యావవృత్తవాన్ - అత్రారుణెగురురిత్యత్రకేవలప్రకృతాస్పదశ్లేషద్వయవ్యనింద్యత్వవస్త్రి పయత్వయోశ్శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయలక్షణత్యేనదూష్యత్వేన ద్రోణమనోరథశిబిరయో రౌపమ్యగమ్యస్యతుల్యయోగితాభేదస్యచ తిలతండులన్యాయేనసంసృష్టిః ॥ ౨౬ ॥ శిబిరమితి॥ తదైవసుయోధనః - శిబిరంద్రోణావాసంప్రతి - ఏత్యాగత్య - శితైస్తీక్ష్ణైః శరైః యాని వ్రణానితేభ్యో మోచితైఃశ్లైస్తైర్వ్యజితైఃకంచుకఃకవచంయస్యతథోక్తంమృదులేమంచేశయనేగతంశయితంకలశోద్భవంద్రోణంప్రతి - విరచితఃఅంజలిర్యస్యసోయేనతథోక్తస్సన్ ఏ

పంవక్ష్యమాణప్రకారేణ - అభ్యుక్షతఉక్తవాన్ ద్రుతవిలంబితం ॥ ౩౮ ॥ మహారథేతి ॥ హే మహారథ ద్రోణత్వం - యసాక్షాత్కారణాం । మమమదీయంవాంఛితంమ హారథమేవ ద్రుం వృక్షంఫలేగ్రహింవఫలంఫలానిగ్రహణాతీత్యర్థః ॥ ని ॥ ఫలేగ్రహిరాత్మంభరిశ్చేతిని పాతనాత్సా ధుః - నత్రతమోషినకరోషి తస్మాత్ శబ్దయతేవ్య వర్ప్రయత ఇతిశబ్దఃపదార్థః కృపేతి దయానామకఃనఃకృపా ఇత్యుక్తరద్వయాత్మకందీర్ఘాంతపదంచ - త్వదీయస్యాలేపత్ప్రభాప్రి తరి - శారద్వతఇవత్వయ్యపి - హాప్రిన్నః అత్యల్పః హాప్రిస్యాంతశ్చబభూవ - మత్కాంక్షితంప్రతిజ్ఞాయతదనిర్వహణాన్మ యితవకరుణాలేశోపినాస్తీత్యర్థః - అత్రమనోరథసఫలీకరణాభావేనకరుణాశూన్యత్వానుమానాదనుమానాలంకారస్యకృపద్రోణయోః శ్లేషభిత్తికాలద్వైక్యాత్యల్పత్వాకారాం తత్వద్వయాత్మకహ్రిస్వాశ్రయకృపేతిశబ్దవత్వే సౌపమ్యగమకతుల్యయోగితాభిదస్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౩౯ ॥ భగవన్నితి ॥ హే భగవన్ ద్రోణత్వంఇదం పితామహస్యాపీత్యాదివక్ష్యమాణవాక్యం - సావధానేనపి కాగ్రేణచేతసామనసా - స్మరణపథంస్మృతివిషయత్వం - అధిరోపయప్రాపయ ॥ ౪౦ ॥ పితామహఇతి ॥ అపికించేత్యర్థః -

ద్రుంఫలేగ్రహింవ్రతనోషియస్మాత్ కృపేతిశబ్దోపిబభూవ నూనంహ్రి
స్వస్త్వయస్యాలఇవత్వదీయే ॥ ౫ ॥ ౩౯ ॥ భగవన్ త్వమిదంసావధానేనచేత
సాస్మరణపథమధిరోపయ ॥ వ ॥ ౪౦ ॥ పితామహస్యాపివృషత్కృతల్పేవపుర్షి
జంమాధవమస్తరజ్ఞే । తస్మైవహస్తేమమకార్య సిద్ధింకృత్వాహితాభామన్యమి
యేషగన్తుం ॥ వ ॥ ౪౧ ॥ తమేతందయమానేనసమేతంశోకసంపదా । ఊ
చేధగురుణాతేననిచేతరగుణాబ్ధినా ॥ వ ॥ ౪౨ ॥ బాష్పేతివృష్టావపిపాండవా
నాంమహాభోరుహమ్యూహవితీర్ణమోదాన్ । ప్రాతశ్చవిపాఖిల భాస్తరా

ణాంలోకైకవీరత్వేనప్రసిద్ధః పితామహః భీష్మః నిజంవపుశ్శరీరం - వృషత్కృతల్పేశరశయనే - మాధవంశ్రీశంఅంతరంగేమనసి - మమమదీయాంకార్యస్యహాండవజయస్యసిద్ధింతస్మైవనా స్యస్యేత్యర్థః - హస్తేకృత్వానిధాయేతిత్రిష్వపియోజ్యం స్వంస్వాత్మకంధామచిన్మయంతేజః - గంతుంతస్మిన్ లయేనైక్యంప్రాప్తుం - ఇయేషహిఇచ్ఛతిస్మఖలు - స్వంస్వీయంధామస్థానంస్వర్గం గంతుంఇయేషహి - తస్యవస్వాత్మకత్వాదిత్యపికేచిత్ -అతస్త్వదేకపరాయణో మయ్యవశ్యకరణీయాదయేతిభావః - అత్రానేకక్రియాయోగవద్వ్యాక్సముచ్చయాలంకారః ॥ ౪౧ ॥ తమితి ॥ శోకస్యసంపదానమృద్ధ్యా - సమేతమన్వితం-తముక్తప్రకారేణప్రార్థనాయమానంపితందుర్యోధనంప్రతి - నిచేదరాణామనల్పానాం గుణానాంవాత్సల్యగాంభీర్యాదీనాం అబ్ధినాఆశ్రయేణేత్యర్థః - అతఏవదయమానేనసకరుణేన తేనగురుణాద్రోణేన - అథదుర్యోధనప్రార్థనానంతరం - ఊచేఉక్తం - బ్రువతేర్వాచేలిటివచ్యాదేశః - లాటానుప్రాసః॥ ౪౨ ॥ బాష్పేతి ॥ హేనృప - త్వంఃపరస్మిన్ దివసేప్రాతరేవ - యుధియుద్ధే పాండవానాంయుధిష్ఠిరాదీనాంపాండోః శ్వేతరూపావన్యఇమే - పాండవాఃరాజహంసాఃతేషామితిచ॥ని॥ రాజహంస

హాస్తు తేదంచ దరక్లైర్లోహితైస్సితా ఇత్యమరః బాష్పస్య నేత్రజలస్య అతివృష్టౌ సత్యామపి ధా ర్తరాష్ట్రీణాం యస్మాన్నీలహంసాంశ్చ - వాహినీషు సేనాసు నదీషు చ పాథోరుహవ్యూహేన పద్మా కారసేనావిన్యాసవిశేషేణ కమలబృందేన చ వితీర్ణాః దత్తాః లబ్ధా ఇతి యావత్ - మోదస్పందతో షః యేషాం తథోక్తాన్ ప్రచారయేయం సంచారయేయం ॥ ని ॥ ధార్తరాష్ట్రాసితే హంసే ధృతరా ష్ట్రసుతేపి చ - సేనానద్యోస్తు వాహినీ - వ్యూహస్తు బలవిన్యాసే నిర్మాణే బృందతర్కయోరితి క్రమేణ విశ్వామరౌ - శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసః ॥ ౪౩ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకార యా గిరా వాచా - తం జ్ఞానం దుర్యోధనం ఆశ్వాస్య నిర్దుఃఖం కృత్వా - సదనాయ నివాసాయ విసృ ష్టవతః అజ్ఞాతవతః కించ ముహుర్ముహుః అర్జునస్య సవ్యసాచిత్వశైలీం హస్తద్వయేనాపి బాణ ప్రయోగస్వభావం - అనుచింత్య స్మృత్వా - అనణీయసీం మహతీం రణరణికాం వ్యాధిం మనసి - బిభ్రాణస్య వహతః ॥ ని ॥ రణరణికా సంతాపః పశ్చాత్తాపోనుతాపశ్చేత్యమరః - ద్రోణస్య సకాశా త్ వినిర్గతాం నిద్రామేవ సఖీం విచేతుమన్వేషితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - సా నిశా రాత్రిరపి తరసా వే గేన - నిరగాత్ గచ్ఛతి స్మ - నిద్రైవ ద్రోణస్య సర్వాం రాత్రిం వ్యనైషీదిత్యర్థః అత్ర రణ

ష్ట్రాన్ ప్రచారయేయం యుధి వాహినీషు ॥ గ ॥ ౪౩ ॥ ఇతి గిరా తమాశ్వాస్య
రాజానం సదనాయ విసృష్టవతో ముహుర్ముహురర్జునస్య సవ్యసాచిత్వశైలీమ
నుచింత్య హృది రణరణికామనణీయసీం బిభ్రాణస్య ద్రోణస్య సకాశాద్వినిర్గ
తాం నిద్రాం సఖీం విచేతుమివ సా నిశాపి తరసా నిరగాత్ ॥ వ ॥ ౪౪ ॥ అపరే
ద్యుః సావృతో బలౌఘైః రథఘోరైః వినదైర్నభో విభిందన్ । కవచీ విశిఖీ రథీ శ
రాసీ కలశీసూనురవాప యుద్ధభూమిం ॥ వ ॥ ౪౫ ॥ ద్రోణస్య సే
నాచరధూళిపాళీ శోణేస్తునగ్నం కరణీ బభూవ । ఘటాథ తస్యాః కటదాన

కణికాశబ్ద స్త్రీలింగాదిమహిమ్నా అన్యకాంతాశ్లిష్టప్రియావలోకనకుపితని ష్ప్రాంతనాయి కాన్వేషి సఖీ వృత్తాంత ప్రతీతేస్సమాసోక్తిః - తస్యాశ్చరూపకానుప్రాణితోత్ప్రేక్షయా శ్చ కవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౪౪ ॥ అపరేద్యురితి ॥ అపరేద్యుః పరస్మిన్ దివసే అసౌ కలశీసూ నుః ద్రోణః - కవచమస్యాస్తీతి కవచీ ఏవమగ్రే విశిఖీ బాణవాన్ రథీ శరాసీ చాపవాంశ్చ సన్ - ని జైర్బలౌఘైస్సహ - రథానాం నినదైః నేమిఘంటో ఘణఘణాత్కారైః భేరీణాం నినదైర్భాం కారైశ్చ నభః ఆకాశం - విభిందన్ యుద్ధభూమిం అవాప - ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౪౫ ॥ ద్రో ణస్యేతి ॥ ద్రోణస్య సేనాభ్యః చరత్యుద్గచ్ఛత్ సేనాచరి చ సా ధూళిపాళీ రజఃపటలం - శోణేర్భ ద్రస్తు నగ్నం కరణీబివ స్త్రీత్వాకారణీ - సముద్రశోషణీతి యావత్ - బభూవ -సముద్రస్యాపద్వ స్త్రీస్థానీయత్వాదితి భావః - అథ ఘటా తదీయగజపఙ్క్తిః ॥ ని ॥ ఘటా గోష్ఠ్యాం చ హస్తిపంక్తా విత్యమరః కటయోః కుంభయోః దానపూరాః మదజలప్రవాహాః - తస్యాః శోణేః - పటం సము ద్రం - పునః సంఘటయాంచకార యోజయామాస - అబ్ధిం పూరయామాసేత్యర్థః - అ త్ర నగ్నీకృతాయాః భువః పునః పటసంఘటనరూపపూర్వావస్థానువృత్తేః పూర్వరూపాలంకార

ఖేదస్యశోషణపూరణానుబంధాపితత్సంబంధాత్ కిరూపాతిశయాత్ కిద్వయోర్జ్వివితత్వాద్ద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః - ద్రోణస్యేత్యేతత్పద్యం అనేకమూలపుస్తకేషు నదృష్టమపి లిఖితం - ఉక్తసంకరస్యలాటానుప్రాసాభ్యామేకవాచకానుప్రవేశసంకరశ్చేత్యపి ద్రష్టవ్యః ॥ ౪౬ ॥ ఆశ్చర్యేతి ॥ తదనంతరం గుప్రవేశానంతరం - అంతరిక్షస్థితానాం దివిషదామ దేవానాం - ఆశ్చర్యస్ఫూర్తిలక్షం బహుప్రదం - ముఖ్యజనకమితియావత్ - రిపూణాం క్షోణీంద్రాణాం శత్రురాజ్ఞాం - అసవః ప్రాణా ఏవ మృగాస్తేషాంహరణవిషయే - కూటయంత్రం శిలాద్వారాది నిర్మితతోయంత్రవిశేషః తత్వాదాచరంతం కూటయంత్రాయమాణం ॥ ని ॥ ఉన్మాదః కూటయంత్రం స్యాదిత్యమరః కేసరైః స్కంధలోమభిరేవకింజల్కైః రాఢ్యైః సమృద్ధైః ॥ కేసరోస్త్రీ స్కంధలోమ్ని కింజల్కే వకులేపిచేతి వైజయంతీ - గంధర్వైః - మదః దానోదకమేవ మధుమకరందః యేషాం తైః - ఇభైః గజైః - కేతనః - పతాకాఏవపత్రాణి యేషాం తైః శతాంగైః రథైశ్చ - పద్మవ్యూహంపద్మాకారేణ సైన్యవిన్యాసమేవ కమలబృందమితి శ్లిష్టాశ్లిష్టసావయవరూపకంసాం

పూరైః పటంభోనస్వం ఘటయాంచకార ॥ ప ॥ ౪౬ ॥ ఆశ్చర్యస్ఫూర్తిలక్షం
తదను దివిషదామంతరిక్షస్థితానాంక్షోణీంద్రాణాం రిపూణామసుమృగహర
ణేకూటయంత్రాయమాణం । గంధర్వైః కేసరాఢ్యైర్మదమధుభిరిభైః కే
తుపత్రైస్సతాంగైః పద్మవ్యూహంవ్యతానీత్ప్రధనభువి గురుస్స్వాంయోగినా
మగ్రగణ్యః ॥ ప ॥ ౪౭ ॥ సమయేత్రనిశమ్యవైరివృత్తంతపనస్సూనురభాషతా
భిమన్యుం । అయివత్సపితాన్యతోధునా తేతవభారోజనిసర్వసైన్యరక్షా ॥ ప ॥
౪౮ ॥ కవచంప్రతిముంచధత్స్వ చాపంభజధైర్యం పరితోవిధేహియోధాన్ ।
అధిరోహశతాంగమావిశత్వం కమలవ్యూహమరీన్నిషూదయస్వ ॥ ౫ ॥ ౪౯ ॥

యోగినాం రణసాధూనాం అగ్రగణ్యః గణనీయః - గురుద్రోణః - ప్రధనభువియుద్ధభూమౌ - వ్యతానీత్ నిర్మితవాన్ - శతాంగైరిత్యత్రశతం అంగానిపత్రాణి యేషాంతైరితి వ్యాఖ్యానంతుకేతుపత్రైరితి విశేషణేనవైయర్థ్యాద్గంధర్వైరిభైరితి పదద్వయేతద్భాకల్పనాయోగేనప్రక్రమవిరోధాచ్చోపేక్షితంస్రగ్ధరా ॥ ౪౭ ॥ సమయఇతి ॥ అత్రాస్మిన్ సమయే - తపనః యమస్యసూనుఃయుధిష్ఠిరః - వైరిణాంశత్రూణాంవృత్తంపద్మవ్యూహనిర్మాణవృత్తాంతం - నిశమ్యశ్రుత్వా - అభిమన్యుం అర్జుననంప్రతి - అభాషత వక్ష్యమాణప్రకారేణోక్తవాన్ - అయివత్సహేపుత్ర - యద్యస్మాత్తేపితా అర్జునః - అధునా అన్యతః సంశప్తకయుద్ధదేశేభవతి - తస్మాత్కారణాత్ సర్వేషాంసైన్యానాంరక్షా - తవభారఃనిర్వాహ్యః - అజని - ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౪౮ ॥ కవచమితి ॥ కించకవచం ప్రతిముంచధారయ - చాపంధత్స్వగృహాణ - ధైర్యంభజ - యోధాన్ పరితః నిధేహిసర్వత్రయథార్హనియమయ శతాంగంరథమధిరోహ - కమలవ్యూహంపద్మవ్యూహం అవిశ - అరీన్ శ

త్రాణనిషాదయన్వయాకారయ - త్వమితిశర్వత్రయోజ్యం ॥ ౪౯ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారం - రాజ్ఞః ధర్మజరాజస్య నిదేశం ఆజ్ఞాం మౌళిదేశే శిరసి నివేశ్య తేన గృహీత్వేతి యావత్ - యోద్ధుం ప్రతిష్ఠమానే నిర్గచ్ఛతి - జయనిస్సాణభేరీపటహాః పణవశ్చ వాద్యవిశేషాః తైః వాద్యైః - తద్ధ్వనిభిరిత్యర్థః - గగనే శేత ఇతి శాయిని గుణాయ శబ్దాయ - సాక్షిణాయిత నిశామ్యమాన సుఖేన స్వపృచ్ఛక ఇవ స్థితే - తదుత్పాదక ఇతి యావత్ స్వయమాత్మని బాలేపి - ఏకాకిని అసహాయే తస్మిన్ తత్సౌభద్రే అభిమన్యౌ - లీలయా ఆకమలవ్యూహ మవగాహ్య ప్రవిశ్య - నిజస్య కోదండస్య సంబంధిన్యా చండిమసంపదా ప్రతాపసమృద్ధ్యా - కౌరవచమూం క్షోభయతి మాణే వ్యాకులీకుర్వ[illegible]తి - సింధుపతిస్సైంధవః సముద్రశ్చ - క్రుధా కోపేన - వ్యూహస్య పద్మాఖ్యస్య ముఖం ద్వారభాగం పిధాయ ఆవృత్య - స్మరహరాత్ వరస్య లాభేన యోధవర్గః గర్వస్తైరుపలక్షితః - తమభిమన్యుమనుధావతీతి తదనుధావినీం - పాండవానాం వాహినీం సేనాం నదీం చ రురుధే - అత్ర సైంధవసముద్రయోః సేనానద్యోశ్చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ

ఇతి రాజ్ఞో నిదేశం మౌళిదేశే నివేశ్య యోద్ధుం ప్రతిష్ఠమానే జయనిస్సాణభేరీపట హపణవాద్యైర్వాద్యైర్గగనశాయి నే గుణాయ సాక్షిణాయనిశాయ మానే లీలయాకమలవ్యూహ మవగాహ్య బాలేపి స్వయమేకాకిని నిజకోదండ చండిమసంపదా కౌరవచమూం క్షోభయ మాణే తస్మిన్ సౌభద్రే సింధుపతి ర్వ్యూహముఖం పిధాయ స్మరహరవరలాభదర్పేణ తదనుధావినీం పాండవ వాహినీం రురుధే ॥ ౬ ॥ ౫౦ ॥ ఉద్యద్భిర్యుద్ధరంగాదపి సురవనితాపు ష్పవర్షాత్పతద్భిర్వేగాల్లగ్నైః పరాగైర్దృఢతరఘటితే చక్షుషాం పక్ష్మ యుగ్మే । స్థిత్వా మధ్యం తరిక్షం విజయ సుతభుజాగర్వ లీలాయితాని ద్రష్టృణాం ఖేచరాణాం భృశమనిమిషతా తత్క్షణం భంగురాభూత్ ॥ ౭ ॥ ౫౧ ॥

మాలాతిశయోక్తిభ్యాం సముద్రస్య నదీముఖవిధాన పూర్వకం తస్మిన్ రోధానురూపాత్మక సమాలంకార ప్రతీతేరలంకారే ణాలంకారధ్వనిః ॥ ౫౦ ॥ ఉద్యద్భిరితి ॥ యుద్ధరంగాదుద్యద్భిః ఊర్ధ్వం ప్రసరద్భిః - సురవనితానాం అప్సరసాం సంబంధినః పుష్పవర్షాత్ పతద్భిరపి - కించ వేగాల్లగ్నైః సంక్రాంతైః పరాగైః ధూళిభిః కౌసుమైశ్చ - చక్షుషాం నేత్రాణాం పక్ష్మణోర్యుగ్మే - దృఢతరం అతిదృఢం యథా తథా ఘటితే ముకుళీకృతే సతి - అంతరిక్షస్య మధ్యమధ్యంతరిక్షం స్థిత్వా విజయసుతస్య అభిమన్యోః భుజాగర్వలీలాయితాని బాహువరాక్రమచేష్టితాని - ద్రష్టృణాం ॥ ని । తృష్ణం తత్వాన్యలోకేత్యాది నాపష్టిప్రతిపదః ప శ్యతాం - ఖేచరాణాం దేవానాం - అనిమిషతా నేత్రయోర్నిమేషరాహిత్యం - తస్మిన్ తత్క్షణం - భృశం భంగురా భగ్నాభూత్ - అత్ర దేవానామనిమిషత్వభంగాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తేః పరాగలగ్నపక్ష్మయుగ్మఘటనయో హేతుహేతుమతోరుక్త్యా త్మకహేత్వలంకారోజ్జీవితత్వాత్ ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః - స్రగ్ధరావృత్తం ॥ ౫౧ ॥

శరేతి ॥ విజయస్యఅర్జునస్యనందనోఽభిమన్యుః - శరైర్బాణైశ్శాయితైః పాతితైః - విపులైర్మహద్భిః - ద్విరదాః కౌరవగజాఏవశైలాస్తేషాంమండలైః సమూహైఃవసుంధరాంభూమిం - విషమాంనిమ్నోన్నతాం - విధాయకృత్వాపృథోర్నామచక్రవర్తినఃపృథోర్మహతఃయత్నస్యవైభవంధనుష్కోట్యాభూమిసమీకరణరూపంప్రాభవం - వితథీచకారవ్యర్థంచక్రే -అత్రపృథుచక్రవర్తినా భూమిసమీకరణవైయర్థ్యాకరణా సంబంధేపితత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః - పురాపృథుర్నామమహారాజశ్శైలైర్విషమితాంక్షితింధనుష్కోట్యాతాం నిర్మథ్యసమీచకార అతఏవభువఃప్రథూకరణాత్పృథురితినామ తస్యేతిపౌరాణికాః - మంజుభాషిణీ ॥ ౫౨ ॥ పార్థేతి ॥ పార్థాత్మజఃఅభిమన్యుః - శితానాంతీక్ష్ణానాంభల్లానాంనామ బాణానాంవృష్ట్యా - భానుసుతస్యకర్ణస్య - శతాంగంరథంసామిఅర్ధం భిత్త్వాకురుషువీరాణాంగోష్ఠ్యాంకథాయాం॥ని॥గోష్ఠీసభాయాంసల్లాప ఇతినానార్థరత్నమాలాయాంపితామహేన భీష్మేణఉక్తంఅస్యకర్ణస్యఅర్ధరథత్వం - తథ్యంయథార్థం - చకార - అత్రార్ధరథోయస్యతస్యభావస్తత్త్వంమహారథలక్షణాదర్ధన్యూనత్వంచేతిద్వయోఃశ్లేషభిత్తికయా అభేదాధ్యవసాయా

శరశాయితైర్ద్విరదశైలమండలైర్విపులైర్విధాయ విషమాంవసుం
ధరాం । పృథుచక్రవర్తి పృథుయత్నవైభవం వితథీచకారవిజయస్యనం
దనః ॥ వ ॥ ౫౨ ॥ పార్థాత్మజోభానుసుతస్యసామి భిత్త్వాశతాంగంశితభల్ల
వృష్ట్యా । పితామహోక్తంకురువీరగోష్ఠ్యాంతథ్యంచకారార్ధరథత్వమస్య ॥
వ ॥ ౫౩ ॥ అథాభిమన్యుర్ధృతభూరిమన్యు ద్రౌణింతదీర్ష్యాస్మితకాంతిల
క్ష్యాత్ । బాల్యేనిపీతాన్పిష్టసారానుగ్రైశ్శరైరుద్వమయాంచకార॥ వ ॥
౫౪ ॥ సుతస్యశౌర్యాత్సురరాజసూనోరుదీర్ణదిగ్భ్రాంతిరుదారభీతిః । కృపస్వ
సుర్మంగళతంతునైవసాకంచకంపేనగురుర్ముహూర్తం ॥ వ ॥ ౫౫ ॥ విశిఖం

దలితశరోక్తిభేదః ॥ ౫౩ ॥ అథేతి ॥ అథకర్ణపరాభవానంతరం - అభిమన్యోఃధృతఃభూరిఃబహుళఃమన్యుఃక్రోధఃయేనతథోక్తస్సన్ - ఉగ్రైర్దారుణైశ్శరైః ద్రోణస్యాపత్యంద్రౌణిమశ్వత్థామానం - తస్యఅశ్వత్థామ్నః ఈర్ష్యయా - స్మితస్యకాంతేః శైత్యస్యలక్ష్యాద్వ్యాజాత్ - బాల్యేనిపీతాన్మాత్రా దారిద్ర్యవశాత్క్షీరాణీమాన్యేవేతిప్రతార్యపాయితాన్సక్తూన్పిష్టసారాన్పిజలమిశ్రితతండులచూర్ణాంశానపి - ఉద్వమయాంచకార ఉద్గారయామాస - గర్భకోద్గారంనిర్భిద్యేత్యర్థః - అపహ్నవాలంకారః ॥ ౫౪ ॥ సుతస్యేతి॥ సురరాజసూనోస్సుతస్యార్జునపుత్రస్యఅభిమన్యోశ్శౌర్యాత్ - ఉదీర్ణాఉత్పన్నాదిశాం భ్రాంతిఃవైపరీత్యేనజ్ఞానంయస్యసః - ఉదారామహతీ భీతిర్యస్యతథోక్తః - సఃచాపాచార్యత్వేనప్రసిద్ధః - గురుఃద్రోణః - కృపస్యసుఃకృప్యాఃద్రోణపత్న్యాః మంగళతంతునాసాకంమంగళసూత్రేణసహైవ - ముహూర్తం - చకంపేకంపితవాన్ - అత్రద్రోణస్యకంపేతత్పత్నీమంగళసూత్రసాహిత్యవర్ణనాత్సహోక్తిరలంకారః ॥ ౫౫ ॥ విశిఖమితి ॥ అథద్రోణపరాభవానంతరం - గౌ

తమాత్మజే కృపాచార్యే - విశిఖం మోక్తుమిచ్ఛం ముముక్షుమశపేత భీషణం భయంకరం - విబుధేంద్రపౌత్రమభిమన్యుం - అభివీక్ష్య రణాంకణే జనాః తస్య కృపాచార్యస్య - జననేఽపి పదిమరణేఽపి చ విషయే - శర ఏవ హేతురితి మేనిరే అనేనాయం న జీవతీతి నిశ్చిక్యురిత్యర్థః కృపస్య శరజన్మత్వం ప్రసిద్ధం - మంజుభాషిణీ ॥ ౫౬ ॥ ఆశ్చర్యేతి ॥ ఆశ్చర్యకరేషు కర్మసు యుద్ధేష్వితిశేషః హార్దిక్యాదిత్వాత్సమాసః కృతేషు సత్స్వపి - అముష్య అభిమన్యోః శిరోజబంధే ధమ్మిల్లే - హర్షభారాత్సంతోషాతిశయాత్ - ముహుర్ముహుర్మోక్తుం వర్షితుం - కర్తృభూతాః తత్తాదృశ్యకర్మభూతాః కర్మాణి సుమనసః పుష్పాణి తు నాకేంద్రస్య స్వర్గాధిపస్య నందన వనే శ్రియాః కర్తార ఇతి యావత్ - ఏవమగ్రేపి సుమనసః దేవాః దివి ఆకాశే ప్రాప్తాః - న దృష్టాః ఉభయత్ర లోకైరితి శేషః - దేవాః కల్పకుసుమాని నిక్షేపమభివర్షంతః తతః కుసుమ దారిద్ర్యాత్తూష్ణీం బభూవురిత్యర్థః ॥ ని ॥ సుమనాః పుష్పమాలత్యోః స్త్రియాం దశేకోవిదేపి చేతి విశ్వః - అత్ర సుమనసాం కర్తృత్వకర్మత్వ విరోధస్య శ్లేషేణ భాసాద్విరోధాభాసస్య చ నందనవనే నిష్ఫల సుమత్వానంబంధేపి సంబంధోక్తి రూపాతిశయోక్తేశ్చ సంసృష్టిః ॥ ౫౭ ॥ అముష్యేతి ॥ అధరవేష్యతః క

ముముక్షుమథ గౌతమాత్మజే విబుధేంద్రపౌత్రమభివీక్ష్య భీషణం । జననేపి
పద్యపి జనా రణాంకణే శర ఏవ హేతురితి తస్య మేనిరే ॥ ప ॥ ౫౬ ॥ ఆశ్చర్యకర్మ
సుకృతేష్వపి హర్షభారాన్మోక్తుం ముహుర్ముహురముష్య శిరోజబంధే । దృష్టా
స్తదా సుమనసోఽవికర్తృభూతా నాకేంద్ర నందనవనేన తు కర్మభూతాః ॥ ప ॥
౫౭ ॥ అముష్య కోదండమఖండయద్ద్రవేస్ఫుతోరథాశ్వాన్ప్రమమాథ కుంభజః ।
కృపః కృణత్తిస్మ జవేన సారథిం వ్యపాటయత్కేతుపటం గురోస్సుతః ॥ ప ॥ ౫౮ ॥ ఏ
కాకినః పరిభవాయ బహూన్ప్రవృత్తానేతానవేక్ష్య సకలోపి నిలింపవర్గః । మందా
రశాఖికుసుమానియథాభిమన్యౌ నిందారవాన్రిపుషు తస్య తథాభ్యవర్షత్ ॥ ప ॥

క్ష్ణః అముష్య అభిమన్యోః - కోదండం చాపం అఖండయత్ చిచ్ఛేద - కుంభజః ద్రోణః - కర్ణస్య ఆశ్వాన్ ప్రమమాథ బిభేద - కృపః సారథిం - జవేన కృణత్తిస్మ చిచ్ఛేద - గురోస్సుతః అశ్వత్థామా - కేతోః పటం పతాకాం - వ్యపాటయత్ విపాటితవాన్ - వంశస్థం ॥ ౫౮ ॥ ఏకాకిన ఇతి ॥ ఏకాకినః ఏకస్య పరిభవాయ తిరస్కారం కర్తుమితి క్రియార్థత్వాద్వినా చతుర్థీ - ప్రవృత్తాన్ ఉద్యుక్తాన్ బహూన్ ఏతాన్ కర్ణాదీన్ అవేక్ష్య - సకలోపి నిలింపానాం దేవానాం వర్గః సంఘః - అభిమన్యౌ మందారశాఖికుసుమానీయథా అభ్యవర్షత్ - అతిధీరోయం బహుభిరసహాయో యుధ్యతీత్యాశ్చర్యాదితి భావః తథా తస్య అభిమన్యోః - రిపుషు కర్ణాదిషు విషయే నిందారవాన్ నిందన వాక్యకలకలాన్ - అభ్యవర్షత్ ఉదీరయామాసేత్యర్థః - ఏకేన బహూనాం యుద్ధస్య లోకవేదనిషిద్ధత్వాదితి భావః అత్ర కల్పవృక్షకుసుమవర్షణ నిందావాక్యోదీరణయోర్వ్యా ...ద్వ్యోత్సముచ్చయస్య పుష్పాణాం నిందావాక్యానాం చ వర్షణేన శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసి తౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్ తుల్యయోగితాభేదస్య చైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౫౯ ॥ రథ్యాద్విత్ ॥

తదా విజయస్యాత్మసంభవః అర్జునపుత్రః బాలోఽభిమన్యుః - గదాసఖాయః యస్య సః గదా
పాణిస్సన్నితియావత్ ॥ రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితిసమాసాంతష్టచ్ ॥ ౯ ॥ సఖామిత్రే సహాయే
చేతియాదవః - రథాన్మహతాశ్వాత్ - అవప్లుత్య అధిరుహ్య - అమీషాం కర్ణాదీనాం ర
థాన్కేవలం రథానేవ విదార్య విభిద్య - మందాని శూన్యాని అక్షాణి చక్రాణి విభ్రతిత్యద్భ్ర
తః నచకార - కింతు తాన్ కర్ణాదీనపి యుధి మందాక్షం వ్రీడాం బిభ్రతీతి తద్భృతః చకార-
గదాప్రహారైరిత్యుభయత్రభావః - అత్ర రథానాం రథికానాంచ ప్రకృతానామేవ లజ్జాయాః
శిథిలచక్రాణాంచ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయసహకృతమందాక్షభరణ సౌపమ్యస్యగ
మ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః - మందాని విషయగ్రహదుర్బలాని అక్షాణి ఇంద్రియాణి చక్షు
రాదీని బిభ్రతీతి భృత ఇత్యర్థః ॥ ౯ ॥ అక్షమింద్రియ చక్రయోరితి విశ్వ ఇత్యపి ప్రా
హుః - వంశస్థమ్ ॥ ౬౦ ॥ బాలావితి ॥ తతఃసతు పార్థాత్మజః అభిమన్యుః కృతర
ణౌ ఆత్మనాస హేతిశేషః - బాలావత ఏవ ధృతరాష్ట్రస్య పౌత్రౌ దుర్యోధనదుశ్శాసన పు

త్రౌ ॥ రథాదవప్లుత్య గదాసఖస్తదా విదార్య బాలో విజయాత్మసంభవః । చ
కారమందాక్షభృతో న కేవలం రథానమీషాం యుధితానపి క్షణాత్ ॥ ప ॥ ౬౦ ॥
బాలౌ తతః కృతరణౌ ధృతరాష్ట్రపౌత్రౌ భీరూపృథగ్గమన కర్మణి మన్యమానః
పార్థాత్మజస్తు పరస్పరసాహ్యవంతౌ చక్రే కృతాంత పురవర్త్మని గంతు
మగ్రే ॥ ప ॥ ౬౧ ॥ అథ కర్ణముఖా మహారథాస్తే మిళితాః కైతవహేత్య
యాగపద్యాత్ । సురనాయక పౌత్రమేనమస్త్రైస్స్వయశోభిస్సహ పాత
యాంబభూవుః ॥ గ ॥ ౬౨ ॥ తదను సేనయోస్తయోః క్ష్వేళితరుదితే అపి స్పర్ధా
జనితయా పరస్పరవిజిగీషుతయేవ వ్యోమసీమానముదలంఘయతామ్ ॥ గ ॥ ౬౩

త్రౌ ద్వౌ - పృథక్ప్రత్యేకం గమన కర్మణి పరలోకయాత్రాయాం - భీరూ భయశీలౌ మన్య
మాన ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా - కృతాంతపురస్య సంయమన్యాస్సంబంధి
నివర్త్మని మార్గే - గంతుం అగ్రే పరస్పరం సాహ్యవంతౌ సహాయవంతావిత్యర్థః చక్రే
ద్వావప్యేకదా జఘానేత్యర్థః ॥ ౬౧ ॥ అథేతి ॥ అథ కర్ణాదిముఖాః ప్రధమాః యేషాం తథోక్తా
స్తే పూర్వోక్తాః మహారథాః - కైతవం దుర్నీతిం - ఏత్య స్వీకృత్య - యాగపద్యాత్ మిళితాః ఏ
కదైకత్రివా సంగతాస్సంతః అస్త్రైర్బాణైః ఏనం సురనాయకపౌత్రం అభిమన్యుం - స్వైః
స్వీయైర్యశోభిస్సహ - పాతయాంబభూవుః - బహుభిరేకస్య మారణాన్న పరం వీరాణామపకీ
ర్తికరమితిభావః - సహోక్తిరలంకారః ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౬౨ ॥ తదన్వితి ॥ తదను అభి
మన్యుపతనానంతరం - తయోస్సేనయోః కౌరవపాండవీయోః క్ష్వేళితం సింహనాదః రుదితం రో
దనం తే ద్వే అపి - స్పర్ధయా ఆత్మోత్కర్షాభినివేశేన జనితయా పరస్పరం విజిగీషుతయా జి
గీషయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - వ్యోమ్నస్సీమానం గగనాంతర్భాగం ఉదలంఘయతాం అతిచక్రమ
తుః - అభిమన్యువధాదహృష్టాః కౌరవాజ్జనాః - పాండవాస్తు రురుదురిత్యర్థః ॥ ౬౩ ॥ తదా

సీమితి ॥ తత్కాంసీపూషణిసూర్యే - వియన్మైం స్తపోభిః వృద్ధయాపూర్ణయా పరిషదాద్వి జనమాజేన ఊర్ధ్వంవిక్షిప్తైః ప్రేరితైః కరపుటైజలాంజలిభిః క్షాళనాత్సేకాది వేత్యుత్ప్రే క్షా - వ్యపయాతఃనిర స్తఃమహాసూష్మా దోష్ణ్యంయస్యతథో క్తె అ స్తంగచ్ఛతిసతీత్యర్థః - ద్వావపిబలౌఘౌకౌరవపాండవసై న్యసమూహౌ - నిజస్యనిజస్యప్రత్యేకమాత్మీయస్య స్కంధా వారస్యశిబిరస్య అనుసంధానాయ - సంగమనాయనిరగచ్ఛతాం నిర్గతవంతౌ ॥ ౮౪ ॥ అథే తి ॥ అథబిడౌజసఇంద్రస్య స్వసుమా రోర్జునోపి - త్రిగర్తాణ్ వ్రజస్యరం థ్రితాయియా స్థానపిత్రిగర్తసంజ్ఞాం శ్చేతిచతాన్ సుశర్మాదీన్ - గాత్రే శరీరే - క్షురప్రైర్నామ బా ణైః సహస్రంగతాః యేషాంతాన్ తథోక్తాన్ - విరచయ్యకృత్వా - హేతుం దుఃఖకార ణంవినాపిప్యథమానం దుఃఖాయమానంచేతః యస్యతథో క్తస్సన్ - స్వప్రతత్ శిబిరం ప్రతిప్ర త్యావృ త్తవాన్ - విరోధాభాసః ॥ ౮౫ ॥ బాష్పాయత ఇతి ॥ దృష్ట్యో నేత్రయోరూర్యుగం - బాష్పాయతే బాష్పంజనయతి - కరాగాచ్చాపః గళతి - అంతర్మనసి తాపస్సంతాపః ఉదేతి ఆవిర్భవతి - ఫ

తద్దాసీంనియమన్వద్ధ పరి షదూర్ధ్వవిక్షి ప్తకరపుటజలాం జలి క్షాళనాదివవ్యప యాతమహోష్మణి పూషణితౌ ద్వావపిబలౌఘౌ నిజనిజస్కంధావారానుసం

ధానాయనిరగచ్ఛతామ్ ॥ వ ॥ ౮౪ ॥ అథ[illegible]గర్తా నపి

తాన్ క్షురప్రైస్సహస్రగతాన్విరచయ్య[illegible]వినై వ హేతుం వ్యథమానచే

తాబిడౌజసోపిస్స్వ పతస్కుమారః ॥ వ ॥ ౮౫ ॥ బాష్పాయతేదృష్టి యుగంకరాగా

చ్చా[illegible]గళత్యంతరుదేతితాపః । ఫలంకిమేతస్య భవిష్యతీతిచింతయన్ధామ వివేశ

రాజ్ఞః ॥ వ ॥ ౮౬ ॥ తత్రాశ్రునేత్రానథనర్వబంధూన్నిరీక్ష్యపుత్రస్యని

శమ్యవార్తాం । తాపాపదేశేనధనంజయస్య చి త్తంచుచుమ్బస్వసమాని తేజః ॥

వ ॥ ౮౭ ॥ వీరంత[illegible]మనుచిత్య విలాప బాజం ధారాళదృష్టి యుగళంధర

తస్యసర్వస్యదుర్నిమి త్తస్య - కింఫలంభవిష్యతీత్యు క్తప్రకారేణ చింతయన్ ఆలోచయంస్స న్నేవ - రాజ్ఞః యుధిష్ఠిరస్యధామ ఆవాసంవివేశ - బిడౌజసఃకుమార ఇత్యత్రాపియోజ్యం - అత్రానేకక్రియాయోగవదాత్సముచ్చయః ॥ ౮౬ ॥ తత్రేతి ॥ అథయుధిష్ఠిరావాసప్ర వేశానంతరం - తత్రయుధిష్ఠిరణావసి - అశ్రూణి నేత్రయోర్యేషాంతాన్ సర్వాన్ బంధూ న్యుధిష్ఠిరాదీన్ నిసామ్యనిరీక్ష్య - పుత్రస్యాభిమన్యో ర్వార్తాంవధ వృత్తాంతం - నిశమ్య శ్రుత్వాధనంజయ స్యార్జునస్యచి త్తం - స్వేనా త్మనాసమానం నామ్నాతుల్యం తేజః అగ్నిం - తాపస్యపుత్రశోకసన్తాపస్య అపదేశేనవ్యాజేనచుచుంబస్పృశతేస్మ - పుత్రశోకాత్సం తప్తో భూదిత్యర్థః - అపహ్నవాలంకారః ॥ ౮౭ ॥ వీరమితి ॥ వీరం అపహాయశూరం - తనూజ మభిమన్యుమనుచింత్యస్మృత్వా - విలాపంపరిదేవనం భజతీతిభాజం - ధారాళంబాష్ప ధారావరితం దృష్టోర్యుగళంయస్యతథో క్తం - ధరణౌలుఠంతంభువివివర్తమానం - తమర్జున మపి - విశ్వంభరః కృష్ణః పసుధాధిపేనధర్మరాజేనసం యుతస్సన్ - వాగ్భిరాపద్ధ మ్యాభిః -

చిరేణకృచ్ఛ్రాదిత్యర్థః - అశోకంనిర్దుఃఖం - వ్యదధాత్ చక్రే ॥ని॥ పూర్వార్ధధాతేః కర్తరి జ్ - అత్రార్జునంకుటజవృక్షమపి అశోకంవంజుళవృక్షం - వ్యదధాదితివిరోధస్య శ్లేషేణ భాసాత్ విరోధాభాసః ॥ ౧౮ ॥ ఇంద్రేతి ॥ తదనుకృష్ణయుధిష్ఠిరాభ్యాం ఆశ్వాసనానంతరం- ఇంద్రాత్మజః అర్జునః - కోపాద్బాహుముదస్య ఉద్యమ్య - శ్వఃపరస్మిన్దినే ఏవ నతుపరస్మిన్నిత్యర్థః- తస్యపుత్రానయయోరభవన్నిరోధేన ద్రోహకారిణః సింధూద్వహస్య సైంధవస్యశిరః - సమరే యుద్ధే ద్విషతాం దుర్యోధనాదీనాం సమక్షం- హేత్యామాయాధేనకుర్యాం యది - తయానచ్ఛిద్యాంచేదిత్యర్థః - అహంతస్యాంహేత్యాంఅగ్నిజ్వాలాయామిత్యర్థః విశేయమిత్యుక్తప్రకారాంప్రతిజ్ఞామకరోత్ ॥ని॥ హేతిస్స్యాదాయుధే వహ్నికీలేతరణితేజసీతివిశ్వః ॥ ౧౯ ॥ అథేతి ॥ అథ అర్జునప్రతిజ్ఞానంతరం - ఏతద్వృత్తమర్జునప్రతిజ్ఞావృత్తాంతమవకర్ణ్య శ్రుత్వా భీరవే భయశీలాయ సింధుపతయే సైంధవాయ - అతిగభీరా అత్యంతగంభీరా ధీః మనః యస్య సః - గురుః ద్రోణః - హే సైంధవ తవ అర్జునాద్గుప్త్యైః ఆవరణరక్షణాయ గ్యమపి - శ్వః సమరే మే భరః నిర్వాహ్యః ఇత్యుక్తప్రకారంప్రతిశ్రుతంఅంగీకారం - ప్రతిజ్ఞా

గౌలురంతరం । వాగ్భిశ్చిరేణవసుధాధిపసంయుతస్తం విశ్వంభరోర్జునమపివ్య
దధాదశోకం ॥ ప ॥ ౧౮ ॥ ఇంద్రాత్మజస్తదనుబాహుముదస్య కోపా
త్సింధూద్వహస్య సమరే ద్విషతాం సమక్షం । హేత్యాంశ్వ ఏవ యదితస్య
శిరోనకుర్యాంతస్యాంవిశేయమహమిత్యకరోత్ప్రతిజ్ఞాం ॥ ప ॥ ౧౯ ॥ అథ
వృత్తమేతదవకర్ణ్య భీరవే వితతాన సింధుపతయే ప్రతిశ్రుతం । తవగుప్తియో
గ్యమపిమే భరోర్జునాత్సమరే శ్వ ఇత్యతిగభీరధీర్గురుః ॥ గ ॥ ౨౦ ॥ అన్యేద్యు
రవలంబితప్రథమ శిఖరిసానౌ భానౌ స్కంధావార యుగవసుంధరాధిపతియు
ద్ధసన్నాహపైశున్యలంపటపటహధ్వానతరళే సింధుభూజానియోగశరణాగతభ
రణాలంకర్మీణేన పద్మనేత్రేణ సౌభద్రవధశోకాతిరేకపరిగళితబాష్పపూర

మితియావత్ - భావతఃప్రతిశ్రవమితివాపాఠః - వితతానచక్రే ॥ని॥ కారారతుణయోర్గుప్తిరితివిశ్వః - మంజుభాషిణి ॥ ౨౦ ॥ అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యుర్భానౌసూర్యే అవలంబి- ఆశ్రితః ప్రథమశిఖరిణః ఉదయశైలస్యసానుః ప్రస్థః యేనతథోక్తేసతి - సింధురాజభూజానిః సైంధవసముద్రయోర్యుగళేయుగ్మే - స్కంధావారయోస్సేనానివేశయోర్యుగే ఉభయస్మిన్ కౌరవీయే పాండవీయేచేత్యర్థః - వసుంధరాధీపానాం రాజ్ఞాముభయపక్షాణాం దుర్యోధనయుధిష్ఠిరయోరితివా యుద్ధే సన్నాహస్య ఉద్యోగస్య పైశున్యే సూచనే లంపటైర్లాలసైః సన్నాహసూచకైరితియావత్ పటహానాంవాద్యవిశేషాణాంధ్వానైః ధ్వనిభిస్తరళే చంచలేసతి - శరణార్థమాగతానాంభరణే దుఃఖనివారణే కర్మణిసమర్థేన అలంకర్మీణేన ॥ని॥ కర్మక్షమోలంకర్మీణ ఇత్యమరః పద్మనేత్రేణ శ్రీకృష్ణేన - సుభద్రాయా అపత్యస్యసౌభద్రస్య అభిమన్యోర్వధాద్యశ్శోకాతిరేకః దుఃఖాతిశయః తేనపరిగళితైః బాష్పపూరైః పంకిలేకర్దమితే ద్వారదేశేనమానీతం - సౌ

వీరనాయకస్య సైంధవస్య యద్గోపనస్థలం రక్షణదేశః తస్య ద్రష్టుమిచ్ఛయా దిదృక్షయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - తుంగతరమత్యున్నతం కేతోః శృంగం శిఖరం అధిరూఢేన కపిపరిబృఢేన హనుమతా పరితో మండితమలంకృతం - మానసస్య గరుడస్య గంధవహస్య వాయోశ్చ త్రయాణాం బాంధవైః స్వేనేన సదృశైరిత్యర్థః - సైంధవైరశ్వైః ఆరాహితం సంపాదితంబంధనం యస్మిన్ తథోక్తం - స్యందనం రథమధిరుహ్య - సంక్రందననందనోఽర్జునః - సమరస్య ఉచితయా అనురూపయా వేషసంపదా అలంకారసమృద్ధ్యా అవికలేన పూర్ణేన నిజబలేన చతురంగేణ సహ ప్రతిష్ఠమానః గచ్ఛంశ్చ - మదేన దానజలేన బంధురైర్వ్యాప్తైః సింధురైర్గజైః - వివిధాః గతీః ఆస్కందితాదీః నాటయంతి ప్రకటయంతీతి నాటకైః ఘోటకైరశ్వైః నిరుద్ధః వియత్పథః ఆకాశమార్గః యైస్తైః రథ్యైస్తైరిత్యర్థః - రథైః కృతా రణస్య ఆసక్తిః సంబంధః యైస్తైః పత్తిభిః పాదాతైశ్చ - విరచితః కృతః పరిపంథిజనస్య శత్రుజనస్య మోహః చిత్తవికారః యేన తథోక్తస్య వ్యూహస్య పశ్చాద్భా

పంకిలే ద్వారదేశే సమానీతం సౌవీరనాయక గోపనస్థల దిదృక్షయేవ తుంగ
తరకేతుశృంగమధి రూఢేన కపిపరిబృఢేన పరిమండితం - మానసగరుడగంధవహ
బాంధవైః సైంధవై రారాహితబంధనం స్యందనమధిరుహ్య సంక్రందననందన
స్సమరోచిత వేషసంపదవికలేన నిజబలేన సహ ప్రతిష్ఠమానో రుద్ధ వియత్ప
థై రథైర్మద బంధురైస్సింధురైర్వివిధగతి నాటకైర్ఘోటకైః కృతరణాసక్తి
భిః పత్తిభిర్విరచితపరిపంథిజన మోహస్య వ్యూహస్య పృష్ఠభాగే జయద్రథం ప్ర
తిష్ఠాప్య స్వయమపి పురోభాగం పరిష్కుర్వాణస్య ద్రోణస్య చరణయోర్బాణా
భ్యాం ప్రణీత ప్రణిపాతః తేన దీయమాన మార్గావకాశశ్చండమారుత ఇవ ఘనమం
డలం తమేవ వ్యూహం క్షణాదేవ క్షోభయామాస ॥ వ ॥ ౨౧ ॥ తదనంతరం ॥

సంశప్తకాసురపలాయన వేగభంగీం తత్తాదృశీమభినయన్నివ శౌరినున్నః । వేగే
న విస్మయకరేణ విరోధి సైన్యే విష్వక్చచార విజయస్య శతాంగవర్యః ॥

కారసేనావిన్యాసస్య పృష్ఠభాగే - జయద్రథం సైంధవం ప్రతిష్ఠాప్య నివేశయిత్వా స్వయమాత్మనాపి పురోభాగం వ్యూహముఖభాగం పరిష్కుర్వాణస్య అలంకుర్వతః - తత్ర వసత ఇతి యావత్ ద్రోణస్య ఆచార్యస్య చరణయోర్బాణాభ్యాం ప్రణీతః ప్రాపితః ప్రణిపాతః నమస్కారః యేన తథోక్తస్స - నమస్కారబాణౌ ప్రయుజ్యేత్యర్థః - అత ఏవ తేన నమస్కృతేన ద్రోణేన దీయమానః మార్గస్య వ్యూహమధ్యప్రవేశకస్య అవకాశః అంతరం యస్య తథోక్తశ్చ సః తమేవ వ్యూహం చండమారుతః ఘనమండలం మేఘబృందమివ - క్షణాదేవ క్షోభయామాస ॥ ౨౧ ॥ తదనంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ సంశప్తకేతి ॥ శౌరిణా శ్రీకృష్ణేన నున్నః ప్రేరితః - అత ఏవ తత్తాదృశీం సంశప్తకా అసురా ఇవ తేషాం పలాయనే యో వేగస్తస్య భంగీం రీతిం - అభినయన్విడంబయన్నివ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా విజయస్య అర్జునస్య శతాంగవర్యః రథశ్రేష్ఠః - విస్మయకరేణ వేగేన ఉపలక్షితః - విరోధిసైన్యే శత్రుబలే - విష్వక్ పరితశ్చచార - అతోఽప్రసమయా అకుతోరోధప్ర

తీతేరలంకారేణేవ స్తుత్యః ॥ ౨౨ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర తదానీం - యద్వినివృత్తౌ తౌ ఆచ్ఛాదితా
దినేశ్వరస్య సూర్యస్య దీప్తిః ప్రకాశః యేన తస్మిన్ తమసి - ధూళీమిషేణ జృంభితే సతి . పాండ
వసేనాభిద్యతే స్మ - సహసేత్యర్థః యత్ర యోద్ధవ్యం - ప్రతిజ్ఞాభంగాదర్జునాప్యగ్నిప్రవేశో భవితవ్య
మిత్యాదితి భావః - స్వాగతా ॥ ౨౩ ॥ గాండీవమితి ॥ తదా తస్మిన్ యుద్ధే - తేనార్జునేన
వికృష్టమాకృష్టం గాండీవం - స్వస్య గాండీవస్య నామధేయే గాండీవేతి సంజ్ఞాశబ్దే స్థిత్వా శాల
త ఇతి శాలినా - ఇవర్ణేన ఇకారేణ తుల్యాం సామ్యవదధిరోధుం హ్రస్వమిత్యేత్యర్థః-ము
హుః హ్రస్వం అల్పం చ బభూవ దీర్ఘమాయతం చ బభూవ - అర్జునచాపస్య గాండీవం గాండివ
మిత్యుభయథాపి వ్యవహారాదితి భావః అత్ర సంహితబాణగుణాకర్షణ తద్విమోచన కృతౌ హ్ర
స్వాయత తయోః - అత్రరథమర్ణా హ్రస్వత్వ దీర్ఘత్వయోశ్చ శ్లేషప్రతిభాభేదేనాధ్యవ
సాయ మూలాతిశయోక్త్యోర్యుక్తౌత్ప్రేక్షా - సాపేక్షత్వాత్ తయోః ప్రత్యేకమంగాం
గీభావేన సంకరద్వయస్య సంసృష్టిః ॥ గాండీవజగాద్యాజ్ఞాయామితివప్రత్యయానుశాసనే హ్ర

> ప ॥ ౨౨ ॥ తత్ర నివృత్తేరది నేశ్వరదీప్త్యాజ్యంభితే తమసి ధూళీమిషేణ । భి
> ద్యతే స్మ యుధి పాండవసేనా ప్రాప్య తిస్మ సహసా కురుసేనా ॥ ప ॥ ౨౩ ॥
> గాండీవమేతేన ముహుర్వికృష్టం హ్రస్వం చ దీర్ఘం చ బభూవ యుద్ధే । తు
> లామివర్ణేన తదాధిరోఢుం స్వనామధేయస్థితశాలినేవ ॥ ప ॥ ౨౪ ॥ అ
> స్తంగతశ్చేదరవిందబంధుర్వంధ్యా భవేత్సాపి మదీయసంధా । ఇతీవ సం
> క్రందననందనో సౌ తదీయమార్గం రురుధే శరౌఘైః ॥ ప ॥ ౨౫ ॥ మృ
> త్పంగతేనోష్ఠపుటేన భూభుక్సంబంధితాన్స్పష్టమివబ్రువాణైః । ధనంజయో
> సౌ శితభల్లకృత్తైశ్శిరోభిరాచ్ఛాదయతిస్మ ధాత్రీమ్ ॥ ప ॥ ౨౬ ॥ పం
> కంకంకకులామిషం ధృతవిపల్లింగకళింగం పునర్భోజం భాజనమాపబాణయముపురీస్

స్వాంత దీర్ఘాంతయోా స్తంత్రేణ నిర్దేశ ఇత్యుక్తం ॥ ని ॥ కపిధ్వజస్య గాండీవగాండీ వౌ
పుంనపుంసక ఇత్యమర - కోశశ్చ - స్వనామ మధ్యస్థితశాలి నేవేతి పాఠాంతరం ॥ ౨౪ ॥
అస్తమితి ॥ అరవిందబంధుః సూర్యః అస్తమస్తమనం గతశ్చేత్ సా పూర్వోక్తా మదీయా సం
ధా ప్రతిజ్ఞాపి - వంధ్యా నిష్ఫలా భవేత్ - ఇత్యాలోచ్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా - అసౌ సంక్రందనసం
దనో ర్జునః శరాణామోఘైః సమూహైః స్తస్య సూర్యస్యేమం తదీయం మార్గం రురుధే నిరుద్ధ
వాన్ ॥ ౨౫ ॥ మృదితి ॥ అసౌ ధనంజయః అర్జునః శితైస్తీక్ష్ణైః భల్లైర్నామబాణైః కృ
త్తైశ్ఛిన్నైః మృదా మృత్తికయా సంగతేన ఓష్ఠయోః ఊర్ధ్వాధరయోః పుటేన సంపుటేన
భువం భునక్తి భక్షయతి పాలయతీతి భూభుక్ రాజా తస్య సంబంధితాం సంబంధం స్పష్టం య
థా తథా బ్రువాణైః వదద్భిరివస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా - శిరోభిః ధాత్రీం భువం ఆచ్ఛాదయతి
స్మ భుక్ఛబ్దస్యోక్తోభయార్థతాయాం భుజపాలనాభ్యవహారయోరిత్యనుశాసనం ॥ ౨౬ ॥
పంకమితి ॥ సుపర్వాధిపస్య దేవాధిపస్య పుత్రో ర్జునః తత్ర యుద్ధే ఇహువిశ్వా నౌర్వంకం

వంగదేశాధిపతింజనపదశబ్ద స్సర్వత్రతదధిపక్షత్రియవాచిసర్వస్మిత్యనుషంగశ్చ - కంకకుల స్యగృధ్రబృందస్య ఆమిషం భోగ్యవస్తుకలింగం పునః ధ్వజపవిపదః మరణస్యలింగం చిహ్నమూర్ధ్వ శ్వాసాదియేనతథోక్తం - భోః మాగధాంబాజవంపాత్రం - మాగధంమగధదేశస్య సంబంధినం నస్వేనమిత్యర్థః - యమపురాస్సీమాంప్రదేశే ఊరు ఋద్ధిప్రాప్తోత్తీర్ణబుద్ధిం - చోళం దుఃఖిత నిచోళమాచ్ఛాదనం యస్య తాదృశంచిత్తంయస్య తథోక్తంకుర్వన్ ॥ ని ॥ నిచోళః ప్రచ్ఛ దపటః ఇత్యమరః - దినావసానసమయే సాయంకాలే - సింధూద్వహం సైంధవం రుంధేస్మ నిరు ద్ధవాన్ - వంగమితిపాఠే నస్రాసబంగాదపేక్ష్యః శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౭౭ ॥ తత్రా కరే అర్జునయుద్ధసమయ ఇత్యుత్తరేణసంబంధః ॥ భూప ఇతి ॥ భయభరాత్ భయాతిశ యాత్ - అర్జునాపాయచింతనజన్యాత్ - ఉత్తప్యమానా సంతప్యమానాధీః మనః యస్య సః అత ఏవ భూపః యుధిష్ఠిరస్తు - ఇంద్రాత్మభువో ర్జునస్య వార్తాం వృత్తాంతం జ్ఞాతుమిచ్ఛుః జిజ్ఞాసుస్సన్ సాత్యకిం శైనేయం మారుతిం భీమం చ ఉభౌ పునః మ్వా శత్రుసేనాయాః వ్యూ

హామదం మాగధం । చోళం దుఃఖిని చోళచిత్తమిహ ఫణిః కుర్వన్నపర్యాది భూ
పుత్రవ తత్ర దినావసానసమయే రుంధే స్మ సింధూద్వహమ్ ॥ వ ॥ ౭౭ ॥ త
త్రాకరే ॥ భూపస్సూత్తప్యమానధీరర్జునా భయాజ్జిజ్ఞాసురింద్రాత్మభువో వా
ర్తాం సాత్యకిమారుతిరిపుచమూవ్యూహం ప్రతి ప్రాహిణోత్ । తౌ జగ్మతుర్గు
రుమాత్తసింహనినదౌ వంవీక్ష్య భూరిశ్రవారాధేయశ్చ హరాత్ తతో రురుధతు
స్సంక్షోభయన్తౌ కురూన్ ॥ వ ॥ ౭౮ ॥ అథసోమదత్తతనుజో రమాపతేరను
జో పి భగ్నరథసూతకార్ముకౌ । పరిగృహ్య పట్టసలతాం పరస్పరం ప్రథనం భయం
కరముభౌ వితేనతుః ॥ వ ॥ ౭౯ ॥ అథ శినితనయం నిపాత్య భూమ్యాము రసి కృతా
సిరసౌ ముస్సోమదత్తిః । గళయితుమివ గర్వసాగమన్నర్జున చరణేన నిపీడయాం

హాంప్రతి ప్రాహిణోత్ ప్రేషితవాన్ - తతః యుధిష్ఠిర ప్రేషణాద్ధేతోః గురుం ద్రోణం వ్యూ హము ఖద్గం జిత్వా - ఆత్తః సింహనినదః శ్వేళారవః యాభ్యాం తథోక్తౌ కురూన్ కౌర వాన్ సమ్యక్ క్షోభయంతౌ - తౌ సాత్యకి భీమౌ సంవీక్ష్య - భూరిశ్రవాః రాధేయః కర్ణశ్చ ద్వౌ - హఠాద్బలాత్కారాత్ - రురుధతుః నిరుద్ధవంతౌ - రుధఘ్ కర్తరి లిట్ - హరాత్త తో రురుధతురిత్యేవపాఠః ఉభౌ రురుధతురితిపాఠే ఉక్తసందర్భాలాభాదితి వృత్తంపూర్వవదేవ॥ ౭౮ ॥ అథేతి ॥ అథ సోమదత్తతనుజః భూరిశ్రవాః రమాపతేః శ్రీకృష్ణస్య అనుజోపి సాత్యకిశ్చ ఉభౌ ద్వౌ భగ్నానిరథస్సూతః సారథిః కార్ముకం చాపః తాని యయోః స్తథోక్తౌ సంతౌ - పట్ట సః ఖడ్గవిశేషః లతేవ తాం పరిగృహ్య పరస్పరం అన్యోన్యం - భయంకరం ప్రథనం ద్వంద్వ యు ద్ధం వితేనతుః చక్రతుః - మంజుభాషిణీ ॥ ౭౯ ॥ అథేతి ॥ అథ ధృతో సిః పట్టసః యేన సః ఆస్సో మదత్తిః సోమదత్తపుత్రః భూరిశ్రవాస్తు శినితనయం సాత్యకిం - భూమ్యాం నిపాత్య పా తయిత్వా - అంతర్మనసి యః గర్వస్సారః స్థిరాంశః తం గళయితుం వమయితుమివేత్యుత్ప్రే

స్యే - ఉరసిసాత్యకేర్వక్షసి - నిజేనపరణేన - నిపీడయాంచకార: ప్రతేతవాన్ - పుష్పితాగ్రావృత్తం ॥ ౮౦ ॥ తదేతి ॥తదాసాత్యక్యురోనిష్పీడనసమయె - హూరంగతోఽపూరేవ త్తమానోపీత్యర్థః - హరిః శ్రీకృష్ణః - అర్జునస్యరథేఅక్షంచ క్రంచక్షురింద్రియంచన వ్యాపారయామాసనచాలితవాన్ - రథంనచోదయామాసేతియావత్ - సాత్యక్యపాయభయాఽతిదావకిం తునిజస్య అనుజాతస్యసాత్యకెరురసిద త్తః నిహితఃపాదఃరథచరణంచయెనతథోక్తే - అస్మిన్ భూరిశ్రవసినామమహారథేరథశ్రేష్ఠేరథికశ్రేష్ఠేచైవ - అక్షంవ్యాపారయామాస - విహాయార్జునరథప్రేరణంతమేవాపశ్యదిత్యర్థః - అత్రదూరరూపప్రతిబంధకసత్వేపిభూరిశ్రవసిచక్షుర్వ్యాపారవర్ణనాద్విభావనాభేదస్య ఉక్తప్రతిబంధకాభావరూప సామగ్రీసత్వేపిఅర్జునరథేఽవ్యాపారానుదయస్యవర్ణనాద్విశేషోక్తేశ్చ ఉభయోఃశ్లేషానుప్రాణితయోస్సంసృష్టిః ॥ ౮౧ ॥ చోదితస్యేతి ॥ హరిణాశ్రీకృష్ణేన - చోదితస్యప్రేరితస్యభూరిశ్రవసోవధాయేతిభావః కిరీటినఃఅర్జునస్యమార్గణేనబాణేన - హృతఃఛిన్నఃహస్తఃపల్లవఇవ యస్యతథోక్తఃసోమదత్తస్యతనయఃకేవలంభూరిశ్రవాఏవ - విహస్తతాంహస్తశూన్యత్వంనయయౌనప్రాప -

చకార ॥ ప ॥ ౮౦ ॥ తదాహరిర్దూరగతోపినాక్షం వ్యాపారయామాసరథేర్జునస్య । నిజానుజాతోరసిదత్తపాదే భూరిశ్రవస్యేవమహారథేస్మిన్ ॥ ప ॥ ౮౧ ॥ చోదితస్యహరిణాకిరీటినోమార్గణేనహృతహస్తపల్లవః । సోమదత్తతనయోనకేవలంకౌరవాఅపివిహస్తతాంయయుః ॥ వ ॥ ౮౨ ॥ భూరిశ్రవాస్తదనుపుత్రమముంచరారేర్యుధ్యన్విగర్హ్యపురుషోత్తమసన్నిధానే । ఆచమ్యపావనమసౌ కుశమేకమస్యాస్తీర్యయుద్ధభువితత్రశయానురాసీత్ ॥ ౫ ॥ ౮౩ ॥ తదనుహిడింబవైరిదిననాయకతనయ సాహాయ్యకేనభయానకసాయకనికాయ వర్షిణాపమర్షిణాందర్పణగరీయసాం దుశ్శాసనయవీయసాంవిన

కింతుకౌరవాస్సర్వేపివిహస్తతాంవ్యాకులత్వం చయయుః॥ ని॥ విహస్తోవ్యాకులస్సమావిత్యమరః - అత్రైకస్యహస్తచ్ఛేదేనసర్వేషాంవిహస్తత్వ వర్ణనాదసంగత్యలంకారఃశ్లేషానుప్రాణితః - రథోద్ధతావృత్తం ॥ ౮౨ ॥ భూరిశ్రవాఇతి ॥ తదనుహస్తచ్ఛేదనానంతరం- అసౌభూరిశ్రవాః - అముంఅన్యేనయుధ్యమానస్యఅధర్మేణహస్తచ్ఛేదకం - వలారేరింద్రస్యపుత్రమర్జునం - పురుషోత్తమస్య శ్రీకృష్ణస్యసన్నిధానేసమీపే - తంచాపీత్యర్థః - భూయఃపునఃపునర్విగర్హ్యనిందిత్వాపావనంపవిత్రం - ఏకంకుశంజలముపస్పృశ్యఅన్యంకుశందర్భమాస్తీర్య - తత్రఆస్తీర్ణకుశే - శయానశ్శయనశీలః - ఆసీత్ ప్రాయోపవేశంచక్రఇత్యర్థః ॥ కుశోరామసుతేదర్భయోక్త్రేద్వీపేకుశంజలమిత్యమరః ॥ ౮౩ ॥ తదన్వితి॥ తదనుహిడింబవైరీభీమః - దిననాయకతనయస్యకర్ణస్యసాహాయ్యకేనసాహ్యకరణేనహేతునా - దర్పణగరీయసాందుర్భరాహంకారాణామిత్యర్థః - అతఏవభయానకంభయంకరంసాయకనికాయంబాణపుఞ్జంవర్షంతీతి వర్షిణాం - అమర్షిణాంక్రుద్ధానాందుశ్శాసనస్య యవీయసాం

షజానాం - విపరంసమూహముజ్జాపయితుంహస్తం॥ని॥ఉద్వాసనప్రమథ నక్రథనోజ్జాసనాని
చేత్యమరః - యదీయసాముజ్జాపయితుమిత్యేతావన్మాత్రపరేకర్మణశ్శేషత్వవివక్షయాష
ష్ఠీ -నలోకేత్యాదినాకృద్యోగషష్ఠ్యాఏవనిషేధాత్ -విదళితఃనిరస్తఃవిమతానాంశత్రూణాం
మదఃయయాతాంనిజగదాం - అష్టాభిఃకాష్ఠాభిస్సహదిగ్భిస్సహభ్రమయాంచకార - సాష్ట
దిక్పరిమాణంభ్రామితవానిత్యర్థః ॥ ౯౪ ॥ గాన్ధారజేతి ॥ పవమానసూనోర్భీమస్యగదా - గా
న్ధారజాయాఃగాన్ధార్యాఃజఠరసీమ్నిగర్భదేశే - పురాగర్భఃధృత్వా చిరేణాప్యప్రసవనసమయేఅ
శ్మనాపాషాణేనతద్ధస్తధృతేన దత్తాంకృతాం - దశాంఅవస్థాంవేదనామితియావత్ - యు
ధిదత్వాతావద్దుఃఖంకృత్వా - దుశ్శాసనస్యఅనుజానాంకులాయబృన్దాయక్రియాగ్రహణాచ్చ
తుర్థ్యష్టయుక్తాంనవతిమితిశాకపార్థివాదిత్వాత్సమాసః - త్రిదశీఃఅప్సరసస్తుమిథోన్యో
న్యం - యాతౄఃసోదరభార్యాః - యాగవద్యాద్ధి ఏకకాలమేవచక్రే - సాష్టనవతింధార్తరా
ష్ట్రానవధీదిత్యర్థః ॥ని॥భార్యాస్తుభ్రాతృవర్గస్యయాతరఃస్యుఃపరస్పరమిత్యమరః - పురా
కిలగాన్ధారీధృత్వాగర్భంచిరాదప్రసవే అశ్మనాగర్భంమమార్దేతిభారతీకథాత్రానుసంధే

రమనుజ్ఞాపయితుంవిదళిత విమతమదాంనిజగదామష్టాభిః కాష్ఠాభిస్సహభ్రమ
యాంచకార ॥ ప ॥ ౯౪ ॥ గాంధారజాజఠరసీమ్ని పురాశ్మదత్తాందత్వా
దశాం యుధిగదాపవమానసూనోః । దుశ్శాసనానుజకులాయహియౌగపద్యా
చ్చక్రేమిథోష్టనవతింత్రిదశీస్తుయాతౄః ॥ ప ॥ ౯౫ ॥ విహాయంవిరథంవి
సారథింవిశరాసంవిపతాకికావటం । విశిఖేనవివస్వతస్సుతంవిదధాతిస్మవృకో
దరఃక్షణాత్ ॥ ప ॥ ౯౬ ॥ అథాన్యమాస్థాయరథంక్షణేన కర్ణఃకురూణాం
ధురికార్ముకస్య । పూర్వంగుణేనాశుగజాతమేకం పశ్చాదటన్యావ్య వరంని
రాస్థత్ ॥ ప ॥ ౯౭ ॥ మారుతిస్తదనుసోమదత్తభూపాదపాంసు పరిధూసరో

యా ॥ ౯౫ ॥ విహాయమితి ॥ వృకోదరోభీమఃవిశిఖేనబాణేనేతిజాత్యేకవచనం - క్షణాద్వి
వస్వతస్సూర్యస్యసుతంకర్ణం - విగతాఃహయాఃఅశ్వాఃయస్యతథోక్తం -విరథంవిసారథింవిశరా
సంవిగతధనుషంవిపతాకికావటంవిగతధ్వజాంశుకంచ-విదధాతిస్మచక్రే ॥ ౯౬ ॥ అథేతి॥అ
థకర్ణఃక్షణేనఅన్యంరథమాస్థాయఅధిరుహ్య -ఆసాద్యేతిపాఠాంతరం కురూణాంకౌరవాణాం
ధురిసమక్షం - పూర్వంప్రథమం - కార్ముకస్యగుణేనమౌర్వ్యాఏకం ఆశుగజాతంబాణబృందం
నిరాస్థత్ నిగ్రహమయామాసపశ్చాత్కార్ముకస్యఅటన్యాకోట్యా -అపరంఆశుగజాతంవాయు
సంభవంభీమమపినిరాస్థత్నిర్ధూతవాన్॥ని॥కోటిరస్యాటనిః -ఆశుగౌవాయువిశిఖౌ -జాతంజా
త్యోఘజన్మస్వితిసర్వత్రామరవిశ్వప్రకాశౌ ॥ ౯౭ ॥ మారుతిరితి ॥ తదనుధనుష్కోట్యాని
ర్ధూయకర్ణేనమోచనానంతరం - సమారుతిర్భీమః - సోమదత్తభువఃభూరిశ్రవసః పాదపాంసు
రాజపాఆక్రమణలగ్నేనపరిధూసరఃమలినఃఉరఃయస్యతేన - కంసమర్దనస్యశ్రీకృష్ణస్యకనీ
యసానుజేనపాకశాసనినాసహ - శక్రనందనస్యఅర్జునస్యసమీపం - అవప్రాప్తవాన్

రథోద్ధతా ॥ ౭౭ ॥ తదన్వితి ॥ తదనునిజశరాణాంపుంజేనన- కురుకుంజరాత్ కౌరవశ్రే
ష్ఠాత్ - భంజయంతంఛేదయంతంతం ధనంజయమర్జునంప్రతి - సుతస్యాభిమన్యోర్వ
ధేన - కృతఃమంతురపరాధోయేనతం-రిపుంసైంధవం నిహంతుం-ఆదిశ్య ఆజ్ఞాప్య-దనుజానాం
దానవానాంపరిపంధినిశత్రౌ శ్రీకృష్ణే-దళితంఛిన్నందైత్యానాంచక్రంయేనతేనచక్రేణచండ
కరమండలంసూర్యబింబం - అపిదధానేఆచ్ఛాదయతిసతి - గభస్తయఃకిరణాఃఅస్యసంతీతిగభ
స్తిమాన్ సూర్యః - అస్తంఅస్తమయం - అహాస్తగతవాన్ ॥ జహాతేర్గత్యర్థాత్ కాత్క
ర్తరిలుఙితఙిసిచ్ - ఇత్యుక్తప్రకారేణసమస్తస్యనిజబలస్య కోలాహలంకలకలంఆకర్ణ్య- దు
శ్శలాదుర్యోధన సోదరిజాయా భార్యా యస్యసఃసైంధవః - నిజంవదనం - ముదాసంతో
షేణగతమృతి భీతిజన్యేననహ - ఉదాసయత్ ఉన్నమితవాన్ ॥ ౭౮ ॥ తదేతి॥ తదాసైం
ధవముఖోన్నమనసమయే - మురారేః శ్రీకృష్ణస్యసుదర్శనం చక్రంనేత్రంచ - సుష్ఠుపశ్యతి
అసు దర్శనం శోభనా లోకనంచ - ప్రకాశస్య దీప్యమానస్య దివాకరస్య సూర్యస్య అ
దర్శనాయాపి అప్రత్యక్షాయచ - తిరోహితస్యవ్యవహితచ్ఛాదితస్యాపిజయద్రథస్య సైంధవ

రసా । కంసమర్దనకనీయసానమంశక్రనందనసమీపమాపసః ॥ ౯ ॥ ౭౭ ॥
తదవదనుజపరిపంథినిశ్రీకృష్ణేనిజశరపుంజేనకురుకుంజరాత్ భంజయంతం ధ
నంజయంతంసుతవధేన కృతమంతుంరిపుంనిహంతుమాదిశ్య దళితదైత్యచక్రే
ణనిజచక్రేణ చండకర మండలమపి దధానేగభస్తి మానస్తమహాస్తేతిన మ
స్త నిజబలకోలాహలమాకర్ణ్యదుశ్శలాజానిర్ముదానిజవదనముదాసయత్॥
వ ॥ ౭౮ ॥ తదాప్రకాశస్యదివాకరస్యతి రోహితస్యాపిజయద్రథస్య । అద
ర్శనాయాపిచదర్శనాయసుదర్శనం హేతురభూన్మురారేః ॥ ప ॥ ౭౯ ॥
సకలమపిజగంతి చక్రయాథంసవితురదర్శనతస్సఖేదమాపుః । సమరభువి
కథంనుశౌరి చక్రంతపనతిరోభవనంతదాచకాంక్షే ॥ ప ॥౮౦ ॥ తావత్కిరీ

స్యదర్శనాయచ - ఉభయస్మా అపి - హేతుఃకారణంఅభూత్ - అత్రసూర్యప్రత్యక్షనామ
గ్రీభూతనేత్రాలోకనయోః తదప్రత్యక్షహేతుత్వ వర్ణనాద్వ్యాఘాత లంకారః - ఏవం
ప్రత్యక్షప్రతిబంధకస్య తిరోధానస్యసత్త్వేప్యుక్త సామగ్ర్యసైంధవప్రత్యక్షవర్ణనాతృతీ
యవిభావనాభేదశ్చద్వయోః శ్లేషానుప్రాణితయోస్సంసృష్టిః ॥ స్యాద్వ్యాఘాతోన్యథాకా
రితథాకారిక్రియేతచేదితి ॥ ని ॥ కార్యోత్పత్తిస్తృతీయాస్యాత్సత్యపిప్రతిబంధక ఇతిక్రమే
ణతదుభయలక్షణే ॥ ౭౯ ॥ సకలమితి ॥ జగంతిలోకాః - సకలంచక్రాణాంచక్రవాకానాం
యాథంకులమపి - సవితుస్సూర్యస్యఅదర్శనతః అప్రత్యక్షాత్సఖేదంసదుఃఖం ఆపుః - శౌ
రేశ్శ్రీకృష్ణస్యచక్రమేకంతు - దదానమరభువితపనస్య సూర్యస్యతిరోభవనం అదర్శనంక
థంన్వితాశ్చర్యే - ఆచకాంక్షేకామయామాస-శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసః పుష్పితా
గ్రావృత్తం ॥ ౮౦ ॥ తావదితి ॥ తావత్సైంధవవధసమనంతరక్షణ ఏవకిరీటీ అర్జునః

దరుణేందుమూర్ఛాలవహృద్రః పాశ్చాత్యరశ్మియస్యతస్యసదాశివస్య - పదాన్యత్తయాచాన్యత్వేనయా కేవలస్యాస్య పదావధేనవస్త్రిత్తద్ద త్తేసతియాంవత ॥ ౯ ॥ పదోపదావదోప క్త్రేత్యమరః శరేణశాసనతా స్త్రైవియమస్త్ర్యపాదేనశత్రోః పుత్రమాశిరసై సైంధవస్యశీర్షణంశిరః- కౌరవాణాంప్రమోదేన సాకంసంతోషేణసహ - అలునీతచిచ్ఛేద ॥ ౯ ॥ లునాతేఃకర్తరిజ- సహోక్త్యలంకారః ॥ ౯౨ ॥ వర్ధక్షత్రేతి ॥ సాయంకాలే - వృద్ధక్షత్రస్యసైంధవ పితుఃసంధ్యాంజలౌసంపుటీకరద్వయే - అర్ఘ్యాయఅర్ఘ్యార్థం కల్పితశౌచవిశేషః- ధృతంకంజ లం - నాలనపర్యాప్తం - ఇత్యాలోచ్య వేత్యుత్ప్రేక్షా - సింధుభర్తుర్జయద్రథస్యసైంధవ స్యపి - కంజలంశిరశ్చ - వృద్ధక్షత్రాంజలౌ - జిష్ణురర్జునః - అపాతయత్ ఇతీవ ఇంగితజ్ఞతయా కిరీటీ పాతయామాసేతి తద్వచనసాకాంక్షత్వాదుత్ప్రేక్షా ॥ ౯౩ ॥ ఏవమితి ॥ అయంవృద్ధక్షత్రః ఏతదంజలిస్థంశిరః - విజ్ఞాతమ అతితంత్ర బాహుల్యయుక్తిలిశేషః - సుతస్యశీర్షంసైంధవశిరః - అపాస్యభువిపాతయిత్వా శతాంశమా

క్రందన్ యదిహ మాతే వర్ణదాహ్యప్రతిజ్ఞాపదాపదేన । శరేణశత్రోః రలునీత శీర్షం

సాకం ప్రహర్షేణ కౌరవాణామ్ ॥ ౯౨ ॥ వృద్ధక్షత్రాంజలౌ సాయంనాల

మర్ఘ్యాయకల్పితం । ఇతీవకంసింధుభర్తుర్జిష్ణుస్తస్మిన్సమపాతయత్ ॥

౯౩ ॥ ఏతత్కిమిత్యయమపాస్యసుతస్యశీర్షం శీర్షాణ్యపాస్య మూర్ధని వరే

ణాశతాంశమాప । ఉర్వ్యామవాఙ్ముఖతయాని పపాతవేగాదాస్త్రీతు కామ ఇ

వతత్స్వబలత్వాత్ ॥ ౯౪ ॥ అథతస్మిన్వాసవసూనౌ వాసర విరామేశబి

తపస్సు యథావృత్తం రణకథాం విజ్ఞాప్య హృష్టరోమాణం రాజానముపతిష్ఠ

మానే సుయోధనస్తు క్రోధనతయా భగినీజానిహానినిదానతయా సర్వామపిశర్వరీం

తస్యదాశవస్యజరేణ యః పాతయేత్తస్యతస్యశీర్షం పతేత్తేనైవ సహాత చ్ఛిర ఇత్యాత్మనేన స్వస్య మూర్ధని శిరసి శీర్యతాం భిన్నత్వం సదా - సుతేవత్సలత్వాద్వా త్సల్యాత్తతైసైంధవశిరః ఆస్త్రీతుకామ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - అవాఙ్ముఖతయా అధోముఖత్వేన - ఉర్వ్యాం భువి వేగాత్ సపపాత ॥ ౯ ॥ సైవాత్మనిన మధక్రియ తే మధాంధైరితి ప్రసిద్ధేరితి భావః - పురావృద్ధక్షత్రః పాండవైస్సైంధవ మనుచింత్య తపసారాధితేన శంకరేణోక్తవిధం వరమవాప్య తద్విజ్ఞాత్వ కృష్ణచోదితకిరీటి ప్రియోక్తహాసవతా తత్ర పాతితపుత్రశిరః పాతనేనమమారేతి భారతకథా ॥ ౯౪ ॥ అథేతి ॥ అథతస్మిన్ అత్రాద్యకైస్సైంధవహంతరి వాసవసూనౌ అర్జునే - వాసరవిరామే సాయం సమయే శిబిరమేత్యరణకథాంవృత్తం నిష్పన్నమనతిక్రమ్య యథావృత్తం విజ్ఞాప్య హృష్టరో మాణం అశ్చర్యాత్సరోమాంచం రాజానం ధర్మరాజం - ఉపతిష్ఠమానే స్తూయమానే సతి - సుయోధనస్తు భగినీజాయా యస్యతస్య సైంధవస్య హానిః నాశః స ఏవ నిదానం ముఖ్యకారణం య స్యాస్తయా క్రోధనతయా అత్యంతకోపేనతునా - సర్వామపిశర్వరీం రాత్రిం - నిరోద్ధుకా మస్సన్ గంభీరం యుద్ధారంభభేరీణాం నిధ్వానం భాంకారముజ్జృంభయామాస రణోద్యోగ

హాసహాసైరిహావః ॥ ౫౪ ॥ ఏవమితి ॥ [illegible] సంపిహ్వారసాన్ [illegible] - సమ
యేఽజ్ఞానంతాహ్యేవితెన త్రవ్యత్వాబాధ [illegible] రోపితం సైసైన్యేనా - యోనవయసం
వృషభధ్వజయానీనసౌందర్యాతిశయగ్రాస్య ఃవైనుస్వతాండవతాండవాహూతేప్యదే - శత్రు
సుతో నసత్యేనాథ ఏ తేనాదవాసిత్సరణాత్సైవప్పగణమాత్రేణాప్య [illegible]
సంనమైతత్పత్ఫిర్తిరేనతం - నిశితానాయ్యద్యశగుణితం జాలాన్య్రత్రింభుజబాహ్వాలా అనలంబిత
సత్యాయ్యతం హిమాదిబిభగిన్యా హిమవత్యా అనస్తత్యాగిసయాంఘటోత్కచంపృథసప్ప
భావమ్యానప్రస్థాప్యకత్వాయత్రయోజ్య - సకలానిబలానిసన్నాహేపితదోర్దిబుత్వాయ - స్వ
యమపిసంయుగాంచయుద్ధకర్తుం - నిశ్చక్రమతిపర్యాపితాః ॥ ౫౬ ॥ దీపితాయాకా
రకాపసత్ప్రహితాత్మైకవచనం - పసనికాచ ॥ ౫ ॥ కసిని [illegible] యోత్తాలైపహిల్పా [illegible]
సైవదాలకాయేవ - వస్సంపదమానపదపహలాంకమంపశ్చత్రుపైతికాళిహాసః - మేమమనత
తంకర్వహ్యానపిరాతార్నిరపాంద్ర వత్స్వక్షపక్షపవేశ్మర్ఘః - వియద్ధార్మప్రఫూతసీతా [illegible]
కాం - ఇనాంవృశికిబిత్రితే - ఇతిహోతోర్బద్ధరోషమివస్వి [illegible] మిహ్యాక్పప్రివా - స్వాజకాస్యపా

నిమయాద్ధకామస్సహ కంఠిసయుద్ధాకంభథేపనిర్మాన పిం [illegible] ధయనామాశ॥
న ॥ ౫౪ ॥ ఏలేతిజాతంనమార్గ్య ప్రసమయసైజ్ఞానకాః స్పైరణముత్రపృతన
స్ని మానసనిశితశగుణిత భుజబాహావలంబలిహిండింబ భాగినేయంప్రధప్పస్థాప్య
స్వ పమపిసక లాన్యపిసిజబలానిసన్నాహ్య సంయుగాయయు గాయతజాహా
వశ్వక్రపుతాదయోనిశ్చక్రిముః ॥ వ ॥ ౫౬ ॥ యాతాకాశామె నపతంచిమ
ద్ధాతాంపిభ్రతేపూత్రిబద్ధరోషం । సర్వేంద్రియేషణ్యసిసైనికానాంమార్గం
దృశామేవతమోనిరోధ ॥ వ ॥ ౫౭ ॥ శర్వర్యాప్సకుడై మనోజ నిసాభూమా
నలోరణ్యభూజంబూశాఖిని పేచకాండజప్రశామాలోకసిద్ధాంజనే । చేలికా
లహాలాయుధస్య తమసాముజ్జృంభితే తాదృశేప్య హిన్నవాహా వస్సివహాప్య
తతమంచ క్రుద్ధ్వయేసైనికాః ॥ వ ॥ ౫౮ ॥ వృధనెప్పతేపినిశినారదదృష్టేః

గాఢమాత్యా - తమఃఅంధకారఃసర్వస్మిన్నింద్రియేదృష్టిస్సైసర్వేపి - దృశాంనేత్రాణాం తార
కాణాంమార్గమేవరురోధ ॥ ౫౭ ॥ శర్వర్యామితి॥శర్వర్యాఃరాత్ర్యాఃగనాయాంపిపదేశే
శవహా - మనోజప్రమత్త ధసైన్యవకిఖిశవహ్నభూమా - సభసఃఆకాశస్సైన్యఃఅరణ్యభువః
జంబూశాఖిసిసేఖలేజంబూవృక్షే - పేచకాండజానాంఉలూకానాందృశాం - ఆలోకార్థం
సిద్ధమవస్తువర్యనాథానాం - సిద్ధాంజనేకాలసైన్యపహాలాయుధస్యబలరామస్య - చేలేసిపస్త్రే
తాదృశేసైన్యసాంద్రత్వాద్వ్యాపకేపి - తమసాంఉజ్జృంభితేప్రచారేసత్యపి - అపిన్నానా
సుంభవ - వ్యాయేసైనికాఃకౌరవాఃపాండవాశ్చ - అస్ఖలితమాఅత్వాశ్చక్రుఃరం - అహవశిల్పం
యుద్ధచేష్టితంచకృః - ఊష్మామపేశాతిభావఃఅశ్లిష్టమాలాపిరంపరిరూపకస్యేషయాంపం
స్పృష్టేః - శార్దూలవిక్రీడితం ॥ ౫౮ ॥ పృథనేతి ॥ నిశితమస్విన్నాం - ప్రధనేయుద్ధే అప్య

తేనత్వపి - నారదప్రష్టైరుదగాత్ మహత్ప్రదమేతకాన్వితయా ఈశః ఆనందబాష్పేణావృష్టిః వ్యలసద్బభావేత్యర్థః ॥ ౯ ॥ యానీశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీత్యాగమా (ద్రా)త్రేర్యోగినాం సమాధికాలత్వేన పర్శనాప్రసక్తేరితి భావః - త్రిదశనాథనగర్యాః స్వర్గస్య సంబంధిన్యః వనితాః అప్సరసోపి వరణస్రజం చిహురే కేశపాశ ఏవ బబంధుః - తదానీం భోగకాలత్వాత్తాసామపి తద్యుద్ధదర్శనాప్రసక్తేరితి భావః - కేచిత్తు అందకారనిరోధేన క్రమేణ యుద్ధస్య నసురాణాం చ దర్శనాయోగా ఇత్యుభయత్ర తాత్పర్యమాహుః అత్ర యుద్ధనైశత్వవిశేషణస్య తద్గతాశ్చర్యస్య నక్తనసురదర్శన ప్రతిబంధకారావరణాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః పూర్వత్ర తు యోగభోగావరణత్వాభిప్రాయగర్భత్వాదయమితి ధ్యేయం ॥ ౯౯ ॥ అమీష్వితి ॥ అమీషు యుద్ధదివసేషు - యుద్ధదినానాం మధ్య ఇత్యర్థః - అయం సైంధవయుద్ధదివస ఏవ కాముకః స్త్రీపరాయణః - హీ ఖేదే ర్థే - యతః కారణాదిహ సా దివసః రణోత్సవేపి భజ్య విభాగం కృత్వా - అర్ధం సమాం శర్వరీం రాత్రయే - దివా దత్తవాన్ - కామినాం సర్వస్వహాపేరప్యగణ్యత్వాదర్థస్యార్థకామేషు స్త్రీపుంసయోః అర్ధఫలభాగిత్వస్మరణాచ్చేతి భావః - అ

ప్రథమేతరా వ్యలసదీందిరుదగ్రా । వనితా అపి త్రిదశనాథనగర్యా వరణస్రజం చి
కుర ఏవ బబంధుః ॥ ౯ ॥ ౯౯ ॥ అమీషు యుద్ధదివసేష్వయమేవ హి కాముకః । ర
ణోత్సవే విభజ్యార్ధం రాత్రయే సాదదా యతః ॥ ౯ ॥ ౧౦౦ ॥ తతః క్షణాదేవఘ
టోత్కచో ఘనసంగ్రామసీమ్ని విజృంభమాణః । తమిమామిమాం సాంద్రతమాంత
మోఘదంష్ట్రప్రభాభిర్దివసం వితేనే ॥ ౯ ॥ ౧౦౧ ॥ తిష్ఠ ద్రోణసుయోధనద్రు
తతరం ధావస్వ దుశ్శాసన త్వాం ముంచామి కమద్య భోక్ష్యపక్షపాలేశోపి నత్వత్కృ

(త్రో)త్తరవాక్యార్థేన దివసస్య కాముకత్వసమర్థనాత్ కావ్యలింగభేదః - రాత్రయే సాదదాయత ఇత్యేవ పాఠః పాఠాంతరేలపి శబ్దస్యైరర్థక్యం లయమిత్యపసంగశ్చేతి ధ్యేయం ॥ ౧౦౦ ॥ తత ఇతి ॥ తతః అసౌ హైడింబప్రస్థాపితో ఘటోత్కచః క్షణాదేవ సంగ్రామసీమ్ని యుద్ధదేశస్యోపరి ఊర్ధ్వభాగే - ఆకాశ ఇతి యావత్ విజృంభమాణః వర్తమానస్సన్ - తమోభిస్సాంద్రతమాం ఇమాం యుద్ధశాలినీం తమిస్రాం రాత్రిం - దంష్ట్రిణాం స్ఫూర్యాయ తద్దంతానాం ప్రభాభిః - దివసం వితేనే విస్తమస్యాం చకారేత్యర్థః - అత్ర తిమోనిలాయా రాత్రేర్నైర్మల్యస్య కప్రాప్త్యా దంష్ట్రప్రభావ్యాపనవర్ణనాత్తద్గుణాలంకారః ॥ ౧౦౧ ॥ తిష్ఠేతి ॥ హే ద్రోణ త్వం - తిష్ఠ యుద్ధాయాస్థిరో భవేత్యర్థః - హే సుయోధన త్వం ద్రుతతరం అతిశీఘ్రం - ధావస్వ పలాయస్వ - హే దుశ్శాసన త్వాం అద్య ముంచామి కం న ముంచామ్యేవేత్యర్థః - భోక్ష్యపక్షపా శారద్వతత్వత్కృతే భవ్విషయే - కృపాలేశః కరుణాలవోపి నాస్తి - నిహన్మ్యేవేత్యర్థః - హే గాంధారాధిపశకునే - తవ రణే కాకథా యుద్ధే విషయే త్వం కియానిత్యర్థః - దుర్మేధసాం గుణ్వద్ధీనాం అగ్రణీః కర్ణః - క్వ కుత్రాస్తే - ఇత్యుక్తప్రకారం ఘటోత్కచోరః రవః యస్యాతథోక్తస్సన్ ఘటోత్కచః - అభ్రాంతిరేలఆకాశమధ్యే - వ్యభ్రాజ తస్తాత్ సదృశచార ...

రీతం ॥ ౧౦౨ ॥ హైడింబేయమితి ॥ నిజేనఅట్టహాసేనకేలిహాస్యేనఘుర్ఘ్యంతికంపమానా
నివశానా మాశానాందిశాంముఖానియస్యతం - దంష్ట్రాభిఃకరాళంభీషణం - అత్రత్యైః
హేతిఃపరశుఃకుఠారః యేనతమకుంభిహిడింబాయా అపత్యంహైడింబేయంఘటోత్కచం - దృ
ష్ట్వైవనతుయుద్ధ్వేత్యర్థః - కేచిద్భటాఃకౌరవాః - బిభ్యఃభీతవంతఃతతఃచుక్రుశుః రురుదుః
తతఃఆమిమిలుః మమ్రుః - కేచిద్భటాః అవసాపేతుః - తతఃమమూర్ఛుః - తతఃప్రాణాన్జ
హుః - కేచిద్భటాఃవిమానందేవయానం ఆరురుహుః - అపరావృత్యమృతా ఇతిభావః - అతఏ
వఅమరీః దేవాంగనాఃఆపుః - అతఏవపరిణాహందధుఃబిభేత్యాదేః సర్వత్రకర్తరిలిట్ - అ
త్రకేచిద్భటేషుకర్తృకారకేభయ రోదనమీలనానాం కేషుచిత్ ఉపమూర్ఛన ప్రాణత్యా
గానాం కేషుచిద్విమానారోహణదేవాంగనాప్రాప్తిపరిణాహదధానాంచ అనేకక్రియా
కామన్వయాత్ కారకదీపకాలంకారః క్రియావిమానారోహణదేవాంగనాప్రాప్తిపరి
ణాహదధానహేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదస్యాప్రతీయేనసహైకవాచకానుప్రవేశసంకరః అస్యవృ

త్తే । గాంధారాధిపకాకఘాతవరణే దుష్టేదసామగ్రణీఃకర్ణఃక్వేతి ఘటో
త్కచఃకటుగర్వాత్క్రోధవాన్రితః ॥ ప ॥ ౧౦౨ ॥ హైడింబేయమముం
నిజాట్టహాసకేళిభుగ్వ్యర్థాశాముఖందంష్ట్రాం కరాళముత్తపరశుందృష్ట్వై
వ కేచిద్భటాః బిభ్యుశ్చుక్రుశురామిమీలురవసాపేతుర్మమూర్ఛుర్జహుఃప్రా
ణానారురుహుర్విమానమమరీరాపుఃపరీణాహందధుః ॥ ప ॥ ౧౦౩ ॥ నభసి
తమభివీక్ష్య ఘోరరూపందిశిదిశితత్రపలాయితేష్వపోఘే । మరణసమయమ
ప్యలగ్నశస్త్రాస్తసమభిముఖంప్రయయావకబంధఏకః ॥ప॥ ౧౦౪॥ పితుశ్చపుత్ర
స్యచవేదవాక్యైరుక్తో యకాత్మ్యమిదంహిదృష్టం । భీమాత్మజోపిస్వయ
మేవయుద్ధే భీమో యదాసీదరిసైనికానాం ॥ ప ॥ ౧౦౫ ॥ భిండివాలైఃస్తో

ప్రథమద్వితీయయోశ్చసంసృష్టిరితివివేకః - పూర్వవత్వృత్తమ్ ॥ ౧౦౩ ॥ నభసీతి ॥ ఘోరం
భయంకరంరూపమాకారః యస్యతథోక్తం - తంఘటోత్కచం - నభసిఆకాశేఅభివీక్ష్య
నృపాణాంకౌరవాణామోఘే బృందేదిశిదిశిప్రతిదిశంపలాయితేసతి - తత్రయుద్ధే శేమర
ణసమయేప్యలగ్నంధృతఘటితంశస్త్రం ఆయుధంయస్యతథోక్తః - ఏకఃకబంధఃఅపమూ
ర్ధకళేబరమేవతం ఘటోత్కచంప్రతిఅభిముఖంయయౌ - నాన్యఃకశ్చిదపీత్యర్థః - అత్రా
భిముఖగమనస్యకబంధఏవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః ॥ ౧౦౪ ॥ పితురితి ॥ పితుర్జనక
స్యచపుత్రస్యచద్వయోః ఏకః ఆత్మాస్వరూపంయయోః తయోర్భావః ఐకాత్మ్యం నామయ
దస్తు - వేదవాక్యైః ఆత్మావై పుత్రనామాసీత్యాదిభిః - ఉక్తంబోధితంఇదంతత్ పితృ
పుత్రయోరైకాత్మ్యందృష్టంహి - ఇదానీమితిశేషః - పురాశ్రుతిసిద్ధమిదానీంతు ప్రత్యక్ష
సిద్ధమిత్యర్థః - యద్యస్మాద్దేవఘటోత్కచః స్వయంభీమాత్మజోపిసన్ - యుద్ధే అరిసై
నికానాంభీమః భయంకరశ్చాసీత్ - తస్మాదితియోజ్యం - శ్లేషానుప్రాణితం వాక్యార్థహే

తుకం కాష్ఠలికం॥ ౧౦౫ ॥ భిండిపాలైరితి ॥ సంఘటోత్కచః - ఉగ్రైర్భిండిపాలైః ప్రోమస్త
స్వ్యాలానాం జాలైస్సమూహైః ఘూకాదయః అయుదవిశేషాః - వేషైః రాక్షసాకార విశేషైః
ఉపలక్షితైః - ప్రాంభిన్నవక్షస్థిత్వా - ఉభయేషాం విధానాం నృపాణాం స్వైరిత్యర్థః - స
ర్వే స్వస్య శేషస్సనిపతేయం ॥ ని ॥ అమాంశూదర్శనపక్షస్యసమబిత్యాబావివక్షితే - క్వాపి
దృష్టశ్చేరన్ - అరీణాంసైన్యం నాపిశేషం నామమాత్రావశిష్టమిత్యర్థః చక్రే సర్వాంజ
నానేతి యావత్ - శాలినీ ॥ ౧౦౬ ॥ స్వస్యేతి ॥ దుర్యోధనస్యధ్వజినీసేనా - అదావ్రస్యాంధరా
త్రౌ - స్వస్య ఆత్మనస్సంబంధినం క్షయం నివేశం నాగమత్ నప్రాప - ఇత్యుక్తప్రకారేణమ
త్వా జ్ఞాత్వా - సభీమసూనుః ఘటోత్కచః - పితృవ్యేషుస్స భ్రాతరి దుర్యోధనే రక్త్యే వేత్యుత్పే
క్ష్య - తత్క్షయస్థిరే ఏవ స్యాః దుర్యోధనధ్వజిన్యాః క్షయం నివేశం నాశంచ - అంతాన అక
రోత్ ॥ ని ॥ వ్రీళానామావాసయోః క్షయనివిశ్వాః ॥ ౧౦౭ ॥ తత్రాన్తరే తస్మిన్ సమయఇ
త్యుత్తరేణాన్వయః ॥ వాహిన్యాఇతి ॥ ఏవంఘటోత్కచః - క్షణం యుద్ధే ప్రచేలే యు

> యుద్ధే భూరిజాలై ర్వేషైస్సైరిభోభయేషాం నృపాణాం। దృష్టః క్వాపి క్వా
> ప్యరిష్టారిసైన్యం ప్రాప్తప్రాభిత్వానామ్నిశేషం సచక్రే ॥ ప ॥ ౧౦౬ ॥ స్వస్య
> క్షయం నాగమదవ్యరాత్రౌ దుర్యోధనస్య ధ్వజినీ మత్వా । పితృవ్యభక్త్యేవ
> సభీమసూనుస్తత్రైవ క్షయం యమానయానః ॥ ని ॥ ౧౦౭ ॥ తత్రాన్తరే॥
> వాహిన్యాపసమేనాదర్శనం పార్థ్వాపనిస్సజాత్యై । క్షణం యుద్ధే ప్రచేదేశ ఇతి
> మే సేనయోరాయాః ॥ గ ॥ ౧౦౮ ॥ ఇత్థం నితాంతచింతానంతానా జాతాస్య
> ధార్తరాష్ట్రస్య సంప్రతానాగుణనిరయాసంభృత సర్వాభిసారో మిహి
> రకుమారో వజ్రంధారయా మహేంద్రోమహీంద్రమివ తేనద త్త యా వశక్తా
> న్యపహనదస్యేయమితి చిరరక్షితయా మహాత్యాశక్త్యా వక్షసినిర్భిస్య ఘనేన

ద్ధ క్రియేకదాం - మేమమసంబంధిన్యాః వాహిన్యాస్సేనాయాఅర్థం మేవసనజిత్యేతి - అ
ర్థస్యప్రథమయుద్ధవివ సాదారభ్య పాండవైర్నాశిత త్వాదిత్యభావః - కింతు మేమదిన్యాః
భువః అర్ధమపిన జిష్యతి - ఆత్మానంజిత్వా అదత్తైవార్ధం పిస్యతి మత్స్యాశంభువంబొద్ధ్యం
తి పాండవా ఇత్యర్థః - ఇదుఃక్తప్రకారం సుయోధనః మనే తర్కితవాన్ ॥ ౧౦౮ ॥ ఇత్థ
మితి ॥ ఇత్థముక్తప్రకారాత్ నితాంతంచిన్తానాంసంతానాత్సమూహాత్ జాతాస్యపీడితస్యధా
ర్తరాష్ట్రస్య దుర్యోధనస్యసమ్యక్ప్రార్థితానాం గుణనిరయాః పరంపరయాసంభృతఃప్రేర్య
తః సర్వాభిసారస్సర్వోద్యోగః ఘటోత్కచః వధవిషయకః యేనతధోక్తః - మిహిరస్యసూ
ర్యస్యకుమారః కర్ణః - మహేంద్రః వాసవఇవ వజ్రస్య ఆయుధస్యధారయా మహీం ధరతీతిమ
హీంధ్రంగిరిమివ - తేనమహేంద్రేణదత్తయా - ఇయంశక్తిః వశయాఃశ్వేతా అన్యాఃయస్య
తస్యార్జునస్యక్షపణేమారణే దక్షాసమర్థా ఇతిపేర్మాతిశేషః - చిరాద్రక్షితయాగుప్తయా -
మహత్యాశక్త్యానామకఆయుధేన - తంక్షణదాచరం రాక్షసం ఘటోత్కచం - వక్షసిసన్నిదర్య -

డితేన క్షితౌ భువిని పాతయామాస పాతితవాన్ - ఉపమాలంకారః ॥ ౧౦౯॥ పౌత్రస్యేతి॥ ప్రబలస్య ప్రకృష్టబలస్య - పౌత్రస్య పుత్రపుత్రస్య తస్య ఘటోత్కచస్య - అంతర్ధిః తిరస్కరిణ్యంతర్గతః - వాయుః ప్రాణానిలః ప్రతియోధినా శత్రుణా కర్ణేన దత్తాం కృతాం శక్త్యాయుధస్య ప్రహారేణ యా పీడా బాధా తాం అతదీయాం ఇతి శేషః - ద్రష్టుమపారయన్ అశక్నువన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - బహిష్ఠాత్ - శరీరాద్బహిః - అగాత్ నిర్గతవాన్ - ఘటోత్కచో మమారేత్యర్థః ॥ ౧౧౦ ॥ సేతి ॥ సా ఇంద్రదత్తా ఘటోత్కచప్రాణాపహారిణీతి వా శక్తిరపి - సాంయుగీనేన రణే సాధునా జనేన శూరజనేన సన్నుతం శ్లాఘితం శౌర్యం యస్య తథోక్తం - నరాశం రాక్షసం ఘటోత్కచం - అభిహత్య మారయిత్వా - వాయుసూనోర్భీమస్య పరిఘాత్ గదాయాః - భీతేవేత్యుత్ప్రేక్షా - వాసవస్య ఇంద్రస్య సవిధం సమీపం - ప్రతిపేదే ప్రాప్తా స్వాగతా ॥ ౧౧౧ ॥ తదాసీమితి ॥ తదాసీం ఘటోత్కచవధకాలే - తత్ర యుద్ధరంగే తేషాం కౌరవసైన్యానాం కౌంతేయసైన్యానాం చ ఉభయేషాం బాష్పస్య నేత్రజలస్య లహరీం ప్రవాహం నిష్పాదయితుం జనయితుం మోదస్య ఆనందస్య విషాదస్య దుఃఖస్య చ ద్వయోః ఘటోత్కచవధజన్యయోః - స్పర్ధావివా

తం క్షణదాచరం క్షితౌ నిపాతయామాస ॥ ప ॥ ౧౦౯ ॥ పౌత్రస్య తస్య ప్రబ
లస్య శక్తేః ప్రహారపీడాం ప్రతియోధదత్తాం । అపారయన్ ద్రష్టుమివాతి
ఘోరామంతర్ధితో వాయురగాద్బహిష్ఠాత్ ॥ ప ॥ ౧౧౦ ॥ సాపి శక్తిరభి
హత్య నరాశం సాంయుగీనజనసన్నుతశౌర్యం । వాయుసూనుపరిఘాదివ భీతా వా
సవస్య సవిధం ప్రతిపేదే ॥ స ॥ ౧౧౧ ॥ తదాసీం తత్ర తేషాం కౌరవకౌంతేయసైన్యా
నాం బాష్పలహరీం నిష్పాదయితుం మోద విషాదయోరహమహమికయా స్పర్ధాన
మవర్ధత ॥ గ॥ ౧౧౨ ॥ అథ జయద్రథఘటోత్కచనిధనశోకాతిశయ గురూన్
ద్వయానపి కురూనాశ్వాసయితుమివ కులకూటస్థే కుముదబాంధవే కులిశాయుధది
శమేత్య కాశనికాశైరభీశుభిరాశాం దిశావకాశం వ్యాకాశయమానే నతిక్రో

డః - అహమహమికయా అహంపూర్వం జనయామ్యహమేవ పూర్వం జనయామీత్యహంకారేణ ఉపలక్షితా - సమవర్ధత వర్ధతే స్మ కౌరవసైన్యాని ముముదిరే కౌంతేయసైన్యాని రురుదురిత్యర్థః ॥ ౧౧౨ ॥ అథేతి ॥ అథ కులస్య కౌరవాణాం పాండవానాం చ వంశస్య కూటస్థే ప్రథమే - అతఏవ కుముదబాంధవే చంద్రే జయద్రథస్య సైంధవస్య ఘటోత్కచస్య చ నిధనేన మరణేన యశ్శోకాతిశయః తేన గురూన్ దుర్భరాన్ - ద్వయానపి కురూన్ ధార్తరాష్ట్రాన్ పాండవాంశ్చ - ఆశ్వాసయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - కులిశాయుధస్య ఇంద్రస్య దిశం ప్రాచీం ఏత్య ప్రాప్య - కాశైః శరపుష్పైః నికాశైః తుల్యైః - తద్వద్ధవళైరిత్యర్థః - అభీశుభిః కిరణైః ఆకాశం దిశానామష్టానాం చ అవకాశం అంతరాళం - వ్యాకాశయమానే ప్రకాశయతి సతి ॥ వ్యాజ్యాపార్థాత్కాశశేర్ణి జన్మాల్లటిశానచ్ విరాట్భూపో ద్రుపద భూపశ్చ ద్వౌ - క్రోధేన కుటిలీకృతః గుణాకర్షణేన మండలీకృతః చాపః యాభ్యాం తథోక్తౌ నంతౌ ఆసీష్టైర్మహద్భిః నా

రాచైర్బాణైః శేషైరాచార్యం - శల్యం నామ మృగం - శలలైస్తల్లోమభిరివ నిబద్ధతనుం గ్లస్త
శరీరం - ఆతేనతుశ్చక్రతుః ॥ ని ॥ శ్వావిత్తు శల్యస్తల్లోమ్ని శలలీశలలం శలమిత్యభయత్రాప్య
మరః-ఉపమాలంకారఉత్ప్రేక్షయా సంసృష్టః॥౧౧౩॥ తస్యేతి ॥ తస్య ద్రోణస్య తన్వాం శరీరే
అర్ధాం మగ్నాః అవగాఢాః నారాచాః ద్రుపదవిరాటప్రయుక్తాః ప్రకర్షేణ హృష్యన్త్యాః స్మో
దమానాయాః తస్య ద్రోణస్య విక్రమశ్రియః పరాక్రమలక్ష్మ్యాః రోమాంచానాం పులకానాం అంకు
రా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - రోచన్తే స్మ బభుః ॥ ౧౧౪ ॥ అగ్నిదేశ్యేనేతి ॥ అథ ద్రోణః పార్షత
తః ద్రుపదపుత్రాత్ పృథా - అగ్నిదేశ్యేన నామ మునినా - నిక్షిప్తం న్యాసీకృతం - ఉపదేశవ్యాజా
దితి భావః - కోదణ్డవిద్యా ధనుర్వేదస్తత్పుణ్యమేవ సర్వస్వం యావద్ధనం ప్రకాశితం తన్వాతేన స్మ -
యథా భవ్యస్త్యాయావద్ధనుర్విద్యా సైన్యపుణ్యమగ్నిదేశోపదిష్టం ప్రకటీచక్రతురిత్యర్థః ॥
౧౧౫ ॥ తత ఇతి ॥ తతః స్మరసదృశభవ్యస్య భగినీసక్తాపి జాయా యస్య తస్య ద్రోణస్య ॥ జా
యాయా నిజా చాపవల్లీ చతుర్ముఖః హస్తైః వృద్ధత్వేన జరసా హాస్యేన చవిస్త్రాణితః కృతః వి
కృతః జుగుప్సితః వేషః ఆకారః య... ధోక్తయోః అపి విశిఖానాం బాణానాం విమోచన సంఘ

పదుటీకృతచాపౌ విరాటద్రుపదభూపౌ ద్రుతమసిచైర్నారాచై రాచార్యం
శలలైశ్శల్యమృగమివ నిబద్ధతనుమాతేనతుః॥ప॥ ౧౧౩ ॥తస్యార్ధమగ్నా నారా
చాస్తన్వాం తద్విక్రమశ్రియః। రోచన్తే స్మ ప్రహృష్యన్త్యా రోమాంచానామి
వాంకురాః ॥ ప ॥ ౧౧౪ ॥ అగ్నిదేశ్యేన నిక్షిప్తమథోథా ద్రోణపార్షతౌ । కో
దణ్డవిద్యాసర్వస్వం తన్వాతేనే స్మ ప్రకాశితం ॥ ప ॥ ౧౧౫ ॥ తతః స్మరసం
భవభగినీజానజ్జాపచతుర్ముఖో వృద్ధత్వవిస్త్రాణితవిస్మృతవేషయోరపి విశిఖవి
మోచనసృష్టిశిల్పేన విలోభనీయవిగ్రహీకృతయోర్విరాటపాంచాలయోర్వర
కోత్సవయోగపద్యే సతి విబుధపురవిలాసినీనాం విడౌజఃకుటుంబిన్యాపి దస్సమా
క్షేపం వివాదమాపాదయామాస ॥ ప ॥ ౧౧౬ ॥ అథ తత్ర శర్వరీచరభుజగర్వ

టన మేవసృష్టిశిల్పం సృజనవ్యాపారస్తేన కరణేన - విలోభనీయః కామనీయః విగ్రహః దేహః విలోభనీయ
శ్చ విగ్రహః దేహః యయోస్తథోక్తయోః కృతయోః ॥ కృతద్వ్యాగావభూతత ద్వావేవ్యౌ - ని
షాత్యదేవ మాయం ప్రాపితయోరిత్యర్థః - విరాటస్య పాంచాలస్య ద్రుపదస్య చ ద్వయోస్సంబం
ధినః వరణోత్సవస్య యౌగపద్యే సమకాలికత్వే సతి - విడౌజసః ఇంద్రస్య కుటుంబిన్యా శచ్యాపి -
దుస్సమాధేయం సమాధాతుమశక్యం విబుధపురే స్వర్గే విలాసినీనామప్సరసాం - వివాదం అహ
మేవైతం వృణుయామహమేవైతం వృణుయామితి వాక్కలహం - ఆపాదయామాస అజనయత్
చాపముక్తైశ్శస్త్రాస్త్రప్రభావసన్నిపాతితవాన్ ద్రోణ ఇత్యర్థః - అత్ర విరాటద్రుపదయోః పణ
స్యదేవాంగనావివాదసరూపేణ వర్ణనాత్ప్రాప్యయోః తస్య చాపచతుర్ముఖ ఇత్యాదిసావయవరూ
పకసాపేక్షత్వాద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౧౧౬ ॥ అథేతి ॥ అథ తత్ర గురుద్ధరం నౌ
శ్వతీచరస్య ఘటోత్కచస్య భుజయోః గర్వేణ బలదర్పేణ సర్వాన్ పాండితా నా...స్వతా

సారైః శృంగైశ్శిఖరైశ్శిలాభంగైః పాషాణఖండైశ్చ విపాటితం భగ్నం శరీరం యేషాం తథో క్తా - అతఏవ సంఖ్యారాహిత్యేన బహుతరరుధిరధారాః - ఉత్సృజంతే వమంతీవ తే రక్తవృష్టి - సాని కాలరాత్రిరపి వినాశదశాం అదర్శనావస్థాం - అనువివేశ ప్రాప - ప్రభాతా యాం రాత్రౌ కిం ధ్వాంతం రాత్రిరితి ॥ ౧౧౭ ॥ తదను ఏకదేశాతాతుమ్బీ నీనాం చక్రవాకానాం నానాకరణ్యౌ వస్త్రం తాం కరతోనైవ జనకత్రయాపతే - ప్రాకరావిపత్యస్తాంగాని బాణైర్మహాసి తేజసి సారథ్యమారూఢం ప్రాప్తం విహాయః ఆకాశం యేన తథోక్తం - కౌ రవస్య వీరాగ్రణ్యః సర్వరాత్రంనిద్రాత్యాగస్య చ వ్యాయామస్య ధారణీభవత్కో దండభరసు స్య స్వేదోద్గమేన పీత్వా ఉభాభ్యామపి తస్యాం ఏవ వాదితో యానః - అరుణిమా ఆరుణ్యం యేషాం సా హంతృణాం సైనికానాం ప్రతిఫలితైః ప్రతిబింబితైః - ఆమోదనభర కామ్యం యుద్ధభూమి - యా ము ధిరఘనైః రక్తనద్యస్తాను పర్యారుహాణి రక్తపద్మాని అంకురయుంలో జనయం తిః పదు దే వకుమారః శ్రీకృష్ణః వాసవకుమారః అర్జునః తౌ వాదీ యేషాం తేషాం జితాసనకానాం సహదేవాదీనాం

నిర్వాపితపర్వతశృంగశిలాభంగవిపాటితశరీరాసంఖ్యాతరామిషరుధిరధా రాముత్సృజంతే సాని కాలవినాశదశామనువివేశ ॥ ౯ ॥ ౧౧౭ ॥ తదను ఏక కుటుంబినీనాం నక్తం కరణే మహసి సమారూఢవిహాయసి కౌరవ నిద్రాకోదండభా రణీభవదరుణిమద్యప్రతిఫలనై రామోదన భరణీరుధిరఘనీకృతం రేణు పంక జాంకురయంతో ఘటోత్కచవిరాటపాంచాలపంచతాప్రపంచితవైరతా రలయా గురోరాయాహితాతు మాతామహీశరం పరిమార్జనపరికపతన మేకం ప్రా యాబ్భ్యాతాం భవతేలి ధర్మజాతమనుకూలయంతో వసుదేవవాసవకుమారాద యః ప్రతిముఖన్నికృష్టస్య ధృష్టద్యుమ్నస్య వరూధినీవిమాధినీం వారణదోరణీం ప్రచేతసమివ పయోధరపరంపరాం పురోధాయ భృశం ఖుశ్యగుణం శంఖస్య పరి పూరణేన దుర్వహం కుర్వంతః కౌరవసేనాపతిమభిజగ్ముః ॥ ౧౦ ॥ ౧౧౮ ॥ కౌ

టోత్కచస్య విరాటస్య పాంచాలస్య చ త్రయాణాం పంచత్వం మరణేన ప్రపంచితం నిర్వర్తితం రం పరోద ఏవ హారః యేన తస్య పాపస్తత్ర - గురోర్ద్రోణస్య గురోః ద్రోణాచార్య స్య సంబంధినః ఆయుధస్యాగ్రేణ కాలస్య సేతుం - ఆత్మకేతలాంచెలతత్క్షణం బ్రహ్మాస్త్రం - ప్రా ప్రాణం నిరసితుం - ఏకమేవ వచనం మృషావాక్యం హేదమక్షజాతం భవతా ప్రయోజ్య తాం ఉదీర్యతాం ఇత్యుక్త ప్రకారేణ ధర్మజాతం ధర్మరాజమనుకూలయంతః - అంగీకా రయంతస్సంతః ప్రతిముఖం సన్నికృష్టస్య పురస్సరస్య ధృష్టద్యుమ్నస్య వరూధినీం సేనాం తాం వర్ధా విభంజయతి విమాధినీం వారణదోరణీం గజపంక్తిం పురోధాయ అగ్రేకృత్వా - శంఖస్య పరిపూరణేన ఆధ్మానేన - తస్య ఆకాశస్య గుణం శబ్దం భృశం దుర్వహం దుస్సహం ఆకాశస్యే వేతి హాసస్యేతి శేషః ఆక్షేపణవిశేషణాః - కుర్వంతః కౌరవసేనాధిపతిం ద్రోణం - పయోధరప రంపరాం నిశ్చయ ... ప్రచేతసమివ ... పర్జన్యమివ ... - ప్రచేతసం వరుణం

వేత్యుపమా - అభిజగ్ముః అభిముఖం జగ్ముః ఇతి - రూపకోపమయోః సంసృష్టిః ॥ ౧౧౭ ॥ కోపేనేతి ॥ తావత్ దానీ - కోపేన కుటిలః భయంకరః సభీమః ఏతైః గజకుంభైః కుంభయోనేః ద్రోణస్య - నామ్ని కుంభయోనిరితి సంజ్ఞాయాం ఏకదేశోఽపి చ కుంభేత్యంశమాత్రమపి ఆవృతః నామత్వేన స్వీకృతోఽభూదిత్యుక్తో హేతోః మత్సరః ద్వేషః అస్యాస్తీతి మత్సరీ వేత్యుత్ప్రేక్షా - గదయా గజానాం కుంభాన్ అభాంక్షీత్ భంజయామాస ॥ భంజేః కర్తరి లుఙ్ ॥ ౧౧౮ ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ - తత్ర యుద్ధరంగే తాం ధృష్టద్యుమ్న వరూథినీం - కరిఘటాం గజబృందం - పాటయతా భంజయతా ఘటోత్కచస్య జనకేన భీమేన - ద్రోణసుతస్య అశ్వత్థామ్నస్సమానం అభిన్నం నామ అశ్వత్థామేతి సంజ్ఞా యస్య తస్మిన్ ॥ జ్యోతిర్జ్ఞానపదేత్యాది నామసమానశబ్దస్య సభావః - హస్తిని గజే - నిపాతితే సతి - తత్ర కరిఘటామధ్యే - ద్రోణసుతస్య నామ్ని హస్తినీతి వా యోజనా - ప్రచురః బహులః మదః బలగర్వః దానజలం చ యస్య సః - స్వవశం స్వేచ్ఛం యథా తథా స్వస్యవశాం కరిణీం చ అనువర్తతే ఇత్యుపమా

> పేన తావత్కుటిలస్సభీమః కుంభానభాంక్షీద్గదయా గజానామ్ । నామైకదే
> శోఽపి చ కుంభయోనేరేతైర్భృతోఽభూదితి మత్సరీవ ॥ ౫ ॥ ౧౧౮ ॥ ఇతి తత్ర
> తాం కరిఘటాం పాటయతా ఘటోత్కచజనకేన ద్రోణసుతస్య నామ్ని హ
> స్తిని నిపాతితే సతి ప్రచురమదస్స్వవశానువర్తికళభో రమతే జేదీప్యమానమస్తకో
> యమశ్వత్థామా హత ఇతి ధర్మతనయో నిగదితం కర్ణాభ్యాం తుదమధ్యమా
> కర్ణ్య వైవర్ణ్య భరితవదనం సుతనాశశోకమోహేన పరిత్యక్తచాపశరయం
> ధం శిలేశయం భారద్వాజమాలోక్య హృష్టతరధీర్ధృష్టద్యుమ్నో నిజపితృబం
> ధనస్మృతిజను షా రుషా సత్వరమేత్య హంతుముద్యుక్తః ॥ ౬ ॥ ౧౧౯ ॥
> ఏకేన ఖడ్గం ద్రుపదస్య సూనుః కరేణ చాన్యేన కచం గృహీత్వా । విలూయ శీర్షం

సుభగైః రత్నప్రభాభాసురైః మణిభిః కిరీటగతైః రంతగతైః ముక్తైశ్చ దేదీప్యమానః మస్తకః శిరః యస్య తథోక్తః - అయం అశ్వత్థామా ద్రోణసుతః తన్నామకగజశ్చ హతః - ఇత్యుక్తప్రకారం - కర్ణయోః అరుంతుదం మర్మభేది - ధర్మతనయస్య ధర్మరాజస్య గదితం వచనం - ఆకర్ణ్య సమీపం యథా తథా సమీపమితి యావత్ - ఆకర్ణ్య వైవర్ణ్యేన విరుద్ధకాంత్యా భరితం పూర్ణం వదనం ముఖం యస్య తథోక్తం - సుతనాశశోకేన పుత్రవినాశదుఃఖేన యో మోహః చిత్తవికారః తేన పరిత్యక్తచాపః యేన తథా దృశః శయః హస్తః యస్య తథోక్తం స్థండిలే పర్యాస్తరణ శేత ఇతి శయం - భారద్వాజం ద్రోణం ఆలోక్య - హృష్టతరా అతిసంతుష్టా ధీః మనః యస్య తథోక్తః ధృష్టద్యుమ్నః - నిజస్య పితుః ద్రుపదస్య బంధనస్య అర్జునకారితస్య స్మృతేః స్మరణాత్ - జనుః జన్మ యస్యాస్తథోక్తయా - రుషా కోపేన ఉపలక్షితః - సత్వరం ఏత్య ఆగత్య - హంతుముద్యుక్తః ఉద్యుక్తోఽభూత్ - యుజేః కర్తరి క్తః ॥ ౧౧౯ ॥ ఏకేనేతి ॥ ద్రుపదస్య సూనుః ధృష్టద్యుమ్నః ఏకేన కరేణ దక్షిణేన ఖడ్గం గృహీత్వా - అన్యేన సవ్యేన కరేణ

...పం ద్రోణశిఖాంచగృహీత్వా శీర్షం శిరః విలూయ ఛిత్వా గురుమప్యముం ద్రోణం ద్రా
క్ శీఘ్రం - అంతేవసంతం శిష్యం సమీపే వర్తమానంచ - ...యాంచకార అకరోత్ విరోధాభా
సః ॥ ౧౨౧ ॥ తవేతి ॥ తదనంతరం తత్ర్యక్తం ఘోరం కర్మ జాగుప్సితం తాదృశస్య పితుర్వధం నిశమ్య - మోహాతి
రేకేణ కోపాతిశయేన కలుషః క్షుబ్ధః - కృపస్య భగినీ కృపీ తదపత్యం భాగినేయః అశ్వత్థామా - ఆ
గ్నేయమస్త్రం - అముచత్ ప్రయుక్తవాన్ - తస్మిన్ ఆగ్నేయాస్త్రే - పరసైనికానాం
అక్షౌహిణీశలభతాం అగ్నిపతనశీలకీటవిశేషతౌల్యం - లభమానే భజమానే సతీత్యర్థః - ఉప
మాలంకారః ॥ ౧౨౨ ॥ తతఇతి ॥ తతః అక్షౌహిణీభస్మీభావానంతరం సురాధీశ్వరసూనునా అర్జు
నేన ముక్తస్య ప్రయుక్తస్య బ్రహ్మాస్త్రస్య ప్రతాపతేజసా - భృశం ధిక్కృతేన నిరాకృతేన - గురు
నందనస్య అశ్వత్థామ్నః అస్త్రేణ సార్ధం ఆగ్నేయాస్త్రేణ సహ - పాండుసూనోః మందాయ
గురుమప్యముం ద్రాగంతేన సంకలయాంచకార ॥ వ ॥ ౧౨౧ ॥ తత్రాదృ
శంతదనుతాపవధం నిశమ్యకోపాతిరేకకలుషః కృపభాగినేయః । ఆగ్నేయమ
స్త్రమముచత్పరసైనికానామక్షౌహిణీశలభతాం లభతే స్మ తస్మిన్ ॥ వ ॥
౧౨౨ ॥ తతస్సురాధీశ్వరసూనుముక్త బ్రహ్మాస్త్రభాస్వత్ప్రతిధిక్కృతేన ।
అస్త్రేణ సార్ధం గురునందనస్య మందాయమానద్యుతిరాసభానుః ॥ వ ॥
౧౨౩ ॥ ధృతరాష్ట్రసుతోఽపి గేహమాగాద్దినదీపాంకురదీనదీనదృష్టిః । శ
కలీకృత బాహుకర్ణ నాసాన్నహనౌఘైస్స ఘటోత్కచాశ్మవర్షాత్ ॥
ఇత్యనంతభట్టస్యకృతౌ చంపూభారతే దశమస్తబకః,

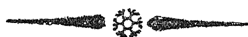
మానాక్షీణాభవంతీద్యుతిస్తేజః యస్యసతథోక్తః ఆసన్ అభవత్ - అస్తంగత ఇత్యర్థః - అత్ర
సూర్యస్యాస్తగమనే ఆగ్నేయాస్త్రసాహిత్యవర్ణనాత్ సహోక్తిరలంకారః ॥ ౧౨౩ ॥ ధృత
రాష్ట్రేతి ॥ సః ధృతరాష్ట్రసుతః దుర్యోధనోఽపి - దినే అహ్ని దీపాంకురస్యేవ దీనదీనా ద్రోణ
సైంధవాదివధశోకేన అతిమ్లానా దీప్తిః కాంతిర్యస్య తథోక్తస్సన్ - ఘటోత్కచస్య సంబం
ధినః అశ్మనాం పాషాణానాం వర్షాత్ - శకలీకృతం ఖండితం బాహూచకర్ణౌ చ నాసా చ బా
హుకర్ణనాసం యేషాం తైః యోధైస్సహ - గేహం శిబిరం ప్రత్యాగాత్ ఆగతవాన్ - శ్లో
పచ్ఛందసికమ్ ।.. ❋

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిన్దవన్దనకన్దళితానన్దసాన్ద్రస్యకురవికులచన్ద్రస్యరా
మకవీన్ద్రస్యకృతౌ చమ్పూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాఖ్యానే దశమస్తబకః.

ఏకాదశస్తబకప్రారంభః

అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యుః అర్ధ్యౌనము ద్రేమిళితైః ప్రవిష్టైః - అన్యగాపగానాంరక్తస్రవిదీనాం - కురుపాండవసైన్యజన్యానామితిశేషః - పూరైః ప్రవాహైరి వేత్యుత్ప్రేక్షా -శోణితం అరుణీకృతంఅజ్గంబింబంయస్యతస్మిన్ - పూషణిసూర్యేఉదయతిసతి - ధృతరాష్ట్రసూనుర్దుర్యోధనః - కర్ణం సేనాయాఃఅబ్ధియాయాఃఆధిపత్యేన్యసరణౌనాయకత్వపదఇత్యర్థః - సువర్ణఘటేషు కనకకుంభేషుయానివారీణిజలానితైః - అభ్యషించత్ సేనాపతిమకరోదిత్యర్థః వసంతతిలకా ॥ ౧ ॥ ఆభామితి ॥ తస్యకర్ణస్య -అభిషేకకాలేఉపరిపాత్ శిర్షోపరి-తపనీయకుంభఃకాంచనకలశః - ఆపర్జి తఇతిశేషః-ఆత్మప్రభవస్యనిజపుత్రస్యఉత్తమాజ్గంశిరః- అప్రాప్తుంసమీపయాతస్యసన్నిధిమాగతస్య - సరోజానాంపద్మానాంబంధోస్సూర్యస్య-ఆభాంశోభాం-అతానీత్ విస్తారయామాస - కర్ణస్యసూర్యపుత్రత్వాత్తదుత్పవేపుత్రవాత్సల్యాత్కర్ణశీర్షా

వ॥ అన్యేద్యురర్ధిమిళితైరస్యగాపగానాంపూరైరివోదయతిపూషణిశోణితాం
గే । సేనాధిపత్యశరణౌధృతరాష్ట్రసూనుః కర్ణంసువర్ణఘటవారిభిరభ్యషించ
త్ ॥ ౧ ॥ ఆభామతానీదవిషేకకాలేతస్యోపరిష్టాత్తపనీయకుంభః । ఆప్రాప్తుమాత్మప్రభవోత్తమాంగంసమీపయాతస్యసరోజబంధోః ॥వ ॥ ౨ ॥దిక్షూలక్షాలకుహరేశయకేసరీంద్రసౌఖ్యప్రసుప్తిక మహాపటహారవేణ । కర్ణోబలేనకరకట్టితకాలపృష్ఠోజన్యస్థలీమధరథేనజవాజ్జగాహే॥వ॥ ౩॥ తావత్పరేషాంధ్వజినీశ్వరోపిపదస్యదత్తప్రధనప్రదేశే । పరిస్ఫురత్పట్టశశక్తియష్టిశరాసతూణ

ప్రాప్తౌయసమాగతసూర్యత్వేనసువర్ణకుంభఉత్ప్రేక్షితః - తతశ్చాబాశబ్దః ప్రకాశాత్మకత్వే నబుద్ధోలాక్షణికఇతిధ్యేయం - సచాత్రసఇవరరాజేత్యర్థ ఇత్యుపమా - తస్యశోభామివశోభాందధావితితత్పదృశధర్మా క్షేపినిదర్శనా వాతయోరభిషేకకాలఇత్యాదివిశేషణసైయ్యర్థ్యపరాహతత్వాదధికమన్యతాప్రిమనంధేయం - అతానీదితితనోతేర్లుజిచ్ఛేస్సిచివృద్ధిః - ఉపజాతిః ॥ ౨ ॥ దిగితి ॥ అథఅభిషేకానంతరం - దిశాంమూలమాదిర్యసై నలకచక్రవాళఃసస్యకుహరేశయానాం గుహాసునిద్రాణానాంకేసరీంద్రాణాంసింహశ్రేష్ఠానాంసుఖం ప్రసుప్తంవృచ్ఛతీతితథోక్తః - తన్నిద్రాభంజకఇతియావత్ మహాపటహానాంవాద్య విశేషాణాంఆరవఃయస్యశథోక్తేన - బలేనచతురంగేణోపలక్షితఃకర్ణః - రథేనబలాత్ జన్యస్థలీంయుద్ధదేశం- కరేణకట్టితంశరసంధానమోక్షణాభ్యాంకంపితంకాలపృష్ఠంనామధనుర్యస్యతథోక్తస్సన్-జగాహేప్రవిష్టవాన్ ॥ గాహూతేఃకర్తరిలిట్ - వసంతతిలకా ॥ ౩ ॥ తావదితి ॥తావత్తదానీమేవ - పరేషాంపాండవానాం తసంబంధిన్యాఃధ్వజిన్యాఃసేనాయాః ఈశ్వరఃధృష్టద్యుమ్నోపి - పరతఃస్ఫురంతఃప్రకాశమానాఃపట్టసాశ్శక్తయఃయష్టయఃశరాసాః చాపాఃతూణీరాః నిషం

గాఃశరాః యేషాంతైః - బలౌఘైరుపలక్షితః - ప్రధనప్రదేశే యుద్ధభువి - పదం పాదం న్య
స్తనిహితవాన్ - వదాతేః కర్తరి లిఙ్ ఉపజాతిః ॥ ౪ ॥ చమ్వోరితి ॥ తదనుప్రగల్భా యుద్ధకుశ
లా - సా చమ్వోః కౌరవపాండవసేనయోః ద్వయీ ద్వయం - వ్యోమని విస్తృత్వరైః వ్యాప్నువ
ద్భిః - పాంసూనాం ధూళీనాం పదఘట్టనోత్థానాం పుంజైః రాశిభిః కరణైః - ప్రాక్పూర్వమేవ
శుద్ధాం నిష్పాపామపి నిర్మలామపి ఇతి చ - సిద్ధసింధుం ఆకాశగంగాం - అపాపాం క్రిష్టా
పాం అపగతం అపాం జలానాం సమూహః ఆపం యస్యాస్తథోక్తామితి చ - వ్యతనోత్ చకా
రేతి యత్ - తదేతద్విచిత్రం ఇతనోతేర్ద్విపూర్వాత్ కర్తరి లిఙ్ అత్యాశ్చర్యం - అత్ర శ్లే
షప్రతిభోత్థాపితయోర్విరోధాభాసవిరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపవిషమప్రభేదయోరేకవాచ
కానుప్రవేశసంకరః ॥ ౫ ॥ పాదాతమితి ॥ పదాతీనాం సమూహః పాదాతం - పాదాతం పదా
తిసమూహం - రథానాం సమూహః రథ్యా రథికసమూహ ఇతి యావత్ - ఏవమగ్రేపి రథ్యాం చ
గజానాం సమూహో గజతా హాస్తికం గజసమూహం చ - ఆశ్వీయం అశ్వసమూహః ఆశ్వీయం
అశ్వసమూహం చ - ద్రాక్ ద్రుతం - కంపితా మహీ యస్మిం స్తథా - అభిదుద్రావ అభి

జీరశక్త్యైర్బలౌఘైః ॥ ప ॥ ౪ ॥ చమూద్వయీ సా తదను ప్రగల్భా [illegible]విస్తృత్వరై
ర్వ్యోమని పాంసుపుంజైః । ప్రాగేవ శుద్ధామపి సిద్ధసింధుం విచిత్రమేతద్వ్యత
నోదపాపాం ॥ ప ॥ ౫ ॥ పాదాతం పాదాలం రథ్యా రథ్యాంచ హాస్తికం గజ
తా ఆశ్వీయం చాశ్వీయ[illegible]ద్రాగభిదుద్రావ కంపితమహీశం ॥ ప ॥ ౬ ॥ వి
రోధిసేనామభివీక్ష్య కోపాద్విస్ఫారితాద్భానుసుతేన చాపాత్ । విజృంభమా
ణాంతరసాగుణాంస్వం వియత్సమస్తం న శశాక సోఢుం ॥ ప ॥ ౭ ॥ కురుచమూ
పతిబాణవిదారితాదుదపతన్మణయః కరిమస్తకాత్ । సులభకీర్ణనిజాస్పద

ముఖం భావతిస్మ - ద్వంద్వయుద్ధాయేతి భావః ॥ అభిపూర్వాద్ద్రవతేః కర్తరి లిట్ - పా
దాతమిత్యాది దానజాపదయస్సమూహార్థే తద్ధితాః - గీత్యార్యా ॥ ౬ ॥ విరోధీతి ॥ వి
రోధినాం శత్రూణాం సేనాం అభివీక్ష్య కోపాత్ - భానుసుతేన కర్ణేన - విస్ఫారితాత్
టంకారితాత్ చాపాత్ ధనుషః - విజృంభమాణం వర్ధమానం - స్వం స్వీయ
గుణశబ్దం - సోఢుం ధర్తుం సమస్తమపి వియదాకాశం - న శశాక సమర్థమభూత్ - శక్నో
తేః కర్తరి లిట్ - సంబంధేఽపి అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః - ఉపజాతిః ॥ ౭ ॥ కుర్వితి ॥ కు
రుచమూపతినా కర్ణేన బాణైర్విదారితాత్ పాటితాత్ - కరిణాం పాండవగజానాం మ
స్తకాత్ శిరస ఇతి జాత్యేకవచనం - మణయః ముక్తాఫలాని - ద్యుమణయః సూర్యాయ - సు
లభత్వాత్ప్రకర్షేణ విక్షిప్తాం దత్తాం నిజానాం స్వీయానాం ఆస్పదానాం నివాసానాం [illegible]
శిరసాం ఉదధానాం పాటనాత్ తత్కాలం - విదీర్ణానిపాదేపాటితానామిత్యర్థః [illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]

ధాబహు పరిస్కారంవక్ష్యాని కృతానిబిలాని యస్యాంతథోక్తా అరాలీనాం శతఘ్నీనాం సంబంధినీ క్షేటానాం ఫలకప్రక్షేపకాః ధీశ్చయంత్రీశ్చఖడ్గాఖేదం దుఃఖం ఏతత్త్రియమేవ అవకరః తుషధాన్యాని పుంజితస్మాత్ - స్పష్టతయా పాథేయత్వేన - అనూనాహార్యాణాగృహీతుం - యస్యకాలస్య చాలినీసా నేకరంధ్ర వర్తులవైణవయంత్రవిశేష ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - అబభాసే రాజ - భాసతేః కర్తరి లిట్ - అత్ర మృత్యోః కాలికభయఖడ్గాఖేదానాం ప్రాణసంగతానాం అవకరత్వరూపణేన శుద్ధధాన్యత్వరూపణప్రతీతేరేకదేశవర్తిరూపకస్యోక్తోత్ప్రేక్షాంగత్వాత్తయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౮ ॥ సంకరోవకరస్తుయః చాలినీతి తదుపః పుమానిత్యభయత్రాప్యమరః - ఉపజాతిః ॥ ౯ ॥ తదన్వితి ॥ తదనుద్యుమణేస్సోఽపి సకర్ణాః - చాణానాం క్షత్రియానాం పాదచారిణాం కదంబకం సమూహం - ద్యుమణివద్గతిమార్గాపత్ యేనతథోక్తం - వ్యధాత్ అకరోత్ - విధ్రూర్వాద్ధధాతోః కర్తరి లుఙ్ - నిషాదానాం గజారోహాణాం కులం సమూహం - అత్యంతం విషాదః మరణదుఃఖం యస్యాస్తీతి అతివిషాదివ్యధాత్ - రథికానామియమపూర్వాః పంథానం గచ్ఛంతీతి పథికాన్వ్యధాత్ త్రివిధానప్యవధీదిత్యర్థః - శ్రుతవి

దుర్వర్ణాన్యుదాహరణ స్మృతిని వేదయితుం కేల ॥ ప ॥ ౮ ॥ అనేకధాదత్తబిలాస్య
బాణైః రరాతిక్షేటావళీ రాబభాసే । ధీశ్రీశ్చఖడ్గావకరాద్గృహీతుం స్పృథక్త
యాస్యానుచాలినీసా ॥ ప ॥ ౯ ॥ తదనుబాణగణైః ద్యుమణేస్స్వతోద్ధృత
పత్తిసపత్తికదంబకం । అతివిషాదినిషాదకులం వ్యధాద్యపురీపథికానపి
కానపి ॥ ప ॥ ౧౦ ॥ అగ్రేసరః కర్ణహతేషు కశ్చిద్భటః ప్రవిష్టార్కవిరంధ్ర
మార్గః । నిలింపచాటుశ్రుతిపుష్టదేహో నిర్గంతుమైష్టే స్మ న కించిదచైత్రా॥
ప ॥ ౧౧ ॥ పుష్పప్రదానేన బుధద్రువర్గేశ్రాంతే మరాణాం ప్రథమంవ్య

లంబితం ॥ ౧౦ ॥ అగ్రేసర ఇతి ॥ కర్ణహతేషు హతానాం మధ్య ఇత్యర్థః - కశ్చిదగ్రేసరః నిర్భీకత్వేన పురోగామీతి హేతుగర్భవిశేషణం భటః - రవేస్సూర్యస్య బింబస్య రంధ్రమార్గం ప్రవిష్టస్సన్నేవ - నిలింపానాం దేవానాం చాటుశ్రుత్యా స్తుతివాక్యశ్రవణేన పుష్టః ప్రవృద్ధః దేహః యస్యతథోక్తస్సన్ - ఉచ్చైరూర్ధ్వం కించిదపి నిర్గంతుం నైష్టస్మ నశశాక - ఈష్టేః కర్తరి లట్ - అత్ర సూర్యబింబనిర్గమనశక్తిసంబంధేపి తదసంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తేః అగ్రేసరత్వనిర్భీకత్వ చాటుశ్రుతిపుష్టదేహత్వరూపానేకపదార్థహేతుకకావ్యలింగోజ్జీవితత్వాద్ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః - ఉపజాతివృత్తం ॥ ౧౧ ॥ పుష్పేతి॥ పుష్పాణాం నూతనసురవరణస్రజాం ప్రదానేన హేతునా - బుధద్రూణాం కల్పవృక్షాణాం వర్గే పంచకే శ్రాంతే ఉపరతే సతి - పుష్పశూన్యే సతీతి యావత్ - అమర్త్యైః అప్సరసః - ప్రథమం వృతానాం అమరాణాం నూతనసురాణాం కంఠాత్ - మాలాం పూర్వం వరణే నిక్షిప్తాం - హారేణ బలాత్కారేణ అపహృత్య ఆదాయ - అభ్యగ్రసురాన్ నూతనసురాన్ - అవృణ్వత వృతవత్యః వృణోతేః కర్తరి లఙ్ ॥ అతిపరిచయదోషః కస్య నో హంత విమ్లాన...నవనవతరుణరా...ప్రాయశో...క...ప్ర

క్షమయేనసవంద్రస్యక్వలోకైకవంద్యస్యకుసుమలకళానిచయః, బింబోతిసార్ధ ఇతినా యా శిఖా
వః-అత్ర సురతరూణాంపుష్పశూన్యత్వాసంబంధేపి సంబంధాతిశయోక్తిరూపాయా...
ధమవృతామరకంఠమాలాపహరణాసంబంధేపిసంబంధో క్తిరూపాయాశ్చాతిశయో క్తేరంగాంగిభా
వేనసంకర స్తేనరణాసిహతాభటా అసంఖ్యాయా ఇతివ స్తుసప్రతెరలంకా రేణాప్రిద్వనిః ... సా
తిః॥ ౧౨ ॥తత్రావ్రశనిఃతి॥సనజ్జనతత్రాద్వశ స్తం-తరణిభువస్యాక్తపుత్రస్య భుజయోర్యు౦ం మూ
సంవర్తితావనమ్యగ్వీక్ష్య-సర్వేషాంరిపూణాంచ్ఛుమనే త్రే మూ-రణాతరేయోద్ధ వేశఫిఃతిబాజిపంత
జ్ఛాఖ్ షుసత్సు - చకారోప్యర్థః - ఏకంవామేదరందమేణాంవనమాలినః శ్రీకృష్ణస్వరూపిణో
విష్ణోఃనేత్రంలోచనంసూర్యశ్చ - వ్రీమోదేవఆనందేనపరితఃమేదురంపూర్ణమేవాసీత్ - అ
త్రకృష్ణ నేత్రస్యరిపుద్యగంతఃపాతినోపి ప్రమోదపరిమేదురత్వ విరోధస్యసూర్యాత్మకత్వేనా
భాసీకరణాద్విరోధాభాసః - పుత్రోత్కర్షణావ్యపి త్రానందకరత్వాదిత్యభిప్రాయః - వసం
తతిలకా ॥ ౧౩ ॥ రిక్తఇతి ॥ సిద్ధానాంగంధర్వాణాంచ దేవయోనిశేషాణాంవగేణసమూహ్యా
వీరస్యతస్యకర్ణస్యమూర్ధ్నిశిరసి - ముక్తావముక్తావద్వృష్ట్వా - వీప్సాయాంద్విర్భావః -ఆ

తానాం । హారేణకఠరాదప హృత్యమాలామవృణ్వతా భగ్రేసు రానమర్త్యాః॥
వ ॥ ౧౨ ॥ తత్రావ్రశంతరణిసూ భుజవంటివానం వంవీక్ష్యసర్వారి పుద్వత్సు
చక్రీతిబాజ్త్సు । ఆసీత్ప్రమోదపరిమేదురమేక మేవవామేతరంరణతలేవనమా
లినేత్రం ॥ వ ॥ ౧౩ ॥ రిక్తేపుష్పైప్రసిద్ధ గంధర్వవర్గైముక్తావముక్తా వ
మూర్ధ్నివీరస్యతస్య । ద్యావేవాత్రైద్యోసదాంగోష్ఠిమధ్యేపూషా చంద్రౌ
పుష్పవంతావభూతామ్ ॥ వ ॥ ౧౪ ॥ వియత్ప్రదేశాద్విశిఖైఃశరోఘైర్త్రా

భాణత్సుప్పాణికభాతఃపుష్పైఃరి క్తేశూన్యేసతి - అత్ర ఆకాశేస్థితానాందోసదాం దేవా
నాంగోష్ఠ్యాంసభాయాఃమధ్యే - పూషాచంద్రౌసూర్యాచంద్రమసౌద్వావేవ - దేవతాద్వం
ద్వేచేత్యాకారః - పుష్పవంతౌనపుష్పౌపుష్పవత్సంజ్ఞావితిచఅభూతాం - అత్రపూర్వపదలం
కారోధ్వనిశ్చ - అత్రరిక్తైపుష్పైప్రసిద్ధపాఠ్యాదివర్గఇతిపరనీయః అన్యథావిద్యాధరాది
దేవానాం పుష్పశూన్యత్వాసక్తాంసూర్యేంద్వతిరిక్తానాం సర్వేషాంపుష్పవత్వపరిశేషీకరణా
సంగతేరితిఏవంసిద్ధగంధర్వముక్తైర్యరితిపాఠ స్త తీయాంతః పూషాచ ద్రౌ వితిప్రథమాంతపా
ఠేనానద్గతఇతిచధ్యేయం - శాలినీవృత్తం ॥ ౧౪ ॥ విభా ॥ ... గ్ణస్యనంబ ధిభిఃశ
రౌఘైఃదారుణైఃవిశిఖైర్బాణైః - తత్ప్రహారభీత్యేతియావత్ - అబ్జబంధుస్సూర్యః - విియ
తఃఆకాశస్యప్రదేశాత్ దూరందూరాద్వపలాయిలవాన్ - దృష్ట అనాశయ శ్రాంతరధ్యం
విహాయసరథంపాదైరేవేతిభావః - సోచేత్సపదైర్న్మహత్రాసయాది - అన్యఅబ్జబంధోఃపాదా
శ్చరణాఃకిరణాశ్చపాటలిమానంఆరుణ్యం, - అచిరాత్తక్షణాదేవకథంభజేరన్ ప్రాప్నుయు
న ప్రాప్నుయురేవేత్యర్థః - భజతెర్విధౌలిఙ్-అత్ర శ్లేషప్రతికాభేదాధ్యవసితపాదారుణ్యా
న్యథానుపపత్త్యారవేర్ధావన నిశ్చయాదర్థాపత్తిర్నామప్రమాణాలంకారోతి శబ్దోక్తవ్యజ్జ

వితఇతిద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః - పాటలిమాతిరేకమితిపాఠేకర్మ వాచకపదసాకాంక్ష త్వాత్కాకాక్షిన్యాయస్యార్థాభేదఏవప్రవృత్త్యా అముష్యేతిపదానుషంగాచ్చోపేక్ష్యః - అస్తోన్ముఖోబభూవ ఇతిపరమార్థః ॥ ౧౪ ॥ తరణేరితి ॥ తదాసూర్యాస్తమయసమయే - తరణేస్సూర్యస్య - కిరణైః అరుణానాంరంజితానాంపయోముచాంమేఘానాం - పటలంసమూహః వ్యోమ్నిఆకాశే - పిశాచైశ్చిరకాలంభోక్తుమిచ్ఛా బుభుక్షాతయాహేతునా - ఆహవాత్కురుపాండవయుద్ధదేశాత్ - ఉపాత్తంసంగృహీతం అధికంమాంసమివేత్యుత్ప్రేక్షా - బభాసే - ఔపచ్ఛందసికం - నామవైతాలీయభేదః ॥ ౧౫ ॥ అవరోపితజ్యమితి ॥ అథదినస్యవిరతౌసాయంకాలే - అవరోపితాకోటితఃస్రంసితాజ్యామౌర్వీయస్యతథోక్తం - కర్ణస్యకార్ముకం ధనుః - భయాత్హరితాందిశాంఅంతరేమధ్యే - ద్రవతాంపలాయమానానాం - అరాతిధరణీభుజాంశత్రురాజానాం - అవలోకనాయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - వినమ్రితాంనమ్రభావంవిజహౌత్యాజ - ఊర్ధ్వాందీర్ఘీభూతమభూదిత్యర్థః - మంజుభాషిణీ ॥ ౧౬ ॥ అప్రాప్తేతి ॥ సభానుసూనుఃకర్ణః - తుశబ్దోవ్యర్థః - అప్రాప్తాఃఅలగ్నాఃనూతనాఃనవాః భీష్మద్రోణ

వదూరంధ్రువమబ్జబంధుః । అముష్యనో చేదచిరాద్భజేరన్ పాదాఃకథం
పాటలిమానమేవ ॥ ప ॥ ౧౪ ॥ తరణేఃకిరణైస్తదారుణానాంపటలంవ్యోమ్ని
పయోముచాంబభాసే । చిరకాలబుభుక్షయాపిశాచైరధికం మాంసమివాహ
వాదుపాత్తం ॥ ప ॥ ౧౫ ॥ అవరోపితజ్యమథకర్ణకార్ముకంవిరతౌదినస్యవిజహౌ
వినమ్రితాం । అవలోకనాయహరిదంతరేభయాద్ద్రవతామరాతిధరణీభు
జామివ ॥ ప ॥ ౧౬ ॥ అప్రాప్తనూతనశరక్షతిభిస్స్వసైన్యైరస్పందదృష్టిభి
రనుక్షణమీక్ష్యమాణః । దుర్యోధనాగ్రకరసంవలితాంగులీకః ప్రావిశదా
త్మకటకంసతుభానుసూనుః ॥ ప ॥ ౧౭ ॥ పరేద్యుఃపరిస్ఫురితకమలచక్రవ్యూహే
ప్రకాశమానపత్త్రికులసంచారే ప్రకటితసధనంజయతేజోవర్ధనే భావినిప్రక్షన
ఇవప్రభాతసమయేప్రాదుర్భవతిసతి మధుమథనసాంధేర్మ ఘువత్కుమారస్యేవ

యుద్ధకాలికభిన్నాఇతియావత్ శరక్షతయఃశాత్రవబాణవ్రణానియైస్తైః - అతఏవస్వసైన్యైఃకర్తృభిః - అస్పందాభిఃఆశ్చర్యాన్నిశ్చలాభిఃదృష్టిభిః - క్షణేక్షణేఅనుక్షణం - ఈక్ష్యమాణస్సన్ - కించదుర్యోధనస్య అగ్రకరేణసంవలితాగృహీతాఅంగులీనిష్కాయస్యతథోక్తస్సన్ - సద్యస్తత్త్వేతికవిప్రత్యయః - ఆత్మనఃకటకంశిబిరంప్రావిశత్ - విశతేఃకర్తరిలుఙ్ - అత్రనూతనబాణవ్రణరాహిత్యస్యవిశేషణగత్యా అనుక్షణనిష్పందదృఙ్నిరీక్షణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం - వసంతతిలకా ॥ ౧౭ ॥ పరేద్యురితి ॥ పరేద్యుఃపరస్మిన్దినే - పరితఃస్ఫురితాఃసంచరంతఃప్రకాశమానావాకమలానాంచక్రాణాంచక్రవాకాణాంచవ్యూహాస్సమూహాఃయస్మింస్తస్మిన్ - పరితఃస్ఫురన్తౌకమలచక్రవ్యూహౌపద్మచక్రాకారబలవిన్యాసౌయస్మింస్తస్మిన్నితిచ - పరితఃస్ఫురితఃపద్మాకారబలవిన్యాసోయస్మింస్తస్మిన్నితివా ॥ న ॥ చ

త్రం రథాంగే సేనాయామితి విశ్వః - ప్రకాశమానః పత్రిణాం పక్షిణాం బాణానాం చ కులస్య బృందస్య సంచారః యస్మింస్తస్మిన్ - ప్రకటితం ధనంజయస్య అగ్నేః ఆహవనీయాదేస్తేజసః వర్ధనం ప్రజ్వలనం యస్మింస్తస్మిన్ - ప్రకటితం ధనంజయస్య అగ్నేః తేజసః ప్రకాశస్య వర్ధనం ఛేదనం యస్మింస్తస్మిన్నపి ॥ ని ॥ వర్ధనం ఛేదన ఇత్యమరః ॥ దివాగ్నేర్దీప్తిప్రకాశత్వాత్ పూర్వత్ర యజ్వభిః ప్రాతరగ్నిహోత్రకరణాదితి చ భావః - అన్యత్ర ప్రకటితం ధనంజయస్యార్జునస్య తేజసః ప్రతాపస్య వర్ధనం యస్మింస్తస్మిన్ - అతఏవ హానివిధాష్యతి ప్రధనే యుద్ధ ఇవ స్థితే - ప్రభాతసమయో హ్రితః కాలే ప్రాదుర్భవతి సతి - మధుంనామదానవం మథ్నాతీతి మధుమథనః కృష్ణః స్సారథిర్యస్య తస్య మఘవత ఇంద్రస్య కుమారోర్జునస్తస్య - వధవ్యకృతే వధార్థం - శల్యేన మద్రరాజేన సత్సారథ్యం సూతకృత్యమేవ పరం సాధనం ముఖ్యకారణం - అవధారయతా నిశ్చిన్వతా రాధేయేన కర్ణేన - కృతం బోధనం శల్యేన సారథ్యకరణాయ ప్రేరణా యస్య తథోక్తస్సుయోధనః - స బహుమానం యథా తథా మానమేవ ధనం భజతీతి భాజం - అతఏవ స్వస్య స్వీయస్య ఆగమనస్య యన్నిదానం ముఖ్యకారణం కర్ణా

ధకృతే శల్యసత్సారథ్యమేవ పరం సాధనమవధారయతా రాధేయేన కృతబోధన
స్సుయోధనస్స బహుమానం మానధన భాజం మద్రరాజముపగమ్య స్వాగమన ని
దానపరిజ్ఞానేన విమనాయమానమపి తం తైస్తైః మధురరచనైర్వచనైః కోపగి
రేరధిత్యకాప్రదేశాత్ కథంచిదవరోప్య కర్ణరథనైపథ్యం సారథ్యమధిరోప
యామాస ॥ ప ॥ ౧౯ ॥ అథ మద్రనాయకనిబద్ధసైంధవం రథమారురోహ ర
విభూః పరాక్రమీ । ప్రమదశ్చ కౌరవచమూచరాం తత్క్షణాదతిసాధ్వసం చ పర

సారథ్యప్రార్థనాత్మకం తస్య ప్రతిజ్ఞానేన విమనాయమానం ఖిన్నమపి - మద్రాణాం జనపదానాం రాజా మద్రరాజస్తం శల్యముపగమ్య ప్రాప్య - మధురాశ్రుతిప్రీతికరా రచనాశబ్దసందర్భో యేషు తైః - తైస్తైర్నానావిధైః వచనైర్వాక్యైః - కోపః అనుచితస్సారథ్యప్రేరణాజన్యః స ఏవ గిరిస్తస్య అధిత్యకాప్రదేశాత్ ॥ ని ॥ అత్రేర్భూమిరూర్ధ్వమధిత్యకేత్యమరః - కథంచిదతికష్టేన అవరోప్య అవరోహ్య ॥ విగతకోపం కృత్వేతియావత్ - కర్ణరథస్య నైపథ్యం అలంకారః సారథ్యం - అధిరోపయామాస అంగీకారితవాన్ మద్రరాజమిత్యనుషజ్యతే - మఘవత్కుమారస్యేత్యత్ర కర్తృణః స్వస్యసంబంధస్య వివక్షయా శేషషష్ఠీవిధానాత్ అర్జునకర్తృకాత్మవధార్థమిత్యర్థలాభోఽపి ధ్యేయం ॥ ౧౯ ॥ అథేతి ॥ అథ శల్యేన సారథ్యకరణాంగీకరణానంతరం ప్రశస్తః పరాక్రమోస్యాస్తీతి పరాక్రమీ - ప్రశంసాయామినిః - రవేర్భవతీతి రవిభూః కర్ణః మద్రనాయకేన శల్యేన నిబద్ధాస్సంయోజితాః సైంధవా అశ్వాః - యస్మింస్తం రథం - ఆరురోహ ఆరూఢవాన్ - ప్రమదః ఆనందః - చస్త్వదక్షః - కౌరవచమూచరాన్ దుర్యోధనసేనాః - పరమాస్యాస్తం ఆరురోహ - అతిసాధ్వసం అత్యంతభయం తు పరరాధ్యానాం పాండుపుత్రాణాం ముఖం [illegible]

ఆరురోహ - అత్రకర్ణకర్తృకశల్యసారథిరథారోహణవాక్యార్థస్య కౌరవపాండవనో ర్మహావ్యయీభావమోదఖేద హేతుత్వాద్వాక్యార్థహేతుకకావ్యలింగద్వయసంసృష్టిరారో హణక్రియాయాః స్తుత్యాదికస్య చావృత్త్యోభయోర్వృత్తిదీపకస్యచైక వాచకానుప్రవే శసంకరః - మంజుభాషిణీ ॥ ౨౦ ॥ తతఇతి ॥ తతఃఏషవీరఃకర్ణః - తేనశల్యసారథికేనరథే నసంగ్రామసీమానంయుద్ధదేశం - తూర్ణాదేవఉపేత్యప్రాప్య - శంఖంచ - తస్యశంఖస్యసం బంధియదగర్వ్యమక్షరంఖకారః తస్యవాచ్యమాకాశంచ - ఏతత్ ఉక్తవిశంద్వయం - నినా దైర్ధ్వానాకారైః - అపుపూరత్ పూరయామాస - పూరయతేర్లుజి వజిస్త్వాత్ ధ్యానలో పప్రస్తాః శంఖసంబంధీత్యత్ర సంబంధః స్వవాచకత్వ రూపోగ్రాహ్యః - సాక్షాత్సంబంధ ప్రహోస్వరమాధత్త్వాఖ్యాః పదదోష ఇతిస్వేయం - ఉపజాతిః ॥ ౨౧ ॥ తదన్వితి ॥ తదను తదనంతరంచండతరో అత్యంతశత్రుభయంకరో నాదోసౌ భూషావండావివయస్యతథోక్తః - చండకరస్యసూనుఃకర్ణఃనిజః అస్మీయక్యా నాయంతాసారథిశ్చేతి వైవటిక విశేషణపక్షే

యోధమండలం ॥ వ ॥ ౨౦ ॥ తతఃతూర్ణాదేవరథేనతేన సంగ్రామసీమానము
పేత్యవీరః । శంఖంతదంత్యాక్షరవాచ్యమేతద్ద్వయంనినాదైరపుపూరదే
షః ॥క॥ ౨౧ ॥ తదనుచండతరదోర్దండశ్చండకరసూనుర్నిజయంతారంమ
ద్రనేతారంప్రతివచనమిత్థముద్ధాపయామాస ॥ గ ॥ ౨౨ ॥ ఇదానీమయి
శల్యతవసారథ్య కౌశల్యంనిశామ్యవిజయసారథేర్వదన లజ్జాపయోధి సహామ
జ్జనకృతేనాభి కమలవాస్తవ్యస్సయనాయధ సారదేశ్చత్వార్యపిముఖానిస
మాహ్వాయితుమివ భృశమవనతమాస్తే ॥ అపిచ ॥ వ ॥ ౨౩ ॥ మరుత్కులదం
బైరుపలాల్యమానం మహేంద్రదీప్రాఖిల హేతిజాలమ్ । శరాఖివహేఃణ

స్యథావాప్స్యమాసః - తంమద్రాణాంనేతారంనాయకంశల్యంప్రతిఇత్థంవక్ష్యమాణ ప్రకా రంవచనం ఉద్ధాపయామాస ఉదీరితవాన్ ॥ స్థాథాతోర్ణ్యంతాదుత్పూర్వాల్లిట్యా మాదేశాస్త్ర్యనుప్రయోగౌ అర్తిహ్రీత్యాదినాపుగాగమశ్చ ॥ ౨౨ ॥ ఇదానీమితి ॥ అ యిహేశల్య - ఇదానీంతవసారథ్యేసారథికృత్యే కౌశల్యంచాతుర్యం నిశామ్యదృష్ట్వా - విజ యస్యఅర్జునస్యసారథేః శ్రీకృష్ణస్య - వదనంముఖంకర్తృ - లజ్జాపయోధౌతస్మిన్ సహా మజ్జనకృతే సహమజ్జనార్థం - నాభిరేవకమలంతస్మిన్ వాస్తవ్యస్యనివాసినః - సయ నంఆస్నీమయం ఆయోధంయస్యతస్యశంభోస్సారథేర్బ్రహ్మణః చత్వారిముఖాన్యపిసమాహ్వా యితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - భృశంఅవన తంవినమ్రంసత్ - ఆస్తేవర్తతే ॥ ౨౩ ॥ అపిచకించే త్యర్థః అస్యోత్తరేణాన్వయః ॥ మరుదితి॥ హేమద్రేంద్రశల్య - మరుతాంవాయూనాందే వానాంవకదంబైః బృందైః ఉపలాల్యమానంసంవర్ధ్యమానంశ్లాఘ్యమానంచ - దీప్రంప్ర కాశమానంఅఖిలానాంసమస్తానాంహేతీనాంజ్వాలానాం ఆయుధానాంచజాలంయస్యతథో క్తం - తంప్రసిద్ధంధనంజయమగ్నిం అర్జునంచ విషమదీయఃభుజగశరాగ్రాజాలానాం

బాణానాంచ అగ్నితోనప్రేషణేన - తూణేన ఆవలంబేన - ఇత్యాపేతన్నిర్వాపయేత్ - ఇంగాలం సిక్తాంగారం - అత్ర మరుత ఏవ మరుల ఇతి సర్వత్ర రూపణాత్ శ్లిష్టసావయవరూపకం - ఉప జాతిః ॥ ౫౭ ॥ తతఇతి ॥ తతః కణాకిథనానంతరం - సమస్త భూపతిశ్మశ్రుమూర్ధసంస్థితతవ తనూజః క్రకచంకరపత్రం - తత్ కర్ణోక్తం వచనం ఆకర్ణ్య - పార్థేన యుధిష్ఠిరేణ పురా ప్రార్థితం యాచితం - అర్థం కణాలేజోవధాత్ సంహ్యాదికృత్యమనసి సంస్కృత్వా - అంగీకృతం సుకృతినః పరిపాలయంతీతిన్యాయాదితి భావః - అనవార్యత్వవచనమాహ - అవార్యేతి అవా ర్యం దుర్నివారమితి ధైర్యం - గగనకుసుమస్యశోభవర్యం సదృశం - అత్యంతమిథ్యాభూత మితి యావత్ - విధాతుం కర్తుం - వక్ష్యమాణముత్తరం ప్రతివాక్యం - ఉత్తరంగయమా మాస ఉవాచ పార్థః ॥ ౫౮ ॥ ఉక్తిప్రకారమేవాహ చతుర్భిః ॥ పురేతి ॥ హేకణాపురా ఉత్తర గోగ్రహణకాలే - విరాటస్యరాజ్ఞః పురోపకంఠే నగరసమీపే - రణాంగణే యుద్ధదేశే - అ ర్జునస్య సారథినా ఉత్తరేణ - తేతవనేత్రేవ నేత్రేచ ॥ని॥వ నేత్రలోచనయోర్నే త్రమితివిశ్వః భయేణ వేగేన ఉత్పాట్యమానేపక్ష్మనరణశూన్యతయా క్రియమాణేనత్యపి - అపక్రియమాణే

> ధనంజయంతమిం గాలమదేమభుజః తుణేన ॥ క ॥ ౫౭ ॥ తతస్సచ్ఛ్రవణాపు
> టక్రకచం కణా వచనమాకర్ణ్య పార్థేన పురాప్రార్థితమర్థం హృదిస్థ
> శ్యసమస్త భూపతిరప వార్యావార్య మార్యతనయ ధైర్యంగగనకు సుమశోవ
> ర్యం విధాతుమేవము త్తరము త్తరంగయామాస ॥ వ ॥ ౫౮ ॥ పురావిరాటస్య
> పురోపకంఠే రణాంకణే సారథినార్జునస్య । ఉత్పాట్యమానే భయేణనేత్రని
> ద్రాకథం తే హృదయంగమాసీత్ ॥ ప ॥ ౫౯ ॥ ఆయాసలేశరహితంవనసీ
> మ్నిపూర్వం సందానితేషు మృడతేషురవైరికేన । కుత్రాపిగూఢవ సతిస్త్వమ
> హోనికుంజకేన్నా బిభేష్యధికీచకరంధ్రగానాత్ ॥ ౬౦ ॥ పాంచాలికా

పత్యపీతిచ - నిద్రాగాంధర్వాస్త్రకృతా - హృదయంగమా రుచ్యా - కథమాసీత్ - అత్రో త్తరేణైవ సారథినా తథా క్రియమాణేపి నిద్రా సీదితి వస్తునా తావృశస్యతవ సారథింమాషువ లోకస్య అద్యతనవిజయసారథేర్భగవదోభవేదేవలజ్జయా ముఖావనమన మిత్యపహాసాత్మకస్య ప్రాథమికపరిశోచోత్తరస్యవస్తునః ప్రతీతేర్వస్తునావస్తుధ్వనిః । ఉపజాతిః ॥ ౬౧ ॥ ఆయాసేతి ॥ పూర్వం ఘోషయాత్రాకాలే వనసీమ్ని ద్వైతవనప్రదేశే - తేతవసుహృదిదుర్యోధనే సురవైరి ణా చిత్రసేనేన ఆయాసస్యలేశేనాపి రహితం యథాతథా సందానితే దామభిర్బద్ధేసతి - అహో ఇతి హాస పూర్వకే ఖేదే - హే కణా త్వం - కుత్రాపి దుర్జ్ఞేయే నికుంజగుల్మే - గూఢా గుల్మకాష్ఠవస తిస్థితిర్యస్య తథోక్తస్సన్ - సవిధే సమీపే యేకీచకా వేణువిశేషాస్తేషాం రంధ్రేర్వాయుపూ ర్ణైర్గానాత్ శబ్దాదపి - నాభిభేషిశబ్దానుసారేణమామత్ర త్యం విజ్ఞాయ బద్ధ్వా యాస్యతీతి భీతోనా భూః కిమితి కాకుః - అభిభరెనేత్యర్థః - బిభేతే కర్తరి లఙ్ - అత్ర శివస్తునాతదాగ్జుసేనభవత్పు హృత్సూపన జానతామ్యేపమహ్యంలజ్జితి ప్రతీత్యేర్వస్తునావస్తుధ్వనిః - వసంతతిలకా ॥ ౬౨ ॥ పాం

చాలికాయాః ॥౬౦॥ కేచ పాంచాలికాయాః ద్రౌపద్యాః - పాణిగ్రహణసమయే - వఘుభవ న్భూః - ద్రౌపద్యపహారణాయబ్రాంధాయమానైః ధార్తరాష్ట్రైస్సహ - పార్థభవాన్ పాఠ్గస్యా న్మనస్యశరాసనాంచలికర్షణయోగాత్ ప్రహారాత్ - ఆర్తః పదేహాస్పృహితః గర్వః యస్యతథో క్తః ఆర్తగంధాభిభూతస్యాభ్యదిత్యమరః - కర్ణోభూత్వాపితదానీంతనకర్ణస్యాపి ఇదానీంపునరా ర్తగంధః సగర్వః - కథమభూత్ అభూదిత్యర్థః ॥ శ్లో. వలిప్రథమమర్పితప్రథమపురుషః - యద్వా భవాన్ కర్ణః సబలత్వేనయథార్థనామాభూత్వాపి - పునరార్తగంధః కథమభూదితియోజనా - అస్మాంస తంత్రన్యాయానుసరణగౌరవదోష ఇతిధ్యేయం ॥ఫి॥ గంధోగంధక ఆమోదెలేశేనంబంధః ధూరిత్యైజయంతీ - ఉపజాతిః ॥౬౧॥ ఇంద్రే తి ॥ అతః - హేకర్ణ తేనత్రిభువనప్రసిద్ధపరాక్ర మేణ ఇంద్రస్యాత్మజాతేన అర్జునేనసహ - తులాం సామ్యంగచ్ఛబ్ధుం సత్రిపుంజలంధరాసు రాపరాపరాజేతృత్వేనప్రసిద్ధః - ఈశ్వరశ్శంభురేకఏవ - ఈష్టేక్షమతేనాన్యఇత్యర్థః - యస్య యఇంద్రాత్మజాతః - నిజంజీవనంజీవితంతృణాయప్రత్యాత్మనః త్రాయంమన్వానః - తృణమివ అనాదృత్యేత్యర్థః ॥ మన్యకర్మణ్యనాదరేచతుర్థీ ప్రబోధాసక్వాం - యేనశంభునాసహాయ్ధా

> యాహవరిపితికాలేసంఘీ భవత్స్పృహాధార్తరాష్ట్రైః । భవాన భూతాద్భరాశ
> రప్రయోగాత్కర్ణోపఘాతాత్వాకథమార్తగంధః ॥ ప ॥ ౬౧ - ఇంద్రాత్మజా
> తేనయుత్తేన గంతుమీస్టేతులాం మీశ్వరఏకఏవ । తృణాయకృత్వానిజజీవనం
> యోయుద్ధాయయేన స్పృహయన్నదిష్ఠాత్ ॥ ౬ ॥ ౬౧ ॥ ఇతితస్యమంత్రా
> ధ్యక్షస్య తాదృక్షమృభక్తపురమార ఉక్తపాతనమిద్య కర్మసాధునందనో
> హిరాత్యవర్షితంపవిభాగ చమత్కృతిసుభగం ధాపుకవచనహావ మవాదీత్ ॥
> ప ॥ ౬౦ ॥ అయిభాగినేయయశసాంసుభగంకరణ స్త్వమద్యభవమంత్రప్రజ

యస్పృహాయన్ అభిలషన్ ॥ స్పృహేరీప్సిత ఇతిసంప్రదానత్వం - ఉదస్థాత్ ఉద్యుక్తోవాక్ తేనసహవిసంబంధః - ఆయాంపలెశేత్యాదశ్లోకత్రయంవ్యాసోయువాక్యోత్తరం - అత్రశౌరముఖ త్రివాక్యస్యార్జునసామ్యస్యేశ్వరఏవనియమనాత్సరిసంఖ్యాలంకారః - ఉపజాతిః ॥౬౧॥ ఇతీతి॥ ఇత్యుక్తప్రకారం - తాదృక్షం అతిబహుశం - తస్యమంత్రాసావధ్యక్షస్యరాజ్ఞశ్శల్యస్యాపల్యం ధూమ్రుల్యఇంద్రస్య - కుమారోర్జునేనహతః పాలభస్మీయతి స్నాపనదేశే సమీపేష్వతాలోవ్య - కర్మసాధునందనః కర్ణస్య - రాక్షస్య దానః రాజ్యం పారుష్యం తేనవని - ఆప ఏదస్యహాలతే శ్లిష్టస్యవిభాగేన - మాలీవాబాలిప్తత్తక్రూరిణ యాపమత్కృతిః పాటఘ్ధ్యం యాయఖగంబాపుకంగమతి యుంవచన - ఏవంపక్ష్యమాణప్రకారేణ - అవాదీత్ ఉక్తవాన్ ॥ పచే ద ర్గ యజిసి ఏవృద్ధిః ॥ ౬౧ ॥ అయీతి ॥ అయిహేమద్రేశ్వరేశ్వ [illegible] రాజ్యత్వాత్ ఉపద్యస్యభాగినేయస్య అర్జునస్య - [illegible] పరాంపరాక్రమస్యభూనాం - సుభగం [illegible] నా - తుల్యోనేనాపి సామర్థ్యం - మానేపి - [illegible]

నేతీయాపటీ ఏషం హే మమమాతులస్యమాతృసోదరే తిబహుధావదతా విజయేనాజ్జున్ నైనస హేశంభుమాపి - మాతులయనదృశంమాకురు - సర్వోత్కృష్టానాం శంభోరప్యప కృష్టస్య సంభావనావశ్యకత్వాదితిభావః - అనేనమూర్ధానామభిమాన స్థిర స్కృతసకలాంచర ఇతిపాశ బోవ్యంగ్యః - అత్రభాగినేయేత్యాదివిశేషణస్య పటుహాతిత్వేనశల్యవచనస్యాతాత్విత్వవిత్య పిహాయగర్భత్వాత్పరికరాలజ్కారః సుమంగలీవృత్తం ॥ ౩౧ ॥ ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తిపరికా రేణ - ఉక్తవతఃఏతస్యసూత్యస్య అపత్యంపారికర్ణాఃతస్య - అతఇక్ దంతపుటౌ ఊర్ధ్వాధర రోష్ఠావివతావుభౌసకౌరవపాండవసైన్యేపర స్పరంజవాత్ వేగాత్ - గజఘటాలేసంయా యాజతుః ॥ ఘటతేఃకర్తరిలిట్ - తతఃపరంనకించిదవ్యపదత్ సంకులం[illegible]తైన్యద్వ యమిత్యర్థః - అత్రకర్ణోష్ఠయోసైన్యయోశ్చప్రకృతయోరేవధర్మసామ్యాత్ నెనాపమ్యస్య గమ్యత్వాత్ తుల్యయోగితా భేదః-యుగ్మ విపులావక్త్రంశ్లోకోవా ॥ ౩౨ ॥ సర్వ ఇతి ॥ తదానీం

ఏవమాతులేతిబహుధావదతా విజయేనశంభుమపిమాతులయ ॥ ప ॥ ౩౧ ॥ ఇ త్యుక్తవతస్సౌరేదంతపుటావివ । జవాదుధావనీకౌ తౌజఘటాతేపరస్ప రం ॥ ప ॥ ౩౨ ॥ సర్వతోఽపిభువిసైన్యపరాగైశ్శోషితేషుజలేషుసరస్సు । కేవలంగగనఏవతదానీమప్సరః కులమలోక్యతలోకైః ॥ ౫ ॥ ౩౩ ॥ తదమతత్ర పరస్పరసంఘట్టనజనితస్ఫులింగవ్యాజేననిపీతపూర్వామ్రధిరశీకరానజీర్ణశంక యావమంతీభిః పట్టసవల్లరిభిశ్చ కబంధోత్పాటనస్థిహాట[illegible]షగారిమ దేశదేశికసదేవాభ్యసితు మవనీతలమవతేసైన్యైఃపయోధరపటలైరివఖేటకమం డలైశ్చయుగపదేవ బహువిధవీరయోధజనప్రవేశసౌకర్యాయతరణికంద్ర

సేనాద్వయసంఘటనసమయే - భువిసర్వతస్సేనాత్రపిసజలేషు జలసహితేషుసరస్సుసైన్యయోః కౌరవపాండవీయయోః సంబంధిభిఃపరాగైః పదఘట్టనజన్యైః శోషితేషునిర్జలీకృతేషుస త్సు - కేవలంఏకస్మిన్ గగనఏవ అభిర్వ్యక్తానాంసరసాం కులంబృందంఅప్సరః కులం[illegible] గానమూహాశ్చ - లోకైర్జనైః ఆలోక్యతదృశ్యతేస్మఅత్రదివిభువి ప్రసక్తస్యాప్సరా [illegible]త్యనిదివ్యేకత్ర నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః శ్లేషసంకీర్ణః - స్వాగతా ॥ ॥ ౩౩ ॥ తదమ్నీతి ॥ తదమద్వరారంభేణ నానంతరంతత్రయుద్ధదేశే - పరస్పరంసంఘట్టనేన అభి మాతేనజనితానాంస్ఫులింగానాం అగ్నికణానాంవ్యాజేన - పూర్వంపూర్వయుద్ధేనిపీతాని [illegible]తపూర్వాణిరుధిరశీకరాణి - రక్తబిందూని - అజీర్ణశంకయాజాతరానలోపక్రమమేన వమంతీభిః ఉద్గిరంతీభిరివస్థితాభిః - పట్టసాఖ్యస్య విశేషాఃవల్లర్యఃలతాఇవతాభిశ్చ - కబం ధానాం ఉదరాణాం [illegible]కశేబరాణాంచ ఉత్పాటనస్యఊర్ధ్వపరిహారణస్యస్థితిః జననవ్యాపారేణ[illegible]పాటనసామర్థ్యసేవనంగారిమదేశః యుద్ధభాగఏవదేశికఃఆచార్యః [illegible] - అభ్యసితుంపరిచేతుంతేసామర్థ్యజలప్రసాదకత్వాదితిభావః - అవనీ [illegible]

టకమండలైః స్ఫులికసమూహైశ్చ - యుగపదేకదైవ - బహువిధానాం వీరాణాం యోధజనానాం అపరావృత్త్యమృత్యుస్వీకృతానాం ప్రవేశస్యసౌకర్యాయ సాలవ్యాయతరవిస్తృతస్య బింబస్యరంధ్రసరణింబిలమార్గం - విశాలయితుంవిస్తారయితుమివవియత్తలే ఆకాశప్రదేశే దూరముచ్ఛలితాభీరున్నమితాభిః శక్తిభిశ్చితుకపతితుణం - క్షపితస్యనాశితస్యవిపక్షాణాం శత్రూణాంకులస్యబృందస్యవృత్తాంతం-అటనిఃధనుష్కోటిరేవముఖంవక్త్రంతేనముహుర్ముహుః కదయితుమివధానుష్కాణాం ధనుర్ధరాణాంకర్ణాభ్యాశం శ్రోత్రసమీపం ప్రాప్యాగతైః కోదండదండైశ్చాపయష్టిభిశ్చ - యుద్ధస్యవిలోకనేబద్ధంకౌతుకం యేనతస్యసిద్ధానాందేవవిశేషాణాంయః వతస్యయువతిసమూహస్యయత్కుచమండలంతస్యనిజయోః కుంభయోశ్చయత్తారతమ్యం న్యూనాధికభావః తస్యపరిచేతుంపరీక్షితుమిచ్ఛాపరిచిచీషాతయేవ - నభసిమారంకరాళశుండాః - ప్రసారయద్భిఃశుండాలమండలైర్గజబృందైశ్చ - విచిత్రతరస్య అత్యాశ్చర్యకరస్యచక్రచంక్రమణస్య మండలాకారగమనస్యమిషేణవ్యాజేనపదాత్పదం ఏకంపదమితరదేశమపి - నగంతవ్యమిత్యేవంభవద్భిరితిశేషః విమతానాంశత్రూణాం

సరణింవిశాలయితుమివవియత్తలే దూరముచ్ఛలితాభిశ్శక్తిభిశ్చప్రతిక్షణక్షు
తవిపక్షకులవృత్తాంతం ముహుర్ముహుఃరటనిముఖేనకదయితుమివధానుష్కా
ణాంకర్ణాభ్యాశం ప్రాప్తాగతైః కోదండదండైశ్చ యుద్ధవిలోకనబద్ధకౌతు
కసిద్ధయౌవతకుచ మండలనిజకుంభతారతమ్య పరిచిచీషయేవ నభసిక
రాళాః ప్రసారయద్భిశ్శుండాలమండలైశ్చవిచిత్రతరచక్రచంక్రమణమిషేణ
పదాత్పదమపినగంతవ్యమితిని మతనిరోధకుండలానామివ కుర్వద్భిరర్వద్భిశ్చశో
ణితపంకశోణితైర్వేగసంభ్రమ విదార్యమాణధర ణీరంధ్రనిర్గత్వరఫణిప్ర

నిరోధాయనిరోధకతృణం ॥ క్రియాఫలత్వాదినాసంప్రదానత్వం - కుండలానాంరాజాజ్ఞాసూచకవర్తులరేఖాంకుర్వద్భిర్భ్రమద్భిరర్వద్భిరశ్వైశ్చ శోణితపంకేనరక్తకర్దమేనశోణితైరరుణితైః - అతివేగాత్సంభ్రమణభ్రమణేనవి దార్యమాణాయాః ఛిద్యమానాయాభూః ధరణ్యాః భువిరంధ్రేభ్యః నిర్గత్వరయానిర్గమనశీలయాఫణిబృందస్య శేషస్యాణాసహస్రమణీనాంకిరణఘోరణ్యాకాంతిపరంపరయాసంవృతైర్వ్యాప్తైరివస్థితైః పక్త్రైఃరథాంగైః - సంక్రీడద్భిరితస్తతఃగచ్ఛద్భిః శతాంగైఃరథైశ్చ - భయానకే లోకైకభయంకరే - సమీకేయుద్ధే - సకలానాంసురజనానాంతనూరుహాణాంరోమ్ణాంసుఖశయనంప్రచ్ఛలితశాఖశాయనికేతనం - అత్యాశ్చర్యేణరోమాంచజనకేనతిలితోమావదిత్యుత్తరశ్లోకవాక్యం-భయానకంసకలసురజనతనూరుహశాఖశాయినికంసమీకమభూత్ - తదనంతరమితిపాఠాంతరం - దుశ్శాసనయుద్ధస్యకాలికత్వానంతర్యబోధకత్వేనబాధితార్థకత్వాదుపేక్ష్యం అత్రస్ఫులింగవ్యాప్తసేలిసాపహ్నవహేతూత్ప్రేక్షయాశ్చ పట్టసవల్లరీభి రిత్యుపమాయాశ్చ కబంధశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిసంకీర్ణమధ్యేకేసరరూపకద్వయా

వ్యసనఫలోత్ప్రేక్షా యోరంగాంగిభావసంకరస్య చతసృభిర్గ్రహణిశాలీకరణంనాన్యోప్ప్రేక్షా యాశ్చ అటనిముఖే శేతరూపకకథనఫలోత్ప్రేక్షా యోరంగాంగిభావసంకరస్య శపరిచిచిషా హేతూత్ప్రేక్షాయాశ్చ చక్ర చంక్రమణమిషేణేతి సాపహ్నవస్వరూపోత్ప్రేక్షాయాశ్చ అరుణిమస్వరూపోత్ప్రేక్షాయాశ్చ అప్రాప్తానాం తిలతండులన్యాయేన సంసృష్టిః ॥ ౩౮ ॥ ఇతఃపరం శ్లోకద్వయమేకవాక్యం ॥ దుశ్శాసన ఇతి ॥ యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ యో దుశ్శాసనః దుర్యోధనానంతరజః నయనాభ్యాం జృంభితాత్ నిర్గతాత్ కోపాదేవ వహ్నేర్ఘృతాభ్యాభయేనవేత్యుత్ప్రేక్షా ఊర్ధ్వం ఉపరితనం ఫాలతలం లలాటప్రదేశం ఉపాశ్రితాభ్యాం సంగతాభ్యాం కోపేన గ్రంథీభూతాభ్యామితి యావత్ భ్రూభ్యాం భయానకం ముఖం యస్య తథోక్తస్సన్ రిపూన్ భూమిపాన్ శత్రూన్ రాజ్ఞోపి యోధయితుం భటాన్ కర్తుం ఆరబ్ధ ఉపచక్రమే ఇత్యేతత్ అతీవభృశం చిత్రం రాజ్ఞామపి భటత్వకరణస్యాశ్చర్యకరత్వాదితి భావః అస్మిన్నర్థే యచ్ఛబ్ద ఆకాంక్షాలభ్యః తద నభిహితాయాం పునరర్థమవధేయం యోధయితుమిత్యత్ర యః అథయితుమితిచ్ఛేదః రిపుభూమిపానపీత్యపి నాకోపవహ్నేశముచ్చయః అథయితుమథః కర్తుం అత్రాప్యుక్తసా

భటానసహాస్రమసిపేరణ ధోరణీనుస్పృణితైరివ చక్రైస్సంక్రీడన్తి శ్శతాంగై
శ్చభయానకేశకలపుర జనతనూరుహాసాఖ్య శాయిని కేసపిాకే ॥ ప ॥ ౩౮ ॥
దుశ్శాసనోనయ నజృంభితకోపవహ్నే ర్భీత్యేవఫాలతల మూర్ధ్వముపాశ్రితాభ్యామ్ । భ్రూభ్యాం భయానక ముఖో రిపుభూమిపాన ప్యారబ్ధ యోధయితుమేతదతీవచిత్రం ॥ ప ॥ ౩౯ ॥ సకుంతలాశ్యంబర ధూతిధురైర్వ్యస్ప
సింహనాదైర్వ్యదధేత రావః । పరాభవంసోమ కలాస్యహేతో పాంచాలికాయామివ పార్థచమ్వామ్ ॥ ౪ ॥ ౩= ॥ తతోయాజ్ఞసేనీకటి తటపటాపహార

ణ్యరిపుభూమిపాః కరణస్య భ్రూభంగమాత్రేణ సంపాదనోద్యోగాత్తాశ్చర్యమితిచస్తునాకోప వహ్నిః శత్రువర్గా యోరథః కరణేనాపమ్యగమ్య తాత్మకతుల్య యోగితా ప్రతీతేర్వస్తునాలంకారధ్వనిః ॥ రథతేరాజ్ఞ్యార్యాత్ర్వత్తరితుజ్జితజ్ ॥ ౩౯ ॥ సఇతి ॥ దురాపైపరైర దృష్యః సదుశ్శాసనః సోమకానాం పాంచాలానాం లాస్యస్య యుద్ధనాట్యస్య హేతౌజనకే సోమ కళాచంద్రకాంతిరివ ఆస్య హేతిః ముఖకాంతిః యస్యాస్తస్యామితిచ అతఏవ పాంచాలియాం ద్రౌపద్యామివస్థితాయాం పార్థస్యపాండవసేనాయాం కుంతలశ్చికురః ఉళీశ్చతద్వయమివయదంబరం కేశభ్రమరవన్నలం ఆకాశంతస్య ధూతౌ భంగేధురైర్వ్యపటుభిః సైన్యైస్స్వీయైః సింహనాదైః కుంతలాశైః కేశబృందస్య అంబరస్యవస్త్రస్య చధూతాభ్యధురైః తద్యుక్తైరిత్యర్థః సైన్యైః సింహనాదైరితివ పరాభవం తిరస్కారం విదధే చక్రే శ్లిష్టవిశేషణేయముపమాపూర్ణా ఉపజాతిః ॥ ౩౯ ॥ తత ఇతి ॥ తతః యాజ్ఞసేన్యాః ద్రౌపద్యాః కటితటే నితంబదేశే పటానామపహారస్సమయేః ఆః వర్ణాశానసరే

చక్రచంక్రమణస్య మండలాకారగమనస్య యా వాసనా సంస్కారః తస్య అనువృత్తివశాత్ అను పరిణమనాదివేత్యుత్ప్రేక్షా - వివిధాని రేచకాఖ్యాని మండలాని చక్రగమనాని నిర్వర్తయన్ ప్రకల్పయన్ - నిజాస్పదస్య స్వస్థానస్య ఉరసః భేదకః విదారకః భీమః - క్వ హా మమ తో వాసమాగచ్ఛతీతి - ప్రేక్షమాణస్తమున్నతం ప్రదేశం ముఖాత్మకం అధిరూఢాభ్యాం - హృదః ఉరసః అంతరే అంతర్దేశే రుధిరబుద్బుదౌ ముకుళావివ తాభ్యామివస్థితాభ్యామిత్యుత్ప్రేక్షా - రోషేణ లోహితాభ్యాం - అరుణాభ్యాం లోచనాభ్యాం - సాధ్వసస్య దానశౌండః బహుప్రదః అతిభయంకర ఇతి యావత్ - కరతలే బంభ్రమ్యమాణస్య బహుధా వ్యాహార్యమాణస్య ॥ యదంతాద్భ్రమతేః కర్మణి లట్ శానచ్ పరిఘస్య గదాయాః పాతనేన ప్రహారేణ పాటితానాం భిన్నానాం భటానాం యోధానాం ఘోటకానాం అశ్వానాం కరటినాం గజానాం చ ఘటానాం బృందానాం సంబంధిభిః - క్షతజప్రవాహైః రక్తపూరైః - సమీకసీమానం యుద్ధప్రదేశం - కరద్వయసింకరపరిమితగాంభీర్యజలాం - విదధానః కుర్వాణః - వియదధ్వని ఆకాశమార్గే విజృంభితః వ్యాప్తః ధ్వనిః సింహనాదః యస్య తథోక్తః - సుయోధనానుజః దుశ్శాసనః - వృకోదరస్య భీమస్య దృశోః దర్శనస్య గోచరతామగచ్ఛదిత్యన్వయః ॥

సముచ్చక్ర చంక్రమణవాసనానువృత్తివశాదివ వివిధా నిరేచకమండలాని విర్తన్నిజాస్పదభేదకో భీమః క్వ వా సమాగచ్ఛతీతి ప్రేక్షమాణస్తముచ్చప్రదేశమధిరూఢాభ్యాం హృదంతరరుధిరబుద్బుదముకుళాభ్యామివ రోషలోహితాభ్యాం లోచనాభ్యాం సాధ్వసదానశౌండః కరతలబంభ్రమ్యమాణ పరిఘపాతనపాటితభటఘోటకకరటిఘటాక్షతజప్రవాహైః సమీకసీమానం కరద్వయసీం విదధానస్సుయోధనానుజో వియదధ్వనివిజృంభితధ్వనిర్వృకోదరదృగ్గోచరతాం భజత్ ॥ వ ॥ ౩౬ ॥ బద్ధకచ్ఛాపిపీతకౌశేయకరాంబరః । గదాగ్రహీతఘోరం కుర్వాతేన్మ పరస్పరం ॥ వ ॥ ౩౭ ॥ నిపాతితస్య దుశ్శాసనస్య సమక్షమక్షౌహిణీభూపానాం । గండేశరాభ్యాముదరే పదాభ్యాం చ తాడనం సాధుసమాదచార ॥ వ ॥ ౩౮ ॥ నిజప్రియాకైశ్యకృపాస్య శత్రోర్నిఘ్నన్

రేజే - దృష్టివిషయః అభూత్ ఇత్యుత్ప్రేక్షాద్వయస్య సంసృష్టిః ॥ ౩౬ ॥ బద్ధేతి ॥ బద్ధకక్ష్యః కచ్ఛబంధనపట్టికాభ్యాం తౌ - బద్ధకౌపీనా పీతచేలనే పీతరాగిత్వం - సూచ్యతే - అభీకౌ కాలవిలోకవిరోధినౌ విరచయామాసతుః భీమః దుశ్శాసనశ్చ పరస్పరం తద్రిపుత్వం గదాగ్రహీ - ఘోరం భయంకరం రణం యుద్ధం - కుర్వాతేన్మ చక్రతుః ॥ ౩౭ ॥ నిపాతితస్యేతి ॥ సః వక్ష్యమాణ విధ ప్రతిజ్ఞయా ప్రసిద్ధః - కురుభూపతీనాం దుర్యోధనాదీనాం - అక్షౌహిణీ సమక్షం అగ్ర ఏవ - నతు యత్ర కుత్రాపి - భూమౌ యుద్ధభువి నిపాతితస్య ద్విషతః దుశ్శాసనస్య - గండేశశిరోభ్యాముదరే పదాభ్యాం చ - సంతాడనం సాధుయథా ప్రతిజ్ఞం సమాచరితవాన్ - ఉత్ప్రేక్షా త్రాసశ్చ ప్రహారాధికరణగతాడనయోః మాహాత్మ్యేణసంఘటనయా సమాలంకారః ॥ ౩౮ ॥

నిజేతి ॥ నిజాయాః ప్రియాయాః ద్రౌపద్యాః కైశ్యం కేశబృందం కర్షణేన కృష్టః - అతఏవ శత్రోః రస్య దుశ్శాసనస్య వక్షః నిర్భిద్య - అసృక్ రక్తమేవ అంభః జలం - పిబతః సమీరసూనోః భీమస్య చ పిశాచికానాం చ - సపీతికేళ్యాం సహపాన క్రీడాయాం - కలహః మమాత్వధికం మమ మాత్వధికమితి వివాదః బభూవ - ఉపజాతిః ॥ ౮౦ ॥ ఏణీతి ॥ ఏషః భీమః - వైగుణ్యాసని ర్యైః శోణితైః పీతశిష్టైరేవ - స్వకీయాయాః ఏణీదృశః ద్రౌపద్యాః వేణీః దుశ్శాసనకోపితసంస్కా ర్యత్వేన బద్ధాం - ద్విషాం శత్రూణాం శత్రుభూపానాం అక్షిభిస్సహ - శోణీచక్రే రంజయామాస - యథా ప్రతిజ్ఞం దుశ్శాసనరుధిరలేపకృతి ద్రౌపదీ వేణీసూచనేన భీమః కౌరవాన్ సర్వాన్ కోపారుణితాక్షాన్ బభూవేత్యర్థః - అతఏవ వస్తునా పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం ధ్వన్యతే ॥ ౮౧ ॥ తదనంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ రిపూనితి ॥ రిపూణాం సస్యభక్షణవిరోధినః స్మరాణ్ హంశ్చ - తృణాయమత్వా తృణసదనాద్యత్యేవ్యర్థః - కురుక్షేత్రతల ఏవ కురూణాం క్షేత్రతలే కేదారభాగే - చరంతం సస్యాని భక్షయంతం గచ్ఛంతం చ - పరేషామేవ ధేనూనాం కాంతం వల్లభం వరః స్వవాదకోత్తరభాగః ధేనుశబ్దః ఆయుధాంతయా అసిధేనుకయా నామా యద్ధేను

తుః పిబతోస్య గంధః । సమీరసూనోశ్చ పిశాచికానాం సపీతికేళ్యాం కలహో
బభూవ ॥ ప ॥ ౮౦ ॥ ఏణీదృశస్స్వకీయాయా వేణీం తైరేవ శోణితైః । ద్విష
ణీభృతాం స్వీపామేష శోణీ చక్రే సహాక్షిభిః ॥ ప ॥ ౮౧ ॥ తదనంతరం॥ రిపూ
న్కురుక్షేత్రతలే చరంతం తృణాయ మత్వా వృషసేనముగ్రం । కిరీటిగోపః పర
ధేను కాంతం నినాయ కాంక్షైర్యమలోకగోష్ఠం ॥ ప ॥ ౮౨ ॥ అవకర్ణ్య కిరీ
టిదగ్ధమాజావభిమన్యోరనికం సుతం స కర్ణః । రిపురంకుతరి క్షుకష్టదిక్షు జ్వాల
యన్నశ్రురభూదరిందిధక్షు ॥ ప ॥ ౮౩ ॥ కుండలీకృతకోదండశ్చండభానుతనూభ

వాంతమితి చ ॥ ని ॥ ఛురికాచాసిధేనుకేత్యమరః - ఉగ్రం భయంకరం వృషసేనం కర్ణపుత్రమేవ వృషభశ్రేష్ఠం - కిరీటీ అర్జునఏవ గోపః గోపాలః భూపశ్యకాండైర్దండైర్ హస్తైశ్చ - యమలోకమేవ గోష్ఠం గోస్థానం - నినాయ ప్రాపితవాన్ - వచు త్వవస్తు ష్టే శ్లిష్టాశ్లిష్టసావయవరూపకం - ఉపేంద్రవజ్రా ॥ ౮౨ ॥ అవకర్ణ్యేతి ॥ అభిమన్యోః అర్జున పుత్రస్య మారితస్య అనికం - అతఏవ కిరీటినా అర్జునేన భగ్నపుత్రమారణప్రతీకారం త్మ నాసి హతం సుతం వృషసేనం - అవకర్ణ్య శ్రుత్వా చక్షుః జ్వాలయన్ కోపాగ్నినా శోణీకుర్వన్ - ర వః ఏవ రంకవః హరిణాస్తైరంతరత్సుర్మృగవిశేషః తద్దృష్టిమాత్రేణ హరిణాశ్చ నిలప్రా శౌ భవంతీతి ప్రసిద్ధిః - స కర్ణః ॥ అశ్రూణ్యపి దిక్షు - అరీన్ దగ్ధుమిచ్ఛుః దిధక్షుః అభూత్ - పుత్రవధకోపధవరవశః దారుణం యోద్ధుం సన్నద్ధవానిత్యర్థః - అత్ర పుత్రవధాకర్ణనస్య విశే షణగత్యా శత్రుదిధక్షా హేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౮౩ ॥ కుండలీకృతేతి ॥ తతశ్చండభానుతనూభవః కర్ణః స్వసాయిభిః - కుండలీకృతం సుతాం నేన మండలీకృతం కోదండం కాలస్య దంష్ట్రయేవ తిష్ఠన్ ... పాండవానాం ... సేనా ...

తాండవంనర్తనం - వివశైవకార - సుజాకషణత్వా గాఢ్యమితిభావః - అనుప్రాసశ్లే షశ్చప్రాలంకారః ॥ ౪౪ ॥ యద్ధ ఇతి ॥ యద్ధే హతః పవనయోధానాం పాండవీయానాంస మూహః సమపిపితుస్సూర్యస్యబింబం - బతేతిఖేదే - ఖేత్సృతిబహూనాంయుగప న్నిర్గమ నేసంబాధాశ్చాపారమువ్యతి - ఇతిమత్వానంభావ్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా - మహసాం తేజసాం పత్యు స్సూర్యస్యకుమారకిరణాః - శరౌఘైః - దివంఅంతరిక్షం-సంచ్ఛాదయామాసఆచ్ఛాదితవాన్ ఇత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౪౫ ॥ కరీతి ॥ కణేకానముక్తాః ప్రయుక్తాః - శరవ్రజాః బాణసంఘాః శర పదభాక్ శయా వ్రజంతీతియాచ కాశ్చ - కరీంద్రమండలె గజబృందేః రితా మిం ద్రస్యబహుగజవ తో రాజ్ఞో మండలె రాష్ట్రే చ - పేతుః ప్రవివిశుః - తథాహి మార్గణాః యాచకాః బాణా శ్చ ఏకస్మాద్దానాత్ముక్తాః దానాంబునా ఉత్సర్గజలేన మదోదకేన సహితాః సదానాంబుః ప తితుండా చయస్యకథా స్తు - స్థూలలక్షం బహు ప్రదం స్థూలం పృథులం లక్ష్యం శరవ్యంచ యాంతి అత్ర యాచకశరయోః దానజలమదజలయోః హస్తశుండయోర్బహుప్రద పృథులలక్ష్యయో శ్చశ్లేషభిత్తికా ఖేదాధ్యవసాయలబ్ధసామాన్యేన విశేషసమర్థనాదర్థాంతరన్యాసః శ్లే

షః । తాండవంవివశో వీరాణాం పాండవానాంబలాంతరె ॥ ప ॥ ౪౪ ॥ యద్ధే
హతో యోధసమూహః పపౌ బింబం పితుర్మే బత ఖేత్సృతిరితి । మహస్వీ పత్యుర్మహసాం
కుమారస్సంచ్ఛాదయామాసదివం శరౌఘైః ॥ ప ॥ ౪౫ ॥ కరీంద్రమండలే
పేతుః కర్ణముక్తాశ్శరవ్రజాః । దానాంబు కరం యాంతి స్థూలలక్షం హి
మార్గణాః ॥ ప ॥ ౪౬ ॥ ప్రకాశ్య కర్ణో యుధి కాలపృష్ఠం భయంకరాభో
ఽపలతి ప్రవీరే । తదీయభల్లైర్దళితాః పరేపి ప్రకాశ్యచేలుర్బహురక్తపృష్ఠం ॥
ప ॥ ౪౭ ॥ తత్ర తత్ర యుధి సంచరమాణశ్శల్యసారథిమతా నరథేన । భూ

సని సగణ దానః కణనాస్య యాచకాశా విఘాతేనగత ప్రియ తా ప్రతీ తేఽలం కారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ శ్లో ॥ దానం వితరణే హస్తి మదె స్యాత్ఖండనేపి చ - బలిహస్తేషు యాఖిషు ఏకో గజకరేపి చ - లక్షం లక్ష్యం శరవ్యే చ సంఖ్యాభేదే చ గోచరే - మార్గణా నో యాచకే బాణేథ వేదన్యోన్యరి త్రిష్వితి సర్వత్ర కోశాః ॥ ౪౬ ॥ ప్రకాశ్యేతి భయం కరీ ఆభా తేజఃయస్యతస్మిన్ - ప్రకృష్టేవీరె కర్ణె కాలపృష్ఠంధనుః కాలస్యరిపూణాం జీవిత కాలస్యపృష్ఠం చరమభాగం అంతంచేతియావత్ - ప్రకాశ్య ప్రకటయ్య చలతి సతి - తదీయైః కర్ణసంబంధిభిః భల్లైర్నామబాణైః దళితాః హటితాః పరె శత్రవోపిరక్తం శరవ్రణశోణితా రుణం పృష్ఠం శరీరపశ్చాద్భాగం తన్నామకం ధనుశ్చ - ప్రకాశ్య చేలుః - మానినాం పరోత్క ర్షాసహిష్ణుత్వాదితిభావః - అత్ర కాలపృష్ఠ రక్తపృష్ఠశబ్దశ్లేష ప్రతిభయా తదుభయ ప్ర కాశనేన విరోధినో ధర్మ సరూప చేష్టాసంఘటనాత్సమాలంకారః - కర్ణబాణనిర్భిన్నాః ప రెపలాయాంబభూవురితిపరమార్థః ॥ ౪౭ ॥ తత్రతత్రేతి ॥ శల్యస్సారథిరస్మిన్నస్తీతి తేనరథే న - తత్ర తత్ర యుధి యుద్ధదేశే - సంచరమాణస్సాగ్రస్యసూనుస్సోపి కర్ణోపి - భూషితం

[illegible] తంఒరితౌంయుపవినవాకిమేన [illegible] ప్రస్తావకగ [illegible] - [illegible] - [illegible]
కిరహాసిశ్చ అభూత్ - అత్రైవ ప్రస్తావ [illegible] న రూపత్వాత్ [illegible]
ణా వేనసంగః - స్వాగతా ॥ ౪౯ ॥ రవేఃసు ॥ [illegible] కేయూర [illegible] - [illegible]
[illegible] త్వాత్ [illegible] - రమా [illegible] - [illegible]
త్ స్వేదజలం - హస్తాత్ గోత్రం ఆశ్వాత్ [illegible] - జనన భయవేగేన - [illegible] ॥
[illegible] - అత్ర జగాదిత్యభియాన్య [illegible] కం - ఉపజాతిః ॥ ౪౯ ॥ తదనంతరము
[illegible] ॥ తదనంతరం అనేకాత్ [illegible] దేవానాం చక్రి [illegible] ద్రృష్టనయః అర్జునః [illegible]
న స్యసూర్య [illegible] కర్ణశ్చ [illegible] - పరస్పరం ప్రథనం ద్వంద్వయుద్ధం ప్రవర్తయితుం - [illegible]
రథేతాం ॥ ౫౦ ॥ రాధేతి । [illegible] రాధాసుతేష్ప్రత్యర్జునః [illegible] సంబంధినా
చక్రీభూతౌ [illegible] ఉజ్జ్వలితౌ [illegible] - తత్ర తదానీం మధ్యస్థా [illegible]
[illegible] అర్జున సమక్షగతాయాః [illegible] దేవతాయాః [illegible] - [illegible]
కర్ణభూషణయోః ఆభాం - [illegible] చక్రకుః - [illegible] - [illegible]

శితారి మదవారికయానాం సూర్యసూనరపిచ్ఛద కరోఘాత్ ॥ వ ॥ ౪౯ ॥
రవేఃసుమారస్య [illegible] సమాప్య [illegible] స్యాః [illegible] । [illegible]
దస్స్వేదజలం శరీరాజ్జగాళ తోత్రం [illegible] వేనహస్తాత్ ॥ ౪ ॥ ౪౯ ॥ తదనంతర
[illegible] పరస్పరం [illegible] థనం ప్రవర్తయితుమార
భేతాం ॥ వ ॥ ౫౦ ॥ రాధాసుతేష్ప్రత్యర్జునా [illegible] భామోశ్చక్రీ [illegible]
[illegible] జ్జ్వలన్తా । మధ్యస్థాయాం [illegible] దేవతాయాః [illegible]
తేత్ర [illegible] ॥ వ ॥ ౫౧ ॥ [illegible] ఘోషం [illegible]
[illegible] దివి [illegible] చిత్రం [illegible]
చాభూత్ ॥ వ ॥ ౫౨ ॥ ఉల్లోలకల్లోలిత [illegible] మదే [illegible]

వృత్తం ॥ ౫౧ ॥ అవక [illegible] ॥సహస్ర [illegible] త్రా [illegible] కర్ణ [illegible]
[illegible] అర్జునకర్ణయోః శరా [illegible] ఘోషం
[illegible] కారం - దిక్ [illegible] - తత్ర [illegible] - [illegible]
[illegible] చిత్రం [illegible]
[illegible] - [illegible]
[illegible] - [illegible] ॥ ౫౨ ॥ ఉల్లో
[illegible] ఉల్లోలం [illegible] కల్లోలితః [illegible]
తే ॥ [illegible] - యథా వ్యాఖ్యానాత్ ॥ ని ॥ [illegible] ల్లోలకల్లో [illegible]
[illegible] సారేణ [illegible] - ఉపేంద్రః కృష్ణః మహేశ్వరః [illegible]
సా - [illegible] అర్జునః కర్ణశ్చ [illegible] - [illegible]

తైః అరుణా ప్రసేనజిజ్జాతావేకవచనం - అవరోధాభిభూతాంగ ప్రణావిభూతాః ॥ ప్రణ-
ష్టి) యూనోర్మనమకరధ్వజయోః - అత్ర రుచావలీఢావరుణావలీఢావి యమకభేదః రోధాభా
సయోశ్చ ద్వాంద్వారయోరేకవావకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౧౯౩ ॥ కర్ణేతి ॥ కర్ణస్యార్జునస్య
చ సమస్యాజ్ఞాన-వృషధ్వజయోః కార్ముకే కాలపృష్ఠగాండీవే నిర్వివరాభ్యాం - హస్తైః
విస్పృష్టైః - నివిడైః సాంద్రైః స్పృషత్కైః బాణైః - అంబరితలే నిర్మితేన రంగనిర్మితేన నిర్గమ్య
దిలేన బలేయహాత్ - సీరగర్భ మధ్యంబరతలే పడ ఇతి హారేణ కర్ణం యత్ర తాని ధానిడ సాం ప్రేన
లీత్య తాః - నైషికే విమనిశానారదః - తదా అమరభావం దేవ స్వాంత సేవ్య అభ్యాగతాన్ స్వర్గ అ
పరాప్య ప్రవృత్తాః - ప్రథమస్యం జాతాజానాకస్యందిత్వ హనూమద్ధ్వజస్య కారాస్త్ర శేషాః - ఇవి
చ్ఛిన్నప్రాణాః - ప్రచ్ఛేదనాహంతా స్పర్ధి స్పర్ధనక స్వం అత్ర సాపవద్యతాదృశీ స్పృహాయం
బహుధా సంబంధో త్రిధా హరిశయోస్త్వాత్ కర్ణార్జున యుద్ధస్య లోకో త్తరత్వ ప్రతీతేరలం కా
రేణ సంసృష్టిః - వసంతతిలకా ॥ ౧౯౪ ॥ హాదిసేతి ॥ లఘుమధానునయనే దేశం వాసినాం స్వ
గా స్తే నాగాస్త్రీ మంత్రి విజానాం - అవితేన తద్గృహీత్వా - అర్జునవధాయేక్షి

తవీతో । పరస్పరోధ స్వై రుధిరం తాం రుచావలీఢావరువవలీఢా ॥ ౫ ॥ ౧౯౩ ॥

న్యాసరే గ్ర సురకార్ముకవల్లి వాంతైర్నీరంధ్రమం బరతలే నిరైః పృష
ప్తైః । ఉద్యాన్నతానుపుర భాగమన్వైభీ రాజ వృష స్వైః ప్రమదీప్రకనకి
క వాలా ॥ ౧౯౫ ॥ హాటినా దన భాసుర దినే నస్త్ర గా స్త్రి రుధిరేణ గృహ్ణాతి ।
స్వ హిమ గ్రీహ్మస్పరిమలాత్స్యా దవౌ నరామాల్యమనారశ్చ ॥ ౧౯౬ ॥ సవ్యసా
చీ నవాయణరాసేనం భీతేరవి భువాభుజగాస్త్రే । నందనద్యోతయవ త్ర్యప
మం స్త్రీస్వాప్య కల్పక వసేనసహేంద్రః ॥ ౧౯౭ ॥ రవిపనయవిమ క్షమ స్త్ర మేలత్త్వి

షః - సాప్రరాజ్ఞాన మఖిలస్యహతేనామన్యత్ప్రసిద్ధా ఊర్జ్వశీనామ్యాం తాంగనా - నివిలాత్
అస్పగసాం పూరాత్ పూర్వమేవ - వరణమాల్యందధౌ గ్రహీపవ - విరంగనోత్కటోనురాగాని
విహావః - అత్ర కర్ణకర్త కార్య నవధార్య నాగాస్త్రధారణస్య విశేషణగత్వాదూర్వశివరణ
మాల్యధారణహేతుత్వాత్ - కావ్యలింగభేదః - రథోద్ధతా ॥ ౧౯౮ ॥ సవ్యేతి ॥ కపిభవాస్త్రేన
నవగాండీవినా విజయేన - జయశవధార్థం - శరాసే కాలపృష్ఠే భుజగాస్త్రే సంహితే సాయాజితే స
ఇంద్రస్య స్వర్గస్య చ నిజ సహైవ నందనవనార్చిత్వ శయవ త్రయం - అమందసంభావి నానా
స్త్రీ యం తాం - కిం తు జయం నందన వనాధ్యాసీ వేత్యర్థః - అనివార్యమేవ త్రిం
హి స్తే నాస్తి సముత్సంభావనం శ్లోకస్యామహా గర్వాశ్చ ఇంద్రస్య సమాం గ్రహణం క్షత్రో
యి హేతురిత్యేయం - అత్రా పిస్రాగ్వనత్వా వ్యలింగం ॥ ౧౯౯ ॥ రపే ॥ రాధేయనా స్త్రే
నాయుక్తం పతిత స్త్రీం - దివ్యాకాశేరసన రౌద్ర హ్లాదయోర్గోళం - ఒకాంగితన్వత్ ప్రసాగ
యిస్పల్ - అహం అరిస్వస్య మార్పహం తారమర్జునముఖునా - దృష్ట్వా కరోవిశ్వ మహి మిత్య
స్మిప్రకారాముఖ్యమరుతేశం ఉత్కృష్టా నిస్వాంచ కాంచన వేష్టాం - అనఘ వేల ప్రయోగా -

[illegible]

పాదాతాః పాపహారిణం ధా అర్జునబలాజ్ఞానత్రైంఖేప - సకుంతీకుమారో జర్జునః - హస్తే శ్శిత్రిష్టస్య నిషేధాత్ అజ్ఞాయాః - విప్రజావాప్రధానపుత్త్ర స్తత్రైవ జేతా యయం స్వస్థామాచాన్యథా ఏతాదృశేత్వాత్ త్రిత్రాయాః - వివిదంఅస్త్రజాలం రాథేయస్య దిశా ప్రదానేన నిరవధ - నతుగతిం జాబాలిత్వదశా - తత్తదంగధేయస్థితం - వ్యాపద ప్ర ॥ దథాతేః కర్ణాదీనాం లాభా సంప్రాప్తాః - ఇంద్రప్రజా ॥ ౧౭ ॥ సవేగా ష్విత ॥ శు భవ పరిశిల్ప మహాపదా న్యత్వాద్వితీయః - సర్వేషు శత్రు నిత్రో దా సీనవారైః అ విధేష్వపి మార్గణాగణేషు యాస్పదేషు - క్షిప్తేష్వతా అనల్పా ఉత్పత్తిరాదానం యస్యాదితోత్త త్పిశ్రీశుక్షిప్తేణ స్వాగ్యస్య కృతరవిణాః - శరశ్రేణీశిలంస్వాం గేన క్తపా ఘనస్పర్శజ్ఞానసంబంధినం మార్గణాగణ ఉపాదక బృందం బాణబృందంచ - అభిమత పర్యంతమిష్టం జీవం ప్రాణధారణావిలిక్య - సాధ్యం ప్రయోజనం - వ్యాఖ్యాత ప్రత్ ॥ వ ధాత్వేష్వపూర్వాస్యశ్రవణాదిషు - నిసర్గావజా న్యేనాంకేస్త్రుచేయమిత్యాపః - కణోక మహా

విషాదణస్యచధరాయామాసనాయకః ॥ వ ॥ ౧౮ ॥ పంక్తింద్ర పార్థాంతర ఖాశ్వఖేన త్రిభువనస్య హార్దేశ్వేశాత్ । తాథాసకాయె వివిధాస్త్ర జాల మాధోపమ మేనన్యధికక్షణేన ॥ వ ॥ ౧౯ ॥ సవేగషుమార్గణ గణేషు నంపదత్త్వం పేసా వృద్ధిరయంఖ మహాకవారః । పార్థస్యమార్గణ నమయిం నందనోద్యానస్య ధారాణి జగద్విఖ్యాతంకృ ॥ వ ॥ ౨౦ ॥ స నామాంకేనం ధ్రియమాత్రపాత్రే పర్యాయనిత్యైకసెకుమజ్ఞ । అభ్యాస స్థానమానమిత్యాధిరోధుమనాగతస్య హ్రీదముజ్జనస్య ॥ వ ॥ ౨౧ ॥ తతస్స్వ కీయస్య తనూభవస్య వథాజ్జలస్నాతు మనాగివ ప్రాక్ । మందాయమాన

పేక్షణాః - అత్ర బహుపరిదల్పపరియుక్త నర్వాయ చకమహదరస్య విశేషణత్వాత్పార్థ మార్గణపరిమాణకం హేతుత్వాత్పార్థోహేతుకకావ్యలింగం మార్గణశబ్దశ్లేషభిత్తి కాలబ్ధయాచకబాణద్వయా భేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యను ప్రాణితమితిపరా రంగాంగిభావేనసంకరః - అత్ర మార్గణత్వేత్యనారః - యచ్ఛేదనేప్యేతిపాదపర్యాయ చంగాఖ్యాదోషాదుక్తస్వారస్యాయోగాచ్చోపేక్ష్యం - వసంతతిలకా ॥ ౨౨ ॥ కర్ణఇతి ॥ అ శ్వత్థామ్నా ధ్రియమాణస్య స్తోత్రస్యైన హస్త్రేషుదేవతి - సమనేత్రస్యే స్పర్ధాపినా మమాత్రశ్లేషత్వేపత్యాతేనతతియావత్ - పర్యాదనకోకరనేదుభిన్నా అనాగతస్యభవిష్యతః శరీరేషుజనస్య అభ్యాసేపరిచయ భూమానమతిశయం ఆధిరోధుం బుబుధేత్యర్థః ఉపమ జ్ఞ - మార్గె చేకలక్షణ - అత్ర సమానిధనస్యమహోధన శోకాబ్ధిసజ్జన హేతుత్వాత్పా పార్థహేతుకంకావ్యలింగ ముక్తోత్ప్రేక్షోజ్జీవకమితి ద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః - ఉ పజాతిః ॥ ౨౪ ॥ తత ఇతి ॥ తతఃమరీచిమంలపసూర్యోపి - స్వకీయస్యతనూభవస్య కర్ణస్యవ ధాత్ ప్రాక్ ప్రాగ్జలానిస్నాతుంజనో యథోక్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - మ బాయిమా

ద్యుతిమాలిహారీపరివర్తమానో ... ...

అస్య ... ...

నాయాం ... ... - ... - సింహాసనముద్రే మహద్భ్యః అస్తం జగామేత్యర్థః - అస్మిన్ ... ... చక్రేణ ... ... - ఉపజాతిః ॥

ఇతి శ్రీశతావధానపదాలంకృతస్య ... ... ద్వాదశస్తబకః.

[illegible]

ద్వాదశస్తబకప్రారంభః.

౧ ॥ శల్యమితి ॥ తతఃపరం కర్ణానన్తరం - కురూణాం రమణాః ... ... - అత ఏవ అరాతికులస్య శత్రుబృన్దస్య చిత్తే శల్యం ... ... మిత్యర్థః - ... - ... సేనానాయకం ... - ... నం త్రివిష్టపపతేరింద్రస్య తుల్యం - అమన్యన్త ... - అత్ర ... ఇన్ద్ర తుల్యత్వసంభావనాం ... శల్యసేనాపతిత్వవిధానస్య హేతుత్వాత్ ... హేతుక ... ...

౧ ॥ శల్యం తతః పరమరాతికులస్య చిత్తే శల్యం దిశన్త ... కురూ

ణాం । ... త్రివిష్టపపతేస్సమమ

న్యతాశా ॥ వ ॥ ౨ ॥ తత్తాదృశం ... ... నాకం ...

మమరానశీ ... । ... ...

పృథ ... ॥ వ ॥ ౩ ॥ అథ తం ... ... త్రి

... దేవసేనా ... ... - వసన్తతిలకా ॥ ౨ ॥ తమితి ॥ ... ... - శత్రూణాం ... ... - ... - ... ... - ... - శత్రూణాం ... ... - శల్యసేనాధిపత్యే ... ... - ... ... - ... ... ॥ ౩ ॥ అథేతి ॥ అథ యుధిష్ఠిరేణ శల్యవధానన్తరం - ... ... - ... ... దేవయోర్ ... ... -

ప్రాథమికే నమలీకృతాంతయోః ప్రాథమికఇతిచ - ప్రియాః ఇష్టాః పాశకాః అక్షాః యస్యతం ప్రియపాశో నామ రక్షమాయుధం యస్యతత్కాంతే శికరిణ్యాః ఇష్టధమంచేదతం ద్యూతనిపుణం సుబలస్యగాంధారరాజస్య అత్మజం శకునిం - అపత్యసమేత్య - ఉలూకసహితం శౌదిత్యర్థః - యయేనఅంతరే నస్వానంతరయుగ్మజాతేన దేవప్రియాన్వాకతాన్ సహదేవేనేతిచ దాడిజిత్వా విన్యాసిత శాలపాశేమేనతం పాశం అద్యదైవనమితిగ - వ్యాఘాచక్రే శకునిమవధీదిత్యర్థః - అత్ర, ప్రియపాశకస్యప్రాపితపాశకత్వేన శ్లేషప్రతిభోత్థాపితస్య మూలంకారః - వైతాళీయంవృత్తం ॥ ౭ ॥ అథేతి ॥ అథశకునివధానన్తరం యుద్ధేనైవతప స్తనాగ్రీష్మేణ దుస్సహః శ్రీప్రకాశః యస్య సదోక్తః - సహదేవస్య భుజదోరంవ్రితాం వివధాను స్మార్త్యా - శత్రూణాం అభ్యంతరే ఏవ ధ్వాంతః వ్యాప్య వంతికమూలాయమానాత్ అస్త్రౌఘో మాశిస్వసింహనాదాః నాయసాత్వయస్తోత్తం - ద్వాత్రింశక్రమేణ కారవర్గ్యాయేప్సువ శః - ఉలూకః శకునిపుత్రః సమానాంధంనాముపమీభేవమిద్రాప్తరూపకం - కించిదీప సహదేవస్య - సహదేవః ఉలూకంబహూన్ సృష్టినిష్టాన్ ప్రసాదయరూపకం - శౌపచ్ఛంద సికం ॥

యపాశకమ్మేదే । ఉయిడాపితపాశ కంవ్యాధాద్యమనోః ప్రాథమికేప రాక్రమీ ॥ ౫ ॥ ౭ ॥ అథయుద్ధతపత్తురుస్సహ శ్రీర్హాదిదభ్యాం తదంగావ ధాత్మసాదం । సహదేవః సింహంచదృష్ట్వ ఉలూకంసహదేవస్య భుజప్రతాపభా నుః ॥ ౬ ॥ ౭ ॥ ద్యోతందిష్టమివధానవిధౌ వృకోనోవ్యస్మిందధద్బమువాలము పన్యచాపం । పార్థో నిహంతరగిరిపూర్ణగ కాంచవిశకారోపాసాగ్రభూతకృపముఖాన్స హాస్తాబభూవుః ॥ ౭ ॥ ఇష్ట సోదరదాయాద యూధిసేనారణక్షితౌ పరిష్కయ మక్షీడీక్ష్య మహీంయసాప్తా ధ్వనేనస్సరిసరళప్రిధమ ప్రవేశః స్వచనదుర్జా

క్షా జ్వాలయితి ॥ అథశోణాసురుణం - లుంఠనదానవిధౌ సృష్టినాస్తి నాయవిశంక క్రియాయాం విష్కృత్తంవిశేషేణ ఇహ్నం కృశానోః ద్వైజ్వాలంసిషా మిషన్దితమిద్వ్యాత్యేసి - స్వయోర్ద్వా లకీలావితిజ్వాలాశబ్దస్య వ్రంతస్యసాత్మ్యసకాననాలే - దమరవాలంబి పదచామరాదధిత ద్వా పంగాదీవముదన్యఉన్న్యా - పార్థే గ్రనేరిపూణై హతేశిష్టాః నిహంతరిమ రయకితలి - ద్రోణా సృ్మభోరాః ఇత్యస్త్రోపాదిన్యాం స్నాలింద్వాభాక్రీతు గౌణయ పాండవ హతశిష్టాః కౌరవనీయా సప్తం సాంకారాం కాంభయాస్రుద్రితాః పలాయిత ఇతియావత్ ॥ ॥ ఇష్టహతత్సు్రిత కాంచిత్ పంపు శరీరబహుప్రకాశనహేలా ॥ ౭ ॥ ఇష్టమితి ॥ ఇష్టము శ్రేయాసేః సోదరాణాం దుర్యోధనానాం దానాం దాయాదానాం జ్ఞాతీనాం తత్సింధ దీనాంయూథసైనికానాం సేనానాం దదాయాదానాం ఇత్యన్య శాంకుని హనిమిత్వా ॥ ని ॥ దాయాదా పాసుత బాధవానిత్యమర రణక్షితౌ పరిస్వాక్షయవనానాం ఆధివి మిశ్య - మహీంయసమీహయాణ్యుష్టనసాధ్వసేనభి సేనానుసింహ నిరసపరిదర్పణమికిలభూర్ప్రేవేశః యస్య తద్వోచస్వాధ్వసాద్రా లంబి స్తమిమ్తార్థాః - అతిపనీపద్దసదుర్జే - దురుసే దర్శనాయ యుద్ధాస ఖా అపస్థితేవమహాలింగ్యాఖ్యాలయేష్ట ప్రియతరముఖాలాజనాహారసహితే సంగాగతిపంచికయ

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

భుజః శరక్ష్యతవిక్రమింకథం సహత ఇతి న్యాయాత్ స్వరూప భయణత్రయం ప్రాదోత్తరణాం ప్రతీత
శ్యగదాదిగయుద్ధోపక్రమం ప్రతిహేతుత్వాత్ స్వార్థ హేతుకకావ్యలింగద్వయమంగాంగిభావే
న సంకీర్ణ ముక్తోత్ప్రేక్షా సంసృష్టిః సంసృష్టం చ ॥ ౧౧ ॥ ఆజగామేతి ॥ తదా భీమదుర్యోధనయో
ర్గదాయుద్ధసమయే - బహుశౌర్యశాలీ - సః బలః బలరామః - సరస్వత్యా నామ నద్యాస్తీరా
త్ ఆజిసీమ్ని యుద్ధదేశే - ఆజగామ ప్రాప్తవాన్ - యస్య బలరామస్య ఆఖ్యయా బలేతి సం
జ్ఞాశబ్దేన సహ భద్రేతి దేవేతి చ పదద్వయస్య సమాగమః బలభద్రః బలదేవ ఇతి చోత్తరం దత్వే కస్య
సంబంధః - యతే భవతి ఖలు - ఖలు శబ్దో వాక్యాలంకారే - సబలః ఇత్యోజ్యం ॥ ౧౨ ॥ తత్రే
తి ॥ తత్ర ఆజిసీమ్ని విస్మయకరం గదాహవం భీమదుర్యోధనయోర్గదాయుద్ధం పశ్యతః అస్య బ
లరామస్య - సమ్మదాశ్రుభిః ఆనందబాష్పైస్సహ - సురభిగంధి మనోజ్ఞామోదా పుష్పవృష్టిః
పుష్పాణాం వర్షణం ఉభయోర్భీమదుర్యోధనయోరుపాంతే సమీపదేశయోః - అపతత్ పత
తి స్మ అత్ర ఆనందబాష్పపుష్పవృష్ట్యోః సాహిత్యకథనాత్ సహోక్తిరలంకారః ॥ సహోక్తిః సహభా
వశ్చేద్భాసతే జనరంజన ఇతి లక్షణాత్ వృత్తం పూర్వవత్ ॥ ౧౩ ॥ ప్రవివేదేతి ॥ తత్ర గదాయుద్ధే-

ద్విషేణ భీమేన సహాభయానకం గదాధికలహం సరభసముపక్రమే ॥ ప ॥ ౧౧ ॥
ఆజగామ స సరస్వతీతటాదాజిసీమ్ని బలవాన్ బలస్తదా । జాయతే సహ యదా
ఖ్యయా ఖలు భద్రదేవపదయోస్సమాగమః ॥ ప ॥ ౧౨ ॥ తత్ర విస్మయకరం గ
దాహవం పశ్యతోఽస్య సహ సమ్మదాశ్రుభిః । పుష్పవృష్టిరుభయోరుపాంతయోః
పుష్పరాట్సురభిగంధిరాపతత్ ॥ ప ॥ ౧౩ ॥ ప్రవివేద కులాలచక్రవద్భ్రమ
తోస్తత్ర తయోర్ద్వయోర్భిదాం । న బలో న హరిర్న చాపి దానవసురా నాశ్వ
ముఖా న చారణాః ॥ ౧౪ ॥ మన్నామధారిణ్యదువసనం విమథ్నాత్యేతత్ స్వ
త్యతిరుష్టేవ యదూద్వహస్య । నేత్రేణ సూచితమరేరథ సక్థియుగ్మం చూర్ణీచ

కులాలస్య కుంభకారస్య చక్రం తత్ కృత్స్నజనకమివ భ్రమతోర్గదాయుద్ధగతివిశేషైర్వర్తమానా
వతోర్ద్వయోః తయోర్భీమదుర్యోధనయోర్భిదాం అయం దుర్యోధనోఽయం భీమ ఇతి విశేషం
బలః బలభద్రో వేద - హరిః కృష్ణోపి న ప్రవివేద పాండవాశ్చ న ప్రవివిదుః సురాః ప్రతి
దానవాః అశ్వముఖాః గంధర్వా అపి న ప్రవివిదుః - చారణాశ్చ న ప్రవివిదుః - అత్ర అనేకాధికరణైక
క్రియాభావరూప గుణయోగపద్యాత్ సముచ్చయభేదః వైతాళీయం ॥ ౧౪ ॥ మదితి ॥ అథ ప
త్ దుర్యోధనః సక్థియుగ్మం మమ నేత్రస్య నామ సంజ్ఞాపదం ధరతి వాచకత్వేన సంబంధేన సహ
స్మాకం కారి - కించ మత్కులం సుకుమారం వసనం తదా విమథ్నాతి విచ్ఛేదయతి - ఇత్యుక్తప్రకా
రయా అతిరుష్టా అస్య కోపేనేవ స్థితే నేత్యుత్ప్రేక్షా యదూద్వహస్య శ్రీకృష్ణస్య నేత్రేణ లోచనేన
సూచితం అత్ర ప్రసారేణ జ్ఞాపితం - అరేర్దుర్యోధనస్య సక్థి ఊర్వోర్యుగ్మం కర్మ -
శ్వాసనస్య వాయోస్సూనుర్భీమః - గదయా చూర్ణీచకార అత్రోక్తోత్ప్రేక్షాయాః నే
త్రం వాసస్ లోచన ఇతి కోశానుసారేణ వస్త్ర లోచనయోః శ్లేషః తిలకాభేదాద్ధ్వనసా

మూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితత్వాత్తయో రంగాంగిభావేన సంకరః - వసంతతిలకా ॥ ౧౫॥
తత్రేతి ॥ తత్ర వనాంతే - అద్రిసుతాకుమారః షణ్ముఖః - తారకం నామ రాక్షసమివ-సుయో
ధనం జిత్వా అథ మధుభిదా సమేతః కృష్ణేన సంగతః - అసాప్తధాతను భువాం ధర్మజ రాజాదీనాం
వర్గః షట్క మిత్యర్థః - షడ్భిరుజ్జ్వలైః జనితానాం శంఖానాం పాంచజన్యాదీనాం రవాః యేన తథో
క్తస్సన్ - ఏకత్ర కృష్ణ సహితత్వాదన్యత్ర స్వయమేవ షణ్ముఖత్వాచ్చేతి భావః - దినాంతే సా
యం - శిబిరం నివేశం - జగాహే ప్రాప్తవాన్ -ఉపమాలంకారః-వసంతతిలకా ॥ ౧౬ ॥ భూయ
ఇతి ॥ అథ సాయం దినాంతే-అనలాయ అగ్నయే-మహసః తేజసః ప్రదానే వితరణసమయే - భాసాం
పరిభోస్తస్య స్యకరాత్ కిరణాత్ హస్తాచ్చ - దిశి దిశ్వితి జాత్యేకవచనం- విప్రకీర్ణైః తార్క్ష్యస్కన్ధై
ర్ధూమసైరిభస్థైరిత్యుత్ప్రేక్షా - అక్ష్ణోః పంథానం రుంధంతీత్యక్షిపథరోధిభిః - అంధకారైః ప్ర
స్తోమైః - కురుక్షితిభృతాం పాండవానాం పటమంటపానాం వస్త్రగృహాణాం ఓఘస్సమూహః -
భూయోపి భృశం ప్రాపే ప్రాప్తం ॥ పరిపూర్వాదాప్నోతేః కర్మణి లిట్ - వసంతతిలకా ॥

కారగదయాశ్వసనస్యనూనః ॥ ప ॥ ౧౫ ॥ తత్ర (శరా) థ తారకమివాద్రిసుతా
కుమారో జిత్వా ఽయోధన మసౌ శిబిరం దినాంతే । వర్గః పృథాతనుభువాం మధు
భిత్సమేతష్షడ్భిర్ముఖైర్జనితశంఖరవో జగాహే ॥ ప ॥ ౧౬ ॥ భూయోపి సా
యమనలాయ మహః ప్రదానే భాసాం పరిభోరివకరాద్దిశి విప్రకీర్ణైః । ధూమై
రివాక్షిపథరోధిభిరంధకారైః ప్రాపే కురుక్షితిభృతాం పటమంటపౌఘః ॥ ౧౭ ॥
తస్మిన్నా[ ]విచింత్య క్షితిపతి మహభిర్యుక్తమాసాద్య రంగే తై స్తైరాశ్వాస్య
లాపైర్నిజమహితసమరేభావికృత్యం నివేద్య । ముక్తస్తేనార్థమార్గే హరవరముది
[ ] ద్రోణభూశ్చాపమార్త్వా వదృష్టద్యుమ్నం నికృత్యస్వపురపితనయానస్యచి
చ్ఛేదమూరాన్ ॥ ౫ ॥ ౧౮ ॥ ఇత్థం నిశీథే భయానక విజహాయకశకలీకృతద్విష
ద వేకానీకాత్క్రూరు నాయకపటని కేతనాత్స్వ[ ]జాభ్యామివపరివిష్ట కటకా
౧౭ ॥ తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్ అంధకారాక్రాంతే తాదృశి దిగంతరే కాలే - ద్రోణభూః అశ్వత్థా
మా - రంగే యుద్ధభువి - విచిత్య అన్విష్య - అసభిః ప్రాణై ర్యుక్తం క్షితిపతిం దుర్యోధనమాసా
ద్య ప్రాప్య - తైస్తై రాపద్యర్హోచితైః లాపైః వాక్యైః - ఆశ్వాస్య శోకం కృత్వా - సమరే రా
త్రియుద్ధే - భావి భవిష్యత్ నిజం కృత్యం సర్వపాండవహననమపి నివేద్య విజ్ఞాప్య తేన దుర్యోధనే
నముక్తః అనుజ్ఞాతస్సన్ - అర్ధమార్గే మార్గమధ్యే - హరస్య శంభోర్వరేణ సర్వామల్లంఘ్య
త్వా శిబిరే దుద్ధుషి తస్సన్ - ధృష్టద్యుమ్నం చాపహార్యాన్ నిస్పృశ్య భిత్వా - అన్యధృష్టద్యుమ్న
స్య పాంచాలీపుత్రపంచక ద్వాభ్యాం బాహుభ్యాం సూరాన్ పుత్రాన్ పాండవానపి - చిచ్ఛేద మా
రయామాసేత్యర్థః - స్రగ్ధరావృత్తం ॥ ౧౮ ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్థముక్తప్రకారేణ-నిశీథే అ
ర్ధరాత్రే - భయానకైర్నిజైస్సాయకైర్బాణైః శకలీకృతం లవశశ్ఛిన్నం ఖడ్గదారితం వా ॥
శరైః ఖడ్గే చ సాయకః ఇత్యమరః - ద్విషతాం పాండవానాం సంబంధి అనేకం అసంఖ్యేయం అనీకం

సైన్యం యస్మింస్తస్మాత్ - కురునాయకస్య ధర్మరాజస్య పటనికేతనాత్ వస్త్రగృహాత్ ప్ర-
విష్టం ప్రాప్తం కటకం శిబిరం వలయ భూషణం చ ... భ్యాం తౌ - అతఏవ వస్త్రభుజాభ్యామివ స్థి-
తాభ్యాం కృపేణ కృతవర్మణా చ ద్వాభ్యాం సహ - పునరపి సరసస్తీరనామ్నః తీరం ఆగత్య-
దుష్కరమన్యైః కర్తుమశక్యం స్వస్య వృత్తాంతం ప్రాప్తిం సహనవ్యాపారం కథయంతం అశ్వ-
త్థామానం ప్రతి అయి సఖే ప్రతి ఇదానీంతనీ - మమ మదీయా ప్రీతిః ఏతావతీ ఇయత్పరిమా-
ణా - ఇత్యుక్తప్రకారేణ అభినేతుం హస్తనిర్దేశేన సూచయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - తిర్యక్ప్ర-
సారితేన బాహ్వోర్యుగళేన యత్నాత్ అతికష్టాత్ ఆక్షిప్య త్వం ఏవ మమ ప్రాణో భవసి ఖల్వి-
వాక్యాలంకారే ఇత్యుక్తప్రకారమౌపచారికం ప్రశ్రయసహితం వచనం ప్రియం జానన్ బ్రు-
వంతం రాజానం దుర్యోధనం - కోపాత్ అంతరేణ అస్మాన్ అశ్వత్థామానం ప్రాణేభ్యోఽపి ప్రియ
త్యాకారకాదివేత్యుత్ప్రేక్షా - తస్య దుర్యోధనస్య తదీయాః ప్రాణాః - తదానీంతత్క్షణ ఏ-
వ - అత్యాక్షుః త్యక్తవంతః - అత్యంత ప్రియత్వేన ప్రాణత్వేనాధ్యవసాయ ఇత్యభి

భ్యాం కృపకృతవర్మభ్యాం సహ పునరపి సరస్తీరమాగత్య దుష్కరం స్వవృత్తాం-
తం కథయంతమశ్వత్థామానం ప్రతి అయి సఖే ... మమ ప్రీతిరేతావతీత్యభి-
నేతుమివ తిర్యక్ప్రసారితేన బాహుయుగళేన యత్నాదాక్షిప్య సఖే త్వమ
మమ ప్రాణో భవసీత్యౌపచారికం వచనం ప్రియం జానన్ రాజానం కోపాదివ త-
దీయాః ప్రాణాస్తదానీమత్యాక్షుః ॥ ౪ ॥ గద్య ॥ కృపస్తతః కురుపురీం కృతవ-
ర్మా కుశస్థలీం । ప్రయయౌ ద్రోణసూనుశ్చ పారాశర్యతపోవనీమ్ ॥ ౪ ॥
౨౦ ॥ అథ దీప్తిభిరాత్మనో విజేతుర్మతి ద్రోణిశిరోమణేర్భవిత్రీం । సహ-
జాస్పదభంగమానహానిం ద్రష్టుమివోదయాద్రిమాగాత్ ॥ ౫ ॥ ౨౧ ॥
తదనంతరమాత్మసోదర సూనుముఖాచ్ఛ్రవణకాలకూటముపత్యాత్యయమధిగ-

తయోక్త్వైవ ప్రాణాంస్త్యాజ ఉక్తోత్ప్రేక్షయోః ద్వయోరంగాంగి భావేన సంకరః ॥ గద్య ॥
కృప ఇతి ॥ తతః కృపః కురుపురీం హాస్తినపురం ప్రతియయౌ - కృతవర్మా కుశస్థలీం ద్వారకాం
ప్రతియయౌ - ద్రోణసూనురశ్వత్థామా చ పారాశర్యస్య వ్యాసస్య తపోవనిం ఆశ్రమవనం ప్రతి
యయౌ ॥ ౨౦ ॥ అథేతి ॥ అథ భానుమాన్ సూర్యః - దీప్తిభిః స్వకాంతిభిః ఆత్మనః విజేతుర్జయ-
శీలస్య - అతఏవ విమతస్య శత్రోః ద్రోణిశిరోమణేః అశ్వత్థామశిరోరత్నస్య - భవిత్రీం భావినీం -
సహజస్య జన్మసిద్ధస్య ఆస్పదస్య స్థానస్య అశ్వత్థామశిరోరూపస్య భంగః భేదః కృత ఏవ మానహాని-
స్తాం - ద్రష్టుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - ఉదయాద్రిం ఆగాత్ - ఉదతోఽభూదిత్యర్థః - ఔపచ్ఛం-
దసికం ॥ ౨౧ ॥ తదేతి ॥ తదనంతరమాత్మనః స్వస్య సోదరస్య ధృష్టద్యుమ్నస్య సంబంధినః సూతస్య సా-
రథేర్ముఖాత్ వదనాత్ - శ్రవణయోః కాలకూటం కర్ణకఠోరమితి యావత్ - అపత్యానా-
ముపపాండవానామత్యయం నాశం అశ్వత్థామకృతమధిగమ్య శ్రుత్వా - విషీదంత్యాః భృశం
శోచంత్యాః యాజ్ఞసేన్యాః ద్రౌపద్యాః మూర్ఛాసమాపాంథకారం - రక్షసే వదీప స్తస్యాలా

కౌశతేజసాదర్శనేనచ - దూరం నిశ్శేషం యథా తథా - ఉత్సారయితుం నివారయితుం శక్యః ఇతి వేత్యుత్ప్రేక్షా. గురుసుతస్యాశ్వత్థామ్నః అతికరాళమహాస్త్రమిత్యాదయః ॥ హేమదణ్డాదస్య వచనార్థ్యే చతుర్థీ - శతాంగం రథమధిరుహ్య - ధార్తరాష్ట్రాణాం స్ఫారయుధం నిస్సారయస్వేతి - రఘువల్ల మా హోర్జునః ఆత్మేతి తైర్ ధ్వనన తుల్య దేవైః సహాగతాః పూర్ణాభావార్థ్య భాగో నాస్త్యపసః - మారుతి ర్భీమః - తపస్యత స్తపఃకుర్వాణః తస్య పుత్రః హంతుః శ్వత్థామ్న ఏవ - అత్రముపనిభాగం - పరిస్ఫోటస్థితవాన్ అత్రోత్ప్రేక్షా యథా మహా దాణ్డధరార మిత్యా రూపక ధ్వనౌ శ్చితత్వాత్తయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౨౨ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర లక్ష్యమపదే - రంగతేషు తస్మా జ్జానా నాం వస్తుకేషు తేషు ఖీమా ద్యు - యుధిష్ఠిరం రాఘవం అక్షయం ఆధిరాజ్యే ... ప్రస్తుతధార్తః - అపవిపక్షాయుపమో మోహిసన్న యంత హోదనః అశ్వత్థామాజ వాత్ ఆపురుహత్య నిషీకానామాస్త్రం - ఆదిగ్రహణ భృత్ వసుధాధరాయిః నిష్పాదవా హాం ముఖ సంగతాస్త్ర అస్త్రజ్ఞస్యైవ విశేషః - నిజేన వ్రతేన సాకం లిపి లెనసహా - వ్యముంచత్ నిం వృష్టవాన్ - కాపత్యతపక్షయకరత్వాద్ త్రాధైర్యస్య విశేషణగత్వాస్యస్యైవ ర్కాది

మృత్యోరిదం త్వా యాజ్ఞసేన్యా మాచ్ఛేదకారణరత్న దీపాలోకేన దూర
ముత్సారయితుముత్సుక ఇవ గురుసుతాహరణయశ తాంగ మధిరుహ్య హార్ద్రం
విష్ఫారయ ప్రభుమాత్ర వస్తు మారాని ధిమాన్ సంతపాశ్వత్థామ గో మారుతి స్త
పస్యత స్తస్యైవ వాత్రముపద బాగం ప్రతిస్థే ॥ వ ॥ ౨౨ ॥ తత్రాగతేషు యుధి
తేషు తపోధనో యమునా ధికత రధీషు కేషు । నిష్పాదవాస్త్ర వసుధే తినిజ
వ్రతేన సాకం వ్యముంచదధి మాత్సాజవా[illegible] కాం ॥ వ ॥ ౨౩ ॥ అథ బ్రహ్మశి
రోస్త్రి స్యప్రహి తస్యకరేటినా । యోగాలస్త్ర పదస్యేవహ్రి స్వభావం జగామ
సా ॥ వ ॥ ౨౪ ॥ అథాహృతో మారుతి వాహ [illegible] గురునందనస్య ద

క్షేప్యనేకేషు యుద్ధోద్యమం ప్రతి హేతుత్వాత్పరార్ధే హేతుక కావ్యలింగ నిజవ్రతేన సాక మితిన హోక్తైశ్చాంగాంగిభావేన సంకరః వసంతతిలకా ॥ ౨౩ ॥ అథేతి ॥ అథ కిరీటినా అర్జునేన ప్రహితస్య అశ్వత్థామాస్త్రోపసంహారార్థం ప్రయుక్తస్య బ్రహ్మశిరోనామ్నః అస్త్రస్య - తూలమితిపద శబ్దస్యేన యోగాత్ ప్రత్యాహారాత్ ఉత్తరపదల్వేన సంబంధాచ్చ - సా ఇషీకా అస్త్రం ఇషీకాశబ్దశ్చ హ్రస్వభావం అల్పత్వం హ్రస్వాంతత్వంచ - జగామ ప్రాప్నో తిస్మ - తూలపదయోగాదిషీకా శబ్దః యథా ఇషీకతూలమితి హ్రస్వాంతో భవతి తథా బ్రహ్మశిరోస్త్రయోగా దైషీకాస్త్రముపసంహృతమాసీదిత్యర్థః - అత్ర ఇషీకేషీకా తూలానాం ఇషీకతూలభావే ష్వెత్యనుశాసనా ద్వాచ్యవాచక యోగభేదాచ్ఛ క్తోపమా ప్రసాధనీయేతి ధ్యేయం ॥ ౨౪ ॥ అథేతి ॥ అథ భగ్నస్య పరాజితస్య గురునందనస్య అశ్వత్థామ్నః శిరోమణిగ్రహణమారుతినా భీమసేనహరేన బలాత్కారేణ ఆహృతః ఛిత్వా ఆనీతః - చ త్తశ్చ మణిశ్చూడారత్నం - హార్ష తనూచనాయాః ద్రౌపద్యాః శోకపావాగ్ని స్తస్య ధాహే శమనే ప్రతిబంధకః నాశకః నాభూత్

మహేద్దాహప్రతిబంధకత్వంప్రసిద్ధం - పుత్రఘాతినోద్రోణస్యశిరఃకల్పితరోమణిశ్ఛేదాత్పుత్రశోకంజహావిత్యర్థః - అత్రశోకాగ్నిదాహప్రతిబంధకఇతిరూపకాతిశయోక్త్యోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ఉపజాతిః ॥ ౨౫ ॥ తతఇతి। తతఃసంవర్తనసమయస్యప్రళయకాలస్యసచ్ఛాత్రేసహాధ్యాయినితద్వదనేకక్షయకరఇతియావత్ - తాదృశతథావిధే-ఉభయేషాంకురూణాంపాండవధార్తరాష్ట్రాణాంసంబంధిని సంప్రహారేయుద్ధే - కృష్ణాయాఃద్రౌపద్యాఃవేణీబంధస్యదుశ్శాసనవధావధికస్యఆయుషాజీవితకాలేనసహ - పరిసమాప్తేసతీత్యుత్తరేణాన్వయః - శ్వేతాకషితదుశ్శాసనరుధిరతైలసంస్కారేణ ద్రౌపదీవేణ్యాభీమేనమోచితత్వాదితిభావః ॥ ౨౬ ॥ స్వమితి ॥ స్వంస్వీయం-అపత్యానాందుర్యోధనాదీనాంవర్గం - దుశ్శలాపుత్రీవివక్షైవశేషఃయస్మింస్తథోక్తం - విజ్ఞాయశ్రుత్వా - పాండోస్సోదరస్య అపత్యవర్గంతుసమస్తంఅపిచాపిశేషాయస్మింస్తథోక్తంచవిజ్ఞాయ - సదాదృశాంధఃజరఠఃవృద్ధః - మహీపఃధృతరాష్ట్రః - చిదాచేతనయాపిఅంధఃజజ్ఞేబభూవ - పుత్రశోకాద్విషదభ్యుదయాచ్చభృశంమూర్ఛితోభూదిత్యర్థః - అత్రతాదృగుభయవిజ్ఞానస్యధృతరాష్ట్రమూర్ఛాహేతుత్వాత్పదార్థహేతు

త్రాసమరాగ్రకేతనందనాయాశ్శోకాగ్నిదాహప్రతిబన్ధకోభూత్ ॥ ౪ ॥ ౨౫॥ త
తస్సంవర్తసమయసచ్ఛాత్రే తాదృశికురూణాముభయేషామపిసంప్రహారేకృష్ణా
వేణీబంధాయుషాసహపరిసమాప్తే ॥ వ ॥ ౨౬ ॥ స్వందుశ్శలాశేషమపత్యవర్గం
పాండోశ్చవిజ్ఞాయసమస్తశేషం। దృశాసదాంధోజరఠో మహీపశ్చిరంతదాచే
తనయాపిజజ్ఞే ॥ ౪ ॥ ౨౭ ॥ తదానీంవిదురసంజయాభ్యాంవ్యజనాదిభిరుపచారై
ర్విశ్రాణితసంజ్ఞఃకురుభూపతిః హాసుయోధనహాదుశ్శాసనేతి బహుధావిలపన్ను
త్థాయరణనిహతస్వజన ముఖేందుస్మరణమాత్రాదుల్లోల కల్లోలితశోకసింధుభి
స్సహనగరాన్నిర్గతో హేప్రాణాః భవత్సుమేముగతేష్వపియూయమ
ద్యాపినిర్గతాఇతిరోషేణప్రాణాన్బహిరుత్సారయితుమివప్రాదిపునఃపునర్వి

తకావ్యలింగస్య అంధత్వమూర్ఛితత్వగుణయోగపదాత్మకసముచ్చయస్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ఉపజాతిః ॥ ౨౭ ॥ తదానీమితి ॥ తదానీంమూర్ఛాసమయే - విదురేణసంజయేనచద్వాభ్యాం - వ్యజనంతాళవృంతవీజనంఆదిర్యేషాంతదోక్తైరుపచారైః శైత్యసంస్కారైః విశ్రాణితాప్రాపితాసంజ్ఞాచేతనాయస్యసః - కురుభూపతిర్ధృతరాష్ట్రఃహాఇతిఖేదే -హాసుయోధన - హాదుశ్శాసన-ఇత్యుక్తప్రకారంబహుధావిలపన్సన్ ఉత్థాయ - రణేనిహతస్యస్వజనస్యముఖేందోఃస్మరణాదేవస్మరణమాత్రాత్ - నతుదర్శనాదిత్యర్థః-ఉల్లోలంయథాతథాకల్లోలితః-ప్రవర్ధితఃశోకఏవసింధుస్సముద్రఃయేషాంతైర్బంధుభిస్సహ - నగరాత్హాస్తినపురాత్నిర్గతస్సన్ - హేప్రాణాఃభవద్భిస్సహమప్రియతమేషుగతేష్వపియూయంఅద్యాపినిర్గతాః- ఇత్యుక్తప్రకారేణరోషేణప్రాణాన్బహిరుత్సారయితుంనిర్గమయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా-ప్రాదివక్షసి - పునఃపునర్విరచితానికరాభ్యామాస్ఫాలనానికరినాడనానియస్యాభిసస్తాః - ఇ

మీనాంకకపోలమకరికా - మనుజన్మభువః నేత్రస్య సౌందర్యేణ ప్రతిభటస్య సదృశస్య భావః ప్రాతిభట్యం ఆచరతి - ఇత్యుక్తప్రకారయా అసహిష్ణుతయా అసూయయేవేత్యుత్ప్రేక్షా - సవిధం సమీపం పరిత్యాగత్య - కపోలమకరికాం కస్తూర్యా విరచితమీనాకృతిరేఖాం - ఉన్మూలయంతం క్షాళయంతం బాష్పప్రవాహం నయనైః సృజంతీభిః వధూభిః॥ ని॥ తద్గర్భదాశ్శిశుమారో ద్రంశంకరోమకరావల్యామిత్యమరః - తేషాం మత్స్యానాం భేదాః అవాంతరజాతయ ఇత్యర్థః - అత ఏవ టీకా సర్వస్యాప్యుపమానే కేవల ఇత్యత్ర మత్స్యజాతిత్వాత్ న ఏవ మకర ఇత్యుక్తమితి ధ్యేయం - అస్మాన్ చికురహస్తాన్ కుసుమైర్మాలతీమల్లికాదిభిః - అనవరతం సర్వదా ఆమోదేన పరిమళేన సంతోషేణ చ భరితాన్ పూర్ణాన్ విదధానాః కుర్వాణాః యోధనాథయః స్వపతితాః ఇత్యుక్తప్రకారేణ ప్రేమ్ణా విశేషః - గవేషయితుమన్వేషయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా - భువి దూరం వికీర్ణైః ప్రస్రస్తైః చికురహస్తైః కేశపాశైః ఉపలక్షితాభిస్సంగతాభిః - పవనసుతపరిఘస్య భీమగదాయా ఉపాలంభనేన నిందాయాం విషయే పరిపూరితః అర్థః యైః రోదనైః కిమియతీ విపత్తిః భవత్యాపరిత్యాగేనేత్యాదిరూపమభిధేయం యైస్తైః - విలాపైః పరిదేవనశబ్దైః దిశాం

రచితకరాస్ఫాలనాః సవిధమాగత్య మజ్జన్మభూ సౌందర్యప్రాతిభట్యమియ
మాచరతీత్యసహిష్ణుతయేవ కపోలమకరికామున్మూలయంతం బాష్పప్రవాహం నయ
నైస్సృజంతీభిరనవరతమస్మాన్ చికురహస్తాన్ సుమనోరామోదభరితాన్ విద
ధానాస్స్వయోధవాదయః స్వపతితా ఇతి గవేషయితుమివ భువి దూరవికీర్ణైశ్చి
కురహస్తైరుపలక్షితాభిః పవనసుతపరిఘోపాలంభన పరిపూరితార్థైర్విలాపై
ర్దిగంతరం నిరంతరయంతీభిస్స్నుషాభిః పరివార్యమాణయా గాంధార్యా సహ
శనైశ్శనై రథిగవ్యమానస్సంగ్రామ భువమవగాహ్య పశ్యన్ శనైః పరిశీలితదీర్ఘ
నిద్రేషు పాకశాసనముక్త పారిజాతకుసుమపరిమళితకచబంధేషు ప్రపౌత్రేషు తనయే
షు నప్తృషు పరితో విలుఠత్సు కురుభూపతిశ్చిరమరోదీత్ ॥ వ॥ ౨౮॥ రుష్టం పల్లవ్యమము

భగవానామంతరం మధ్యభాగం నిరంతరయంతీభిః సాంద్రీకుర్వతీభిః - స్నుషాభిః పుత్రపత్నీభిః - పరి
వార్యమాణయా గాంధారేణ యయా గాంధార్యా - శనైశ్శనైః పుత్రశోకభారాత్ మందం అను
గమ్యమానశ్చ సన్ - సంగ్రామభువం యుద్ధభూమిమవగాహ్య ప్రవిశ్య - పశ్యన్ శనైః పరిశీలితాః
అభ్యస్తా దీర్ఘనిద్రా మరణం యైస్తేషు - పాకశాసనేన ఇంద్రేణ ముక్తైః నౌర్యాన్నందనేన వృష్టైః
పారిజాతప్రసవైః పరిమళితాః సంజాతపరిమళాః కచబంధాః ధమ్మిల్లాః యేషాం తేషు ప్రపౌత్రేషు పౌ
త్రేషు తనయేషు దుర్యోధనాదిషు - నప్తృషు పరితో విలుఠత్సు వివర్తయంత్సు - చిరం అరోదీత్
రోదనమకరోత్ కురుపతిః ధృతరాష్ట్రః॥ ౨౮॥ రుష్టమితి॥ అథ ఆజిమహాస్థానే యుద్ధరంగే - ఉగతం కించరుష్టం
పుత్రహాననాదాత్మని క్రుద్ధం - అత ఏవ పితృవ్యం పితుః భ్రాతరం అముం ధృతరాష్ట్రం ద్రష్టుం
భయేన ఆకులాధీః వ్యాకులబుద్ధిస్తేన యుధిష్ఠిరేణ - అభ్యర్థితౌ తత్కోపశమనాయ ప్రార్థితౌ - హరిః
శ్రీకృష్ణః పరాశరసంభవః వ్యాసశ్చ ద్వౌ - తం ధృతరాష్ట్రం - అపనీతాని రహస్యార్థకోపాదీని యస్య

రథో క్తం - పాతకాంకర్ణం - ద్రౌణిసత్వరం ఆజగ్మతుః ఆగతవంతౌ ॥ ౨౯ ॥ తమితి ॥ వ్యా
సశ్చకృష్ణశ్చద్వౌ - శోకేనపుత్రదుఃఖేన - అభిసహ్యమానం తం ధృతరాష్ట్రం సభార్యం సభస్యాత్రా
సేనాపా ద్రుపదమాషా - దవపావకేనవనానలేన - దందహ్యమానం అత్యంతం ప్లుష్యమాణం ॥ య
జంగాన్ధమహతేః కమర్ణ సిలకా చ - దావప్లుష్టం వనతరుమివ సుతరాం - శాంతం గత క్రోధం
విర్వాపితవనానలం చవ్యదత్తాంచక్రతుః ॥ విఘాత్వార్ధఘాతేః కర్ణరిలుఖ ॥ ని ॥ సిద్ధాన్తి
వశికశ్చనః - స్పృగ్నభస్యః పౌష్టిపదభాద్రః భాద్రపదౌ స్నమాః - జివదా హైనవారణ్యే వహ్ని
ఇతి క్రమేణసర్వత్రా మరః - ఉపమాలంకారః జుజాతిః ॥ ౩౦ ॥ అథేతి ॥ అథక్రోధశమ
నానంతరం - యుధిష్ఠిరః సహజైర్భ్రాతృభిః కుర్భిస్సహ - మహతః లోకస్య తరస్య అహావనం
యుద్ధస్యోపదేశం - ఆపాద్య ప్రాప్య - హే స్వామిన్ మహాప్రభో అనేకవిధానాపరా
ధానాం కరణేన హేతునా - తవసాపపాత్రం అయం పురోవర్తి జనః ధర్మరాజః ఆగతః ఉక్త
క్త ప్రకారం ఉక్త్వేతి శేషః - చరణయోః ప్రణమంతం నమస్కుర్వాణం - ఆత్మానం నిగదితవతః

వాగతమాజిభూమౌ ద్రష్టుం భయాకులదిశా మాదయుధిష్ఠిరేణ । అభ్యర్థితౌ
హరిపరాశరనందనౌ ద్రాగాజగ్మతుః సమపనీతరుషం విధాతుమ్ ॥ ౨౯ ॥
తం వ్యాసకృష్ణావభిసహ్యమానం శోకేన శాంతం సుతరాం వ్యదత్తాం । సభార్యసభస్య
వనదావవృక్షం దందహ్యమానం దవపావకేన ॥ ౪ ॥ ౩౦ ॥ అథసహజైస్సహామ
హాహవభువమాసాద్య స్వామిన్ననేకవిధాపరాధకరణేన తవాపపాత్రం జనో
యమాగత ఇతి చరణయోః ప్రణమంతమాత్మానం ప్రతిధమతోపసద్య శమాలింగిత
వంతం పశ్చాద్భావజ్ఞేన ముకుందేన పురఃస్థాపితేన లోహభీమసేనేన సహాంగజైర
పి చూర్ణీకృతవంతం ప్రజ్ఞాచక్షుషం పురస్సృత్య స్త్రీజనబహుళకరణీయజా
తో యుధిష్ఠిరః పురా భగీరథ ఇవ ప్రేతభూయంగతాయ సర్వస్మై జ్ఞాతిజనాయ
నిర్మలైర్నిలింపనిమ్నగా సలిలైర్నివాపాంజలినిర్వాపణం విధివదేవ నిర్వర్త్య

ఆహవోర్వ్యాంరుధిరం ఘుష్యతాం యథాతథా ఆలింగితవంతం పశ్చాదనంతరం భావజ్ఞేన ఆలింగనే
న భీమం పుత్రహంతారం భస్మీకరోమీతి ధృతరాష్ట్రాశయవిదా ముకుందేన శ్రీకృష్ణేన పురః
ఆలింగనదేశే స్థాపితేన లోహమయేన భీమసేనేన సహాంగజైరంపుత్రవధజన్యకోపేన మపి చూర్ణీ
కృతవంతం ద్వయమపి నాశితవన్తమిత్యర్థః ప్రజ్ఞాచక్షుషం అంధం ధృతరాష్ట్రం పురస్సృత్య స్త్రీ
జనస్త్రీ ప్రతిబింబితం బహుళానాం అనేకేషాం కరణీయానాం అనేక కర్తవ్యకర్మణాం జాతం బృ
దం యేన తథోక్తస్సన్ తత్ ఇవ ప్రేతభూయం గతాయ మృతాయ తస్మై సర్వస్మై జ్ఞాతిజనాయ
బంధులోకాయ - పురాకృతయుగే - భగీరథ ఇవ నిర్మలైః నిలింపనిమ్నగాయాః గంగాయాః
సలిలైః జలైః క్రియతో నివాపాంజలయః అంజలిపరిమితతర్పణోదకాని యేన తథోక్తస్సన్ - ని
ర్వాపణం సంచయనం - విధివద్యథాశాస్త్రమేవ - నివర్త్య సమాప్య ప్రతీతాః ॥ ౩౧ ॥ శ
త్రైతి ॥ తతః యుధిష్ఠిరః శుభాసకల్యాణానిసర్వబాంధవైస్సహ పుత్రస్సహితో భీష్మం గాంగేయం నిరస్థితాః తో

రణానాంపల్లవపుష్పమణి వస్త్రాదిప్రోతగృహద్వారస్తంభాశిఘటితయంత్రవిశేషాణాంఆవళిఃప జ్జీః-ఃవహంతీం- తతాఃవిస్తృతాఃవాద్యానాంభేరీమృదంగాదీనాంనిస్వనాఃయస్యాంతాం - ఆత్మనఇవమాతృయాఃపురీంహాస్తినపురం - హరింపురోధాయఅగ్రేకృత్వా - సమోదసైర్భీమానిస్వనః-అవిశత్ ప్రవిష్టవాన్ ॥విశతేఃకర్తరిలుఙ్ శ్లైః॥ఇగుపధాదనిటః క్సఇతిక్సః-వంశస్థం॥౩౨॥వలగ్నేతి తత్ర పురేసపార్థఃయుధిష్ఠిరః ద్రుపదాత్మజాయాః ద్రౌపద్యాః - వలగ్నసూత్రైః కాంచీగుణైః చేలైర్దుశ్శాసనాకృష్టైఃవస్త్రైశ్చ - వితానితేసతః జాకౌల్లోచే ఇతిదుర్యోధనద్వారాత్తో ర్త్రికీః - పితృవ్యస్యధృతరాష్ట్రస్య ధామ్నిగృహే- తత్ప్రవేశోపలక్షితంఏకందినంస్థిత్వా-పరేహ్నిస్వమాతృయం-గేహంగృహం - ప్రియయాప్రవిష్టవాన్ శత్రుజయలబ్ధస్యరాజ్ఞామధ్యహీనత్వాత్పరేహ్నిత్యుక్తంఉపజాతిః॥౩౩॥ తతఇత్యుత్తరే ణాన్వయః॥రాజ్యేతి॥తతకృతినఃకర్తవ్యసిపుణాఃకృష్ణాదయః - ప్రాక్సత్వరం-రాజ్యేఅభిషేకస్యపట్టాభిషేకస్య సంబంధినఃసలిలాత్ సంగమివస్థితం - ఆపత్తంచక్రవర్తిలయూపూన ॥ ప ॥ ౩౧ ॥ శుభాబ్ధివీచీరివతోరణావళీ స్తతౌవహంతీంతత వాద్యనిస్[illegible]నాం । హరింపురోధాయసమోసమోదసైరవిశద్దాత్మీయపురీంయుధిష్ఠిరః ॥ ప ॥ ౩౨ ॥ వలగ్నసూత్రైర్ద్రు[illegible]జాయాద్యానితేధామ్నిపతత్రచేలైః॥ స్థిత్వాపితృవ్యస్యదినంతదేకంపరేహ్నిపార్థఃప్రియయాస్వగేహం ॥ ప ॥ ౩౩॥ తతః ॥ రాజ్యాభిషేకసలిలాదివ సంగతంప్రాగావర్తముద్వహతిమూర్ధనిధర్మసూనోః॥ కృష్ణాదయశ్శుభగుణాకృతినోముహూర్తేహేమంవ్యధుర్మకుటముజ్జ్వలరత్నజాలం॥ప॥౩౪॥ ద్విజప్రణామేషునృపస్యలగ్నాభూరేణురాజిర్భుజసీమ్ని రేజే । ఏకాధికద్వాదశహాయనేషుక్షితిఃకృశాంగీవిరహాదివాస్య ॥ గ ॥ ౩౫ ॥ తదానీమేవపరాశరసుతవిదురసంజయైస్సహసంభాష

ణంనవ్యగతిచప్రాకృతి కేశసంస్థానవిశేషంజలభ్రమించ - ఉద్వహతిబిభ్రతిధర్మసూనోర్యుధిష్ఠిరస్యమూర్ధ్నిశిరసి- ఉజ్జ్వలంరత్నానాంపద్మరాగాదీనాంజాలంసమూహఃయస్మింస్తథోక్తం - హేమ్నావికారంహైమం-మకుటంకిరీటం - శుభాఃగుణాః చంద్రతారాబలాదయఃయస్మింస్తథోక్తేముహూర్తేలగ్నే- వ్యధుఃనిహితవన్తః - వసన్తతిలకా ॥ ౩౪ ॥ ద్విజైః ॥ స్వజేభ్యఃవ్యాసాదిభ్యఃప్రణామేషు సాష్టాంగనమస్కారకాలేష్విత్యర్థః-నృపస్యయుధిష్ఠిరస్యభుజయోస్సీమ్నిదేశే- లగ్నాభూరేణురాజిః-ఏకఃహాయనః అధికః యేషుతేషుద్వాదశహాయనేషు - త్రయోదశసంవత్సరేష్విత్యర్థః - అస్యనృపస్యవిరహాత్ వియోగాద్ధేతోః॥ కృశాంగీభూమిరివేత్యుత్ప్రేక్షా రేజేరరాజ-ఉపజాతిః ॥ ౩౫ ॥ తదానీమితి ॥ తదానీంకిరీటధారణాద్విజప్రణామనమనంతరసమయే - పరాశరసుతేనవ్యాసేనవిదురేణ సంజయేనచ త్రిభిస్సహసంభాషమాణంరహోగతేషు మూర్ధఃమంత్రయమాణం రమారమణంశ్రీకృష్ణమగ్రతోనిధాయపురస్కృత్య - యయాతుసాధార్తరాష్ట్రిణవైశ్యాపుత్రేణ సవినయంయథాస్థాన

యమానః హస్తావలంబః యస్య తథోక్తస్సన్ - భూభారస్య ఆర్త్యా యస్య ల ఘూకరణేన మోదనేన హేతునా ప్రీయమాణైః సుపర్వభిః - దిక్షు వారణైః ఐరావతాదిభిః - ప్రేషితం ఉపాయనీకృతమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా - మహాంతం కంచిదనుపమం - ఔపవాహ్యం రాజవాహ్యం మదగజం అధిరూఢస్సన్ ॥ ని॥ రాజవాహ్యస్సౌప్యవాహ్యః ఇతిగజవిశేషపర్యాయేష్వమరః - శశిమండలేనవం ప్రబింబేనశర్వర్యాః రాత్ర్యాః ప్రథమోయామ ఇవ - ధవళేన ఆతపత్రేణ ఛత్త్రేణ శోభి ప్రి యమాణః - అలంక్రియమాణః ఉపరిభాగః మూర్ధ్వభాగదేశః ఆకాశప్రదేశశ్చ యస్య తథోక్తస్సన్ - లాలనవశేనపోషణవాత్సల్యవశేన ఆగత్య సమీపం ప్రాప్య - పార్శ్వయోరుభయోః ప్రమోదేనతరళే చలితపక్షపుటే యాభ్యాం తాభ్యాం మరాళ దంపతిభ్యాం హంసజాయాపతిభ్యాం ఉపవీజ్యమానః చతుర్ముఖః బ్రహ్మేవ - చామరాభ్యాం ఉపవీజ్యమానస్సన్ - హర్మ్యాణాం ధనికగృహాణాం శిఖరేషు అవలంబినీనాం మారూఢానాం - పురే నితంబినీనాం అంగనానాం సంబంధిభిః కపోలఫలకైః ఇవ తరళోచ్ఛలనేన దూరం విప్రకీర్ణైః గర్వితైః ఆనన్దబాష్ప బిన్దవో ముకుళానీవ తైరివస్థితైః - లాజాంజలిభిః అవకీర్యమాణస్సన్ - పురస్సరాణాం పురోగాణాం వివిధానాం తతసుషిరఘనానాం రమారమణ మగ్రతో నిధాయ సవినయం యాయాత్సునాదీయమానహస్తావలంబో భూభారల ఘూకరణేన ప్రియమాణైర్దిగ్గజైః ప్రేషితమివమహాంతం కంచిదౌపవాహ్య మధిరూఢశ్శశిమండలేన శర్వరీ ప్రథమయామ ఇవధవళాతపత్రేణ పరిష్క్రియమాణోపరిభాగః లాలనవశేన పార్శ్వయోరాగత్య ప్రమోదతరళపక్షపుటాభ్యాం మరాళదంపతిభ్యాం చతుర్ముఖ ఇవ చామరాభ్యాముపవీజ్యమానః హర్మ్య శిఖరావలంబినీనాం కపోలఫలకస్ఖలనదూర విప్రకీర్ణైరానందబాష్పబిందుముకుళైరివలాజాం జలిభిరవకీర్యమాణః పురస్సరవివిధవాద్యగురుజన శిష్యాయమాణగవాక్షపరంపరాం తాం నగరీం ప్రదక్షిణీకృత్య ద్వారభువమవతీర్ణః నిజమణితలక ప్రతిబిమ్బానివదీపాఙ్కురాన్కనక పాత్రమధ్యవహం మానద్ధ రూపాణాం వాద్యానాం వీణా వేణుమృదంగాదీనాం మేవగురుజనానాం శిష్యవదాదర నిత్త మ త్తశబ్దం పునరుచ్చారయిత్రీ శిష్యాయమాణా గవాక్షాణాం పరంపరాయస్యాం తథోక్తా ౧ - ప్రతిధ్వనద్గవాక్షామితియావత్ - పురీం పూర్వోక్తాం ప్రదక్షిణీకృత్య ద్వారభువం రాజగృహద్వారభాగ ఇత్యర్థః - అవతీర్ణః - ఔపవాహ్యదవరూఢస్సన్ - నిజానాం మణిమయానాం చ లలాటకానాం చ ప్రతిబింబానివస్థితాన్ దీపాంకురాన్ కనకపాత్రాణాం మధ్యవహంతీభిః వారసీమంతినీభిః వేశ్యాభిః - విరచితం ఆరాత్రికమంగళం నీరాజనశుభకరం యస్య తథోక్తస్సన్ - పాణ్డుసూనవః నిబిడానాం సాంద్రాణాం వితానేషు ఉల్లోచేషు వాల్యానాం ధూపానాం స్రహసంసారధూపానాం చ పరిమళైః సురభౌ సుగంధిని - మంటపే ఆస్థానే - కరూణాం రాజ్ఞాం కులే క్రమాత్ పిత్రనంతరం పుత్ర ఇతిరూపాత్ ఆగతం ప్రాప్తం - సర్వతోభద్రం నామ సింహాసనం అభ్యవాత్సీత్ అధ్యాసీదిత్యర్థః - ఉత్ప్రేక్షోపమాసంసృష్టిః ॥ ౩౬ ॥ సాభమితి ॥ తద్రాచివర్మ్యాఖ్యం యుధిష్ఠిరః పా

ఖండరాజగృహచంద్రశాలాం - సుహృద్భిస్సమం అధిరుహ్య - చిరాత్ - విరహితస్య అత్యన్తానాదియు క్తస్య తస్య పురస్య హస్తినస్య - సంబంధినీషు వాపీషు దీర్ఘికాసు - వీథీషు వనేషూద్యానేషు - చతుష్పథేషు శృంగాటకేషు - నృత్తాలయేషు నాట్యశాలాసు చ - దృష్టిం నిమజ్జయతిస్మ ప్రసారితవాన్ - వసంతతిలకా ॥ ౩౭ ॥ తదానీంఖలువీక్షణసమయ ఏవేత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ క్షోణీమితి ॥ యః శకునిః గః ద్యూతేనాండః - అస్మాకం ఈశా ఇయదుర్యోధనాయ సణస్య ద్యూతగ్లహస్య మిషాత్ - క్షోణీం చతుస్సముద్రవలయితాం పరమ ధర్మరాజస్యేతి శేషః - కోశగృహాణి ధనగేహాని - గవాం ధేనవ చనానాం తతిం సమూహం - ఘోటాన్ సశ్వాన్ రథాన్ కుంజరాన్ గజాన్ - అన్యాం ఉక్తాతిరిక్తాం సంపదం తత్తాం బరాపికామపి - అదాత్ దత్తవాన్ తాదృశః ఉక్త ప్రభావః తాదృశశ్శకునేః కరః - విజయతాం సర్వోత్కర్షేణ వర్తతాం - ఇత్యుక్తప్రకారం ఉద్యానే ఆలపంతీః శుకీః శ్రీరాంగనాః - నిశమ్య శ్రుత్వా అథధర్మతనయః అనుజైస్సమం - మందం జహాసహసితవాన్ - ద్యూ

తిభిర్వార సీమంతినీభిర్విరచితారాత్రికమంగళః పాణ్డుసూనుర్వి బిడవితానమాల్యా ఘానంపరిమళ సురభికే మణిమంటపే కురుకులక్రమాగతం సర్వతోభద్రం నామ సింహాసనమధ్యవాత్సీత్ ॥ వ ॥ ౩౬ ॥ సౌధం కదాచిదధిరుహ్య సమం సుహృద్భి ర్భూయశ్చిరాద్విరహితస్య పురస్య తస్య । వాపీషు వీథిషు వనేషు చతుష్పథేషు నృత్తాలయేషు చ నిమజ్జయతిస్మ దృష్టిం ॥ వ ॥ ౩౭ ॥ తదానీం ఖలు । క్షోణీం కోశగృహాణి గోధనతతిం ఘోటాన్ రథాన్ కుంజరానన్యాం సంపదమప్యదాత్పణమిషాదస్మాకమీశాయయః తాదృశశ్శకునేః కరో విజయతామిత్యాలపంతీశ్శుకీరుద్యానే సనిశమ్య ధర్మతనయో మందం జహాసానుజైః ॥ వ ॥ ౩౮ ॥ స్నాత్వా పాణ్డోస్తనూజస్సతతవిరహాదంతరత్యంతమార్తః భక్త్యా వ్యాసాంపితృవ్యం ప్రతిదినమనుజైరగ్రతస్స్థాపయిత్వా । కృత్వాథస్తోత్రశాస్త్రం విజితమివధియూపాప్తిం జలిస్సర్వధర్మాన్ శిష్టాద్వర్ణాశ్రమాణామపి కలమశృణోత్తాన్స్వ

తేనాస్పష్టాధ్వన్యం మన్యతా ధిగెనం కులాధమమితిహాసపరిహారః శార్దూలవిక్రీడితం ॥ ౩౮ ॥ స్నాత్వేతి ॥ పాండోస్తనూజః ధర్మరాజః - దినేదినే ప్రతిదినం - స్నాత్వా అనుజైర్భీమాదిభిస్సహ - స్నాత్వా సుతానాం శతేన విరహాద్ధేతోః అంతర్మనసి అత్యంతం ఆర్తం ఖిన్నం పితృవ్యం ధృతరాష్ట్రం - అగ్రతః స్థాపయిత్వా సర్వేషు కార్యేషు పురస్కృత్య ధియా సూక్ష్మబుద్ధ్యా విజితమివ స్థితం తస్మై స్తోత్రం - కృత్వా స్తోత్రం కృత్వా తత్రోపవిశ్య అథః కృత్య చేత్యర్థః - బద్ధాంజలిర్వినతః సన్ - స్వస్యవసూనామన్యతమస్య ఆస్పదం స్థానం గంగాసుతమితి భీష్మాత్ వర్ణానాం బ్రాహ్మణాదీనాం ఆశ్రమాణాం బ్రహ్మచర్యాదీనాంచ సంబంధినః సర్వాన్ ధర్మాన్ ఆచారికాన్ అవికలం సమగ్రం యథాతథా అశృణోత్ శ్రుతవాన్ - అత్రాశృణోదితి ప్రస్తుతాపస్తుతైస్త్రైవర్ణ్యానాం త్రయేణ త్రిమునినియతి యతాప్రగ్ధరాకీర్తితేయమితి లక్షణే త్రైస్వరకలిసంయుక్తపరమకారస్యగురతయా నగణస్యభగణానాం శలికసీంలః - స్రగ్ధరా

రస్యోచ్చారణవిశేషేణ లఘుత్వాత్ తైః తదుక్తం ఛందఃపరికాశే ॥ శ్లో ॥ యదా తీవ్రప్రయత్నేన సంయోగాదేర గౌరవం । న ఛందోభంగ ఇత్యాహుస్తదా దోషాయ సూరయః ఇత్యుదాహరంతి చ పారిప్లవనాభి హ్రిదమజ్జన మాసాంమితి స్వాంగ తాడౌ మాఘాదయ ఇతి ॥ ౩౯ ॥ అలంకార్యా ఇతి ॥ తదనుసహజైర్భూమాదిభిః - అలంకార్యాఃలంకామార్యా అహిమా ద్రేః హిమశైలపర్యంతం - జితా వశే కృతా శ్రీః రాజ్యలక్ష్మీః యస్య తథోక్తః - శౌరేః శ్రీకృష్ణస్య రోష్ణాహా స్తేన సహాఘటితః నిజః దోః హస్తః యస్య తథోక్తః - ధర్మభూః యుధిష్ఠిరః నియమైః అశ్వమేధదీక్షా నియమాం పరా ఆసక్తా ధీషణా యస్య తథోక్తః సన్ ఏవ వేదేఃయజ్ఞియ్యా యాః హార్షేణ పరిపూర్ణేదిత్యర్థః శేషః - అన్యాదృక్ అసదృశం అత ఏవ అశ్వమేధనామక్రతుం - సాహస్రీణాం సహస్రసంఖ్యాకానాం శతమఖస్య దృశాం ఇంద్రనేత్రాణాం అభ్యసూయా ఈర్ష్యా విశేషం - ఆదధానః కుర్వాణస్సన్ - ఆజహార సంపాదితవాన్ ॥ పరవృద్ధి మత్సరిమనో హి మానినామిన్యా యా ఇతి భావః - అత్ర నియమాసక్తైర్విశేషణగత్యా అశ్వమేధాహరణహేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః [illegible] దాక్రాంతా ॥ ౪౦ ॥ రాజ్ఞామితి ॥ అసౌ ధర్మరాజః - చరణయోః

స్పదఃగంతుమిచ్ఛోః ॥ ప ॥ ౩౯ ॥ అలంకార్యా స్తదను సహజైరాహిమాద్రే
ర్జితశ్రీ శౌరేర్దోష్ణా ఘటిత నిజదోర్ధర్మభూర్వైనిపాశ్వే । సాహస్రీ
ణాం శతమఖదృశామాదధానో ~~[illegible] నియమపరధీ రాజ~~
హారాశ్వమేధమ్ ॥ ప ॥ ౪౦ ॥ రాజ్ఞాం మౌళిపరంపరాం చరణయోః పాదౌ ప్ర
దానశ్రియం బుద్ధౌ రాజనయోదయం హృది కృపాం సత్యం చ జిహ్వాంచలే । బా
హౌ సాగరమేఖలాం వసుమతీం మస్తే కిరీటం ముదా కుర్వన్ధర్మసుతః సుఖవచ్చిర
మసౌ గోపాయతి స్మ ప్రజాః॥ దిగంతరలసత్కీర్తిరనంతకవికుంజరః। ప్రా

రాజ్ఞాం నానాదేశ్యానాం మౌళీనాం కిరీటానాం పరంపరాం పఙ్క్తిం కుర్వంత్సన్నితి సర్వత్రయోజ్యం - పాణౌ ప్రకర్షేణ దానస్య శ్రియం లక్ష్మీం - బుద్ధౌ రాజనయస్య రాజనీతేః ఉదయం సార్వదికస్ఫురణం - హృది కృపాం - మనసి భూతదయాం జిహ్వాంచలే రసనాగ్రే వాచి తియావత్ సత్యం - బాహౌ సాగరమేఖలాం చతుస్సముద్రవలయితాం వసుమతీం భూమిం మస్తే శిరసి కిరీటం కుర్వంత్సన్ - ముదా సంతోషేణ వాత్సల్యాతిశయేన వా - ప్రజాః చిరం గోపాయతి స్మ రక్షితవాన్ ॥ అత్ర ప్రజాస్స్యాత్సంతతౌ జన ఇతి కోశాత్ ప్రజాశబ్దో రాజ్ఞః పుత్రవాత్సల్యం జనే ముధ్వనయతి అత్రైకాధికరణానేకక్రియాయోగపద్యాత్సముచ్చయభేదః అథ కావ్యనామ స్వనామాఖ్యాపూర్వకం కావ్యస్య పరిసమాప్తిం కవిః కథయతి ॥ ఇతీతి ॥ ఇతి శబ్దః పరిసమాప్తివచనః - అనంతభట్టయుతి కవినామ చంపూభారత ఇతి కావ్యనామ - అనంతభట్టనామక కవి సంబంధి చంపూభారతనామక ప్రబంధఘటక ద్వాదశసంఖ్యాపూరక గ్రంథోచ్ఛాసాపరపర్యాయ స్తబకః పరిపూర్ణ భాసుర ఇతి వాక్యార్థః ॥ దిగంతరేతి ॥ దిశాం దశానామంతరేలసంతీ కీర్తిః సాహిత్యకవిత్వసైయ స్యరస్వత్సారప్రఖ్యాతిర్యస్య తథోక్తః - అనంతో నామక కవికుంజరః శ్రేష్ఠః ॥ ని ॥ స్వరుత్తర

వదేవ్యాఘ్రప్లవంగశరభకుంజరాః-సింహశార్దూలనాగాద్యాః శ్రేష్ఠగోమాయవాఖుశ్చ మరః సకలస్వత్వాద్వా స్వాః ప్రాణైస్తుల్యం నిజవైభవసుభగంభావుకత్వేన ప్రాణేభ్యోపి ప్రియతమం - చంపుమయం గద్యపద్యాత్మకం భారతవంశ్యమహారాజచారిత్రప్రఖ్యాపకం ప్రబంధం ప్రాణైషీత్ రచితవాన్ ప్రఖ్యాతాన్వయతేః కతశారిత్వఇత్ ॥ ౮౧ ॥ ఉన్మీలదితి ॥ ఉన్మీలత్ అంబుజకదంబకస్య పద్మబృందస్యేవ సౌరభం యాసాం తాసాం తాదృశానాం దకరాణామితి యావత్ - ఉన్నృత్యత్ ఉచ్చైః నృత్యత్ పదం యస్యాః తాః ఈశస్య శంభోః పదకల్యాం కిరీటే తటిన్యాః గంగాయాః సఖీనాం జలమాలతో ద్వేలతాం వైషభాల్యాం నాసక్తిశీనామిత్యర్థః - అచాంతాని చులకీకృతాని వైరిణాం పండితంమన్యానాం యశాంసి తత్తుల్యసౌమాజిక సభాజనజనస్య ప్రఖ్యాతయః స్వహస్తేన సాం - అమృతస్యేవ ప్రమోదయః ప్రవృద్ధయః ఆసునంత్యస్యాం వ్యాప్తా శ్రీకాలానాంతా

కైః స్తుల్యం సకలస్వత్వాం ప్రాణైషీచ్చంపూభారతమ్ ॥ వ ॥ ౮౧ ॥ ఉన్మీలదం
బుజకదంబకసౌరభీణామున్నృత్యదీశమకుటీతటినీసఖీనాం ఆచాంతవైరియశ
సామమృతోర్మిలానాం వాచామనంతసుకవేర్వసుభైవ మూల్యం॥

ఇత్యనంతభట్టస్యకృతౌ చంపూభారతే ద్వాదశ స్తబకః.

వంతసంనామసు కసేకవిగాటకం - - - పూభారతమయీనాం - మూల్యంత్రయాణార్హం ద్రవ్యం తుల్యారోపణాపహాణమితి యావత్ - వసూని ధనాన్యసంఖ్యేయాని గర్భే దధాతీతి వసుఖ్యాతాదృశీ భూరేవ భవతి నాన్యేత్యర్థః - అత్ర ఉన్మీలదిత్యాది విశేషణద్వయే వృత్త్యను ప్రాసోపమయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరా ఆచాంతేత్యాది విశేషణే పానవిరస సరూపభేదాతిశయోక్త్యా వైరియశః సాంశీరత్వేన వాచాం మాంసీత్వేన రూపణాపత్తిత్వా అలంకారేణాలంకారధ్వనిః - అమృతేతి విశేషణే ఉపమాలంకార ఇత్యేషాం తిలతండులన్యాయేన స్ఫుటావగమ్యభేదత్వాత్సంసృష్ట్యలంకారః॥

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య రవికులచంద్రస్య రా
మభద్రస్య కృతౌ చంపూభారత వ్యాఖ్యానే లాస్యాఖ్యానే ద్వాదశ స్తబకః

